

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

XXX–XXXI/2

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

XXX-XXXI/2.

Miskolc, 1993

A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
Анналии Музея им. Отто Хермана, Мишкольц (Венгрия)
Jahrbuch des Herman Ottó Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Ottó Museums, Miskolc (Hungary)
Les Annales de Musée Herman Ottó, Miskolc (Hongrie)

A kötet megjelenését anyagilag támogatta a Békés,- Csongrád,- Heves- és
a Somogy Megyei Múzeumi Igazgatóság

Szerkesztők:

LOVÁSZ EMESE
RÉVÉSZ LÁSZLÓ
és
WOLF MÁRIA

Technikai szerkesztő:

FEKETÉNÉ BÍRÓ EDIT

A kötet a népvándorlás kor fiatal kutatóinak III. összejövetelén 1992-ben
Sátoraljaújhelyen elhangzott előadásokat tartalmazza.

ISSN 0544 4225

Kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum
Felelős kiadó: Dr. Veres László megyei múzeumigazgató

MEGEMLEKEZÉS

„A tiszta nomád, áttetsző, mint a forrás, egyszerű, mint szélben a fű; testvéries, nagy-lelkű, egyenes szív!”

(Artur Lundkvist)

1993. március 14-én meghalt Takács István a Népvándorlás kor fiatal kutatói közösségének tagja. Negyven éves volt.

Pályafutását az érettségi után, Matolcsi János asszisztenseként kezdte a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban, ahol szívós munkával sajátította el szakmánk gyakorlati fogásait a Csonttár gyűjteményének leltározása és rendszerzése során. Nemzedékünk több archeozoológusához hasonlóan, mestere tanácsára István is halcsontok határozásával kezdett foglalkozni. Ezirányú kutatómunkáját már megalapozta az a mérnöki oklevél, amelyet időközben a Szarvasi Mezőgazdasági Főiskolán szerzett. Diplomamunkáját új szakmai érdeklődése jegyében a harcsa növekedéséről írta.

Matolcsi János tíz esztendeje bekövetkezett halála után a Csonttár vezetése Istvánra hárult. Ekkor már nagyobb ásatások csontanyagán is önállóan dolgozott, a nyolcvanas évek közepére pedig elfoglalhatta méltó helyét a Nemzetközi Archaeozoológiai Tanács halcsontokkal foglalkozó munkacsoportjában. Kemény munkával fejlesztett német és angol nyelvtudásának is köszönhetően immár egy szélesebb, európai kutatóközösség hasznos és közkedvelt tagjává vált.

István nagykorú éveit a Mezőgazdasági Múzeum Csonttárának szentelte. Matolcsi János örökségét tudatosan vállalva mindenkor munkahelye érdekeit tartotta szem előtt. Több mint két évtized személyes és közéleti tapasztalataival tarsolyában vállalta el a Múzeum főigazgató-helyettesi munkakörét 1992 decemberében.

Istvánt lelkiismeretességéért, segítőkészségéért, egyenes jelleméért mindnyájan szerttük. Túl későn kell rádöbennünk azonban arra, hogy a környezetében fenyegetően halmozódó konfliktusok éppen e jó tulajdonságai miatt terhelték túl végzetesen.

Osztozunk családjá és közeli barátai fájdalában.

ELŐSZÓ

TOMKA PÉTER

A sátorlajújhelyi találkozó immár a harmadik a sorban a Hadak Útján. A Szentesen vett lendület (MFMÉ 1984–85, 1991) Nyíregyházán szorosabbra zárt sorokkal (NyJAMÉ 1987–89, 1992) elérte a Sátor-hegy alját és jó reménnyel készülhet a baráti társaság a negyedik (visegrádi) összejövetelre. A kemény mag azonos maradt: az itt publikált 22 cikk 24 szerzője (Sz. Fábíán Gyula kivételével) jelen volt valamelyik előző tanácskozáson, 17 közülük mindhárom (plusz Hajdú Zsigmond, aki most nem adott kéziratot: sajátos hangja hiányzik a kórusból). Előadást tartott még Dobrovits Mihály az ethnogenetikus legendákról és volt szerencsénk hallani Alekszander Szemjonov (Szentpétervár, Ermitázs) izgalmas beszámolóját – kár, hogy tanulmányuk nem szerepelhet a kötetben. A folyamatosság biztosított tehát, a társaság jól érzi magát, még ifjabbaknak egyelőre alig van nyoma.

Szinte a teljes új termésre jellemző, hogy korábban indított, nagyobb lélegzetű tudományos stratégiákhoz illeszkednek. Horizontális egységről még kevésbé beszélhetünk, mint Nyíregyházán, a különböző szerzők munkái egymáshoz csak lazán kapcsolódnak, annál erősebb vertikális kötődésük előző munkáikhoz. Kulcsár Valéria és Istvánovits Eszter a szarmata és 4/5. századi temetők jelenségeit göngyöltik fel, Lovász Emese szorgalmasan jelenti ugyanennek a korszaknak északkelet-magyarországi (vandál) ásatásait, Kiss Magdolna rászállt Lussonium 4. század végi, 5. század eleji periódusára. Somogyi Péter táguló köröket ró a kelet-európai puszták népvándorlás kori népei köré, Klima László következetesen érvényesíti az ethnológia alapelveit, Simon László ismételtén kardot (vagy szablyát?) ragad, Kiss Gábor késő avar kori tárgytipusok listáinak sorozatát gyártja, Szentpéteri József és Költő László ki-ki ugrál ugyan a vörsi pusztából, hogy vissza-visszatérjen hozzá. Bartosiewicz László hű marad computeréhez és az avar kori állatok mindkét végéhez (ti. koponyáihoz és végtagjaihoz), Takács István az állatcsontok összes elváltozásainak gyakorlati magyarázatához, Lőrinczy Gábor a bármikori avarokhoz, Szalontay Csaba a bármikor megjelenő magyarokhoz. Révész László újra és újra visszatér Karoshoz, mint tánciskolás a kályhához, Medgyesi Pál vadászterületének izgalmas jelenségeihez (származzon az bármely korból). Dénes József bezárkózik a várkutatás sáncai mögé, Takács Miklós újabb és újabb meglepetéseket főz ki a cserépüstökből, Gróf Péter vidáman pásztázza körül Visegrádot, Gróh Dániel a néprzaji aláfestést szolgáltatja hozzá. Wolf Mária egyik kora középkori várból a másik falura száll a babonák szárnyán, Szöllösy Gábor nem enged a precíz nevezéktanból (miközben íjai felajzva lesnek új lehetőségekre). Csak Horváth M. Attila ugrott fejest egyetlen avar kori tárgytipustól elrugaszkodva a honfoglalás kori Bács-Kiskun megye (homok-)tengerébe.

Eközben pedig egyre világosabban rajzolódik ki a korábban sokat támadott csoportosulás gyakorlati értelme. Az évről évre rendszeresen megjelenő kötetek egyrészt szinte kikényszerítik a résztvevőkből eredményeik közlését (ami, akárhogy is nézzük, publikáció-ínséges időkben, periodikák, évkönyvek akadozó folyama, elmaradása közepette nem utolsó dolog), másrészt – bár korántsem reprezentálják az egész magyar népvándorlás-

kutatást (ilyesmire nem is törekedtek) – alkalmat adnak bizonyos tendenciák megfigyelésére.

Míntha tűnőben lenne például az avar kor kutatásának kezdetben nyomasztó túlsúlya: Szentesen 50%, Nyíregyházán, ha a korhoz nem köthető tanulmányokat leszámítjuk, még mindig 46%, Sátoraljaújhelyen (az átfedésekből adódó bizonytalanságokat is beszámítva) kb. 30%. Kár viszont, hogy egyetlen avar kori telepásatásról sem esett szó.

Különösen örvendetes a megközelítési módok letisztuló metodikája. Típusuk szerint négy nagy csoportba sorolhatók a tanulmányok – a határok persze elmosódottak, a kategóriák átjárhatók.

1. A cikkek több mint egyharmada gyakorlatilag anyagközlés, többnyire nagyobb feltárásokról szóló, előzetes jelentésszerű beszámoló. Mint tudjuk, ezekről még sokáig az itt közölték jelentik majd a legtöbb információt. Nem mindegy hát, hogy mit emelnek ki – megnyugvással fogadhatjuk, hogy általában a lényegét.

Lovász Emese a tiszaladányi császár kori (vandál) telep jelenségei közül házak és gödrök együtteseit különítette el, Kiss Magdolna a lussoniumi ásatások Valentinianus utáni korszakára vonatkozó eredményeit összegezte, most az építményekre téve a hangsúlyt. Takács István és Bartosiewicz László a vörsi avar kori lócsontvázleleteket dolgozta fel, Lőrinczy Gábor és Szalontai Csaba Csongrád megye avar és honfoglalás kori topográfiajához előlegezett információkat (katalógusuk 21 db 6–9. századi illetve 20 db 10–11. századi lelőhelyet tartalmaz), Horváth M. Attila Bács-Kiskun honfoglalás kori lelőhelyei és leletei közül társadalmi helyzet szerinti csoportosításban közölt válogatást. Költő László a vörsi honfoglalás kori sírokat általában, az 561. sírt és benne a vasalt tegezt részletesen írta le, Medgyesi Pál jelentése (Sarkadkeresztúr, 132 síros 10–11. századi jól szituált köznépi temető) 3 lószerszámos-fegyveres férfi és négy felékszerezett nő leletegyüttesét mutatja be, sok érdekesítő kérdésben még várakozásra ítélve a szakmát.

Ide is tartozik, meg nem is Gróf Péter ismertetése a Visegrád-Lepencén feltárt Árpád-kori településrészből kiemelt, fémolvasztásra utaló nyomokkal bíró hosszúkás gödörről és az interpretációjához alapot adó néprajzi adatsor összeállítása, saját megfigyeléssel megtoldása Gróh Dánieltől. Az iker-tanulmány osztályozásunk negyedik csoportjába vezet át.

2. Öt teljesen különböző dolgot az a technika kapcsol össze, amely a tárgyalt jelenségek országos (sőt azon túlmutató) összegyűjtésében, listázásában ragadható meg, még ha kiindulópontul egy-egy lelet közlése szolgál is.

Simon László beszámolója a biatorbágyi avar temetőről még az adatközlések, ásatási jelentések közé tartozna, ha nem emelt volna ki egy jelenséget (amit magam „kőpakolás” helyett „kő a sírban” terminussal neveztem volna meg). Más kérdés, hogy kit mennyire győz meg kétségtől körültekintően megfogalmazott javaslata a belsőázsiai köves kurgánokkal való összefüggést illetően. Másik cikke (1988-as előadása) az avar kori szabályák kialakulásának kérdéséről még higgadtabban szól, a cikk közlése nagy nyereség. Tanulsága többek között az is, hogy a jó alap (anyaggyűjtés és teória) elvisel érvelési-dátálási bizonytalanságokat is. A módszer iskolapéldáját (ismét) Kiss Gábor mutatta be. Vasasszonyfa lovasai adták az apropos-t a kétkaréjos és a lapos rozettás lószerszámveretek összegyűjtéséhez és kiértékeléséhez. Amivel meg kell küzdenie, az a kis szériákra és a szokások esetlegességére támaszkodó pillanatnyi eredmények túlértékelésének veszélye. Szentpéteri József mindenféle avar kori kígyót, vagy kígyószerűen viselkedő motívumot összehozva igen alaposan utána nézett a késő avar pikkelymintás vereteknek. Dénes József pedig a 10–11. század szóba jöhető várait listázta: Anonymus, a Krónikák és a – korántsem megfelelő intenzitással kutatott – meglévő maradványok alapján 145 db szerepel a gyűjtésben. A gond csak az, hogy a három forráscsoport között alig van 20–30% átfedés.

3. Három nagyobb tanulmány (mindhárom széles körű kutatási program részeként) a régész teljes fegyverzetében, sokoldalúan és alaposan dolgozott fel egy-egy részterületet.

Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria most a kora népvándorlás kori Nagyalföld női sírjaiból választott markáns, az 5. század korszakváltozását szösz szerint tükröző tárgyípusú: a tükröket. Katalógusuk a fentebb tárgyalt metodikának felel meg, a sorból a térben, időben és problematikában minden irányban túlvezető szálak (amelyek teljes elvarrása nem lehetett a dolgozat feladata) emelik ki. Révész László kimeríthetetlen karosi honfoglalás kori varázs-zsákjából most a veretes lószerszámokat húzta elő. Listái persze neki is vannak, anyaggyűjtése nagy, vitázó kedve töretlen, úgy tűnik, érvei, korrekciói „ülnek”. Nem marad el jelentőségben az előzőktől Takács Miklós munkája, a Kisalföld Árpád-kori cserépbográcsainak időrendi rendszerezése. Nagy lépést sikerült tennie a Duna-rekesztő mennyiségű cserépiüst (főleg töredék) felhasználhatóvá tétele felé – elismert bizonytalanságai, önkritikája csak növelik megbízhatóságát.

4. További öt előadás azért került egy csoportba (nálam), mert – mint Gróf Péter és Gróh Dániel cikkével kapcsolatban már utaltam rá – mintegy oldalról közelítik meg a régészetet, a társtudományok eszköztárából merítve, a vélt vagy valós komplexitás-igény sajátos lehetőségei mentén lépve fel, kitéve azok külön buktatóinak. Talán nem kell hangsúlyoznom, hogy (a szubjektivitás szabadságát vállalva) számomra ez a módszer különösen kedves.

Somogyi Péter az 5–6. század nomádjait nyomozva konfrontálódni volt kénytelen a gótok kérdéskörével. Prokopios „rehabilitációja” az eredmény (ami persze újabb kérdésekhez – így a thrákiai gótok régészeti nyomainak azonosíthatóságához – vezet). Klima László az ethnológus eszköztárával most történészek vitájához szól hozzá (ti., hogy kik is azok a „fekete magyarok”), sokoldalúan, elméleti alapossággal. A bináris oppozíció, a duális struktúrák általános törvényeinek szemüvegén át feketén-fehéren láttatja a világot a fehér hunoktól Fehéregyházáig. Ezúton üzenem (elismerve az alapállás igazságát): a valóság talán mégis sokszínűbb volt. Bízom benne, hogy nem szükséges minden jelenséget együgyűen kaptafára húzni. Wolf Mária boszorkányos módon cikázik tudományágak határterületein, hiszen régészeti megfigyelések, írott adatok, néprajzi gyűjtések állnak a babonás szokásokat (építési áldozatot, betegségvarázslást, termékenységarázslást, titkos határjeleket) kutató rendelkezésére. Sz(abadkai) Fábrián Gyula és Ricz Péter a realista mérnök és a sokat próbált ásató régész tapasztalatait ötvözte egybe. Kísérleti terepük a gombosi (bogojevoi) és a bécstopolyai (Backa Topola) avar temető, valamint a számítógép adta szimulációs lehetőség. Megállapításaik közül (hogy ti. nem minden avar új volt visszacsapó, ha történetesen kőrisfából készült, illetve, hogy az íjakat többnyire felajzatlanul tették sírba) kiemelném, hogy minden esetet külön meg kell vizsgálni: a megoldások egyéniek (is) lehetnek. Miközben új íjas mesterünk támadt, Szöllősy Gábor a lószerszámok nevezékstanának (a „lómenklaturának”) közrebocsátásával folytatta a jobb megértést célzó tevékenységét. Köszönet illeti érte és megalapozott vita. Aktualitását a honfoglalás kori és kora Árpád-kori leletkataszter éppen induló munkái csak növelik.

Meglepheti a kötet olvasóját, hogy a sátoraljaujhelyi tanácskozás (egyik) javasolt témája a szokások vizsgálata lett volna. Ehhez alig néhányan tartották magukat szorosan, a többség számára a valamiféle szokás-elem csak kiindulópontként, alkalomként szolgált egészen más dolgok elmondásához. Ez persze nem baj – de jellemző. Természetesen minden temetőismertetés, sírleírás tartalmaz a (temetkezési) szokásokra való utalást. Topográfiai adatok segíthetnek egy-egy szokásfajta elterjedésének megragadásához. Kétségtelenül a szokások körébe tartozik, hogy az íjat felajzva vagy ajzatlanul helyezik-e a sírba, hogy az egyes társadalmi rétegeknek milyen nagyságrendű a temetője, hogy milyen díszekkel látják el adott korban egy-egy területen a lószerszámokat és milyen azok szerkezete. Kiindulhat a vizsgálat igen ritka konkrét megfigyelésből (kígyócsigolyák két

avar kori sírban) és eljuthat néprész- vagy helynévadási szokáshoz általános meggondolások alapján. Mégis, ha szigorúak vagyunk, csak néhány tanulmány (résztanulmány) marad, amelynek szerzője a szokásokat dolgozata fő sodrába állította. A tükör sírmellékletül adása esetén elgondolkodhatunk azon, hogy van-e elégséges kritériumunk annak megállapítására, hogy hol végződik a viselet, pipereeszköz tartománya és hol kezdődik a rítusé. Komolyan fontolóra kell vennünk, hogy a lócsontvázakon észlelt sérülések mely része keletkezett a rítus (leölés, ledöntés, nyúzás-karóra tűzés, eltemetés) során. Településfeltárásaink közben sem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a praktikákat, amelyekkel őseink jót-rosszat okozni vagy megkötni igyekeztek, hiszen ezek a mindennapi hitvilág jellemzői lehetnek.

Nehézséget – mint látható – nem a temetők, sírok megfigyelése, dokumentálása és közlése jelent. Ennek kiérlelt, általánosan elfogadott metodikája közismert (temetőterkép, sírrajz, részletrajz, leletegyüttes, tárgyrekonstrukció, kiemelt tárgytípus, összehasonlítás, elterjedés, datálás, egyéb kiértékelés). Ezért – remélem – üres kapukat döngtet az, aki pl. az íjcsontok helyzetének rögzítését kéri számon. Népvándorlás-koros szemmel nézve jóval kevesebb rutin látható a településfeltárások és közlések esetében. A kötetben nyolc tanulmány kötődik valamilyen formában településekhez vagy telepek leletanyagához. Ásatási dokumentációt ezeknek is csak a fele mutat be. Tudva tudom, hogy népvándorlás kori telepítések a terepen, a múzeumban és az íróasztal mellett is több problémát okoznak, mint a temetők, a tárgyi leletanyag egyhangúsága még fokozza is a nehézségeket. Talán nem fölösleges azonban kimondani, hogy ezen a téren van még tanulnivalónk (egymástól is, de másoktól sem szégyellve). Nem ártana alapfogalmakat újragondolni: hogyan keletkezik a „réteg”, milyen fokozatai vannak a leletegyüttes „zártágának”, mi biztosítja a stratigráfia hitelességét; meddig lehet elmenni egy-egy „objektum” rendeltetésének meghatározásában; mennyire jellemző egy-egy objektum használatára a betöltésében talált leletanyag; mi a kritériuma egy-egy kerámiatípusnak – például a „murgai típusú korsónak”, amely példát csak azért ragadtam ki, mert jól jellemzi a szakirodalomban fellelhető félreértéseket (lehet, hogy maga a névadó murgai galléros korsó nem tartozik ebbe a típusba?). Egy-egy állítás mögé részletesebb dokumentáció kívánkozik (alaprész mellé metszetrajz, fő lelethez az együttes spektruma stb.). Akinek pedig nem inge, ne vegye magára!

Tennivaló akad hát bőven. Lendület, tehetség, akarat sem hiányzik a társaságból, a harmadik kötet a kintársról is tanúskodik. Folytatása következhet.

TÜKRÖK A CSÁSZÁRKORI ÉS A KORA NÉPVÁNDORLÁS KORI BARBÁR NÉPEKNÉL A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

ISTVÁNOVITS ESZTER–KULCSÁR VALÉRIA

A népvándorlás kor fiatal kutatóinak II. összejövetelén Nyíregyházán már elmondtuk, hogy a temetkezési rítus elemzése során meg kell különböztetnünk a sírban talált tárgyakat aszerint, hogy azok a viselet elemeként kerültek-e oda, vagy kifejezetten *mellékletadásról* van-e szó.¹ Jelen dolgozatunkban ismét ez utóbbi csoport (a mellékletek) köréből választottunk egy tárgyat; vizsgáljuk megjelenésének formáját és mikéntjét. Ez a tárgy a *tükör*.

A tükrök száma a kárpát-medencei Barbaricumban nem túl magas, ugyanakkor előfordulási körülményeik (pl. az összetörés szokása) jellegzetes volta indokolja azt, hogy külön tanulmányt szenteljünk nekik.

Az eddigi kutatás egyértelműen megállapította, hogy a sírba tett tükröknek kétféle szerepe van. Részből mint pipeereszközöket helyezték a halott mellé, ám ugyanakkor szinte mindig mágikus jelentést is hordoztak. A kaukázusi nomád tükrök összehasonlító vizsgálata során pl. kimutatták, hogy az agyagformába öntött tárgyak között nincs két egyforma. Ezeket egyedi megrendelés alapján készítették, s mint ilyenek tulajdonosuk védelmére is szolgáltak bajelhárító eszközökként.²

A tükörrel kapcsolatos mágiák általánosan elterjedtek a világ legkülönbélebb népeinek körében. Mágikus jelentéstartalmukra a lámaizmustól a magyar néphitig találunk példákat. A néprajzi adatok száma végtelen, felsorolásukra itt nincs hely.³

Visszatérve a sírba helyezés szokására: az iráni világban (szkíták, szarmaták stb.) a tükör rituális sírba tétele általánosan elterjedt (s iráni hatásra a velük szoros kapcsolatban élő népeknél is megtalálható – ld. pl. a karpoknál), ugyanakkor a kelta-germán mellékletadási szokások köréből a császárkor végéig hiányzik. A helyzet az V. században megváltozik. E gyökeres változás a hun invázió eseményeivel kapcsolható össze.

A tükör mellékletadás sztyeppei előzményei

A sztyeppe iráni népeinél a tükör gyakori melléklet, s talán egyetlen más régészeti kultúrára sem jellemző annyira, mint épp a szarmatákra, akiknél az i. e. VI. századtól az i. sz. IV. századig folyamatosan megtaláljuk e tárgyak sírba tételeinek szokását mind az ázsiai, mind az európai szállásterületen.⁴

A dél-oroszországi szarmata tükrökkel elsőként P. Rau⁵ foglalkozott behatóan kitérve szkíta előzményeikre. Az azóta előkerült hatalmas mennyiségű új anyag alapján A. M. Hazanov⁶ átértékelte a Rau-féle tipológiát. A szarmata tükröket 10 csoportba sorolta meghatározva az egyes típusok kronológiáját és elterjedését. Felosztását mind a mai na-

1 Istvánovits E.–Kulcsár V., 1992. 47.

2 Kovalevszkaja, V. B. 1981. 87.

3 Róheim G., 1984.; Mészáros Gy., 1914. vagy Hazanov, A. M. 1964. stb.

4 Hazanov, A. M. 1964. 89.

5 Rau, P. 1927. 90–96.

6 Hazanov, A. M. 1963.

pig széles körben használják. A kutatás mai állását összefoglaló művében A. Sz. Szkripkin részletesen tárgyalja és értékeli a tükrökkel kapcsolatos eddigi irodalmat, s újabb – az előzőnél részletesebb – rendszerezést javasol.⁷

Szarmata hatásra a császárkor időszakában a tükrök olykor-olykor felbukkannak a szomszédos kultúrák régészeti leletanyagában is. A karpoknál az i. sz. II–III. sz-i sírokból Bichir 1973-ban 18 példányt tudott már összegyűjteni.⁸ E tükrök szarmata hatásként terjedtek el, utalnak erre típusaik, valamint a rajtuk megjelenő tamgák.⁹

Ugyancsak szarmata befolyásról tanúskodik a maszlovói csernyahovi temető egyik sírjában talált tükrő,¹⁰ illetve a Borohtyanszkaja Olsanka ugyancsak csernyahovi lelőhelyről előkerült együttes nomád tükrő.¹¹

A szarmata területen különféle (szkíta, kínai, szibériai¹²) hatásokra kialakult tükrőformák átöröklődtek más etnikumra és továbbéltek a sztyeppeövezetben egészen a X. századig. Megszűnésük az Arany Horda témyerésével hozható összefüggésbe, de formai hagyományaik kimutathatók a Kaukázusban még a középkorban is.¹³ Az ún. nomád tükrők szarmata (alán) hatásként jelentek meg a szaltovói kultúra anyagában, ahol egyes variánsai a kronológia érzékeny indikátoraiként szerepelnek egészen a VIII. századig.¹⁴

A rítus elemeként vizsgálva a szarmata sírok tükrömellékleteit a következőket érdemes figyelembe vennünk a kárpát-medencei anyag tárgyalása során.

A tükrömellékletes sírok aránya a keleti területeken az egyes temetőkön belül változó. T. M. Kuznyecova 4 temetőben vizsgálta a tükrő mellékletek elhelyezését. A sírok kora az i. e. VI. sz-tól az i. sz. IV. sz-ig terjed. Általában a sírok 5–17%-ban találtak ilyen mellékletet (kivétel az észak-kaukázusi Novij Kumak, ahol az arány 30%).¹⁵ A tükrőket gyakran töredékesen, illetve törötten dobták a sírba.

A sazuomata sírokban csak ép darabok kerülnek elő, a későbbi korszakokban jön divatba az eltörött tükrő (bár nincs kizárva, hogy az esetek egy részében a sírba helyezést követően törtek szét), illetve a tükrő egy darabjának eltemetése. Ez utóbbi szokás a prohorovkai korban terjed el, de ugyanakkor ép példányok is kerülnek elő. Helyenként megfigyelhető a töredék másodlagos felhasználása, amikor átfúrva csüngőként viselték. Kuznyecova szerint ez a tükrő drágaságával és ritkaságával (elsősorban import tárgyról van szó) magyarázható és nem mágikus okokkal. A tükrő rongálásáról az a véleménye, hogy az nem a halotti kultusszal függött össze, hanem mágikus rítus következménye, amelyet az élő ember „helyettesére” gyakoroltak (a Frazer-féle átviteli mágia: a cselekedet nem közvetlenül a tárgyára irányul, hanem a helyettesére és azon keresztül magára a tárgyra).¹⁶ A tükrőrongálás így a még élőt érintő mágikus cselekedet nyoma.¹⁷

A prohorovkai korban a tükrőtörés különösen jól képviselt az Ilek folyó völgyében talált sírokban. Pl. a mecsetszaji temetőben csaknem az összes tükrő törött volt.¹⁸

7 Szkripkin, A. Sz. 1990. 142–156.

8 Bichir, Gh. 1973. 106–112.; Bichir, Gh. 1976. 97–102.

9 A karpoknál egyébként a szarmatáktól átvett tamgás tükrők helyi gyártása is megindult a Militari lelőhelyen előkerült öntőminta alapján: ld. Bichir, Gh. 1976.; Rikman, E. A. 1966. 77.

10 Makszimov, Je. V. 1985. 10.

11 Kazanski, M. 1991. 11. fig. 1/12.

12 A Hazanov által szibériainak tartott típusot több kutató észak-kaukázusinak véli – Abramova, M. P. 1971.; Vinogradov, V. B.–Petrenko, V. A. 1977. 44–49.

13 Hazanov, A. M. 1963. 69.

14 Merpert, N. Ja. 1951. 16., 18–19., 21., 30.; Pletnyova, Sz. A. 1981.

15 Kuznyecova, T. M. 1988.

16 Frazer, J. G. 1965. 116–120.

17 Kuznyecova, T. M. 1988.

18 Szmirnov, K. F. 1975. 167.

A tükrötörés par excellence szarmata voltára utal az a tény, hogy az iráni világ peremén, közép-ázsiai és kaukázusi lelőhelyeken szarmata hatásként szokás értékelni a sírban talált törött tükröket. M. P. Abramova észak-kaukázusi temetőket értékelve rámutatott: a szarmatizáció előrehaladott voltát bizonyítja, hogy a legtöbb tükröt eltörve találták a sírban. Az, hogy nemcsak az I. típusú (szarmata) tükrök voltak eltörve, hanem a többi típus is, a szokás helybeni széles elterjedésére utal.¹⁹

A krími – az i. sz. első századokra datált – szarmata temetők női sírjaiban a sima, lapos tükrök általában lábnál kerültek elő, összetörve.²⁰

A szarmata temetkezési rítus elemeként más tárgyakkal is kimutatható a sírbatétel előtti mágikus törés szokása. Így pl. a fegyverek (kardok) esetében,²¹ de más tárgyakkal is. Említhetjük pl. a Kabardíno–Balkaria területén feltárt kispeki 13. kurgánt, ahol a halottat egy összetört tükrö felével, valamint két – darabokra tört – kandeláberrel temették el. A publikáló meg is jegyzi, hogy ez a szokás széles körben elterjedt a szarmata törzseknel.²²

Tükrök a Kárpát-medencében

A kárpát-medencei szarmata kutatás régi problémája a keleti szarmata anyaggal kimutatható kapcsolatok alacsony száma, illetve laza volta. A tükrő sírbatételének szokása a kevés kivétel közé tartozik, a két régió temetkezési rítusának közös eleme. Feltűnése a szarmata bevándorlással összefüggésben előzmények nélküli az alföldi Barbaricumban: a megelőző időszak sírjaiból (kelták, dákok), valamint a kortárs más etnikumú barbár népesség (különféle germán csoportok) temetkezéseiből a Kárpát-medencében hiányoznak. Ugyanakkor megvannak a rómaiaknál. A provincia temetkezéseiben előfordulnak mellékletként tükrök, bár a szokás nem terjedt el általánosan.

(Csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy római területen sem ismeretlen a sírból származó törött tükrő, de ennél sokkal elterjedtebb az a jelenség, hogy a tükrőből csak a keretet helyezik a halott mellé.²³ Mivel a szarmatáknál a szokás keleti eredete egyértelműen kimutatható, aligha valószínű, hogy a provincia és a Barbaricum e szempontból összeköthető.)

Kiemelkedő figyelmet érdemelnek a tükrök másfelől azért is, mivel a császárkori alföldi szarmata Barbaricum azon kevés tárgya közé tartoznak, amelynek kultikus, hitvilággal összefüggő szerepet tulajdoníthatunk.

A kárpát-medencei szarmata Barbaricum síregyütteseiben eddig közel félszáz esetben került elő tükrő. E leletek nem köthetők jellemzően egy szűkebb periódushoz vagy földrajzi régióhoz. Úgy tűnik, hogy általánosan elterjedt, nem is túlságosan ritka szokásról van szó, amely azonban archaikus gyökerekre vezethető vissza. Feltűnő viszont, hogy a keleti szállásterületen, az alföldi szarmata foglalást közvetlenül megelőző és azt követő időben igen divatos tamgás tükrőcsüngők egyáltalán nem jutnak szerephez területünkön. Vaday A. szerint ennek oka abban keresendő, hogy nem minden törzsnél terjedt el ez a tárgy, s az Alföldre bevándorló csoportok azok közül kerültek ki, akik nem használták.²⁴

19 Abramova, M. P. 1986. 180.

20 Bogdanova, N. A. 1989. 53.

21 Hazanov, A. M. 1964. 92.

22 Petrozov, R. Zs. 1980. 120. A publikáló a hunkorra keltezte e leletet. Valójában az újabb irodalom alapján a III. századra lehet datálni (Gorohovszkij, Je. L. 1987. 58.). Itt jegyezzük meg, hogy Bóna I., 1979. 302–303. szerint a hun üstök csonkítása is kapcsolatba hozható a tükrők összetörésének szokásával.

23 A jelenségre Gáspár Dóra hívta fel figyelmünket.

24 H. Vaday, A. 1989. 125.

A tükör sírbatételének háttérbe szorulását jelzi a sztyepei előzményekhez képest, hogy az egyes temetőkön belül a Kárpát-medencében már általában csak egy-egy esetben fordul elő a tükör, mint melléklet.²⁵

A kárpát-medencei tükrök típusai

5 esetben a gyűjtésünkben olyan darabok szerepelnek, melyek típusa nem derül ki a publikációból, elvesztek stb. (1. kép I– téves javítás) Ezeket természetesen nem tárgyaljuk.

1. típus: Pemes tükrök (I. tábla 1., 1.kép A)

Összesen 8 példányuk ismert 6 lelőhelyről. A publikációkból nem mindig dönthető el egyértelműen, hogy ehhez a típushoz tartozik-e egy-egy darab. Jellemzően 8–10 cm közötti átmérőjű és peremükön megvastagodó tükrökről van szó. A következő lelőhelyeken kerültek elő:

Baja-Jankó dűlő
Hortobágy-Poroshát V.11.
Hortobágy-Poroshát IX.23.
Hortobágy-Poroshát X.1.
Orgovány
Szolnok-Szandaszőlős, Netovább 8. sír
Versec-Nagy rét
Ismeretlen lelőhely

A típushoz sorolható tükrök a prohorovkai kortól kezdve terjedtek el, s ritkábban bár, de a szuszli kultúra idejében is feltűnnek a keleti szarmata szállásterületen (Hazanov-féle V. típus).²⁶ A teljesség kedvéért el kell mondanunk, hogy hasonló peremes kiképzésű forma a római világban is létezik, bár nem a szomszédos Pannoniában. Valószínűbbnek tartjuk a keleti származást. Ez utóbbi esetben olyan tárgytypusról beszélhetünk, amely származási helyén viszonylag ritka, de a Kárpát-medencébe kerülése után elterjedtebbé válik és használata konzerválódik.

Az Alföldön a típus archaikus voltára utal a temetkezési rítusban betöltött szerepe is: minden alkalommal töröten, rongáltan vagy töredékként kerül elő, egyetlen ép darabot sem ismerünk. Földrajzi és kronológiai elterjedése általános (az esetszám viszonylag alacsony és pontosabb megállapításokra nem alkalmas).

2. típus: Sima tükrök (I. tábla 2., 1.kép B)

Sima, kerek tükrök, általában kissé homorúak. Olykor karcolt koncentrikus körök látszanak a hátlapon. (Kivételként említhetünk két díszített darabot: I. tábla 6-7.) 19 példány (valamint a 2 díszített) ismert:

Dóc
Hortobágy-Poroshát IV.13.
Hortobágy-Poroshát VII.12.
Kecskemét-Szentkút
Kiskunfélegyháza-Páka 1. sír
Kiskunfélegyháza-Páka 4. sír
Klárafalva
Kunpeszér

25 Kivétel ez alól a nagy sírszámú Hortobágy-porosháti temető, ahol azonban szintén csak 6 példány ismert, ami mindössze 2,7%-a az összes sírnak. Két tükör fordult elő Hódmezővásárhely-Fehértón, valamint Madaras-Halmok lelőhelyen. Ez utóbbi információért Kőhegyi Mihálynak tartozunk köszönettel.

26 Hazanov, A. M. 1963. 62., 64.

Nyíregyháza-Guszev telep
Orosháza-Dénes téglagyár
Szeged-Alsóközpont
Szeged-Öthalom
Szentcsanak-Sárgapart, 26. sír
Szolnok-Vegyiművek
Tarnaméra-Urak dűlő 4. sír
Tápé-Malajdok 1.sír
Tiszavalk
Versec-Nagyvér
Vršac

Eredetük bizonytalan. Mind a keleti szarmata, mind a provinciális római anyagban találunk hasonló típusú tükröket.²⁷ Valószínűleg szerves anyagból készült nyelük van, amit a kárpát-medencei példányoknál a tiszavalki esetében sikerült megfigyelni.²⁸ Méretük – 5,5–10 cm – meglehetősen széles skálán mozog. A kárpát-medencei Barbaricumban általánosan elterjedt, a szarmata bevándorlás legkorábbi szakaszától (Tarnaméra-Urak dűlő) a hunkort közvetlenül megelőző évtizedekig (Tápé-Malajdok, Tiszavalk).

Ebből a legkevésbé jellegzetes, „kozmpolita” típusból ismerjük a legtöbb ép darabot (6), melyekből két tükröt ládikában helyeztek a sírba.

Feltételezhetően ehhez a típushoz soroljuk a két analógia nélküli díszített példányt: Hódmezővásárhely-Fehértó és Szőreg A temető.

3. típus: Perforált szélű tükrök (I. tábla 3-4., 1.kép C)

Kör alakú, peremükön lyuksorral díszített, ún. perforált szélű római tükrök. Hátoldalukon gyakran koncentrikus karcolt körök látszanak.

Ezideig 14 példányát ismerjük e típusnak a Kárpát-medencében:

Berekböszörmény
Endrőd-Szujókereszt
Fegyvernek
Hévízgyörk
Hódmezővásárhely-Fehértó
Jászárokszállás
Kiskőrös-Csukástó
Kunpeszér
Nagykőrös-Gogányi rét
Nagykőrös-Gogány
Örvény
Tass
Tass

Ismeretlen lelőhelyű a Katona J. Múzeumban

Méretük 6,1 cm (Hódmezővásárhely) és 17 cm (Nagykőrös) közt változik. Többségük töredékesen, csonkítva vagy összetörve került sírba.²⁹ Földrajzi elterjedésük súlypontja az Alföld középső sávja. Feltűnő, hogy Kiskőrös-Endrőd vonalától délre nem találtak egyetlen példányt sem.

27 Hazanov, A. M. 1963. 62. – VI. típus, Radnóti A., 1957. 228. XLVIII. 7., 8.

28 Garam É.–H. Vaday A., 1990. 176.

29 Kivétel a hévízgyörki és a hódmezővásárhelyi darab. Mindkettő nyelével együtt fordult elő.

Római import tárgyak e tükrök, melyek a sztyeppére csak ritkán kerültek el.³⁰ A kora császárkorra jellemzőek, vagyis adalékul szolgálhatnak a szarmata sírok keltezéséhez is. Jellemző e tekintetben, hogy pl. a porosháti darabok már más típust képviselnek. A kora császárkorban azonban nem kizárólag a perforált peremű darabok bukkannak fel (ld. Tarnaméra és Orgovány).

4. típus: Szögletes tükrök (I. tábla 5., 1.kép D)

A szögletes tükrök képviselik az Alföldön a legritkább formát.

Csak három lelőhelyről említhetünk e típusba sorolható tárgyakat:

Ernőháza, Kollinger-föld

Fülöpkei Jakabszállás

Jászberény-Alsómuszaj

Mindhárom esetben töredékekről van szó, vagyis nincs egyetlen hiteles szögletes példány sem, amely a típust képviselhetné. Az ernőházi darab korszakunkhoz tartozása kétséges. A másik két lelőhely esetében felmerül annak a lehetősége, hogy eredetileg más formájú tükrök töredékeit alakították ki szögletesre. Tárgyunk szempontjából csak azt tartjuk szükségesnek kiemelni, hogy valamennyi esetben töredékről van szó.

A szögletes tükrő forma antik hagyományokra vezethető vissza, mind a nyugati provinciákban,³¹ mind a Pontusnál divatba jön az I. században³².

5. típus: Nomád tükrök (2.kép)

Az ún. nomád tükrök jellemzője a kerek forma, a középső kis hurok alakú fül és a plasztikus bordákkal díszített hátlap (ld. Függelék: 2. katalógus). Anyaguk ezüst vagy tükörfém.³³ Többségük 6–10 cm átmérőjű, de előfordulnak ennél kisebb (pl. Nyíregyháza), valamint nagyobb (pl. Zalkod) példányok is. Előfordulásuk nem korlátozódik a szarmata Barbaricum területére,³⁴ sőt többségük azon kívül – a Dunántúl keleti felén, ill. a Dunától északra – került elő. Így ebben az esetben vizsgálódásunkat kiterjesztettük az egész Kárpát-medencére.

E típus előfordulásának topográfiája és kronológiája,³⁵ megjelenésének körülményei régóta foglalkoztatják a kutatókat. Elsőként P. Rau figyelt fel rájuk kitérve eredetükre is.³⁶ J. Werner összeállította e tükrök kataszterét, vizsgálta eredetüket, elterjedésüket, kronológiájukat.³⁷ 1959-ben Párducz M. és Kovrig I. cikke párhuzamosan jelent meg. Míg az előbbi csupán a korábbi irodalmat idézve a csongrádi darabmal szaporítja a leletek számát,³⁸ addig az utóbbi tanulmány behatóan foglalkozik a típussal kibővíve a Werner-féle katasztert, s újraértékelve mindazt, amit e tárgycsoportról tudunk.³⁹ Csallány D. korpuszában összegyűjtötte a gepida tükröket, köztük a Csmi-Brigetio típushoz sorolhatókat

30 H. Vaday A.–Szöke B. M. 1983. 114.

31 Lloyd-Morgan, G. 1981. 3.

32 Dzigovszkij, A. N. 1987. 103–104., 117.

33 Pulszky F., 1981. 205. leírása szerint az ezüsthöz hasonló, de törekenyebb fém, mely 25–30%-ban ónt és 70%-ban rezet tartalmaz. Werner, J. 1956. 21–22. egyetlen vizsgálati adattal dolgozott: a Novi Banovciból származó lelet összetétele: 65% réz, 27% ón, 7% ólom, 1% egyéb. Bichir, Gh. 1976. 98. a karp-szarmata tükrök összetételével kapcsolatban említi, hogy a rezet az antimon, cink és az ón nagyobb mennyiségével ötvözve ezüstösebb színt nyertek a tükrök, míg az arzén mennyiségének növelése szürkébbé változtatta a fémét.

34 Bár a Felső-Tisza-vidéken, illetve a Közép-Tisza-vidéken ismertünk egy-egy zárt elterjedési tömböt.

35 A nomád tükrős temetkezések kronológiai problémáit nem taglaljuk részletesen, mivel az külön tanulmány témája lehetne. A Duna-vidéken az V. század elejétől mutathatók ki. A Tiszadob–Tiszavalk–Tiszakarád típusú temetőikben – mint a katalógusból kitűnik – ez a típus még nem jelenik meg. Az V. században mindvégig kimutatható. Ld. pl. Werner, J. 1956.; Csallány D., 1958. 91.; Novotny, B. 1976. 94.; Kiss A., 1981. 202.; Salamon Á.–Barkóci L., 1982. 168. stb.

36 Rau, P. 1927.

37 Werner, J. 1956. 19–24.

38 Párducz M., 1959. 372–3.

39 Kovrig I., 1959. 221–224.

is (Magyartés, Nagyvárad/Oradea, Mikelaka/Micalaca, Szikra, Hódmezővásárhely-Gor-
za 11(3) sír).⁴⁰

A középső füles kerek tükrök az i. sz. II–III. századtól tűntek fel a Volga-vidéken. Formai jegyeik alapján valószínű, hogy ezen a területen alakult ki a később „kanonizált” típus. A III–IV. században elterjedtek a pontusi görög városokban és a Kubány-vidéken. Gyakoriak a pantikapaioni katakombákban ebben az időszakban. A IV–V. századra általánosan elterjedtek az Észak-Kaukázustól⁴¹ Ukrajnán keresztül a Kárpát-medencéig, visszaszorítva valamennyi korábbi típust. Az Észak-Kaukázusban és a Krímben a VI–IX. századig nagy mennyiségben előfordulnak, gyakoriak a szaltovói lelőhelyeken.⁴² A Kárpát-medencében, illetve attól nyugatra a VI. század után már csak szórványosan található meg: ilyenek pl. a csökmői, a jutasi, az Endrőd-doboskerti vagy a kunpeszéri avar leletek.⁴³

A típus több variánsát a kárpát-medencei anyagban J. Werner különítette el. A leletek száma a keleti anyagban azóta többszörösére nőtt. Ma már egyértelmű az is, hogy az általa Balta-Krainburgnak nevezett típus – a csillag díszes tükrök (II.tábla 1.) – valójában az V. században már előfordul, s elterjedése sem korlátozódik csupán az Észak-Kaukázusra⁴⁴. Jó példa erre az 1981-ben Tanaiszban feltárt katakomba tükre.⁴⁵

A kárpát-medencei példányok többsége a sugaras díszű, ún. Csmi-Brigetio típushoz tartozik. Az ettől eltérő darabok (II.tábla, 2.kép F–K) az Alföldön hiányoznak, s a Kárpát-medence többi részén sem gyakoriak (Balatonhidvég, Carnuntum, Hrtkovci Vranja, Mödling, Pilismarót, Strazě).

A tükrök helyzete a sírban

Az római kori alföldi Barbaricumban a tükröket szinte kizárólag női sírokból – ritkán gyermekekéknél – találjuk. (Néhány tükrös temetkezés nem-meghatározása bizonytalan, de pozitíve egyik sem mutat férfisírra.) Magyarázható lenne ez azzal, hogy eredendően elsősorban női használati tárgy, azonban a keleti szarmata anyagban mind női, mind férfi, mind gyermeksírokban előfordulhat,⁴⁶ bár alapvetően ott is a női sírok gyakori mellélete, s csak ritkán fordul elő gyerekekéknél és férfiaknál.⁴⁷

A nomád tükrök a Kárpát-medencében az V. században kizárólag női temetkezésekben (kivétekléppen gyerekek mellett⁴⁸) kerültek elő. A sztyeppei, illetve a kaukázusi anyagban is hasonló a helyzet.

A fentiek alapján az a tény, hogy a Kárpát-medencében a tükrömelléklet a női sírok sajátja, inkább kapcsolódhat esetleg egy olyasfajta képzethez, mint a japán „a tükrő a nő lelke”. Ez a mondat kínai betűkkel sok hagyományos japán bronztükrő hátlapján is megtalálható.⁴⁹

A tükröknek sem a császárkori szarmata anyagban, sem a kora népvándorlás korában nem volt stabil, meghatározott helye a sírban. Előfordul egyaránt kézügyben (tarsoly-

40 Csallány D., 1961. 283.

41 Pl. Giljacsban (5. sír) lemezes fibulával és polichrom ékszerekkel együtt fordul elő. IV–VI. századra keltezik. *Minajeva, T. M.* 1982. 222–224.

42 *Hazanov, A. M.* 1963. 68–69.

43 *Werner, J.* 1956. 119.; *Rhé Gy.–Fettich N.*, 1931. Taf. 3/7.; *Jankovich D.–Makkay J.–Szőke B. M.*, 1989. 53/3.t., a kunpeszéri darabok a kecskeméti Katona J. Múzeum Elődeink a Duna-Tisza közén c. kiállításán szerepelnek.

44 *Werner, J.* 1956. 23.

45 *Grecsanova, L.* 1988. A csillag alakú díszítésű példányok a szaltovói kultúrában élők fénykorukat az V. századtól a VIII–IX. századig: *Merpert, N. Ja.* 1951. 24.; *Pletnyova, Sz. A.* 1981.

46 *Hazanov, A. M.* 1964. 89.

47 *Kuznyecova, T. M.* 1988.

48 Mödling, Pilismarót 19. sír, Szabadbattyán 16. sír és Untersiebenbrunn.

49 *Röheim, G.* 1984. 255. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az antropológiai meghatározások hiányában a tükrömellékletes sírok neme sokszor bizonytalan.

ban), nyaknál, vállnál, lábnál. A sírban elfoglalt helyének változatossága megfelel a keleti szállásterületen megfigyelt szokásoknak, ahol a jóval nagyobb számú lelet alapján is legfeljebb tendenciákat sikerült kimutatni. Pl. a szuszli korban sem volt meghatározott helye, de leggyakrabban a vállnál vagy fejnél került elő.⁵⁰

A tükrötörés szokása

A kárpát-medencei szarmata népesség hitvilágáról meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Ehhez szolgáltat értékes adalékokat a tükrök sírbatételének sajátos módja: a törés, illetve rongálás szokása.

A tükrökkel kapcsolatos hiedelmekre vonatkozóan óriási mennyiségű adat áll rendelkezésünkre a néprajzi irodalomból. A régészeti leletek ezek sorát bővítik. (Ide sorolható pl. az észak-iráni népek körében ismert ún. tükrös istennő, akinek bal kezében tartott tükrre az isteni hatalom szimbóluma lehetett.⁵¹)

A rituális törést, rongálást tekintve a következő csoportokat különíthetjük el: 1. töredék elhelyezése, 2. összetörve elhelyezés, 3. rongált tükrök elhelyezése, 4. ép tükrök elhelyezése.

A törésmódok és a formák összefüggését a következő táblázatban foglaltuk össze.⁵²

	<i>Peremes</i>	<i>Sima</i>	<i>Perforált</i>	<i>Összesen</i>	<i>Nomád</i>
Töredék	5 (62,5%)	7 (33,3%)	6 (42,9%)	18 (41,9%)	14 (38%)
Ép	-	9 (42,8%)	2 (14,3%)	11 (25,6%)	9 (24%)
Rongált	1 (12,5%)	3 (14,3%)	5 (35,7%)	9 (20,9%)	6 (16%)
Törött	2 (25%)	2 (9,5%)	1 (7,1%)	5 (11,6%)	8 (22%)
Összesen	8	21	14	43	37

A darabok százalékos aránya egyértelműen arra utal, hogy a legszélesebb körben elterjedt szokás a *töredék* sírbahelyezése volt. A peremes tükrök, amelyek formájukkal is a legtöbb kapcsolatot mutatják a szarmata keleti szállásterülettel, kizárólag töredékként vagy törve kerülnek elő (vitatható, hogy az orgoványi darabot rongáltak vagy töröttnek kell kezelnünk). Ezzel állnak ellentétben a jellegtelen sima tükrök, amelyek között feltűnően nagy az épek aránya.

A római importból származó perforált szélű tükrök állapota ugyanazt az átlagos tendenciát mutatja: vagyis a leggyakoribb szokás e típus esetében is a töredék sírbahelyezése. A római darabok jellegzetessége, hogy esetükben fordul elő a legtöbbször a rongálás. Ezek a jelenségek azért figyelemre méltóak, mert az archaikus szokást ugyanúgy alkalmazták az újonnan divatba jött importtárgyon, mint a hagyományosabb peremes típusú tükrön.⁵³

A kárpát-medencei szarmata sírokban vagy lelőkönyezetben talált tükrök nagy része töredékesen (megrongálva), vagy csak darabjaiban került elő. Az ép példányok az összes ismert tükrök negyedét teszik ki. Az ép darabok gyakran olyan temetkezésekből származnak, amelyekben – rendszerint római készítésű – ékszeres ládikát is elhelyeztek a halott mellett. Ezekben az esetekben feltételezhetően nem mágikus tárgyként, csupán a pipe-rekészlet darabjaként került sírba a tükrök. A ládika sírbatétele egyébként római hatásra

⁵⁰ Moskova, M. G. 1989. 180.

⁵¹ Hazanov, A. M. 1964. 93.

⁵² Az értékelésből a formai bizonytalanság miatt kihagytuk a téglalap alakú tükröket, valamint azokat a darabokat, amelyek típusáról nincs információ.

⁵³ Elvéve a keleti szállásterületen is előfordul római perforált szélű tükrök, de általános divatjáról ott még nem beszélhetünk. Pl. Rau, P. 1926. Abb. 56.

alakulhatott ki, de adott esetben elsősorban nem Pannoniára kell gondolnunk, hiszen már a krími szarmata temetőkben sem szokatlan ez a fajta melléklet.⁵⁴ Kivételképpen előfordul, hogy a halott kapott ékszeres ládikát, de a tükör tőle függetlenül és törve került a sírba (Nagykőrös-Gogányi rét).

Az ép és törött darabok térképre vetítése azt mutatja, hogy a törött illetve rongált tükör elfemetése általánosan szokásban volt az egész Alföldön, míg az ép példányok főként a Duna-Tisza közén kerültek elő és nagyobb koncentrációjuk mutatható ki Kecskemét és Kiskunfélegyháza környékén. Kronológiai különbségeket nem sikerült felfedeznünk a két szokás között. Az ép tükröknek a Kiskunság K-i részén tapasztalható sűrűsödése (a kis esetszám miatt) lehet véletlen is, vagy pedig egy olyan népség hagyatéka, amely kevésbé ragaszkodott a hagyományokhoz, mint szomszédai.

Az újabban előkerült leletek arról tanúskodnak, hogy a korábbi rítus – a tükör összetörésének vagy megcsonkításának szokása – a nomád tükröket használó szarmatáknál/alánoknál nem tűnt el a sztyeppén, s a Kaukázusban is elterjedt volt.⁵⁵

A nomád tükrök többsége a Kárpát-medencében is törve került sírba.

A legnépesebb csoportot a tükrötöredékek sírbahelyezése jelenti (2.kép B,G). A nomád tükrök közül biztosan e csoporthoz sorolható sírleletek a következők:

Balsa⁵⁶
Gross-Harrass
Hódmezővásárhely-Sóshalom⁵⁷
Laa a.d.Thaya
Mád
Miszla
Muhi-Kocsmadomb
Rakšice
Szabadbattyán 2. sír
Szabadbattyán 16. sír
Szob 1. sír
Zalkod

Ugyancsak törve került sírba a száraz közép-ázsiai típusú, némileg más jellegű tükör, valamint a gepida együttesek közül Magyarországon⁵⁸ volt törött Csmi-Brigetio típusú példány töredéke.

E lelőhelyek két földrajzi egységben tömörülnek, az egyik a Felső-Tisza-vidék, a másik a Dunántúl északi része és a Duna északi mellékvízeinek vízgyűjtő területe.⁵⁹

Egy másik – ugyancsak népes – csoportot alkotnak azok a temetkezések, amelyekben az egész tükröt megtaláljuk, de összetörve⁶⁰ (2.kép D,I).

54 Bogdanova, N. A. 1989. 53–54.

55 Silov, V. P. 1959. risz 62/16.: Kalinovka stb. (Ellentétben Werner, J. 1956. akkori ismereteivel.)

56 A darab lelőhelye bizonytalan. Ld. a katalógust!

57 A tükör rendkívül rossz állapotú, s az egész lelet töredékesen került a múzeumba. Így nem egyértelmű, hogy eredetileg is törve került-e a sírba.

58 Csallány D., 1961. 40. CVI. 3.

59 Elsősorban a Morva és a Thaya völgye fontos itt. Ez az alacsony fekvésű terület, mely beékelődik a hegyek közé, sajátos szerepet játszott a népvándorlás korban, s különösen az V. században. Csupán emlékeztetnénk arra, hogy a kúpos pajzsdudorok esetében is éppen ez volt az a régió, melynek leletei a Kárpát-medence és az északi területek közötti útra utaltak – *Istvánovits E. – Kulcsár V.*, 1992. Nem lehet véletlen ezek után az sem, hogy a fentiekben vázolt leletegyüttesek rendre tartalmaznak több-kevesebb borostyángöngyöt, aminek dívatja a tárgyalt időszakban egyik virágkorát élte. Az itt élő lakosság továbbra is használta a borostyánutat, s megtelepedtek az út mentén.

60 Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az esetben sokkal nagyobb a bizonytalansági tényező, mivel nem minden esetben egyértelmű, hogy a temetés előtt törték-e össze a tárgyat vagy a találás után. (Egyébként az előző csoport esetében is előfordulhat, hogy későbbi élete során veszték el a tükör töredékei.)

A nomád tükrök közül ilyenek:

Barabás

Csorna

Košice

Léva

Rakšice

Székely (Két helyen csorba, s így előfordulhat, hogy a következő csoporthoz tartozik.)

Tiszalök-Árpád u.

Untersiebenbrunn 1. sír

Ide sorolható továbbá a nem Csmi-Brigetio típusú tükrök közül a mödlingi és a kranji.⁶¹

A harmadik csoportba azokat a tükröket soroltuk, melyeknek szélét mesterségesen kicsorbították a sírbatétel előtt (2.kép C,H).

A nomád tükrök között ilyen:

Csongrád (Bizonytalan, mert nagyon rossz állapotú, nincs kizárva, hogy épen tették sírba.)

Iszkaszentgyörgy

Kővágószőlős

Tiszapalkonya

Végül a negyedik csoporthoz (2.kép A,F) soroltuk az ép tükröket:

Dindești

Kiskunfélegyháza

Kunszentmárton

Nyíregyháza-Stadion

Šarovce

Tiszaföldvár

Talán nem mondható véletlennek, hogy az avar sírokból származó tükrök is e csoporthoz tartoznak.

Mindenképpen különálló rítusa szempontjából a pilismaróti 19. sír és a környei lelet. Mindkettőben a halott lábához helyeztek egy ép tükröt és egy másik tükörnek kis töredékét. Hasonló jelenséget a keleti szarmata anyagban figyeltek meg.⁶² A két pannoniai temetkezést nemcsak a tükörmelléklet e szokatlan megjelenési formája köti össze, hanem az a tény is, hogy mindkettő kőládás volt.

Kísérőleletek

Míg a császárkori kárpát-medencei szarmata Barbaricum tükreivel előkerülő kísérőleletek között különösképpen jellegzeteset nem tudunk említeni, addig a nomád tükrökkel kapcsolatban a kutatók már régen felhívták a figyelmet arra, hogy ezek gyakran fordulnak elő pl. lemezes fibulákkal vagy ékvéséses fibulákkal, nem ritkák a torzított koponyás sírokból stb.⁶³ Sajátos jelenség, hogy a Kaukázusban nagyon hasonló kísérőleleteket találunk meglehetősen gyakran. Itt említhetjük a torzított koponyás temetkezéseket, a kifli alakú hajkarikákat, a piperekészletet stb.⁶⁴ Az alábbiakban áttekintjük ennek a kérdésnek néhány aspektusát.

61 A csoporton belül szoros kapcsolatot mutat egymással a barabási, a kassai és a tiszalöki együttes. Ezekben rombusz csattestű, jellegzetes öntött csatok és lemezes fibulák voltak.

62 Hazanov, A. M. 1964. 89.

63 Salamon Á.-Barkóczy L., 1982. 168.

64 Minajeva, T. M. 1951. 277-278.

Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az esetszám alacsony volta és az a tény, hogy az együttesek többsége szórványként került múzeumba, az ilyen jellegű vizsgálatot eléggé megnehezíti.

Elsőként meg kell különböztetnünk a magányos temetkezéseket és a temetőket (2.kép E,K). Ez utóbbiak főleg a provincia területéről említhetők⁶⁵ (Pilismarót, Szabadbattyán, Környe, Szekszárd, Viminacium), de előfordulnak a Barbaricumban is (Šarovce, Csongrád). A kontinuos provinciális temetőben a temetkezés rítusa is olykor római típusú (kőlapos sír = Környe, Pilismarót; illetve téglasír = Kővágószőlős, Szabadbattyán).⁶⁶ Talán az sem véletlen, hogy Savia provincia területéről – kevés kivételtől eltekintve – szinte csak temetőben került elő nomád tükrök.

Az Észak-Kaukázus központi vidékén (a Felső-Kubány völgyében) és részben a Krímben jellegzetes alán szokás a III–VI. században a koponyatorzítás. Ugyanitt ezzel egyidőben megjelentek a középső füles kerek tükrök, melyeknek többsége törött vagy töredékes. A torzított koponya és a törött tükrök legkorábban a Kaspi-tenger északi partján élő szarmatáknál tűnik fel először.⁶⁷ A Kárpát-medencében is előfordulnak tükrök torzított koponyás váz mellékleteként.⁶⁸

A tükrök leggyakoribb kísérőleletei közé tartoznak a lemezes fibulák (3.kép A). Kiseb méretű példányuk ismert Csornáról (8–10 cm), Kővágószőlősről (11 cm) és Laa a.d. Thayaról (12,3 cm). Nagy méretű lemezfibulával együtt fordult elő tükrök Barabáson, Dindeştin, Hódmezővásárhelyen, Kiskunfélegyházán, Mádton, Székelyen, Tiszalökön, valamint polichrom díszítésű példánnyal Untersiebenbrunnban. Míg tehát a kisebb méretű – korábbi (IV. sz. legvége, inkább V. sz. eleje) – példányok a Dunától nyugatra, addig a nagyobbak a Dunától keletre kerültek elő. Utóbbiak a Felső-Tisza-vidéken sűrűsödnek. Untersiebenbrunn a köbetétes példányaival egyedülálló lelet.

Ékvéséses – ún. lévai típusú – *fibula* társaságában (3.kép B) ritkább lelet a tükrök, de előfordul. Említhetjük itt a lévai leletegyüttest. Többségében késő császárkortól továbbhasznált temető anyagában szerepel mindkét tárgy egyaránt, bár nem azonos sírban (Szekszárd, Csongrád, Kővágószőlős).

Cikádafibulával (3.kép C) a lévai, az untersiebenbrunni és az iszkaszentgyörgyi temetkezésben került elő tükrök, Šarovcén és Viminaciumban pedig a temető másik sírjában volt cikáda.

A tükröknek az ötgombos fibulákkal együttes előfordulását itt – kronológiai okokból – már nem vettük figyelembe.

Igen gyakori a tükrök *poliéderez végű fülbevalókkal* (3.kép D). A keleti anyagban is több esetben van hasonló kombináció.⁶⁹ A kárpát-medenceiek többsége provinciális területről ismert (Iszkaszentgyörgy, Kővágószőlős, Laa a.d. Thaya, Miszla, Mödling, Pilismarót, Szabadbattyán, Szekszárd).⁷⁰ Az alföldi anyagban a gepidák térhódításával jelenik csak meg a tükrök és sokszögömbös fülbevaló egy sírban.

Ritkábban találunk tükröt ún. *kifli alakú hajkarikával*, s olykor előfordul más típusú fülbevalóval is (Tiszalök).

Mind a keleti anyagban, mind a Kárpát-medencében gyakori a tükrök mellett a *piperekészlet*,⁷¹ amit alighanem annak tulajdoníthatunk, hogy maga a tükrök is része a piperefelszerelésnek.

65 Salamon Á.–Barkóczy L., 1982. 164., 168.

66 Ezekben a temetőben gyakoriak a sokszögömbös fülbevalók.

67 Szmirnov, K. F. 1951. 155–157. Az előbbi leletkörnyezetben előfordulnak kifli alakú hajkarikák is.

68 Novotny, B. 1976. 94.; Werner, J. 1956.

69 Pl. a tanaiszi 1981-ben feltárt katakombákban: Greccsanova, L. 1988. 62.

70 A botogani lelőhelyen kivételként előfordult sokszögömbös fülbevaló tükrökkel (valamint lévai típusú fibulával): Zaharia, E.–Zaharia, N. 1969. Az Alföldön később, a gepida megszállással összefüggésben terjedtek el.

71 Pl. a tanaiszi 1981-ben feltárt katakombában vagy a gyurszói 483. sírban: Greccsanova, L. 1988. 60.

A viseleti tárgyak közül jellegzetesek még a különféle csatok, a gyöngyök (gyakori köztük a borostyán és féldrágakő), olykor karperecek stb. A gyakoribb melléletek közé tartozik a kerámia- és üvegedény, az orsógomb, a kés stb.

A fentiek alapján láthatunk, hogy a tükör sírbatételének szokása, illetve a tükörtörési rítusa a császárkorban etnikailag viszonylag jól körülhatárolható. A korai népvándorlás kori anyagban ez már koránt sincs így. A fenti elemzés alapján annyit azonban megállapíthatunk, hogy néhány kritérium (a temetkezési rítus egy-egy eleme, a törési módja, a kísérőleletek stb.) alapján olykor csoportokat lehet elkülöníteni. Az V. századi leletanyag többi rítuselemének, illetve tárgycsoportjának ilyenfajta további vizsgálata új eredményeket hozhat.

Önmagában a tükör nem nyújt alapot az etnikai meghatározáshoz. Az előbbieken fényében azonban egyet kell értenünk azokkal a nézetekkel, amelyek a nomád tükrök megjelenésének háttérében új etnikum érkezését látják.⁷² Nagy valószínűséggel az iráni (alán) elemek nem elhanyagolható szerepet játszottak a – gyakran törött – tükör sírbatételének elterjedésében.⁷³ Rövid időn belül általánosan elterjedté válik e rítus.⁷⁴

72 Sági K., 1984.85., Salamon Á.–Barkóczy L., 1982.164.,168.

73 E nézetek közül az egyik legszélsőségesebb Rostovtzeff, M. 1922.187., mely szerint az untersiebenbrunni tükör kubányi kapcsolata alapján „I do not wish to discuss the date of the Siebenbrunnen find. But whether it dates from the fourth or from the fifth century, it is nearly allied to the finds of pre-Gothic South Russia. I do not see why the Siebenbrunnen graves should not have belonged to a Sarmatian woman and child.” *Bóna I.*, 1971.223., *Bóna I.*, 1979.300.

74 Csallány D., 1958.92.; *Bóna I.*, 1971.223.

1. katalógus (1.kép)

Az alábbiakban az alföldi szarmata Barbaricum I. századtól a IV. század végéig/V. század elejéig datálható tükrös leletegyütteseit közöljük⁷⁵. Ezek közé az ismeretlen lelőköörülményekkel rendelkező darabokat is bevontuk, mivel a rítus szempontjából hasznos információt jelenthet a törött vagy ép darab pusztá megléte, valamint a földrajzi elterjedés szempontjából a lelőhelye.

1. BAJA-Jankó dűlő

1901-ben találtak földforgatáskor sírban egy – a fotó alapján – 4 darabra tört, 9,4 cm átmérőjű peremes tükröt. Kísérőleletek: 2 kis bögre.⁷⁶

2. BEREKBŐSZÖRMÉNY

Máté László tanár gyűjtötte össze, valószínűleg homokbányából a következő leleteket:

Törött és hiányos római perforált szélű ezüsttükör koncentrikus körökkel díszítve (I. tábla 4.). Kísérőleletei: gyöngyök, bronzsengő, bronzcsat, kéthurkos bronztorques, gömböcskés gyűrű, rugós gyűrű töredéke, bronz övveretek.

DDM 87.59.3.–8.⁷⁷

Budapest–Káposztásmegyér – ld. a 15. számnál.

Bugacmonostor – ld. a 16. számnál.

3. DÓC 7. sír

Trogmayer Ottó ásatása.

A sír erősen bolygatott, H.: 80 cm, M: 103 cm, DK-ÉNy, fiatal nő(?). A csontváz alatt és felett fél cm vastag lilás elszíneződés, lábnál kerek fehér folt látszott.

A lábvégnél lévő vaskésen bronztükör fűzfalevél formájú töredéke feküdt. A fotó alapján két darabban van. Peremével párhuzamosan futó vésett vonallal díszítették. h: 7 cm, sz: 2,85 cm. Kérdőjelesen a sima típusúhoz soroltuk. Kísérőleletek: 30 apró borostyángyöngy, kréta-, karneol- és csontgyöngyök, 63 színes üvegyöngy, vas fibulatú, korongfibula, amorf homokkő, vaskarika töredéke, lábvégnél szürke, korongolt bögre és vaskés, összetekercselt bronzlemez, ezüstkarika, nyaknál sok apró bronzroszda, két kúp alakú vastárgy, egy kúp alakú vasroszda nyelvvel az oldalán, 8 rozsdás vastöredék.⁷⁸

4. DUNAVECSE

A lelőköörülmények és a tükör típusa ismeretlen. A fehérbronzból készült tükröt együtt találták egy csavart aranyhuzalból készült hurkos torques-szel.⁷⁹

MNM

5. ENDRŐD–Szujókereszt 17. sír

Jankovich D., Makkay J., Szőke B. M. ásatása.

Egy 40 cm mélyen előkerült női állkapocs utal a tönkretett sír meglétére.

Fehérfémből készült római perforált szélű tükör töredékei. A közölt kép alapján a tükörnek kb. 2/3-a került a sírba, 4 felé törve vagy repedve. Átm.: 10,7 cm. Felületét koncentrikus körök, szélét lyuksor díszíti, amely a fogantyú illesztési helyén megszakad.

Kísérőleletek: 3 vékony hornyolt aranylemezből hajlított csőgyöngy. H.: 3,2–3,4 cm.⁸⁰

6. ERNŐHÁZA–Kollinger-föld 14. sír

A sír M: 165 cm, sz.: 60 cm. Ny–K.

75 A katalógusban az irodalomban használt nevek szerint közöljük a lelőhelyeket. A rajzokat Benke Zsolt készítette.

76 *Párducz M.*, 1931.136., 250.lh.; *Párducz M.*, 1950.36., 101.lh., CXI.t.3.

77 Publikálatlan. A lelet felhasználásának lehetőségéért Nepper Ibolyának tartozunk köszönettel.

78 *Trogmayer O.*, 1958/59. 59–60. XII. t.

79 *Párducz M.*, 1931. 125., 194. lh.

80 *H. Vaday A.–Szőke B. M.*, 1983. 79., 82., 2. kép 5–8.

Az egyetlen melléklet: nyakcsigolyához támaszkodó téglalap alakú fémlap (tükör?),⁸¹ A lelőhelyen a többi sír hagyományos – D–É-i – tájolású. A 14. sír korhoz tartozása és mellékletének tükör volta kétséges.

7. FEGYVERNEK

Bronztükör. A lelkörülmények és a típus ismeretlen, a darab elveszett.⁸²

8. FEGYVERNEK

A lelkörülmények ismeretlenek.

Római perforált szélű ezüstözött bronztükör. Átm.: 8 cm. Rongált: széléből két helyen letörtek darabokat, a megmaradt rész három felé repedt. Kísérőleletek: ezüstcsat, 5 kerek karneolgyöngy.

DJM 64.6.1–3.⁸³

9. FÜLÖPKEI JAKABSZÁLLÁS (ma: Kunszállás, Fülöpjakab)

A lelkörülmények ismeretlenek, a leletek összetartozása kétséges.

Fehérbronz téglalap alakú tükör töredékei (4 összeillő darab). Bekarcolt cikkcakk vonal díszíti. H.: 5,8 cm (I. tábla 5.). Kísérőleletek: kígyófejes ezüstkarperec, lapos bronzkarperec pontokkal díszítve, 2 gömbölyű kalcedonyöngy, téglaszínű, korongolt talpas tál.

KKM 58.192.3.⁸⁴

10. HÉVIZGYÖRK-templom 14. sír

Tari Edit ásatása, 1985.

A sír h.: 200–240 cm, sz: 90 cm, M: 130 cm, ÉNy–DK, 35–45 éves nő.

A lábnál lévő ládikában római nyeles perforált szélű bronztükör koncentrikus körökkel díszítve. Ép. Átm: 11 cm (I. tábla 3.). Kísérőleletek: nyaklánc korall-, üveg- és borostyángyöngyökből, bronzfibula, tífjén bronzkarika és ezüstkarika, melyek gyöngyfűzért tartottak, aláhajlított lábú fibula legyezőszerűen szélesedő lábbal, bronz övkarika bőrszalag maradvánnyal, 2 sorban az öv gyöngyei (hegyikristály, inkrusztált üveg, kalcium, kalcedon), kb. 1000 üvegyöngy a lábnál, vaskés és ár, lila üvegcancsó, vasszerelékű faládika és bronz díszszögek, 2 vaskulcs, 2 lapos borostyángyöngy, kézzel formált csésze festéknyomokkal, orsó.

APM⁸⁵

11/a. HÓDMEZŐVÁSÁRHELY–Fehértó 7. sír

22 síros szarmata temető, Párducz M. ásatása 1943-ban. M: 134 cm, D–É, nő, bolygatott.

A bal felkar mellett római nyeles bronztükör, hátán koncentrikus körök. Peremén 20 lyuk. A kereszt formájú fogantyú hossza 6,4 cm, forrasztották a hátlapra. Átm: 6,2 cm. Ép. Kísérőleletek: orsó, áttört zománcos fibula, nyitott bronzkarika, kalcedon-, üveg- és kőgyöngy, bronzkarika, vaskés, szegletes vascsat(?), bokák körül 700 üvegyöngy, piros korongolt edényke.⁸⁶

11/b. HÓDMEZŐVÁSÁRHELY–Fehértó 22. sír

M: 150 cm, D–É, leletek alapján nő, feldúlt.

A medence helyén sima fehérbronz tükör 3 töredéke, átm: 9 cm. 4 helyen pontkör-csoportok díszítik (I. tábla 6.). Kísérőleletek: 180 üvegyöngy, nagy Cypraea bronzfüggesztővel, hordó alakú kalciumgyöngyök, orsó.⁸⁷

12/a. HORTOBÁGY–Poroshát IV. halom 13. sír

Zoltai Lajos ásatása, 1911–1914.

M: 1 m. D–É, a leletek alapján nő, koporsós. A sírföldben sima kerek bronztükör töredéke két darabban. Kísérőleletek: korongolt téglaszínű edény, kis kézzel formált fazék (gyerekjáték?), kalciumgyöngyök, orsó.

81 Párducz M., 1940. 263. XLIII. 1.

82 Vaday A., 1989. 232. kat. 16.

83 Vaday A., 1989. 232. Taf. 9., kat. 14.

84 Párducz M., 1941. 9–10. II. t. 1–8.

85 Dinnyés I., 1989. 67–68. 1–2. kép.

86 Párducz M., 1946/48. 284., 287. XLII. la–b.

87 Párducz M., 1946/48. 286., L. t. 3a–b.

umgyöngy, 3 üvegyöngy, orsó, bronz fülbevaló, ezüst aláhajlított lábú fibula, római denar, a sír két végén 1–1 S alakú koporsókapocs.
DDM 1913.64.25–33.⁸⁸

12/b. HORTOBÁGY–Poroshát V. halom 11. sír

M: 1,10 m. Teljesen kirabolt.
Ezüst-réz ötvözetű tükör, peremes, átm.: 8,7 cm, vast.: 0,2 mm. Törött, 4–5 darabban, pereme hiányos. Kísérőleletek: vaslemezek farostnyomokkal, vasár.
DDM⁸⁹

12/c. HORTOBÁGY–Poroshát VII. halom 12. sír

M: 1,6 m, DDNy–ÉÉK, mellékletek alapján nő, bolygatott.
Jobb könyöknél sima, enyhén domború ezüsttükör, átm.: 7,5 cm, ép. Kísérőleletek: kis fekete edény, ezüstfibula töredéke, orsó, Vespasianus denar, vaskés, vasár.
DDM 1914.66.11–12.⁹⁰

12/d. HORTOBÁGY–Poroshát IX. halom 23. sír

M: 0,9 m. ÉK-DNy?
Peremes ezüsttükör töredéke. Kísérőleletek: 1 karneol, 2 üvegyöngy.
DDM 1914.68.53.⁹¹

12/e. HORTOBÁGY–Poroshát X. halom 1. sír

M: 1,25 m. Kirabolt.
Peremes fehérfehér tükör töredéke, átm.: 8,6 cm (I. tábla 1.). Kísérőleletek: vascsat, vaskés, nagyobb vastárgy töredéke.
DDM 1914.69.2.⁹²

12/f. HORTOBÁGY–Poroshát XI. halom 19. sír

M: 1,20 m. D–É, a mellékletek alapján nő, bolygatott. Fehérfehér kerek tükör. Kísérőleletek: téglaszínű edény, néhány üvegyöngy, orsó, csonttárgy.
DDM 1914.70.61–64.⁹³
Jászágó – ld. a 13. számnál.

13. JÁSZÁROKSZLÁLÁS-ágói rész, Pethes szőlő (ma: Jászágó, Pethes-szőlő)

Női sír. A kéz mellett római, perforált szélű fehérfehér tükör töredéke 4 összeillő darabban, kb. 2/3-a hiányzik. Hátán koncentrikus körökkel díszített. Átm: 9,5 cm. Kísérőleletek: edény, nyakláng 11 üveg, kalcedon-, karneol-, borostyán-, inkrusztált gyöngyből, poncolt díszű ezüstlemez, 2 egymásracsavart végű ezüstkarika, ezüstlunula, tojás alakú kavics.
DJM 54.4.1–5.⁹⁴

14. JÁSZBERÉNY–Alsómuszaj

1898-ban találták homokbányászásakor 1 m mélyen, D–É-i tájolású női váz mellett. Téglalap alakú fémtükör szögletes töredéke, 3,8 cm. Kísérőleletek: 9 kalcedonyöngy, 2 ezüstcsüngő, karneolberakásos fibula fedlapja, bronzlemez, gyűrű, karika, bronzfűl, szögek, 3 ezüstláncocska, gyöngyök, orsó.

DJM 54.5.1.–16.⁹⁵

Jászfelsőszentgyörgy – ld. a 28. számnál.

88 Zoltai L., 1941. 286. VII. 7.

89 Zoltai L., 1941. 288. VII. 22.

90 Zoltai L., 1941. 297. XI. 32.

91 Zoltai L., 1941. 302. XIII. 1.

92 Zoltai L., 1941. 302. XIII. 3.

93 Zoltai L., 1941. 307.

94 H. Vaday A., 1989. 233. Kat. 19. Taf. 10.; Stanczik I., 1957. 86.

95 H. Vaday A., 1989. 235. Kat. 29.

15. KÁPOSZTÁSMEGYER (ma: Budapest, Káposztásmegyer)

A leldőkörülmények és a tükör típusa ismeretlenek. 1910 előtt került be a MNM-be. A leletek összetartozása kérdéses. Törött bronztükör 6 darabban. Kísérőleletek: hurkos aranytorques, gömböcskés arany fülbevaló, 2 bronz karperec, 2 orsó, különböző gyöngyök.
MNM NGy 99.1913.1–6.⁹⁶

16. KECSKEMÉT-Bugacmonostor 1. sír (ma: Bugacmonostor)

Kada Elek ásatása.

A nyakszirten tükör. Elveszett. Típusa ismeretlen. Kísérőleletek: 2 hurkos-kampós bronz fülbevaló, vastagodó végű karperecpár, orsógomb, vasár, lábaknál gyöngyök.
Eredetileg: KJM 1206-1235. A leletek elvesztek.⁹⁷

17. KECSKEMÉT-Szentkút (ma: Petőfiszállás, Szentkút)

Kada Elek ásatása.

Fehérbronzból készült sima ép tükör. Fényes lapja homorúan halad a közép felé. A szélétől 0,8 cm-re vésett kör halad a szélel párhuzamosan. Átm.:9,6 cm. Kísérőleletek: hurkos bronztorques, üveglapocska bevéssett emberi arccal, néhány színes üvegyöngy.

Eredetileg: KJM 862–888. A leletek elvesztek.⁹⁸

18. KISKÖRÖS–Csukástó, Rácz-kút 8. sír

11 sírt tárt fel Gyökér József, Fettich Nándor és Horváth Tibor.

M: 100 cm, DK–ÉNy, nő. A lábak végében római perforált szélű tükör, „amely töröten került a sírba”. Átm.: 8,8 cm. Hátán koncentrikus körök. Szélén több helyen rongált. Bal boka felett a tükör kisebbik darabja. Kísérőleletek: csillagformájú emailos fibula, kerek áttört emailos fibula, vaskés, nagy bronzkarika, orsó, borostyán-, üveg-, kvarc-, kalcedonyöngyök, 2 gömböcskés bronzgyűrű.⁹⁹

19/a. KISKUNFÉLEGYHÁZA–Páka, Kiss Ágoston földje 1. sír

Móra Ferenc 5 szarmata sírt tárt fel.

Fehérfém, kissé domborodó, sima ép tükör, átm.: 9,6 cm. (A leírás szerint peremes, de a fotón simának tűnik.) Kísérőleletek: 2 számszerűfibula, gyöngyök, korongolt edény, bronzlemez.

MNM NGy 6.1931.1.¹⁰⁰

19/b. KISKUNFÉLEGYHÁZA–Páka, Kiss Ágoston földje 4. sír

Fehérbronz, sima, kissé homorú tükör Ép? Átm: 8,4 cm. Kísérőleletek: bronz karperec, 11 színes üvegyöngy, szürke korongolt tál.¹⁰¹

MFM 53.213.8.

20. KLÁRAFALVA–Községháza 1. sír

1941-ben 2 szarmata sír került elő. M: 150 cm, h.: 220 cm, D–É, a mellékletek alapján nő.

A lábak és egy ládika bronzveretei alatt kerek sima bronztükör. Ép? Valószínűleg a ládikában volt. Átm. kb. 8 cm. Kísérőleletek: nyakon és lábon gyöngyök, 3 hurkos bronztorques, 2 bronz és 1 ezüst oldalt lehajlított lábú fibula, orsógomb, 3 bronz karperec, 3 nagy hurkos-kampós karika, kisebb egymásracsavart végű bronzkarika és ilyen karikák töredékei, kis ezüstkarika, faládika bronzveretei és vastartozékai, talán a ládika kulcsa, két tojásdad ezüstgyűrű pontkörös díszítéssel, kúpos bronzedényke, bronztárgyak.¹⁰²

21/a. KUNPESZÉR

Szórvány.

Sima, ezüst (?) vagy fehérfém tükör 3 lyukkal. Enyhén domború. Repedt, rongált. Átm: 5,9 cm. KHGy 144.

96 Kőhegyi M., 1982. 307. IX. t. 1–3.

97 Párducz M., 1931. 127. 206. lh.

98 Párducz M., 1931. 127. 207. lh.

99 Párducz M., 1941. 21. XXVI. tábla.

100 Párducz M., 1944. 21–22. XXXIX. 1–5.

101 Párducz M., 1950. 54. 341. lh.

102 Párducz M., 1951. XII. B. t. 3.

21/b. KUNPESZÉR

Szórvány.

Római, perforált szélű, koncentrikus körökkel díszített bronztükrő. Széléből letörték: rongált. Átm: 7,4 cm.

KHGy 143.

22. NAGYKÖRÖS–Gogányi rét

Farkas László földje.

M: 120 cm, „irányítása ÉK–DNy, kelet felé nézett”.

Mellről egy 17 cm átmérőjű római fémtükrő 4 töredéke, koncentrikus körökkel, perforált szélű. Kísérőleletek: bronz számszerzőfibula, korongos emailos fibula, orsó, bronz dobozveretek, vas-töredékek, 43 lecsiszolt sarkú karneol, 1 kónikus kalcedon, 200 üvegyöngy.

MNM RN 8/1929.¹⁰³

23. NAGYKÖRÖS–Gogány, Lukashegy

Dinnyés István leletmentése.

Gyerek.

Római, perforált szélű bronztükrő töredéke koncentrikus körökkel. Kísérőleletek: bronz karperec töredékei, szürke, korongolt római (?) edény, római bronzkulcs.

AJM¹⁰⁴

24. NYÍREGYHÁZA–Lovaskaszárnya (Guszevtelep)

A kaszárnya építéskor összegyűjtött anyag került a Jósza András Múzeumba 1890-ben. Közte egy sima, koncentrikus körökkel díszített fehérém tükrő kb. 2/3-a töredékekben (I. tábla 2.). Kísérőleletek: aranyozott fibula, üveg-, karneol- és egy kalcedonyöngy, rugós gyűrű két sasszeggel, fél torques és edények.

JAM 85.5.1.¹⁰⁵

25. ORGOVÁNY

Szabó Kálmán ásatása 1936-ban.

Szórvány a temető területéről: kékesszürke peremes fémtükrő, egyik részén a peremből lecsiszoltak: rongált. A munkások több darabra törték. Átm.: 8,5 cm.¹⁰⁶

26. OROSHÁZA–Dénes téglagyár

A téglagyár területéről került be az orosházi polgári iskola gyűjteményébe egy fehérbronz homorú, sima tükrő. Törtött. Kísérőleletek: hagymagombos bronzfibula, félkör alakú bronzcsat hosszú, díszített szíjszorítólemezzel, bronzkarika, színes üvegyöngyök.¹⁰⁷

27. ÖRVÉNY–Seres dűlő (Tiszafüred–Tiszörvény)

M: 70–80 cm. É–D (a fej iránya bizonytalan). Római fémtükrő perforált szélel. Pereme rongált. Kísérőleletek: erős profilú bronzfibula, 4 db. gömböcskés gyűrű, bronzcsengő belül vasdróttal, kis bronzcsengő, aranylunula kék üvegbetéttel, orsógomb, bronzkarperec, kis csonttöredék, négy-szögletes bronztöredék, bronzkarperec, bronzdrót, 50 karneol- és borostyán-, valamint üvegyöngyök.¹⁰⁸

MNM 16.1938.1–11.

Petőfiszállás–Szentkút – ld. a 17. számnál.

28. PUSZTAKEREKUDVAR (ma: Jászfelsőszentgyörgy)

Mányi Antal földjéről került be a jászberényi múzeumba az alábbi lelet: 4,5 cm átmérőjű bronztükrő. Kísérőleletek: bronzkarperec 4 db-ban(?), 2 S alakú vaskapocs, bronz térdfibula.¹⁰⁹

103 Párducz M., 1931. 132–133., 227 lh.; Párducz M., 1944. 22.

104 Publikálatlan. A leletekről az információt Dinnyés Istvánnak köszönjük.

105 Jósza A., 1899. 61.

106 Szabó K., 1939. III. 10.

107 Párducz M., 1931. 110–111., 123. lh.

108 H. Vaday A., 1989. 274. kat. 330. Taf. 113–114. – további irodalommal.

109 Párducz M., 1931. 117. 150. lh.; H. Vaday A., 1989. 241. kat. 79.

29. SZEGED–Alsóközpont, Piacér 2. sír

Kissé homorú fehérbronz tükör. Átm.: 9,7 cm. A homorú oldalon kettős, bekarcolt vonal fut körbe a peremtől 0,9 cm-re. Kísérőleletek: ismeretlen eredetű bronz fedőszerű tárgy, töredékes egyélű vaskés, vasszög töredéke, 21 lecsiszolt sarkú kék üveg, 34 ugyanolyan karneolgyöngy.¹¹⁰

MFM

30. SZEGED–Óthalom, 32 (17). sír

M: 150 cm. A váz majdnem teljesen elporladt.

Mellette egy kissé homorú, sima, ép bronztükör, átm.: 8,4 cm. Kísérőleletek: 55 színes üvegyöngy, néhány kréta- és kalcedonyöngy, a gyöngyök között orsógomb, hurkos-kampós ezüstkarperec, sárga, korongolt edény, faládika bronzfüle, faládika bronzveretei.¹¹¹

MNM 1879.180.

31. SZENTES–Sárgapart 26. sír

M: 100 cm, h: 275 cm, csv.h.: 170 cm, D–É, nő.

Bokák közt sima bronztükör töredéke. Kísérőleletek: felcsavart végű ezüstfüggő, az arccsonton 2 négyszögletes bronzlemez, hurkos-kampós ezüsttorques és 24 lecsiszolt sarkú karneol-, 2 üvegyöngy, térdfibula, nyitott bronz karperec, 6 hordó alakú kalcium- és egyéb gyöngyök, 2 vaskarperec, 7 hordó alakú kalciumgyöngy, 1 inkusztaált gyöngy, mindkét bokán 500–500 üveg- és lecsiszolt sarkú karneolgyöngy, téglaszínű korongolt edényke.¹¹²

32. SZOLNOK–Szandaszőlős, Netovább-csárda 8. sír

Nő. Aranyozott(?) peremes bronztükör töredéke. Kísérőleletek: több száz színes üvegyöngy, 20 lecsiszolt karneolgyöngy, 2 kalcedonyöngy, orsógomb, 2 bronz spirálgyűrű, mindkettő inkusztaált gyönggyel, nagy kerek sötétzöld inkusztaált gyöngy, spirálcsőngő darabja, nagy lemezes korongfibula, zablá(?) töredéke, bronzgyűrű kereszt alakú metszettel és csappal, vasár, Drag. 33. terra sigillata, téglaszínű kézzel formált edény.

DJM 54.26.1–55., 65.253.1–17,29-30., 63.308.1.1–2.¹¹³

33. SZOLNOK–Vegyiművek

M: 120 cm, D–É, nő. A kéznél sima, ép fehérfém tükör, átm.: kb. 6 cm. Kísérőleletek: bronzcsipesz, orsó, borostyán- és üvegyöngyök, Cypraea kagyló.

DJM 63.311.1–6.¹¹⁴

34. SZŐREG–A temető 1. sír

D–É. A koponyától balra fehérbronzból készült sima, ép tükör. Átm.: 9,7 cm. Homorú oldalán bemélyített díszítés (I. tábla 7.). Kísérőleletek: mellen és lábón gyöngyök, emailos bronzfibula.¹¹⁵

35. TARNAMÉRA–Urak dűlő 4. sír

Szabó János Győző leletmentése 1964-ben. A homokbányában 5 sír került elő. Nem hiteles körülmények között találták. Valószínűleg eredetileg is bolygatott. M: 120 cm, sz.: kb. 113 cm.

Rossz ezüstből készült sima kerek tükör. Peremén forrasztás nyomai. Kettétörve került a múzeumba: rongált. Átm.: 7,8 cm. v.: 0,026 cm. Kísérőleletek: 15 aranylemezről préselt ruhadisz, aranygyöngy, 2 aranyozetta, 15 karneol-, borostyán- és üvegyöngy, orsógomb, torquált fülbevaló rátekert dróttal, fülbevaló drót nélkül.¹¹⁶ A leletek összetartozása nem teljesen bizonyos.

36. TASS

A lelőköri körülmények ismeretlenek.

Két római, perforált szélű, koncentrikus körökkel díszített tükör. A bronzból készült pereme rongált, a fehérfém példány töredék.

¹¹⁰ Párducz M., 1950. 41. 169. lh.

¹¹¹ Párducz M., 1958/59. 80–82. XXVI. 3a–b.

¹¹² Párducz M., 1950. 10. 1. lh. XVI. t.

¹¹³ H. Vaday A., 1989. 269. kat. 294.

¹¹⁴ H. Vaday A., 1989. 267. taf. 91. kat. 286.

¹¹⁵ Párducz M., 1931. 88. lh. 48.

¹¹⁶ Kóhegyi M., 1982. 323–326. XII–XIII. t.

37. TÁPÉ–Malajdok A 1. sír

Móra Ferenc 1931-es ásatásából.

M: 120 cm. D–É. Bolygatott. Sima bronztükrő töredéke (1/3 része), erősen oxidált. Átm.: kb.10 cm. Kísérőleletek: 38 lecsiszolt sarkú kameolgyöngy a lábánál.¹¹⁸

MFM 53.221.1.

Tiszafüred – ld. a 27. számnál.

38. TISZAVALK 4. sír

Női váz, sír h.: 220 cm, sz.: 110 cm, m: 65 cm. D–É.

Enyhén domború sima bronztükrő a koponya bal oldalánál. Környékén 3,8 cm-es felületen megfigyelhetők voltak a nyél maradványai. Szélén rongált. Átm.: 9,3 cm. Kísérőleletek: filigrán díszes ezüstmű, aláhajlított lábú ezüstmű, orsógomb, ovális vascsat, fekete, kézzel formált edény oldaltöredéke, a nyakon 48 gyöngy, a jobb kéznél két gyöngy (kameol és üveg), nagy kerek millefiori gyöngy, 33 sokszögű kameolgyöngy, 17 kalciumgyöngy, 33 korallgyöngy, 42 kalcedongyöngy.¹¹⁹

MNM

39. VERSEC–Nagyret (Vršac, Veliki rit)

A lelőhelyről a múlt század utolsó két évtizedében (1879 és 1896 között) kerültek be római kori tárgyak, melyekről részben Milleker számolt be, majd pontos leírással és rajzokkal Baracski közölte 1961-ben. A pontosabb lelőkörmények ismeretlenek.¹²⁰

a. Sima ezüstmű része két töredékben, 7x4 cm.

Verseci múzeum 14502.

b. Peremes ezüstmű töredéke, 7,4x5,3 cm.

Verseci múzeum 14501.

40. VRŠAC III., Dvoriste Eparhije banatske (Versec) 6. sír

1961-ben a verseci múzeum munkatársai folytattak itt leletmentő ásatásokat. 16 sír került elő, ebből 11-et tártak fel régészek.

Nő (?). É–D 21° eltéréssel Ny felé. Valószínűleg sima tükrő töredéke. Kísérőleletek: 728 gyöngy szétszórva a vázon (főleg a mellen), emailos korongmű, egy másik mű tütartója, 3 bronzkarika, csengő és nyelve, orsógomb, szürke korongolt edény.¹²¹

41. ISMERETLEN LELŐHELY

Peremes ezüst(?)tükrő töredéke. Átm.: kb.4,4 cm

KKM 58.196.7.

42. ISMERETLEN LELŐHELY

Római, perforált szélű, koncentrikus körökkel díszített ezüstmű töredéke (kb. 1/3 része). Átm.: 8,2 cm.

KJM 4.7.1.

2. katalógus (2. kép)

J. Werner 1956-ban összeállította azoknak az ún. "keleti nomád tükröknek" a kataszterét, melyeket a fentiekben az 5. típusban tárgyaltunk. Ezt a listát egyfelől azóta jónéhány példánnyal bővíthettük, másfelől vizsgálódásunk szempontjából lényegesen voltak a leletegyüttesekről nyerhető további információk (pl. a törés módja, a sír tájolása stb.), ezért az alábbiakban összeállítottuk a kárpát-medencei leletek listáját.

¹¹⁷ Párducz M., 1931. 234. lh. 134.

¹¹⁸ Párducz M.–Korek J., 1946/48. 291–92. LII. 40.

¹¹⁹ Garam É.–H. Vaday A., 1990. 176., 182. Abb. 5–9.

¹²⁰ Baracski, Sz., 1961. 118. II. t. 2,1.

¹²¹ Baracski, Sz. 1961. 119. IV. t. 11.

Nem foglalkozunk a Kárpát-medencén kívül talált példányokkal,¹²² valamint az ujjas fibulákkal előkerült vagy ennél későbbre keltezhető tükrökkel még abban az esetben sem, ha azok az általunk tárgyalt típusozhoz tartoznak.¹²³

1. BALATONHIDVÉG

1905-ben szőlő alá forgatáskor őskori gödörbe beleásott sírban találtak egy tükörtöredéket (II. tábla 5.). A sírról közelebbi információnk nincs. A tükör átm: 6,7 cm. Kivitele eltér a Csmi-Brigetio típusútól.

(Balatoni Múzeum 58.738.617.)¹²⁴

2. BALSZA

Horváth Gyula jegyző ajándékeként került múzeumba 1891-ben két lemezes ezüstfibula.¹²⁵ Ezzel a két tárggyal jelenik meg a későbbi irodalomban¹²⁶ egy kettétört hiányos sugaras hátú tükör (III. tábla 1.). A két fibula a Jósa András Múzeumban található, de a tükör aligha tartozott hozzájuk.¹²⁷

3. BARABÁS-Bagolyvár (a találáskor még Mezőkaszony)

1896-ben homokhordáskor Ny-K-i tájolású sírra akadtak a munkások. A leletek többségének sírbeli helyzetéről nincs információnk. Így a tüköréről sem. A sugaras hátú tükör a rajz alapján összetörve került elő, de minden darabja megvan. Átm: 6 cm. (IV. tábla 2.) Kísérőleletei: bal oldalon fekete bögre, ugyanott üvegedény, 2 nagy lemezes fibula (21 cm), ezüstcsat (IV. tábla 3.), kisebb ezüstcsat (IV. tábla 1.), borostyán- és üvegyöngyök, orsógomb.

(MNM NGy. 77.1897.1-7.)¹²⁸

4. BRIGETIO (Szőny)

2 tükörtöredék közelebbi lelőköriülmények nélkül (III. tábla 3.).¹²⁹

5. BURGANA (Novi Banovci)

A dunai limes-táborban került elő egy ép tükör és 4 töredék (V. tábla 1-5.).¹³⁰

6. CARNUNTUM (Deutsch Altenburg)

2 tükröt publikáltak innen (VI. tábla 1. és 4.).¹³¹

7. CSONGRÁD-Kenderföldek 94. sír

Bolygatott női váz mellékleteként került elő a medencén egy bronztükör, melynek széléből hiányzik egy kis darab, s mely törve került elő (VII. tábla 2.).¹³² Kísérőleletek: aláhajlított lábú nagy vasfibula (VII. tábla 7.), orsógomb (VII. tábla 8.), gyöngyök (VII. tábla 6.).

122 Mint pl. a Sv. Jakob nad Potočami késő antik településen előkerült tükör (III. tábla 4.): Valic, A., 1990.438.SL5.,6/1. vagy a botoșani lelet: Zaharia, E.-Zaharia, N. 1969. 171.,174.Fig 3/6.

123 Ilyen pl. a Kecskemét(más néven Lakitelek vagy Alpár)-Szikra: Márton L., 1910.192.; Török Gy., 1936.137-138. stb., ill. a leletre vonatkozóan legutóbb ld. Kiss A., 1983.118.; Bökényimindszent (más néven Magyartés): Csallány D., 1961. 40.CV13-3a., Gross-Harrass: Ostgermanische Gräber. In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Ausstellungskataloge. Nürnberg-Frankfurt 1988.346.VII,38.b (további irodalommal), Hódmezővásárhely-Gorzsa 11(3) sír: Csallány D., 1961. CCXXXIII.2., Kranj/Krainburg (Szlovénia): Vinski, Z., 1980. 438., Nagyvárad/Oradea-Guttmann téglagyár: Török Gy., 1936.140., Csallány D., 1961. 110. CCXII(4.)

124 Sági K., 1984. 85-86.

125 Jósa A., 1899.

126 Beninger, E., 1931. Abb. 3.

127 A Jósa András-féle eredeti leltárkönyvben a két fibula IV. 8-9. leltári számon szerepel, s tükör nem tartozik hozzá.

128 Lehoczky T., 1912. 77-81.

129 Kiss A., 1981. 202. Abb. 2.; Werner, J. 1956. 115.

130 Utoljára Csallány D., 1961. CCLXXVI./3-7. - a korábbi irodalommal, illetve Siedlungs- und Grabfunde aus der Pannonia Simiensis, In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Ausstellungskataloge. Nürnberg-Frankfurt 1988.224. V,11.a.

131 Werner, J. 1956. 116-117. Taf. 45/8-9.

132 Párducz M., 1959. 316. XIV./1-5.

MNM NGy.

8. CSORNA

Az avar temető leleteivel együtt publikáltak egy korábbi leletegyüttest, közte ép tükröt.¹³³ Valószínűleg hozzá tartozott egy lemezes fibula töredéke és 2 csat.

Deutsch Altenburg – ld. a 6. számnál.

9. DINDEŠTI (Érdengeleg)

1966-ban egy ÉÉNy–DDK-i tájolású női váz került elő egy 70–80x190–200 cm nagyságú sírgödörben. Benne 6,8 cm átmérőjű, 8 sugárral osztott ép tükrő.¹³⁴ Kísérőleletek: ezüst lemezes fibulapár, ezüstcsat, gyöngyök, edény.

Érdengeleg – ld. a 9. számnál.

Érsekújvár – ld. a 26. számnál.

10. HÓDMEZŐVÁSÁRHELY–Sóshalom

Szörvány sírból töredékes, igen rossz állapotú bronztükrő származik ezüstborítás nyomaival. Átm: 6,6 cm (VIII. tábla 6.).¹³⁵ Kísérőleletek: ezüst lemezes fibulapár (VIII. tábla 8.), aranyozott ezüstcsat, borostyángyöngyök, csontfésű, ezüsthenger.

TJM 55.22.1-11.

11. HRKOVCI VRANJA

DDNy–ÉÉK-i sír mellékleteként a bal alkar belső oldalánál került elő egy hullámvonal díszes tükrötöredék, melynek átmérője 6,7 cm (IV. tábla 4. és VI. tábla 2.).¹³⁶ Kísérőleletek: a fejnél üveg-pohár, a halántékon 2–2 karika, a nyakon, a karon és a lábnál gyöngyök, a lábnál edény, a jobb combnál csipesz, ezüst karperecpár, a mellén két fibula, övcsat (IV. tábla 5.), 2 római bronzérem, orsógomb.

12. ISZKASZENTGYÖRGY–Zsidóhegy

1935-ben előkerült vaskapcsos koporsóban eltemetett nő melléklete volt egy összetört, töredékes tükrő.¹³⁷ Kísérőleletek: poliédeses végű fülbevalópár, állatfejes peckű csat, üveg- és kristálygyöngyök, aranygyöngyök a nyakon, aranylemez cikáda.

Kassa – ld. a 14. számnál.

13. KISKUNFÉLEGYHÁZA

A kecskeméti múzeum a II. világháború alatt megsemmisült anyagában volt egy sírlelet, mely ép 8 küllős tükröt (IV. tábla 6.) is tartalmazott.¹³⁸ Kísérőleletek: lemezes fibulapár, maszkos díszű csat (IV. tábla 7.), sűrűfésű, gyöngysor.

14. KOŠICE–Magnezitbánya (Kassa)

Közelebbről ismeretlen leletkörülmenyű sírban találtak egy 5,6 cm átmérőjű, kettétörtött tükröt (IV. tábla 8.).¹³⁹ Kísérőleletek: aranyozott bronzcsat (IV. tábla 9.), csontfésű.

15. KÖRNYE

Kőlapos sírból származik egy ép 10 küllős fehérém tükrő, melynek átm: 5,1 cm és egy 8 küllős fehérém tükrő töredéke, mely ugyancsak 5,1 cm átm.¹⁴⁰

133 Lakner A., 1889.2.67.III. tábla, Werner, J. 1956. Taf.45/5. A Lakner-féle publikációban ép a rajzon a tükrő, a Wemer-féleben kettétörve szerepel.

134 Németi, I. 1967. 499. 2/7 ábra.

135 Nagy M., 1984. 218–219. 14. ábra és IV. kép.

136 Dautova-Ruševljan, V. 1981. 184. VIII./5.

137 Bóna I., 1971. 228. 4–5. kép.

138 Kiss A., 1983. 114–118. Abb. 11–13. – idézi a korábbi irodalmat, s azonosítja a leleteket.

139 Beninger, E. 1937. 161. Taf. 28. Lamiová, M. 1966. 208. Obr. 80.

140 Salamon Á.–Barkóczi L., 1978.201–202.; Salamon Á.–Barkóczi L., 1978/79.80.; Salamon Á.–Barkóczi L., 1982. 164., 168.

KDM 77.3.4.a-b.

16. KÖVÁGÓSZÖLLŐS

Téglasírban került elő egy rongált peremű, 5,5 cm átmérőjű tükör.¹⁴¹ Kísérőleletek: lemezfibulák, poliéderez végű fülbevaló.

17. KUNSZENTMÁRTON–Bábocza

Több más szórványlelet között került múzeumba egy rossz állapotú, de ép, 5,6 cm átmérőjű fehérfém tükör (III. tábla 5.).

KM 70.47.1.¹⁴²

18. LAA A.D. THAYA 1. sír

1908-ban D–É-i tájolású, 2 m mély torzított koponyás női sírt találtak. A medencén került elő egy 6 cm átmérőjű ezüsttükör töredéke.¹⁴³ Kísérőleletek: edény a fejnél, orsógomb, nagy kék üveggyöngy, poliéderez végű fülbevalópár, bronzdrótra fűzött gyöngynyálkanc, lemezes fibulapár a mellén, ezüstcsat a medencén, karperecpár.

Naturhistorisches Museum 52005.

19. LÉVA-Kálváriadomb (Levice)

1899-ben sírban¹⁴⁴ került elő egy három részre tört fehérfém tükör, melynek átm: 5,5 cm. Kísérőleletek: ezüst cikádafibula, kifli alakú hajkarika, ékvéséses fibulapár, gyöngyök, edény.

BMM

Levice – ld. a 19. számnál.

20. MÁD

1951-ben ÉNy–DK-i tájolású sírban közelebből nem meghatározott helyen került elő egy töredékes fehérbronz tükör.¹⁴⁵ Kísérőleletek: lábnál edény, ezüst lemezes fibula töredékei, arany fülbevalópár, állatfejes peckű ezüstcsat, kisebb ezüstcsat szíjszorítója, ezüstkarperec, szíjbujató, rugósgyűrűre erősített baltacsüngő, ezüstpánt töredéke, rugósgyűrű töredéke, ezüstpitykék töredékei, borostyán-, üveg-, karneol-, kréta- és kalcedonygyöngyök.

MNM

21. MARCHEGG 1. sír

1941-ben É–D-i tájolású vázat találtak. Mellette 4,8 cm átmérőjű, rongált fehérfém tükör került elő.¹⁴⁶ Kísérőleletek: kifli alakú fülbevalópár, csat, gyöngy, korsó.

Mezőkaszony – ld. a 3. számnál.

22. MISZLA

1920-ban talált sírlelet része egy bronztükör két töredéke.¹⁴⁷

MNM

23. MÖDLING, 2. sír

Bécs közelében É–D-i tájolású, koporsós gyereksírban szokatlan kivitelű kettétört, 4,9 cm átmérőjű tükört találtak a medencén (II. tábla 2.).¹⁴⁸ Kísérőleletek: a fejnél és a lábnál állatsont, há-

141 Salamon Á.–Barkóczi L., 1978. 201–202.; Salamon Á.–Barkóczi L., 1978/79.80.; Salamon Á.–Barkóczi L., 1982. 164., 168.

142 A többi leletre vonatkozóan ld. H. Vaday A., 1989. 260–261. Kat. 225. A leletet Vaday Andrea szívvességből ismerjük, melyért köszönettel tartozunk.

143 Beninger, E. 1929.

144 A leletegyüttessel kapcsolatban két nézet áll szemben, az egyik szerint kincs volt (Lehóczky T., 1908. 422.), a másik szerint sírlelet (Bóna I., 1991. 247.).

145 Kovrig I., 1951. 114. XLV/1–8.

146 Pittioni, R.–Weninger, J. 1944.

147 Szendrey Á., 1928.

148 Ostgermanische Gräber. In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Ausstellungskataloge. Nürnberg–Frankfurt 1988. 342. VII,32.d (további irodalommal).

romszög fogójú fésű, fém-, borostyán- és üvegyöngyök, poliédes végű fülbevalópár, oldalt hajlított lábú fibula, csat, félgömb alakú üvegpohár, kés, edény.

24. MUHI-Kocsmadomb

Egy szkíta urnatemető 7. és 8. sírja között egy 5 cm átmérőjű, szórvány tükörtöredéket találtak (III. tábla 2.).¹⁴⁹

Nagysáró – ld. a 30. számnál.

25. NITRA (Nyitra)

A Nyitra környékén talált leletről legutóbb Novotny írt utalva a korábbi irodalomra.¹⁵⁰

26. NOVÉ ZÁMKY (Ěrsekújvár)

1941-ben talált – talán magányos – sír mellékletei közt szerepelt egy fehérfém tükör, mely valószínűleg típusunkhoz tartozik.¹⁵¹ Kísérőleletek: borostyán- és üvegyöngyök, vasbalta.

Novi Banovci – ld. az 5. számnál.

27. NYÍREGYHÁZA–Stadion

1935-ben földmunkáknál találtak – valószínűleg női váz mellékleteként – egy 4,2 cm átmérőjű, átlukasztott tükröt (IX. tábla 6.).¹⁵² Kísérőleletek: borostyán- és üvegyöngyök (IX. tábla 1.,3.), 3 db kúpos bronzcsüngöcske (IX. tábla 5.), bronzpántocska (IX. tábla 4.), korongolt szürke füles korszó.

JAM 64.1134.1.

Nyitra – ld. a 25. számnál.

28. PILISMARÓT-Öregek dűlő 19. sír

Késő avar temető Ny-i peremén Ny–K-i tájolású, kőlapos sírban 8–10 éves kislány lába mellett egy ép fehérbronz tükröt és egy másik tükör töredékét (II. tábla 3.) találták. Az előbbi átmérője 6,3 cm.¹⁵³ Kísérőleletek: poliédes végű ezüst fülbevalópár, kétsoros csontfésű, gyöngyök a nyakon, agyarczüngő a gyöngyök közt, vaskés.

MNM 1.1940.1–2.

29. RAKŠICE

1924-ben 180 cm mélyen torzított koponyájú, ÉNy–DK-i tájolású női váz került elő. Mellékletei közt volt egy kettétört 5,6 cm átmérőjű bronztükör.¹⁵⁴ Kísérőleletek: lánctöredék, bronzgyűrű, sokszög gombos fülbevaló, késő római típusú bronzfibula.

Moravské museum v Brne SAU 1786.

30. ŠAROVCE–Makóca domb 5/1955. sír (Nagysáró)

135 cm mélyen, 240x70 cm nagyságú sírgödörben DNy–ÉK-i tájolású rabolt női váz. A sír ÉNy-i végében álló korszó mellett 5,1 cm átmérőjű fehérbronz tükör (IX. tábla 11.).¹⁵⁵ Kísérőleletek: 5 db kúpos bronzcsengő (IX. tábla 10.), bronztöredék (IX. tábla 8.), kétoldalas sűrűfésű töredéke (IX. tábla 9.), 3 üvegyöngy (IX. tábla 7.), szürke korongolt füles korszó.

31. STRAŽE–Téglagyár 1. sír

Az 1930-as években két sír került itt elő agyagbányászás közben. A női sírban 6 cm átmérőjű ezüst és ón ötvözetéből készült tükör töredéke. (II. tábla 6.) Kísérőlelet: provinciális római térdfibula.¹⁵⁶

Piestani múzeum

149 Leszih A., 1939. 70. II/25.

150 Novotny, B. 1976. 94.

151 Novotny, B. 1976. 94.

152 Csallány D., 1958. 85. I/16.

153 Kovrig I., 1959. 210. III/3–4., Salamon Á.–Barkóczy L., 1978.201., Salamon Á.–Barkóczy L., 1978/79.79., MRT 5.1979.293–294., Salamon Á.–Barkóczy L., 1982.164., Bóna I., 1991. 287. Abb. 97.

154 Tejral, J. 1982. 213. obr. 91/2., t. XXIV/3. – a korábbi irodalommal

155 Novotny, B. 1976. 126. 94. XVI/49.

156 Neustupny, J. 1936. 11., 14. Obr. 2.

32/a. SZABADBATTYÁN–Mária telep 2. sír

1928-ban feltárt téglasírban széttört fehérbronz tükör töredéke.¹⁵⁷ Kísérőleletek: szélesedő fejű lemezgyűrű, kásagyöngy.

IKM

32/b. SZABADBATTYÁN–Mária telep 16. sír

158 cm mélyen, 145x36 cm-es téglasírban DNY-ÉK-i tájolású, 103 cm hosszú, 6–10 év körüli fiú jobb lábszára mellett fehérbronz tükörtöredék került elő.¹⁵⁸ Kísérőleletek: poliédeses végű bronz fülbevalópár, gyöngy nyaklánc, gyöngy karperec a jobb csuklón, cilindrikus bronzcsengő.

IKM

33. SZÉKELY

Zoltán Ferenc ajándékaként került múzeumba egy kettétört, kissé csonka tükör (VIII. tábla 2.).¹⁵⁹ Kísérőleletek: nagy méretű, ezüst lemezes fibulapár (VIII. tábla 9.), ékvéséses csat (VIII. tábla 4.).

JAM 64.1142.1.

34. SZEKSZÁRD–Palánk 11. sír

Ny–K-i tájolású 5 sír (köztük egy vízszintesen fedett téglasír is) egyikében 2 m mélyen – gazdag nő mellékleteként – a koponyától balra tükör került elő.¹⁶⁰ Kísérőlelet: aranyozott ezüst ékvéséses fibulapár, ezüstlemezekkel és gyöngyökkel díszített fejké, borostyán- és üvegyöngyök a nyakon, sokszög gombos ezüst fülbevaló, piperekészlet az övön, tűtartó az övön.

35. SZOB–Kálvária domb 1. sír

1935-ben 10 sír került elő. DK–ÉNy-i tájolású női sírban a feljegyzés szerint egy negyed tükör volt, amely azóta elveszett.¹⁶¹ Kísérőleletek: poliédeses végű fülbevalópár, 2 ezüstcsat, egy hasonló töredéke, bronzcsipesz, piperekészlet töredéke, bronzcsat, bronz karperecpár, bronzlemez.

Szőny – ld. a 4. számnál.

36. TISZAFÖLDVÁR–Érhalom

1976 októberében figyeltek meg földmunkákkal megbolygatott sírhelyeket. Közülük az A sír (4. kép) melléklete volt egy 5,1 cm átmérőjű, rossz megtartású tükör (5. kép).¹⁶² Kísérőleletek: gyöngyök, csengő.

37. TISZALÖK–Árpád u. 17.

1948-ban 180 cm mélyen női sír került elő. A hitelesítő ásatás alapján magányos volt. Bal könyöke belső oldalánál peremén egy helyen csorba, összetört bronztükör került elő (IV. tábla 10.).¹⁶³ Kísérőleletek: gyöngy nyaklánc, láb környékén gyöngyök, poliéder gombos fülbevalópár, nagy méretű ezüst lemezfibulapár, ezüst aláahajlított lábú fibula, vaskés, aranyozott ezüst övcsat (IV. tábla 11.), ezüst karperecpár, orsógomb.

MNM 12/1948.

38. TISZAPALKONYA–Hőerőmű

1958-ban házalapozáskor ÉÉNy-DDK-i tájolású padmalyos sír (VII. tábla 9.) került elő 170 cm mélyen. A padmalyt a sír Ny-i oldalán vajták ki. A mellékletek között szerepel egy hiányos, töredékes, 5,6 cm átmérőjű bronztükör (VII. tábla 1.).¹⁶⁴ Kísérőleletek: 3 db vascsat (VII. tábla 3-5.)

HOM 63.48.4.

157 Barkóczy L.–Salamon Á., 1974/75. 91. Taf. 32. 9.

158 Barkóczy L.–Salamon Á., 1974/75. 111. Taf. 35. 35.

159 Hampel J., 1891. 81. Abb. 11–12.; Jósa A., 1899. 67.

160 Salamon Á., 1968. 3.; Salamon Á.–Barkóczy L., 1978. 201. 16. kép/1.; Salamon Á.–Barkóczy L., 1978/79. 79. Taf. 50/1 a–b.

161 Kovrig J., 1959. 209.

162 A leletet Vaday Andreának köszönjük. RF 1.30.1977.36.

163 Kovrig J., 1959. 113.

164 Csallány D., 1958. 85. I/8.

39. TISZAROFF

V. Bierbauer hivatkozik egy publikálatlan lelet tükrére, melyhez lemezfibula és csat tartozik.¹⁶⁵
MNM

40/a. UNTERSIEBENBRUNN 1. sír

1910-ben megtalált 20–24 év körüli nő mellékleteként került elő egy kettétört, 6,3 cm átmérőjű tükör.¹⁶⁶ Kísérőleletek: 2 polichrom stílusú fibula, 2 tű, 2 nyaklánc, torques, egy pár karkötő, 2 gyűrű, egy pár fülbevaló, cipőcsat, flitterek, piperekészlet, csipesz, hajtű, üvegedények, vaskés, vasveretek, lószerszám részei.

Kunsthistorisches Museum. U. 18–21.

40/b. UNTERSIEBENBRUNN 2. sír

Az előző sírtól 5–6 m-re 7 év körüli gyerek váza mellett 4,2 cm átmérőjű, fehérfehér tükröt találtak (II. tábla 4.).¹⁶⁷ Kísérőleletek: 2 ezüst cikádafibula, toalettkészlet, borostyángyöngyök, flitterek, üvegedények, kézzel formált fazék, ezüstveret, ezüst csatpár, ezüstcsat, púpos hátú csontfésű, kés, edénytöredék.

Kunsthistorisches Museum 7001.

41. VICEMILICE 1. sír

1912-ben 2 sírt találtak, majd még kettőt tárt fel M. Chleborád. Az 1. számú női sír gödre 62 cm széles és 160 cm mély volt. A váz fejjel DNY-ra feküdt. Koponyáján a torzítás nyomai látszanak. Mellette tükörtöredék¹⁶⁸. Kísérőleletek: borostyángyöngyök és rugós gyűrű a bal csuklón, gyöngyök a koponya és váll táján, vascsat a medencén.

Moravské museum v Brne SAU

42/a. VIMINACIUM–Burdelj 29. sír

190 cm mélyen 156 cm hosszú, Ny–K-i tájolású női váz került elő 9 sugaras, 6,5 cm átmérőjű bronztükörrrel a bal kezénél.¹⁶⁹ Kísérőleletek: 2 sodrott kengyelű bronzfibula, gyöngyök, kétoldalas sűrűfésű, vascsat, 2 bronz övveret, ezüst karperec, bronz karperec, orsógomb, vaskés.

42/b. VIMINACIUM–Burdelj 38. sír

166 cm mélyen Ny–K-i tájolású női sír került elő 6,3 cm átmérőjű bronztükörrrel. Kísérőleletek: két vasfibula, gyöngyök, ezüstcsat, vaskés, bronztárgy, ezüst rugósgyűrű, kétoldalas sűrűfésű.

43. ZALKOD–Bánkódó dűlő

1888-ban újfehértói kubikusok véggát építésekor talált „kincset” hordtak szét. Nyomozás során szedték össze a leleteket. Az elbeszélés szerint 40x30x20 cm-es kincsesláda lenyomata látszott. Benne a többi közt kis tükörtöredék (VIII. tábla 1.). Kísérőleletek: kőbetétes ezüstcsat (VIII. tábla 3.), tükörfém karika (VIII. tábla 5.).

JAM 64.210.1.

44. MAGYARORSZÁG–ismeretlen lh.

Közép-ázsiai típusú fehérbronz tükör töredékét publikálta Bóna I. (VI. tábla 3.).

165 Bierbauer, V. 1992.

166 Ostgermanische Gräber. In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Ausstellungskataloge. Nürnberg–Frankfurt 1988. 342. VII,32.d (további irodalommal).

167 Ubl, H. 1982. 484–485.

168 Tejral, J. 1982. 224. obr. 50/7. – a korábbi irodalommal.

169 Zotović, L. 1980. 111. VII. 8.

IRODALOM

Abramova, M.P.

- 1971 Zerkala gornih rajonov Szevernogo Kavkaza v pervije veka nasej eri. In: Isztorija i kultura Vosztocsnoj Jevropi po arheologicseszkim dannim. Moszkva 121-132.
- 1986 Nyekotorije oszobennosztyi pogrebenij III-I vv. do n.e. predgornoj zoni Centralnovo Predkavkazja. In.: Novije v arheologii Szevernovo Kavkaza. 177-182.

Baracski, Sz.

- 1961 Szarmatszki nalazi iz Vrsca. RVM 10. 117-143.

Barkóczy L.-Salamon Á.

- 1974/75 Das Gräberfeld von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. MittArchInst 5.1974/75. (1976) 89-111.

Beninger, E.

- 1929 Germanengräber von Laa an der Thaya (N.-Ö.) Eisenzeit und Urgeschichte VI. Leipzig 143-155.
- 1931 Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa. Leipzig Mannus Bibl. 51.
- 1937 Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung Vorgeschichtliche Abteilung Heft 8. Leipzig

Betrozov, R. Zs.

- 1980 Zahoronyenyije vozszyja gunszkovo vremeni u szel. Kispek v Kabargyino-Balkarii. In: Szevernij Kavkaz v drevnosztyi i v szrednyije veka. Moszkva. 113-122.

Bichir, Gh.

- 1973 Cultura carpica. [La civilisation des Carpes.] Bibliotheca de arheologie XX. Bucureşti
- 1976 Archaeology and History of the Carpi. British Archaeological Reports, Oxford

Bierbauer, V.

- 1992 Historische Überlieferung archäologischer Befund. Ostgermanische Einwanderer unter Odoaker und Theoderich nach Italien. Aussagemöglichkeiten und Grenzen der Archäologie. In: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Laténezeit bis zum Frühmittelalter. Kraków 263-277.

Bogdanova, N. A.

- 1989 Mogilnyk pervih vekov nasej eri u sz. Zavetnoje. In: Arheologicseszkije isszledovanyija na juge Vosztocsnoj Jevropi. Trudi Gosz. orgyena Lenina isztoricseszkogo muzeja. vip. 70. 17-70.

Bóna I.

- 1971 A népvándorlás kora Fejér megyében. [Die Zeit der Völkerwanderung.] In: Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig. 5. Székesfehérvár 221-314.
- 1979 Die archäologischen Denkmäler der Hunnen und der Hunnenzeit in Ungarn im Spiegel der Internationalen Hunnenforschung. In: Niebelungenlied. Ausstellungskatalog des Voralberger Landesmuseums 86.297-342.
- 1991 Das Hunnenreich. Budapest-Stuttgart

Csallány D.

- 1958 Hamvasztásos és csontvázas hun temetkezések a Felső-Tisza vidékén. [Die hunnenzeitlichen Brand- und Skelettgräber in der Gebieten am Oberen Lauf der Theiss.] HOMÉ II. 83–99.
- 1961 Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u.Z.) AH XXXVIII.

Dautova-Ruševljan, V.

- 1981 Rezultati zastitno-sondažnih iskopavanja na lokalitetu „Vranja” kod Hrtkovaca u Sremu 1979. godine. [Resultate der im Jahre 1979 durchgeführten Schutz- und Suchgrabungen auf dem Fundort Vranja bei Hrtkovci in Syrmien.] RVM 27.181–201.

Dinnyés I.

- 1989 Szarmata sírok a templom alatt [Sarmatengräber unter der Kirche] In: A hévizgyörki középkori templom. Múzeumi Füzetek 39. Aszód 67–76.

Dzigovszkij, A. N.

- 1987 Pozdnyeszarmatszkije plemena Szevero-Zapodnovo Pricsemomorja (po materialam mogilnyikov). Kandidatszkaja disszertacija. Kijev

Frazer, J.G.

- 1965 Az aranyág. (Fordította: Bodrogi T.–Bónis Gy.) Budapest, Gondolat Kiadó

Garam É.–H. Vaday A.

- 1990 Sarmatische Siedlung und Begräbnisstätte in Tiszavalk. CommArchHung 171–219.

Gorohovszkij, Je. L.

- 1987 Szarmatszkoje pogrebenyje v Novih Szanzsarah na Poltavscsine. In: Oblasztnaja naucsno-praktyicseszskaja konferencija, poszvjascsonnaja 100-letiju szo dnyja rozsgyenija M. Ja. Ruginyszkovo. Poltava 56–59.

Greccanova, L.

- 1988 Rannyeszrednyevekovoje pogrebenyje iz Tanaisza. Izvesztyija Rosztovszko-vo oblasztnovo muzeja krajevegyenyija 5. 58

Hampel J.

- 1871 A Szabolcs-megyei Múzeum II. AÉ 5. 77–86.
- 1891 Népvándorlás kori kincs Szabolcs-megyében. AÉ 11. 91–92.

Hazanov, A.M.

- 1963 Genezisz szarmatszkih bronzovih zerkal. SzA 1963/4.58–71.
- 1964 Religiozno-magicseszkoje ponyimanyije zerkal u szarmatov. SzE 1964/3.89–96.

Istvánovits E.–Kulcsár V.

- 1992 Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban. [Pogrebenyje sz umbonami v Barbarikume Karpatszko-vo basszejna k vosztoku ot Dunaja. Schild-Bestattungen im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens.] JAMÉ XXX–XXXII. 1987–89. (1992) 47–96.

Jankovich D.–Makkay J.–Szőke B. M.

- 1989 Magyarország Régészeti Topográfiája. Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás IV/2. Budapest, Akadémia Kiadó

Jósa A.

- 1899 Szabolcsvármegyei múzeum ós- és középkori tárgyainak ismertetése. Nyíregyháza

Kazanski, M.

- 1991 Les Wisigoths avant leur arrivée en Gaule et en Espagne. Gallo-Romains, Wisigoths et Francs en Aquitaine, Septimanie et Espagne. Rouen. 11–25.

Kiss, A.

- 1981 Funde aus dem 5–6 Jh. im Gebiet von Brigetio. [V–VI. századi leletek Brigetio területéről.] FA XXXII.191–210.
1983 Die Skiren im Karpatenbecken, ihre Wohnsitze und ihre Materielle Hinterlassenschaft. AAH XXXV. 95–131.

Kovalevszkaja, V. B.

- 1981 Szeverokavkazskije drevnosztyi. In.: Sztyepi Jevrazii v epohu srednyevekova. Arheologija SzSzSzR, Moszkva 83–90.

Kovrig I.

- 1951 A tiszalöki és a mádi lelet. [Nahodki v szsz. Tiszalök i Mád.] AÉ 78.113–120.
1959 Nouvelles trouvailles du Ve siècle découvertes en Hongrie. AAH 10.209–225.

Köhegyi M.

- 1982 Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön. [Frühsarmatische Frauengräber mit Goldfunden in der Großen Ungarischen Tiefebene.] DMÉ 63. 1982. (1984) 267–355.

Kuznyecova, T.M.

- 1988 Zerkala v pogrebalnom obrjagy szarmatov. SzA 1988/4.52–61.

Lakner A.

- 1889 A csornai leletekről 1888–1889. AÉ IX. 263–271.

Lamiová M.

- 1966 Stahovanie národov. [Völkerwanderungszeit.] In: Malá monografia vychodného Slovenska. Pravek vychodného Slovenska VIII/1. 206–210.

Lehóczky T.

- 1908 Lévai és Nagysárói leletekről. AÉ XXVIII.422–424.
1912 Adatok hazánk archaeológiájához különös tekintettel Bereg megyére és környékére II. Munkács

Leszih A.

- 1939 Borsodmegyei szkíta leletek. [Scythian finds from the county of Borsod.] FA I–II. 68–87.

Lloyd-Morgan, G.

- 1981 The Mirrors, including a Description of the Roman Mirrors found in the Netherlands, in other Dutch Museums. Descriptions of the Collections in the Rijksmuseum G.M. Kam at Nijmegen. IX. Nijmegen

Makszimov, Je. V.

- 1985 Szarmati na Ukrainye. In.: Etnokulturnaja karta tyerritorii Ukrainszkoj SzSzR v I tisz. n. e. Kijev 5–10.

Márton L.

- 1910 A vármegye őskora. In: Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye. MVV szerk.: *Borovszky S.* 166–199.

Merpert, N. Ja.

- 1951 O geneziszse szaltovszkoj kulturi. KSzIMMK XXXVI. 14–30.

Mészáros Gy.

- 1914 A magyar kerek tükör. Első és második közlemény. A MNM Néprajzi Osztályának Értesítője XV. 1–21., 235–248.

Minajeva, T. M.

- 1951 Arheologiceszkije pamjatnyiki na r. Giljacs v verhovjah Kubanyi. MIA 23. Moszkva–Leningrád 273–301.
- 1982 Raszkopki szvjatyliscsa i mogilnyika vozle gorogyiscsa Giljacs v 1965 g. In: Drevnosztyi epohi velikovo pereszelenyija narodov V–VIII vekov. Moszkva 222–244.

Moskova, M. G.

- 1989 Szrednyeszarmatszckaja kultura. In: Sztyepi jevroejszkoi csasztyi SzSzSzR v szkifo-szarmatszckoje vremja. Arheologija SzSzSzR Moszkva 177–191.

Nagy M.

- 1984 Az i. e. I.–i. sz. VI. század. In: Hódmezővásárhely története a legrégebb idők-től a polgári forradalomig. I. Főszerk.: *Nagy István*. Hódmezővásárhely 189–228.

Neustupny, J.

- 1936 Prispěvky k dobe stehování národu v Karpatske kotline. [Contributions l'époque de la grande migration des peuples dans le bassin des Carpathes.] *Obzor praehistoricky IX.* (1930–1935) Praha 1936. 11–32.

Németi I.

- 1967 Descoperiri funerare din sec V. e.n. lînga Carei. [Grabfunde des 5. Jhs. u.Z. aus der Umgebung der Stadt Carei.] *ActaMuseiNap. IV.* 499–509.

Novotny, B.

- 1976 Šarovce. Univerzita Komenského, Bratislava

Párducz M.

- 1931 A Nagy Magyar Alföld római kori leletei. [Römerzeitliche Funde des Grossen Ungarischen Alföld.] *Dolgozatok VII.* Szeged 74–186.
- 1940 Ernőházi jazig leletek. [Les trouvailles jazyges d'Ernőháza.] *AÉ III.* 261–269.
- 1941 A szarmata kor emlékei Magyarországon I. [Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns, I.] *AH XXV.* Budapest
- 1944 A szarmata kor emlékei Magyarországon II. [Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns, II.] *AH XXVIII.* Budapest
- 1946/48 Szarmata temető Hódmezővásárhely–Fehértón [Nécropole sarmate á Hódmezővásárhely–Fehértó]. *AÉ VII–IX.* 283–290.
- 1950 A szarmata kor emlékei Magyarországon III. [Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III.] *AH XXX.* Budapest
- 1951 Szarmata kori leletek Klárafalváról. [Sarmatian Finds from Klárafalva.] *AÉ 78.* 24–25.
- 1958/59 Hunkori szarmata temető Szeged–Öthalmon. [Sarmatischer Friedhof aus der Hunnenzeit in Szeged–Öthalom] *MFME 71–99.*
- 1959 Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *AAH 11.* 309–398.

Párducz M.–Korek J.

- 1946/48 Les éléments germanique récente de la région limitée par les fleuves Maros, Tisza et Körös. [Germán befolyás a Maros–Tisza–Körös-szög késő szarmata emlékanyagában.] *AÉ VII–IX.* 291–312.

Pittioni, R.–Weninger, J.

- 1944 Zwei gotische Gräber aus Marchegg, Lkr. Gänfendorf, Niederdonau. *Natur und Kultur 29.* Wien–Leipzig

- Pletnyova, Sz. A.*
 1981 Szaltovo-majackaja kultura. In: Sztjepi Jevrazii v epohu szrednyevkovja. Arheologija SzSzSzR Moszkva, 62–75.
- Pulszky F.*
 1881 Bökény-mindszenti lelet. AÉ 15.201–210.
- Radnóti, A.*
 1957 Gebrauchsgegenstände und Gegenstände aus Bronze. In: Intercisa II. AH XXXVI. Budapest 225–240.
- Rau, P.*
 1927 Die Hügelgräber römischer Zeit an der unteren Wolga. [Kurgannije pogrebenijija rimszkovo vremenyi v Nyizsnyem Povolzsje.] Mitteilungen des Zentralmuseums der Aut.Soz. Räte-Republik der Wolgadeutschen. I./1–2. 1926. (1927) Pokrowsk
- Rhé Gy.–Fettich N.*
 1931 Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn. Seminarium Kondakovianum, Prag
- Rikman, E. A.*
 1966 Pozdnyije szarmati Dnyesztrovszko-Dunajszkovo mezsdurecsja. SzE 1966/1. 68–88.
- Róheim G.*
 1984 A bűvös tükör. Válogatás Róheim Géza tanulmányaiból. (Válogatta és sajtó alá rendezte: Verebélyi K.) Magyar Hírmondó. Budapest
- Rostovtzeff, M.*
 1922 Iranians and Greeks in South Russia. Oxford
- Sági K.*
 1984 Az ötvöspusztai V. századi sír. [Das Grab von Ötvöpuszta aus dem 5. Jahrhundert.] VMMK 17.1984. (1985) 81–91.
- Salamon Á.*
 1968 Népvándorlás kori temetők Szekszárd–Palánkon. [Völkerwanderungszeitliche Gräberfelder in Szekszárd–Palánk.] A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Füzetei 9.
- Salamon Á.–Barkóczy L.*
 1978 Régészeti adatok Pannonia késő római periodizációjához (376–476). [Archaeologische Angaben zur spätrömischen Periodisation Pannoniens (376–476)] AÉ 105.189–205.
 1978/79 Archäologische Angaben zur spätrömischen Periodisation Pannoniens (376–476). MittArchInst 8/9.75–84.
 1982 Pannonien in nachvalentinianischer Zeit (376–476). Ein Versuch zur Periodisation. In: Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Linz 147–178.
- Silov, V. P.*
 1959 Kalinovszkij kurgannij mogilnyik. MIA 60. Moszkva 323–523.
- Stanczik I.*
 1975 Szolnok megyei régészeti adatok. Hild Viktor jegyzeteiből. (Szerk. Stanczik Ilona) Szolnok
- Szabó J. Gy.*
 1969 Heves megye régészeti emlékei II. In: Heves megye műemlékei I. Magyarország műemléki topográfiája VII. Budapest 41–63.

- Szabó K.*
1939 Jazyg-szarmata sírok Kecskemét környékén. FA I-II. 100–106.
- Szendrey Á.*
1928 A miszlai gót sírlelet. AÉ XLII. 222–225.
- Szkripcin, A. Sz.*
1990 Aziatszkaja Szarmatyija. Problemi hronologii i jejo isztoriceszkij aszpekt. Szaratov
- Szmírnov, K. F.*
1951 O nyekotorih itogah isszledovanyija mogilnyikov meotszkoj i szarmatszkoj kulturi Prikubanja i Dagesztana. KSzIIMK XXXVI. 151–160.
1975 Szarmati na ileke. Moszkva
- Tejral, J.*
1982 Morava na sklonu antiky. [Mähren an der Neige der Antike.] Monumenta Archaeologica XIX. Praha
- Török Gy.*
1936 A kiszombori temető helye népvándorlás kori emlékeink között. Dolgozatok 12. 101–177.
- Trogmayer, O.*
1958/59 Szarmata temető Dócon. [Sarmatischer Friedhof in Dóc.] MFMÉ 59–69.
- Ubl, H.*
1982 Inventar eines germanischen Kindergrabes. In: Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Linz 484–485.
- Vaday, H. A.*
1989 Die Sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Antaeus 17–18/1988–1989. Budapest
- Vaday, H. A.–Szőke B. M.*
1983 Szarmata temető és gepida sír Endrőd–Szujókeresztén. [Sarmatischen Gräberfeld und gepidisches Grab in Endrőd–Szujókereszt.] CommArchHung 79–132.
- Valic, A.*
1990 Poznoantično najdisce sv. Jakob nad Potočami pri Preddvoru. [Der spätantike Fundort Sv. Jakob über Potoče bei Preddvor.] Arheološki vestnik 41.431–438.
- Vinogradov, V. B.–Petrenko, V. A.*
1977 K proizhozszgyenyiju szarmatszkih zerkal-podveszok Szevernovo Kavkaza. KSzIA 148.44–49.
- Vinski, Z.*
1980 Betrachtung zur Auswehung des Grabbeigabenfundstoffes der Völkerwanderungszeitlichen Nekropole in Kranj. Vide Stare Kranj nekropola iz casa preseljevanja Ijudstev. Ljubljana
- Werner, J.*
1956 Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. Bayerische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, Abhandlungen 38 A, München
- Zaharia, E.–Zaharia, N.*
1969 Contribuții la cunoasterea culturii materiale din secolul al V-lea e.n. din Moldova in lumina saptaturilor de la Botoșani. [Contribution à l'étude de la culture matérielle du Ve siècle n.é. en Moldavie à la lumière des fouilles de Botoșani.] ArchMold 6. 167–178.

Zoltai L.

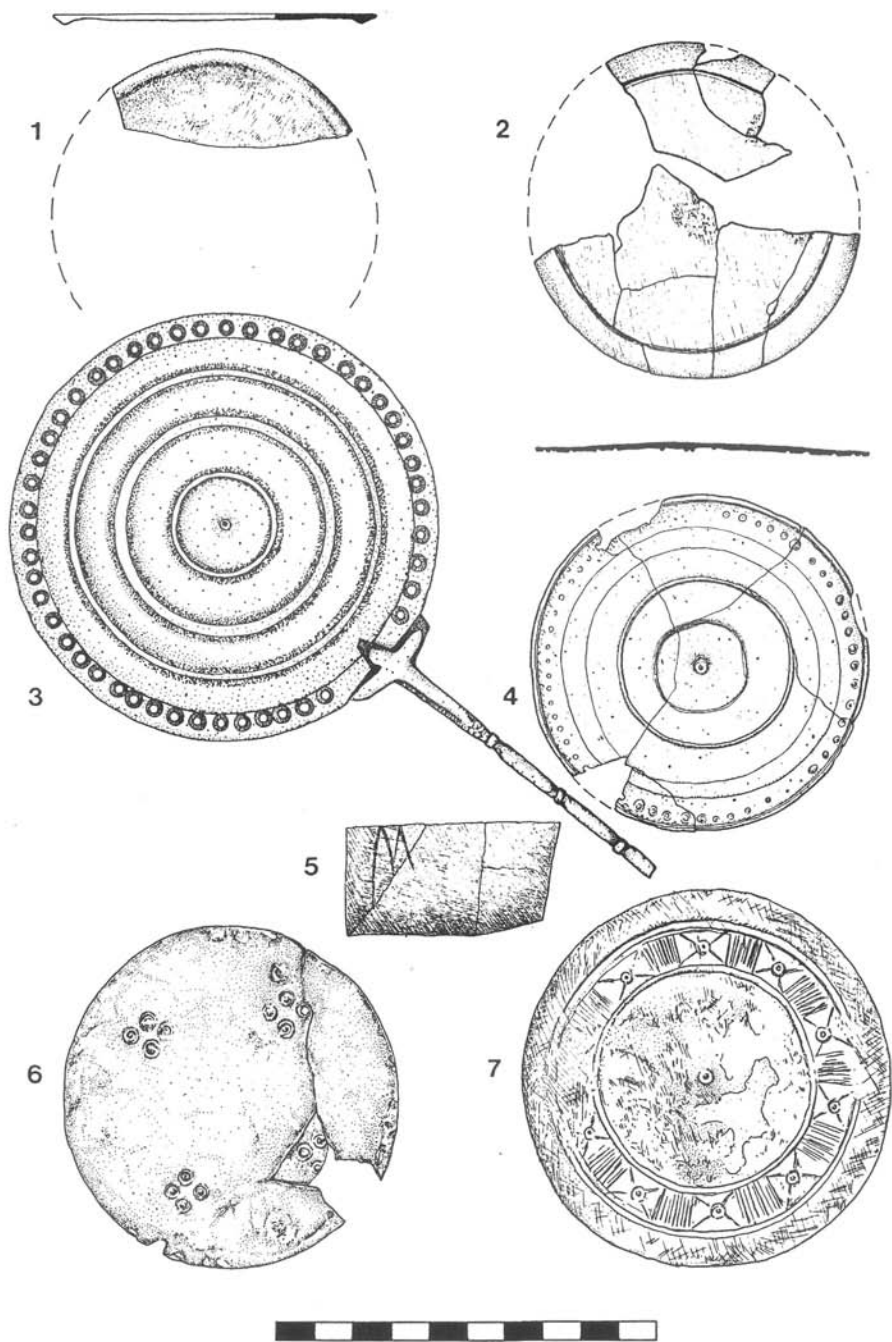
1941 Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. *DissPann* II.11. 269–308.

Zotović, L.

1980 Nekropola iz vremena szeobe naroda sza uzse gradszke teritorije Viminacija. [Necropole du territoire municipal de Viminacium de la periode des migrations des peuples.] *Starinar* XXXI. 1980. Beograd (1981) 95–115.

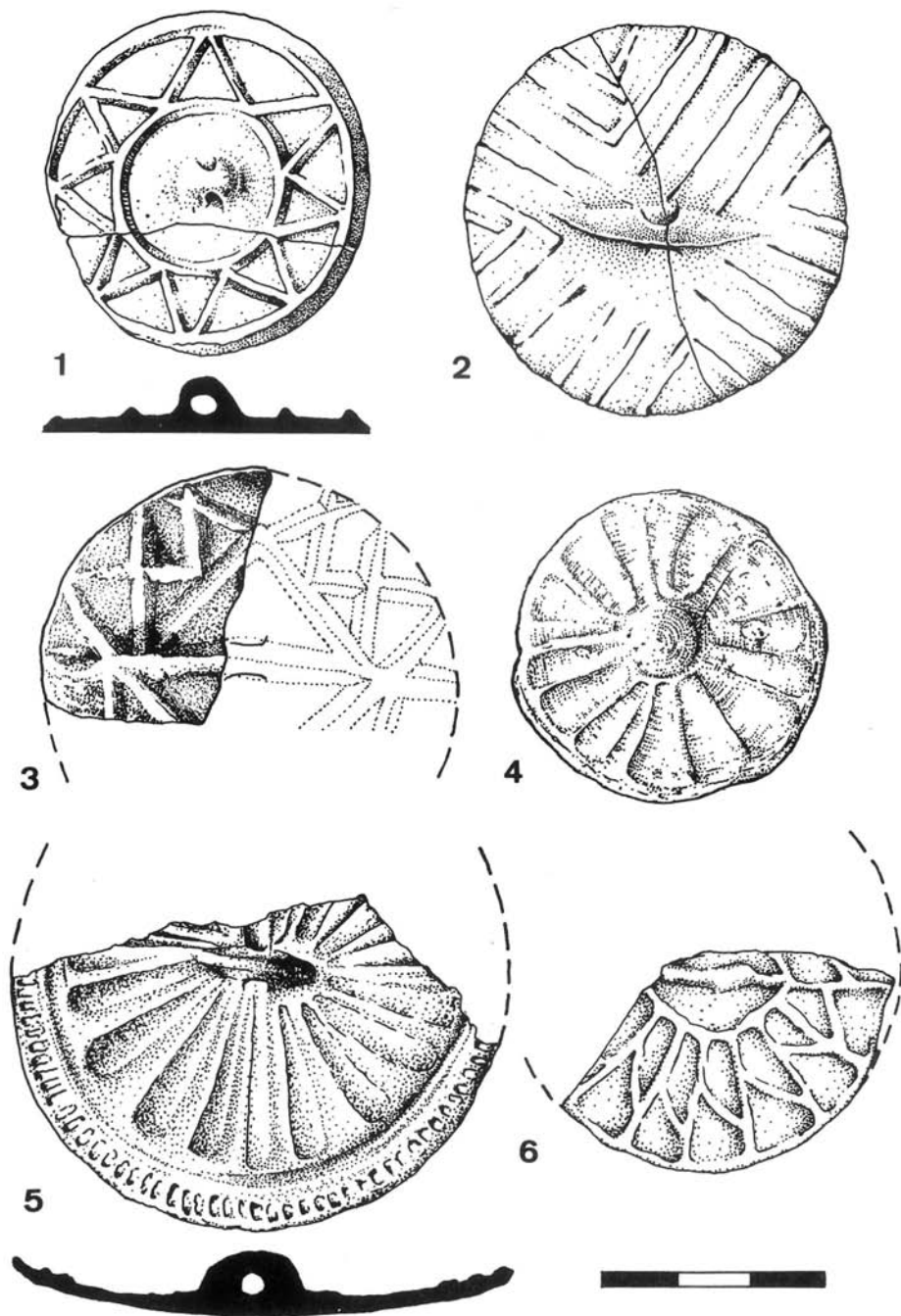
RÖVIDÍTÉSEK

AAH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaMuseiNap.	Acta Musei Napocensis, Cluj
AÉ	Archaeologiai Értesítő, Budapest
AH	Archaeologia Hungarica, Budapest
AJM	Arany János Múzeum, Nagykőrös
Antaeus	Antaeus Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
APM	Petőfi Múzeum, Aszód
Arch Mold	Arheologia Moldovei, Bucureşti
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
DissPann	Dissertationes Pannonicae, Budapest
DJM	Damjanich János Múzeum, Szolnok
DDM	Déri Múzeum, Debrecen
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolgozatok	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből
FA	Folia Archaeologica, Budapest
HOM	Herman Ottó múzeum, Miskolc
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
IKM	István Király Múzeum, Székesfehérvár
JAM	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
JAMÉ	A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
KDM	Kuny Domokos Múzeum, Tata
KHGy	Kunszentmiklósi Helytörténeti Gyűjtemény
KJM	Katona József Múzeum, Kecskemét
KKM	Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza
KM	Kunszentmártoni Múzeum
MFM	Móra Ferenc Múzeum, Szeged
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MRT	Magyarország Régészeti Topográfiája, Budapest
MVV	Magyarország Vármegyéi és Városai
RVM	Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad
RF	Régészeti Füzetek, Budapest
TJM	Tomyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
VMMK	Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
KSzIA	Kratkije szoobscsenyija Insztituta arheologii
KSzIIMK	Kratkije szoobscsenyija Insztituta isztorij matyerialnoj kulturni AN SzSzsZr. Moszkva
MIA	Matyeriali i isszledovanyija po arheologii SzSzsZr. Moszkva
SzA	Szovjetszkaja arheologija. Moszkva
SzAI	Szvod arheologicseszkih isztocsnikov. Moszkva
SzE	Szovjetszkaja etnografija. Moszkva

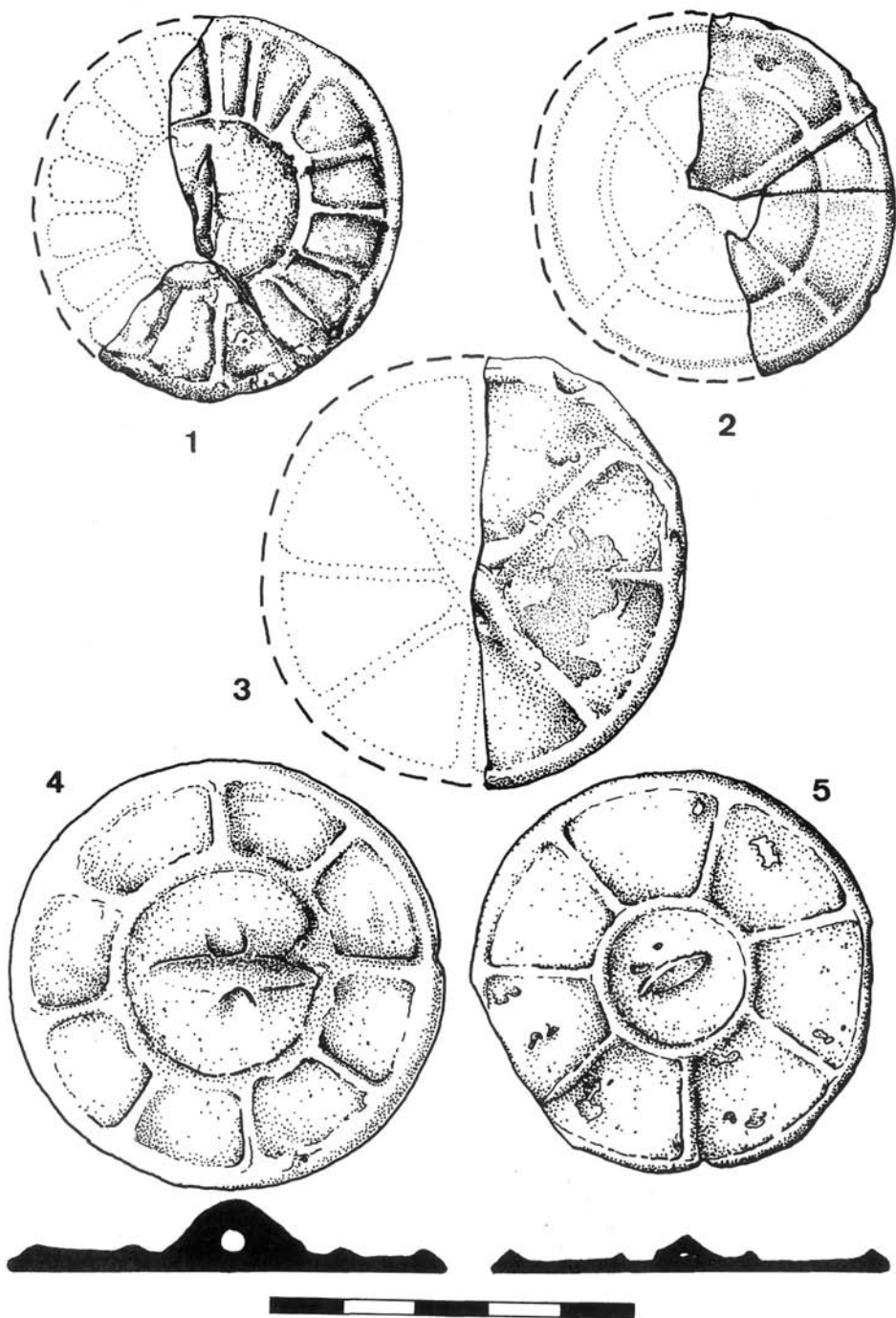
I. tábla

1. Hortobágy–Poroshát XI. sír, 2. Nyíregyháza–Lovaskaszárnya, 3. Hévizgyörk,
 4. Berekbőszörmény, 5. Fülöpkei Jakabszállás, 6. Hódmezővásárhely–Fehértó 22. sír,
 7. Szőreg A. 1. sír

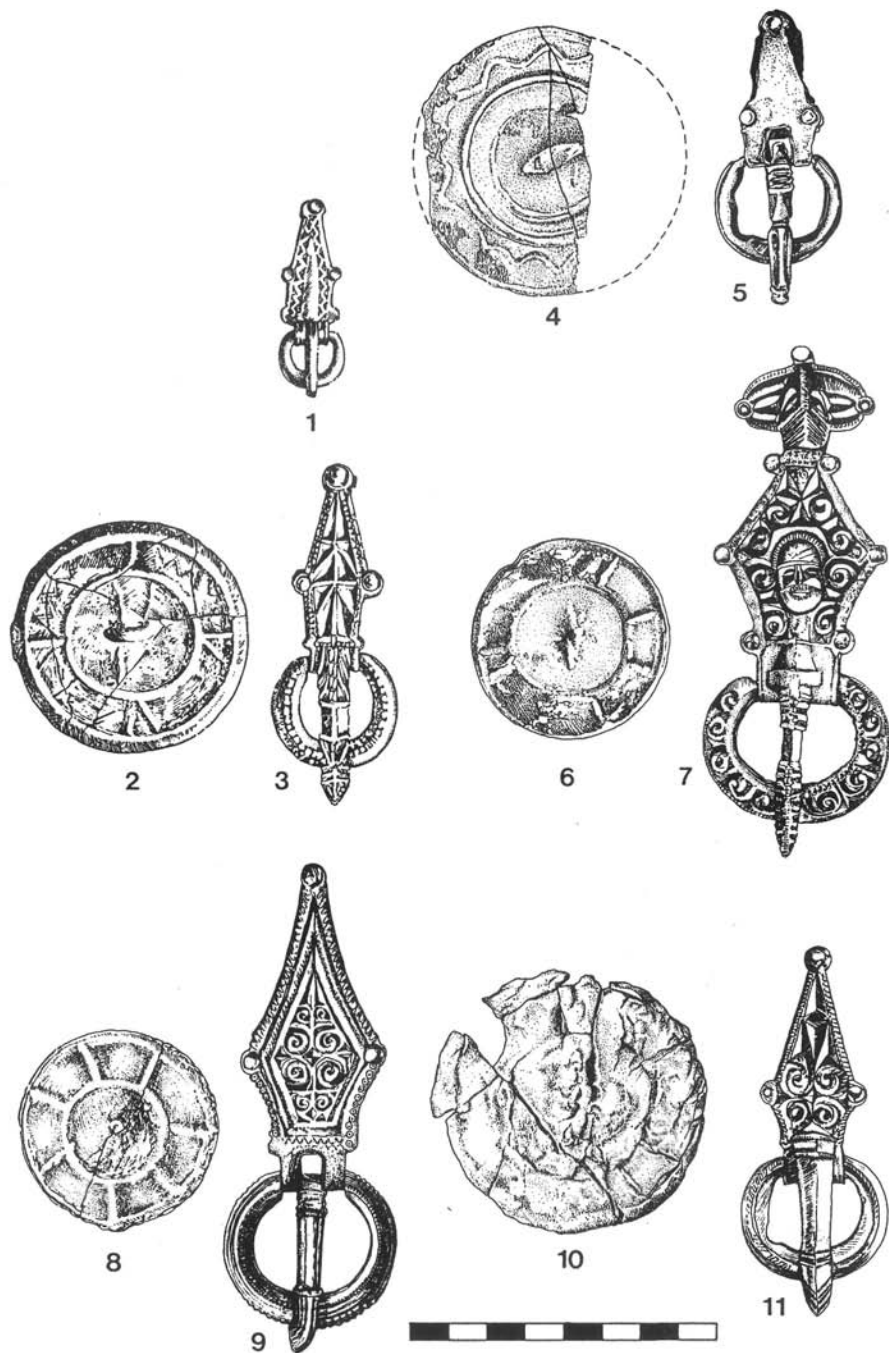

II. tábla

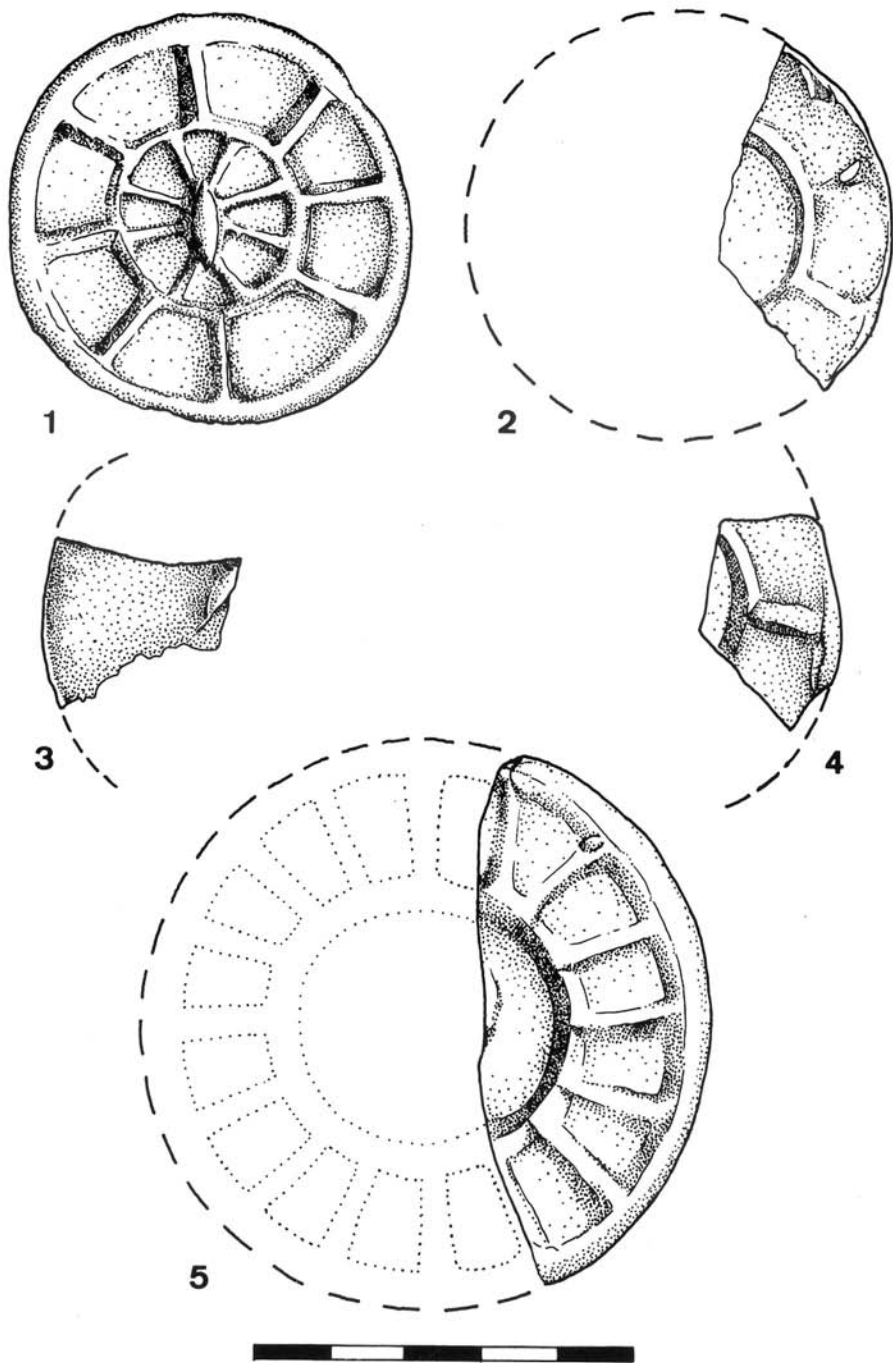
1. Kranj, 2. Mödling 2. sír, 3. Pilismarót-Öregek dtlő 19. sír, 4. Untersiebenbrunn 2. sír,
5. Balatonhidvég, 6. Straže

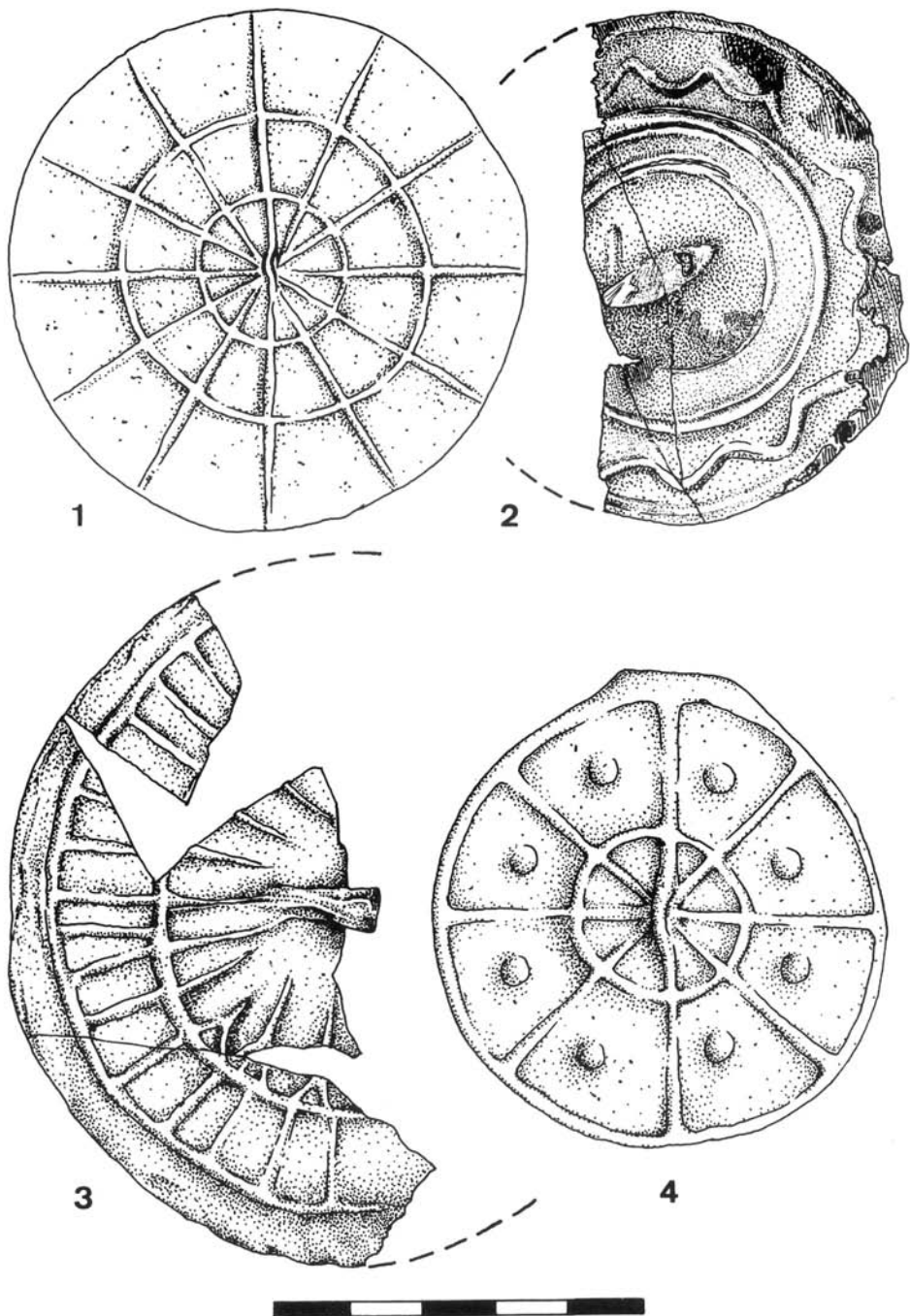
III. tábla
 1. Balsa, 2. Muhi-Kocsmadomb, 3. Brigetio, 4. Sv. Jakob nad Potočami,
 5. Kunszentmárton-Báboczka

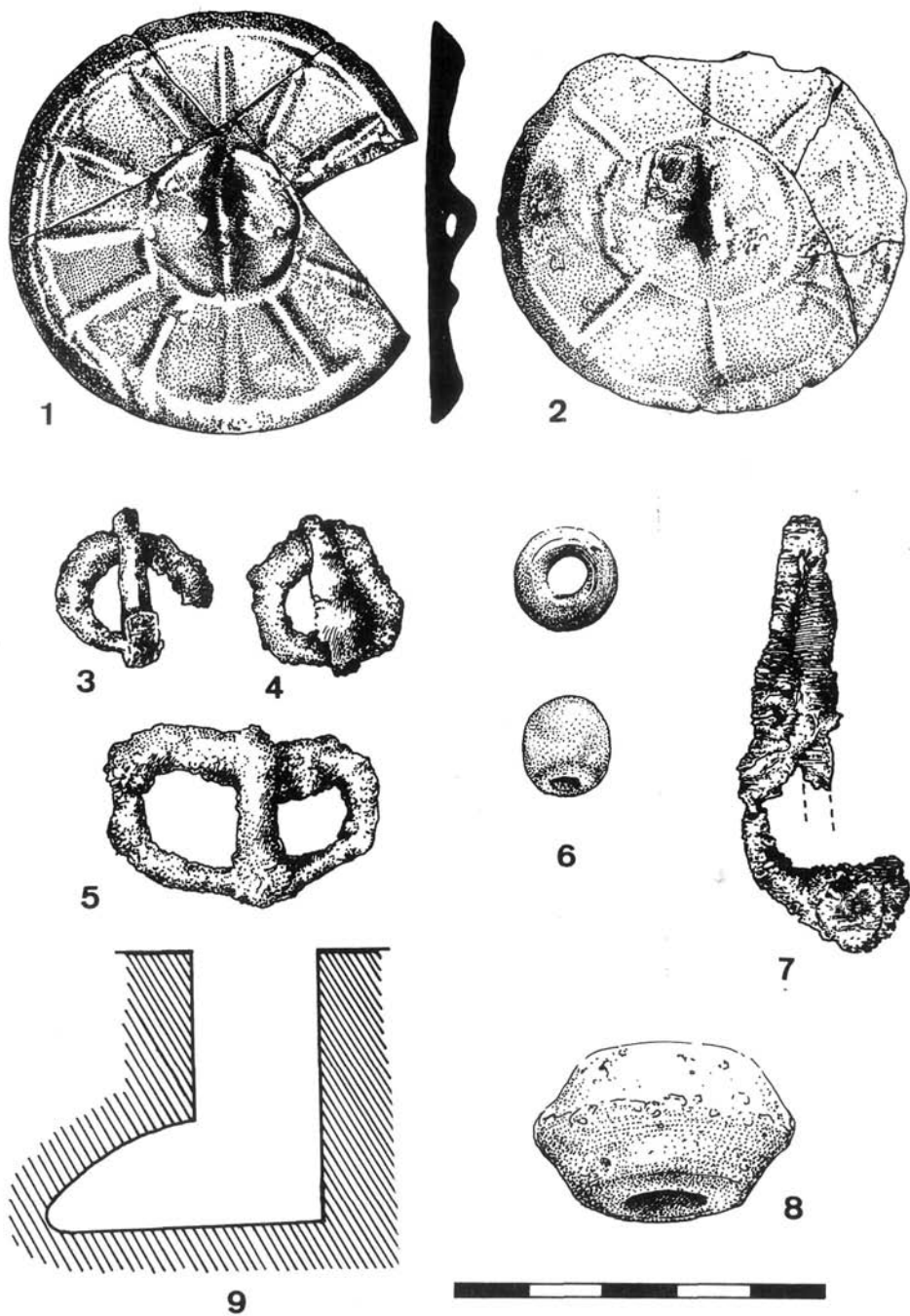
IV. tábla
 1-3. Barabás-Bagolyvár, 4-5. Hrtkovci Vranja, 6-7. Kiskunfélegyháza,
 8-9. Košice-Magnezitbánya, 10-11. Tiszalök-Árpád u.

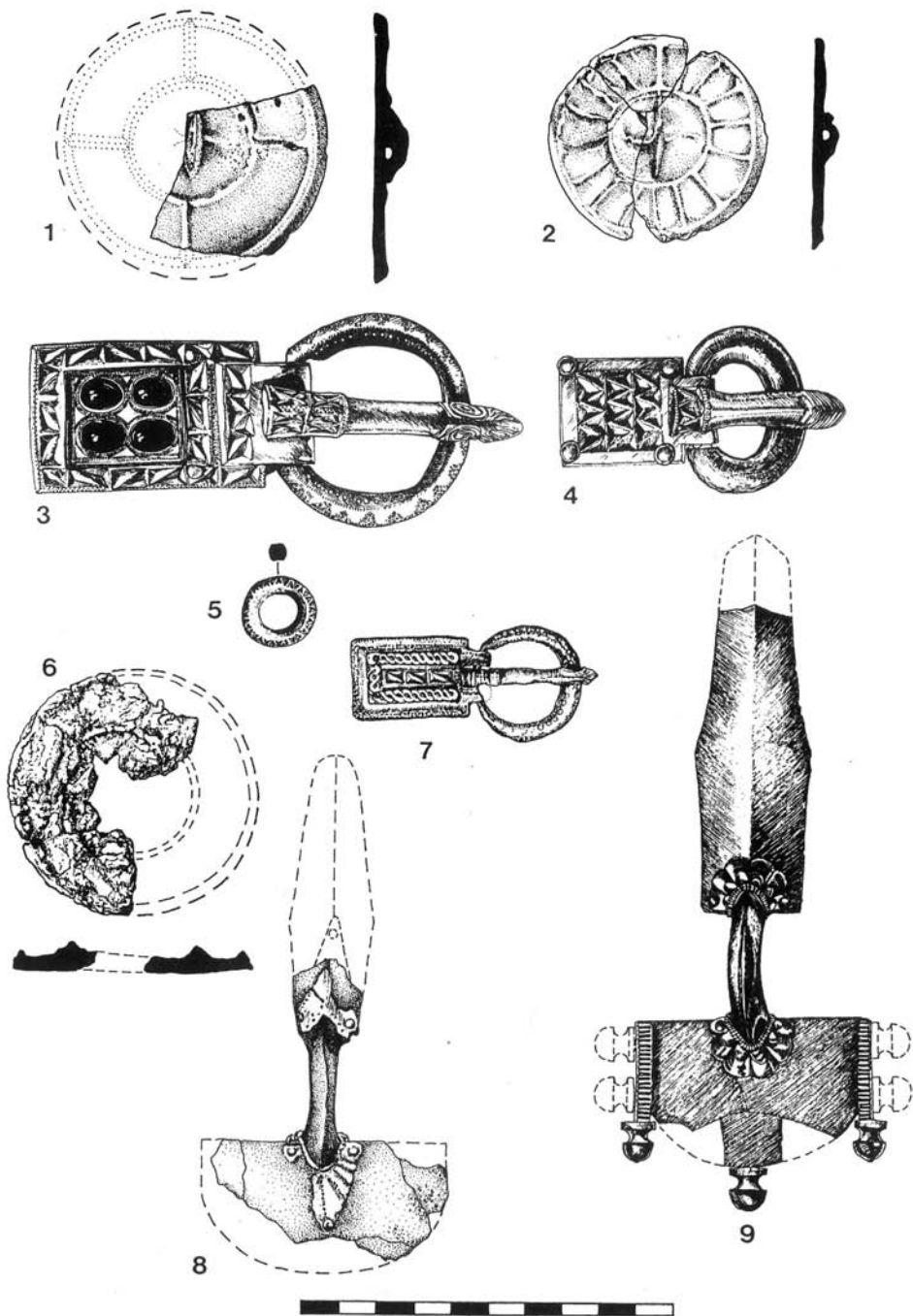
V. tábla
1-5. Burganae

VI. tábla
 1. 4. Carnuntum, 2. Hrtkovci Vranja, 3. Magyarország, ismeretlen lelőhely

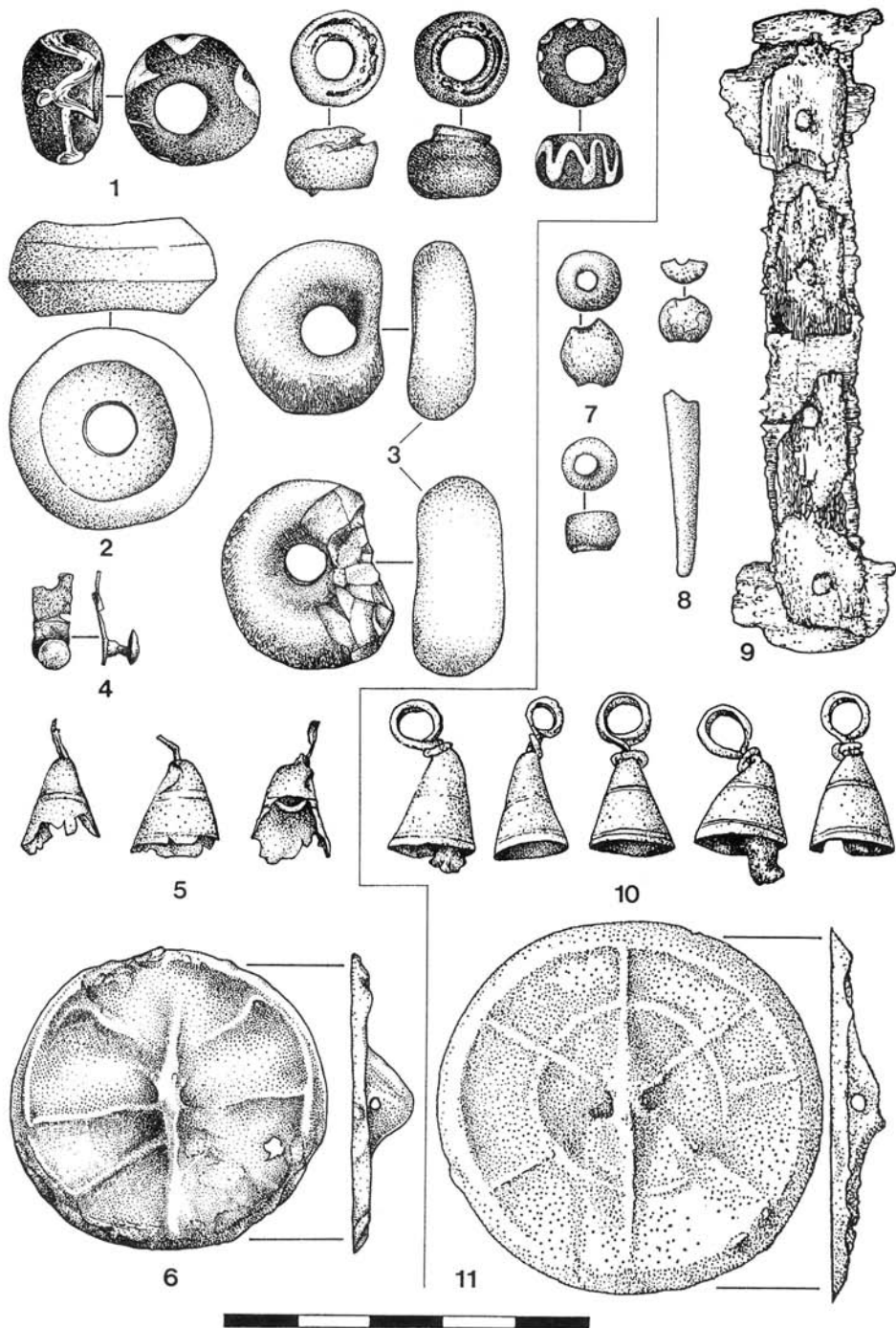

VII . tábla
 1,3-5,9. Tiszapalkonya-Hőerőml, 2,6-8. Csongrád-Kenderföldek 94. sír

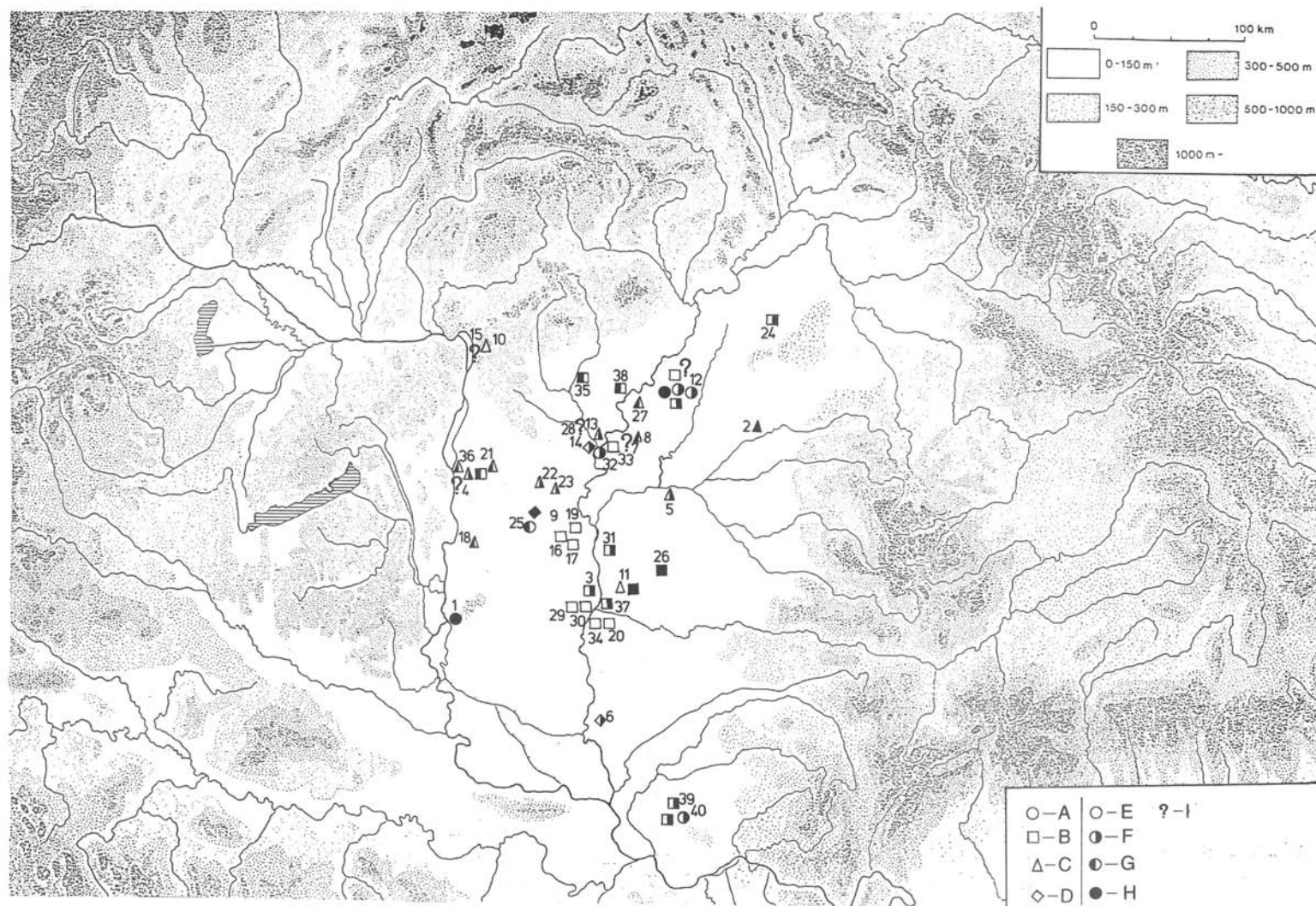

VIII. tábla

1,3,5. Zalkod-Bánkódó dűlő, 2,4,9. Székely, 6-8.Hódmezővásárhely-Sóshalom

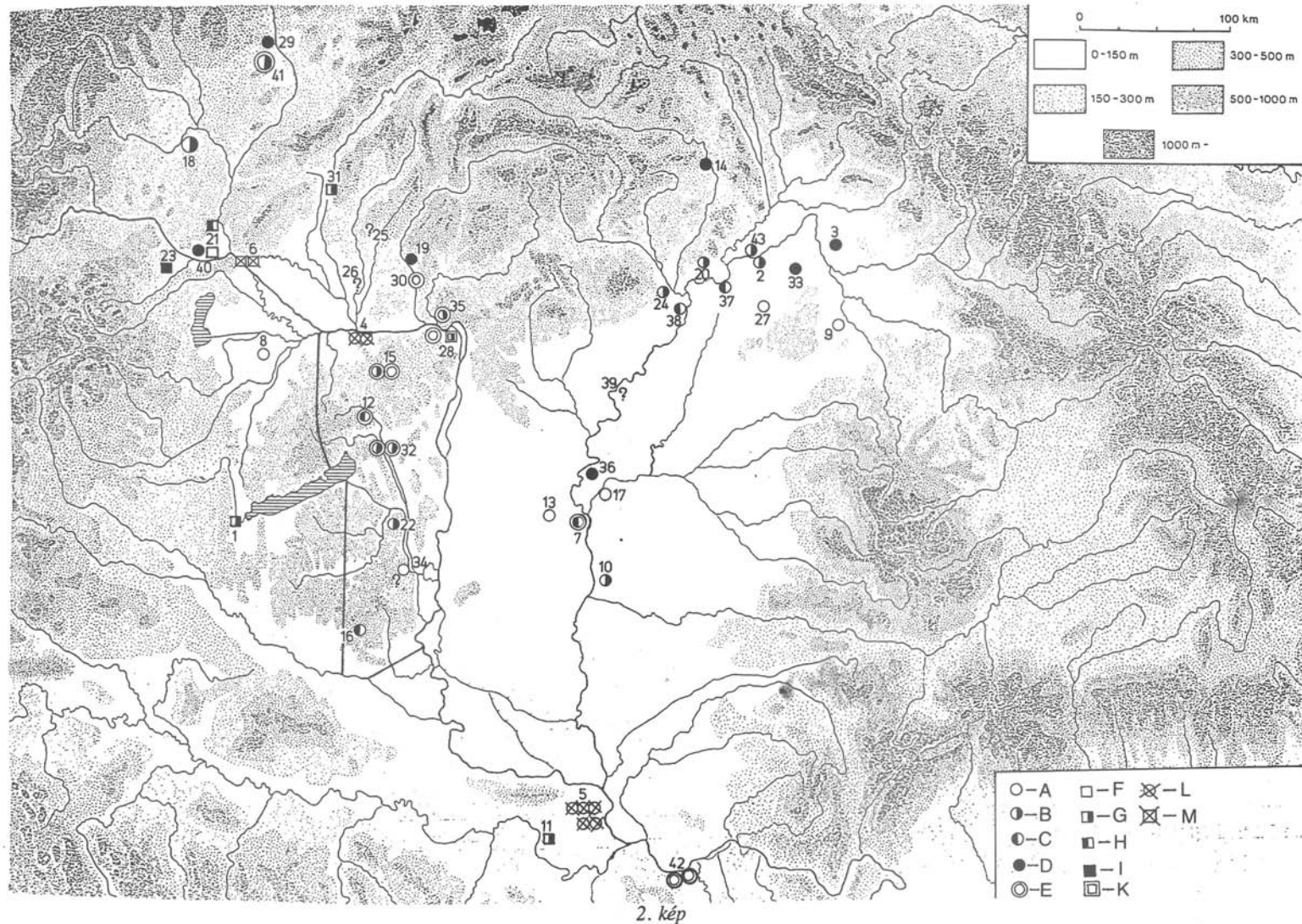

IX. tábla
 1-6. Nyíregyháza-Stadion, 7-10. Šarovce-Makócza domb 5/1955. sír

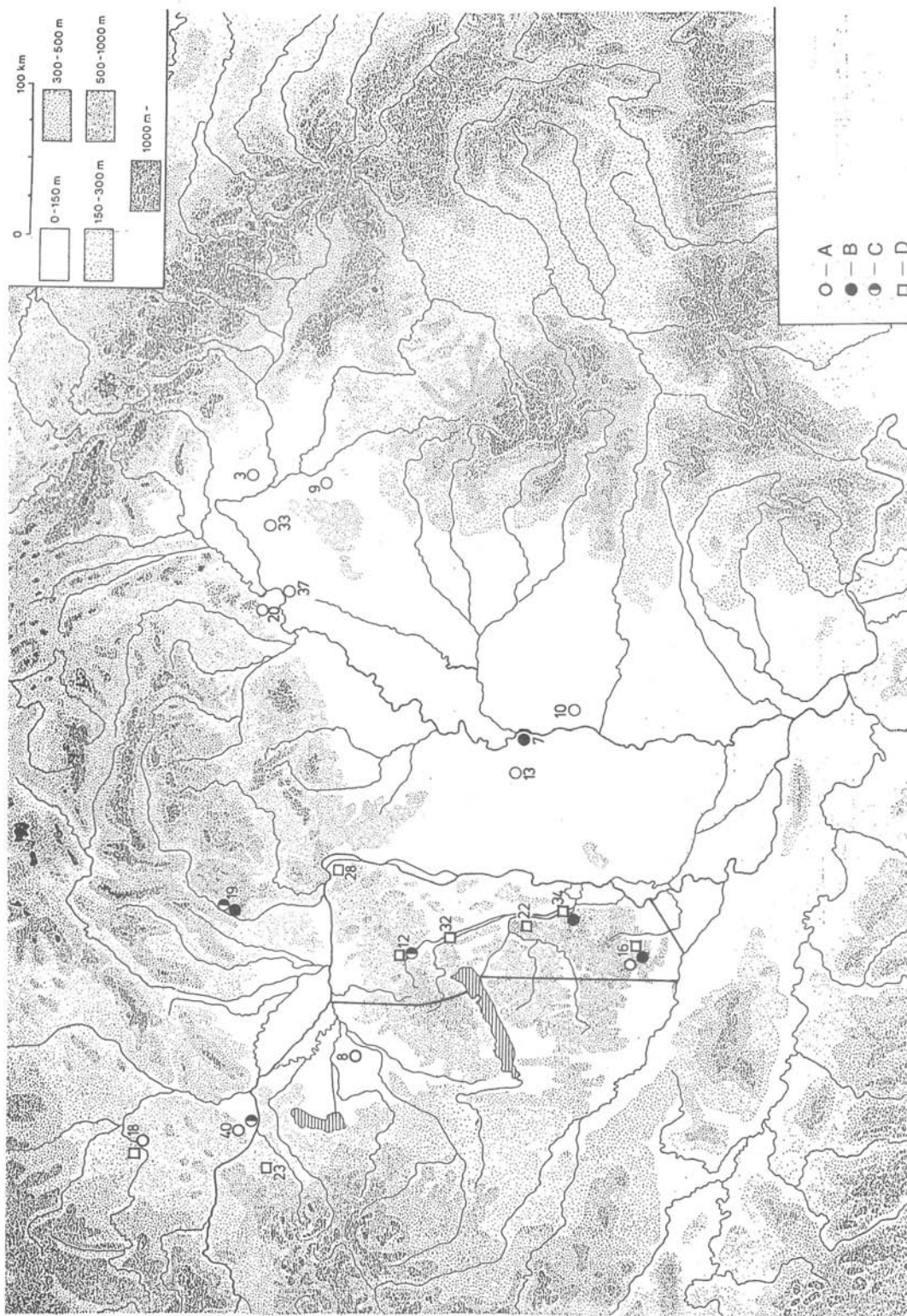
1. kép

Tükrök az alföldi szarmata Barbaricumban. A. peremes tükrök, B. sima tükrök, C. perforált szélű tükrök, D. szögletes tükrök, E. ép példányok, F. tükkörtöredék, G. rongált tükrök, H. összetört tükrök, I. ismeretlen típusú darabok

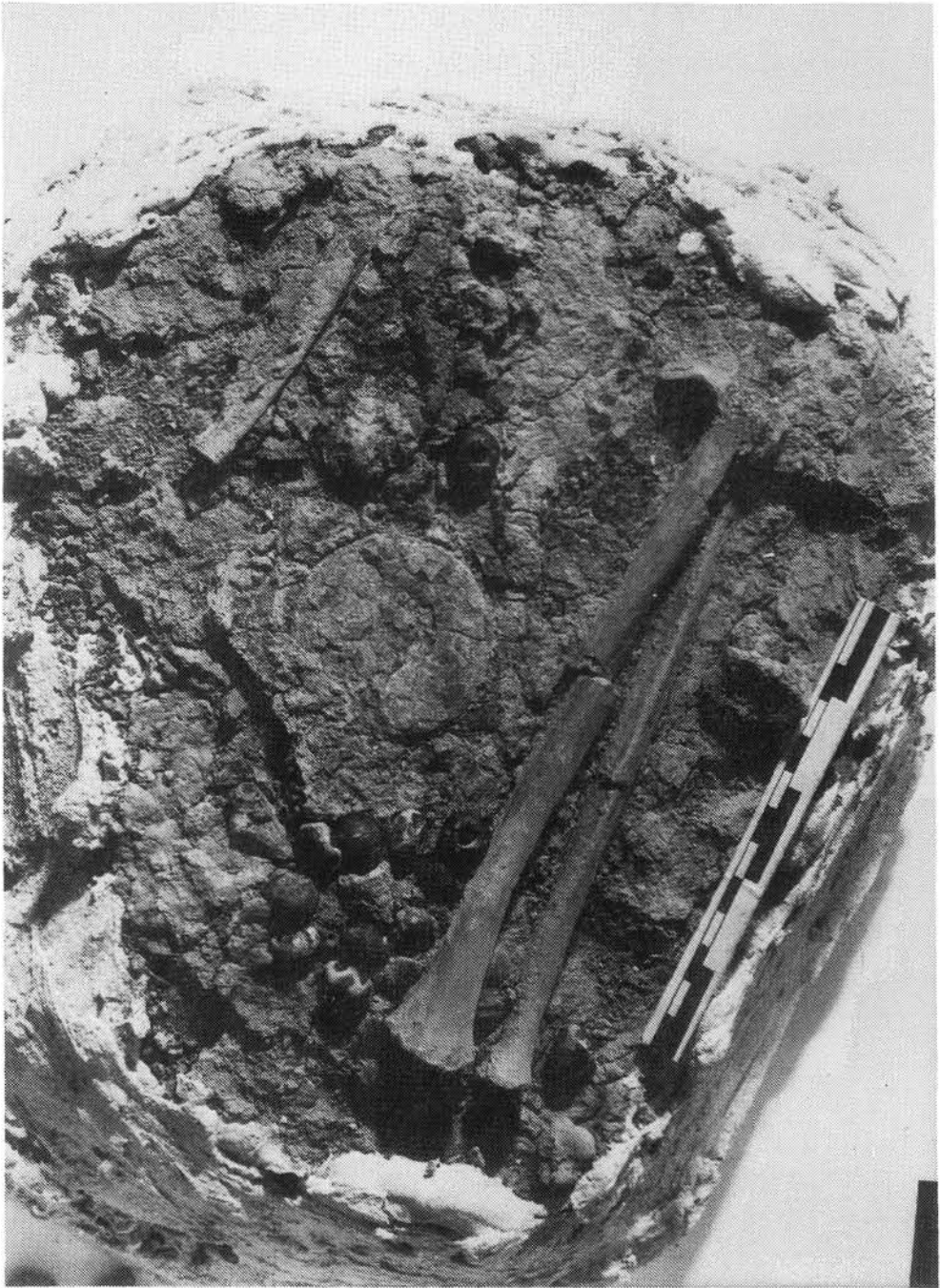

2. kép

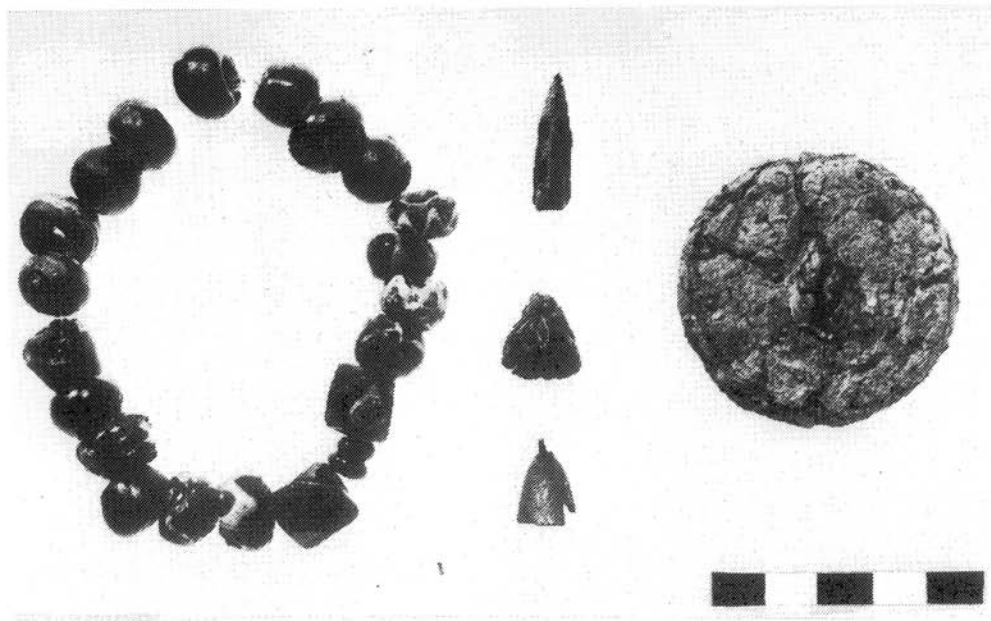
Nomád tükrök a Kárpát-medencében. A-E.L. Csmi-Brigetio típus, F-K,M. egyéb típusú nomád tükrök, A,F.ép, B,G.töredék, C,H.rongált, D,I.törött, E,K.temetőben talált tükrök, L,M. telepen talált tükrök

3. kép
 Nomád túlrők típusú kísérőletei. A. lemezfibula, B. lévai típusú fibula, C. cikádátfibula, D. sokszög gombos fűlbevaló

4. kép
Tiszaföldvár-Érhalom A. sír

5. kép
Tiszaföldvár-Érhalom A. sír

DIE SPIEGEL DER KAISER- UND FRÜHVÖLKERWANDERUNGSZEITLICHEN BARBARENVÖLKER IM KARPATENBECKEN (Resümee)

Die Zahl der aus dem Barbaricum des Karpatenbeckens stammenden Spiegel ist nicht allzu groß, gleichzeitig aber rechtfertigen es die charakteristischen Umstände ihres Vorkommens (z. B. der Brauch, sie zu zerbrechen), daß wir ihnen eine gesonderte Studie widmen.

Bei den sarmatischen Stämmen in der südrussischen Steppe war es eine weitverbreitete Sitte, Spiegel ins Grab zu legen. Die Grabkomplexe des sarmatischen Barbaricum im Karpatenbecken brachten bislang in etwa fünfzig Fällen Spiegel ans Tageslicht, die sich typisch weder an eine engere Periode, noch geographische Region binden lassen. Diese Funde können folgenden Typen zugeordnet werden:

Typ 1. Spiegel mit Rand (Tafel I, 1; Abb. 1, A): Vermutlich östlichen Ursprungs. Kamen in allen Fällen zerbrochen, beschädigt bzw. als Scherbe zum Vorschein. Ihre geographische Verbreitung ist allgemein, ihre Zeitstellung deutet eher auf die spätsarmatische Zeit hin.

Typ 2. Glatte Spiegel (Tafel I, 2; Abb. 1, B): Provenienz unsicher. Sowohl im Material der östlichen Sarmaten, als auch der römischen Provinzen findet man ähnliche Spiegel. Im Barbaricum sind sie allgemein verbreitet, beginnend von der frühesten Periode der sarmatischen Einwanderung bis in die Jahrzehnte unmittelbar vor der Hunnenzeit. Von diesem Typ sind uns die meisten unversehrten Stücke bekannt.

Typ 3. Spiegel mit perforiertem Rand (Tafel I, 3-4; Abb. 1, C): Römische Importwaren. Gelangten in der Mehrzahl fragmentiert, zerstört oder zerbrochen ins Grab. Schwerpunkt ihrer geographischen Verbreitung ist die mittlere Region der Großen Ungarischen Tiefebene.

Typ 4. Eckige Spiegel (Tafel I, 5; Abb. 1, D): In der Tiefebene die seltenste Form, die lediglich von drei Fundorten bekannt ist. Auch ihre Form selbst ist unsicher, da alle drei Funde Scherben waren.

Typ 5. Nomadische Spiegel (Abb. 2): Ihr Vorkommen ist nicht auf das sarmatische Barbaricum beschränkt, in der Mehrzahl kamen sie sogar außerhalb von dessen Territorium – im Osten bzw. nördlich von Transdanubien – zum Vorschein. Die im 2.-3. Jh. in der Wolgagegend herausgebildete Form verbreitete sich bis zum 4.-5. Jh. vom Nordkaukasus über die Ukraine bis hin zum Karpatenbecken, gleichzeitig alle früheren Typen verdrängend. Die Exemplare des Karpatenbeckens gehören überwiegend zum sog. Typ Tschmi-Brigeto mit Strahlenverzierung, die davon abweichenden Stücke (Tafel II, Abb. 2, F-K) fehlen in der Tiefebene.

In der Mehrzahl gelangten die Spiegel zerbrochen ins Grab. Hinsichtlich einer rituellen Zerstörung, Beschädigung lassen sich folgende Gruppe unterscheiden: 1. Unterbringung einer Scherbe, 2. Unterbringung zerbrochener Spiegel, 3. Unterbringung beschädigter Spiegel, 4. Unterbringung unversehrter Spiegel. Der Zusammenhang zwischen Art und Weise der Zerstörungen sowie der Form wurde von uns in folgen – der Tabelle zusammengefaßt:

	Mit Rand	Glatte	Perforierte	Insg.	Nomadische
Scherbe	5 (62,5%)	7 (33,3%)	6 (42,9%)	18 (41,9%)	14 (38%)
Unversehrt	-	9 (42,8%)	1 (14,3%)	11 (25,6%)	9 (24%)
Beschädigt	1 (12,5%)	3 (14,3%)	5 (33,7%)	9 (20,9%)	6 (16%)
Zerbrochen	2 (25%)	2 (9,5%)	1 (7,1%)	5 (11,6%)	8 (22%)
Insgesamt	8	21	14	43	37

Die Projizierung der kaiserzeitlichen unversehrten und zerbrochenen Stücke auf die Karte zeigt, daß die Beigabe zerbrochener bzw. beschädigter Spiegel in der gesamten Tiefebene allgemeiner Brauch war, während unversehrte Exemplare hauptsächlich im Zwischenstromgebiet von Donau und Theiß zum Vorschein kamen, von denen sich eine größere Konzentration in der Umgebung von Kecskemét und Kiskunfélegyháza nachweisen läßt. Chronologische Unterschiede zwischen den beiden Bräuchen konnten nicht beobachtet werden. Auch die Mehrzahl der nomadischen Spiegel gelangte zerbrochen ins Grab.

Es kann also festgestellt werden, daß sich anhand einiger Kriterien (jeweils ein Element des Bestattungsritus, die Art und Weise des Zerbrechens, die Begleitfunde etc.) fallweise Gruppen eingrenzen lassen.

Eszter Istvánovits-Valéria Kulcsár

Tafel I

1. Hortobágy-Poroshát, Grab XI/1, 2. Nyíregyháza-Lovaskaszárnya, 3. Hévizgyörk, 4. Beregböszörmény, 5. Fülöpkei Jakabszállás, 6. Hódmezővásárhely-Fehértó, Grab 22, 7. Szöreg A, Grab 1

Tafel II

1. Kranj, 2. Mödling, Grab 2, 3. Pilismarót-Öregek dűlő, Grab 19, 4. Untersiebenbrunn, Grab 2, 5. Balatonhídvég, 6. Straze

Tafel III

1. Bals, 2. Muhi-Kocsmadomb, 3. Brigetio, 4. Sv. Jakob nad Potocami, 5. Kunszentmárton-Bábozca

Tafel IV

1-3. Barabás-Bagolyvár, 4-5. Hrtkovci Vranja, 6-7. Kiskunfélegyháza, 8-9. Košice-Magnezitbánya, 10-11. Tiszalök-Árpád u.

Tafel V

1-5. Burganae

Tafel VI

1, 4. Carnuntum, 2. Hrtkovci Vranja, 3. Ungarn, unbekannter Fundort

Tafel VII

1, 3-5, 9. Tiszapalkonya-Hőerőmű, 2, 6-8. Csongrád-Kenderföldek, Grab 94

Tafel VIII

1, 3, 5. Zalkod-Bánkódó dűlő, 2, 4, 9. Székely, 6-8. Hódmezővásárhely-Sóshalom

Tafel IX

1-6. Nyíregyháza-Stadion, 7-10. Šarovce-Makócza domb, Grab 5/1955

Abb. 1

Spiegel im sarmatischen Barbaricum der Tiefebene. A. Spiegel mit Rand, B. glatte Spiegel, C. Spiegel mit perforiertem Rand, D. eckige Spiegel, E. unversehrte Exemplare, F. Spiegelscherbe, G. beschädigter Spiegel, H. zerbrochene Spiegel, I. Stücke unbekanntem Typs

Abb. 2

Nomadische Spiegel im Karpatenbecken. A-E. L. Typ Tschmi-Brigetio, F-K, M. nomadische Spiegel sonstigen Typs A, F. unversehrt, B, G. Scherbe, C, H. beschädigt, D, I. zerbrochen, E, K. in Gräberfeldern gefundene Spiegel, L, M. in Siedlungen gefundene Spiegel

Abb. 3

Typische Begleitfunde nomadischer Spiegel. A. Blechfibel, B. Fibel vom Typ Léva, C. Zikandfibel, D. Ohrgehänge mit polyedrischen Knöpfen (Kugeln)

Abb. 4

Tiszaföldvár-Érhalom, Grab A

Abb. 5

Tiszaföldvár-Érhalom, Grab A

ЗЕРКАЛА ВАРВАРСКИХ НАРОДОВ КАРПАТСКОГО БАССЕЙНА В РИМСКОЕ ВРЕМЯ И РАННЮЮ ЭПОХУ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ НАРОДОВ

(Резюме)

Число зеркал Барбарикума Карпатского бассейна не особенно большое, но в то же время своеобразные обстоятельства их находки (например обычай разбиения зеркал) заслуживают особого внимания.

У сарматских племен южнорусских степей широко распространился обычай положения зеркала в погребение. В комплексах сарматского Барбарикума Карпатского бассейна зеркало было найдено примерно в пятидесяти случаях. Зеркала не характерны для узкого периода или географического региона. Они относятся к следующим типам:

Тип 1: Зеркала с валиком по краю диска (табл. I. 1, рис. 1. А) – вероятно восточного происхождения. Во всех случаях их находили разбитыми, поврежденными или фрагментом. Географическое распространение общее, хронологически не выделяются.

Тип 2: Гладкие зеркала (табл. I. 2, рис. 1. В) – происхождение неясное. Схожие типы попадают как в восточном сарматском материале, так и в провинциально-римском. Распространены по всему Барбарикуму начиная с самого раннего периода сарматской иммиграции и кончая десятилетиями, предшествовавшими гуннской эпохе. Больше всего целых зеркал попадает в этом типе.

Тип 3: Зеркала с перфорацией по краю (табл. I. 3-4, рис. 1. С) – римские импортные вещи. Большинство попало в погребения в фрагментированном, поврежденном или разбитом виде. Особая концентрация наблюдается в средней полосе Алфёлда (Венгерской низменности).

Тип 4: Прямоугольные зеркала (табл. I. 5, рис. 1. D) – самая редкая форма Алфёлда. Известно всего три экземпляра. Форма сомнительна, поскольку ни одного целого зеркала этого типа не обнаружено.

Тип 5: Кочевнические зеркала (рис. 2) – они распространены не только на территории сарматского Барбарикума, и большинство найдено за пределами этой территории: в восточной части Задунавья (Западная Венгрия) и к северу от Дуная. Этот тип, сформировавшийся во II-III вв. в Поволжье, к IV-V вв. широко распространился от Северного Кавказа через Украину до Карпатского бассейна, оттеснив все предыдущие формы зеркал. Большинство таких зеркал, найденных в Карпатском бассейне, украшены лучевым орнаментом и принадлежит к т.н. типу Чми-Бригедцо. Других типов на Алфёлде не было (табл. II, рис. 2. F-K).

Большинство зеркал попадало в погребения в разбитом виде. С точки зрения ритуального разбиения и порчи можно выделить следующие типы: 1. фрагмент, 2. разбитое зеркало, 3. поврежденное зеркало, 4. целое зеркало. Отношение способа ломки и форм мы суммировали в следующей таблице:

	С валиком	Гладкое	Перфориро- ванное	Всего	Кочевни- ческое
Фрагмент	5 (62,5%)	7 (33,3%)	6 (42,9%)	18 (41,9%)	14 (38%)
Целое	-	9 (42,8%)	2 (14,3%)	11 (25,6%)	9 (24%)
Поврежденное	1 (12,5%)	3 (14,3%)	5 (35,7%)	9 (20,9%)	6 (16%)
Разбитое	2 (25 %)	2 (9,5%)	1 (7,1%)	5 (11,6%)	8 (22%)
Всего	8	21	14	43	37

Картографирование целых и разбитых экземпляров римского времени показывает, что погребение разбитых и поврежденных зеркал было широко распространено на всём Алфёлде, а целые экземпляры характерны главным образом для междуречья Дуная и Тисы, и особенная концентрация заметна в районе Кечкемета и Кишкунфеледьхазы. Хронологической разницы между двумя обычаями нам обнаружить не удалось. Большинство кочевнических зеркал также попадало в погребения в разбитом виде.

В свете сказанного выше, можно сделать вывод, что на основании нескольких критериев (отдельные элементы погребального обряда, способ разбивания, сопровождающий материал) иногда выделяются группы.

Эстер Иштванович – Валерия Кульчар

Табл. I. 1. Хортобадь-Порошхат погреб. X/1, 2. Ниредьхазы-Ловашкасарня, 3. Хевиздёрк, 4. Берекбёсёрмень, 5. Фюлёпкеи Якабсаллаш, 6.

Ходмезёвашархей-Фехерто погреб. 22, 7. Сёрег А погреб. 1.

Табл. II. 1. Край, 2. Мёдлинг погреб. 2, 3. Пилишмарот-Ёрегек дюлё погреб. 19, 4. Унтерзибенбрунн погреб. 2, 5. Балатонхидвэг, 6. Штраже

Табл. III. 1. Балша, 2. Мухи-Кочмадомб, 3. Бригецио, 4. Св. Якоб над Поточами, 5. Кунсентмартон-Бабоцка

Табл. IV. 1-3. Барабаш-Багойвар, 4-5. Хртковци Вранья, 6-7.

Кишкунфеледьхазы, 8-9. Кошице-Магнетитбánya, 10-11. Тисалёк-Арпад у.

Табл. V. 1-5: Бургане

Табл. VI. 1, 4. Карнунтум, 2. Хртковци Вранья,

3. Венгрия, неизвестное местонахождение.

Табл. VII. 1, 3-5, 9. Тисапалконя-Хёэрёмю, 2, 6-8. Чонград-Кендерфёлдек погреб. 94

Табл. VIII. 1, 3, 5. Залкод-Банкодо дюлё, 2,

4, 9. Секей, 6-8. Ходмезёвашархей-Шошхалом.

Табл. IX. 1-6. Ниредьхазы-Штадион, 7-10. Шаровце-Макоца домб погреб. 5/1955

Рис. 1. Зеркала в сарматском Барбарикуме Алфёлда. А. зеркала с валиком по краю, В. гладкие зеркала, С. зеркала с перфорированным краем, Д. прямоугольные зеркала, Е. целые зеркала, Ф. фрагмент зеркала, Г. поврежденное зеркало, Н. разбитые зеркала, I. неизвестный тип

Рис. 2. Кочевнические зеркала в Карпатском бассейне. А-Е, Л. тип Чми-Бригецио, Ф-К, М. другие типы кочевнических зеркал, А, Ф. целое, В, Г. фрагмент, С, Н. поврежденное, Д, I. разбитое, Е, К, зеркала, найденные в могильниках, Л, М, зеркала, найденные на поселениях.

Рис. 3. Типичные вещи, сопровождающие кочевнические зеркала. А. пластинчатая фибула, В. фибула типа Лева (Левице), С. цикада, Д. серьга с многогранником.

Рис. 4. Тисафёлдвар-Эрхалом погреб. А

Рис. 5. Тисафёлдвар-Эрхалом погреб. А

„aki megfelelő anyagiak nélkül telepátás-
ba fog, az egyéb gazemberségre is képes.”
(valamely klasszikus után szabadon.)

CSÁSZÁRKORI TELEP FELTÁRÁSA TISZALADÁNYBAN

LOVÁSZ EMESE

Mentő körülmény lehet, amikor a lelőhely veszélyeztetett, és minden megfigyelés lehetősége nélkül pusztulna el. Bár pusztítás maga az ásás is, hiszen szétszedjük a kemencét, felbontjuk a házak padlószintjét, elvisszük a helyszínről az utolsó darab cserepet is. Megfigyeléseinket próbáljuk dokumentálni a szakma, és az utókor számára. Azonban torzít a fénykép, feltéve, ha egyáltalán jól sikerült. Rajzaink, metszeteink pedig szubjektívek, hiszen a csak általunk látottakat igyekszünk papírra vetni. És nagyon sokszor azt látjuk, amit látni akarunk.

A megoldás nem lehet más, mint a lehető leghitelesebb megfigyelések aprólékos köz-zététele, közkinccsé téve ezzel akár az 1–2 gödörből álló telepjelenségeket csakúgy, mint az egyre szaporodó, nagyobb teleprészletek feltárását. Első tanácskozásunk alkalmával, Szentesen Vörös Gabriella vetette fel a népvándorlás kori, illetve az 1–5. századi telepek anyagának korpusz-szerű feldolgozását. Ezen hatalmas munka megkezdéséig legalább a szűkebb területek lelőhelykatasztereit össze kellene állítanunk, és néhány, megegyezés szerinti adatsor elemzését elvégeznünk.

A tiszaladányi teleprészlet, a maga 6700 m² területével újra csak kényszerű leletmen-tés eredménye. Idősebb falubeliek emlékezete szerint már a 40–50-es években kerültek elő innen leletek (1. kép).

A DK–ÉNy irányú domb a környék legmagasabb pontja, Tokajtól 6 km-re, a Holt-Tisza-ágtól 2 km-re, ma is vizes, zsombékos vidékből kiemelkedve. Legalább 3/4 részét hordták már el, 10–12 m mélységig kibányászva a homokot.

1987 tavaszán újra nagy ütemben hordták a homokot, legyalulva a barna, kevert ter-mőréteget. A sárga homokban gödrök tucatjai rajzolódtak ki, illetve pusztultak el, mire a hír eljutott a múzeumba is. Az ekkor még feltárható területet 1987–88-ban „megmentet-tük”. Kivételt képeznek a domb azon részei, amelyeken a ledózerolt föld tomyosult, il-letve a meredek, leszakadással fenyegető partszélek (bár itt is megfigyeltük, és lehetőség szerint dokumentáltuk a látható gödörfoltokat), valamint a sűrű akácerdővel benőtt ÉK-i oldal.

214 gödröt tártunk fel, négy földbemélyített objektumot, (házat?) több egyéb régésze-ti jelenséget észleltünk.

A félelmetes mennyiségű gödör egy része őskori volt, a dombon a bükki kultúra anyagától kezdve a rézkoron, bronzkoron át a vaskorig megtaláltuk az emberi megtele-pedés nyomait. Néhány reménytelen esettől eltekintve sikerült szétválasztanunk a gödrö-ket, többé-kevésbé meghatározni, melyeket használhatták a császárkori telep lakói. Az üresnek bizonyuló gödröket, amennyiben a földbemélyített objektumok mellett helyez-

kedtek el, ezekhez tartozónak vettük. Módszerünk természetesen ebben az esetben is vitatható.

A négy objektum mindegyike erősen hamus, szürke foltként jelentkezett, a 2. számú esetében leégésére utaló nyomokat találtunk. Pusztulásuk után szemégtödörként használhatták őket, erre utalhat a betöltődésükből előkerült nagy mennyiségű cseréptöredék. A terep adottságai miatt arra következtethetünk, hogy a település szélén helyezkedtek el ezek a gödrök és objektumok. (Amennyiben érintetlen a domb ÉK-i, K-i oldala, és amennyiben az akácerdőben végzett próbaásásaink a valós eredményt hozzák.)

Elfogadjuk a tényt, hogy még a középkori falvak is lassan „odébbvándoroltak”, de már több mint bosszantó balszerencse, hogy más kollégákkal együtt folyton elhagyott teleprészeket találunk csak meg. A feltárt házak közös jellemzője, hogy nem tarthatók egyértelműen lakóházaknak. Alapterületük 6–16 m² között váltakozik, cölöpszerkezetük egy településen belül is igen változatos, közös jellemzőjük azonban, hogy csak a legritkább esetben van bennük tűzhely, vagy legalább ideiglenes tűzelőhely.

Ezeket az objektumokat nyugodt lélekkel csak „gazdasági melléképületeknek” határozhatjuk meg. Műhelyek, tárolóhelyek, esetleg ólak lehettek, fűtési lehetőség hiányában emberi tartózkodás, lakás céljára alkalmatlanok.

Általánosan érvényes a kora népvándorlás kori telepátásokra, hogy nem sikerült megnyugtatóan bizonyítani a nagyméretű, esetleg többszortú, cölöpös szerkezetű felszínre épített lakóházaknak a meglétét.

Az újra és újra felvetődő kérdés: miért cserélték új szállásterületükön (mely éghajlatilag és földrajzilag sem különbözött sokban a régitől) földbe vájt, apró kunyhókra kényelmes, jól megépített, tűzhellyel ellátott felszíni házaikat a germán népek? Ennyire szétrombolt volna mindent a sokszor emlegetett mezőgazdasági művelés?

Szerencsés esetekben sekélyebb gödröket, árkokat, karólyukakat, kerítések maradványait is feltárták. A nagyobb teleprészletek sokszínű életet tükröznek. A gödrök, vermek funkciói elválaszthatók. A szemeteseken kívül elkülöníthetők a vízgyűjtésre használt, többnyire tapasztott aljú és oldalú, alámélyülő falúak (így peremükről a víz lecsöpögött, nem mosta be a gödörfalat), vannak, amelyekből sok állatcsont került elő, gabonátárolók lehettek a kitapasztott, esetenként ki is égetettek, füstölögödröket találtunk a ladányi telepen, és ilyet említenek pl. Hódmezővásárhely–Gorzásáról, Hódmezővásárhely–Kopáncsról, Szeged–Algyőről, Nagymágocs–Paptanyáról.¹

A földbemélyített objektumok között tűzhelyeket és kemencéket tártunk fel, valamint találtunk nagyméretű cölöplyukakat is, egy feltételezhető felszíni épület jeleit. Ezekben, és a mai Kelet-Szlovákia területén feltárt néhány cölöpös, felszíni objektumban sem voltak azonban tűzhelyek, és alapterületük is kicsi.

Próbálta a kutatás a néhány településen talált, köves-kavicsos felületet a felszíni lakóházakhoz kötni. Malomfalva–Morestin, Ártánd–Nagyfarkasdombon, a nyékládházi telepen ismerünk ilyeneket. Sem cölöplyukak, sem karólyukak, sem patics nem volt ezek közelében. Még csak cseréptöredék sem került elő a kövek közül, vagy alól.²

A még soha mezőgazdasági művelés által nem bolygatott „ösgyep” mint ásatási területen való feltárás hozna megoldást?

A tiszaladányi dombon a földgyalu által tönkretett részen kívül majdnem ideális körülmények között dolgozhattunk. A barna, kevert humuszrétegben a foltokat nem lehetett megfigyelni, csak a leletek sűrűsödése mutatta gödör vagy objektum jelenlétét. A sárga homokban viszont jól kirajzolódtak a foltok. Egy, a 2. számú ház mellett talált tűzhely jelzi az egykori járószintet. Ebben a mélységben sem mutatkoztak, egy kivételével felszíni építmény jelei.

1 *Vörös Gabriella*, 1991. 85–89.

2 *Horedt, Kurt* 1979.; *M. Nepper Ibolya*, 1985. (Ártánd–Nagyfarkasdomb); *Szerző* közöletlen leletmentése (Nyékládháza)

A tiszaladányi telep felszínrajzát nézve szinte el sem tudjuk képzelni, hol maradt hely a nagyméretű, több helyiségből álló felszíni házaknak a rengeteg gödör, és földbevájt verem, kunyhó között.

A homokbánya DK-i részén, ahol a legtöbb földet, illetve már homokot is hordták le, a legtöbb gödörnek már csak az alját tudtuk megfogni, – 10–30 cm mélyek voltak. (Ígaz, előfordultak itt is néhány esetben mélyek: – 80 cm-esek is.) A gödrök között itt érintetlen, üres területeket találtunk. Ezekben a részeken sem fértek volna el azonban csak a telep másik részén megtalált méretű objektumok.

Egy módon tudjuk legalább gondolatban „kibővíteni” a földbemélyített putrikat. Wolf Mária figyelt meg a Karos–Mókahomokon végzett feltáráson, szerencsés talajviszonyok között (szintén homokban) erősen letaposott, leletekben gazdag felületeket. Ezeket felszíni építmények maradványainak tartja, nem említi viszont sem cölöp, sem karólyukakat a közelükből. Karos–Tobolykán viszont, igaz, későbbi korszakból közöl egy házat, ahol a földbeásott rész mellett feltehetően volt egy felszíni tartozék is, erre utal az egyik fal mellett talált cölöplyuk, mely nem ért le a padlószintig, valamint karólyukak.³

Tiszaladány–Nagyhomokos

1. számú ház

Nagyméretű, lekerekített sarkú, négyszögletes hamus foltként jelentkezett. Vörösre égett paticsrögök, cseréptöredékek mutatkoztak már kb. 50 cm-re a felszíntől. A földgyalu nyesése után 60 cm-en tisztítottuk meg a felületet: bontás közben egy korongolt, szürke színű, talpgyűrűs edényt találtunk, szájával lefelé borulva, csaknem teljes épségben. A hamus, finom szürke porral borított folt területén egy vastag, átégett, vörös réteg mutatkozott, melybe a munkások sajnós „belenyestek”. Kb. 20–25 cm vastag volt a finom, szürke hamus réteg.

A ház méretei: 3,50x4 m, tengelye Ny–K irányítású. ÉNy-i sarka a szelvényfal (és a több méter magasan tornyosuló földhányás) alá esett. (Ásatási átokként ez történt a 2. és a 3. számú házakkal is. De ezt minden gyakorló régész tapasztalta: izgalmas régészeti jelenség az esetek többségében szolidan szólva „bonyolult ásatási körülmények között” tárható fel.)

Három sarkában, kissé beljebb a jól kirajzolódó foltjától, megtaláltuk a közel azonos méretű és mélységű cölöplyukakat. Bejáratát nem tudtuk megfigyelni, egy, az előzőeknél nagyobb méretű cölöplyukat figyeltünk viszont meg a K-i, rövidebb oldal közepénél, kb. 1 m-re a letapasztott padlószint szélétől.

A feltételezett lejárattól balra, a ház DK-i sarkában, egy vastagon átégett, vörös színű, tapasztott felületű, hamus foltot észleltünk. Kétszeresen megújított tűzhelynek bizonyult. A tűzhely nem tűnt későbbi beásásnak, a padlószinten helyezkedett el. A letapasztott járószint felszedése után, kb. 5 cm-rel mélyebben, egy második szintet találtunk, ennek elbontása után egy kisebb kettős (megújított) cölöplyukat találtunk az ÉK-i cölöplyuk közelében, valamint egy másikat, a ház hosszanti tengelyének vonalában, kissé beljebb a K-i oldaltól.

Miután egy településen belül a cölöpszerkezetek sok variációjával találkoztunk, nem elképzelhetetlen, hogy az 1. számú háznak a szerkezetét is megváltoztatták a két padlószint tapasztása közti időben.

A tűzhely megléte miatt, kis mérete ellenére is talán lakóházként értékelhetjük az 1. számú házat?!

Hasonló helyzetben, a bejáratától balra figyelt meg az ásató bár gyengén átégett, de ideiglenes tűzelőhelynek elfogadható foltot Szarvas–Bezinán, 3,3x3,5 m-es, Ny–K tengelyű, a hosszanti tengely közepén elhelyezkedő két cölöpös objektumban.⁴

³ Wolf Mária, 1991. 587.

⁴ B. Tóth Ágnes, 1991. 98.

A tiszaladányi 1. számú ház töltelékföldjében talált kis darab üveglvadék azonban nem hagy bennünket egyértelmű következtetést levonni: lehetett-e lakóhely, vagy mégiscsak gazdasági melléképület, esetünkben műhely ez a földbemélyített, gondosan megépített, meg is újított, de mégiscsak kis „putri”?! (2. kép).

1. számú ház leletei: I–III. fotótábla

1. Szürke, jól iszapolt anyagú, vékonyfalú edény oldaltörédei. 6 db (91.27.1.).
2. Barnás-szürke, szemcsés homokkal soványított anyagú fazék törédei, egyik darabon ujjbenyomásos dísz látható. 6 db (91.27.3.).
3. Szürkés-barna, jól iszapolt anyagú, lassú fordulatú korongon készült edény oldal-törédei. 7 db (91.27.5.).
4. Kívül fekete, belül szürkés-vörös színű, lassú fordulatú korongon készült edény törédei, párhuzamosan körbefutó, besímitott díszítéssel. 24 db (91.27.6.).
5. Szürke, grafitos anyagú, söprűdíszes, duzzadt peremű fazék törédei. 8 db (91.27.7.).
6. Kívül sötétszürkére fényezett, közepesen vastagfalú, lassú fordulatú korongon készült edény törédei. 10 db (91.27.8.).
7. Szürke, töréfelületén vöröses, jól iszapolt anyagú edény fenék- és oldaltörédei. 4 db (91.27.9.).
8. Szürke, felületén feketére fényezett, korongolt edény oldaltörédei, és gyűrűs talptörédeke. 3 db (91.27.10.).
9. Barnás-szürke, finoman iszapolt anyagú, vékonyfalú, korongolt tál kissé duzzadt peremének törédei. 4 db (91.27.11.).
10. Sötétszürke, enyhén szemcsés anyagú, kézzelformált fazék oldaltörédei, egyiken körbefutó, párhuzamos vonaldísz. 6 db (91.27.18.).
11. Szürke, finoman iszapolt anyagú, vékonyfalú, korongolt, kissé duzzadt peremű, kisméretű tál törédei. 3 db (91.27.21.).
12. Szürke, homokkal soványított anyagú, korongolt edény 3-as, párhuzamosan bemélyített hullámvonallal díszített oldaltörédei. 2 db (91.27.25.).
13. Barnás-szürke, szemcsés homokkal soványított anyagú, kézzelformált fazék perem- és oldaltörédeke. A peremen belül hullámvonallal díszítve. 2 db (91.27.27.).
14. Orsókarikák. Szürkés-barna, finoman iszapolt anyagú, korongolt edényekből készített orsókarikák. 2 db (91.27.33.).
15. Barnás-szürke, szemcsés anyagú, töréfelületén fekete, enyhén befelé ívelő szájú, kézzelformált fazék, a szája alatt bütyökdíszeket összekötő, ujjbenyomásos girlanddal. Törédék (91.27.35.).
16. Barnás-szürke, kissé szemcsés anyagú, közepesen vékonyfalú, kézzelformált, egyenesre simított peremű edény törédeke, két kis bütyökdíszel (91.27.36.).
17. Szürke, szemcsés homokkal soványított anyagú, vastagfalú hombár oldaltörédeke (91.27.41.).
18. Szürkés-vörös, belül fekete, homokkal soványított anyagú, söprűs-hullámvonaldíszes törédék (91.27.45.).
19. Világosszürke, vastagfalú, osztott peremű hombár peremtörédeke.
Sötétszürke, vastagfalú, osztott peremű hombár peremtörédeke.
Sötétszürke, szemcsés anyagú, közepesen vékonyfalú, enyhén kihajló peremű fazék törédeke. Körbefutó, párhuzamos vanal, és hullámvonaldíszel, utóbbi a peremen belül is. Nagyon kormos.
Barnás-szürke, szemcsés anyagú, kézzelformált, körömbenyomásos szalaggal díszített fazék törédei. 4 db (91.27.48.a,b,c,d,f.).

20. Szürke, finoman iszapolt anyagú, vékonyfalú, kézzelformált edény töredéke, bemélyített hullámvonaldísszel (91.27.64.).

21. Sárgás-szürke, szemcsés anyagú, vastagfalú, kézzelformált fazék lapos bütyökfogós oldaltöredéke (91.27.69.).

A házhoz tartozó gödrök:

61. gödör

Kerek, lefelé öblösödő gödör, mélysége 50 cm. Alján égésnyomokat találtunk. Átm: 1,50 cm. Leletanyaga egyértelműen császárkori. Több, nagyméretű örlőkő töredéke, marokkő, és égett állatcsont is volt benne.

1. Barnás-szürke, kézzelformált fazék enyhén kifelé ívelő, benyomkodással díszített peremtöredéke (91.61.2.).

2. Szürkés-vörös, szemcsés anyagú, vastagfalú edény enyhén kifelé ívelő, benyomkodással díszített peremtöredéke (91.61.1.).

3. Szürke, homokkal soványított anyagú, közepesen vastagfalú, korongolt edény oldaltöredéke (91.61.6.).

4. Szürke, finoman iszapolt anyagú, kívül feketére fényezett, vékonyfalú, korongolt, vállán bordadíszes edényke töredékei (91.61.7.).

5. Barnás-szürke, durva, kézzelformált fazék fenéktöredéke (91.61.8.).

6. Szürke, szemcsés anyagú, kézzelformált fazék oldaltöredékei. 2 db (91.67.9.).

62. gödör

Szabályosan kerek, enyhén öblösödő gödör, mélysége 50 cm, Átm: 1,60 cm. Néhány apró töredéken kívül üresnek tűnt.

63. gödör

Amorf foltból három, egymásba érő, egymást metsző gödör bontakozott ki. Ebben a bonyolult gödörrendszerben került elő az 1. és 2. számú sír, a félig betöltődött szemét(?)gödörbe eltemetett két, mellékletes férfiváz. A csontvázak alatti gödör mélysége 220 cm volt, betöltéséből csak néhány, apró cseréptöredék került elő, valamint az újabb gödörrel megbolygatott csontváz közeléből egy szürke, korongolt, éles hasvonalú edényke töredéke. A gödörrendszer egy része rézkorinak bizonyult, vastag kagylóréteggel, néhány cseréptöredékkel, és egy gyengén átégett, szétrombolt tüzelőhely maradványával.

64. gödör

Kerek, lefelé öblösödő gödör, mélysége 40 cm. Átm: 100 cm. Leletanyaga apró, jellegtelen cserépdarabokból, és sok, apró állatcsontból áll.

68. gödör

Három, egymást metsző gödör, egyik rézkori anyaggal. A 68/A gödör kerek, lefelé öblösödő, mélysége 60 cm, átm: 1,20 cm. Beleásták a sekély, nagyméretű, rézkori gödörbe.

1. Világosszürke, finoman iszapolt anyagú, közepesen vastagfalú, korongolt, kissé duzzadt peremű tál töredéke (91.68.6.).

2. Sötétszürke, jól iszapolt anyagú, fényezett felületű, korongolt edény oldaltöredéke (91.68.7.).

3. Sötétszürke, finoman iszapolt anyagú, korongolt, vékonyfalú edény oldaltöredéke (91.68.8.).

4. Szürke, finoman iszapolt anyagú, vékonyfalú, korongolt edény oldaltöredéke (91.68.9.).

5. Barnás-szürke, jól iszapolt anyagú, közepesen vékonyfalú edény fenék- és oldaltöredékei. 3 db (91.68.20.).

68/C gödör anyaga

1. Sötétbarna, homokkal soványított anyagú, korongolt, hullámvonalköteggel díszített, közepesen vastagfalú edény oldaltöredékei. 3 db (91.68.40.).

2. Szürke, finoman iszapolt anyagú, közepesen vékonyfalú, korongolt edény oldaltöredékei, és kifelé hajló peremtöredéke. 2 db (91.68.41.).

3. Szürke, finoman iszapolt anyagú, fényezett felületű, közepesen vastagfalú, korongolt edény oldaltöredékei. 2 db (91.68.43.).

4. Örlőkő töredéke (91.68.45.).

69. gödör

Szabályos, kerek gödör, K-i oldalán sekélyebb kibővítéssel. (Lejárat?) Mélysége 30, illetve 20 cm. Közepén, egy csomóban igen sok állatsontot találtunk, valószínűleg több egyedből származnak. (A telep állatsontanyaga még feldolgozás alatt van.)

1. Barnás-vörös, jól iszapolt anyagú, vékonyfalú edény nyaktöredéke, a nyak alján besimított dísszel (91.69.4.).

2. Szürke, finoman iszapolt anyagú, vékonyfalú, kihajló peremű kis csésze töredékei. 3 db (91.69.6.).

78. gödör

Kerek, egyenesfalú gödör, mélysége 70 cm, Átm: 100 cm. Anyaga keverten őskori és császárkori, kevés kerámia. Említésre méltó egy peremtöredék: Szürke, finoman iszapolt anyagú, korongolt edény peremtöredéke, mely rontott példány, égetés közben deformálódott (91.70.3.).

79. gödör

Kerek, méhkas alakú gödör, mélysége 90 cm. Átm: 110 cm. Üres volt, néhány apró őskori töredék kivételével.

85–86–87. gödör

Nagyméretű, elmosódott szélű gödör, mélysége 60 cm. Benne a 86. és 87. számú, mély gödrök, 110 és 120 cm mélységgel. Szabályosan kerek gödrök, előbbi lefelé szűkülő, utóbbi öblösödő, üresek, néhány apró, jellegtelen töredék kivételével.

2. számú ház (3. kép)

Hamus, faszenes, vörösre égett paticsrögökkel tarkított faltját már szelvényének metszetalában észleltük. Betöltődésének faltjából jóformán csak császárkori cseréptöredékek kerültek elő. (Sok, enyhén profilált, kihajló peremtöredék, bekarcolt hullámvonalköteggel díszített oldaltöredék. Sok, égés nyomát mutató kő is kikerült innen.)

80 cm mélyen jelentkezett a szépen letapasztott, ledöngölt padlószint.

A ház méretei: 4x3,2 m, tengelye DNY–ÉK irányú. Sarkaiban megtaláltuk a tetőt tartó cölöpök helyét, majd a felső padlószint elbontása után, kb. a hossz tengely középvonalában még 1–1 cölöplyukat.

Ny-felé eső hosszanti fala mentén szépen elvált a sárga homoktól a letapasztott padló szintje, melynek három rétegét, megújítását figyeltük meg bontás közben. A legalsót is legalább kétszer újították, sározták le.

A tapasztás a ház oldalainál megvastagodott, ez logikus is, hiszen az oldalfalak mentén taposták le a legkevésbé. A széleken a tapasztás felfelé is követhető volt: a ház föld-bemélyített oldalfalait is egy szakaszon, egy bizonyos magasságig kitapasztották.

Itt is a K-i oldalon figyeltük meg a bejárat-lejárat nyomát: a lejáratot védő tetőmeghosszabbítást jobbról-balról 1–1 cölöp tartotta.

Különösen vastag, egyenetlen felületű tapasztásréteget találtunk a feltételezett lejárát vonalában. Elképzelhető, hogy nemcsak tető, hanem oldalról tapasztott sövényfal is védte a lejáratot. (Bár a sövényfalhoz tartozó karólyukakat nem észleltük.)

A ház közepén, a legfelső padlószinten egy nagyméretű, növényevő állat (bivaly?) állkapcsa hevert. Ugyanígy találtunk, majdnem azonos pontján a 4. számú háznak is. Díszként, rontáselhárító tárgyként funkcionálhatott. Közéleben találtunk egy erősen töredékes, gúla alakú tűzikutyát. Tűzhely vagy tüzelőhely nyomát nem észleltük: a ház ÉK-i, szelvényfalhoz közel eső oldalánál erős, hamus, faszenes réteget figyeltünk meg, itt a tapasztott padló is több helyen vörös, foltosra égett. Ezek az égésnyomok a ház pusztulására utalhatnak.

A legelső padlószint elbontásakor egy faragott, csontból való eszköznyelet találtunk, és néhány apró cseréptöredéket, köztük egy enyhén kihajló peremű, hullámvonaldíszes darabot.

A legelső padlószintet áttörte a ház közepén egy szabályosan kerek, egyenes falú gödör, melynek mélysége 70 cm volt. Benne egy vöröses színű, vastagfalú, nagyméretű, tagolatlan peremű hombár feltehetően összeilleszhető töredékei heverték.

A 2. számú ház közvetlen közelében két tüzelőhelyet, illetve kemencét találtunk.

2. számú ház leletei: (IV. fotótábla)

1. Barnás-vörös, szemcsés anyagú, vastagfalú hombáredény oldaltöredékei, és korongolás nyomait viselő fenéktöredéke. 5 db (91.28.1.).

2. Kívül vörös, belül szürke, samottszerű anyagú, vastagfalú hombár oldaltöredékei. 3 db (91.28.2.).

3. Szürke színű, jól iszapolt anyagú, korongolt edények perem- és oldaltöredékei. Több edény darabjai! 24 db (91.28.3.).

4. Sötétszürke, csillámos anyagú, kézikorongon készült fazék töredékei. Körbefutó, párhuzamos bekarcolásokkal, és fésűs hullámvonallal díszítve. Erősen kormos. 2 db (91.28.4.).

5. Szürkés-vörös, belül fekete, nagyon kormos, szemcsés anyagú fazék fenék- és oldaltöredékei. Oldalán gyengén bekarcolt, körbefutó, párhuzamos csíksor látszik. 6 db (91.28.5–6.).

6. Kívül vörös, belül fekete színű, szemcsés anyagú, vastagfalú, nagyméretű edény töredékei. 2 db (91.28.7.).

7. Barnás-szürke, durva, vastagfalú fazék fenéktöredéke. Grafitos fazék duzzadt peremtöredéke, oldaltöredéke. Duzzadt peremű tál töredéke, a perem alatt átfúrva. 5 db (91.28.8.).

8. Barnás-fekete, szemcsés anyagú, kézzelformált (esetleg kézikorongon készült), fedőtartós fazék peremtöredékei. 3 db (91.28.9.).

9. Szürke, vastagfalú, korongolt, nagyméretű edény töredékei.

Sárgás-szürke, kézzelformált, vastagfalú edény töredékei.

Barnás-szürke, enyhén kifelé ívelő peremtöredékek. 11 db (91.28.10.).

10. Szürkés-vörös, szemcsés anyagú, közepesen vastagfalú, lassú fordulatú korongon készült edény fedőtartós peremű töredékei. 3 db (91.28.11.).

11. Kívül feketére fényezett, belül szürkés-rózsaszín, szemcsés anyagú edény töredékei.

Barnás-szürke, kézzelformált, egyenes pereme alatt erősen öblösödő edény töredékei. 2 db (91.28.12.).

12. Világosszürke, finoman iszapolt anyagú, közepesen vékonyfalú, korongolt edény oldaltöredékei. 4 db (91.28.20.).

13. Barnás-vörös, erősen szemcsés anyagú, közepesen vastagfalú, kézzelformált fazék fenék, oldal, és kihajló, kissé duzzadt peremtöredékei. 7 db (91.28.21.).

14. Vörös színű, fekete foltos, jól iszapolt anyagú, közepesen vékonyfalú, lassú fordulatú korongon készült, profilált peremű fazék, oldalán bekarcolt hullámvonalköteg és körbefutó párhuzamos vonalakkal díszítve (91.28.27.).

15. Barnás-szürke, homokkal kevert anyagú, közepesen vastagfalú, kézzelformált edény elmosódott söprűdíszes oldaltöredéke (91.28.28.).

16. Szürke, finoman iszapolt anyagú, közepesen vékonyfalú, kézzelformált, behúzott peremű tál töredéke (91.28.29.).

17. Szürke, közepesen vastagfalú edény igen széles, átfúrt fültöredéke.

Szürke, csillámos anyagú, kézzelformált kis fazék kihajló peremtöredéke.

Sötétszürke, szemcsés anyagú, bekarcolt hullámvonallal díszített oldaltöredék. 3 db (91.29.11.).

A 2. számú házhoz tartozó gödrök és objektumok:

111. számú objektum

115x130 cm-es, kövekkel kirakott, erősen átégett, kétszer megújított tűzhely. A 2. számú, földbemélyített ház legalsó padlószintjénél 60 cm-rel magasabban feküdt, ez lehetett talán a korabeli járószint? Elbontása közben beletapasztott edénytöredékeket találtunk, melyek leginkább korongolt, császárkori darabok voltak.

1. Vörös színű, jól iszapolt anyagú, vastagfalú, korongolt edény talptöredéke (91.111.1.).

2. Szürke, finoman iszapolt anyagú, közepesen vékonyfalú, korongolt, éles hasvonalú edény töredékei. 4 db (91.111.3.).

3. Világosszürke, jól iszapolt anyagú, közepesen vastagfalú, korongolt hombár talp-, oldal- és peremtöredékei. 7 db (91.111.4.).

4. Sötétszürke, csillámos anyagú, közepesen vastagfalú, lassú fordulatú korongon készült, hullámvonalköteggel és sűrűn bekarcolt vonalakkal díszített fazék töredékei. 15 db (Nem egy edény darabjai!) (91.111.6.).

5. Szürke, homokkal soványított anyagú, vastagfalú, hullámvonalköteg-díszes hombár töredékei. 13 db (91.111.16.).

6. Barna, jól iszapolt anyagú, és valószínűleg pelyvával kevert, közepesen vékonyfalú, kézzelformált edény töredékei. 2 db (91.111.5.).

7. Szürke, homokkal soványított anyagú, kézzelformált, enyhén kihajló, ferdén lesímtott peremtöredék (91.111.7.).

96. gödör

Szabályosan kerek, egyenes aljú és falú gödör, mélysége 40 cm. Átm: 1,60 cm. Be-töltésében sok hamu, paticsrög, faszén és állatsont volt, valamint cseréptöredékek is. A gödör metszi a 2. számú ház DK-i sarkát.

1. Vörös színű, kívül mázszerű bevonattal ellátott, korongolt, közepesen vékonyfalú edény enyhén kihajló peremtöredéke (91.96.2.).

2. Vörös színű, enyhén szemcsés anyagú, kézzelformált edény kihajló peremtöredéke (91.96.1.).

3. Vörös színű, kézikorongon készült, kissé behúzott peremű tál töredéke (91.96.4.).

4. Szürkés-lila, igen vastag, szemcsés anyagú, kézzelformált edény fenéktöredéke (91.96.5.).

5. Szürke, jól iszapolt anyagú, igen vékonyfalú, korongolt edény oldaltöredéke, körbefutó bordadísszel (91.96.6.).

6. Szürke, szemcsés anyagú, kézzelformált fazék fenéktöredéke (91.96.8.).

7. Szürke, szemcsés anyagú, kézzelformált edény díszítetlen oldaltöredéke (91.96.7.).

93. gödör

Szabályosan kerek, lefelé enyhén szűkülő aljú, sekély gödör, mélysége mindössze 30 cm, melyhez egy másik, kerek gödör foltja csatlakozik. Átm: 1,50 cm. Néhány apró, jellegtelen kerámiadarab volt csak benne.

94–95. gödrök

Két szabályosan kerek, egymást metsző gödör, 30 cm, illetve 80 cm mélyek. Előző esetleg a mély gödörbe való lejutást segíthette. Átm: 1,50, ill. 1,80 cm. Néhány állatsont, és kevés, kézzelformált, apró cseréptöredék volt csak bennük.

109. gödör

Az előző két gödröt érinti még ez az igen sekély, szabályosan kerek gödör, mélysége 20 cm. Átm: 1,50x1,90 cm. Kevés, jellegtelen kerámiatöredék volt a betöltésében.

113. gödör

Nagyméretű, ovális gödör, nagy része a szelvényfal alá esett. Mélysége 80 cm. Kevés leletanyagából egy korongolt, szürke tál töredékei érdemelnek említést.

114. gödör

A 2. számú házban talált verem. Szabályosan kerek, mélysége 70 cm. Átm: 100 cm. Vöröses színű, vastagfalú, nagyméretű, tagolatlan peremű hombár volt benne. Csakúgy, mint az 1. számú ház esetében, csak a ház három oldalánál mutakozó gödröket tudtuk feltárni.

110. gödör

Szabályosan kerek, lefelé szűkülő gödör. Mélysége 60 cm. Átm: 1,50 cm. Kevés, apró rézkori töredéken kívül a gödör üresnek tűnt. Mindezek ellenére nem biztosan egykorú a házzal.

99. objektum (kemence)

Vastag, vörös omladékréteggént jelentkezett. Ennek elbontása után egy kb. 150x150 cm átmérőjű, simára tapasztott felületet bontottunk ki, szélein néhol a felmenő részt, a kemence oldalfalát is megtaláltuk. A simára tapasztott felület alatt kb. 10 cm vastag volt a felül vörösre égett, alul sárga agyagréteg. Az agyag alatt kövek és cseréptöredékek alkották a kemence „alapját”.

A kemence alatt egy nagyméretű és mély rézkori gödör rajzolódott ki, melyben igen gazdag kerámiaanyagot találtunk. Még két, sekélyebb gödör csatlakozott a 99. objektumhoz, réz- illetve bronzkori anyaggal.

Közvetlenül a kemence agyagtapasztása alatt egy ép őrlőkövet találtunk, mely ferdén, élére állítva feküdt. Átm: 38 cm. Két nagyméretű, amorf kő hevert mellette, az egyik, hosszukás darabon keskeny, hosszú vájatok láthatók. Leletanyaga:

1. Barnás-szürke, vastagfalú hombár töredékei. 5 db (91.99.4.).

2. Barnás színű, csillámos anyagú, kézikorongon készült, befésült hullámvonalköteggel és körbefutó vonallal díszített fazék töredékei. 2 db (91.99.5.).

3. Vöröses, kívül feketére fényezett, ferde kanellurával díszített, kézikorongon készült edény oldaltöredéke (91.99.6.).

4. Barnás-vörös, vékonyfalú, korongolt, behúzott peremű tál töredéke (91.99.7.).

5. Barna, kívül szürke, közepesen vastagfalú, kézzelformált edény díszítetlen oldaltöredékei. 2 db (91.99.8.).

6. Barnás-vörös, durva, vastagfalú, kézzelformált edény körömbenyomásos szalaggal díszített oldaltöredéke (91.99.9.).

7. Szürke, csillámos anyagú, befésült hullámvonalköteggel díszített, nagyméretű fazék perem- és oldaltöredéke (91.99.10.).

8. Szürke, csillámos anyagú, hullámvonalköteggel és körbefutó vonalköteggel díszített fazék fenék-, oldal- és peremtöredéke. A peremen belül is hullámvonalköteggel díszített. 9 db (91.99.11.)

9. Szürke, csillámos anyagú, kézzelformált fazék bemélyített hullámvonalakkal díszített oldal- és peremtöredéke (91.99.21.).

10. Barnás-vörös, csillámos anyagú, kézzelformált edény oldaltöredékei, függőleges bevagdalásokkal díszítve. 4 db (91.99.31.).

11. Szürke, fonoman iszapolt anyagú, korongolt edény talpgyűrűs töredéke (91.99.37.).

12. Vörös, finoman iszapolt anyagú, korongolt edény profilált talpú fenéktöredéke (91.99.39.).

13. Szürke, vastagfalú, hullámvonalköteggel díszített hombár oldaltöredéke (91.99.42.).

Az 1. számú ház szelvényfal alá eső kb. fél métere fölött, a még a leletmentés megkezdése előtt odadózerolt földtömeg magasodott, a 2. számú sem sokkal több részét „csak” az általunk kidobott föld takarta. Rábontani mégsem tudtunk, a házat magát is már a munkásokat szélnek eresztve, egymagunk bontottuk ki. Megjelölve a szelvénytörést, a következő ásatási szezonban számítottuk kibontani a maradékot.

Ezzel szemben, bár viszonyunk a TSz vezetőivel, a helybéli tanáccsal ideálisnak volt mondható, minden reális segítséget megkaptunk, 1988 nyarára a homokbánya egy része, közte a főtengelyünk jelölése is eltűnt. Így az ebben az évben feltárt terület felszínrajzát csak hozzávetőlegesen tudjuk az előző évihez illeszteni, egyedül az észak irány egyezik rajtuk.

A 2. számú háztól D–DNy-ra több, nagyméretű cölöplyukat tudtunk megfigyelni. Mélységük 60–70 cm volt, átmérőjük 30–40 cm.

Felszíni építmény

Összesen nyolc cölöplyuk tartozott hozzá, területét kettőn kívül nem bolygatták gödrök. Alapterülete kb. 3x3 m-es, D-i oldalán a három, közel azonos méretű cölöplyuk egymástól szabályos távolságra, enyhén ívű félkörben helyezkedett el. Letapasztott padló, vagy akár letaposott járószint nyomát a sárga homokban nem tudtuk megfigyelni.

A felület bontása közben, még a kevert, barna humusrétegben több paticsfoltot észleltünk, egy helyen, egy kupacban lapos kődarabok hevertek.

A feltételezett felszíni építmény területén belülré esett a 88. számú gödör. Foltja 20 cm-rel a többi gödör foltja felett észlelhető volt, már a 2. ásónyomban jelentkezett. Ovális, 70 cm mély, átm: 1,20 cm, K-i fele elmosódott, zavaros. Kevés, jellegtelen, apró töredék volt csak benne.

89. gödör

Szabályosan kerek, egyenes falú és aljú gödör, 70 cm mély, átm: 50 cm. Metszi egy nagyméretű, lefelé szűkülő aljú cölöplyuk. Kevés leletanyag volt benne, néhány császárkori töredék.

1. Barnás-vörös, durva, törésselületén erősen szemcsés anyagú, felületén elsimított, kézzelformált edény oldaltöredékei. 2 db (91.89.1.).

2. Fekete, fényezett felületű, korongolt, vékonyfalú edény oldaltöredékei. 2 db (91.89.2.).

A felület bontásakor, lévén hogy nem tarkították gödörfoltok, a többi szelvényhez képest kevés kerámiaanyag került elő. Említésre méltó néhány szürke hombártöredék, valamint egy fazék töredéke:

1. Barnás-vörös, jól kiégetett, kézzelformált fazék töredéke. Pereme fonatdíszes, vállán többsoros, párhuzamosan befésült hullámvonaldísz látható (91.32.1.).

2. Szürke, korongolt, talpgyűrűs fenéktöredék, valamint oldal- és peremtöredék. Kihajló, kissé duzzadt perem, alatta körbefutó, domború szalagdísz. 4 db (91.33.2.).

Az 1. és 2. számú házak egymástól kb. 15 m-re helyezkedtek el. A köztük lévő területen szembeötlő még egy üres területet körülölelő gödör csoport: a 63. gödörrendszer, a 64, 65, 66, 67. számú gödör tartozik ide. Ám a látszat csalóka. A 63. számú gödröket fentebb már leírtuk: a 64, 65 és 67. számú gödrök pedig egyértelműen rézkori leletanyagot tartalmaztak. A 66. számú, mindössze 15 cm mély gödör azonban kis jóindulattal egyvonásban fekszik a feltételezett felszíni építmény K–Ny irányú cölöpsorával, nagyságra és mélységre is kb. egyezik a legkeletebbre fekvővel. Ennek mélysége csupán 5 cm (szemben a kisebb cölöplyukak 60–80 cm mélységével), átmérőjük 50 cm. A két nagy, sekély cölöplyuk egymástól való távolsága kb. 8 m.

Az 1. és 2. számú házat, és a körülöttük megtalált gödröket választottuk vizsgálat tárgyává. Önkényesnek tűnő kiemelésünk oka az volt, hogy ezen objektumok körül mutatkozott a legtöbb, az objektumokkal egyidejűnek tartható gödör.

Mint már említettük, az 1. és 2. számú házat nem tartjuk egyértelműen lakóházaknak. A feltárt terület, jelentős nagysága ellenére is csak kis töredéke lehet a hajdani telepnek, és bár az egykori élet jelentős darabjait tükrözik a leletek, az igazi, lakott része a településnek a homokbányászás által elpusztított részen lehetett. Állítólag valamikor a Nagyhomokos nevű domb összefüggő részt alkotott a „Homok dűlő” nevű másik dombvonulattal. Az 1970-es nagy árvíz idején bolygatták meg erősen az utóbbit, valamint bányászták el a Nagyhomokos több mint fele területét.

A Nagyhomokostól ÉK-re található még egy kisebb, kiemelkedő rész: ezt is sűrű akácerdő borítja. Próbaásásunk során itt néhány kézzelformált, jellegtelenség minősíthető cseréptöredéket találtunk, a Homok dűlő területén pedig semmi eredményt nem hozott a terepbejárás.

A két objektumból, és a gödrökből előkerült kerámiaanyag párhuzamait megtalálhatjuk az Alföld szarmata anyagától kezdve a Kelet-Szlovákiából ismert feltárásokig. Ezeket nem kívánjuk egyenként, a nagy mennyiség miatt kiemelésszerűen megnevezni. A dolgozat végén említjük az illető irodalmakat, típusokat.

Igen figyelemreméltónak tartjuk a 99. objektum (kemence) leletanyagát. A homokkal soványított, esetenként csillámos anyagú, befésült hullámvonalköteggel díszített fazéktöredékeket a kutatás IX. századi, „szláv” kerámiának határozza meg.

Előfordul azonban ez a típusú kerámia egyértelműen korábbra keltezhető környezetben: újra csak a teljesség igénye nélkül pl. Battonya határában, ahol az ásató az objektumokat, melyből a jelzett leletanyag előkerült, a IV. század végére, V. század elejére keltezi.⁵

Feltűnik az Ártánd–Nagyfarkasdombon feltárt, császárkori szarmata telepen,⁶ Kelet-Szlovákiában Presov, Sebastovce-Barca, Sena lelőhelyeken.⁷

A tiszaladányi 99. objektumban, a kemence tapasztásában szürke, vastagfalú, hullámvonalköteggel díszített, „É-i típusú” hombártöredék, szürke, finoman iszapolt, korongolt, talpgyűrűs tál töredéke volt a társaságában.

5 Szabó J. József, 1978. V. tábla 1–2.

6 M. Nepper Ibolya, 1985. XXXII. tábla 5.

7 Budínsky–Kricka, 5–40. Tab. III. 10, 12; IV. 9, 12, 14, 17.; VIII. 15.; X. 16, 17.; XIII. 6, 7, 13, 15, 17.; XV. 8.

A nagy mennyiségű kerámián kívül kevés egyéb lelet került elő a gödrökből. Néhány csonttárgy, egy aláhajtott lábú fibula töredéke, és egy púposhátú, díszített csontfésű töredéke érdemel említést.

Utóbbi a 3. számú ház melletti 167. számú gödörben volt, néhány korongolt, világosszürke edénytöredék mellett.

A gyors áttekintés után is kitűnik, hogy volt a telepen csontmégmunkáló, valószínűleg üveg(gyöngy) készítő műhely (ld. az 1. számú házban talált üvegoldadékot), bár az üveggyöngyöt akár házilag is készíthették a nők. Néhány apró bronzrög is előkerült, az égetés közben összenyomódott edény peremtöredéke pedig talán kerámiaműhely meglétére utal.

Nem szóltunk a tapasztott aljú, kutyacsontvázat és teknősbékát tartalmazó gödörről, csakúgy, mint az erős égés nyomait muató, hamus, faszenes, teljesen üresekéről, a 3. számú házban észlelt gerendaváz nyomairól stb.

Jelen dolgozat terjedelme azonban csak kiemelésre volt elegendő, hiszen a leírt jelenségek mellett a teljes adatközlést, illetve leletanyag közreadását tartjuk kívánatosnak.

IRODALOM

B. Tóth Ágnes

1991 Gepida településnyomok a Körös–Tisza–Maros közén. HFMÉ. 1984–85/2. 98.

V. Budinsky-Kricka

1959 Sidlisko z doby rimskej a stah.narodov v Presove. SA XI–1.

K. Horedt

1974 Die Siedlungsbauten des 6. Jhs. u.Z. aus Moresti (Kreis Mures) Dacia 18.

M. Lamiova-Schmiedlova

1959 Dve sidliska doby rimskej na vych Slovensku. SA XI–1.

M. Nepper Ibolya

1982 Császárkori szarmata telep Biharkeresztés–Ártánd Nagyfarkasdombon. DDMÉ

Szabó J. József

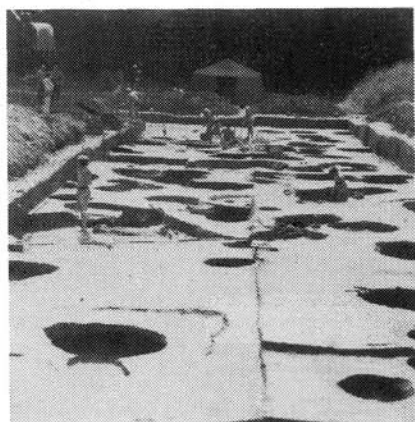
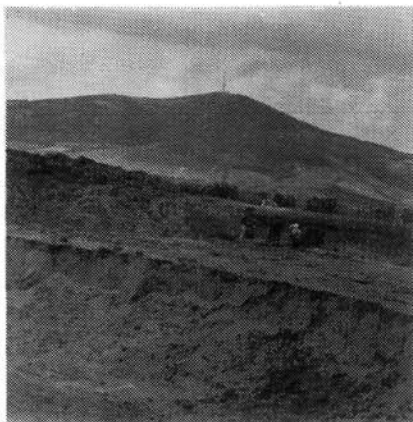
19 Népvándorlás kori teleprészlet és Árpád-kori településnyomok Battonya határában. Békés Megyei Múzeumok Közl. 5.

Vörös Gabriella

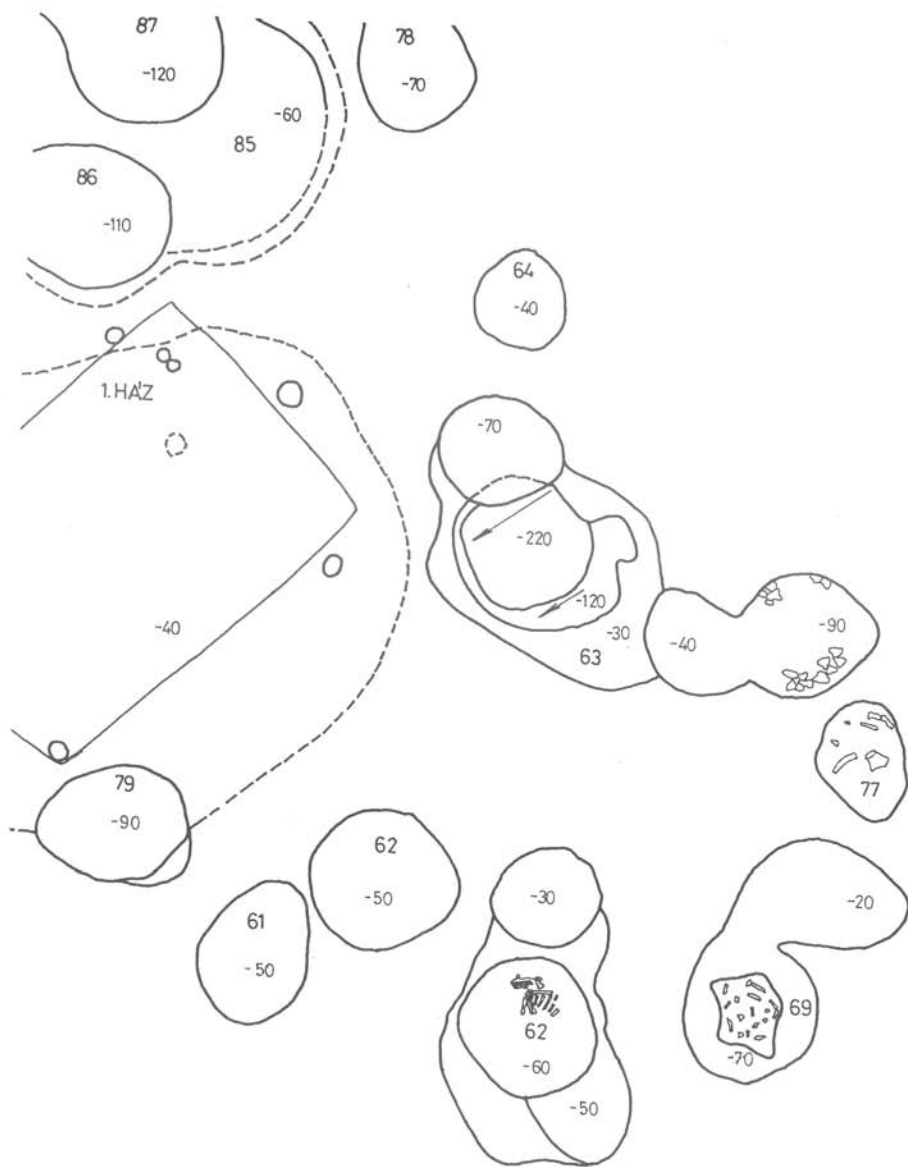
1991 Települések Csongrád megyében az 1–5. században (Leletkataszter). MFMÉ. 1984–85/2.

Wolf Mária

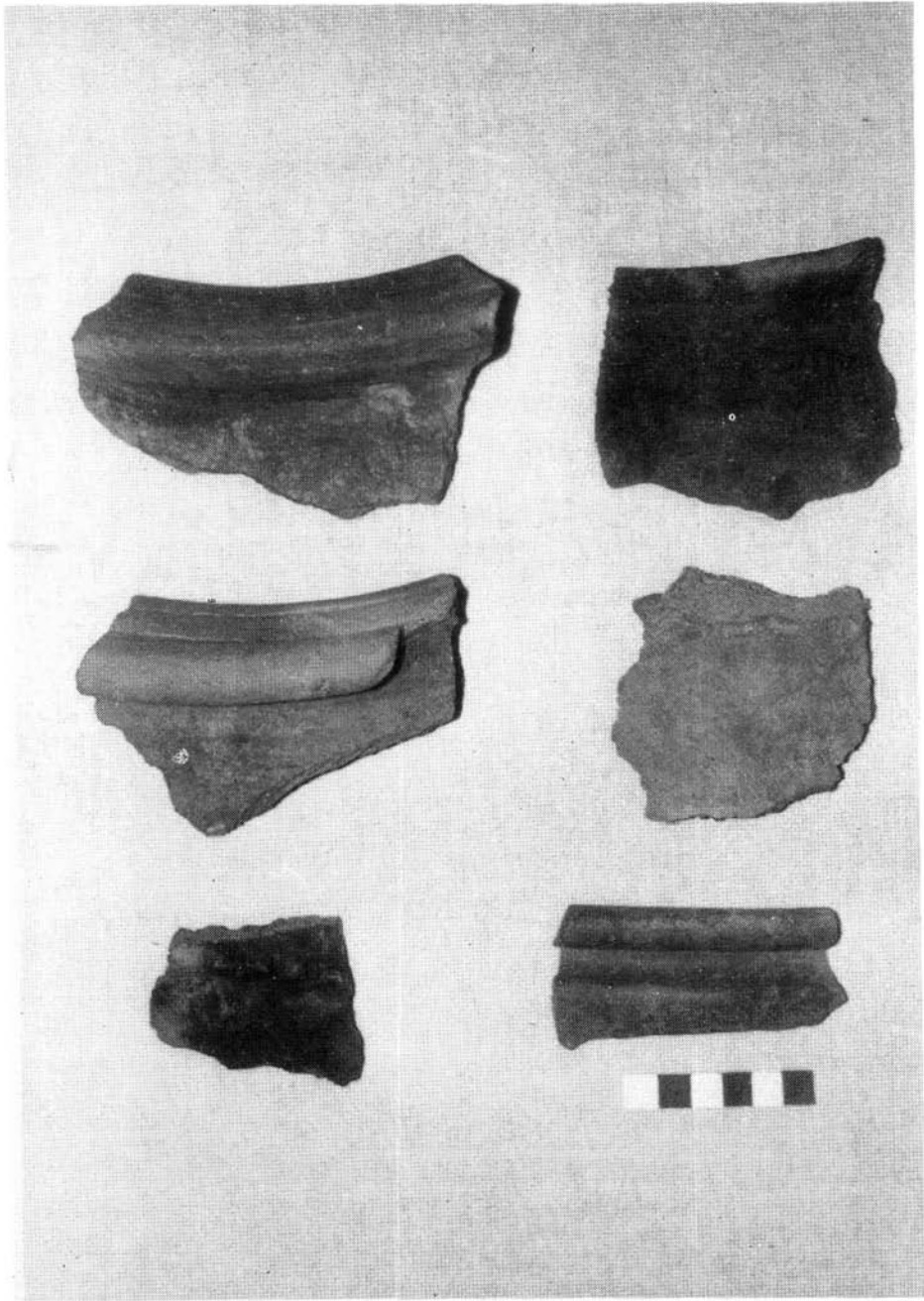
1991 Előzetes jelentés a Karos határában feltárt 10. századi telepekről. MFMÉ. 1984–85/2.

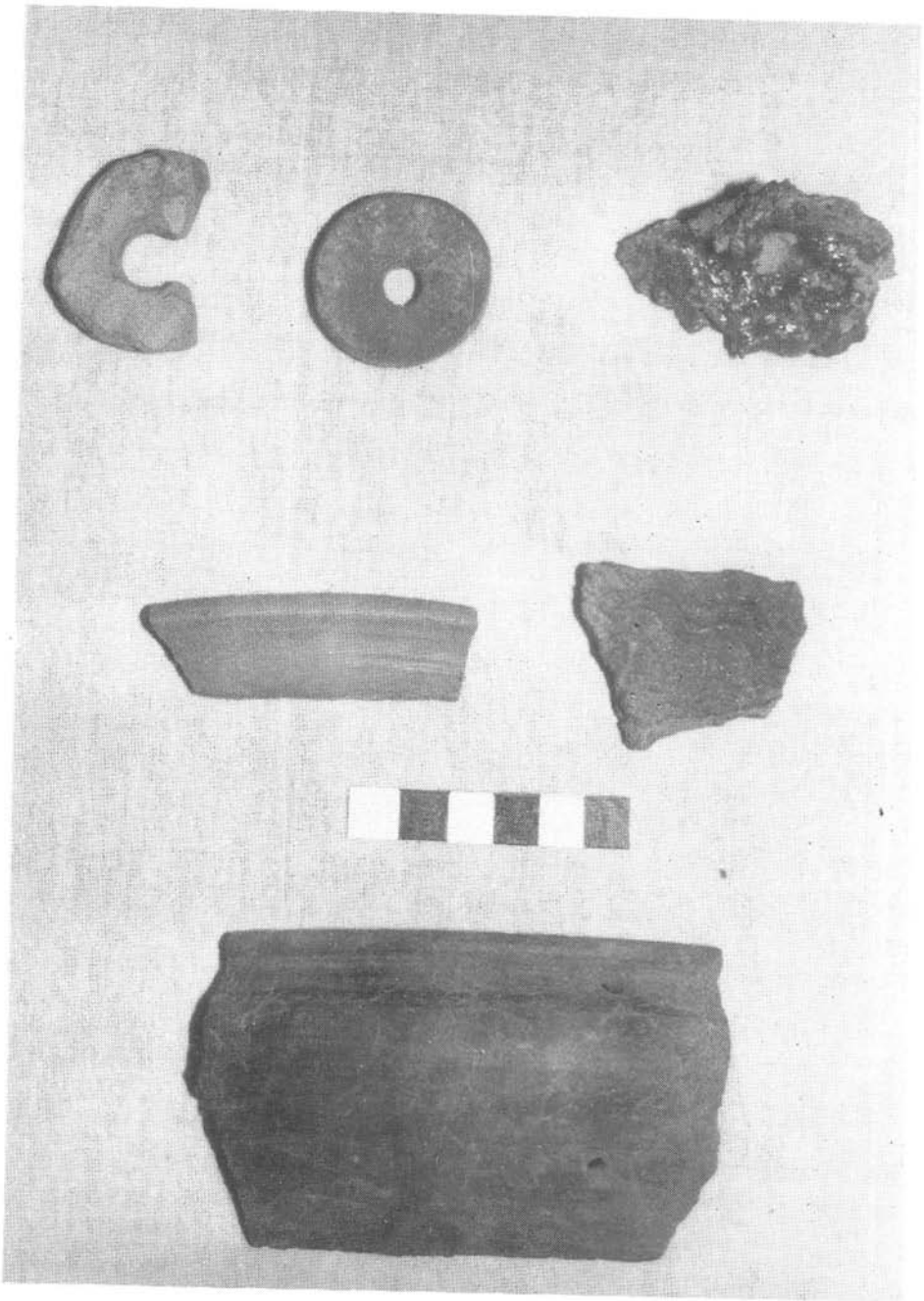
1. kép. Az ásatás helyszíne

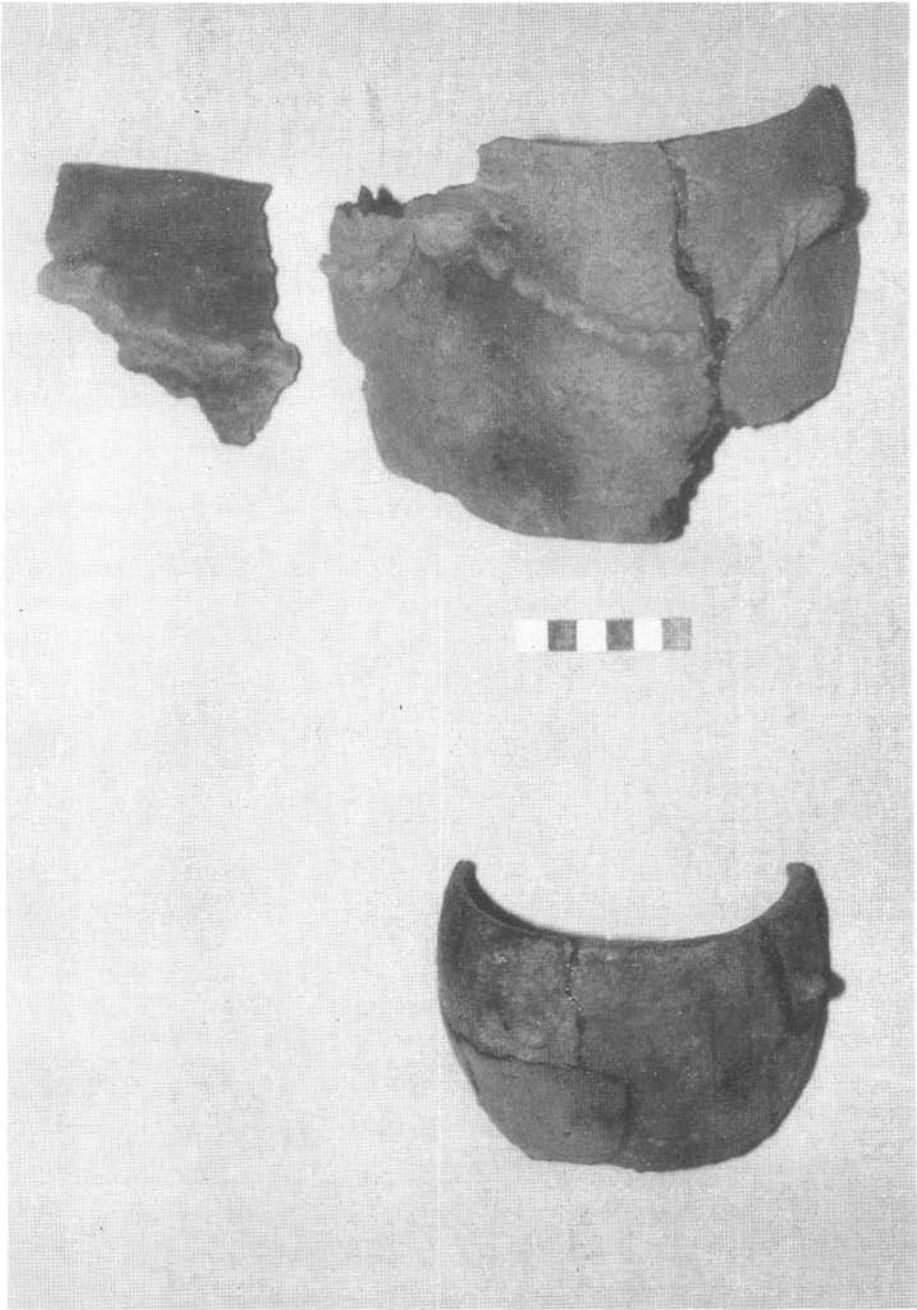
2. kép. Az 1. számú ház felszínrajza

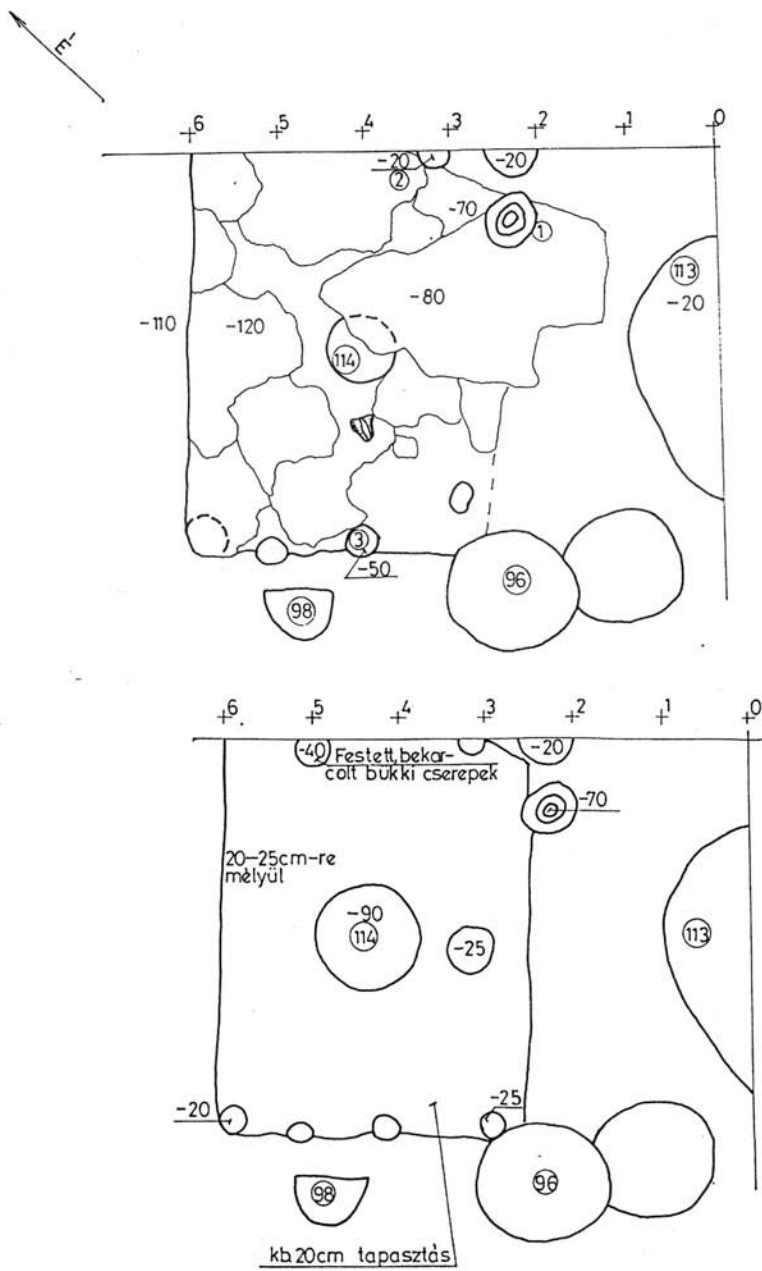
I. fotótábla. Az I. számú ház leletei

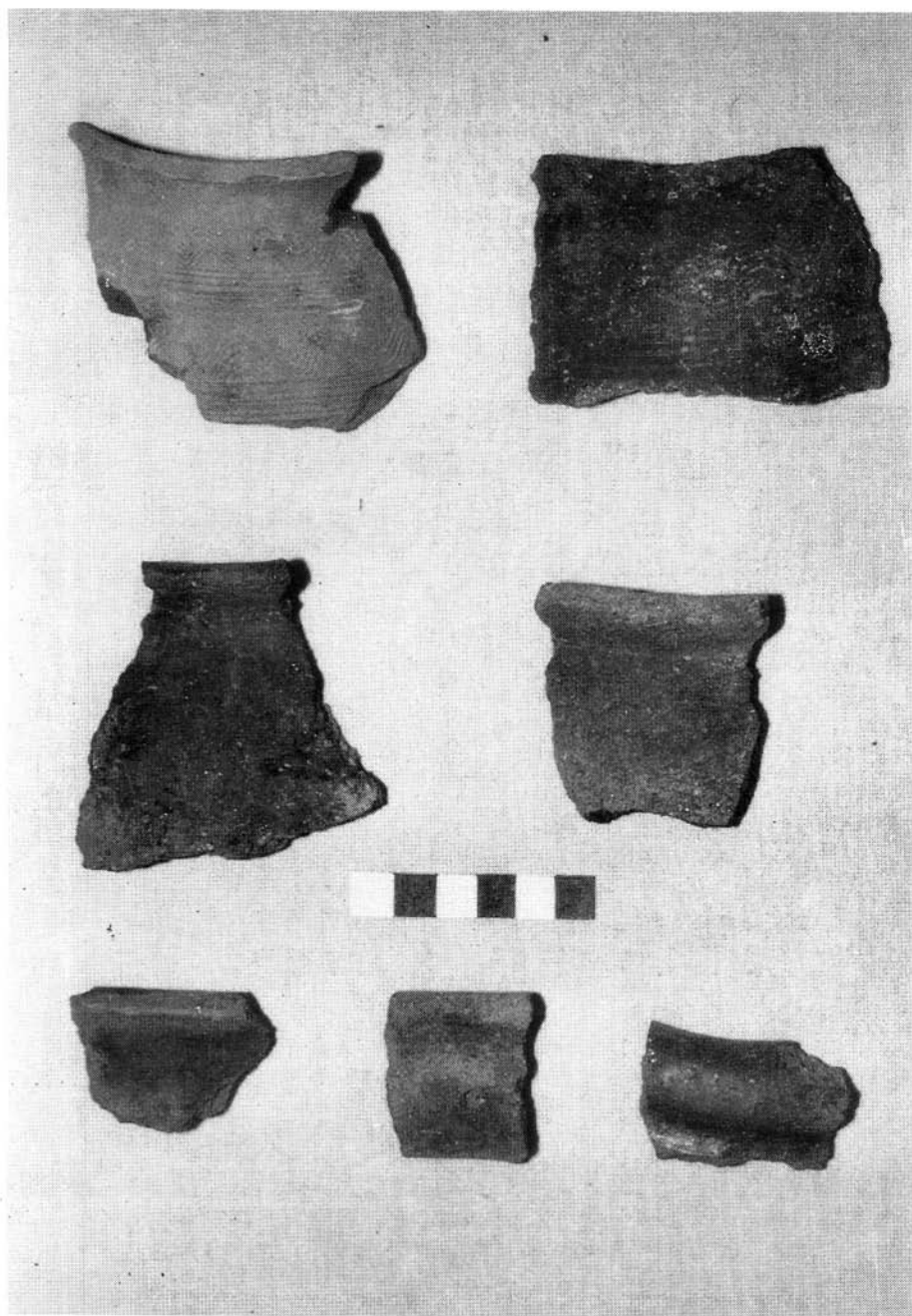
II. fotótábla. Az 1. számú ház leletei

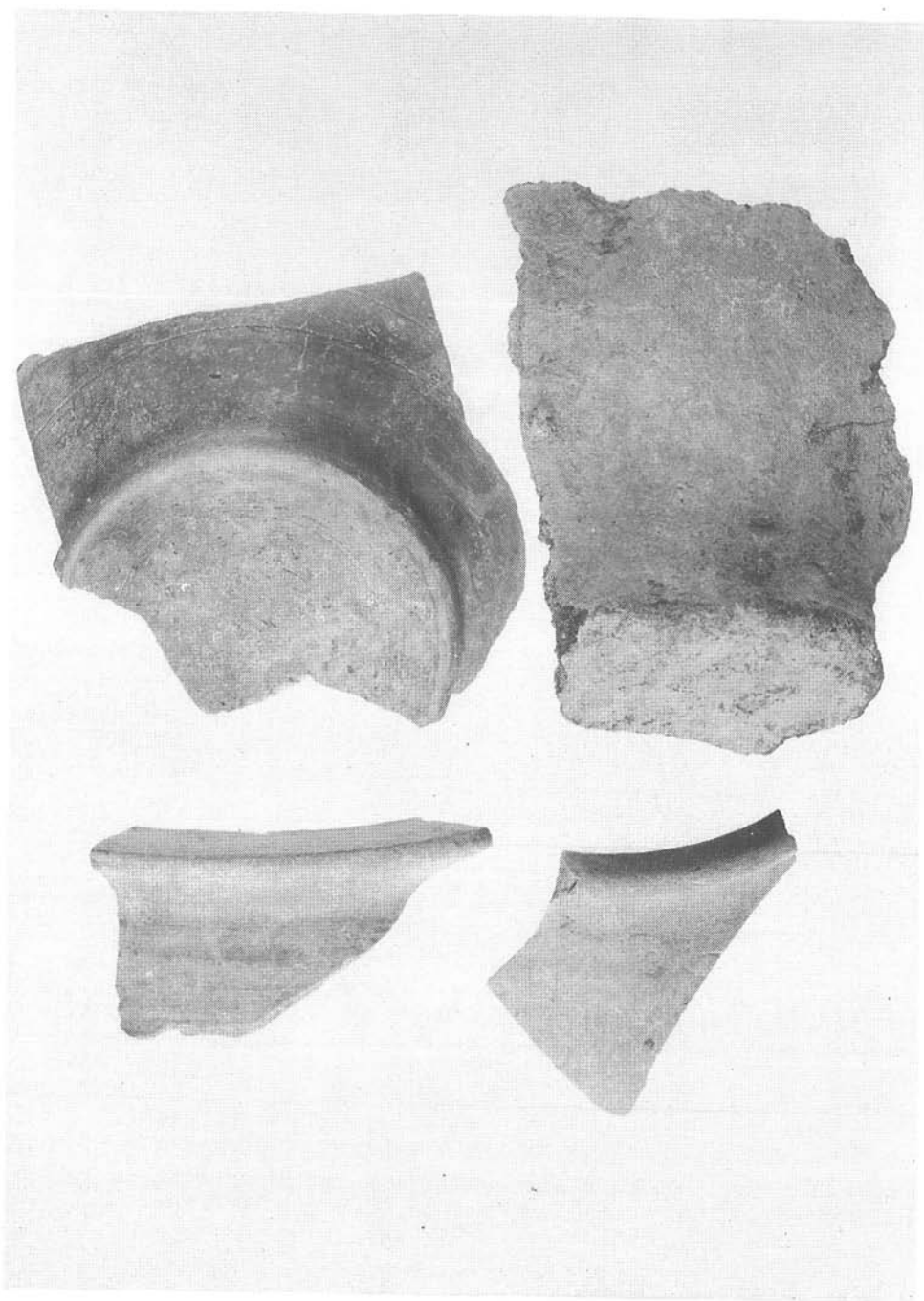
III. fotótábla. Az 1. számú ház leletei

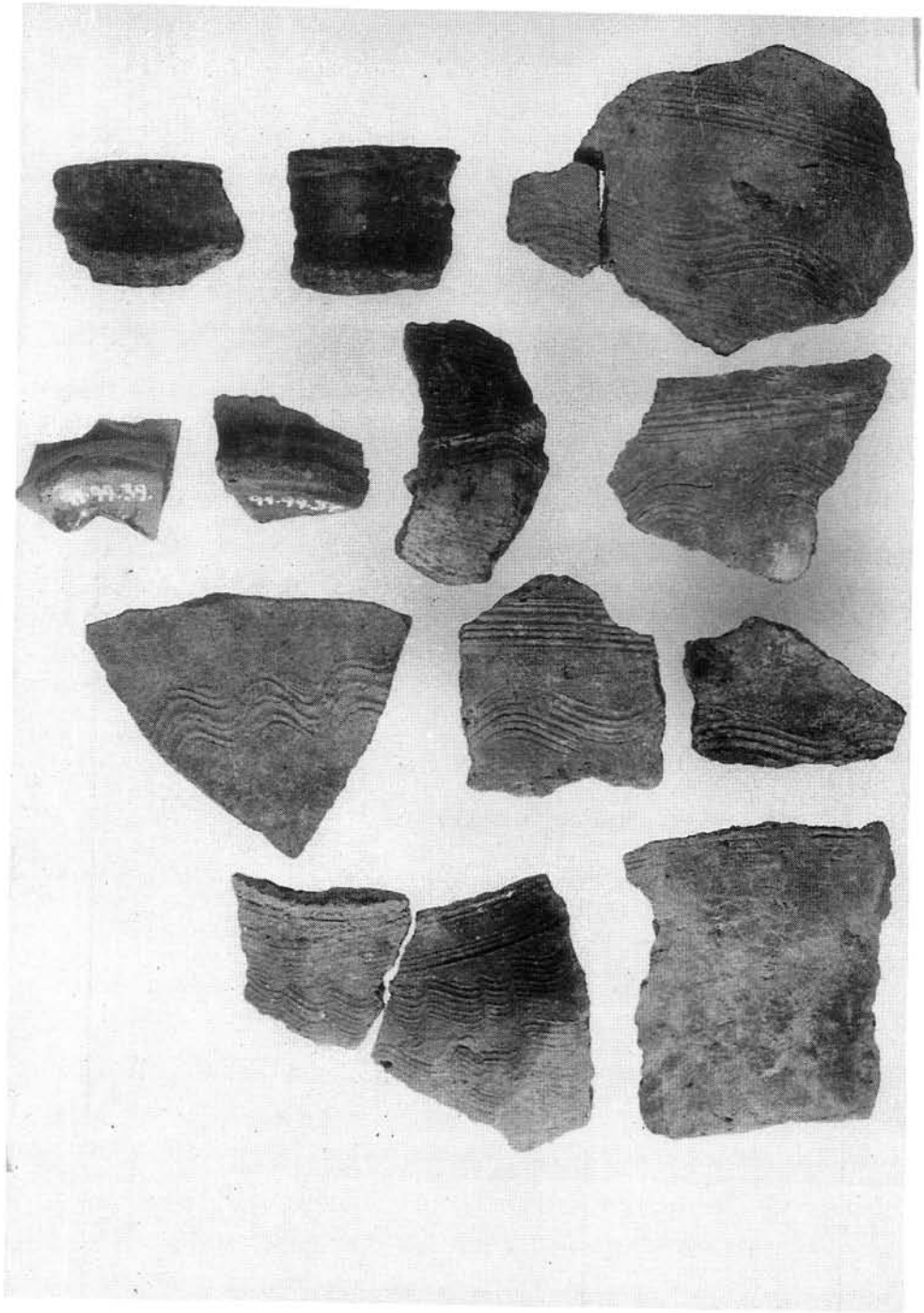
3. kép. A 2. számú ház és a környező gödrök felszínrajza

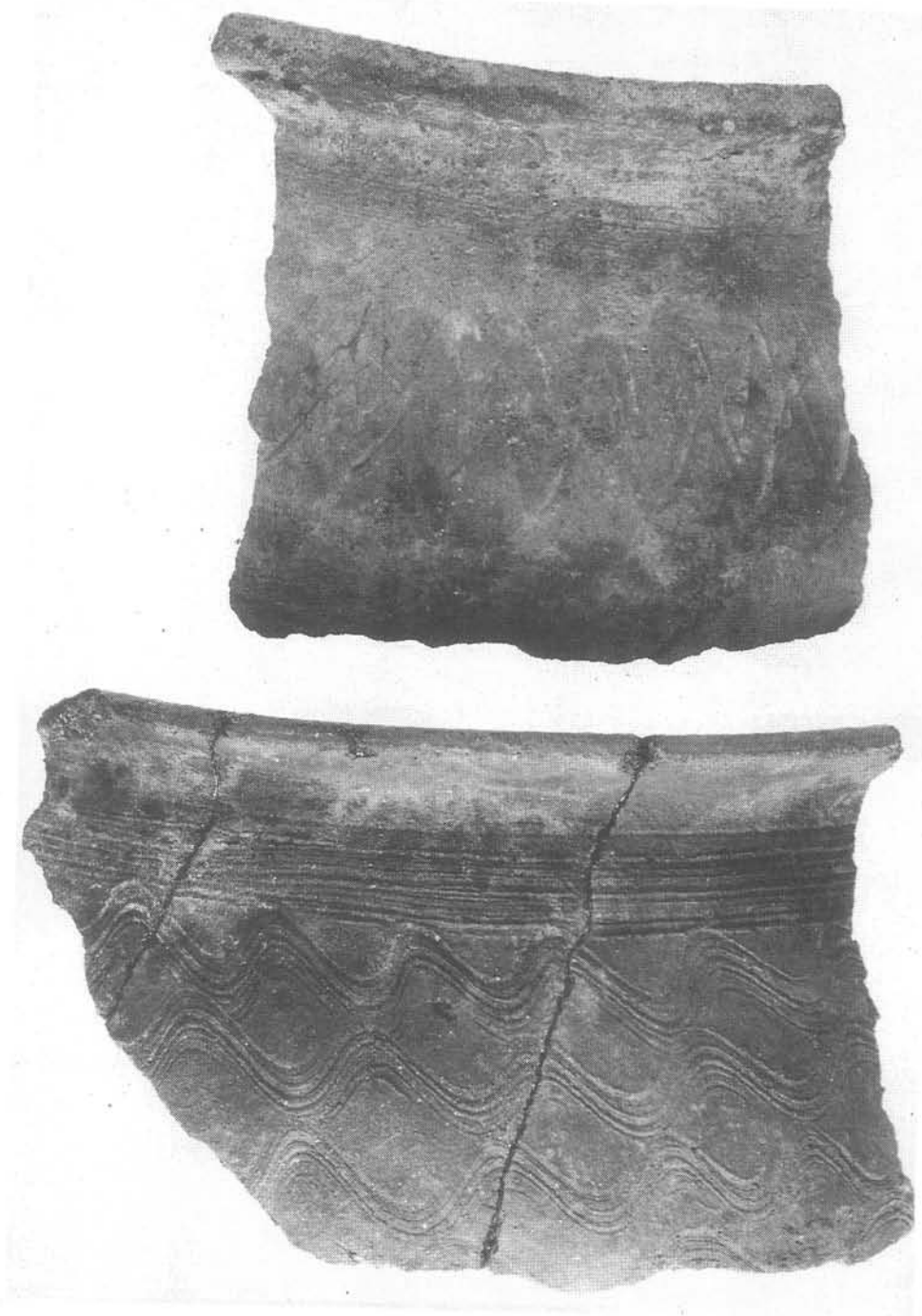
IV. fotótábla. A 2. számú ház leletei

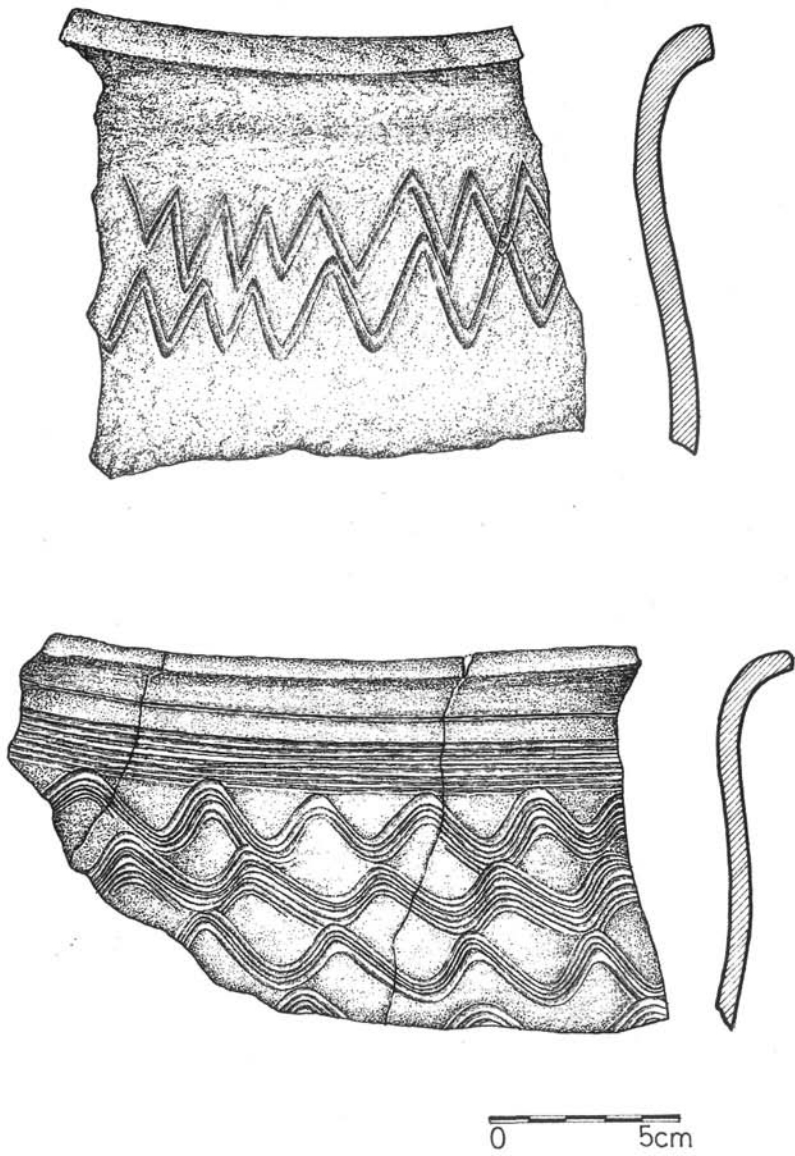
V. fotótábla. A III. számú objektum leletei

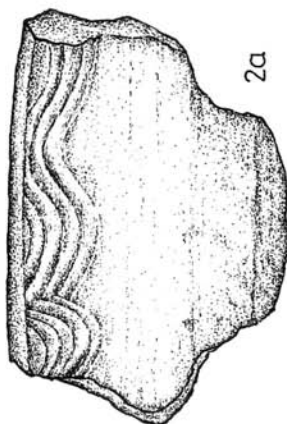
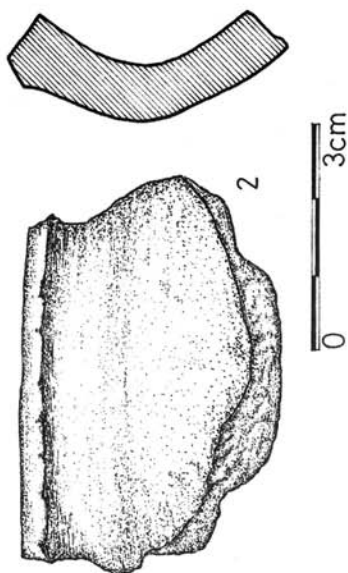
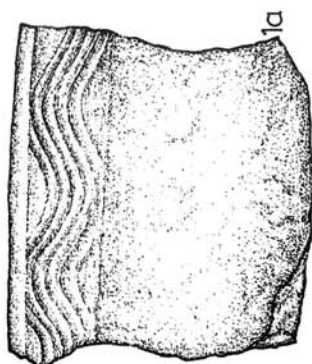
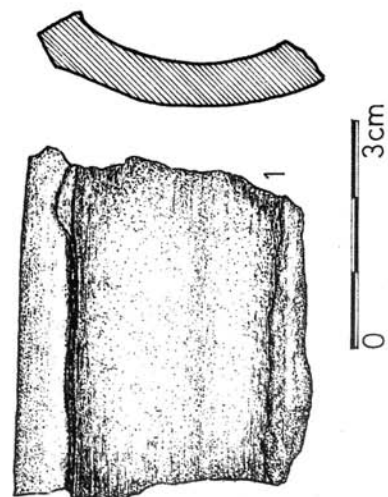
VI. fotótábla. A 99. számú objektum leletei

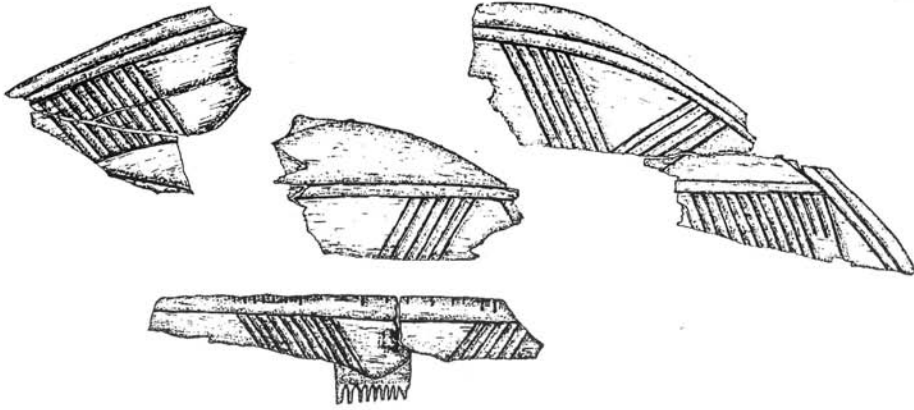
VII. fotótábla. A 99. számú objektum leletei

I. rajzos tábla. A 99. számú objektum leletei

II. rajzos tábla. A 99. számú objektum leletei

VIII. fotótábla. Csontfészl és fibula töredéke (117. és 167. számú gödrökből)

DIE ERSCHLIEBUNG EINER KAISERZEITLICHEN SIEDLUNG IN TISZALADÁNY (Resümee)

Erfreulich wächst in jüngster Zeit die Zahl unserer völkerwanderungszeitlichen Siedlungsgrabungen, und parallel dazu hat sich auch deren Veröffentlichung beschleunigt.

Groß ist die Verantwortung des Ausgräbers, ist doch die Ausgrabung selbst in einem gewissen Grade mit Zerstörung verbunden: der Ofen wird zerlegt, die Fußböden der Häuser werden aufgerissen und auch das letzte Stück Scherbe vom Schauplatz weggetragen. Lediglich die Zeichnungen und Schnitte bewahren etwas von dem, was wir dort gesehen haben.

Im allgemeinen gilt für die völkerwanderungszeitlichen Siedlungsgrabungen, daß die freigelegten „Häuser“ nicht eindeutig als Wohnhäuser zu betrachten sind. Ihre Grundfläche differiert zwischen 6–16 m². Auch ihre Pfostenkonstruktion ist innerhalb einer Siedlung sehr unterschiedlich, aber alle haben ein gemeinsames Kennzeichen: nur in den seltensten Fällen findet man darin eine Feuerstelle oder zumindest provisorische Feuerstelle. Letztgenannte erweisen sich meist als nachträgliche Eingrabungen.

Diese Objekte kann man ruhigen Gewissens als „Nebengebäude zu Wirtschaftszwecken“ bestimmen, bei denen es sich um Werkstätten, Speicher, eventuell Ställe gehandelt haben dürfte.

Nicht hinreichend belegt werden konnte die Existenz von an der Oberfläche errichteten Langhäusern mit Pfostenkonstruktion und vielleicht Mehrzweckenteilung.

Hier stellt sich erneut die Frage: Weshalb vertauschten die germanischen Völker in ihren neuen Siedlungsgebieten (die sich weden klimatisch noch geographisch einschneidend von den alten unterschieden) ihre bequemen, massiv errichteten, mit Feuerstelle ausgestatteten Häuser – von denen authentische Quellen berichten – mit kleinen Erdhütten? Oder sollte die landwirtschaftliche Bewirtschaftung im Laufe der Jahrhunderte derartige Zerstörungen angerichtet haben?

In glücklicheren Fällen konnten auch Pfostenlöcher, Gräben, Pflocklöcher oder Reste von Zäunen freigelegt werden. Die größeren Siedlungsteile sind Spiegel eines vielschichtigen Wirtschaftslebens. Die Funktion der Gruben, Mieten ist voneinander trennbar. Unterscheiden lassen sich außer den Abfallgruben die zum Sammeln von Wasser verwendeten Objekte, meist an den Seiten und am Boden mit Anwurf sowie mit rückgesetzten Wänden (so konnte das Wasser vom Rand herabtropfen und die Grubenwände nicht aushöhlen). In einigen Gruben kamen viele Tierknochen zum Vorschein, und um Getreidespeicher dürfte es sich bei jenen Gruben gehandelt haben, deren Boden ebenfalls mit einem – fallweise sogar gebrannten – Lehmanwurf versehen war.

Auch auf Räuchergruben stieß man in mehreren Siedlungen: neben Tiszaladány werden derartige Gruben außerdem von den Fundorten Hódmezővásárhely–Kopáncs, Szeged–Algyő, Nagymágocs–Paptanya erwähnt.

Das Siedlungsdetail in Tiszaladány ist mit seinen 6700 m² Grundfläche wiederum nur ein Bruchteil. Der am Rande des Dorfes gelegene Sandhügel war bis zum Beginn der Rettungsgrabungen bereits zu einem Dreiviertel abgetragen worden. Die verbliebene Fläche wurde von uns freigelegt und entsprechend unseren Möglichkeiten dokumentiert. Das aus 214 Gruben und vier Gruben-„Objekten“ stammende umfangreiche Keramikmaterial ist seit den Erschließungen 1987–88 erst zum Großteil restauriert.

Geplant ist die Publikation des vollständigen Materials der Siedlungsgrabung, da unserer Ansicht nach die Lösung in der Veröffentlichung jeder auch noch so geringfügigen Beobachtung besteht, angefangen von der aus nur ein bis zwei Gruben bestehenden Erscheinung bis hin zur Erschließung größerer Details.

Im Falle der Siedlung von Tiszaladány waren neben den erwähnten Gruben und Objekten auch völlig leere Verfärbungen zu beobachten, die sich jedoch gut in das System der Siedlung einfügten. Wir nahmen sie auf der Fläche wahr, die von den bei der Sandförderung verwendeten Maschinen gründlich abgetragen worden war. Umgeben waren sie in Halbkreisform von den auch bei den „Katen“ beobachteten Gruben, wobei sich die Funktion der Gruben auf ähnliche Weise abgrenzen ließ. Diese leeren Flächen hatten eine größere Grundfläche als die durchschnittlich 4x4 m messenden Gruben-„Häuser“.

Letzteres läßt sich, wenn auch nur theoretisch, durch folgende Angaben ergänzen: In Karos-Mókahalom konnte der Ausgräber – zwar in einer árpádenzeitlichen Siedlung – stark festgetretene, an Funden reiche Stellen beobachten. Bei einer anderen Ausgrabung (Karos-Tobolyka) deutet ein Pflockloch auf einen Anbau an der Oberfläche neben dem Grubenhaus hin, das nicht bis zur Fußbodenebene des Hauses herabreichte. Auch in Tiszaladány stießen wir neben dem Haus Nr. 2 unmittelbar an der Seitenwand auf einen um eine Ebene höher stehenden Ofen.

Die Parallelen zum Keramikmaterial der Siedlung finden sich angefangen von den sarmatischen Keramiken der Tiefebene bis hin zu den aus der Ostslowakei bekannten Materialien in zahlreichen Fundkomplexen.

Bemerkenswert erscheint uns das Material aus Grube Nr. 99 (Ofen) neben dem 2. Objekt, wo die typische, mit Sand gemagerte, fallweise glimmerige, mit Wellenbündeln in Kammtechnik verzierte Keramik (auch innerhalb des Randes befinden sich Wellenlinien!) gemeinsam mit grauen, dickwandigen Scherben von Vorratsgefäßen des sog. Nordtyps sowie mit dem Fragment einer scheibengedrehten Schüssel mit Standing um aus feingeschlammtem Material zum Vorschein kam.

Emese Lovász

Abb. 1

Der Ausgrabungsort

Abb. 2

Oberflächenzeichnung des Hauses Nr. 1

I.–III. Fototafel

Die Funde von Haus Nr. 1

Abb. 3

Oberflächenzeichnung des Hauses Nr. 2 und der umliegenden Gruben

IV. Fototafel

Die Funde von Haus Nr. 2

V. Fototafel

Die Funde aus Objekt Nr. 111

VI.–VII. Fototafel

Die Funde aus Objekt Nr. 99

I.–II. Zeichnungstafel

Die Funde aus Objekt Nr. 99

VIII. Fototafel

Beinerner Kamm und Fibelfragment (aus den Gruben, Nr. 117 und 167)

РАСКОПКИ ПОСЕЛЕНИЯ РИМСКОГО ВРЕМЕНИ В ТИСАЛАДАНЕ

(Резюме)

С радостью нужно отметить, что раскопки поселений эпохи переселения народов участились, и параллельно с этим более оперативно идёт их публикация.

Археолог-раскопщик берёт на себя большую ответственность, ведь раскопки тоже являются уничтожением: мы разбираем печь, разбиваем слой пола домов и забираем с собой всё до последнего черепка. Увиденное нами сохраняется только в рисунках, профилях.

Всеобщая истина для раскопок поселений эпохи переселения народов, что расчищенные “дома” не могут однозначно считаться жилыми. Их площадь колеблется в пределах 6–16 м², столбовая конструкция весьма разнообразна даже в пределах одного поселения. Но общей особенностью является то, что только в редких случаях в этих домах присутствует печь или по крайней мере временный очаг. Последние часто впоследствии оказываются более поздними объектами.

Эти объекты могут быть определены только как “экономические постройки”. Это могли быть мастерские, хранилища или стойла для животных.

Не удалось убедительно доказать наличие больших, возможно многоэтажных наземных жилых домов со столбовой конструкцией.

Снова встает вопрос: почему германцы сменили на своей новой территории (не намного отличавшейся от старой по климату и географическим условиям) на маленькие полуземлянки свои удобные, добротно построенные дома с печами, которые упоминаются достоверными источниками? Или сельскохозяйственная деятельность настолько всё разрушила?

При удачных обстоятельствах находили более мелкие столбовые ямы, рвы, ямки от кольев, остатки забора. Участки поселений побольше отражают разнообразную хозяйственную деятельность. Можно разделить функции ям и хранилищ. Различаются кроме мусорных ям водохранилища – объекты с обмазанным дном и стенками с подкопанными краями (таким образом вода капала с их края и не замывала стену ямы). Есть ямы, в которых было найдено много костей животных, и есть зернохранилища с также обмазанными, а иногда и обожженными днами.

На многих поселениях были найдены ямы-копильни: кроме Тисаладана таковые упоминаются с памятников Ходмезёвашархей-Горжа, Ходмезёвашархей-Копанч, Сегед-Алдё, Надьмагоч-Паптаня.

В Тисаладане раскопан участок поселения в 6700 м², но это опять-таки только часть всего поселения. Песчаный холм, расположенный в окрестностях села, к началу раскопок был уничтожен на три четверти. Оставшуюся часть мы раскопали и документировали по мере возможностей. Огромное количество керамики из 214 ям и 4 “объектов”, углубленных в земле, только отчасти отреставрировано после работ 1987–88 гг.

Мы планируем полную публикацию материала раскопок поселения, ведь мы считаем, что разрешение вопросов кроется в детальной публикации наблюдений. Таким образом всем станут доступны явления, состоящие может быть только из 1-2 ям, но также и большие раскопанные участки.

На поселении в Тисаладане кроме упомянутых ям и объектов наблюдались совершенно пустые участки, которые однако хорошо согласовывались с системой поселения. Эти участки полукругом окружались ямами, сходные с которыми были и в окрестностях полуземлянок, и функции ям также хорошо различались. Эти пустые участки по своей площади были больше, чем "дома" площадью 4x4 м².

Последние объекты могут быть интерпретированы только одним образом. На памятнике Карош-Мокахалом эпохи Арпадов раскопщик заметил сильно протоптанные площадки с большим количеством материала. На другом памятнике (Карош-Тобойка) кольевая ямка, не доходившая до слоя пола дома, указывала на наземную пристройку к полуземлянке. Рядом с домом 2 в Тисаладане мы тоже наблюдали печь, стоявшую на уровень выше, непосредственно рядом со стенкой.

Параллели керамическому материалу поселения мы находим начиная с сарматской керамики Алфёлда и кончая материалом раскопок в Восточной Словакии.

Заслуживает внимания материал ямы (печи?) 99 рядом с объектом 2. Здесь была найдена керамика с примесью песка, иногда слюды, украшенная волнистыми линиями (иногда даже внутри венчика). Она была найдена вместе с фрагментом серого, толстостенного сосуда-зернохранилища северного типа и с фрагментом круговой миски на поддоне из хорошо отмученной глины.

Эмеше Ловас

Рис. 1. Место раскопок

Рис. 2. План дома 1

Рис. 3. План дома 2 и ближних ям

Табл. I-III. Находки из дома 1

Табл. IV. Находки из дома 2

Табл. V. Находки из объекта 111

Табл. VI-VII. Находки из объекта 99

Табл. VIII. Фрагмент костяного гребня и фибулы (из ям 117 и 167)

Рис. I-II. Находки из объекта 99

LUSSONIUM ERŐDJE A 4. SZÁZAD VÉGÉN 5. SZÁZAD ELEJÉN

KISS MAGDOLNA

Az elmúlt évben Lussonium erődjéből előkerült, és a szakirodalomban már régóta vitatott besimított kerámia néhány ismert típusával foglalkoztam.¹ Azóta folytattam kutatásaimat e témakörben, így most előző munkámhoz kapcsolódva a kerámiaanyag további elemzésével a Lussoniumi késő római erőd Valentinianus uralkodása utáni helyzetéhez kívánok adatokat nyújtani.

Az ásatási anyag teljes feldolgozása és közlése még csak most folyik a Janus Pannonius Tudományegyetem régészhallgatóinak közreműködésével, ezért bizonyos fenntartással bár, de annyi megállapítható, hogy az említett korszakot Valens és Gratianus érmei, kései fémanyag (vassisak, pajzsdudor, ovális és hegedű alakú vascsat, hagymafejes bronzfibula stb.), ólomházas edénytöredékek mellett a besimított kerámia képviseli.²

A besimított töredékek formakincse változatos, esetenként kelta, illetve római edényművéség hagyományaira vezethető vissza, így például meg lehet említeni a szürke színű, ferde oldalú, behúzott peremű, vízszintesen besimított vonaldíszes, vagy a vízszintesen kihajló peremű tálakat a peremen, illetve a perem alatt a szokásos hullámvonalas besimított dísszel (1. kép 1–8). A behúzott peremű tál az 1–4. századig jellemző a provinciális anyagban, de az sem kizárt, hogy használata az 5. századra is átnyúlt, ugyanis egy ilyen egészen enyhén behúzott peremű tál Szántlászlon besimított korszóval együtt került elő.³

Kora császárkori sötét kelta analógiát fedezhetünk fel a kihajló peremű peremnél besimított hullámvonalas díszű fazekak esetében is⁴ (1. kép 9–10).

Néhány besimított forma és a zöldmázaz edények alaki egyezésére, és ezzel időbeli azonosságára mutatott rá Mathilde Grünwald a carnuntumi legióstábor anyagának elemzésekor⁵ (2–3. kép). Ezt az azonosságot még egyértelműbben bizonyította Herma Stiglitz Mauternél, ahol a tábor nyugati oldalán egy ötödik századi edényégető kemencében együtt kerültek elő a zöld-, sárgamázaz és a besimított töredékek változatos mintakincssel (vonal, hullámvonal, fenyőmita, háromszög, rosettaforma egyaránt előfordult).⁶

Némelyik lussoniumi edény természetesen besimított dísszel hasonlóan felidéz mázas, valamint terra sigillata edényformákat⁷ (1. kép 1, 8 és 2. kép). Ezeknek a sigillata alakú besimított tálaknak nagy becsben tartására következtethetünk néhány, az említett erődben talált összedrótózt példányból.⁸

1 Kiss M., 1992.

2 Vasy Zs., 1989/c; Kiss 1992.

3 Póczy K., 1957. 81. p., az 1. kép 2–6. számú edényeinek rajza Póczy K., 38/1, 38/1a, 38/5, 38/7, 38/18-as ábrája alapján készült.

4 Bónis É., 1942. I/10. ábra

5 Grünwald, M. 1977. (1., 2. Abb.) a kétféle kerámia közötti hasonlóságból provinciabeliek és barbárok együttélésére következtet Carnuntum területén. Lásd még Bónis É., 1991. és az itt említett irodalmat.

6 Stiglitz, H. 1986. 136. p.; továbbá az itt említett irodalom, ved össze: Friesinger, H. 1979. 18–19. p.

7 Lásd a 4., 5. számú jegyzetet.

8 Lussonium erődjénél ez a javítási mód és ezzel az edények további használata a terra sigillatákra, néhány esetben a besimított kerámiára jellemző.

A besimított tálakkal ellentétben a lussoniumi besimított korsóformák, melyek nagy-részt a „murgatípushoz” és a körte alakú edényekhez sorolhatók, többnyire barbár hatást mutatnak⁹ (4. kép). Ez utóbbi kerámia közép vagy sötétszürke színű, korongolt, jól iszapolt, némelyik darabon a csaknem fekete, fényes besimítás erősen bemélyed (4. kép 3, 7). Ezt a besimítási technikát a kutatók a hunkori kerámia anyagra jellemző díszítési módnak tartják.¹⁰

Végezetül elmondhatjuk, hogy a lussoniumi besimított kerámia igen gazdag mintakinccsel jelenik meg. Vízszintes-, függőlegesvonalas és hullámvonalas díszítés mellett fenyőmotívum, rácsminta, bonyolultabb spirális és növényi? ornamentika egyaránt megtalálható (1., 4., 5. kép). Talán nem állunk messze az igazságtól, ha mindezek alapján közele, esetleg helyi edénműhelyt feltételezünk az erőd körzetében.¹¹

Ha elfogadjuk a besimított kerámiák datálására vonatkozó nézeteket, akkor meg kell állapítani, hogy Lussonium erődje az 5. század első felében még feltétlenül lakott volt.¹² A továbbiakban arra keresem a választ, hogy kik élhettek itt ebben az időben, és változott-e az erőd korábbi szerepe.

A legtöbb besimított edény egy az északi részén az erődfalhoz támaszkodó Valentinianus kori padlófűtéses lakóház, omladékos, törmelékes rétegeből került elő, valamint a ház környékéről, illetve az erődtől távolabb ásott II. fossa betöltésének felső rétegeből.¹³

Ezt az árkot az aljáról előkerült Valentinianus érem a ház legfelső 1-es szintjével egyidejűnek datálja.¹⁴ A háztól délre az említett omladékos-törmelékes, helyenként hamus réteg már a humusz alatt megjelent, alján vékony agyagréteget lehetett megfigyelni.¹⁵

A besimított kerámia lelőhelykoncentrációja azt mutatja, hogy az 5. század elején az erődnek már csak ezt a részét használták, úgy tűnik azonban, hogy a 4. század közepén is itt összpontosulhattak az átépítő munkálatok, hiszen az erőd belsejében húzott kutató-árkok csekély beépítettségről tanúskodnak.¹⁶ Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy az erőd keleti fele a partomlás miatt megsemmisült¹⁷ (10. kép).

A katonai táboroknak a 4. századi átépítésekor történő kicsinyítése, illetve egy részének, többnyire az északnyugati sarkának a használata, mint Lussonium esetében is, ismert tény, megfigyelhető a limes mentén sok helyen. Összefügg a 4. század eleji hadseregreformmal, majd az ebből következő limes-katonaság létszámának és jelentőségének csökkenésével¹⁸ (9. kép 1).

A Valentinianus idején megújított házat a kerámia és a fém leletanyaga alapján minden valószínűség szerint még az 5. század elején is használták. Déli és keleti falának vonalában, és ettől távolabb, kb. 2 méteres szabályos elrendezésben cölöplyukak kerültek elő, átmérőjük 50–30 cm körül mozgott (6–7. kép). Hasonló jelenséget más limes – lé-

9 Ottományi K., 1982. 31–51. p. VI., VII., VIII. Tábla, *Soproni S.*, 1985. 27–52.; *Kiss M.*, 1992.; és e munkáknál említett irodalom.

10 *Párducz M.*, 1939. XVII. Tábla 1., XVIII. Tábla 1.; *Vaday A.*, 1985. 25–35.

11 A limesnél az említett Mauternen kívül több erődből került elő edényégetökemence, például: az Esztergom–Budakalászi limes-szakaszánál, Pilismarót–Malompatakon, Leányfalun, valószínűleg Budakalászon is foglalkoztak kerámiakészítéssel. *Soproni S.*, 1985. 29–44, a kemencékre vonatkozóan lásd még az itt felsorolt irodalmat. A feltételezett lussoniumi műhely termékei nagyrészt eltérnek a fenti edénykészítők kerámiáitól. E jelenség magyarázatával mindenképpen vámi kell a teljes ásatási anyag feldolgozásáig.

12 A besimított kerámiáról összefoglalóan *Ottományi K.*, 1982.; *Soproni S.*, 1985.

13 Lussonium: ásatási naplók 1987–1990, (az ásatási dokumentáció leltározás alatt áll), vesd össze *Kiss M.*, 1992.

14 Lásd az előző jegyzetet.

15 Lussonium: ásatási napla 1987. 31/12-es szelvény.

16 Lussonium: ásatási napló 1987.

17 Az ásatásokról: *Visy Zs.*, 1976., 1988., 1989/a,b,c.

18 Erről a témáról összefoglalóan *Soproni S.*, 1985.; *Mócsy A.–Gabler D.*, 1986.; *Kandler, M.–Vetters, H.* 1986.; *Visy Zs.* 1989/b, valamint az itt található irodalom.

tesítményekben is lehetett tapasztalni. Ezek bemutatására hadd ragadjak ki egy-két példát.

Herma Stiglitz az ausztriai Zwentendorf erődjénél a következő észrevételeket teszi: a tábor déli részét ábrázoló térképen az E és F jelzésű kaszárnyák alapfalában több nagy kerek 5 méter távolságra elhelyezett cölöpök nyomai láthatók, melyek nem az eredeti épülethez tartoztak. Valószínűnek véli a szerző, hogy a hatalmas cölöpök a romlott állagú falak kijavítására szolgáltak. Ugyanakkor a G és C-vel jelöl principia körzetében szintén cölöplyukakból, melyek 30–40 cm-es átmérőjűen, egy nagyobb faházra következtek, mely a rajzon B-házként szerepel. Ehhez a B házhoz hasonlóan, mely egy szétdőlt épület maradványaira lett építve, az F kaszárnyánál is kimutatható egy faházhoz tartozó fűtőrendszer. Ez utóbbi H épület akkor épült, amikor a kaszárnyákat már nem használták. Herma Stiglitz a leletek alapján az 5. századra valószínűsíti ezeket a javító jellegű átépítéseket¹⁹ (8. kép).

Azaum (vagy újabb olvasat szerint Odiavum)/-Almásfűzitő táborát Valentinianus halála után feladták, csupán az eddigi létesítmény ÉNy-i sarkában használtak egy rombusz formára épített kicsinyített castellumot, ahol Soproni Sándor szerint fakonstrukció is lehetett²⁰ (9. kép).

Végül Campona–Budapest–Nagytétény erődjét említtem még meg, ahol Fülep Ferenc kutatásai során 5. századi lakóház nyomai kerültek elő. A via principalison több, többször átépített házat tárt fel. Az utolsó átépítésnél megfigyelései szerint az épületek összes falát egy meghatározott magasságban lebontották, ezzel udvarszerű réteget képezve. Ebben a rétegben került elő egy hunkorinak tartott lakóház cölöpjeinek és tüzelőhelyének maradványa.²¹

Ez utóbbi példa nem egyedülálló eset a limes katonai táborainál, máshol is kerültek napvilágra barbárokhoz köthető építmények. Ebből a szempontból érdemes megfigyelni a 9. képen szereplő 2. számú kora népvándorlás kori házat, melyet Vékony Gábor közölt. Ez a kissé földbemélyített, oszlopos szerkezetű épület egy része a pilismaróti 4. századi őrtorony fossáján állt. A cölöpök elhelyezése a lussoniumi építménnyel mutat hasonlóságot, de a cölöpök átmérője 18–28 cm, és a köztük lévő távolság 1 illetve 1/2 méter.²²

Mindezek után megkísérlem a lussoniumi cölöpnymokat értelmezni. Elképzelhető, hogy a romos állapotban lévő falak kijavítására szolgáltak, mint Zwentendorf kaszárnyáinál. De az is lehet, hogy részben önálló házzal van dolgunk, melynél az esetleg még meglévő falakat felhasználták, ahogy ez ugyanitt a Valentinianus kori ház építésekor, vagy például Carnuntum 5. századi átépítéseinél is előfordul.²³

Ezek a felújító kiegészítő munkálatok, ahogy az említett erődöknél is láttuk, egyaránt köthetők mind civil lakossághoz, mind katonákhoz, hiszen egyes létesítmények katonai, mások polgári célokat szolgálnak, időben pedig a 4. század végétől az 5. századra datálhatók. Összefüggésbe hozhatjuk akár a limes 380 körüli átszervezésével, akár Generidus tevékenységével, aki 409-ben Zosimos (V. 46,2) ismert és vitatott adata szerint „mint magister militum újjászervezte Dalmatia, Noricum és Raetia mellett Pannonia katonai védelmét is.”²⁴

A lussoniumi fakonstrukciós építkezés minden bizonnyal ebbe az időintervallumba tehető, és a besimított kerámiát készítő, illetve használó lakossággal van összefüggésben, akik között a leletek tanúsága szerint provinciabeliek és barbárok egyaránt lehettek.

19 Stiglitz, H. 1957.

20 Fitz J., 1976. 38–39.; Soproni S., 1985. 56–58. p.

21 Fülep F., 1968.; Soproni S., 1985.

22 Vékony G., 1985., érdemes megjegyezni, hogy a két házból nem került elő besimított kerámia.

23 Kandler, M. 1976., továbbá Stiglitz, H.–Kandler, M.–Jobst, W. 1977. Nézetük szerint a 4. század végén a tábor területén civil lakosság építőnyomaival kell számolni, katonai célokra csupán a retentura szolgált.

24 Várady L., 1969. 250–; Soproni S., 1985.; Zosimos V. 46,2 szövegrészlete alapján.

Minthogy e népesség leletanyaga lakóházból és betemetett, tehát már szerepét veszített védőárok betöltésének felső szintjéből került elő, csábítónak tűnik, hogy a munkálatokat civil lakossághoz kössük.

Ugyanakkor ennek több dolog is ellentmond; először az erőd helyzete. A II. József féle térképen jól látszik, hogy ez a terület fontos Duna-átkelőhely volt, a Zádor–Imsósnál kiépített késő római hídfőállás biztonságos kikötést biztosított a katonák számára²⁵ (10. kép).

További ellentmondás a késő római limes egész rendszere. Ha figyelembe vesszük Soproni Sándor állítását: azaz azt, hogy az alföldi sáncrendszer feladása, valamint a Dunakanyar és az északi rész jelentőségének csökkenése után Valeria északi és déli része újra lehetséges támadási ponttá vált, ezért a csapatok Csepelnél és Mohácsnál csoportosultak, azaz a fontos átkelőhelyeket védték, akkor nagyon valószínű, hogy a 380 körüli átépítő, átszervező munkálatok Lussoniumot kellett hogy érintsék, annál is inkább, mint-hogy ez egybevág a Notitia Dignitatum adatával, miszerint a 4. század folyamán Lussonium erődjében két csapattest állomásozott, a legio II adiutrix egyik részlege a cuneus equitum Constantianorummal.²⁶ Mindezen nem sokat változtat az, hogy a lovass csapatot 380 körül Intercisa-ba az ottani határszakasz megerősítésére helyezték át.²⁷

Elképzelhető, hogy Lussonium erődjében szintén olyan, a szakirodalomban már jól ismert kis létszámú fegyveres egység állomásozhatott még az 5. század elején is, amely már nem tekinthető igazi katonai alakulatnak, és e földet művelő és mellette katonáskodó kevert népesség feladata őrködés, vagy kisebb rablótámadások visszaverése volt.²⁸ A kérdések megnyugtató megválaszolásához azonban az erőd teljes leletanyagának feldolgozása szükséges.

25 Visy Zs., 1989/a, 26–29., 20.

26 Soproni S., 85. 97–, itt lásd a további irodalmat.

27 Soproni S., 85. 74. p.; Visy Zs., 1989/b. 108–110.

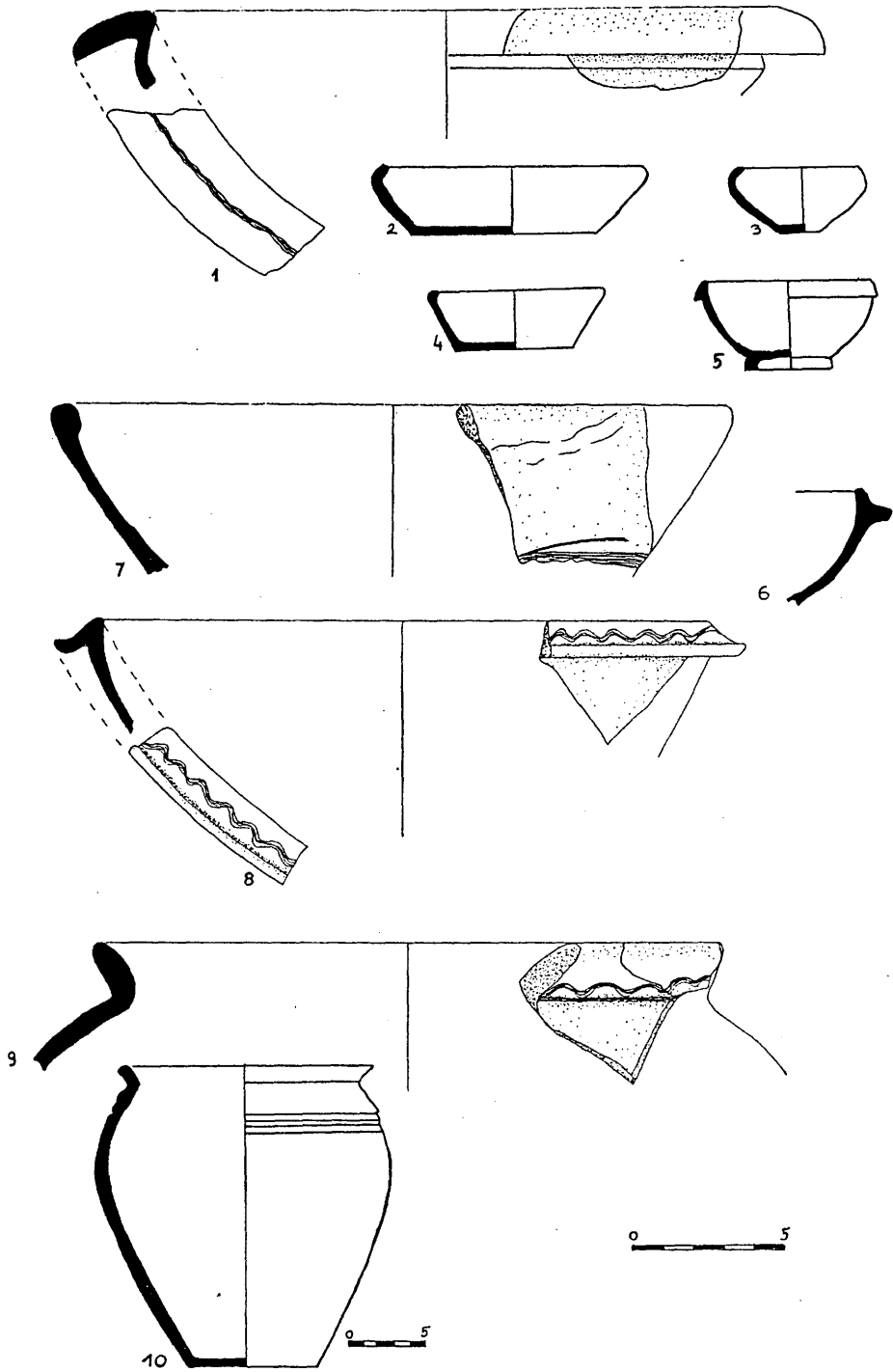
28 A témáról részletesen Alföldi A., 1924.; Soproni S., 1985.; Kandler, M.–Vetters, H. 1986.; Visy Zs., 1989., valamint az itt található további irodalom.

- Alföldi A.*,
1942 *Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I–II.* Berlin–Leipzig, 1924–26.
- Bónis É.*,
1942 *A császárkori edényművesség termékei Pannoniában, Diss. Pann. II. 20.*
1990 *A mázas kerámia Pannoniában. AÉ. 1990.(117) 1. 24–38. p.*
1991 *Glasierte Keramik der Spät Römerzeit Tokod, AAH (1991)43. 1–2.*
- Fitz J., (szerk.)*
1976 *Der römische Limes in Ungarn, Székesfehérvár, 38–39.*
- Friesinger, H.*
1979 *Die Zeit der Völkerwanderung in Niederösterreich. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich. St. Polten, 41/42.*
- Fülep F.*,
1968 *Campona, RE II. Suppl. Stuttgart, 357–368.*
- Grünewald, M.*
1977 *Zur Frage der „nachvalentinianischen“ Bewohner des Legionslagers von Carnuntum, In: Limes, Akten des XI. internationalen Limeskongresses, Fitz J. Székesfehérvár, 165–171.*
- Kandler, M.*
1976 *Die Ausgrabungen 1968–1972 im Legionslager Carnuntum. In: Neue Forschungen in Carnuntum. Kultur und Natur in Niederösterreich 1976. 1. Wien*
- Kandler, M.–Vetters, H.*
1968 *Der römische Limes in Österreich. Wien*
- Kiss M.*,
1992 *Besimított kerámiák Lussonium erődjéből. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza, 113–127.*
- Mócsy A.–Gabler D.*,
1986 *Alte und neue Probleme am Limes von Pannonien. Studien zur Militärgrenze Roms III. Stuttgart, 373–414.*
- Ottományi K.*,
1982 *Fragen der spätromischen eingeläuteten Keramik in Pannonien. Dissertationes Archaeologicae II. 10.*
- Párducz M.*,
1939 *Római kori telep Makó mellett. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből. 15.*
- Póczy K.*,
1957 *Keramik. In: Intercisa II. Archaeologia Hungarica, 36. 29–139.*
- Soproni S.*,
1985 *Die letzten Jahrzehnte des Pannonischen Limes. München*
- Stiglitz, H.*
1957 *Das Donaukastell Zwentendorf in Niederösterreich. Der römische Limes in Österreich, XXVI.*
1986 *Mautem-Favianis. In: Kandler, H.–Vetters, H. Der römische Limes in Österreich. Wien*
- Stiglitz, H.–Kandler, M.–Jobst, W.*
1977 *Carnuntum. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II/6. 583–730.*

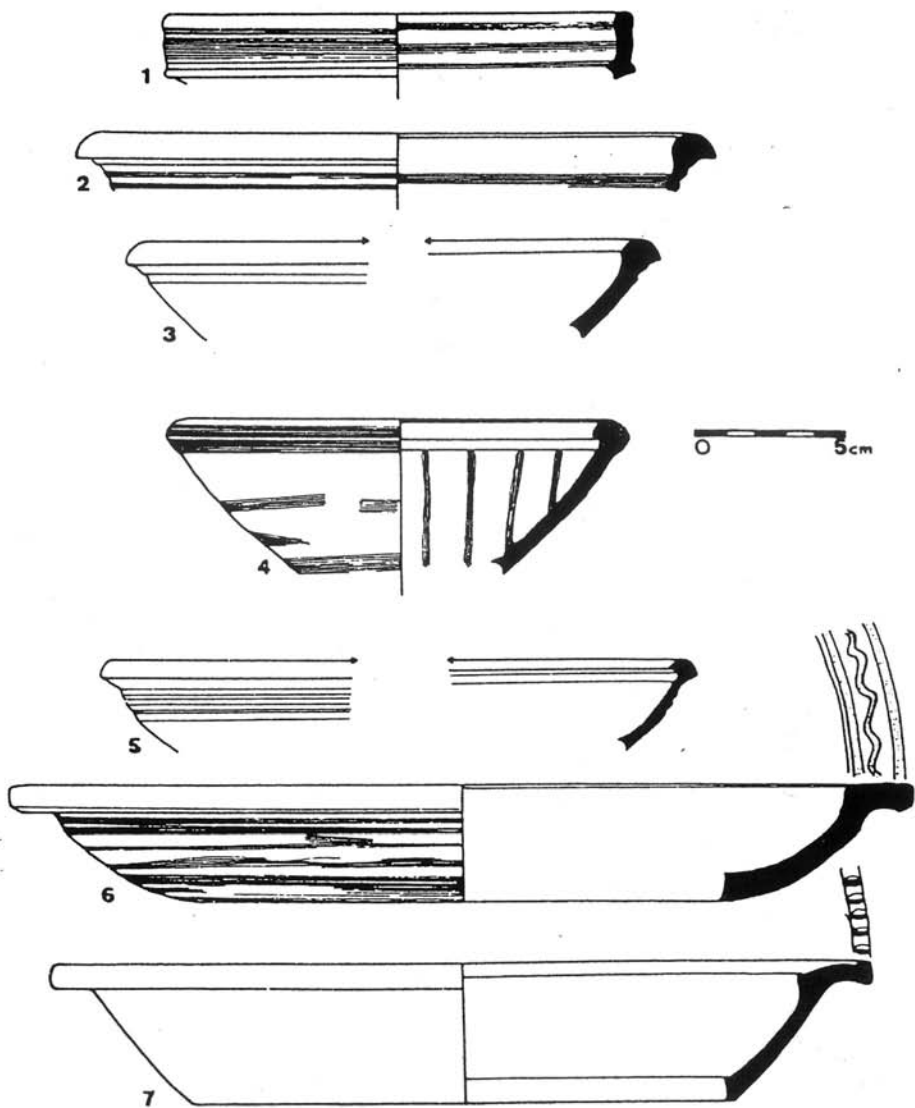
- Vaday A.*,
 1985 A bagi lelet. Újabb adat a késő szarmata besimított kerámia kérdéséhez. *AÉ* 1985(112) 25–35.
- Várady L.*,
 1969 Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376–476). Amsterdam–Budapest
- Vékony G.*,
 1985 Kora népvándorlás kori telepnyomok Pilismaróton. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. 86–94.
- Visy Zs.*,
 1976 Lussonium. In: Fitz J. *Der römische Limes in Ungarn*. Székesfehérvár, 108.
 1988 Archäologische Ausgrabungen in Dunakömlőd zwischen 1969 und 1987. *Specimina nova*. 1987. 95–106.
 1989a Régészeti feltárások Dunakömlődön 1969-ben és 1972-ben. *Specimina nova*. Supl. I. 66–75.
 1989b A római limes Magyarországon. Budapest. Corvina
 1989c Lussonium. *Archaeological excavations 1988–89*. Roman Frontier Studies. University of Exeter Press. 263–267.

RÖVIDÍTÉSEK

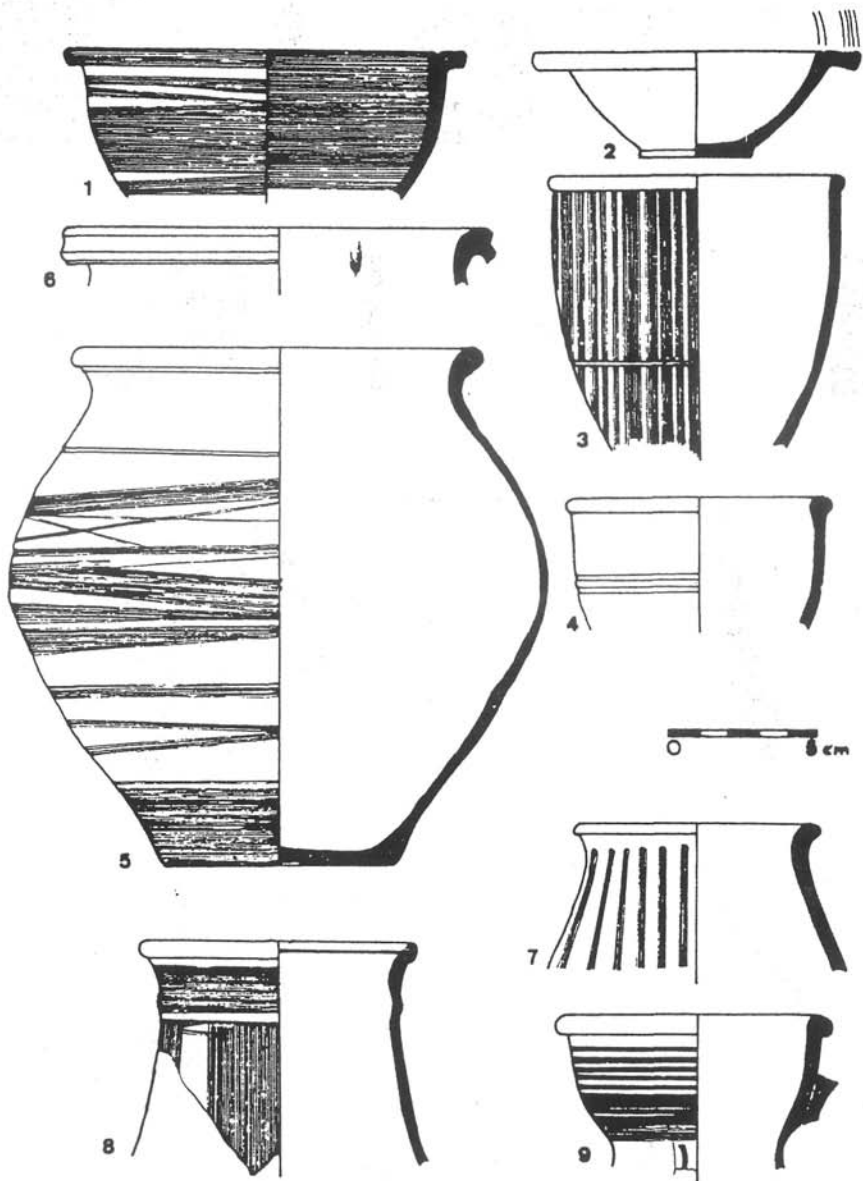
AAH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
AÉ	Archaeologiai Értesítő
Diss Pann	Dissertationes Pannonicae
RE	Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft
Specimina nova	Specimina nova dissertationum ex instituto historico universitatis de Iano Pannonio nominatae

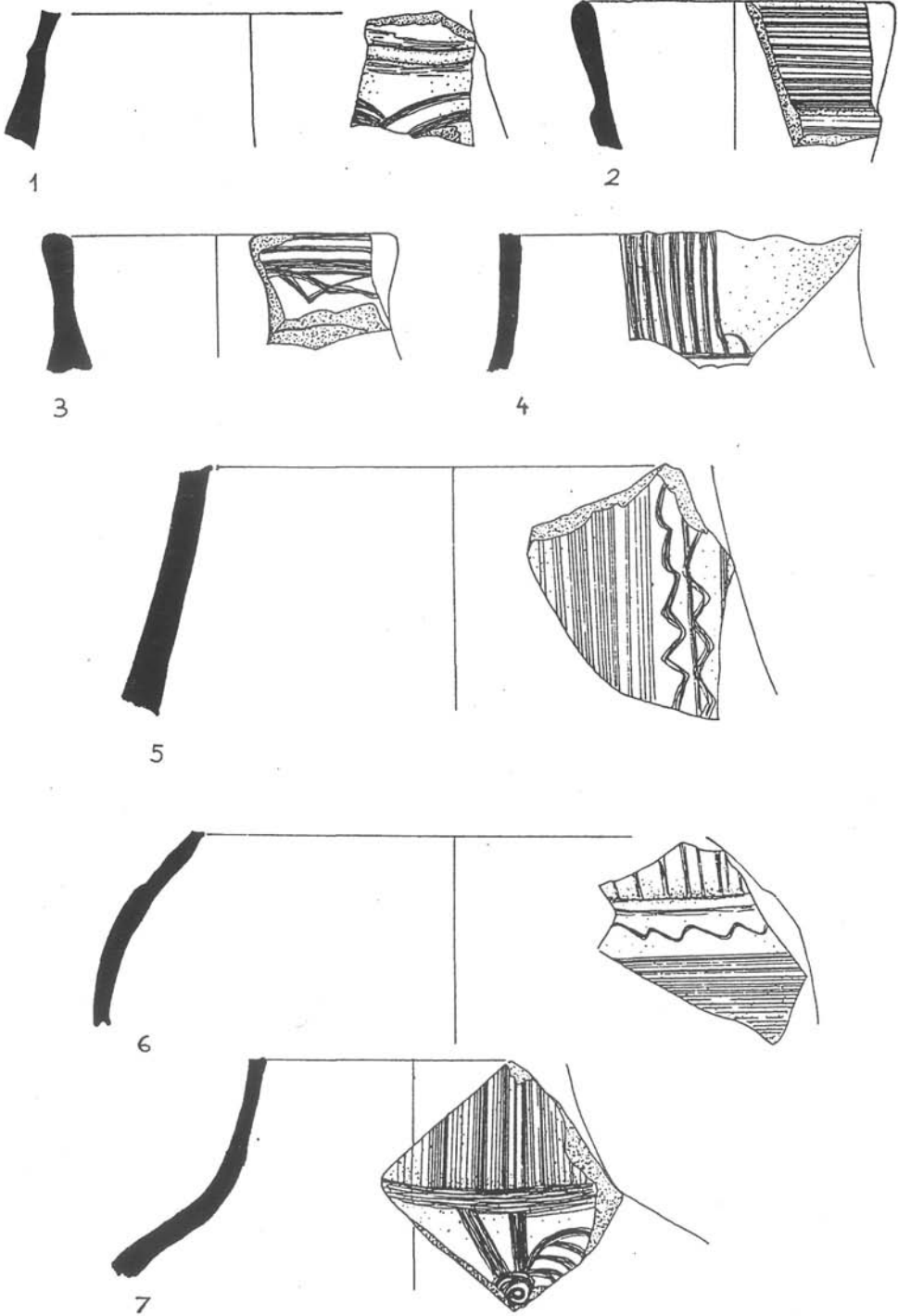
1. kép. 1, 7-9: Lussonium, besimított edények; 2-6: Intercisa; házi kerámia 10: Kora császárkori házi kerámia

2. kép. Késb antik kerámiák Carnuntum legiós-táborából
 1, 2, 4, 6: besimított; 3, 5, 7: zöldmázos

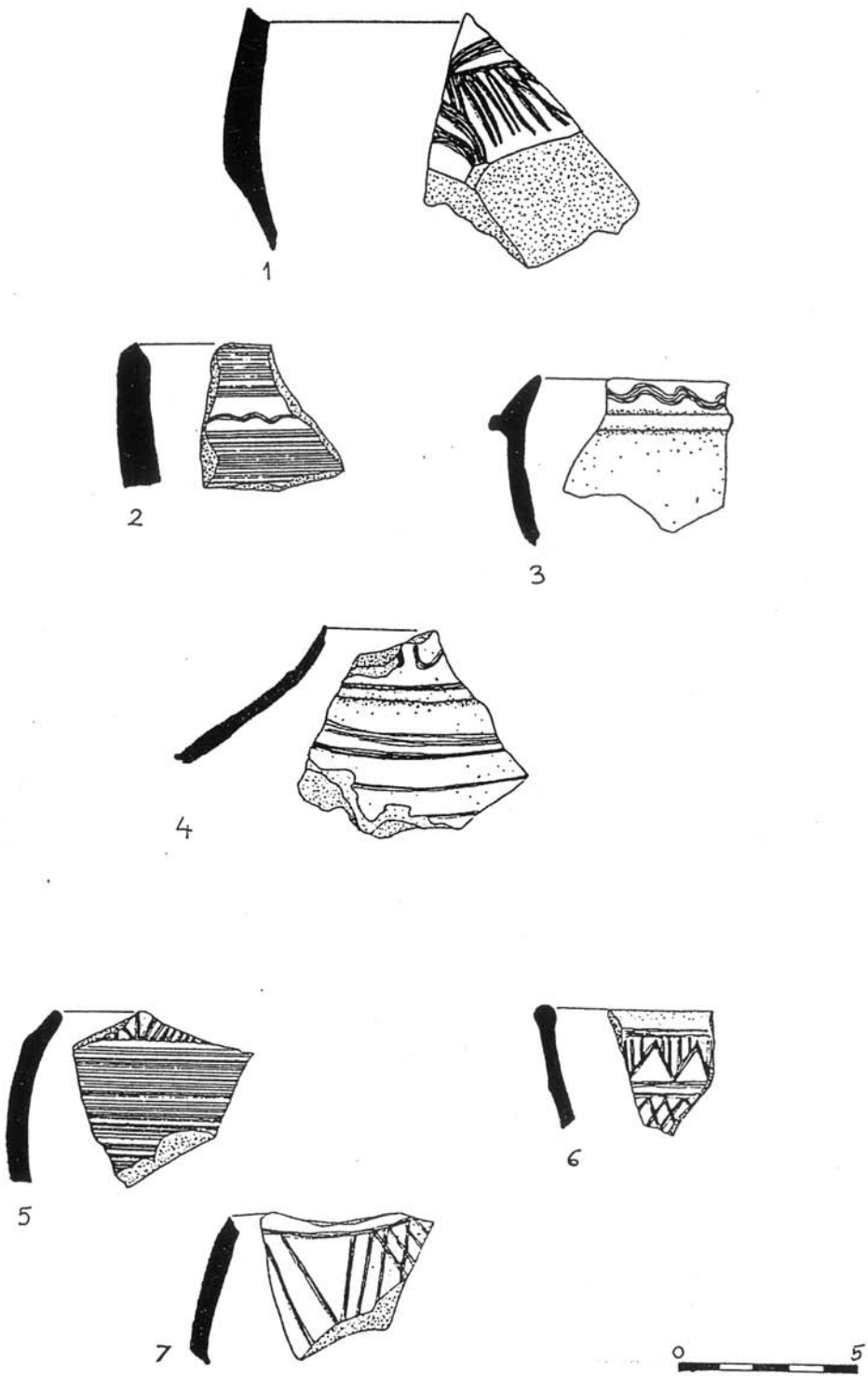

3. kép. Késő antik kerámiák Carnuntum legiós-táborából
 1, 3, 5, 6, 7-9: besimított; 2, 4: zöldmázos kerámiák

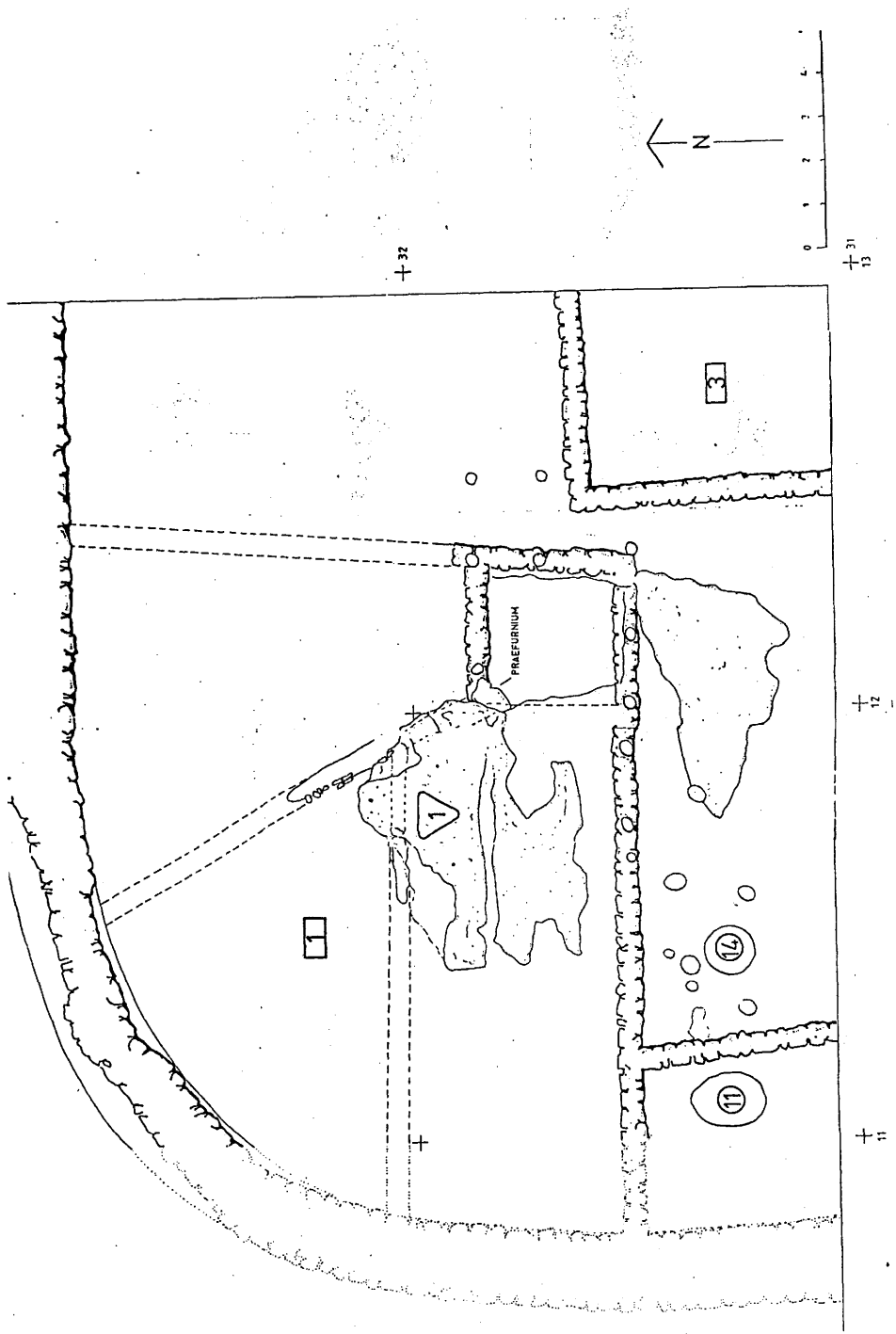

4. kép. Lussonium: besimított korsók töredékei

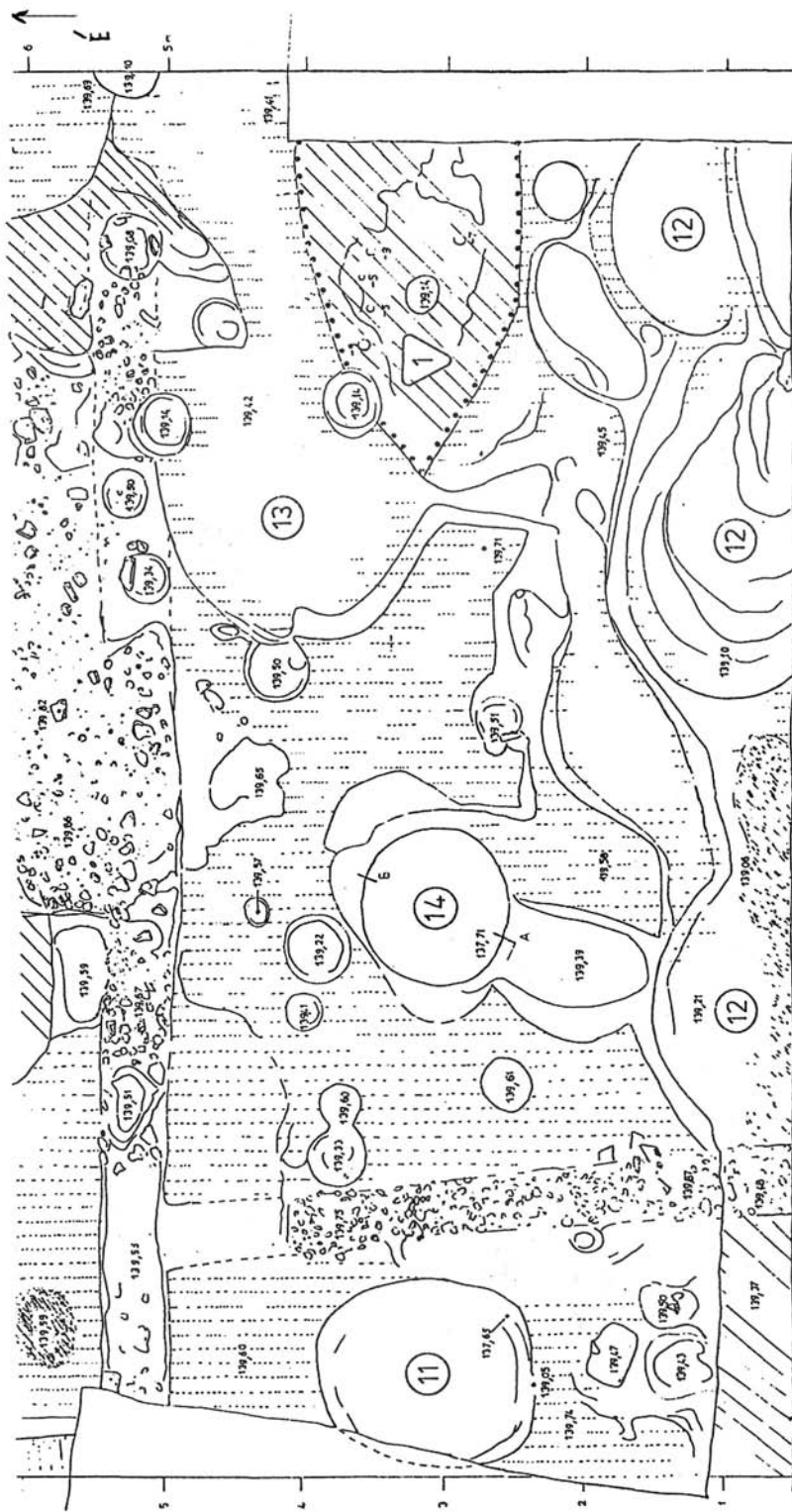

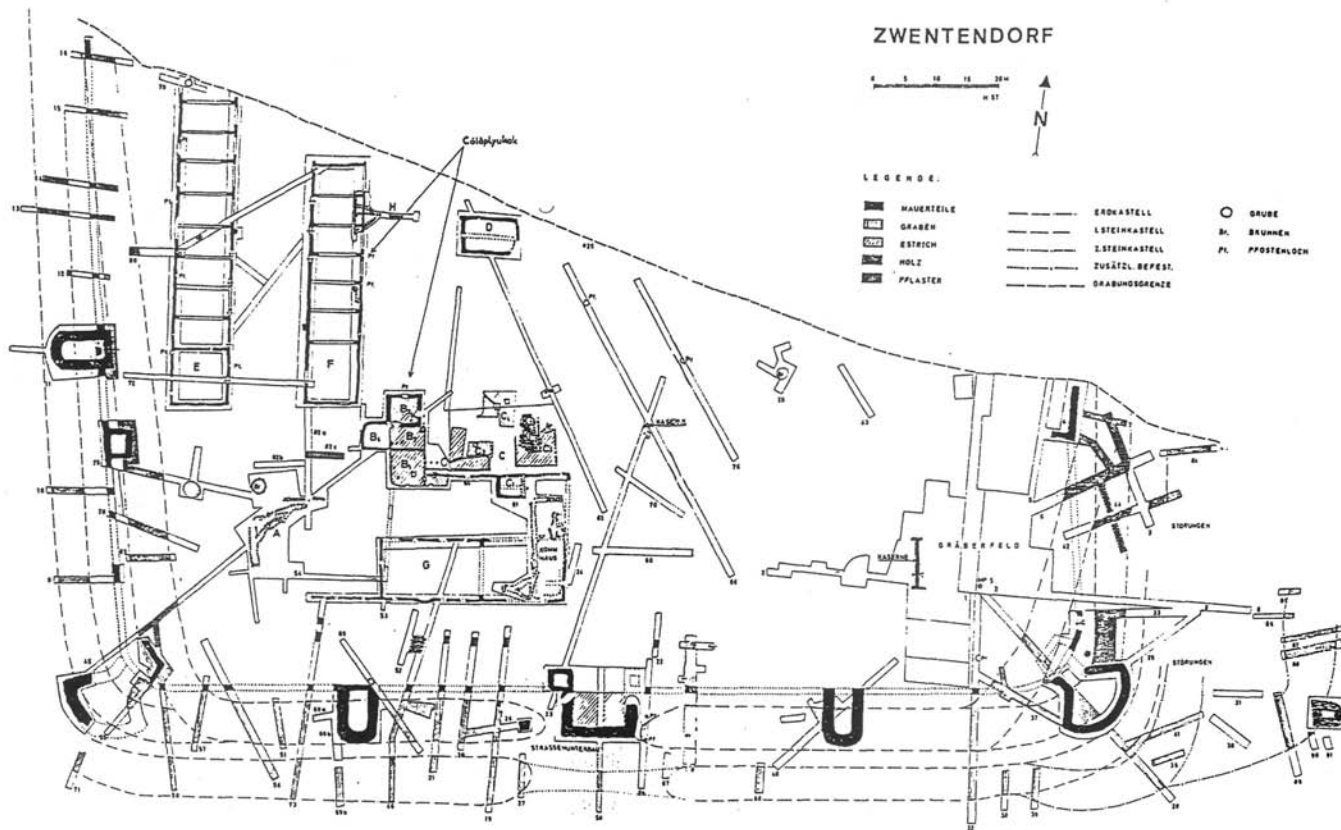
5. kép. Lussonium: besimított edénytöredékek

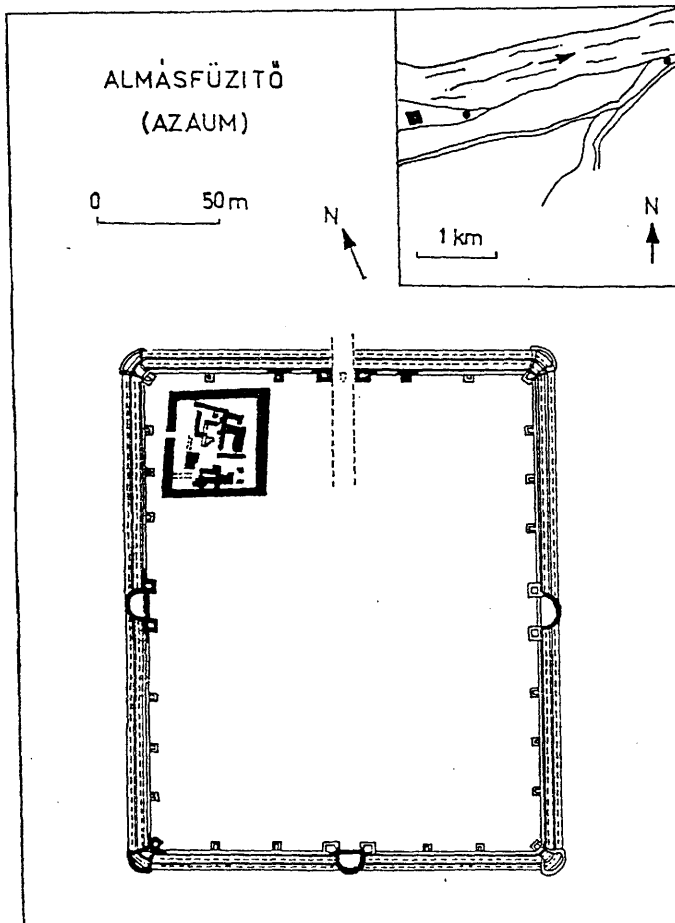
6. kép. Lussonium: 1., 3. épület cölöpnymokkal

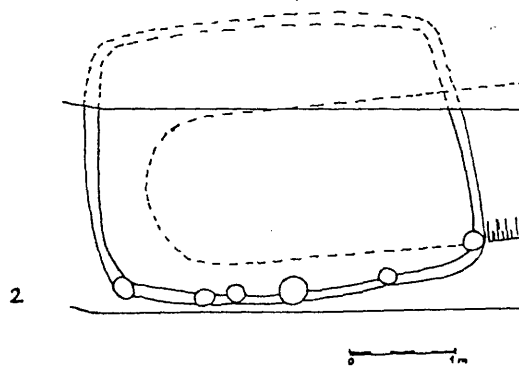
7. kép. Lussonium: az I. épület déli falánál elbkerült cölöplyukak szintadatai

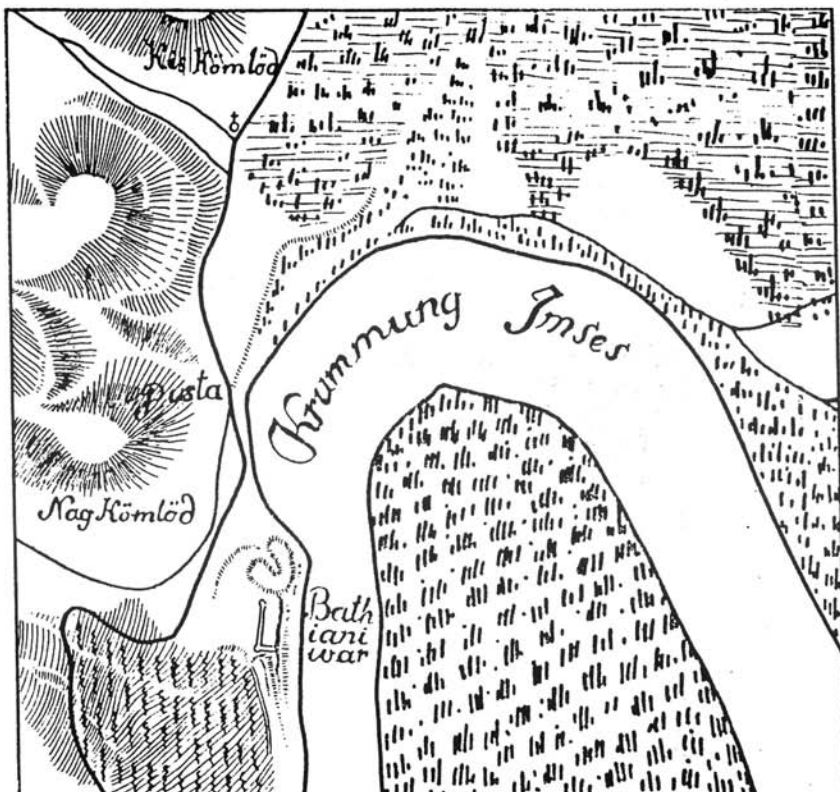
8. kép. Zwentendorf: az erőd déli részének rajza

1

9. kép. 1: Almásfüzitő (Odiavum-Azaum), késő római erőd, 2: Pilismarót, kora népvándorlás kori ház

10. kép. Lussonium erődje II. József-kori katonai fölmérés XIII/28. lapján

DIE FESTUNG LUSSONIUM ENDE DES 4. – ANFANG DES 5. JAHRHUNDERTS

Im Zuge der unter Leitung von Zsolt Visy zwischen 1987 und 1990 durchgeführten neueren Ausgrabungen in Lussonium kamen spezifische Siedlungsspuren zum Vorschein. In der Nähe der Festungsmauer stießen wir auf ein Haus (Häuser) mit Pfostenkonstruktion vom Ende des 4. – Anfang des 5. Jh., das auf den Ruinen eines im Valentinianuszeitalter umgebauten Hauses errichtet worden war und in dessen Umgebung spätrömische Funde sowie eingelätete Keramik ans Tageslicht kamen. Die auch an anderen Stellen der Festung freigelegte Einglättkeramik erscheint mit einem sehr reichen Musterschatz, woraus auf eine örtliche Keramikwerkstatt gefolgert werden kann.

Der mit den erwähnten Siedlungsspuren zu verbindende Keramikfundort konzentriert sich im nordwestlichen Teil der Festung. Wie es scheint, hat man von der Mitte des 4. Jh. an hauptsächlich diesen Teil des Lagers benutzt.

In der vorliegenden Studie wird von mit untersucht, welche Rolle der Festung Lussonium vom Ende des 4. Jh. an im System des Limes zukam; gleichzeitig forsche ich nach Analogien an den ungarischen und österreichischen Limesabschnitten. Schließlich komme ich – auch in Anbetracht der sich auf Lussonium beziehenden Stellen in den Schriftquellen – zu dem Ergebnis, daß in der Festung auch zu Beginn des 5. Jh. noch eine kleine, aus Provinzeinwohnern und Barbaren bestehende, bewaffnete Einheit stationiert gewesen sein dürfte, deren Aufgabe die Bewachung und Abwehr kleinerer Angriffe war.

Magdolna Kiss

Abb. 1

*1, 79: Lussonium, Gefäße mit Einglätverzierung, 2–6: Intercisa, Gebrauchskeramik,
10: Frühkaiserzeitliche Gebrauchskeramik*

Abb. 2

*Spätantike Keramik aus dem Legionslager in Carnuntum. 1, 2, 4, 6: eingelätet,
3, 5, 7: grünlasiert*

Abb. 3

*Spätantike Keramik aus dem Legionslager in Carnuntum. 1, 2, 5, 6, 7–9: eingelätet,
2, 4: grünlasierte Keramik*

Abb. 4

Lussonium: Fragmente von Krügen mit Einglätmuster

Abb. 5

Lussonium: Gefäßfragmente mit Einglätverzierung

Abb. 6

Lussonium: 1, 3. Gebäude mit Pfostenspuren

Abb. 7

Lussonium: Schichtangaben der Pfostenlöcher, die an der Südwand des 1. Gebäudes zum Vorschein kamen

Abb. 8

Zwentendorf: Zeichnung des Südteils der Festung

Abb. 9

1: Almásfüzitő (Odiavum–Azaum), spätrömische Festung, 2: Pilismarót, frühvölkerwanderungszeitliches Haus

Abb. 10

Die Festung von Lussonium nach Blatt XIII/28 der militärischen Aufmessung zur Zeit Josephs II.

КРЕПОСТЬ ЛУССОНИУМ В КОНЦЕ IV – НАЧАЛЕ V вв.

(Резюме)

В ходе раскопок в Луссоনিуме, проводившихся в 1987–1990 гг. под руководством Жолта Виши, были выявлены своеобразные следы поселения. Рядом с крепостной стеной, на развалинах дома, перестроенного в эпоху Валентиниана, был найден дом (дома) со столбовой конструкцией конца IV – начала V вв. В окрестностях этого строения были находки позднеримского времени и керамика с лощеным орнаментом. Формы орнамента этой керамики, найденной и в других частях крепости, весьма разнообразны, что говорит о наличии местной гончарной мастерской.

Места находок керамики, связанной с упомянутыми следами поселения, концентрируются в северо-западной части крепости. Повидимому начиная с середины IV в. пользовались главным образом этой частью лагеря.

В моей статье я исследую вопрос, какую роль играла крепость Луссо ниум с конца IV в. в системе лимеса, обращаясь к аналогиям венгерского и австрийского отрезков лимеса. Используя также упоминания письменных источников, относящихся к Луссо ниуму, я прихожу к выводу, что даже в начале V в. в крепости стояла небольшая часть, состоявшая из жителей провинции и варваров. Её задачей было сторожить крепость и отражать небольшие нападения.

Магдолна Киши

Рис. 1. 1, 7–9: Луссо ниум, сосуды с лощеным орнаментом, 2–6: Интерциза, домашняя керамика, 10: раннеримская домашняя керамика

Рис. 2. Позднеантичная керамика из легионного лагеря Карнунтум.

1, 2, 4, 6: с лощеным орнаментом, 3, 5, 7: с зеленой глазурью

Рис. 3. Позднеантичная керамика из легионного лагеря Карнунтум

1, 3, 5, 6, 7–9: с лощеным орнаментом, 2, 4: с зеленой глазурью

Рис. 4. Луссо ниум: фрагменты кувшинов с лощеным орнаментом

Рис. 5. Луссо ниум: фрагменты сосудов с лощеным орнаментом

Рис. 6. Луссо ниум: здания 1, 3 со столбовыми конструкциями

Рис. 7. Луссо ниум: данные уровня столбовых

ямок, найденных у южной стены здания 1

Рис. 8. Цвентендорф: рисунок южной части укрепления

Рис. 9. 1. Алмашфюзитё (Одиавум-Азаум), позднеримское укрепление,

2: Пилишмарот, дом ранней эпохи переселения народов

Рис. 10. Крепость Луссо ниум на XIII/28

странице военного картографирования Иосифа II.

MEGJEGYZÉSEK THEODERIK STRABO GÓTJAINAK EREDETÉHEZ

SOMOGYI PÉTER

Mivel a keleti germánokhoz tartozó gótokról történeti és régészeti munkák sora létezik,¹ jogos a kérdés, hogy mit lehet még elmondani róluk, különösen akkor, ha a szerző szakterülete nem a germán történelem, hanem a népvándorlás kori sztyeppe népek régészete.

Jelenleg egy a 6. századi kelet-európai lovas népek történelmét és régészeti emlékeit összefoglaló munka előkészítésén dolgozom és így jutottam el akaratlanul is a keleti gót történelem bizonyos fejezeteihez. Ugyanis az említett lovas népek kialakulására, eredetére vonatkozó adatok után kutatva, tanulmányoznom kellett a hun hatalom összeomlása után a Balkánon és a Fekete-tenger északi partja mentén lejátszódó eseményeket is, melyek egyike-másika a keleti gótok 488 előtti történelmével is összefügg.

Az erről a korszakról fennmaradt feljegyzésekből egyértelműen kitűnik, hogy több keleti gót települési tömb létezett, melyek egymáshoz való kapcsolata a közömbösségtől, a szövetségen át, az elkeseredett vetélkedésig húzódozó széles skálán mozgott. Az is kitűnik, hogy Valamer gótjai csak egy csoport volt a sok közül, ráadásul 481-ig nem is ők voltak a legerősebb és legtekintélyesebb keleti gót alakulat.² Több munkában fellelhető az a teljesen helyénvaló megállapítás, miszerint Thiudimer fiából, aligha lett volna a Nagy Theoderik, ha veszélyes ellenfele Theoderik Strabo, a trákiai gótok vezetője, sőt 473-tól királya, 481-ben hirtelen halálát nem leli.³ Az 5. század 70-es éveiben lényegesen több fegyveres fölött parancsolt, mint Thiudimer fia.⁴ Politikai tevékenységének Nagy Theoderikre nézve veszélyes és még évtizedek után is kínos voltát az is bizonyítja, hogy Ennodius, Nagy Theoderik hivatásos költője a gót királynak tulajdonítja Theoderik Strabo 480-ban a bulgárok fölött aratott győzelmét, ami több félreértéshez vezetett a korszak kutatásában.⁵

Ez a korabeli politikai helyzet által befolyásolt történetírói szemlélet is hozzájárulhatott ahhoz, hogy noha Jordanes részletesen beszámol a Nedao folyó menti csata után a

1 H. Wolfram 1990-ben már harmadik kiadásban megjelent könyvében található a gótokra vonatkozó elsődleges források és az aktuális bibliográfia jegyzéke: Wolfram, Die Goten 517–523 – forrásjegyzék, 524–548 – irodalomjegyzék. Burns, A History 259–289 irodalomjegyzéke elsősorban a régészet szempontjából nyújt jó kiegészítést.

2 A forrásokban említett keleti gót csoportok meghatározásához és lokalizációjához: a Kárpát-medencében és a Balkánon lásd: Schmidt, Ostgermanen 217; Wolfram, Die Goten 260–261; Burns, A History 52 és 51. j.; a Krímen lsd. Schmidt, Ostgermanen 398–400. Theoderik krími gótokkal folytatott tárgyalásáról az Itáliába való elvonulása előtt lsd. Wolfram, Die Goten 279.

3 Bóna, Das erste Auftreten 84 és a 17. j. a korábbi irodalommal. A trákiai gótok történelmének legújabb, részletes tárgyalását lsd. Wolfram, Die Goten 261–276. Ugyanerről Burns, A History 52–64, de kevésbé részletesen, olykor tévedésekkel is.

4 Bóna, Das erste Auftreten 84. Az események Malchus alapján való összefoglalását lsd. Schmidt, Ostgermanen 283 és a 2. j. Hatalmának csúcspontján körülbelül 30 ezer harcos fölött rendelkezett. Schmidt, Ostgermanen 286; Wolfram, Die Goten 276. A pannoniai gótok haderejéről lsd. Wolfram 262 és a 18. j.

5 Erről az Ennodius-helyről Bóna, Das erste Auftreten 82–83, 11–13. j. és 95, 77. j. értekezik és felsorolja az összes, a történeti irodalomban meggyökeresedett tévedést, illetve azok következményeit.

Kárpát-medencében és a Balkánon végbement népmozgásokról, Theoderik Strabo apja, Triarius gótjait és azok eredetét egy szóval sem említi.⁶ A fennmaradt történeti források hallgatása miatt a trákiai gótokat olyan csoportoknak tekintik, melyek 454 után Valamer gótjaitól szakadtak el.⁷

Annak a fontos politikai szerepnek az ismeretében, melyet a trákiai gótok Theoderik Strabo alatt játszottak, ez a magyarázat elégtelennek tűnik. Ezzel nem a Valamer-gótoktól való származtatás lehetőségét kérdőjelezném meg, inkább arra szeretnék utalni, hogy a trákiai gótok kialakulásában a Valamer-gótoktól független, de mégis jelentős gót csoportoknak is részt kellett vennie. A kérdés az, hogy ez a Theoderik Strabo katonai és politikai súlyára, időnkénti túlsúlyára alapozott feltételezés valamilyen formában bizonyítható-e?

Kortárs történetírók által feljegyzett események egész sora utal arra, hogy az 5. század 60-as éveiben a Pontuszi-sztyeppén valami történt. Az ogur népek megjelenése, melyek 463 körüli követjárásáról Priskos egyik töredéke tudósít,⁸ nyugtalanságot váltott ki az Al-Duna vidékén élő hunok között. Attila két fiának, Hormidaknak és Dengiziknek közel egyidejű, 467/68-ra tehető betörése a keletrómai birodalomba⁹ az ogur népek megjelenésével is összefüggésbe hozható. Amint ez egy másik Priskos töredékből kitűnik, igencsak valószínű, hogy Dengizik nem csak a zsákmányszerzés lehetősége miatt vonult Bassianae ellen: Ernak, Dengizik öccse annak ellenére sem hajlandó testvére oldalán a keletrómaiak ellen harcolni, hogy a hunok követeit a császár visszautasította, mivel „a saját földjén dülő harcokkal van teljes mértékben elfoglalva”.¹⁰ Világos, hogy itt azokról a harcokról van szó, melyek a Jordanes szerint Kis-Szkitia legkülső részein, vagyis a Dél-orosz-sztyeppé nyugati vidékein élő Ernak¹¹ által vezetett hunok és a keletről nemrég érkezett ogur népek között folytak. Az Al-Duna vidékén lakozó Dengiziket ezek az események nem érintették közvetlenül, mégsem lehet kizárni, hogy a hunok kétszeri, de a keletrómai ellenállás miatt sikertelenül végződő békekövetségéhez és a Dengizik haláláig (469) tartó hun támadásokhoz az ogur fenyegetés is hozzájárult.¹²

Jól ismert az a Priskos töredék is, amelyben egy 467-ben vagy 469-ben Trákiába betört hun-gót sereg megsemmisítéséről van szó.¹³ Ezt a betörést általában a Valamer-gótok számlájára szokták írni, akik a múltból semmit sem tanulva még egyszer közös vállalkozásba fogtak egykori uraikkal.¹⁴ A Valamer-gótok és a keletrómaiak között akkoriban fennálló megállapodás és a hunok fölött Bassianae mellett aratott gót győzelem miatt ez a magyarázat nem igazán meggyőző. Ezek a körülmények H. Wolframot is elgondolkodóvá tették és éppen ezért nem tartja kizártnak, hogy ebben az akcióban más gót csoportok, nevezetesen erdélyi gótok vettek volna részt.¹⁵

6 Jordanes, *Getica*, Martens féle kiadás 128–129. 459-ben, amikor Jordanes Theoderik Strabot először és utoljára említi, az már elég erős és befolyásos ahhoz, hogy felkelte az Amal testvérek irigységét. Jordanes, *Getica*, Martens féle kiadás 131–132; Wolfram, *Die Goten*, 263.

7 Schmidt, *Ostgermanen 270–271*, 1. j.; Wolfram, *Die Goten* 261; Burns, *A History* 52 anélkül, hogy érintené a trákiai gótok eredetét.

8 Priskos frag. 30; Doblhofer, *Byzantinische* 70; *Die Awaren* 24.

9 Wolfram, *Die Goten* 264, 37–38. j. A Bassianae elleni támadást Bóna, *Das Hunnenreich* 209 459-re teszi és a Serdica felé irányuló hun betörést Dengizikkel kapcsolja össze.

10 Priskos frag. 36, Doblhofer, *Byzantinische* 73–74.

11 Jordanes, *Getica*, Martens féle kiadás 129.

12 Priskos frag. 36 és 38; Doblhofer, *Byzantinische* 73 és 74–75; Wolfram, *Die Goten* 266, 47. j.; Bóna, *Das Hunnenreich* 209.

13 Priskos frag. 39; Doblhofer, *Byzantinische* 75–77; Wolfram, *Die Goten* 266, 45. j.

14 Schmidt, *Ostgermanen* 274.

15 Wolfram, *Die Goten* 260, 4. j. és 266, 45. j. A keleti gótok erdélyi szállásairól K. Horedt által felállított elméletet Bóna, *Bemerkungen* 370–371 és Bóna, *Randbemerkungen* 384–385. a régészeti leletek tanulságai alapján elveti.

Ezen a forráshelyen túl a 468 nyarán a „buccelárok, az izauriaiak és felfegyverzett rab-szolgák” alkalmazása ellen hozott intézkedések azt bizonyítják, hogy az 5. század 60-as éveiben erőteljesen növekedett a keletrómai birodalomba való bevándorlók, behatolók száma.¹⁶

Ezeket a kortárs forrásadatokat minden nehézség nélkül össze lehet kapcsolni és úgy tekinteni őket, mint egy és ugyanazon, az ogur népek megjelenése által kiváltott folyamat fennmaradt mozaikjait. A Pontuszi-sztyeppén élő népek egy része így vagy úgy megkísérlti, hogy biztonságba jusson a keletrómai birodalom határai mögött. Igen lényeges, hogy ezek között a menekülők között nemcsak a Nedao folyó menti csata után az Al-Duna vidékére visszahúzódott hun csoportok, hanem nagyobb létszámban keleti gótok is előfordulhattak. Azt gondolom, hogy a Priskos 39. töredékében említett gótok, illetve a törvényekben említett ide-oda vándorló barbárok között is bizonyosan jelenlévő gót csoportok nem feltétlenül csak Pannóniából vagy Erdélyből érkeztek Trákiába.

A legújabb régészeti eredmények szerint egyre több bizonyíték van arra, hogy a Csernyahovi kultúra, melynek egyik alkotó népessége éppen a gót volt, az 5. század első felében még létezett. Igaz, hogy elsősorban az erdős sztyeppén, de a Délorosz-sztyeppén is kimutathatók ilyen késői lelőhelyek. Ezért feltehető, hogy a kultúra végleges megszűnését nem a 375, hanem a 454 utáni események váltották ki.¹⁷

Számomra is világos, hogy a Nedao folyó menti csata után keleti gót csoportokról beszélni a Délorosz-sztyeppén nem igazán felel meg annak, ami erről Jordanesnél olvasható.¹⁸ Ehhez járul még az is, hogy több történetileg megalapozott érv is amellett szól, hogy a hun uralom alá került keleti gótok Attila idejében a hunok Kárpát-medencei szállásai közelében és bizonyosan nem a Pontuszi-sztyeppén tartózkodtak.¹⁹ Mivel Jordanes a gótok történetét az Amal nemzetség szempontjából beszéli el, joggal feltehető, hogy a „rég (egykori) lakóhelyeik” kifejezés nem a keleti gótokra általában, hanem csak a három Amal testvér vezetése alatt állókra vonatkozik. 454 körül ezen gót csoportoknak a Pontuszi-sztyeppé vidéke már valóban csak az egykori lakóhely volt. Ami H. Wolfram megállapítását illeti: egyáltalán nem szükségszerű, hogy valamennyi keleti gót, a Valamer és testvérei vezette gótokhoz hasonlóan, hun uralom alatt állt volna. Így nincs komolyabb akadálya annak, hogy még a Nedao folyó menti csata után is keleti gót csoportokkal számoljunk az Al-Duna és a Dnyeper közti sztyeppén. A kettéválás és leszakadás egyébként is jellemzi a gótok történelmét: a nyugati és keleti gótok elszakadása, a krími gótok leválása, a pannóniai gótok szétválása Pannónia elhagyásakor, a keleti gótok egy részének visszamaradása Trákiában Theoderik Itáliába vonulásakor.

Úgy gondolom, hogy a pontuszi gótok már korábban is tartó elvándorlása az 5. század 50-es és 60-as éveiben felgyorsul. Először az ide visszaáramló hunok, majd a keletről előretörő ogur népek miatt hagyják el végleg lakóhelyüket, hogy kisebb nagyobb csoportokban, alkalmanként hun alakulatokkal közösen az Al-Dunán keresztül a keletrómai tartományba, Trákiába meneküljenek. Talán már Triarius, majd fia Theoderik Strabo fogadja ezeket a csoportokat is a zászlaja alá, majd az egyre növekvő létszámú és súlyú tráki gótok a keletrómai kormányzattól a szövetségi státuszt is megkapják. Ez a lassú és folyamatos gót bevándorlás a Délorosz-sztyeppéről jól magyarázná Theoderik Strabonak a forrásokban jól dokumentált és egyre növekvő hatalmát.²⁰ 481-ben bekövetkezett

16 Ezeket a forráshelyeket már Wolfram, *Die Goten* 266, 45. j. is úgy tekintette, mint összefüggő események tanúit, de nélkül, hogy tárgyalta volna az őket kiváltó lehetséges okokat.

17 Scsukin, *K voproszi; Baran-Magomedov, Csernyahovszkaja kul'tura* 48–49, a 7. és a 9. ábra. Tudatában vagyok a régészeti emlékek etnikai értelmezésében rejlő nehézségeknek, különösen a Csernyahovi kultúra esetében, melynek hordozói különböző eredetű népcsoportok voltak. De éppen a gótokat kizárni sem volna igazságos. Vö. 19. j.

18 Jordanes, *Getica*, Martens féle kiadás 127.

19 Wolfram, *Die Goten* 256, 54. j., ahol „régészeti érveket” is felhoz a keleti gótok Pontuszi-sztyeppén való ily késői tartózkodása ellen. Mások vitatják a keleti gótok Kárpát-medencén belüli hunok megletelepedését, lsd. 15. j.

20 Harcosai állandóan növekvő számát (vö. 4. j.) nem lehet csak azzal megmagyarázni, hogy Aspar emberei, miután vezetőjük politikai gyilkosság áldozata lett, álláltak hozzá. Schmidt, *Ostgermanen* 278; Wolfram, *Die Goten* 269.

halála után gótjainak zöme csatlakozik Thiudimer fia Theoderik gótjaihoz és együtt vonulnak el Itáliába.

Végezetül egy közismert Prokopios-helyről szeretnék néhány megjegyzést tenni, mivel ez az elmondottak alapján a korábbiaktól eltérő, új értelmezést nyer. Prokopios utigurokról és kutrigurokról szóló tudósításáról van szó, ahol a történetíró többek között a következőket is elmondja: „Ekkor a kimmerek hirtelen az ottani síkságon élő gótokra támadtak, sokat közülük megöltek, a maradékot menekülésre készítették. Mindazok, akik életben maradtak, asszonyostul, gyerekestül elhagyták hazájukat, átkeltek a Dunán és így a római birodalomba jutottak. Kezdetben az ottani lakosságnak sok szenvedést okoztak, de később az uralkodó engedélyével Trákiában telepedtek le. Egy részük római szolgálatba állt, akik más katonákhoz hasonlóan éves zsoldot húztak az uralkodótól. Ezeket foederatának nevezték. ...Ezzel szemben a gótok másik része jogtalanul háborúzott a rómaiakkal és ez az állapot csak akkor szűnt meg, amikor Theoderik vezetése alatt elvonultak Itáliába.”²¹ A történet sok közös vonást mutat a nyugati gótok 375 utáni sorsával. Nem csoda, hogy ezt a forráshelyet történetírói tévedésnek és ennek megfelelően forrásérték nélküli anakronisztikus adatnak tartják.²²

Mielőtt a kortárs forrásokat és a régészet eredményeit a keleti gótok Pontuszi-sztyeppéről való ilyen késői bevándorlása szempontjából tanulmányoztam volna, nekem is ez volt a véleményem, noha az sose volt érhető számomra, hogy a gótok ügyében jól informált Prokopios miként követhetett el ennyire durva hibát.

Az is a történetíró véltensége mellett szól, hogy Prokopios a kimmerek illetve a hunok, vagyis az utigurok és kutrigurok elődei megérkezését a Pontuszi-sztyeppére és a gótok elűzését többek között kifejezetten a nyugati gótok Hispániában való letelepedése utáni időkre helyezi. Ezért nehéz elképzelni, hogy pár sorral alább feltáalná a nyugati gótok 375 utáni történelmét, melyet végezetül, egy nyilvánvaló gondolati bukfcenc után, a keleti gótok Itáliába való elvonulásával zár.

Az egykorú források fenti értelmezése után és a Csernyahovi kultúrának az 5. század első felében való fennállása miatt feltehető, hogy ez a Prokopios hely a Pontuszi-sztyeppén visszamaradt és csak a 60-as években el- illetve Trákiába bevándorolt keleti gót csoportok sorsára vonatkozó emlékeket rögzíti. Annak ellenére, hogy Prokopios az események kezdetét csak post quem, valamikor az 5. század 30-as éveit követően, kézenfekvő a keletről előtörő „kimmerek” és a 463 körül először említett ogur népek azonosítása. Mivel az ogur népek Konstantinápolyban járt követői már azzal dicsekedhettek, hogy az akatzirokat több csatában megverték,²³ igen valószínű, hogy az ogur törzsek bevándorlása Európába már 463 előtt elkezdődött és nem egyszeri esemény hanem hosszabb folyamat volt.

A trákiai gótokról szóló elbeszélés folytatása, már ami a pontosságot illeti, több kívánnivalót is hagy maga után, de a Theoderik Strabo alatt szolgáló gótok történetének leglényegesebb elemeit tartalmazza: a Trákiában szövetségesként való letelepedést, az

21 Prokopios, *De bello Gothico* IV(VIII) 5, 10–14; Veh, *Gotenkrige* 741.

22 Moravcsik, *Byzantinoturcica* 1 495 tudomásul veszi a Meotiszon való „hun” átkelés áthelyezését a 430 utáni évekre anélkül, hogy furcsálná ezt. Megállapítását Szádeczky–Kardoss, *Kutriguroi* 516 megismétli: Prokopios „... verlegt aber das Ereignis in die Mitte des 5. Jhdts.” Érdekes, hogy előzőtt keleti gótokat említ, de azt sajnos nem fejti ki, hogy mi okból. Schmidt, *Ostgermanen* 251, 3. j. különösen rossz véleménnyel van erről a Prokopios-helyről. Blockley, *The Fragmentary* 2 379 módosítja korábbi, a hagyományos felfogásnak megfelelő véleményét (lsd. 26. j.) és a Priskos és Prokopios közötti időrendi ellentmondást úgy oldja fel, hogy a csodaszarvas mondanában 434/35 körüli aktuális események lecsapódását látja.

23 Priskos frag. 30; Doblhofer, *Byzantinische* 70; Pohl, *Die Awaren* 24, 14. j.

egyre-másra fellángoló harcokat a rómaiak ellen, az Itáliába való elvonulást. Az pedig, hogy Prokopios a két Theoderik helyett csak egyről szól szinte természetes, ha az Amalok már említett törekvéseire gondolunk, hogy Nagy Theoderiket a keleti gótok egyedüli legitím uralkodójaként fogadtassák el az utókorral.²⁴

A hun eredetmonda utigurokra és kutrigurokra adaptált változata is amellet szól, hogy Prokopios az eseményeket csak körülbelül, hallomásból ismerte, Jóllehet éppen a krími gótok követőitől, akik 547/48-ban Konstantinápolyban időztek.²⁵

A hun eredetmonda utigurokkal és kultrigurokkal való összekapcsolása egyáltalán nem volt akkora tévedés, amint egyesek ezt gondolják.²⁶ Az pedig az eredmény szempontjából mindegy, hogy mindez korábbi feljegyzések nyomán vagy a krími gót közvetítéssel megismert utigur-kutrigur hagyomány alapján jött létre, mivel a Kárpát-medencéből a Pontuszi-sztyeppére visszavonuló hunok jelentős szerepet játszottak a kelet-európai lovas népek kialakulásában, akik közé az utigurok és a kutrigurok is tartoznak. Ezért nincs abban semmi különös, ha a hun eredetmondát még a 6. században is kapcsolatba hozzák ezekkel a sztyeppeni népekkel vagy ők maguk tartották meg azt az emlékezetükben.²⁷

Amint ezt az akatzirok és a keleti gótok egy részének a sora mutatja a hun maradókok, az ogur népek illetve a Délorosz-sztyeppe helyi lakóinak találkozása minden más volt csak békés nem.²⁸ Ezeknek a viharos eseményeknek az egyik epizódja lehetett a Prokopiosnál olvasható utigur visszavándorlás is,²⁹ amennyiben ez az esemény nemcsak dramaturgiai eleme az elbeszélésnek, amely arra szolgál, hogy megmagyarázza a 6. század közepén a Meotisztól keletre fennálló helyzetet.

24 Ez nemcsak Prokopioszt vezette félre lsd. 5. j.; Bóna Das erste Auftreten 83–84. Malchus után adja elő a 480/81-es évek eseményei valódi lefolyását és felsorolja az okokat, amiért Theoderik Strabo, a Nagy Theoderik körüli történétírók aktív közreműködése révén kikopott a fiatalabb generációk történelmi köztudatából.

25 A „tetraxita gótok” követjárásáról lsd. Prokopios, De bello Gothico IV(VIII) 4, 12; Veh, Gotenkrige 737. A forráshely értelmezéséről lsd. Moravcsik, Byzantinoturcica 1 495, Wolfram, Die Goten 88, 39. j. és Pohl, Die Awaren 22.

26 Általános az a felfogás, miszerint Prokopios a már Priskos által is ismert mondát vette volna át és adaptálta volna: Moravcsik, Byzantinoturcica 1 495; Szádeczky–Kardoss, Kulektriguroi 516, a régebbi irodalommal; Blockley, The Fragmentary 1 116, 26. j. és 118. De elgondolkodtató az, hogy maga Prokopios is kételkedik, amennyiben a monda elbeszélése előtt megjegyzi: „...ha hihetünk a hagyománynak...” Prokopios, De bello Gothico IV(VIII) 5, 7; Veh, Gotenkrige 739. Ez inkább amellet szól, hogy Prokopios a mondát, illetve a monda ezen formáját is a krími gót követelek útján ismerte meg. Schmidt Prokopios elleni kritikája, ami szerint Prokopios még Priskos művét sem vette figyelembe, – Schmidt, Ostgermanen 251, 3. j. – ilyen formában ül ugyan, de nem abban az értelemben, ahogyan ezt Schmidt eredetileg gondolta. Ebből következik, hogy Schmidt további, ide vonatkozó kritikuss megjegyzései elvesszítik jelentőségüket és éllüket.

27 Könnyen lehet, hogy a középkori magyar krónikákban fennmaradt csodaszarvas monda eredete a hun ősmondára megy vissza és a magyarok elődei által hasonló körülmények között és időben vétetett át, mint ez az utigurok és kutrigurok esetében feltételezhető. A magyar és (on)gour törzseknek a Meotisztól keletre való együttélését régóta vallja a magyar őstörténeti kutatás, noha ezt a tételt közvetlen módon eddig még nem sikerült bizonyítani. Vö. Moravcsik, Byzantinoturcica 64–65, a csodaszarvas monda régebbi irodalmával; Szádeczky–Kardoss, Onoguroi 904–905.

28 Röviden a kelet-európai lovas népek kialakulásáról lsd. Pohl, Die Awaren 23–24. A kelet-európai lovas népek régészeti emlékei alapján a „helyi” alkotóelem között jelentős szármata-alán eredetű népcsoporttal is számolni kell. Somogyi, Typologie 140–145, 3–4. ábra.

29 Prokopios, De bello Gothico IV(VIII) 5, 17–22; Veh, Gotenkrige 741–743. Wolfram, Die Goten 262, 24. j. ezt a visszavándorlást a 456-ban Valamer által visszavert, menekülő hunokkal kapcsolja össze. Ez a megoldás sem időrendi, sem geopolitikai okokból nem fogadható el, ugyanúgy mind Schmidt, Ostgermanen 399 értelmezése sem, ahol „nach der Zerstörung des Attilanischen Reiches nach Osten zurückflutenden hunnischen Utiguren” van szó.

IRODALOM

V. D. Baran–B. V. Magomedov

- 1985 Csernyahovszkaja kul'tura. In: V. D. Baran, Etnokul'turnaja karta territorii Ukrainszkoj SzSzR v I tisz. n. e. Kiev, 42–51.

R. C. Blockley

- 1981 The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus. 1–2 (ARCA Classical and Medieval Text, Papers and Monographs 6, 10, Liverpool 1981, 1983.)

István Bóna

- 1981a Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken. Turkish-Bulgarian-Hungarian Relations (6th-11th Centuries). *Studia Turco-Hungarica* 5. Budapest, 79–112.
1981b Bemerkungen zu einer neuen historisch-archäologischen Bearbeitung der Vizigotenzeit in Dazien. *Acta Archaeologica Hungaricae* 33. Budapest, 363–371.
1981c Randbemerkungen zur „Erwiderung“ von K. Horedt. *Acta Archaeologica Hungaricae* 33. Budapest, 383–386.
1991 Das Hunnenreich. Stuttgart

Thomas S. Burns

- 1984 A History of the Ostrogoths. Bloomington

Iordanes,

- 1986 Getica német fordítás (kiadta Alexander Heine, fordította Wilhelm Martens, Jordanis Gotengeschichte nebst Auszüge aus seiner Römischen Geschichte, Stuttgart²)

Gyula Moravcsik

- 1958 Byzantinoturcica 1. Budapest²

Walter Pohl

- 1988 Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567–822 n. Chr. München

Priskus,

- 1955 Fragmenta német fordítás (kiadta Endre v. Ivánka, fordította Ernst Doblhofer, Byzantinische Diplomaten und östliche Barbaren, Graz–Wien–Köln)

Procopios

- 1966 De bello Gothico I–IV (V–VIII) (kiadta és fordította Otto Veh, Gotenkriege. Prokop, Werke 2, München)

Ludwig Schmidt

- 1934 Die Ostgermanen München²

M. B. Scsukin

- 1979 K voproszu o verhnjej hronologicseszkoj granyice csernahovszkoj kul'turi. *Kratkie Szooobszenije* 158. Moszkva, 17–22.

Péter Somogyi

- 1987 Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca* 71. Wien, 121–154.

Samu Szádeczky–Kardoss

- 1970a Kutriguroi. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*. Suppl. XII. Stuttgart, 516–520.
1970b Onoguroi. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*. Suppl. XII. Stuttgart, 902–906.

Herwig Wolfram

- 1990 Die Goten. Von den Anfängen bis zu Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie. München³

**ANMERKUNGEN ZUM URSPRUNG DER GOTEN DES
THEODERICH STRABO
(Resümee)**

In den Arbeiten zur Geschichte und Archäologie der Völkerwanderung vertritt man fast allgemein die Auffassung, daß die Ostgoten spätestens zur Zeit der Hunnenherrschaft ihre Unterkünfte aus den Jahren vor 375 in der südrussischen Steppe verlassen und sich bereits vor der Schlacht am Flusse Neado in der Nähe des hunnischen Zentrums im Karpatenbecken aufhalten, ähnlich wie die ebenfalls unterworfenen Gepiden. Es liegt also auf der Hand, die Goten des vom Ende der fünfziger Jahre des 5. Jh. an in der Provinz Thrakien des oströmischen Reiches eine immer bedeutendere politische Rolle spielenden Theoderich Strabo lediglich als von der Hunnenherrschaft befreite und von den in Pannonien angesiedelten valamirischen Goten abgesprengte, desertierte Einheiten zu betrachten und einzuordnen.

Da die thrakischen Goten bis zum Tode des Theoderich Strabo, 481, die Goten des Valamir militärisch und politisch an Bedeutung übertrafen, kann angenommen werden, daß zur Entwicklung der thrakischen Goten auch andere, von den valamirischen Goten unabhängige, bedeutende ostgotische Gruppen beigetragen haben dürften.

Gibt es aber solche historischen und archäologischen Befunde, von denen diese Annahme bekräftigt wird, und wenn ja, unter welchen Umständen, wo und wann kam es dann zur Niederlassung der von den valamirischen Goten unabhängigen Ostgoten?

Im vorliegenden Beitrag suche ich auf diese Fragen eine Antwort zu finden, wobei sich im Endergebnis nicht nur der Zeitpunkt modifizieren läßt, zu dem die Ostgoten der Pontusgegend ihre dortigen Unterkünfte endgültig verlassen haben, sondern auch eine Prokopios-Stelle, die man früher als fehlerhafte Kompilation ansah, wird in ein völlig neues Licht gerückt.

Péter Somogyi

ЗАМЕТКИ ПО ПОВОДУ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ГОТОВ ТЕОДЕРИХА СТРАБОНА

(Резюме)

В исторических и археологических работах по эпохе переселения народов царит мнение, что восточные готы самое позднее во время гуннского нашествия оставили свои поселения в южнорусских степях, использовавшихся до 375 года, и ещё до битвы при Недао поселились - вблизи от гуннского центра в Карпатском бассейне, так же, как и гепиды, тоже подверженные гуннам. Поэтому совершенно естественно, что готов Теодериха Страбона, которые начиная с конца 50-х годов V века играли всё более значительную политическую роль во фракийской провинции Восточно-римской империи, считали и считают дезертировавшей частью, оторвавшейся от готов Валамира, которые освободились из-под власти гуннов и поселились в Паннонии.

Поскольку до 481 г. - смерти Теодериха Страбона, военная и политическая мощь фракийских готов превышала готов Валамира, можно предположить, что в формировании фракийских готов должны были принять участие и другие значительные группы восточных готов, независимых от готов Валамира.

Есть ли исторические и археологические данные, поддерживающие это предположение, если есть, то при каких обстоятельствах, откуда и когда могло произойти переселение восточных готов, независимых от готов Валамира, во Фракию?

В моей статье я ищу ответы на эти вопросы. В ходе этого процесса можно поправить время конечного переселения восточных готов из понтийских степей. В новом свете предстает место Прокопия, считавшееся до сих пор ошибочной компиляцией.

Петер Шомоди

FEHÉR ÉS FEKETE DUÁLIS TÁRSADALMI STRUKTÚRÁK A NÉPVÁNDORLÁS KORI NÉPEKNÉL

KLIMA LÁSZLÓ

„a jóság egy milligramm túlsúlya mozgat
mindent...”

(Bohumil Hrabal)

Munkám célja az, hogy az egyes népvándorlás kori népnevek jelzőként szereplő fehér és fekete színeket (pl. fehér és fekete magyarok) egységes rendszerben értelmezsem. Azt kívánom bizonyítani, hogy a népnevek előtt szereplő fehér és fekete jelző az adott etnikum két, egymással szembenálló csoportját jelzi, és ennek a duális struktúrának a pólusait azért jelölik fehér és fekete színekkel, mert azok a dualisztikus mítoszok két egymással küzdő főhősének, a jónak és a rossznak a szimbólumai. Ebből a felvetésből kiindulva próbálkozom majd néhány történeti forrás újszerű értelmezésével is.

A színek szimbolikáját a népvándorlás kori népeknél már többször tárgyalta a szakirodalom. Ismert az a rendszer, amelyben a négy égtájnak négy szín felel meg. A fehér a nyugat jelképe, a fekete északé, a kék keleté, a vörös pedig délé.¹ Egy másik rendszerben az etnikumon belüli kisebb egységeket – törzseket – lószínűvekkel különböztették meg.²

A színek közül azonban leggyakrabban a fehér és a fekete fordul elő. A két szín együttes jelentésére Németh Gyula még nem tudott magyarázatot adni.³ A kérdéssel talán legtöbbször a magyar kutatók foglalkoztak, minden bizonnyal azért, mert a korabeli források többször és viszonylag bőven szólnak a fehér és fekete magyarokról. A magyar szakirodalom által felállított elméletek nem lépik túl a magyarság történetének kereteit. A kutatók azt vizsgálták, hogy a Kárpát-medencén belül hol élhettek a fekete és a fehér magyarok, magyarok voltak-e, avagy a magyarokkal együtt érkezett más etnikum képviselői. Az általános vélemény szerint a fekete magyarok a Kárpát-medence keleti részein laktak. Ezen belül van, aki az erdélyi gyulák népét látja bennük, mások inkább Ajtony népét, és olvashatunk olyan etnikai magyarázatot is, amely szerint a fekete magyarok vagy a kabarokkal, vagy a magyarokhoz csatlakozott összes keleti néppel azonosak.⁴

Feltétlenül külön kell megemlítenünk László Gyula véleményét, aki a Honfoglaló magyar nép élete című művében azt írta, hogy a fehér és a fekete olyan jellegű osztályozás, mint a jurta jobb- és baloldala osztása.⁵ Az etnoszemiotikai kutatások bebizonyított-

1 *de Saussure*, L. 1923. 235–297.; *Pritsak*, *Omeljan* 1953. 378.; *Váczy Péter* 1940. 112–113.

2 *Németh Gyula* 1991. 100.

3 *Németh Gyula* 1991. 104/454. j.

4 *Pauler Gyula* 1899. 395/88. j.; *Karácsonyi János* 1904. 20.; *Hóman Bálint* 1935. 178.; *Balanyi György* 1931. 14.; *Váczy Péter* 1938. 502.; *Székely György* 1964. 51.; *Horváth János* 1967. 107–110.; *Györfly György* 1977. 166.; *Györfly György* 1984. 769.

5 *László Gyula* 1944. 202.

ták, László Gyulát igazolván, hogy ezek lényegében azonos jelentésű és eredetű duális osztályozó rendszerek.⁶

László Gyula imént idézett nézetétől eltekintve a fehér és a fekete színek jelentésének megfejtésével a magyar kutatók csak az utóbbi időkben kezdtek el foglalkozni. Tóth Sándor a szegedi *Acta Historicában* közölt tanulmányában hierarchikus különbségre gondolt: a fehér magyarok voltak az előkelőbbek, a fekete magyarok pedig tőlük függő helyzetben voltak. Emellett azt is fölveti, hogy a fehér–fekete színekkel a keresztény–pogány ellentétet is kifejezhetnék.⁷ Kristó Gyula ezzel a nézettel vitázva két évvel később a fekete magyar=kabar azonosításhoz tért vissza.⁸ Tóth Sándor válaszában visszavonta azt a nézetét, hogy a fekete szín alárendeltséget (esetleg égtáji orientációt) jelölt volna, de a fekete magyar=kabar azonosítást sem fogadta el. Új álláspontja szerint a XI. század eleji források azokat nevezik fekete magyaroknak, akik oppozícióba kerültek az uralkodóval és a kereszténységgel szemben.⁹ A két elképzelés között nem érzek jelentős különbséget, az alávetett emberek egyes csoportjai könnyen kerülhettek a hatalommal oppozícióba.

A történeti forrásokban sok népnév fordul elő fehér illetve fekete jelzővel. Ezek közül számunkra azok az adatok fontosak, amelyek önmagukban vagy más forrásokkal összevetve a fehér és fekete jelzővel ellátott etnikumok közti belső viszonyról tájékoztatnak. Ezek a következők: a legkorábbi adat a heftalitákról szól, nyugati csoportjuk fehér hun névre hallgatott. Erről a népcsoportról Prokopios leírása őrzi a legtöbb információt. A fehér hun alak előfordul a közép-perzsa szövegekben, és az indiai forrásokban is.¹⁰ A fehér és a fekete ugorok vonulásáról a kijevi őskronika számol be.¹¹ A szavárd és a szabir népnevek (etimológiailag egyébként elfogadható) azonosítása nagyon háttérbe szorította Biborbanszületett Konstantinnak azt az adatát, hogy a szavárd népnév fekete fiúkat jelent.¹² A fehér és a fekete magyarokról Ademarus Cabennensis számol be.¹³ Querfurti Bruno is több alkalommal tudósít a fekete magyarokról, akik körében térítő tevékenységet végzett.¹⁴ Ezeknek a forrásoknak az elemzésére a későbbiekben még visszatérek.

Nem törekedve az összes adat felsorolására, ebbe a körbe tartozhatnak még a következők: a kijevi őskronikában szerepelnek a fehér horvátok is,¹⁵ a saragur népnév Németh Gyula szerint fehér ogumak fordítható,¹⁶ ma is létező elnevezések a qara nojaj, qara qimjiz, qara qitay sari qitay, qara qipčaq-sari qipčaq.¹⁷ Németh Gyula említi a Qaraqojli, Aq-qojli – 'Fekete-juhú', 'Fehér juhú' népneveket.¹⁸ A magyar krónikák a kunokat is fehér és fekete csoportra osztják.¹⁹

Tóth Sándor két tanulmányával a történettudomány lényegében már a probléma megoldásának előszobájába jutott. Bebizonyosodott, hogy a fehér és a fekete magyar elnevezések nem nyelvi vagy etnikai, hanem politikai egységet jelölnek. Ugyanez jellemző Németh Gyula szerint általában a török nép- és törzsnévekre.²⁰ Ugyanakkor a fehér és a fekete magyarokról az is bizonyossá vált, hogy egy dualisztikus társadalmi struktúra két

6 Veres Péter 1976. 349–350.

7 Tóth Sándor 1983. 7–8.

8 Kristó Gyula 1985. 11–17.

9 Tóth Sándor 1987. 28–29.

10 A források lelőhelyeit ld. Czeplédy Károlynál 1954. 6.

11 Pamjatniki literatury drevnej Rusy 1978. 24–25.; MHK 1900. 216., 235.

12 *De Cerimoniis* 1829. 687.

13 Gombos F. Albin 1937–38. I. 16.

14 Gombos F. Albin 1937–38. I. 430., III. 2569.

15 Pamjatniki literatury drevnej Rusy 1978. 24–25.

16 Németh Gyula 1991. 140.

17 Czeplédy Károly 1949a. 164–168.

18 Németh Gyula 1991. 100.

19 *Kézai* Budai Krónika. Képes Krónika, SRH 1937–38. I. 148.

20 Németh Gyula 1991. 104.

pólusát alkották. Most tehát az a feladat, hogy bebizonyítsuk, az ilyen társadalmi berendezkedés egyáltalán nem volt ritkaság a népvándorlás kori népeknél sem, és magyarázható adjuk annak, miért a fehér és a fekete színekkel jelölték a két egymással szembenálló csoportot.

Claude Lévi-Strauss megállapítása szerint a kulturális jelenségek többségére, a társadalmi szervezet, a nyelv, a gondolkodás, a hitvilág és a térelrendezés alapjaira jellemző a kettős szimbolikus szembenállások rendszere.²¹ A dichotomikus szembeállítás alapvető logikai művelet, ezt az elvet alkalmazzák a számítógépek is. A szembeállítás aszimmetrikus, ítéletet tartalmaz (jó–rossz, igen–nem), ez a megkülönböztetés legegyszerűbb formája.²² Az archaikus népek világszemléletének egyik jellegzetessége a duális szimbolikus osztályozás. Ennek segítségével értelmezik, rendszerezik az általuk megismert jelenségeket és alakítják ki mindennapi életük kereteit. Egyes természeti népeknél az egész társadalmat duális tagozódás jellemzi, két egymással házasodó csoport alakul ki. A két frátria állandó rivalizálás, versengés közben lényegében az egész világot (tárgyakat, jelenségeket, tulajdonságokat) felosztja egymás között.²³ Ez a szisztéma máig fennmaradt az obi-ugoroknál. A társadalom két frátriára oszlása ugyan a világ több pontjáról, eltérő kultúrákból ismert, de mégsem volt általános. Éppen az obi-ugorokkal kapcsolatban merült fel, hogy a két frátria egy idegen etnikai csoport csatlakozásának hatására alakult ki.²⁴

Az imént felsorolt, fehér és fekete jelzőkkel szereplő népvándorlás kori állattartó népek azonban fejlettebbek voltak a két frátriára oszló primitívebb gazdasági közegben létező népeknél. Ezért náluk a bináris struktúrákban való gondolkodás új területeken is megjelent. Ezek a népek akkoriban alakították ki központi hatalmi struktúrájukat, próbáltak egységesen fellépni környezetükben és a kialakuló hatalom az etnikumon belül is még harcolt saját elismertetéséért. A duális struktúra tehát a hatalom és az „ellenzék” viszonylatában jött létre, vagyis a politikai szférában. Ugyanúgy, mint ahogy az obi-ugorok esetében feltételezhető; a felsorolt történeti példák azt látszanak bizonyítani, hogy a dualisztikus struktúrák kialakulásának alapja két nagyjából egyenlő erejű etnikum együtélése volt.

Napjaink politikai életében is jelen van a bináris oppozíció-rendszer, bizonyítva, hogy az ilyenek felállítása valóban az emberi kultúra és gondolkodás egyik alapvető jellegzetessége. Kétféle politikai berendezkedésről beszélünk – jobboldaliról és baloldaliról, kétféle politikai pártot ismertünk – jobboldalit és baloldalit, a politikai pártokon belül megkülönböztetjük a jobbszárnyat és a balszárnyat. Amennyiben az adott politikai szituáció ennél a sémánál bonyolultabb, még akkor is megpróbáljuk behelyezni a duális struktúrába – szélsőbal, középbal, szélsőjobb, középbjobb pártokról, irányzatokról, személyekről beszélünk.

A történeti források fehér és fekete jelzőjű népnevei egy primitívebb duális politikai rendszer emlékei. A fehér és a fekete szín a két alapvető érték, a jó és a rossz jelképe a dualisztikus mítoszokban, ezért válhatott a társadalom két pólusának jelképévé. A rendszer azáltal, hogy a hatalmon lévőköt helyezi a jó oldalra, elárulja, hogy a kialakulóban lévő hatalmi centrumok ideológiai alapjául szolgált.

A dualisztikus mítoszok az emberi kultúra egészére jellemzőek. Minden bizonnyal több változatát ismerhették a népvándorlás korában az eurázsiai füves övezetben élt népek is. Jankovics Marcell a Képes Krónika egyik történetéről bizonyította be, hogy egy dualisztikus mítosz kései változata. A történet László hercegről (a későbbi Szent László

21 Lévi-Strauss, Claude 1958.

22 Kõngas, Elli Kaija–Maranda, Pierre 1972. 26.

23 Ivanov, Vjacseszlav Vsevolodovics 1969. 112.; Veres Péter 1976. 350.

24 Veres Péter 1976. 352–353.

királyról) és egy kun harcosról szól. A kerlési ütközetben a kun elrabolt egy magyar lányt. László herceg az üldözésükre indult. Az üldözés már-már sikertelen volt, mert a két ló egyforma gyorsan haladt, de az elrabolt lány László segítségére sietett, mert a kunt lerántotta magával a lóról. A lány ezután a kul életéért könyörgött László hercegnél, de az végül hosszas küzdelem után átvágta a kun inát és megölte. A Thuróczi krónikában a történet illusztrációja is szerepel, az azonban eltér a szövegtől, inkább az ütközet és párvialdal templomi ábrázolásával rokon. A templomi freskók öt jelenetet ábrázolnak:

1. a magyar sereg felvonulása és a csata
2. a leányrabló üldözése
3. László herceg és a kun harcos fegyvertelenül küzd egymással, a leány átvágja a kun horgasinát
4. a leány lefejezi a kunt
5. László herceg fejét a leány ölébe hajtva pihen.

A történet elemzésével Jankovics Marcell Csillagok között fényességes csillag című könyvében foglalkozott, felhasználva László Gyula korábbi eredményeit is. Megállapította, hogy egy önmagában visszatérő, meg-megisméltődő történetről van szó, amely a világosság és a sötétség örök küzdelmét mutatja be. A történet egyes mozzanatai levezethetők a csillagképek évszakonkénti változásaiból, naprendszerünk bolygóinak mozgásából. A templomi freskók bevezető jelenete (a felvonulás és a csata) után következő négy jelenet a négy évszak jelképének tekinthető.²⁵

A történet képi ábrázolásaiból világosan kiderül, hogy László herceghez (vagyis a pozitív hőshöz) a fehér szín tartozik, a kun vitézhez (tehát a negatív hőshöz) pedig a fekete. A Thuróczi Krónika képén és a templomi freskókon László lova fehér, életfája világos színű, zsenge hajtásokkal. A kun lova fekete vagy vörös, fája sötét, elszáradóban lévő.²⁶

Ez a megkülönböztetés nem véletlen, az ősi hitvilágból ered. Diószegi Vilmostól tudhatjuk, hogy az uráli és altáji népek ősi hitvilága szerint a sámánok időnként állatalakban viaskodnak egymással. A két viaskodó bika vagy csődör színe különböző. Előfordulnak valódi állatszínűek is, de a magyar néphitben szerepel a fehér és fekete bika alakjában vívott küzdelem is. Ugyanúgy, ahogy László herceg csak a lány segítségével tud győzni a kun ellen, az állatalakban viaskodó sámánok közül a jó csak külső segítséggel tud győzedelmeskedni.²⁷

Míndezenek azt mutatják, hogy a történeti forrásaink által kijelölt térben és időben jelen volt a dualisztikus mítosz és világszemlélet, és a két ellentétes erőt a fehér és fekete színekkel is szimbolizálták. Ilyen típusú dualisztikus mítoszt azonban a kor régészeti leleteiből is rekonstruálhatunk.

Elsőként természetes, hogy a nagyszentmiklósi kincs nevezetes 2. számú korszója jut eszünkbe. Azon is négy jelenetben ábrázolják a történetet, azon is lándzsás és íjas hősök szerepelnek. A korszó ábrázolásait László herceg és a kun történetével már László Gyula összekapcsolta,²⁸ és a nagyszentmiklósi kincsről írt monográfiájában lényegében az összes számba jöhető érvet felsorakoztatta amellelt, hogy a 2. sz. korszó négy jelenetét egy dualisztikus mítosznak az évszakok rendjébe ágyazott ábrázolásaként értelmezzük. László Gyula hivatkozik arra az elméletre, amely szerint a 2. korszó állatküzdélmű jelenete a tavaszi napéjegyenlőség jelképe, az égberagadási jelenet pedig az őszi napéjegyenlőségé.²⁹ László Gyula figyelte meg azt is, hogy a győztes fejedelem által hánjánál

²⁵ Jankovics Marcell 1987. 67–88.

²⁶ Jankovics Marcell 1987. 13–14., 105–126.

²⁷ Diószegi Vilmos 1978. 108–122.

²⁸ László Gyula 1977. 63.

²⁹ László Gyula 1977. 59.

fogva hurcolt alak páncélja ugyanolyan mintázatú, mint az égi vadászat jelenet harcosának páncélja.³⁰ Ugyancsak ő említi először a letnicai vereteket is, mint a 2. korszak ábrázolásainak párhuzamait, és hívja föl a figyelmet arra, hogy az egyik letnicai lemezen egy lándzsás harcos mellett levágott fejet ábrázolnak, amelynek haja vagy fejdíszje ugyanolyan, mint a 2. korszak mitikus csodálányon íjjal vadászó alakjának.³¹

A László Gyula által összegyűjtött, megfigyelt motívumokat, értelmezési kísérleteket a következőkkel egészíthetjük ki: a tavasz szimbólumaként leírt állatküzdelem és az ősz jelképeként értelmezett égberagadási jelenet a korszakon nem egymás mellett van, mindkét oldalukon egy másik jelenetet fognak közre, tehát elvben nincs akadálya, hogy az égberagadási jelenettől szemből nézve balra lévő győztes fejedelmet a téli napforduló jelképének, az állatküzdelemtől balra lévő égi vadászatot pedig a nyári napforduló jelképének gondoljuk. Ezáltal a négy kép még szorosabb kapcsolatban levőnek tűnik László herceg és a kun vitéz párviadalának ábrázolásaival. Mindkét történetet a négy évszaknak megfelelő négy jelenetben ábrázolják, mindkettőben lándzsás és íjas hősök szerepelnek. Feltehetőleg a nagyszentmiklósi 2. sz. korszakon is egy párviadal évszakonkénti eseményeit ábrázolták. A két történet azonban nem teljesen ugyanaz, mégis a korszakon ábrázolt lándzsás és íjas alakokról is megállapítható, hogy egymás ellenfelei. Ezt a korszakon úgy jelzik, hogy a győztes fejedelem legyőzött ellenfele és az égi vadász azonos mintájú páncélt visel. Az egyik letnicai lemezen is hasonlóképpen jelzik, hogy ki a lándzsás hős ellenfele: a lemez bal felső sarkában egy levágott fejet ábrázolnak, amelynek haja vagy fejdíszje ugyanolyan, mint a 2. sz. korszak íjazó égi vadászé. Az ábrázolt történetek közös eredetének és jelentésének legfőbb bizonyítéka a kulagisi ezüstpál, amelyen az égi szimbólumokkal jelölt két hős közelharcot vív, arra teljesen alkalmatlan fegyverekkel, mégpedig az egyikük lándzsával, a másik íjjal.³²

A László herceg történetével való párhuzam elárulja, hogy a nagyszentmiklósi 2. korszakon is a lándzsás alak jelképezi a világosságot és a jót. Ábrázolása azért kapcsolódik a téli napfordulóhoz, mert az újjászületésének ünnepe, akkor kezdenek hosszabodni a napok. A 2. sz. korszak művésze azt is ábrázolni próbálta, hogy a küzdelem örök, évről-évre visszatérő esemény, a két hős újra meghal és feltámad. Erről a szándékról tanúskodik, hogy a győztes fejedelem legyőzött ellenfelének arcvonásai hangsúlyozottan öreg emberre utalnak, míg a vele azonos égi vadász két évszakkal korábban igen fiatal, szinte siheder még. A legyőzött ellenfél arcvonásai megegyeznek a nyeregkápára csatolt levágott fej arcvonásaival. Minden ugyanúgy történik, ahogy egy évvel azelőtt.

Eurázsia nagy területein, mindenütt, ahonnan László herceg freskókon ábrázolt történetének, valamint a nagyszentmiklósi kincs 2. korszóján ábrázolt történet valamelyik jelenetének párhuzamát régészeti leletekből ismerjük, feltételezhetjük, hogy ismert volt a lándzsával harcoló világosság és az íjjal felfegyverzett sötétség örök küzdelméről szóló mítosz valamely változata.

Ebben a kulturális közegben természetes volt, hogy az egyes etnikai egységekben („törzsszövetségekben”) kialakuló hatalmi központok magukat a világossággal, a jóval azonosítsák és a fehér színnel szimbolizálják, ellenfeleiket pedig a sötétséggel, a rosszal azonosítsák és a fekete színnel szimbolizálják.

Ha a felsorolt történeti forrásokat a fentiek figyelembevételével elemezzük, néhány új következtetésre juthatunk.

Időrendben haladva, először a heftalitákról. A források egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak külső és belső tulajdonságaikról, életmódjukról. Az ellentmondást Czeglédy Károly úgy oldotta föl, hogy megkülönböztetett nyugati és keleti heftalitákat.

30 László Gyula 1977. 70.

31 László Gyula 1977. 61–62.

32 Marschak, Boris 1986. 198. kép.

A nyugatiakra vonatkoznak azok az adatok, amelyek szerint a heftaliták nem formátlan arcúak, fehér testűek, rendezett monachikus államuk van, nem nomádok, hanem város-lakók, írástudók és keresztények. (Prokopios, Mar Aba, Menandros, Kosmas). Őket nevezi Prokopios fehér hunoknak és ők a heftalita törzsszövetség vezetői. A keleti heftaliták ezzel szemben vad nomád harcosok voltak, valószínűleg buddhisták, illetve a lovat, az ég és a tűz szellemét imádták.³³ Az adatok egy kétpólusú (duális) társadalmi struktúra meglétét bizonyítják. A heftalitákról szóló forrásokban olvashatunk először arról, hogy valamely etnikum két csoportja külső testi jegyeik tekintetében is különbözik egymástól. Ezt később, más népekről szóló híradásokban is olvashatjuk. Ezzel kapcsolatban egyrészt arra gondolhatunk, hogy a források szerzői nem voltak tisztában a fehér–fekete megkülönböztetés szimbolikus jellegével, másrészt, mint már utaltam rá, elképzelhető, hogy ez a társadalmi felállás két korábban önálló csoport egybeolvadásakor alakulhatott ki, a külső testi jegyekben esetleg valóban látható eltéréseket a hatalmon lévő néprész vagy csak a hatalmi elit tudatosan igyekezett fenntartani, ily módon is a hatalomtól minél többeket távoltartani szándékozván. Harmadik lehetőségként fölmerülhet, hogy a hatalmon lévők-től a történetírók tudatosan átvették a fehér–fekete megkülönböztetésnek szimbolikusán a külső testi jegyekre való vonatkoztatását. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a forrásokból rekonstruálható duális struktúra ellenére a fehér–fekete duális osztályozó rendszer nem biztos, hogy létezett a heftalitáknál. Vezető erejük ugyan a fehér hun nevű néprész volt, de a keleti heftalitákról nem jegyezték föl, hogy a fekete jelzővel illetve volna őket. Nem kizárt, hogy a nyugati heftaliták fehér hun neve az égtájra utal, a nyugatnak ugyanis a fehér a színe az általam már említett másik rendszerben. Több más népvét lehetne még említeni, amelyek a fehér és a fekete jelzők közül csak az egyikkel maradtak fenn és emiatt velük kapcsolatban csak gyanúkat fogalmazhatjuk meg, de az általunk bizonyítani kívánt duális struktúrába nem illeszthetők be (fehér horvátok, fehér oroszok, karagasszok, karasszinok stb.).

Vannak azonban egyértelmű adataink is a fehér–fekete duális társadalmi struktúráról. Ilyen az orosz őskronika több helye a fehér és fekete ugorokról. László Gyula a kettős honfoglalás című művében úgy vélekedett, hogy a fehér ugorok a 670 körül a Kárpát-medencébe bevándorolt magyar nyelvű onogurok, a fekete ugorok pedig az Árpád vezetésével érkezettek, akik valamilyen török eredetű nyelvet beszéltek.³⁴ Forrásgyűjteményében László Gyulához hasonlóan Györffy György is fehér és fekete magyarokként közli a fehér és fekete ugor népvéket.³⁵ Tóth Sándor szerint is a fehér és fekete ugor egyaránt magyar néprészekre vonatkozik.³⁶ Később a fehér ugorokról ezt már nem állította.³⁷ Ez a feltevés azonban vagy leküzdhetetlen kronológiai problémák elé állította a kutatókat, vagy bizonyíthatatlan elméletek felállítására ösztönözte őket. Ha azonban arra a régóta ismert és elfogadott állításra gondolunk, hogy az ugor népnév az onogurból származik³⁸ és eszünkbe jut az is, hogy az onogur egységen belül a magyarok a vezető török néprész hatalma alá tartoztak, akkor megállapíthatjuk, hogy a Régmúlt Idők Krónikája egy olyan duális társadalmi berendezkedés emlékéét őrizte meg, amelyben a vezető réteg a török nyelvű fehér ugorok közül került ki és ellenlábait, a magyarokat, illetve az őket képviselő vezetőiket a fekete jelzővel (fekete ugorok) illette. A magyarság a honfoglalás után megszabadulván az onogur egységen belüli függő helyzetétől és ennek bélyegétől a fekete ugor névtől, az újabb politikai szituációnak megfelelően már önmagán belül különböztetett meg fehér és fekete magyarokat. Ily módon a kijevei őskronika

33 *Prolemaios szír kivonatos átdolgozása, Szung Jün és egyéb kínai források; Czeglédy Károly* 1954. 2–6.

34 *László Gyula* 1978. 9., 33., 137–148.

35 *A magyarok elődeiről* 1975. 125–126. *Kniezsa István* fordítása.

36 *Tóth Sándor* 1983. 4.

37 *Tóth Sándor* 1987. 27.

38 *Király Péter* 1977. 12–13., felsorolja a szakirodalmat.

kronológiáját a magyar őstörténet szempontjából nyugodtan elfogadhatjuk. Az, hogy a fehér ugorok mikor jelentek meg Kijev alatt és hová tartottak, ebből a szempontból másodrangú kérdés.

Mielőtt azonban a magyarság önálló erővé vált volna, még egy rövid ideig tartó kazár alávetettség következett. Ugy gondolom, a kazár hatalom is használta magára a fehér, a hatalma ellen fellépőkre pedig a fekete jelzőt. A források ugyan csak fekete kazárokat említenek, de a kazár főváros arab és török neve egyaránt fehéret jelentett. A keleti forrásokban pedig szerepel az, hogy a fekete kazárok mellett van egy másik kazár csoport, amelyik fehér és feltűnően szép.³⁹ A bináris oppozíció létét bizonyíthatja az is, hogy Sarkel erődje a szakirodalom szerint a magyarok ellen épült, az erőd neve ugyanis fehér épületnek fordítható,⁴⁰ és azért illik bele rendszerünkbe, mert a magyarok, akik ellen védekezésül épült, függő, lázadó helyzetük miatt a források fekete kazárjai között kereshetők, ha ugyan nem kizárólag őket neveztek így (is). Mindez egyben arra is rámutat, hogy a fehér és fekete színeket magukban foglaló helynevek egyes esetekben talán mégis többet jelentenek az építőanyag színére való utalásnál. Erre rövidesen visszatérek.

A fehér és a fekete színeknek a korabeli eseményekben az általam feltételezett jelentése miatti használatát bizonyítandó, a szavárd népvét is a szabir népnévvel való (etimológiailag egyébként elfogadható) egyszerű azonosítás helyett a Konstantin által megadott „fekete fiúk” jelentésében szeretném értelmezni.⁴¹ Ezáltal igen fontos apróságok nyernek értelmet a császár fő művében, amelynek magyarokról szóló részei Bulcsu és Tormás hercegek beszámolóján alapulnak. A szöveget olvasva látható, hogy a két magyar úr a népnévnek azt a jelentését, amely elárulja a magyarság valamikori függő, lázadó helyzetét, igyekezett homályban hagyni Konstantin előtt. Ezért olvashatjuk az igazság helyett azt, hogy a magyarokat „valamilyen okból” szavarti aszfalinak nevezték. Ezzel együtt nem állották azt is állítani, hogy a magyarok felett sem saját, sem idegen fejedelem sohasem uralkodott. Pedig a császár, amint a másik művéből kitűnik, a név jelentését ismerte, kérdés, hogy annak szimbólum értékével is tisztában volt-e. Ugyanezek az urak, akik saját népiük története ügyében ilyen tapintatosak tudtak lenni, hatalmi pozícióból dőlyfösen minősítik a kabarokat, úgy mondják: „holmi kabarok”.⁴² A kabar népnév jelentése valószínűleg lázadó,⁴³ ezért a fekete szinonimájaként értelmezhető, és ennek alapján a fekete kazárok közé talán odagondolhatjuk a kabarokat is. A szavárd népnév fekete jelentése értelmezi azt is, hogy a kettészakadt magyarság Perzsia vidékén letelepült részét miért nevezik továbbra is szavarti aszfalinak: nyilván nem tudtak megszabadulni az idegen függőségtől, lázadó mivoltuktól.

A fehér–fekete duális osztályozó rendszer a Kárpát-medencébe betelepült magyarság körében az élet egyéb területeire is behatolt, de megmaradt a politikai szférában is, a hatalom és ellenfelei megkülönböztetésére. A fehér és a fekete jelzőket a magyarok mellett a később betelepült kunokra is alkalmazták. A XIII. századi magyar krónikák már a Szkihiában élt kunokról is tudták, hogy fehér és fekete csoportjaik voltak.⁴⁴ Ez azonban lehet, hogy csak a Kárpát-medencében később kialakult rendszer visszavetítése a korábbi időkre.

Különös jelenség és a tárgyalt korban a források csak a magyarokkal kapcsolatban őrizték meg annak emlékét, hogy egyes személyek is megkaphatták a fehér jelzőt. Az Ár-

39 *Ibn Fadhlán, Isztakhri, Ibn Haukál*, MHK 1900. 216., 235.

40 *Györffy György* 1977. 318.

41 Már történt ilyen jellegű kísérlet: a fekete ugorokat azonosította a szavarti aszfalival Omeljan Pritsak. *Pritsak, Omeljan* 1953. 378.

42 *Moravcsik Gyula* 1950. 174–175.

43 *Németh Gyula* 1991. 262–265.

44 *SRH* 1937–38. I. 148.

pád-ház két tagjáról, I. András királyról és testvéréről Béla hercegről, a későbbi I. Béla királyról tudjuk ezt.⁴⁵ Horváth János szerint ez azt jelenti, hogy ők a fehér magyarok közé tartoztak, és a fehér jelző rangot, előkelőséget, nemességet jelentett. Hasonló eredményre jutott később Peter B. Golden és Tóth Sándor is. Ennél tovább csak úgy jutunk a probléma megoldásában, ha fölfigyelünk arra, hogy a fehér jelző itt kifejezetten személyre szól, András és Béla testvéreinek, a legalább ugyanannyira előkelő és rangos Leventének nem jár ki. Levente a krónikák szerint nem keresztény életet élt, és pogány módra temették el.⁴⁶ Szerintem ezért nem lehetett ő is fehér. Ezek az adatok újfent elárulják, hogy a fehér–fekete osztályozó rendszer jó–rossz értelemben volt használatos. A fehér jelzővel az Árpád-házi utódok történetírói minősítik pozitívan a pogánylázadások idején a központi hatalmat és a kereszténységet megőrző uralkodókat, Andrást és Bélát. Krónikáinknak ez a részlete is azt bizonyítja, hogy a fehér–fekete minősítő rendszer ilyen használata a tárgyalt népeknél az uralkodói elit köréből eredt és saját hatalmuk jelzésére szolgált.

A krónikák azonban I. András királyt nemcsak fehérnek, hanem katolikusnak is nevezik. A korai magyar államban a két jelző összekapcsolódásáról és az emögött lévő sajátos ideológiáról egyéb adataink is vannak. Mindannyiunk előtt ismert, hogy a keresztény vallás épített a megelőző idők hiedelemvilágára, mitológiájára. Jézus Krisztus személye is rendelkezik a naphéroszok egyes vonásaival, születése a téli napfordulóhoz, a nap évenkénti újjászületéséhez kapcsolódik. Egyes esetekben ábrázolása a dualisztikus mítoszok őszi napforduló jelenetét idézi.⁴⁷ A keresztény állatszimbolika is épít a korábbi hiedelmekre, és az ördög fekete színe mutatja, hogy a jó ellentétét a hagyományos szimbólumrendszerben jelenítették meg. A kereszténység tehát annyiban lép túl a dualisztikus világnézetben, hogy csak az egyik oldal, a jó tiszteletét hirdeti. A kialakuló magyar államnak szüksége volt a kereszténységre pozíciói megerősítésére, és ezáltal szerencsésen egymásra talált az, hogy a fehér–fekete duális osztályozó rendszerben a magyar uralkodó réteg a fehér oldalra helyezte magát, azzal, hogy a kereszténység is ezen az oldalon állt. Jézus személyében is azonosítható volt a két világmozgató erő közül a jóval. Innen eredtetném első keresztény uralkodónk Szt. István megszállott vallásosságát. Mint hatalomgyakorló és mint keresztény kétszeresen is a jó oldalon állt hite szerint. Azzal, hogy pénzein lándzsát tartó kéz jelenik meg és a koronázási paláston önmaga is lándzsával szerepel, ugyanezt fejezi ki: a lándzsa keresztény uralkodói szimbólum, de a nagyszentmiklósi kincs 2. sz. korszóján a téli napfordulóhoz, a nap újjászületéséhez kapcsolódó „győztes fejedelem” szintén lándzsával jelenik meg.⁴⁸ A dualisztikus mítoszok elődeink által ismert változatában a lándzsás szereplő testesítette meg a jót, a világosságot, amint azt korábban már próbáltam bizonyítani. Ennek az összefonódásnak a hangsúlyozásával a magyar királyság és a magyarországi keresztény egyház saját közös hatalmát kívánta erősíteni és az emberek számára az új hit elfogadását könnyebbé tenni. A kereszténység előtti hiedelmekre való tudatos építésről tanúskodik Szűz Mária, mint a magyarok nagyasszonya kultuszának táplálása is. Ez a koncepció, a régire való építkezés a magyar állam önmagát igazoló ideológiájának egyik alappilléreként évszázadokig létezett. A Magyar Anjou Legendárium képen László herceg és a kun történetében szereplő elrabolt lányról végül kiderül, hogy Szűz Máriával azonos.⁴⁹ Központi terv és akarat mellett szól

45 Horváth János 1967. 101–105.

46 SRH 1937–38. 344.

47 László Gyula 1977. 92.

48 Gedai István 1986. 34., 37.

49 Jankovics Marcell 1987. 16., 107.

az a tény is, hogy a történet temploni ábrázolásai nagyjából egy időben készültek, közös mintát követnek.⁵⁰

A kereszténység előtti mitológiára való tudatos visszautalásként értelmezhető az 1270 körül készült ludaspusztai kereszt is, amelynek és más középkori emlékeknek ilyen értelmezéséről a Művészet című folyóiratban zajlott vita.⁵¹ A keresztet Nagykőrös határában Ludas elpusztult középkori falu templomának romjai között találták.⁵² A kereszt, egyebek között azért különleges, mert Krisztus olyan fejdísszel jelenik meg rajta, mint a nagyszentmiklósi kincs 2. korszójának hátrafelé nyilazó égi vadásza, akiről eddig azt próbáltam bizonyítani, hogy a sötétség, a rossz jelképe, színe a fekete. (A hasonlóság még nagyobb a 7. korszó feje fölé ágat emelő alakjának fejdíszével. A két személy ugyanaz, erről tanúskodik, hogy az általuk megült mesebeli állatok feje – fülei, szakállá – lényegében azonos.) Ez a látszólagos ellentmondás azonban könnyen feloldható. A XIII. századtól kezdve a keresztben Krisztus szenvedéseiben, megszegyenyelten jelenik meg: a feje fölötti négy betű arra utal, hogy ő a zsidók királya, fején a töviskorona is az igazi koronát gúnyolja ki.⁵³ Ezt a töviskoronát helyettesíti valami más a ludaspusztai keresztben: a sötétséget, a gonoszt jelképező égi vadász fejdísz. Így teljes és egyértelmű a Bibliában még járatlanok számára is Krisztus megszegyenyülése.

A fehér színnek a korai magyar állammal és kereszténységgel való összekapcsolódása konkrét helynevek értelmezésében is eligazít. A források alapján már Horváth János is jelentést tulajdonított a Fehéregyház, Fehértemplom típusú helyneveknek, a fehér színt ezekben az esetekben is méltóság- és rangjelzőnek tartotta és megpróbálta összekapcsolni azzal a nézettel, amely a fehér színt a templomok építőanyagából vezette le.⁵⁴ A fehér színnek az uralkodóházhoz való kötődése miatt a Fehéregyház, Fehértemplom típusú helynevek az uralkodóház valamilyen szerepére utalnak ezen helységek és egyházak alapításában.

A fehér–fekete opozíciós sémában rögtön értelmet kap két város, Székesfehérvár és Gyulafehérvár elnevezése is. Székesfehérvárról István király kisebb legendájában azt olvashatjuk, hogy különleges előkelősége miatt kapta nevét.⁵⁵ Ez fontos adat Horváth János számára, amikor a fehér szín jelentéséről értekezik, nehezen tudja már azonban Gyulafehérvár nevét beépíteni elméletébe, mivel pár oldallal előbb éppen azt bizonyította be, hogy Fekete Magyarország a gyulák országrésze volt.⁵⁶ Itt sincs semmi ellentmondás. A gyula azáltal, hogy István ellen fellépett, a központi hatalom szempontjából kiérdemelte a fekete jelzőt. Saját központját, Gyulafehérvárt viszont saját hatalmi igényei kifejezésére jelölte a legfőbb hatalom központjának járó fehér jelzővel. A fehér és a fekete színek használata ugyanúgy a két hatalmi centrum versengéséről árulkodik, mint más adatok.

Érdekes szellemi játék lenne tovább gyűjteni különböző területekről és korokból a fehér és fekete színek jó–rossz értelemben való használatát tükröző adatokat.

Nekem azonban célom ennél kisebb volt, azt próbáltam bizonyítani, hogy a népvándorlás kor egyes népeinél kimutatható a fehér és fekete színek ilyen értelmű használata és ennek a felismerésnek révén egyes történeti források eddig nehezen értelmezhető helyei válnak világossá, mégpedig oly módon, hogy szervesen beleilleszkednek a magyarság történetéről eddig felhalmozott ismereteink közé.

Leírtam fehéren–feketén, a döntés az olvasóé.

50 Jankovics Jarcell 1987. 90–91.

51 Kátay Mihály 1937a, b, Tóth Sándor 1974., 1975., Bosnyák Sándor 1974., Pap Gábor 1975a, b.

52 Kovács Éva 1968. 43.

53 A keresztény művészet lexikona 1986. 173.

54 Horváth János 1967. 110.

55 SRH 1937–38. II. 396.

56 Horváth János 1967. 107., 109.

Balanyi György

1931 Szent István. Bp.

Bosnyák Sándor

1974 Meddig élt „Napisten”? Adalékok parasztságunk napkultuszának kérdésköréhez. Művészet 9. sz. 46–47.

Czeplédy Károly

1949a A karluk törzsek nevei. Magyar Nyelv. 164–168.

1949b A kunok eredetéről. Magyar Nyelv. 43–50.

1954 IV–IX. századi népmozgalmak a steppén. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 84. Bp.

De Cerimoniis

1829 Konstantinos Porphyrogenitos: De Cerimoniis. Hrsg. von Reiske J. J. Bonn

Diószegi Vilmos

1978² A pogány magyarok hitvilága. Bp.

Gedai István

1986 A magyar pénzverés kezdete. Bp.

Gombos F. Albin

1937–38 Catalogus fontium historiae Hungaricae I–II. Bp.

Györffy György

1977 István király és műve. Bp.

1984 Államszervezés. Magyarország története I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Bp. 717–834.

Hóman Bálint

1935 A törzsszervezet bukása. Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet I. 2. bővített, teljes kiadás. Bp. 153–180.

Horváth János

1967 Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. Székesfehérvár évszázadai 1. Az államalapítás kora. Székesfehérvár. 101–116.

Hrabal, Bohumil

1992

Zsebcserek. Pozsony

Ivanov, Vjacseszlav Vszevolodovics

1969 Dvoičnaja klassifikacija u afro-aziatskih narodov. Narody Afriki i Azii 5. (Megtalálható magyarul is a szerző Nyelv, mítosz, kultúra c. kötetében. 1984. Bp.)

Jankovics Marcell

1987 Csillagok között fényességes csillag. Bp.

Karácsonyi János

1904 Szent István király élete. Bp.

Kátay Mihály

1973a Napisten színeváltozásai I. Művészet 11. sz. 3–5.

1973b Napisten színeváltozásai II. Művészet 12. sz. 45–46.

Jutta Seibert (szerk.)

1986 A keresztény művészet lexikona. Bp.

Király Péter

1977 A magyarok említése a 811. évi események óbolgár leírásában. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 148. Bp.

Kovács Éva

1968 Limoges-i zománcok Magyarországon. Bp.

Kongas, Elli Kaija–Maranda, Pierre

1972 Strukturális modellek a folklórbán. Strukturális folklorisztikai tanulmányok. Documentatio Ethnographica II. Szolnok

Kristó Gyula

1985 A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica LXXXII. Szeged. 11–17.

László Gyula

1944 A honfoglaló magyar nép élete. Bp.

1977 A nagyszentmiklósi kincs. Bp.

1978 A kettős honfoglalás. Bp.

Lévi Strauss, Claude

1958 Anthropologie structurale. Paris

MHK

1900 A magyar honfoglalás kútfeői. szerk.: *Pauler Gyula–Szilágyi Sándor*. Bp.

A magyarok elődeiről

1975² A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rendezte Györffy György, Bp.

Marschak, Boris

1986 Silberschätze des Orients. Leipzig

Moravcsik Gyula

1950 Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította Moravcsik Gyula, Bp.

Németh Gyula

1991 A honfoglaló magyarság kialakulása. Második, bővített és átdolgozott kiadás, közléteszi Berta Árpád. Bp.

Pamjatniki literatury drevnej Rusy

1978 Pamjatniki literatury drevnej Rusy. Načalo ruszkoj literatury. XI–načalo XII veka. Moszkva

Pauler Gyula

1899 A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Második, javított kiadás. Bp.

Pap Gábor

1975a Észrevételek és kiegészítések. A ludaspusztai kereszt tárgyában. Művészet 1. sz. 6–8.

1975b További észrevételek és kiegészítések. A ludaspusztai kereszt tárgyában. Művészet 3. sz. 45–47.

Pritsak, Omeljan

1953 Orientirung und Farbsymbolik. Saeculum 4.

de Saussure, L.

1923 Le système cosmologique Sino-Iranien. Journal Asiatique. 235–297.

SRH

1937–38 Scriptores Rerum Hungaricarum I–III. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Bp.

Székely György

- 1964 Magyarország története a honfoglalástól Mohácsig. *Molnár Erik–Pamlényi Ervin–Székely György* (szerk.): Magyarország története I. Bp. 39–158.

Tóth Sándor/1

- 1974 Még egyszer a ludaspusztai kereszttről. *Művészet* 9. sz. 44–45.
1975 Nézzük meg jól a múlt emlékeit. *Művészet* 2. sz. 44–47., 49.

Tóth Sándor/2

- 1983 A fehér és fekete magyarok kérdéséhez. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* LXXV. Szeged. 3–9.
1987 Kabarok és fekete magyarok. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* LXXXIV. Szeged. 23–29.

Váczy Péter

- 1938 Gyula és Ajtony. Szentpétery emlékkönyv. Bp. 475–506.
1940 A hunok Európában. *Németh Gyula* (szerk.): *Attila és hunjai*. Bp. 61–142.

Veres Péter

- 1976 Duális osztályozó rendszerek. *Ethnographia*. 348–358.

ÚJABB ADATOK AZ AVAROK ÚGYNEVEZETT REFLEX ÍJÁRÓL (Íjtanulmány a bácskai avar kori leletek alapján)

FÁBIÁN J. GYULA—RICZ PÉTER

Cs. Sebestyén Károly 1930-ban megjelentetett munkája, amelyben fölfedte, hogy az avar kori sírokban található csontlemezek merevítőként szolgáló íjveretek¹ megnyitotta az avar kori íj rekonstruálásának a lehetőségét. Mégsem ezen az úton haladt tovább a csontlemezekkel merevített összetett íjak kutatása, mivel a figyelem a honfoglalás kori magyar íj felé fordult. A honfoglalás kori magyar íj elvi rekonstrukciója és ennek leírása szintén Cs. Sebestyén Károly nevéhez fűződik.² Őt követően László Gyula is foglalkozott a témával,³ később pedig elkészültek Jakus Kálmán majd Fábíán Gyula íjrekonstrukciói.⁴ Ezután U. Kőhalmi Katalin átfogó munkája⁵ gazdagította a témakört felvázolva a nomád íjak fejlődési fázisait és összefüggéseit. Az ismeretanyag bővülésével mind több jel mutatott arra, hogy az íjkutatás kezdeti szakaszában született, később pedig tényként elfogadott több megállapítás is kétséges. Csak egy példát említünk: már Fábíán professzor sem olyanak készítette el honfoglalás kori íjrekonstrukcióit, amilyenek Sebestyén fölvázolta. Egyrészt nem csinálta őket olyan erősen reflexes alakúra, másrészt a hajlékony kar görbületét is másképpen alakította, úgy tűnik helyesen. Ennek ellenére az íjról kialakult kezdeti elképzelés szinte semmit sem változott. Ha azonban valaki az íj elkészítéséhez lát, rendkívül sok kérdéssel találja magát szemben. A nehézségek ellenére úgy látszik, hogy a nomád íjak közül mégis a honfoglalás kori magyar íjat ismerjük legjobban.

Mint már említettük, az avar íj tanulmányozása háttérbe szorult, habár a leletanyaga sokkal gazdagabb volt, mint a magyar íjé. A néhai Jugoszlávia területén Josip Korošec,⁶ majd pedig Ricz Péter⁷ foglalkozott az avar íjjal. A rekonstrukció szempontjából kulcsfontosságú kérdés, hogy az íjak felhúrozva vagy húr nélkül kerültek-e a sírba. A leletek alapján mindkettőre volt példa, ez azonban inkább bonyolította, mintsem egyszerűsítette a problémát. Az avar íjjal kapcsolatban felvetődő kérdések a következő négy tárgykörbe sorolhatók:

1. az íj szerkezete és működése (ismert, Sebestyén⁸),
2. az íj anyaga (részben ismert),
3. az íj geometriája és részletmegoldásai (bizonytalan),
4. az íj előállítási technológiája (bizonytalan).

Az itt bemutatott munka alaktanulmány, a régészeti és a néprajzi kutatásokra támaszkodva a rugalmasságtan eszközeivel próbálja meg kibővíteni az avar íjról szerzett eddigi ismereteinket. Úgy véltük, hogy a felmerülő problémákat helytelen volna különböző mó-

1 Cs. Sebestyén Károly, 1931.

2 Cs. Sebestyén Károly, 1933.

3 László Gyula, 1944. 337–344.

4 Fábíán Gyula, 1967. 101.

5 U. Kőhalmi Katalin, 1972.

6 Josip Korošec, 1959. 103–117.

7 Péter Ricz, 1982.; Péter Ricz, 1983.

8 Cs. Sebestyén Károly, 1931.

don működő íjak részleges azonosításával megoldani. Az erőltetett analógiák csak fokoznák a zavart, hiszen a nomád íjak családja egyedekben rendkívül gazdag. Már Cs. Sebestyén Károly is több mint tíz, megoldásaikban egymástól különböző összetett íjat sorolt fel a munkájában:⁹ türk, perzsiak, indiai, kínai, észak-ázsiai, baskír, mongol, avar, osztjákok és jakutok, honfoglaló magyarok íja stb. Véleményünk szerint nem szabad átsiklani a részletkülbségek fölött, hiszen technikai szempontból sok esetben éppen azoktól jobb vagy rosszabb egy-egy íjmegoldás! A helyes rekonstrukcióhoz pontosan kell tudnunk minden egyes részegység feladatát, hogy milyen a hatása, és hogyan működik az egész keretein belül. Tapasztalataink szerint célravezetőbb először úgy feltenni a kérdést „milyen nem lehetett” egy bizonyos megoldás, csak ha már nem járható ez az út, akkor keressük a választ a „milyen lehetett”-re.

A föntiekhez híven az avar íj tanulmányozását az alapoknál, a rendelkezésünkre álló sírleletek áttekintésével kezdtük. Az íj formájára és méreteire az egyedüli íjmaradványok, az íjmerevítő csontok alakjából, valamint a belőlük képzett csontcsoportok egymás közti viszonyából lehet következtetni. Ezt a sír alaprajza rögzíti. A vajdasági Bácskában a következő avar kori lelőhelyről ismertek íjcsont mellékletek: Topolya (Bačka Topola)–Bánkert-Vágóhíd; Szokolac (Sokolac)–Moravicai út; Ada – volt Bakos téglagyár; Péterréve (Pecelo, Bačko Petrovo Selo)–Csikér; Gombos (Bogojevo)–I, II. és IV; Csonoplya (Čonoplja) – volt Partizan téglagyár; Szabadka (Subotica) – volt Mácskovits téglagyár és Kelebiai út; Palics (Palić)–Kanizsai út. Ezek közül kiemelkednek a gombosi (Bogojevo) I. számú (a régi irodalom szerint), valamint a bácsstopolyai (Bačka Topola) Bánkert temető leletei. A topolyai temető feltárását a szabadkai Városi Múzeum szakemberei, Szekeres László és Ricz Péter végezték.¹⁰ A Gomboson ismert négy temető közül az egyes számú maradványait Wellenreiter Pál zombori muzeológus tárta fel, a leletanyagon pedig Josip Korošec dolgozott, és ő adta közre.¹¹

A topolyai Bánkert szarmata-avar temető 166 avar kori sírjának feltárása során összesen 13-ból kerültek napvilágra íjcsontok. Túlnyomórészt feldűt, kirabolt sírgödör-ről volt szó, azonban szerencsés véletlen folytán szinte valamennyi esetben az íjveretek helyzete tekintetében igen kiváló és használható adatokhoz jutottunk. Ez alkalommal a 25, 34, 36, 48 és a 196-os számú sírokból előkerült íjmaradványok helyzetét tettük vizsgálatunk tárgyává. Ugyanakkor a gombosi temetőkből mindössze egy (de annál fontosabb), az egyes számú temető 25-össel jelölt sírjának a maradványait elemeztük részletesen (1. ábra).

Ez utóbbi sírban a nyújtott testhelyzetben a hátára fektetett halott bal oldalán egy összetett íj csontlemezei, míg jobb oldalán a tegez csontlemezei, valamint vas nyílhegyek kerültek elő. Attól függetlenül, hogy a koponya hiányzott, a váz többi része, illetve a leletek in situ helyzetben voltak. Az ásató régész véleménye szerint a koponya hiányát rituális bolygatással lehet magyarázni.¹² Az íj felső részének csontlemezei (négy darab) a bal váll magasságában helyezkedtek el. A három részből álló markolat a bal alsókaron, míg az alsó csontborítás lemezei (négy darab) a két térd között, végükkel a jobb lábszár-csont belső oldalán feküdtek. Mind a felső, mind az alsó íjkarvég borítás két kiszélesedett fejű, közepes ívű, az elkeskenyedő alsó részen 5–6 cm hosszán irdalt csontlapból, valamint két-két túszerűen lekeskenyített, a szélesebb végeken úgyszintén 4–5 cm hosszán irdalt enyhe görbületű csontlemezből állt. A markolat ferdén lekeskenyedő oldalmezei és a középső csontmerevítő végei is irdaltak.¹³

9 Cs. Sebestyén Károly, 1931.

10 László Szekeres, 1978.

11 Josip Korošec, 1959. 103–117.

12 Josip Korošec, 1959. 116.

13 Josip Korošec, 1959. 107.

A fentiekben ismertetett sír kulcsfontosságú szerepet játszik, ugyanis a benne talált leletek minden kétséget kizáróan felhúrozott állapotban sírba helyezett (eltemetett) íjhoz tartoztak! Először meghatároztuk az íjcsont maradványok helyzetét egy lokális, úgynevezett „húr-vessző” derékszögű koordináta rendszerben, amelynek az egyik tengelye a húr rögzítési pontjai között meghúzódó képzeletbeli „húr”, a másik pedig az ezt felező „vessző” tengely (1. ábra). Ezután ennek a sírnak az íjmaradványaival kapcsolatban elvégeztünk egy számítógépes elemzést, amelyet itt röviden ismertetünk.

Rugalmaságtani megközelítésből az íj egy hajlékony hajtószerkezet, amelynek három jellegzetes állapota van: a húr nélküli, a felhúrozott valamint a kifeszített. Ha ezek közül bármelyik ismert, a hozzátartozó másik két állapot már nem tetszőleges, és számítás útján meghatározható. Az íj működése és hatékonysága két adatcsoporttal írható le. Az első adatcsoport az előre rögzített tényezők összessége, a második pedig az előzőekhez illeszkedő tényezők halmaza, ahogyan azt a 2. ábra mutatja.

Az íjkészítés a fent említett tényezők egymás közti viszonyának a gyakorlati úton történő optimalizálása, amelynek során két ellentétes követelményt kell kielégíteni. Az íjat egyrészt kellően rugalmasra kell csinálni (ami a hajlékony karok keresztmetszeteinek a csökkentésével érhető el), másrészt nem szabad túllépni az íj anyagának (illetve anyaga-inak) a szilárdságát (pontosabban megfolyásának határát), ami viszont az íjkarok megvastagításával érhető el. Összetettsége folytán a feladat csak fokozatos megközelítéssel oldható meg, számítógép segítségével szimulálva az íj működését. Ezt elvileg két módon végezhetjük. Az egyik változat szerint az íj húr nélküli állapotából kiindulva elfogadjuk a méreteit, kiszámítjuk az íj alakját a kifeszített állapotában, majd ellenőrizzük az íjban ébredő feszültségeket. A másik változat szerint az íj kifeszített állapotából kiindulva először méretezzük az íjat, majd a deformációs számítás segítségével meghatározzuk az íj alakját húr nélküli állapotában, amivel tulajdonképpen a hajlékonyságát ellenőrizzük. A számítógép gyorsaságából adódóan rövid idő alatt sok íj kombináció vizsgálható ki, amelyek közül könnyen kiválaszthatók a lehetséges esetek, közülük pedig a legkedvezőbbek. Érdemes megjegyezni, hogy a számítógépes elemzés bizonyos tekintetben a néhai íjasmesterek nemzedékekre nemzedékre szálló, több évszázados tapasztalatát helyettesíti. A számítás során elfogadott feltételezések a következők voltak:

– Az elasztikus karok az íjkar végét merevítő csontdobozhoz egy közös érintő mentén csatlakoznak, különben értelmetlen lenne a sarló alakú, erős görbületű merevítő csontlapok alkalmazása, amelyek csak meglehetősen széles csontokból készíthetők el. Az ilyen illesztés közvetlen következménye az, hogy az erős görbületű merevítő csontokhoz kifejezettebb görbületű elasztikus karok tartoznak.

– Az elasztikus karok és a markolat csatlakozásának a szögét az oldalsó markolatmerevítő csontlapok metszésének szöge határozza meg.

– 80 cm hosszú vesszővel számoltunk, a rövidebb vessző ugyanis alkalmatlan a mongol hűrfogásra és a mellig, vagy a szájuztól hátrább történő íjfestítésre. Márpedig szinte minden kifeszített íjbrázoláson ilyen látható (pl. ezüsttálak),¹⁴ valamint egy ujjur vadász képe a kelet-turkesztáni falfestményekről.¹⁵

– Figyelembe vettük a húr nyúlását, amelynek rugalmassági modulusa birkabélen történt előzetes mérések alapján $E = 200\,000\text{ N/cm}^2$ -re adódott.

– A famag anyagát kőrisnek fogadtuk el, rövid terhelésre vonatkozó mutatóit mérések alapján határoztuk meg: elasztikussági határa = 4800 N/cm^2 , rugalmassági modulusa $E = 820\,000\text{ N/cm}^2$.

¹⁴ U. Kóhalmi Katalin, 1972. 5–15. és 16. kép.

¹⁵ Szombathy Viktor, 1983. 261.

– A számítás kritériuma az volt, hogy a fagag elasztikusági határát ne lépjük túl. Ez lehetőséget ad arra, hogy a fagag hajlékonyságát maximálisan kihasználjuk, emellett mégse szenvedjen tartós szerkezetsérülést (plasztikus deformációt), mert ez az íj teljesítő-képességének időbeli leromlásához vezetne. Az elemzés eredménye a 3. ábrán látható.

Következtetéseink az alábbiak:

1. A gombosi 25-ös számú avar kori sírba temetett íj nem volt reflex (visszacsapó) íj, továbbá

2. nem volt szimmetrikus a nyílvesző tengelyére.

3. A fölhúrozott íj húrja és markolata között aránylag nagy a távolság (24,5 cm). Úgy véljük, hogy ez nem tipikus az avar íjra, de mint látjuk előfordulhat.

A föntiekre támaszkodva, valamint a rendelkezésünkre álló többi lelet alapján az alábbi, nagyon valószínű következtetések vonhatók le:

1. Nem minden avar íj volt szükségképpen visszacsapó. Félreértés ne essék, a reflex avar íj nem kizárt dolog, hiszen mint látni fogjuk, a továbbiakban részletesebben ismertetett öt topolyai avar kori lelet közül legalább kettő reflex íjhoz tartozik. Ebben a tekintetben tehát minden egyes sírleletet külön kell elbírálni.

2. Az avar íjakat az esetek többségében húr nélküli állapotban tették a sírba.

Az előzőekben röviden ismertetett íjlemez módszerrel kapcsolatosan a következőket állapíthatjuk meg:

1. Hatékonysága magas fokú. Egy íj teljes elemzése a gyakorlott szakember számára 5–6 órát vesz igénybe. Ez magába foglalja azt az időt is, ami a felső és az alsó kar rugalmasságának az illesztéséhez szükséges, tekintettel arra, hogy a karok nem szimmetrikusak. Az illesztés az egyik kar alakjának és körösztmetszeteinek kombinált variálásával érhető el, ami nekünk négy-öt próbálkozásból sikerült. A néhai íjasmesternek is legalább ennyi kellett, és hogy ez nem mindig sikerült, azt a mandzsu szótár íjkarra vonatkozó „kemény” vagy „győzedelmes” jelzői is igazolják.¹⁶

2. Lehetővé teszi eddigi íj ismereteink rendkívüli kibővítését és pontosítását. A helyes rekonstruáláshoz szükséges időt és munkát nagyságrenddel csökkenti.

A fönti elemzés tükrében röviden bemutatjuk a topolyai avar kori temető néhány sírját.

25. sír: A sír felső és középső része bolygatott, aminek következtében úgy a felső íjkarvég merevítői, mint a markolat csontlapocskái elmozdultak eredeti helyükről. Az alsó íjkarvég merevítő csontlemezei a jobb alsó lábszáron és a lábfejen helyezkedett el. A bolygatás ellenére teljes épségben került elő mind a 11 darab íjmerevítő csontlapocská (4–3–4), melyek szokásos részein a jellegzetes irdalás is megtalálható. Az íj feltételezett fesztávja 164 cm. A két karvég merevítő csontcsoport elemei egyforma alakúak és méretűek, ami ritkaság. Görbületük enyhe. Mindezek alapján valószínű, hogy az íj reflex típusú, valamint hogy felhúrozatlanul került a sírba. Mindkét íjkarvég merevítő szegecselt, azaz „javítgatott”. Ez esetleg arra utal, hogy a csont, amiből készült, nem helyi eredetű.

34. sír: A természetes helyzetben a hátára fektetett halott jobb oldalán a válltól a talpig helyezkedtek el az íj csontveretei. A felső íjkar négy merevítője a mellkas jobb felén a bordákon, a három darab markolati lemez a jobb combcsont mellett, míg a négy darab alsó íjkarvég-lemez a jobb lábfejen feküdt. A karvég merevítők erősen görbültek, végeik több centiméter hosszan irdaltak. A markolat oldalsó merevítő lemezei (2 darab) a végek irányában ferdén lekeskenyednek és ezen a részen irdaltak, éppúgy, mint a középső markolatsont végei. A „húr-vezető” koordináta rendszer azt mutatja, hogy a csontcsoportok nem mozdultak el temetési helyzetükből. Véleményünk szerint ezt az íjat húr nélkül temették el, amit a beakasztási vájatok között meghúzóható képzeletbeli húr és a markolati

¹⁶ U. Kőhalmi Katalin, 1972. 261.

csontok közötti igen kicsi távolság (mindössze 10 cm) is igazol. Az így felhúrozott íj a lövést követően erőset sújtana az íjász íjat tartó kezére. Az íj fesztávja 140 cm, az elasztikus karok a karvég merevítők alapján erősen görbültek lehettek. Szerintünk ez az íj nem reflex típusú. A megkettőzött húrbeakasztó vájatokon kívül ezen az íjon minden „adalék” megtalálható: a felső kar merevítőjén a húrbeakasztó lyukak ferdén kiképzettek, a merevítő végén pedig ott a felhúrozás megkönnyítését szolgáló ék alakú bevágás. Az alsó merevítő csontlapok a kiszélesedett végeiknél szegeccsel vannak összeerősítve.

36. *sír*: Az alsó és a felső íjkarvég csontlemezei a természetes helyzetben a hátára fektetett csontváz koponyájánál, illetve a térdek között a jobb combcsonthoz tapadva kerültek elő. Habár bolygatás nyomai a sírban nem látszódtak, a középső íjmerevítők hiányzanak. A felső íjkarvég lemezeinek alsó görbületrésze törött, aminek alapján arra lehet következtetni, hogy az íjat a temetés alkalmával széttörték, ezért az íj méretei nem rekonstruálhatók. Az alsó íjkar merevítők erős hajlása alapján az elasztikus karoknak is tipikusan fejlett görbülete lehetett. A lelet különlegessége, hogy az alsó íjkar oldalsó merevítőin két, egymástól 1,5 cm távolságra lévő húrbeakasztó vájat van. Valószínűleg a húr időjárástól függő megnyúlásának az ellensúlyozására szolgáltak. A beakasztó vájatok ferdén vágottak.

48. *sír*: A sír felső és középső része bolygatott, aminek következtében a markolat három csontlemeze elmozdult helyéről. A bolygatás ellenére a felső íjkarvég csontmerevítőinek eredeti helyzete valószínűnek látszik. Az íjat a halott jobb oldalán helyezték el úgy, hogy a felső csontmerevítők a koponya mellé kerültek, míg az alsók szorosan a bal lábszárhoz nyomódtak. Minden egyes csontlapocskán a megfelelő helyen több centiméter hosszan irdalás található. Az íj fesztávja 150 cm. A karvég merevítők hosszabbak a megszokottnál, a görbületük is nagyon enyhe. Helyzetük és alakjuk alapján az íj botszerű, nem reflex íj lehetett. A húrbeakasztó vájatok enyhén ferdék. Az egyik íjkarvég merevítő végén ék alakú bevágás van, ami feltevésiünk szerint a felhúrozást segítette elő.

196. *sír*: A sír felső része bolygatott, ezért az íj felső csontborításának darabjai elmozdultak eredeti helyükről. A markolat három csontlemeze a bal kézfejen, míg az alsó íjkarvég merevítők a bal lábszár mellett helyezkedtek el. Hasonlóan a korábbi sírok íjmerevítőihez, a csontlapocskák alsó, illetve a markolatlemezek esetében a szélső részei több centiméter hosszan irdáltak. A húr-vevő koordináta rendszer alapján az íj csúcs-tól-csúcsig mért fesztávja húr nélküli állapotban kb. 150–160 cm. A karvég merevítők csak enyhén görbültek, ami arra utal, hogy az íj görbülete is enyhe lehetett. A csontcsoportok alakja és egymáshoz viszonyított helyzete alapján valószínű az enyhe görbületű, baskír íjhoz hasonló reflex íjforma (húr nélküli állapotban). Ezt támasztják alá az enyhén ferdén kiképzett húrbeakasztó vájatok.

Amint látható, az előzőekben bemutatott öt avar íj többé-kevésbé eltér egymástól, olykor jelentősen. Szinte mindegyiknek van valamilyen logikus és indokolt különlegessége, ennél fogva ez esetben az íjak ismertetőjegyeinek általánosításával inkább veszíténénk, mintsem nyernénk. Ez újabb indok arra, hogy minden egyes sírleletet külön elemezzünk. Érdemes megjegyezni, hogy a topolyai leletek meglehetősen hosszú íjhoz tartoznak (140–164 cm), ezenkívül nincs köztük egyetlen erősen visszacsapó sem. Kétségtelen, hogy az avar íj reflex volta munkánk sarkalltos pontja, ennél fogva ide kívánkozik még néhány gondolat. Az eddigi általánosan elfogadott nézetek szerint ez a nomád népség kizáróan reflex íjakat használt. A köztudatban az íjkarok visszahajlításához eleve az erő és a hatékonyság társult, hiszen még Cs. Sebestyén Károly is azt hitte,hogy az összetett íj húrját sokkal könnyebb lehet meghúzni, kisebb erő kell a nyíl ellövéséhez,

mint az egyszerű íjnál”.¹⁷ Fábián professzor azonban már belátta e hiedelem helytelenségét.¹⁸ Az íj húrjában a nyugalomban levő íjkarok bizonyos fokú meghajlításával ébreszthetünk erőt. Az íj felhúrozásával a húrt előfeszítjük, majd az íj kifeszítésével (az íj további hajlításával) tovább növeljük a húrban ébredt erőt. Az össz erő tehát az előfeszítésből, valamint a kifeszítésből származik. Igaz, hogy a vessző kilövésében mindkettő részt vesz, ám a nyílvevő „nem tud különbséget tenni” a kettő között, tehát a lövés hatékonysága független attól, hogy milyen az előfeszítésből és a kifeszítésből származó erők aránya. Ennél fogva az előfeszítés túlzott fokozása nem növeli a hatásfokot. Másrészt az előfeszítés mértéke az íj anyagának szilárdságától, valamint a terhelés időtartamától függően korlátolt: minél nagyobb az íj felhúrozással történő előfeszítése, és minél hosszabb ideig marad ebben az állapotban, annál nagyobb lesz az új teljesítőképeségének a tartós leromlása, mert az íj anyaga lassan „megfolyik”. Ennek során az anyag szerkezetében áll be változás, így a folyamat hatékonyan nem fordítható vissza. Az íj tehát nem „pihentethető” ellentétes görbületű fatámaszra kényszerítve, amiről Kőhalmi számol be a mandzsukkal kapcsolatban.¹⁹ A pihentetés eredménye az első felajzással megszűnne, így azok jártak el helyesen, akik használaton kívül az íjat minél hamarabb leengedték. Az anyagmegfolyás problémáját sajnos Fábián professzor is tapasztalta, és becsületesen be is számolt róla.²⁰ Mint írta, 1954-ben rekonstruált honfoglalás kori íját 31 kg erejűre készítette, ám az a későbbi években már csak úgy 27 kg-ot tanúsított. Itt tanulságos azt is megemlíteni, hogy Fábián professzor első három íjának fája elkészítésük után rövidesen megpattant, de az 1954-es íja esetében is a famag berepedése okozta az íj vesztét. Mindez visszavezet bennünket a dolgok alapjaihoz, a 2. ábrán feltüntetett összefüggések buzgóbb tanulmányozásához, valamint rámutat arra, hogy az optimális íjkészítés az ellentétes követelmények kielégítésének szükségessége folytán nem más, mint okosan elfogadott kompromisszum. Hadd főzzünk hozzá még valamit: mint már említettük, az íj ereje hajlékony karjai méreteivel arányos. Minél vastagabbak a karok, annál erősebb az íj, de sajnos rohamosan veszik a hajlékonysága, amivel egyre jobban veszti reflexes jellegét. Ám ha ezt nem kívánjuk, megnövelhetjük az íjkarok hosszát...

Rá kell még mutatnunk a már elég jól ismert honfoglalás kori magyar íj és az avar íj közti különbségekre. A merevítőcsontjaik alakja közti eltérés az íjak alakbeli eltérését vonja maga után. A csontok számbeli különbsége pedig a részletmegoldásaik különbözőségére utal. A magyar íj szerkezeti tekintetben egyszerűbb (ami nem feltétlenül rosszabbat jelent), egy megoldás kivételével: ez pedig az elasztikus kar meg a kar végét merevítő csontcsoport kapcsolata. Meggyőződésünk, hogy ez a megoldás az avar íjon alkalmazott erős görbületű, sarló alakú merevítőcsont elkerülése céljából született.

Visszatérve a számítógépes íjelemző módszerre kihangsúlyozzuk, hogy előnyei ellenére ez a módszer sem mindenható. Nem pótolhatja a kutató rendszerezettebb hozzáállását, a pontosabb megfigyeléseket, kritikusabb elemzéseket, biztosabb következtetéseket, sem a feltevések gyakorlati úton történő ellenőrzését. Ez utóbbit magunk is komolyan vettük, és megtettük a gyakorlati íjkészítés első lépéseit, amelynek célja a régészeti dokumentáció, valamint az elméleti számítások alapján elkészített nem reflex íjtípus gyakorlati kipróbálása. Meggyőződésünk, hogy csak a letisztultabb ismeretanyag vezethet el a legvalószínűbb rekonstrukcióhoz, amiben az említett módszer hatékony segídeszköz. Habár jogos az az észrevétel, hogy a csontmerevítéses összetett íjak fénykorában ismeretlen volt a szilárdságtan, anyagtan és a számítógép, hisszük azt, hogy az empiria mindezek nélkül is „alkalmas volt” egy olyan célszerű és kifinomult eszköz kifejlesztésére, mint a nomádok íja.

17 Cs. Sebestyén Károly, 1933. 189.

18 Fábián Gyula, 1964. 100.

19 U. Kőhalmi Katalin, 1972. 158.

20 Fábián Gyula, 1964.

Kutatása szerintünk nem lezárt ügy. Munkánk egyik leplezetlen célja az volt, hogy föl-
lazítsuk a témakör körül kialakult béklyókat, vállalva az esetleges tévedések lehetőségét
is.

Végezetül azzal az ajánlattal fordulunk az íjmaradványokat tartalmazó sírok feltáró-
ihoz, hogy az íjmaradványok pontos helyét a későbbi elemzések megkönnyítése és pon-
tosabbá tétele céljából rögzítsék az előzőekben ismertetett „húr-vessző” koordináta
rendszerben. A tengelyek irányításával kapcsolatban nincs semmilyen megkötés, de az el-
fogadott irányítást nyilak segítségével fel kell tüntetni a sír alaprajzán.

IRODALOM

Cs. Sebestyén Károly

1931 Rejtélyes csontok népvándorlás kori sírokban. A Szegedi Városi Múzeum Ki-
adványai I. Szeged

1933 A magyarok íjja és nyila. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai V. Szeged

Fábián Gyula

1967 Archaeologia experimentalis. Honfoglalás kori magyar íj rekonstruálása. Ter-
mészettudományi közlöny XI. Budapest

Josip Korošec

1959 Koštane pločice u avarskim grobovima u Bogojevu. Rad vojvodjanskih mu-
zeja 8. Novi Sad

László Gyula

1944 A honfoglaló magyar nép élete. Magyar élet kiadása. Budapest

Peter Ric

1982 Glavno oružje nomadskih ratnika (rekonstrukcija avarskog refleksnog luka.)
Rad vojvodjanskih muzeja 28. Novi Sad

Péter Ricz

1983 The Weapons of steppe Nomads. Balcanoslavica 10. Prilep–Beograd

László Szekeres

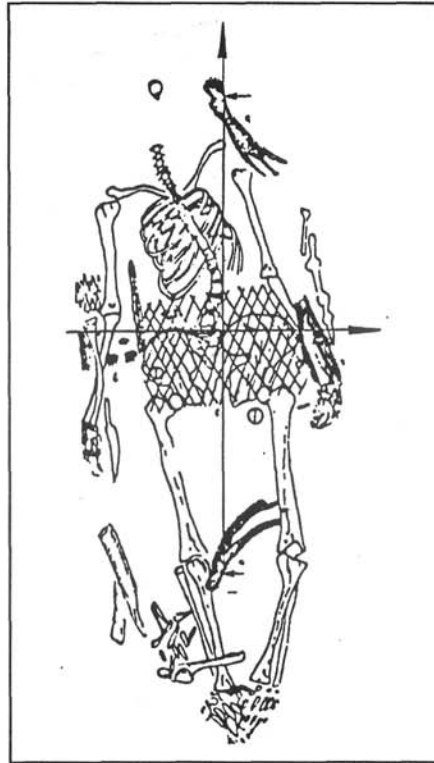
1978 Necropolis from the Avar Period at Backa Topola. Problemi seobe naroda u
Karpatskoj kotlini-Saopštenje sa naučnog skupa. Novi Sad

Szombathy Viktor

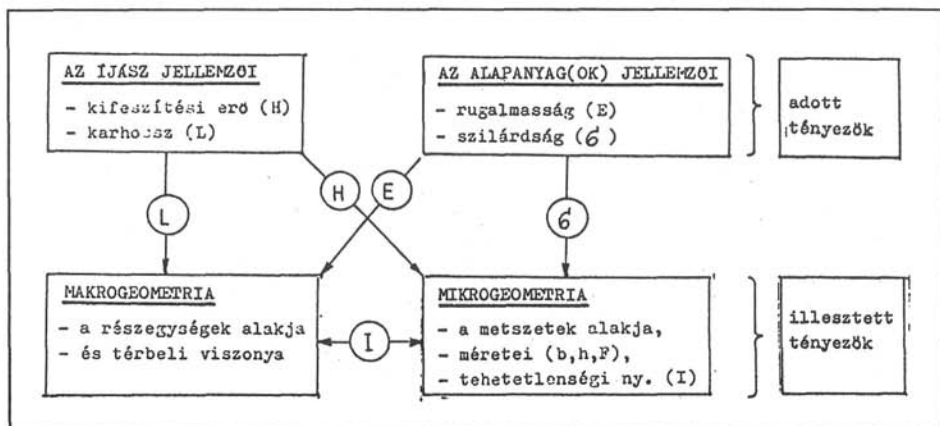
1983 Régészeti barangolások Magyarországon. Panoráma. Budapest

U. Köhalmi Katalin

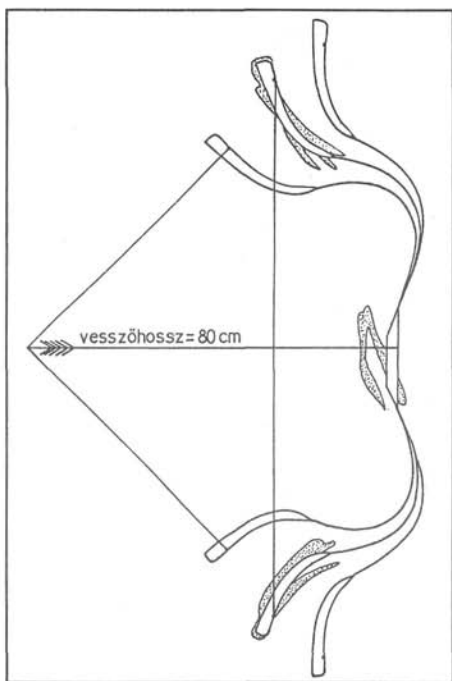
1972 A steppék nomádja lóháton, fegyverben. Budapest

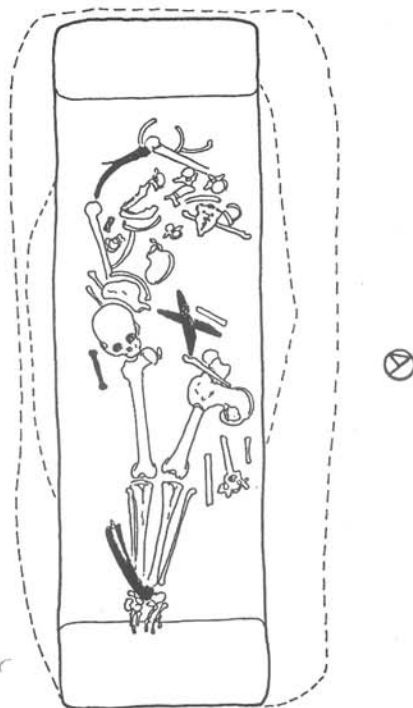
1. ábra. A gombosi avar kori temető 25. sírjának alaprajza

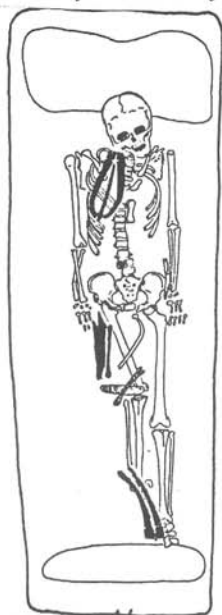
2. ábra. Az íj működését meghatározó tényezők egymás közti viszonya

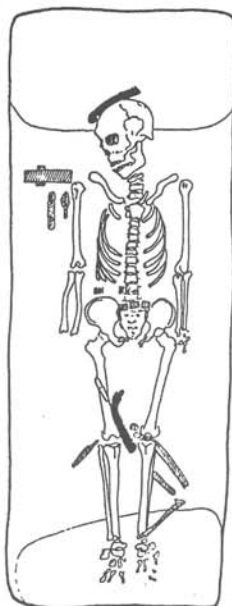
3. ábra. A gombosi avar kori temető 25. sírjába temetett íj számítógép segítségével rekonstruált három jellemző állapotára. A pontozott felületek az íjcsontok sírban talált helyzetét ábrázolják

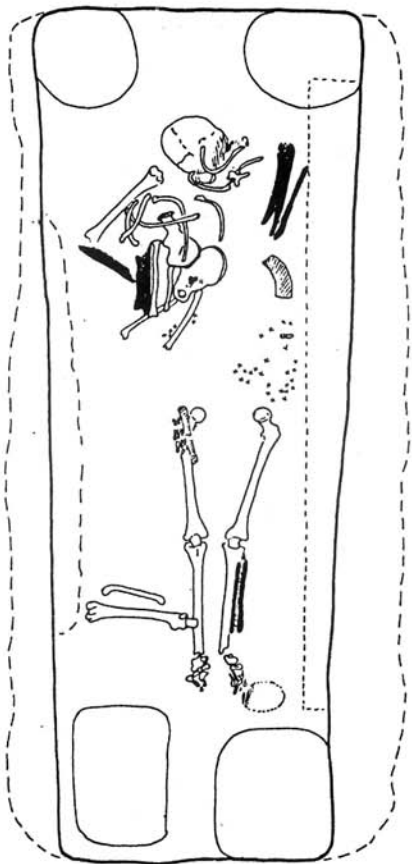
4. ábra. A topolyai Bánkert szarmata-avar temető 25. sírjának alaprajza

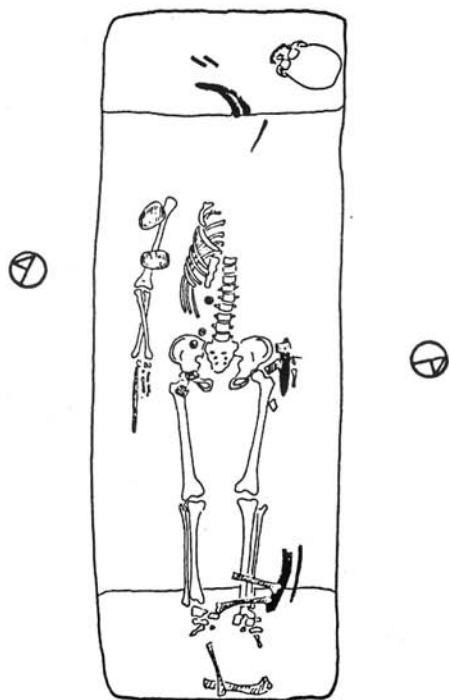
5. ábra. A topolyai Bánkert szarmata-avar temető 34. sírjának alaprajza

6. ábra. A topolyai Bánkert szarmata-avar temető 36. sírjának alaprajza

7. ábra. A topolyai Bánkert szarmata-avar temető 48. sírjának alaprajza

8. ábra. A topolyai Bánkert szarmata-avar temető 196. sírjának alaprajza

**NEUE ERKENNTNISSE IN BEZUG AUF DEN SOGENANTEN
REFLEXBOGEN DER AWARENZEIT
(Bogenstudie aufgrund der awarenzeitlichen Funde in der Batschka)
(Resümee)**

Mit der 1930 veröffentlichten Arbeit von Károly Cs. Sebestyén, in welcher er aufdeckte, daß es sich bei den in awarenzeitlichen Gräbern zu findenden Knochenplatten um Beschläge handelt, die zur Versteifung des Bogens dienten, eröffnete sich die Möglichkeit der Rekonstruktion des awarenzeitlichen Bogens. Damit befaßten sich sowohl in Ungarn, als auch im ehemaligen Jugoslawien zahlreiche Experten aus Theorie und Praxis.

Unsere vorliegende Arbeit weicht insofern von den bisherigen ab, daß sie, gestützt auf archäologische und ethnographische Forschungen, mit den Mitteln der Flexibilitätslehre versucht, die bis dato erlangten Kenntnisse über den awarenzeitlichen Bogen zu erweitern. Aus dieser Annäherung ist der Bogen eine flexible Wurfkonstruktion, deren Funktion und Effektivität mit zwei Datengruppen beschrieben werden kann. Die erste Datengruppe besteht aus der Gesamtheit der vorab registrierten Faktoren (die Charakteristika des Bogenschützen usw.), die zweite aus der Menge der Faktoren, die sich den vorgenannten anpassen (die Maße des Bogens).

Um es etwas vereinfacht zu sagen, stellt die Bogenfertigung eine Optimierung des Verhältnisses zwischen oben genannten Faktoren auf praktischem Wege dar. Infolge der Komplexität dieser Aufgabe ist es zweckmäßig, die Arbeit mit Hilfe eines Computers vorzunehmen, der die Wirkungsweise des Bogens simuliert. Da der Computer sehr schnell arbeitet, lassen sich innerhalb kurzer Zeit zahlreiche Bogenkombinationen untersuchen, unter denen dann leicht die günstigsten ausgewählt werden können. Erwähnung verdient in diesem Zusammenhang, daß von der Computeranalyse in gewisser Hinsicht die von Generation zu Generation überlieferten, mehrhundertjährigen Erfahrungen der Bognermeister ersetzt werden.

Drei typische Zustände sind für den Bogen gültig: unbespannt, bespannt, angespannt. Ist irgend einer der drei bekannt, so sind die beiden anderen zugehörigen Zustände bereits nicht mehr beliebig und auf dem Wege der Errechnung zu bestimmen.

Zu Beginn unserer Studien des awarenzeitlichen Bogens sichteteten wir die zur Verfügung stehenden Grabfunde. Hinweise auf die Form und Abmessungen des Bogens liefern die einzigen Bogenüberreste, das Verhältnis zwischen den Gruppen der zur Versteifung dienenden Knochen. Dies wird vom Grundriß des Grabes festgehalten. Doch selbst im Falle ungestörter und fachgerecht freigelegter Gräber wird der Forscher vor die Frage gestellt, ob die Funde den bespannten oder unbespannten Zustand des Bogens widerspiegeln.

Aus der Batschka (Wojwodina) sind von etwa einem Dutzend Fundorten Bogenknochen-Beigaben bekannt, unter denen die Funde der Gräberfelder Gombos (Bogejovo) I. (laut älterer Literatur) sowie Bácsstopolya (Backa Topola)–Bánkert herausragen. Die Freilegung des Gräberfeldes Topolya wurde von den Experten des Städtischen Museums zu Szabadka (Subotica), László Szekeres und Péter Ricz, vorgenommen. Pál Vellenreiter, Museologe aus Zombor, erschloß das erste der vier aus Gombos bekannten Gräberfelder, die Aufarbeitung und Publikation des Fundgutes aber verdanken wir Jisip Korošec.

Im sarmatisch-awarenzeitlichen Gräberfeld von Topolya–Bánkert kamen aus insgesamt 13 der 166 freigelegten awarenzeitlichen Bestattungen Bogenknochen zum Vorschein. In der

Mehrzahl handelte es sich um gestörte, ausgeraubte Grabgruben, infolge eines glücklichen Zufalls jedoch gelangten wir in fast allen Fällen aufgrund der Lage der Bogenbeschläge zu ausgezeichneten und brauchbaren Angaben. Aus behandeltem Anlaß legten wir unserer Untersuchung die Position der aus den Gräbern 25, 34, 36, 48 und 196 zutage gekommenen Bogenreste zugrunde. Gleichzeitig stützten wir uns im Falle des Gräberfeldes Gombos I auf die Befunde lediglich einer einzigen (aber umso wichtigeren) Bestattung, des Grabes 25. Dieses Grab nimmt eine Schlüsselstellung ein, da die hieraus geborgenen Funde ohne jeden Zweifel zu einem in bespanntem Zustand im Grab untergebrachten (bestatteten) Bogen gehören! Die Bogenreste auch dieses Grabes unterzogen wir der oben erwähnten Computeranalyse, gesondert für den oberen und unteren Arm des Bogens. Das Resultat läßt sich wie folgt zusammenfassen:

1. Der im awarenzeitlichen Grab 25 von Gombos bestattete Bogen war kein Reflexbogen (zurückschlagender) und

2. er war nicht symmetrisch zur Achse des Pfeils.

Gestützt auf obige Darlegungen sowie aufgrund der übrigen verfügbaren Funde können folgende, sehr wahrscheinliche Schlußfolgerungen gezogen werden:

1. Nicht jeder der awarischen Bögen war notwendigerweise ein Reflexbogen, weshalb es angeraten ist, in dieser Hinsicht jeden einzelnen Grabfund gesondert zu bewerten.

2. In der Mehrzahl der Fälle wurden die awarischen Bögen in unbespanntem Zustand (ohne Sehne) im Grab untergebracht.

Feststellungen im Zusammenhang mit der vorn kurz erläuterten Methode zur Bogenanalyse:

1. Hochgradig effektiv. Zur eingehenden Analysierung eines Bogens benötigt ein geübter Experte 5–6 Stunden.

2. Ermöglicht die außerordentliche Erweiterung und Präzisierung unserer bisherigen Kenntnisse.

3. Reduziert die zur fachgerechten Rekonstruktion notwendige Zeit und das Arbeitspensum um eine wesentliche.

Schließlich möchten wir uns an alle Kollegen, die Bogenreste enthaltende Gräber freilegen, mit der Empfehlung wenden, im Interesse der Erleichterung und Präzisierung zukünftiger Analysen, die genaue Position der Reste von Bögen in einem fiktiven (sog. „Sehne-Pfeil“), rechtwinkligen Koordinatensystem zu verzeichnen, dessen eine Achse die „Sehne“ darstellt, die zwischen den Befestigungspunkten der Bogensehne gezogen werden kann, die andere aber den diese halbierenden „Pfeil“.

Dr. Gyula Fábíán–Péter Ricz

Abb. 1 Grundriß des Grabes 25 im awarenzeitlichen Gräberfeld von Gombos

Abb. 2 Das Verhältnis zwischen den die Funktion des Bogens bestimmenden Faktoren

Abb. 3 Die drei mittels Computer rekonstruierten charakteristischen Zustände des Bogens, der in Grab 25 des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Gombos zum Vorschein kam

Abb. 4 Grundriß des Grabes 25 im sarmatisch-awarischen Gräberfeld von Topolya-Bánkert

Abb. 5 Grundriß des Grabes 34 im sarmatisch-awarischen Gräberfeld von Topolya-Bánkert

Abb. 6 Grundriß des Grabes 36 im sarmatisch-awarischen Gräberfeld von Topolya-Bánkert

Abb. 7 Grundriß des Grabes 48 im sarmatisch-awarischen Gräberfeld von Topolya-Bánkert

Abb. 8 Grundriß des Grabes 196 im sarmatisch-awarischen Gräberfeld von Topolya-Bánkert

**НОВЫЕ ДАННЫЕ ПО Т.Н. РЕФЛЕКСИРУЮЩЕМУ ЛУКУ
АВАРСКОГО ВРЕМЕНИ (ИЗУЧЕНИЕ ЛУКА НА ОСНОВАНИИ
НАХОДОК ЛУКОВ АВАРСКОГО ВРЕМЕНИ В БАЧКЕ)**

(Резюме)

Работа Кароя Ч. Шебештена, опубликованная в 1930 году, показала, что костяные накладки, находимые в аварских погребениях, являются накладками на лук. Таким образом наметился путь к реконструкции лука аварского времени. Такие попытки были сделаны многими специалистами теории и практики как в Венгрии, так и в бывшей Югославии.

Наша работа отличается от предыдущих тем, что опираясь на археологические и этнографические исследования мы попробовали расширить познания в области аварских луков при помощи законов упругости. В таком аспекте лук является бросательным механизмом, функционирование и эффективность которого можно описать при помощи двух групп данных. Первая группа данных является совокупностью уже данных факторов (характеристика лучника и т.д.), а вторая – множеством факторов, приведенных в соответствие с первыми (размеры лука).

Немного упрощая вопрос можно сказать, что изготовление лука является оптимализацией практическим путём отношений вышеприведенных факторов. Сложность задачи делает целесообразным использование компьютера в этой работе, симулируя функционирование лука. За счёт быстрой работы компьютера можно за короткое время проанализировать много вариантов лука и выбрать наиболее подходящие. Нужно отметить, что компьютерный анализ в некотором роде замещает многовековой опыт мастеров лука, передававшийся из поколения в поколение.

Есть три характерных состояния лука: со снятой тетивой, с надетой тетивой и с оттянутой тетивой. Если одно из этих состояний известно, то два других состояния уже не условны и могут быть вычислены.

Изучение аварского лука мы начали с обзора известных нам находок из погребений. Форму и размеры лука можно восстановить на основании отношения между остатками лука – группами костяных накладок. Это фиксируется на чертеже погребения. Даже не разграбленные и профессионально открытые погребения ставят исследователя перед вопросом: находки отражают положение лука со снятой или надетой тетивой?

Из Бачки (Воеводина) известна почти дюжина памятников аварского времени, где были найдены остатки лука. Из их выделяются находки из могильника Гомбош (Богоево), (могильник I по старой литературе), а также могильник Бачтопя (Бачка Топола)-Банкерт. Раскопки последнего вели специалисты Городского музея Сабадки (Суботица) Ласло Секереш и Петер Риц. Могильник Гомбош I (всего здесь известно 4) был раскопан зомборским музееведом Палом Велленрейтером, а материал опубликовал Йосип Корошец.

В сармато-аварском могильнике Тополя-Банкерт было обнаружено 166 аварских погребений, из них 13 содержали остатки луков. Это в

большинстве своем разграбленные погребения, но по счастливой случайности почти во всех случаях положение накладок на лук послужило точными данными. В данной работе мы проанализировали положение остатков лука из погребений 25, 34, 36, 48 и 196. Из могильника в Гомбоше мы использовали только одно, но очень важное погребение 25. Это погребение играет ключевую роль, поскольку найденные здесь вещи без сомнения принадлежали к луку, положенному в погребение с надетой тетивой! Компьютерный анализ, упомянутый выше, мы так же провели и с остатками этого лука, отдельно для верхнего и нижнего плеча. Результат можно суммировать так:

1. Лук, погребенный в аварском погребении 25 в Гомбоше, не был рефлексорирующим, и далее

2. он не был симметричным по отношению к оси древка стрелы.

Опираясь на описанное выше, а также на основании других находок можно сделать следующие весьма вероятные выводы:

1. Не все аварские луки были обязательно рефлексорирующими, поэтому каждую отдельную находку надо рассматривать особо.

2. В большинстве случаев аварские луки клали в погребение со снятой тетивой.

Выводы, сделанные в связи с описанным выше методом анализа луков:

1. Эффективность метода высокая. Для опытного специалиста требуется 5-6 часов, чтобы сделать полный анализ лука.

2. Благодаря его применению можно в значительной мере расширить и уточнить наши сведения о луках.

На порядок сокращается время и работа, необходимые для правильной реконструкции.

Наконец, мы обращаемся к археологам, находящим остатки луков, с предложением зафиксировать свои находки по нашей системе, чтобы облегчить и уточнить будущий анализ луков. Для этого находки нужно зарисовать в воображаемой системе перпендикулярных координат (так называемая система "тетива-древко"), где одной осью является "тетива" (между двумя точками фиксации тетивы), а второй – делящее первую "древко".

Дюла Фабиан-Петер Риц

Рис. 1. План погребения 25 эпохи аваров из Гомбоша

Рис. 2. Отношение между факторами, определяющими работу лука

Рис. 3. Вычисленные на компьютере три характерных состояния лука, найденного в аварском погребении 25 из Гомбоша. Точками обозначено расположение накладок на лук в погребении

Рис. 4. План погребения 25 сармато-аварского могильника Топоя-Банкерт

Рис. 5. План погребения 34 сармато-аварского могильника Топоя-Банкерт

Рис. 6. План погребения 36 сармато-аварского могильника Топоя-Банкерт

Рис. 7. План погребения 48 сармато-аварского могильника Топоя-Банкерт

Рис. 8. План погребения 196 сармато-аварского могильника Топоя-Банкерт

KÖPAKOLÁSOS TEMETKEZÉSEK A BIATORBÁGYI AVAR TEMETŐBEN (előzetes jelentés)

SIMON LÁSZLÓ

A szentendrei Ferenczy Múzeumba 1991. szeptember 9-én a Budapesti Történeti Múzeumból érkezett bejelentés szerint a Pest megyei Biatorbágyon, a Budapark bevásárlóközpont építkezésekor, a talaj humuszosítása közben csontvázas sírok kerültek elő. A helyszínre siető Maróti Éva régész és Mali Antal restaurátor már munkában találták a BTM két munkatársát, Nyékhelyi Dorottyt és Tóth Attilát. A földmunkák időleges leállítását, a kutatandó terület kijelölését és a leletmentést már a Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságának munkatársai végezték. A Tettamanti Sarolta által vezetett alkalmi stáb (Csongrádiné Balogh Éva, Maróti Éva és Simon László) mellett hosszabb-rövidebb ideig a ceglédi és a váci múzeum szakemberei, továbbá Kulcsár Valéria (Katona József Múzeum, Kecskemét) és az ELTE régészhallgatói is részt vettek az ásatáson. A november 29-ig tartó leletmentés költségeit az üzletközpontot építető Budapark Bevásárlóközpont Kft., a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága és a biatorbágyi önkormányzat fedezte. A kft. és a községi vezetés képviselői a támogatás fejében kérték a kutatandó terület pontos körülhatárolását és a régészeti munkálatok gyors elvégzését. A rendkívül szűkre szabott határidőt alig túllépve feltártunk 26 bronzkori objektumot és 429 avar kori sírt.¹

A leletmentés – mint arra már utaltam – humusztalanított területen történt. Mivel azonban a humusz eltávolítása nem mindenütt egyenletes vastagságú réteget érintett, s mert a kutatásra ideiglenesen átengedett területen ismételt kérésünk ellenére időnként lánctalpas nehézgépek közlekedtek, szükségessé vált a terület újbóli gépi nyesése. Ez nagymértékben meggyorsította a feltárás menetét és lehetővé tette a temető szélének pontos meghatározását. Ugyanakkor nem tagadható az a tény sem, hogy a lánctalpas gépek és a gráder néhány esetben megbolygatta a sekélyebb objektumokat. Az így megbolygított sírok száma azonban nem haladja meg a feltárt temetkezések számának 3–4%-át. A földgyalu által a temető területén felhalmozott földhányások kb. 25–30 sír feltárását tették lehetetlenné.

A lelőhely a községtől DK-re kb. 2,5 km-re, a biatorbágyi–budaörsi–törökbálinti hármashatárhoz közel, az M1-es autópálya és a 100-as út között található (1. kép). Az 1970-es évek elején végzett topográfiai terepbejárások itt sem őskori, sem avar kori lelőhelyet nem fedeztek fel, csak kissé távolabb Ny felé találtak római kori teleppnyomokat. Hasonló eredménnyel járt az építkezést megelőző 1991. évi terepbejárás is. A legközelebbi, kb. 600 m-re található ismert avar lelőhely valószínűleg e temető faluja lehetett. A törökbálinti határból a biatorbágyi Hosszúréti árok déli lankáira átnyúló Törökbálint 36/19. (=Torbágy 34/19.) lelőhelyen kézzel formált és a kézi korongon készített nagyméretű

¹ Valamennyi lelet a szentendrei Ferenczy Múzeumba került. A bronzkori objektumok feldolgozását Csongrádiné Balogh Éva, az avar temetőt Maróti Éva és a szerző végzi. Ezúton is köszönöm Maróti Évának az eredmények publikálásának átengedését. Ugyancsak köszönet mindazon kollegáknak és munkatársaknak, akik a majd 3 hónapos leletmentésen hosszabb-rövidebb ideig részt vettek, s megfeszített ütemben dolgoztak a veszélyeztetett objektumok megmentése érdekében. A leletmentésről l. *Balogh É.–Simon L.*, 1991.

edények vízszintes és hullámvonalköteges díszítésű edénytöredékei kerültek elő az 1978-as terepbejáráson.²

A feltárt avar temetőrész közvetlenül a 100-as út mellett, attól D-re, az autópálya felőli lankás domboldalon található. Néhány sírfoltészlet az út töltése alatt is látszott, de ezeknek a feltárásától el kellett tekintenünk. Ez azonban kétségtelenné teszi azt az amúgy is valószínű feltételezést, hogy az avar kori temető a 100-as út É-i oldalán is folytatódik. Erről a jelenleg mezőgazdasági művelés alatt álló területről ez idáig nincs adatunk régészeti leletről.

A területileg lazán összefüggő sírcsoportok egyes sírjai egymástól 1–3 m-re feküdtek. Tájéolásuk nagyjából egységes, s a Ny–K iránytól, É illetve D felé kis mértékben eltér. Ez alól egyetlen kivételt ismerünk: a DK–ÉNy tájolású 323. számú férfisírt. A bolygatatlan váz mellett két vascsatot, állatcsontot és tojást találtunk.

A sírok mérete, alakja ugyancsak szokásos. A rendkívül kemény, köves-kavicsos agyagba ásott sírok általában lekerekített sarkú téglalap alakú elszíneződésben mutatkoztak, bolygatás esetén olykor ovális foltként tűntek elő. A sírok mélysége 5–6 cm-től 190 cm-ig terjedt. Ehhez természetesen hozzá kell számítani az elhordott humusz vastagságát, ami 40–50, olykor 60 cm vastagságú réteget jelent. Legmélyebbek a lovassírok voltak.

A temetőrész sírjainak majdnem 1/3-át feldúlták. Ez a kincskereső tevékenység többnyire a felnőtt sírokat, ezen belül elsősorban a női temetkezéseket érintette. A bolygatás igen gyakran az egész sírra kiterjedt, s ez nemcsak a sírgödör eredeti formájának dokumentálását nehezítette meg, hanem a váz helyzetének és az eltemetett nemének megítélését is. Megfigyeléseink szerint a vázak általában háton, nyújtott helyzetben, arccal K felé feküdtek. Egyetlen esetben, a bolygatatlan 42. számú sírban arccal a föld felé, hasra fektetett csontvázat találtunk. Ez a rendelkezés feltehetően a visszatérő – és nyilván nem kívánatos – halott elleni óvintézkedés megnyilvánulása lehetett. A szokatlanul keskeny, 42–45 cm széles sírgödörbe szinte beletuskolt elhunyt mellett egyetlen mellékletként egy kézzel formált edény került elő.

Nagy sorozatban dokumentálhattuk a koporsó által okozott elszíneződéseket, biztosan koporsókapocsnak, koporsószegnek meghatározható tárgyat azonban csak 4 sírban (28., 33., 43., 152.) tártunk fel. Hasonlóképpen több tucat alkalommal megfigyelhettük a sírgödör fej és láb felőli végének mélyítését, kerek foltokat azonban csak egyetlen esetben (136. sír) észleltünk. A teljesen feldúlt 264. számú kőpakolásos lovassírban ácsolt kamraszerkezet maradványai látszottak³. Több esetben találtunk faszéndarabkákat. E tekintetben különösen érdekes volt a 195. sír. Itt feltehetően a temetés után, talán a sírrablók által újra kiásott gödörben, a földdel már nagyrészt telítődött koporsón gyújtottak tüzet, aminek következtében a koporsófedél és az oldaldeszák egy része szénné égett. Másképpen nem magyarázható az a tény, hogy a gyermekvázat a tűz nem érte.⁴

A feltárt temetőrészben 4 lovassír volt. A 76., 77. és 264. sírban a teljes, felszerszámozott, bolygatott ló maradványai a férfi bal oldalán, vele azonos irányban feküdtek, míg a 136. sírnál egy 468 cm hosszú 70–74 cm széles sírgödör Ny-i felében volt a férfi, K-i felében pedig a ló maradványa. Ez utóbbi kifejezés sajnos többszörösen igaz, mivel mindkét vázat oly mértékben feldúlták, hogy alig maradt belőlük valami. A sírfenek nyese során a K-i részben 5 kerek elszíneződést találtunk. Közülük 4-nek a mélysége 60–70 cm volt a sírfenekhez képest, s kitöltésükben lószerszámok (csat, kengyel) kerültek elő. Az ötödik, sekélyebb, 25 cm mély, 15 cm átmérőjű lyuk a keskenyebb nyugati sírvégnél volt.

2 MRT 7. 335., 346.

3 Hasonlót ismertetett Pásztor Adrien Budakalászról: *Pásztor A.*, 1991. 277–299.

4 Az avar kori temetkezési szokásokról összefoglalóan: *Kovrig, I.* 1963. 61–102.

Érdekes az étel- és italáldozatok, pontosabban az edények és az állatcsontok temetőn belüli megoszlása. Az egyetlen 23. sír kivételével agyagedényt – jobbára kézzelformált csuprot vagy fazekat – férfisírban nem találtunk, azok inkább a női (7 db) és a gyermek-sírokban (4 db) voltak. Állatcsontokat viszont szinte kizárólag csak a felnőtt (férfi és női) vázak mellett leltünk.

Leletanyag tekintetében nem mondható különösebben gazdagnak a biatorbágyi temető, bár ennek megítélését kétségkívül negatív irányba befolyásolja a gyakorta észlelt sír-
rablás. A temetőrészt használati idejének legkorábbi fázisát a 138. sír ezüstből készült préselt, bronzbetétes, kettős peltamintás pajzs alakú övgarnitúrája érzékelteti. A veretek a sírgödör egyik sarkában, egy kupacban voltak, valószínűleg a sír-
rablók által leszakított öv díszei lehetnek. Hasonló korúak a bolygatott 270. sírban talált növényi (életfa) mintás préselt ezüst pajzs alakú övdíszek. Ezek a leletek a 7. század utolsó harmadából származnak. A 239. sír öntött, áttört griffmintás, téglalap alakú csüngős verete a 8. század elejéről származik, a 373. sír fordított pajzs alakú, csüngős, áttört, növényi mintás garnitúrája szintén. A 264. sír hosszúkás, fordított pajzs alakú aranyozott bronz övdíszei a vasfalerás lószerszámdíszekkel együtt már a 8. század végének, 9. század elejének leletanyagát képviselik.

Fegyvert viszonylag keveset találtunk: a balta (336. sír) és a fokos (44., 271. sír) munkaeszköznek is minősíthető. A 426. sír baltája nyilvánvalóan az éles szerszám vélt rontáseelhárító tulajdonsága miatt kerülhetett a 6–8 éves gyermek mellé. Hasonló a helyzet a nyilakkal, illetve a nyílcsúcsokkal. Összesen 9 sírban volt, 3 alkalommal női váz mellett. Egyetlen lándzsát találtunk, ez a 136. lovassírban a lóra málházva került sírba. Hasonló helyzetben volt a 264. sír fokéles szablyája, amely a kőpakolás alatt erősen deformálódott.

A biatorbágyi avar temető legfigyelemreméltóbb jelensége a 25 sírnál dokumentált köves temetkezési rítus.

69. sír

Bolygatott temetkezés, a 64–66 cm széles koporsóban nyugvó felnőtt nemének megállapítása a hiányos csontváz és a kevés lelet alapján bizonytalan. A szabálytalan téglalap alakú sírfolt T: Ny/ÉNy 291°, H: 215–220, Sz: 90–92, Sm: 100 cm. 2 kő volt megközelítőleg a koponya felett, a sírfenéktől 74 cm-re, 1 pedig a sírfenéktől 27 cm-re.

Lelet: hiányos pengéjű vaskés (2. kép).

75. sír

Bolygatott női(?) sír. A téglalap alakú sírfolt T: 230°, H: 158, Sz: 50, Sm: 80 cm. 65 cm-re a sírfenéktől, megközelítőleg a medencecsontok felett 1 követ találtunk.

Lelet nincs.

77. sír

Bolygatott lovassír. A teljes, feldúlt lóváz a férfi bal oldalán, vele azonos irányban fekszik. A téglalap alakú sírfolt T: ÉNy 292°, H: 220, Sz: 180, Sm: 160 cm. A sír nyugati felének közepe táján, a sírfenéktől 130–157 cm-re 16 kisebb-nagyobb kő feküdt egy kupacban, köztük a feldúlt férfiváz néhány darabja (koponyatöredékek, karcsontok) (3–4. kép).

Leletek: áttört indás öntött bronz övgarnitúra, bronz lószerszámdíszek, lószerszámok.

100. sír

Bolygatott koporsós férfisír(?). A szabálytalan téglalap alakú sírfolt T: Ny 273°, H: 270, Sz: 53–78, Sm: 58 cm. A sírfolt nyeseésekor 1 követ találtunk.

Lelet: vaskés, nyílcsúcs-töredék, edénytöredékek, állatcsontok.

110. sír

Bolygatott koporsós temetkezés, az elhunyt nemének megállapítása bizonytalan. A szabálytalan téglalap alakú sírfolt T: Ny/ÉNy 292,5°, H: 235, Sz: 68–83, Sm: 100 cm. A fej felőli sírvégben, a sírfenéktől 40 cm-re 10 cm széles, 4–6 cm vastag kavicsos réteg, a gödör közepén a sírfenéktől 20 cm-re 1 kő (5. kép 1).

Lelet: nyílcsúcs töredéke, bronzcsat, kézzelformált fekete edény.

116. sír

Bolygatott férfisír. A téglalap alakú sírfolt T: Ny 276°, H: 226, Sz: 60, Sm: 94 cm. A sír közepe táján, a sírfenéktől 4 cm-re 2 kő volt.

Lelet: vascsat és 2 nyílcsúcs (5. kép 2).

117. sír

Bolygatott női sír. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírfolt T: Ny 303°, H: 215, Sz: 64–70, Sm: 72 cm. Egy nagyobb kő feküdt a koponya mellett (6. kép).

Lelet: kásagyöngyök, vascsat, kés és állatcsontok.

125. sír

Bolygatott felnőtt sír, a váz nemének meghatározása bizonytalan. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírfolt T: Ny 273°, H: 220, Sz: 60, Sm: 63 cm. Egy nagyobb kő volt a bal lábszár és a sírfal között (7. kép).

Lelet: vaskarika és csat(?), nagyméretű kés töredékei, állatcsont, edénytöredék.

128. sír

Erősen bolygatott felnőtt sír. A lekerekített sarkú téglalap alakú gödör T: Ny/ÉNy 281°, H: 200, Sz: 60–64, Sm: 83 cm. A gödör északnyugati részében, a sírfenéken 4 kisebb követ találtunk (8. kép).

Lelet: vaskés töredékei.

166. sír

Bolygatott férfisír. A téglalap alakú gödör T: Ny 279°, H: 210, Sz: 53–62, Sm: 95 cm. A sír közepe táján, a sírfenéktől 70–72, ill. 27 cm-re 1–1 kő volt.

Lelet: préselt bronz és ezüst verettöredékek, vaskés, háromélű nyílcsúcs és állatcsontok.

167. sír

Bolygatott férfisír. Az enyhén trapéz alakú gödör T: Ny 265°, H: 215, Sz: 58–72, Sm: 105 cm. A sír nyugati felében, kb. a törzs felett, a sírfenéktől 75 cm-re 2 kő feküdt.

Lelet: préselt ezüst és bronz verettöredékek, vascsat, állatcsont.

171. sír

Bolygatott férfisír. A trapéz alakú sírfolt T: ÉNy 300°, a sír H: 248, Sz: 70–102, Sm: 126 cm. A gödör nyugati felében, megközelítőleg a váz törzse felett, a sírfenéktől 18 cm-re 1 nagyobb és 3 kisebb kő volt.

Lelet: trapéz alakú öntött bronz övveret, öntött bronz ún. nyeles veret, vascsat vagy nyílcsúcs töredéke, vaskés töredék.

253. sír

Erősen feldúlt női sír. A megközelítőleg téglalap alakú sírfolt T: ÉNy 287°, a sír H: 170, Sz: 62–68, Sm: 10 cm. 4 nagyobb kő feküdt közvetlenül a váz felső része felett (9. kép).

Lelet: dinnyemag alakú gyöngyök, kiscsüngős kerek bronz fülbevalók.

256. sír

Megközelítőleg téglalap alakú üres sírgödör, T: 280°, H: 170, Sz: 80, Sm: 70 cm. A gödör közepén 4 nagyobb követ találtunk a sírfenéktől 31 cm-re (10. kép).

Lelet nincs.

257. sír

Bolygatott férfisír. A megközelítőleg téglalap alakú sírfolt T: ÉNy 294°, H: 235, Sz: 76–80, Sm: 88–90 cm. 4 nagyobb kő volt a combcsontok felett, a sírfenéktől 70 cm-re (11. kép).

Lelet: állatcsontok.

258. sír

Bolygatott férfisír. A téglalap alakú folt T: ÉNy 292°, H: 210, Sz: 60, Sm: 84 cm. A váz felső részének feldúlt csontjai között 4 kő volt (12. kép).

Lelet: préselt aranyozott bronz rozetta, ezüst és bronz lemeztöredékek, állatcsontok.

264. sír

Bolygatott lovassír. A teljes lóváz maradványai a férfi bal oldalán, vele azonos irányításban feküdtek. A nagy méretű sírfolt T: ÉNy 302°, H: 235, Sz: 160, Sm: 177 cm. Az északi sírfalon ácsolt kamraszerkezet maradványait észleltük. A gödör közepén 22 követ találtunk egy halomban, a sírfenéktől 37–102 cm-re (13. kép).

Lelet: aranyozott bronz, vésett-indás övgarnitúra, lószerszámok, bronz lószerszámdíszek (14. kép).

270. sír

Bolygatott férfisír. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírfolt T: Ny/ÉNy 281°, H: 245, Sz: 65–72, Sm: 121 cm. A sír közepének bolygatott részén, a sírfenéktől 71 cm-re 2 kő volt (15. kép).

Lelet: préselt, pajzs alakú ezüst övveret, vascsat, csiholó(?) (16. kép).

295. sír

Erősen bolygatott sír. A téglalap alakú sírfolt T: Ny/ÉNy 286°, H: 220, Sz: 95, Sm: 60 cm. A sír fej felőli oldalán 7 egymás mellé helyezett kő volt a sírfenéktől 21, ill. 32 cm-re (17. kép).

Lelet: bronz pántgyűrű töredéke, vaskés, edénytöredékek.

304. sír

Bolygatott, koporsós női sír. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírfolt T: ÉNy 292°, H: 200, Sz: 70, Sm: 96 cm. A sírgödör közepén 21 cm-re a sírfenéktől 2 egymás mellé helyezett kő volt (5. kép 3).

Lelet: orsókarika, orsógomb, vastárgy töredéke.

305. sír

Bolygatott női sír. A téglalap alakú folt T: Ny 270°, H: 205, Sz: 60–68, Sm: 153 cm. A gödör közepe táján, a sírfenéktől 51–55 cm-re 2 követ találtunk (18. kép 1).

Lelet: felhúzott gömbös bronz fülbevaló, vascsat, kés, állatcsont, préselt bronz verettöredékek.

312. sír

Erősen feldúlt, koporsós(?) temetkezés. A megközelítőleg téglalap alakú sírfolt T: ÉNy 287°, H: 210, Sz: 75–80, Sm: 100 cm. A két lábszárcsont között, a sírfenéken 1 kő volt (18. kép 2).

Lelet: csontfésű és egy vastárgy töredékei.

327. sír

Bolygatatlan, koporsós női sír. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírfolt T: ÉNy 284°, H: 225, Sz: 76–90, Sm: 85 cm. A háton, nyújtott helyzetben fekvő váz jobb könyöke és a sírfal között 1 követ találtunk (19. kép).

Lelet: dinnyemag alakú gyöngyök, vascsat.

336. sír

Bolygatott női(?) sír. Az enyhén trapéz alakú sírfolt T: ÉNy 298°, H: 218, Sz: 58–74, Sm: 91 cm. A sírgödör déli, hosszanti fala mellett a sírfenéktől 16 cm-re 180 cm hosszan húzódó kőpakolást figyeltünk meg (20. kép).

Lelet: kölesgyöngyök, bronzcsat, vas- és bronzkarikák.

375. sír

Erősen bolygatott, koporsós női(?) temetkezés. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírfolt T: ÉNy 311°, H: 201, Sz: 90, Sm: 60 cm (18. kép 3). A sírfenék közepén, a vázcsontok alatt 1 nagyobb követ találtunk.

Lelet: bronz fülkarika.

A dózerolt felszínen szétszórtan található kövek szerint számuk ennél biztosan nagyobb lehetett. A szó klasszikus értelmében vett kőpakolásról nem beszélhetünk, miután a 327. női sír kivételével valamennyi ilyen temetkezés bolygatott volt. A kövek elhelyezkedésében rendszert nem találtunk: néhol közvetlenül a sírfolt megfigyelési szintje alatt (75., 77., 100. sír), máskor a gödör közepe táján (116., 264., 295. sír), esetenként a sírfenéken, a váz magasságában kerültek elő (116., 117., 125., 128., 253., 258., 312., 336., 375. sír). A kövek vázhoz viszonyított helyzete szintén változó: a koponyától a lábfejig mindenütt előfordulnak. Temetőn belüli elhelyezkedésük és leleteik alapján nem beszélhetünk egy, a többi sírtől élesen elkülönülő csoportról (22. kép). Időrendjükkel kapcsolatban ugyanezt mondhatjuk. A sírban talált kövek száma 1 és 22 között mozog. Néhány faragott példányt is találtunk közöttük, ezek nyilvánvalóan a közeli római településről származhatnak. Legszebb, már majdnem kőpakolások temetkezésnek tűnő jelenség a 264. lovassírban figyelhető meg. Valamennyi dokumentált adat felnőtt sírból származik.

A Kárpát-medencei kőpakolások sírok problématikája elterjedési területük miatt a Keszthely-kultúra népességével kapcsolatban merült fel. A legtöbb ilyen sírt Keszthely-Fenekpusztáról közölték.⁵ Kőpakolások temetkezéseket ismerünk még Alsópáhokról,⁶ Keszthely-városi temetőből,⁷ Keszthely-Dobogóról,⁸ Lesencetomajról,⁹ Cserkútról,¹⁰ valamint a kultúra törzsterületétől távolabbi vidékekről: Sopron–Présháztelepről,¹¹ Sopronkőhidáról¹² Komáromból,¹³ Kassazsebesről¹⁴ és Biatorbágyról.

5 Sági, K. 1961.; Cs. Sós Á., 1961.; Barkóczi, L. 1968.; Müller R., 1987.

6 Lipp V., 1884. 9.; Kovrig I., 1958. 70–71.

7 Lipp V., 1884. 11.

8 Uo.

9 Perémi Á., 1991. 157.

10 Kiss, A. 1977. 20.

11 Tomka P., 1969. 64., 4. ábra; 67., 6. ábra; 72., 8. ábra

12 Török Gy., 1973. 29., 18. ábra, 33., 4. t. 2. (130. sír); 30, 33. (142. sír)

13 Trugly, A. 1987. 256., Abb 3:8. (30 sír); 260., Abb. 5:4. (47. sír); 262, 274., Abb. 6:4. (57. sír)

14 Budinsky-Krička, V.–Tóčík, A. 1991. 22–23. (84. sír); 36., Abb. 12. (148. sír); 76., Abb. 30. (394. sír). – Néhány újabb adat: Pilismarót-Basaharc 26., 30., 47., 71., 77., 142., 173., 232. sír [N. Fettich: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Bp. 1965. 25., Abb. 29:1., 25. Abb. 29:5., 31., Abb. 43:2., 37., Abb. 55:10., 39., Abb. 58:2., Taf. XX:3., Abb. 95:1., 78., Abb. 136.] Vácrátót-Papkút [Dinnyés I.–Kővári K.–Kvassag J.–Miklós Zs.–Fettamanti S.–Torma I.: Pest megye régészeti topográfiaja. A szobi és a váci járás (XIII/2. kötet). Bp. 1993. 533.]

A szokás eredetével foglalkozó kutatók egy része (Barkóczi László és Kiss Attila) ezt a jelenséget a Keszthely-kultúrához köti, s így a 6–7. században továbbélő késő antik népesség temetkezési szokásaként tartja számon.¹⁵ Sági Károly a fenékpusztai kőpakolásos sírokat a 568 körül idetelepülő új etnikumhoz (longobárdok?) kapcsolja.¹⁶ Müller Róbert a fenékpusztai sírokat elemezve a 6–7. századi és a 9. századi köves sírok között meglévő különbségekre hívta fel a figyelmet. Megfigyelése szerint a későbbi periódushoz tartozó temetkezésekben a 6–7. századiakkal ellentétben kifejezetten gyakori az ételmelléklet, s míg a sírok kőpakolása szinte egységesen jellemző a korai időszakra, ugyanez nem mondható a 9. századra. Nézete szerint a 6–7. századi és a 9. századi népesség között nem lehet közvetlen etnikai kapcsolatot feltételezni.¹⁷

Tomka Péter a Sopron–Présháztelepi 10. sír kapcsán a kőpakolás egyik változatát (kövek a gödörfal és a koporsódeszkák között) a Karoling hatalom kiterjedésével együttjáró szokásbeli változásokkal hozta összefüggésbe.¹⁸ Úgy gondolom, ez a feltevés a szokás eredet kérdésének lényegét érinti. Nevezetesen azt, hogy a kőpakolásos sírokat eredetük tekintetében nem szabad egy kalap alá vonni. E rítus formai gazdagságára Sós Ágnes már 1961-ben felhívta a figyelmet a 9. századi fenékpusztai sírok kapcsán. Lényegében két alapformáról beszélhetünk, a teljes kőpakolásról (a követ körbeveszik és beborítják a vázát), és a részleges kőpakolásról. Az előbbi lényegesen ritkább, tulajdonképpen csak Keszthely–Fenékpusztá déli erőd fal melletti temető 56., 57. és 75. sírja ilyen.¹⁹ Én idesorolom azokat az eseteket is, amikor a kövekkel, vagy kövekkel és téglatorneléssel körberakott halottat deszkával takarták le. Előbbire Fenékpusztá II. bazilika melletti 1937/2., 5. és a déli erőd fal melletti 9. századi 41. sír,²⁰ utóbbira az ugyancsak a II. bazilika mellett feltárt fenékpusztai 1937/9. sír²¹ hozható példaként. Ezekben az esetekben a sírépítmény létesítésének célja és domináns alkotóeleme megegyezik.

Az összes többi kőpakolásos sír e rítus részleges változatának valamelyike.

Kövekkel körbepakolt váz:

Keszthely–Fenékpusztá II. bazilika melletti temető 1937/4., 8. sír,²² a Müller R. által publikált 1970/1. sír,²³ Keszthely–Fenékpusztá déli erőd fal melletti temető 67. sír,²⁴ Cserkút I. sír,²⁵ Várpalota–gimnáziumi temető 3. sír;²⁶

Kövekből készített sírláda:

Keszthely–Fenékpusztá 1937/1. sír;²⁷

Kövekkel és deszkával körbevett váz:

Keszthely–Fenékpusztá déli erőd fal 44. sír;²⁸

Koporsós sír, három oldalról kövekkel:

Sopronkőhida 130. sír;²⁹

15 Barkóczi, L. 1968. 288.; Kiss, A. 1977. 22.

16 Sági, K. 1961. 426.

17 Müller R., 1987. 112.

18 Tomka P., 1969. 80.

19 Cs. Sós, Á. 1961. 278.

20 Sági, K. 1961. 416–417., Abb. 11.; Cs. Sós Á., 1961. 260, 271.

21 Sági, K. 1961. 420., Abb. 13., T. XII:1.

22 Sági, K. 1961. 419., Taf. XI:1., 420., Abb. 12., Taf. XI:2.

23 Müller R., 1987. 110., 5. kép

24 Cs. Sós, Á. 1961. 262.

25 Kiss, A. 1977. 20.

26 Erdélyi I.–Németh P., 1969. 168. 5. kép

27 Sági, K. 1961. 415.

28 Cs. Sós, Á. 1961. 262.

29 Török Gy., 1973. 29., 18. ábra, 33., 4. t. 2.

Részlegesen kibélelt köves sírok:

Keszthely–Fenékpuszta 1971/42. sír,³⁰ Keszthely–Fenékpuszta déli erőd fal melletti temető 68. sír,³¹ Šebastovce/Kassaszsebes 394. sír,³²

Kövek a sírgödör két végénél, a váznál magasabban:

Keszthely–Fenékpuszta 1971/88. sír,³³ Keszthely–Fenékpuszta déli erőd fal mellett 50. sír,³⁴ Komárom–hajógyár 47. sír,³⁵

Kövek a sírgödör egyik végében:

Keszthely–Fenékpuszta 1971/85. sír, 61. sír,³⁶ Cserkút J. sír.³⁷

Koporsós temetkezés, az oldaldeszkák és a sírfal között 1–2 kövel:

Keszthely–Fenékpuszta 60. sír, 73. sír,³⁸ Keszthely–Fenékpuszta, horreum melletti temető 4., 5., 6., 8. stb. sírok,³⁹ Sopron–Présháztelep 10. sír,⁴⁰ Keszthely–Fenékpuszta 1970/4. sír;⁴¹

1–3 kő a váz mellett:

Keszthely–Fenékpuszta 5. sír,⁴² Keszthely–Fenékpuszta 1971/34., 61. sír;⁴³

Koporsós sír 1–2 kövel:

Keszthely–Fenékpuszta déli erőd fal melletti temető 48. sír,⁴⁴ Sopronkőhida 142. sír;⁴⁵

1–2 kő a sír töltelékföldjében, különböző mélységben:

Šebastovce/Kassaszsebes 148. sír,⁴⁶ Biatorbágy 167., 171. sír;

1 kő a sírban:

Keszthely–Fenékpuszta 58. sír,⁴⁷ Biatorbágy 75., 100., 110., 117., 125., 128., 312., 327. sír.

Kövek a váz alatt:

Keszthely–Fenékpuszta 6. sír,⁴⁸ Biatorbágy 375. sír;

Kövek a váz alatt és mellett:

Keszthely–Fenékpuszta déli erőd fal melletti temető 10. sír.⁴⁹

Kövek a sírgödör szélén:

Keszthely–Fenékpuszta 1937/10. sír,⁵⁰ Keszthely–Fenékpuszta 72. sír.⁵¹

Kövek a váz felett:

Biatorbágy 69., 77., 166., 264. stb. sírok.

30 Müller R., 1987. 110–111.

31 Cs. Sós, Á. 1961. 262.

32 Budínsky-Krička, V.–Tožik, A. 1991. 76. Abb. 30.

33 Müller R., 1987. 111–112.

34 Cs. Sós Á. 1961. 261., Abb. 4.

35 Trugly, A. 1987. 260., Abb. 5.4.

36 Müller R., 1987. 111.

37 Kiss, A. 1987. 20.

38 Cs. Sós Á., 1961. 262., Abb. 8:1., T. LI. 1–3., 263., T. LIII. 4.

39 Barkóczi, L. 1968. 278–280., Fig. 3–6.

40 L. 10. jegyzet

41 Müller R., 1987. 110., 5. kép

42 Cs. Sós, Á. 1961. 248. – a sír jobb oldalán római téglá töredéke.

43 Müller R., 1987. 110–111.

44 Cs. Sós, Á. 1961. 262.

45 Török Gy., 1973. 30., 33.

46 Budínsky-Krička, V.–Tožik, A. 1991. 36., Abb. 12.

47 Cs. Sós, Á. 1961. 262.

48 Uo. 250.

49 Uo.

50 Sági, K. 1961. 421. Abb. 14.

51 Cs. Sós, Á. 1961. 263. Abb. 8:2.

A sírgödörben talált teljes kőpakolás értelmezésével azt hiszem nincs gond, ez a szilárd anyagokból készített burkolat az eltemetett egyén védelmét szolgálta. A probléma mindig a részleges jelenségek körül van. Nem arra az esetre gondolok, amikor a deszkákkal körbevett vázat kívülről kövekkel megtámogatják, itt a sírba helyezett kövek funkciója egyértelmű. Nehezebben magyarázható viszont a sír töltelékföldjében, a váz környékén, vagy éppen a vázok fekvő 1–3, vagy több szétszórt kő jelenléte. Nézetem szerint ez a jelenség nem értelmezhető a lovastemetkezéseknél elfogadott „pars pro toto” elv alapján, hiszen a teljes kőpakolás minden egyes esetben konkrét és valóságos célt szolgál. A vázon fekvő egy nagyobb, vagy több kisebb kő lehet esetleg a visszajáró halott elleni óvintézkedés megnyilvánulása is, de a váz mellé helyezett kövekről aligha hihető ez. Úgy gondolom, ezekben az esetekben a temetkezések felszíni kőpakolásához előkészített kövekből került néhány – véletlenül? – a sírgödörbe. Ezzel nem azt akarom állítani, hogy az imént felsorolt temetkezések a belső-ázsiai köves kurgánokhoz hasonlítottak eredetileg, de a kettő között bizonyos összefüggés mégiscsak található.

A kőpakolásos temetkezés rítus eredete kapcsán Erdélyi István hangsúlyozta, hogy az avar leletekkel párhuzamba hozható belső-ázsiai, főként türk, vagy velük rokon leletek zöme köves kurgánból származik.⁵²

Ezekből csak taláalomra kiválasztott néhány kurgán (Mongun Tagja 57–A–57., 57–G–24., 58–D–13., 58–D–14., 58–D–41., 58–X.,⁵³ Kara Chol 58–B 138. sír,⁵⁴ Sut Chol KÉ–1. kurgán⁵⁵ stb.) metszetrajzán is látszik, hogy a felszíni kőpakolás alatt néhány kő bekerült a sír töltelékföldjébe.

Természetesen a mezőgazdasági művelés alatt álló területeken a kisebb kőkupacok nyomtalanul eltűnnek az idők folyamán, bizonyítani ezért nem tudom feltevésemet. Nem bizonyítják ezt a biatorbágyi temető területén a felszínen szétszórtan található kövek sem, hiszen kőben gazdag vidékeken ez magától értetődő jelenség.

A fentiek alapján mégis úgy vélem, hogy az avar kori részleges kőpakolásos temetkezési rítus eredetének kutatásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni az avarság legalább egy részének belső-ázsiai eredetét. E feltevés jogosultságát igazolják azok az esetek is, amikor a kőpakolás alatt lovastemetkezés volt: Komárom–hajógyár 30. sír, Šebastobce/Kassazsebes 84. sír, Biatorbágy 77., 264. sír. Ezek a temetők kívül esnek a Keszthely–kultúra területéről, ahol a kétféle rítus együttes előfordulása egyébként is ismeretlen.

52 Erdélyi I., 1982. 202–203.

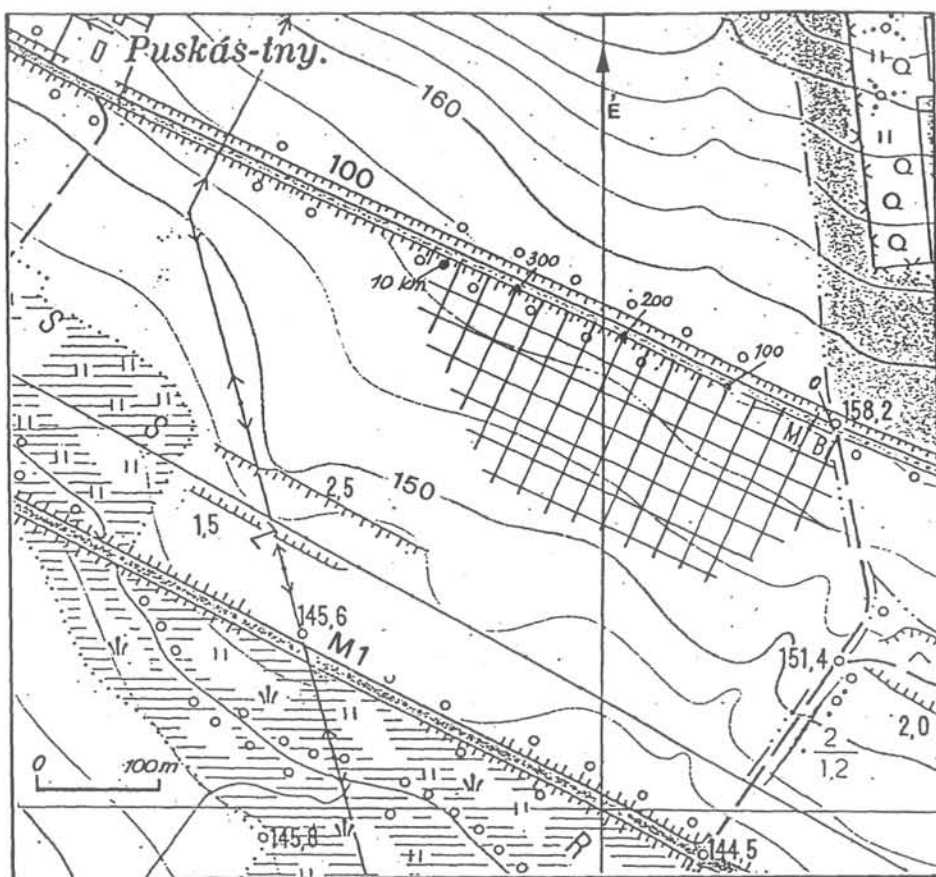
53 Kenk, R. 1982. 55–56., Abb. 5:1.; 61–62., Abb. 11:1.; 66–67., Abb. 16:1.; 68., Abb. 17:1.; 71., Abb. 19:1.; 73., Abb. 20:1.

54 Uo. 81., Abb. 28:1.

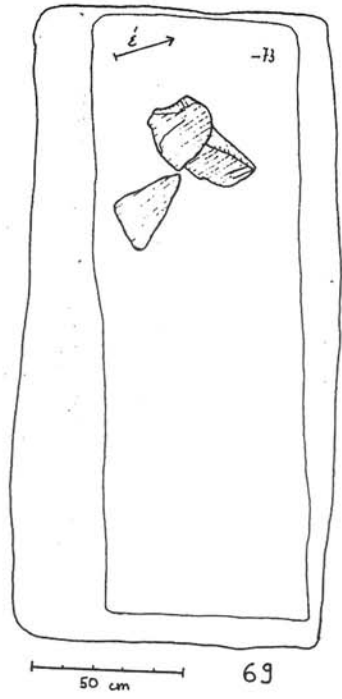
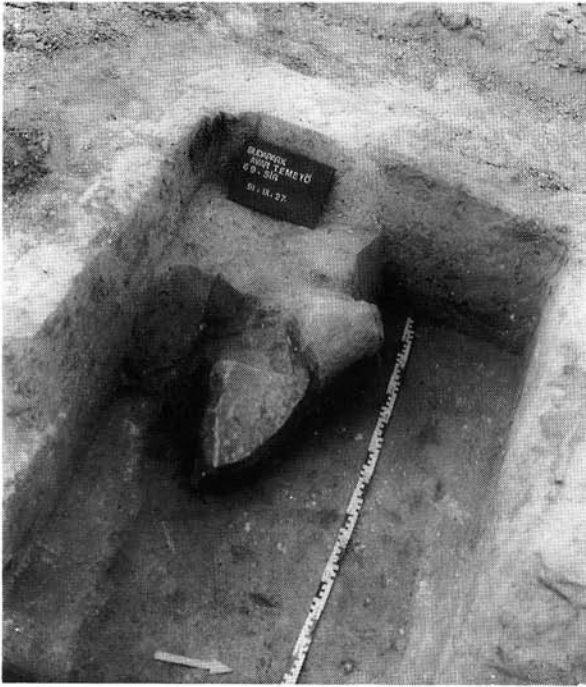
55 Uo. 83., Abb. 30:1.

IRODALOM

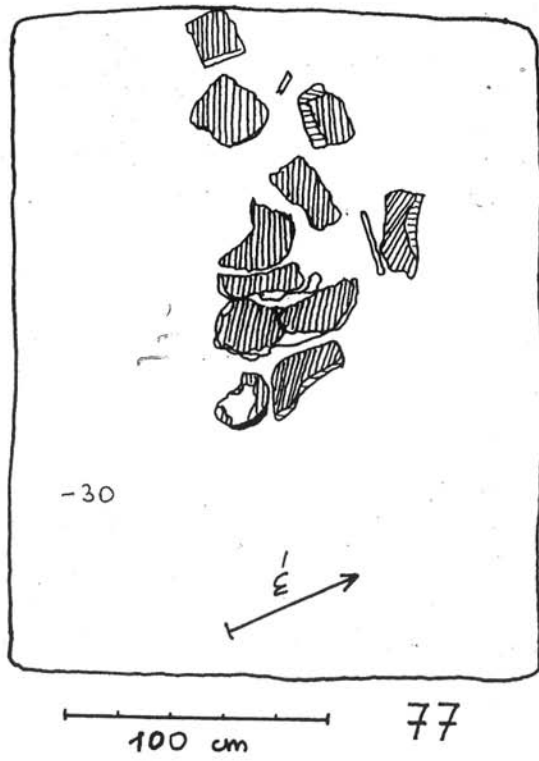
- Balogh É.–Simon L.*,
1991 Régészeti leletmentés a biatorbágyi Budapest Bevásárlóközpont területén. Pest Megyei Múzeumi Híradó XIX. évfolyam, 3–4. szám, 38–42.
- Barkóczi, L.*
1968 A 6th Century Cemetery from Keszthely–Fenekpuszta. Acta Arch.Hung. 20. 275–311.
- Budinsky-Krička, V.–Točík, A.*
1991 Šebastovce. Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches. Katalog. Nitra
- Erdélyi I.*,
1982 Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében. Budapest
- Erdélyi I.–Németh P.*,
1969 A Várpalota–gimnáziumi avar temető. VMMK 9. 167–198.
- Kenk, R.*
1982 Frühmittelalterliche Gräber aus West-Tuva. Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie. Band 4. München
- Kiss, A.*
1977 Avar Cemeteries in County Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary. Vol. 2. Ed.: *I. Kovrig*. Budapest
- Kovrig I.*,
1958 Megjegyzések a Keszthely–kultúra kérdéséhez. Arch.Ért. 85. 66–74.
1963 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Archaeologia Hungarica XL. Budapest
- Lipp V.*,
1884 A keszthelyi sírmezők. Budapest
- Müller R.*,
1987 Megjegyzések Fenékpuzscta történetéhez. Zalai Múzeum I. 105–122.
- Perémi Á.*,
1991 A Lesencetomaj–piroskereszti Keszthely-kultúras temető (Előzetes jelentés). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85–2. 155–169.
- Pásztor A.*,
1991 Néhány késő avar kori lovassír Budakalászlóról. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85–2. 277–299.
- Sági, K.*
1961 Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpuzscta. Acta Ant.Hun. IX. 397–459.
- Cs. Sós, Á.*
1961 Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely Fenékpuzscta. Acta Arch.Hung. 13. 247–305.
- Tompa P.*,
1969 A Sopron–présháztelepi IX. századi temető. Arrabona 11. 59–91.
- Török Gy.*,
1973 Sopronkőhida IX. századi temetője. Budapest
- Trugly, A.*
1987 Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswert in Komárno. Slovenská Archeologia XXXV–2. 251–344.

1. kép. Biatorbágy az É-Dunántúlon és az ásatás helyszínrajza

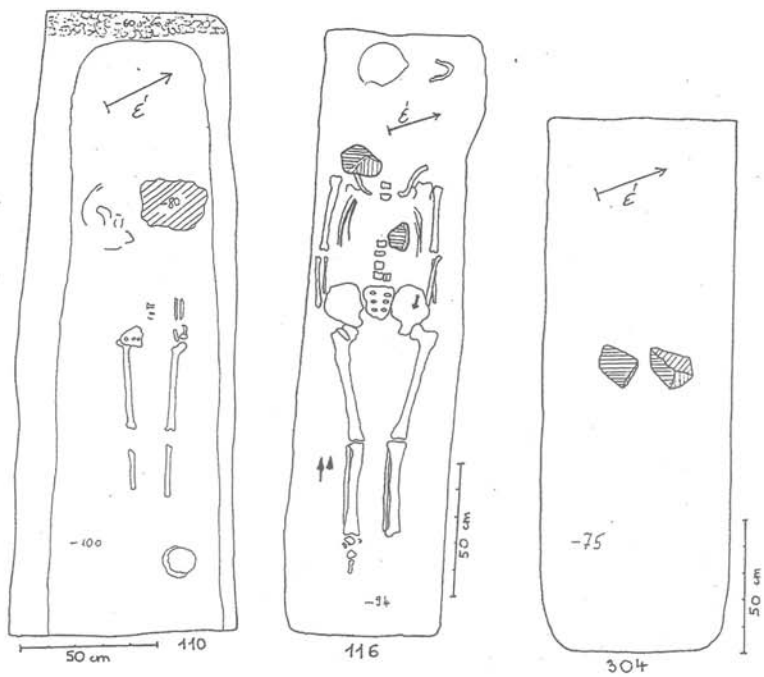
2. kép. 69. sír

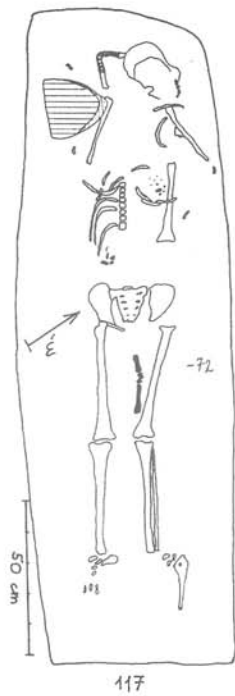
3. kép. 77. sír

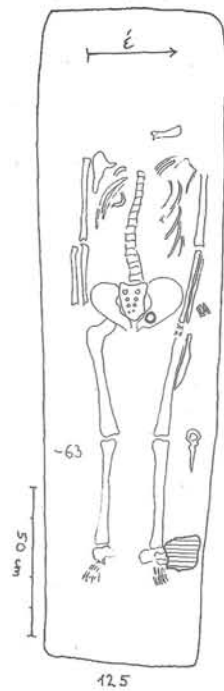
4. kép. 77. sír

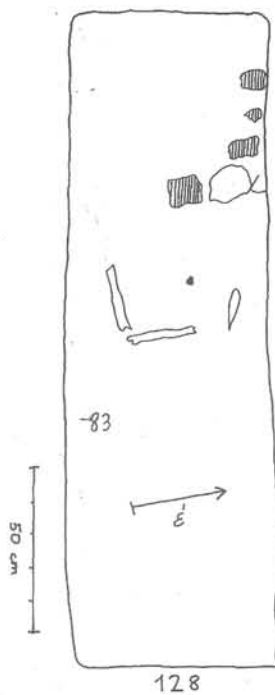
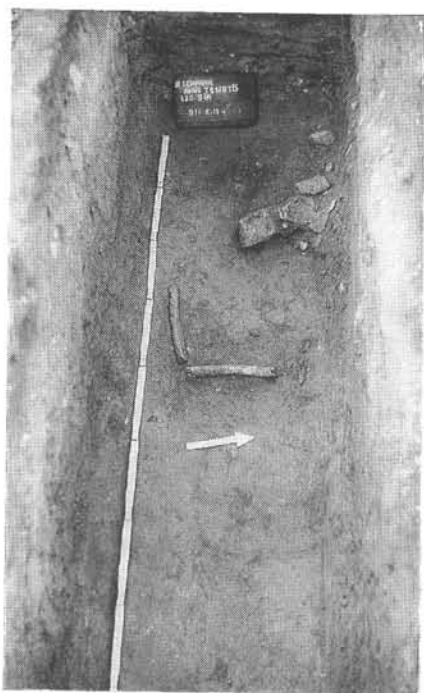
5. kép. 110., 116. és 304. sír

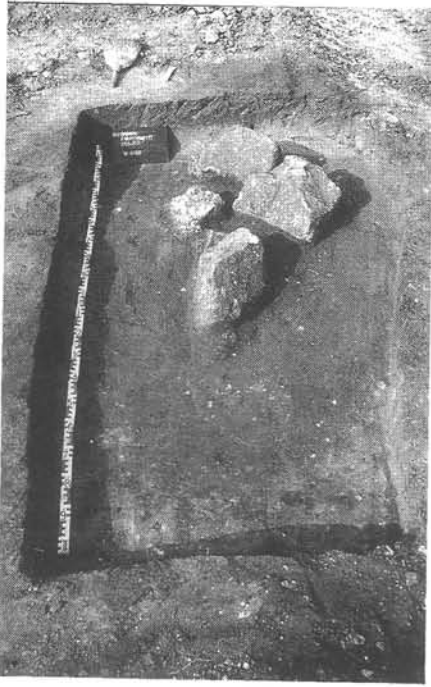
6. kép. 117. sír

7. kép. 125. sír

8. kép. 128. sír

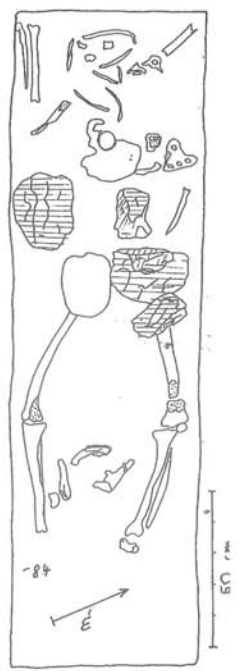
9. kép. 253. sír

10. kép. 256. sír

11. kép. 257. sír

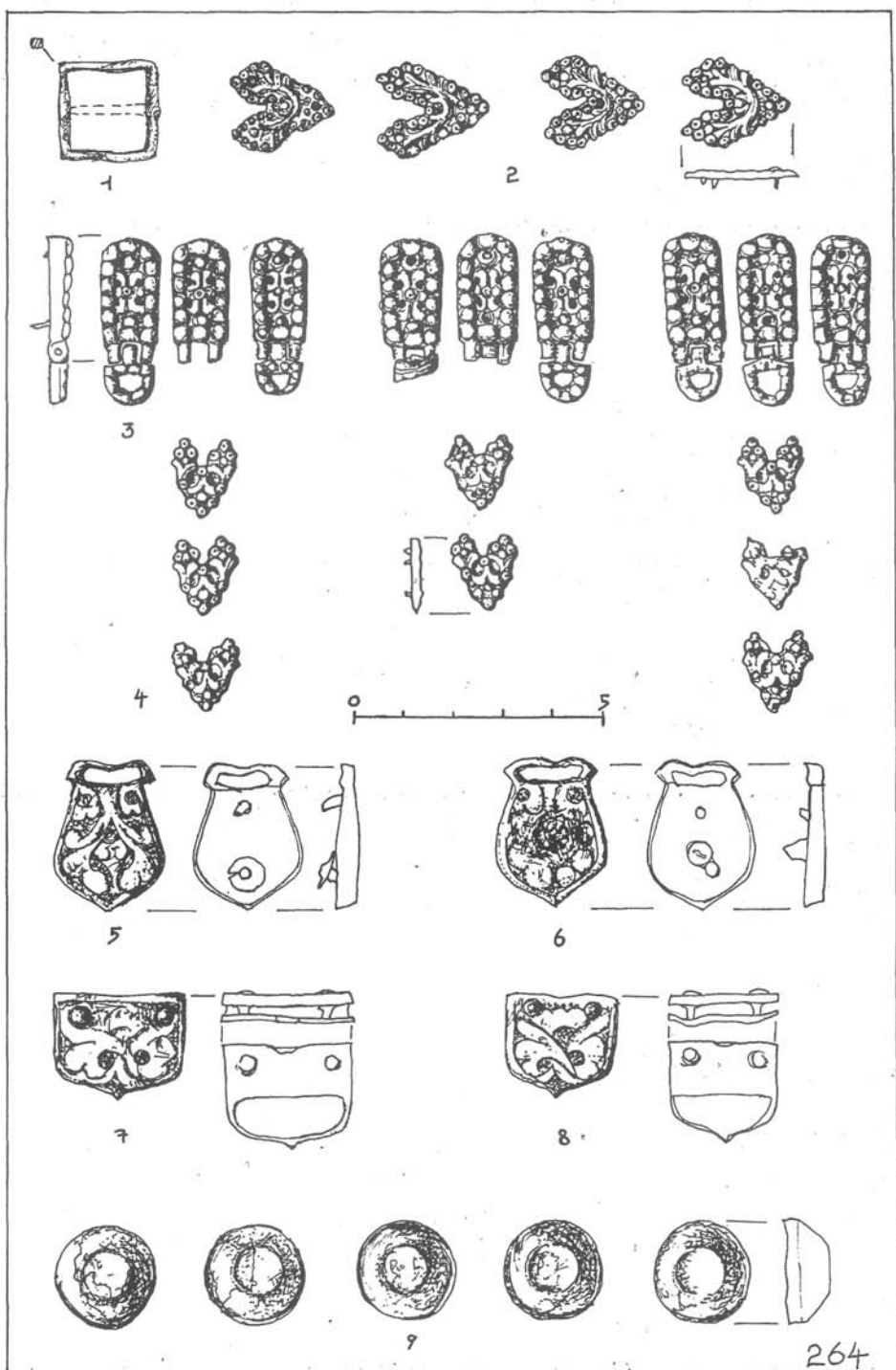

258

12. kép. 258. sír

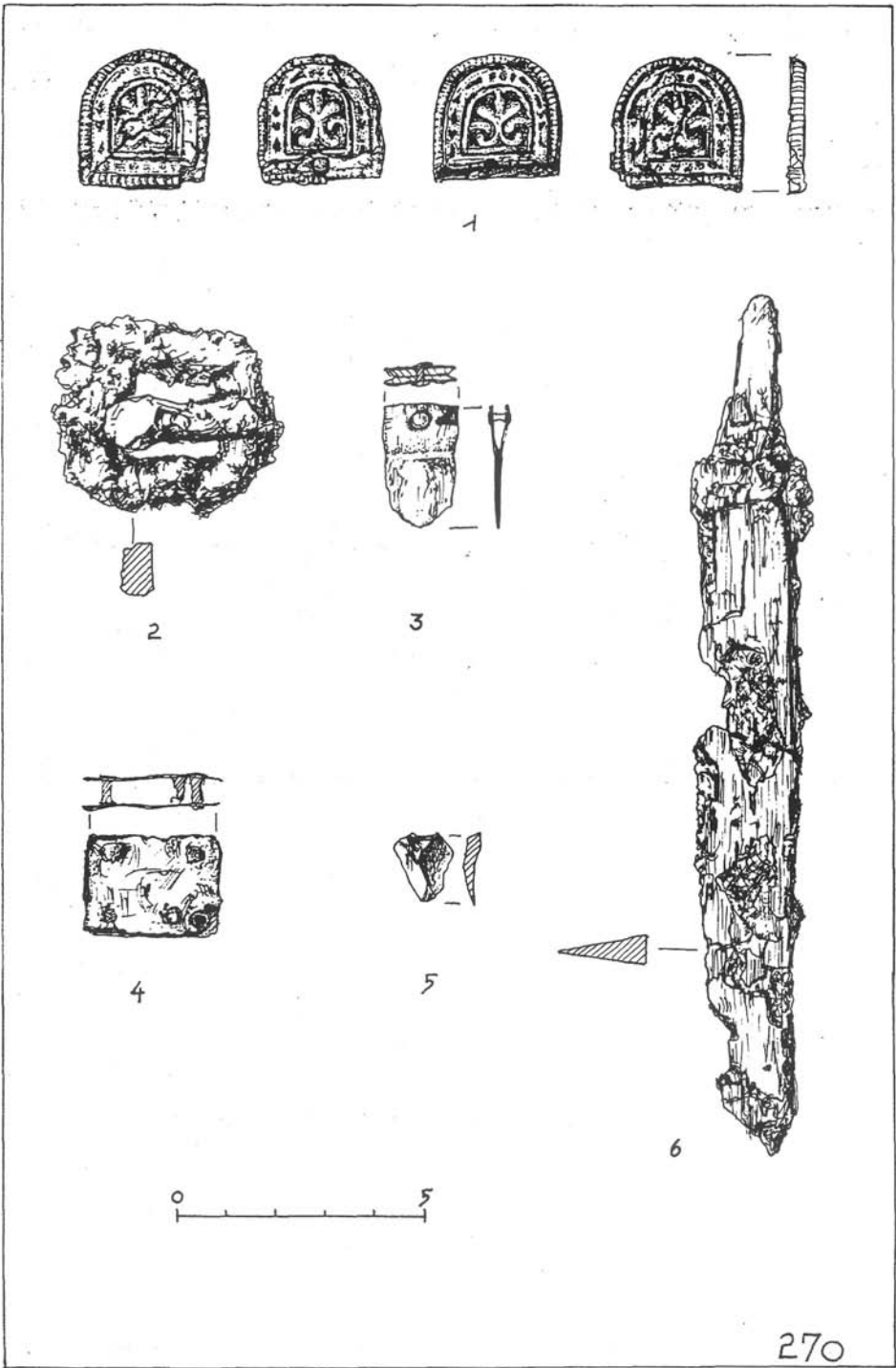
13. kép. 264. sír

14. kép. 264. sír: 1-8: övdíszek, 9: lószerszámdíszek

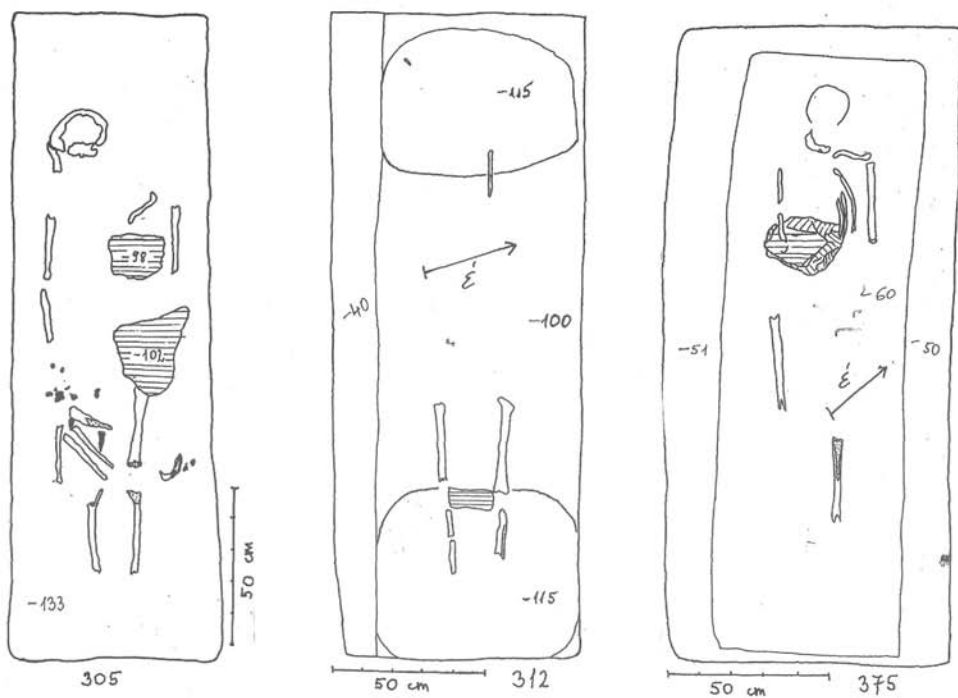
15. kép. 270. sír

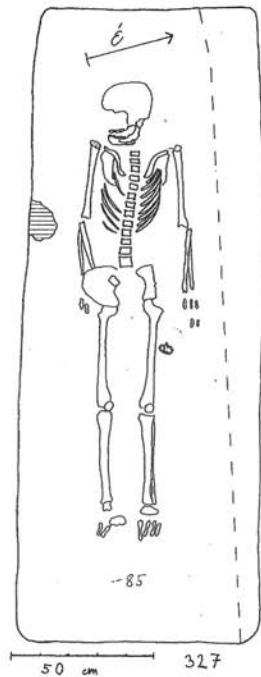
16. kép. A 270. sír leletei

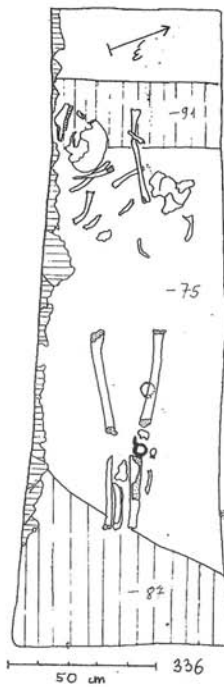
17. kép. 295. sír

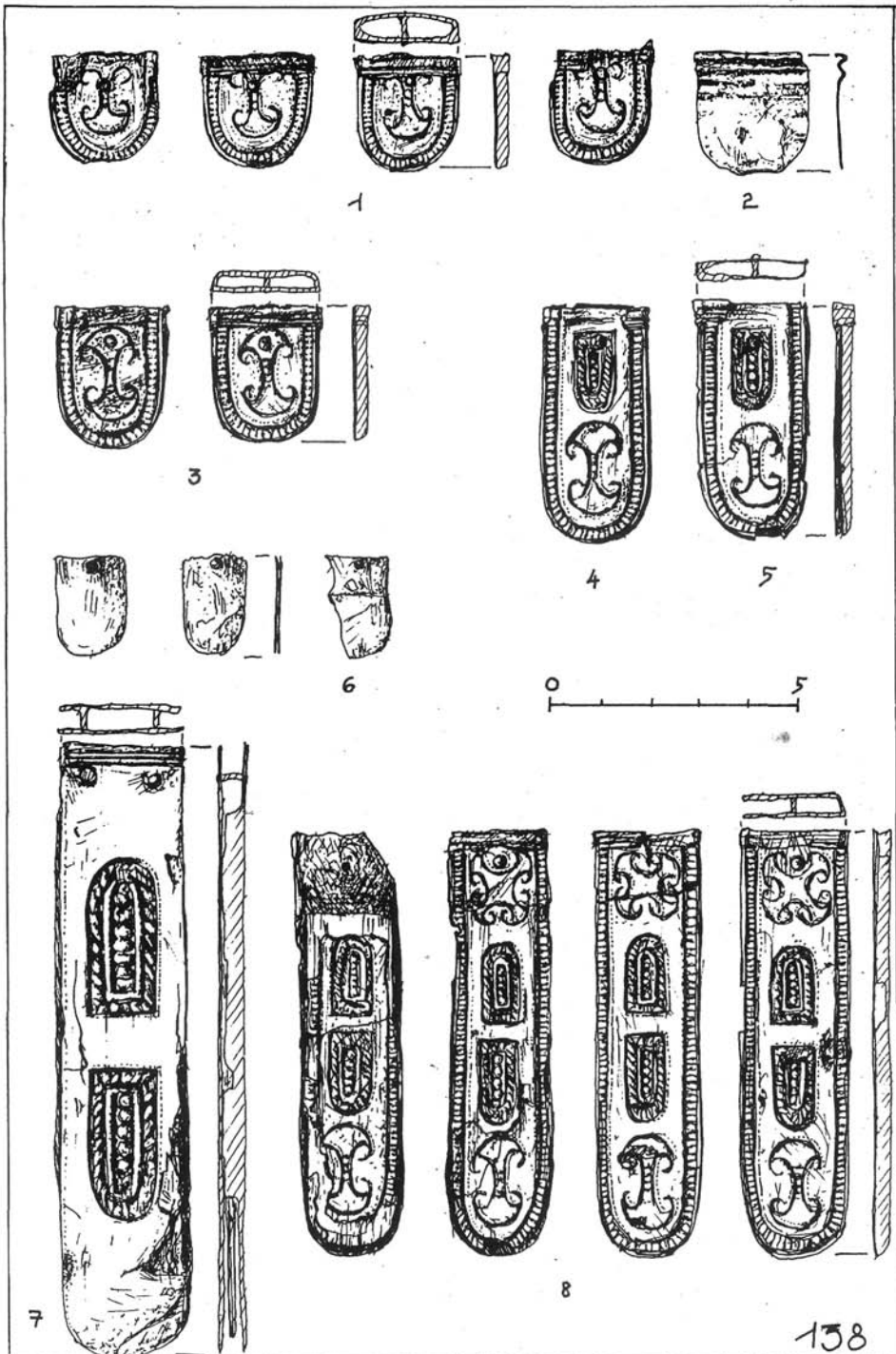
18. kép. 305., 312. és 375. sír

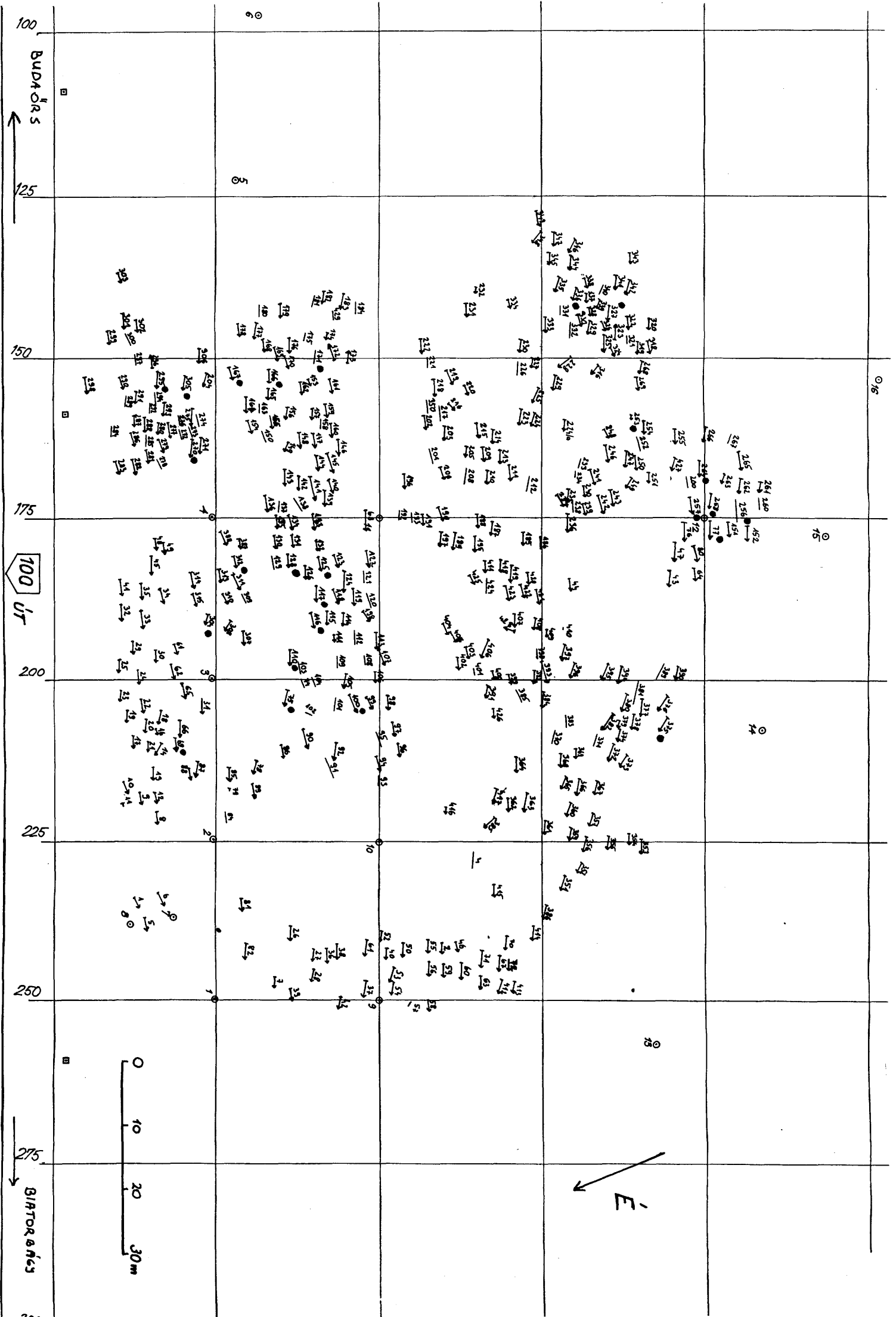
19. kép. 327. sír

20. kép. 336. sír

21. kép. A 138. sír övgarnitúrája

22. kép. A batorbányi avár temető ● = köves sírok

**BESTATTUNGEN MIT STEINSETZUNG IM AWARISCHEN
GRÄBERFELD VON BIATORBÁGY
(Resümee)**

Im Herbst 1991 legten Mitarbeiter der Museendirektion des Komitats Pest bei einer Rettungsgrabung in Biatorbágy (Komitat Pest) frühbronzezeitliche Siedlungsspuren sowie 429 Gräber eines awarischen Gräberfeldes frei. Die vorliegende Studie stellt einen vorläufigen Bericht über das vom 3. Drittel des 7. Jh. bis zum Beginn des 9. Jh. benutzte awarische Gräberfeldteil dar, unter besonderer Bezugnahme auf die Bestattungen mit Steinsetzungsritus.

Die zeitlich früheste Gruppe der zum Großteil ausgeraubten Gräber wird durch die Gürtelgarnitur aus Grab 138 – aus Silber mit Bronzeeinlagen gefertigt, gepreßt, schildförmig, mit Peltenmuster – sowie die aus Grab 270 stammende Gürtelgarnitur ähnlicher Technik und Form mit Pflanzenmotiv (Lebensbaum?) vertreten (Abb. 16 u. 21). Die reichsten Bestattungen waren die Reitergräber 76, 77 und 264 (Abb. 3–4, 13–14). Die umgekehrt schildförmigen, länglichen Gürtelbeschläge aus vergoldeter Bronze des Grabes 264 gehören zusammen mit den Pferdegeschirrverzierungen mit Eisenphalaren bereits zum Fundmaterial vom Ende des 8.–Anfang des 9. Jh.

Im Gräberfeld von Biatorbágy gelang es uns bei 25 Gräbern, den Bestattungsbrauch der Steinsetzung zu dokumentieren. Anhand der Steine, die sich vereinzelt an der Oberfläche finden lassen, nehmen wir an, daß ihre Zahl größer gewesen sein dürfte. Aus der Unterbringung der Steine im Grab war kein System abzuleiten: sie kamen teils unmittelbar unterhalb der Beobachtungsebene der Verfärbung (Grab 75, 77, 100), teils in mittlerer Höhe der Grube (Grab 166, 264, 295), fallweise am Boden des Grabes in Höhe des Skeletts (Grab 116, 117, 125, 128, 253, 258, 312, 336, 375) zum Vorschein. Auch im Verhältnis zum Skelett war die Lage der Steine unterschiedlich, angefangen beim Schädel bis hin zum Fußende wurden sie überall gefunden. Aufgrund ihrer Lage innerhalb des Gräberfeldes (Abb. 22) sowie ihrer Funde kann nicht davon gesprochen werden, daß es sich um eine von den übrigen Gräbern abgegrenzte Gruppe handelt, und dies trifft auch auf ihre Chronologie zu.

Am häufigsten kamen die awarenzeitlichen Steinbestattungen auf dem Gebiet der Keszthely-Kultur zum Vorschein, deshalb wähten die Forscher im Ursprung dieses Ritus' einen Bestattungsbrauch der spätantiken Bevölkerung des 6.–7. Jh in der antiken Zivilisation Europas zu entdecken. Im spätawarischen Zeitalter bzw. im 9. Jh. tauchten die Gräber mit Steinsetzung auch weiter entfernt vom Stammgebiet der Keszthely-Kultur auf (Sopron-Présház telep, Sopronkőhida, Komárom-Hajógyár, Šebastovce, Biatorbágy). Allerdings kann zwischen der Bevölkerung der beiden Zeitalter noch nicht einmal auf dem Gebiet der Keszthely-Kultur eine direkte ethnische Beziehung angenommen werden, weshalb die Forschung nach dem Ursprung des Brauchs in mehreren Richtungen fortgesetzt werden muß. Behilflich ist uns dabei die Untersuchung, in welcher Form der Ritus in Erscheinung trat.

Der Form nach lassen sich die Gräber mit Steinsetzung in zwei Hauptgruppen einteilen: von einer vollständigen Steineinfassung kann dann gesprochen werden, wenn die Steine das Skelett vollständig umgeben und bedecken, von einer teilweisen Steineinfassung hingegen dann, wenn man auf oder über dem Skelett keine zusammenhängende Steinschicht findet. Im Prinzip kamen mit Ausnahme der Gräber 56, 57 und 75 des an der südlichen Festungsmauer von Keszthely-Fenekpuszta gelegenen Gräberfeldes in allen übrigen Steingräbern nur teilweise Steineinfassungen zum Vorschein. Die vollständige

Variante des Bestattungsbrauchs, der selbstverständlich nur in solchen Gegenden vorkommt, die reich an Steinen sind, diente offensichtlich zum Schutze des Bestatteten. Die teilweise Steinsetzung ist bereits eine kompliziertere und nur mit Hypothesen interpretierbare Erscheinung. Die Unterbringung eines größeren oder mehrerer kleiner Steine auf dem Verstorbenen läßt sich auch als Schutzmaßnahme gegen dessen Wiederkehr auffassen; dieselbe Annahme jedoch trifft auf die neben dem Skelett oder in der Auffüllerde der Grabgrube verstreut zu findenden Steine bereits nicht mehr zu. In diesen Fällen dürfte es sich um Steine handeln, die man zur Steineinfassung der Gräber an der Oberfläche vorbereitet hatte und die dann absichtlich oder zufällig in die Grabgrube gelangt waren.

Im Zusammenhang mit der Ursprungsfrage des behandelten Brauchs betonte István Erdélyi, daß die Mehrzahl der mit den awarischen Funden parallel zu setzenden innerasiatischen, hauptsächlich türkischen oder verwandten Funde aus Kurganen mit Steinsetzung stammt. Auf der Schnittzeichnung einiger dieser Kurgane (Mongun Tajga Grab 57-A-57, 57-G-24, 58-D-13, Kara Chol 58-B-138, Sut Chol KÉ-1. Kurgan) ist zu erkennen daß unterhalb der Steinsetzung an der Oberfläche auch einige Steine in die Auffüllerde der Grabgrube gerieten, wo sie sehr häufig sogar eine Steinschicht bildeten. Davon ausgehend nehme ich an, daß es sich beim awarenzeitlichen Bestattungsritus mit Steinen im Karpatenbecken um die von uns beobachteten Reste von Steinsetzungen für die Gräber an der Oberfläche handelt. Selbstverständlich wurden diese Steinanhäufungen an der Oberfläche im Laufe der Jahrhunderte durch die Feldbewirtschaftung vernichtet, meine Annahme läßt sich also nicht beweisen. Doch auch die awarenzeitlichen Reitergräber mit Steineinfassung (Komárom-Hajógyár, Grab 30 – Šbastovce, Grab 84 – Biatorbágy, Grab 77 und 264) veranlassen uns dazu, bei Interpretation und Ursprungsfrage dieses Brauchs eine engere Beziehung zu den innerasiatischen Analogien, bei denen es sich in vielen Fällen ebenfalls um Reiterbestattungen handelt, in Betracht zu ziehen.

László Simon

Abb. 1 Biatorbágy im nördlichen Transdanubien und Lageplan der Ausgrabung

Abb. 2 Grab 69; Abb. 3 Grab 77; Abb. 4 Grab 77; Abb. 5 Grab 110, 116 und 304; Abb. 6 Grab 117

Abb. 7 Grab 125; Abb. 8 Grab 128; Abb. 9 Grab 252; Abb. 10 Grab 256; Abb. 11 Grab 257

Abb. 12 Grab 258; Abb. 13 Grab 264; Abb. 14 Grab 264, 1-8: Gürtelschmuck, 9: Pferdegeschirrschmuck

Abb. 15 Grab 270; Abb. 16 Funde aus Grab 270; Abb. 17 Grab 295; Abb. 18 Grab 305, 312 und 375

Abb. 19 Grab 327; Abb. 20 Grab 336; Abb. 21 Die Gürtelgarnitur aus Grab 138

Abb. 22 Das awarische Gräberfeld von Biatorbágy • = Gräber mit Steinsetzung

ПОГРЕБЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КАМНЯ В АВАРСКОМ МОГИЛЬНИКЕ БИАТОРБАДЬ

(Резюме)

Осенью 1991 года специалисты Дирекции музеев области Пешт провели аварийные раскопки в Биаторбаде (область Пешт), в ходе которых были найдены следы поселения бронзового века и 429 погребения аварского могильника. Данная работа является предварительным отчётом об участке могильника, датирующимся периодом между последней третью VII в. и началом IX в.

Особое внимание уделяется погребениям с использованием камня.

Наиболее раннюю группу могил, в большинстве своем ограбленных, представляют поясной набор погребения 138 со штампованными щитовидными бляшками на бронзовой основе, украшенными мотивами пельта, и схожий по материалу, технологии и форме поясной набор погребения 270 с растительным мотивом (древо жизни?) (рис. 16 и 21). Самыми богатыми были конские погребения 76, 77 и 264 (рис. 3-4, 13-14). Бронзовые с позолотой, удлинённые бляшки перевёрнуто-щитовидной формы погребения 264, вместе с украшениями конской сбруи с железными фалерами принадлежат к материалу конца VIII – начала IX вв.

В могильнике Биаторбадь мы нашли 25 погребений с камнем. На основании камней, рассыпанных на поверхности можно предположить, что первоначально их было больше. В расположении камней в погребениях не было системы: иногда мы находили их непосредственно под уровнем появления пятна (погребения 75, 77, 100), иногда в середине ямы (166, 264, 295), в отдельных же случаях они обнаруживались на дне погребения на одном уровне со скелетом (116, 117, 125, 128, 253, 258, 312, 326, 375). Расположение камней относительно скелета тоже неодинаково: их находили везде от черепа до костей стопы. В системе всего могильника эти погребения не обособливались отдельной группой, и то же самое можно сказать об их хронологии.

Погребения с камнями аварского времени чаще всего обнаруживались на территории культуры Кестхей. Происхождение этого обряда исследователи связывали с обычаями позднеантичного населения VI-VII вв., а корни обряда намечали в европейской античной цивилизации. В позднеаварское время и в IX веке погребения с камнем появляются и за пределами культуры Кестхей (Шопрон-Прешхаз телеп, Шопронкёхида, Комаром-Хайодяр, Себастовце, Биаторбадь). Однако даже на территории культуры Кестхей нельзя предположить наличие этнических связей между населением двух эпох, поэтому исследование происхождения этого обряда надо вести по двум линиям. Для этого необходим анализ форм обряда.

По форме погребения с камнем можно разделить на две группы: о полном заполнении камнем мы пишем, когда камни окружают и закрывают скелет, а о частичном заполнении камнем – когда вокруг скелета или на нем нет сплошного слоя камней. Собственно говоря кроме погребений 56,

57, 75 могильника у южной стены крепости Кестхей-Фенекпуста все остальные погребения содержали только частичное заполнение. Этот обряд естественно встречается только в регионах, богатых камнем. Целью обряда вероятно являлась защита умершего в случаях с полным заполнением. Сложнее обстоит дело с частичным заполнением, это явление можно объяснить только гипотезами. Факт положения на мертвеца одного большого или нескольких маленьких камней может интерпретироваться, как защита от умершего, но это нельзя предположить в случаях, когда камни находили рассеянно рядом со скелетом или в заполнении могильной ямы. В этих случаях речь может идти о намеренном или случайном попадании камней из насыпи на поверхности в могильную яму.

В связи с вопросом о происхождении этого обряда Иштван Эрдели подчёркивал, что для родственных аварским центральноазиатских, главным образом тюркских погребений характерны курганные насыпи с использованием камней. На профилях некоторых из этих курганов (Монгун Тайга 57-А-57, 57-Г-24, 58-Д-13, Кара Цхол 58-Б-погреб. 138, Шут Цхол КЕ-курган I и т.д.) видно, что под каменной насыпью, находившейся на поверхности, несколько камней попало в заполнение могильной ямы, и часто здесь образовывали слой камней. На этом основании я предполагаю, что обряд с использованием камней, наблюдаемый в погребениях Карпатского бассейна, является остатком каменной насыпи, которая археологически фиксируется в описанном выше виде. Конечно земледелие уничтожило эти каменные насыпи за прошедшие столетия, поэтому мое предположение нельзя доказать. Погребения с использованием камня аварского времени (Комаром-Хайодяр/Судоверфь погребение 30, Себастовце погребение 84, Биаторбадь погребения 77, 264) обращают наше внимание на то, что при интерпретации и поиске происхождения этого обряда нужно искать аналогии в кругу конных погребений Центральной Азии.

Ласло Шимон

Рис. 1. Биаторбадь в Северном Задунавье и схема местности раскопок

Рис. 2. Погреб. 69

Рис. 3. Погреб. 77

Рис. 4. Погреб. 77

Рис. 5. Погреб. 110, 116, 304

Рис. 6. Погреб. 117

Рис. 7. Погреб. 126

Рис. 8. Погреб. 128

Рис. 9. Погреб. 253

Рис. 10. Погреб. 256

Рис. 11. Погреб. 257

Рис. 12. Погреб. 258

Рис. 13. Погреб. 264

Рис. 14. Погреб. 264: 1-8 – украшения пояса, 9 – украшения конской сбруи

Рис. 15. Погреб. 270

Рис. 16. Инвентарь погреб. 270

Рис. 17. Погреб. 295

Рис. 18. Погреб. 305, 312 и 375

Рис. 19. Погреб. 327

Рис. 20. Погреб. 336

Рис. 21. Поясной набор погреб. 138

Рис. 22. Аварский могильник Биаторбадь; ● = погребения с камнями

ADATOK A SZABLYÁK KIALAKULÁSÁRÓL

SIMON LÁSZLÓ

A szakirodalom szerint a szablya olyan kisebb-nagyobb mértékben ívelt közelharci vágófegyver, amelynek pengevégét kétélűre köszörülték, markolatát pedig kissé a hosszabbik vágóél felé hajlították.

E jellegzetesen lovasnomád fegyver kialakulásának kronológiai meghatározásánál döntő tényező az, hogy a 670 körül a Kárpát-medencébe,¹ illetve a Duna deltájától délre² települt sztyepei eredetű népcsoportok már ezt használták. Létrejöttének színtere a már kialakult fegyver legkorábbi példányai lelőhelyeinek tanúsága szerint csak tág határokkal állapítható meg az Altáj-hegység vidékétől a Fekete-tenger mellékéig húzódó sztyepei sávban.³ Bálint Csanád az általa közölt 7. század 2. harmadára keltezhető észak-iráni kardok alapján a Szasszanida Irán kaukázusi vagy közép-ázsiai határával szomszédos vidékre szűkítette le ezt a területet. A szóban forgó iráni fegyvereken ugyanis a szablyák kialakulása felé mutató tipológiai jegyek figyelhetők meg, nevezetesen az enyhén görbülő penge és markolat, a keresztvas gömbös végű kialakítása, valamint a markolaton feltűnő ujjtámasz.⁴ A lokalizálás kérdésében még konkrétabb Bóna István, aki az ún. közép avar kori vezérsírok közé tartozó, 7. század utolsó harmadából származó ozorai temetkezés szablyáját és annak közvetlen rokonait Közép-Ázsiában kialakult típusnak tartotta az ottani (afraszíbi), 7. század 2. feléből származó freskóábrázolások alapján.⁵ Véleményem szerint azonban egy harmadik terület is szóba jöhet. Tudniillik az enyhén ívelt penge és a gömbös végű keresztvas, sőt még a fokél is kimutatható a 7. század 1. felére vagy 1–2. harmadára keltezhető kárpát-medencei korai avar kardokon. Következésképpen ezek a leletek is tükrözik a szablyák kialakulásának tendenciáját, tehát e közelharci fegyver létrejötté színterének felkutatásakor a korai avar szállásterületet is figyelembe kell venni. Erre a nézetre 1985-ben jutottam, amikor az összes hozzáférhető korai avar kardot vizsgálva a fegyverek belső arányai módosulásának, változásának okát kerestem. Eredményeim rövid summáját a nagykorós-szurdoki kard ürügyén közöltem egy 1987-ben Nagykorörsön megjelent tanulmánykötetben.⁶ Ugyanebben az évben Némethi Mária a korai avar lovastemetkezésekről készített szakdolgozatában,⁷ Szentpéteri József pedig az avarság fegyveres rétegéről írott kandidátusi disszertációjában – hivatkozva az egy évvel korábban megvédett bölcsészdoktori disszertációmra – arra hívta fel a figyelmet,⁸ hogy már a korai avarok is használhattak szablyát. E két kézirat ismeretében Bálint Csanád felvetette a kérdést: „...a Keleten talált szablyák egyszerű konvergencia révén, azaz helyi

1 Bálint, Cs. 1978. 184.

2 Merpert, I. J. 1955. 166.

3 Kovács L., 1978.

4 Bálint, Cs. 1978. 183–186.

5 Bóna I., 1982–1983. 112.

6 Simon L., 1987. 81.

7 Azóta átdolgozott formában megjelent: Némethi M.–Klima L., A korai avar korszak etnikai problémái. A részleges lovastemetkezések eredete. JAMÉ XXX–XXXII (1987–1989) 173–244.

8 Szentpéteri J., 1987. 47–49., 47. j.

fejlődés eredményeképpen jöttek létre, vagy pedig az avaroktól jött hatásra?⁹ Ugyancsak Bálint Csanád 1991-ben elkészült akadémiai doktori értekezésében újabb – régóta ismert – korai avar kardokról (Pápa, Keszthely, Csepel) vélelmezte a fokél meglétét, s ugyanezt határozottan állítja néhány Kárpát-medencén kívüli (Martinovka, Sivasovka, Korinthos) kardról.¹⁰

Ezek után nézzük, mit tudunk a korai avar kardokról.

A zömében sírmellékletként előkerülő fegyverek száma ma már 193 darab. Ezek nagyobb hányada az 566/568-tól 670/680-ig tartó korai avar kor első feléből származik. Ez egyrészt a 626/635-ig tartó periódus expanzív külpolitikájában jelentős szerepet betöltő, karddal is felszerelt katonai elit súlyára utal, másrészt a fegyverek temetkezési rítusban való nagy arányú feltűnésének társadalmi gyökereire. A korai avar kardok döntő többsége ázsiai eredetű ún. hosszú kard (a markolat és a penge együttes hosszúsága 70–110 cm között mozog), kisebb részük az európai ellenségtől, a germánoktól (pl. Pécs–Köztemető 30., 36., 38. sír,¹¹ Környe 18. sír¹²) és Bizánc-tól (Aradac–Mecka 85. sír¹³) szákmányolt vagy átvett idegen kétélű kard. A bennünket közelebről érdeklő ázsiai eredetű példányokat, pontosabban az 193-ból vizsgálató 120 darabot, a fegyver használatára kiható tulajdonságok, azaz a vágóélek száma, a keresztvas megléte vagy hiánya és a penge egyenes vagy hajlított kialakítása alapján a következő típusokra lehet osztani:

I. típus: egyenes, egyélű, keresztvas nélküli kardok; ide tartozik a 120 vizsgált darab-ból 53 (44,1%);

II. típus: egyenes, egyélű, keresztvassal ellátott kardok; a vizsgálható leletekből 11 darab sorolható ide (9,1%);

III. típus: egyenes, kétélű, keresztvas nélküli kardok; a vizsgálható leletekből 43 db (35,8%);

IV. típus: egyenes, kétélű, keresztvassal ellátott kardok; a tipizálható leletekből 8 db (6,6%) tartozik ide;

V. típus: egyenes, fokéles pengéjű, keresztvassal felszerelt (Vb), vagy enyhén ívelt pengéjű keresztvas nélküli (Va) kardok. Az összes vizsgálható kadból 5 darab (4,2%).

A korabeli európai hosszú kardok közül csak az avar és néhány vele rokon dél-ukrajnai (pl. Maloe Pereščepino¹⁴) fegyveren figyelhető meg az átlagosnál hosszabb markolatnak kissé lapított (4,0–6,5 cm átmérőjű) karikában való végződése. Ennek az általában keresztvasas kardokon megjelenő szerkezeti elemnek a rendeltetése egyértelműen még nem tisztázott: csuklózsínórt éppúgy fűzhetek bele, mint rangjelző díszbojtot, hasonlóan azokhoz a kardokhoz, amelyeken a markolatvas közepén pici gyűrű található (pl. Csanytelek A. sír, Szegvár–Sápoldal¹⁵). Altáj-hegység vidéki és dél-koreai analógiák szerint a karikás végű kardokat belső-ázsiai őshazájából hozta magával az avarság.¹⁶ A visegrádi és a csolnoki leletek¹⁷ bizonyítják, hogy az avarok ismerték a pengét erősítő damaszkoló eljárást. Szórványos adatok a vércsatorna (Környe, szórvány lelet¹⁸), valamint a kardlapon végigfutó borda (Környe, szórvány, Pápa–Urdomb 1. sír¹⁹) alkalmazására is utalnak.

9 Bálint Cs., Régészeti jegyzetek a VI–VII. századi avarok keleti kapcsolatairól. SzMMÉ VII (1990) 109. 34. j.

10 Bálint Cs., Kontakte zwischen Byzanz, Iran und der Steppe. Das Grab von Uő Tepe (Sowjetisch Azerbajdzsan) und der beschlagverzierte Gürtel im 6. und 7. Jahrhundert. Doktori értekezés tézisei. Budapest 1991. 5–6.

11 Kiss A., 1977. 96., Pl. XXVII. 10., XXXVIII. 9., XXXIX. 1.

12 Salamon Á.–Erdélyi I., 1971. 15., 20., Taf. 33, 4, 23., Taf. 33, 5.

13 Nadj, S. 1959. 62., XXVII. t. 1.; Kiss A., 1987. 203.

14 Werner, J. 1984. Taf. 29, 7.; L'vova, S. A.–Semjonov, A. L. 1985. 3. kép 5.

15 Kürti B., 1983. 193. 28. kép; Bóna I., 1979. 5, 8., 3. kép 1 a, b.

16 Bóna I., 1969. 132.

17 Tavasz I., 1978.; Somlósi É., 1977.; Erdélyi I., 1988.; Somlósi É., 1988.

18 Salamon, Á.–Erdélyi I., 1971. 30., Taf. 34, 2., Taf. XXX. 1.

19 Uo. 30., Taf. 34, 4., Taf. XXX. 2.; Jankó L., 1930. 128., 136–138, 140. 87. kép 16.

Különféle faanyagból készítették a markolatvasra egy vagy két szegeccsel felerősített borítást és a két lapból összerótt, vajatolt kardhüvelyt (Visegrádon enyves égerből, illetve magyar hársból). Ez utóbbit valamilyen bőrrrel is beburkolták, amely száradás után maga is összeszorította a hüvely két részét. Az ismert korai avar kardok 1/3-át a tulajdonos vagyonának és rangjának megfelelő anyagú és minőségű, nemesfémből készült veretekkel díszítették. Rendszerint a markolat végét és – ha volt, a keresztvassal együtt – a tövét, a hüvely torkolati és függesztőfülek melletti részét, továbbá annak végét fedték be arany, gyakrabban ezüst, olykor bronz díszekkel. A gyöngysordíszes (pl. Kecel, Kecskemét, Nagykőrös, Zsámbok) vagy bordázott (Deszk G. 8. sír, Csengele, Gátér 212. sír) szalaggyűrűk és a közéjük illesztett sima lemezek harmonikus megjelenésű elrendezése esztétikai élményt is adó egységes külsőt nyújt a korai avar kardok egy csoportjának.²⁰

A hüvelyében nyugvó kardot a torkolat alatt és attól 30–36 cm-rel lejjebb a tokhoz egy vagy két szalaggyűrűvel felerősített függesztő szerkezet, általában vaskarika (Kishegyes/ Mali Idos 72. sír²¹), vagy félkörbe hajlított pánt (Kiskőrös, város alatti temető 9. sír²²) segítségével rögzítették az övről lecsüngő szíjakhoz. Nemesfém veretes kardok tartószerkezetét a tokhoz két pánttal felerősített P alakú (Dabas–Paphegy, Kunmadaras, Törökbalint) vagy hármas ívelésű (Kunszentmiklós–Bábonya, Bócsa, Nagyolaszi/Mandjelos) arany, ill. ezüst borítású bélésfához rögzítették.²³ A korai avar kardok díszítésének ezek az elemei egymástól különböző közép- és belső-ázsiai hagyományokat tükrözve egyúttal jelzik a korai avarság két fő népi összetevőjének őshazáját is.

A továbbiakban a méretek és a vágóélek vizsgálatával próbálom érzékeltetni a korai avar kardok tipológiai fejlődését.

A számba vehető méretek közül a penge és a markolat együttes teljes hosszúságát, valamint a penge legnagyobb szélességét vizsgáltam.²⁴ Mivel a méretek és a keresztvas megléte vagy hiánya között összefüggés nincs, ennél az elemzésnél az I–II. és a III–IV. típusú fegyvereket összevontan egy-, ill. kétélű fegyverként tárgyalom. A kardok cm-ben megadott méretadatait – néhány fontos kiegészítő információval együtt – a függelékben közlöm.

Az ismert hosszúságok közül 24 vonatkozik egyélű kardra. Ezek súlyozott számtani középértéke 92,7 cm, a leggyakoribb hosszúság 83,1–95,9 cm-es határértékek közé esik; az összes vizsgálható egyélű fegyverből 17 darab, vagyis 70,8% sorolható ide. 18 kétélű kardnak ismerjük a hosszúságát, ezek számtani középértéke 95,1 cm. A leggyakoribb hosszúságú kétélű kardok a 90,1–100 cm-es paraméterek közé esnek. Ezek száma (11), az összes ismert hosszúságú kétélű kard 61,1%-a.

32 egyélű kardnak ismertem a legnagyobb pengeszélességét. Ezek számtani középértéke 3,3 cm, míg a leggyakoribb pengeszélességi méretek a 3,0–3,9 cm-es határok között mozognak. Ide 20 fegyver tartozik, ami az összes ismert adat 62,5%-a. A kétélű kardoknál 32 legnagyobb pengeszélességi adatot ismertem. Ezek súlyozott számtani középértéke 4,4 cm. A leggyakoribb pengeszélesség 4,0–4,9 cm között mozog. Az ide sorolható leletek száma 19, ami az összes ismert adat 59,3%-a.

Sajnos rendkívül kevés, mindössze 33 azoknak a kardoknak a száma, amelyeknél mindkét méretadat ismeretes. Ezek közül 14 egyélű, 17 kétélű, továbbá egy fokéles fegyver, valamint egy olyan lelet van, amelynek nem ismerem a vágóélét. (Ez utóbbit kényszerűségből, a fokéles kardot pedig azért hagytam ki az elemzésből, mert jelenléte nem

20 Simon L., 1983. 41. a további irodalommal

21 Gubitzka K., 1907. 358–359.

22 Horváth T., 1936. 36.; Fetich N., 1937. 127., CXXVII. t. 8–10.

23 A kardfüggesztők típusaihoz l. Bálint Cs., 1978. 183–186.; Bóna I., 1980. 49, 51.; Ambroz, A. K. 1986.; Garam É., 1990. 254–256.; Simon L., 1991. 191–192.

24 A statisztikai számítások kidolgozásában kollégám, Farkas Péter volt segítségemre. Hasznos tanácsait ezúton is köszönöm. A függelékben az aláhúzott adatok rekonstruált méretekre, ill. csak valószínűsített információkra vonatkoznak.

jellemző a korai avar korban.) A korrelációs vizsgálatok szerint a korai avar kardok teljes hosszúsága és legnagyobb pengeszélessége között lineáris összefüggés nincs. Vagyis: pl. a leggyakoribb hosszúságú (83,1–95,9 cm) egyélű kardok pengeszélessége nem kizárólagosan a leggyakoribb pengeszélességű csoportja (3,0–3,9 cm) tartozik, jöllelet e határértékek között kimutatható bizonyos sűrűsödése a leleteknek. Ugyanez természetesen fordítva is igaz. Tehát a leggyakoribb pengeszélességű csoporthoz tartozó kardok között a leggyakoribb hosszúságnál nagyobb és kisebb kardokat is találunk.

Mindez szóról szóra érvényes a kétélű kardokra is.

Jól megfigyelhető és abszolút egyértelmű összefüggés van a méretek és a vágóélek között. A súlyozott számtani középértékek szerint tudniillik az egyélű kardok relatíve rövidebbek és keskenyebbek a kétélűeknél. Az egyélű kardoknál ez az érték 92,7 illetve 3,3 cm, míg a kétélűeknél 95,1 és 4,4 cm. E kétfajta vágóélű kard közötti különbség akkor is nyilvánvaló, ha a gyakorisági szóródást vesszük figyelembe. Az egyélű kardok leggyakoribb hosszúsága 83,1–95,9 cm-es, leggyakoribb pengeszélessége 3,0–3,9 cm-es paraméterek között változik, míg a kétélűeknél 90,1–100 cm, illetve 4,0–4,9 cm között.

Ezek az adatok azonban csak az egy-, illetve kétélű kardok között meglévő legnyilvánvalóbb – méretbeli – különbségek általános törvényszerűségeinek megvilágítására alkalmasak. Konkrétá akkor válnak, ha őket az idő függvényében is megvizsgáljuk.

Mielőtt azonban erre rátérnék, egy kis módszertani kitérőt kell tenni az alkalmazott időintervallum használatának indoklása miatt.

Miként más tárgyak, úgy a kardok használati idejének megállapításánál is elsősorban a szóban forgó tárgy formai és stílusjegyei, valamint a kísérő leletek együttese a kiindulópont. A kardokat tartalmazó avar sírokat csak szerencsés esetben és igen ritkán lehet évtizednyi, vagy még ennél szűkebb időhatárra datálni (pl. Szegvár–Sápoldal²⁵). Sokkal gyakoribb a „6. század utolsó évtizedei, 7. század eleje”, „7. század 1–2 harmada”, „7. század 1. fele” stb. hozzávetőleges datálás. Általában csak a 30–40 év időtartamra (pl. 6. század utolsó harmada, 7. század eleje; 7. század első harmada stb.) való kormeghatározásuk lehetséges.

Az 568. évi honfoglalás és a 6/7. század fordulója közötti időszakból ismert egyélű kardok teljes hosszúságának 96,3 cm, legnagyobb pengeszélességének 3,4 cm a súlyozott számtani középértéke. Ugyanezek az értékek a 6/7. század fordulója és 626/635 közötti időszakra datálható fegyvereken: 87,5 cm és 3,3 cm; a 626/635 és 670/680 közötti periódusból 98 cm és 3,6 cm. Minthogy a 670/680-nal záródó korai avar kor történetében a 626/635-ös évek az avarság életmódjában bekövetkezett változások időszaka, indokolt e korszakhatár előtti időből való kardokat összevontan egybevetni a korszakhatár utániakkal. Tehát a korai avar kor első feléből (566/ 568–626 /635) származó egyélű kardok teljes hosszúságának súlyozott számtani középértéke 90 cm, a legnagyobb pengeszélessége 3,4 cm. Ez azt jelenti, hogy a 7. század 2. harmadára (tehát 626/635–670/680 közé) keltezhető egyélű kardok abszolút értékben hosszabbak és szélesebb pengéjük a korábbiaknál.

Ugyanezek a középértékek a kétélű kardoknál a következőképpen alakultak: 566/568 és 6/7. század fordulója közöttiekénél 101,8 cm és 4,7 cm; a 6/7. század fordulója és 626/635 közöttiekénél 97 cm és 3,7 cm; néhány, csak tág időhatárral keltezhető, azaz 566/568 és 626/635 közötti kardnál 95,3 cm és 4,1 cm. Összefoglalóan: a korai avar kor első feléből származó kétélű kardok méreteinek súlyozott számtani középértékei 97,5 cm és 4,5 cm. A 626/635 és 670/680 közötti időszakból származó fegyvereknél: 93,4 cm és 3,7 cm. A kétélű kardokról tehát megállapítható, hogy a korai avar kor fiatalabb periód-

25 Bóna I., 1980. 92.

dusában a teljes hosszúság és a legnagyobb pengeszélesség középértéke csökkent a korábbi időszak fegyvereihez képest.

A teljes igazság kedvéért feltétlenül meg kell jegyezni azt is, hogy a korai avar kor második feléből (626/635–670/680) lényegesen kevesebb lelet, különösen kétélű kard állt a rendelkezésemre, azon egyszerű oknál fogva, hogy ebben az időszakban – mint azt fentebb már említettem – a kardmellékelés szokásának gyakorlata ritkább. Ugyanakkor az a tény, hogy a korai avar kor második feléből kevesebb kétélű kardot ismerünk, mint egyélűt, azt jelzi, hogy a kárpát-medencei avar kardfejlődés jól beilleszthető a kardfejlődés általános, sztyeppei vonulatába.²⁶ Összefoglalva az egy- és kétélű korai avar kardok legfontosabb paramétereinek változásairól mondottakat megállapítható, hogy a kétféle kard között korábban (626/635 előtt) meglévő viszonylag nagy méretbeli különbségek csökkenése mutatható ki az időszak második felében (626/635–670/680 között). Mindez a kétélű kardok használatának háttérbe szorulásával párosult. Mind a két tényező a társadalom fejlődését spontán módon követő harcmódbeli változásokra visszavezethető általános törvényszerűség megnyilvánulása. A nehéz kétélű kard a páncélos lovasság által használt – és nyilván ellene is hatékony – szálfegyver.²⁷ Írásos források és a régészeti kutatások tanúsága szerint a honfoglaló avar sereg magvát a vas és bőrvétes páncélos lovasság alkotta. Ennek a katonai elitnek a létszáma 626-ig tartó több évtizedes bizánci háborúskodás során erősen csökkent. Feltehetően ez is oka annak, hogy a korai avar korának a 626/635-tel kezdődő második periodusából alig ismerünk kétélű kardot. Ugyanakkor a 7. század 2. harmadában általános életmódbeli változás figyelhető meg az avaroknál, megkezdődött a nagyállattartásról a földművelésre való áttérés. Ez ugyan nyilván kevésbé érintette a katonai elit megmaradt képviselőit, de a bizánci adók elapadása után felerősödő elszegényedési folyamat előtt ők sem térhettek ki, s békeidő lévén fontosságuk is csökkent. Ezzel párhuzamosan előtérbe került a könnyű fegyverzetű és mozgékony lovasság, amely zömében már egyélű kardot forgatott. Konkrét – egyedi – példákkal is igazolható, hogy a korábban is használt egyélű kardokat ekkor a kétélűek legfontosabb tulajdonságaihoz idomítva fejlesztették tovább az avar kardkovácsok.

Elősként említhető a *soproni egyélű kard*²⁸ (1. kép 1., 2. kép 1–2). Ennek 4,8 cm-es legnagyobb pengeszélessége egyaránt meghaladja az egyélű kardok pengeszélességének súlyozott számtani középértékét (3,3 cm) és a leggyakoribb pengeszélesség (3,3–3,9 cm) paramétereinek felső értékét is. Mi több: közelíti a kétélű kardok leggyakoribb pengeszélesség határértékeinek (4,0–4,9 cm) felső határához. A markolattőre ráhúzott rombusz alakú keresztvas gömbös végződése az alább idézett *tarnaméri* fokéles karddal egy horizontra emeli a 7. század első harmadából származó *soproni* leletet. Ugyancsak egyélű fegyver a *környei 35. sírból* kikerült példány is (1. kép 2., 2. kép 3.), hegye mégis a kétélűkével azonos módon a kardlap középvonalában található.²⁹ A környeivel megközelítőleg egyidős, tehát a 6. század utolsó harmadából származó *tiszavasvári* kétélű kardnál ellenben éppen fordított a helyzet (1. kép 3.): a kardhegy – miként az az egyélűeknél általános – az egyik vágóélhez kerekített.³⁰ Ez utóbbi fegyver némileg a 7. század közepe tájára keltezhető *tarnaméri* sírból előkerült, már fokéles kardhoz hasonlít, hiszen ennek visszaköszöriült pengéje voltaképpen kétélű, mégha csak 10,5 cm hosszan is (1. kép 4., 3. kép). Ennek az egyébként egyenes pengéjű kardnak az ellenzője (minthogy az bronzból készült, a „keresztvas” kifejezés reá vonatkozóan nem helyénvaló), ha nem is közvetlen őse, de mindenképpen egyik tipológiai előzménye a legkorábbi – 7. század utolsó

26 Kóshalmi K., 1972. 109–112.; Ambroz, A. K. 1982. 15.

27 Kóshalmi K., 1972. 109.; Borosy A., 1984. 27.

28 Gömőri J., 1976.

29 Salamon Á.–Erdélyi I., 1971. 17., Taf. 33, 6. Taf. XXX, 6.

30 Csallány D., 1958. 53., XXI. t. 51.

harmadából való – kárpát-medencei szablyák (pl. Kiskassa) keresztvasának.³¹ Más vonatkozásban, a penge enyhén ívelt kialakítása miatt tekinthetők hibrid példányoknak a 7. század 2. harmadára datálható kunpeszeri kardok. Feltárójuk, H. Tóth Elvira szerint „valamennyi kard keresztvas nélküli, bizonyára egyélű, nagyon enyhén ívelt és mintegy 95 cm hosszú”.³² Hozzájuk hasonló a Tápé 11. sírjában talált egyélű ezüstveretes kard is.³³ Ezeket és a fokéles tamarérai fegyvert soroltam a korai avar kardok V. típusába (4. kép).

A fentiekből egyértelműen kilálglik a kardtökéletesítési eljárás két módja: a kardhegynék a szokásostól eltérő elhelyezése, ill. a penge enyhén íves kialakítása. Ezekhez társult a kard arányainak változtatása, a fegyver teljes hosszúságának és legnagyobb pengeszélességének szükséges módosítása. Kialakult szablyának szerintem az a fegyver nevezhető, amelyen e három jellegzetesség együtt fordul elő.

Úgy vélem, ha elfogadjuk azt a nézetet, miszerint a fegyverek fiatalodásával együttjáró változás = fejlődés, továbbá azt, hogy az egyélű kardból fejlődtek ki a szablyák, megállapítható: a korai avar kardoknak fentebb részletezett változásai mindenképpen a szablyák kialakulása felé mutató tendenciákat tükröznek. A Bálint Csanád által publikált 7. század második harmadából való észak-iráni kardokkal együtt ezek a legkorábbi olyan fegyverek Euráziában, amelyek a későbbi szablyák tipológiai előzményei kimutathatók. Amennyiben a két egymástól távol eső terület fegyverei között semmiféle kapcsolat nem volt, úgy fel kell tételezni a szablyák időben párhuzamos, de különálló kialakulásának lehetőségét. Az általam vizsgált kárpát-medencei korai avar fegyvereken azonban ez nem valamiféle idegen kultúrhatás következménye, mint az észak-iráni kardokon, hanem jól nyomon követhető belső fejlődés eredménye. Mivel az avarok sztyeppei eredetű nomád nép voltak, megfelelnek annak a kritériumnak, amely szerint a szablya csak ilyen környezetben jöhetett létre. Bizonyos tények azonban megengedik az említett észak-iráni és a korai avar kardok hasonló fejlődése közötti összefüggés valószínűsítését. Ezzel kapcsolatban négy, közismert tényre utalhatok:

1. Írott kútfők tanúsága szerint az avarság kelet-nyugati vándorlása során az 550-es évek vége felé a Kaukázus környékén leszakadt tőlük egy kisebb csoport, amelyet később a kazárok asszimiláltak.³⁴

2. A türkök elől menekülő avarok 557/558-tól bizánci zsoldba szegődve leigázták és részben magukba olvasztották a pontusi sztyeppék alán, szláv, de főként türk-bolgár törzseit.³⁵

3. A 6. század végén a terjeszkedő nyugati türkök elől menekülve újabb bolgár népcsoportrészek (tarniach, kotzager, zabender) csatlakoztak az avarokhoz.³⁶

4. Kb. 634/635-ig az avarok uralmuk alatt tartották a pontusi sztyeppéknek a nyugati türkök érdekszférájától nyugatra eső részét, ahol zömében türk-bolgár eredetű, kisebb részben szláv és talán avar népességgel is számolni kell.³⁷

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Duna–Tisza vidékétől a pontusi sztyeppékig terjedő területen élő 6–7. századi népek között tágabb-szorosabb etnikai kapcsolatok éppúgy kimutathatók, mint az azonos vagy egymáshoz közelálló életformából adódó fejlődésbeli rokonság. Ezeket a viszonyokat bizonyos ideig és mértékig politikai kontaktusok

31 Szabó J. Gy., 1965. 42, 47., VIII. t. 1–3.

32 H. Tóth E., 1984. 12, 18.

33 A tápéi kardot Kürti Béla barátai szívességéből ismerhettem meg, neki köszönhetem a feldolgozás jogának átengedését is. L. Simon L., 1990.; Kürti B.–Lőrinczy G., 1991. 4. kép, bal oldali tárgy. Ennek, valamint az 1991-ben publikált tárnoki (*Garam É.*, 1991.) kardnak az adatai nem szerepelnek a fenti összesítésben. Méretadataik (Tápé, egyélű kard: teljes H: 96,5, a penge legnagyobb Sz: 3 cm; Tárnok, egyélű kard: teljes H: 89, a penge legnagyobb Sz: 3 cm) nem módosítják számottevően a statisztikai számítások eredményét.

34 Czeglédy K., 1969. 98.

35 Bóna I., 1984a. 311.

36 Bóna I., 1981. 104–105.

37 Bóna I., 1981. 105–107.; Bálint Cs., 1982.; Bóna I., 1984a. 316.; Szádeczky–Kardoss S., 1986.

is befolyásolták. Következésképpen a korai avar kardokat úgy is tekinthetjük, mint a Kárpát-medencétől a Kaukázus előteréig terjedő, egymással több szálon összefonódó sztyepei nomád kultúrkör tárgyi emlékéanyagának egyik speciális csoportját. Mivel a kardok tekintetében e kultúrkörökön belül számarányuk és viszonylag pontos keltezésük lehetőségeik miatt a kárpát-medencei korai avar kardok a legjelentősebbek, ezek fejlődését a szóban forgó terület többi leletéhez képest modell értékűnek tarthatjuk.

Az viszont kétségtelen tény, hogy ez a fejlődés nem jutott el a végkifejletéig, mert ez idáig korai avar sírból nem ismerünk olyan fegyvert, amely a szablya fentebb vázolt kritériumainak megfelelne. E tekintetben nem értek egyet Szentpéteri Józseffel, aki a fentebb idézett kézirat tanulmányában néhány korai avar kardot szablyának tart. Az általam vizsgált ún. V. típusú kardok átmeneti típusúak. Nevezhetjük ezeket akár – Bóna István terminológiájával élve³⁸ – protoszablyának is, az azonban biztos, hogy nem sorolhatók e vágófegyverfajta kialakult példányai közé. Mai tudásunk szerint az ívelt pengéjű fokéles szablyák a korai avar kori fejlődést lezáró 670/680-as újabb sztyepei eredetű bevándorlók kezén kerültek először a Kárpát-medencébe. Azt nem tudjuk, hogy az új jövevények fegyverének kialakulására volt-e, s ha igen, milyen hatással volt a korai avar kardfejlődés. Azt viszont nagyon valószínűnek tartom, hogy a Kelet-Európában és/vagy Közép-Ázsiában létrehozott szablya az avarokéhoz nagyon hasonló kardfejlődés eredményeképpen született meg. Ezt a folyamatot azonban a Kárpátoktól keletre ma még nem lehet leletekkel dokumentálni.³⁹

IRODALOM

Ambroz, A. K.

1981 Vostocneyevropejskije i sredneasiatskije stepi V-pervoj palaviny VIII v. In: Pletneva, S. A. (szerk.), *Stepi Evrazii v epochu srednevekov'ja*. Archeologija SSSR. Moszkva, 10–23.

1986 Kinžaly VI–VIII. vv. s dvumja vystupami na noznah. *Sov. Arch.* 1986/4. 53–73.

Awaren

1985 *Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervölkes 6–8. Jh.* Ausstellungskatalog. Frankfurt am Main–Nürnberg

Bálint, Cs.

1978 Vestiges archeologiques de l'époque tardive des Sassanides et leurs relations avec les peuples des steppes. *Acta Arch.Hung.* 30. 173–212.

1982 Über einige östliche Beziehungen der Frühawarenzeit (568-circa 670/680). *Mitt.Arch.Inst* 10/11. 131–146.

Biczó P.,

1984 A keceli határ régészeti emlékei. In: *Bárth J.* (szerk.), *Kecel története és néprajza*. Kecel. 19–62.

³⁸ *Garam É.*, 1991. 226., 18. j.

³⁹ Ez a tanulmány előadásként elhangzott a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat által rendezett Tóth Zoltán-emlékülésen, 1988. november 29-én. Az azóta eltelt időben megjelent, a korai avar kardokat is tárgyaló tanulmányok (*Garam É.*, 1990. 1991.; *Simon L.–Székely L.*, 1991.; *Kiss A.*, 1992.) főként a kardok díszítésbeli sajátosságaiával foglalkoztak, s néhány régóta ismert lelet keltezéséhez nyújtottak újabb szempontokat. Bálint Csanád 1990-ben és 1991-ben megjelent tanulmányainak eredményeit beledolgoztam kész kéziratomból szövegébe. L. 9–10. jegyzet. – A kézirat leírva 1992. X. 6.

- Borosy A.*,
 1984 Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In: *Borus J.* (szerk.), Magyarország hadtörténete I. Budapest. 13–56.
- Bóna I.*,
 1957 Az ürbőpusztai avar temető. *Arch.Ért.* 84. 155–174.
 1968 A népek országútján. In: *Szombathy V.* (szerk.), A magyar régészet regénye. Budapest. 100–134.
 1979 A szegvár-sávpoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. *Arch.Ért.* 106. 3–30.
 1980 Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta Arch.Hung.* 32. 31–95.
 1981 Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken. In: *Turcic–Bulgarian – Hungarian Relations (VIth–XIth centuries)*. *Studia Turco-Hungarica V.* Budapest. 79–112.
 1982–1983 A XIX. század nagy avar leletei. *SzMMÉ*, 81–160.
 1984a A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Szé-kely Gy.* (szerk.), Magyarország története. Előzmények és a magyar történet 1242-ig. Budapest. 265–373.
 1984b *Wosinsky Mór* és temetői. In: *Kiss G.–Somogyi P.*, Tolna megyei avar temetők. *Diss.Arch.III/2.* 17–26.
 1986 Dáciától Erdőlvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: *Makkai L.–Mócsy A.* (szerk.), Erdély története I. Budapest. 107–234.
 1987 Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei. In: *Entz G.* (szerk.), Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Budapest. 15–91.
- Czeplédy K.*,
 1969 Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig. Budapest
- Csallány D.*,
 1933 A szentes-lapistói népvándorlás kori sírlelet
 1934 *Dolg.* 9–10. 206–212.
 1939 Kora avar kori sírleletek. *Fol.Arch.* 1–2. 121–180.
 1956 *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa.* Budapest
 1958 Szabolcs-Szatmár megye avar kori leletei. *JAMÉ* 1. 31–86.
 1969 Avar kori páncélok a Kárpát-medencében. *JAMÉ* 1971. 12–14. 7–44.
- Dörner, E.*
 1960 Mormint đin epoča avara le Sînpetru German. *SCIV* 11. 423–433.
- Ercegović–Pavlović, S.*
 1973–1974 Avarski konjacki grob iz Mandjelosa. *Starinar* 34–35. 107–113.
- Erdélyi, I.*
 1988 A section of the Csolnok Avar Cemetery. *Acta Arch.Hung.* 40. 191–206.
- Fettich, N.*
 1926 Garnitures de foureaux de sabres du temps des Avars, en Hongrie. *Arethuse*, April. Paris. Separatum.
 1937 A honfoglaló magyarság fémművészete. *Arch.Hung.* 21. Budapest
- Fülöp Gy.*,
 1984 Újabb avar kori temetők Fejér megyében. *Alba Regia* 21. 255–259.
- Garam É.*,
 1973 Avar temetők Andocson. *Fol.Arch.* 23. 129–182.
 1982 Über die frühawarenzeitlichen Gräber von Zsámbok. *Fol.Arch.* 39. 139–156.

- 1990 Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit. In: *Friesinger, H.–Daim, F.* (Hg.), Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. Teil 2. Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften, 204. Band. Wien. 253–260.
- 1991 Avar férfísír Tárnokról. *Agria XXV–XXVI.* 221–234.
- Gömöri J.,*
1976 Karikás markolatú vaskard Sopronból. *Soproni Szemle* 30. 143–150.
- Gubitza K.,*
1907 A kishegyési régibb középkori temető. *Arch.Ért.* 27. 346–363.
1911 A kishegyési régibb középkori temető. *Arch.Ért.* 31. 122–134.
- Horváth T.,*
1936 Az üllői és a kiskőrösi avar temető. *Arch.Hung.* 19. Budapest
- Hudjakov, J. S.*
1986 Vooružennje srednevekovyh kočevnikov Južnoj Sibiri i Centralnoj Azii. *Novosibirsk*
- Jankó J.,*
1930 A pápai avar kori sírleletek. *Arch.Ért.* 44. 124–141.
- Kada E.,*
1906 A gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *Arch.Ért.* 26. 207–221.
- Kisléghy Nagy Gy.,*
1911 Torontál vármegye őstörténete. In: *Borovszky S.* (szerk.), Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Budapest, 303–328.
- Kiss A.,*
1962 Az avar kori fegyverzet kérdéseihez. A tiszavárkonyi avar kori temető. Egyetemi szakdolgozat. ELTE Régészeti Tanszék, Budapest
1977 Avar Cemeteries in County Baranya. *Kovrig, I.* (ed.), *Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary.* Vol. 2. Budapest
1987 Frühmittelalterliche byzantinische Schwerter im Karpatenbecken. *Acta Arch.Hung.* 39. 193–210.
1992 Zur Zeitstellung des „Münzdatierten“ awarischen Fürstengrabes von Kunágot. *JPMÉ* 36. 67–84.
- Kürti B.–Lőrinczy G.,*
1991 „...avarnak mondták magukat...” Vezető a Móra Ferenc Múzeum régészeti kiállításához. Szeged
- Kovács L.,*
1978 Régészeti jegyzet szablya szavunk eredetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 80/1. 161–165.
- Kovrig I.,*
1960 Újabb kutatások a keszthelyi avar kori temetőben. *Arch.Ért.* 87. 136–168.
- Kovrig, I.–Korek, J.*
1962 Le cimetiére de l'époque avare du Csóka. *Acta Arch.Hung.* 12. 257–297.
- U. Köhalmi K.,*
1972 A sztyeppék nomádja lóháton, fegyverben. Budapest
- Kralovánszky A.,*
1992 A hajdúdorogi VII. századi avar temető. A debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1989–1990. 117–139.

- László Gy.*,
 1938 A kunágotai lelet bizánci aranylemezei. Arch.Ért. 51. 55–86.
 1950 A kunágotai aranyveretes kard. Arch.Ért. 77. 31–33.
 1955 Etudes archeologiques sur l'histoire de la société des Avars. Arch.Hung. 34. Budapest
- Lipp V.*,
 1885a A fenéki sírmező. Budapest
 1885b Die Gräberfelder von Keszthely. Budapest
- L'vova, S. A.–Semjonov, A. L.*
 1985 Proverke osnovanij rekonstrukcij pereščepinskovi meča. Archeologičesky Sbornik Gosudarstvennogo Ermitaža 26. 77–87.
- Merpert, I. J.*
 1955 Iz istorii oružija plemen Vostočnoj Evropii v rannem srednevekov'je. Sov.Arch. XIII. 131–168.
- Mesteházy K.*,
 1987 Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről. Fol.Arch. 38. 219–245.
- MRT 7*
 1986 *Dinnyés I.–Kővári K.–Lovag Zs.–Tettamanti S.–Topál J.–Torma I.*, Pest megye régészeti topográfiája. A budai és a szentendrei járás. (XIII/1.) Magyarország régészeti topográfiája 7. Budapest
- Nadj, S.*
 Nekropola kod Aradca iz sredneg veka. RVM 8. 45–105.
- Nagy G.*,
 1901 Némedi. Arch.Ért. 21. 314–318.
- Németi, I.*
 1983 Noi descoperiri din epoca migratiilor din zon Çarei (Jud. Satu Mare). SCIVA 34. 134–150.
- Papp L.*,
 1962 A bólyi avar kori temető. JPMÉ 7. 163–193.
- Rosner Gy.*,
 1975–1976 A Szekszárd–bogyiszlói úti avar temető ló és lovastemetkezései. A szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve VI–VII. 79–109.
- Salamon, Á.–Erdélyi, I.*
 1971 Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Budapest
- Simon L.*,
 1983 Nagykőrös és környéke avar kori topográfiája – A nagykőrösi avar fejedelmi kard. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 4. Nagykőrös
 1987 Régészeti gyűjtemény. In: *Novák L.* (szerk.), Műkincsek az Arany János Múzeumban. Arany János Múzeum Közleményei 5. Nagykőrös. 73–100.
 1990 A tápéi korai avar kard. MFMÉ, megjelenés előtt.
- Simon L.–Székesy L.*,
 1991 Korai avar leletek Dabas(Gyón)–Paphegyről. MFMÉ 1984/85–2. 187–204.
- Sipos F.*,
 1987 Vallanak a tárgyak. Régészeti leletek Újfehértón. Újfehértó
- Somlósi É.*,
 1977 A csolnoki avar vaskard restaurálása. Múzeumi műtárgyvédelem 4. 185–192.

- 1988 Restauration of the Csolnok Avar Iron Sword. *Acta Arch.Hung.* 40. 207–210.
- Szabó J. Gy.,*
 1965 Az egri múzeum avar kori emlékanyaga I. Kora avar kori sírleletek Tarnamé-
 ráról. *Az Egri Múzeum Évkönyve* 3. 29–71.
- Szádeczky-Kardoss, S.*
 1986 Über die Wandlungen der Ostgrenze der awarischen Machtsphäre. In: *Szá-
 deczky-Kardoss, S. Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quel-
 len. Mit Beiträgen von Theresa Olajos. Acta Antiqua et Archaeologica XXIV.*
 Szeged. 29–71.
- Szentpéteri J.,*
 1987 Az avarság fegyveres rétege. Kézirat. Budapest
- Szilágyi M.,*
 1982 Régészeti leletek és leletmentések híre a szekszárdi újságokban (1897–1910).
BÁMÉ X–XI. 413–423.
- Tavas I.,*
 1978 Kora avar kori vaskard restaurálása és konzerválása. *Múzeumi műtárgyvéde-
 lem* 5. 175–200.
- H. Tóth, E.*
 1980 Frühawarenzeitlicher Grabfund in Kecskemét, Sallai Strasse. *Acta
 Arch.Hung.* 32. 117–152.
 1984 Korai avar vezetőréteg családi temetője a kunbányai kagán szállásterületén.
Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. Kecskemét. 10–20.
- Török Gy.,*
 1954 Kora avar kori sírok Móra. *Arch.Ért.* 81. 54–60.
 1975 The Visznek Cemetery. In: *Garam, É.–Kovrig, I.–Szabó, J. Gy.–Török, Gy.*
*Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Peri-
 od (567–829) in Hungary. Vol. 1. (Ed., Kovrig, I.) Budapest* 321–341.
- Trogmayer O.,*
 1984 Deszk őstörténete. In: *Hegyí A. (szerk.), Deszk története és néprajza. Szeged–
 Deszk.* 73–95.
- Velenrajter, P.*
 1960 Isvestaj o iskopavanju avarske nekropole u Bogojevu u toku 1952. godine.
RVM 9. 176–185.
- Werner, J.*
 1984 Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kovrat, Khagan der Bulgaren.
 München.
- Wicker E.,*
 1984 Sükösd–Ságod. *Rég.Füz.* I. No. 34. 56.
- Zoltai L.,*
 1929 Régészeti kutatások 1928-ban. Jelentés Debrecen szab. kir. Város Múzeumá-
 nak és Közművelődési Könyvtárának 1928. évi működéséről. Debrecen. 38–42.

FÜGGELÉK
A korai avar kardok méretadatai

lelőhely	vágóél		méretek		típus	keltezés	irodalom
	egyélű	kétélű	teljes hosszúság	max. penge-szélesség			
<i>Andocs–Újhalastó</i> 21. sír (Somogy m.)		+	87	3	III	6. sz. 3.–7. sz. 1. harmada	<i>Garam É.</i> , 1973. 134., 6. ábra 42.
<i>Aradac (Aradka)–Mecka</i> 31. sír (Jugoszlávia)		+	99.5	3.5	III	6. sz. vége–7. sz. 1. harmada	<i>Nadj, S.</i> 1959. 58, 75., T. VIII. 1.
<i>Aradac (Aradka)–Mecka</i> 46. sír (Jugoszlávia)		+	84	3	I		<i>Nadj, S.</i> 1959. 59., T. IX. 11.
<i>Besenova Veche</i> (Óbesenyő, Bukova puszta (Jugoszlávia))		+	100		III	6. sz. 3.–7. sz. 1. harmada	<i>Kisléghy Nagy Gy.</i> , 1911. 314.
<i>Békés–Tarhos</i> (Békés m.)		+	95		I		<i>Csallány, D.</i> 1956. 73. lh.
<i>Bicske–Óbarok</i> (Fejér m.)		+	91	4.4	III		<i>Fülöp Gy.</i> , 1984. 257–258., 6. ábra
<i>Biharkeresztes–Lencsés- hát</i> (Hajdú-Bihar m.)		+	84	3.7	II		<i>Mesterházy K.</i> , 1987. 222., 6. ábra
<i>Bogojevo (Gombos I.)</i> 10. sír (Jugoszlávia)			92				<i>Velenrajter, P.</i> 1960. 180, 183.
<i>Bócsa</i> (Bács-Kiskun m.)		+	110	3.8	II	7. sz. 2. harmada	<i>László, Gy.</i> 1955. 228–230., T. XLIII. 1, 11–12., XLIV–XLV. XLVI. 1–6.

<i>Bóly, Sziebert puszta</i> <i>B. 21. sír (Baranya m.)</i>	+	86.5	4.2	III	7. sz. 1–2. harmada	<i>Papp L.</i> , 1962. 185. T. XXVII. b. 4.
<i>Bugyi, Ürbő puszta 14. sír</i> <i>(Pest m.)</i>	+		2.8	I	7. sz. 2. harmada	<i>Bóna I.</i> , 1957. 158, 171., T. XXIII. 16.
<i>Cikó (Tolna m.)</i>	+	100	5	III	7. sz. 1. harmada	<i>Szilágyi M.</i> , 1982. 419.; <i>Bóna I.</i> , 1984b. 26. j.
<i>Čoka (Csóka I.) 45. sír</i> <i>(Jugoszlávia)</i>	+	93	3	I	6. sz. 3. harmada	<i>Korvig, I.–Korek, J.</i> 1960. 262., Fig. 6.; <i>Bóna I.</i> , 1980. 50., Abb. 9. B. 2.
<i>Csákberény, Orond puszta</i> <i>86. sír (Fejér m.)</i>	+	81	2.4	I	7. sz. 1–2. harmada	<i>Kiss A.</i> , 1962. 70.; László Gy. szóbeli közlése
<i>Csákberény, Orond puszta</i> <i>150. sír (Fejér m.)</i>	+	95		I	7. sz. 1–2. harmada	<i>Kiss A.</i> , 1962. 70.; László Gy. szóbeli közlése
<i>Csengele–Jójárt 1. sír</i> <i>(Csongrád m.)</i>	+	104.5	4	IV	6. sz. 3. harmada	<i>Csallány D.</i> , 1939. 129–130., T. I. 3–3a, T. II.
<i>Cserkút, szórvány</i> <i>(Baranya m.)</i>	+	87.5	2.2	I	7. sz. 1. harmada	<i>Kiss, A.</i> 1977. 18., Pl. I. 17.
<i>Csolnok 13. sír</i> <i>(Komárom–Esztergom m.)</i>	±	98	3.5	III		<i>Erdélyi, I.</i> 1988. 195., 202–203., 206.; <i>Somlósi, É.</i> 1988.
<i>Deszk G. 8. sír</i> <i>(Csongrád m.)</i>	+	100	3.7	III	6. sz. vége–7. sz. eleje	<i>Csallány D.</i> , 1939. 127, 129., T. I. 2–2a; <i>Trogmayer O.</i> , 1984. 88. 7. lh.
<i>Deszk L. 13. sír</i> <i>(Csongrád m.)</i>	+		4.65	II		<i>Csallány D.</i> , 1939. 137.; <i>Trogmayer O.</i> , 1984. 88., 8(?), 11. lh.
<i>Deszk O. 3. sír</i> <i>(Csongrád m.)</i>	+	84(?)		III		<i>Csallány D.</i> , 1939. 137.; <i>Csallány D.</i> , 1969–1971. 13.; <i>Trogmayer O.</i> , 1984. 89., 14. lh.
<i>Gátér 212. sír</i> <i>(Bács-Kiskun m.)</i>	+		4	I	7. sz. 1. harmada	<i>Kada E.</i> , 1906. 215, 218. c. rajz 3–5, d. rajz; <i>Fettich, F.</i> 1926. 8, 10., Pl. X. 27.; <i>Bóna I.</i> , 1980. Abb. 9. B. 1.
<i>Gátér, szórvány</i> <i>(Bács-Kiskun m.)</i>	+	91		I	7. sz. 1. harmada	<i>Fettich, F.</i> 1926. 8., Fig. 20.

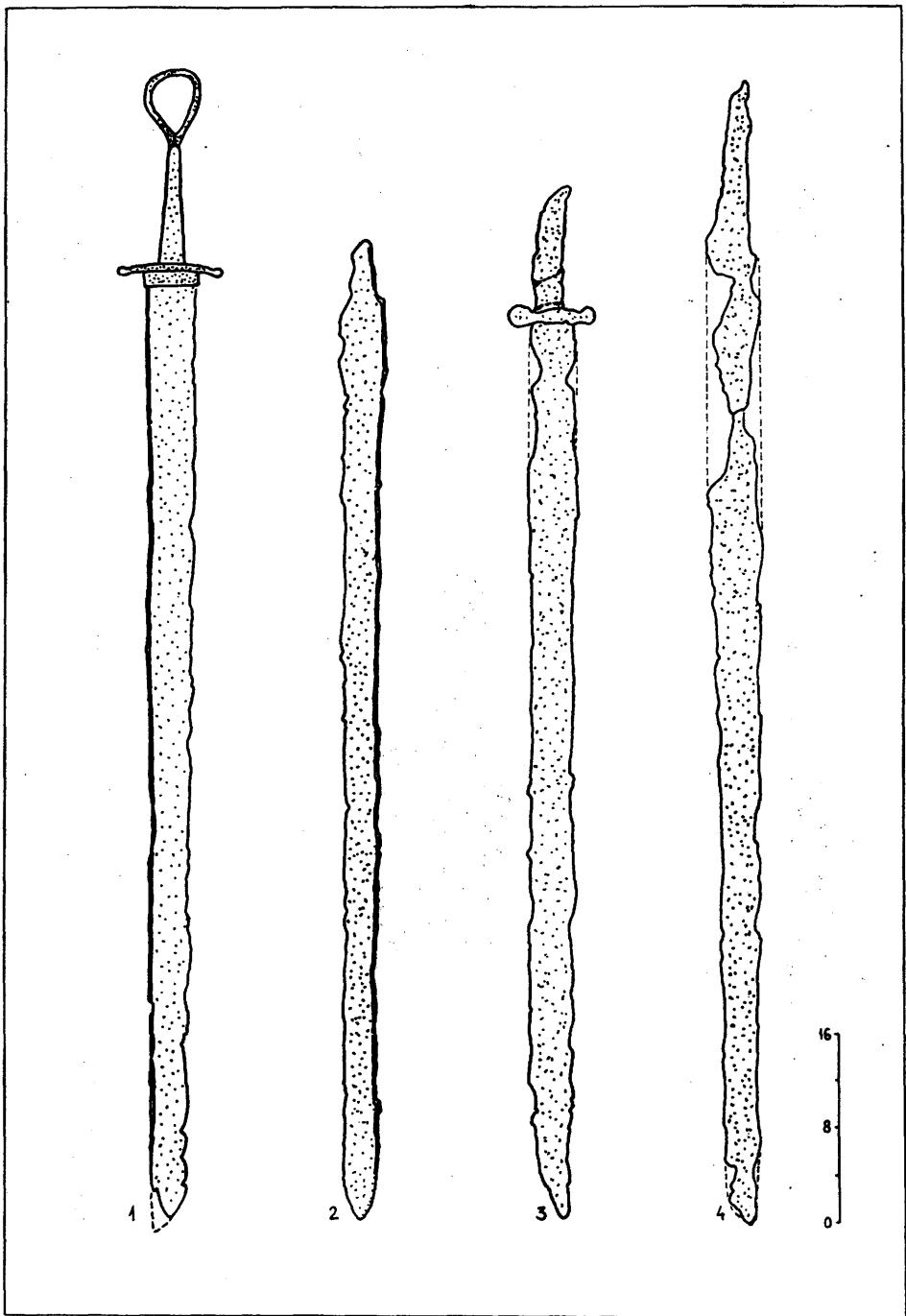
<i>Hajdúdorog, Városkert u. 7., 1. sír</i> (Hajdú-Bihar m.)	+	96	3.1	I	7. sz. 1. harmada	<i>Kralovánszky A.</i> , 1992. 120., 3. ábra 7.
<i>Kaba</i> (Hajdú-Bihar m.)	+	95	4.2	I	7. sz. harmada	<i>Zoltai L.</i> , 1928. 38–39., 9. ábra
<i>Kecel</i> (Bács-Kiskun m.)	+	110		II	7. sz. 2. harmada	<i>László, Gy.</i> 1955. 232–233., Fig. 64. és LI–LII. t., LIII. t. 25. (1–9.); <i>Biczó P.</i> , 1984. 27, 56., 15. ábra (térkép) 173. lh.
<i>Kecskemét, Sallai út</i> (Bács-Kiskun m.)	+	105	3.7	II	7. sz. 2. harmada	<i>H. Tóth, E.</i> 1980. 117–118, 122, 141, 143., Abb. 5–8.
<i>Keszthely, Fenékpuszta I. sír</i> (Zala m.)	+	91	4.5	IV	6. sz. 3. harmada	<i>Lipp V.</i> , 1885a. 9.; <i>Bóna I.</i> , 1982–83. 117–119., T. 12, 1.
<i>Keszthely, városi temető</i> (Zala m.)	+	90		I	7. sz. 2. harmada	<i>Lipp, V.</i> 1885b. 30., 27–28. rajz; <i>Korvig I.</i> , 1960. 164–166.
<i>Kiskőrös, város alatti temető</i> 9. sír (Bács-Kiskun m.)	+		3.6	I	6. sz. vége – 7. sz. 1. harmada	<i>Horváth T.</i> , 1936. 36.; <i>Fettich N.</i> , 1937. 127., CXXXVII. t. 8–10.; <i>László Gy.</i> , 1955. 163. Fig. 47.
<i>Kiszombor E. 29. sír</i> (Csongrád m.)	+	94	4.77	IV	6. sz. 3. – 7. sz. 1. harmada	<i>Csallány D.</i> , 1939. 137.
<i>Kiszombor O. 2. sír</i> (Csongrád m.)	+	97	3.7	III	6. sz. vége – 7. sz. eleje	<i>Csallány D.</i> , 1939. 125–126., T. I. 1–1a, 2. kép 1.
<i>Környe 8. sír</i> (Komárom-Esztergom m.)	+		5.4	III	6. sz. 3. – 7. sz. 1. harmada	<i>Salamon, Á.–Erdélyi, I.</i> 1971. 14., T. 32, 6.
<i>Környe 16. sír</i> (Komárom-Esztergom m.)	+		4.5	III	6. sz. 3. – 7. sz. 1. harmada	<i>Salamon, Á.–Erdélyi, I.</i> 1971. 15., T. 32, 5.
<i>Környe 35. sír</i> (Komárom-Esztergom m.)	+		3.8	I	6. sz. 3. – 7. sz. 1. harmada	<i>Salamon, Á.–Erdélyi, I.</i> 1971. 17., T.33, 6., T. XXX, 6.
<i>Környe 44. sír</i> (Komárom-Esztergom m.)	+		4.8	III	6. sz. 3. harmada . – 7. sz. 1. harmada	<i>Salamon, Á.–Erdélyi, I.</i> 1971. 18., T. 32, 7.
<i>Környe 50. sír</i> (Komárom-Esztergom m.)	+		5	III	6. sz. 3. – 7. sz. 1. harmada	<i>Salamon, Á.–Erdélyi, I.</i> 1971. 18., T. 33, 1.
<i>Környe 66. sír</i>	+		5	III	6. sz. 3. – 7. sz.	<i>Salamon, Á.–Erdélyi, I.</i> 1971. 20.,

(Komárom-Esztergom m.) Környe 75. sír	+	4.1	III	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	T. 33, 4. Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 20.,
(Komárom-Esztergom m.) Környe 78. sír	+	3	I	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	T. 32, 1., Abb. 4, 1. Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 21.,
(Komárom-Esztergom m.) Környe 97. sír	+	5	III	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	T. 12, 51., T. 33, 9. Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 23., T. 33, 5.
(Komárom-Esztergom m.) Környe 99. sír	+	3	I	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 23., T. 32, 2.
(Komárom-Esztergom m.) Környe 109. sír	+	4	III	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 24–25., T. 32, 4.
(Komárom-Esztergom m.) Környe 130 sír	+	3	I	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 27., T. 33, 8.
(Komárom-Esztergom m.) Környe 135. sír	+	3.4	I	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 27., T. 33, 7.
(Komárom-Esztergom m.) Környe 149. sír	+	98.8	4	III 6. sz. 3. – 7. sz.	Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 29.,
(Komárom-Esztergom m.) Környe, szórvány	+	6.2	III	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	T. 32, 3., Abb. 4, 2. Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 30., T. 34, 1.
(Komárom-Esztergom m.) Környe, szórvány	+	5	III	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 30.,
(Komárom-Esztergom m.) Környe, szórvány	+	3.5	I	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	T. 34, 2., T. XXX, 1. Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 30., T. 34, 3.
(Komárom-Esztergom m.) Környe, szórvány	+	4.6	III	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971.
(Komárom-Esztergom m.) Környe, szórvány	+	4.8	III	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	T. 34, 4., T. XXX, 2. Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 30., T. 34, 5.
(Komárom-Esztergom m.) Környe, szórvány	+	4.8	III	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 30., T. 34, 7.
(Komárom-Esztergom m.) Környe, szórvány	+	4.4	III	1. harmada 6. sz. 3. – 7. sz.	Salamon, Á.–Erdélyi, I. 1971. 30. T. 34, 8.
(Komárom-Esztergom m.)				1. harmada	

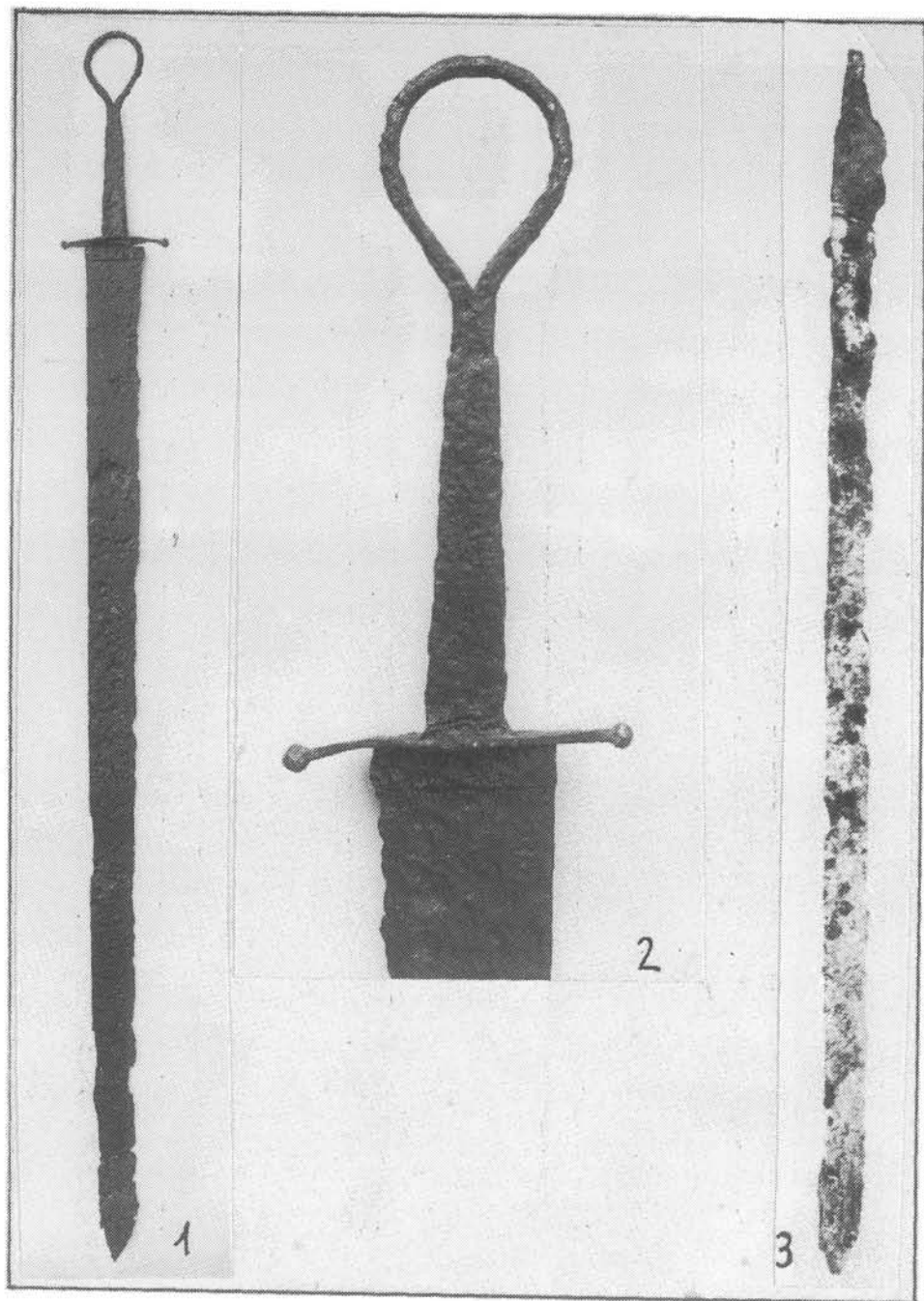
<i>Kunágota</i> (Békés m.)		3.8		6. sz. 3. – 7. sz. 1. harmada	<i>László Gy.</i> , 1938.; <i>László, Gy.</i> 1955. T. LIX. 1.; <i>Bóna I.</i> , 1982–1983. 88–98.; <i>Simon L.</i> , 1983. 37.; <i>Simon L.</i> , 1993.	
<i>Kunpeszér, Felsőpeszéri út</i> (Bács-Kiskun m.)	+	<u>95</u>	Va	7. sz. 2. harmada	<i>H. Tóth E.</i> , 1984. 12.	
<i>Kunpeszér, Felsőpeszéri út</i> (Bács-Kiskun m.)	+	<u>95</u>	Va	7. sz. 2. harmada	<i>H. Tóth E.</i> , 1984. 12.	
<i>Kunpeszér, Felsőpeszéri út</i>	+	<u>95</u>	Va	7. sz. 2. harmada	<i>H. Tóth E.</i> , 1984. 12.	
<i>Kunpeszér, Felsőpeszéri út</i> (Bács-Kiskun m.)	+	95	Va	7. sz. 2. harmada	<i>H. Tóth E.</i> , 1984. 12.	
<i>Mali Idos (Kishegyes)</i> 72. sír (Jugoszlávia)	+	3.5	II	7. sz. 1–2. harmada	<i>Gubitza K.</i> , 1907. 358–359.	
<i>Mali Idos (Kishegyes)</i> 84. sír (Jugoszlávia)	+	92	3	I	7. sz. 1–2. harmada	<i>Gubitza K.</i> , 1911. 125., é ábra
<i>Mandjelos (Nagyolaszi,</i> Jugoszlávia)	+	3.4	I	6. sz. 3. harmada	<i>Ercegović-Pavlović, S.</i> 1973–1974. 108., Fig. 1., Pl. 1, 1., Pl. 2, 4, 5., Pl. 3, 1–3.	
<i>Mór–Akasztódomb 3. sír</i> (Fejér m.)	+	4	I	6. sz. 3. harmada	<i>Török Gy.</i> , 1954. 56.	
<i>Mór–Akasztódomb 25. sír</i> (Fejér m.)	+	99.6	4	I	6. sz. 3. harmada	<i>Török Gy.</i> , 1954. 56, 58., 4. kép, IX. t. 1.
<i>Nagykőrös–Szurdok</i> (Pest m.)	±	<u>2.75</u>	II	610/620 – 630/640	<i>Simon L.</i> , 1983. 9–43., 6–20. kép, T. II–VII.; <i>Simon L.</i> , 1987. 78, 81.	
<i>Pápa–Úrdomb 1. sír</i> (Veszprém m.)	+	4	III	7. sz. 2. harmada	<i>Jankó L.</i> , 1930. 128, 136–138., 140., 87. kép 16.	
<i>Pilisborosjenő, 15/2. lh.</i> (Pest m.)	+	2.7	II		MRT 7, 141.	
<i>Sînpetru German (Német-</i> <i>szentpéter, Románia)</i>	+	3.1	I	7. sz. 1. harmada	<i>Dörner, E.</i> 1962. 424, 426., Fig. 3, 6.	
<i>Sopron, téglagyári agyag-</i> <i>bánya, szórvány</i> (Győr–Sopron–Moson m.)	+	4.8	II	7. sz. 1. harmada	<i>Gömöri J.</i> , 1976. 144–146.; <i>Simon L.</i> , 1993.	

<i>Sükösd–Ságod 287. sír</i> (Bács-Kiskun m.)	+	84	3.5	I		<i>Wicker F.</i> , 1981.
<i>Szegvár–Sápoldal</i> (Csongrád m.)	+	<u>110</u>	4	III	6. sz. 3. harmada	<i>Bóna I.</i> , 1979. 5, 8., 3. kép 1.; <i>Bóna I.</i> , 1980. 48–52.
<i>Szekszárd, Bogyiszlói út</i> <i>350. sír</i> (Tolna m.)	+	<u>70</u>	3.8	I	7. sz. 1. harmada	<i>Rosner Gy.</i> , 1975–1976. 88., V. t. 13.
<i>Szentes–Lapistó</i> (Csongrád m.)	+	94	6	IV	6. sz. vége – 7. sz. 1. harmada	<i>Csallány D.</i> , 1933–34. 207–8.
<i>Tarnaméra, Urak dűlő</i> <i>X. sír</i> (Heves m.)	fok- éles	97	4.3	Vb	kb. 620–650 között	<i>Szabó J. Gy.</i> , 1965. 42., VII. t. 1–3.
<i>Tiszabercel, Vékás dűlő</i> <i>3. sír</i> (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	+	90		I	7. sz. 2. harmada	<i>Csallány D.</i> , 1958. 35., 63., XVI. t. 3.; <i>Bóna I.</i> , 1987. 79–80.
<i>Tiszavasvári–Koldusdomb</i> <i>1. sír</i> (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	±	4		III	6. sz. 3. harmada – 7. sz. eleje	<i>Csallány D.</i> , 1958. 53., XII. t. 51., XVI. t. 2.; <i>Bóna I.</i> , 1979. 27.
<i>Tiszavárkony–Hugyinpart</i> <i>39. sír</i> (Jász-Nagykun- Szolnok m.)	+	94	5	IV	6. sz. 3. – 7. sz. 1. harmada	<i>Kiss A.</i> , 1962. 30–31., XVIII. t. 1., XXXVII. t. 4.
<i>Tiszavárkony–Hugyinpart</i> <i>55. sír</i> (Jász-Nagykun- Szolnok m.)		89			6. sz. vége – 7. sz. 1–2. harmada	<i>Kiss A.</i> , 1962. 45., XXXVII. t. 5.
<i>Tiszavárkony–Hugyinpart</i> <i>84. sír</i> (Jász-Nagykun- Szolnok m.)	+	84	4.5	IV	6. sz. vége – 8. sz. 1–2. harmada	<i>Kiss A.</i> , 1962. 63–66. XXXVII. t. 6.
<i>Tolnanémedi, Szentpéteri</i> <i>szőlőhegy</i> (Tolna m.)	+	4		IV	6. sz. vége – 7. sz. 1. harmada	<i>Nagy G.</i> , 1901. 317., I. kép 1, 11., II. kép 1, 3, 4.; <i>Fettich N.</i> , 1937. 128.; <i>Bóna I.</i> , 1980. 51., 138. j. <i>Bóna I.</i> , 1987. 80, 90., 292. j.;
<i>Újfehértó, Tálás-hegy</i> (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)		85	3.2			<i>Sipos F.</i> , 1987. 28–30.
<i>Valea lui Mihai/Érmihály- falva–Rétalja</i> , (Románia)	+	93	2.2	II	7. sz. 1. harmada	<i>Németi, I.</i> , 1983. 145–146., Fig. 8, 1.; <i>Bóna I.</i> , 1986. 167.
<i>Visegrad, Dunameder</i> (Pest m.)	+	104.5	4	IV	6. sz. 3. harmada – 7. sz. 1. harmada	<i>Tavas I.</i> : 1978.; <i>Awaren</i> , Kat. Nr. IV. 1., Abb. 19.

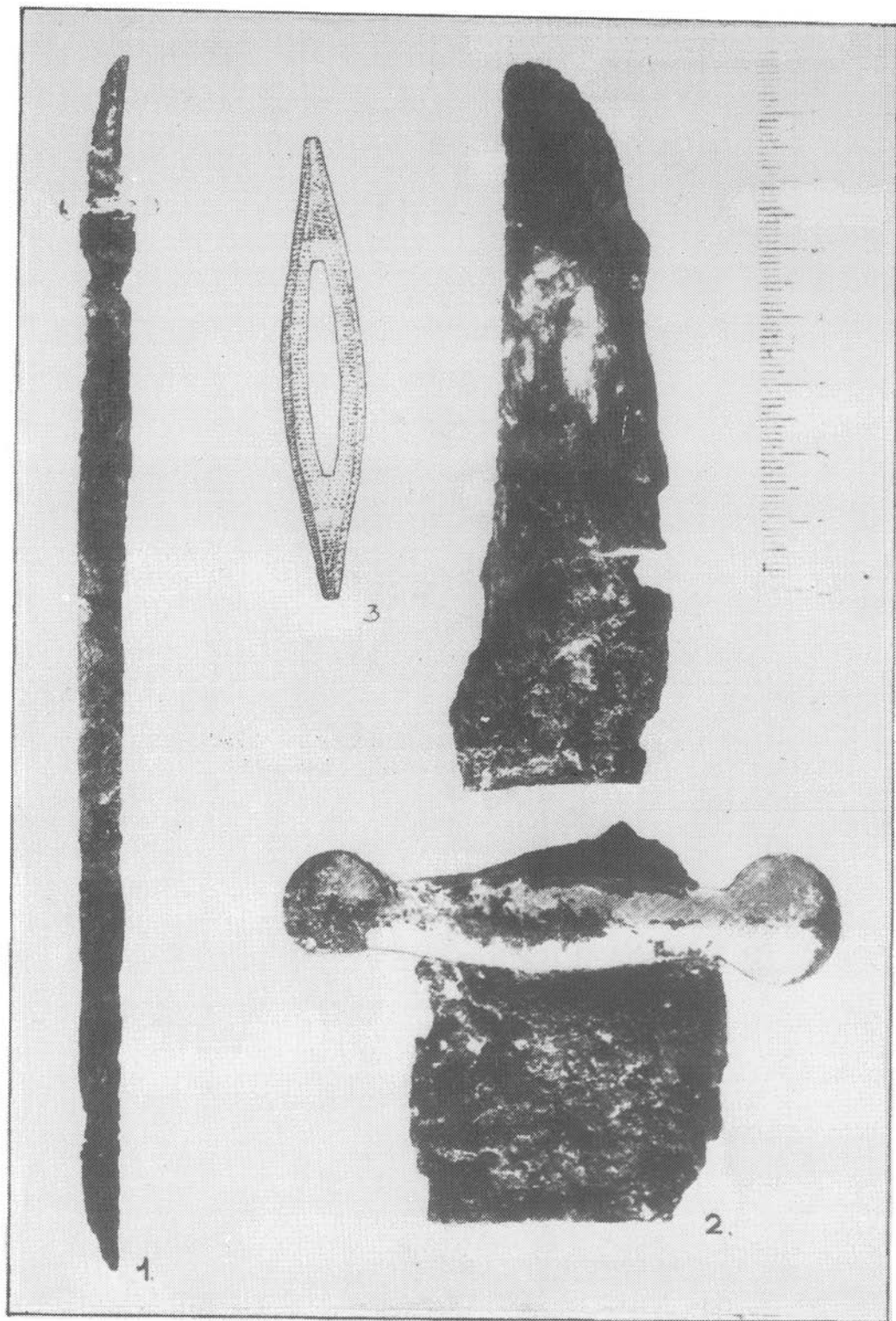
<i>Visznek-Kecskehegy 68. sír</i> (Heves m.)	+	93.4	3.4	III	7. sz. 2. harmada	<i>Török, Gy.</i> 1975. 334, 341, 343., Fig. 6, 1, 16.
<i>Zsámbok 1. sír</i> (Pest m.)	+		3.3	I	6. sz. harmada	<i>Garam, É.</i> 1983. 140., Abb. 1, 1-2., Abb. 6, 1-2., Abb. 7.

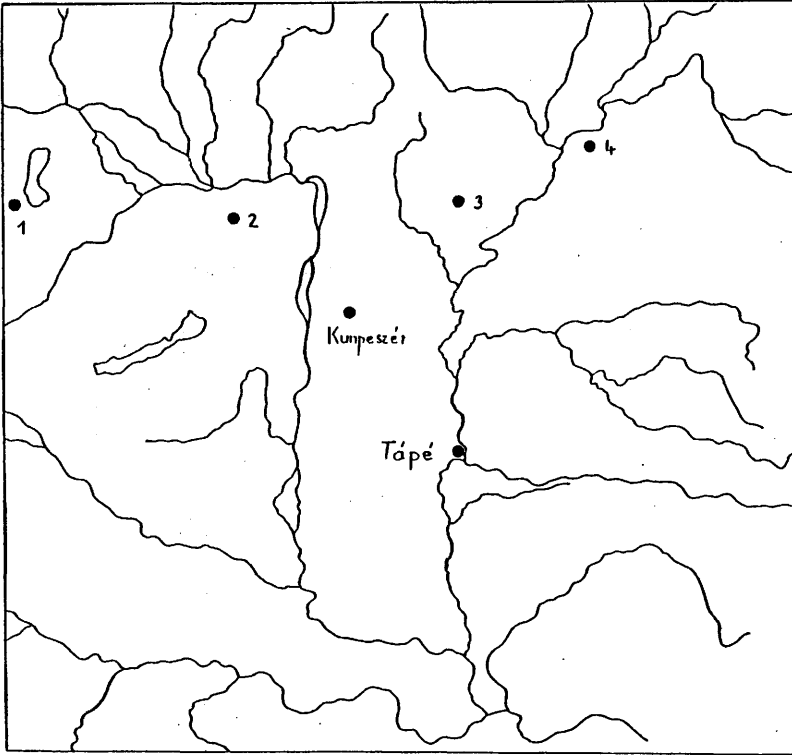
1. kép. Korai avar kardok. 1: Sopron, téglagyári agyagbánya, 2: Környe 35. sír, 3: Tarnaméra, Urak dűlő X. sír, 4: Tiszavasvári Koldusdomb 1. sír

2. kép. 1-2: A soproni kard, 3: a környei 35. sír kardja
(Salamon Á.-Erdényi I. nyomán)

3. kép. A tarnamérai fokéles kard (Szabó J. Gy. nyomán)

4. kép. A korai avar kardfejlődést reprezentáló leletek elterjedése.
1: Sopron, 2: Környe, 3: Tarnaméra, 4: Tiszavasvári

BEITRÄGE ZUR HERAUSBILDUNG DES SÄBELS (Resümee)

Laut allgemeiner Auffassung entstand der Säbel, eine gekrümmte, einschneidige Hieb- und Stichwaffe, um die Mitte des 7. Jh. im Kreise der Nomadenvölker, die in den Steppen nördlich des Kaukasus und/oder Mittelasiens lebten. Mit Hilfe der Erkenntnisse, die sich aus der Untersuchung frühawarenzeitlicher Schwerter gewinnen ließen, belegt der Verfasser in der vorliegenden Studie, daß die Voraussetzungen zur Herausbildung der Säbel auch in der Frühawarenzeit des Karpatenbeckens (568–670/680) nachzuweisen sind. Dies wird von folgenden Fakten bekräftigt:

1. In der ersten Hälfte der frühen Awarenzeit (568–626/635) sind die geraden einschneidigen, Schwerter bzw. einschneidigen mit Parierstange (Typ I–II) sowie die geraden, zweischneidigen Schwerter bzw. zweischneidigen mit Parierstange (Typ III–IV) im großen und ganzen gleichermaßen beliebt. Zwischen den Waffen der Typen I–II und III–IV bestehen keine großen und dennoch wesentlichen Unterschiede in den Abmessungen. Der erwogene arithmetische Mittelwert für die vollständige Länge der Schwerter des Typs I–II beträgt 90 cm; der erwogene arithmetische Mittelwert der größten Klingebreite 3,4 cm. Dieselben Werte machen bei den Waffen des Typs III–IV 97,5 bzw. 4,5 cm aus. Bei den aus der zweiten Hälfte der Frühawarenzeit (626/635–670/680) stammenden einschneidigen Schwertern (Typ I–II) sind diese Werte 98 bzw. 3,6 cm und bei den zweischneidigen (Typ III–IV) 93,4 bzw. 3,7 cm. Es kann also festgestellt werden, daß die früher bestehenden Unterschiede in der Abmessung zwischen den Schwertern der Typen I–II und III–IV geringer wurden.

Das läßt sich auf die Veränderungen im Kampfstil zurückführen, die in spontaner Weise der gesellschaftlichen Entwicklung folgten. Nach Beendigung der gegen Byzanz geführten Kriege (626) nahm die Zahl der auch mit Schwert ausgerüsteten Militärelite, der gepanzerten Reiterei und deren Rolle innerhalb der Gesellschaft ab; dementsprechend kommen auch weniger Schwertfunde aus dem zweiten Drittel des 7. Jh. zum Vorschein. In diesem Zeitraum wurde das einschneidige Schwert zur dominanten Waffe für den Einzelkampf, und den verfügbaren Angaben zufolge entwickelte man diesen Typ für den Kampfstil der an Bedeutung gewinnenden leichten Reiterei weiter.

2. Die Versuche zur Vervollkommnung der Schwerter sind daran zu erkennen, daß die Schwertspitze anders als gewohnt angesetzt bzw. die Klinge leicht gewölbt ausgestaltet war. Meinen Beobachtungen nach ist bei den einschneidigen frühawarenzeitlichen Schwertern die Schwertspitze zum Rücken hin abgerundet, während sie bei den zweischneidigen auf die Mittellinie der Schwertfläche fällt. Demgegenüber findet man an dem einschneidigen Schwert aus Grab 35 von Környe die Spitze in übereinstimmender Weise zu den zweischneidigen Typen auf der Mittellinie der Schwertfläche (Abb. 1, 2; Abb. 2, 3). Der umgekehrte Fall zeigt sich an der zweischneidigen Waffe von Tiszavasvári, wo man die Schwertspitze zu einer der Schneiden hin abrundete (Abb. 1, 3). Schwerter mit leicht gekrümmter Klinge gelangten in den frühawarenzeitlichen Gräbern von Kumpeszér und Tápé zum Vorschein, und in Grab X des um das Jahr 650 datierbaren Gräberfeldes Tarnaméra–Urak dűlő wurde ein Schwert mit Rückenschneide gefunden (Abb. 1, 4; Abb. 3). Die Parallele zur Parierstange aus vergoldeter Bronze des letztgenannten Fundes ist die Parierstange des einschneidigen Soproner Schwerts mit außergewöhnlich breiter Klinge (Abb. 1, 1; Abb. 2, 1–2).

Zu den mit der Verjüngung der frühawarenzeitlichen Schwerter einhergehenden, oben dargelegten Veränderungen kann gesagt werden, daß sie in ihren Zusammenhängen die *Ten-*

denz der Herausbildung des Säbels widerspiegeln, bei den erwähnten konkreten Funden aber handelt es sich um Waffen, die diese Tendenz bestätigen.

3. Zwischen den Völkern, die im 6.–7. Jh. in dem von der Donau–Theiß–Gegend bis zu den Steppen des Pontus reichenden Gebiet lebten, lassen sich engere oder weitere ethnische Beziehungen ebenso nachweisen wie eine Verwandtschaft in der Entwicklung, die sich aus den indentischen oder einander nahestehenden Lebensformen ergibt. Diese Beziehungen waren bis zu einer gewissen Zeit und einem bestimmten Maße auch von politischen Kontakten beeinflusst. Infolgedessen kann der Entwicklung der von mir untersuchten spezifischen Gruppe – der frühawarischen Schwerter des Karpatenbeckens – aufgrund ihrer Zahl und verhältnismäßig exakten Datierungsmöglichkeiten im Vergleich zu den übrigen Funden dieses Gebietes Modellwert beigemessen werden. Keinen Zweifel gibt es allerdings auch hinsichtlich der Tatsache, daß diese Entwicklung um 670/680 abbrach, als sich neue, aus der Steppe kommende ethnische Gruppen hier niederließen. Diese Neuankömmlinge aber brachten bereits herausgebildete Exemplare der Säbel mit. Wir wissen nicht, ob und welchen Einfluß die frühawarische Schwertentwicklung auf deren Herausbildung ausübte, dennoch ist es mehr als wahrscheinlich, daß ihr Entstehen Ergebnis einer diesen ähnlichen Entwicklung ist. Dieser Prozeß aber läßt sich östlich der Karpaten heute noch nicht anhand von Funden dokumentieren.

László Simon

Abb. 1

Frühe awarische Schwerter. 1: Sopron, Tongrube der Ziegelei, 2: Környe, Grab 35,
3: Tarnaméra–Urak dűll, Grab X, 4: Tiszavasvári–Koldusdomb, Grab I

Abb. 2

1–2: das Soproner Schwert, 3: das Schwert aus Grab 35 von Környe (nach Á. Salamon–I. Erdélyi)

Abb. 3

Das Schwert mit Rückenschneide aus Tarnaméra (nach J. Gy. Szabó)

Abb. 4

Verbreitung der Funde, die die frühawarische Schwertentwicklung repräsentieren.

1: Sopron, 2: Környe, 3: Tarnaméra, 4: Tiszavasvári

ДАННЫЕ К ПРОИСХОЖДЕНИЮ САБЛИ

(Резюме)

Согласно принятому мнению тип сабли, вид холодного оружия с изогнутым клинком и обоюдоострым острием, образовался примерно в середине VII века в среде кочевых народов, живших на степях к северу от Кавказа и/или Средней Азии. В данной статье на основе выводов, сделанных после изучения раннеаварских мечей, доказывається, что условия формирования сабель в раннеаварской эпохе Карпатского бассейна (568–670/680) тоже были налицо. Это подтверждается следующим:

1. В первой половине раннеаварской эпохи (568–626/630) в одинаковой мере пользовались однолезвийным, а также однолезвийным с перекрестием (I-II тип), двухлезвийным, а также двухлезвийным с перекрестием (III-IV тип) мечами. Между типами I-II и III-IV есть небольшие, но значительные расхождения в размерах. Среднее арифметическое полной длины мечей I-II типа – 90 см; среднее арифметическое наибольшей ширины клинка – 3,4 см. Соответствующие данные оружия III-IV типа – 97,5 и 4,5 см. Данные однолезвийных мечей второй половины раннеаварской эпохи (620/630–670/680) типа I-II – 98 и 3,6 см; у двухлезвийных (III-IV тип) – 93,4 и 3,7 см. На этом основании можно определить, что разница в размерах, характерная ранее для мечей I-II и III-IV типов, сократилась.

Всё это объясняется изменениями военного искусства, которые спонтанно происходили под влиянием развития общества. После окончания византийских войн (626) сократилась военная элита, вооруженная мечами, сократился процент тяжелой конницы и её роль в обществе. Соответственно с этим меньше находок мечей в погребениях второй трети VII века. В этот период господствующим видом холодного оружия стал однолезвийный меч; судя по имеющимся у нас в наличии данным именно этот тип развивали в дальнейшем для лёгкой конницы, получавшей всё большее значение.

2. О попытках усовершенствования мечей говорят расположение острия в непривычном месте, а также лёгкий изгиб клинка. Согласно моим наблюдениям у раннеаварских однолезвийных мечей острие закругляют в соответствии с обоюдоострым лезвием, а у двухлезвийных острие проходит по центральной оси клинка. В отличие от этого острие однолезвийного меча из погребения 35 могильника Кёрне находится в центральной оси клинка так же, как и двухлезвийных мечей (рис.1.2, рис.2.3). Слабо изогнутые мечи были найдены в погребениях могильников Кунпесер и Тапе, а в погребении X, датированном приблизительно 650 годом, из могильника Гарнамера-Урак дюлё был найден меч с обоюдоострым острием (рис. 1.4, рис.3.). Позолоченное бронзовое перекрестие последнего находит аналогию в Шопроне, где был обнаружен однолезвийный меч с особо широким клинком (рис.1.1, рис.2.1-2.).

Упомянутые изменения, которые сокращают датировку раннеаварских мечей, отражают тенденцию формирования сабель, а упомянутые мечи – это оружие, доказывающее эту тенденцию.

3. Между народами, жившими в VI-VII вв. на территории от долин Дуная и Тисы до припонтийских степей, выявляются более или менее тесные этнические связи, так же, как и черты сходства в развитии, появляющиеся за счёт одинакового или близкого образа жизни. До некоторого времени на эти связи влияли в некоторой мере и политические контакты. Поэтому развитие раннеаварских мечей Карпатского бассейна, этой специфической группы культурного круга кочевников, из-за их числа и возможностей датировки, можно считать моделью по сравнению с другими типами находок региона. Но несомненным фактом является и то, что это развитие около 670/680 года прервалось из-за появления новых этнических групп степи. Новые пришельцы привнесли с собой уже сформировавшиеся экземпляры сабель. Мы не знаем оказало ли влияние на их формирование развитие раннеаварских мечей, и если оказало, то в какой мере. Но более чем вероятно, что их появление является результатом схожего развития. Но этот процесс, происходивший к востоку от Карпат, пока ещё не подтверждается фактами.

Ласло Шимон

Рис. 1. Раннеаварские мечи. 1 – Шопрон, тегладяри адыгбана, 2 – Кёрне, 3 – Тарнамера, 4 – Тисавашвари- Колдушдомб погреб. 1

Рис. 2. 1-2 – меч из Шопрона, 3 – меч из погреб. 35 в Кёрне (по А. Шаламон-И. Эрдели)

Рис. 3. Меч с обоюдоострым острием из Тарнамеры (по Й. Д. Сабо)

Рис. 4. Распространение находок, представляющих развитие раннеаварских мечей. 1 – Шопрон, 2 – Кёрне, 3 – Тарнамера, 4 – Тисавашвари

A VASASSZONYFAI AVAR TEMETŐ LOVASSÍRJAI

(A késő avar kori kétkaréjos és lapos rozettás lószerszámveretek)

KISS GÁBOR

A vasasszonyfai (régén Nagyasszonyfa, Vas megye)¹ avar temető első sírjai 1922-ben, földhordás alkalmával kerültek napvilágra. 1923 és 1927 között a szombathelyi Vasvármegyei Múzeum többször is ásott a területen, összesen 167 sírt tárta fel. Az ásások ideje alatt és után is sok sír puszult el a földhordás és rablóásatások nyomán. Az ezekből előkerült leletek az ország és a külföld különböző múzeumaiba és magángyűjteményeibe jutottak.² E nagy kiterjedésű avar kori temető leletei közül most a lószerszámokhoz tartozó díszeket és egyéb tartozékokat ismertetjük, annak bizonyosságául, hogy a közel ezer sír között akkoriban, minden bizonnyal néhány lovassír is napvilágra került.³

A lószerszám tartozékok leírása:

1. Fleissig-gyűjtemény

A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályának irattára őrzi az egykori, a második világháborúban jórészt elkallódott Fleissig-gyűjtemény naplóját.⁴ E leltárkönyvnek is beillő napló a gyűjtemény számtalan Asszonyfalváról (ma Vasasszonyfa) származó lelet között több lovassírból származó leletet, illetve leletegyüttest sorol fel.

III. sz. vitrin (népvándorlás)

17. zablavége, vas, férfisír	Asszonyfalva Horváth 1929.
18. kantártartó, vas férfisír	Asszonyfalva Horváth 1929.
19. kantártartó, vas, férfisír	Asszonyfalva Horváth 1929.
20. lószerszám darabja vas, férfisír	Asszonyfalva Horváth 1929.
40. lószerszám darabja, vas, férfisír	asszonyfalvai temető Horváth
42. lószerszám darabja, vas, férfisír	asszonyfalvai temető Horváth
50. vashorog nyeregről, férfisírből,	asszonyfalvai temető Horvát

69/III.

Övgarnitúra, ezüst, asszonyfalvai temető, Kőszeg, Rosenstingl 1929.

nagy szíjvég hátulsó lapján felül fekvő S alak alatta 4 körös indadíszítés. Elülső lapján felül kutyaszerű alak, alatta állatviaskodási jelenet. nagy indadíszes, recézett nyelvű és keretű csat. 6 indadíszes gömbölyű nagy szíjveret, fityegők letörve (a 7. ép fityegős a szombathelyi múzeumban), 4 hosszúkás kis szíjveret kördíszítéssel. 4

1 Csallány D., 1956, 81, No. 31.

2 Kiss G., 1985, 1–8.

3 A lovassírok létéről, illetve nemlétéről megoszlottak az adatközlők véleményei. Volt akik emlékeztek néhány lovassírra, mások ezt határozottan tagadták. A helyzetet bonyolítja, hogy közvetlenül az avar kori temető mellett terült el a község régi dögtemetője is.

4 MNM Régészeti Osztály Irattár 28/1947. A naplóra Kiss A. hívta fel figyelmemet, akinek segítségét ezúton is köszönöm!

darab. 2 kis szíjvég, mindkét oldalán különböző indadíszel.

112. Lószerszám darabja, vas Asszonyfalva, Horváth 1930

113. Lószerszám darabja, vas Asszonyfalva, Horváth 1930.

A felsorolt darabok ma már nincsenek meg. Valószínű, hogy a háború alatt külföldre kerültek. Őrzési helyük mindenestre ismeretlen. Közülük csupán az idézett övgarnitúrából maradt fenn fényképfelvétel.⁵ Ennek a fotónak (1. kép), valamint a garnitúrából a szombathelyi múzeumba került egyik övveret (Ltsz: 54.722.1.) (3. kép 4.) ismeretében e sírből származó leleteket a következőképpen írhatjuk le:

– 1 darab bronzból öntött tokos nagyszíjvég, előlapján állatküzdelmi jelenet, a szíjszorítón balra forduló állatábrázolás, hátlapján négyes laposinda, a szíjszorítón S-inda díszítés. (Méret: 11,4x3,1 cm.)

– 1 darab bronzból öntött ovális, gyöngyözött fejű és ötszögletű pajzs alakú testű csuklós övcsat, testén szimmetrikus S-inda dísz. (Méret: 6,3x4,6 cm.)

– 7 darab fehér színű bronzból öntött széles pajzs alakú övveret áttört négyszögletes csüngővel, amely csupán az egyik darabon⁶ maradt meg. Testükön fekvő S alakú, visszahajló szárú, húsos levelű indadísz. (Méret: 3,4x3,4 cm, illetve 3,4x5,2 cm.)

– 2 darab bronzból öntött, gyöngyos keretű tokos indás kisszíjvég, előlapján és hátlapján különböző indadísz. (Méret: 3,8x1,4 cm.)

– 4 darab bronzból öntött kétkaréjos lószerszámveret négyszögletes szironyartó füllel, a domború korongokon sugaras dísz. (Méret: 4,1x3,2 cm.)

Savaria Múzeum:

A szombathelyi Vasvármegyei Múzeum 1928. évi ásatásán egy lószerszámos sír került napvilágra, amelyről az egykori sírleírás az alábbiakat írja:⁷

164. sír Férfi. 120 cm mély. Fegyveröve áll 7 bronz lemezből (a nyolcadiknak csak töredékei maradtak meg) egy állatviadals nagy szíjvégből (a bal combon), 4 egyik oldalán sima kis szíjvégből, melyek két különféle típushoz tartoznak (3 darab indadíszes sima hátú kisszíjvég, 1 darab áttört indadíszes kisszíjvég), és egy összeszegezett kis szíjvégből. Hasán bronz csatt, egy szíjbujtató és bal felől cifra piskótadísz. Jobb kezénél fókos, és 27 cm hosszú teljesen megevdött vaskés, balkéznel rossz állapotban fennmaradt zabla. Öv körül 5 bronz karika.

A sír leletei e leírás, a régi leltárkönyv és a ma még fellelhető tárgyak alapján a következők voltak (2. kép):

– 1 darab bronzból öntött tokos nagyszíjvég. Egyik oldalán állatküzdelmi jelenet, szíjszorítóján balra forduló állat, hátlapján háromszoros szimmetrikus S-inda, szíjszorítóján fekvő S-inda dísz. (Méret: 9,0x2,7 cm; Ltsz: 54.702.8.; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3453, VKM E 691, VKM D NÖVN 41/1929.) (2. kép 1.)

– 3 darab bronzból öntött előlapján indás, hátlapján sima tokos kisszíjvég. (Méret: 5,1–5,2x1,6 cm; Ltsz: 54.703.3.; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3458–3460, VKM E 696, VKM D NÖVN 47/1929.) (2. kép 2–4.)

– 1 darab bronzból öntött előlapján virágos indadíszű, hátlapján sima áttört tokos kisszíjvég. Szíjszorítóján poncolt pontkördísz. (Méret: 5,0x1,6 cm; Ltsz: 54.703.2.; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3461, VKM E 697, VKM D NÖVN 48/1929.) (2. kép 5.)

– 1 darab bronzlemezből préselt sima kisszíjvég, töredékes előlappal, felső szélén bordázott pánttal. (Méret: 4,5x1,8 cm; Ltsz: 54.722.15.; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3462, VKM E 698, VKM D NÖVN 49/1929.) (2. kép 6.)

⁵ MNM Régészeti Adattár Fotó-gyűjtemény N.343. ugyanez más elrendezésben közölve, Nyugat-Magyarország lelőhelyel: *Ausstellung...* 1934. 37, No. 279, IX. t.

⁶ Ez a darab ma a Savaria Múzeumban van. Ltsz: 54.722.1.

⁷ Savaria Múzeum Régészeti Adattára 67.

– 8 bronzlemezből kivágott téglalap alakú övveret (Elvesztek; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3463–3469, VKM E 699, VKM D NÖVN 50/1929.), és az ezekről származó 5 bronzkarika. (Elvesztek; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3470–3474, VKM E 700, VKM D NÖVN 51/1929.)

– Bronzból öntött áttört, szimmetrikus S-indákkal díszített övforgó. (Méret: 6,3x1,2 cm; Ltsz: 54.706.2.; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3457, VKM E 695, VKM D NÖVN 46/1929.) (2. kép 7.)

– Bronzból öntött négyszögletes övcsat. (Elveszett; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3456, VKM E 694, VKM D NÖVN 45/1929.)

– Szíjbujtató (Elveszett; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3475, VKM E 701, VKM D NÖVN 52/1929.)

– Vasból kovácsolt fokok. (Hossza: 15 cm; Elveszett; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3454, VKM E 692, VKM D NÖVN 42/1929.)

– Vaskés. (Hossza: 27 cm; Elveszett; Régi ltsz: [nyilván tévesen!] KÖZÉPKOR 3455, VKM E 693, VKM D NÖVN 44/1929.)

– „Rossz állapotban fenmaradt vas zablá”. (Elveszett; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3455, VKM E 693, VKM D NÖVN 44/1929.)

1929. június 18-án jutott ajándékként a szombathelyi múzeumba a Fleissig-gyűjteményben őrzött és fentebb már felsorolt övgarnitúra egyik (egyedül teljes) övverete (3. kép 4.):

– 1 darab fehér színű bronzból öntött széles pajzs alakú övveret áttört négyszögletes csüngővel, testén fekvő S alakú, visszahajló szárú, húsos levelű indadísz. (Méret: 3,4x5,2 cm; Ltsz: 54.722.1.; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3453, VKM E 690, VKM D NÖVN 36/1929.) (3. kép 4.)

1928. szeptember 16-án vételként újabb lószerszámdíszek kerültek a múzeumba (3. kép 3.):

– „Arany korong, lemez, bronz béléssel”. (Talán egy vastagon aranyozott bronz lemezfalera?) (Elveszett. Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3304, VKM E 644, VKM D NÖVN 38/1928.)

– Bronzból öntött, aranyozott lapos rozettás lószerszámveret. (Átmérő: 2 cm; Ltsz: 54.699.41.; Régi ltsz: KÖZÉPKOR 3305, VKM E 645, VKM D NÖVN 38/1928.) (3. kép 3.)

3. Dreiszker-gyűjtemény:

Az 1950-ben a Savaria Múzeum gyűjteményébe került, Nagyasszonyfa lelőhelyű Dreiszker-gyűjtemény anyagában is szerepelt egy lószerszámdísz.

– „Kerek bronz lószerszámdísz”. (Átmérő: 2,5 cm, Elveszett, Régi ltsz: 50.55.1.47.)

4. Lázár-gyűjtemény:

A Magyar Nemzeti Múzeumba jutott Lázár-gyűjtemény anyagában szintén volt két darab lószerszámveret:

– 1 darab bronzlemezről préselt gömbszelet alakú rozettás lószerszámveret. (Átmérő: 2,7 cm; Magasság: 1,2 cm; Ltsz: 55/1950.4.) (3. kép 1.)

– 1 darab bronzlemezről préselt gömbszelet alakú sugaras díszű lószerszámveret. (Átmérő: 2,0 cm; Magasság: 0,7 cm; Ltsz: 55/1950.3. (3. kép 2.)

5. Smidt-gyűjtemény

A szombathelyi Smidt Múzeum „asszonyfai lelet 1936–38.” néven két darab, állítólag a temetőből származó „népvándorlás kori vaskengyel”-t őriz.⁸ (3. kép 5–6.)

⁸ A két kengyel egyike avar, a másik honfoglalás kori magyar jelleggel bír, ám mégis mint egy pár szerepelnek, amit állapotuk, jellegzetes rozsdájuk is alátámasztani látszik. Mivel eredetükről semmi biztosan nem lehet tudni, így minden további következtetés levonása felesleges, tehát kommentár nélkül közöljük őket.

– Hosszúfülű, íves talpalójú kovácsolt vaskengyel. (Méret:12,5x16,3 cm, Ltsz: SR.73.346.) (3. kép 5.)

– Vállába kovácsolt füllű, íves talpalójú vaskengyel. (Méret: 10,7x12,5 cm, Ltsz: SR. 73.347.) (3. kép 6.)

Az imént felsorolt leletek közül alább két ritkábban előforduló lószerszámveret típusal foglalkozunk.

1. A késő avar kori kétkaréjos lószerszámveretek

A kétkaréjos lószerszámveretek lelőhelyei (4. kép):

1. Devinská Nová Ves (Dévényújfalu) 524. számú férfi lovassír⁹; Devinská Nová Ves (Dévényújfalu) 760. számú férfi lovassír¹⁰

2. Kereki–Homokbánya 11. számú lóssír¹¹

3. Keszthely–Dobogó¹²

4. Komarno (Komárom)–Lodenice (Hajógyár) 63. számú férfi lovassír¹³

5. Tiszafüred–Majoros halom 1062. számú lóssír¹⁴

6. Vasasszonyfa (Fleissig-gyűjtemény)¹⁵

7. Žitavská Tõn (Zsitvatõ) 36. számú férfi lovassír¹⁶

A kétkaréjos lószerszámveretek térbeli elterjedése (4. kép):

A felsorolt lelőhelyek alapján kétségtelen, hogy eddig ismert darabok alapján a kétkaréjos lószerszámvereteket a tiszafüredi példát leszámítva, a Dunántúlon, ott pedig elsősorban a Balaton vonalától ÉNy-ra, a Kisalföld és Szlovák-alföld területén használták.

A kétkaréjos lószerszámveretek osztályozása (5. kép):

Szóbanforgó vereteinket méret szerint három csoportra (kicsi, közepes, nagy) lehet osztani. Formailag pedig domborúakra, illetve lapos, korongosokra. A ragadozómadár fejfel díszített példányok (Devinská Nová Ves 760.) nem tartoznak szorosan ebbe a csoportba.

A kétkaréjos lószerszámveretek készítés helye (4. kép):

Gyártási helyük nyilván megegyezik a fő használati területükkel. Valahol a Kárpát-medence ÉNy-i vidékén, a mai Szlovák-alföld területén, a Duna északi partján, a Morva és Zsitva folyók közé eső területen készíthették őket, legalább is a közepes és nagyméretű változatot. A kisméretű darabokat viszont szinte biztos, hogy máshol öntötték, hiszen az előbb említett területen eddig teljesen hiányoznak. Balaton környéki csoportosulásuk talán egy ottani műhelyre utal.

A kétkaréjos lószerszámveretek használati ideje:

A kétkaréjos lószerszámvereteket, mint ahogyan azt a 2–4. táblázatunk mutatja, a késő avar kor első generációjának idején (SPA I. időszak), valamint a második generáció elején (SPA II. időszak 1. fele) gyártották.

9 Eisner, J. 1952. 119, 54. t. 1–3. és 14–15.

10 Eisner, J. 1952. 159, 82. t. 1–3.

11 Költő L., szóbeli közlése, melyet hálással köszönök. További adatok: Költő L., 1988. 52–53. No. 106.

12 Kuzsinszky B., 1920. 106, 145. ábra 4. A darab Csák Á. 1898. évi ásatásából származik. Ugyanezt tévesen Hampel J. közölte, mint Lipp V. által Alsópáhokon kiásott leletet: Hampel J., 1905. II. 706, 707. (kép) 3.

13 Trugly, A. 1987. 263, XII. t. 23–24.

14 Garam É., 1987. 71, XV. t. 1062/1, 3.

15 Nyugat-Magyarország lelőhellyel: *Ausstellung... 1934. 37, No. 279, IX. t.*

16 *Budínstý Krička*, V. 1956. 36, XXXIV. t. 1–4.

A kétkaréjos lószerszámveretek formai fejlődése (5. kép):

Legelőször a kisméretű, domború testű darabok tűntek fel (Kereki–Homokbánya 11., Keszthely–Dobogó, Tiszafüred–Majoros 1062.) (SPA I. időszak 1. fele). A későbbiekben egymás mellett éltek a közepes és nagyméretű, domború testű példányok (Devinská Nová Ves 524., Komarno–Lodenice 63., Vasasszonyfa, Žitavská Tõn 36.) (SPA I. időszak 2. fele – SPA II. időszak 1. fele). Egyfajta méretbeli növekedés tehát a kétkaréjos lószerszámveretek esetében is megfigyelhető. A korongos testű (Devinská Nová Ves 524.) és a ragadozó madárfejjel díszített (Devinská Nová Ves 760.) darabok szóbanforgó lószerszámvereink készítésének virágkorában (SPA I. időszak 2. fele) készülhettek.

A kétkaréjos lószerszámveretek sírbeli helyzete (6. kép):

A pontosabb megfigyelésekkel bíró hat lovastemetkezés¹⁷ közül (5. táblázat) a kétkaréjos lószerszámveretek két esetben a kantáron voltak (Devinská Nová Ves 524., Žitavská Tõn 36.), két esetben pedig a farhámom (Komarno–Lodenice 63., Tiszafüred–Majoros 1062.). A fennmaradó két esetben (Devinská Nová Ves 760., Kereki–Homokbánya 11.) a bolygatott sír leírásból nem dönthető el egyértelműen a veretek eredeti sírbeli helyzete.

Ezek szerint vereiteinkkel a lószerszámok kantárát és a farhámot díszítették. A kis és közepes méretű vereteket a farhámom, míg a közepes és nagyméretűeket a kantáron alkalmazták. A fentebb már tárgyalt formai fejlődés alapján (5. kép) valószínű tehát, hogy a farhámom való alkalmazás megelőzte a veretek kantárra kerülését, ám a két alkalmazás nyilván egymás mellett is élt.

Területileg nézve, a lószerszámon való egyes elhelyezésük módját: kantáron csak fő elterjedési vidékükön, a Kárpát-medence ÉNy-i részén alkalmazták őket.

2. A késő avar kori lapos rozettás lószerszámveretek

A lapos rozettás lószerszámveretek lelőhelyei (7. kép):

1. Budakalász–Dunapart 93. számú férfi lovassír¹⁸
2. Devinská Nová Ves (Dévényújfalú) 524. számú férfi lovassír¹⁹; Devinská Nová Ves (Dévényújfalú) 804. számú férfi lovassír²⁰
3. Komarno (Komárom)–ul. J. Varadiho 6. számú férfi lovassír²¹
4. Keszthely–Városi temető²²
5. Szentés lovassír²³
6. Vasasszonyfa 1928. évi szórvány²⁴
7. Žitavská Tõn (Zsitvatõ) 29. számú férfi lovassír²⁵; Žitavská Tõn (Zsitvatõ) 33. számú férfi lovassír²⁶

A lapos rozettás lószerszámveretek térbeli elterjedése (7. kép):

Lószerszámvereink felsorolt lelőhelyei kirajzolják az avar birodalmon belüli elterjedési területüket, ez eddig a szentesi kivétellel, a Kárpát-medence Balaton vonalától ÉNy-ra esõ része.

17 Sírrajzot csak egy esetben ismerünk: Komarno (Komárom)–Lodenice (Hajógyár) 63.; (*Trugly, A.* 1987. 6. ábra 5.), egy másik sírból pedig a lószerszám rekonstrukcióját: Tiszafüred–Majoros 1062.; (*Garam É.,* 1987. XXI. t. 1062.).

18 *Pásztor A.,* 1984–85. 280. X. t. 2.

19 *Eisner, J.* 1952. 119, 54. t. 13.

20 *Eisner, J.* 1952. 170, 84. t. 3.

21 *Importants... 1978. 116–118, 48. ábra; Čilinská, Z.* 1982. 348, I. t. 33–34.

22 *Lipp V.,* 1881. I, No. 90.; *Lipp V.,* 1884. 28, 225. rajz; *Lipp V.,* 1885. 48, 225. rajz; *Hampel J.,* 1894. 119, CXV. t. 11.; *Hampel J.,* 1905. II. 202. és III. 164. t. 11.; (A lelet 1880 tavaszán került napvilágra.)

23 MNM Régészeti Adattár Fotótár N.357. Hivatkozik rá: *Garam É.,* 1982. 198, 24a. jegyzet

24 *Kiss G.,* 1985. 19. t. 1928.09.16./1.

25 *Budínský Křižka, V.* 1956. 30, XXVIII. t. 8–12, 17. és talán 41, XXXVIII. t. 5.

26 *Čilinská, Z.* 1963. 96, X. t. 22–26.

A lapos rozettás lószerszámveretek osztályozása (8. kép):

Az itt tárgyalt lószerszámvereteinket a 6. táblázatban felsorolt jellemzők (nagyság, készítési technika, szírmok száma és milyensége) alapján osztályoztuk.

A lapos rozettás lószerszámveretek készítési helye (7. kép):

Lószerszámdíszjeink készítési helyét azok elterjedési területén kell keresnünk. Ha leggyakoribb előfordulásukat vesszük alapul, akkor ennek az öntőműhelynek is alighanem a Duna mellett, a folyó északi partján a Morva és Zsitva folyók közti területen kellett feküdnie.

A lapos rozettás lószerszámveretek használati ideje:

A lapos rozettás lószerszámvereteket 7–9. táblázatunk tanúsága alapján a késő avar kor első generációjának SPA I. időszak) és a második generáció életének elején (SPA II. időszak 1. fele) gyártották.

A lapos rozettás lószerszámveretek formai fejlődése (8. kép):

Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a késő avar kori rozettás lószerszámveretek használati ideje alatt (SPA I. – SPA II. időszak 1. fele) e verettípus összes változatát egyidejűleg gyártották. A formai változások menetét eddig nem sikerült meghatározni.

A lapos rozettás lószerszámveretek eredete:

E késő avar korban eléggé ritka lószerszámveret típus egyértelműen a közép avar kori hasonló rozettás szerszámdíszekből fejlődött ki.²⁷

A lapos rozettás lószerszámveretek sírbeli helyzete (9. kép):

A pontosabban leírt, lapos rozettás lószerszámveretet tartalmazó hat sír²⁸ közül (10. táblázat) kettőben biztosan a kantárt díszítették (Žitavská Tõn 33., Komarno-ul. Varadiho 6.). A többi esetben, elsősorban a bolygatások miatt eredeti helyzetük ismeretlen.

A két biztos esetet alapul véve feltételezhetjük, hogy a lapos rozettás lószerszámveretek (legalább is túlnyomó többségükben) a kantár szíjainak díszítésére szolgáltak.

Összefoglalás

A bemutatott darabok, valamint azok elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy a vasasszonyfai avar temető késő avar kori lószerszámjai, illetve az azok díszítésére szolgáló veretek szoros kapcsolatot mutatnak a Ny-szlovákiai avar temetők lószerszámdíszjeivel. Valószínűnek tartjuk, hogy ezeket is ott gyártották és mint szíjra felszerelt kész lószerszámok jutottak leendő gazdáikhoz, akiknek ebben a falusias késő avar közösségben joguk és anyagi lehetőségük volt, hogy hűséges hátsólovukat a sírba is magukkal vigyék.

²⁷ Ezek hatszirmú változatait a vörösmarti (Zmajevac) lelet kapcsán Garam É. gyűjtötte össze: Garam É., 1982. 198, 10. ábra 5–11.

²⁸ Sírrajzot három sírról ismerünk: Budakalász–Dunapart 93.; (Pásztor A., 1984–85. 3. ábra), Komarno (Komárom)–Várad J. utca 6.; (Čilinská, Z. 1982. 1. ábra 1.), Žitavská Tõn (Zsitvató) 33. sír (Čilinská, Z. 1963. 7. ábra).

IRODALOM

Ausstellung...

1934 Ausstellung eurasischer Kunst. Nomadenkunst und Tierstiel. Ausstellungskatalog. Wien. 1934. 54 p.

Budinský-Krička, V.

1956 Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tòni na Slovensku. SIA 4. 5–131.

Čilinská, Z.

1963 Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tòni. SIA 11. 87–120.

1982 Dve pohrebiská z 8.–9. storocia v Komárne. SIA 30. 347–393.

Csallány D.,

1956 Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Schrifttum und Fundorte. Budapest. 244 p.

Eisner, J.

1952 Devinská Nova Ves. Bratislava. 411 p.

Garam É.,

1981 A bõcsi késõ avar kori lelet és kõre. ArchÉrt 108. 34–51.

1982 Der Fund von Vörösmart im archäologischen Nachlass der Awarenzeit. FolArch 33. 187–213.

1985 Pferde und Reiterbestattungen in der Spätawarenzeit (8.–9. Jahrhundert). In: *Friesinger, H.–Daim, F.*: Die Bayern und ihre Nachbarn II. Dph 180. Wien. 123–128.

1987 Pferdegräber des awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred. Angaben der spätawarenzeitlichen Pferdebestattungen. Alba Regia 23. 65–125.

Hampel J.,

1894 A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban I. Budapest. 174 p., 200 t.

1905 Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III. Braunschweig. 833., 1006 p. 539 t.

Importants...

1978 Importants sites slaves en Slovaquie. Bratislava. 1978. 313 p.

Kiss G.,

1984–85 A Szombathely–Kõszegi úti avar lovassír. A késõ avar kori négy-, és õtkaréjos lószerszámveretek. MFMÉ 1984–85–2 [1991] 431–462.

1985 A vasasszonyfai avar temető. Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat. Szombathely

Költõ L.,

1988 Kereki–Homokbánya. RégFüz. I/41. 52–53. No. 106.

Kuzsinszky B.,

1920 A Balaton környékének archaeológiája. Budapest. 220 p.

Lipp V.,

1881 Ásatás Keszthelyen 1880 tavaszán. IV. Vas megyei Lapok 15/25. 1–2.

1884 A keszthelyi sírmezõk. MHAAP Budapest. 52 p.

1885 Die Gräberfelder von Keszthely. Budapest. 121 p.

Pásztor A.,

1984–85 Néhány késõ avar kori lovassír Budakalászcól. MFMÉ 1984–85–2 [1991] 277–299.

Trugly, A.

1987 Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffwerft in Komárno. SIA 35. 251–344.

1. táblázat A kétkaréjos lószerszámveretek osztályozása

Lelelőhely	Kisméretű veretek Domború közepű veretek Közepes méretű veretek Nagyméretű veretek Korongos veretek Madárfejú veretek	Kép
Kereki-Homokbánya 11.	● ●	5. kép 1.
Keszthely-Dobogó	● ●	5. kép 2.
Tiszafüred-Majoros 1062.	● ●	5. kép 3.
Komarno-Lodenice 63.	● ●	5. kép 5.
Zitavská Ton 36.	● ●	5. kép 7.
Vasasszonyfa	● ●	5. kép 6.
Devinská Nová Ves 524.	● ● ● ●	5. kép 4, 8.
Devinská Nová Ves 760.	●	5. kép 9.

2. táblázat A kétkaréjos löszerszámveretek időrendi sorrendje az övgarnitúrák alapján

Kereki-Homokbánya 13. Zitavská Ton 36. Komarno-Lodenice 63. Devínská Nová Ves 52A. Devínská Nová Ves 760. Vasasszonyfa	01 02 03 04 05 06	01	•	01	Griffes övveret	01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11	01,00 02,00 04,00 04,33 04,33 04,50 04,50 05,00 05,00 05,00 06,00	SPA I SPA I SPA II SPA II SPA II SPA II SPA II
		02		02	Lemezes övforgó			
		03		03	Korong alakú övveret			
		04		04	Tokos griffes-indás nagyszíjvég			
		05		05	Tokos indás kisszíjvég			
		06		06	Rombusz alakú övcsat			
		07		07	Indás bujtató			
		08		08	Pajzs alakú övveret			
		09		09	Állatfejes nagyszíjvég			
		10		10	Állatfejes kisszíjvég			
		11		11	Kerekfejű indás övcsat			

3. táblázat A kétkaréjos lószerszámveretek időrendi sorrendje a lószerszámveretek alapján

		Préselt lószerszámveret															
		01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12				
Kereki-Homokbánya 13. Tiszafüred-Majoros 1062. Zitavská Ton 36. Devinská Nová Ves 760. Devinská Nová Ves 524. Komarno-Lodenice 63.	01	•			•										01	02,50	SPA I
	02		•		•		•								02	04,00	SPA I
	03			•	•	•									03	04,00	SPA I
	04				•	•		•							04	05,33	SPA II
	05					•	•		•	•					05	07,00	SPA II
	06						•	•			•	•	•		06	09,20	SPA II
		01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12				
		01,00	01,00	02,00	02,00	03,00	03,33	04,00	04,00	04,00	05,00	05,00	05,00				

4. táblázat

A kétkarjéjos lőszerszámveretek időrendi sorrendje az övveretek és a lőszerszámveretek alapján

		Lőszerszámveretek																										
		Griffes övveret	Préselt lőszerszámveret	Öntött falera	Lemezes övforgó	Prizma alakú veret	Kis lemezfalera	Préselt rozetta	Lemezsíjvég	Pajzs alakú merevsüngös veret	Lemezes csat	Öntött rozetta	Kivágott lemezdisz	Egybeöntött csat	Tokos griffes-indás nagyszíjvég	Tokos indás kisszíjvég	Pajzs alakú övveret	Korong alakú övveret	Nagy lemezfalera	Rombusz alakú övcsat	Indás bujtató	Kerekfejű indás övcsat	Állatfejes nagyszíjvég	Állatfejes kisszíjvég				
		01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23				
Kereki-Homokbánya 11+13.	01	•					•																		01	03,00	SPA I	
Tiszafüred-Majoros 1062.	02	•		•			•	•																	02	05,33	SPA I	
Zitavská Ton 36.	03				•	•	•							•											03	07,00	SPA I	
Komarno-Lodenice 63.	04							•	•	•					•	•		•	•						04	12,25	SPA I	
Devinská Nová Ves 524.	05							•			•	•	•	•	•	•	•			•	•				05	14,11	SPA II	
Vasasszonyfa	06														•	•	•				•				06	16,50	SPA II	
Devinská Nová Ves 760.	07						•							•				•	•	•	•	•	•	•	07	17,25	SPA II	
		10	20	30	40	50	90	70	80	60	01	11	21	31	41	51	16	17	18	19	20	21	22	23				
		00'10	00'10	00'20	00'30	00'40	57'30	99'30	00'40	00'40	00'40	00'50	00'50	00'50	00'50	00'50	00'50	05'50	05'50	05'50	00'90	00'90	00'90	00'70	00'20			

5. táblázat

A kétkaréjos lószerszámveretek sírbeli helyzete

Leőhely	Összes veretek száma								Megjegyzés
	Ebből a kantáron	Ebből a szűghámon	Ebből a farhámon	Nem meghatározható	Másodlagos felhasználásban (?)	Bolygatott temetkezés	Megfigyelés nélküli temetkezés		
Devinská Nová Ves 524.	5	5	-	-	-	-	-	-	bizonytalan
Zitavská Ton 36.	4	4	-	-	-	-	X	-	a ló szíjazatán
Komarno-Lodenice 63.	2	-	-	2	-	-	X	-	
Tiszafüred-Majoros 1062.	2	-	-	2	-	-	-	-	
Kereki-Homokbánya 11.	1	-	-	-	1	-	X	-	
Devinská Nová Ves 760.	3	-	-	-	3	-	X	-	
Vasasszonyfa	4	-	-	-	4	-	-	X	
Keszthely-Dobogó	1	-	-	-	-	1	-	X	

6. táblázat

A lapos rozettás lószerszámveretek osztályozása

Leőhely	Kisméretű veretek										Kép
	Préselt veretek	8 szírmű veretek	Domború szírmű veretek	Közepes méretű veretek	Öntött veretek	Lapos szírmű veretek	Középső díszű veretek	6 szírmű veretek	12 szírmű veretek	Nagy méretű veretek	
Zitavská Ton 33.	•	•	•	•							8. kép 1.
Vasasszonyfa			•	•	•	•					8. kép 2.
Devinská Nová Ves 804.			•	•	•	•					8. kép 4.
Devinská Nová Ves 524.			•	•	•	•					8. kép 3.
Budakalász-Dunapart 93.			•		•	•	•				8. kép 5.
Zitavská Ton 29.		•	•		•		•	•			8. kép 8.
Komarno-u. Varadiho 6.					•	•	•		•		8. kép 6.
Keszthely-Város			•		•		•		•	•	8. kép 9.

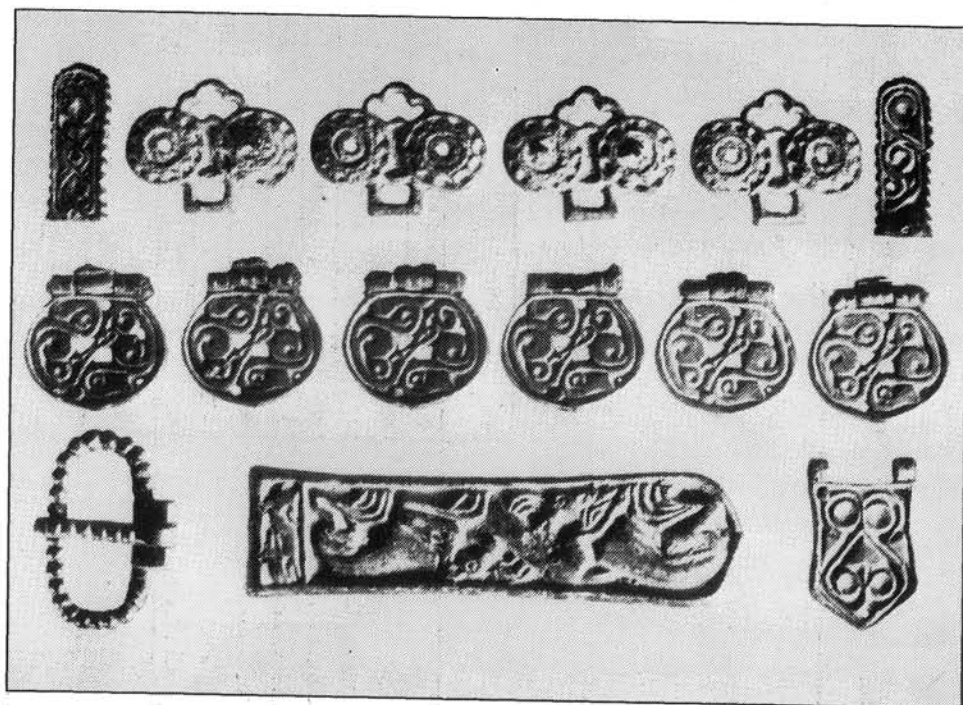
9. táblázat

A lapos rozettás lószerszámveretek időrendi sorrendje az övveretek és a lószerszámveretek alapján

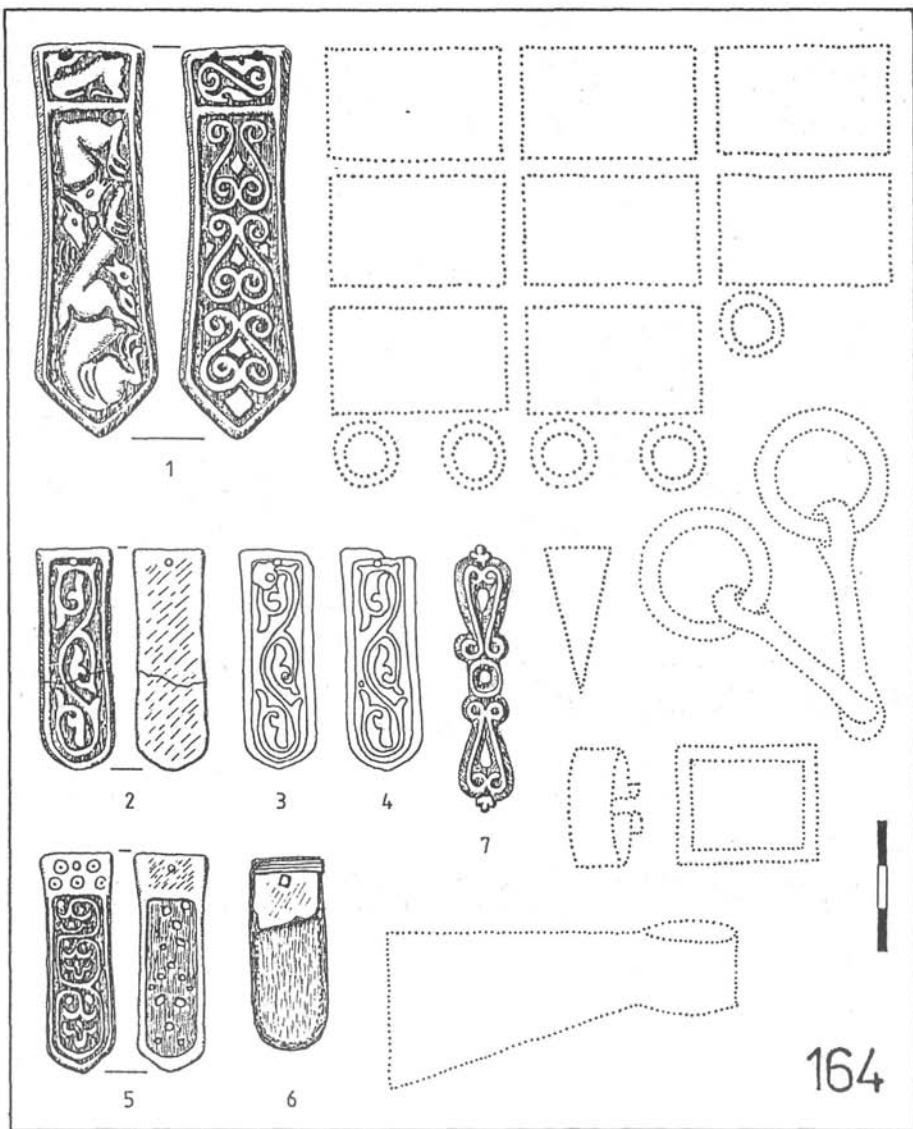
		Lószerszámveretek																																										
		01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24																			
		Griffes övveret	Indás övcsat	Indás övforgó	Tokos griffes-indás nagyszíjvég	Tokos griffes-indás kisszíjvég	Kis lemezfalera	Nagy lemezfalera	Öntött szíjvég	Öntött falera	Öntött bujtató	Patkó alakú lyukvédőövert	Lemezveret	Prizma alakú lószerszámveret	Négykaréjos lószerszámveret	Préselt rozetta	Egybeöntött csat	Rombusz alakú csat	Korong alakú övveret	Korongos lószerszámveret	Tokos indás nagyszíjvég	Tokos indás kisszíjvég	Kívágott lemez dísz	Kétkaréjos lószerszámveret	Pajzs alakú övveret																			
Szentés	01	•	•	•	•	•				•	•	•																01	05,62	SPA I														
Vasasszonyfa	02						•																					02	06,00	SPA I (?)														
Zitavská Ton 33.	03							•	•					•														03	09,33	SPA I														
Devínská Nová Ves 804.	04									•							•											04	12,50	SPA I														
Komárno-u. Váradiho 6.	05									•		•	•				•	•										05	13,00	SPA I														
Budakalász-Dunapart 93.	06														•	•												06	14,50	SPA I-II														
Zitavská Ton 29.	07													•		•			•	•	•	•						07	17,83	SPA II														
Devínská Nová Ves 524.	08										•	•					•	•			•	•	•	•	•			08	18,33	SPA II														
		10	00	10	00	10	02	00	03	00	03	00	00	03	33	09	50	50	06	00	06	00	09	00	09	00	09	00	09	00	07	00	07	00	07	00	07	00	08	00	08	00	08	00

10. táblázat A lapos rozettás lószerszámveretek sírbeli helyzete

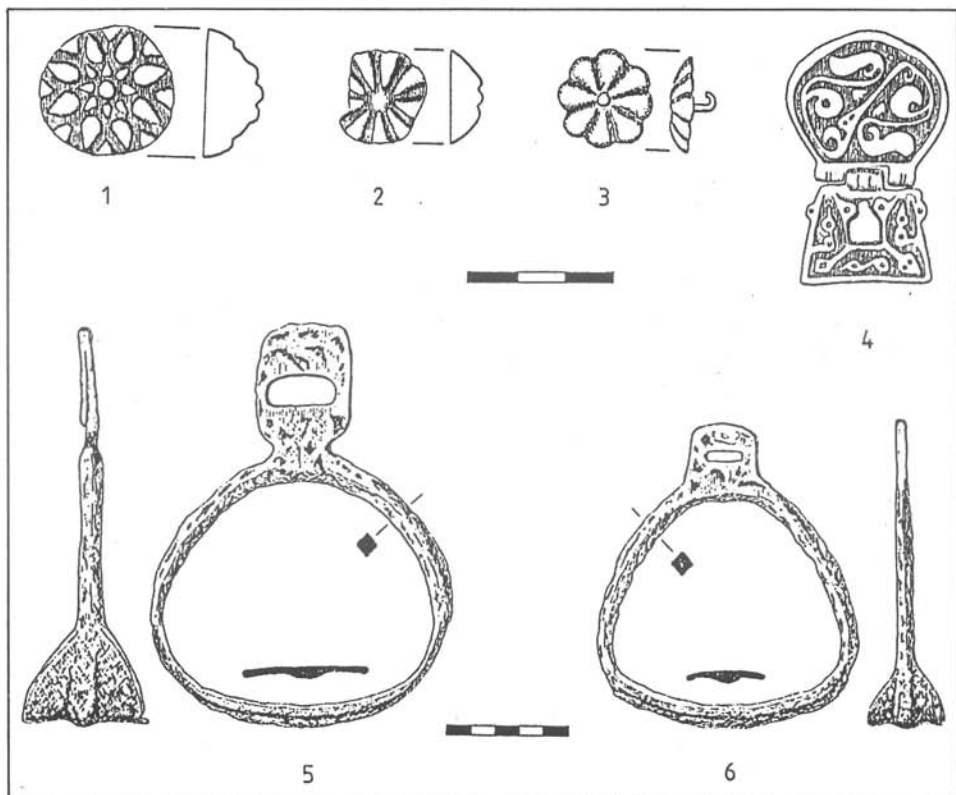
Lelelhely	Összes veretek száma								Megjegyzés
	Összes veretek száma	Ebből a kantáron	Ebből a szűgyhámon	Ebből a farhámon	Nem meghatározható	Másodlagos felhasználásban (?)	Polygatott temetkezés	Megfigyelés nélküli temetkezés	
Komarno-u. Váradiho 6.	2	2	-	-	-	-	X	-	mellső és hátsó lábak közt talán a kantáron talán a ló szíjazatán
Zitavská Ton 33.	5	5	-	-	-	-	X	-	
Budakalász-Dunapart 93.	5	-	-	-	5	-	X	-	
Devinská Nová Ves 804.	1	-	-	-	1	-	X	-	
Zitavská Ton 29.	8	-	-	-	8	-	X	-	
Devinská Nová Ves 524.	1	-	-	-	1	-	-	-	
Keszthely-Város	1	-	-	-	1	-	-	X	
Szentes	1	-	-	-	1	-	-	X	
Vasasszonyfa	1	-	-	-	1	-	-	X	

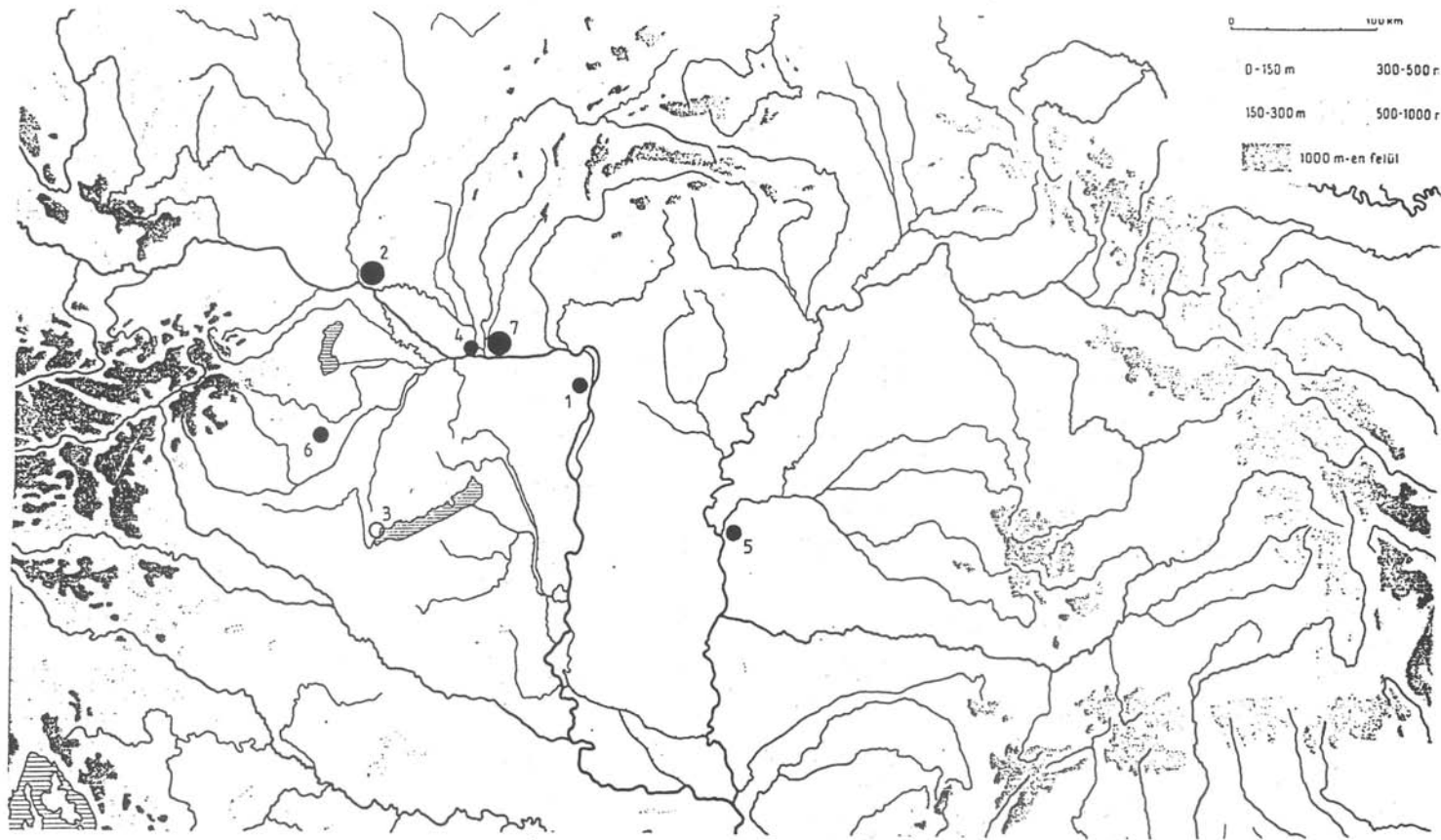
1. kép. Vasasszonyfai lovassírból származó övgarnitúra és lószerszáműszek a Fleissig-gyűjteményből (Ausstellung... 1943. nyomán)

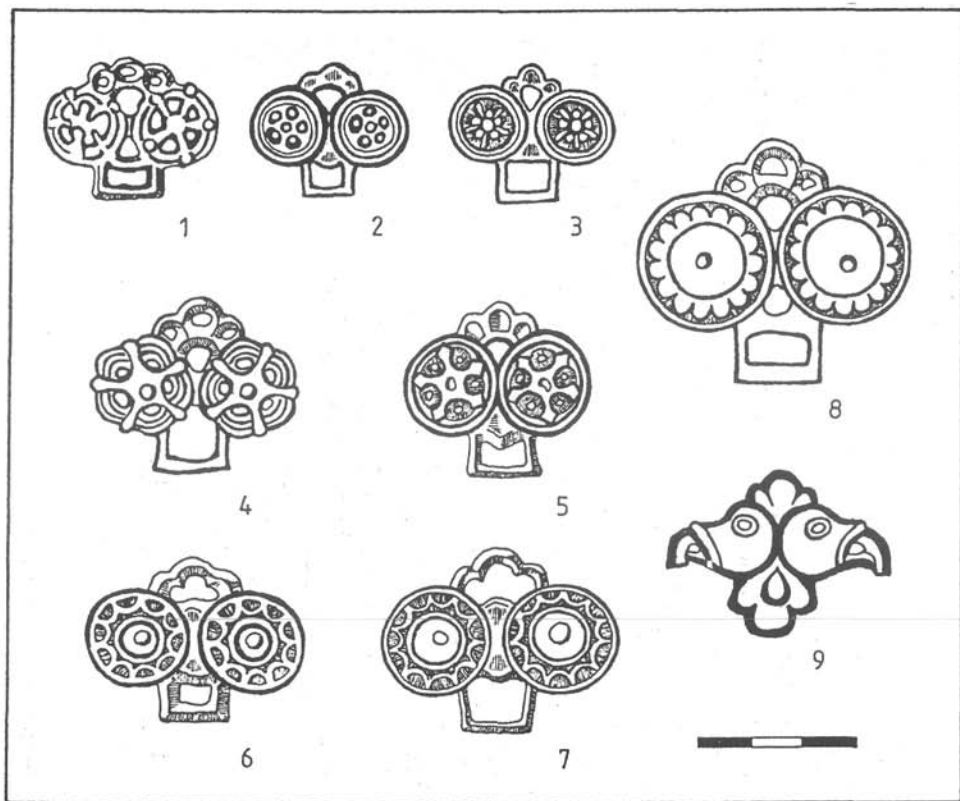
2. kép. A vasasszonyfai 164. sír leletei

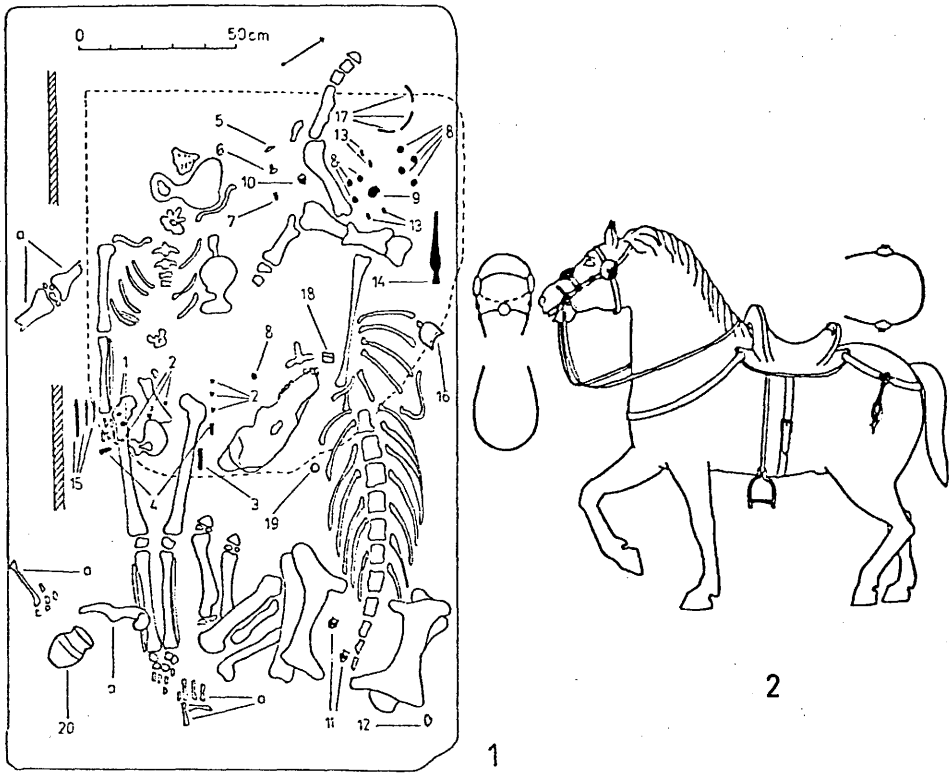
3. kép. Vasasszonyfai leletek: 1-2: Lázár-gyűjtemény; 3: Savaria Múzeum 1928; 4: Savaria Múzeum 1929; 5-6: Asszonyfáról származó kengyelek a Smidt-gyűjteményből

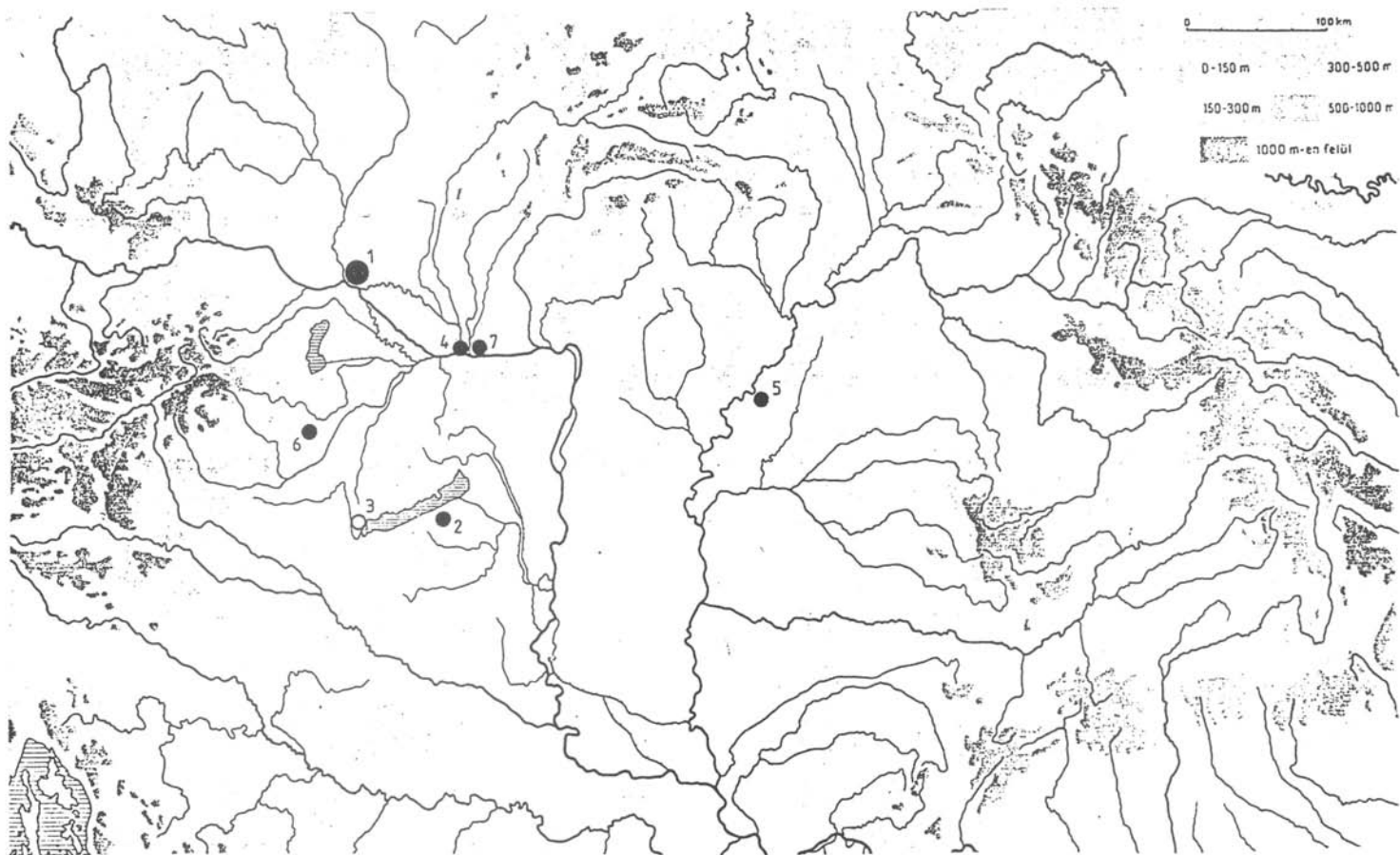
4. kép. A kétkarú lószerszámveretek elterjedése

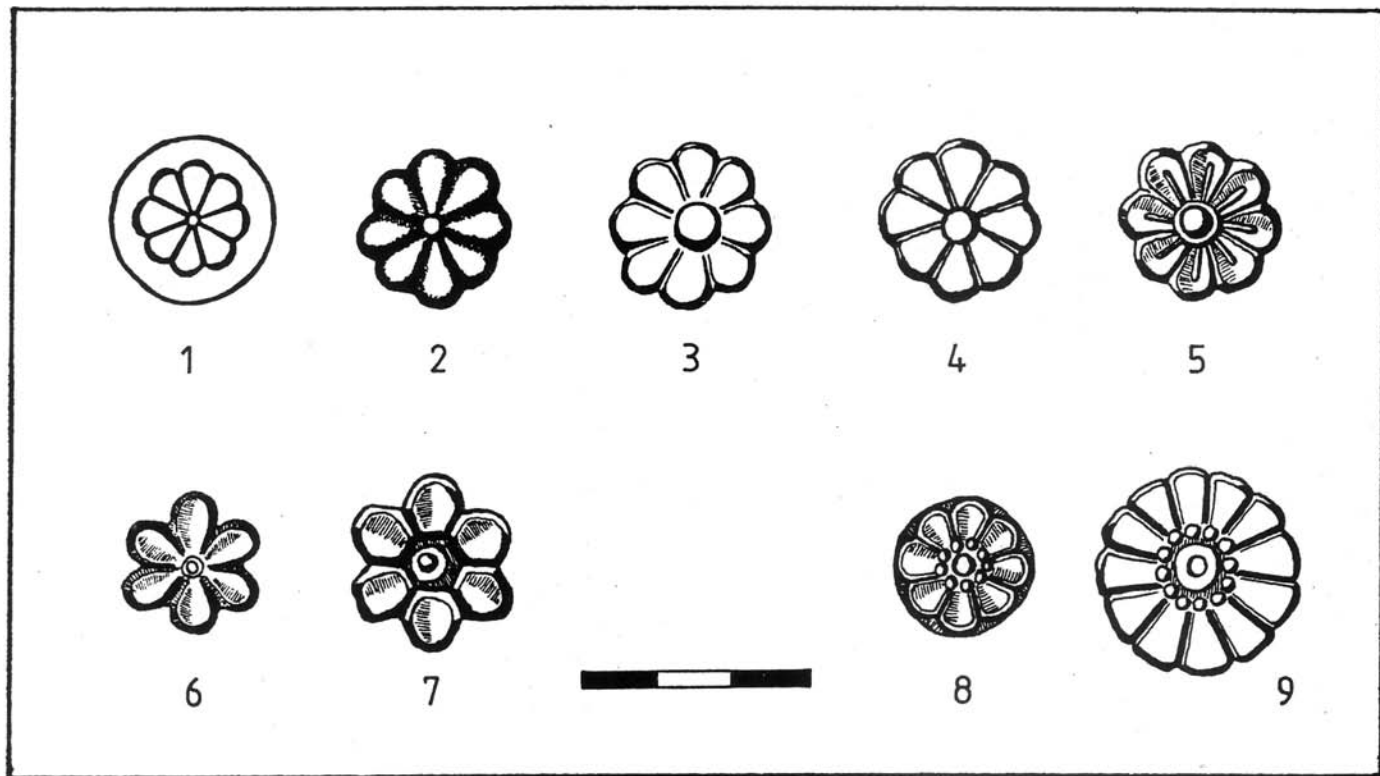
5. kép. A kétkaréjos lószerszámveretek típusai. 1: Kereki–Homokbánya 11. sír;
 2: Keszthely–Dobogó; 3: Tiszafüred–Majoros halom 1062. sír; 4: Devinská Nová Ves
 (Dévényújfalu) 524. sír; 5: Komarno (Komárom)–Lodenice (Hajógyár) 63. sír; 6: Vasasszonyfa; 7:
 Žitavská Tůň (Zsitvatő) 36. sír; 8: Devinská Nová Ves (Dévényújfalu) 524. sír;
 9. Devinská Nová Ves (Dévényújfalu) 760. sír

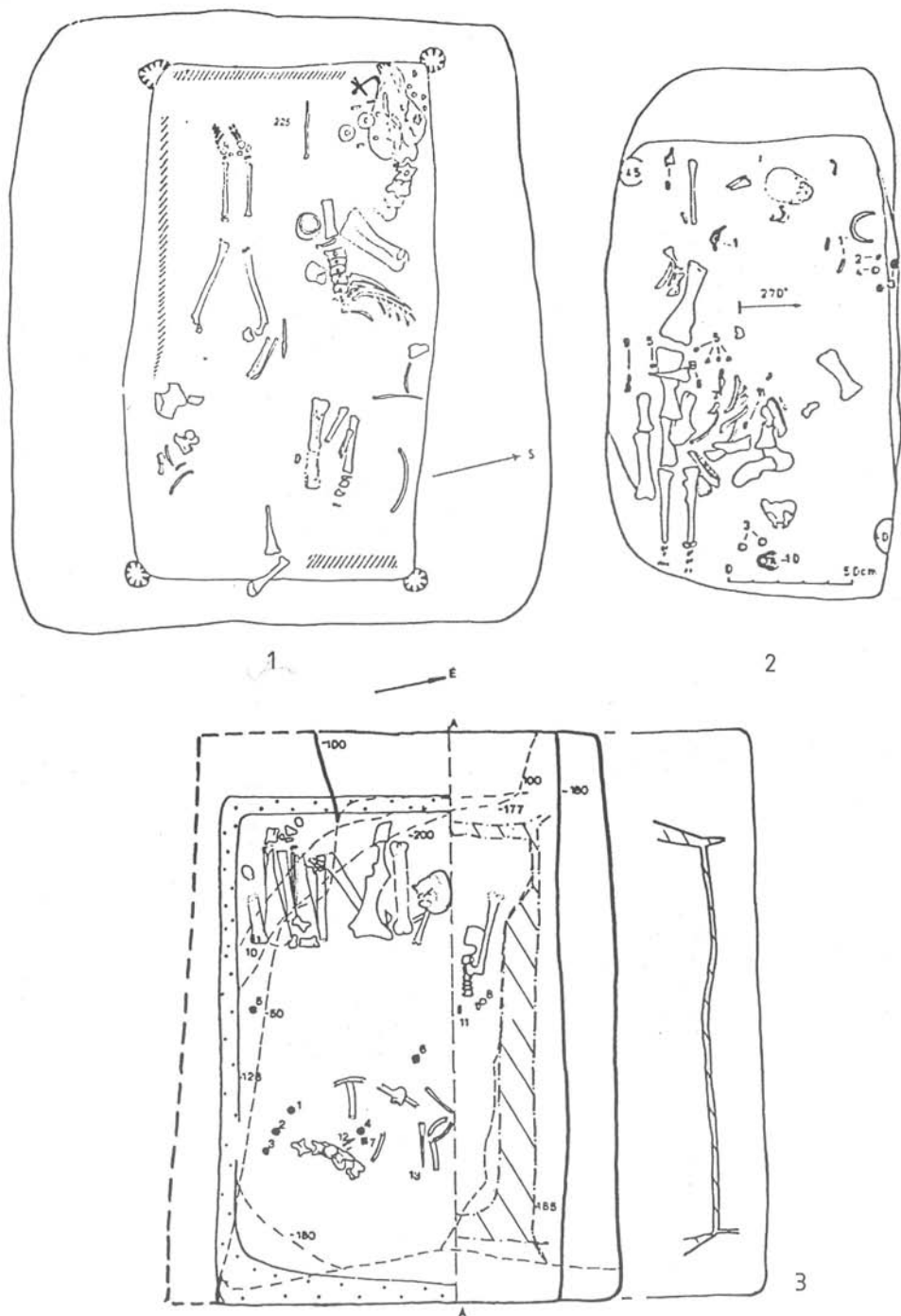
6. kép. A kétkaréjos veretek helyzete a lószerszámon. 1: Komarno (Komárom)–Lodenice (Hajógyár) 63. sír (Trugly 1987. nyomán); 2: Tiszafüred–Majoros 1062. sír, rekonstrukció (Garam 1987. nyomán)

7. kép. A lapos rozeettás lószerszámveretek elterjedése

8. kép. A lapos rozettás lószerszámveretek típusai. 1: Žitavská Tůň (Zsitvatő) 33. sír;
 2: Vasasszonyfa; 3: Devinská Nová Ves (Dévényújfalu) 524. sír; 4: Devinská Nová Ves (Dévényújfalu) 804. sír; 5: Budakalász–Dunapart 93. sír; 6: Komárom (Komárom)–uj. Varadiho 6. sír; 7: Szentes; 8: Žitavská Tůň (Zsitvatő) 29. sír; 9: Keszthely–Város

9. kép. A lapos rozettás veretek helyzete a lószerszámon. 1: Žitavská Tůň (Zsitvatő) 33. sír (Čilinská 1963. nyomán); 2: Komarno (Komárom)–Váradi J. utca 6. sír (Čilinská 1982. nyomán); 3: Budakalász–Dunapart 93. sír (Pásztor 1991. nyomán)

DIE REITERBESTATTUNGEN DES AWARISCHEN GRÄBERFELDES VON VASASSZONYFA

(Die spätawarenzeitlichen Pferdegeschirrbeschläge mit Zweiblätterform und flacher Rosettenform)

(Resümee)

In den zwanziger und dreißiger Jahren kam in Nagyasszonyfa (heute: Vasasszonyfa) im Komitat Vas mehrere hundert Gräber eines etwa tausend Gräber umfassenden spätawarenzeitlichen Gräberfeldes zum Vorschein, und zwar infolge der dort betriebenen Tongewinnung, bei Fundrettungen durch das Museum und durch private Raubgrabungen. Zum Fundmaterial, das verstreut in verschiedenen Museen und Privatsammlungen aufbewahrt wird, gehören zahlreiche Zubehörstücke zu Pferdegeschirren, was davon zeugt, daß zur erwähnten Zeit auch mehrere Reitergräber ohne jegliche Beobachtung vernichtet wurden. In Anbetracht der Menge des Fundmaterials dürfte der Anteil an Reitergräbern in unserem Gräberfeld 1–2% betragen haben.

Unter den Pferdegeschirrbeschlägen des Gräberfeldes untersuchen wir zwei charakteristische Typen, einmal die gegossenen Beschläge mit Zweiblätterform, zum anderen die in ähnlicher Technik sowie mittels Pressen gefertigten flachen, rosettenförmigen Beschläge. Beide Beschlagtypen waren sowohl zeitlich, als auch räumlich gesehen in einem sehr engen Kreis verbreitet, so daß die vermutliche Zeit und der Ort ihrer Herstellung gut einzugrenzen sind. Sie dürften Mitte des 8. Jh. auf dem Gebiet der hentigen Westslowakei gefertigt worden sein; erstgenannten Typ verwendete man vorwiegend am Schweifriemen, letztgenannten zur Verzierung der Kandare.

Gábor Kiss

Tabelle 1

Die Klassifizierung der zweiblättrigen Pferdegeschirrbeschläge

Tabelle 2

Chronologische Stellung der zweiblättrigen Pferdegeschirrbeschläge aufgrund der Gürtelgarnituren

Tabelle 3

Chronologische Stellung der zweiblättrigen Pferdegeschirrbeschläge aufgrund der Pferdegeschirrbeschläge

Tabelle 4

Chronologische Stellung der zweiblättrigen Pferdegeschirrbeschläge aufgrund der Gürtel- und Pferdegeschirrbeschläge

Tabelle 5

Position der zweiblättrigen Pferdegeschirrbeschläge im Grab

Tabelle 6

Die Klassifizierung der flachen, rosettenförmigen Pferdegeschirrbeschläge

Tabelle 7

Chronologische Stellung der flachen, rosettenförmigen Pferdegeschirrbeschläge aufgrund der Gürtelgarnituren

Tabelle 8

Chronologische Stellung der flachen, rosettenförmigen Pferdegeschirrbeschläge aufgrund der Pferdegeschirrbeschläge

Tabelle 9

Chronologische Stellung der flachen, rosettenförmigen Pferdegeschirrbeschläge aufgrund der Gürtel- und Pferdegeschirrbeschläge

Tabelle 10

Position der flachen, rosettenförmigen Pferdegeschirrbeschläge im Grab

Abb. 1

Gürtelgarnitur und Pferdegeschirrverzierungen eines Reitergrabes von Vasasszonyfa aus der Sammlung Fleissig (laut Ausstellung... 1934)

Abb. 2

Die Funde aus Grab 164 von Vasasszonyfa

Abb. 3

Funde aus Vasasszonyfa. 1–2: Sammlung Lázár, 3: Savaria-Museum 1928, 4: Savaria-Museum 1929, 5–6: Vom Fundort Asszonyfa stammende Steigbügel aus der Sammlung Smidt

Abb. 4

Die Verbreitung der zweiblättrigen Pferdegeschirrbeschläge

Abb. 5

Die Typen der zweiblättrigen Pferdegeschirrbeschläge. 1: Kerekí-Homokbánya, Grab 11, 2: Keszthely-Dobogó, 3: Tiszafüred-Majoros halom, Grab 1062, 4: Devinská Nová Ves (Dévényújfalu), Grab 524, 5: Komarno-Lodenice (Komárom-Hajógyár), Grab 63, 6: Vasasszonyfa, 7: Žitavská Tŕn (Zsitvatŕ), Grab 36, 8: Devinská Nová Ves (Dévényújfalu), Grab 524, 9: Devinská Nová Ves (Dévényújfalu), Grab 760

Abb. 6

Die Position der zweiblättrigen Beschläge am Pferdegeschirr. 1: Komarno-Lodenice (Komárom-Hajógyár), Grab 63 (nach Trugly 1987), 2: Tiszafüred-Majoros, Grab 1062, Rekonstruktion (nach Garam 1987)

Abb. 7

Die Verbreitung der flachen, rosettenförmigen Pferdegeschirrbeschläge

Abb. 8

Die Typen der flachen, rosettenförmigen Pferdegeschirrbeschläge. 1: Žitavska Tŕn (Zsitvatŕ), Grab 33, 2: Vasasszonyfa, 3: Devinská Nová Ves (Dévényújfalu), Grab 524, 4: Devinská Nová Ves (Dévényújfalu), Grab 804, 5: Budakalász-Dunapart, Grab 93, Komarno (Komárom)-ul. Varadiho, Grab 6, 7: Szentes, 8: Žitavská Tŕn (Zsitvatŕ), Grab 29, 9: Keszthely-Stadt

Abb. 9

Die Position der flachen, rosettenförmigen Beschläge am Pferdegeschirr. 1: Žitavská Tŕn (Zsitvatŕ), Grab 33 (nach Čilinská 1963), 2: Komarno (Komárom)-Váradi J. utca, Grab 6 (nach Čilinská 1982), 3:

Budakalász-Dunapart, Grab 93 (nach Pásztor 1991)

**КОННЫЕ ПОГРЕБЕНИЯ АВАРСКОГО МОГИЛЬНИКА
ВАШАССОНЬФА. (ПОЗДНЕАВАРСКИЕ НАКЛАДКИ КОНСКОЙ СБРУИ
С ДВУХЛОПАСТНЫМ И ПЛОСКИМ РОЗЕТНЫМ ОРНАМЕНТОМ)**

(Резюме)

В двадцатые и тридцатые годы нашего столетия в с. Надъассоньфа (ныне Вашассоньфа) области Ваш в результате добычи глины, музейных аварийных раскопок и грабительской деятельности было найдено несколько сот погребений позднеаварского могильника, содержавшего около тысячи могил. В материале, рассеянном по разным музеям и частным коллекциям, есть множество частей конской сбруи, что говорит о том, что в указанные годы погибло немало конных погребений. Принимая во внимание количество материала, процент конных погребений в могильнике составлял 1-2 %.

Из украшений конской сбруи мы исследуем два характерных типа: литые накладки с двухлопастным орнаментом, а также накладки, изготовленные схожей техникой и штамповкой. Последние имеют форму плоской розетки. Оба типа распространены в узком кругу – как хронологически, так и географически. Таким образом место и время их изготовления хорошо очерчивается. Они повидимому происходят с территории Восточной Словакии, с середины VIII века. Первый тип украшал главным образом шлею, а второй – уздечку.

Габор Кишш

Табл. 1. Классификация двухлопастных накладок конской сбруи:

Табл. 2. Хронологический ряд двухлопастных накладок конской сбруи на основании поясных наборов:

Табл. 3. Хронологический ряд двухлопастных накладок конской сбруи на основании накладок конской сбруи:

Табл. 4. Хронологический ряд двухлопастных накладок конской сбруи на основании поясных наборов и накладок конской сбруи:

Табл. 5. Расположение двухлопастных накладок конской сбруи в погребении

Табл. 6. Классификация накладок конской сбруи с плоскими розетками:

Табл. 7. Хронологический ряд накладок конской сбруи с плоскими розетками на основании поясных наборов

Табл. 8. Хронологический ряд накладок конской сбруи с плоскими розетками:

Табл. 9. Хронологический ряд накладок конской сбруи с плоскими розетками на основании поясных наборов и накладок конской сбруи:

Табл. 10. Расположение накладок конской сбруи с плоскими розетками в погребении

Рис. 1. Поясной набор и украшения конской сбруи из собрания Флейссиг (по Ausstellung... 1934)

Рис. 2. Инвентарь погребения 164 из Вашассоньфа

Рис. 3. Находки из Вашассоньфа: 1-2 – собрание Лазар, 3 – музей Савария 1928, 4 – музей Савария 1929, 5-6 – стремена из Ассоньфа из собрания Шмидта

Рис. 4. Распространение двухлопастных накладок конской сбруи

Рис. 5. Типы двухлопастных накладок конской сбруи, 1. Кереки-Хомокбана погреб. 11, 2. Кестхей-Добого, 3. Тисафюред-Майорош халом погреб. 1062, 4. Девинска

Нова Вес (Девенуйфалу) погреб. 524, 5. Комарно (Комаром)-Лоденице (Хайодяр) погреб. 63, 6. Вашассоньфа, 7. Житавска Тон (Житватё) погреб. 36, 8. Девинска Нова Вес (Девенуйфалу) погреб. 524, 9. Девинска Нова Вес (Девенуйфалу) погреб. 760

Рис. 6. Расположение двухлопастных накладок на конской сбруе: 1.

Комарно (Комаром)-Лоденице (Хайодяр) погреб. 63. (по Trugly 1987.),
2. Тисафюред-Майорош погреб. 1062, реконструкция (по Gagam 1987.)

Рис. 7. Распространение накладок конской сбруи с плоскими розетками

Рис. 8. Типы накладок конской сбруи с плоскими розетками. 1. Житавска

Тон-(Житватё) погреб. 33, 2. Вашассоньфа, 3. Девинска Нова Вес (Девенуйфалу) погреб. 524, 4. Девинска Нова Вес (Девенуйфалу) погреб. 804, 5. Будакалас-Дунапарт погреб. 93, 6. Комарно (Комаром)-ул. Варадихо погреб. 6, 7. Сентеш 8. Житавска Тон погреб. 29, 9. Кестхей-Варош

Рис. 9. Расположение накладок конской сбруи с плоскими розетками

на конской сбруе: 1. Житавска Тон (Житватё) погреб. 33 (по Čilinska 1963.) 2. Комарно (Комаром)-Варади Й. у. погреб. 6 (по Čilinska 1982.) 3. Будакалас-Дунапарт погреб. 93. (по Pásztor 1991.)

SZENTPÉTERI JÓZSEF

In memoriam
Lengyel Imre
(1934–1992)

Az avar kori népeességnek a csúszó-mászó kígyókhoz és különböző ábrázolásaikhoz fűződő elképzeléseiről nem lehetnek pontos ismereteink. Ezekben a hiedelmekben – a rendelkezésünkre álló folklór- emlékek tanúsága szerint – egyaránt szerepet játszhatott az Ázsiából magukkal hozott hitvilág és a gyógyító erejű kígyóról vallott európai (görög-római mítoszokban továbbélő) antik felfogás hagyománya is (Aesculap-kultusz).¹

A kígyóban megtestesülő jó és a rossz szerepkörre számtalan példa van az emberi történelem hiedelemvilágából: a csigavonalban összetekeredett pihenő kígyó a világ fenntartója, hullámzó-örvénylő mozgásához a vissza nem fordítható idő képzelete társul, számtalan istennő és istenség megtestesítője illetve jelképe, teremtésmítoszok gyakori szereplője.²

Az avar kori kígyóábrázolások tárgyak vizsgálatánál bizvást feltehetjük, hogy bennük szintén megtestesülhetett a félelemmel párosult óvó-védő szerep, s talán a hulló erejét szimbolizáló jelvényként szolgálhattak. Az egykor bizonyára nemcsak viseleti, hanem használati tárgyakon is megjelenő kígyóábrázolások a ránk maradt régészeti leleteken valószínű és stilizált formában figyelhetők meg. Ebben a csoportosításban és időrendi sorrendben tárgyalom tanulmányomban az avar korszaknak ehhez a témakörhöz kapcsolható emlékeit.³ Az ide vonható leletek zöme a késő avar kor, a griffes-indás népeesség időszakának az emléke, de – ha talán nem is szerves előzményként – megragadhatók az avarság Kárpát-medencei tartózkodásának korábbi időszakában is. A régészeti leletek időrendben történő bemutatása előtt azonban ismerkedjünk meg a halottbúcsúztatási szertartás egy rendkívül ritkán megfigyelt elemével.

Kígyós temetkezések

A korabeli hitvilágra, temetkezési rítusra utaló jelenségként avar sírokban ránk maradt kígyólelettel eddig csak két esetben találkozhatunk (1. térkép 1). Figyelemre méltó, hogy az általam ismert néprajzi feldolgozások egyetlen esetben sem említik kígyók vagy sikkók szerepét a temetkezési szertartás menetében.⁴

1 Erdész S., 1984. 10–16.

2 Jelképtár 119–120.

3 A kígyóképzetekkel rokon hiedelemvilágot képviselő sárkányokról legutóbb az abonyi 292. sírban talált nagyszíjvég kapcsán: Gróf P., 1991.; a sárkányábrázolásokról alapvető: Fetic N., 1923–26.

4 A világszerte elterjedt kígyókultusszal kapcsolatos legújabb néprajzi irodalomból: Bartha E., 1984. 57–66.; Fügedi M., 1988.; Farkas J., 1988. 97–99.; János I., 1989.; a témakör összefoglaló igényű áttekintése: Erdész S., 1984.

A Gyöng-Vásártér úti lelőhely 227. sírjában talált bolygatatlan női temetkezés jobb-
ján egy kígyó csontváza feküdt.⁵ A feltárás során a hulló koponyája nem került elő, teste
(gerincoszlopa) az asszony jobb vállától a kézfejéig húzódott, farka félkörben egy edény
köré tekeredett. A fejnél-lábnál lemélyített gödörben eltemetett asszony a túlvilági útra
az edényben innivalót és ennivalóként egy szárnyast kapott, melynek csontjai a medence
és a mellkas között voltak.

A „kígyó” (e ritka állatáldozat *kígyóféle*, esetleg sikló is lehetett)⁶ a temetési szertar-
tás során halotti áldozatként kerülhetett sírba.⁷ E különös temetkezési szokás magyará-
zatául a feltárást vezető Rosner Gyula arra a feltevésre jutott, hogy az eltemetett személy
„Talán a ’jó boszorkánya’, gyógyító asszonya volt a közösségnek...”⁸

A sírban talált mellékletekből (római hagymafejes fibula, bronz fülbevaló, feketére
égetett, korongolt szilke) egészen pontosan nem lehetett következtetni az eltemetés idő-
pontjára, bár maga a sír a teljes avar korszakban használt temető korai periódusához kap-
csolható temetkezések között került elő.⁹

A másik korabeli kígyós temetkezésre a váci lelőhely állatcsontleleteinek meghatáro-
zója, Vörös István hívta fel a figyelmemet. Az ásató Tettamanti Sarolta szíves levélbeli
leírása alapján az alábbiakban foglalhatom össze az ezzel kapcsolatos információkat.¹⁰

Vác-Kavicsbánya 366. sír: adultus korú férfi bolygatott, kirabolt temetkezése. Az
eredeti helyzetében megmaradt bal lábfejnél fekvő helyzetű, szürkésbarna, kézzelformált
kicsi fazék. Az edényben sikló vagy kígyó 11 db csigolyája volt. Egyéb mellékletei –
vascsat (?), világosszürke, finoman iszapolt korongolt palack, két tyúktojás – a kora avar
korra kelteznek a síregyüttest.¹¹

Két mozzanatra érdemes felfigyelni a kígyós temetkezések értékelésénél: az állatál-
dozat mindkét esetben valamilyen módon edényhez kapcsolódott, illetve az, hogy míg
Gyöngön a (lefejezett ?) kígyót majdnem teljes egészében az elhunyt mellé helyezték,
addig Vácott a halottbúcsúztatási szertartás során megölt és feldarabolt állatnak csak egy
bizonyos kisebb része került eltemetésre.

Kígyóábrázolásos régészeti leletek

A Kárpát-medencei avar korszak régészeti emlékeinek viszonylag szűk körű részét
alkotják a különféle ékszereken (nyak- és karpereceken), öv- illetve lószerszámvereteken
megjelenő kígyóábrázolások (1. térkép 2–11).

Viseleti tárgyak, ékszerek

A népvándorlás kori kereskedelmi forgalom révén széles körben elterjedt bizánci csa-
tok (és helyi utánzataik) kedvelt motívuma volt a tekergőző vagy összetekeredett, egy-
mással szembenező kígyók ábrázolása (1. ábra). E tárgyi hagyaték többsége elsősorban
a dunántúli területeken figyelhető meg. Értelmezésük sokrétű voltára jellemző Fettich

5 Rosner Gy., 1971–72. 210–211.

6 Zoológiai meghatározására a sátoraljaújhelyi konferencia után került sor: eszerint valószínűleg haragos sikló vagy mo-
csári sikló volt. Somhegyi Tamás szíves szóbeli közlése.

7 A kora középkori állatáldozatokról: Szőnyi E.–Tomka P., 1985. 111–115.; ezek között – bizonyára ritkaságuk miatt – nem
esett szó a kígyós temetkezésekről.

8 Rosner Gy., 1971–72. 217.

9 Itt is köszönetemet fejezem ki Rosner Gyulának a közzétett adatok szíves szóbeli kiegészítéséért.

10 Mindkettőjüknek hálásan köszönöm, hogy közöletlen adataikra hivatkozhattam.

11 A lelőhelyről eddig megjelent publikációk: Tettamanti S., 1972 és 1977.

Nándor meglátása, miszerint „kiterített állatalak felülnézeti képe” jelenik meg egyes csat-
testeken (Győr-Téglavető dűlő, 608. sír).¹²

Az állatfejes (s közöttük a kígyófejben végződő) karperecek fejlődéstörténetét Ko-
vács László foglalta össze legutóbb egy még kéziratban levő munkájában.¹³ Részletes át-
tekintése szerint a kígyót ábrázoló kora római karperec típus görög területről származott,
s az i. sz. 1–2. századtól kezdve a birodalom egész területén megtalálható. A népvándor-
lás kor állatfejes ékszerei hun, gepida és szkír környezetben ismertek, majd a kora avar
kori germán hagyatékban¹⁴ tűnik föl laposra kalapált végű, díszítetlen változata (Kömye
152. sír: 2. á. 4).

A kígyófejes karperec hasonlóképpen jellegzetes ékszere a későantik hagyományokat
őrző pannoniai (keresztény) őslakosságának, a Keszthely-kultúra népeiségének. A karpe-
rec lapos, háromszög alakúra kiképzett végein legtöbbször a száj és szemek beponcolt
jelzése látható (2. á. 1–3).¹⁵

Ugyanez a motívum néhány VII. század végére keltezhető ékszeren is feltűnik: filigrán-
ránnal ékesített kígyófejes karperecek kerültek elő a cibakházi fejedelemsasszony (3. á. 1)
és a kiskörös-vágóhídi előkelő kislány (2. á. 7) sírjában; egyéb mellékleteik szintén bi-
zánci hatásról tanúskodnak (legújabbban – az ásatók információi szerint – kora avar kori
leletkörnyezetben került elő egy hasonló díszítésű karperec töredéke a Budakalász-duna-
parti lelőhelyen).¹⁶

Szkíta hagyományokat tükröz a feltárója szerint germán forrásokból eredeztethető kí-
gyóábrázolásos torques (Zalakomár-Lesvári dűlő 225. sír: 3. á. 2). A több szálból sodrott,
kígyófejben végződő ezüst nyakperecet kiemelkedő rangú nemesasszony viselhette a IX.
század első felében.¹⁷

Övveretek

Az aradkai (Aradac-Mečka) kora avar kori lelőhely területéről származik egy csatka-
rikának rekonstruált „C alakú tárgy”. Az aranyozott bronz íven indamotívum hullámszik-
végig, s kétfelől kígyófejben végződik (2. á. 6).¹⁸ Hasonló technikai kivitelben, szembe-
néző madárfejes és indadíszítésű csatkarika lemezes testtel az alattányi 659. sírből ismert
griffes-indás szíjvégekkel illetve háromszögekkel áttört lemezveretekkel.¹⁹

Kígyóalakra formált bronz akasztó került elő a dévényújfalusi temetőben (4. á. 3.:
Devínska Nová Ves 226. sír).²⁰ A késő avar korszak egymással szembenező állatfejes
csatjait – éppen a túlzott stilizáltságuk miatt – nem tárgyalom részletesen, bár nem zár-
ható ki annak a lehetősége, hogy van közöttük kimondottan kígyófejre emlékeztető pél-
dány (pl. Záhorská Bystrica/Pozsonybeszterce 260. sír: 5. á. 1). Egyértelműen kígyót
ábrázoló öntött propellerveretre több példa akad (5. á. 2–4), közöttük olyan is, amelynek
három gömbben záródó, S alakban hajlított díszítése (6. á. 1) másutt csattestek jellegzetes
„növényi” ornamentumaként tűnik elő (6. á. 2–4).

12 *Fettich N.*, 1943. 50.; a bizánci csatokról összefoglalóan: *u. ö.* 1923–26 és 1951.; *Csallány D.*, 1957.; a legújabb összeg-
zésük *Varsik V.*, 1992., ahol az általam idézett tárgyakat a Keszthely–Pécs típusú csatok pannoniai csoportjához sorolja: Taf. IV–V,
elterjedésük Taf. IX.

13 *Kovács L.*, 1991. Itt is megköszönöm baráti szívességét, hogy tanulmányát még publikálás előtt hasznosíthattam.

14 *Salamon, Á.–Erdélyi, I.* 1971. XVI. 2–4, 3–6.

15 A kígyófejes karperecek Keszthely közvetlen környékére jellemző elterjedésére ld. *Kiss A.*, 1968. 98., 4. kép.

16 *László Gy.*, 1955. 239–251. 25–26; illetve Pásztor Adrien szíves szóbeli közlése.

17 *Szöke B. M.*, 1992. 866.

18 *Nadj, B.* 1952. 132.

19 *Kovrig, I.* 1962. 56., XLI. 51., LIX. 1.

20 *Eisner, J.* 1952. obr. 32. 2.

Úgyanezt a pontkördíszes háromszögben végződő tekerőző motívumot másutt préselt és öntött vereten alkalmazták a 670-es évektől kezdve (5. á. 5–10). Ez az elem jól-lehet indaként²¹ is értelmezhető, eredetileg feltételezhetően állatábrázolás lehetett. Ezt a feltevést egy – ma még közvetlen – komárom-hajógyári ezüst övkészlet is alátámasztja, ahol az áttört öntött nagyszíjvégen, kisszíjvégeken és négyszögletes vereteken az eddig ismert leletek közül talán a legtisztább formában figyelhetők meg a tekerőző állatalakok.²²

Egyedülálló kígyóábrázolásra bukkant leletmentésekor B. Nagy Katalin a Klárafalva-Vasút utcai késő avar lelőhely 11. sírjában. Az ónozott, öntött bronz övkészlet kétlapú, áttört indás, gyöngysorkeretes nagyszíjvégeinek szegecseit két-két összetekeredett kígyó veszi közre.²³

A késő avar korszakból egyelőre példa nélküliek a griffre tekerődő kígyót ábrázoló mikulčicei pajzs alakú szórvány övveretek (4. á. 2). Az állatküzdelmi jelenetnek I. Péter szibériai gyűjteményéből azonban több jó párhuzama ismert: az i. e. V–IV. századi arany övlemezpárokon farkasra tekerődő kígyót láthatunk.²⁴

Állatküzdelmi jelenet figyelhető meg néhány késő avar kori övvereten is (Szeged-Átokháza-Biliscs 1. sír, Szébeny-I. 29. sír, Halimba-I. 60. sír). E nehezen értelmezhető övveret típus rekonstrukcióját (4. á. 1) Felvinczi Takács Zoltán készítette el: értelmezése szerint²⁵ ragadozómadár és kígyó harcának lehetünk tanúi, melynek egyik lehetséges magyarázata a mitológia világába vezet bennünket.²⁶

Lószerszámveretek

Sárkányfejekkel rokonítható díszítés tűnik fel a késő avar korszak legvégén élt rangos lovas vezérek lószerszámveretein (Kaposvár-Toponár-40. számú őrház, 39. és 52. sír: 4. ábra 5–7; a szakirodalomból eddig egyedüli párhuzama Balmazújváros-Hortobágy-Árkus 27. sírjából ismert.²⁷ Kettős kígyófejben végződő unikális „lyukvédőveretek” tartoznak még az utóbbi lelőhely lószerszámdíszjeihez, melyekhez pajzs alakú pikkelydíszes lószerszámveretek is társulnak (Balmazújváros-Hortobágy-Árkus 24. sír).²⁸

Jelképes kígyóábrázolások: pikkelymotívumos veretek

A pikkelymotívumos tárgyak (2–3. térkép) többsége megítélésem szerint kígyókra emlékeztet díszítésével, bár felmerülhet esetünkben a jelképes halábrázolás kérdése is. A feltehetően kereszténységre utaló késő avar kori öntött övvereteknél azonban a hal a maga reális valóságában jelenik meg,²⁹ vagy mint a kora avar kori préselt vereteken, kissé stilizálva.³⁰ A mezőberényi hal alakú bizánci arany vereteket a 6–7. századra keltezi a leletek legutóbbi értelmezője.³¹ A filigrándíszes préselt testen levő pikkelyábrázolás kap-

21 Pávai É., 1991. II. t. F. 3.

22 Komarno-Lodanice 107. sír, Trugly Sándor szíves szóbeli közlése; sajtó alatt a Slovenská Archeológia hasábjain.

23 B. Nagy Katalin leletmentése: Rég. Füz. I. 28 (1975) 79. A leletanyagot Lőrinczy Gábor és Szalontai Csaba dolgozza fel. Köszönettel tartozom mindhármójuknak, hogy közvetlen adatokra hivatkozhattam.

24 Fedorov-Davydov, G. A. 1976. 39. obr. 26.; Zavitušina M. P. 1977. 2. á. 10, 3. á. 13.; Brentjes, B. 1982. 8.; Fancsalszky G., 1991. 352. 7. kép 4.

25 Takács Z., 1941. 127. Abb. 24.

26 Jelképtár 120.

27 Szimonova, E. 1989. 361.

28 Awaren 83. Abb. 87.

29 Például Székkutas: B. Nagy Katalin ásatása; Awaren 80. Abb. 82.

30 Például Csanytelek 1. sír, Szeged-Kundomb 180. sír: Kürti B., 1983. 181. 30. a, c; Awaren 48. Abb. 40.

31 Kiss, A. 1991. 122.

csán utal a szerző a pikkelymotívum hunkori és szaszanida periódusra tehető elterjedésére.³² A végtelen hálómintába rendezett – R. Ghirshman kifejezésével élve – „teknősbékapáncél alakzatokkal” ékes (N.B. pikkelydíszes) szaszanida aranszerelések kardok kora avar kori kapcsolatairól ismét Bálint Csanád értekezett a közelmúltban.³³

Tipológiai besorolása szerint a griffes-indás késő avar korszak elejéhez köthető az a tokos nagyszíjvég, amely stilizált formában örvénylő kígyókat (?) jelképez (7. á. 1: Budakalász-Dunapart, 80. sír).³⁴ Időben vele egykorú az a prágai szórvány szíjvég, melynek egyik oldalán „békés” griffek, másik oldalán kettős sorba rendezett pikkelydíszesek láthatók (7. á. 2). A pikkelymotívumos övveretekhez közel áll ábrázolásával a szintén ehhez a korszakhoz köthető csuklós megoldású „hullámvonaldíszes” nagyszíjvég (Jutas 28. sír: 7. á. 3).

Saját farkába harapó kígyót ábrázoló szíjvégek

A késő avar kori ún. „R-motívumos” szíjvégek és pikkelydíszes övveretek talán ahhoz a mitológiai körhöz kapcsolódnak, ahol a kozmikus kígyó legismertebb formája a világot körbekerítő, saját farkába harapó Urobórosz (föníciai Lótán, héber Leviátán, görög Ládón, skandináv Midgardorm).³⁵

Az ún. „R-motívumos” szíjvégek tipológiájának alapját érdekes módon nem a leglényegesebb jelenség, az ábrázolás egésze, hanem egy technikai elemnek, a felerősítés módjának vizsgálata képezte (kerek, háromszög alakú vagy szembenéző állatfejes fülek tartoznak a szíjvégekhez).³⁶ El kell azonban ismerni, hogy ezen csoportosítás helytálló voltát az azóta előkerült leletek is igazolták. Emellett a szemlélet mellett azonban másféle megközelítési mód is elképzelhető, mint például az (állat)ábrázolás stilizáltságának, vagy az elnövényesedés folyamatának bemutatása, illetve az utánzások során egyre inkább torzuló formák nyomon követése (8–11. ábra).

Pikkelydíszes övveretek

A pikkelydíszes áttört szíjvégeket gyakorta más jellegű pikkelymotívumos övveretek kísérték: csatok, kisszíjvégek, csüngős és csüngőtág nélküli veretek, lyukvédők, kisebb-nagyobb pitykék. A sorozatban gyártott övdíszek mellett olyan ritka verettípus is előfordul (13. á. 5), ahol csupán a csüngőtág pikkelydíszes (Győr-Téglavető dűlő 270. sír).³⁷

E tanulmány terjedelmi kereteit messze meghaladó kérdés lenne a pikkelydíszes veretek formai változásainak időrendi bemutatása. Az övveretek részletes tipológiája és az egyes veretegyüttesek összehasonlító elemzése helyett csupán néhány tendencia érzékeltetésére van itt lehetőség:

- a gondosan kivitelezett példányoknál (legtöbbször háromszög, vagy félkör alakú rögzítőfüllel ellátott szíjvégeknél illetve a legkülönbözőbb formájú övvereteknél) homorú pikkelyábrázolás figyelhető meg (8–10. ábra),
- a szembenéző állatfej-rögzítőfüles áttört szíjvégek legtöbbször keretén a homorúforma kiemelkedik, lapos, illetve domború gyöngysordíszre egyszerűsödik – mind az öv-, mind a lószerszámvereteknél (10–11. ábra),
- a domború gyöngysordíszes veretek többségénél a csüngőtág már nem áttörésszerű, szemben a homorú, pikkelymintás veretek áttört csüngőjével (8–13. ábra),

32 Kiss, A. 1991. 134., 81–82. j.: *Alföldi, A.* 1932.; *Fettich, N.* 1953.; *Werner, J.* 1956.; *Bálint, Cs.* 1978.

33 *Bálint Cs.*, 1990. 87–90.; a nagykőrös-szurdoki kora avar kori kard markolatfedőlemezen levő pikkelydíszítés kapcsán a hunkori pikkelymotívumos analógiákról *Simon L.* 1983. 30.

34 Pásztor Adrien és Vida Tivadar közöletlen feltárása; adataik felhasználási lehetőségét ezen a helyen is köszönöm.

35 *Jelképtár* 120.

36 *Stadler, P.* 1984.

37 *Fettich N.*, 1943. XX. t. 16.

– az R-motívumos nagyszíjvégekhez általában hasonló típusú kisszíjvég tartozik; de ennek fordítottja nem mindig igaz: gyakran előfordul, hogy a kígyós kisszíjvégekhez más jellegű, legtöbbször liliomdíszes nagyszíjvég járul.

A pikkelydíszes szíjvégek és övveretek leletegyüttes-tipológiájának kidolgozásához szükséges anyaggyűjtés már olyan elmunkálatokra támaszkodhat mint pl. a karéjos övveretekkel való előfordulásuk,³⁸ vagy a négy- és ötkaréjos lószerszámveretekkel alkotott leletegyütteseik vizsgálata,³⁹ s mindenekelőtt a 9. századi avar továbbélésre utaló övverettípusok elemzése.⁴⁰

Az alábbiakban egy konkrét példa alapján – életünk kiszámíthatatlan volta miatt – sajnálatos módon megválaszolatlanul maradt kérdésekre térek ki:

A *Vörs-Papkert B* lelőhely 1992-ig feltárt 683 kora középkori sírjában viszonylag nagyszámú, tíz olyan személy volt, akinek leletegyüttesében pikkelydíszes öv- illetve lószerszámveret fordult elő.

Az övkészletek egyes elemei feltételezhetően szerves egységet alkottak. Éppen ezért arra a kérdésre, hogy ezek hogyan viszonyulhattak egymáshoz, csakis bolygatatlan leletegyüttesek alapján lehetne válaszolni. Ez viszont a nagyfokú rablás miatt csupán három esetben vizsgálható: egy lovas és két ló nélkül eltemetett férfi esetében.

VÖRS-PAPKERT B

sírszám	nem	életkor	csoport	lovas	bolygatás	pikkelyes öv.	lszv.
259.	ffi	41-50	1.	-	-	x	
307a	ffi	36-45	41.	x	x	x	-
314.	ffi	31-40	42.	x	x	x	-
378.	ffi	31-40		x	x		x
397a	ffi	26-35	45.	x	x	x	-
417.	ffi	31-40	47.	x	x	x	-
434.	nő?	26-30?		x	x	x	-
455.	nő?	31-40		x	x	x	-
468.	ffi	26-30		x	-	x	-
576.	ffi			-	-	x	

Arra kerestük volna a választ, hogy a rendelkezésünkre álló szerológiai módszerrel eldönthető-e vajon: a felsorolt személyek egyazon vagy több nemzedék képviselői, s lehetett-e az érintettek között rokonsági kapcsolat? Ki mit, milyen származás- és rangjelző jelvényt örököltetett? Mi lehetett a leszármazás mutatója: a veretes övön talán a nagyszíjvég volt a legfontosabb? Hogyan értelmezhetők a különböző motívumú díszítmények egyazon veretes övön?

Az egy évtizede folyó ásatással párhuzamosan végzett embertani (szerológiai) vizsgálatok alapján eddig mintegy ötven csoport volt elkülöníthető a vörsi temetőben.⁴¹ Ezek szerint a pikkelydíszes övveretes személyek feléről lehetett feltételezni, hogy külön-kü-

38 Szalontai Cs. 1991. VI. t.

39 Kiss G., 1991. 5–7. t.

40 Fülöp Gy., 1978.

41 Költő L.–Lengyel I.–Pap I.–Szentpéteri J., 1992.

lön csoportba tartoztak, míg a másik részük – Lengyel Imre professzor tragikus távoztával – már nem kerülhetett besorolásra.

A félbeszakadt szerológiai elemzések segítsége nélkül egyelőre nem kaphatunk kielégítő választ a fenti kérdésekre. Bízom azonban abban, hogy a társtudományok különböző módszereivel ilyen mélységig is képesek leszünk majd egyszer értelmezni a régműltből ránk maradt tárgyi hagyatékat.

Pikkelydíszes lószerszámveretek

Az övvereteken kívül egy jól körülhatárolható körben pajzs alakú, némelykor préselt, ám legtöbbször öntött, aranyozott bronz pikkelydíszes sügyelű- és farhámdíszek kerültek használatba a késő avar kor legvégén. Hálómotívumra emlékeztető díszítésű kis kúp alakú veretek is megjelennek (vö. csótáros paripák), más esetben nagyfalera körszegélyen is feltűnik a pikkelydíszítés (Komarno-Lodanice/Révkomárom-Hajógyár 149. sír).⁴²

A pikkelydíszes lószerszámveretek területi elterjedése sokkal szűkebb, mint az övvereteké, konkrét átfedésre alig van példa! Olyan lovas, ahol az övveretek és a lószerszámveretek között is van pikkelydíszes, eddig csak egyetlen akadt: Komarno-Lodanice/Révkomárom-Hajógyár 78. sír.

A szóban forgó lovasok legtöbbje aranyozott veretekkel rendelkezett, az adott közösségekben a legelőkelőbb férfiak közé tartoztak. A női hozzátartozóik lovait kisebb méretű, de hasonlóan gazdagságra valló veretsorok díszítették.⁴³

Egyéb pikkelymotívumos tárgyak

A nagyszentmiklósi kincs 2. sz. korszóján levő medailon-ábrázolások pikkelydíszes keretben jelennek meg.⁴⁴ A keretezés megoldásának ilyen módon való magyarázata (tekergető kígyók által közrefogott felületek) nem zárja ki a kobaktök felfüggesztési módjára vonatkozó korábbi elméletet.⁴⁵ Figyelemre méltó viszont az arany korszó ilyen kapcsolat a kígyóval, emlékezzünk vissza: a két ismert kígyós temetkezés is valamilyan szinten edényhez kötődött. A pikkelydíszítésre egyébként más rangos étkészletnél is van példa: a vrapi aranykincs két kelyhének felületét szintén pikkelymotívum borítja.⁴⁶

* * *

A régészeti leletgyűjtemények áttekintése alapján az a következtetés szűrhető le, hogy az avar kori kígyóíriszre utaló tárgyak szinte minden társadalmi réteg anyagi emlékeihez hozzátartoztak, hiedelemviláguk szerves részét képezhették. A kígyóáldozat igen ritka temetkezési szertartás lehetett, bár ásatási tapasztalatlanság is akadályozhatja a nehezen észlelhető apró csontok megfigyelését. Bizonyára sokféle anyagon és használati tárgyon is lehettek hasonló ábrázolások (kezdve a mindennapi eszközöktől a hatalmi jelvényekig, szimbólumokig), de ez a körülmény még nem feltétlenül jelentett szoros kapcsolatot a különböző, kígyókhöz fűződő hiedelemréteg között – az eltérő népek, népcsoportok az eltérő történeti korszakokban más-más hangsúlyt adhattak ugyanazon jelenség értelmezésének.⁴⁷

42 Közöletlen, Trugly Sándor szíves szóbeli közlése, s. a.

43 *Čitinska*, Z. 1990.

44 A nagyszentmiklósi kincs és a komárom-hajógyári leletanyag motívumkincsének összehasonlításakor hasonló értelemben Trugly S., 1985. 59., 47. j. – utalva a pikkelymotívumok lószerszámveretek és a 2. sz. korszó pikkelymintái közötti összefüggés korábbi megfigyelésére: *Szöke*, B. 1961.

45 *Csalog J.*, 1957.

46 Legutóbbi közlése: *Werner, J.* 1986. Taf. 6.

47 Megköszönöm Dévai Nándorné rajzoló és Kádas Tibor fotós kollégáimnak gondos munkájukat.

Lelőhelylisták

KÍGYÓS TEMETKEZÉSEK

Gyöng-Vásártér út 227. sír

Rosner Gy. 1971-72, 210-211.

Vác-Kavicsbánya 366. sír

Tettamanti S. közöletlen feltárása, Vörös István zoológiai meghatározása

KÍGYÓT ÁBRÁZOLÓ LELETEK

Bizánci csatok (válogatás)

Tolna vármegye (1. á. 1)

Fettich N. 1923-26, II. 3.; Csallány D. 1957a, V. 4.

Győr-Téglavető díflő 608. sír (1. á. 2)

Fettich N. 1923-26, II. 1.; Fettich N. 1943, XVIII. 11.

Pécs-Gyárvaros (1. á. 3)

Fettich N. 1951, XLV. 2.; Csallány D. 1957a, VIII. 6.

Keszthely (1. á. 4)

Fettich N. 1923-26, IV. 8.; Fettich N. 1951, XLIV. 7.; Csallány D. 1957a, V. 7.

Keszthely-Dobogó (1. á. 5)

Fettich N. 1951, XLIII. 5.

Keszthely-Dobogó (1. á. 6)

Fettich N. 1923-26, IV. 1.; Fettich N. 1951, XLIV. 3.

Szeged-Makkoserdő 144. sír

Kürti B. 1983, 181, 30/i (1. ábra 7)

Kígyófejes lemezkarperceek (válogatás)

Keszthely-vidék

Fettich N. 1951, XXXVII. 66. (2. á. 1)

Fettich N. 1951, XXXIII. 23a (2. á. 2)

Fettich N. 1951, XXXIII. 22. (2. á. 3)

Kígyófejes karperceek

Budakalász-Duanapart 572. sír (közöletlen)

Pásztor adrien és Vida Tivadar ásátása. Itt is megköszönöm szíves szóbeli információjukat.

Környe 152. sír (2. á. 4)

Salamon Á. - Erdélyi I. 1971, Taf. 26. 27-28. és XVI. 2-4, 6.

Kiskőrös-Vágóhídi díflő IV. sír (2. á. 5)

László, Gy. 1955, III. 9.

Cibakháza (3. á. 1)

László, Gy. 1955, LV. 10, 10b.

Kígyófejes nyakperce

Zalacomár 225. sír (3. á. 2)

Szöke B. M. - Vándor L. 1983, 74.

Szöke, B. M. - Vándor, L. 1985, 209-210, Taf. 3.

Szöke, B. M. 1992. 928, Taf. 4.

Kígyóábrázolásos övveretek

Devínska Nová Ves/Dévényújfalú 226. sír (4. á. 3)

Eisner, J. 1952, obr. 32. 2.

Szimonova E. 1989, 2. á. 4.

Kláralfalva-Vasút u. 11. sír

Nagy K. Rég. Füzet. I. 28 (1975) 79. Szalontai Csaba szíves levélbeli közlése.

Állatküzdelmi jelenetes övveretek

Szeged-Átokháza-Bilisics 1. sír (4. á. 1)

Takács, Z. 1941, 127, Abb. 24. vö.: Fettich, N. 1937, 20-21, IX. 6-11.

Csallány D. 1957b, XXVI. 1-7.

Fettich N. 1963, 65. Abb. 1. 3-3a.

Halimba-I. 60. sír

Török Gy. 1966, 74, 5. ábra;

Török, Gy. 1968, 276, Abb. 6. 1-12.

Szebény I. 29. sír

Garam, É. 1975b, fig. 4. 4-10.

Mikulčice-Stepnice (4. á. 2)

Poulik, J. 1975, Tab. 19. 5, Tab. 20. 2.

Klanica, Z. 1968, Abb. 1. 5.

Szimonova E. 1989, 2. á. 3.

Profantová, N. 1992. Taf. 21. 6. és 3.

Kígyóábrázolásos lószerszámveretek

Balmazújváros-Hortobágy-Árkus 24. sír (4. á. 4)

Awaren 1985, 83, Ab. 87. Kat. Nr. XXV, 9c.

Balmazújváros-Hortobágy-Árkus 27. sír (közöletlen)

vö. Szimonova E. 1989, 2. á. 6.

Budakalász-Dunapart 200. sír (közöletlen)

Pásztor Adrien és Vida Tivadar ásátása. Itt is köszönetet mondok adataik felhasználási lehetőségéért.

Kaposvár-Toponár-40. számú órház 39. sír (4. á. 5)

Szimonova E. 1989, 1. á. 2.

Kaposvár-Toponár-40. számú órház 52. sír (4. á. 6-7)

Szimonova E. 1989, 1. á. 4-5.

Stilizált kígyómotívumos övveretek

Budapest-Tihanyi tér 3. sír (5. á. 5)

László Gy. 1941, IX. t. 18-22.

Alattyán-Tulát 214. sír (5. á. 6)

Kovrig, I. 1963, XVII. 35-40; LVI. 1-4.

Alattyán-Tulát 557. sír (5. á. 7)

Kovrig, I. 1963, XXXVI. 14-16; LVI. 9-11.

Bóly-Sziebert puszta B 61. sír (5. á. 8)

Papp L. 1962, XVI. t. 3.

Pásztor A. 1989, 1. t. 9a.

Szentes-Nagyhegy 32. sír (5. á. 9)

Csallány, D. 1962, XV. 12-16.

Pávai É. 1991. 371, II. t. F. 3.

Štúrovo/Párkány 222. sír (5. á. 10)

Točik, A. 1985, Taf. XLV. 3-7.

Szarvas-68. lh. 78. sír

Juhász I. 1992, s.a.

Csatkarika, övforgók

Aradac-Mečka / Aradka (2. á. 6)

Nadj, B. 1952. 132, Sl. 1: 1:1-es rajzban sz=7,3 cm, de téves méretadattal: „sz= 9,3 cm”, amit átvesz Dimitrijević, D.– Kovacević, J.–Vinski, Z., 1962, 9.

Záhorská Bystrica/Pozsonybeszterce 260. sír (5. á. 1)

Kraskovská, L. 1972, Obr. 51. 4.

Szob 38. sír (5. á. 2)

Kovrig, I. 1975b, fig. 4. 15; Pl. XXI. 8.

- Szirák 41. sír (5. á. 3)
 Fettich N. 1923-26, VI. t. 5.
 Szebény I. 128. sír (5. á. 4)
 Garam, É. 1975b, fig. 10. 25; Pl. XIII. 6.
 Micheldorf I. sír (6. á. 1)
 Kaschnitz, G. - Abramić, M. 1909, 217. Fig. I. c.

Csattetek stilizált kigyószerrű (indás) motívummal

- Nușfalau/Szilágynagyfalu 12. halom (6. ábra 2)
 Hampel, J., 1905, Taf. 101. 1.
 Bóna I., 1986. 186.
 Komarno-Lodenice/Révkomárom-Hajógyár 72. sír (6. ábra 3)
 Trugly, A. 1987, Taf. XVI. 15.
 Bóna I., 1986. 186.
 Zemun-Zemun Polje / Zimony (6. ábra 4)
 Dimitrijevic, D. 1966, III. t. 1.
 Bóna I., 1986. 186.
 Győr-Téglavető dűlő 696. sír (6. ábra 5)
 Börzsönyi A. 1906, 312. 6.
 Bóna I., 1986. 186.
 Tatárszentgyörgy (méret nélkül)
 Horváth A.–H. Tóth E.–V. Székely Gy. 1988, 55.
 Bóna I., 1986. 186.
 Tiszafüred (közöletlen)
 Bóna I., 1986. 186.

Szűjvégek

- Budakalász-Dunapart 80. sír (7. á. 1)
 Pásztor Adrien és Vida Tivadar feltárása; közöletlen adataik felhasználási lehetőségét e helyen is köszönöm.
 Prága-ismeretlen lelőhely (7. á. 2)
 Profantová, N. 1992, 721, Taf. 7. 6.
 Jutas 28. sír (7. á. 3)
 Rhé Gy. 1924, III. t. 4.

PIKKELYMOTÍVUMOS ÖVVERETEK

- Jászapáti-Nagyállás út 121. sír (8. á. 1-3)
 Madaras L. 1990, 17. kép 1-2, 6.
 Komarno-Lodenice / Révkomárom-Hajógyár 78. sír (8. á. 4-7)
 Trugly 1987, Taf. XIX. 18-19, 3-4.
 Zwölfaxing-II. 5. sír (8. á. 8-9)
 Stadler, P. 1984, Abb. 1. 3-4.
 Justová, J. 1990, Obr. 5.
 Cenej-Novi Sad / Csenej 1. sír (8. á. 10-13)
 Dimitrijević, D.–Kovačević, J.–Vinski, Z., 1962, Taf. XXIX. 3; 54, 1-3;
 Stadler, P. 1984, Abb. 2. 3, 6.
 Mödling-Goldene Stiege 140. sír (9. á. 1-3)
 Katalog 1977, 16.
 Stadler, P. 1984, Abb. 1. 1, 6.
 Spišské Tomášovce / Szepestamásfalva szórvány (9. á. 4)
 Stadler, P. 1984, Abb. 1. 2.
 Profantová, N. 1992, Taf. 47. 1.

- Zwölfaxing-I. 61. sír (9. á. 5-9)
Lippert 1969, Taf. 25. 3, 6, 8; Abb. 4.
Stadler, P. 1984, Abb. 1. 7.
- Táp-Borbapuszta 26. sír (9. á. 10-13)
Költő L. 1982, XVIII.
Stadler, P. 1984, Abb. 2. 5.
- Vörs-Papkert B 314. sír (9. á. 14-15)
Költő L.–Szentpéteri J. ásatása, közöletlen
- Vörs-Papkert B 259. sír (9. á. 16-19)
Költő L.–Szentpéteri J. 1990, 2. á. 8, 12.
- Halimba-I. 147. sír (10. á. 1)
Török Gyula ásatása, itt is megköszönöm, hogy közöletlen adatát felhasználhattam.
- Wimm 36. sír (10. á. 2)
Stadler, P. 1984, Abb. 1. 5.
- Ripnjev-I. szórvány (10. á. 3)
Aulih, V. V. 1963, 9. á. 16.
Szimonova E. 1984, 1. á. 21.
Stadler, P. 1984, Abb. 2. 1.
- Kaposvár-Toponár 40. sír (10. á. 4)
Szimonova E. 1984, 1. á. 17.
Stadler, P. 1984, Abb. 2. 4.
- Szeged-Fehértó A 168. sír (10. á. 5)
Kürti B. 1983, 217, 34. á. v.
Stadler, P. 1984, Abb. 2. 7.
- Kiskőrös-Pohibuj-Mackó dűlő 62. sír (10. á. 6-9)
Török, Gy. 1975, 291, Fig. 6; Pl. XXXIII. 21-24.
Stadler, P. 1984, Abb. 2. 2, 8.
- Vörs-Papkert B 468. sír (10. á. 10-11)
Költő L.–Szentpéteri J. ásatása, közöletlen.
- Vedresháza 13. sír (10. á. 12-13)
Csallány D. 1956, V. t.
Stadler, P. 1984, 233.
- Magyarország-ismeretlen lelőhely (10. á. 14)
Garam, É. 1991, Taf. 27. (5)-6.
- Sal'a-Duslo / Vágsellye 63. sír (11. á. 1)
Čilinská, Z. 1973, obr. 4. 10.
Stadler, P. 1984, Abb. 2. 12.
- Mali Idjos/Kishegyes 4. sír (11. á. 2-3)
Safarik, O. 1955, 64, Sl. 3a-b;
Dimitrijević, D.–Kovačević, J.–Vinski, Z., 1962, 48-49, Sl. 27-28; Stadler, P. 1984, Abb. 2. 13.
- Čelarevo / Dunacséb szórvány (11. á. 4)
Bunardžić, R. 1980, T. XIII. 8.
Stadler, P. 1984, Abb. 2. 10.
- Homokmégy-Halom 49. sír (11. á. 5-8)
Garam, É. 1975a, Fig. 6; Pl. IV. 12-14, 15.
Stadler, P. 1984, Abb. 2. 9.
- Szentes-Lapistó 23. sír (11. á. 9-10)
Csallány G. 1905, 297.
Stadler, P. 1984, Abb. 2. 11.
- Devínská Nová Ves / Dévényújfalú 222. sír (12. á. 1)
Eisner 1952, br. 92. 4.
- Vörs-Papkert B 307. sír (12. á. 2-3)
Költő L.–Szentpéteri J. ásatása, közöletlen
- Vörs-Papkert B 434. sír (12. á. 4)
Költő L.–Szentpéteri J. ásatása, közöletlen

- Mártély 2. sír (12. á. 5)
 Hampel, J. 1905, III. Taf. 86. 9.
- Halimba-II. Lórintei út 1. sír (12. á. 6-7)
 Török Gyula ásatása, itt is megköszönöm, hogy közöletlen adatát felhasználhattam
- Cikó C/3 (559) sír (12. á. 8-10)
 Kiss G.–Somogyi P. 1984, 42. t. C/3 1, 2, 10.
- Čelarevo / Dunacséb 361. sír (12. á. 11-12)
 Bunardžić, R. 1985, Kat. 347, 349.
- Ismeretlen lelőhely (Prága-S) szórvány (12. á. 13)
 Profantová, N. 1992. Taf. 6. 5.
- Tolna megye E sír ? (12. á. 14)
 Kiss G.–Somogyi P. 1984, 97. t. E? 2.
- Varsó környéke, szórvány (12. á. 15)
 Profantová, N. 1992. Taf. 49. 11.
- Szentes-Kaján 143. sír (13. á. 1)
 Madaras L. 1991. 16. t. 143/1.
- Vörs-Papkert B 576. sír (13. á. 2,7)
 Költő L.–Szentpéteri J. ásatása, közöletlen.
- Vörs-Papkert B 417. sír (13. á. 3)
 Költő L.–Szentpéteri J. ásatása, közöletlen.
- Komarno-Lodenice / Révkomárom-Hajógyár 33. sír (13. á. 4)
 Trugly A. 1987, Taf. VI. 2.
- Győr-Téglavető dűlő 270. sír ((13. á. 5)
 Fettich N. 1943, XX. 16.
- Biatorbágy-Budapark 373. sír (13. á. 6)
 Pásztor Adrien és Simon László közöletlen feltárása. Adataik felhasználási lehetőségét itt is megköszönöm.
- Mali Idjos / Kishegyes 6. sír (13. á. 8)
 Safarik, O. 1955, 67, Sl. 11.
- Vörs-Papkert B 397. sír (13. á. 9)
 Költő L.–Lengyel I.–Pap I.–Szentpéteri J., 1992, III. t. 3
- Gyomaendrőd-Szigetvári tanya 44. sír (13. á. 10-12)
 Erdélyi I. 1992, fig. 4.
- Vörs-Papkert B 417. sír (13. á. 13, 19)
 Költő L.–Lengyel I.–Pap I.–Szentpéteri J., 1992, IV. t. 3-4.
- Cikó 519. sír (13. á. 14)
 Kiss G.–Somogyi P. 1984, 35. t. 519/2.
- Pilismarót-Basaharc 6. sír (13. á. 15, 20)
 Fettich N. 1965, Abb. 5. 4, 6.
- Vörs-Papkert B 455. sír (13. á. 16, 21)
 Költő L.–Szentpéteri J. ásatása, közöletlen.
- Szob 88. sír (13. á. 17, 22)
 Kovrig 1975b, Fig. 9. 88/2,4; Pl. XXV. 12-13.
- Szob 85. sír (13. á. 18, 23)
 Kovrig 1975b, Fig. 9. 85/4,15; Pl. XXI. 17-18.
- Dévaványa 14. sír (13. á. 24)
 Kovrig 1975a, Fig. 5. 14/1; Pl. XX. 9.
- Gátér 222. sír (13. á. 25)
 Kada E. 1906, 219. 222/2-3.

Közöletlen, illetve a képtáblákon nem szereplő pikkelymotívumos (gyöngysorkeretes) övveretek:

- Csongrád-Máma 11. sír
 Közöletlen, Szalontai Csaba szíves levélbeli adata.
- Csongrád-Mezőgazdasági Szakiskola 7. sír
 Közöletlen, Szalontai Csaba szíves levélbeli adata.

- Halimba-I. 147. sír
Török Gyula szíves szóbeli közlése.
- Homokmégy-Halom 48. sír
Garam, É. 1975a, Fig. 6.
- Homokmégy-Halom 150. sír
Garam, É. 1975a, Fig. 13.
- Komarno-J. Váradího u./Révkomárom-Váradí J. u. 21. sír
Čilinská, Z. 1982, Tab. X. 2-3.
- Moravica-Stara Moravica/Ómoravica-Kopplaló 183. sír
Riczy Péter nyomán Szalontai Cs. 1991, 465. és VI. tábl.
- Öcsöd-59a lh. 18. sír
Madaras L. 1991-92, s.a.
- Siófok-Balatonkiliti 65. sír
Közöletlen, Költő László szíves szóbeli adata.
- Sal'a-Duslo/Vágsellye 150. sír
Čilinská, Z. 1973. 533, obr. 4. 21. (méret nélkül)
- Szarvas-68. lh. 390. sír
Juhász I. 1992, s.a.
- Szarvas-75. lh. 80. és 88. sír
Juhász I. 1992, s.a.
- Szeged-Kundomb 140. sír
Kürti B. 1983, 217, 34. melléklet i.
- Szentes-Lapistó 15. sír
Csallány G. 1905, 296.
- Szentes-Nagyhegy (Juhász János szőlője) 126. sír
Szalontai Cs. 1991, 479, 466. és VI. tábl.
- Szirák 39. sír
Hampel, J. 1905, Taf. 69.
- Tápé-Kerekgyöp szórvány
Kürti B. 1983, 217, 34. melléklet i.
- Üllő-I. 178. sír
Horváth T. 1935, XI. 18-26.

PIKKELYMOTÍVUMOS LÓSZERSZÁMVERETEK

- Vörs-Papkert B 378. sír (14. á. 1)
Költő László és a szerző ásatása, vö. Szentpéteri J. 1991, 270. és 2. tábla 2-3.
- Komarno-Lodenice/Révkomárom-Hajógyár 9. sír (14. á. 2)
Trugly, A. 1987, Taf. II. 9-10.
- Bernolákovo/Cseklész 34. sír (14. á. 3)
Kraskovská, L. 1962, 432-433, VIII. 41-44.,
Kiss G. 1991, 432.
- Vojka-Brdasica/Vajka 2. sír (14. á. 4)
Dimitrijević, D.–Kovačević, J.–Vinski, Z., 1962, 98, Sl. 4. CXXIII. 8.
- Komarno-Lodenice/Révkomárom-Hajógyár 89. sír (14. á. 5)
Trugly, A. 1987, Taf. XXX. 19-20.
- Radvaň nad Dunajom-Žitavská Tón/Dunaradvány-Zsitvatő 31. sír (14. á. 6)
Budinský-Krička, V. 1956, Tab. XXXI. 24-32.
- Brno-Lišen (14. á. 7)
Profantová, N. 1992, Taf. 10. 1.
- Komarno-Lodenice/Révkomárom-Hajógyár 71. sír (14. á. 8)
Trugly, A. 1987, Taf. XV. 9-12.
- Radvaň nad Dunajom-Žitavská Tón/Dunaradvány-Zsitvatő 10. sír (14. á. 9)
Budinský-Krička, V. 1956, Tab. XIX. 16-19.

- Štúrovo/Párkány 5. sír (14. á. 10)
Točik, A. 1968, Taf. XV. 5.
- Kal (14. á. 11)
Profantová, N. 1992, Taf. 2. 2.
- Komarno-Lodenice/Révkomárom-Hajógyár 87. sír (14. á. 12)
Trugly, A. 1987, Taf. XXX. 1-3.
- Komarno-Hadovce/Révkomárom-Gadóci út) 24 sír (15. á. 1)
Čilinská, Z. 1982, Taf. XVI. 25.
- Komarno-Hadovce/Révkomárom-Gadóci út) 24 sír (15. á. 2)
Čilinská, Z. 1982, Taf. XVI. 27.
- Komarno-Hadovce/Révkomárom-Gadóci út) 23. sír (15. á. 3)
Čilinská, Z. 1982, Taf. XVII. 9.
- Komarno-Hadovce/Révkomárom-Gadóci út) 12. sír (15. á. 4)
Čilinská, Z. 1982, Taf. XIV. 9-10.
Čilinská, Z. 1990, Taf. IV. 8-9.
- Kaposvár 33. sz. lh. (=Kaposvár-Toponár 40. sz. őrház) 14. sír (15. á. 5)
Sz. Garam É. 1981, 42, 6. kép 11-14., vö. 36. 13. j.
- Üllő I. 151. sír (15. á. 6)
Horváth T. 1935, IX. 17-18.
- Komarno-Lodenice/Révkomárom-Hajógyár 33. sír (15. á. 8)
Trugly, A. 1987, Taf. VI. 14.

További pikkelymotívumos lószerszámveretek:

- Balmazújváros-Hortobágy-Árkus 24. sír
H. Tóth Elvira szóbeli közlése, v.ö.
Awaren 1885, 83, Ab. 87. Kat. Nr. XXV, 9c.
- Devínska Nová Ves/Dévényújfalú 842. sír
Eisner, J. 1952, obr. 89. 3. (töredék)
- Kaposmérő-Agyagbánya 80. sír
Bárdos Edith szíves szóbeli közlése,
vö. Rég. Füz. 39 (1986) 57.
- Komarno-Lodenice/Révkomárom-Hajógyár 101, 145, 153. sír;
Trugly Sándor szóbeli közlése, s.a.

Pikkelydész-utánzatos szíjvég (lószerszámdísz)

- Komarno-Lodenice/Révkomárom-Hajógyár 78. sír (15. á. 7)
Trugly, A. 1987, Taf. XIX. 46.

Pikkelydészes kúp alakú lószerszámdísz

- Feketić-Ciglana/Bácsfeketehegy (méret nélkül: 15. á. 9)
Dimitrijević, D.–Kovačević, J.–Vinski, Z., 1962, 41. és Tb. XXIX. 4. Mrkobrad, D. 1980, CXXXVI. 8.
- Komarno-Lodenice/Révkomárom-Hajógyár 114. sír
Trugly Sándor szíves szóbeli közlése, s.a.

Pikkelydész nagyfalerán

- Kaposmérő-Agyagbánya 80. sír
Bárdos Edith szíves szóbeli közlése, vö. Rég.Füz. 39 (1986) 57.
- Komarno-Lodenice/Révkomárom-Hajógyár 149. sír
Trugly Sándor szíves szóbeli közlése, s.a.

A szövegben említett avar kori régészeti lelőhelyek

- 1 Alattyán-Tulát
- 2 Aradac-Mečka/Aradka
- 3 Balmazújváros-Hortobágy-Árkus
- 4 Bernolákovo/Cseklész
- 5 Biatorbágy-Budapark
- 6 Bóly-Sziebert puszta B
- 7 Brno-Líšeň
- 8 Budakalász-Dunapart
- 9 Budapest-Tihanyi tér
- 10 Čelarevo/Dunacséb
- 11 Čenej-Noví Sad/Csenej
- 12 Cibakháza
- 13 Cikó
- 14 Csongrád-Máma
- 15 Csongrád-Mezőgazdasági Szakiskola
- 16 Dévaványa
- 17 Devinska Nová Ves/Dévényújfalu
- 18 Feketić-Cigłana/Bácsfeketehegy
- 19 Gátér
- 20 Gyomaendrőd-Szigetvári tanya
- 21 Gyöng-Vásártér u.
- 22 Győr-Téglavető dűlő
- 23 Halimba-I.
- 24 Halimba-II. Lőrintei út
- 25 Homokméggy-Halom
- 26 Jászapáti-Nagyállás út
- 27 Jutas
- 28 Kal
- 29 Kaposmérő-Agyagbánya
- 30 Kaposvár-33. sz. lh. = Toponár-40. sz. őrház
- 31 Keszthely
- 32 Keszthely-Dobogó
- 33 Keszthely-vidék
- 34 Kiskőrös-Pohibuj-Mackó dűlő
- 35 Kiskőrös-Vágóhídi dűlő
- 36 Klárafalva-Vasút u.
- 37 Komarno-Hadovce/Révkomárom-Gadóci út
- 38 Komarno-J. Váradího u./Révkomárom-Váradí J. u.
- 39 Komarno-Lodenice/Révkomárom-Hajógyár
- 40 Környe
- 41 Magyarország-ismeretlen lh.
- 42 Mali Idjos/Kishegyes
- 43 Mártély
- 44 Micheldorf
- 45 Mikulčice-Stepnice
- 46 Mödling-Goldene Stiege

- 47 Moravica-Stara Moravica/Ómoravica-Koppláló
- 48 Nusfalau/Szilágynagyfalu
- 49 Öcsöd-59a lh.
- 50 Pécs-Gyárváros
- 51 Pilismarót-Basaharc
- 52 Prága-ismeretlen lh.
- 53 Radvaň nad Dunajom-Žitavská Tón/Dunaradvány-Zsitvató
- 54 Ripnjev-I.
- 55 Šal'a-Duslo/Vágsellye
- 56 Šárka-ismeretlen lh.
- 57 Siófok-Balatonkiliti
- 58 Sinnicolau Mare/Nagyszentmiklós
- 59 Spišské Tomášovce/Szepestamásfalva
- 60 Štúrovo/Párkány
- 61 Szarvas-68. lh.
- 62 Szarvas-75. lh.
- 63 Szebény-I.
- 64 Szeged-Átokháza-Bilisics
- 65 Szeged-Fehértó A
- 66 Szeged-Kundomb
- 67 Szeged-Makkoserdő
- 68 Szentes-Kaján
- 69 Szentes-Lapistó
- 70 Szentes-Nagyhegy
- 71 Szirák
- 72 Szob
- 73 Táp-Borbapuszta
- 74 Tápé-Kerekgyöp
- 75 Tatárszentgyörgy
- 76 Tolna (vár)megye
- 77 Üllő-I.
- 78 Vác-Kavicsbánya
- 79 Varsó környéke
- 80 Vedresháza (Tiszasziget-Ószentiván)
- 81 Vojka-Brdasica/Vajka
- 82 Vörs-Papkert B
- 83 Wimm
- 84 Záhorská Bystrica/Pozsonybeszterce
- 85 Zalakomár-Lesvári dűlő
- 86 Zemun-Zemun Polje/Zimony
- 87 Zwölfaxing-I.
- 88 Zwölfaxing-II.

Alföldi, A.

- 1932 Alföldi, A., Leleték a hun korszakból és etnikai szétválasztásuk. Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung. ArchHung 9 Budapest

Aulih, V. V.

- 1963 Szlavjanszkoje poszelenyje u.sz. Ripnyeva (Ripnyev I) Lvovszkoj oblasztyi. MIA 108. 366–381.

Awaren in Europa

- 1985 Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh. (Ausstellungskatalog). Frankfurt am Mein - Nürnberg

Balogh Éva–Simon László

- 1991 Régészeti leletmentés a biatorbágyi Budapest bevásárlóközpont területén. Pest Megyei Múzeumi Híradó 91/3-4. 38-41.

Bálint, Csanád

- 1978 Vestiges archéologiques de l'tardive des sassanides et leurs relation avec les peuples des steppes. Acta ArchHung 30. 173-212.
1990 Régészeti jegyzetek a VI-VII. századi avarok keleti kapcsolatairól. SzMMÉ VII. 87-121.

Bartha Elek

- 1984 Házkultusz. A ház a magyar folklórban. Studia Folkloristica et Ethnographica 14. Debrecen

Bóna István

- 1986 Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: Erdély története. Főszerk.: *Köpeczi Béla*. Budapest, 107–234.

Börzsönyi Arnold

- 1906 Győri sírmező a régibb középkorból. ArchÉrt XXVI. 302-321.

Brentjes, Buchard

- 1982 Der Tierstiel in Eurasien. Leipzig

Budinský-Krička, Vojtech

- 1956 Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku. SlovArch SAV IV. 5-131.

Bunardžić, Radovan

- 1980 Menore iz Čelareva. Belgrad
1985. Čelarevo. Roma

Čilinská, Zlata

- 1973 Dve predvel'komoravské pohrebiská v Šali, okr. Galanta. Archeol. Rozhl. 25. 527-539, 599-600.
1982 Dve pohrebiská z 8.-9. storočia v Komarne. SlovArch SAV XXX. 347-393.
1990 Die awarenzeitlichen Frauengräber mit Pferdbestattung in der Slowakei. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XV. 135-146.

Csallány Dezső

- 1956 A X. századi avar továbbélés problémája. Szabolcs-Szatmári Szemle, 39-48.
1957a A bizánci fémművesség emlékei II. Antik Tanulmányok IV. 250-274.
1957b Az Átokháza-bilisicsi sírleleték. MFMÉ 109-132.

Csallány Gábor

1905 Régibb középkori temető Szentes határában. ArchÉrt XXV. 292-302.

Csalog J.

1957 Kobakedények hatása a népvándorlás kori agyag- és fémművészetre. FolArch IX. 135-139.

Dimitrijević, Danica

1966 Der Fund von Zemun Polje im Lichte der spätawarenzeitlichen Problematik. Archaeologia Iugoslavica VII. 53-76.

Dimitrijević, Danica–Kovačević, Jovan–Vinski, Zdenko (ed.)

1962 Seoba naroda. Arheološki nalazi Jugoslovenskog Podunavlja. Zemun

Eisner, Jan

1952 Devinska Nová Ves. Bratislava

Erdélyi, István

1992 The excavation of a settlement and a cemetery in the outskirts of Gyomaendrőd. in: Bökönyi, S. (ed.) Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary I. Reports on the Gyomaendrőd Project. Archaeolingua 1. 369-378.

Erdész Sándor

1984 Kígyókultusz a magyar néphagyományban. Studia folkloristica et ethnographica 12. Debrecen

Fancsalszky Gábor

1991 Egyedi darabok a késő avar nagyszíjvégek állatküzelmi jelenetet ábrázoló anyagában. MFMÉ 1984/85-2. 337-361.

Farkas József

1988 Néprajzi írások Szatmárból. Folklor és Etnográfia 3, Debrecen

Fedorov-Davydov, G. A.

1976 Iszkussztvo konyecsnyikov i Zolotoj Ordi. Moszkva

Fettich Nándor

1923-26 Sárkányábrázolások a magyarországi népvándorláskori emléanyagban. ArchÉrt XL. 157-172.

1937 A honfoglaló magyarság fémművészete. Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. ArchHung XXI.

1943 Győr a népvándorláskorban. in: Győr története a tizenharmadik század közepéig III. Szerk. Lovas Elemér. Győr, 3-57.

1951 Régészeti tanulmányok a késői hun fémművéség történetéhez. Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst. ArchHung 31.

1953 A Szeged-Nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. Le trouvaille de tombe princière hunnique a Szeged-Nagyszéksós. ArchHung 32. Budapest

1963 Symbolischer Gürtel aus der Awarzeit (Fund von Bilisics). Az avar kori jelképes övről (Bilisicsi lelet). MFMÉ 61-89.

1965 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Studia Archeologica III. Budapest

Fügedi, Márta

1988 Die Schlange in der ungarischen Hirtenkunst. A kígyó a magyar pásztorművészetben. Műveltség és hagyomány. Ethnographica et Folkloristica Carpathica 5-6. Debrecen, 141-150.

Fülöp Gyula

1978 La survivance des Avars au IXe siècle Alba Regia XVI. 87-97.

Garam, Éva

- 1975a The Homokmégy-Halom Cemetery. in: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Ed.: I. Kovrig. Budapest, 11-48.
- 1975b The Szebény I-III Cemetery. in: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Ed.: I. Kovrig. Budapest, 49-120.
- 1981 A bőcsi késő avarkori lelet és köre. ArchÉrt 108. 34-51.
- 1991 Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer. Band 25. Bonn

Gróf Péter

- 1991 Egy avarkori sárkányábrázolásról. MFMÉ 1984/85-2. 321-335.

Hampel, József

- 1905 Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I-III. Braunschweig

Horváth Attila–H. Tóth Elvira–V. Székely György

- 1988 Elődeink a Duna-Tisza közén. A Kiskunság és környéke története a régészeti leletek tükrében. Kecskemét

Horváth Tibor

- 1935 Az üllői és a kiskőrösi avar temető. Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös. ArchHung XIX.

János István

- 1989 A kígyó ikonográfiája. in: Tokaj és Hegyalja I. Szerk.: Bencsik J.–Szappanos E. Miskolc, 76-84.

Jelképtár

- 1990 Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György, Jelképtár. Curiositas III. Budapest

Juhász Irén

- 1992 Szarvas környéki avar temetők 9. századi leletei. Előadás „Az Alföld a 9. században” c. konferencián. Szeged, 1992. november 30–december 1. Szeged, s.a.

Justová, Jarmila

- 1990 Dolnorakouské Podunaji v raném stredoveku. Praha

Kada Elek

- 1906 Gátéri temető a régibb középkorból. ArchÉrt XXVI. 207-221.

Kaschnitz, Guido–Abramić, Michael

- 1909 Funde aus der Zeit der Völkerwanderung bei Kirchdorf-Micheldorf (O.-Ö.). Jahrbuch für Altertumskunde III. 214-222.

Katalog

- 1977 Der Awarenfriedhof in Mödling „An der Goldenen Stiege”. Katalog der Sonderausstellung im Museum der Stadt Mödling. Mödling

Kiss Attila

- 1968 A Keszthely-kultúra helye a pannoniai római kontinuitás kérdésében. ArchÉrt 95. 93-101.
- 1991 Dilemma bei der Interpretation der frühgeschichtlichen Grabfunde von Mezőberény (1884). Kétségek a mezőberényi (1884) kora középkori sírleletek értelmezésénél. FolArch XLII (1991) 117-143.

Kiss Gábor–Somogyi Péter

- 1984 Tolna megyei avar temetők. DissPann Ser III/2. Budapest

Kiss Gábor

- 1991 A Szombathely-Kőszegi úti avar lovassír (A késő avar kori négy- és ötkaréjos lószerszámveretek). MFMÉ 1984/85-2 (1991) 431-462.

Klanica, Zdenek

- 1968 Vorgrossmährische Siedlung in Mikulčice und ihre Beziehungen zum Karpatenbecken. Študijné Zvesti SAV 16. 121-134.

Kovács László

- 1991 A Szabolcs-Petőfi utcai 10-12. századi temető. Budapest, 1991. Kézirat.

Kovrig, Ilona

- 1963 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. ArchHung XL.
1975a The Dévaványa Cemetery. in: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Ed.: I. Kovrig. Budapest, 121-155.
1975b The Szob Cemetery. in: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Ed.: I. Kovrig. Budapest 157-208.

Költő László

- 1982 Avar kori bronztárgyak röntgenemissziós analízise. Somogyi Múzeumok Közleményei V. 5-68.

Költő László–Szentpéteri József

- 1990 Adatok az avar asszimiláció kérdésköréhez. Egy kora középkori népesség régészeti emlékei Vörsön. Forrás 90. 10. 69-78.

Költő László–Lengyel Imre–Pap Ildikó–Szentpéteri József

- 1992 Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannoniában. (Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei - Vörs) JAMÉ XXX-XXXII (1987-1989) Nyíregyháza, 283-307.

Kraskovská, L'udmilla

- 1972 Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici. Bratislava

Kürti Béla

- 1983 Az avarok kora (567/568-805). in: Kristó Gy. (szerk.) Szeged története 1, Szeged 162-206.

László Gyula

- 1941 A Tihanyi-téri avar kori temető. DissPann Ser 2. 11. II. 106-117.
1955 Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. ArchHung 34.

László Gyula–Rácz István

- 1977 A nagyszentmiklósi kincs. Budapest

Madaras László

- 1990 Előzetes jelentés a Jászapáti-Nagyállás úti avar temető feltárásáról. SzMMÉ VII. 167-206.
1991 A szentes-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai. Folklor és etnográfia 57, Debrecen
1991-92 VII-VIII. századi sírok Öcsödön. SzMMÉ VIII, s.a.

Mrkobrad, Dusan

- 1980 Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji. Beograd

Nadj, Biserka

- 1952 Grobovi iz VI-VII veka kod Aradca u Banatu. Graves from VI-VII th centuries near Aradac in Banate. RAD 1. 132-135.

Papp László

- 1962 A bolyi avar kori temető. JPMÉ 1962 (1963) 163-193.

Pásztor Adrien

1989 A bólyi avar kori temető értékelése. JPMÉ 34. 129-146.

Pávai Éva

1991 Az avar művészet indamotívumai. MFMÉ 1984/85-2. 363-384.

Poulik, Josef

1975 Mikulčice. Praha

Profantová, Nad'a

1992. Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. in: Falko Daim (Hrsg), Awarenforschungen II. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien, 605-778.

Rhé Gyula

1924 Veszprémvármegyei avar emlékek. Közlemények Veszprémvármegye múltjából 2. Veszprém

Rosner Gyula

1971-72 Előzetes jelentés a Gyöng-Vásártér úti avar temető feltárájáról II. A Szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve II-III. 85-222.

Safarik, O.

1955 Nalazi sva nove avarszko-szlovenszke nekropole u Malom Idjosu. (Funde aus der neuen awarisch-slovenischen Nekropole in Mali Idjos.) RAD WM 4. 63-70.

Salamon, Ágnes-Erdélyi, István

1971 Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Studia Archaeologica V.

Simon László

1983 Nagykőrös és környéke avar kori topográfiája. A nagykőrösi avar fejedelmi kard. Topography of Nagykőrös and its environs in the avar period. The avar princely sword from Nagykőrös.

Stadler, Peter

1984 Die Riemenzunge aus dem slawischen Hügelgrab 36 von Wimm. in: Herwig Friesinger-Erik Szameit-Peter Stadler, Das slawische Gräberfeld von Wimm, Gem. Maria Taferl, Niederösterreich. ArchAust 68. 227-233.

Szalontai Csaba

1991 Megjegyzések az Alföld 9. századi történetéhez (A késő avar kori karéjos övveretek). MFMÉ 1984/85-2. 463-482.

Szentpéteri József

1991 Késő avar kori lovas temetkezések Vörşön (Somogy megye). Die spätawarenzeitliche Reitergräber von Vörs. MFMÉ 1984/85-2. 265-276.

Szimonova E. I.

1984 Nyekotorie analogii nahodkam iz avarszkih mogilnyikov Toponár i Fészlerlak v Vengrii. KC 180. 28-32.

Szimonova, E.

1989 Unyikalnije i redko vsztrecajuscsjeszja metallicseszkije predmeti iz pozdnyeavrszkovo mogilnyika Toponár. Szofia, 355-364.

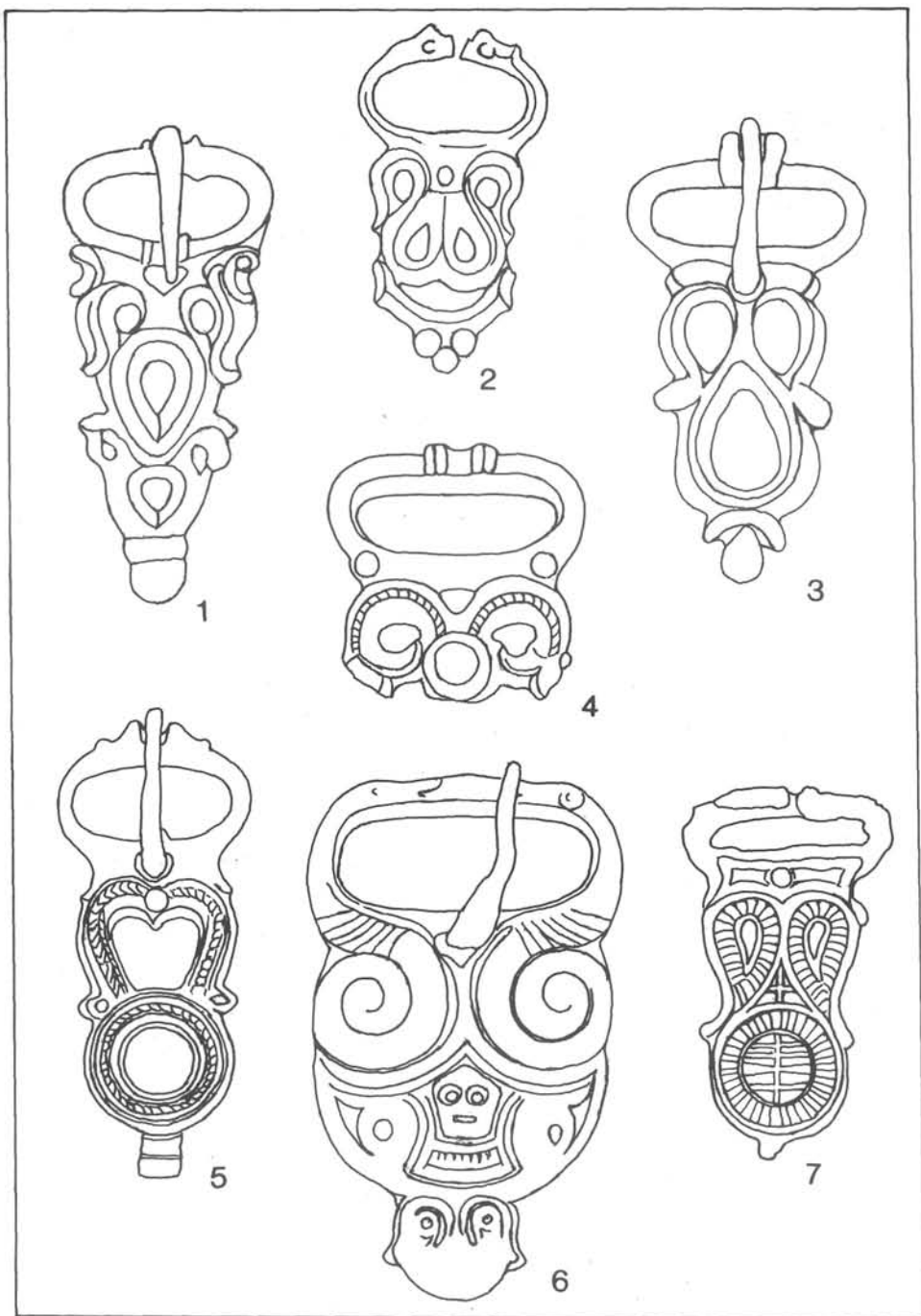
Szöke, Béla

1961 Über die Beziehungen Moraviens zu dem Donaugebiet in der Spätawarenzeit. Studia Slavica VI. 75-112.

Szöke Béla Miklós-Vándor László

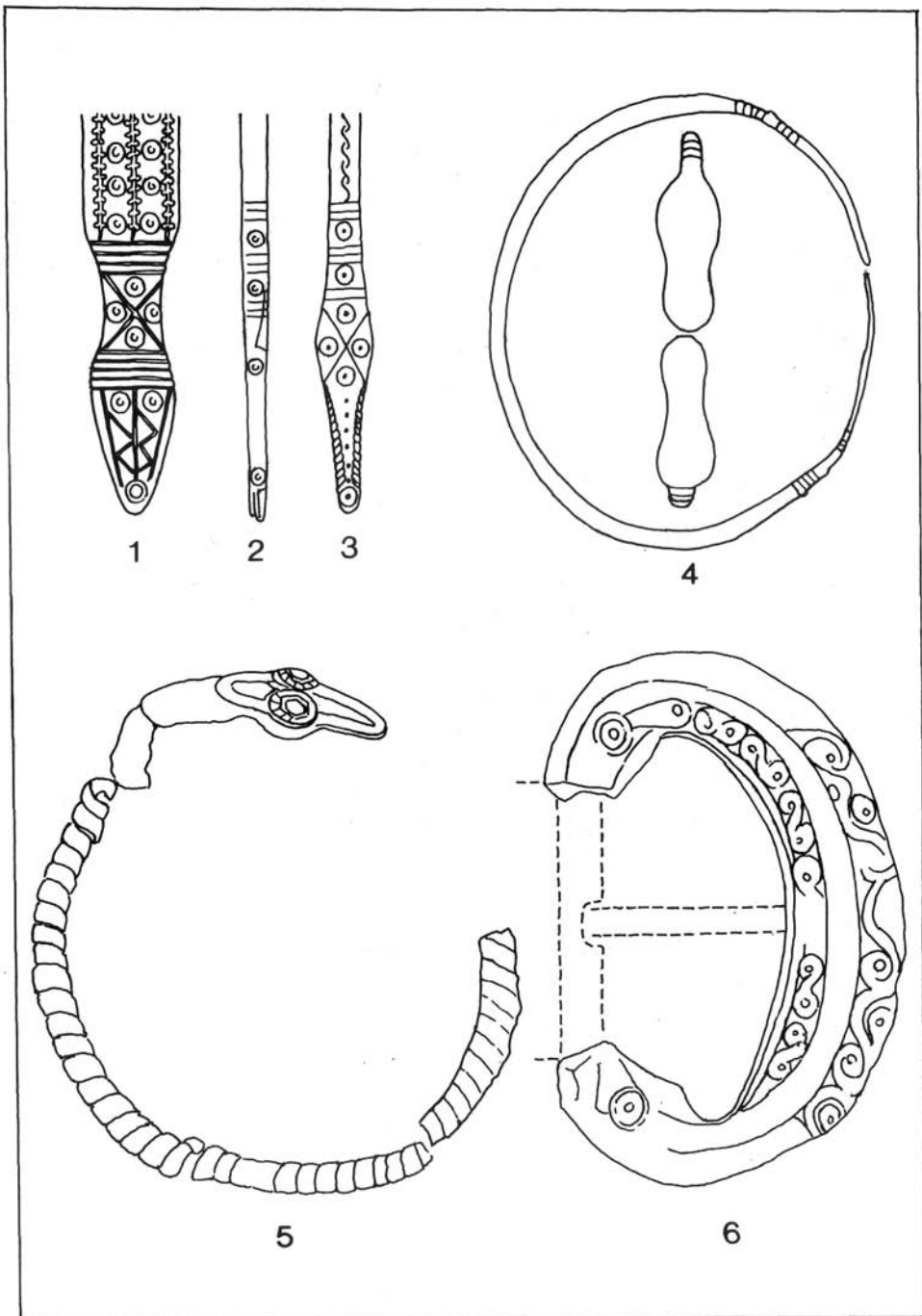
1983 8-9. századi birituális temet Zalakomár határában. Zalai Gyűjtemény 18. 69-86.

- 1985 Neue Ergebnisse der Ausgrabungen im Kisbalaton-Gebiet. in: Friesinger, H.–Daim, F.(Hrsg.), Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien, 207-212.
- Szöke, Béla Miklós*
- 1992 Die Beziehungen zwischen dem Ostalpenraum und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentracht). in: Falko Daim (Hrsg), Awarenforschungen II. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien, 841-968.
- Szönyi Eszter–Tomka Péter*
- 1985 Györszentiván-Söprűshegy: késő római és kora Árpád-kori temető. ComArchHung, 97-123.
- Takács, Zoltán*
- 1941 Iranisch-Hellenistisches und Ostasiatisches in der Kunst der grossen Völkerwanderung. Ostasiatische Zeitschrift N.F. XVII. 120-130.
- Tettamanti Sarolta*
- 1972 Előzetes jelentés a vác-kavicsbányai avar temető feltárásáról. Studia Comitatus 1. 45-52.
- 1977 Avar kori öntőminta Vácról. ArchÉrt 104. 79-85.
- Točik, Anton*
- 1968 Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava
- Török Gyula*
- 1966 Újabb régészeti feltárások Halimbán. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 5. 69-80.
- 1968 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba im VI.-IX. Jahrhundert. Študij-né Zvesti SAV 16. 265-277.
- Trugly Sándor*
- 1985 A komáromi avar kori temetők kutatástörténete. Új Míndenes Gyűjtemény 4. 37-61.
- Trugly, Alexander*
- 1987 Gräberfeld aus der Zeit des awarenischen Reiches bei der Schiffswerft in Komarno. SlovArch SAV XXXV. 251-344.
- Varsik, Vladimír*
- 1992 Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7. Jahrhundert. SlovArch XL. 77-108.
- Werner, Joachim*
- 1956 Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. München,
- 1986 Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Studien zur Archäologie der Awaren 2. Wien
- Zavituhina, M. P.*
- 1977 Szobranije M. P. Gagarina 1716 goda v Szibirszkój Kollekcii Petra I., Arheologicseskij Szbornyik 18. 41-51.

1. ábra.

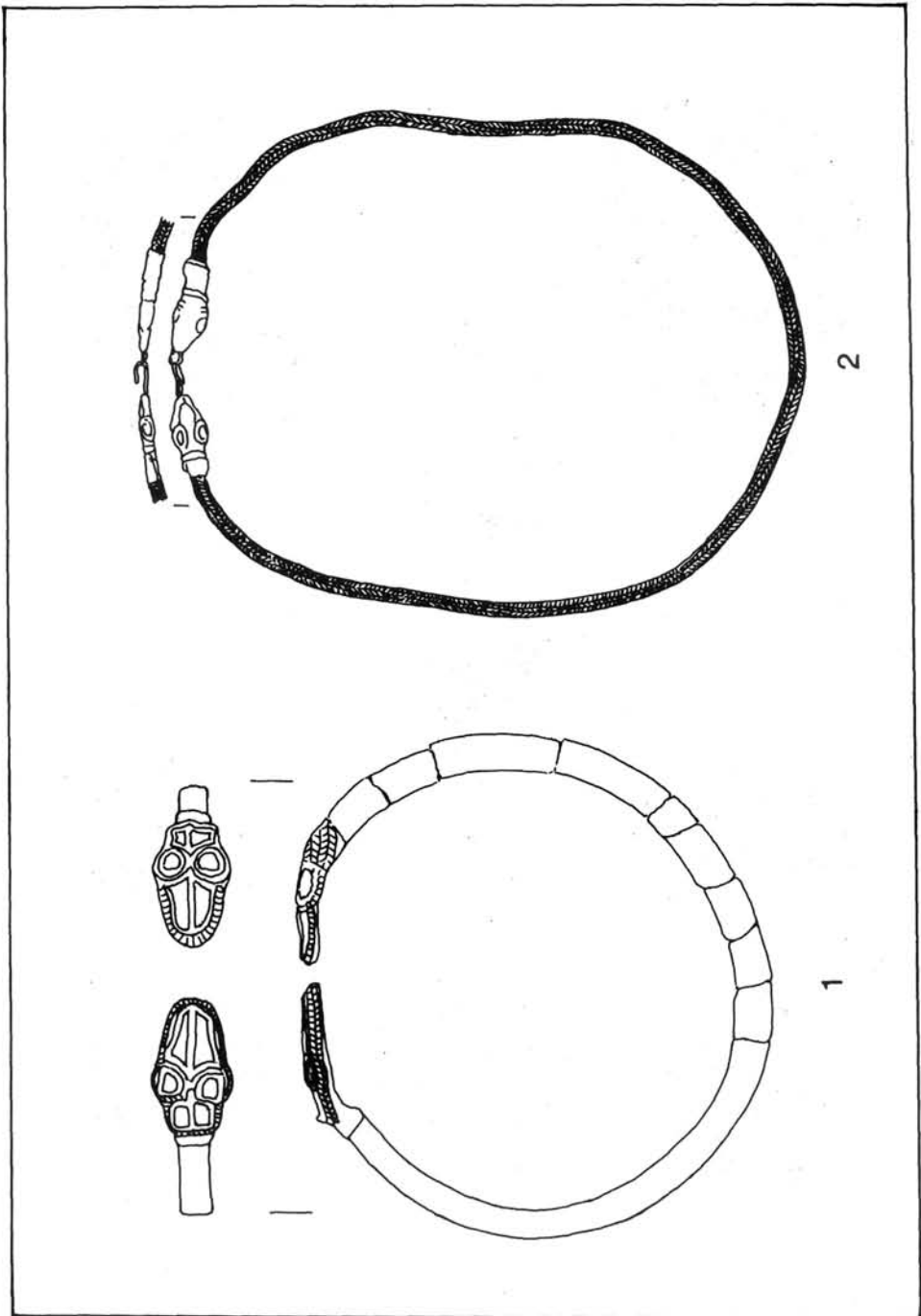
1: Tolna vármegye szórvány, 2: Győr-Téglavető dűlő 608. sír, 3: Pécs-Gyárváros, 4: Keszthely, 5-6: Keszthely-Dobogó, 7: Szeged-Makkoserdő 44. sír

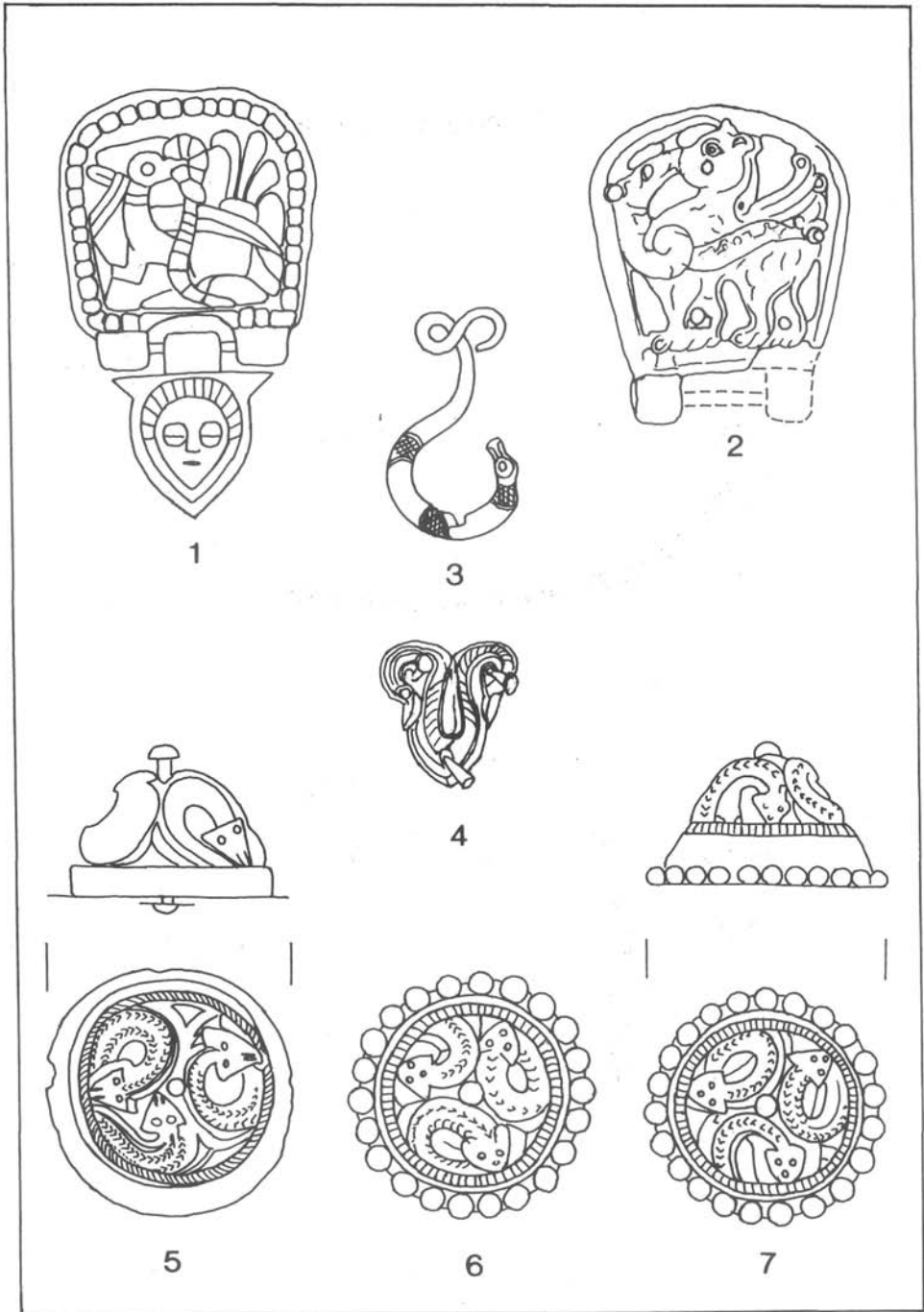
2. ábra.

1-3: Keszthely-vidék, 4: Környe 152. sír, 5: Kiskőrös-Vágóhídi dűlő IV. sír,

6: Aradac-Mečka / Aradka

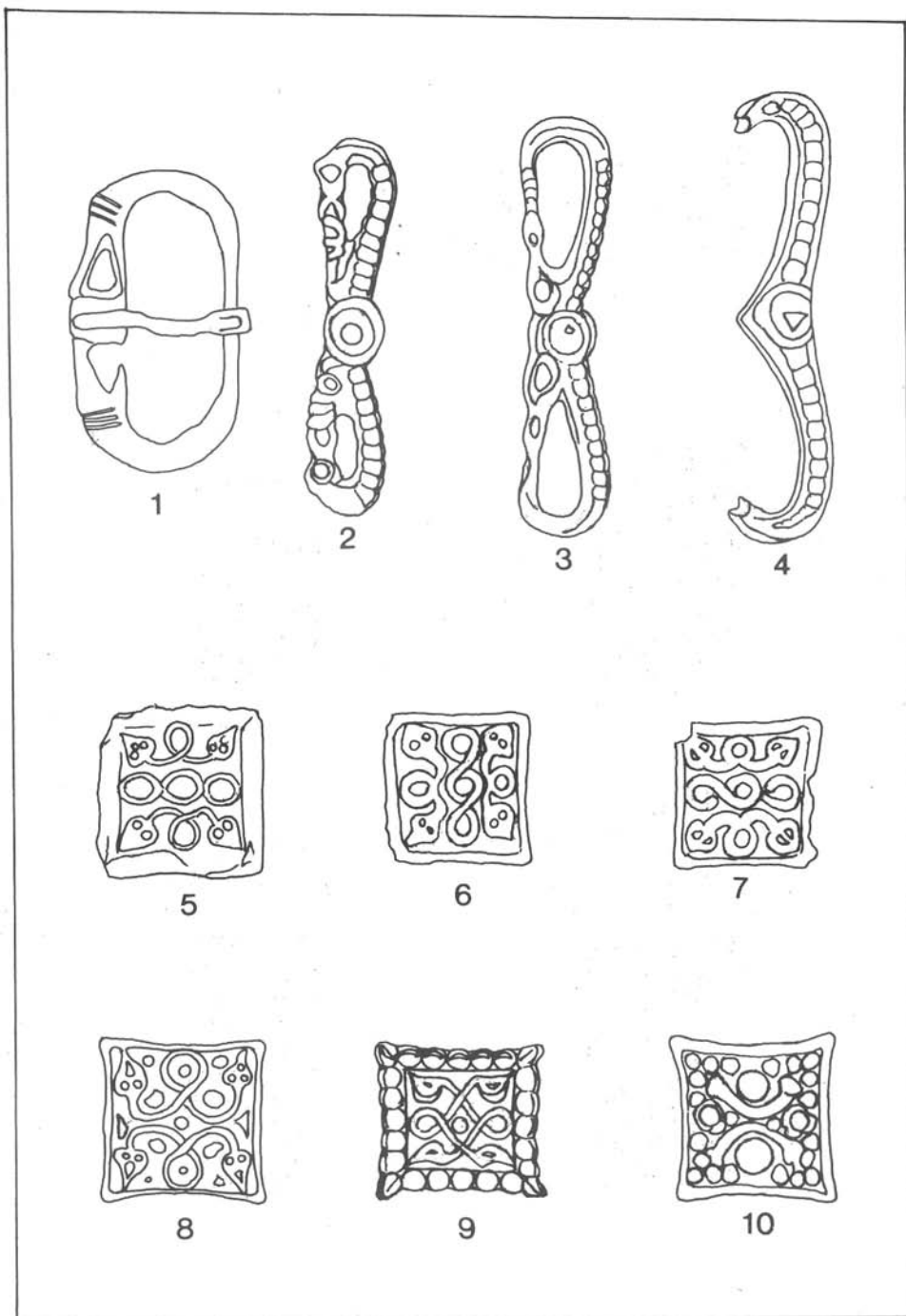

3. ábra.
1: Cibakháza 2: Zalakomár-Lesvári dőlő 225. sír

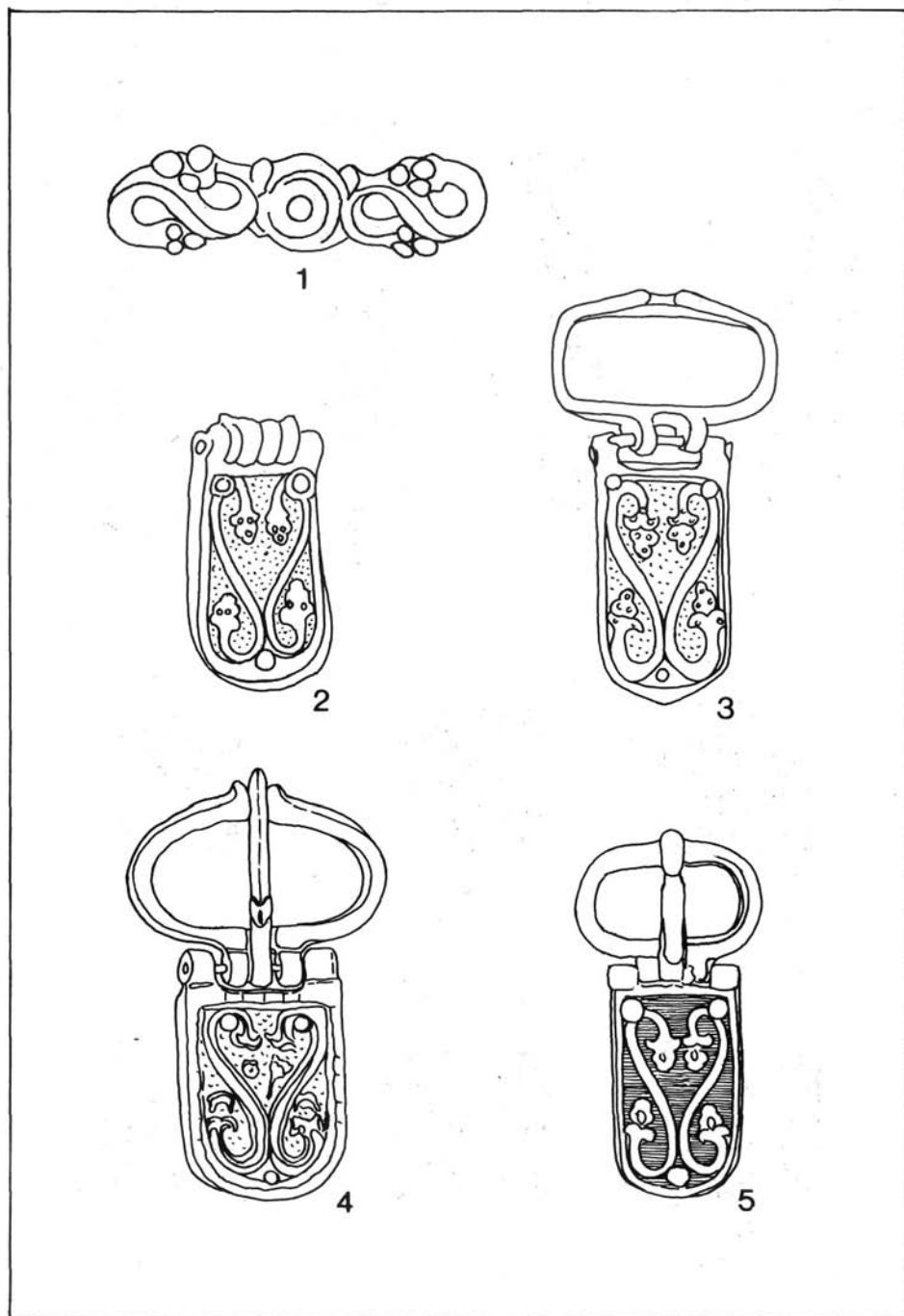
4. ábra.

1: Szeged-Átokháza-Biliscs 1. sír, 2: Mikulčice-Stepnice szórvány,
 3: Devínska Nova Ves / Dévényújfalu 226. sír, 4: Balmazújváros-Hortobágy-Árkus 24. sír,
 5: Kaposvár-Toponár 39. sír, 6-7: Kaposvár-Toponár 52. sír

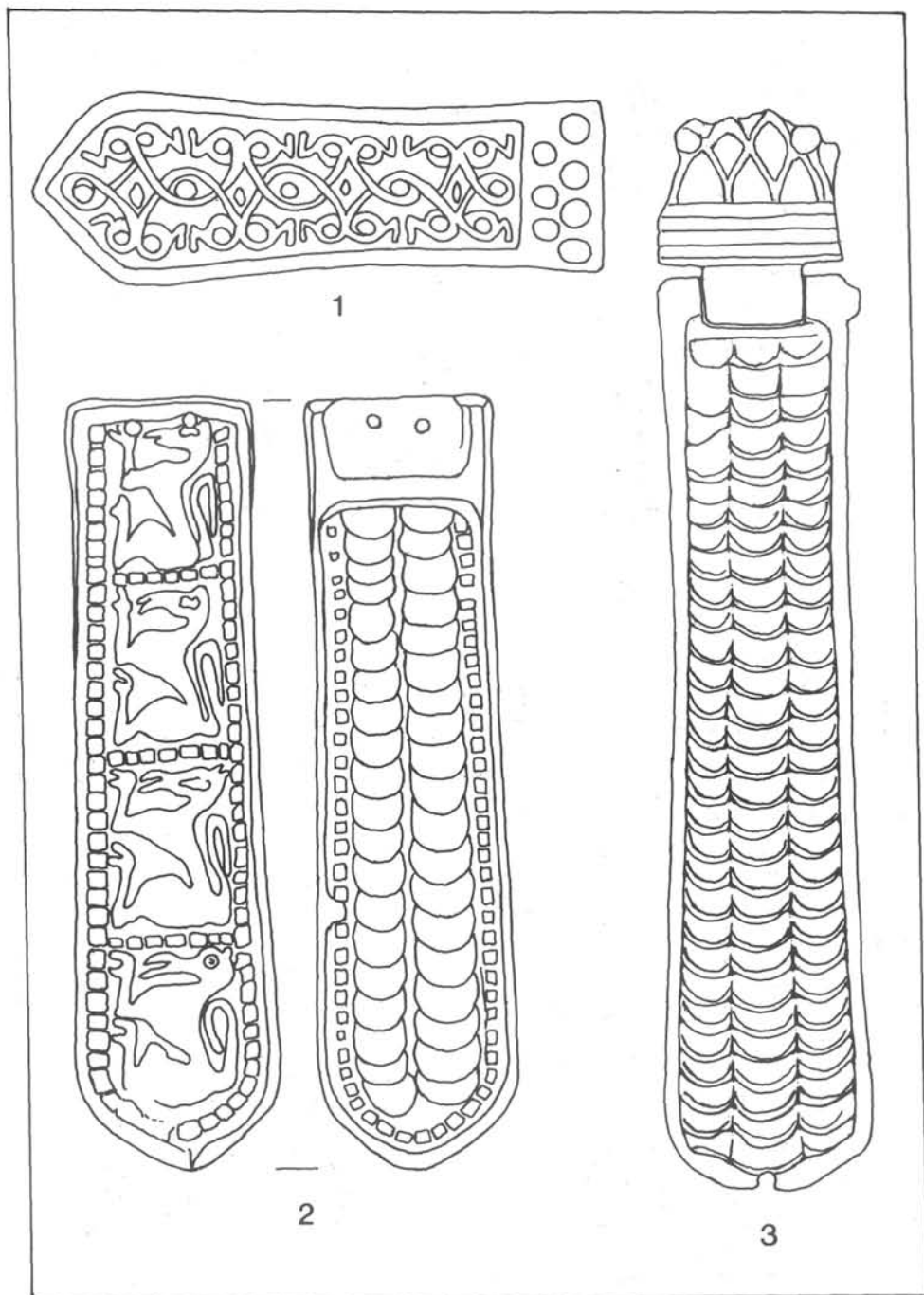
5. ábra.

1: Záhorská Bystrica / Pozsonybeszterce 260. sír, 2: Szob 38. sír, 3: Szirák 41. sír,
 4: Szebény I. 128. sír, 5: Budapest-Tihanyi tér 3. sír, 6: Alattyán-Tulát 214. sír,
 7: Alattyán-Tulát 557. sír, 8: Bóly-Sziebertpuszta B 61. sír, 9: Szentés-Nagyhegy 32. sír,
 10: Štúrovo / Párkány 222. sír

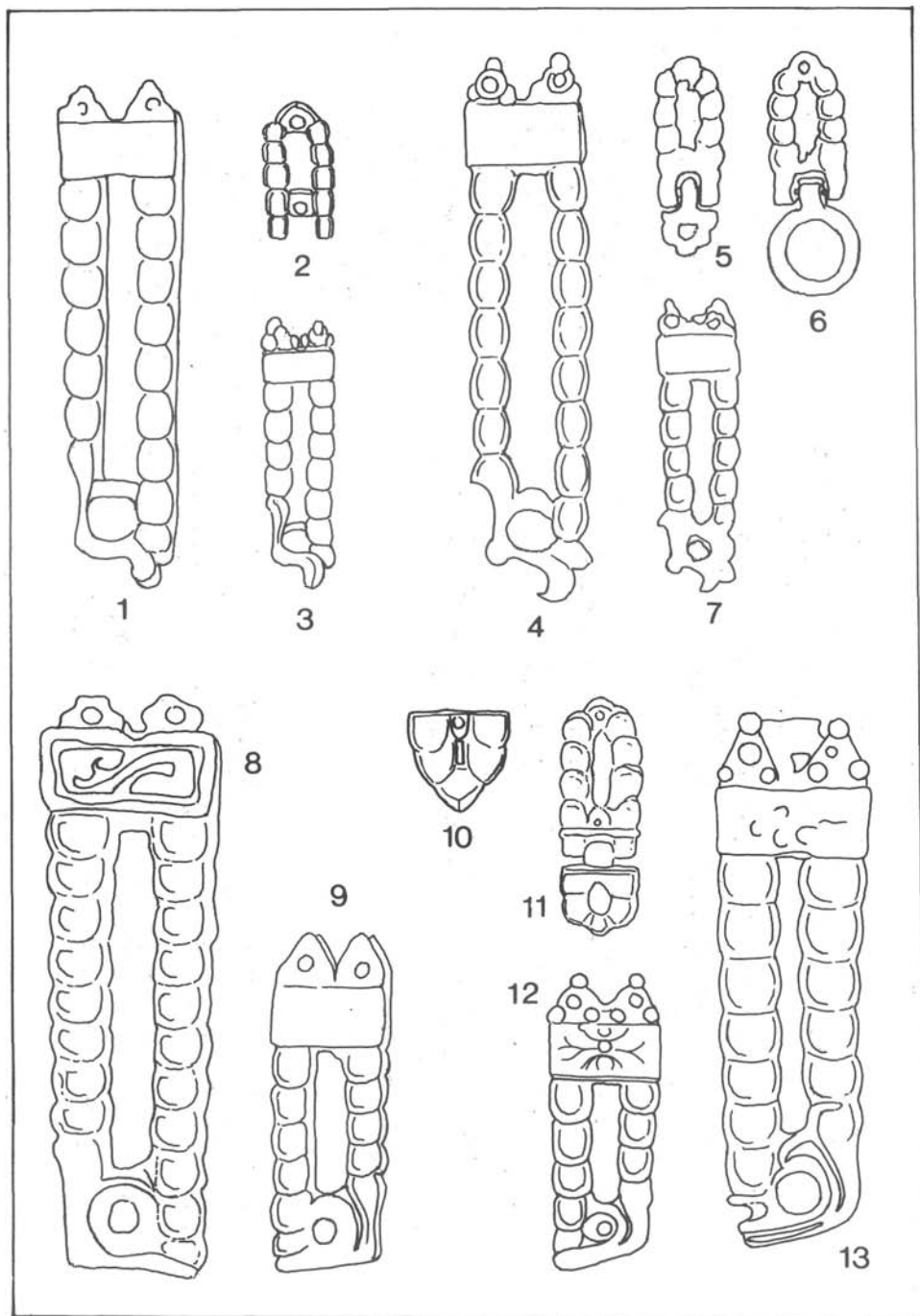
6. ábra.

1: Michelsdorf I. sír, 2: Nuşfalau / Szilágynagysfalu, 3: Komarno-Lodenice / Révkomárom-Hajógyár 72. sír, 4: Zemun-Zemun Polje / Zimony, 5: Győr-Téglavető dűlő 696. sír

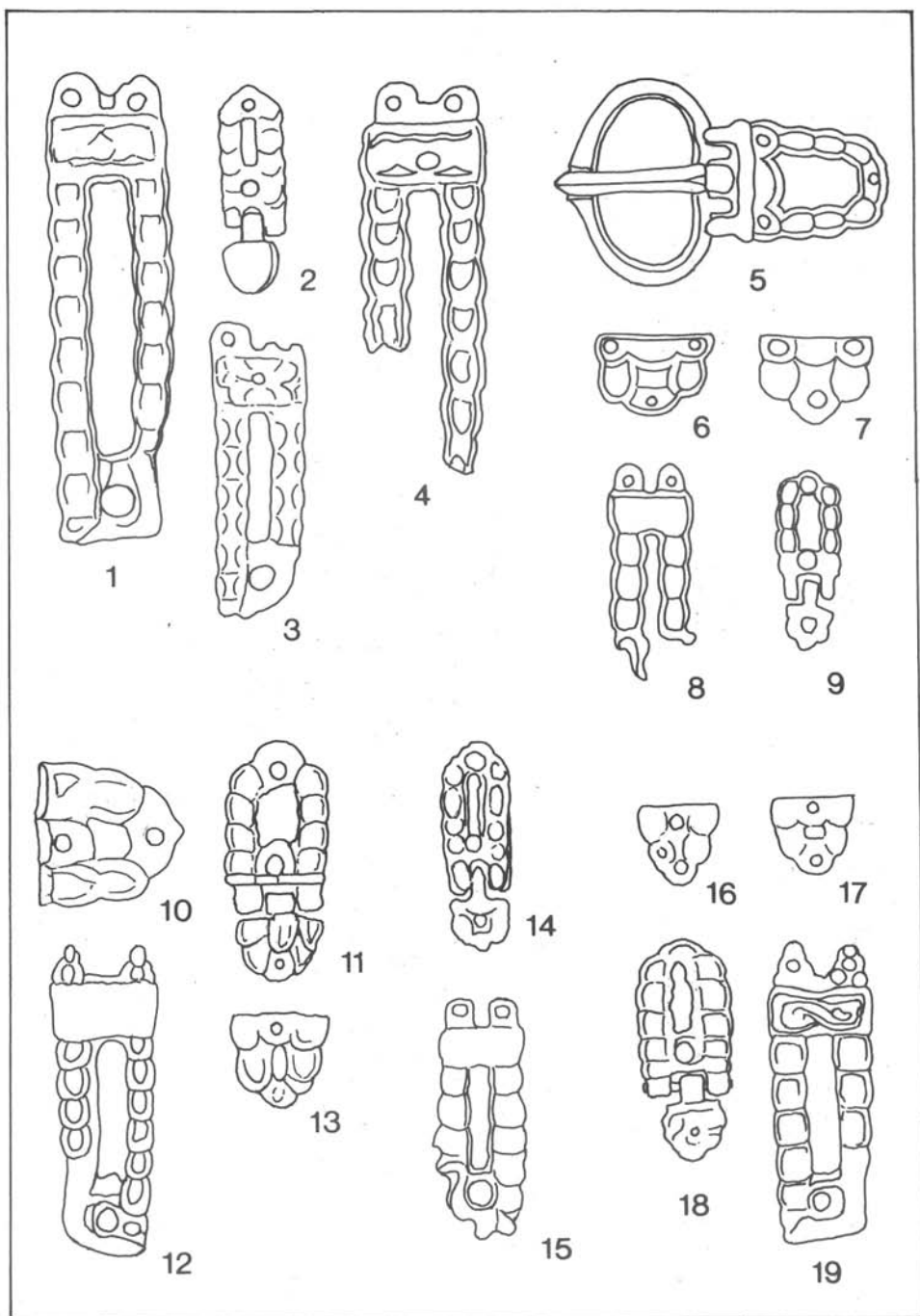
7. ábra.

1: Budakalász-Dunapart 80. sír, 2: Prága szórvány, 3: Jutas 28. sír

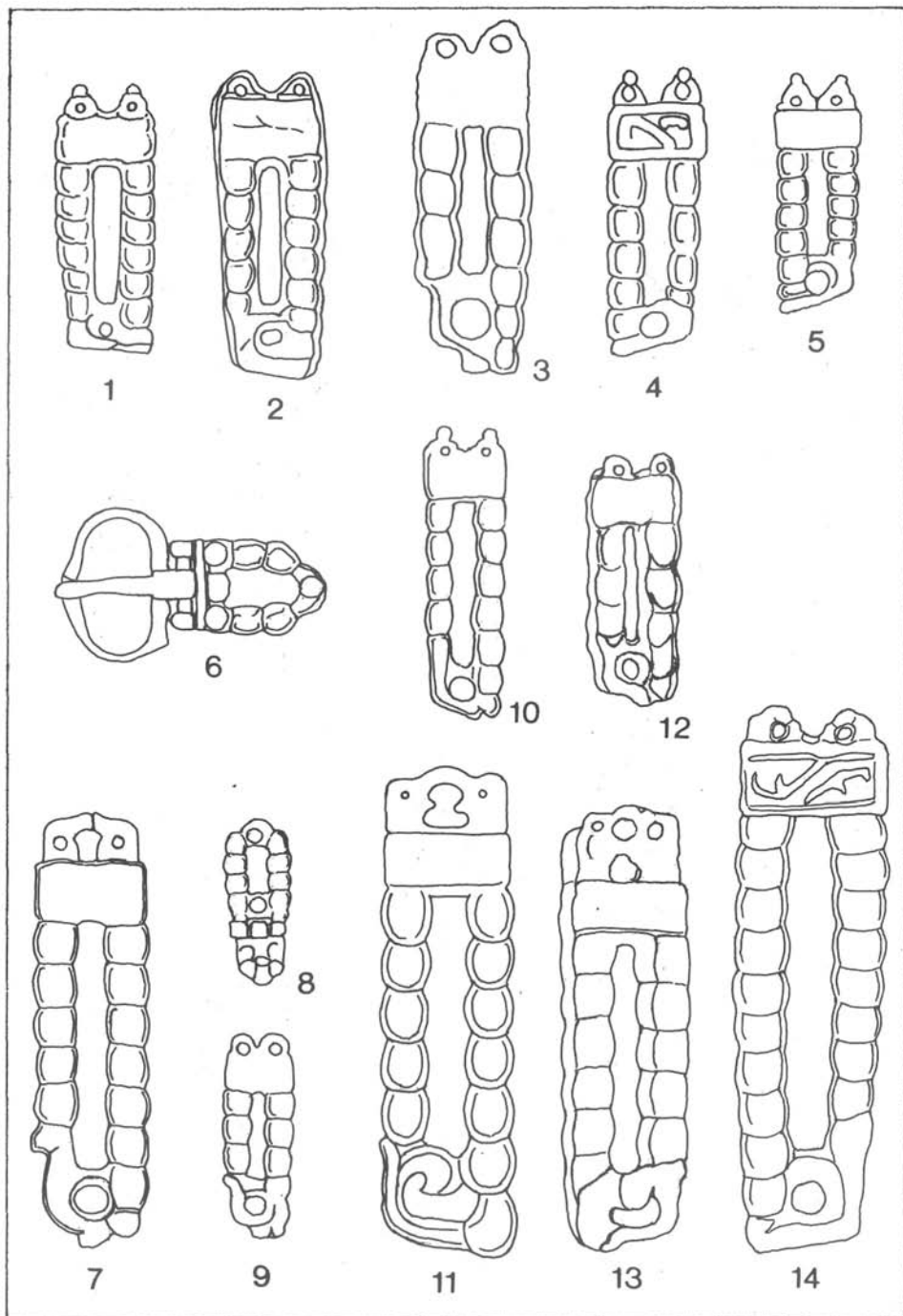
8. ábra.

1-3: Jászapáti-Nagyállás út 121. sír, 4-7: Komarno-Lodenice / Révkomárom-Hajógyár 78. sír,
8-9: Zwölfaxing-II. 5. sír, 10-13: Čenej-Novi Sad / Csenej 1. sír

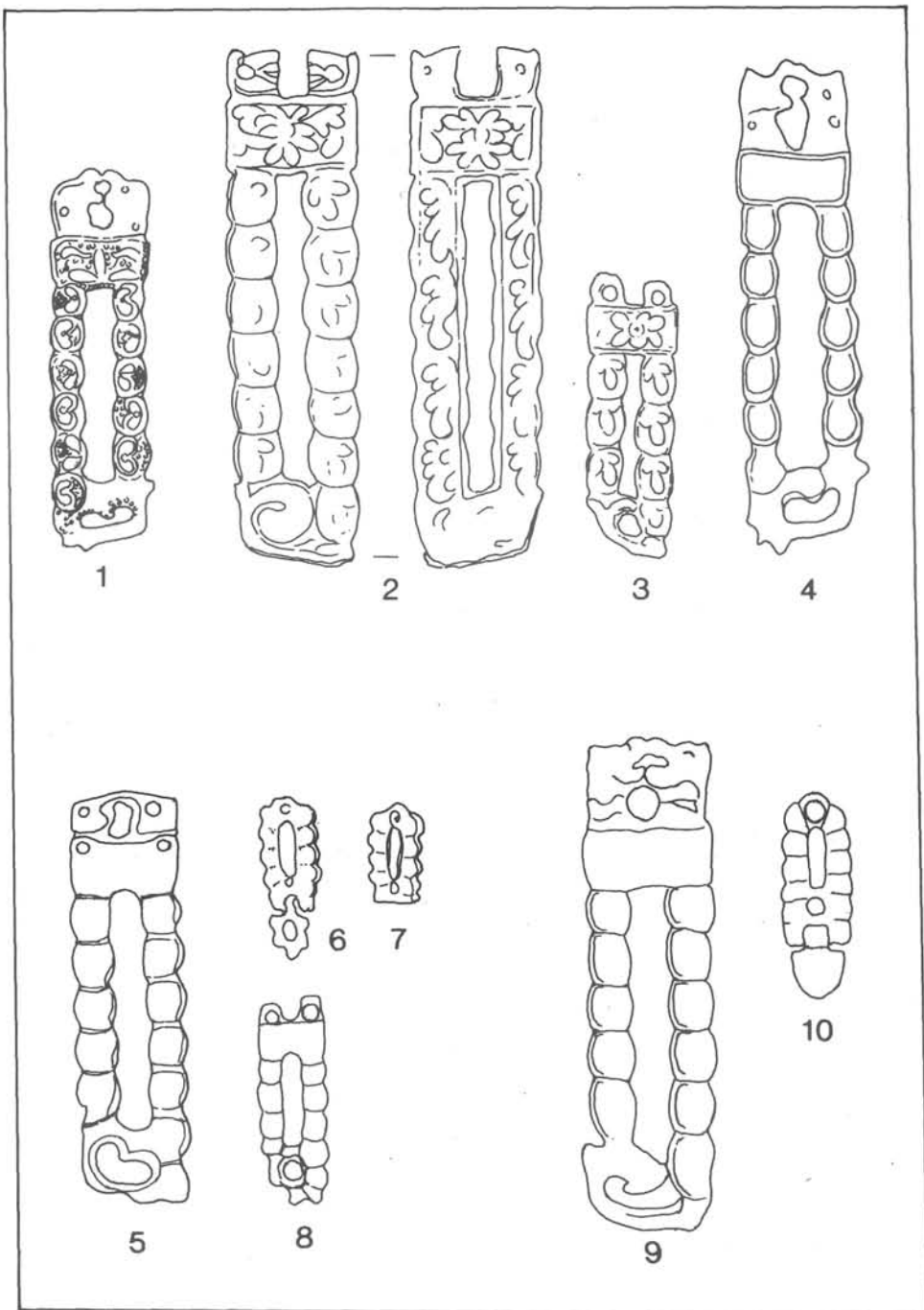
9. ábra.

1-3: Mödling-Goldene Stiege 140. sír, 4: Spišské Tomášovce / Szepestamásfalva szórvány,
 5-9: Zwölfaxing-I. 61. sír, 10-13: Táp-Borbapuszta 26. sír, 14-15: Vörs-Papkert B 314. sír,
 16-19: Vörs-Papkert B 259. sír

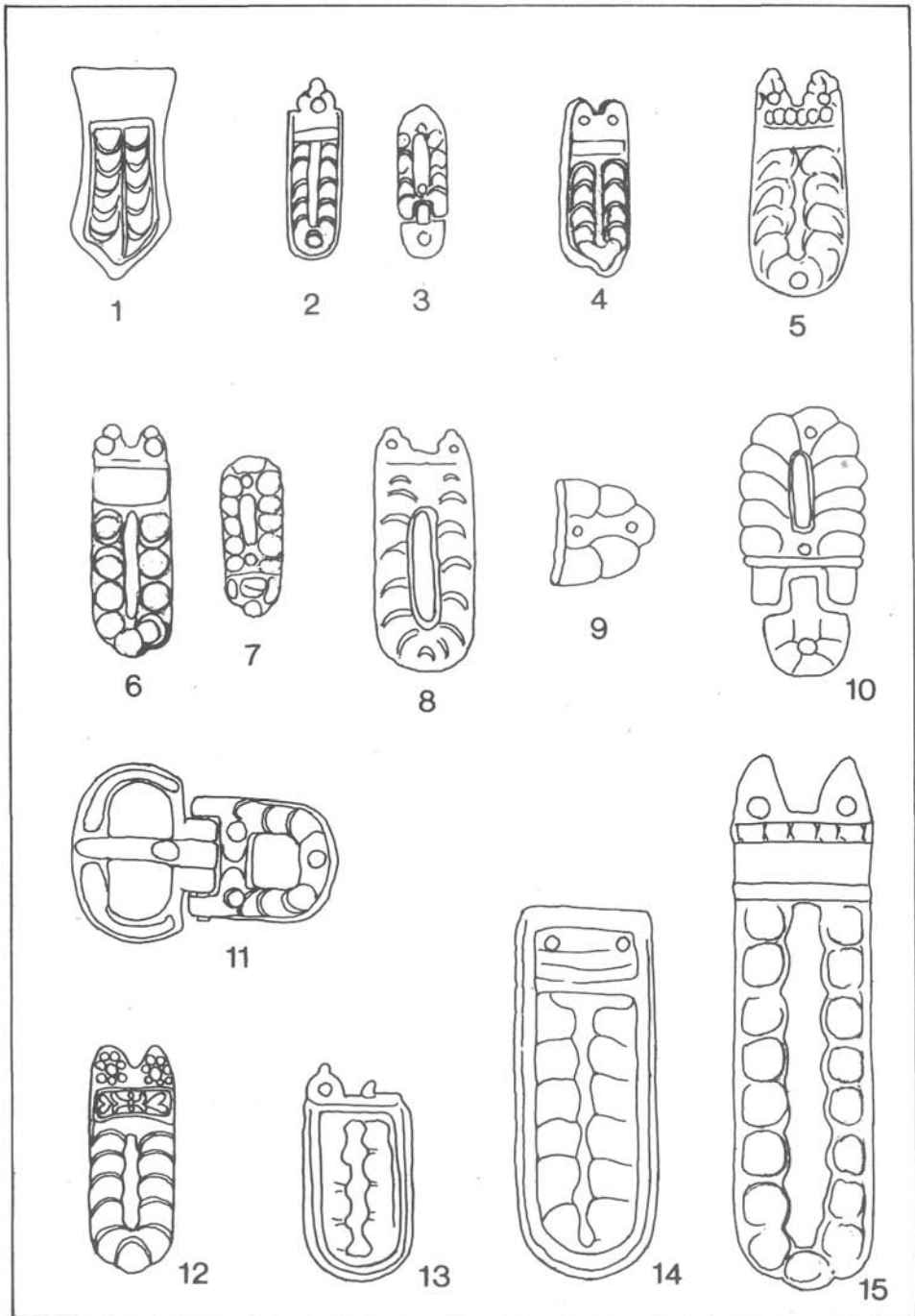
10. ábra.

1: Halimba-I. 222. sír, 2: Wimm 36. sír, 3: Ripnjev-I. szórvány, 4: Kaposvár-Toponár 40. sír,
 5: Szeged-Fehértó A 168. sír, 6-9: Kiskőrös-Pohibuj-Mackó dűlő 62. sír,
 10-11: Vörs-Papkert B 468. sír, 12-13: Vedresháza 13. sír

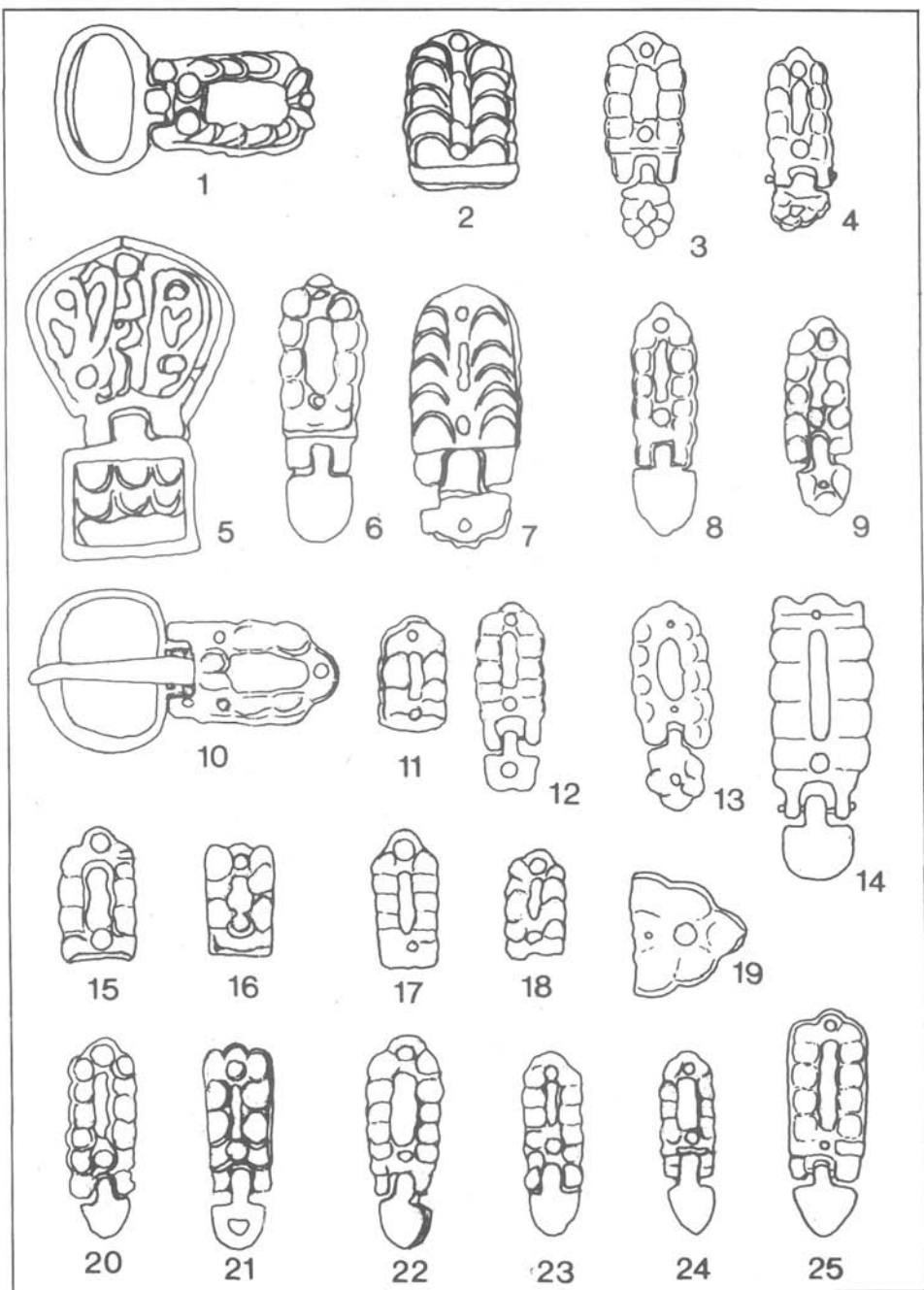
11. ábra.

1: Šal' a-Duslo / Vágsellye 63. sír, 2-3: Mali Idjos/Kishegyes 4. sír, 4: Čelarevo / Dunacséb szórvány, 5-8: Homokmégy-Halom 49. sír, 9-10: Szentes-Lapistó 23. sír

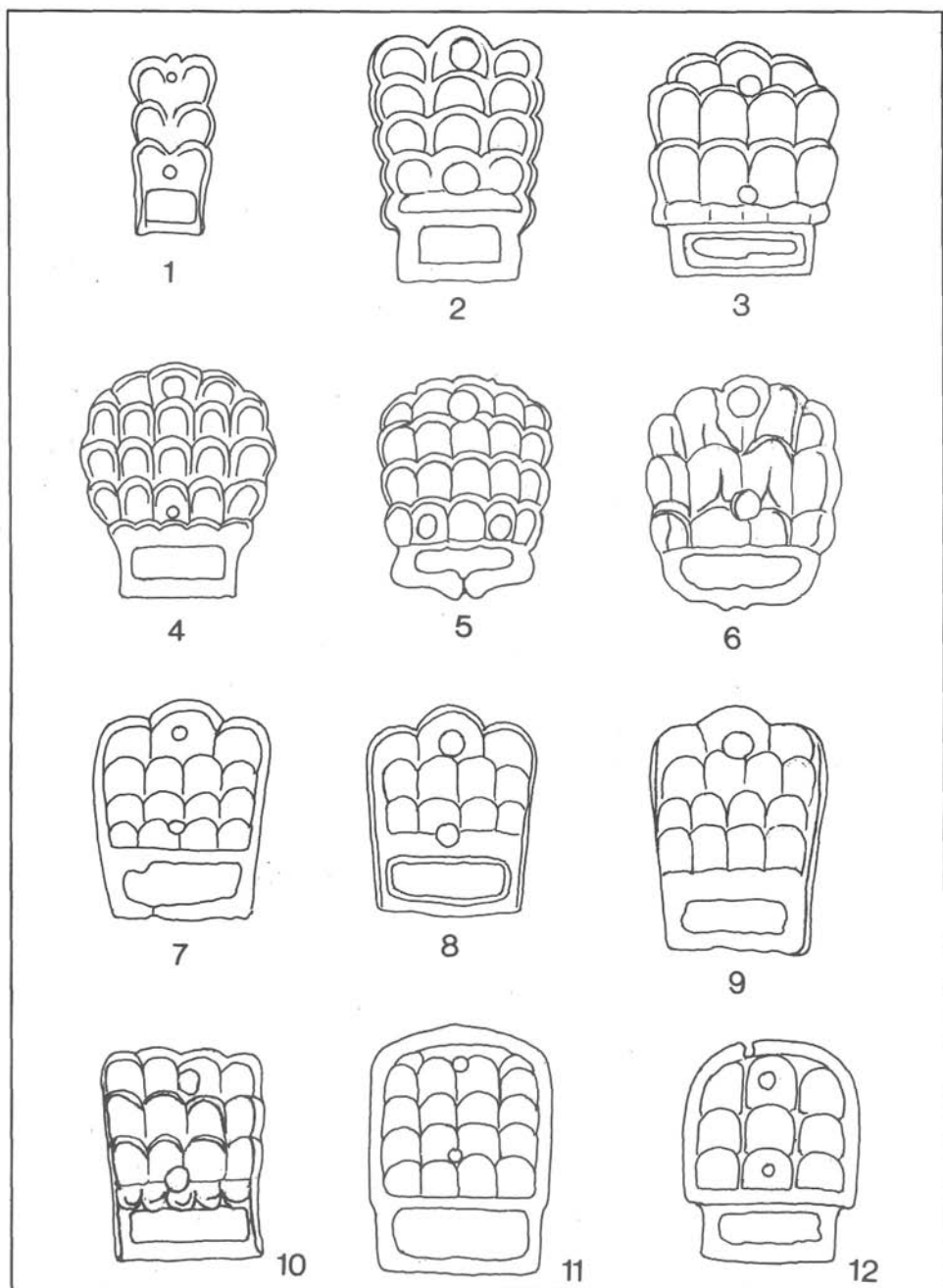
12. ábra.

1: Devinská Nová Ves / Dévényújfalu 222. sír, 2-3: Vörs-Papkert B 307. sír, 4: Vörs-Papkert B 434. sír, 5: Mártély 2. sír, 6-7: Halimba-II. Lőrinczi út 1. sír, 8-10: Cikó C13 (559) sír, 11-12: Čelarevo / Dunacséb 361. sír, 13: Ismeretlen lelőhely (Sárka ?) szórvány, 14: Tolna megye E sír ?, 15: Varsó környéke, szórvány

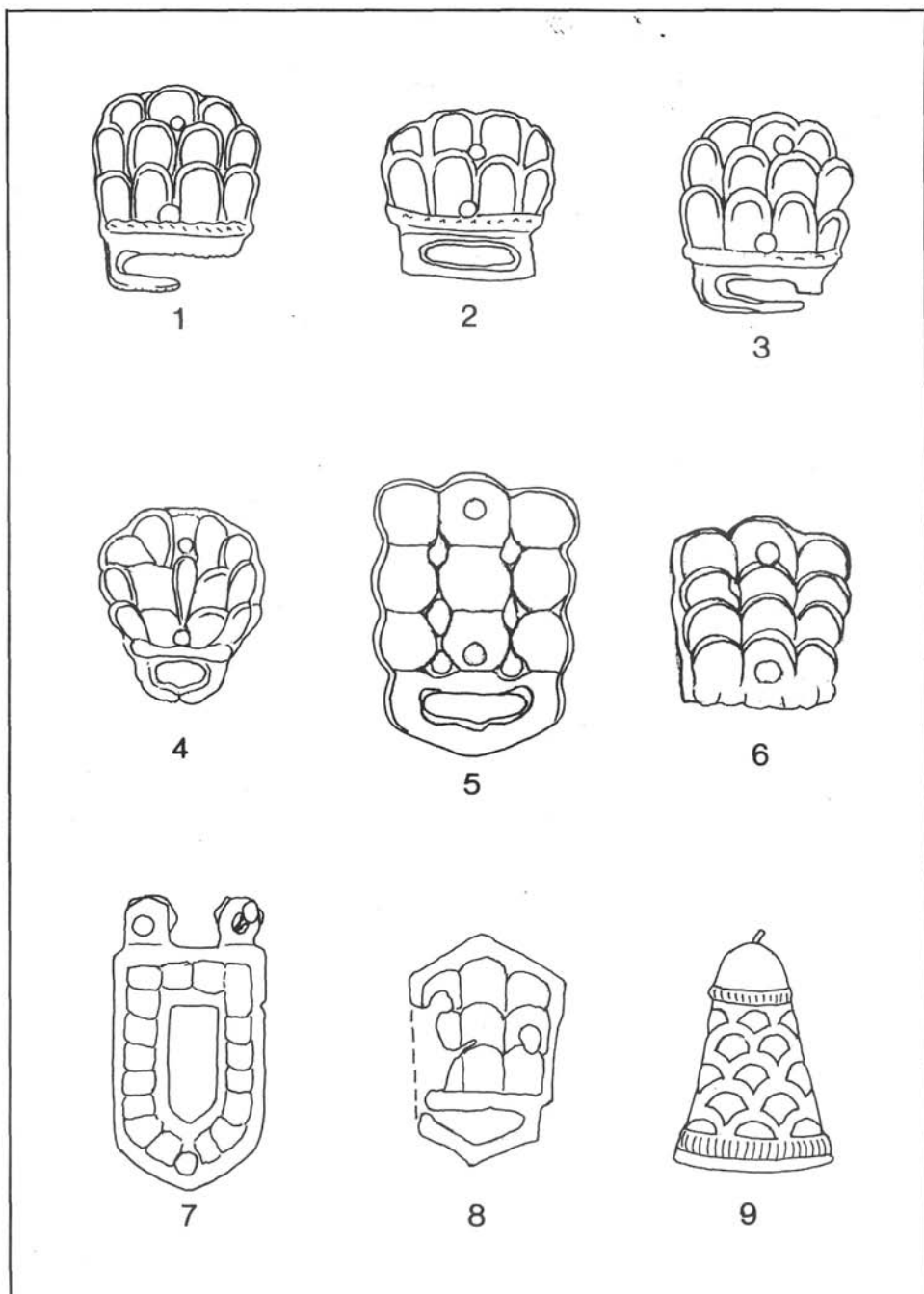
13. ábra.

1: Szentcs-Kaján 143. sír, 2, 7: Vörs-Papkert B 576. sír, 3: Vörs-Papkert B 417. sír,
 4: Komarno-Lodenice i Révkomárom-Hajógyár 33. sír, 5: Győr-Téglavető dűlő 270. sír,
 6: Biatorbágy-Budapark 73. sír, 8: Mali Idjos / Kishegyes 6. sír, 9: Vörs-Papkert B 397. sír,
 10-12: Gyomaendrőd-Szigetvári tanya 44. sír, 13, 19: Vörs-Papkert B 417. sír, 14: Cikó 519. sír,
 15, 20: Pilismarót-Basaharc 6. sír, 16, 21: Vörs-Papkert B 455. sír, 17, 22: Szob 88. sír,
 18, 23: Szob 85. sír, 24: Dévaványa 14. sír, 25: Gátér 222. sír

14. ábra.

1: Vörs-Papkert B 378. sír, 2: Komarno-Lodenice / Révkomárom-Hajógyár 9. sír,
 3: Bernolákovo / Cseklész 34. sír, 4: Vojka-Brdasica / Vajka 2. sír, 5: Komarno-Lodenice / Rév-
 komárom-Hajógyár 89. sír, 6: Radvaň nad Dunajom-Žitavská Tón / Dunaradvány-Zsitvatő
 31. sír, 7: Brno-Líšeň szórvány, 8: Komarno-Lodenice / Révkomárom-Hajógyár 71. sír,
 9: Radvan nad Dunajom-Žitavská Tón / Dunaradvány-Zsitvatő 10. sír, 10: Štúrovo / Párkány
 5. sír, 11: Kal szórvány, 12: Komarno-Lodenice / Révkomárom-Hajógyár 87. sír

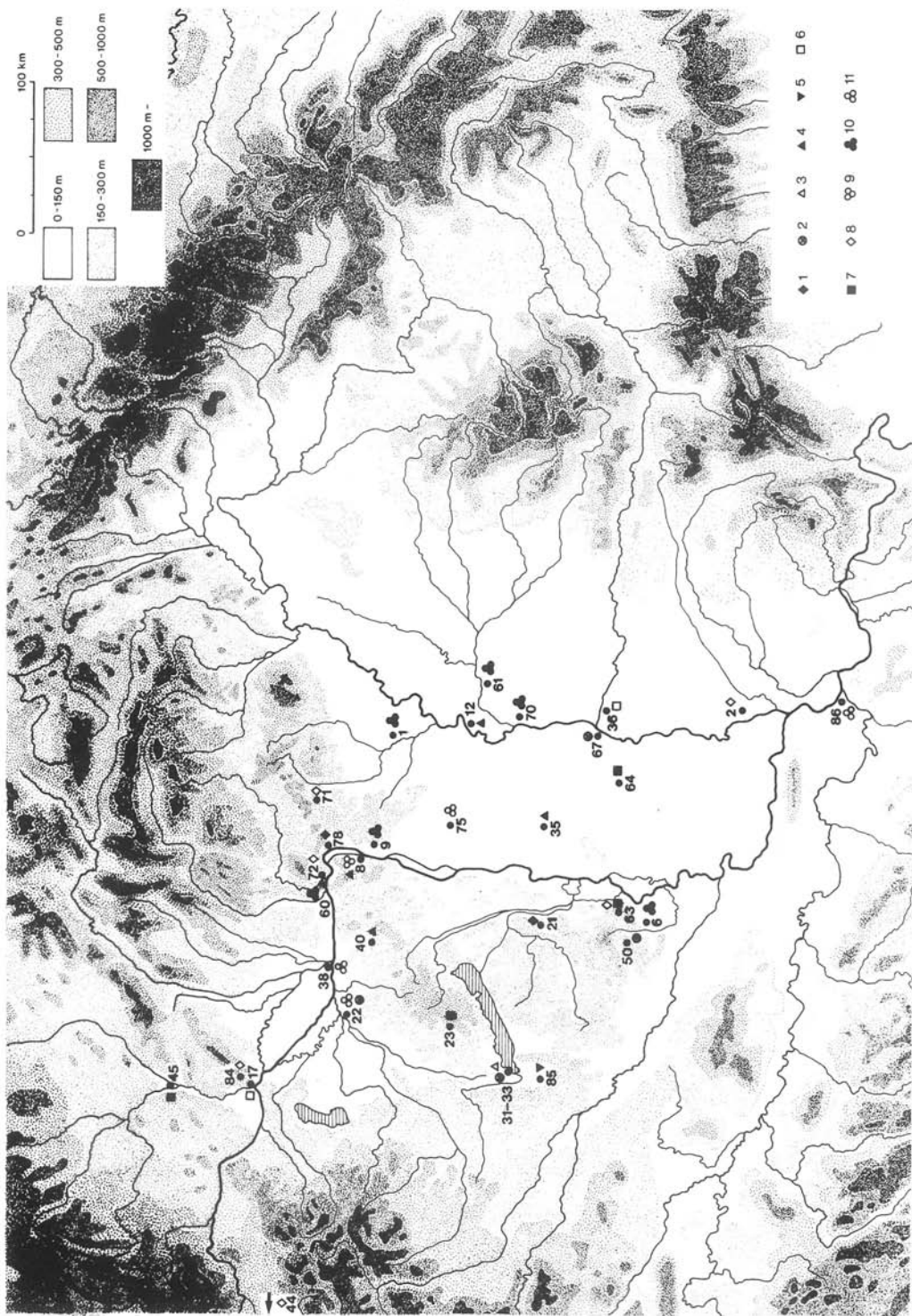
15. ábra.

1-2: Komarno-Hadovce / Révkomárom-Gadóc(i út) 24. sír, 3: Komarno-Hadovce / Révkomárom-Gadóc(i út) 23. sír, 4: Komarno-Hadovce / Révkomárom-Gadóc(i út) 12. sír, 5: Kaposvár 33. sz. lelőhely = Kaposvár-Toponár 14. sír, 6: Üllő I. 151. sír, 7: Komarno-Lodenice / Révkomárom-Hajógyár 78. sír, 8: Komarno-Lodenice / Révkomárom-Hajógyár 33. sír, 9: Feketić-Ciglana / Bácsfeketehegy

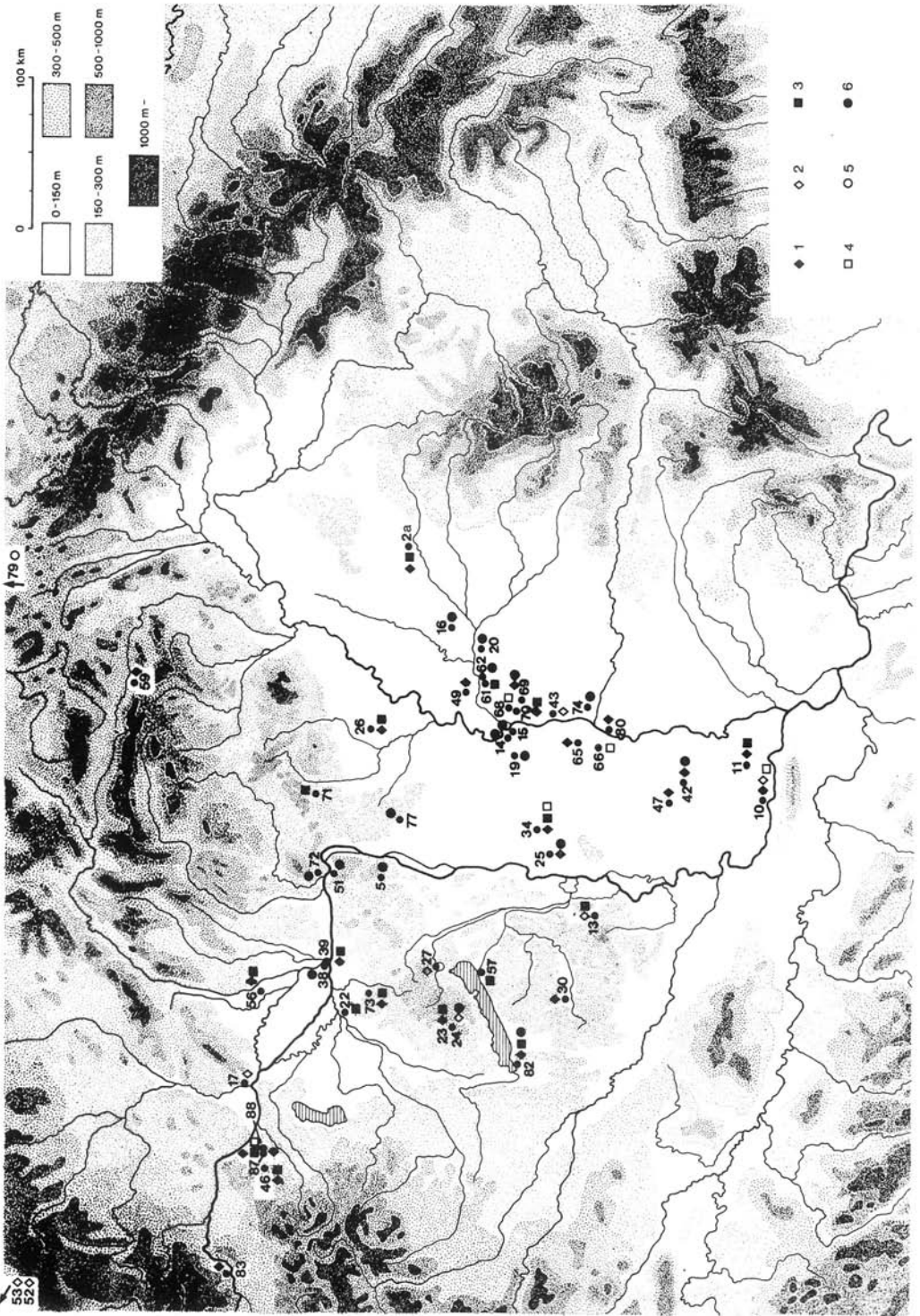
16. ábra.

A „győztes fejedelem” a nagyszentmiklósi kincs 2. sz. korszának pikkelymotívumos medailonjában (László Gy.-Rácz I. 1977, 1. kép nyomán)

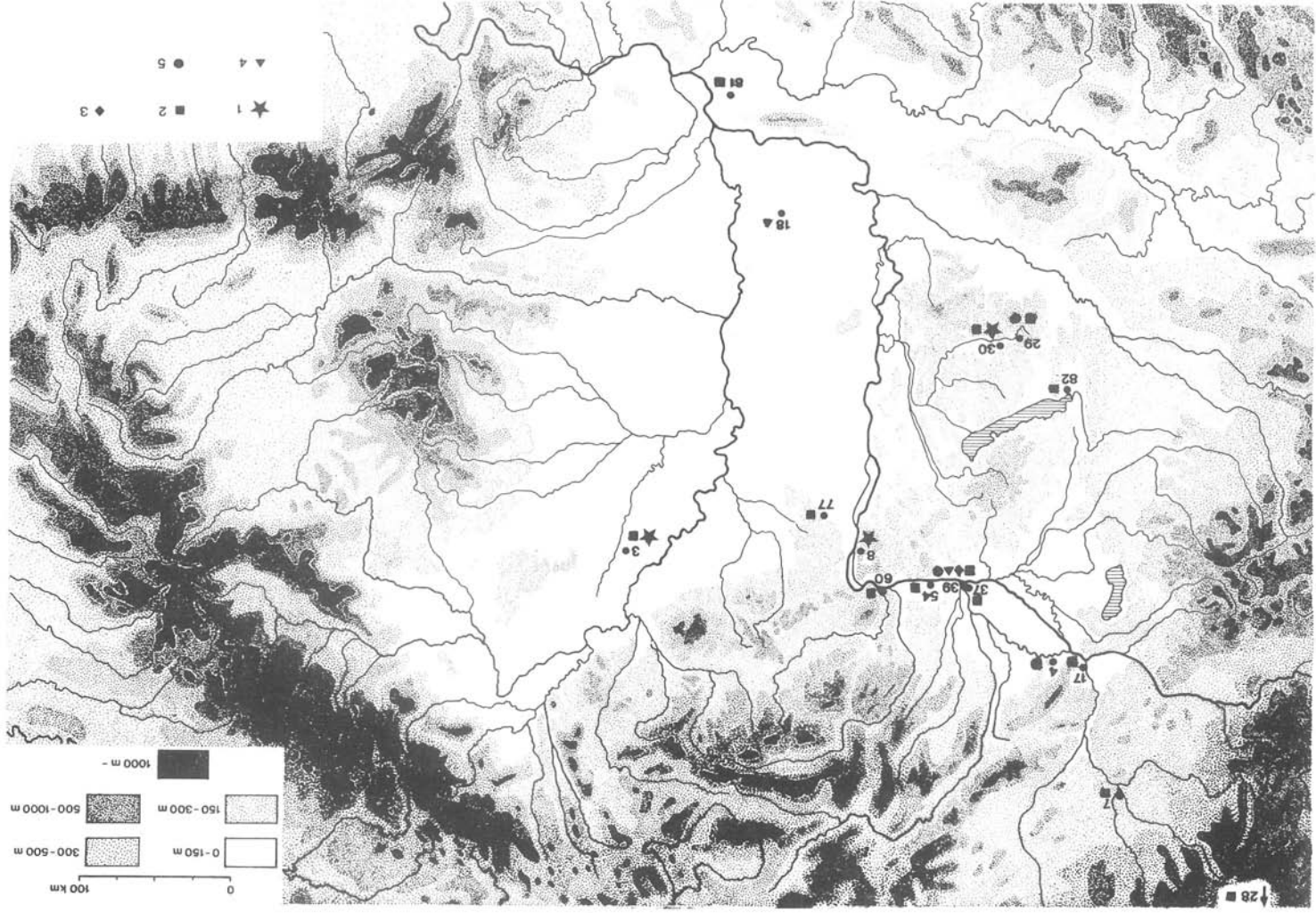
1. térkép. Kígyós temetkezések és a szövegben említett kígyóábrázolásos leletek

- 1 Kígyós temetkezések** 21. Gyöng-Vásártér út 277. sír; 78. Vác-Kavicsbánya 366. sír.
- 2 Bizánci csatok** 22. Győr-Téglavető dűlő 608. sír; 31. Keszthely; 32. Keszthely-DOBOGÓ; 50. Pécs-Gyárvaros; 67. Szeged-Makkoserdő 144. sír; 76. Tolna vármegye.
- 3 Kígyós lemezkarpercek** 33. Keszthely-vidék.
- 4 Kígyófejes karperec** 8. Budakalász-Dunapart 572. sír; 40. Környe 152. sír; 35. Kiskőrös-Vágóhídi dűlő IV. sír; 12. Cibakháza.
- 5 Kígyófejes nyakperce** 85. Zalakomár-Lesvári dűlő 225. sír.
- 6 Kígyóábrázolásos övveretek** 17. Devinska Nová Ves (Dévényújfalu 226. sír; 36. Klárafalva-Vasút u. 11. sír.
- 7 Állatküzdelmi jelenetes övveretek** 23. Halimba-I. 60. sír; 45. Mikulčice-Stepnice; 63. Szebény-I. 29. sír; 64. Szeged-Átokháza-Bilisics 1. sír.
- 8 Csatkarika, övforgók** 2. Aradac-Mečka / Aradka szórv.; 44. Micheldorf I. sír; 63. Szebény-I. 128. sír; 71. Szirák 41. sír; 72. Szob 38. sír; 84. Záhorská Bystrica/Pozsonybeszterce 260. sír.
- 9. Stilizált kígyómotívumos szíjvég** 8. Budakalász-Dunapart 80. sír.
- 10 Stilizált kígyómotívumos övveretek** 1. Alattán-Tulát 214. és 557. sír; 6. Bóly-Szibert pusztán B 61. sír; 9. Budapest-Tihanyi tér 3. sír; 60. Stúrovo/Párkány 222. sír; 61. Szarvas-68. lh. 78. sír; 70. Szentés-Nagyhegy 32. sír.
- 11 Csattestek stilizált kígyószerű (indás) motívummal** 22. Győr-Téglavető dűlő 696. sír; 38. Komarno-Lodenice/Révkomárom-Hajógyár 72. sír; 48. Nusfalau/Szilágynagyfalu 12. halom; 75. Tatárszentgyörgy; 86. Zemun-Zemun Polja / Zimony

1. „R-motívumos” szíjvég; 2. pikkelydíszes szíjvég; 3. pikkelydíszes övveret; 4. pikkelydíszes csat; 5. gyöngysordíszes szíjvég; 6. gyöngysordíszes övveret;

2a. Ártánd–Kapitány dűlő–Róth tanya 53, 56. sír: 3, 1; 5. Biatorbágy–Budapark 373. sír: 6; 10. Čelarevo / Dunacséb 361. sír és szórv.: 1, 2, 4; 11. Čenej–Novi Sab / Csenej 1. sír: 1, 3; 13. Cikó 519. és C/3 (559) sír: 2, 3; 14. Csongrád–Máma 11. sír: ?; 15. Csongrád–Mezőgazdasági Szakiskola 7. sír: ?; 16. Dévaványa 14. sír: 6; 17. Devínská Nová Ves / Dévényújfalu 222. sír: 2; 19. Gátér 222. sír: 6; 20. Gyomaendrőd–Szigetvári tanya 44. sír: 6; 22. Győr–Téglavető dűlő 270. sír: 3; 23. Halimba–I. 147, 222. sír: 3, 1; 24. Halimba–II. Lőrintei út 1. sír: 2, 6; 25. Homokmégy–Halom 48, 49. és 150. sír: 1, 6; 26. Jászapáti–Nagyszállás út 121. sír: 1, 3; 27. Jutas (Veszprém–) 28. sír: 2; 30. Kaposvár–Toponár 40. sz. őrház 40. sír: 1; 34. Kiskőrös–Pohibuj–Mackó dűlő 62. sír: 1, 3, 4; 38. Komarno–J. Váradiho u. / Révkomárom–Váradi J. u. 21. sír: 6; 39. Komarno–Lodenice / Révkomárom–Hajógyár 33, 78. sír: 1, 3; 41. Magyarország–ismeretlen lh.: 1; 42. Mali Idjos / Kishegyes 4. és 6. sír: 1, 6; 43. Mártély 2. sír: 2; 46. Mödling–Goldene Stiege 140. sír: 1, 3; 47. Moravica–Stara Moravica / Ómoravica–Koplaló 183. sír: 1; 49. Öcsöd–59a lh. 18. sír: 1; 51. Pilismarót–Basaharc 6. sír: 6; 52. Prága–ismeretlen lh.: 2; 54. Ripnjev–I. szórv.: 1; 55. Šal’ a-Duslo / Vágsellye 63. és 150. sír: 1, 3; 56. Sárka ? (Prága–) - ismeretlen lh. szórv.: 2; 57. Siófok–Balatonkiliti 65. sír: 3; 59. Spišské Tomášovce / Szepesvárfalva szórv.: 1; 61. Szarvas–68. lh. (Grexa–téglagyár) 390. sír: 3; 62. Szarvas–75. lh. (Rózsa–halom) 80. és 88. sír: 6; 65. Szeged–Fehértó A 168. sír: 1; 66. Szeged–Kundomb 140 sír: 6; 68. Szentes–Kaján 143. sír: 4; 69. Szentes–Lapistó 15. és 23. sír: 6; 1, 6; 70. Szentes–Nagyhegy (Juhász J. szőlője) 126. sír: 1, 3; 71. Szirák 39. sír: 3; 72. Szob 85. és 88. sír: 6; 73. Táp–Borbapuszta 26. sír: 1, 3; 74. Tápé–Kerekgyöp szórv.: 6; 76. Tolna megye E sír ?; 2; 77. Üllő–I. 178. sír: 6; 79. Varkó környéke, szórv.: 5; 80. Vedresháza (Tiszasziget–Őszentiván–) 13. sír: 1; 82. Vörs–Papkert B 259, 307, 314, 397, 417, 434, 455, 468, 576. sír: 1, 3, 6; 83. Wimm 36 sír: 1; 87. Zwölfaxing–I. 61. sír: 1, 3, 4; 88. Zwölfaxing–II. 5. sír: 1.

3. térkép. Kígyó- és pikkelymotívumos lószerszámveretek

- 1. Kígyóábrázolásos lószerszámveretek;** 3. Balmazújváros–Hortobágy–Árkus 24, 27. sír; 8. Budakalász–Dunapart 200. sír; 30. Kaposvár–Toponár–40. Őrház 39, 52. sír;
- 2. Pikkelymotívumos lószerszámveretek;** 3. Balmazújváros–Hortobágy–Árkus 24. sír; 4. Bernolákovol/Cseklész 34. sír; 6. Brno–Líšeň; 17. Devínska Nová Ves/Dévényújfalu 842. sír; 28. Kal; 29. Kaposmérő–Agyagbánya 80. sír; 30. Kaposvár 33. sz. lh. (Kaposvár–Toponár–40. Őrház) 14. sír; 37. Komarno–Hadovce/Révkomárom–Gadóc(i út) 12, 23, 24. sír; 39. Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár 9, 33, 71, 78, 87, 89, 101, 145, 153. sír; 53. Radvaň nad Dunajom–Žitavská Tůň/Dunaradvány–Zsitvatő 10, 31. sír; 60. Štúrovo/Párkány 5. sír; 81. Vojka–Brdasica/Vajka 2. sír; 82. Vörs–Papkert B 378. sír;
- 3. Pikkelydész-utánzatos szíjvég;** 39. Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár 78. sír;
- 4. Pikkelydészes kúp alakú lószerszámdész;** 18. Feketić–Ciglanai/Bácsfeketehegy; 39. Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár 114. sír;
- 5. Pikkelydész nagyfalerán;** 29. Kaposmérő–Agyagbánya 80. sír; 39. Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár 149. sír

DAS SCHLANGENMOTIV IN DER HINTERLASSENSCHAFT DES GREIFEN-RANKEN-ETHNIKUMS (Resümee)

Einen verhältnismäßig engefaßten Kreis der archäologischen Hinterlassenschaft des awarischen Zeitalters bilden die an verschiedenen Schmuckgegenständen (Hals- und Armringen), an den Gürtel- und Pferdegeschirrbeschlägen erscheinenden Schlangendarstellungen. Die Mehrzahl der Funde, die sich damit verbinden lassen, ist spätawarenzeitlich, gehört zur Hinterlassenschaft der Greifen-Ranken-Bevölkerung; zu finden sind sie aber auch im früheren Zeitraum des Aufenthaltes der Awaren im Karpatenbecken.

Über die Vorstellungen, die die awarenzeitliche Bevölkerung mit der Schlangengestalt verband, besitzen wir keine exakten Kenntnisse. Laut Zeugnis der unterschiedlichen folkloristischen Überlieferungen jedoch dürften darin sowohl die aus Asien mitgebrachten Glaubensvorstellungen, als auch die in Europa vorherrschende (in griechisch-römischen Mythen weiterletende) antike Auffassung über die Heilkraft der Schlange (Äskulap-Kult) eine Rolle gespielt haben.

Das Schlangensopfer muß ein sehr seltenes Bestattungszeremoniell gewesen sein (Gyönk-Vásártér őt, Vác-Kavicsbánya). Die einst zweifellos nicht nur an der Tracht, sondern auch an den Gebrauchsgegenständen erscheinenden Schlangendarstellungen sind an den archäologischen Funden wirklichkeitsgetreu und in stilisierter Form zu sehen. Sie verkörperten die mit den Reptilien verknüpfte Wehr- und Schutzfunktion, dienten eventuell als die Kraft des Totemtieres symbolisierendes Machtzeichen.

Byzantinische Schnallen mit Schlangendarstellungen und Armringe mit Schlangenköpfen gehörten zur typischen Hinterlassenschaft des Ethnikums der Keszthely-Kultur, in der sich die spätantiken Traditionen widerspiegeln. Derselbe antike Einfluß ist an den „Fürstengräbern“ vom Ende des 7. Jh. zu beobachten (Cibakháza, Kiskőrös-Vágóhíd), und auch an einem heute noch unveröffentlichten Armringfragment (Budakalász-Dunapart). Den in Zalakomár zum Vorschein gelangten Halsring mit Schlangenkopfen hatte in der ersten Hälfte des 9. Jh. ein Adlige getragen.

Von den spätawarenzeitlichen Riemenzungen mit sog. „R-Motiv“ kann angenommen werden, daß sie eine sich in den eigenen Schwanz beißende Schlange darstellen. Auch die Mehrzahl der Gürtelbeschläge mit Schuppenverzierung deutet vermutlich auf Schlangen hin. Bekannt sind zwei verschiedene Gürtelbeschlagtypen mit Tierkampfszene, die Darstellung einer sich um einen Vogel Greif windenden Schlange (Szeged-Átokháza-Bilisics, Halimba, Szebény; Mikulcice).

Auf dem 2. Krug des Schatzes von Nagyszenmiklós erscheinen die Medaillonabbildungen in einem schuppenverzierten Rahmen (von sich windenden Schlangen umgebene Fläche).

Die auf die awarenzeitliche, Schlangenverehrung hindeutenden Gegenstände gehörten zur materiellen Hinterlassenschaft fast jeder Gesellschaftsschicht, müssen demnach enger Bestandteil ihrer Glaubenswelt gewesen sein. Dennoch hat es zwischen den verschiedenen, an Schlangen anknüpfenden Glaubensvorstellungen wohl nicht unbedingt eine straffe Verbindung gegeben: jeweils andere ethnische Gruppen dürften in den unterschiedlichen historischen Zeitaltern der Interpretierung ein und derselben Erscheinung ein jeweils anderes Gewicht beigemessen haben.

József Szentpéteri

Abb. 1

1: Komitat Tolna, Streufund, 2: Győr–Téglavető dűlő, Grab 608, 3: Pécs–Gyárváros, 4: Keszthely, 5–6: Keszthely–Dobogó, 7: Szeged–Makkoserdő, Grab 44

Abb. 2

1–3: Keszthely–Umgebung, 4: Környe, Grab 152, 5: Kiskőrös–Vágóhídi dűlő, Grab IV.

6: Aradac–Mecka/Aradka

Abb. 3

1. Cibakháza, 2: Zalakomár–Lesvári dűlő, Grab 225

Abb. 4

1: Szeged–Átokháza–Bilistics, Grab 1, 2: Mikulčice–Stepnice, Streufund, 3: Devínska Nova Ves/Dévényújfalú, Grab 226, 4: Balmazújváros–Hortobágy–Árkus, Grab 24, 5: Kaposvár–Toponár, Grab 39,

6–7: Kaposvár–Toponár, Grab 52

Abb. 5

1: Záhorská Bystrica/Pozsonybeszterce, Grab 260, 2: Szob, Grab 38, 3: Szirák, Grab 41, 4: Szebény I., Grab 128, 5: Budapest–Tihanyi tér, Grab 3, 6: Alattán–Tulát, Grab 214, 7: Alattán–Tulát, Grab 557, 8: Bóly–Sziebertpuszta B, Grab 61, 9: Szentés–Nagyhegy, Grab 32, 10: Štúrovo/Párkány, Grab 222

Abb. 6

1: Michelsdorf, Grab I, 2: Nusfalau/Szilágynagyfalú, 3: Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár, Grab 72, 4: Zemun–Zemun Polje/Zimory, 5: Győr–Téglavető dűlő, Grab 696

Abb. 7

1: Budakalász–Dunapart, Grab 80, 2: Prag, Streufund, 3: Jutas, Grab 28

Abb. 8

1–3: Jászapáti–Nagyállás út, Grab 121, 4–7: Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár, Grab 78, 8–9: Zwölfaxing–II., Grab 5, 10–13: Cenej–Novi Sad/Csenej, Grab 1

Abb. 9

1–3: Mödling–Goldene Stiege, Grab 140, 4: Spišské Tomášovce/Szentestamásfalva, Streufund, 5–9: Zwölfaxing–I., Grab 61, 10–13: Táp–Borbapuszta, Grab 26, 14–15: Vörs–Papkert B, Grab 314, 16–19: Vörs–Papkert B, Grab 259

Abb. 10

1: Halimba–I., Grab 222, 2: Wimm, Grab 36, 3: Ripnjev–I., Streufund, 4: Kaposvár–Toponár, Grab 40, 5: Szeged–Fehértó A, Grab 168, 6–9: Kiskőrös–Pohibuj–Mackó dűlő, Grab 62, 10–11: Vörs–Papkert B, Grab 468, 12–13: Vedresháza, Grab 13

Abb. 11

1: Šal'a–Duslo/Vágsellye, Grab 63, 2–3: Mali Idjos/Kishegyes, Grab 4, 4: Celarevo/Dunacséb, Streufund, 5–8: Homokméggy–Halom, Grab 49, 9–10: Szentés–Lapistó, Grab 23

Abb. 12

1: Devínska Nova Ves/Dévényújfalú, Grab 222, 2–3: Vörs–Papkert B, Grab 307, 4: Vörs–Papkert B, Grab 434, 5: Mártély, Grab 2, 6–7: Halimba–II. Lőrintei út, Grab 1, 8–10: Cikó, Grab C13 (559), 11–12: Celarevo/Dunacséb, Grab 361, 13: Unbekannter Fundort (Sárka?), Streufund, 14: Komitat Tolna, Grab E?, 15: Umgebung von Warschau, Streufund

Abb. 13

1: Szentés–Kaján, Grab 143, 2, 7: Vörs–Papkert B, Grab 576, 3: Vörs–Papkert B, Grab 417, 4: Komarno–Lodanica/Révkomárom–Hajógyár, Grab 33, 5: Győr–Téglavető dűlő, Grab 270, 6: Biatorbágy–Budapark, Grab 373, 8: Mali Idjos/Kishegyes, Grab 6, 9: Vörs–Papkert B, Grab 397, 10–12: Gyomaendrőd–Szigetvári tanya, Grab 44, 13, 19: Vörs–Papkert B, Grab 417, 14: Cikó, Grab 519, 15, 20: Pilismarót–Basaharc, Grab 6, 16, 21: Vörs–Papkert B, Grab 455, 17, 22: Szob, Grab 88, 18, 23: Szob, Grab 85, 24: Dévaványa, Grab 14, 25: Gátér, Grab 222

Abb. 14

1: Vörs–Papkert B, Grab 378, 2: Komarno–Lodanica/Révkomárom–Hajógyár, Grab 9, 3: Bernolákovo/Cseklész, Grab 34, 4: Vojka–Brdasica/Vajka, Grab 2, 5: Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár, Grab 89, 6: Radvan nad Dunajom–Žitavská Tõni/Dunaradvány–Zsitvató, Grab 31, 7: Brno–Líšen, Streufund, 8: Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár, Grab 71, 9: Radvan nad Dunajom–Žitavská Tõni/Dunaradvány–Zsitvató, Grab 10, 10: Štúrovo/Párkány, Grab 5, 11: Kal, Streufund, 12: Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár, Grab 87

Abb. 15

1–2: Komarno–Hadovce/Révkomárom–Gadóci út), Grab 24,

- 3: Komarno–Hadovce/Révkomárom–Gadóc(i út), Grab 23, 4: Komarno–Hadovce/Révkomárom–Gadóc(i út), Grab 12, 5: Kaposvár, Fundort Nr. 33 = Kaposvár–Toponár, Grab 14, 6: Üllő I., Grab 151, 7: Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár, Grab 78, 8: Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár, Grab 33, 9: Feketić–Ciglanal/Bácsfeketehegy

Abb. 16

Der „siegreiche Fürst“ im Medaillon mit Schuppenmotiv auf dem 2. Krug des Schatzes von Nagyszentmiklós (nach Gy. László–I. Rácz 1977. Abb. 1)

1. Karte: Bestattungen mit Schlangenopfer und die im Text erwähnten Funde mit Schlangendarstellungen

- 1 Bestattungen mit Schlangenopfer** 21. Gyöng–Vásártér út 277. Grab; 78. Vác–Kavicsbánya 366. Grab.
2 Bizánci Byzantinische Schnallen 22. Győr–Téglavető dűll 608. Grab; 31. Keszthely; 32. Keszthely–Dobogó; 50. Pécs–Gyárváros; 67. Szeged–Makkoserdő 144. Grab; 76. Komitat Tolna
3 Blecharmringe mit Schlangenköpfen 33. Gegend um Keszthely 4 Armringe mit Schlangenköpfen
 8. Budakalász–Dunapart 572. Grab; 40. Környe 152. Grab; 35. Kiskőrös–Vágóhídi dűll IV. Grab; 12. Cibakháza
5 Halsring mit Schlangenköpfen 85. Zalakomár–Lesvári dűll 225. Grab
6 Gürtelbeschläge mit Schlangendarstellung 17. Devinska Nová Ves (Dévényújfalu 226. Grab; 36. Klárafalva–Vasút u. 11. Grab
7 Gürtelbeschläge mit Tierkampfszenen 23. Halimba–I. 60. Grab; 45. Mikulčice–Stepnice; 63. Szebény–I. 29. Grab; 64. Szeged–Átokháza–Bilisics 1. Grab
8 Schnallenöse, Riemenverteiler 2. Aradac–Mecka / Aradka Streufund; 44. Micheldorf I. Grab; 63. Szebény–I. 128. Grab; 71. Szirák 41. Grab; 72. Szob 38. Grab; 84. Záhorská Bystrica/Pozsonybeszterce 260. Grab
9 Riemenzunge mit stilisiertem Schlangemotiv 8. Budakalász–Dunapart 80. Grab
10 Gürtelbeschläge mit stilisiertem Schlangemotiv 1. Alattán–Tulát 214. und 557. Grab; 6. Bóly–Sziebert puszta B 61. Grab; 9. Budapest–Tihanyi tér 3. Grab; 60. Sütörol/Párkány 222. Grab; 61. Szarvas–68. lh. 78. Grab; 7
 0. Szentés–Nagyhegy 32. Grab
11 Schnallenkörper mit stilisierten schlangenartigen Motiv (Ranken) 22. Győr–Téglavető dűll 696. Grab; 38. Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár 72. Grab; 48. Nusfalau/Szildáynagyfalu 12. halom; 75. Tatárszentgyörgy; 86. Zemun–Zemun Polja / Zimony

2. Karte: Gürtelbeschläge mit Schuppenmotiv (Perlreihenverzierung)

- 1. Riemenzunge mit „R-Motiv“; 2. Riemenzunge schuppenverz.; 3. Gürtelbeschlag schuppenverz.; 4. Schnalle schuppenverz.; 5. Riemenzunge perlreihenverz.; 6. Gürtelbeschlag perlreihenverz.;**
 2a. Ártánd–Kapitány dűll–Róth tanya 53, 56. Grab: 3, 1; 5. Biatorbágy–Budapark 373. Grab: 6; 10. Čelarevo / Dunacséb 361. Grab und Streufund: 1, 2, 4; 11. Čenej–Novi Sad / Csenej 1. Grab: 1, 3; 13. Cikó 519. und C13 (559) Grab: 2, 3; 14. Csongrád–Máma 11. Grab: ?; 15. Csongrád–Mezőgazdasági Szakiskola 7. Grab: ?; 16. Dévaványa 14. Grab: 6; 17. Devínská Nová Ves / Dévényújfalu 222. Grab: 2; 19. Gátér 222. Grab: 6; 20. Gyomaendrőd–Szigetvári tanya 44. Grab: 6; 22. Győr–Téglavető dűll 270. Grab: 3; 23. Halimba–I. 147, 222. Grab: 3, 1; 24. Halimba–II. Lőrintei út 1. Grab: 2, 6; 25. Homokmégy–Halom 48, 49. und 150. Grab: 1, 6; 26. Jászapati–Nagyszállás út 121. Grab: 1, 3; 27. Jutas (Veszprém–) 28. Grab: 2; 30. Kaposvár–Toponár 40. Wachhaus Nr. 40. Grab: 1; 34. Kiskőrös–Pohibuj–Mackó dűll 62. Grab: 1, 3, 4; 38. Komarno–J. Váradího u. / Révkomárom–Váradí J. u. 21. Grab: 6; 39. Komarno–Lodenice / Révkomárom–Hajógyár 33, 78. Grab: 1, 3; 41. Unbekannter Fundort in Ungarn: 1; 42. Malí Idjos / Kishegyes 4. und 6. Grab: 1, 6; 43. Mártély 2. Grab: 2; 46. Mödling–Goldene Stiege 140. Grab: 1, 3; 47. Moravica–Stara Moravica / Ómoravica–Koplató 183. Grab: 1; 49. Őcsöd–Fundort 59a, 18. Grab: 1; 51. Pilismarót–Basahar 6. Grab: 6; 52. Prag–unbekannter Fundort: 2; 54. Ripnjev–I. Streufund: 1; 55. Šal'a–Duslo / Vágsellye 63. und 150. Grab: 1, 3; 56. Sárka ? - unbekannter Fundort Streufund: 2; 57. Siófok–Balatonkiliti 65. Grab: 3; 59. Spišské Tomášovce / Szepesamásfalva Streufund: 1; 61. Szarvas–68. Fundort (Grexa–téglagyár) 390. Grab: 3; 62. Szarvas–75. Fundort (Rózsa–halom) 80. und 88. Grab: 6; 65. Szeged–Fehértó A 168. Grab: 1; 66. Szeged–Kundomb 140 Grab: 6; 68. Szentés–Kaján 143. Grab: 4; 69. Szentés–Lapító 15. und 23. Grab: 6; 1, 6; 70. Szentés–Nagyhegy (Weingarten des J. Juhász) 126. Grab: 1, 3; 71. Szirák 39. Grab: 3; 72. Szob 85. und 88. Grab: 6; 73. Táp–Borbapuszta 26. Grab: 1, 3; 74. Tápé–Kerekgyöp Streufund: 6; 76. Komitat Tolna, Grab E?: 2; 77. Üllő–I. 178. Grab: 6; 79. Umgebung von Warschau, Streufund: 5; 80. Vedresháza (Tiszasziget–Őszentiván–) 13. Grab: 1; 82. Vörs–Papkert B 259, 307, 314, 397, 417, 434, 455, 468, 576. Grab: 1, 3, 6; 83. Wimm 36 Grab: 1; 87. Zwölfaxing–I. 61. Grab: 1, 3, 4; 88. Zwölfaxing–II. 5. Grab: 1.

3. Karte: Pferdegeschirrbeschläge mit Schlangen- und Schuppenmotiv

1. Pferdegeschirrbeschläge mit Schlangendarstellung

3. Balmazújváros–Hortobágy–Árkus 24, 27. Grab; 8. Budakalász–Dunapart 200. Grab; 30. Kaposvár–Toponár, Wachhaus Nr. 40. Grab 39, 52; 2. Pferdegeschirrbeschläge mit Schuppenmotiv;

3. Balmazújváros–Hortobágy–Árkus 24. Grab; 4. Bernolákovo/Cseklész 34. Grab; 6. Brno–Lišen;
 17. Devínska Nová Ves/Dévényújfalú 842. Grab; 28. Kal; 29. Kaposmérő–Agyagbánya 80. Grab;
 30. Kaposvár 33. sz. Fundort (Kaposvár–Toponár, Wachhaus Nr. 40) Grab 14;
 37. Komarno–Hadovce/Révkomárom–Gadóc(i út) 12, 23, 24. Grab; 39.
 Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár 9, 33, 71, 78, 87, 89, 101, 145, 153. Grab; 53. Radvan nad
 Dunajom–Žitavská Tůň/Dunaradvány–Zsitvatő 10, 31. Grab; 60. Štúrovo/Párkány 5. Grab;
 81. Vojka–Brđasica/Vajka 2. Grab; 82. Vörs–Papkert B 378. Grab; **3. Riemenzunge mit
 Schuppenmotiv-Imitation**; 39. Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár 78. Grab; **4. Kegelförmiger
 Pferdegeschirrschmuck mit Schuppenmotiv**; 18. Feketič–CiglanalBácsfeketehegy;
 39. Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár 114. Grab; **5. Große Phalaere mit Schuppenverzierung**;
 29. Kaposmérő–Agyagbánya 80. Grab; 39. Komarno–Lodenice/Révkomárom–Hajógyár 149. Grab

МОТИВ ЗМЕИ НА ПАМЯТНИКАХ КРУГА ГРИФОНА И ЛОЗЫ

(Резюме)

Относительно узкий круг археологических находок аварского времени украшает изображение змеи. Это различные украшения (гривны и браслеты), а также накладки пояса и сбри. Большинство таких находок датируются позднеаварским временем, эпохой этнической группы с изображением грифона и лозы, но есть среди них и более ранние.

У нас нет точных сведений о представлениях аварских племен о змее, но в них – судя по памятникам фольклора – могли играть роль как верования, принесенные из Азии, так и европейские (греко-римские мифы) античные представления (культ Эскулапа).

Жертвоприношение змеи должно было быть весьма редким обычаем в погребальном обряде (Дёнк-Вашартер ут, Вац-Кавичбана). Изображения змеи, появившиеся в свое время вероятно не только на предметах одежды, но и на бытовых вещах, на археологических находках известны как в стилизованной, так и в реалистической форме. В этих предметах выражена апотропеическая роль, связанная с пресмыкающимися, возможно они служили регалиями, символизировавшими силу животного-тотема.

Характерными предметами культуры Кестхей, хранившей античные традиции, являются византийские пряжки с изображением змеи и браслеты со змеевидными концами. Это же античное влияние чувствуется на “княжеских находках” конца VII века (Цибакхаза, Кишкёрёш-Вагохид). В первой половине IX в. браслет со змеевидными концами носила знатная женщина, погребенная в Залакомаре.

Так называемые наконечники поясов с “мотивом R” вероятно изображают змею, кусающую собственный хвост. Большинство поясных накладок с чешуйчатым изображением тоже повидимому связано со змеями. Известно два типа накладок, изображающих борьбу животных, со змеем, душащим грифона (Сегед-Атохаза-Билишич, Халимба, Себень, Микулчице).

Изображения в медальонах на кувшине 2 клада из Надьсентмиклоша выполнены в чешуйчатой рамке (на плоскости, ограниченной извивающимися змеями).

Предметы, указывающие на культ змеи, в аварское время представлены на предметах материальной культуры почти всех общественных слоев. Они повидимому были органической частью верований эпохи. Однако вряд ли существовала тесная связь между различными слоями верований, связанных со змеями: различные этнические группы в различных географических регионах акцентировали по разному интерпретацию одного и того же явления.

Йожеф Сентпетери

Рис. 1. 1: область Толна, случайная находка, 2: Дёр-Теглаветё дюлё погреб. 608, 3: Печ-Дярварош, 4: Кестхей, 5-6: Кестхей-Добого, 7: Сегед-Маккошердё погреб. 44.

Рис. 2. 1–3: Кестхей-видек, 4: Кёрне погреб. 152, 5: Кишкёрёш-Вагохиди дюлө погреб. IV, 6: Арадац-Мечка/Арадка

Рис. 3. 1: Цибакхаза, 2: Залакомар-Лешвари дюлө погреб. 225.

Рис. 4. 1: Сегед-Атокхаза-Билишич погреб. 1, 2: Микулчице-Степнице случайная находка, 3: Девинска Нова Вес/Девеньюфалу погреб. 226, 4: Балмазуйварош-Хортобадь-Аркуш погреб. 24, 5: Капошвар-Топонар погреб. 39, 6-7: Капошвар-Топонар погреб. 52.

Рис. 5. 1: Захорска Бистрица/Пожоньбестерце погреб. 260, 2: Соб погреб. 38, 3: Сирак погреб. 41, 4: Себень I погреб. 128; 5: Будапешт-Тихани тер погреб. 3, 6: Алаттян-Тулат погреб. 214, 7: Алаттян-Тулат погреб. 557, 8: Бой-Сибертпуста В погреб. 61, 9: Сентеш-Надьхедь погреб. 32, 10: Штурово/Паркань погреб. 222

Рис. 6. 1: Михелсдорф I. погреб. 2, 2: Нусфалау/Силадьнадьфалу, 3: Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 72, 4: Земун-Земун Полье/Зимонь, 5: Дёр-Теглаветё дюлө погреб. 696.

Рис. 7. 1: Будакалас-Дунапарт погреб. 80, 2: Прага случайная находка, 3: Юташ погреб. 28.

Рис. 8. 1–3: Ясапати-Надьаллаш ут погреб. 121, 4–7: Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 7, 8-9: Цвёлфаксинг-II погреб. 5, 10-13: Ченей-Нови Сад/Ченей погреб. 1.

Рис. 9. 1–3: Мёдлинг-Голдене Штиге погреб. 140, 4: Спишке Томашовце/Сепештамашфалва случайная находка, 5–9: Цвёлфаксинг-I погреб. 61, 10–13: Тап-Борбашпуста погреб. 26, 14-15: Вёрш-Папкерт В погреб. 314, 16-19: Вёрш-Папкерт В погреб. 259.

Рис. 10. 1: Халимба-I погреб. 222, 2: Вимм погреб. 36, 3: Рипнев-I случайная находка, 4: Капошвар-Топонар погреб. 40, 5: Сегед-Фехерто А погреб. 168, 6–9: Кишкёрёш-Похибуй-Мацко дюлө погреб. 62, 10-11: Вёрш-Папкерт погреб. 468, 12-13: Ведрешхаза погреб. 13.

Рис. 11. 1: Шал'а-Душло/Вагшейе погреб. 63, 2-3: Мали Идьош/Кишхедеш погреб. 4, 4: Челарево/Дуначев случайная находка, 5–8: Хомокмедь-Халом погреб. 49, 9-10: Сентеш-Лацишто погреб. 23.

Рис. 12. 1: Девинска Нова Вес/Девеньюфалу погреб. 222, 2-3: Вёрш-Папкерт В погреб. 307, 4: Вёрш-Папкерт В погреб. 434, 5: Мартей погреб. 2, 6-7: Халимба-II Лёринтеи ут погреб. 1, 8–10: Цико С/3 (погреб. 559), 11-12: Челарево/Дуначев погреб. 361, 13: неизвестное местонахождение (Шарка ?) случайная находка, 14: область Толна погреб. Е 9, 15: окрестности Варшавы, случайная находка

Рис. 13. 1: Сентеш-Каян погреб. 143, 2, 7: Вёрш-Папкерт В погреб. 576, 3: Вёрш-Папкерт В погреб. 417, 4: Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 33, 5: Дёр-Теглаветё дюлө погреб. 270, 6: Биаторбадь-Будапарк погреб. 373, 8: Мали Идьош/Кишхедеш погреб. 6, 9: Вёрш-Папкерт В погреб. 397, 10–12: Дёмаэндрёд-Сигетвари тания погреб. 44, 13, 19: Вёрш-Папкерт В погреб. 417, 14: Цико погреб. 519, 15, 20: Пилишмарот-Башахарц погреб. 6, 16, 21: Вёрш-Папкерт В погреб. 455, 17-22: Соб погреб. 88, 18, 23: Соб погреб. 85, 24: Девавана погреб. 14, 25: Гатер погреб. 222.

Рис. 14. 1: Вёрш-Папкерт В погреб. 378, 2: Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 9, 3: Бернолаково/Чеклес погреб. 34, 4: Войка-Брдашица/Вайка погреб. 2, 5: Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 89, 6: Радван над Дунайом-Житавска Тон/Дунарадвань-Житватё погреб. 31, 7: Брно-Лишен случайная находка, 8: Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 71, 9: Радван над Дунайом-Житавска Тон/Дунарадвань-Житватё погреб. 10, 10: Штурово/Паркань погреб. 10, 11: Кал случайная находка, 12: Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 87.

Рис. 15. 1-2: Комарно-Хадовце/Ревкомаром-Гадоц погреб. 24, 3: Комарно-Хадовце/Ревкомаром-Гадоц погреб. 23, 4: Комарно-Хадовце/Ревкомаром-Гадоц погреб. 12, 5: Капошвар местонахождение 33 = Капошвар-Топонар погреб. 14, 6: Юллё I. погреб. 151, 7: Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 78, 8: там же погреб. 33, 9: Фекетич-Циглана/Бацфeketехедь

Рис. 16. "Князь-победитель" в медальоне с чешуйчатым украшением на кувшине 2 клада из Надьсентмиклоша (по László Gy. – Rácz I. 1977, рис. 1)

Карта 1: Погребения со змеями и находки с изображениями змей, упомянутые в тексте

1. Погребения со змеями

21 Дёнк-Вашартер ут погреб. 277

78 Вац-Кавичбана погреб. 366

2. Византийские пряжки

22 Дёр-Теглаветё дюлё погреб. 608

31 Кестхей

32 Кестхей-Добого

50 Печ-Дярварош

67 Сегед-Маккошердё

76 область Толна

3. Пластинчатые браслеты с изображением змеи

33 Окрестности Кестхей

4. Браслеты с изображением змеи

40 Кёрне погреб. 40

35 Кишкёрёш-Вагохиди дюлё погреб. IV

12 Цибакхаза

5. Гривна с изображением змеи

85 Залакомар-Лешвари дюлё погреб. 225

6. Поясные накладки с изображением змеи

17 Девинска Нова Вес/Девеньуйфалу погреб. 226

36 Кларафалва-Вашут у. погреб. 11

7. Поясные накладки с изображением борьбы животных

23 Халимба-I погреб. 60

45 Микулчице-Степнице

63 Себень-I погреб. 29

64 Сегед-Атокхаза-Билишич погреб. 1

8. Рамка пряжки, детали пояса

2 Арадац-Мечка/Арадка случайная находка

44 Михелсдорф погреб. 1

63 Себень-I погреб. 128

71 Сирак погреб. 41

72 Соб погреб. 38

84 Захорска Бистрица/Пожоньбестерце погреб. 260

9. Наконечник пояса со стилизованным мотивом змеи

8 Будакалас-Дунапарт погреб. 80

10. Поясные накладки со стилизованным мотивом змеи

1 Алаттян-Тулат погреб. 214 и 557

6 Бой-Сиберт пуста В погреб. 61

- 9 Будапешт-Тихани тер погреб. 3
- 60 Штурово/Паркань погреб. 222
- 61 Сарваш-местонахождение 68 погреб. 78
- 70 Сентеш-местонахождение 68 погреб. 78
- 70 Сентеш-Надьхедь погреб. 32

11. Основания пряжек со стилизованным змеобразным (лоза) мотивом

- 22. Дёр-Теглаветё дюлё погреб. 696
- 38. Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 72
- 58. Нусфалау/Силадьнадьфалу
- 75. Татарсентдёрдь
- 86. Земун-Земун Полье/Зимонь

Карта 2: Поясные накладки с чешуйчатым мотивом

- 1. Поясной наконечник с мотивом "R"
- 2. Поясной наконечник с чешуйчатым орнаментом
- 3. Поясная накладка с чешуйчатым орнаментом
- 4. Пряжка с чешуйчатым орнаментом
- 5. Поясной наконечник с бисерным орнаментом
- 6. Поясная накладка с бисерным орнаментом
- 5. Биаторбадь-Будапарк погреб. 373: 6
- 10. Челарево/Дуначев погреб. 361 и случайная находка: 1, 2, 4
- 11. Ченей-Нови Сад/Ченей погреб.: 1, 3
- 13. Цико погреб. 519 и С/3 (559): 2,3
- 14. Чонград-Мама погреб. 11: 6
- 15. Чонград-Мезёгаздашаги Сакишкола погреб. 7: 6
- 16. Деваваня погреб. 14: 6
- 17. Девинска Нова Вес/Девеньуйфалу погреб. 222: 2
- 19. Гатер погреб. 222: 6
- 20. Дёмаэндрёд-Сигетвари тая погреб. 44: 6
- 22. Дёр-Теглаветё дюлё погреб. 270: 3
- 23. Халимба-1 погреб. 147, 222: 3, 1
- 24. Халимба-11 Лёринтеи ут погреб. 1: 2, 6
- 25. Хомокмедь-Халом погреб. 48, 49, 150: 1, 6
- 26. Ясапати-Надьаллаш ут погреб. 121: 1, 3
- 27. Юташ погреб. 28: 2
- 30. Капошвар-Топонар 40. с. ёрхаз погреб. 40: 1
- 34. Кишкёрёш-Похибуй-Мацко дюлё погреб. 62: 1, 3, 4
- 38. Комарно-Й. Варадихо у., (Ревкомаром-Варади Й. у.) погреб. 21: 6
- 39. Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 33, 78: 1, 3
- 41. Венгрия, неизвестное местонахождение: 1
- 42. Мали Идьош/Кишхедеш погреб. 140: 1, 3
- 43. Мартей погреб. 2: 2
- 46. Мёдлинг-Голдене Штиге погреб. 140: 1, 3
- 47. Моравица-Стара Моравица/Оморавица-Коплало погреб. 183: 1
- 49. Ёчёд-59а погреб. 18: 1
- 51. Пилишмарот-Башахарц погреб. 6: 6
- 52. Прага: 2
- 54. Рипнев-1 случайная находка: 1

- 55. Шал'а-Душло/Вагшейе погреб. 63 и 150: 1, 3
- 56. Шарка? – неизвестное местонахождение; случайная находка: 2
- 57. Шиофок-Балатонкилити погреб. 65: 3
- 59. Спишке Томашовце/Сепештамашфалва случайная находка: 1
- 61. Сарваш-68 погреб. 390: 3
- 62. Сарваш-75 погреб. 80 и 88: 6
- 65. Сегед-Фехерто А погреб. 168: 1
- 66. Сегед-Кундомб погреб. 140: 6
- 68. Сентеш-Каян погреб. 143: 4
- 69. Сентеш-Лацишто погреб. 15 и 23: 6; 1, 6
- 70. Сентеш-Надьхедь (Юхас Й. сёлёе) погреб. 126: 1, 3
- 71. Сирак погреб. 39: 3
- 72. Соб погреб. 85 и 88: 6
- 73. Тап-Борбашпуста погреб. 26:1,3
- 74. Тапе-Керекдép случайная находка: 6
- 76. Область Толна погреб. Е?: 2
- 77. Юллé-I погреб. 178: 6
- 79. Окрестности Варшавы случайная находка: 5
- 80. Ведрешхаза погреб. 13: 1
- 82. Вёрш-Папкерт В погреб. 259, 307, 314, 397, 417, 434, 455, 486, 576: 1, 3, 6
- 83. Вимм: погреб. 35: 1
- 87. Цвёлфаксинг-I погреб. 61: 1, 3, 4
- 88. Цвёлфаксинг-II погреб. 5: 1

Карта 3: Накладки конской сбруи с чешуйчатым и змеиным мотивами

3. Балмазуиварош-Хортобадь-Аркуш погреб. 24, 27

1. Накладки конской сбруи с изображением змеи

30. Капошвар-Топонар-40 ёрхаз погреб. 39, 52

2. Накладки конской сбруи с чешуйчатым орнаментом

3. Балмазуиварош-Хортобадь-Аркуш погреб. 24

4. Вернолаково/Чеклес погреб. 34

7. Брно-Лисен

17. Девинска Нова Вес/Девеньуйфалу погреб.

28. Кал

29. Капошмерё-Адягбания погреб. 80

30. Капошвар-33 (Капошвар-Топонар-40. ёрхаз) погреб. 14

37. Комарно-Хадовце/Ревкомаром-Гадоц погреб. 12, 23, 24

39. Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 9, 33, 71, 78, 87, 89, 101, 145, 153

53. Радван над Дунаюм-Житавска Тон/Дунарадвань-Житватё погреб. 10, 31

60. Штурово/Паркань погреб. 5

77. Юллé-I погреб. 151

81. Войка-Брдашица/Вайка погреб. 2.

82. Вёрш-Папкерт В погреб. 378

3. Наконечник ремня с псевдо-чешуйчатым орнаментом

39. Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 78

4. Коническое украшение конской сбруи с чешуйчатым орнаментом

18. Фекетич-Циглана/Бачфeketехедь

39. Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 114

5. Чешуйчатый орнамент на большой фалере

29. Капошмерё-Адягбаня погреб. 80

39. Комарно-Лоданице/Ревкомаром-Хайодяр погреб. 149.

ÚJABB RÉGÉSZETI ADATOK CSONGRÁD MEGYE TERÜLETÉNEK 6–11. SZÁZADI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉHEZ. I.

LŐRINCZY GÁBOR–SZALONTAI CSABA

Bevezető

A mai Csongrád megye 4263 km²-nyi területéről több mint három évtizede 164 – különböző elnevezéssel jelölt – avar kori tárgy, sír ill. temetőegyüttes főbb régészeti jellemzőit tették közzé.¹ Az azóta eltelt időszakban számtalan új avar kori lelőhely vált ismertté, így ma mintegy 200 avar kori sírről, temetőrészletről van több-kevesebb információnk.² A szórványos leletek előkerülése, a hitelesítő-, a leletmentő-, valamint a ter-
vátások mellett az utóbbi 37 évben 6 lelőhelyről 36 síregyüttest tettek közzé.

1957-ben Csallány Dezső az *Átokháza-bilicsi* lelőhelyeket mutatta be.³ A rendelkezésre álló dokumentáció alapján a négy ásatáson előkerült 25 sír egymáshoz való viszonyát nem tudta megnyugtató módon tisztázni. A *Szegvár-Sápoldalon* feltárt kora avar kori sír publikálása kiváló lehetőséget nyújtott Bóna Istvánnak arra, hogy a kora avar kori tárgyi hagyatékát és temetkezési szokásait részletesen tárgyalja.⁴ Kürti Béla a *Csanylelek-felgyői határúton* előkerült sír leletanyagát mutatta be.⁵ Az *Eperjes-Csikós tábla* lelőhelyen avar település ásatásán négy avar kori sírt tárt fel, és tett közzé Bálint Csanád.⁶ Csongrád megye területéről legutóbb Lőrinczy Gábor publikált egy sírt.⁷ Tanulmányában a *Szegvár-oromdűlői* 1. sírt mutatta be.

A hetvenes évek végén Csongrád megyében is megkezdődtek az Avar Corpus munkálatai. Ennek köszönhetően a szegedi és a szentesi múzeum gyűjtőterületén feltárt régi lelőhelyek leletanyagát és dokumentációját sikerült elkészíteni és rendezni. E munkák tették lehetővé, hogy Török Gyula bemutassa és röviden ismertesse a *Csengele-feketealmi* temetőnek a háborúban összekeveredett leleteit.⁸ Időközben a Corpus-szal kapcsolatos munkálatok megakadtak⁹ és jelenleg nem lehet előre látni, mikorra lesznek készen a tervezett kötetek. Az Avar Corpus munkálatainak leállása készítette arra Madaras Lászlót, hogy önnálló kötetben közölje újra a *Szentes-kajáni* temető leleteit.¹⁰ Terjedelmi okok miatt a sírleírásoktól eltekintett, így nem minden esetben sikerült az eredeti publikációval¹¹ való ellentmondások feloldása. A temetőterkép és a leletanyag rajzos közzététele alapot ad a temető eddigieknél árnyaltabb értékeléséhez. Madaras László egy másik ta-

1 Csallány 1956.

2 A lelőhely-katalógusunkat tanulmányunk második részében tesszük közzé.

3 Csallány 1957.

4 Bóna 1979., 1980.

5 Kürti 1990.

6 Bálint 1991/a. 31–34.

7 Lőrinczy 1991.

8 Török 1980–81.

9 Madaras 1991. 5.

10 Madaras 1991.

11 Korek 1943.

nulmányában a *Szeged-Fehértó A és B* temető leleteiből közölt válogatást és elvégezte a két temető anyagának összehasonlító vizsgálatát, illetve közölte a két temető térképét.¹²

Meg kell említenünk, hogy az anyagközléseken kívül született néhány előzetes jelentés is. Hegedűs Katalin a *Szegvár-Szőlőkaján* végzett ásátását ismertette röviden bemutatta az előkerült leleteket és a temetkezési szokásokat.¹³ Kürti Béla a *Kiskundorozsma-Sziksóstó* lelőhelyen feltárt 14 avar temetkezés ismertetését végezte el.¹⁴

A megyei avar lelőhelyek és leletek bemutatásában fontos szerepet kaptak azok a helytörténeti monográfiák, amelyek egy-egy település határában előkerült régészeti leletek ismertetésére vállalkoztak. Természetesen e köteteknek nem volt célja az anyagközlés, ezért a bemutatott leletek elsősorban mint illusztrációs anyag értékelhetők. Sokkal jelentősebbnek véljük e munkák azon eredményeit, amelyek a lelőhelyek topográfiai azonosítására és pontosítására irányultak, illetve még közöletlen lelőhelyekről tájékoztatnak. Ennek köszönhetően számos, korábban ismert lelőhellyel kapcsolatos félreértés szűnt meg.¹⁵

Az utóbbi évtizedekben számos olyan tanulmány jelent meg a hazai és külföldi régészeti szakirodalomban, amely a temetkezési szokások, a tárgyi hagyaték, etnikai és történeti problémák stb. vizsgálatánál eddig közöletlen Csongrád megyei lelőhelyekről származó leleteket is említ és bemutat.¹⁶ Végezetül a Csongrád megyei avar kori leleteket is ismertető publikációk közül a kiállítási katalógusokat és albumokat kell kiemelniünk. Ezek a kiadványok gyakran tartalmazznak olyan leleteket, amelyeket korábban még sehol sem publikáltak.¹⁷

A Kárpát-medence kora Árpád-kori leletkataszterének összeállítása során megyénk területéről 146 – eltérő megnevezéssel ismertté vált – templom nélküli sír és temetőrészlet rövid ismertetését tették közzé.¹⁸ Egy részletesebb gyűjtés és az új lelőhelyek figyelembevételével ez a szám 1975-re elérte a 163-at.¹⁹ Jelenleg mintegy 220 a korszakba sorolható megyei temetők száma.²⁰

Az elmúlt évtizedekben számos, régebbi feltárások során előkerült temetkezés anyagát és dokumentációját tették közzé. A leletkataszter megjelenését követő évben közzétették a *Kiskundorozsma-Vöröshomok-dűlőben*, mélyszántás során megbolygatott magányos lovasírból származó leleteket.²¹ Itt került elő a megye második szablyamarkolatú kardja.

Az 50-es évek elején *Szeged-Óthalmon* előkerült újabb temetkezések ismertetése adta annak lehetőségét, hogy a múlt századi árvízvédelmi földmunkák során itt feltárt sírlele-

12 Madaras 1981.

13 Hegedűs 1979.

14 Kürti 1984.

15 Bóna 1965. 123.; Trogmayer 1971.; Trogmayer 1977.; Kürti 1983.; B. Nagy 1984.; Trogmayer 1984.; Kürti 1987.; Schef-fer 1991.

16 Például: Kovrig–Korek 1960. 276.; Csallány 1962. Taf. XV.; Csallány D. 1963. 33.; Fettich 1963.; Kralovánsky 1964., 1966. 95.; Garam 1969. 215., 220.; Kürti 1971.; Csallány D. 1972.; Csallány D. 1982.; B. Nagy 1974. 153.; Bálint 1975/a. 52–53.; Bálint 1976.; Garam 1978. 207.; Bóna 1979.; Szőke 1979.; B. Nagy 1980.; Bóna 1980.; Kürti 1980/a.; Garam 1981. 37.; Madaras 1981.; Garam 1982. 198.; Kürti 1982.; Bóna 1982–3. 118. Bálint 1983.; Kürti 1983/c.; Garam 1984. 88.; T. Szőnyi–Tomka 1985. 111., 112.; Kürti 1986.; Somogyi 1987.; Bóna 1987.; Nagy 1988.; Lőrinczy 1988.; Bálint 1990.; Fóthi 1991.; Somogyi 1991.; Kürti–Wicker 1991. 19.; Garam 1991.; Szalontai 1991. 464.; Garam 1992. 141–147.; Lőrinczy 1992. 164.; Némethi–Klíma 1992.; Bálint 1992. Taf. 56.; Vida 1992. 538.

17 László 1970.; Bálint 1973.; Avarok 1985.; Az avarok kincsei. Bp. 1986.; Germanen 1988.; Kürti–Lőrinczy 1991.

18 Fehér–Éry–Kralovánsky 1962.

19 Bálint 1975., 1991.

20 Természetesen mind az avar, mind pedig a 10–11. századi lelőhelyek száma a régi feltárások azonosítása és helyszínelése során módosulhat.

21 Bálint 1963.

teket szakszerűen közétegyék és a két temetőrészlet egymáshoz való viszonyát tisztázzák. Az ismertté vált 18 temetkezés egy hosszabb ideig használt temetőhöz tartozott.²² Az előkerülés körülményeit is bemutatva közölték a mai *Bordány* területén 1930-ban talált és megmentett 10. századi lovassír leleteit.²³ A *Hódmezővásárhely-Kopáncs-Szentitánya* területén feltárt női sír (amelynek leletei a II. világháború idején elvesztek) dokumentációjának közzététele fontos adalék a 10. századi női viselet rekonstrukciójához.²⁴ A Csallány Gábor által *Nagytőke-Jámborhalom* feltárt temetőrészlet 23 temetkezésének rövid, leltárszerű ismertetését tették közé.²⁵

Az elmúlt 30 év során megindult temetőásatásokról folyamatosan jelentek meg előzetes közlemények ill. feldolgozások. Leletmentés és hitelesítő ásátás során ismertté vált sírokat és temetőrészleteket publikált az ásatójuk *Szatymaz-Jánosszállás-Katonapartról, Gáboros-Bocskai útról*, ill. *Eperjes-Takács tábla* és *Szöreg-Homokbánya* területéről.²⁶ A Gazdapusztai Gyula által *Hódmezővásárhely-Nagyszigeten* feltárt 15 sír anyagát rövid, leltárszerű közleményben mutatták be.²⁷ A temető hitelesítő ásátása során előkerült temetőrészlet három síregyüttesét mutatták be eddig az ásatók.²⁸

A teljesen feltárt, 107 síros *Sándorfalva-eperjesi* 10. századi temető rövid ismertetését követően előzetes közlemény keretében számolt be az ásató a megfigyelt temetkezési szokásokról és az előkerült mellékletekről.²⁹ Ez a lelőhely egyike a megye teljesen feltárt 10–11. századi temetőinek. Az 1979-ben feltárt *Szegvár-szőlőkajjai* 10. századi köznépi temetőt a feltárás követően rövid időn belül ismertették, majd közzé is tették.³⁰ A megye régészetiileg és történetileg egyik legizgalmasabb – teljesen feltárt – 10. századi temetőjéről a *Szeged-allyőiről* az ásató előzetes beszámolójában az általános jellemzésen túl, válogatást adott az előkerült leletekből és röviden ismertette a megfigyelt temetkezési szokásokat is.³¹ A kis sírszámú, *Szeged-Csongrádi úti* 10. századi temetőről rövid híradások láttak eddig napvilágot.³² A ma még közöletlen *Szentes-borbásföldi* temetőről számos értékes és hasznos információt tett közzé ásatója.³³

A fentiekről ill. a megye további 10–11. századi lelőhelyéről és régészeti leletanyagáról számos új adat került nyilvánosságra néhány, a korszakkal foglalkozó nagyobb tanulmányban.³⁴ A bemutatott lelőhelyek mellett további, 10–11. századi temetkezésből származó leletet, temetkezési szokást ismertettek.³⁵ Igen nagy azoknak a dolgozatoknak a száma, amelyek a korszak régészeti kataszterének összeállítására óta megismert, és az elmúlt 30 év alatt előkerült temetkezésekről közöltek – egyelőre csak topográfiaileg értékelhető – adatokat.³⁶

22 *Bálint* 1968.

23 *Kürti* 1978. 8–11.

24 *László* 1984.

25 *Szemán* 1989.

26 *Bálint* 1975., 1991.

27 *Kovács* 1979.

28 *Révész* 1985.; *B. Nagy-Révész* 1986.; *Révész* 1989. 514., 518.

29 *Fodor* 1981.; *Fodor* 1985.

30 *Hegedűs* 1979. 59–62.; *Szabó* 1980. 88–90.; *Lőrinczy* 1985.

31 *Kürti* 1980.; *Kürti* 1983/a., 1983/b., 1987. 78–80.

32 *Kürti* 1979. 3–4.; *Kürti* 1983/a. 271–273.; *Kürti* 1992.

33 *Szabó* 1970. 69.; *Szabó* 1976. 56.; *Szabó* 1980. 88.

34 *Bálint* 1975.; *Bálint* 1977.; *Szabó* 1980.; *Kürti* 1983/a.; *Bálint* 1991.

35 Ilyen például: tausírozott kengyelpárt *Szentes-Nagyhegyről*, faragott csontbotfejet *Földeákról*, (*Bálint* 1973.), bronztűkört *Nagytőke-Jámborhalom* 1. sír (*Bálint* 1975. 57.), filigrános díszítésű mellkeresztet *Nagytőke-Jámborhalom* 6. sír (*Bálint* 1975., 1991.; *Szabó* 1980. 90. j.; *Szemán* 1989.), csontpalcás zablát *Tápé-Lebő* és *Kiszombor E.* temető 30. sír (*Dienes* 1966. 216.).

36 *Csongrád-Ketőshalmi dűlő, Kádár tanya, Forgó Pál földje, Csongrád-Ketőshalom-Bárdos tanya, Csongrád-Laposhalom-Bagi tanya, Csongrád-Oláh féle szőlő, Csongrád-Öregszőlők-Remlinger Flóris szőlője, Csongrád-Petenchalom (Lőrinczy 1988. 10–11. 14.), Derekegyház-Ibolyásdomb (Hegedűs 1981.), Deszk I. olajkút (Trogmayer 1984. 85.), Felgyő-Alsó major-Tiszti lak (Lőrinczy 1988. 10–11. 14.), Szegvár-Oromdűlő, Szegvár-Oromdűlő-Purger tanya (Lőrinczy 1986. 45.), Tápé-Tiszatáj Tsz (Trogmayer 1971. 45.).*

Jelen összeállításunkban egyrészt a régebbi lelőhelyekről szerzett új információkat tesszük közzé, másrészt az utóbbi évtizedekben a megye területén előkerült 6–11. századi leleteket és lelőhelyeket mutatunk be.

Katalógus:³⁷

6–9. századi lelőhelyek:

1. Csanytelek – felgyői határút

Az ismert kora avar kori sírból³⁸ egy újabb övveret került ajándékozás útján a szentesi Koszta József Múzeum birtokába.³⁹ Préselt, aranyozott bronz lemezből készült, két-tőspajzs alakú övveret. A veretet szegélyező szalag csak a veret felső kétharmadán maradt meg. A veret középső részét két ellenkező irányba néző halminta tölti ki. Ezeket szalagfonatos, geometrikus és virágminták veszik körbe (VII. t. 11.) Ltsz: 93.2.1. Az utólagosan előkerült verettel az egyik publikált övgarnitúrát teljesnek tekinthetjük.

2. Csongrád–Berzsenyi út

Párducz Mihály 1959-ben Csongrád belterületén 9 sírt tárt fel. A sírok többsége hun-kori volt, csak két temetkezés bizonyult kora avar korinak.⁴⁰

8. sír: T.: DK–ÉNy 120–300°. A hanyatt fekvő adultus korú férfi⁴¹ lábánál egy kézzel formált, bevagdalt peremű, kisméretű edény feküdt (I. t. 16.).

9. sír: T.: K–Ny 40–340° (sic!) Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű matusus korú női váz, koponyájánál két darab nagygömbös bronz fülbevaló (I. t. 19. 20.), medencéjén pedig egy vascsat feküdt.

3. Csongrád–Hunyadi tér⁴²

A területen az elmúlt 50 évben különböző földmunkák során több alkalommal kerültek elő sírok. Tudomásunk szerint először 1939-ben csatornaásás közben, a tér két oldalán előkerült temetkezések közül 3 sírt sikerült megfigyelni.⁴³

1. sír: T.: ÉNy–DK, M.: 60 cm, 12 év körüli gyermek melléklet nélküli csontváza.

37 A dolgozatunkban használt rövidítések: TLM: Tari László Múzeum, Csongrád; KJM: Koszta József Múzeum, Szentes; MFM: Móra Ferenc Múzeum, Szeged; MNM: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest; ltsz.: leltári szám; R.Ad.: Régészeti Adattár; H.: Hossza; Sz.: Szélessége; M.: Magassága; Mélys.: Mélysége; Mell.: Mellékletek; F.á.: fenékméret; P.á.: peremméret; T.: Tájolás

38 RégFüz 1979. 68.; Kürti 1980.; Kürti 1981. 40.; Bóna 1982–83. 118.; Awaren 1985. 48.; Kürti 1983. 172–4., 177., 179., 181.; Nagy 1988. Abb. 17. 8.; Kürti 1990. 79–80.; Kürti–Lőrinczy 1991. 35.

39 1989 őszén Szántai József (Csanytelek, Tiszai út 9.) csanyteleki lakos a baksi Széll Józseftől vette meg az övveretet. Az illető elmondása szerint ennek előkerülési helye a Szabó tanyával szemben lévő határúti homokbánya. A veretek hasonlósága és az azonos előkerülési helyszín alapján jogosan tételezhetjük fel, hogy az itt bemutatott veret a már publikált övkészlet darabja. Az övkészlet Volentér János tiszteletbeli kanonok csanyteleki magángyűjteményében lévő darabjai is múzeumi tulajdonba kerültek. Szántai Józsefnek tudomása van arról, hogy a sírból és a többi temetkezésből előkerült leletek egy részét – pl. szíjvégeket, vörös színű korszót, egy korongolt és egy kézzel formált edényt, orsókarikát, fülbevalót, piros-sárga színű gyöngyöket – budapesti műkereskedőknek adták el. A múzeumi gyűjteménybe került leleteken kívül Szántai József több temetkezés mellékleteire is emlékszik. Elmondása szerint az egyik sírból a deréktájon 2 db galambos veret, egy másik temetkezésből több háromlédű nyílhegy, míg más sírokból bronz nagygömbös és „köfűggs” fülbevaló került elő. Homokbányászás során a kora avar kori sírokon kívül szarmata temetkezések is előkerültek. Az ezekből származó leletek egy része – kisméretű szürke korongolt edény, csuklós szíjvég – Szántai József birtokában van.

40 Párducz 1963. 21.

41 A tanulmányunkban szereplő nem- és kormeghatározásokat Dr. Marcsik Antóniának köszönhetjük.

42 Csallány 1956. 175/a.

43 A sírokat Tari László csongrádi fogorvos figyelte meg, és azok leleteit magángyűjteményében helyezte el (Csallány 1956. 175/a tétel). A gyűjtő halála után feljegyzései a csongrádi levéltárba, a sírok leletei a csongrádi múzeumba kerültek (ltsz. 88.10.1-4.). Csallány szerint ekkor nem három, hanem négy sírt figyeltek meg. Tekintettel arra, hogy a Tari hagyatékban csak három sír szerepel, mi is ezzel a sír számmal dolgozunk.

2. sír: T.: ÉNy–DK, M.: 60 cm. Szokványos helyzetű csontváz. Mell.: 1. Ezüstgömbs fülbevaló töredékei a koponyánál (II.t.1.). 2. Fekete, hullámvonaldíszes agyag orsógomb a jobb medencelapát külső oldala mellett (II.t.4.). 3. Egyélű vaskés a combcsontok között (II.t.5.).

3. sír: T.: ÉNy–DK, M.: 80 cm. Mell.: 1. Két lapból álló, bronzból öntött, indás kisszíjvég (II.t.2-3.). 2. Mellékszíj kisméretű öntött bronzverete (II.t.6.).

A Hunyadi tér 18. sz. ház udvarán 1952-ben emésztőgödör ásása közben szintén találtak egy (4. sz.) sírt.

1969-ben a Mezőgazdasági Szakiskola kollégiumának épülete előtt és mellette csatornaásás közben újabb temetkezések kerültek elő. A munkások elmondása szerint a marcoló 5 sírt semmisített meg, melyekben bronz karperecek voltak. Valószínűleg ezek közül került be egy nyitott végű, bronz karperec (I.t.12.) a múzeumi gyűjteménybe. 1969 áprilisában lecsapott sarkú, barna, hasáb alakú üvegpaszta gyöngy (II.t.15.) és két darab bronz karperec (II.t.18.19.) került elő innen. Az októberben előkerült sírok leleteinek egy részét Palásti Pál megbízott múzeumvezető mentette meg. Feljegyzés csak két sírről maradt fent.

6. sír: T.: ÉNy–DK, M.: 143 cm. Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz. A medence és a combcsontok környéke ki volt rabolva. Mell.: 1. A dokumentáció szerint a medencén és a jobb lábszár külső oldala mellett erősen oxidálódott, „menthetetlen” bronz övveretek voltak. 2. Vastöredék a jobb combcsont helyén. 3. Szárnyas csontjai a jobb lábszontok külső oldala mellett.

Feltételezhető, hogy a dokumentációban szereplő „rosszmegtartás” ellenére az alábbi veretek ebből a sírból származnak.⁴⁴ 1. Bronzból öntött, griffes díszű áttört övveret (I.t.1.). 2. Öntött bronz griffes övveret apró darabokra törve (I.t.3.). 3. Öntött bronz, griffes övveret töredékes állapotban (I.t.2.). 4. Patkó alakú bronz lyukvédő (I.t.5.). 5. Öntött bronz, indadíszes áttört kisszíjvég (I.t.6.). 6. Négy darab hasonló, de töredékes kisszíjvég (I.t.8-11.). 7. Öntött bronz, liliomos díszű áttört síjvég töredékei (I.t.13.). 8. Öntött bronz nagyszíjvég. Mindkét oldalán 3–3 egymás után vonuló griff látható. A síjvég tok részén 1–1 griff van. A síjvég egész felülete aranyozott, az állatok teste és a háttér poncolt. H.: 13,8 cm, Sz.: 3,5 cm (I.t.7.).

7. sír: Kettős sír. T.: ÉNy–DK, M.: 190 cm. Az adultus korú férfi bal oldalán egy fiatal női váz. A női csontváz mellékletei: 1. 11 db kék és fekete színű, dinnyemag alakú, 6 db fekete és zöld szemes- és tagolt rúdgyöngy a női váz jobb mellkasán (II.t.10.). 2. Bronz karperec a jobb alkaron (II.t.17.). 3. Gyöngycsüngős bronz fülbevaló töredéke (II.t.11.). 4. Bronzgyűrű feje (II.t.13.). A férfiváz mellékletei: 5 db pikkelydíszes, bronzból öntött, csüngős övveret és 5 db díszítetlen mellékszíj veret a medencéről (II.t. 20-24, 25-29.).

A bemutatott sírokon kívül, a Mezőgazdasági Szakiskola területén az alábbi szórványos leleteket találták: 1. Szürke színű orsókarika (II.t.16.). 2. Mészaköngy (II.t.14.). TLM ltsz. 88.10.1-4., 89.43.1., MFM R.Ad. 378-76.

4. Csongrád–Kilencsi rakodó⁴⁵

A Csongrádrol Szentés felé vezető országút két oldalán, a várostól mintegy 3,5 km-re 1937-ben faültetés közben sírokat találtak. Az országút két oldalán megfigyelt sírok kö-

⁴⁴ A tárgyalt veretek a csongrádi múzeumban Csongrád-Bokros, Legelő lelőhellyel, 89.44.2-4. leltári számon vannak nyilvántartva. A bokrosi ásatási dokumentáció tanúsága szerint (MNM R.Ad. 1960/38) ezen az ásatáson ilyen tárgyak nem kerültek elő. A bokrosi ásatás anyagát dolgozatunk második részében tesszük közzé. Valószínűbbnek látszik, hogy a fentebb bemutatott Hunyadi téri 6. számú sír leleteivel azonosíthatóak, mivel a dokumentáció szerint a bronz övveretek nagyon rossz állapotban kerültek elő, és ez megfelel a tárgyak jelenlegi állapotának. E leletekkel együtt őrznek néhány más övtartozékot, melyekről szintén feltehető, hogy ugyanabból a sírból kerültek elő.

⁴⁵ Csallány 1956. 176/a.

zött mintegy 50 méteres távolság van. A sekély mélységű sírok közül 3 temetkezés mellékletei kerültek Tari László gyűjteményébe.

1. Esztergált csont tűtartó (I.t.15.). 2. Körbefutó, párhuzamos karcolt vonalakkal díszített, barna bikónikus orsógomb (I.t.17.). 3. Dinnyemag alakú, és 2–3 tagú gyöngyök (I.t.18.). 4. Bronz fülbevaló töredéke (I.t.14.). 5. Egyélű vaskés töredéke (I.t.21.). TLM 88.6.1., 89.45.1-4. MNM R.Ad. 2. 814.

5. Csongrád–Vendelhalom–Nyilas János tanyája⁴⁶

A mára már teljesen elhordott Vendelhalomban több alkalommal találtak avar és más korszakból származó régészeti leletek. Az itt bemutatott leletek alapján feltételezhető, hogy a halomból több korai avar temetkezés került elő: 1. Hurkosfülű kengyelpár (V.t.17). 2. Zabla (V.t..18.), és 2 db szemesgyöngy került a csongrádi múzeum gyűjteményébe. TLM ltsz. 57.20.10., 57.23.1-2.⁴⁷

6. Csongrád–mámai-csárdadűlő⁴⁸

A lelőhelyről a századforduló táján valószínűleg sírból származó leletek kerültek a csongrádi iskolai gyűjteménybe. Ezt követően 1908-ban Kada Elek egy fegyveres férfisírt tárt fel.⁴⁹ Ezt követően Farkas Sándor csongrádi gyógyszerész valószínűleg 1925-ben ásott a műút nyugati oldalán fekvő – a Csallány Gábor által később feltárt területtel északnyugatról határos – Hürkecz földön.⁵⁰ Ekkor mintegy 15 sírt tárhatott fel 1938-ban. A Csongrád és Kecskemét közötti kövesút építése közben egy késő avar temető 9 sírját semmisítették meg. Leleteiket a kecskeméti múzeumba szállították, ahol a háború során megsemmisültek.⁵¹ A sírok megtalálásának hírére a helyszínre érkező Dr. Tari László csongrádi fogorvos 3 sír leleteit mentette meg, amelyek nemrég a csongrádi múzeumba kerültek (9.-11. sír). Ezt követően tárt fel itt Csallány Gábor 28 temetkezést. KJM 57.60.1-23.⁵²

9. sír⁵³: T.: Ny–K. A munkások dúlták fel. Mellékletei közelebből nem meghatározható helyről kerültek elő. 1. Négyzetű átmetszetű, nyitott végű bronz karperec. Végeit rovátkák díszítik (IV.t.21.). 2. Ovalis metszetű, nyitott végű bronz karperec. Két vége apró V alakú bemetszésekkel díszített (IV.t.22.). 3. Vörösesbarna színű, homokkal soványított, finoman iszapolt és korongolt edény. Felületét öt sorban körbefutó hullámvonal díszíti. M.: 16,5 cm, Pá.: 5,8 cm, Fá.: 7,4 cm. (IV.t.18.). 4. Öntött bronz, két lapból álló indás nagyszíjvég. Felül két pár, alul a két szélen egy-egy akasztóval volt összeerősítve. H.: 10,7 cm, Sz.: 2,7 cm. (IV.t.19.).

10. sír: T.: Ny–K. A temetkezést a munkások szétdobálták. Mell.: 1. Egybeöntött, áttört indadíszes bronz szíjvég. A szegecseknél két, egymással szembenéző állatfejet mintáztak meg (IV.t.16.). 2. Két darab, téglalap alakú, kéttagú csüngős, indás bronz övveret. Az egyik hiányos (IV.t.9.10.). 3. Bronzból öntöttliliomos díszű, áttört övforgó (IV.t.15.).

46 Csallány 1956. 181.

47 A csongrádi múzeumban őrzött kengyelpár is Exterde Tibor ajándéka, aki azokat a Nyilas tanya kerítésén találta felakasztva.

48 Csallány 1956. 178.

49 Csallány 1972. 41.; Lőrinczy 1988. 13.

50 Csallány 1956. 177. sz.; Lőrinczy 1988. 15.

51 Csallány 1956. 178. sz.

52 Csallány G. 1941. 169–179. Az ekkor feltárt temetkezések közül csak néhány sír embentani anyaga került be a JATE Embentani Tanszékére. Ezért csak az alábbi sírok meghatározását tudjuk közölni. 21. sír: Maturus korú férfi. 25. sír: Adultus korú férfi. 26. sír: Maturus korú férfi. 27. sír: Maturus korú nő. 28. sír: 12–14 év közötti gyermek.

53 Tekintettel arra, hogy Csallány G. a publikációjában számolt a korábban Tari által feltárt sírok számával, és az általa bemutatott sírokat 12–28-ig számozta, mi a folyamatosság miatt a Tari hagyatékban megtalálható 1–3. számú sírt 9–11. számon mutatjuk be.

4. Négy darab áttört lant formájú övveret (IV.t.11-14.). 5. Patkó alakú öntött bronz lyukvédő (IV.t.17.). 6. Vasár töredéke.

11. sír: T.: Ny–K. (IV.t.20.). Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. H.: 168 cm. Mell.: 1. Bronzcsat (IV.t.23.). 2. Öntött bronz, áttört díszű liliomos nagyszíjvég (IV.t.38.). 3. Öntött bronz, áttört díszű liliomos kisszíjvég (IV.t.37.). 4. Nyolc darab, díszítetlen bronz lyukvédő (elveszett). 5. Egy hasonló, de nagyobb darab (IV.t.40.). 6. Hét darab téglalap alakú, pikkelydíszes áttört övveret (IV.t.24-27, 32-34.). 7. Egyélű vaskés a jobb combcsont külső oldala mellől (IV.t.39.). TLM ltsz. 88.9.1-8.⁵⁴

Az út nyugati oldalán Gyovai Lajos tanyája körüli szántóföldön, a mámai csárda helyétől északra Exterde Tibor tanyasi tanító 5–6, ÉNy–DK-i tájolású sírt tárt fel. A megmaradt leletek pontosan nem köthetők sírhoz. 1. Gyöngycsüngős ovális bronz fülbevaló (IV.t.1.), és egy ugyanilyen fülbevaló, de a csüngője hiányzik (IV.t.2.). 2. Két darab, nyitott bronz huzalkarika (IV.t.3-4.). 3. Hurkos-kampós végű csavart bronzdrót (IV.t.8.). 4. Téglalap alakú vascsat (IV.t.6.). 5. Lant alakú vascsat (IV.t.7.). 6. Díszítetlen lyukvédő veret (IV.t.5.). 7. Szürke orsókarika (elveszett). 8. Két darab dinnyemag alakú gyöngy (elveszett). 9. Lant alakú bronz övveret. A találó elmondása szerint a fentiekén kívül az egyik sírban csont tűtartó, a többiben szemesgyöngyök kerültek elő. Szinte mindegyik sírban volt kézzel formált edény a térdek ill. a lábszárak mellett. Ez utóbbiak mind elvesztek, csak a feltárás során készített feljegyzésekből tudunk róluk. A sírokban a kézcsontok környékén tojásokat is találtak, illetve néhány sírban csirkecsontok voltak. TLM 69.24.1, 57.25.6. TLM 88.9.1-6.

A Farkas–Tari–Exterde féle ásatások azonosítása, és a Csallány Gábor által feltárt temetőrészlet – a publikációból kimaradt térképének – helyszíni értékelését követően 1987 augusztusában 7 napos hitelesítő ásatás keretében 2 szelvényt nyitottunk, csatlakozva a Csallány által feltárt területhez. A második szelvényben 5 sír került elő (III.t.13.).

29. sír: T.: Ny–K 317–137°. (III.t.1.). Kisméretű, lekerekített sarkú sírgödörben hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű gyermek. Mell.: 1. Tojánhéjak a felkarcsontok mellett.

30. sír: T.: ÉNy–DK 318–138°. (III.t.3.) M.: 160 cm. Téglalap alakú sírgödörben a hanyatt fekvő juvenilis korú női csontváz lábcsonthai enyhén felhúzva kerültek elő. Mellkasa és medencéje bolygatott.

31. sír: T.: É–D 360–180°. Téglalap alakú sírgödörben egy gyermek váza került elő. Mell.: 1. Medencecsontok között hat darab fekete dinnyemag alakú és két darab pasztagyöngy, folytatott sárka díszel (III.t.6.).

32. sír: T.: ÉNy–DK 310–130°, (III.t.2.) Téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödörben aduultus korú nő csontváza feküdt. Mellkasát feltehetően a 31. sír ásása során bolygatták meg. Mell.: 1. Tojánhéjak a bal kulcsont fölött.

33. sír: T.: ÉNy–DK 310–130°. (III.t.4.). A nagyméretű, mély sírgödör keleti felében, koporsóban eltemetett, hanyatt fekvő, nyújtott testhelyzetű aduultus korú férfi csontváza került elő. Mell.: 1. Egyélű vaskés (III.t.11.) a jobb felkar alatt. H.: 16,5 cm, Sz.: 2,5 cm. 2. Négyzet alakú vascsat a jobb medencelapáton (III.t.10.). H.: 4,2 cm, Sz.: 3,2 cm. 3. Vastárgy (III.t.12.) töredékes állapotban a jobb alkar alól. H.: 7,8 cm. 4. Ovális vascsat (III.t.7.) töredékes állapotban a bal alkar és a bal medencelapát között. 5. Négyzet alakú vascsat a bal medencelapát külső oldala mellől (III.t.9.). H.: 3,6 cm, Sz.: 2,6 cm. 6. Vas-karika a jobb medencelapát előtt (III.t.8.). Átmérője 4,2 cm. 7. Ovális, nyitott bronz fülbevaló négyyszög átmetszetű karikája (III.t.5.) a felszedés során a koponya alól került elő.

⁵⁴ A csongrádi múzeum régészeti gyűjteményében az 57.25.6. és a 69.24.1-2. leltári számon ismeretlen lelőhely bejegyzéssel hét darab téglalap alakú, áttört pikkelydíszes (IV.t. 28-31. 35-36.), és négy darab mellékszíj veret (IV.t. 41-44.) találtunk. Tekintettel arra, hogy a veretek mérete is pontosan megegyeznek a bemutatott sírban talált leletekkel, és – mint fentebb láttuk – a sír anyagának egy része elveszett, nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy az ismeretlen lelőhellyel beletárolzott leletek a 11. sírhoz tartoztak.

Mellette egy díszítetlen üveggömböcske volt, amely valószínűleg a karika függője lehetett. 8. Két darab ismeretlen rendezetetésű csontlemez került elő a vázcsontok felszedése közben. 9. Kakas csontjai a bal felkar és a mellkas fölött.

7. Csongrád–Öregszőlők⁵⁵

A kenderföldek szélén fekvő, lankásan emelkedő területen, a Sóhlya féle szőlő ültetések a század elején sok sírt fordítottak ki.⁵⁶ A Keselyes telepre vezető úttól keletre Pap József szőlőjében az 1960-as években kútásás közben sír(oka)t találtak. Mell.: 1. Gyöngyök 2. Láncpáncél (I.t.22-23.). 3. Hurkosfülű kengyel (I.t.24.). TLM 88.11.1–2.

8. Csongrád–Sárkányfarok⁵⁷

1938-ban, a város mai belterületének északnyugati részében, a Tisza gát közvetlen közelében (a Gőzhajó utca és a Kereszt tér találkozásánál), villanyoszlop ásása közben Ny–K-i tájolású, melléklet nélküli csontvázat bolygattak meg. A tér saroképületének – a Báró kocsmá – alapozásakor a századfordulón több, meg nem figyelt csontvázat találtak.⁵⁸ A terület azonos a Farkas Sándor által ismertetett lelőhellyel,⁵⁹ ahonnan földmunkák során 1892-ben is kerültek elő sírleletek.⁶⁰ Itt összesen nyolc sírt tárt fel Farkas Sándor, melyek közül 5 tartalmazott mellékletet. A sírokban talált leletek közül az alábbiak kerültek a Magyar Nemzeti Múzeumba: 1. Bronzból öntött, fonott díszű áttört kisszíjvég (II.t.7.). 2. Öntött bronz, pikkelydíszes, rombusz alakú övveret (II.t.9.). 3. Nyitott bronzkarika (II.t.8.). 4. Öntött bronz csat (II.t.9 a). MNM 26.1886.2.4.-6.

9. Felgyő–Alsómajor–Újszőlő

1989 májusában rókakatorék kiásása közben emberi csontokat találtak, melyeket bevitték a csongrádi Tari László Múzeumba. A helyszínelésen megállapítottuk, hogy az árteret szegélyező magasparton húzódó ÉK–DNy-i irányú dombvonulat északkeleti végét egy dűlőt metszi. A domb keleti falából került elő a nagyjából Ny–K tájolású melléklet nélküli csontváz. A helyszín azonos azzal a lelőhellyel, ahol 1926-ban szőlő aláforgatás közben 8. századi avar temetkezéseket bolygattak meg.⁶¹

10. Kiszombor–Új Élet Tsz

Néhány évvel ezelőtt az Új Élet TSz épületeitől keletre, ismeretlen körülmények között 8. századi avar övveretek kerültek elő.⁶²

1. Öntött bronz szíjvég, melynek egyik oldalán állatküzdelmi jelenet, a másikon laposdás díszítés van. A szíjvég tokrészének két oldalán egy-egy állat elmosódott alakja vehető ki. H.: 6,4 cm, Sz.:1,8 cm (VI.t.20.). 2. Karikás csüngődjű öntött bronzveret. A veretet bronz szegeccsel fogták össze (VI.t.22.). 3. Az előző csüngős verethez hasonló veret bronz karikacsüngője. A karika átmérője 2 cm (VI.t.21.).

11. Klárafalva–homokbánya

A Klárafalva és Kübekháza közti 43. számú út jobb oldalán, a vasúti megálló és Klárafalva között működő homokbányában, homokkitermelés közben az 1970-es években

⁵⁵ Csallány 1956. 179.

⁵⁶ Csallány 1956. 179. sz. Feltehető, hogy az itt említett és az általunk bemutatott leletek egy lelőhelyről származnak.

⁵⁷ Csallány 1956. 180.

⁵⁸ Tari László hagyaték, Csongrádi Levéltár

⁵⁹ Farkas 1886. 354–55.; Vasárnapi újság 1892. 5. 24.: „Fohász-utczában a 117-dik házszámtól a 120-dik számú házig”.

⁶⁰ Lőrinczy 1988. 10.

⁶¹ Az ekkor előkerült öntött bronz övveretek és egyéb mellékletek az intéző feleségének, Kunczer Bélánának a magángyűjteményébe kerültek, ahonnan a háború során eltűntek. A helyszín azonosítása az intéző két fiának, Kunszeri Bélának és Kunszeri Lajosnak a segítségével történt. Lőrinczy 1988. 17.

⁶² A leleteket 1990-ben Klárafalván ásatást vezető, John O’Shea amerikai régésznek adta át egy helybeli lakos, és tőle került Horváth Ferenc közvetítésével a Móra Ferenc Múzeumba. A leletek közlésének átengedéséért neki tartozunk köszönettel.

temetkezéseket bolygattak meg.⁶³ Innen származnak az itt bemutatott, ónozott felületű, öntött bronz, késő avar övgarnitúra részei: 1. Két lapból álló, áttört díszű, laposindás bronz nagyszíjvég töredékes állapotban. A szegecs helyén 2–2, egymással szembenéző állat /kutya ?/ feje látható. (VII.t.5.). 2. Két darab, laposindás, kettős lapú bronz kissíjvég. A szegecs helyén egymással szembenéző állatfejek vannak (VII.t.1-4.). 3. Két darab poncolt háterű, vésett virágdíszű, levél alakú csüngős veret felső része (VII.t.6-7.). 6. Vésett virágdíszű, poncolt háterű kerek lyukvédő veret (VII.t.8.). 7. Két darab, vésett virágdíszű, poncolt háterű lyukvédő (VII.t.9-10.). MFM R. Ad. 1033-85.

12. Magyarcsanád–Belezi dűlő

Csatornaásás közben 1991 augusztusában sírokat találtak. A bejelentést helyszínelés, majd leletmentés követte. A lelőhely a Királyhegyesről a községbe vezető műút és a Belezi csatorna között, a betonúttól 700 méterre fekszik. A csatornaásást előkészítő talajmunkák során egy, a környezetéből 0,5–1 méterre kiemelkedő, 800 méter hosszú és 50 méter széles, É–D-i irányú dombot vágta ketté. A 15–20 méteres lehumusztolt sáv déli szélén, a dombnak a nyugati oldalában, ill. a lábánál kerültek elő a temetkezések. Az üres, sírmentes felület tanúsága szerint az avar temető északi szélét találták meg földmunkák során.

1. sír: A szkréperláda által megtalált gyermek (Inf.I.) sírjából már nem maradt meg semmi. A gépmester bemondása szerint K–Ny-i tájolású volt a sír. Mell: 1. Homokkal és pelyvával soványított, kézzel formált, kisméretű gömbös testű edény oldaltöredékei a koponya jobb oldala mellől (V.t.7.).

2. sír: T.: K–Ny. Gyermek (Inf. II.) kisméretű, lekerekített sarkú sírgödre, melynek fej felőli részét már a gép megbolygatta. M.: 110 cm. Mell: 1. Téglalap alakú, balra nyíló vascsat a szeméremcsontok előtt. A csatpecsek ráhajlik a karikára. H.: 4 cm, Sz.: 2,4 cm (V.t.5.). 2. Részleges juhtemetkezés gép által megbolygatott maradványa a sír nyugati felében, a lábszárcsontok fölött. Az állat koponyája a sír nyugati végében, a lábcsonok felett került elő.

3. sír: T.: K–Ny. Gyermekváz (Inf. I.) gép által megbolygatott, hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű maradványa.

4. sír: T.: É–D. Nagyméretű, téglalap alakú sírgödörben, hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű adultus korú nő vázcsontjai kerültek elő. M.: 125 cm. Mell: 1. Zöld üveggyöngy töredéke (V.t.11.). 2. Téglalap alakú vascsat, melynek csatpecske ráhajlik a csatkarikára. H.: 4 cm, Sz.: 3,4 cm (V.t.6.). 3. Egyélű vaskés töredéke. H.: 9,1 cm, Sz.: 1,1 cm (V.t.4.). 4. Vaskarika. Átmérője: 1,5 cm (V.t.10.).

13. Pustaszer–Zeri dűlő

Egy mélyfekvésű, lefolyástalan terület közepén, a környezetéből alig kiemelkedő magaslaton Szabó József 347. számú tanyája udvarán 1988-ban pinceásás közben egy koponyára bukkant. A helyszínelés során egy avar sírt bontottunk ki. Az 560x260 cm-es pince területén csak ez az egy temetkezés volt. A mai domborzati viszonyok alapján ez a temetkezés egy kis sírszámú temető egyik DK-i sírja lehet.

1. sír: T.: NyÉNy–KDK 290–110°. A téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödörben az adultus korú erős mongoloid vonásokkal rendelkező nő csontváza hanyatt, nyújtott helyzetben feküdt. A sírgödör H.: 220 cm, Sz.: 70 cm, M.: 150 cm. Mell.: 1 db fekete, dinnyemag alakú gyöngy (VI.t.13.).

63 A Szegvár-oromdűlői kora avar kori temetőfeltárás idején 1984-ben Zsótér Illés szegvári lakos adta át a leleteket és mondta el az előkerülési körülményeket.

14. Szegvár–Kórógyszentgyörgy–Gorkij Tsz

A kórógyszentgyörgyi vasúti megállótól északkeletre 400 méterre, a tehenészet területén, a két istálló között 1960 szeptemberében emésztögödör ásása során egy sírt találtak.

„A” sír: T.: Ny–K, M.: 180 cm. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváz a feltárás során elporladt. Mell.: 1. Trapéz alakú vascsat. H.: 4,4 cm, Sz.: 3,4 cm (VI.t.18.). 2. Vaszabla karikája és a zablaszár indítása (VI.t.16.). A karika átm.: 4,8 cm. 3. Két darab vaskarperec, darabokra törve. Átm.: 6,1 cm (VI.t.12.15.). 4. Egyélű vas-kés töredékei. Sz.: 1,4 cm (VI.t.14.). 5. Vassarló. A nyél H.: 13,1 cm, Sz.: 1,5 cm, a sarló legnagyobb Sz.: 3,5 cm (VI.t.17.). 6. Szürke színű, bikónikus agyag orsógomb, három darabra törve. Felületén párhuzamos vonalak futnak körbe (VI.t.11.). 7. Meghatározhatatlan vastörédékek (VI.t.19.). MFM GyN 13.

Ettől a lelőhelytől 250–300 méterre délnyugatra 1986 szeptemberében a helyi Tsz dolgozói vízelvezető árok ásása során különböző korú régészeti objektumokat bolygattak meg. Vörös Gabriella a leletmentés során 3 avar temetkezést tárt fel.⁶⁴

1. sír: T.: ÉNy–DK. Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű csontváz hiányos maradványa. Az árokásó gép által erősen roncsolt temetkezés egyetlen melléklete a koponya helyén előkerült bronz fülbevaló (VI.t.1.) volt.

2. sír: T.: É–D, H.: 210 cm, Sz.: 90 cm, M.: 130 cm. A szabályos téglalap alakú sírgödör falai az alja felé enyhén szűkültek. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű – az árokásó gép által erősen tönkretett – csontváz maradványai a sír alja felett 8–10 cm magasan kerültek elő. Mell.: 1. A koponya helyén bronz fülbevaló töredékei. 2. Vascsat a jobb combcsont mellett (VI.t.8.).

3. sír: T.: ÉNy–DK, M.: 80 cm. A csontvázat az alsó két lábszárcsont kivételével az árokásó gép megsemmisítette. Itsz: KJM 93.3.1–2.

15. Szegvár–Útéptés

Sárosi István mérnök ajándékeként 1975 márciusában 8. századi sírok leletei kerültek a Koszta József Múzeum tulajdonába.⁶⁵

Az út építése során előkerült leletek alapján több sírt semmisíthettek meg. 1. Téglalap alakú csonttárgy. A szélein rovátkolt sáv, közepén pedig faragott indadísz van. H.: 7 cm, Sz.: 2,6 cm (VI.t.7.). 2. Kettős szív alakú bronzveret. H.: 2,7 cm, Sz.: 1,5 cm (VI.t.6.). 3. Téglalap alakú, öntött bronz, indadíszes övforgó. H.: 7,5 cm, Sz.: 1,7 cm (VI.t.10.). 4. Téglalap alakú, laposindás bronz övveret. H.: 2,9 cm, Sz.: 1,2 cm (VI.t.5.). 5. Három darab öntött bronz, indás díszű csüngős veret, az egyiknek hiányzik a csüngője. H.: 3,4 cm, Sz.: 2,3 cm (VI.t.2-4.). 6. Öntött bronz áttört övforgó. H.: 6,4 cm, Sz.: 1,5 cm (VI.t.9.). KJM Itsz.: 85.8.1-6.

16. Szentes–Belsőecser–Vekeri mezsgyecsatorna

A csatorna oldalfalainak tisztítása közben a markoló sírokat bolygatott meg. A csatorna alján egy, a délkeleti falában további 3 temetkezést tudunk kibontani és dokumentálni.⁶⁶

1. sír: T.: ÉNy–DK 304–124°. A nagyméretű sírgödörben, hiányosan megmaradt és éppen ezért meghatározhatatlan nemű és korú váz csontjai kerültek elő. A sír alja és a csontváz fektetési szintje között 8–10 cm-es földréteg volt megfigyelhető. H.: 190 cm, Sz.: 70 cm, M.: 160 cm. Mell.: Állatcsont a sír láb felőli sarkaiban.

64 RégFüz 40. 1987. 61. A leletek közzétételének átengedéséért Vörös Gabriellának tartozunk köszönettel.

65 Mivel az 1970-es években a község területén csak a Gorkij Tsz központjából a Kurca hídjára vezető út építéséről tudnak, ezért valószínűleg itt kerültek elő az említett leletek. Ez a terület határos a Kosztolányi–Németh féle földdel ill. a Kórógyszentgyörgy–Gorkij Tsz féle lelőhellyel. E három lelőhely minden valószínűség szerint egy nagyobb kiterjedésű temetőt alkot.

66 RégFüz 39. 1986. 54.

2. sír: T.: ÉNy–DK 304–124°. A 160 cm mély sír térd feletti részét a markoló megsemmisítette. A sír láb felőli, épen maradt végében koporsóra utaló, téglalap alakú elszíneződést figyeltünk meg. A sír alja és a csontváz fektetési szintje között 8–10 cm-es földréteg volt megfigyelhető. A sírban egy adultus korú férfi feküdt. Mell.: 1. Szárnyas csontjai a jobb lábcsonatok külső oldala mellett.

3. sír: T.: ÉNy–DK 322–142°. A 130 cm mély sír medence feletti részét a markoló megsemmisítette. A hanyatt fekvő adultus korú nő lábcsontajainak külső oldala mellett koporsó oldalfalaira utaló elszíneződést figyeltünk meg. A sír alja és a csontváz fektetési szintje között 8–10 cm-es földréteg volt. Mell.: 1. Marha gerincoszlopának 4 csigolyából álló része a lábszárcsontok között.

4. sír: T.: ÉNy–DK 296–116°. A 145 cm mély sír könyöktől felfelé eső felét a gép megsemmisítette. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű juvenis korú férfi csontjai és a sír alja között mintegy 8–10 cm-es földréteg volt.

17. Szentés–Belsőecser–F 9. tábla

Csatornaásás közben, a mára már teljesen elhordott Devánszki halomtól 50 méterre északra, 1989 nyarán egy markológép 160 cm mélyen egy emberi csontvázat talált. Az in situ lábszárak alapján a sír Ny–K tájolású. A fiatal leány mellékleteit a találók összegyűjtötték. Mell.: 1. Bronz gömbös fülbevaló töredéke (V.1.). 2. Két darab gyöngy a koponya körül (V.t.2.). 3. Feltehetően szőrecset bronzlemezről hajlított nyele a két térd között (V.t.3.). 5. A bal térd mellett szárnyas néhány csontja. A csatorna vonalában több sír nem került elő.⁶⁷ KJM ltsz: 93.4.1–3.

18. Szentés–Lenin út 13.sz.

Társasház alapárkának kiásása során emberi csontváz maradványait bolygatta meg az árokásó gép. Az eredeti helyzetben megmaradt csontok alapján a hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű felnőtt váz K–Ny-i tájolású volt. Mell.: 1. Homokkal és apró kavicsokkal soványított, kézzel formált, sárgás-barna, gömbös testű, ívelt nyakú edény töredéke. A lábcsontoknál került elő. Pá.: 11,5 cm (VI.t.23.). KJM ltsz: 93.5.1.

19. Szőreg–Belső ugar

Szőreg határában a községtől délre, csatornaásás közben az árokásó gép sírokat bolygatott meg. A bejelentést követő helyszíni szemlén Horváth Ferenc az előkerült veretek (1. sír) alapján megállapította, hogy egy avar temető sírjait bolygatták meg. Ezt követő leletmentés során 14 késő avar kori temetkezés maradványait tártuk fel (IX.t.31.).

1. sír: T.: ÉNy–DK, M.: 160 cm. Téglalap alakú sír gép által megbolygatott maradványa. Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű felnőtt férfiváz medence feletti részét és a veretek néhány darabját az árokásó gép mozdította el. Mell.: 1. Aranyozott felületű, áttört indás díszítésű, csüngős bronz övveret, a jobb ujjpercek helyén. Csüngője hiányzik. Két bronz szegeccsel erősítették fel az övre (IX.t.1.). 2. Aranyozott felületű, áttört indás, csüngős bronz övveret a bal medencelapát előtt. Csüngője hiányzik (IX.t.4.). 3. Aranyozott felületű, áttört indás, csüngős bronz övveret, a jobb combcsont alól (IX.t.2.). A csüngő nem aranyozott. 4. Aranyozott felületű, áttört indás díszű csüngős bronz övveret a bal combcsont belső oldala mellől (IX.t.3.). 5. Aranyozott felületű, áttört indás díszű csüngős bronz övveret a vaskarika mellől. Csüngője hiányzik (IX.t.5.). 6. Téglalap alakú vascsat. A csatpecek ráhajlik a csatkarikára. H.: 2,9 cm, Sz.: 2,4 cm (IX.t.17.). 7. Vaskarika, felületén textillyenyomattal. Átm.: 3,8 cm (IX.t.15.). 8. Kétlapú, áttört indadíszes, öntött bronz szíjvég a bal combcsont külső oldala mellől. A szegecseknél két egymással szembe forduló állatfej van. H.: 5,1 cm, Sz.: 2,0 cm (IX.t.13.). 9. Áttört, növénymintás, öntött bronz

67 Köszönettel tartozunk Vörös Gabriellának a lelőhely ismertetésének átengedéséért.

kisszíjvég, a bal alkarcsont fölött. H.: 3,9 cm, Sz.: 1,4 cm (IX.t.14.). 10. Bronzlemezből kivágott övbújtató a szíjhoz erősítő szegecsekkel együtt a bal combcsont belső oldaláról. H.: 2,3 cm, Sz.: 1,5 cm (IX.t.7.). 11. Jó megtartású egyélű vaskés a jobb combcsont külső oldala mellől (IX.t.20.).

E sírból származó, a helyszíni szemle során begyűjtött leletek. 12. Aranyozott felületű, indás díszű, kerek, áttört bronz övveret (IX.t.6.). 13. Három darab, bronzból öntött, áttört veret (IX.t.8-10.). 14. Töredékes öntött bronzcsat (IX.t.16.). 15. Két darab stilizált állatfejjel díszített öntött bronz lyukvédő övveret. Hátoldalukon a korrozio által megtartott fonal részlete (IX.t.11-12.).

2. sír: T.: ÉNy-DK 308-128°, M.: 105 cm. A nagyméretű sírgödör nagyobbik részét a markoló megsemmisítette. A sírgödör lábfelőli sarkaiban egy-egy, 25x25 cm-es négyzetes gödröt bontottunk ki, amelyek a sír aljától számítva 10 cm mélyek voltak.

3. sír: T.: ÉNy-DK, M.: 130 cm. A téglalap alakú sírgödörben, hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású gyermekváz (Inf. I.) feküdt. Mell.: 1. Ismeretlen rendeltetésű vasdarab a jobb medencelapáton.

4. sír: T.: ÉNy-DK, 318-138°. M.: 80 cm, H.: 215 cm, Sz.: 65 cm. A rossz megtartású, hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű adultus korú férfi sírját valószínűleg kirabolták. Mellkasa és medencéje hiányzott. Jobb lába a balon keresztben feküdt. A sírgödör két végében egy-egy téglalap alakú, mintegy 10 cm mély gödör volt. Mell.: 1. Egyélű vaskés a jobb felkar fölött 15 cm-re (IX.t.18.). 2. Gyöngysorkeretes és áttört liliomos, egytagú öntött bronz szíjvég a bal medencelapát alól (IX.t.21.). 3. Négyzet alakú vascsat a bal alkar belső oldala mellől (IX.t.17.). 4. Részlegesen eltemetett juh koponyája és lábcsontjai a sír lábfelőli végén, a sír aljától 37 cm magassan.

5. sír: T.: ÉNy-DK 308-128°, M.: 180 cm. A rossz megtartású, feltehetően kirabolt felnőtt nő csontjai szokványos helyzetben feküdtek. Mell.: 1. Töredékes bronz fülbevaló karikája a bal felkarcsont belső oldala mellől (IX.t.24.). 2. Ismeretlen rendeltetésű vas a medencelapát előtt (IX.t.23.). 3. Részleges juhtemetkezés összegöngyölt helyzetre utaló koponyája és lábcsontjai a sírgödör keleti sarkában.

6. sír: T.: DDK-ÉÉNy 158-338°, M.: 65 cm. Fordított tájolású lósír. A sírnek csak az ÉK-i fele maradt meg viszonylag épen, a többi az árokásó gép megsemmisítette. Mell.: 1. Trapéz alakú hevedercsat a bal hátsó bordák külső oldala mellől. A csatpecsek ráhajlik a karikára (IX.t.27.). 2. Egyenes talpú kengyel a bal elülső bordák külső oldala mellől (IX.t.29.). 3. Ívelt vastárgy töredéke a lókoponya helyéről. 4. Oldalpálcás zablá 6 töredéke (IX.t.26.).

7. sír: T.: ÉÉNy-DDK 330-150°, M.: 105 cm, H.: 220 cm, Sz.: 70 cm. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű felnőtt férfi csontvázának csak a bal hosszúcsontjai maradtak eredeti helyzetben. Mell.: 1. Töredékes egyélű vaskés (IX.t.30.).

8. sír: T.: ÉÉNy-DDK 330-150°, M.: 90 cm, H.: 140 cm, Sz.: 70 cm. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű gyermekváznak (Inf. II.) csak a jobb fele maradt eredeti helyzetében. Mell.: 1. Szürke színű bikónikus agyag orsógomb a jobb combcsont külső oldala mellől. Közepén gerinc fut végig, felületén négy körbefutó vonaldísz van (V.t.19.).

9. sír: T.: ÉÉNy-DDK 300-120°, M.: 90 cm, H.: 200 cm, Sz.: 63 cm. A közepes megtartású adultus korú férfi szokványos helyzetű vázát állat erősen megbolygatta. Eredeti helyzetében csak a mellkas és a jobb combcsont maradt. Mell.: 1. Téglalap alakú ívelt oldalú vascsat a medencelapátok előtt. A csatpecsek ráhajlik a karikára (IX.t.19.). 2. Téglalap alakú vascsat a szeméremcsont jobb oldala mellől. A pecsek ráhajlik a karikára (IX.t.25.). 3. Szárnyas (kakas?) csontjai a koponya jobb oldala mellől.

10. sír: T.: ÉNy-DK 310-130°, M.: 100 cm, H.: 140 cm, Sz.: 75 cm. A sír négy sarkában 12 cm mély, négyszög alakú, 30x20 ill. 40x28 cm gödör volt. Mell.: 1. Egyélű vas-

kés (V.t.13.). 2. Részleges juhtemetkezésre utaló koponya és lábsontok a maturus korú férfiváz jobb combcsontja alól.

11. sír: T.: ÉNy-DK 310-130°, M.: 70 cm, H.: 125 cm, Sz.: 45 cm. A sírgödörben egy gyermek (Inf. I.) hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váza volt. A sírgödör sarkainál a sír aljában egy-egy kisméretű gödör mélyedt. A sír alja és a csontváz között 5-6 cm magas földréteg volt. Mell.: 1. Részleges juhtemetkezésre utaló koponya és lábsontok a gyermek lába mellett.

12. sír: T.: ÉNy-DK 290-110°. Az árokásó gép által szinte teljesen megsemmisített sírgödör végében, 210 cm mély, 18x23 cm-es gödör mélyedt. Mell.: 1. Ovális átmetszetű bronzhuzal két töredéke a gépnnyomból (IX.t.28.).

13. sír: T.: ÉNy-DK 310-130°, M.: 100 cm, H.: 187 cm, Sz.: 70 cm. Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű aduluts korú nő (kirabolt?) sírja. Mell.: 1. Vascsat a bal alkar alól (V.t.16.). 2. Kerek átmetszetű bronz fülbevalópár töredékei pasztagyöngy csüngőkkel (V.t.8.9.). A karikáján ún. muff van.

14. sír: T.: ÉNy-DK 304-124°, M.: 115 cm, H.: 200 cm, Sz.: 70 cm. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű maturus korú, enyhén mongoloid vonásokkal rendelkező férfi csontvázának fektetési szintje és a sír alja között 15-17 cm vastag földréteg volt. Mell.: 1. Egyélű vaskés a jobb combcsont külső oldala mellől (V.t.12.). 2. Trapéz alakú öntött bronzcsat a jobb combcsont belső oldala mellől (V.t.16.). 3. Kisméretű téglalap alakú csonttárgy, közepén két lyukkal (elporladt). 4. Feltehetően fatányér 18 cm átmérőjű lenyomatát figyeltük meg a koponya mellett. 5. Részleges kecsketemetkezésre utaló koponya és lábsontok a jobb lábszár mellett és előtt.

20. Tápé-Kerékyö-p

Tokodi András tápéi lakos magányüjteményében néhány késő avar lelet is található. E leletek előkerülésének helye megegyezik azzal a nagy kiterjedésű késő avar temetővel, amelyet az elmúlt évtizedekben több alkalommal tártak fel, és amelyet Tápé-Kerékyö-p-nek hívnak.⁶⁸ Késő avar öntött bronzövgarnitúra : 1. Indás díszű csüngős veret. H.: 3,7 cm, Sz.: 2,5 cm (VIII.t.1.). 2. A fentihez hasonló, de áttört csüngős veret. H.: 3,6 cm, Sz.: 2,6 cm (VIII.t.2.). 3. Ugyanilyen veret, de a csüngője hiányzik. H.: 2,6 cm, Sz.: 2,5 cm (VIII.t.3.). 4. Patkó alakú, indás lyukvédő veret. H.: 1,8 cm (VIII.t.4.). 5. Indás veret, a csüngője hiányzik. H.: 2,6 cm, Sz.: 2,5 cm (VIII.t.5.). 6. Indás veret. H.: 2,2 cm, Sz.: 2,5 cm (VIII.t.6.). 7. Rombusz alakú, gyöngysorkerettel díszített veret. H.: 1,8 cm, Sz.: 1,5 cm (VIII.t.7.). 8. Patkó alakú, indás lyukvédő veret. H.: 1,8 cm (VIII.t.4.). 9. Gyöngysorkeretes övforgó. H.: 7,1 cm (VIII.t.9.). 10. Bronz övcsat. A csatpecek ráhajlik az ovális csatfejre, a pajzs alakú csattesten indadíszítés van. H.: 4,6 cm (VIII.t.10.). 11. Egy lapból álló, laposindás nagyszíjvég. A teteje letörött. H.: 5,8 cm, Sz.: 2,3 cm (VIII.t.11.). 12. Indadíszes szíjbújtató. H.: 2,7 cm, Sz.: 1,5 cm (VIII.t.12.). 13-14. Kétlapú, laposindás kisszíjvég. H.: 3,9 cm, Sz.: 1,3 cm (VIII.t.13-14.). 15-16. Az előzővel megegyező darab (VIII.t.15-16.). 17. Vöröses színű, szemcsés anyagú, korongolt palack nyak- és szájtöredéke. A nyakán hármás hornyolás fut körbe, a pereme tagolt (VII.t.14.). 18. Korongolt gömbös alakú, füles bögre (VII.t.13.). 19. Bikónikus, szürke orsógomb, párhuzamos és hullámvonal dísszel (VII.t.12.).

21. Tömörkény-Aranyhegy

A községből Kiskunfélegyháza felé vezető műút mellett, a volt Péteri major környékén, 1968-ban az új híd építésekor, Nagy Ferenc és a Toldi tanya közötti területen került

68 Kőrü 1983. 197.

elő egy sárga színű, korongolt egyfülű bögre. A pereme törött (VI.t.24.). TLM ltsz.: 69.5.1.

10–11. századi lelőhelyek.⁶⁹

22. Bokros–Bukrospart Deák Rókus 1146. sz. tanyája⁷⁰

A Deák tanyával északról határos, Busáné Mucsi Erzsébet tanyaépületétől 2 méterre keletre, Exterde Tibor tanyasi tanító 1938–40 között egy szelvényben 5–6 sírt tárt fel. A háztól délre a gazda is talált egy sírt. Mell.: 1. Az egyik sírból a mellkas közepén, egyik kártól a másikig egy sorban 6–7 darab aranyozott ezüstveret került elő (XI.t.10-12.). 2. Vasnyílhegy (XI.t.13.). 3. Bronz lemezgyűrű (XI.t.7.).⁷¹

23. Csanytelek

Szántai József csanyteleki lakos magángyűjteményéből 1988-ban ajándékozás útján több régészeti tárgy között egy 10. századi edény került a csongrádi Tari László Múzeum gyűjteményébe. Korongolt, homokkal soványított, szürke, gömbös testű fazék. Az edény felületét párhuzamos vonalak díszítik, a vállán hullámvonalkötegek futnak körbe. Az edény alján kereszt alakú fenékbélyeg van. M.: 23 cm, Pá.: 12,5 cm, Fá.: 13 cm; TLM ltsz.: 89.1.1. (XI.t.18.)⁷²

24. Csongrád–Bogárzó

Az 1940-es években talált S végű hajkarikás női sírból származó granulációs aranygyűrű a MNM-ba került.⁷³ A lelőhely azonos az Exterde Tibor tanyasi tanító által gátéri határútnak nevezett lelőhellyel. A geodéziai kővel jelzett halomból egy sír került elő, melynek S végű hajkarikája a csongrádi múzeumi gyűjteményben van.⁷⁴

25. Csongrád–Greskovits József földje⁷⁵

Lajos János tanyasi tanító 1939-ben a Vidre ér partján, az Újvári tanya épületétől keletre eső dombon több sírt tárt fel. A sírok leleteit – fonott nyakperecet, S végű hajkarikákat és fonott gyűrűket – magángyűjteményében őrizte, amely a háború során megsemmisült.⁷⁶

26. Csongrád–Justh Gyula u. 15.⁷⁷

1936-ban Kovács Lajos városi tisztviselő udvarában vízvezeték árkának ásása közben csontvázra bukkantak, amelyet Tari László fogorvos bontott ki. T.: ÉNy–DK, M.: 120 cm. Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. Jobb alkarja a medence fölött, a bal a test mellett kinyújtva helyezkedett el. Mell.: 1. S végű ezüst hajkarika a bal halánték mellett (XI.t.6.). 2. Két darabból álló bronz fülesgomb a jobb kulcscsont alól (XI.t.9.). 3. Három szálból sodort hurkos-kampós végű ezüst torqvés a nyakban (elveszett). 4. Három szálból fonott ezüst gyűrű a jobb kéz gyűrűsujjáról (XI.t.8.). Az udvar dombos részén, ill. a kör-

69 A katalógusba csak a templom nélküli temetőket vettük fel.

70 Fehér–Éry–Kralovánszky 1962. 187.

71 Az itt előkerült I. István érme, gömbsorcstüngős fülbevaló, vascsiholó, az idők során elvesztek. Az itt közzétett tárgyaknak a találó 1989-ben bekövetkezett halála után szintén nyomuk veszt.

72 Kéziratunk lezárása után jutott tudomásunkra, hogy az edény előkerülési helye minden bizonnyal azonos a lelőhellyel, ahol vatyai kultúra birituális temetkezései mellett Árpád-kori település néhány objektumát is feltártuk (Lőrinczy–Trogmayer 1992). Ezek szerint a fazék nem sírből, hanem telepről származik.

73 Bálint 1991. 41.

74 Bálint 1991. 80.

75 Fehér–Éry–Kralovánszky 1962. 193.

76 Tari László hagyatéka, Csongrádi Levéltár

77 Fehér–Éry–Kralovánszky 1962. 184.

nyék lakói szerint a 6. és a 13. számú ház építésénél is találtak csontvázakat. A városháza Justh Gyula utcai nagykapuja mellett emésztőgödör ásása közben 1978-ban talált csontváz mellett két bronz karperec került elő.⁷⁸

27. Csongrád–Kettőshalom–Bárdos tanya⁷⁹

1923-ban szőlőültetés közben sírokat találtak. Bella Lajos az előkerült gyűrűk és hajkarikák alapján 10–11. századra keltezte a temetkezéseket. Az egyik sír lovassír volt.⁸⁰

28. Csongrád–Kossuth tér

1965 szeptemberében a központi iskola előtt bronz S végű hajkarika került elő ismeretlen körülmények között. TLM ltsz.: 69.25.1. (XI.t.4.).

29. Csongrád–Laposhalom

A régi Bagi tanya mellett Farkas Sándor 2 lovassírt tárt fel, melyeket honfoglalás korinak határozott meg. A sírok mellékletei – két pár különböző alakú, kisméretű kengyel, zabla, bronzcsatok és fülbevalók – a csongrádi Városi Múzeumba kerültek.⁸¹

30. Csongrád–Oláh féle szőlő

1925 júniusában Farkas Sándor 20 honfoglalás korinak meghatározott sírt tárt fel, amelyekben ezüst fülbevalók, karperecek, nyakékek, vaskések stb. voltak.⁸²

31. Csongrád–Öregszőlők

1926-ban Remlinger Flóris szőlőjében gödörásás közben NY–K tájolású sírokat találtak. A szomszédos Sóhlya-féle szőlőben néhány évtizeddel korábban lovas sírokat fedeztek fel.⁸³

32. Csongrád–Rozsár dűlő⁸⁴

A század elején, a Csongrád-kiskunfélegyházi műúttól keletre, az Oláh szőlő és a Tisza közötti részen a Pozsár szőlőben szőlőültetés közben sírokat találtak, amelyekből többek között körte alakú kengyelek kerültek elő.⁸⁵

33. Csongrád–Szántói tanya⁸⁶

A 40-es évek végén mintegy 10–12 melléklet nélküli sírt dült fel az eke. A szántói iskolával szomszédos tanya területén feltárt sírban egy bronzhuzalból fonott nyakperec és egy S végű hajkarika volt.⁸⁷ A mellékletes sírt Exterde Tibor 1948 körül tárta fel özv. Csipe Illésné 169. sz. tanyájánál. A lelőhely feltehetően azonos egyrészt a Szántó–Pogányvár,⁸⁸ másrészt a Csongrád–Szántó Vörös Csillag Tsz III. üzemegeység lelőhellyel.⁸⁹

34. Csongrád–Tyukász J. 429. sz. tanyája⁹⁰

A várostól délnyugatra mintegy 7 km-re az ún. Pap tanya dűlő és a Vidre ér kereszteződésén túl, a Vidre ér jobb partján emelkedő dombon, a tanya mögötti területen 1949 tavaszán szőlőtelepítés közben csontváz mellett egy zárt, állatfejes bronzkarperecet találtak (XI.t.14.). A gazda szerint itt és a szomszédos területen – ahol 1940-es évek elején

78 Tari László hagyatéka, Csongrádi Levéltár

79 *Bálint* 1991. 45.

80 *Lőrinczy* 1988. 14.

81 *Lőrinczy* 1988. 15.

82 *Lőrinczy* 1988. 15.

83 *Lőrinczy* 1988. 19.

84 *Bálint* 1991. 48.

85 Tari László hagyatéka, Csongrádi Levéltár

86 *Bálint* 1991. 49.

87 *Bálint* 1991. 217.

88 *Fehér–Éry–Kralovánszky* 1962. 183.

89 *RégFüz* 1982. 9.

90 *Fehér–Éry–Kralovánszky* 1962. 194.; *Bálint* 1991. 50.

a tanyát szegélyező akácost ültették –, mintegy 33 Ny–K tájolású, döntő többségében melléklet nélküli csontvázat forgattak ki.⁹¹

35. Csongrád–Vendelhalom⁹²

A területen már a homokbányászt megelőző mezőgazdasági földmunkák során is találtak temetkezéseket. 1934-ben határozta el a város, hogy a halmon homokbányát és sintértelepet kíván nyitni. Az 1937-ben meginduló homokbányászással megbolygatott, különböző korú temetkezések közül Tari László 5 szarmata kori és 38, 10–11. századi temetkezést tárt fel, ill. figyelt meg.

A lelőhelyen 1938-ban Exterde Tibor tanyasi tanító 4 szarmata temetkezés mellett egy 10. századi lovassírt is feltárt, benne lókoponyával és lábcsontokkal, zablával valamint kengyelpárral együtt. A homokbánya falában ezüst szalagkarpercet és több rossz megtartású ezüstrozettát talált.

A fuvarosok homokbányászás közben 1955 februárjában többek között egy gyermeksírt (Inf II.) találtak. Mell.: 1. Kettétört kerek átmetszetű, elhegyesedő végű bronzkarpercec. 2. Lapos kettétört bronzkarika. Ekkor került elő egy adultus korú felnőtt férfi koponyája is, amit a JATE Embertani Tanszéke őriz.

1955. június 15-én a homokbányászáskor találtak egy temetkezést. A megmentett vastöredékek egy szablya igen apró, farostlenyomatos maradványai voltak. A fellelhető néhány baloldali bordán és a bal kulcscsonton vasroszda barna elszíneződése volt megfigyelhető. TLM ltsz.: 57.20.13.⁹³

1955. július 15-én a homokbánya nyugati partján az eső által kimosott 10. századi, maturus korú férfi sírját tárta fel Tari László. T.: ÉÉNy–DDK, M.: 135 cm, H.: 200 cm, Sz.: 50–55 cm, a csontváz sírban mért hossza: 167 cm. Mell.: 1. Szablya a bal karcsontokon és a bal combcsont külső oldala mellett. H.: 76 cm, ebből a markolat az ellenzővel együtt 5 cm. A csónak alakú ellenzőt a közepén lévő lyukon keresztül húzták rá a markolatra. Fokosszerű élben végződő két vége a szablyahegy felé kissé görbült. A markolat a pengével enyhe szöveget zár be az él irányában. A bontásnál megfigyelhető volt a hüvely famaradványa. A fahüvelyen keresztben két keskeny vaspánt került elő, a markolattól 9,2 cm, és 35,2 cm-re. Ezek irányában a szablyafok felső oldalon félkerek, elrozsdásodott vaslapok voltak, átmérőjükkel a tok mellé simulva. A szablya a kiemeléskor három részre tört, és az ellenző lehámlott róla. TLM ltsz.: 57.20.15. (XI.t.2.). 2. A mellkas felett vasroszdarögök. 3. A combcsontok között felismerhetetlen rendeltetésű vasdarabok.

A csongrádi Tari László Múzeum a lelőhelyről az alábbi 10–11. századi, sírszám nélküli leleteket őrizi. 1. Visszacukló markolattővisű, jó megtartású meglehetősen széles pengéjű szablya H.: 63,8 cm, Sz: 4,5 cm. TLM ltsz.: 57.20.16. (XI.t.1.). Valamikor 1955 után került elő az a temetkezés, ahol a csontváz nyakcsigolyái környékén három darab bronzlemezről kivágott fűrész alakú függő és egy átfúrt aranyozott bizánci bronzpénn volt. TLM ltsz.: 57.20.17.⁹⁴

1957-ben Dienes István, a halom északkeleti szegélyén négy gyermeksírt tárt fel. Két, már bolygatott sírt tárt fel 1963-ban B. Nagy Katalin. Nyílcsúcsokat és egy rozettát talált. Ekkor került a múzeumi gyűjteménybe egy pödrott végű bronz hajkarika.⁹⁵ TLM ltsz.: 88.4.1. (XI.t.3.)

91 Tari László hagyatéka, Csongrádi Levéltár. *Tari* 1978. 14.; *Bálint* 1991. T. LXIII.b.1.-en ismeretlen lelőhelyű darabként szerepel.

92 *Fehér-Éry-Kralovánszky* 1962. 190., 192.

93 *ArchÉrt.* 1957. 89.

94 *ArchÉrt.* 1958. 90.; Tari László hagyatéka, Csongrádi Levéltár; *Bálint* 1991. Abb. 33.; *Kovács* 1989. 24.

95 Tari László hagyatéka, Csongrádi Levéltár

36. Csongrád és Szentes vidéke

Farkas Sándor gyűjtéséből származó gömbsorc süngős fülbevaló áttört öntött bronz fülbevalókarikáját őrzi a Magyar Nemzeti Múzeum (XI.t.5.). MNM 13/1893. 1147.

37. Felgyő–Alsómajor–Homokos (Figura)⁹⁶

Feltehetően 10. századi fegyveres lovassírokból előkerült leletekről tudósít Farkas Sándor.⁹⁷ Az innen származó kerek talpú kengyeleket és mintás, faragott csontokat az intéző feleségének magánygyűjteményében Tari László 1937-ben még láthatta. A temető a Vidre ér keleti partján, a majorba vezető betonúttól jobbra fekvő magaslaton helyezkedik el. Ott, ahol egy kisebb homokbánya falában az 1950-es években Tari László is észlelt csontvázakat. A lelőhely feltehetően azonos Bálint Csanád 42/c lelőhelyével.⁹⁸

38. Pusztaszer–Rohodai dűlő–Gyovai part

A környezetéből markánsan kiemelkedő ÉNY–DK irányú dombon, 1988 márciusában a felsőpusztaszeri Hétvezér Tsz dolgozói homokbányászás és talajjegytengetés közben a magaslat északnyugati végében emberi koponyát találtak. A helyszíni szemlén még megfigyelhető in situ lábszárcsontok alapján megállapítottuk, hogy a temetkezés tájolása DNY–ÉK. Az egész területen egyetlen sír került elő, melynek mélysége a mai felszíntől 115 cm volt. Mell.: Hegyesedő végű, rombusz átmetszetű nyitott bronzkarperec. Átmé-
rője 6,6 cm (XI.t.15.).

39. Szegvár–Oromdűlő, Purger J. tanyája

A tulajdonos Purger János az 50-es években saját kezelésű homokbányát működtetett. Az azóta elhagyott bányagödör északi falából 1986 nyarán egy 10. századi temetkezés omlott le. A bánya alján összegyűjtött leletek alapján lovas férfisír volt. A bánya szélét körbeásva a leomlott sír helyén kívül újabb temetkezést nem találtunk. A bányagödör déli szélén, minden valószínűség szerint Csallány Gábor kutatóárkait sikerült dokumentálnunk. A terület részben azonos és északkeletről határos a Hevesi-féle földdel, ahol Csallány Gábor 1906-ban végzett ásást.⁹⁹ A tanya tulajdonosának elmondása szerint a homokkitermelés során számos sír semmisült meg. Elbeszélése alapján valószínű, hogy néhány koponyánál jelképes trepanációt figyeltek meg.¹⁰⁰ A Purger tanyától északkeletre elhelyezkedő tanyaföldön a temető – feltehetően – korai része még feltárára vár.

A homokbánya falából leszakadt sír egy erőteljes testalkatú, maturus (40–50 év közötti), enyhe mongoloid vonásokkal rendelkező, europomongolid típusú férfi csontvázának maradványait tartalmazta. Mell.: 1. Vastőr töredékei (X.t.1.). 2. Szablya markolatának és pengéjének töredékei (X.t.2.). 3. Zabla csuklós részének és karikájának töredékei (X.t.3.). 4. Egybekovácsolt fülű, keskeny talpalójú kengyel pár töredékes állapotban (X.t.4.). 5. Ismeretlen rendeltetésű vastárgy. A felületén falenyomat látható (X.t.5.). 6. Öt darab kis-méretű ezüstlemez. Az átfúrt lemezeket szegeccsel erősítették fel (X.t.6.). 7. Szalu köpűjének töredéke. A köpű belsejében falenyomat látható (X.t.7.). 8. Négy darab kisebb vastörédék, ill. ismeretlen rendeltetésű vastárgy/ak/ 17 darab apró töredéke. KJM. Itsz: 93.6.1–9.

⁹⁶ Bálint 1991. 42c.

⁹⁷ Lőrinczy 1988. 17.

⁹⁸ Bár Farkas Sándor a leletek előkerülését a Tisztilak mellett határozza meg, Tari László (Tari 1978. 14.) és a major intézőjének két fia egymástól függetlenül a Vidre ér partjára jelölték meg a lelőhelyet. A Kunszeri testvérpárral 1989-ben jártunk a helyszínen. vö. Bálint 1991. 217.

⁹⁹ Széll 1943.

¹⁰⁰ Lőrinczy 1986. 45.; RégFüz 1987. 74.

A szakirodalomban már ismertetett lelőhelyen 1937-ben, szőlő alá fordítás alkalmával egy kigyőfejes bronz karperecet találtak, amelyet az akkor ott tanító Exterde Tibor szerzett meg.¹⁰²

41. Zsombó-Bába díllő

A szatymazi Zöldért zsombói telepének udvarán, villanyoszlop gödrének kiásása közben emberi csontváz mellkasára és koponyájára ill. lókoponya orrészére és kengyelekre bukkantak. A rábontás után kiderült, a munkások ásóval egy sír medence feletti részét semmisítették meg.

A magányos sír¹⁰³ a környezetéből alig kiemelkedő lapos, homokos területen került elő.

1. sír.: A téglalap alakú, lekerekített végű sírgödör tájolása ÉNy–DK 325–145°. A 100 cm mély, teknős aljú sírgödör délnyugati oldalában, hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű maturus korú férfi csontváza feküdt. Bal lábszárcsontja és annak külső oldala felett részleges lótemetkezés koponyája, lábcsonthajlása és 3 farokcsigolyája helyezkedett el (XII.t.1). A munkások által kiemelt emberi állkapcszon zöld patinanyom volt megfigyelhető. Mell.: 1. Szíjszorítóval ellátott vascsat a bal kézcsont külső oldala mellett. A csattest téglalap alakú, az ívelt csatpecsek ráhajlik a csatkarikára. A szíjszorító 2 db négyzet alakú vaslemez-ből áll. A két lemez között egy vasszegecs rögzítette a bőrt (XII.t.18.). 2. Trapéz alakú ezüstlemez a bal combcsont és a bal kézcsontok között. A rövidebbik párhuzamos oldala enyhén ívelt. Két egymással szemben lévő sarkát átfúrták (XII.t.9.). 3. Téglalap alakú ezüstlemez a bal medencelapáton. A két szemben lévő sarkát átfúrták. H.: 2,1 cm, Sz.: 1,8 cm (XII.t.6.). 4. Téglalap alakú ezüstlemez a keresztcsonttól. A két szemben lévő sarkát átfúrták. H.: 2,5 cm, Sz.: 2,0 cm (XII.t.8.). 5. Négyzet alakú ezüstlemez a jobb medencelapátról. A két egymással szemben lévő sarkát átfúrták. Az egyik oldalán a lemez beszakadt. H.: 2,2 cm, Sz.: 2,1 cm (XII.t.5.). 6. Négyzet alakú ezüstlemez a jobb medencelapát és a jobb kézcsontok között. A két szemben lévő sarkát átfúrták. H.: 2,1 cm, Sz.: 2,0 cm (XII.t.5.). 7. Kerek ezüst lemez töredéke a keresztcsont feletti második csigolyáról (XII.t.10.). 8. Ovális vascsat a bal medencelapátról. Átm.: 3,3 cm. (XII.t.15.). 9. Téglalap alakú vaslemez a jobb kézcsontok és a jobb medencelapát között. H.: 3,2 cm, Sz.: 2,1 cm. A lemez felületén fa- és textillenymomat látható. A lemez sarkához hozzáoxidálódott egy kova (XII.t.11.). 10. Késpenge borításának meghatározható ezüstlemez töredékei a jobb kéz mellől. Sz.: 1,2 cm (XII.t.14.). 11. Szélső nyélállású, nyéltüskés egyélű vaskés a jobb combcsont és a jobb kézcsontok között. A penge kopott, enyhén ívelt, hegyes végű. H.: 8,1 cm, Sz.: 1,3 cm (XII.t.13.). 12. Téglalap alakú ezüstlemez a 4. számú alól. Két szemben lévő sarkát átfúrták. H.: 2,3 cm, Sz.: 1,9 cm (XII.t.4.). 13. Négyzet alakú ezüstlemez az 5. számú alól. A két szemben lévő sarkát átfúrták. H.: 2,2 cm, Sz.: 1,9 cm (XII.t.3.). 14. Tegez alsó vasalásának töredékei a bal combcsont külső oldala mellől. a/ enyhén ívelt vaslemez, H.: 4,5 cm, Sz.: 1,3 cm; b/ ívelt vaslemez, a végén szegeccsel, H.: 4,1 cm, Sz.: 1,3 cm; c/ három darab vastöredék (XII.t.16.); d/ tegezhez tartozó vasszegecs, H.: 1,0 cm (XII.t.17.,19.). 15. Öt darab vastöredék. A sír bontásakor kerültek elő. 16. Íj sérült markolatcsontjai, melyek a gödörásás közben kerültek elő. Az egyiknek a széle irdalt. H.: 11,4 cm, Sz.: 2,5 cm (XII.t.14/b), H.: 12,3 cm, Sz.: 2,5 cm (XII.t.14/a). 17. Tegez peremét (száját) díszítő csontlemezek a bal felkar külső oldala mellől. H.: 9,3 cm, Sz.: 2,3 cm (XIII.t.5.), H.: 6,2 cm, Sz.: 1,3 cm (XIII.t.6.). 18. Négy rombusz és egy

101 Fehér-Éry-Kralovánszky 1992. 1161.; Bálint 1991. 314.

102 Exterde Tibor szíves szóbeli közlése.

103 A temetkezés közvetlen és tágabb környékét szelvényekkel körbeástuk, de újabb sírokat nem találtunk. Az útépités, a Wesselényi iskola építése, valamint a barackos telepítése során temetkezésre utaló leletek nem kerültek elő.

levél alakú vas nyílcsúcs a bal felkar külső oldala mellől, a tegez száját díszítő csontlemezek elől (XIII.t.1-4.). 19. Két darab meghatározhatatlan rendeltetésű vastárgy töredékei. Átmetszetük kör alakú. H.: 2,8 cm és 1,4 cm. 20. Háromszög alakú meghatározhatatlan rendeltetésű vastárgy. 21. Villásszárú és széles talpalójú kengyel, egybekovácsolt téglalap alakú füllel, és gombos nyakkal (XIII.t.8.). 30. Egybekovácsolt fülű, széles talpalójú kengyel. Mindkettő a lókoponya előtt feküdt (XIII.t.7.).

IRODALOM

Awaren in Europa

1985 Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6–8. Jh. Frankfurt am Main

Bálint Alajos

1963 Kiskundorozsma–Vöröshomok dűlői leletek. Funde von Kiskundorozsma–Vöröshomok. MFMÉ 91–100.

Bálint Csanád

1968 Honfoglalás kori sírok Szeged–Óthalmon. Mogili iz epohi zavojevanyija sztrani na Óthalom pri gor. Szeged, MFMÉ 147–89.

1973 Hunok avarok, magyarok (Vezető a szegedi Móra Ferenc Múzeum régészeti kiállításához). Hunnen, Awaren, Magyaren. Führer zur archäologischen Ausstellung im Móra Ferenc Museum Szeged.

1975 Dél-Magyarország a X. században. Bp. Kandidátusi értekezés, kézirat

1975/a A szaltovo-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. On the Avar and Hungarian Relations of the Saltovo-Mayak Culture. ArchÉrt 102. 52–63.

1976 A magyarság és az ún. Bielo-Brdoi kultúra. Die Ungarn und die sogenannte Bielo-brdo Kultur. Cumania IV. 225–254.

1976 A Kárpát-medence VI–IX. századi régészeti-néptörténeti kérdései. A honfoglalás kor. In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I/1. Szerk.: *Hajdú Péter–Kristó Gyula–Róna-Tas András* Bp. 1986. 107–163.

1977 Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. II. Szerk.: *Hajdú Péter–Kristó Gyula–Róna-Tas András* Bp. LXVI–CVI.

1978 Válasz az opponensi véleményekre. ArchÉrt 105. 264–268.

1980 Dél-Magyarország a X. században (Südungarn im 10. Jahrhundert.) MAIU 8–9 (1978–79), 179–187.

1983 Az avar kor és a honfoglalás kor bizánci vonatkozásainak régészeti kutatása Magyarországon 1970–1980 között. AntTan. XXX(1983), 116–125.

1990 Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert. Wien–Köln

1991 Südungarn im 10. Jahrhundert. Studia Archaeologica XI. Bp.

1991/a Die spätaawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád) Varia Archaeologica Hungarica Bp.

1992 Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe. Das Grab von Üc Tepe (Sowj. Azerbajdzan) und der beschlagverzierte Gürtel im 6. und 7. Jahrhundert. Awarenforschungen Band 1. Wien 309–496.

Bóna István

1965 Népándorlás kor. In: Orosháza története. Orosháza 114–135.

1979 A Szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten. ArchÉrt 106. 3–32.

1980 Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. ActaArchHung 32. 31–95.

1982–83 A XIX. század nagy avar leletei. Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts. SZMMÉ 81–160.

1987 A népándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. Az avarok. In: Magyarország története I. Bp. 310–346.

Csallány Dezső

- 1956 Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa Bp.
1957 Az Átokháza-bilisicsi avar kori sírleletek. Grabfunde aus der Awarenzeit von Átokháza-Bilisics MFMÉ 109–132.
1962 Der Awarische Gürtel. ActaArchHung 14.
1963 Kuturgur-bolgárok (-hunok) régészeti hagyatékának meghatározása. Die Bestimmung der archäologischen Hinterlassenschaft der Kuturgur-bulgaren (Hunnen) ArchÉrt 90. 21–38.
1972 Avar kori páncélok a Kárpát-medencében I. Die Panzer der Awarenzeit im Karpatenbecken. JAMÉ XII–XIV. (1969–71), 13–44.
1982 Avar kori páncélok a Kárpát-medencében 2. Panzer im Karpatenbecken aus der Awarenzeit 2. JAMÉ XV–XVII (1972–74), 5–35.

Csallány Gábor

- 1941 A csongrádi (mámai-csárdadűlői) avar temető. Das awarische Gräberfeld von Csongrád-Máma Csárdadűlő. ArchÉrt 169–174.

Dienes István

- 1966 A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. Quelques enseignements de l'harnachement des montures des Hongrois conquérants. ArchÉrt 93. 208–234.

Farkas Sándor

- 1886 A csongrádi népvándorlás kori telepről. ArchÉrt 6. 354–355.

Fehér Géza–Éry Kinga–Kralovánszky Alán

- 1962 A Közép-Duna-Medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Régészeti tanulmányok II. Bp.

Fettich Nándor

- 1963 Symbolischer Gürtel aus der Awarenzeit (Fund von Bilisics). MFMÉ 61–89.

Fodor István

- 1981 A Sándorfalva-eperjesi honfoglalás kori temető. MKCsM 47–50.
1985 Honfoglalás kori temető Sándorfalván (Előzetes közlemény) Landnahmenzeitliches Gräberfeld zu Sándorfalva (Vorbericht) ActaAntetArch 17–33.

Fóthi Erzsébet

- 1991 A Kárpát-medence avar korának összehasonlító embertani vizsgálata. Eine komparative Untersuchung an awarenzeitlichem antropologischem Material aus dem Karpatenbecken. MFMÉ (1984/85–2), 483–502.

Garam Éva

- 1969 A késő avar kori korongolt sárga kerámia. Die Spätawarenzeitliche gelbe Keramik. ArchÉrt 96. 207–241.
1978 A közép avar kor sírobolussal keltezhető leletköre. Der mit Grabobolus datierbare der Mittelawarenzeit. ArchÉrt 103. 206–215.
1981 A bőszi késő avar lelet és köre. Der spätawarenzeitliche Fund von Bős und seine Kreis. ArchÉrt 108. 34–51.
1982 Der Fund von Vörösmart in Archäologische Nachlass der Awarenzeit. FA XXXIII. 187–213.
1984 Spätawarenzeitliche Goldgegenstände im Ungarischen Nationalmuseum. Késő avar kori aranytárgyak a Magyar Nemzeti Múzeum népvándorlás kori gyűjteményében. FA XXXV. 87–109.
1991 Über Halsketten, Halsschmucke mit Anhangern und juwelenkragen Byzantinischen Ursprungs aus der Awarenzeit. ActaArchHung 43. 151–179.

- 1992 Die münzdatierten der Awarenzeit. *Awarenforschung* Band 1. Wien, 136–250.
Germanen Hunnen und Awaren.
- 1988 Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg
- Hegedűs Katalin*
- 1979 A Szegvár-szőlőkajjai leletmentő ásatás. MKCsM 59–66.
 1981 A Derekegyház-ibolyásdombi feltárások. MKCsM 3–8.
- Kiss Gábor*
- 1991 A Szombathely-Kőszegi úti avar lovassír (A késő avar négy- és ötkaréjos lószerszámveretek). Das awarische Reitergrab von Szombathely-Kőszegi út. (Die spätawarenzeitlichen vier- und fünfblättrigen Pferdegeschirrbeschläge). MFME (1984-85/2) Szeged, 431–462.
- Korek József*
- 1943 A Szentes-kajáni avar temető. (Das awarische Gräberfeld zu Szentes-Kaján). *Dolg.* 19. 1–129.
- Kovács István*
- 1979 XI. századi temető Hódmezővásárhely-Nagyszigeten. Vásárhelyi Tanulmányok IX. Hódmezővásárhely, 17–32.
- Kovács László*
- 1986 Über einige steigbügeltypen der Landnahmezeit. *ActaArchHung* 38. 195–225.
 1989 Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. *Fontes Archaeologici Hungariae* Bp.
- Kovrig Ilona–Korek József*
- 1960 Le cimetière de l'époque avare de Csóka(Coka). *Mogilnyik avarszkoj epohi u z. Csoka.* *ActaArchHung* 12. 257–297.
- Kralovánszky Alán*
- 1964 Szarvasmarha-temetkezés a honfoglalás korából. Viehbestattung aus der Zeit der ungarischen Landnahme. *MezMK* 1. 171–184.
 1966 Die landnahmenzeitliche Rinderbestattung von Sárbogárd. *Alba Regia* 6–7. 89–96.
- Ifj. Kürti Béla*
- 1971 Egy avar tegez rekonstrukciója. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum* Tomus III. Szeged, 17–27.
- Kürti Béla*
- 1978 Móra Ferenc ásatásai Dorozsmán. Ferenc Móras ausgrabungen in Dorozsma. MFME (1976/77–1), 7–26.
 1979 Szarmata és honfoglalás kori temető Szeged-Csongrádi úton. MKCsM 3–9.
 1980 A csanyteleki avar sír. *Élet és Tudomány* 1980. X.3. 1279.
 1980/a Móra Ferenc avarjai. *MúzKözl* 1980:1 62–69.
 1981 Szempontok a korai avar leletanyag értékeléséhez. MKCsM 37–45.
 1982 Régészeti adatok a Szeged környéki avarság településtörténetéhez. MKCsM 37–45.
 1983 Az avarok kora. In: *Szeged története I.* Szerk.: *Kristó Gyula*, Szeged 162–208.
- Kürti Béla–Szegefü László*
- 1983/a A város kialakulása (895–1242) Honfoglalás, megtelepedés, államalapítás (895-kb. 1030). In: *Szeged története I.* Szerk.: *Kristó Gyula*, Szeged, 219–277.
- Kürti Béla*
- 1983/b Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmenzeit in Szeged-Algyő. MFME (1978/79–1), 323–347.

- 1983/c Szeged vidéki régészeti adatok a Kárpát-medencei avarság eredetkérdéséhez. MKCsM 17–26.
- 1984 Avar temető Kiskundorozsma–Sziksóstó területén. MKCsM 22–26.
- 1986 Csongrád megye avar kori településtörténetének vázlata. MKCsM 24–33.
- 1987 Régészeti emlékek. In: *Algyő és népe*. Szerk.: *Hegyi András*, Szeged 57–80.
- 1990 Avar sírleletek Csanytelekről és Gerláról. SzMMÉ VII.(1984–88), 79–86.
- 1992 Egy honfoglalás kori tegez maradványainak computer tomográfiai vizsgálata. MKCsM 15–19.
- Kürti Béla–Lőrinczy Gábor:*
- 1991 „....Avarnak mondták magukat...”. „....they called themselves Avars...” Vezető a Móra Ferenc Múzeum régészeti kiállításához, Szeged
- Kürti Béla–Wicker Erika*
- 1991 Bemerkungen zur Agraffenfrage der Awarenzeit. (Megjegyzések az avar boglárók kérdéséhez) Zalai Múzeum 3. 19–34.
- László Gyula*
- 1970 A népvándorlás kor művészete Magyarországon. Bp.
- 1984 A város környéke a honfoglalás korában. In: *Hódmezővásárhely története. A legrégebbi időktől a polgári forradalomig I.* Szerk.: *Szigeti János* Hódmezővásárhely, 257–266.
- Lőrinczy Gábor*
- 1985 Szegvár-Szőlőkajla X. századi temetője. Das Gräberfeld von Szegvár Szőlőkajla aus dem 10. Jh. ComArchHung 141–162.
- 1986 Szegvár területének X–XI. századi településtörténeti vázlata. MKCsM 44–51.
- 1988 A csongrádi múzeumi törekvések első korszaka. Farkas Sándor régészeti tevékenysége és a Városi Múzeum. In: *Mozaikok Csongrád város történetéből*, Csongrád 7–21.
- 1991 A Szegvár-oromdűlői kora avar kori temető 1. sírja. Das Grab 1. des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő. MFMÉ (1984/85–2.) 127–154.
- 1992 Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás. Anmerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung. JAMÉ XXX–XXXII. (1987–89) 161–171.
- Lőrinczy Gábor–Trogmayer Ottó*
- 1992 Ismeretlen bronzkori iparművész alkotásai. MKCsM (1991). 5–13.
- Madaras László*
- 1981 A Szeged–Fehértó A. és B. temetők anyagának összehasonlító vizsgálata. Vergleichende Untersuchung der Gräberfelder Szeged-Fehértó A. und B. SzMMÉ 35–64.
- 1991 A Szentés-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai. *Folklór és Etnográfia* 57. Debrecen
- B. Nagy Katalin*
- 1974 Nézzük meg együtt a székkutasi festett avar edényeket. *Művészet* 1974/6. 30–31.
- 1980 Az avar „tüszős” öv. MKCsM 153–158.
- 1984 Az avar kaganátus. In: *Hódmezővásárhely története*. Szerk.: *Nagy István* Hódmezővásárhely, 229–256.
- B. Nagy Katalin–Révész László*
- 1986 Egyedi típusú honfoglalás kori íj csontmaradványai Hódmezővásárhely-Nagyszigetről. Knochenbeschlüge eines Landnahmenzeitlichen Bogens individuellen Typs von Hódmezővásárhely-Nagysziget. ComAH 6. 123–134.

Nagy Margit

- 1988 Frühawarenzeitliche Grabfunde aus Budapest. Bemerkungen zur awarenzeitlichen Tierornamentik. In: Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari. Spoleto 373–411.

Némethi Mária–Klima László

- 1992 Kora avar kori lovas temetkezések. Frühawarenzeitliche Reiterbestattungen. JAMÉ XXX–XXXII (1987–89) 173–244.

Párducz Mihály

- 1963 Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. Studia Archeologica I. Bp.

Révész László

- 1985 Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez. Angaben zum Bau des Köchers aus der Zeit der ungarischen Landnahme. ActaAntetArch 35–53.
1989 Líra alakú csatok a Kárpát-medencében. Lyraförmige Schnallen im Karpatenbecken. HOMÉ XXVII. 513–541.

Scheffer Krisztina

- 1992 Régészeti leletkataszter. In: Mórahalom. A település földje és népe. Szerk.: *Juhász Antal*, Mórahalom, 59–60.

Somogyi Péter

- 1987 Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge zu den archaologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. ArchAust 71. 121–154.
1991 Lábbeli veretek a Dél orosz sztyeppéről. Beschläge der Fussbekleidung aus der südrussischen Steppe. MFMÉ (1984/85–2), 105–126.

Szabó János Győző

- 1970 A honfoglalás kori temetőárok kérdéséhez. Jelentés a káli (Heves m.) ásatásokról. Zur Frage der Landnahmezeitlichen Gräberfeldgräben. Bericht über die Ausgrabung in Kál (Kom. Heves). ArchÉrt 97. 264–271.
1976 Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. A temető leírása és rendeltetésű temetkezéseinek párhuzamai. Eine Siedlung und deren Friedhof aus der Árpádenzeit bei Sarud III. Beschreibung des Friedhofes und rsuchung der Aussergewöhnlichen Beisetzungen. EMÉ XIV. 17–89.
1980 Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája, a temető jellege. Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Bemerkung von Sarud. Absolute und relative Chronologie des Friedhofes, Charater des Friedhofes. EMÉ 16–17. (1978–79) 45–136.

Szalontai Csaba

- 1991 Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez. (A késő avar karéjos övveretek). Bemerkungen zur Geschichte des Alföld im 9. Jahrhundert. (Spätawarenzeitliche Schuppenförmige Gürtelbeschläge). MFMÉ (1984/85–2), 463–482.

Szemán Attila

- 1989 X–XI. századi filigrános mellkereszttek. Brustkreuze von Filigranarbeit aus dem 10–11. Jahrhundert MFMÉ (1988–1), Szeged, 75–94.

Szell Márta

- 1943 Elpusztult falvak, X–XVII. századbeli leletek Csongád vármegye területén. Vernichtete Dörfer, und Funde den X–XVII. Jahrhunderten im Kom. Csongrád. Dolg. XIX. 176–182.

Szőke Béla Miklós

- 1979 Zur Problematik Bestattungsritus mit Verstümmelten Rienderschädel des Typs von Sopronköhida. *ActaArchHung* 31. 51–103.

Tari László

- 1978 Győről Felgyőig. Adalékok a táj történetéhez. In: *László Gyula–Tari László–Nagyistók Sándor: Régmúlt és jelen a Vidre partján. Írások Felgyőről. Felgyő*

T. Szőnyi Eszter–Tomka Péter

- 1984 Győrszentiván-Sőprőshegy késő római és kora Árpád-kori temető. Spätromisches und früharpádenzeitliches Gräberfeld von Győrszentiván-Sőprőshegy. *ComArchHung* 1985. 97–123.

Török Gyula

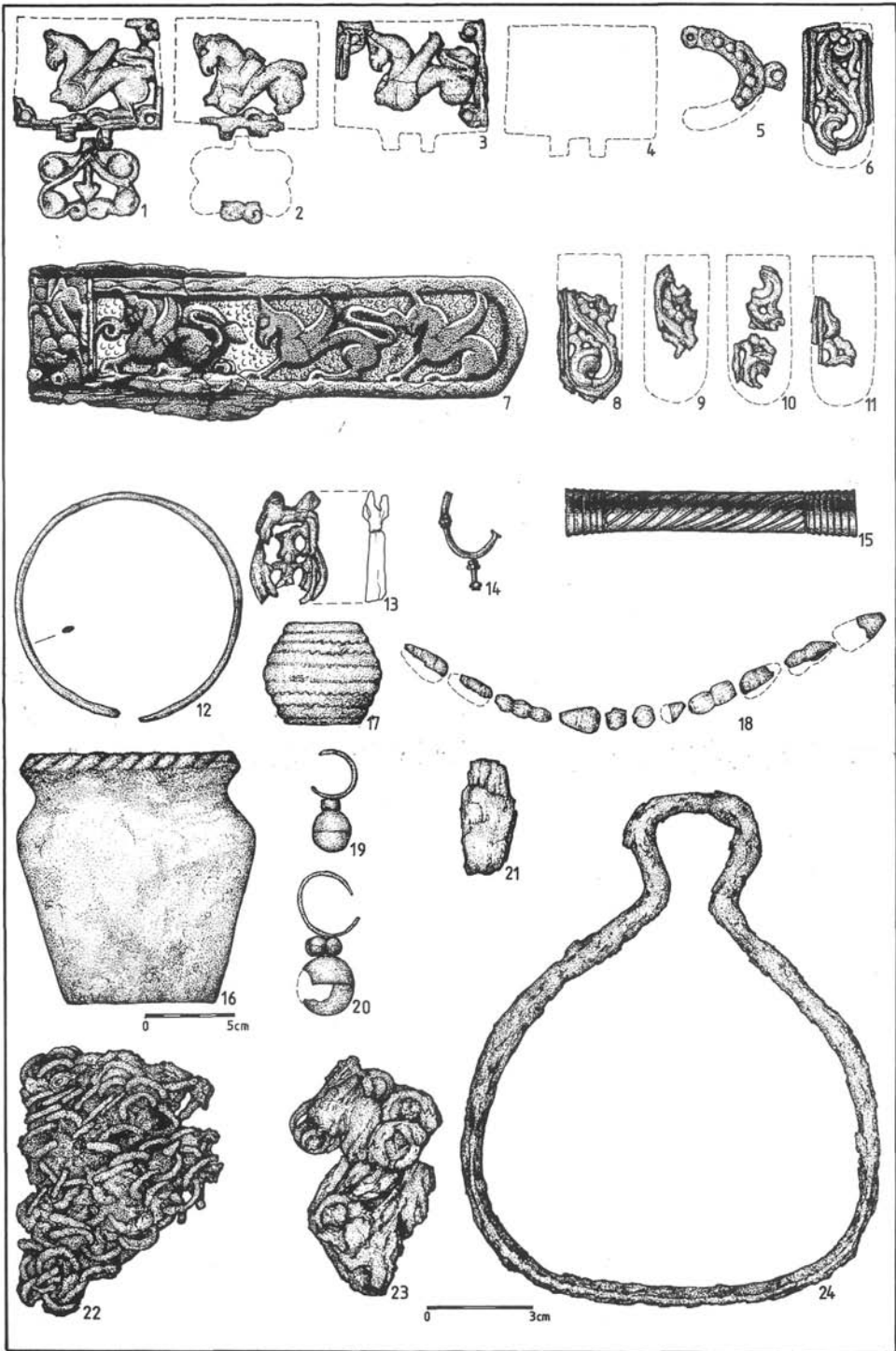
- 1980–81 Avar kori temető Csengelén. Avarzeitlichen Gräberfeld in Csengele. *MFME* (1980/81–1), 43–62.

Trogmayer Ottó

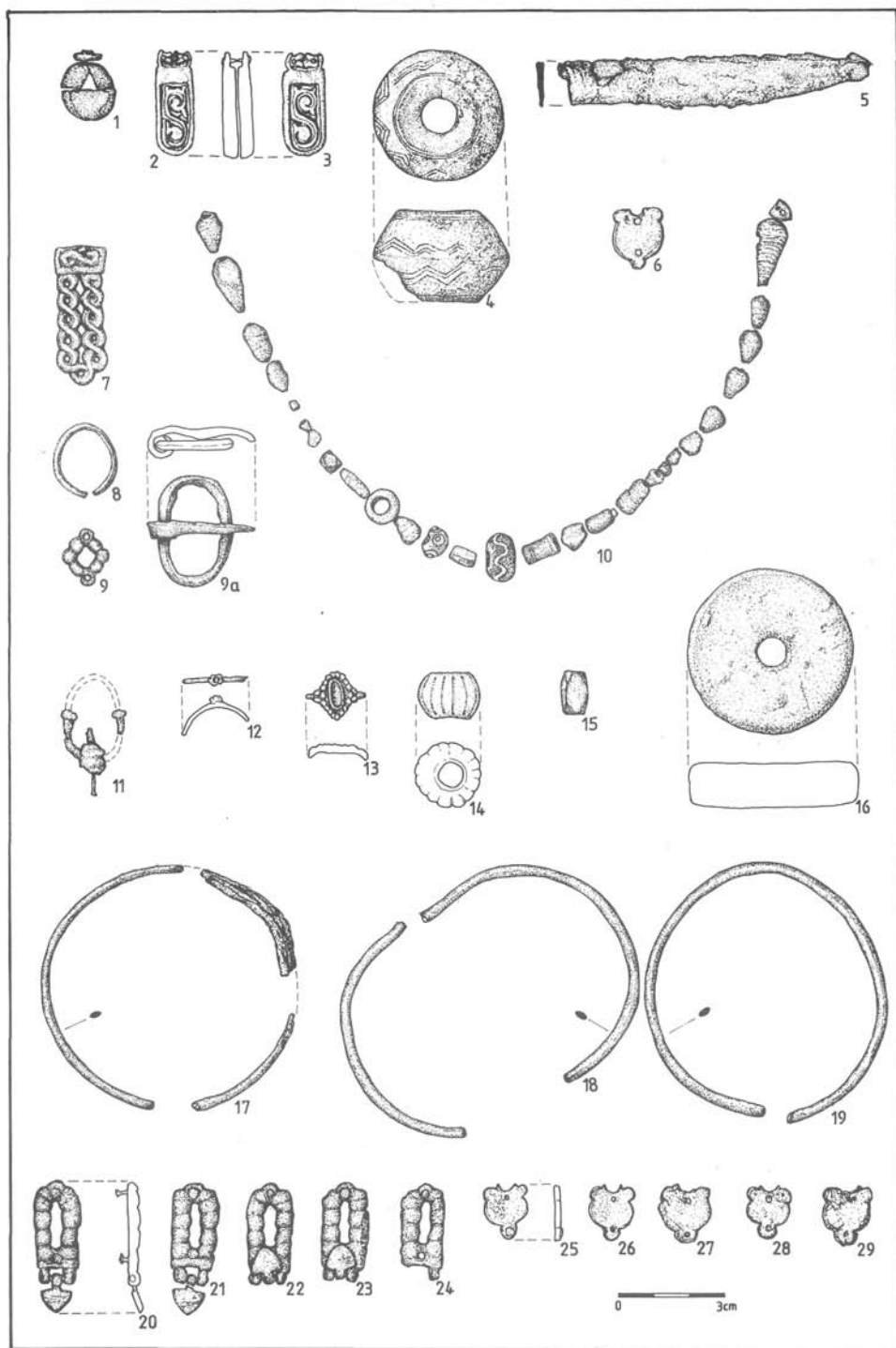
- 1971 Tápé területének régészeti emlékei. In: *Tápé története és néprajza. Szerk: Juhász Antal, Tápé*, 31–45.
1977 Szőreg őstörténete In: *Szőreg és népe. Szerk.: Hegyi András, Szeged* 51–66.
1984 Deszk őstörténete. In: *Deszk története és néprajza. Szerk.: Hegyi András, Szeged–Deszk* 73–95.

Vida Tivadar

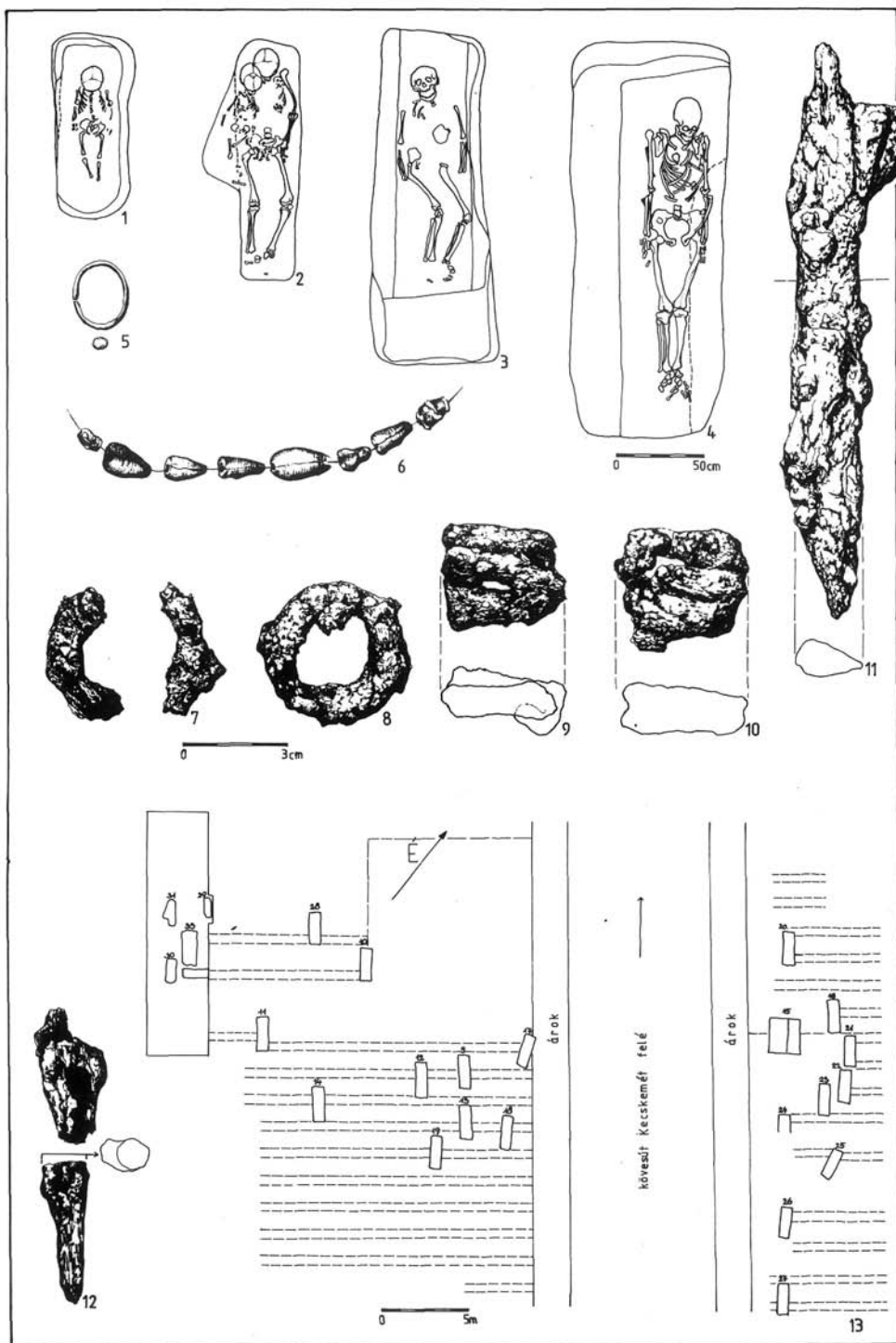
- 1992 Zu einigen handgeformten frühawarischen Keramitypen und ihre östlichen Beziehungen. *Awarenforschungen Band 1. Wien*, 517–577.

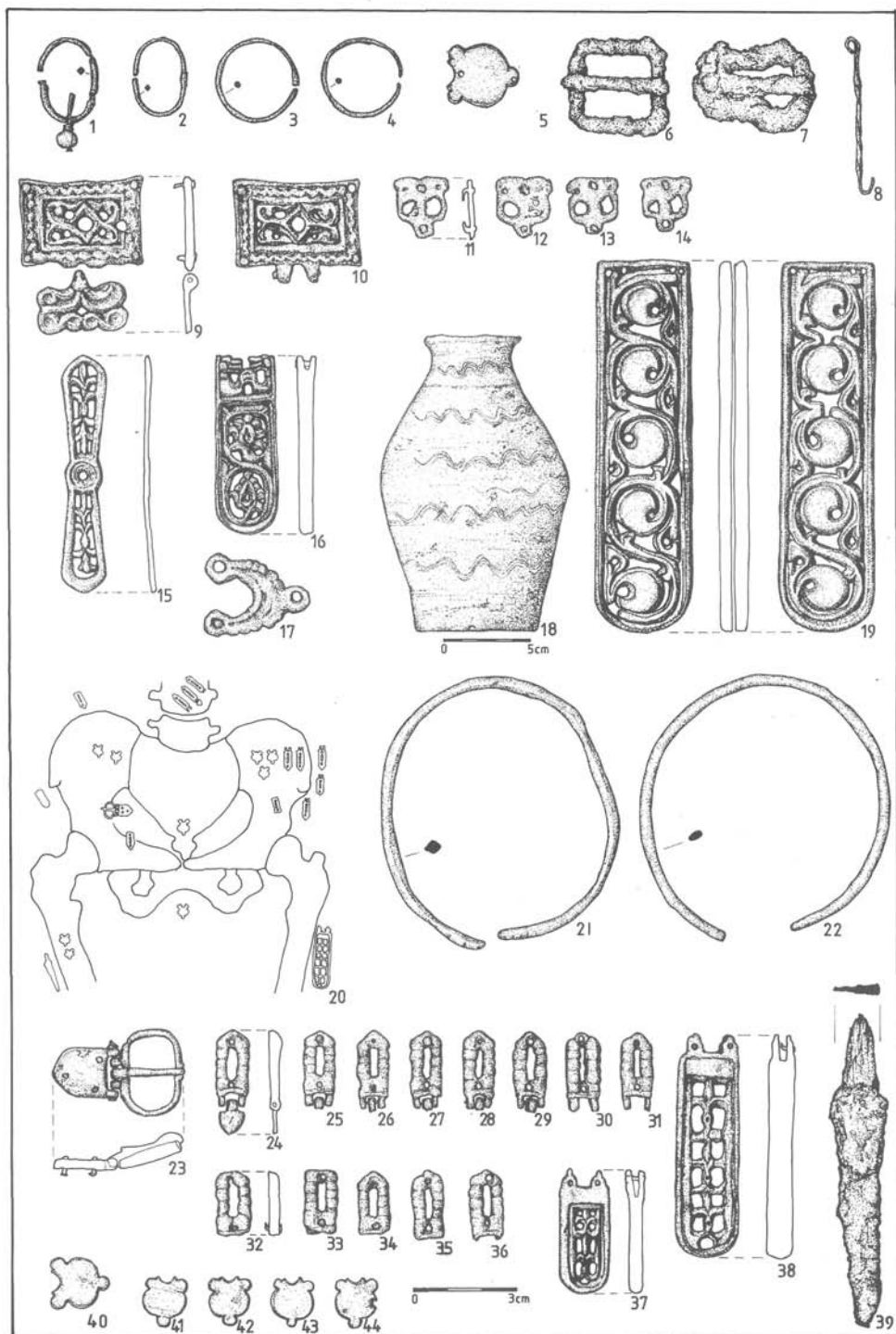
1.1-13.: Csongrád-Hunyadi tér 1.1.14-15,17-18,21.: Csongrád-Kilencesi rakodó 1.1.16.: Csongrád-Berzsenyi u. 8. sír 1.1.19-20.: Csongrád Berzsenyi u. 9. sír 1.1.22-24.: Csongrád-Öregszőlők

II.1.1.4.5.: Csongrád-Hunyadi tér 2. sír II.1.2.3.6.: Csongrád-Hunyadi tér 3. sír II.1.14.16.18.19.:
 Csongrád-Hunyadi tér, szórványok II.1.10-13.15.17.20-29.: Csongrád-Hunyadi tér 7. sír.
 II.1.7-9a.: Csongrád-Sárkányfarok

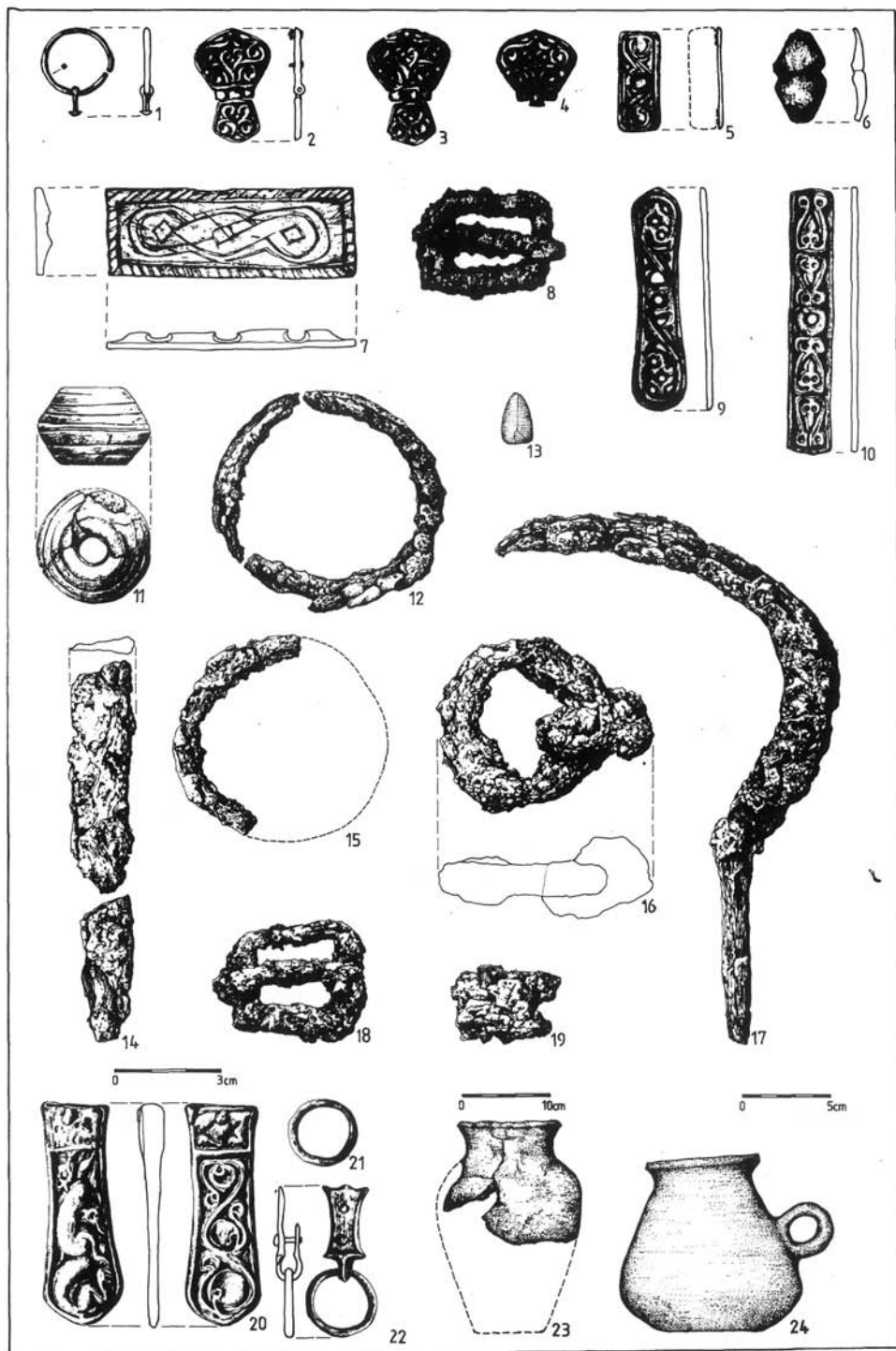
III.1.1.: Csongrád-Mámai csárdadűlő 29. sír III.1.2.: Csongrád-Mámai csárdadűlő 32. sír
 III.1.3.: Csongrád-Mámai csárdadűlő 30. sír III.1.4.5.7.12.: Csongrád-Mámai csárdadűlő 33. sír
 III.1.6.: Csongrád-Mámai csárdadűlő 31. sír III.1.13.: Csongrád-Mámai csárdadűlő: a temető térképe

IV.1.18.19.21.22.: Csongrád-Mámai csárdadűlő 9. sír IV.1.9-17.: Csongrád-Mámai csárdadűlő 10. sír IV.1.20.23-44.: Csongrád-Mámai csárdadűlő 11. sír IV.1.2-8.: Csongrád-Mámai csárdadűlő, szórványok

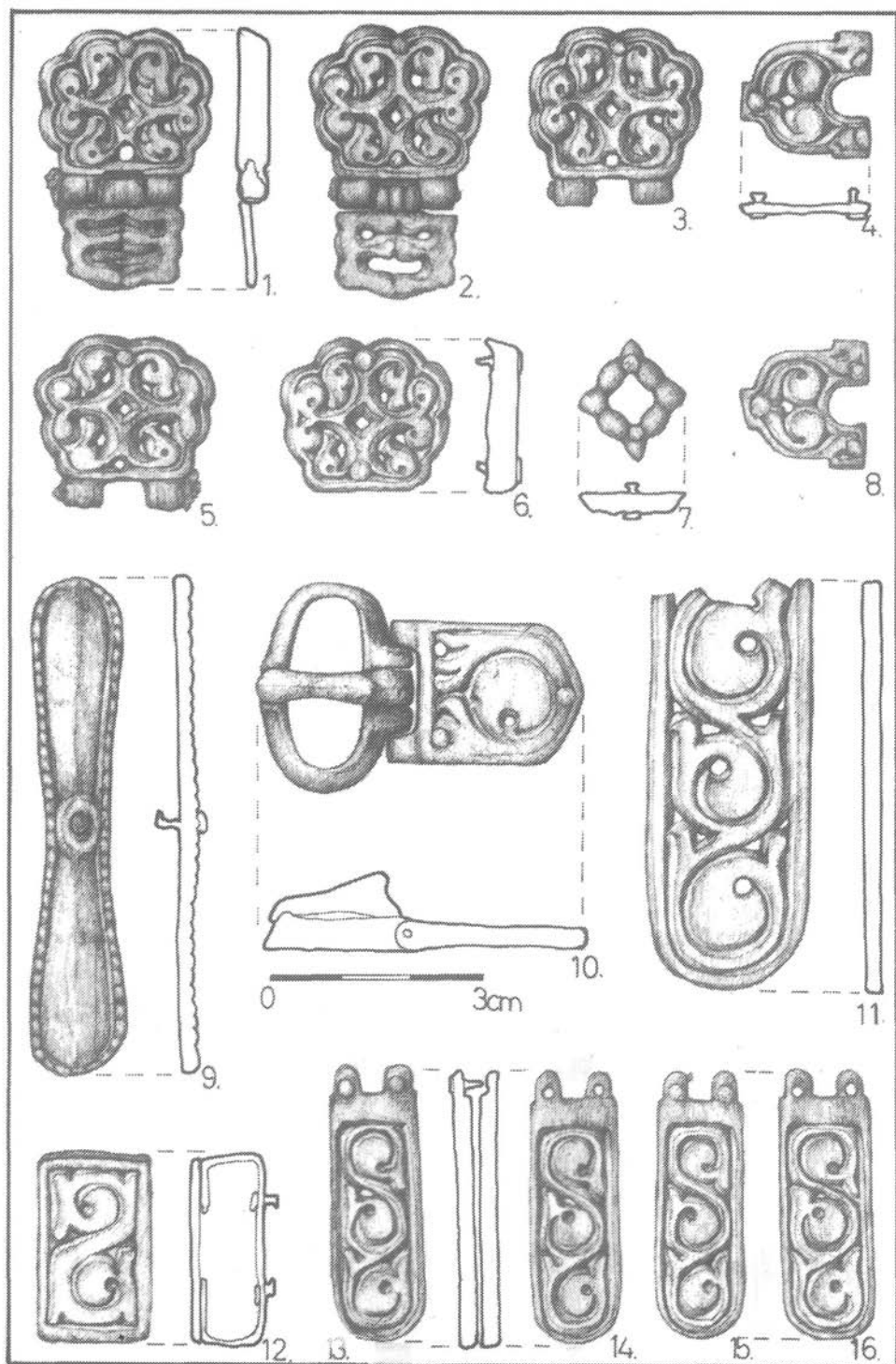
V.1.7.: Magyarcsanád-Belezi dűlő 1. sír V.1.5.: Magyarcsanád-Belezi dűlő 2. sír
 V.1.4.6.10-11.: Magyarcsanád-Belezi dűlő 4. sír V.1.1-3.: Szentcsanak-Belsőcsanak-F 9. tábla 1. sír
 V.1.17.18.: Csongrád-Vendelhalom-Nyilas János tanyája V.1.8.9.: Szőreg-Belső ugar 13. sír
 V.1.12.15.: Szőreg-Belső ugar 14. sír V.19.: Szőreg-Belső ugar 8. sír V.1.13.: Szőreg-Belső ugar
 10. sír

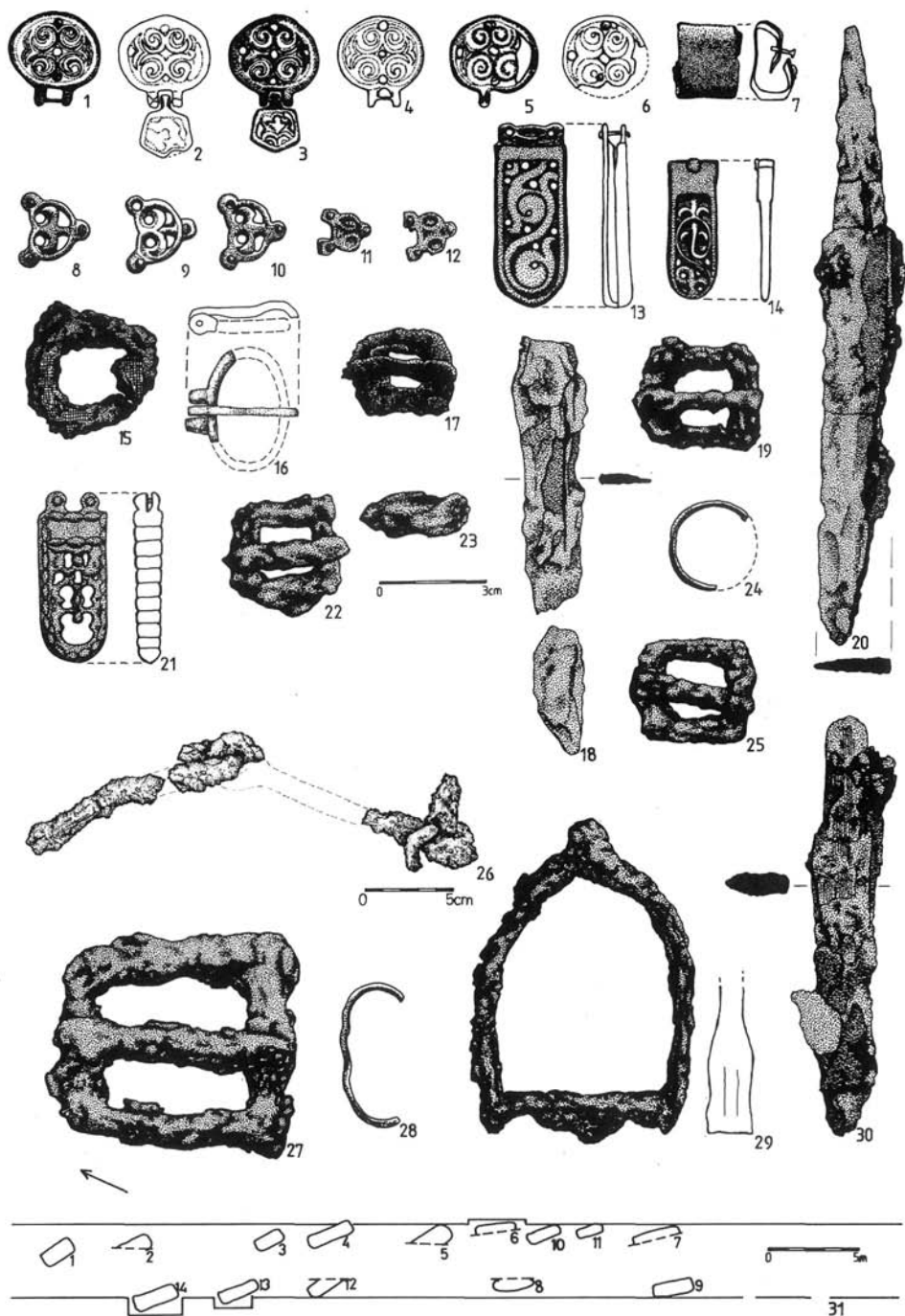
VI.1.13.: Pusztaszer-Zeri dűlő 1. sír VI.1.11.12.14-19.: Szegvár-Kórógyszentsztyörgy Gorkij TSz „A” sír VI.1.1.: Szegvár-Kórógyszentsztyörgy-Gorkij TSz 1.sír VI.1.8.:Szegvár-Kórógyszentsztyörgy-Gorkij TSz 2. sír VI.1.2-10.: Szegvár-Útépités VI.1.20-22.: Kiszombor-Új-Élet TSz, szórvány VI.1.23.: Szentes Lenin út VI.1.24. Tömörkény-Aranyhegy

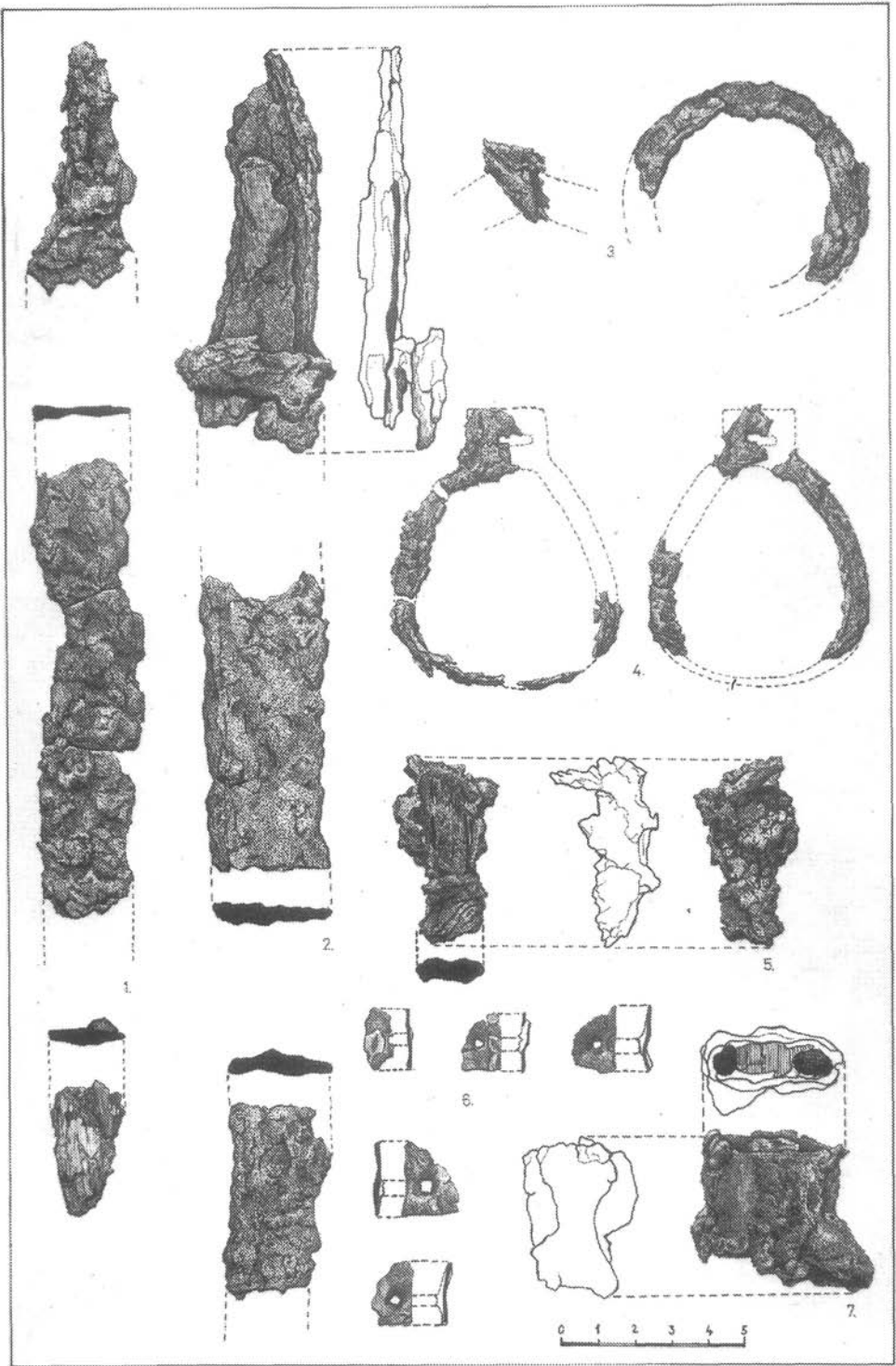
VII.t.1-10.: Klárafalva-Homokbánya, szórványok VII.t.11.: Csanytelek-felgyői határút
 VII.t.12-14.: Tápé-Kerékyőp

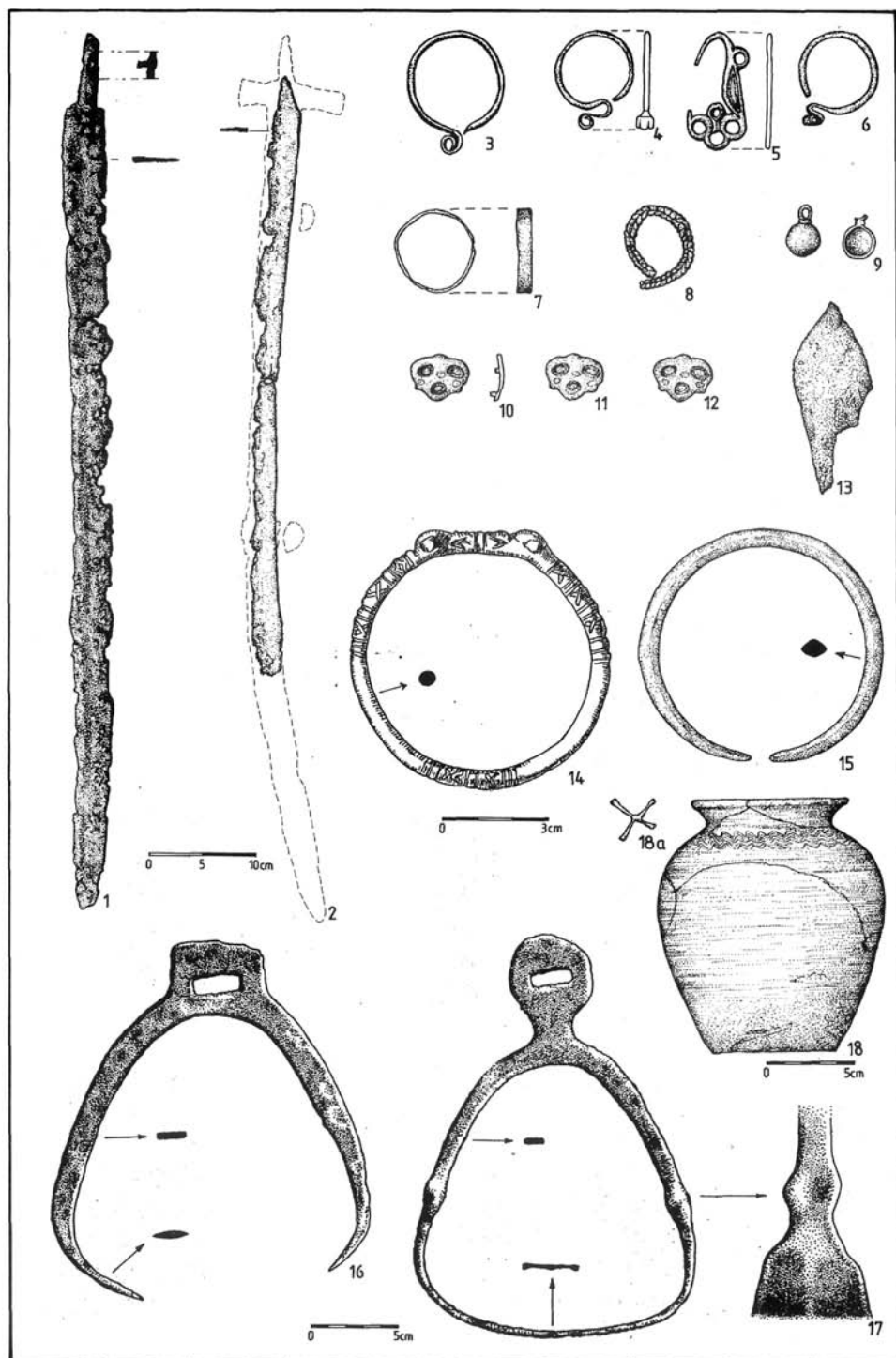
VIII.1.1-16.: Tápé-Kerékgyöp IX.1.1-16.20.26. Szőreg-Belső ugar 1. sír

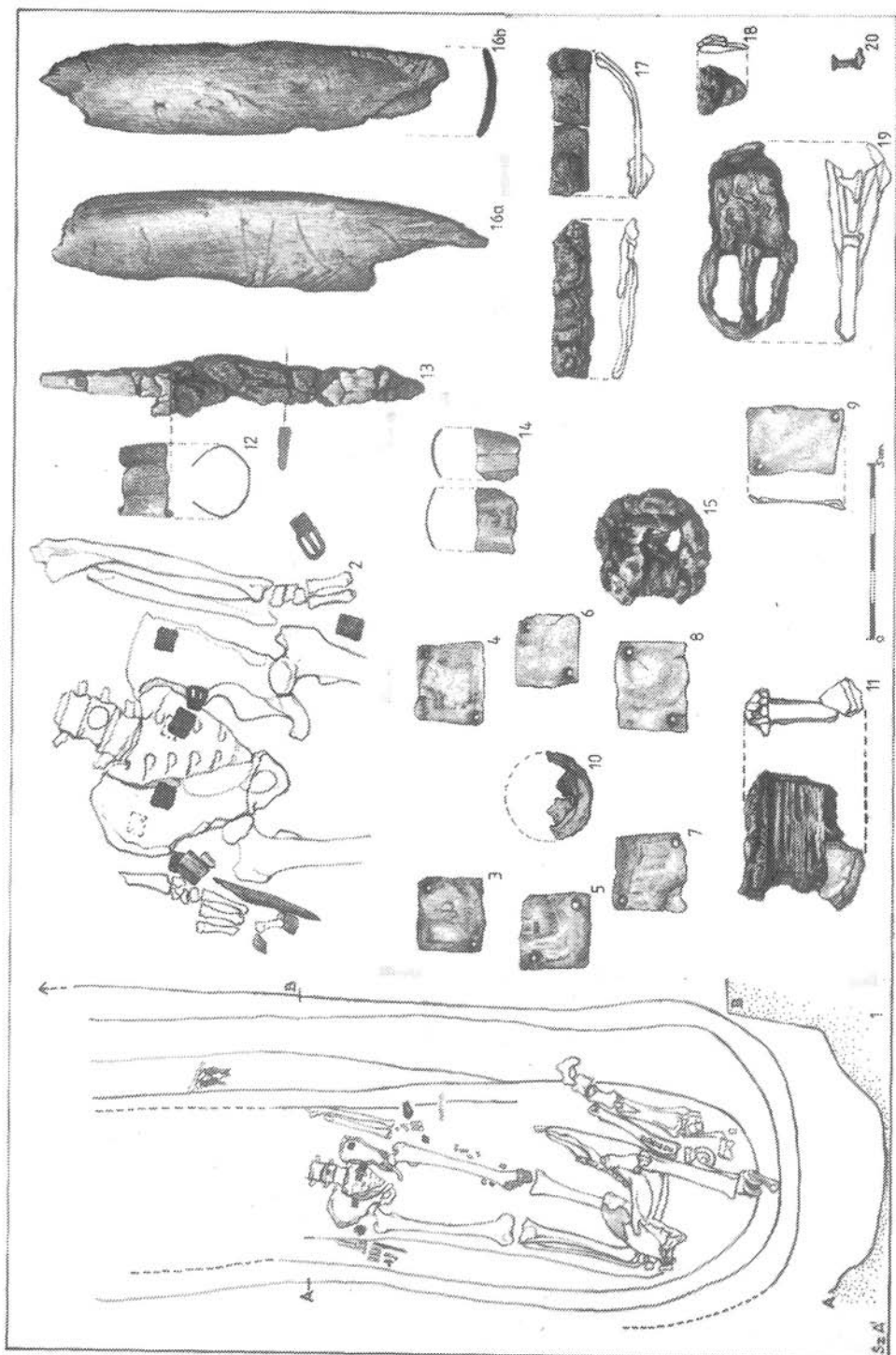
IX.1.17.18.21.22.: Szőreg-Belső ugar 4. sír IX.1.23.24.: Szőreg-Belső ugar 5. sír IX.1.27.28.: Szőreg-Belső ugar 6 sír IX.1.30.: Szőreg-Belső ugar 7. sír IX.1.19.25.: Szőreg-Belső ugar 9. sír IX.1.28.: Szőreg-Belső ugar 12. sír IX.1.31.: Szőreg-Belső ugar: a temető térképe

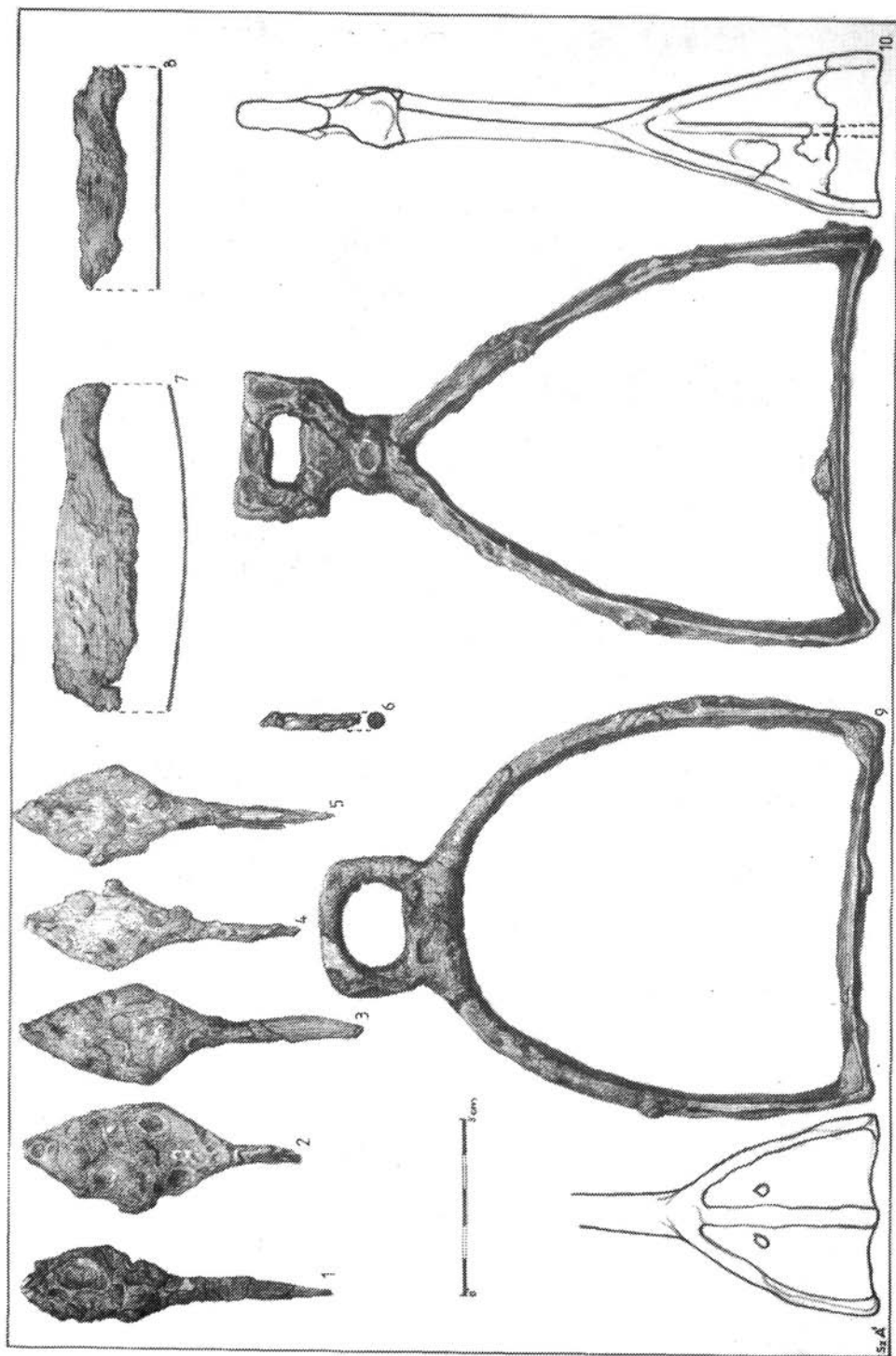
X.1.1-7.: Szegvár-Oromdűlő-Purger J. tanyája

XI.t. 1-3., 5. Szentes és Csongrád vidéke, 16-17. Csongrád-Vendelhalom; 4. Csongrád-Kossuth tér.; 6-8.,9. Csongrád-Justh Gyula u.; 7.,10-13. Bokros-Bukrospart; 14. Csongrád-Tyukász tanya; 15. Pustaszér-Rohodai dűlő; 18. Csanytelek;

XII.t. Zombó-Bába dltlő

XIII.1. Zombó-Bába dítlő

**ARCHÄOLOGISCHE BEITRÄGE ZUR SIEDLUNGSGESCHICHTE DES
KOMITATS CSONGRÁD IM 6.–11. JAHRHUNDERT
(Resümee)**

Unsere Arbeit hat solche awarischen und landnahmezeitlichen Funde sowie Fundorte zum Inhalt, die in den vergangenen Jahrzehnten vom Gebiet des Komitats Csongrád bekannt wurden bzw. in die Sammlungen von Museen gelangten. Über die Veröffentlichung des Materials hinaus enthält sie ferner Informationen, die die Angaben zu den aus der Fachliteratur bereits bekannten Fundorten ergänzen.

Die Publikation der neuen Angaben ist umso aktueller, da die von Csanád Bálint zusammengestellte Datensammlung des landnahmezeitlichen Fundgutes in Südungarn bereits vor etwa 20 Jahren abgeschlossen wurde, ganz zu schweigen vom Katalog der awarischen Fundorte Dezső Csallány's, der vor nunmehr 35 Jahren erschien. Aus Gründen des Umfangs beschränken wir uns in der vorliegenden Arbeit ausschließlich auf die Veröffentlichung des Materials. Im nächsten Teil sollen über die chronologische und typologische Analyse der Funde hinaus – nach Zusammenstellung der Fundorte des Komitats aus dem 6.-11. Jh. – auch deren siedlungshistorische Zusammenhänge vorgestellt werden.

Damit wünschen wir selbstverständlich nicht, den Arbeiten am ADAĀM-Projekt oder an dem in Vorbereitung befindlichen landnahmezeitlichen Fundkataster vorzugreifen, erachten es jedoch für zeitgemäß, das Verzeichnis der Fundorte des Komitats – wenn auch nur kurz – zu publizieren.

Gábor Lőrinczy–Csaba Szalontai

- T. I. 1–13: Csongrád–Hunyadi tér; 14–15, 17–18, 21: Csongrád–Kilencesi rakodó; 16: Csongrád–Berzsényi u., Grab 8; 19–20: Csongrád–Berzsényi u., Grab 9; 22–24: Csongrád–Öregszőlők*
- T. II. 1, 4, 5: Csongrád–Hunyadi tér, Grab 2; 2, 3, 6: Csongrád–Hunyadi tér, Grab 3; 14, 16, 18–19: Csongrád–Hunyadi tér, Streufunde; 10–13, 15, 17, 20–29: Csongrád–Hunyadi tér, Grab 7; 7–9a: Csongrád–Sárkányfarak*
- T. III. 1: Csongrád–Mámai csárdadűlő, Grab 29; 2: Csongrád–Mámai csárdadűlő, Grab 32; 3: Csongrád–Mámai csárdadűlő, Grab 30; 4, 5, 7–12: Csongrád–Mámai csárdadűlő, Grab 33; 6: Csongrád–Mámai csárdadűlő, Grab 31; 13: Csongrád–Mámai csárdadűlő – Karte des Gräberfeldes*
- T. IV. 18, 19, 21, 22: Csongrád–Mámai csárdadűlő, Grab 9; 9–17: Csongrád–Mámai csárdadűlő, Grab 10; 20, 23–44: Csongrád–Mámai csárdadűlő, Grab 11; 2–8: Csongrád–Mámai csárdadűlő, Streufunde*
- T. V. 7: Magyarcsanád–Belezi dűlő, Grab 1; 5: Magyarcsanád–Belezi dűlő, Grab 2; 4, 6, 10–11: Magyarcsanád–Belezi dűlő, Grab 4; 1–3: Szentés-Belsőecser-F, Tafel 9, Grab 1; 17, 18: Csongrád–Vendelhalom–Nyilas János tanyája; 8, 9: Szőreg–Belső ugar, Grab 13; 12, 15: Szőreg–Belső ugar, Grab 14; 19: Szőreg–Belső ugar, Grab 8; 13: Szőreg–Belső ugar, Grab 10*
- T. VI. 11, 12, 14–19: Szegvár–Kórógysszentgyörgy, Gorkij TSz, Garb „A”; 1: Szegvár–Kórógysszentgyörgy–Gorkij TSz, Grab 1; 8: Szegvár–Kórógysszentgyörgy–Gorkij TSz, Grab 2; 2–10: Szegvár–Straßenbau; 20–22: Kiszombor–Új Élet TSz, Streufund; 23: Szentés–Lenin út; 24: Tömörkény–Aranyshegy*
- T. VII. 1–10: Klárafalva–Homokbánya, Streufunde; 11: Csanytelek–Felgyői határút; 12–14: Tápé–Kerékgyöp*
- T. VIII. 1–16: Tápé–Kerékgyöp*
- T. IX. 1–16, 20, 26: Szőreg–Belső ugar, Grab 1; 17, 18, 21, 22: Szőreg–Belső ugar, Grab 4; 23, 24: Szőreg–Belső ugar, Grab 5; 27, 28: Szőreg–Belső ugar, Grab 6; 30: Szőreg–Belső ugar, Grab 7; 19, 25: Szőreg–Belső ugar, Grab 19; 28: Szőreg–Belső ugar, Grab 12; 31: Szőreg–Belső ugar, Karte des Gräberfeldes*
- T. X. 1–7: Szegvár–Oromdűlő–Purger J. tanyája*

T. XI. 1–3, 5: Gegend von Szentes und Csongrád; 16–17: Csongrád–Vendelhalom; 4: Csongrád–Kossuth tér; 6–8, 9: Csongrád–Justh Gyula u.; 7, 10–13: Bokros–Bukrospart; 14: Csongrád–Tyukász tanya; 15: Pusztaszer–Rohodai dűlő; 18: Csanytelek
T. XII. Zsombó–Bába dűlő
T. XIII. Zsombó–Bába dűlő

НОВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ ПО ИСТОРИИ НАСЕЛЕНИЯ ОБЛАСТИ ЧОНГРАД В VI–XI ВЕКАХ

(Резюме)

В нашей статье мы представляем находки и памятники аварской эпохи и эпохи обретения родины, которые стали известны или попали в музейные коллекции в последние десятилетия в области Чонград. Кроме публикации материала мы сообщаем некоторую добавочную информацию к памятникам, уже известным по литературе.

Публикация новых данных весьма актуальна, ведь сбор материала эпохи обретения родины Чанада Балинта был закончен 20 лет тому назад, не говоря уже о перечне аварских памятников, составленном Дежё Чалланем 35 лет тому назад. Из-за ограниченности объёма мы даём исключительно публикацию материала, а в следующей главе – хронологический и типологический анализ публикуемых находок, а также аспекты по истории населения области в VI–XI вв.

Наш перечень находок естественно не желает предварить работы по программе АДАМ, а также по катастру находок эпохи обретения родины, но мы считаем актуальной задачей краткую публикацию областных памятников.

Габор Лёринци – Чаба Салонтаи

Таблица I. 1–13: Чонград, Хуняди тер, 14–15, 17–18, 21:

Чонград-Киленчеши ракодо, 16: Чонград-Бержени у. погреб. 8, 19–20: Чонград-Бержени у. погреб. 9, 22–24: Чонград-Ёргесёлёк

Таблица II. 1, 4, 5: Чонград-Хуняди тер погреб. 2, 3, 6:

Чонград-Хуняди тер, случайные находки, 10–13, 15, 17, 20–29:

Чонград-Хуняди тер погреб. 7, 7–9а: Чонград-Шарканьфарок

Таблица III. 1: Чонград-Мамаи чардаюлё, погреб. 29, 2: там же погреб. 32, 3: там же погреб. 30, 4, 5, 7–12: там же погреб. 33, 6: там же погреб. 30, 4, 5, 7–12: там же погреб. 33, 6: там же погреб. 31, 13: там же, план могильника.

Таблица IV. 18, 19, 21, 22: Чонград-Мамаи дюлё погреб. 9, 9–17: там же погреб. 10, 20, 23–44: там же погреб. 11, 2–8: там же, случайные находки.

Таблица V. 7: Мадярчанад-Белези дюлё погреб. 1, 5: там же погреб. 2, 4, 6, 10–11: там же погреб. 4, 1–3: Сентеш-Белшёечер-Г табла погреб. 1, 17, 18: Чонград-Венделхалом-Нилаш Янош танияя, 8, 9: Сёрег-Белшё угар погреб. 13, 12–15: там же погреб. 14, 19: там же погреб. 8, 13: там же погреб. 10.

Таблица VI. 13: Пустасер-Зери дюлё погреб. 1, 11, 12, 14–19:

Сегвар-Кородьсентдёрдь Горький ТС погреб. “А”, 1: там же погреб. 1, 8: там же погреб. 2, 2–10: Сегвар-утепитеш, 20–22: Кишзомбор-Уй Елет ТС, случайная находка, 23: Сентеш Ленин уг, 24: Тёмёркень-Араньхедь.

Таблица VII. 1–10: Кларафалва-Хомокбания, случайные находки, 11: Чаньтелек-фелдэй хатарут, 12–13: Тапе-Керекдép.

Таблица VIII 1–16: Тапе-Керекдép

Таблица IX. 1–16, 20, 26: Сёрег-Белшё угар погреб. 1, 17, 18, 21, 22: там же погреб. 4, 23, 24: там же погреб. 5, 27, 28: там же погреб. 6, 30: там же погреб. 7, 19, 25: там же погреб. 9, 28: там же погреб. 9, 28: там же погреб. 12, 31: там же план могильника.

Таблица X 1–7: Сегвар-Оромдюлё-Пургер Й. танияя

Таблица XI. 1-3,5: окрестности Сентеша и Чонграда, 16-17: Чонград-Венделхалом, 4: Чонград-Кошшут тер, 6-8, 9: Чонград-Юшт Дюла у. 7, 10-13: Бокрош-Букрошпарт, 14: Чонград-Тюкас тая, 15: Пустасер-Роходаи дюлө, 18: Чаньтелек

Таблица XII: Жомбо-Баба дюлө

Таблица XIII: Жомбо-Баба дюлө

HORVÁTH M. ATTILA

Ha létezik olyan tudományág, amelyre valóban ráillik az a közhely, hogy forradalmi változásokon ment keresztül az elmúlt néhány évtizedben, az a magyar honfoglalás kora, illetve annak tágabb környezete, a népvándorlás kor történetének kutatása. A kutatás kezdetei óta, ugyanis szinte egyetlen olyan megállapítással sem találkoztunk, eme szakterületen, melyet ne cáfolt volna meg a rendületlenül előrehaladó tudomány.

Az „örök nomád”, nyomorúság táplálta, egymást szakadatlanul követő rablőhadjárait éppúgy a múlt panoptikumába kerültek, mint dicsőséges eleink ezüstitársolyos fényes világa, melyben „szolgálja nem volt magyar a magyarnak”. Ami pedig megmaradt, az néhány, jól körülhatárolható civilizációt hordozó nép leletanyaga, amelyből lassanként bontakozik ki minden történelmi kutatás tárgya, egy sajátos emberi társadalom.

Jelen dolgozat szerzője a honfoglalás kor Bács-Kiskun megyei leletanyagának értékelését tűzte ki céljául, azonban az anyag komplexitása miatt meg kellett elégednie egy áttekintő jellegű összefoglalással.

A munka sikeres elvégzéséhez számos kutató nyújtott hathatós segítséget. Támogatásukért ezúton szeretnék köszönetet mondani.

Elsősorban Biczó Piroskának, Horváth Attilának, Cs. Sós Ágnesnek és H. Tóth Elvirának, akik az általuk kiásott, a témába illeszkedő lelőhelyek anyagait feldolgozás, illetve publikálás céljaira átadták. Továbbá Bóna Istvánnak, Dienes Istvánnak, Kiss Attilának, Mesterházy Károlynak, Selmeczi Lászlónak, V. Vadász Évának és Vékony Gábornak, akik az anyaggyűjtés során felmerült problémáimmal kapcsolatban számos rendkívül hasznos tanáccsal és kiegészítő adattal láttak el.

A Duna–Tisza között, s ezen belül Bács-Kiskun megyében, jelentős honfoglalás kori leletek találhatók. Nógrádtól lefelé a Vajdaságig – többé-kevésbé arányos felosztásban – mindenütt fellelhetők a magyarság X. századi betelepülésének emlékei.

Jóllehet Bács-Kiskun megye honfoglalás korának kutatása egyidős a magyarországival, a feltárások szinte sohasem tudatos kutatások eredményei voltak. Már a múlt század utolsó harmadától kezdve jellemző volt a nagyarányú vasút-, és útpályák következtében előkerült leletek leletmentés-szerű ásatással, illetve műgyűjtőktől, találóktól való megszerzése, vásárlása. Fontos, nem elhanyagolható tényező a vidék földrajzi és geomorfológiai sajátossága is. A területen lévő futóhomok az évszázadok alatt ugyanis több ízben átalakította a táj arculatát, egy helyen méteres dombokat emelve a sírokra, míg másutt pedig még a lepelhomokot is lefújva hozta felszínre azokat, illetve egy részüket. A lelőhelyek nagy része a századelő, filoxéra utáni, illetőleg a II. világháború utáni időszak nagy szőlő és gyümölcsfa telepítései, valamint a nagyarányú gépesített agrártevékenységhez „elengedhetetlen” nagytáblák kialakításának eredménye. A hatvanas években mintegy 45 000 holdnyi területen végeztek szőlőtelepítéseket. A munka erőltetett üteme miatt az esetleges régészeti lelőhelyekről (jó esetben) csak az évekkel későbbi művelésváltás-

kor szereztek tudomást a múzeumok.¹ Más részük a városok terjeszkedéséhez kapcsolódó építkezések és különböző mezőgazdasági vagy katonai földmunkák során került napvilágra.² A telepítettségek foka és a gyümölcsösök nagy értéke miatt az előkerült sírok nagyobb részénél csak azok közvetlen környékét lehetett megkutatni. Jelentősebb mértékű hitelesítő ásatásokra szinte egyetlen esetben sem kerülhetett sor. Ugyanez vonatkozik egyes katonai vagy állami tulajdonban lévő zárt területekre is, amelyeken esetenként még a bejelentések utáni, lelőhelyazonosító helyszíni szemlét sem lehetett elvégezni.³ Másutt viszont az intenzív mezőgazdasági termelés során kialakult munkaerőhiány szabott gátat a feltárásoknak.

A megyében előkerült jelentős avarkori és más korszakbeli lelőhelyek módszeres feltárása is nagymértékben hozzájárult a honfoglalás kor kutatásának esetenkénti háttérbe szorulásához.

A fentiek ismeretében talán érthető, hogy a Szabolcs-Szatmár megyében elvégzett munkához hasonló céltudatos, a honfoglalás korra összpontosító kutatásra a megye sokirányú tevékenysége és múzeumi viszonyai miatt sohasem kerülhetett sor.

Ritka kivételként Dienes Istvánnak 1961-ben és 1964-ben sikerült egy *Balotaszálláson* 1944-ben kiszántott ragos női sír helyét azonosítania, és annak környékéről további fontos leleteket megmentenie.

A rendelkezésre álló anyagot tekintve és összevetve az ország más területeinek leletanyagával, Bács-Kiskun megye eddig ismert mintegy nyolcvan lelőhelye (és számos ismeretlen lelőhelyről származó tárgya) nem sokban tér el az országos átlagtól, sőt bizonyos tekintetben meg is haladja azt. Ez annak ellenére igaz, hogy az országos átlagot messze meghaladó Bodroghöz és a Felső-Tisza vidék egyes részeinek anyagához nem mérhető, de közvetlenül ezek mögé sorolható. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy a „törzsek” koszorúja által körülvevett és védett terület stratégiai fontossága messze nem mérhető az ország északkeleti vagy nyugati végeinek hadászati fontosságához (ahol a katonáskodó réteg nagyszámú és igen gazdag temetői szinte egymást érik), ez koránt sem lebecsülendő.⁴

Bács-Kiskun megye leletanyaga az egyezések mellett azonban nemcsak lelőhelysűrűségben és leletbőségben tér el számottevően, hanem elsősorban a lelőhelyek típusában. A megye rangosabb leletanyagának nagy hányada származik ugyanis magányos sírokból, illetve olyan temetkezési helyekről, amelyek csupán néhány sírból állnak.

Hitelesen feltárt, tisztán X. századi nagycsaládi temető úgyszólván nincs a területen, mégis több olyan lelőhelyet ismerünk, ahonnan a bizonytalan lelőköörülmények dacára is sok rangos lelet származik, és amelyről joggal feltételezhetjük, hogy e típusba tartozik.

A honfoglalás kori temetőrésszel induló, s még az Árpád-korba is átnyúló köznépi temetők többnyire szegényebbek és nem tudni, hogy nem csupán a feltárások részlegessége folytán kell-e megkülönböztetni őket a X. századi köznépi sírokat is tartalmazó templom körüli temetőktől.

Ennek az elsősorban áttekintő jellegű munkának nem lehet célja az egyes tárgytypusok részletes elemzése és az országos leletanyaggal való összehasonlítása. Az azonban megállapítható, hogy néhány egyedi leletnek számító tárgytypustól eltekintve, a tárgyalt leletanyag az Alföld déli vidékei, a Tiszántúl, s a Dunántúl viszonylag ritkább leleteivel

1 Jó példa erre az 1974-ben előkerült *Izsák–balázspusztai* szőlőtábla tarsolyos, csontnyerges férfisírja vagy az 1989-ben, *Nyárlőrincen* előkerült gazdag női lovassír, amely a szőlőtábla kiforgatása után, őszibarackos telepítésekor került elő.

2 Ilyen például a *Kiskunfélegyháza–Radnóti Miklós úti*, valamint a *Kecskemét–városföldi* leletek.

3 *Dunavescse–Kalmajor, Kecskemét–Városföld–Lokátorállomás, Öregcsertő–Csornapuszta*

4 Dienes István véleménye szerint (jóllehet korábban az ÉK-i országész kabar megszállása mellett voksolt) a területen elkülönböztethető ethnikumokat nem lehet kimutatni. A terület gazdagságát szerinte az Árpádok tényleges hatalomgyakorlása és az „országkapuk” védelmének fontossága adja. *Dienes I.*, 1986. 96–99.

szoros rokonságban áll, és alapvető eltérést nem mutatva simul bele a hazai honfoglalás kori emléanyagba.

A rendelkezésemre álló leletek és a dokumentációk alapján, a megye lelőhelyeit három nagyobb csoportba osztottam.

I. MAGÁNYOS SÍROK

E lelőhelytípusból számos olyan jelentős leletegyüttes ismert a területről, mint többek között az 1989 tavaszán előkerült *Nyárlőrinc–Bogárdó dűlői*⁵ közöletlen, ezüstözött bronz veretekkel ellátott lószerszámmal (1. kép), ezüst, bronz, különböző paszta, üveg és inkruszált millefiori gyöngyökkel, átfűrt bizánci érmével ellátott rangosnak számító nő sírja vagy a még szintén közöletlen *Kiskunfélegyháza–Izsáki út–határ dombi*, maszkos veretű, szíjvéges fegyverövével (2. kép), aranyozott ezüst veretekkel gazdagon felékesített lószerszámmal eltemetett, hasonlóképpen rangos férfi sírjának maradványai.⁶

Megjegyezhető azonban, hogy nagyobb arányú hitelesítések híján, legtöbb esetben csupán jelenlegi tudásunk alapján soroljuk ezeket a lelőhelyeket ebbe a csoportba. A megkísérelt hitelesítések, egyes lelőhelyek esetében ugyanis arra utalnak, hogy többnyire nem magányos sírral, hanem elsősorban néhány sírból álló, kisebb sírcsoportokkal lehet számolni.

Ilyen lehetett többek között a *Kunadacs–Köztemető* lelőhely, díszes veretekkel, és kiemelkedő szépségű szíjvéggel ellátott fegyveröves férfisírja⁷ (3. kép). Az ásatás során megkutatott terület nagysága alapján ugyanis biztosra vehető, hogy a mellette feltárt gyermeksíron, az üres sírgödörön és egy-két feltételezhető, esetleg korábban már elpusztult síron kívül nagyobb lélekszámú családi temető nem lehetett ezen a területen.⁸

Ugyanezzel a bizonytalansági tényezővel számolva sorolhatjuk e csoportba, a már közölt, illetve korábban is ismert *Izsák–balázspusztai*,⁹ valamint a *Kiskunfélegyháza–Radnóti Miklós úti*¹⁰ tarsolylemez, fegyveres, illetve „csontnyerges” (*Izsák*) sírokat.

Bár tarsolyáról nincsen tudomásunk, mindmáig kiemelkedő jelentőségű lelete a csoportnak a *Ladánybene–benepusztai* sír,¹¹ melyhez rangban leginkább a *Balotaszállás–felsőbalotai* női sír¹² fogható, aranyozott ezüst lószerszámvereteivel és préselt aranykorongos díszítésű ruhadíszzeivel.

Ugyancsak magányos vagy néhány síros temetkezésre enged következtetni a közöletlen *Kiskunhalas–KISZ lakótelepi*¹³ lelet anyaga és a *kunpeszéri* áttört hajfonatkorong feltételezett lelőhelyének eredménytelen hitelesítése¹⁴ (4. kép).

E csoport teljesebbnek tekinthető vagy rekonstruálható férfisírjaiból tudomásom szerint aranytárgy vagy nemesfém díszítésű fegyver nem került elő. Általános viszont (egy-két kivétellel) a lovastemetkezés, gazdagon díszített szerszámmal.¹⁵ A fegyvermelléletek közül

5 H. Tóth E.–Horváth A., KJMA 89. 668.; Horváth M. A., 1989. 51., 209–233.

6 H. Tóth E., 1974. 17–44.

7 H. Tóth E., 1984. 275.; Horváth M. A., 1989. 197–208.

8 A felületen a dózerolás után, gyermekkoponya darabjait gyűjtötték össze.

9 H. Tóth E., 1976. 141–184.

10 H. Tóth E., 1974. 112–125.

11 Jankovich M., 1832–1834. 281–296.

12 Dienes I., Beograd, 1968. 5–22.; Dienes I., Bp. 1972. 55.

13 Dienes I., 1965. 240–241.

14 H. Tóth Elvira és Horváth Attila 1984-ben a közeli, felsőpeszéri úton végzett ásatásukat megszakítva, megpróbálták azonosítani a lelőhelyet. A találók által mondott helyen végzett hitelesítő ásatás azonban csak avar sírokat eredményezett.

15 *Balotaszállás–Felső–Balota, Bugac–Alsómonostor, Izsák–Balázspusztai, Kiskunfélegyháza–Izsáki út–Határ domb, Kiskunfélegyháza–Radnóti Miklós út* (a lószerszámvereteket ebben az esetben érmékkel helyettesítették), *Ladánybene–Benepusztai, Nyárlőrinc–Bogárdó dűlő*.

az íj és a tegez a leggyakoribb, de előfordul az íjtegez is.¹⁶ Nem annyira jellemző, de van a szablya¹⁷ és a fokos.¹⁸

A három előkerült tarsolylemez közül kettő ebből a csoportból származik.¹⁹ Ritka viszont a nemesfém ruhadísz, amely egy férfi és két női sírból került csak elő.²⁰ Hasonlóképpen ítéltük meg a csontfaragásos díszű nyeregek arányát, hiszen a Kárpát-medencéből eddig ismert három csontlemezes nyereg közül kettő ezen a területen került elő.²¹

Az országos átlaghoz hasonlóan itt is gyakoribb az egyszerű fanyereg sírbatétele, azonban az észlelt vagy fennmaradt famaradványok ritkák, így általában csak a kengyelek sírban való elhelyezkedése alapján lehet meglétükre következtetni.²²

A csoport két férfisírjából került elő érem, amelyek egyrészt a X. század elejének észak-itáliai, illetve a 924. évi franciaországi kalandozó hadjárataiból származhattak. Minkét esetben nagy számban, átlukasztva alkalmazták őket, a *kiskunfélegyházi* leletek esetében, bizonyíthatóan lószerszámon.²³

II. CSALÁDI TEMETŐK

E lelőhelytípus jellemző módon elsősorban a Duna-menti hátság és az azt kísérő Örjeg partjain, s a dél felé fokozatosan emelkedő löszteraszokon fordul elő. Közülük feltűnően kiemelkedik (és az egyik legkorábbi) a tarsolylemezéről és lovas férfi sírjáról számontartott *csanádfehéregyházi* (*Dunavecse–Fehéregyháza*) temető.²⁴

Ugyancsak ezt a csoportot reprezentálja az eddig leghitelesebben feltárt *Madaras–Árvai dűlői* temető ezüstveretes csizmás, áttört szarvasalakos hajfonatkorongos, inggallérvetes, ezüstlemezes veretekkel kiveret nyeregkápás, lemezkarpereces, női és fegyveres, lószerszámos férfisírjaival.²⁵

Gazdag családi temetőket találhatunk az Örjeg átkelőhelyeinek átellenben lévő pontjain, mint például a még közöletlen *Homokmégy–Halom*,²⁶ illetve a *Kecel–Vádéi dűlői* lelőhelyek.²⁷

A *Homokmégy–halomi* temető megmaradt és rekonstruálható sírjai, valamint a kalocsai, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum²⁸ feltételezhetően ide tartozó ismeretlen lelőhelyű tárgyainak egy része alapján elsősorban a férfisírok szembetűnőek. Egyedi mintakincsű és finomságú ezüstveretekkel és szíjvéggel ellátott fegyveröv (5. kép), faragott csont tegezborítások (6. kép) és szíjvég, s a lovastemetkezések viszonylag nagy száma jellemzi. Csak sajnálni lehet, hogy az ötvenes évek végének, és a hatvanas évek

16 *Kiskunfélegyháza–Radnóti M. út. Íj és tegez. Izsák–Balázspuszta Íjtegez.*

17 *Jankovich M.*, a *benepusztai* lelet publikálásakor a beszolgáltatók elmondása alapján kardot említ. Kovács L. azonban minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy az említett fegyver csakis szablya lehetett. Kovács L., 1980. 309–317.

18 *Kiskunfélegyháza–Radnóti Miklós út*

19 *Kiskunfélegyháza–Radnóti Miklós út, Izsák–Balázspuszta*

20 *Ladánybene–Benepuszta, Balotaszállás, Bugac–Alsómonostor*

21 *Izsák–Balázspuszta, Soltszentimre*

22 A *Kiskunfélegyháza–Izsáki út–határdombi* lelet azon ritka kivételek közé tartozik, ahol megmaradtak a faszervezet egyes elemei. Bálint Cs., 1977. 39–41.

23 *Ladánybene–Benepuszta, Kiskunfélegyháza–Radnóti Miklós út. Gedai I.*, 1972. 16–75.; *H. Tóth E.*, 1974. 116–122.; Kovács L., 1985. 36–51.

24 *Kada E.*, 1912. 327–329.

25 *Kőhegyi M.*, 1980. 205–241.

26 *Horváth M. A.*, 1989. 84–107. Az itt előkerült leletek egy részét Cs. Sós Ágnes tárta fel, illetve mentette meg, s bocsátotta a rendelkezésemre, amiért ezúton szeretnék köszönetet mondani neki.

27 *Fettich N.*, 1937. 104–107.

28 Palmettadíszes csont tegezszájmecsek. A szóbanforgó tárgyat Dienes István fogja közzé tenni a közeljövőben. Itt szeretnék köszönetet mondani neki, amiért az általa rekonstruált tárgy rajzát a rendelkezésemre bocsátotta. *Dienes I.*, Rovásjelek egy honfoglalás kori tegezszájon (megjelenés alatt).

elejének zűrzavaros helyi viszonyai miatt a leletek egy része elkallódott a kalocsai múzeumban.²⁹

Ezzel szemben, a női sírok tekintetében kiemelkedő a Vádéi dűlő temetőjének bizánci arany fülbevalós és rombusz alakú veretekkel kivarrott inges sírja. A férfisírok leletei közül kétélű kard, fokosbalta, lószerszám, illetve veretekkel sűrűn felékesített, nagyszíjvéges fegyveröv és sarlók együttes előkerülése méltó az említésre.³⁰

A *Kecel–Lehoczky tanyáról*³¹ származó két férfisír leletein kívül, a kalocsai múzeumban Böhm Jenő keceli káplán ajándékaiként nyilvántartott és feltételezhetően a község területéről származó szórványleletek is családi temetőt sejtetnek³² (7. kép).

Csupán gyér leletek jelzik, hogy *Öregcsertőn* és *Hartán*³³ talán hasonló jellegű családi temetők pusztulhattak el, míg a *Solt–kalimajori* temetőre, illetve annak pusztulására csak áttételes elmondások alapján lehet következtetni.³⁴

A Dunától jóval beljebb elterülő Homokhátságon elsősorban a *Kecskemét–Városföld–Farkastanya*³⁵ néhány síros temetője sorolható e körbe nagyobb biztonsággal (8. kép). A *Kecskemét–Lakihegy*, és *Csongrádi út*,³⁶ illetve *ferencszállási*³⁷ és a *csölyospálosi*³⁸ lelőhelyek elsősorban leteik jellegénél fogva (lovastemetkezések, gazdagabb női sírok) sorolhatók ide. Ezek azonban nagyobb részükben beszolgáltatott leletek, így pontos adataik nem ismeretesek.

E lelőhelytípus férfisírjainak kivételes és kiemelkedő jelentőségű darabja a *fehéregyházi* tarsolylemez.³⁹ Gyakori jellemzője a lovastemetkezés a lószerszámzat vas tartozékaival,⁴⁰ s a fegyverek közül az íjjal, tegezzel való temetkezés.⁴¹ Bár nem nevezhető általánosnak, szép számmal fordulnak elő e körben rangos fegyverövek is,⁴² a szerényebbek mellett. Ritka és egyedi a kétélű kard,⁴³ a szablya,⁴⁴ a fokos,⁴⁵ a tegez és övdíszító csontfaragás,⁴⁶ illetve az ezüst érmék.⁴⁷ Ha ritkán is, de előfordul arany ékszer, illetve ruhadísz.⁴⁸ Jóval gyakoribbak ezek ezüst változatai, ruha-, és csüngődíszek,⁴⁹ nyakék-

29 A kalocsai múzeum az említett időszakban nem rendelkezett önálló épülettel, egyes helyiségeit bútorraktárak használták, a többiben pedig iskola volt.

30 *Fettich N.*, 1937. 104–107.

31 *Winkler P.*, 1912. 321–323.

32 Böhm Jenő, Winkler Pállal együtt kutatta a község területét. A *Lehoczky tanyai* első sírt együtt tárták fel, míg a másodikat már ő maga mentette meg. Winkler cikkéből feltételezhető, hogy a területen nemcsak ez a két sír lehetett, azonban, hogy ezek elpusztultak vagy csak feltáratlanok maradtak, nem lehet eldönteni. Nem tartom elképzelhetőnek, hogy a szélfúvások további sírokat hoztak a felszínre, s így innen származhatnak a fentebb említett szórványleletek is.

33 Horváth Attila leletmentései. Mindkét lelőhely homokbányászás révén került felszínre, s pusztult el. *Horváth A.*, 1962. 266–267. (*Harta–Béke Tsz.*) *Horváth A.*, 1969. 260. (*Öregcsertő–Csornapuszta*)

34 KJMA: I/68.175. Besenczy Sándor leletbejelentése. *Solt–Kalimajorban*, a volt Teleki kastélyban (ami azidőtájt a Bács-Kiskun Megyei Tanács üdülője volt), csatornázási munkálatok közben állítólag trepanált koponya, aranyozott ezüstmellezzel borított bőr tarsoly?! és övveretek kerültek elő, amelyeket a munkások szétördeltek, illetve eldobáltak. A terület zárt jellege miatt sem megtekintését, sem az esetleges lelőhely hitelesítését nem engedélyezték.

35 *Horváth A.*, 1961. 293. A lelőhely közigazgatásilag Kecskeméthez tartozik, s nem azonos a közelben fekvő Városföld nevű községgel.

36 *Szabó K.*, 1955. 123–24. (*Kecskemét–Lakihegy*) *úf.* 1955. 124–125. *Kecskemét–Csongrádi út*)

37 *Kada E.*, 1912. 325–326.

38 *Kada E.*, 1912. 323.

39 *Kada E.*, 1912. 327–329.

40 *Bátmonostor–Pintértanya, Homokmégy–Halom, Jánoshalma–Kisráta, Kecel–Lehoczky tanya–Vádéi dűlő, Madaras–Árvai dűlő, Öregcsertő–Csornapuszta, (Tass–Egécsepusztán csak egy kengyelt sikerült megmenteni)*

41 *Bátmonostor–Pintértanya, Homokmégy–Halom, Kecel–Lehoczky tanya, Madaras–Árvai dűlő.*

42 *Kecel–Lehoczky tanya, –Vádéi dűlő, Homokmégy–Halom*

43 *Kecel–Vádéi dűlő*

44 *Kecel–Lehoczky tanya, Homokmégy–Halom*

45 *Kecel–Vádéi dűlő*

46 *Homokmégy–Halom*

47 *Kecel–Lehoczky tanya*

48 *Kecskemét–Városföld–Farkastanya*

49 *Kecskemét–Városföld–Farkastanya*

ként viselt fém és inkrusztált pasztagyöngyök,⁵⁰ lemezkarperecek stb. Nem igazán jellemzőek a szépívű kéttágú kaftánveretek,⁵¹ és csüngők.⁵²

III. A KÖZNÉP TEMETŐI

A leletek alapján úgy tűnik, hogy meg lehet vagy meg kell különböztetni honfoglalás kori sírcsoportokból népes köznépi temetőkké terebélyesedő, illetve kisebb köznépi sírcsoportokból az Árpád-korba átnyúló temetőket. Tekintettel azonban arra, hogy teljes temetők feltárására (a még közöletlen *Baja petőin* kívül) egyik esetben sem került vagy kerülhetett sor, illetve esetleges, hogy a temető mely részét tárták fel vagy mentették meg, a látszólagos különbségekből messzemenő következtetéseket nem szabad levonni. Így korántsem a temetők, hanem az előkerült leletek időrendjét fejezheti ki az e körbe sorolható lelőhelyek alábbi sorrendje:

1. *Kecskemét–Cédulaházi domb*
2. *Szalkszentmárton–Paréjoshát* (9. kép)
3. *Kecskemét–Városföld–Szarvastanya* (10. kép)
4. *Kiskunfélegyháza–Petőfiszállás*
5. *Kiskunfélegyháza–Kántordomb* (11. kép)
6. *Baja–Pető*
7. *Kecskemét–Városföld–Lokátorállomás*

E temetők esetenként a fegyveres rétegre jellemző lovas temetkezések szerény leletanyagával,⁵³ s a köznépi temetők rangosnak számító kéttágú csüngős vereteivel⁵⁴ indulva a torgeses, öntött karpereces, hajkarikás⁵⁵ stb. sírokon át vezetnek a melléklet nélküli, olykor Árpád-kori érmekkel is keltezett középkori temetkezések felé.⁵⁶ Érdekességként, poncolt díszítésű, aranyozott bronz karkötő,⁵⁷ Berengár-érem töredéke,⁵⁸ amulettként használt ólomkereszt⁵⁹ és nyakban viselt bronzkereszt⁶⁰ is kerültek elő e kör temetőiből.⁶¹

Összefoglalás

A bevezetőben említett bizonytalansági tényezők és a lelőhelyek nagy részének vélhető feltáratlanságát is figyelembe véve, és összevetve a vidék honfoglalás kori szerepéről ismert adatokkal, megállapítható, hogy a leletanyag a viszonylagos gazdagság ellenére sem tükrözi azt a szerepet, amelyet a talán fejedelmi székhelyekre utaló és korabeli helynevek (Tass, Taksony, Solt és Fajsz) alapján elvárható lehetne.

50 Nyakban viselt fém és pasztagyöngyök

51 *Kecskemét–Városföld–Farkastanya*

52 *Kecskemét–Csongrádi út, –Lakihegy*

53 *Kecskemét–Cédulaházi domb*

54 *Kecskemét–Cédulaházi domb, Kiskunfélegyháza–Kántordomb*

55 Karperecek a *Kecskemét–Cédulaházi domb, Kiskunfélegyháza–Kántordomb, Szalkszentmárton–Paréjoshát* lelőhelyekről ismertek, míg a hajkarikák szinte valamennyi köznépi temetőben megtalálhatók.

56 *Baja–Pető, Kiskunfélegyháza–Petőfiszállás*

57 *Szalkszentmárton–Paréjoshát*

58 *Szalkszentmárton–Paréjoshát*

59 *Kecskemét–Városföld–Szarvastanya*

60 *Kiskunfélegyháza–Kántordomb*

61 A lelőhelyek felsorolása nem teljes. Itt csak a számomra jelenleg hozzáférhető, legjellegzetesebb lelőhelyek szerepelnek. Azt is figyelembe kell venni, hogy a *Kecskemét–Cédulaházi* temető kivételével az összes felsorolt lelőhely, s a fel nem soroltak jó része is publikálatlan.

Észrevehető, hogy a fejedelmi jellegű temetkezésre utaló magányos sírok, aranyveretes övdíszek, illetve fegyverek (amelyekre részben szórványos, részben hiteles leltérek alapján máshol van adatunk) a Duna–Tisza közén és Bács-Kiskun megyében még csak hírből sem ismeretesek.⁶²

A fentiek alapján megállapítható tehát, hogy a máshol ritkább magányos temetkezésekben is csak a rangosabb középréteg sírjait szabad keresni. Anyagukból ugyanis a vezető réteghez való tartozásukat nem lehet kimutatni.

A magányos sírokból és a családi temetőkből származó három tarsolylemez közül kettő a középponti díszítéssel rendelkező csoportba tartozik, míg a harmadik díszítetlen. A megye tarsolylemezes sírjainak kísérő leletei, amelyekről részben hiteles képet alkothattunk, korántsem támasztják alá viselőinek a fejedelmi kísérethez való tartozását. Ugyanakkor rá kell mutatni arra, hogy a Duna–Tisza közén, az azt kelet-nyugati irányban kettészelő útvonaltól eltekintve⁶³ sem délre, a Vajdaság és a gazdagnak számító Szeged környéki leletek között, sem az attól északra előkerült rangos férfisírokból (pl. Zemplén) tarsolylemezek ezidáig nem kerültek elő.⁶⁴

A betelepülő honfoglalók kezdeti leletgazdagsága után úgy tűnik fokozatos elszegényedés megy végbe a területen. Az aranyozott ezüst lőszerszámokat⁶⁵ például kezdetben a zsákmányolt, átfűrt ezüstérmékkel helyettesítik⁶⁶ (7. kép 9–13.), majd a felszabdalt ezüstlemezek⁶⁷ (12. kép), és ezüstözött bronzveretek⁶⁸ (1. kép) váltják fel az értékesebb leleteket. Hasonló ütemben gyérül, – és nem csupán a társadalmi ranglétrán lefelé haladva, hanem időrendben is – a sírokba helyezett fegyverek aránya.

Mindez talán tükrözheti azt az ismert tényt is, amely szerint a központi szállásterületet elfoglaló fejedelmi törzs egyre kevésbé vállalt részt a kalandozó hadjáratokban, s úgy tűnik, egyre kevésbé részesült a zsákmányokból. Előfordulhat azonban, hogy a kalandozások lezárulásával, illetve a fejedelmi hatalom átmeneti gyengülésével is összefügghet ez a jelenségsorozat.

A megyében és az ország más területein végzett újabb kutatások is azt igazolják, hogy érdemes a magányos sírok és esetenként a kisebb temetők környékén tovább kutatni, mivel egy-egy kisebb csoport nagyobb távolságokra is elhelyezkedhet egymástól, illetve egy-egy lelőhely temetője több részre is tagolódhat.⁶⁹

A legújabb feltárások, leletmentések eredményei a megyében is igazolták, hogy további honfoglalás kori sírok, illetve temetők felbukkanására lehet számítani. Nem lenne haszontalan néhány régi lelőhely újbóli azonosítása sem, illetve további kutatásokat is érdemes, sőt kívánatos lenne folytatni.⁷⁰

62 Megjegyzendő még, hogy ezen fegyverek ezüstveretes változatukban sem kerültek elő a területről.

63 *Fehéregyháza–Izsák–Kiskunfélegyháza–Türkeve*

64 Ennek a képnek a megye lelőhelytípusainak rangos sírjai sem mondanak ellent. Közülük jelentősebben csak a *balotaszállási* női sír különül el. Itt szeretném megjegyezni, hogy a fent jelzett útvonaltól északra előkerült *budapest–farkasréti* veretes tarsolyt, mivel a Duna túlsópartjáról került elő, már nem számítom ehhez a körhöz tartozónak.

65 *Balotaszállás, Benepusztá, Izsák, Kiskunfélegyháza–Határdomb*

66 *Kiskunfélegyháza–Radnódi út*

67 *Kecel–Lehoczky tanya, Öregcsertő–Csornapusztá, ismeretlen lh. Kalocsa környéke* stb.

68 *Nyárlőrinc–Bogárzó*

69 Jó példák erre Révész Lászlónak a Bodrogközben végzett ásatásai, illetve hitelesítő munkái.

70 Ilyenek például a *Kunadacs–Köztemető* és a *Nyárlőrinc–bogárzói* lelőhelyek.

A cikkben előforduló lelőhelyek jegyzéke

1. Alpár–Dunszt tanya
2. Baja–Pető
3. *Balotaszállás–Felső–Balota*
4. **Bátmonostor–Pintértanya**
5. *Bugac–Alsómonostor*
6. Csólyospálos
7. Dunapataj–Várhegy
8. **Dunavecse–Fehéregyháza**
9. **Ferencszállás**
10. **Harta–Béke TSz**
11. Harta–Miklapusztá
12. **Homokmégy–Halom**
13. *Izsák–Balázspusztá*
14. Jánoshalma–Kisráta
15. **Kecel–Lehoczky tanya**
16. **Kecel–Vádéi dűlő**
17. Kecskemét–Cédulaházi domb
18. **Kecskemét–Csongrádi út**
19. **Kecskemét–Lakihegy**
20. **Kecskemét–Városföld–Farkastanya**
21. Kecskemét–Városföld–Lokátorállomás
22. Kecskemét–Városföld–Szarvastanya
23. Kiskunfélegyháza–Kántordomb
24. *Kiskunfélegyháza–Izsáki út–Határ domb*
25. Kiskunfélegyháza–Petőfiszállás
26. *Kiskunfélegyháza–Radnóti Miklós utca*
27. **Kiskunhalas–KISZ lakótelep**
28. *Kunadacs–Köztemető*
29. *Kunpeszér*
30. *Ladánybene–Benepusztá*
31. Lakitelek–Madari tanya
32. **Madaras–Árvai dűlő**
33. *Nyárlőrinc–Bogárzó dűlő*
34. **Öregcsertő–Csornapusztá**
35. **Solt–Kalimajor**
36. **Soltszentimre**
37. Szalkszentmárton–Paréjoshát
38. **Tiszaécske–Ókécske**
39. **Tass–Egécsepusztá**

Jelmagyarázat: Magányos sírok, Családi temetők, Köznépi temetők

A Bács-Kiskun megyében előkerült mintegy 80 lelőhely és ismeretlen lelőhelyű tárgy közül csak azok kerültek felsorolásra, amelyek számottevően meghatározzák a megye honfoglalás kori leleteiről kialakított képet (13. kép).⁷¹

⁷¹ Az ebből a szempontból érdektelen vagy értékelhetetlen lelőhelyek számozás nélkül kerültek a térképre.

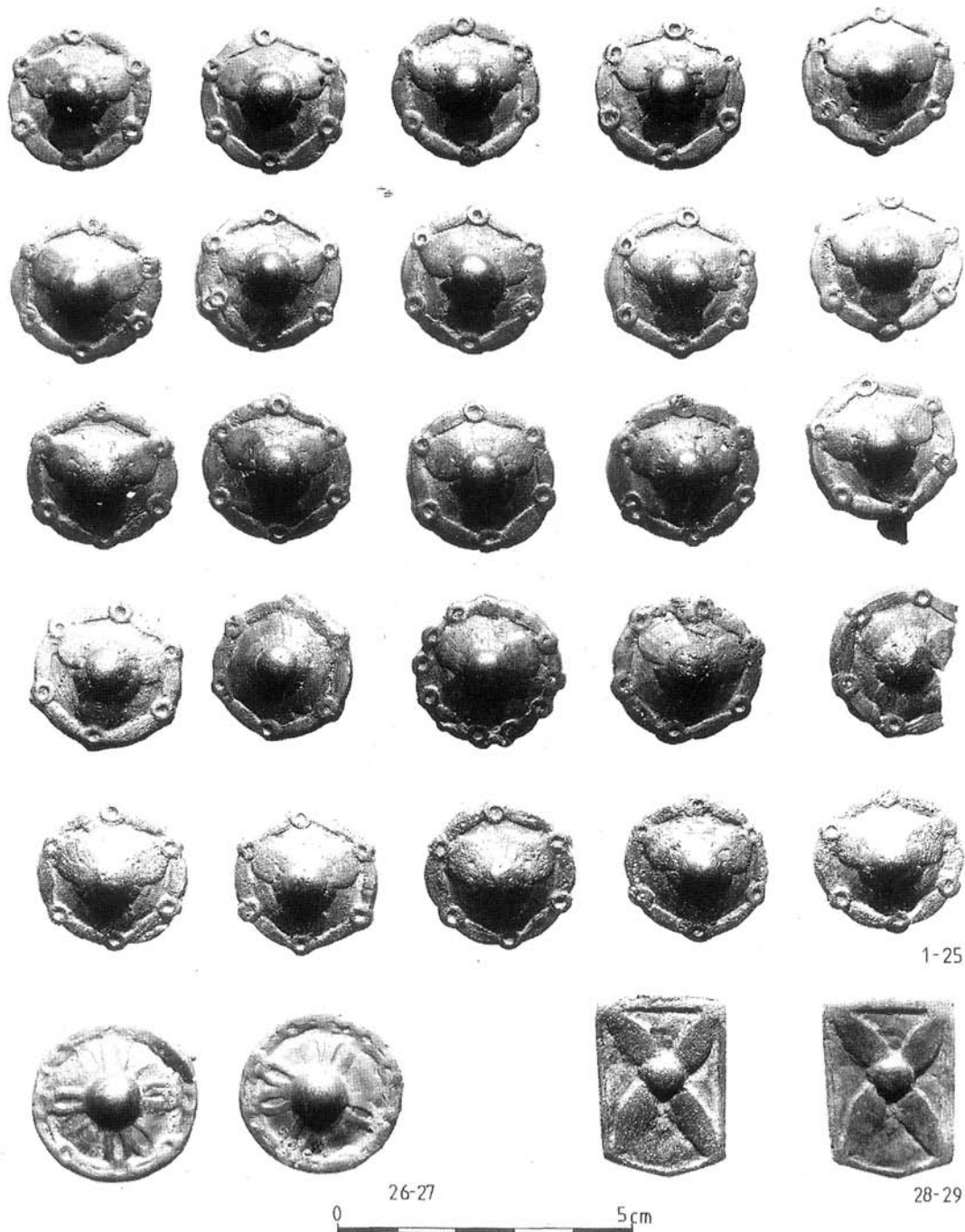
- Bálint Cs.*,
1974 A gádorosai honfoglalás kori nyereg. ArchÉrt 101, 1977, 14–77.
- Biczó P.*,
1984 A keceli határ régészeti emlékei. In: Kecel története 28–29. Kecel
- Budinsky-Kricka, V–Fettich N.*,
1973 Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. Bratislava, 240.
- Dienes I.*,
1960 Balotaszállítás–Felsőbalota. RégFüz Ser. 1. No. 13, 57.
1964 Honfoglalás kori tarsolyainkról. FolArch, 79–114.
1965 Balotaszállítás–Felsőbalota. RégFüz Ser. 1. No. 18, 47.
1965 Kiskunhalas. RégFüz Ser. 1. No. 18, 51.
1968 Umetnicka obrada metala u Madjara u doba naseljavanja njihove danasnje teritorije in madjarsko zlatarstvo. Beograd–Zagreb, 5–22.
1972 A honfoglaló magyarok. Bp. 86. (HERIDITAS)
1973 Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest–Farkasrétről. FolArch 24, 177–217.
1976 A magyar honfoglalás kora (Bene vitéz sírja) In: Szombathy V. (szerk.) A magyar régészet regénye. Panoráma, 142–207.
1986 A Felső-Tisza-vidék a X. században. In: Dercsényi D. (szerk.) Szabolcs-Szatmár megye műemlékei 1. Bp. 96–99.
- Fehér G.–Éry K.–Kralovánszky A.*,
1962 A Közép-Duna medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. RégTan 2. 99.
- Fettinich N.*,
1932 Tiszakécske (jelentés) MNM ADATTÁR: 6.U.I.
1937 A honfoglaló magyarság fémművessége. ArchHung 21, 303.
1942 Balotaszállítás (jelentés) MNM ADATTÁR: 80.B.II.
- Gedai I.*,
1972 A kiskunfélegyházi X. századi sírlelet érmei. CUMANIA I. 169–175.
- Hampel J.*,
1900 A honfoglalás kor hazai emlékei. In: Pauler–Szilágyi A magyar honfoglalás kútfeje. Bp. 505–826.
1902 Régiségek a honfoglalás korából. ArchÉrt, 296–316.
1907a A magyar honfoglalók emlékei. In: Csánki D., Árpád és az árpádok. Bp. 105–124.
1907b Újabb tanulmányok a honfoglalás kor emlékeiről. Bp. 274.
- Horváth A.*,
1960 Városföld (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 13, 59.
1961a Harta (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 14, 59.
1961b Szalkszentmárton–Paréjoshát (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 14, 62.
1961c Tass–Egécsepuszta (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 14, 62.
1969 Öregcsertő–Csornapuszta (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 22, 50.
- Horváth M. A.*,
1989 Honfoglalás kori sírleletek Bács-Kiskun megyében. Szakdolgozat. ELTE BTK Bp. Régészeti Tanszék 259.

- Jankovich M.*,
1832–1834 Egy Magyar hősnek, – hihetõleg Bene vitéznek, – ki még a tizedik század elején Solt fejedelemmel I. Berengár császárnak védelmében Olaszországban jelen volt, újdonna felfedezett tetemeirõl, s õltözékének ékességeirõl. MTE 281–296.
- Kada E.*,
1896 Kecskeméti ásátások. ArchÉrt 40–51.
1912 Sírleletek a honfoglalás korából III. Kecskemét vidékérõl való leletek. ArchÉrt 323–329.
- Komáromy J.–Mérey-Kádár E.*,
1980 Kalocsa–Halomdomb (jelentés) MNM ADATTÁR XIV. 366/1961.
- Kovács L.*,
1980 Der Säbel von Benepusztá. ActaArchHung 32, 30–317.
1985 A Kárpát-medence IX–X. századi francia pénzei és a kiskunfélegyházi sírlelet. ArchÉrt 112, 36–51.
- Kõhegyi M.*,
1960 Bátmonostor–Pintér tanya (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 13, 80.
1961 Baja–Petõ (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 14, 59.
1980 Das landnahmezeitlichen Gräberfeld von Madaras (Komitat Bács-Kiskun). ActaArchHung 32, 205–240.
- Lasczik E.*,
1952 Homokmégy–Halom (jelentés) MNM ADATTÁR: 47.H.I., 302.K.IV.
- László Gy.*,
1942 A koronczi lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. ArchHung 27, 191.
1944 A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 512.
1944 Jánoshalma–Kisráta (jelentés) ActaArchHung 5, 80.
- Révész L.*,
1989 Elõzetes jelentés a karosi honfoglalás kori temetõ ásátásairól (1986–87). ArchÉrt 22–51.
1991 Voltak-e nagycsaládi temetõi a honfoglaló magyaroknak. MFMÉ 1984/82–2, 615–639.
- Cs. Sós Á.*,
1954 Homokmégy–Halom (jelentés) ArchÉrt 5, 80.
- Szabó K.*,
1938a Ásátási segédeszközök. FolArch 3–4. 287.
1938b Az alföldi magyar nép mûvelõdéstörténeti emlékei. BiblHumHist 3, 136.
1955 Honfoglalás kori párták. FolArch 7, 123–125.
- H. Tóth E.*,
1969a Kecskemét–Városföld–Lokátorállomás (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 22, 50.
1969b Kiskunfélegyháza–Izsáki út–Határ domb (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 22, 50.
1971 Kunpeszér 1970 (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 24, 59.
1972 Régészeti kutatások Bács-Kiskun megyében 1960–1971. CUMANIA I. 235–261.
1973 Kecskemét–Városföld–Szarvastanya (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 26, 73.
1976 The equestrian grave of Izsák–Balázspusztá from the magyar conquest. CUMANIA 4, 141–184.
- H. Tóth E.–Biczó P.*,
1978 Kiskunfélegyháza–Kántordomb (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 29. 60.

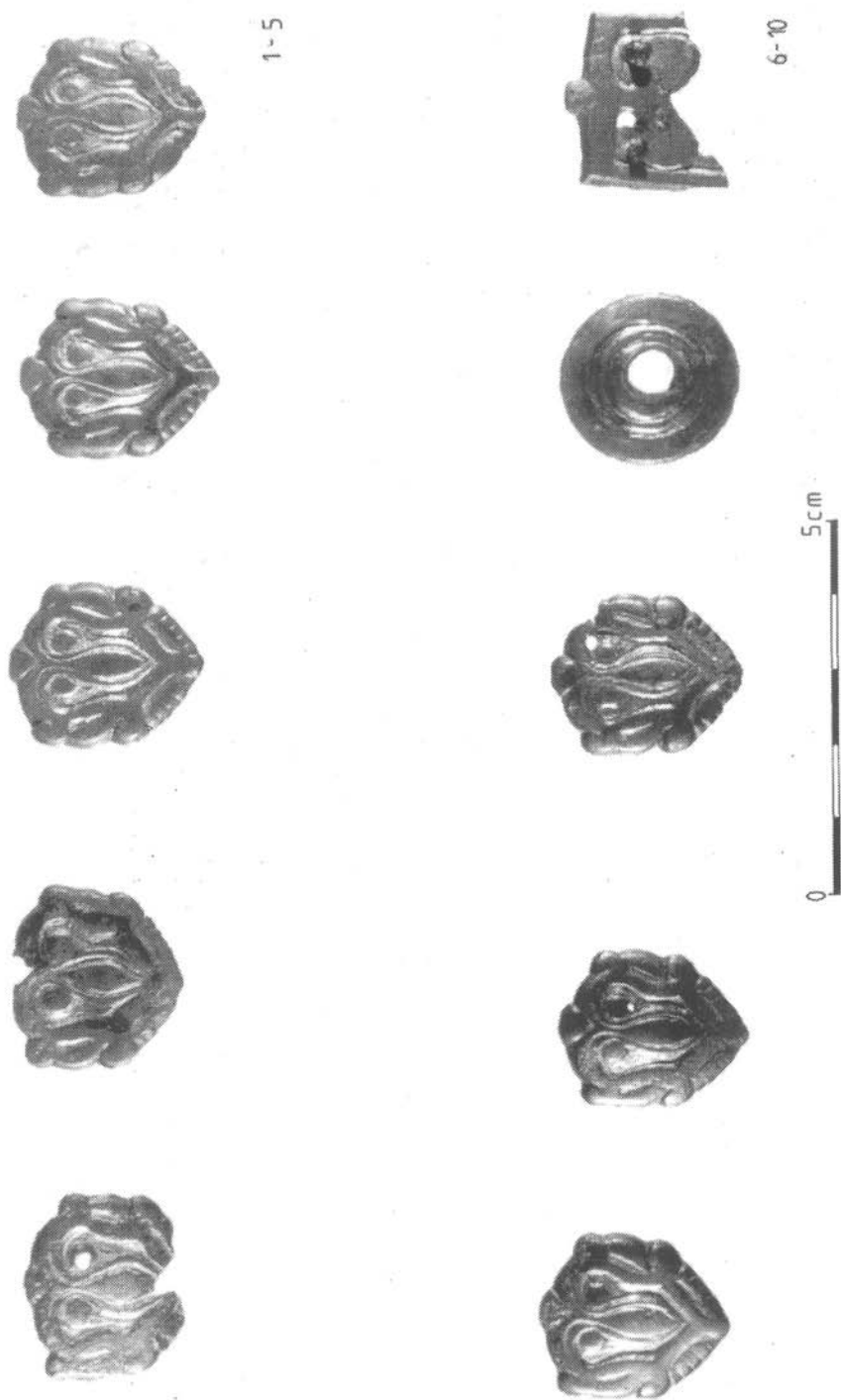
- H. Tóth E.*,
1984 Kunadacs–Köztemető (jelentés) RégFüz Ser. 1. No. 37, 83.
- H. Tóth E.–Horváth A.*,
1989 Nyárlőrinc–Bogárzó dűlő (jelentés) KJM ADATTÁR: 89. 668.
- H. Tóth E.*,
1990 Négy Évtized kutatásai Bács-Kiskun megyében (1949–1989) CUMANIA 12,
81–233.
- Winkler P.*,
1912 Sírleletek a honfoglalás korából II. A keceli leletek. ArchÉrt 321–323.

Rövidítések

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Bp.)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Bp.)
ArchHung	Archaeologiai Hungarica (Bp.)
CUMANIA	A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei (Kecskemét)
FolArch	Folia Archaeologica (Bp.)
KJM ADATTÁR	A kecskeméti Katona József Múzeum Adattára
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MNM ADATTÁR	A Magyar Nemzeti Múzeum Adattára
MTÉ	A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei (Bp.)
RégFüz Ser. 1.	Régészeti Füzetek Ser. 1. (Bp.)
RégTan 2.	Régészeti Tanulmányok 2. 1962. (Bp.)

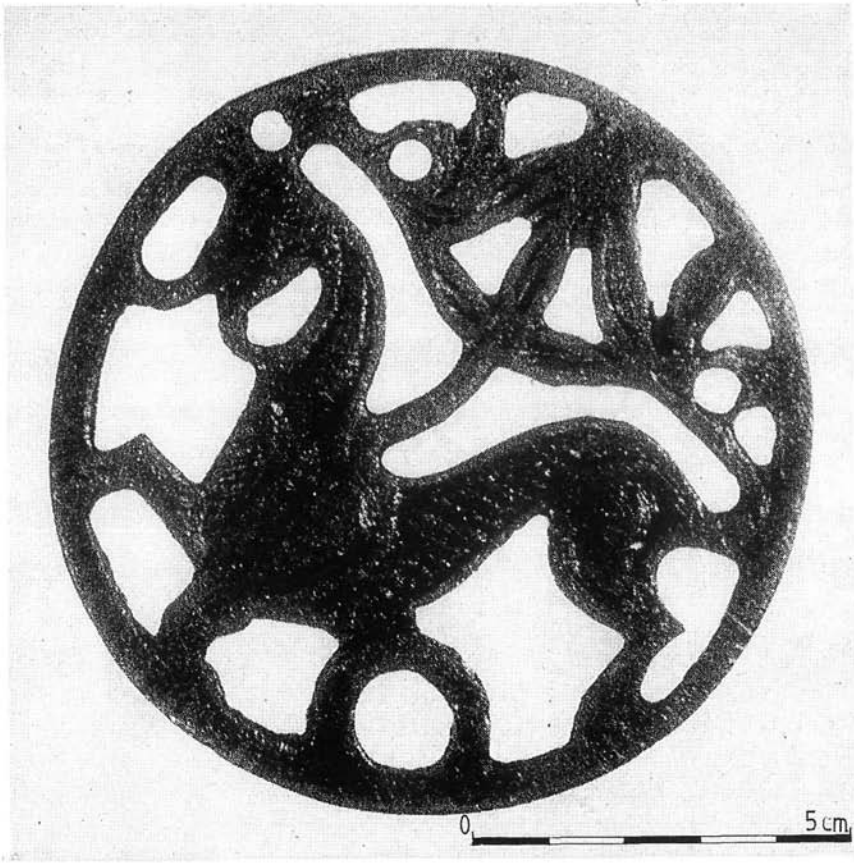
1. kép. Nyárlőrinc–Bogárzó dűlő 1–27. Ezüstözött bronz lószerszámveretek,
28–29. Ezüstözött bronz szíjvégek

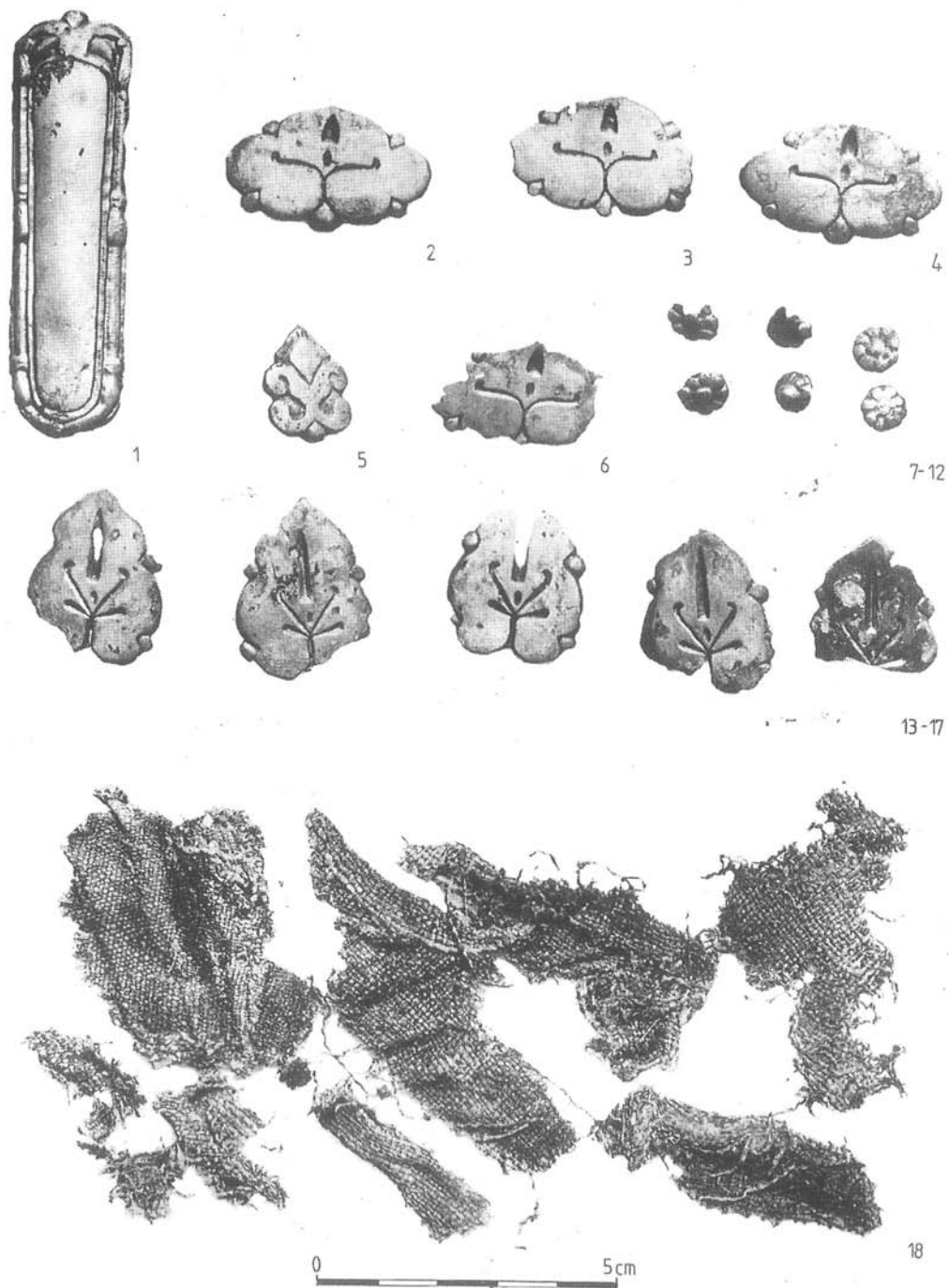
2. kép. Kiskunfélegyháza–Izsáki út–Határ domb 1–8. Aranyozott ezüst övveretek,
 9. Aranyozott ezüst tarsolyszíjveret, 10. Aranyozott ezüst szíjvég

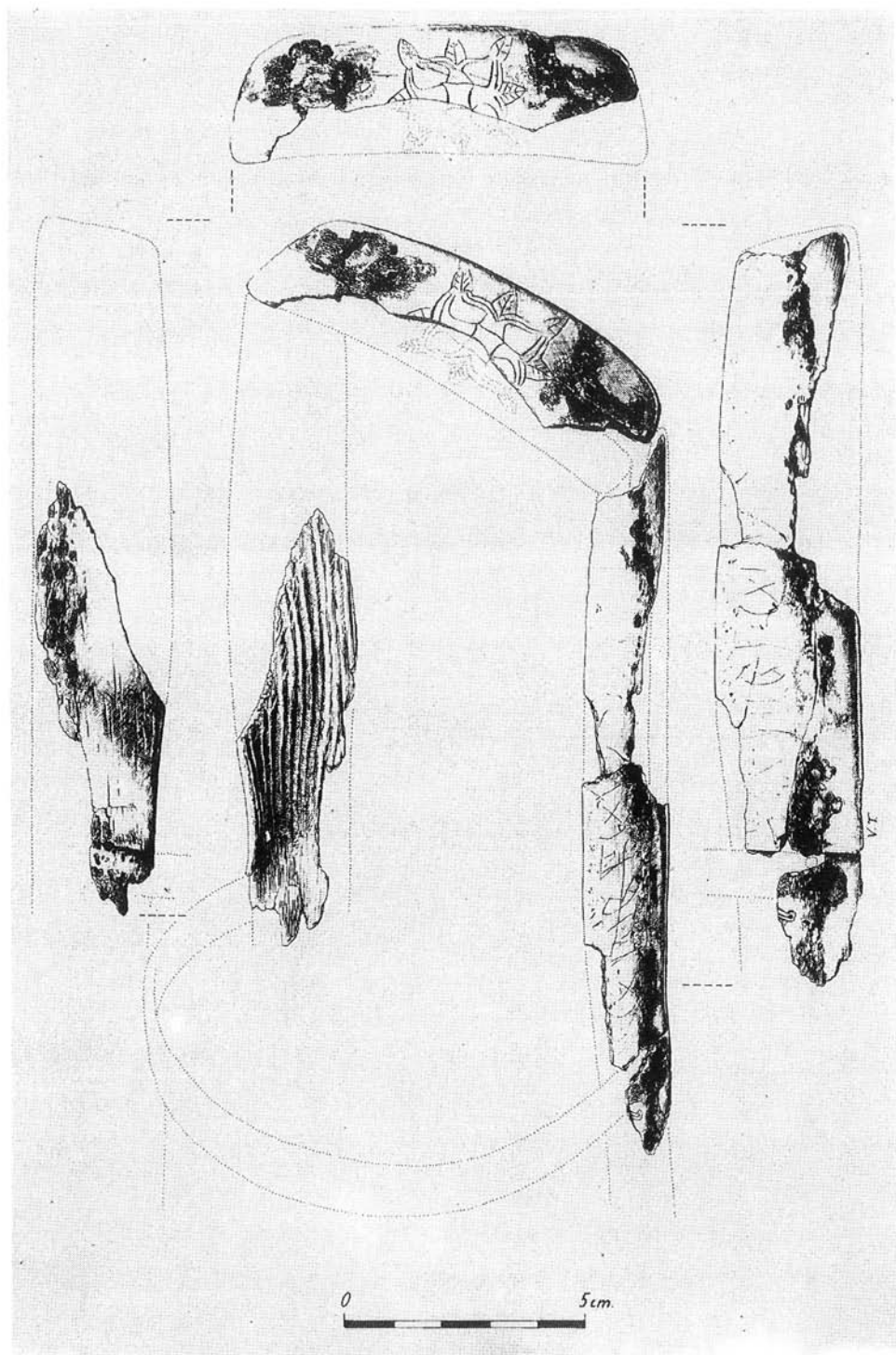
3. kép. Kunadacs-Köztemető 1-5: Aranyozott ezüst övveretek, 6. Aranyozott ezüst szíjyég, 7-11. Aranyozott ezüst tarsolyszíj veretek, 12. Hordó alakú ezüstgyöngy, 13. Bronz hevedercsat

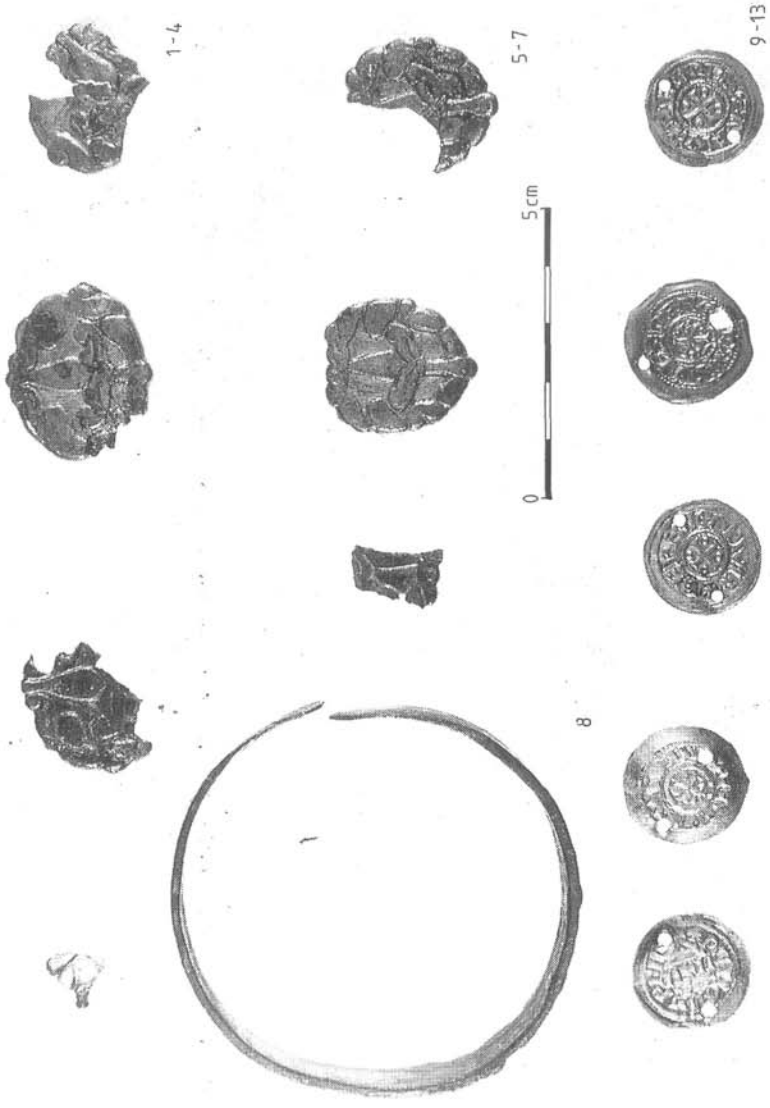
4. kép. Kúpeszér. Bronz hajfonatkorong

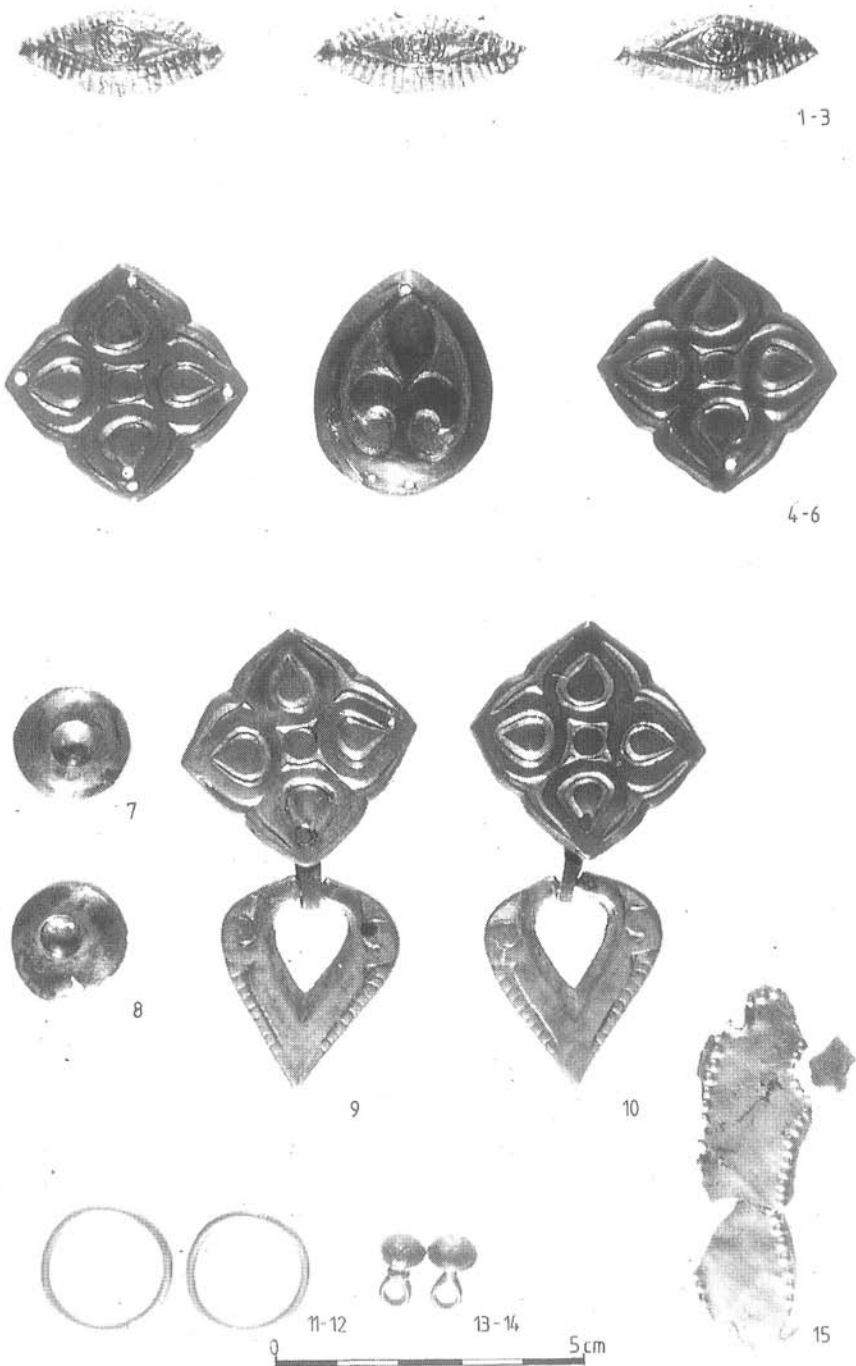

5. kép. Homokmégy-Halom 1. Aranyozott ezüst szíjvég, 2-4, 6, 13-17. Aranyozott ezüst övveretek, 5. Aranyozott ezüst tarsolyszíj veret, 7-12. Aranyozott ezüst tarsolyszíj veretek, 18. Textilmaradványok

6. kép. Homokmégy-Halom. Faragott csont tegezszáj lemezek.
(Dienes István rekonstrukciója)

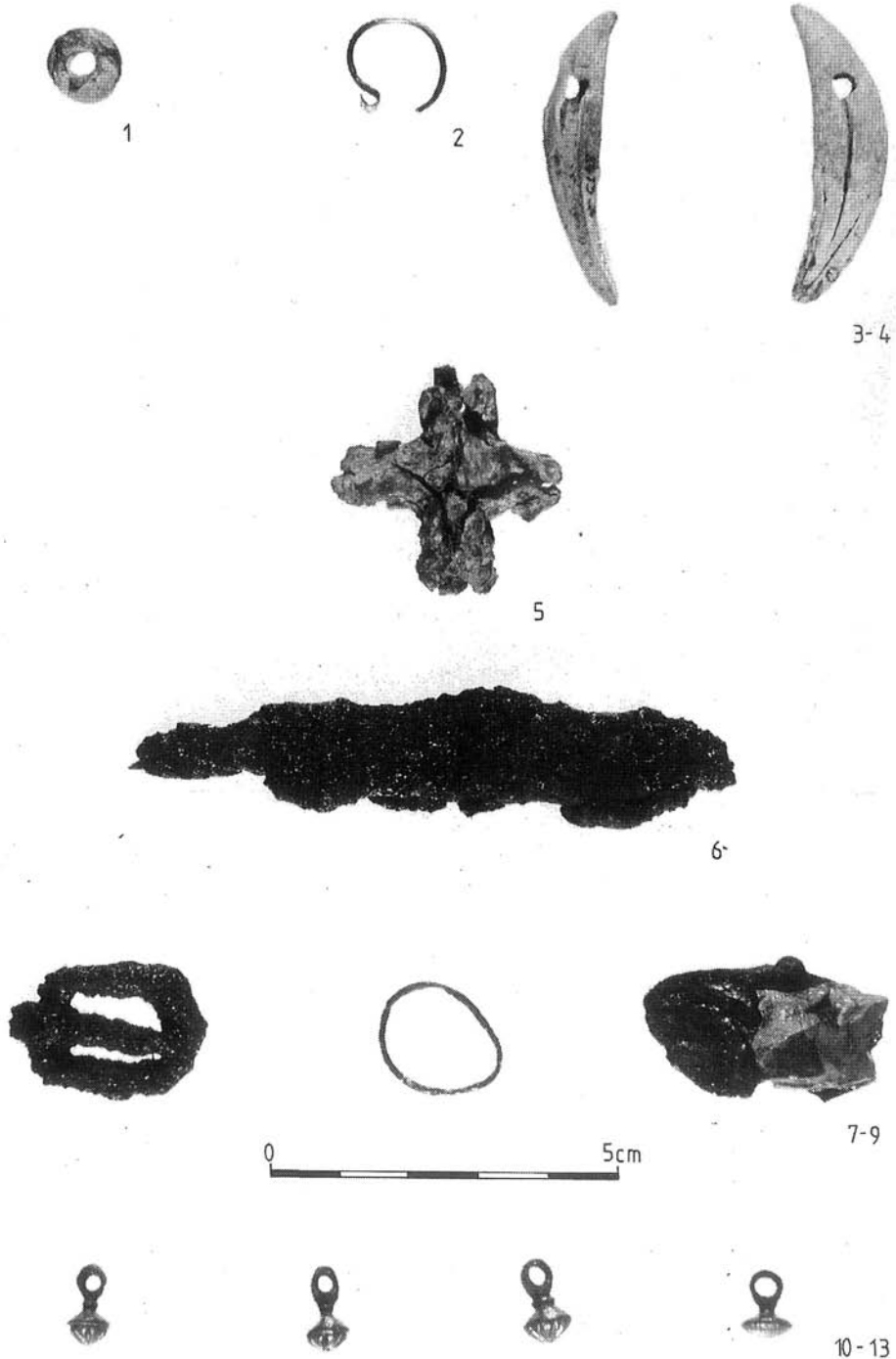

8. kép. Kecskemét-Városföld-Farkastanya 1-3. Arany inggalérveretek, 4-6, 9-10. Aranyozott ezüst kaftánveretek, 7-8. Aranyozott ezüst csizmaveretek, 11-12. Ezüst fülbevalók, 13-14. Bronz fülesgombok, 15. Poncolt ezüstlemez töredékei

9. kép. Szalkszentmárton–Paréjoshát 1. Hegyesedő végű bronz karperec, 2. Bronz lemezgyűrű, 3–4. Kovapengék, 5. Bronz hajkarika, 6. Töredékes üveggyöngy, 7. Vastöredék, 8. Aranyozott bronz karkötő töredéke, 9. Átfúrt Berengár érme töredéke, 10. Állatcsont, 11. Bronz csengő, 12. Töredékes ezüstkarika, 13. Vasszeg

10. kép. Kecskemét-Városföld-Szarvastanya 1. Üvegyöngy, 2. Bronz hajkarika, 3-4. Átfúrt farkasfog amulett, 5. Ólomkereszt, 6. Vaskés, 7. Vascsat, 8. Bronz hajkarika, 9. Kovapenge a csíholó darabjával, 10-13. Öntött bronz fülesgombok

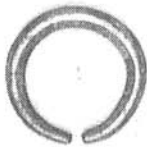
1-4

5-8

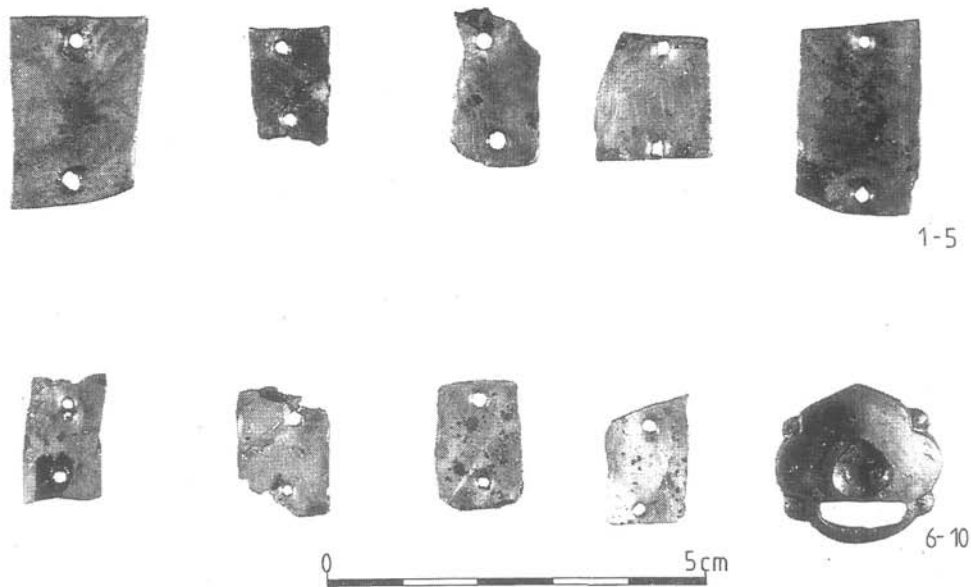
9-11

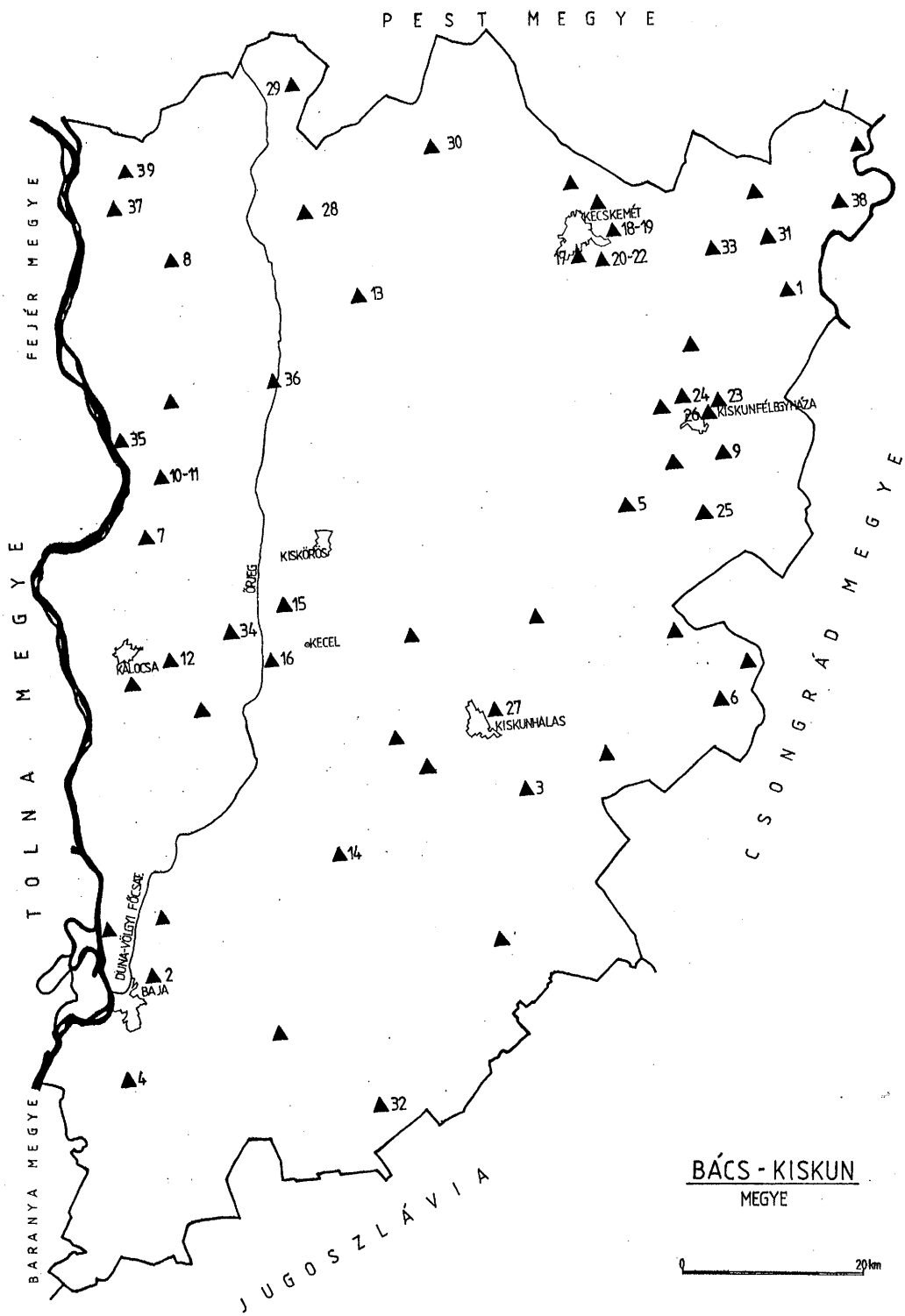
12-13

11. kép. Kiskunfélegyháza–Kántordomb 1-8. Bronz kéttagú csüngők, 9., 11. Ezüst S végű hajkarikák, 10. Öntött bronz kereszt, 12. Nyitott végű bronzgyűrű, 13. Töredékes bronz állatfej (szórvány)

12. kép. Ismeretlen lh. Kalocsa környéke 1-9. Kantárszj veretként használt ezüstlemezek,
10. Aranyozott ezüst lószerszámveret

13. kép. Bács-Kiskun Megye honfoglalás kori lelőhelyei

**LANDNAHMEZEITLICHE GRABFUNDE AUS DEM KOMITAT
BÁCS-KISKUN
(Resümee)**

Wenn es überhaupt ein Wissenschaftszweig existiert, die in den vergangenen Jahr-zehnten eine revolutionäre Entwicklung durchgemacht hat, dann ist sie die Forschung des Zeitalters der ungarischen Landnahme. Die immer fortschreitende Wissenschaft hat all die Behauptungen der Wissenschaftler der Vergangenheit in Abrede gestellt und gendert.

Aus der Hinsicht der landnahmezeitlichen Funde sind die zwischen der Donau und der Theiß liegende Territorien – und darunter das Komitat Bács-Kiskun – von besonderer Bedeutung. Von Komitat Nógrád hinunterwärts bis zur Vajdaság (Woiwodina) sind die Denkmäler der Einsiedlung der Altungaren aus dem 10. Jh. in mehr oder weniger proportioneller Aufteilung an allen Stellen zu finden.

Im Komitat Bács-Kiskun kamen die Funde nie als Resultate geplanter Ausgrabungen zum Vorschein, obwohl der Beginn der Forschungen dieser Periode im Komitat eine Gleichzeitigkeit mit den Forschungen in anderen Teilen Ungarens aufweist.

Die Funde wurden schon vom letzten Drittel des vergangenen Jahrhunderts von Eisenbahnlinien und Straßenerrichtungen, von Trauben, oder Obstbaumverpflanzungen beziehungsweise von anderen agrarischer Großgrundaktivitäten geliefert. Viele Funde stammen von Kunstschatzsammlern oder von den Findern selbst.

Beurkundigte und autentifizierte Ausgrabungen fanden gar nicht statt. Wenn wir das verfügbare Material betrachten, und mit den Fundmaterialien der anderen Regionen des Landes vergleichen, können wir feststellen, daß die Fundobjekte die von den achtzig bekannten Fundorten des Komitats oder von verschiedenen unaufgeklärten Orten stammen, sich nicht von den Funden aus den anderen Teilen des Landes sich unterscheiden. Obwohl sie sich nicht zu den Materialien der Region Felső-Tisza vidék – Bodrogköz sich messen können, sollen sie sofort nach ihnen in die Reihenfolge eingegliedert werden!

Die namhaften, reicheren Fundmaterialien stammen im größten Teil aus Einzelgräber oder aus Gräberfeldern, die nur aus einigen Gräbern bestehen.

Glaubenswert freigelegte Familiengräberfelder die rein aus dem 10. Jh. stammen können auf diesen Territorien kaum gefunden werden. Wir kennen aber manche Stellen, wo trotz der ungewissen Fundumtnde viele Funde von Rang entdeckt wurden. Über sie können wir mit Recht behaupten, daß sie dieser Gruppe angehören.

Die Gräberfeldern des gemeinen Volkes die sich von der Landnahmezeit sich bis in die Árpadenzeit strecken sind überwiegend ärmer, und es ist gar nicht sicher, daß sie nur wegen der Teilweisigkeit der Ausgrabungen von den Gemeinvolksgrber auch enthaltende arpadenzeitliche Gräberfeldern aus dem 10. Jh. unterscheidet werden können.

I. Einzelgräber

Aus diesem Typ kennen wir in dieser Gegend zahlreich viele bedeutende Funde, zwischen denen auch vornehme weibliche und männliche Gräber zu finden sind. Zwischen den Funden sind im allgemeinen vergoldete Silberbeschläge von Gürteln, Pferdegeschirrverzierungen, Glasperlen, durchgebrosene Haarflechtschmucken und byzantinische beziehungsweise, italienische Münzen zu finden. Es ist zwar seltenvorgekommen, aber zweimal kamen in einem Grab Taschenblecher vor, und

zweimal wurden auch mit Knochenplatten verzierte Sattel von Ausgräbern gefunden. Die schönsten Vertreter dieser Typen waren die, die bei den Beerdigungen von Izsák-Balázspuszta, Ladánybene-Benepuszta und Kunadacs-Köztemető gefunden worden waren.

Zu dieser Gruppe gehören die Fundorte: 3., 5., 13., 24., 26., 28-30., 33. (Sehe Fund-ortsliste und Abb. 1-4.)

II. Familiengräberfelder

Mit dieser Art von Graberfeldern treffen wir uns meistens auf den Höhen der Donau entlang, und auf Ufern der Örjeg. Die charakteristischen Grabbeilagen der männlichen Gräbern sind die mit Silberbeschläge geschmückten Waffengürteln, oder jene, die geschnitzte, knochenbelegte Pfeilköcher, oder manchmal Handbeile, oder Schwerter enthalten.

Oftmals sind auch Reitergräber zu treffen, unter denen die von Csanádfehéregyháza und Homokmégy-Halom aushebenswert sind. Von den weiblichen Gräbern sind die von Kecel-Vádéi dűlő und Kecskemét-Városföld nennenswert. Zu der Gruppe gehörendes, am meisten überzeugendes Graberfeld ist das Madaras Árvai dűlő. Die zur Gruppe gehörenden Fundorte sind: 4., 3., 8., 9-10., 12., 14-16., 18-20., 27., 32., 34-36., 38-39. (Sehe Fundortsliste und Abb. 5-8.)

III. Graberfelder des Gemeinvolkes

Auf Grund der Funde scheint es so, daß wir Graberfelder die aus der landnahmezeitlichen Grabergruppen sich in die große Massengraberfelder sich verwandelten, und Gemeingrabergruppen die sich bis zu arpadenzeitlichen Graberfeldern sich ausbreiteten, unterscheiden können. Leider ist diese Graberfeldertyp nicht vollkommen entdeckt. Deshalb sind die uns zur Verfügung stehenden Daten, um weitreichende Schlußfolgerungen zu ziehen nicht ausreichend.

Die zu diesem Typus gehörende Fundorte sind folgende: 1-2., 7., 11., 17., 21-23., 25., 31., 37. (Sehe Fundortsliste und Abb. 9-11.)

*

Die neuesten Ausgrabungen, die Resultate der Rettungsgrabungen, zeugen davon, daß man mit dem Auftauchen neuer landnahmezeitlicher Gräber und Graberfelder zu rechnen ist. Es wäre nicht nutzlos einige ältere Fundorte von neuem zu identifizieren, und es wäre erwünscht die Forschungen fortzusetzen, oder neuere Forschungen anzufangen.

Attila Horváth M.

Abb. 1

Nyárlőrinc Bogárczó dűlő 1-27: Versilberte Pferdegeschirrbeschläge aus Bronze, 28-29: Versilberte Riemenzunge aus Bronze.

Abb. 2

Kiskunfélegyháza-Izsáki út-Határ domb 1-8: Vergoldete Gürtelbeschläge aus Silber, 9: Vergoldeter Taschenriemenbeschlag aus Silber, 10: Vergoldete Gürtelzunge aus Silber.

Abb. 3

Kunadacs-Köztemető 1-5: Vergoldete Gürtelbeschläge aus Silber, 6: Vergoldetes Gürtelende aus Silber, 7-11: Vergoldeter Taschenriemenbeschlag aus Silber, 12: Faßförmige Silberperle, 13. Riemenchnalle aus Bronze.

Abb. 4

Kunpeszér Haarflechtschmuck aus Bronze.

Abb. 5

Homokmégy-Halom 1: Vergoldete Grtelzunge aus Silber, 2-4., 6., 13-17: Vergoldete Gürtelbeschläge aus Silber, 5: Vergoldeter Taschenriemenbeschlag aus Silber, 7-12: Vergoldeter Taschenriemenbeschläge aus Silber, 18: Textilienreste.

Abb. 6

Homokmégy-Halom. Geschnitzte Köchermundplatten aus Knochen. (Rekonstruktion von István Dienes.)

Abb. 7

Kecel-Lehoczky tanya 1-7: Vergoldete Gürtelbeschläge aus Silber, 8: Blecharmband aus Silber, 9-13: Durchlöcherter Berengar Münzen aus Silber.

Abb. 8

Kecskemét-Városföld-Farkastanya 1-3: Goldene Hemdkragenbeschläge, 4-6., 9-10: Vergoldete Kaftanbeschläge aus Silber, 7-8: Vergoldete Stiefelbeschläge aus Silber, 11-12: Silberne Ohringe, 13-14: Gegossene Knopfen mit Schlaufenösen aus Bronze, 15: Bruchstücke aus punzierten Silberblech.

Abb. 9

Szalkszentmárton-Parjoshát 1: Armband aus Bronze mit zugespitztem Ende, 2: Blechring aus Bronze, 3-4: Feuersteinstücke, 5: Haarring aus Bronze, 6: GlasperleááBruchstück, 7: Eisenbruchstück, 8: Bruchstück eines punzierten vergoldeten Armbandes aus Bronze, 9: Bruchstück einer durchgelöcherter Berengar Münze aus Silber, 10: Tierknochen, 11: Bronzeglöckchen, 12: SilberringááBruchstück, 13: Eisennagel.

Abb. 10

Kecskemét-Városföld-Szarvastanya 1: Glasperle, 2: Haarring aus Bronze, 3-4: Amulett aus durchgelöcherter Wolfzähne, 5: Bleikreuz, 6: Eisenmesser, 7: Eisenschnalle, 8: Haarring aus Bronze, 9: Feuersteinstück mit Feuerstahlreste, 10-13: Gegossene Knopfen mit Schlaufense aus Bronze.

Abb. 11

Kiskunfélegyháza-Kántordomb 1-8: Verzweigende Bronzeanhänger, 9., 11: Haarringe mit "S" förmigem Ende, 10: Gegossenes Bronzekreuz, 12: Bronzering mit offenen Enden, 13: Tierkopf aus BronzeááBruchstück, (Streifund)

Abb. 12

Unbekannter Fundort. Umgebung von Kalocsa, 1-9: Silberplatten als Zügelriemenbeschläge verwendet, 10: Vergoldeter Pferdegeschirrbeschlag aus Silberplatte.

Abb. 13

Landnahmezeitliche Fundorte im Komitat Bács-Kiskun.

НАХОДКИ ИЗ ПОГРЕБЕНИЙ ЭПОХИ ОБРЕТЕНИЯ РОДИНЫ ОБЛАСТИ БАЧ-КИШКУН

(Резюме)

Если существует отрасль науки, которая за последние десятилетия претерпела революционные изменения, то это исследования по эпохе обретения родины, ведь определения учёных прошлого одно за другим были опровергнуты наукой, постоянно шагающей вперёд.

С точки зрения находок эпохи обретения родины значительной территорией является междуречье Дуная и Тисы, а в нем – область Бач-Кишкун. Памятники вселения венгров в X в. – более или менее пропорционально – можно найти везде к югу от Нограда до Воеводины.

Раскопки памятников эпохи обретения родины в области Бач-Кишкун никогда не были результатом плановых исследований, несмотря на то, что начало изучения этой эпохи совпадает с началом таких исследований во всей Венгрии. Находки обнаруживали в результате строительства железных дорог и шоссе, насаживания виноградников и фруктовых садов, а также вследствие большой аграрно-промышленной деятельности. Часть находок сдали в музеи частные коллекционеры.

Для значительных исследований не было возможности ни в одном случае.

Обзревая известный нам материал и сравнивая его с находками других регионов страны можно заключить, что 80 памятников области и множество находок без местонахождений мало в чём расходятся с характерным материалом всей страны, несмотря на то, что наши памятники нельзя сравнить ни с Бодрогкёзом, ни с отдельными частями Верхнего Потисья, но можно отнести их сразу на следующее после этих регионов место. Наиболее богатый материал области происходит главным образом из одиночных захоронений или из памятников, состоявших из всего лишь нескольких погребений.

Могильники простых общинников начинаются ещё в эпохе обретения родины и заходят в эпоху Арпадов. Обычно они беднее.

На основании этой работы-обзора можно определить, что материал данной области, за исключением некоторых индивидуальных типов, в основном не отличается от общей массы материала эпохи обретения родины в Венгрии.

I. Одиночные погребения

С нашей территории известно много значительных находок этого типа. Они происходят как из женских, так и из мужских погребений. В их инвентаре обычно присутствуют поясные наборы из позолоченного серебра, украшения конской сбруи, стеклянные бусы, ажурные головные украшения, византийские и итальянские монеты. Редко, всего в двух случаях, были найдены в погребениях накладки на сумки, и в двух же погребениях были костяные накладки на седло. Самые значительные представители

этого типа: одиночные захоронения из **Ижак-Балажпуста, Ладаньбене-Бенепуста, Кунадач-Кёзтеметё.**

К этой группе относятся также памятники под номерами 3, 5, 13, 24, 26, 28, 29, 30, 33 (см. перечень памятников и рис. 1-4.).

II. Семейные могильники

Этот тип могильника встречается главным образом по линии Придунайской возвышенности и по берегам болота Ёрьег. Характерные части инвентаря мужских погребений: оружейный пояс с серебрянными накладками, колчан с накладками из резной кости, иногда боевой топорик, меч. Часто встречаются конные погребения. Наиболее выдающиеся из них: **Чанадфехередьхаза, Хомокмедь-Халом**, а из женских **Кецел-Вадеи дюлё** и **Кечкемет-Варошфёлд**. К этой группе относится ещё Мадараш-Арваи дюлё, могильник наиболее достоверно раскопанный.

Памятники, относящиеся к группе: 4, 6, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 27, 32, 34, 35, 36, 38, 39 (см. перечень памятников и рис. 5-8.).

III. Могильники общинников

На основании находок можно различить могильники, начинавшиеся в эпохе обретения родины и разросшиеся до больших могильников общинников, от групп захоронений общинников, переходящих в эпоху Арпадов. К сожалению эти типы могильников не открыты полностью, поэтому данные, которыми мы располагаем, недостаточны для далеко идущих выводов.

Памятники, относящиеся к этому типу, следующие: 1, 2, 7, 11, 17, 21, 22, 23, 25, 31, 37 (см. перечень памятников и рис. 9-11.).

Исследования, аварийные раскопки последних лет в области показали, что нужно рассчитывать на появление новых погребений, могильников эпохи обретения родины. Необходима рекогносцировка старых памятников, а также дальнейшие исследования.

Атила М. Хорват

Рис. 1. Нярлёринц-Богарзо дюлё. 1-27: накладки конской сбруи из посеребренной бронзы, 28-29: наконечники поясов из посеребренной бронзы

Рис. 2. Кишкунфеледьхаза-Ижаки ут-Хатар домб. 1-8: поясные накладки из позолоченного серебра 9: накладка на сумочный ремень из позолоченного серебра, 10: наконечник пояса из позолоченного серебра

Рис. 3. Кунадач-Кёзтеметё. 1-5: поясные накладки из позолоченного серебра, 6: наконечник пояса из позолоченного серебра, 7-11: накладки на сумочный ремень из позолоченного серебра, 12: бочонковидная серебряная бусина, 13: бронзовый подпружный ремень

Рис. 4. Кунпесер, бронзовый накончик

Рис. 5. Хомокмедь-Халом. 1: наконечник пояса из позолоченного серебра, 2-4, 6, 13-17: поясные накладки из позолоченного серебра, 5: накладка на сумочный ремень из позолоченного серебра, 7-12: накладки на сумочный ремень из позолоченного серебра, 18: остатки текстиля.

Рис. 6. Хомокмедь-Халом. Резные костяные накладки колчана (реконструкция Иштвана Диенеша)

Рис. 7. Кецел-Лехоцки тая. 1-7: поясные накладки из позолоченного серебра, 8: серебряный пластинчатый браслет, 9-13: монеты Беренгара с просверленными отверстиями.

Рис. 8. Кечкемет-Варошфёлд-Фаркаштая. 1-3: золотые украшения ворота, 4-6, 9-10: украшения кафтана из позолоченного серебра, 7-8: украшения

сапог из позолоченного серебра, 11-12: серебряные серьги, 13-14: бронзовые пуговицы, 15: фрагменты серебряной пластины с пуансонным орнаментом

Рис. 9. Салксентмартон-Парейошхат. 1: бронзовый браслет с сужающимися концами, 2: бронзовое пластинчатое кольцо, 3-4: кремьень, 5: бронзовое височное кольцо, 6: фрагментированная стеклянная бусина, 7: фрагмент железного предмета, 8: фрагмент бронзового браслета с позолотой, 9: фрагмент просверленной монеты Беренгара, 10: кость животного, 11: бронзовый колокольчик, 12: фрагментированное серебряное кольцо, 13: железный гвоздь.

Рис. 10. Кечкемет-Варошфёлд-Сарваштаны. 1: стеклянная бусина, 2: бронзовое височное кольцо, 3-4: амулет из волчьего зуба, 5: свинцовый крест, 6: железный нож, 7: железная пряжка, 8: бронзовое височное кольцо, 9: кремьень с фрагментом огнива, 10-13: пуговицы из литой бронзы.

Рис. 11. Кишкунфелдьхаза-Кантордомб. 1-8: бронзовые двухчленные подвески, 9, 11: бронзовые кольца с S-образным окончанием, 10: крест из литой бронзы, 12: незамкнутое бронзовое кольцо, 13: фрагментированная бронзовая голова животного (случайная находка)

Рис. 12. Неизвестное местонахождение в окрестностях Калочи. 1-9: серебряные пластинки, использовавшиеся как украшение уздечки, 10: накладки конской сбруи из позолоченного серебра

Рис. 13. Памятники эпохи обретения родины в области Бач-Кишкун

VERETEKKEL DÍSZÍTETT LÓSZERSZÁMOK A HONFOGLALÁS KORI NŐI ÉS FÉRFI SÍROKBÓL

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

I. Lószerszámdíszek a női sírokból.

A magyar honfoglalás kori leletanyag karakterisztikus csoportját alkotják a rozettás lószerszámveretek. Szerepüket már a századforduló táján felismerte a kutatás és megtalálta analógiáikat is a keleti steppéken.¹ Ezt követően *Fettich N.* foglalkozott részletesebben ezen emlékanyaggal. Felvetette annak lehetőségét, hogy a rozettás veretek formai gyökereit a bőr- vagy textil rátétes díszítményekben kereshetjük, s mintakincsükben a kazár hatás dominál. Mindezek alapján a minuszinszk-vidéki eredet mellett tört lándzsát, és úgy vélte: Még a hazai X. századi sírokból talált veretsorok döntő többsége is a Kárpátoktól keletre, Ny-Levédiában készült.² A rozettás lószerszámzat rekonstruálását *László Gy.* végezte el a koroncó-bábotai és gyömörei leletek segítségével, s módosította *Fettichnek* a hencidai veretsort helyreállító munkáját.³ Már ő is felfigyelt arra, hogy a hiteles leletek javarésze női sírokból való, s úgy vélte: az előkelő asszonyok hozományba kapták a díszes lószerszámot.⁴ E kérdést a lelőhelyek összegyűjtésével *Szöke B.* tisztázta. Megállapította, hogy Erdély és a Kisalföld északi részének a kivételével a rozettás lószerszámok az egész Kárpát-medencében elterjedtek, s az azokat használó nők ruházata, ékszertípusai meglepően egységesek: Jellemzők az öntött, áttört hajfonatkorongok, a fejes gyűrűk, pántkarpercek és a veretes csizmák, hagyatékukat a vezető- és középréteg első csoportjába sorolta, mely élesen elválik a csüngős ruhadíszekkel jellemezhető második csoporttól.⁵ A kutatás következő állomását *Mesterházy K.* munkája jelenti, aki *Szöke B.* nyomdokain járva megállapítja, hogy a rozettás vereteket tartalmazó temetkezések legtöbbször magányos sír. Más részük páros sírokból vagy kiscsaládi temetőkből látott napvilágot, s ismét mások köznépi temetőkből, vagy közvetlenül azok szomszédságából kerültek elő. Ezek használói véleménye szerint egy falu, vagy még nagyobb közösség élén állottak, vagy a főnök felesége(i) lehettek. Megállapítja, hogy a többnyire rendkívül kopott vereteket hosszú ideig, alkalmanként több generáción keresztül használhatták, mert rangjelző tárgyak voltak. Sírba kerülésük legkésőbbi időpontját a 960–70-es években határozza meg. Véleménye szerint az egyenletesen eloszló rozettás lószerszámos sírok egy-egy nemzetségfői szállásra utalnak.⁶ Legutóbb *Kiss A.* már 63 lelőhelyet gyűjtött

1 *Hampel J.*, 1907. 69., 81.; *Nyáry J.*, 1873. 19.; *Pósta B.*, 1896. 36.

2 *Fettich N.*, 1931. 72–77.; *Fettich N.*, 1937. 95–99.

3 *László Gy.*, 1943. 22–32., 21., 22. kép

4 *László Gy.*, 1944. 328.

5 *Szöke B.*, 1962. 11–19. Megállapításai nem előzmény nélküliek kutatásunkban: Már *Nagy G.*, 1906. 406–407. felfigyelt arra, hogy a rozettás leletek és a csüngős díszek csak a legritkább esetben találhatók együtt. Véleménye szerint ennek az a magyarázata, hogy a két ágból összetevődött magyarság egyik csoportja a kazár, a másik az altáji türk hatalmi körből szakadt ki, s azok őtvöshagyományait örököltette tovább.

6 *Mesterházy K.*, 1980. 95–131.

össze, ezek némelyike azonban a közöletlen leletek miatt nem ellenőrizhető, néhány pedig nem női sír volt.⁷ Adataikat a következő lelőhelyekkel egészíthetjük ki: Bodrogszerdahely–Bálványdomb, Borosbenedek, Szarvas–Kákapusztá, valamint az alább részletesen tárgyalt újabb karosi leletekkel.⁸

Magyarország ÉK-i részén, Karos község határában az Eperjesszög dűlőben 1899-ben és 1936-ban mezőgazdasági munkák során bolygatták meg egy gazdag honfoglalás kori temető sírjait, s közülük tizenháromat leletmentő ásatással feltártak (Karos–Eperjesszög I. temető). E lelőhelytől délre 200 méterre tártuk fel a karosi II. temető 73 sírját, s attól ismét 200 méterre délre a 19 síros III. temetőt, 1986–1990 között.

A három karosi temetőben összesen öt sírból kerültek elő rozettás lószerszámveretek (I/12., II/13., 49., 53., 56. sír), a II. és a III. temető területén szórványként lelt egy-egy rozettás szíjvég pedig újabb két, a mezőgazdasági munkák által elpusztított sírra enged következtetni (23. kép 2., 4.). Az öt feltárt sír közül kettőből kerültek elő lócsontok, a másik három lószerszámot tartalmazó temetkezés volt, közülük a II/13. számúban csak kengyelpár feküdt, zablá nem. A rozettákkal ékesített lószerszámot valamennyi sírban az elhunyt lábánál helyezték el. A veretsorok összetételében azonban jelentős különbségek mutatkoznak:

II/12. sír: Az elhunyt lábai mellett összesen 107 db lószerszámveret feküdt. Ezek közül aranyozott ezüsből készült két nagyszíjvég (egyikük töredékes), egy közepes méretű és két kisebb szíjvég, egy nagyméretű füles rozetta, valamint három kisebb rozetta. Bronzból öntötték az 5 db pajzs alakú, középen kiugró éllel ellátott kisszíjvéget és a 93 db lapos, kerek veretet. Valamennyi díszítmény erősen kopott⁹ (1. kép).

II/13. sír: A veretsor 14 db bronz díszből áll. A 11 db kis, kerek, bordázott peremű veret háromágú levéldíszzeit ónozták. A rozettás szíjvégen nem látható ónozás nyoma, csakúgy, mint a két lapos, díszítetlen, nyelv alakú kisszíjvégen sem. Ezek egyikén a szegecs utólag javították, átütve a szíjvég felületét. A veretek erősen kopottak (2. kép).

II/49. sír: A kirabolt és szántás által is bolygatott sír veretsora nem tekinthető teljesnek, a garnitúra ma 28 darabból áll. Közülük csupán a három kerek, lapos veretet és egy csörgőt készítettek bronzból, a többi ezüst: Ez utóbbiak közé sorolható egy nagy- és két kisszíjvég, két nagyméretű füles rozetta, valamint öt kisebb rozettás veret. A díszítmények sorát 12 db rozettás fejű szegecs, egy nagyméretű, kúp alakú ékítmény, valamint egy préselt, ezüst lemezből kivágott levél alakú szügyelőveret zárja. Valamennyi veret kopott, sokat használt, de javítás nyomai nem fedezhetők fel rajtuk. A nagyszíjvég aranyozása azonban elüt a többiekétől, azoknál sokkal világosabb. Hátlapján – csakúgy, mint a két nagyméretű, füles rozettán – szegecsesek vannak, a többi veretet karmokkal erősítették fel (3–5. kép).

II/53. sír: Veretsora összesen 37 darabból áll, valamennyit bronzból öntötték. A 24 kerek veret rendkívül kopott, de háromágú levéldíszzeik némelyikén még felismerhető az ónozás nyoma. Két veret javított, az egyik a szegecs átüti a díszített elülső oldalt, a másik pedig két helyen átfúrt. A díszek között van egy pótlás is: Ennek felületét négy levél ékesíti, szegélyét pedig – az előzőek bordás peremével szemben – pontvonalas minta ékesíti. Kevésbé kopott a 11 db kis levél alakú veret, melyek hossz tengelyében kiemelkedő él látható, s teljes felületüket ónozták. Hasonló módon díszítették a két pajzs alakú kisszíjvéget is. A kerek rozettákat szegecsesekkel, a többi veretet meghajlított karmokkal erősítették fel (6–7. kép).

7 Kiss A., 1985. 255–257.; A csak töredékeiben megmaradt vágvörösvári (Červenik) sírban nem rozettás veretek voltak, s az elhunyt neme sem határozható meg: *Tocik*, A. 1968. 17–20.; a zempléni sírban pedig férfi nyugodott, lószerszámdíszei nem sorolhatók a nők által használt rozettás veretek közé: *Budínsky–Kricka, V.–Fetich N.*, 1973.

8 Bodrogszerdahely–Bálványdomb: *Erdélyi I.*, 1961–62. 17., I. t.; Borosbenedek: *Bóna I.*, 1987. 207.; Szarvas–Kákapusztá: közöletlen, *Szabó J. Gy.*, ásatása.

9 *Fetich N.*, 1937. CXXXII. t. 1–8., 11–15., 20–47.

II/56. sír: A lószerszámot összesen 28 bronz verttel ékesítették. Közülük 25 db négylevelű, kerek rozetta, pontosan olyanok, mint az 53. sír pótlásként tárgyalt verete. Leveleiket és szegélyüket ónozták. A rozettákhoz egy négylevelű, középen kör alakban áttört szíjvég csatlakozik, a feltételezhető kő- vagy üvegbetéttől azonban nem maradt ránk. A veretek közé még két db, két félből összeállított csörgő sorolható, melyek teljes felületét ónozták. A változó mértékben kopott díszítmények némelyike a hosszú használat során átlukadt, de javítás nyomai nem fedezhetők fel rajtuk. Valamennyit szegecsekkel rögzítették (8–10. kép).

A fent bemutatott öt veretsor rendkívül sok szállal kapcsolódik egymáshoz. A két aranyozott ezüst garnitúra darbjainak javarésze (a nagyszíjvégek, a nagyméretű füles veretek és a kis rozetták) akár azonos öntőmintából is kikerülhetett. További összekötő kapocs, hogy mindkettő kantárát kerek, lapos bronz veretekkel szerelték fel.¹⁰ Azonos műhely termékei lehetnek az I/12. és a II/53. sír pajzs alakú, tengelyükben kiemelkedő éllel díszített, felső végükön fecskefark alakú kisszíjvégei, annak ellenére, hogy méret – és díszítésmódbeli különbségek is vannak közöttük. Az utóbbi sír kerek rozettái a fennmaradó két garnitúrával mutatnak szoros kapcsolatot: E veretek egyrészt tökéletesen megegyeznek a II/13. sírban találtakal (átm.: 2,35 cm), másrészt az egyik elveszett vert pótlására használt darab (6. kép 35) a II/56. sír veretsorának pontos párja. Mindezek a közvetlen és közvetett kapcsolatok arra utalnak, hogy mind az öt rozettás készlet egy műhelyben, és nem túl nagy időbeli eltéréssel készült. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ezt a megállapítást más leletek (pl. a II/53. és 56. sírok részben azonos lábbeliveretei) is alátámasztják.

A hajdani mesterek azonban a veretsorok összeállításának variálásával, más-más típusú szíjvégek alkalmazásával elérték, hogy az egész Kárpát-medencében nincs két pontosan megegyező rozettás lószerszámkészlet. Ezáltal minden egyes helyreállítás kísérlet komoly hibalehetőségeket is rejt magában, főként ha nem nyílt alkalom a veretek sírbéli helyzetének tanulmányozására.¹¹ Néha útba igazítanak bennünket a veretek eltérő szegecshosszai, ez a módszer azonban csak a különböző méretű és formájú darabokból összeállított sorozatok esetében használható. Azt már nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy a nagyméretű szíjvégek és (olykor füles) rozetták a sügyelőn vagy a farhámton voltak (a karosiak átmérője: 4,8 cm), valamint, hogy a préselt levél alakú veretek a sügyelőt ékesítették. Komolyabb problémával állunk azonban szemben akkor, ha csak a kisméretű rozetták és szíjvégek állnak rendelkezésünkre (Karos II/13., 53., 56. sír). Ilyen esetekben arra gondolhatnánk, hogy ezek a kantáron helyezkedtek el. Éppen a karosi leletek azonban e tekintetben óvatosságra intenek. A II/13. sírban nem volt zabla, tehát a jelek szerint épp a kantárt nem helyezték az elhunyt mellé! Kétségeinket még tovább erősíti a II/56. sír: Az oldalpálcás zabla ugyanis itt a ló szájában volt, tehát azt bizonyosan felkantározza helyezték gazdjára mellé (10. kép). A kis (2,4 cm átmérőjű) rozettákat nem a lókoponyán leltük, hanem a lábszárcsontok között! A kantárt viszont 9 db nagyobb, téglalap alakú és 6 töredékes átfúrt ezüst lemezzel ékesítették (9. kép 2–11, 13–16). Ezek már a lókoponyán voltak, s alakjuk is egyértelműen arra utal, hogy a bőr szí-

10 Hasonló kantárdíszeket két lelőhelyről ismerünk: Kecskemét–Ferencszállás: *Kada E.*, 1912. 325–326.; Naszvad (Naszvady, Csehszlovákia) – Partok dűlő 1. sír: *Szöke B.*, 1941. 215–218., I. t. 24–59. A sírt munkások feldúlták, ezért az elhunyt neme még a mellékletekből sem állapítható meg egyértelműen.

11 Szakirodalmunkban eddig a következő rekonstrukciós kísérletekről számolhatunk be: Hencida–Szerdekhalom 5. sír: *Fettich N.*, 1937. LXXXVII. t. 1.; ezt módosítja *László Gy.*, 1943. 30., 21. kép; Gyömöre, Koroncó–Bábota: *László Gy.*, 1943. 11–17., 30–31., 12., 22. kép; *Bordány: Dienes I.*, 1956. 36–54., Mándok–Tetenke: *Dienes I.*, 1961. 154–157; A mándoki lelet azon darabjaira, melyekről *Jósa A.*, 1897. 361–363. megemlíttette, hogy a helyi földbirtokos tulajdonában vannak, nemrégiben a kassai múzeum gyűjteményében találtam rá.

jakra hajlították azokat. Mindezek alapján úgy vélem, hogy a kisméretű rozetták jó részét más esetekben is a szügyelón, vagy a farhámon helyezhették el.¹²

A fentiek fényében nem tudjuk pontosan meghatározni azt sem, hogy a II/53. sír kisméretű rozettái a kantáron voltak-e, avagy a szügyelón, ill. a farhámon. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy a 11 db ónozott, levél alakú veret és a két kisszíjvég a kantárszíjakat díszítette. Már más rozettás készleteknél is felfigyelhettünk arra, hogy azokhoz kisebb lapos, kerek (Karos I/12., II/49. sírok) veretek, rozettás fejű szegecses, vagy övveret alakú díszek is tartoznak.¹³ Ilyen díszítményeket napjainkig alkalmaz a kantárokon.

Kutatásunk azonban mind a mai napig nem figyelt fel arra a tényre, hogy a nők által használt lószerszámot alkalmanként nem (vagy nem csak) rozettás veretekkel szerelték fel.¹⁴ Utólag ezeket meghatározni szinte lehetetlenség. A túlnyomórészt nem szakemberek által feltárt, dokumentálatlan leletegyütteseken belül az említett veretek pontos szerepét tisztázni – azok sokféle felhasználtsága miatt – megnyugtatóan nem lehet. Egyéb segítség híján csak a karosi leletekre támaszkodhatunk. A II. és a III. temetőben összesen 4 olyan női sírt tártunk fel, amelyekből kizárólag övveret alakú lószerszámdíszek láttak napvilágot. Közülük csak egy tartalmazott lócsontokat is (II/47. sír).

II/25. sír: Az elhunyt jobb lábszárcsontja mellett találtuk a dudoros szájvasú csikó-zablát, a bal lábszárcsont mellett pedig két körte alakú kengyelt és 10 db bronz övveret alakú veretet. A veretek egy erősen ívelt sorban feküdtek, mely az egyik kengyel füléhez futott. Lószerszámdíszként történő alkalmazásukat bizonyosnak vehetjük, pontos elhelyezésük azonban annál nehezebb. Első pillantásra a kengyel függesztőszíja díszjeinek gondolhatjuk valamennyit. Ezt azonban el kell vetnünk, mert fekvésük alapján csak az egyik kengyelhez tartozhatnának. Márpedig az nehezen elképzelhető, részint mert így a lószerszám többi, sokkal jobban szem előtt lévő része díszítetlen maradna, másrészt pedig mert a lovas lába a kengyel függesztőszíjának nagy részét amúgy is takarta lovaglás közben. Mivel a zabla mintegy 50 cm-rel távolabb feküdt, a kantárdíszek közé is csak fenntartásokkal sorolhatjuk: Talán a homlokszíjat és az orradzót összekötő szíjon lehettek eredetileg (11. kép).

E jellegzetes verettípus (két nyújtott cseppforma a csúcsonál egy lencse alakú díszítményt fog közre) más X. századi magyar sírokból is ismert. Miután feldolgozásuk mind-
eddig nem történt meg, röviden ismertetjük e párhuzamokat:

1. *Balatonkiliti*. Szórványként került elő e típus egy bronzból öntött, szélesebb változata.¹⁵

2. *Ladánybene–Benepusztá*. Az igen gazdag vezéri sírből 10 db nagyméretű (4,4 x 2,6 cm) aranyozott ezüst veret ismert. Méreteiknél fogva talán a szügyelőt díszíthették.¹⁶

12 Felkantározza temették el az alábbi lovakat: Csoma–Stülyhegy: *Bella L.*, 1895. 253–256., a lókoponyán három rozettás szíjvég és négy pajzs alakú veret feküdt. Mezőmgyer: *Banner J.*, 1943. 172–174.: „A gombokat (=rozettákat, R. L.) a bal oldalon fekvő lókoponya fölé, közvetlenül a koponya csontjaira simulva, az áll felé domborodó félkör mentén, mintegy 70 cm hosszúságban, egymástól egyenlő távolságban, domború részükkel felfelé találták.” Sikló, 1. sír: *Rusu, M.–Dörner, E.* 1962. 707., a rozetták részben a lókoponyán feküdtek, de a zabla nem volt a ló szájában, hanem mellette helyezték el.

13 Ártánd–Nagyfarkasdomb: 207. sír: két kisszíjvég és 6 db gyöngyözött keretű kerek veret: *Mesterházy K.*, 1980. 98., 5. kép; Csoma–Stülyhegy: 4 db pajzs alakú veret a lókoponyán: *Bella L.*, 1895. 253–256.; Gádoros 2. sír: 3 db széles és 16 db keskenyebb övveret alakú veret. (Előbbiek párhuzamait Orosházáról ismerjük, az utóbbiak párijai pedig Szentés–Borbásföldön a 15. (férfi) sírből kerültek elő. Közöletlenek, *Szabó J. Gy.*, ásatása: *Fettich N.*, 1937. 102–104., XCIII. t. 12–30., Hencida–Szerdekhalom 5. sír: 7 db kisebb kerek veret, középen üvegbetéttel: *Fettich N.*, 1937. 95–97., LXXXIII. t. 12–18; Kenézlő–Fazekaszug II. 49. sír: 4 db römbusz alakú, középen áttört veret és háromágú levelet formázó díszek: *Fettich N.*, 1931. 9–10., II. t. 3–9., III. t. 3–5., a két bronz csatot, a négy övveret alakú veretet és a nagyszíjvéget a kengyelcsíjak díszjeinek véli, a három levél alakú veretet pedig a farhám átkötő szíjára helyezi. Utóbbiakat magam kantárvereteknek vélem. Mándok–Tetenke: *Jósa A.*, 1897. 361–363., a leletek között övveret alakú veret is van. Németszentpéter (Sinpetru German, Románia): 14 kis kantárveretről tudósít *Bálint Cs.*, 1991. 243. A kecskeméti–ferencszállási és a kenézlői sírban nem voltak rozettás veretek, csak az említett kantárdíszek.

14 Kivételt képez *Szöke B.*, 1962. 15., aki már jelezte a ferencszállási és a kenézlői lószerszámdíszek egyedi voltát.

15 *Hampel J.*, 1907. 118.

16 *Fettich N.*, 1937. 67–72., XXXIII. t. 1–10.

3. *Kenéztlő–Fazekaszug II. temető 42. sír.* A férfisír veretes övének nagyszíjvégén háromszor ismétlődik a motívum.¹⁷

4. *Kunágota 6. sír.* A feldúlt 6. sírból a karosi veretek szinte pontos mása került elő, két kisebb veret kíséretében.¹⁸

5. *Szakáld–Mulatódomb.* Szórványként ismerjük egy földmunkák során feldúlt temetőrészletből a tárgyalt veret szélesebb, alul áttört változatát.¹⁹

6. *Szered (Sered, Csehszlovákia) I. temető I/58. sír.* Homokbányászással megbolygatott férfisír aranyozott ezüst övgarnitúrája cseppdízű veretekből áll.²⁰

7. *Szolnok–Strázsahalom.* Legalább két feldúlt sírból származó leletek között egy vésett cseppminta övkészlet három széles és két keskeny verete.²¹

8. *Tiszaeszlár–Bashalom II. temető 8. sír.* Aranyozott ezüst veretes öv, az említett módon díszítve.²²

A fenti nyolc leletegyüttes közül csak a kenéztlői, a szeredi, a tiszaeszlári és talán a szolnok–strázsahalmi sírokban szerepeltek kétségtelenül övveretként a tárgyalt díszítmények. Néhány esetben viszont (Benepusza, Kunágota) nem zárható ki lószerszámdíszként való alkalmazásuk. Külön érdekesség, hogy a balatonkiliti lelet kivételével valamennyi olyan sírból vagy temetőből látott napvilágot, amelyet érmék kelteznek. Közülük a legkésőbbi a tiszaeszlár–bashalmi II. temető 2. sírjából került elő: II. Lothár (945–50) átfuratlan verete egy kisgyermek sírjából.²³ Kivétel nélkül valamennyi értékelhető leletegyüttes a honfoglaló magyarok rangos középrétegéhez sorolható, és a jelek szerint a X. század első kétharmadára keltezhető. Elterjedési területük súlypontja a Felső-Tisza-vidékre esik, a többi régiót egy-egy lelet képviseli (25. kép)

III/47. sír. A temető legrangosabb női sírjában a jobb lábvégnél feküdt a kengyelpár és a csikózábla, körülöttük pedig a 10 db öntött palmettaminta hátoldala sima, tömör bronz öntvény. Sajnos a sírban való helyzetük ezúttal sem könnyíti meg a dolgunkat, ezért csak feltételesen nevezhetjük azokat kantárveretnek, s nem zárhatjuk ki a szügyelőn vagy a farhámón való elhelyezésüket (12. kép). Párhuzamaik:

1. *Algyő 92. sír.* A férfisírban 17 db aranyozott ezüst övveret került elő.²⁴ Méreteik jóval meghaladják a karosiakét.

2. *Rétközberencs–Paromdomb 2 sír.* A homokbányászásnál feldúlt temető egyik sírjából került elő az az övgarnitúra, melynek keskeny vereti a tárgyalt karosiak legkitűnőbb párhuzamai.²⁵

A párhuzamok csekély mennyisége részletes értékeléshez nem elégséges. Annyit állapíthatunk csupán meg, hogy mindhárom veretkészlet rangos környezetből, a X. század első feléből származik. A karosiak előkerülése rávilágít felhasználásuk sokszínűségére.

III/6. sír (13–15 kép). A jobb lábvégnél 18 db karéjos, ónozott felületű bronz veret feküdt. A készlet egyik darabját terepbejárás során, a felszínen leltük, így azt nem tekintjük teljesnek. A veretek nagyjából két sorban helyezkedtek el, köztük bőrmaradványok húzódtak. A sírban záblát nem találtunk, csak egy körte alakú kengyelpárt és két, nyereghez tartozó lyukvédő veretet a lábszárcsontok között. Mindezek alapján a tárgyalt vereteket talán inkább szügyelő, mintsem kantárdísznek tarthatjuk. Az összesen 18 db ékítmény három féle változatot képvisel. Négyet közülük alsó harmadukban háromszög alakban áttörtek. E nyílásoknak azonban – szemben a tényleges övvere-

17 *Fettich N.*, 1931. 93., 72. kép 2.

18 *Móra F.*, 1926. 123–135. 8. kép 76.

19 *K. Vég K.*, 1970. 87.

20 *Tocik, A.* 1968. 42. t. 1–22.

21 *Fettich N.*, 1937. 82., LXIV. t. 4–8.

22 A közöletlen vereteket *Dienes István* baráti szíveségéből ismerhetem. Segítségét ezúton is köszönöm.

23 *Kovács L.*, 1989. 70.

24 *Kürü B.*, 1978–79. 336., 10. kép 6–7.

25 *Dienes I.*, 1961. 172.

tekkel – itt semmiféle gyakorlati szerepe nem volt, az ötvös még arra sem fordított gondot, hogy az áttört részen az öntés után visszamaradt sorját eltávolítsa. Újabb négy veretet alul két, egymás mellett elhelyezett korong díszíti, melyek közé a felső, szív alakú formából lenyúló cseppalak ékelődik (sz.: 2,5 cm; m.: 2,2 cm). Végül, ez utóbbiakhoz hasonló, de kevésbé kidolgozott a fennmaradó 10 veret (sz.: 2,75 cm; m.: 2,3 cm). A készlet tehát legalább három öntőmintából került ki, s mivel az utolsóként említettek a legkopottabbak, a többit, talán pótlásként készítették. Utóbbiakat azonban tulajdonosuk már aligha használhatta hosszú ideig, az esetben ugyanis az áttört veretek sorjai lassan maguktól is kikoptak, kihullottak volna.

Karéjos vereteket, ha nem is nagy számban, de ismerünk a Kárpát-medence más X. századi temetőiből is (Bihar–Somlyóhegy 8. sír, Erdőtelek–Bernáthegy, Jánoshalma–Kisráta, Kajárpéc, Kenézlő–Fazekaszug II. 29. sír, Kiskeszi, Ladánybene–Benepusztá, Tiszakécske, Tuzsér–Boszorkányhegy 6. sír, továbbá Karos–Eperjesszőg I. 1936/1. sír, Karos–Eperjesszőg III/11. sír). Részletes feldolgozásukat a veretes övek kapcsán fogjuk elvégezni, most csak néhány fő jellemzőjükre szeretnénk felhívni a figyelmet: Fő elterjedési területük a Felső-Tisza vidék és a Duna–Tisza köze, s – a tárgyalt karosi veretsor kivételével – valamennyi rangos, fegyveres férfisírokból látott napvilágot. Az értékelhető leletegyüttesekben övveretként szerepelnek, s meglehetősen biztonsággal a X. század első felére keltezhetjük valamennyit.²⁶

III/9.sír. A váz mellett zablát nem találtunk, a nyereg sírbatételére a lábszárcsontok mellett fekvő kengyelpáron kívül egy kerek bronz lukvédő veret is utalt. Az egyik kengyel mellett feküdt 3 db bronz, díszítetlen felületű, pajzs alakú veret. Lószerszámdíszként való értelmezésüket kis számuk és fekvésük alapján csak valószínűsíteni tudjuk, de egykori pontos elhelyezkedésüket ma már lehetetlen megállapítani. Valamennyit a hátoldalukon lévő két-két karommal erősítették a szíjakra (16. kép 13–16).

II/40. sír. A kirabolt női sírban a lovat a temetés során felkantározva helyezték el. A ló szájában hagyott zablán kívül erre utal a koponyáján talált három kerek, nagyméretű (átm.: 3,2 cm) korong is (16. kép 5–7). Előlapjuk díszítetlen bronz lemez, melynek hátoldalához vas szíjszorító csatlakozik. Ez utóbbi egy nyúlvánnyal összekapcsolt két félkörből áll, melyek 2–2 végét a bronz koronghoz hajlították és erősítették. Ilymódon négy irányba vezethették el a 0,6 cm vastag bőr szíjakat. A – feltehetőleg hiányos – készlet veretei a pofaszíjak, valamint a homlokszíj, ill. az orradzó kereszteződésénél helyezkedhettek el. Hasonló lószerszámdíszeket más honfoglalás kori sírokból nem ismerünk.

Az övveret alakú lószerszámdíszeket használó nők viselete a jelek szerint semmiben nem tért el a rozettás vereteket kedvelő társaikétól. Mindkét csoport ruházatát viszonylag kevés nemesfém ékesítette, leggyakrabban csizmaveretek. Ékszerük sem különböznek egymásétól: A már korábban feltárt leletegyüttesekkel megegyező képet mutatnak. Elsősorban az öntött, áttört vagy lemezes hajfonatkorongokat, a gömbsorc süngős fülbevalókat, s a kiszélesedő végű pántkarpereceket kedvelték. Természetesen ezek mennyisége és minősége – viselőjük egyéni gazdagságától függően – olykor jelentősen eltért egymástól. Ezek alapján a legrangosabbnak a II/47. sírban nyugvó nagyasszonyt tarthatjuk: Ruháját rombusz alakú ingnyakdíszek, préselt aranyozott ezüst korongok díszítették, ékszerként gömbsorc süngős fülbevalót, ezüst pántkarperecet, üvegbetétes arany gyűrűt és finom mí-

²⁶ Mesterházy K., 1989–90. 239. Az ókészei, erdőteleki és a kiskeszi leleteket a honfoglalók első nemzedékéhez köti. A kajárpéci leleteket Kovács L., Honfoglaló magyar leletek a kajárpéc (Győr-Sopron-Moson m.) – gyuri kavicsbányában. Com-mArchHung (1993) sajtó alatt lévő dolgozatából ismerem, szívességét ezúton is köszönöm.

vű lemezes hajfonatkorong-párt használtak.²⁷ Feltűnő viszont, hogy lovának szer-
számzatára csak szerény bronz vereteket szegecseltek.

A honfoglalás kor kutatói előtt már régóta ismert az a tény, hogy a különböző rozettás
veretegyüttesek a díszítmények számát és alapanyagát tekintve jelentős mértékben eltér-
nek egymástól.²⁸ Mindezek ellenére használók viselete – még ha a Kárpát-medence egy-
mástól távol eső pontjain kerülnek is elő – olyannyira egységes, hogy szinte zárt néprajzi
csoport képviselőinek is tekinthetnénk őket. A viseletükben, lószerszámdíszekben mutat-
kozó kisebb-nagyobb eltérések számtalan, ma még előttünk ismeretlen tényből adódhat-
tak. Ilyen lehetett az egyén életkora, saját vagy családja gazdagsága, társadalmi helyzete,
de a családon belül elfoglalt helye is. Éppen ezért kevésbé tarthatjuk valószínűnek azt a
korábbi felvetést, mely a rozettás veretek anyagát időrendi fogódzóként kezeli, az ezüst-
ből készületeket korainak, a bronzból valókat késeinek tekintette, utóbbiakat akár a X.
század második felére keltezte.²⁹ Noha a 62 lelőhelyről származó 71 sír zöme csak tö-
redékesen jutott a múzeumokba, a rendelkezésünkre álló adatok határozottan arra utal-
nak, hogy legkésőbb a X. sz. második harmadában, de zömük inkább a század első
felében került a földre. E verettípust őseink minden bizonnyal már a honfoglalás előtt is
használhatták. Erre részint a keleti párhuzamok (Bjelimer, Tankeevka, Borsevó),³⁰ más-
részt pedig az első generáció néhány sírjában fellelt archaikus tárgyak (állatfej mintájú,
hajlított oldalpálcás zablák Koroncó-Bábotán és Hencida-Szerdekhalom 5. sírjában,
utóbbiban hurkos fülű kengyel is, valamint a karosi II/49. sír kúp alakú csótárdísz)³¹
utalnak.

A karosi II/49. sírban az ezüst veretes nyereg, a kengyelpár, zablá és a rozettás ló-
szerszámveretek között feküdt egy kúp alakú, 10,7 cm magas és 17,2 cm átmérőjű at-
anyozott ezüst díszítmény. Csúcsát átfúrták, valószínűleg egy szegecs számára alakítottak
így ki helyet, alja pedig a kúp palástjára merőleges, szegecsekkel áttört peremben vég-
ződik (4–5. kép).

E tárgy szerepének meghatározását nehezítette az a körülmény, hogy hasonló ékít-
ményre a honfoglalás kori sírokban még nem találtunk. Előkerülésének helye, leletkör-
nyezete bizonyossá teszi, hogy valahol a lószerszámon helyezkedett el. Hogy annak
pontosan mely részén, az ma még kétséget kizáróan aligha dönthető el. A lehetőségek
számbavételében a VII–X. századi steppe leletei és korabeli ábrázolások segíthetnek ben-
nünket.

A szaltovói kultúra néhány lelőhelyén, Verchne Saltovóban és Sarkelban, valamint
Zmejskaja stanica 3. és 14. katakombájában látott napvilágot néhány, a miénkhez hasonló
kúpos dísz, csúcsán tollforgót tartó csövecskével. *Pletnyova, Sz.A.* felhívja a figyelmet ar-
ra, hogy ezek az – általa a ló homlokára elhelyezett – díszek főként a kultúra alánok lakta
területein található meg, a steppékről, a bolgárok hagyatékából ilyenek nem ismertek.³²

Hasonló ékítményeket ábrázoltak a hajdani művészek a közép-ázsiai romvárosok fa-
lain megmaradt freskón is (Afraszíáb, Pendszikent).³³ Ott azonban nemcsak a lovak
homlokán láthatók ilyenek, hanem az álluk alatt átvezetett szíjakon, valamint a szügyelön

27 Rombusz alakú ingnyakdíszeket rozettás lószerszámos sírból ezen kívül csak Kiskundorozsmáról ismertünk: *Rég. Tan.* II. 560. sz.; hajfonatkorong a következő leletekben volt: Eperjes–Kiskirályság: *Bálint Cs.*, 1991. 52–75., XII. t.; Karos–Eper-
jesszőg II/56. sír; Mándok–Tetenkehegy: *Jósa A.*, 1897. 361–363; Nagyszentmiklós–Bukovapuszta 2. sír: *Kisléghi Nagy G.*, 1904.
417–421.; Sarkad–Peckesvár: *Fettich N.*, 1931. 72–77.

28 *Mesterházy K.*, 1980. 95–96.

29 *Dienes I.*, 1956. 36–54.

30 *Pósta B.*, 1905. 40–42., 13. rajz; *Efimenkó, P. P.–Tretjakov, P. N.* 1948. 55., 22. kép

31 L. 25. j.

32 *Pletnyova, Sz. A.* 1978. 69. t., *Pletnyova, Sz. A.* 1981. 74–75., 36. t. 16; *Kuznecov, B. A.* 1961. 71:7.a; 88:15.a.

33 *Belenizki, A. M.* 1980. 10–11., 3., 28–29., 31. kép

és a farhámom is. Utóbbiak esetében nem egy csövecske tartja a tollforgót, hanem épp ellenkezőleg: a kúp alsó, kiszélesedő végéből bomlanak ki a toll- vagy szórdíszek.

Szinte kizárólag az utóbbi módon történt elhelyezést jelenítik meg a szasszanida ezüsttálakon az egykori alkotók. Ezek a kúp alakú, s kiszélesedő végükön tollbokkrétában végződő díszek hosszú szíjakon feltehetőleg a nyereg hátsó kápájához kapcsolódtak, s vágta közben szinte úsztak a levegőben a lovas után.³⁴

Az elmondottak alapján a tárgyalt karosi ékítményt a tollforgót tartó díszek közé sorolhatjuk. Noha nem zárható ki, hogy – szasszanida mintát követve – a far- vagy a szügyhámom helyezették el (ez esetben a tetején lévő luk a függesztő rögzítésére szolgált), mégis valószínűbbnek tartjuk, hogy eredetileg a ló homlokát ékesítette. Ezt részben az valószínűsíti, hogy csak egyet találtunk a sírban (a másik megoldás esetében mindig párosával látható), másrészt, hogy az alján kiugró, szegecsekkel átütött peremet képeztek ki. Ennek a szerepe az lehetett, hogy az ezüst kúpot egy széles bőr talpazatra rögzítse, s így ültessék a hátsó fejére.

E díszítőelemet eleink minden bizonnyal levédiái tartózkodásuk során vették át a szaltovói kultúra szasszanida elemeket őrző alán népeitől. Használata azonban már a honfoglalás idején is archaikusnak számíthatott, s az első generáció néhány tagjára korlátozódhatott. Sajnos a X. század első felén, kétharmadán belül a rozettás lószerszámos sírok zömének pontosabb datálása egyelőre aligha lehetséges. Kísérőleteik közül azonban hiányoznak az olyan tárgyak, melyeket egyértelműen a század második felére keltezhetnénk.³⁵ Nem jelentheti ez azonban azt, hogy a rozettás veretek javarésze még a Kárpátoktól K-re készült volna.³⁶ Mint az alábbiakban a karosi II. temető sírjainak egy csoportján látni fogjuk, nemcsak a rozettás veretsorok, hanem a használóik egyéb tárgyai s a környezetükben fekvő sírokban lelt ékszerek, ruhadíszek olyan szoros összefüggést mutatnak, annyi köztük az átfedés, hogy minden alapunk megvan annak a feltételezésére: E veretekhez használóik nagyjából azonos időben jutottak, s igényeiket (3–4 éves gyermekekét is!) azonos műhely elégítette ki. Ez az ötvösműhely pedig minden bizonnyal temetkező (és lakó?) helyükhöz közel dolgozott. Nehezen képzelhető el, hogy a X. századi ötvösművészek, akik pompás tarsolyemezek, szablyaveretek, övdíszek gazdag sorozatát készítették el, épp a viszonylag egyszerű rozetták elkészítésével ne tudtak volna megbírkózni.

A veretek kopottsága, egyes darabok pótlása, javítása ezt nem bizonyíthatja, legfeljebb azt, hogy tulajdonosa hosszú ideig használta azokat. Hogy öröklődtek-e vagy sem generációkon keresztül, ma már nehezen dönthető el. Ennek két érv is ellentmondani látszik. Az egyik, hogy a veretek gazdáikkal akkor szálltak sírba, amikor a magyar törzsekhez a korábbi és későbbi évtizedekhez képest jóval nagyobb mértékben áradt a nemesfém a sikeres kalandozó hadjáratok zsákmánya és az adók formájában. Nyersanyagnak tehát aligha voltak szükében, hogy „takarékoskodniuk” kellett volna. Másrészt a karosi, s más temetők összképe határozottan azt mutatja, hogy a temetés során mindenkinek a sírjába tették azokat a tárgyakat, ékszereket, amelyeket az illető méltósága és gazdagsága megkívánt. E díszek, hatalmi jelvények öröklődésére a X. században semmiféle bizonyíték nincs. A kopás, javítás, pótlás sem feltétlenül az. Az előkelők ugyanis díszes ruhákban, méltóságjelvényeikkel aligha csak a ritka ünnepnapok során léptek fel. A fejedelmi, törzsfői székhelyeken szinte minden napra eshetett valami olyan alkalom, ami megkíván-

34 Marschak, B. 1986. 1–3., 6–7., 9–10., 29., 32., 123. kép

35 Érmét csak Piliny–Leshegy 2. sírjában találtak: Provence-i Hugó (926–31) 2 db milánói veretet: Kovács L., 1989. 53; A jászfényszaru, három szálból sodrott, állatfejekben végződő karperecek eredete és datálása még mindig vitatott: M. Poll K., 1932–33. 62–84; Szőke B., 1962. 70.; Tisztázatlanok az állítólag S végű hajkarikát is tartalmazó gici sír leletkörülményei: Hidvégi S., 1912. 320–22.

36 L. 69. j. valamint Szőke B., 1962. 18.

ta a megfelelő megjelenést. Másrészt, az ezüst és a bronz puha fém, gyorsan kopnak, s e folyamatot nemcsak használatuk, de tisztításuk, karbantartásuk is siettethette. Nehezen lehetne az „öröklődés” esetén azt is megmagyarázni, hogy egyesekkel miért szálltak dísz-eik sírban, másokkal miért nem? Aligha feltételezhetjük, hogy a gazdag mellékletű temetkezésekben csupa kiháló nemzetség tagjait tisztelhetjük.³⁷

A rozettás lószerszámot tartalmazó sírok a karosi II. temető középső és déli szárnyán helyezkedtek el. Kettő közülük szinte páros sírnak is tekinthető: A temető D-i végénél, a többi sírtól 10 méternyire találtuk a 13. sírt, a közvetlenül mellette fekvő 16. sírban pedig íjas, tegezes, harci baltás, veretes övvel is felszerelt férfi nyugodott a lovával. Központi helyen, a domb csúcán kapott helyet a 49. sír. A mellette fekvő lovas férfisírban (50. sír) aranyozott ezüst övvereteket, szíjvereteket, és egy szablya palmettamintás, aranyozott ezüst lemezborításának töredékeit leltük. Körülöttük egy 6–8 méter sugarú körben más sír nem került elő. Mindkét férfi, s a 49. női sírt is kirabolták. A bolygatás azonban a lócsontokat egyik esetben sem érintette. A sírablás ténye már csak azért is figyelemre méltó, mert hasonló jelenséggel a temető más részein nem találkoztunk. E kérdésre a temető részletes elemzése során még visszatérünk, most csupán annyit jegyzünk meg: A bolygatás – az előkerült mellékletek alapján – minden bizonnyal a legkorábbi sírokat érintette.

A további két, rozettás lószerszámdíszeket tartalmazó temetkezés egymás mellett fektet, közvetlenül a vezéri (52.) sírtól K-re, mintegy annak a lábainál. Noha antropológiai, kémiai vizsgálatok híján a köztük lévő rokoni, esetleg házastársi kapcsolatot nem tudjuk egyértelműen bizonyítani, a sírjaikban lévő tárgyak alapján összetartozásuk több, mint valószínű. A tágabb, a temető többi részétől elkülönülő csoport sírjai két sorba rendeződtek (52–61. sírok), közülük a női sírok (53., 54., 56., 58) félkör alakban veszik körül a vezér nyughelyét. A két, rozettás lószerszámmal elhantolt mellett (53., 56.) előkelő lány vagy asszony nyugodhatott a szántás által erősen roncsolt 54. sírban is, hiszen lovát is vele temették, ékszerai közül pedig vastag ezüst karperece és egy szíjveret is ránk maradt. Az 58. sír egy házi szolga maradványait takarta, az igen idős, fogatlan és szokatlannul alacsony (135 cm!) nő mellett csak egy szarvasmarha combcsontját leltük. Az 56. és az 58. sírok között egy 3–4 éves gyermek csontjai láttak napvilágot, viszonylag gazdag melléklettel: 3 db nagyméretű dudoros üvegyöngy és egy bronz csörgő került elő innen. A csoportot északról három lovas harcos sírja zárta le (59–61. sír). Közülük kettő veretes övet, a 61. sír harciosa veretekkel díszített zárószíjú tarsolyt is hordott.

Az imént röviden bemutatott sírokban lelt tárgyak rendkívül sok szállal kapcsolódnak egymáshoz. A rozettás készletek közötti átfedésekről fent már szót ejtettünk, így arról is, hogy az 53. sírban nyugvó nő veretkészletének egyik elveszett darabját egy ugyanolyannal pótolta, mint amivel az 56. sírba temetett asszony szerelte fel a lovát. A csizmájukat ékesítő levél alakú, háromágú veretek formailag tökéletesen megegyeznek, csak az 56. sírban találtak valamivel nagyobbak. E sír háromszög alakú lábbelivereteivel tökéletesen megegyező kis veretet forrasztottak az 57. (gyermek) sír bronz csörgőjének a tetejére másodlagosan. Végezetül ugyanilyenek díszlettek a 61. sír tarsolyának zárószíján is, csak azok hátoldalára 2–2 szegecset forrasztottak. Övének kapcsolószíjára vagy függesztőszíjaira olyan szív alakú kis vereteket illesztettek, amelyek közül kettő pontos párja az 52. sírban lelt kantárdíszeknek, másik kettő pedig az ugyanott talált szablya függesztőszíján lévő vereteknek. Ezek párjára az 54. sírban is ráakadtunk.

Szoros szálak fűzik e csoporthoz a három karosi temető más rangos sírjait is. Az imént tárgyalt kis szív alakú veretek pontos mása ismert az 50. sírből is, s ennek kisszíjvége azonos az 52. sír valamennyi kisszíjvégeével. További egyezések: A II/52. sír készenléti íjtartó tegezének és nyíltartó tegezének háromágú, karélyos vereteihez hasonlóval

37 Dienes I., 1978. 116.

szerelték fel a II/11. sír íjtegeztét, valamint a II/49. sír nyergét. Ez utóbbin lukvédőként szerepeltek, természetesen szegecs helyett a hátoldalukon szeggel ellátva. E sír másik, szintén háromágú, de levél alakú lukvédőjének mása is a III/11. sírból ismert. A III/11. sír csatjának párja a II/61. sírban feküdt. A fentiekben már rámutattunk a I/12., II/49. és II/53. sírok rozettás lószerszámdíszjei közti összefüggésekre is.

Az 52–61. sírok alkotta csoport tárgyainak e rendkívül sokrétű összefüggései, átfedései egykori tulajdonosaik igen szoros kapcsolatát mutatják, a leletek által meghatározott relatív kronológia pedig arra utal, hogy használóik nagyjából azonos időben jutottak díszítményeikhez, s igényeiket ugyanaz a műhely elégítette ki. Részletes antropológiai eredmények híján is, aligha tévedünk nagyot, ha e csoportot az 52. sírban nyugvó vezér házanépének tartjuk, mely családtagjait, közvetlen rokonait (vagy csak kísérő harcosait) és háziszolgáját foglalta magában.³⁸

A leletek által élénk tárolt összefüggések rámutatnak a három temető más vezető családjaival (vagy a család másik ágaival?) való kapcsolatokra is (I/12., II/49., 50., III/11. sírok).³⁹ Átfedések ugyanis csakis ezekkel mutathatók ki, a temetők más sírjaival, csoportjaival ilyen kapcsolatnak a leghalványabb jele sincs. Jóllehet, azok ékszerei, ruhadíszjei is készülhettek ugyanabban a műhelyben, a vezérek és háznépük ékítményeivel megegyező tárgytípusokat ők nem használ(hat)tak. Jellemző, hogy a II. temetőben az övveret alakú lószerszámdíszek annak északi sírcsoportjában kerültek elő, teljen elkülönülve a rozettás veretes sírokat magában foglaló déli és középső szárnyától.

Jóllehet úgy tűnik, a fenti gondolatmenet kifejtésével már látszólag túlléptünk a rozettás lószerszámos sírok kérdéskörén, e kérdéseket e helyütt mégsem kerülhettük meg. Szakirodalmunkban az elmúlt évek során ugyanis hangsúlyozottan felmerült a rozettás lószerszámdíszeket használó nők társadalmi beosztásának kérdése, ill. az a probléma, hogy milyen mellékletű férfisírok sorolhatók melléjük. *Mesterházy Károly* szerint a rozettás temetkezések egy-egy nemzetségfő szállására utalnak, amit az is bizonyítana, hogy néhány tájegységet leszámítva, elterjedésük az egész Kárpát-medencében viszonylag egyenletes.⁴⁰

A fent elmondottak fényében aligha tartható az a nézet, mely szerint még a rozettás sírok leggazdagabbjai (pl. Balotaszállás) sem sorolhatók a vezéri temetkezések mellé.⁴¹ A karosi vezér házanépéhez tartozó két asszony szerény és nem túlságosan értékes bronz lószerszámdíszeket használt, s ékszereik sem számítanak a korszak kiemelkedő jelentőségű leletei közé. Felvethető lenne persze az is, hogy minden, imént ismertetett megfontolás ellenére sem ezek (vagy valamelyik közülük) voltak a vezér asszonyai. Ez esetben azonban csak a még szerényebb mellékletű női sírok maradnának számba vehető lehetőségként. Az egész temető nemesfémekben leggazdagabb viseletű női sírjai ugyanis azok, amelyekben veretekkel ékes lószerszám is volt. E tény jószerével az egész Felső-Tisza-vidék X. század első felére keltezhető többi temetőjére is igaz. Azt kellene tehát feltételeznünk, hogy e vidéken a vezérek mellé sorolható asszonyok sírjai még nem kerültek elő, vagy hogy feleségüket valamilyen rejtélyes oknál fogva a Duna–Tisza közén hantolták el.

Úgy vélem tehát, hogy helyesebb a valós tényekből kiindulni, s a vezérek, de a náluk alacsonyabb rangú vezetők feleségét is a rozettás lószerszámot használó nők között ke-

38 Hasonló, de valamivel kevésbé rangos család nyugodhatott a gádorosi, szakonyi temetőkből: *Fettich N.*, 1937. 102–104; *Dienes I.*, 1972. 13–14., 26.

39 Nem vehetjük teljesen bizonyosnak, hogy a II/49. és 50. sírok a tárgyalt csoporttól különálló egységet alkottak-e, vagy annak részei voltak. Mivel e temetkezések a domb csúcsán helyezkedtek el, ahol az erózió a legerősebb volt, elképzelhető, hogy voltak közöttük gyermekek, de akár felnőtt sírok is, melyek a szántás során nyomtalanul elpusztultak. Erre utalhatnak talán a II/55. sír szinte teljesen elpusztult, csekély maradványai is.

40 *Mesterházy K.*, 1980. 70–143. Véleménye szerint a rozettás lószerszámot használó nők nem a leggazdagabb sírok, náluk a kétfágú csüngős ruhaveretekkel elhantoltak előkelőbbek lehettek: Uo. 96.

41 Uo. 96.

resni. Alátámasztják ezt azok az adatok is, hogy a jelek szerint a Felső-Tisza vidékén lakó népesség valamilyen megfontolásból jóval kevesebb fémverettel ékesítette ruházatát, mint a Kárpát-medence más részein (Bihar, Maros–Körös–Tisza vidéke, Duna–Tisza köze, É-Kisalföld) lakó kortársaik. A tárgyalt terület temetőinek nemesfém gazdagsága a *harcosok méltóságjelvényeinek, fegyvereinek* nagy számában nyilvánul meg, de ugyan-ezen vezetők ruházatát alig egy-két ékszer díszítette. Feltehetőleg ugyanaz a hagyomány vezérelte asszonyaikat is. Valójában tehát a Felső-Tisza-vidéken csakúgy, mint a Kárpát-medence más területein nem lehet merev kategóriákat megszabni a tekintetben, hogy a rozettás lószerszámvereteket használó nők mellé milyen felszereltségű férfiakat sorolhatunk: vezéreket-e, vagy olyan előkelőket, akik csupán veretes övük révén emelkednek ki a harcосok sorából. Ennek nyilvánvalóan a fordítottja is igaz: A legigénytelenebb, bronzvereteket használó nők tartozhattak akár vezérek családjához is, mint ahogy a súlyos aranyozott ezüst díszítmények tulajdonosainak férjeit jelezheti csupán egy-két szerényebb méltóságjelvény.

Annak bizonyítására azonban, hogy a Kárpát-medence különböző pontjain előkerülő sírjaik minden esetben egy-egy nemzetséfgők szállására utalnának, úgy vélem nem áll elegendő adat a rendelkezésünkre.⁴² A rozettás lószerszámvereteket rejtő temetők elterjedése ugyanis korántsem olyan egyenletes, mint korábban néhány kutatónk vélte.⁴³ Arra már *Szöke B.* felfigyelt, hogy Erdély és az északi Kisalföld területéről e leletek hiányoznak.⁴⁴ Eloszlásuk azonban más területeken sem egységes, inkább egy-egy jól körülhatárolható régióban csoportosulnak (17. kép).

A Dunántúlon két ilyen terület figyelhető meg. Az első a Kisalföld déli része, ahol a lelőhelyek főként a Rába és a Marcal alsó folyásának vidékén sűrűsödnek (Gyömöre, Gic, Koroncó–Bábota 2. sír, Koroncó–Rácdomb, Koroncó–Újtelep, Koroncó, szórvány, kissé távolabb Csorna–Sülyhegy, Mosonmagyaróvár–Moson–Királydomb, Szakony 6. és 7. sír, Enese–Belterület, Rábacsanak–Kossuth TSz major).⁴⁵

A következő jól körülhatárolható, bár az előzőnél jóval szerényebb létszámú csoport a Kapos völgyének környékén és a Sárvíz alsó folyásánál helyezkedik el (Zselickislak, Alsóhetény, Koppányszántó, Tengelic, Fácánkert–Kajmádpusztá).⁴⁶ Ismernünk ezeken kívül még Somogy m. területéről egy szórvány rozettát is. Meg kell azonban említenünk, hogy a fent említett rozetták egy része (Alsóhetény, Koppányszántó, Somogy m. szórvány) feltehetőleg köznépi sírok másodlagosan felhasznált díszei voltak. Ásatás (Fácánkert kivételével) a többi lelőhelyen sem volt, így ezen adatok felhasználhatósága erősen korlátozott.

42 Uo. 112; A balotaszállási, bordányi sírokban nyugvó nők nemzetséfgők feleségeit rejthették magukban: *Kürti B.*, 1983. 262. szerint.

43 *Szöke B.*, 1962. 15; *Mesterházy K.*, 1980. 103.

44 *Szöke B.*, 1962. 15; újabbban az északi Kisalföldről ismertté vált az érekekújvári X–XII. századi temető 59. sírja: *Rejholicova, M.* 1974. 435–463; valamint Felsőjattó köznépi temetőjének 44. sírjából egy másodlagosan felhasznált veret: *Tocik, A.* 1971. 141; legújabbban az erdélyi Borosbenedekről említi *Bóna I.*, 1987. 207. egy rangos női sír közöletlen, díszes lószerszámvereteit.

45 Gyömöre: *Börzsönyi A.*, 1912. 214–219; Gic: *Hidvégi S.*, 1912. 320–322; Koroncó–Bábota: *László Gy.*, 1943. 7–32; Koroncó–Rácdomb, Koroncó–Újtelep, Koroncó–Szórvány: *Szöke B.*, 1954. 119–137; Mosonmagyaróvár–Moson–Királydomb: *Rég. Füz. Ser I. No. 25.* 1972; Szakony: *Dienes I.*, 1972. 24–25; Rábacsanak: *Rég. Füz. Ser I. No. 16.* 1963. 54.

46 Zselickislak: *Hampel J.*, 1907. 151; Koppányszántó: *Hampel J.*, 1905. II. 605–607; Tengelic: *Rég. Tan. II. No. 1096;* Fácánkert–Kajmádpusztá: *Wosinsky M.*, 1896. II. 1036–1038; Alsóhetény: *Bakay K.*, 1989. 21. t. 37.

A Dunántúl egész további, fennmaradó részéről egyetlen rozettás lószerszámós sírt ismerünk (Nagyvázsony–Nózsér), a legújabban Vas megyeiként publikált leletek valójában Csorna–Sülyhegyről származnak.⁴⁷

A Duna–Tisza közén számontartott lelőhelyek egymástól gyakran nagy távolságra esnek (Balotaszállás–Balotapuszta, Kiskunhalas–Dénes M. u., Soltszentimre, Törtel, Nyár-lőrinc–Bogárdó dűlő), talán csak a Tisza közü és a Tisza közé eső sávban sűrűsödnek valamelyest (Tápiószele, Heves–Kapitányhegy, Jászfényszaru, Tiszanána–Cseh tanya).⁴⁸ Észak-Magyarországot egyedül a pilinyi lelőhely képviseli.

A Maros–Körös–Tisza vidékén három nagyobb csoport különíthető el. Az egyik közülük a Tisza jobb partján, a Maros torkolatával szemközt és a Maros mentén húzódik (Bordány, Kiskundorozsma, Szatymaz–Összeszék, Szeged–Négyhalomdűlő, Oroszlámos, Makó, Nagyszentmiklós–Bukovapuszta 2. sír, Németszentpéter és jóval távolabb Borosbenedek).⁴⁹ A másik csoport a Körös torkolatvidékénél helyezkedik el (Eperjes–Kiskirályság, Kunszentmárton–Szentesi út, Szentés–Nagyhegy, Szarvas–Kákapuszta, és távolabb Gádoros 2. sír).⁵⁰ A harmadik csoport a Fehér- és a Fekete–Körös összefolyásának környékénél található (Békéscsaba, Mezőmegyer, Sikló, Szabadkígyós–Pálliget, Sarkad–Peckesvár).⁵¹

A hatalmas bihari területen mindössze a két ártándi és a hencidai lelet ismert, s egy debreceni szórvány rozetta.⁵² Még meglepőbb, hogy a rangos temetők gazdag sorozatával rendelkező Szabolcs megyét az egyetlen mándoki sír képviseli a rozettás lószerszámveretek lelőhelyeinek sorában.⁵³ Annál sűrűbben jelentkeznek viszont a Bodroghözben: A fent részletesen elemzett karosi temető 5 sírján és további két, elpusztult sírt jelző szórvány veretén kívül Szinyér, Bodrogszerdahely, Sárospatak, Kenézli és Zalkod határából is felszínre kerültek rozettás lószerszáműszek.⁵⁴ E leletek ilyenfokú koncentrációja csak a dél-kisalföldi csoporttal mérhető össze. A Bodroghöz és Szabolcs illetően elkülönülése márcsak azért is meglepő, mert a temetők szerkezetét, leletanyagát stb. tekintve, igen szoros szálakkal kapcsolódnak egymáshoz. Úgy látszik, a női viselet azonban bizonyos vonásokban eltér. A későbbiekben e kérdésre még visszatérünk, egyelőre csak annyit jegyzünk meg: A lemezes és az áttört hajfonatkorongok előfordulását tekintve majdnem

47 Nagyvázsony–Nózsér: *Éri I.–Kelemen M.–Németh P.–Torma I.*, 1969. 138; Vas m.: *Bakay K.*, 1989. 22. t. 6–7; Kiss Gábor kollégám szíves tájékoztatása szerint e Vas megyeiként számon tartott, valójában Csorna–Sülyhegyről származó leletek 1929-ben, Miske Kálmán és Horváth T. A. ajándékaiként kerültek Szombathelyre, akik a Gr. Széchenyi Rezső féle gyűjtemény szakértői díja fejében választották ki és engedték át a múzeumnak. Növedéki Napló: VKM D NÖVN. 2/1929. 46–47. o. Ltsz. 54.726.2–3, 727.1–4, 8–9, 54.742.1–2; 58.1.2; A lószerszámveretekon kívül Brengár (888–924) 3 db, Német Lajos (840–876) 4 db és I. Henrik (919–936) 1 db érméje is a leletek közt volt: Éremtári lelt. könyv 1667–1674. Ezek azonban ma már nincsenek meg. Kiss Gábor baráti segítségét ezúton is melegen köszönöm. A csákbereányi 22. sírban a rozettás veretet másodlagosan használták: *Hampel J.*, 1907. 161; A Budaörsön őrzött veret leletkörülményeiről semmi közelebbit nem tudunk: *Mesterházy K.*, 1980. 101.

48 Balotaszállás–Balotapuszta: *Dienes I.*, 1972. 55., 62; Soltszentimre: *László Gy.*, 1943. 33–44; Törtel–Demeter tanya: *Pósta B.*, 1896. 30–39; Törtel–Nyilas vasúti megálló: *Rég. Füz. Ser. I. No. 18. 1965. 53*; Tápiószele: *Rég. Tan. II. No. 1083*; Jászfényszaru: *Fettich N.*, 1931. 72–77; Heves–Kapitányhegy: *Pataky V.*, 1939. 200–203; Tiszanána–Cseh tanya 2. sír: *Dienes I.*, 1959. 210; *Dienes I.*, 1961. 132; Kiskunhalas–Dénes M. u.: *Rég. Füz. Ser. I. No. 18. 1965. 51.*

49 Bordány: *Dienes I.*, 1956. 36–54; Kiskundorozsma: *Rég. Tan. II. No. 560*; Szatymaz–Összeszék: *Bálint Cs.*, 1991. 248.; Oroszlámos, szórványlelet: *Tömörkényi I.*, 1904. 263–271; Makó: *Hampel J.*, 1905. II. 548–549; Nagyszentmiklós–Bukovapuszta (másodlagos felhasználásban) *Kisléghy Nagy Gy.*, 1904. 417–421; Németszentpéter: *Bálint Cs.*, 1991. 243.

50 Eperjes–Kiskirályság: *Bálint Cs.*, 1991. 52–75., XII. t.; Kunszentmárton–Szentesi u: *Hampel J.*, 1907. 122; Szentés–Nagyhegy: *Hampel J.*, 1907. 143; Ua. *Csallány G.*, 1905. 33–34; Gádoros 2. sír: *Fettich N.*, 1937. 102–104; Szarvas–Kákapuszta: *Szalontai Cs.*, 1992. 311.

51 Békéscsaba: *Németh P.*, 1970. 15.; Mezőmegyer: *Banner B.*, 1943. 172–174; Sikló: *Rusu, M.–Dörner, E.* 1962. 705–712; Szabadkígyós–Pálliget, szórvány: *Bálint Cs.*, 1971b. 49–88; Sarkad–Peckesvár: *Fettich N.*, 1931. 72–77.

52 Ártánd–Nagyfarkasdomb 6., 207. sír: *Mesterházy K.*, 1980. 98; Hencida–Szerdekhalm 5. sír: *Fettich N.*, 1937. 95–97; Debrecen–Újféld, Kondoros part: *Rég. Tan. II. No. 211.*

53 *Jósa A.*, 1897. 361–363.

54 Szinyér: *Hampel J.*, 1905. II. 849–850; Sárospatak–Apróhomok: *Hampel J.*, 1907. 136; Bodrogszerdahely–Bálványhegy: *Erdélyi I.*, 1961–62. 17–18., I. t.; Kenézli–Fazekaszug II. temető, szórvány: *Fettich N.*, 1931. 78–79; Zalkod–Szegefarka: *Jósa A.*, 1914. 177–178.

fordított a helyzet, mint a rozettás lószerszámdíszeknél. Míg Szabolcsban 11 lelőhelyről 13 hajfonatkorongot ismerünk, addig Zemplénben csupán 3 lelőhelyet (Sárospatak–Bak-sahomok, Karos, Zemplén, utóbbi férfisir) tarthatunk számon.

A fentiek fényében aligha tartható a rozettás lószerszámos sírok egyenletes eloszlását valló elmélet, s így bajosan kapcsolhatnánk mindegyik lelőhelyhez egy-egy nemzetségszűkítő központot. Főleg akkor kockázatos az ilyen vállalkozás, ha az e lelőhelyeket a későbbi, írott forrásokból ismert úri nemzetségekkel kívánja összekapcsolni.⁵⁵ A X. sz. eleji állapotokat a XI–XIII. századi források által elének tárt képpel már csak azért is mérészséges lenne összekapcsolni, mert a X. századon belüli hatalmi, politikai (s az ezzel összefüggően a birtokviszonyokban beállt) változásokról úgyszólván alig tudunk valamit.

Annyi azért valószínűnek tűnik, hogy a rozettás lószerszámos használó nők sírjainak sűrűsödései egy-egy központot sejtetnek. Azt azonban, hogy ezek katonai–hatalmi, közgazgatási centrumok voltak-e, avagy egy-egy főnök birtokközpontjai (a két kategória nem szükség szerűen kell, hogy minden esetben fedje egymást), ma még aligha tudjuk eldönteni. Már csak azért sem, mert e sírok (női temetkezések lévén) a központok meghatározásának csak egyik, s aligha a legfontosabb elemét jelentik.

Nem egységes a rozettás lószerszámos temetkezések leletkörnyezete sem. Szakirodalmunkban *Szöke B.* munkássága nyomán meggyökeresedett az a nézet, mely szerint a leletek zöme magányos sír volt, s eredményeit átvette *Mesterházy K.* is, megállapítván, hogy ezzel is hangsúlyozták a közösségtől elkülönülő előkelő rangos voltát.⁵⁶ Ha azonban tüzetesebben szemügyre vesszük az érintett leleteket (Balotaszállás, Bordány, Gic, Gyömöre, Heves, Kiskundorozsma, Kiskunhalas, Koronóc–Rácdomb, Koronóc–Újtelep, Makó, Mezőmgyer, Németszentpéter, Sarkad, Sárospatak, Soltszentimre, Szatymaz, Szeged–Négyhalomdűlő, Szinyér, Tápiószele, Tengelic, Zselickislak), megállapíthatjuk, hogy túlnyomó többségük lelőhelyét régész még csak nem is látta, nemhogy hitelesítő ásatást végzett volna ott. Javarészüik ajándékozás vagy vétel útján került a múzeumokba, olykor évtizedekkel előkerülésük után.

Egyedül a bordányi sír – rigolórozással tönkretett – környékét vizsgálta meg *Dienes I.*, bizonyosan magányos temetkezésnek tehát mindössze ezt tekinthetjük.⁵⁷

A fácánkert–kajmádpusztai, koronóc–bábotai, zalkodi leletek környezetében egészen bizonyosan voltak más sírok is, ezek tehát temetőben feküdtek.⁵⁸

Nem állunk jobban az ún. páros sírok tekintetében sem (Mándok–Tetenke, Jászfényszaru, Nagyvázasony–Nőzsér). A két előbbi lelőhelyeit ásatással ugyancsak nem vallatták meg.⁵⁹ A rozettás lószerszámos sírok anyagába nem illeszthető, férfisírokra utaló leletek inkább rangos közösség temetkezőhelyére vallanak.

55 *Mesterházy K.*, 1980. 104–105., 112–113.

56 *Szöke B.*, 1962. 16; az általa ismert 37 lelet közül 22-t magányos sírnak vélt. *Mesterházy K.*, 1980. 96. bőséges kameruni és ausztrál példával illusztrálta a tétel fontosságát, de elmulasztotta a rendelkezésünkre álló leletanyag kritikai vizsgálatát.

57 Részletesebb adatok híján még ennyit sem tudunk a békéscsabai, borosbenedeki, budai, debreceni, enesei, koronóc (szórvány, de vele együtt palmtettás csat és szíjvég is a múzeumba került!), mosonmagyaróvári leletek előkerülési körülményeiről.

58 *Jellemző Wosinsky M.*, 1896. II. 1036–1038. feljegyzése: „Az ásatások második napján nem lehettem jelen, ... de a domb Ny-i oldalán ismét találtak két vagy három csoportot, apróra törött ezüst lemezekkel. Érdemes lenne itt tovább ásni.” Koronóc–Bábotán már 1867-ben (több mint fél évszázaddal a rozettás sír előtt!) előkerült egy lószerszámos, tegezes harcos temetkezés: *Szöke B.*, 1954. 119–137; Zalkod határában ugyancsak évtizedekig pusztították a Tisza áradásai egy rangos temető sírjait: *Jósa A.*, 1914. 178; *Kiss L.*, 1933–34. 217–218.

59 Mándokon a két, eltérő formájú zablatörredék utal egy másik sír előkerülésére. de ásatás itt sem történt: *Jósa A.*, 1897. 361–363; Hasonló a helyzet Jászfényszarun, ahol a vétel útján a múzeumba került leletek közt két pár kengyel, palmtettás szíjvég és egy félgömbalakú, csillagos fejt veret újabb síra utal. Nagyvázasonyban az 1903-ban lelt férfi és női sír helyén 1962-ben eredménytelenül végződött a hitelesítő ásatás: *Éri I.–Kelemen M.–Németh P.–Torma I.*, 1969. 138. Sajnos, még a negatív eredmény sem jelent semmit, legyen szabad itt saját ásatási tapasztalatomra hivatkozni. 1991-ben megkíséreltem Zemplénágárdon az 1900-ban előkerült honfoglalás kori sírok lelőhelyét feltárni. Az elmúlt évtizedek nehéz gépekkel történő földművelése sajnos teljesen megsemmisítette az egymás szomszédságában fekvő két temető sírjait. Szelvényeinkben mindössze szilánkjaira törött csontokat és felismerhetetlen, apró vastörredékeket találtunk.

Mesterházy K. munkájában nagy hangsúlyt kaptak a köznépi környezetben előkerült rozettás lószerszamos temetkezések (Ártánd–Nagyfarkasdomb 6. és 207., Érsekújvár 59. sír, Hencia–Szerdekhalm 5. sír, Csorna–Sülyhegy, Koppányszántó).⁶⁰ A két első lelőhelyre épített megállapításaival – hogy a tárgyalt sírokban nyugvó nők egy falu vagy még nagyobb közösség élén álltak, ill. egy ilyen élén álló férfi feleségei voltak – egyetértek. Az utóbbi három temető besorolásával kapcsolatban azonban vannak fenntartásaim.

A koppányszántói 1 db szórvány rozetta akár másodlagos felhasználású is lehetett (l. pl. Alsóhetény, Csákerény, Felsőjattó), így ebből nem lehet rozettás lószerszamos sírra következtetni. A Csorna–Sülyhegyen talált temetkezésekben előforduló leletek (Beren-gár, Provance-i Hugó, Richwin érmei, nyílhegyek, kengyelek, gyűrűk, függők, szíjvégek stb.) közt semmi nem utal köznépi temetőre. A melléklet nélküli sírokra hivatkozó ho-mályos beszámolókra aligha építhetünk, bár nyilván ilyenek is lehettek (még leggazda-gabb temetőinkben, pl. Karoson is voltak!) a feltárt vázak között. A töredékből élénk táru-ló kép olyan temetőt rajzol élénk, mint a szentes–nagyhegyi, oroszlámosi, kunszent-márton–szentesi úti (másnéven: Nagytőke–Jámborhalom) lehetett. Mindannyi területén évtizedekig pusztultak a sírok, s feltárás híján ma már aligha dönthető el, hogy egymás köz-vetlen közelében fekvő rangos X. századi, valamint X–XI. századi temetőkről van-e szó, vagy a X. sz.-ban nyitott, s még első királyaink alatt is folyamatosan használt temetkezőhelyekről.⁶¹

A Fettich N. által kiásott hencidai temető utóbb László Gy. is tüzetes vizsgálat alá vette, s megállapításai máig hatóan beépültek a X. század kutatásának eredményei kö-zé.⁶² Úgy vélem azonban, eredményeit néhány ponton korrigálnunk kell. László Gy. a felső-tisza-vidéki temetők elemzése során kidolgozott módszere szerint megkísérelte a sí-rokat itt is központi temetkezésre (5. sír a rozettás veretekkel), valamint jobb- és bal szárnyra elkülöníteni. Munkája során felhasználta Bartucz L. antropológiai vizsgálatainak eredményeit is, s mindezek alapján arra a következtetésre jutott: A sírok tájolásában is eltérő honfoglaló magyar temetkezések (1–5., 10. sírok) elkülönültek a környező, talán gepidával keveredett s elszlávosodott helyi, avar szolganéptől.

Ennek a feltételezésnek azonban több súlyos érv is ellentmond. Habár Fettich azt ál-lítja, a teljes temetőt feltárta, nem közli az átkutatott területet határoló szelvények térké-pét, így megállapítását fenntartásokkal kell fogadnunk. Bartucz L. a 26 sírból csak 6 teljes vázat és további két koponyát vizsgált meg (a feltárt anyag alig több, mint egyhar-madát!), így ezekből általános érvényű következtetés aligha vonható le. A lószerszamos, lovas 3. és 10. síroknak sem a fekvése, sem a tájolása nem indokolja a „szolganépi cso-porttól” való elválasztását, erre nyilván mellékleteik miatt volt szükség. De még így sem lehetett a „magyar csoportba” beilleszteni a 25. (lovas) sírt. A „szolganép” temetkezése-iből egyetlen olyan tárgy sem került elő, ami helyi eredetre utalna, s idegen lenne a hon-foglalók leletanyagától. E csoport szegénysége eleve vitatható, hiszen a három lovas, lószerszamos sír mellett (3., 10., 25.) itt található 6 gyermek temetkezése is (8., 12., 13., 15., 17., 24.) s a gyereksírok más X. századi temetőkben sem gazdag mellékleteikkel tűnnek ki. További négy sír bolygatott (11.) vagy kirabolt (16., 19., 20, e csoport valamennyi női sírja!), a 19. sír leírása kapcsán maga Fettich is kiemelte, hogy „a csontok erősen patiná-sak”.⁶³

Úgy vélem, mindezek alapján módosítanunk kell a hencidai temetőről eddig elfoga-dott nézeteket. A fegyverek feltűnő hiánya (egyetlen nyílhegyet és egy baltát leltek) eleve arra utal, hogy olyan közösségről van szó, amelynek nem volt elsőrendű feladata a kato-náskodás. Ruházatuk, felszerelésük nemesfémekben való szegénységét részben ez is ma-

60 Mesterházy K., 1980. 97–98.

61 Lakner A., 1889. 263–267; Bella L., 1895. 253–256; Bálint Cs., 1991. 245., 255–257.

62 Fettich N., 1937. 95–101; László Gy., 1944. 158–161.

63 Fettich N., 1937. 97.

gyarázhatja. A másik ok, hogy a jelek szerint a honfoglalók első generációjához sorolható emlékeik (l. erre fent az állatfejes végződsű zablaldaltagokról mondottakat), így a kalandozások nyomán létrejövő nemesfémgazdagság nem is jelentkezhetett viseletükben. Kitűnő párhuzamot kínál erre az ugyancsak az első generációhoz sorolható bezdédi temető, ahol az elhantoltak viseletéhez csak nagyon szerény nemesfém díszek tartoztak. A bezdédi temető másfajta összevetési kísérletet is kínál: Ha a sírok sorából kiemelnénk a 3–4 rangosabbat (mint *László Gy.* tette a hencidai lelőhely esetében), a maradék majdnem egy szinten mozogna a hencidaiakkal. További fogós kérdés a temető társadalmi besorolása. Mint láttuk, *Mesterházy K.* a köznépiek közé sorolta. Úgy vélem azonban, a kérdés nem dönthető el egyértelműen. A karosi, kenézlői, bashalmi stb. temetőknél e lelőhely nyilvánvalóan szerényebb leletanyagot szolgáltatott. Mégis, hiba lenne a Kárpát-medence különböző pontjain feltárt X. századi emlékanyagot egy-egy társadalmi réteghez való kötését egy meghatározott régió – jelen esetben a Felső-Tisza-vidék – emlékanyagához viszonyítva meghatározni.⁶⁴ Ennek nyomán ugyanis országrésznyi területekről (pl. Heves, Borsod, de Bihar jórésze is) eltűnnének a középréteg emlékei.⁶⁵ E kérdésre a karosi temetők értékelése kapcsán még részletesen visszatérünk, most csupán arra szeretnénk felhívni a figyelmet: Számatalan oka lehet a különböző tájegységek temetőtípusainak lassanként kirajzolódó eltérései között. Ezek sorában az eltérő gazdasági viszonyok, a különböző főnökök katonai kíséretében való részvétel mértéke (s így a zsákmányhoz jutás lehetősége) nem elhanyagolható szempont lehetett.

Véleményem szerint tehát a hencidai közösség tagjai a főnökök állandó kíséretében részt nem vevő szabadok voltak, a középréteg kevésbé tehető és rangos képviselői. Ezáltal a bizonyosan köznépi temetőből napvilágra került rozettás mellékletű lelőhelyek száma kétfelére csökkent (Érsekújvár, Ártánd).

Ezzel szemben a rangos középrétegre utaló temetők közül (Bodrogszerdahely, Eperjes–Kiskirályság, Gádos, Hencida, Karos I–III., Kenézlő, Piliny–Leshegy, Sikló, Szakony, Tiszánána, Törtel, Zalkod) 14-ben összesen 20 ilyen melléklettel jellemezhető sír került elő.⁶⁶ Közülük jó néhány kiscsaládi temetőnek tekinthető (Eperjes, Gádos, Szakony, Piliny), de a fennmaradók közül jelenleg egyedül elemezhető karosi II. temetőben is elkülönült a többi sírtól a rangos vezér háznépe, s a másik két rozettás sírpár is. Más csoportok mellett ezek az előkelő családok alkották a X. század első fele magyarságának uralkodó rétegét. Miután a rozettás lószerszámos sírokat magukba foglaló temetők, lelőhelyek túlnyomó része a kutatottság vagy a publikáció hiánya miatt nem elemezhető, az eddigieknél többet aligha mondhatunk róluk.

II. Lószerszámdíszek a férfi sírokból.

A férfiak által használt lószerszámveretek a korszak azon leletei közé tartoznak, melyekről napjainkig igen kevés ismerettel rendelkezünk. Ennek fő oka az, hogy – a nők jellegzetes rozettás díszítményeivel szemben – az előkelő harcosok lovainak kantárját többnyire olyan veretekkel ékesítették, amelyek semmiben sem különböznek az övverektől. A jobbára véletlenszerűen előkerült, múzeumokba gyakran csonkán bejutott leletegyüttesekből így a mai napig igen nehéz különválasztani a kantárt ékesítő vereteket. Annak ellenére, hogy a kutatók már évtizedekkel ezelőtt gyanították a legrangosabb sírok mellékleteinek egy részéről, hogy eredetileg lószerszámdíszként szerepelhettek, hiteles

64 *Révész L.*, 1984–85. 615–639.

65 *Szabó J. Gy.*, 1978–79. 114., 129. j.

66 E szám azonban a kunszentmártoni, oroszlámosi, szentes–nagyhegyi lelőhelyekkel talán tovább is bővíthető. Nem számoltuk ide a Szabadkígyós–Pálligeten szőrványként lelt rozettát, mivel nem dönthető el, hogy másodlagosan használták-e avagy egy elpusztult síregyüttest jelez. A bukavapusztai 2. sírban pedig sem ló, sem lószerszám nem volt, így a rozettát is másodlagosan használhatta eredeti tulajdonosa. Rangos temetőket rejtenek a mándoki, szinyéri leletek is.

körülmények között csak a közelmúltban nyílt lehetőség ilyenek megfigyelésére.⁶⁷ Nyilvánvalóan ennek tudható be, hogy a korszak hagyatékát tárgyaló művében Szőke B. arra a megállapításra jutott, hogy még a legrangosabb férfiak sem használtak fémveretes lószerszámot.⁶⁸ E kérdést a zempléni sírból előkerült, mindmáig leggazdagabbnak tartható veretegyüttes döntötte el. Sajnos e sír feltárása során sem készült részletes dokumentáció, így egyes részletkérdések megoldása továbbra is várat magára.⁶⁹ Végezetül – a szakonyi ásatás során szerzett tapasztalatai segítségével – Dienes I. végezte el a budapest–farkasréti sír lószerszámának helyreállítását.⁷⁰

Eddigi szerény ismereteinket jelentős mértékben bővíthetik a karosi ásatások szerencsés leletei. Minden bizonnyal egy rangos férfi kantárdíszje volt az *I. temető* elsőként napvilágra került sírjainak egyikéből származó kerek kantárrózsa.⁷¹ Ilyen vereteket ugyanis – hiteles megfigyelések révén – csakis férfisírokból ismerünk.⁷² Talán a lószerszámhoz tartozott a 6 db levél alakú ezüst kisszíjvég.⁷³ Bőségesebb adatokat szolgáltatottak a *II. temető* sírjai.

29. sír: (18–19. kép). A tegezettel, veretes övvel, tarsolylemezzel elhantolt férfi lábvégeinél feküdt lovának koponyája, alatta a négy lábszárcsonttal. A lólábszárcsontok között találtuk kantárának 26 db aranyozott ezüst veretét, valamint oldalpálcás zabláját és egyik kengyelét. A kantárvereteken sem kopás, sem javítás nyoma nem látható. A készlethez 20 db pillangó alakú kantárveret tartozott, középső, rombusz alakban kiugró részüket aranyozták. Valamennyit 2–2 szegeccsel rögzítették. Az öt kantárrózsa közül négy kisebb, 1,85 cm átmérőjű, közepükön aranyozott csillagmintával. Az ötödik ezeknél nagyobb, átmérője 2,9 cm, felületét körben szív alakú minták díszítik, melyek csúcsukkal a középen kiemelkedő félgömbhöz támaszkodnak. A veretek sorát egy pajzs alakú, kihegyesedő végű, díszítetlen kisszíjvég zárta.

A nagyobbik kantárrózsa formai párhuzamait az imént felsoroltuk, a kisebbek változatai eléggé elterjedtek a X. századi régiségeink között.⁷⁴ A pillangó alakú vereteknek azonban csak egyetlen párját ismerem. A zempléni vezéri sír kantárveretei között feküdt egy hasonló, az ásató által kisszíjvégnak értelmezett díszítmény.⁷⁵

A karosi vereteket semmiféle bolygatás nem érte, így lehetőségünk nyílik a kantár szerkezetének rekonstruálására. Közvetlenül a zabla mellett feküdt két kisebb kantárrózsa (19. kép 46, 50b), így ezek minden bizonnyal a pofaszíj, valamint az orradzó találkozási pontját díszítették. A köztük lévő pillangó alakú veretek (19. kép 47, 48, 50a) az orradzón lehettek, a kisszíjvég pedig az egyik kantárrózsától a zabla felé nyúló bekötőszíjon. A kantárrózsáktól a pillangó alakú veretek két sorban, átlósan haladnak felfelé s középpontban látható a nagyméretű kantárrózsa (19. kép 37). Ez elárulja, hogy a hom-

67 Reizner J., 1903. 268–272., a domaszéki, rigolírozással megbolygatott sír övveret alakú vereteinek egy részéről megjegyzi, hogy állítólag a lócsontok között voltak, s kantárdísznek véli azokat. Feticch N., 1937. 72. a benepusztai lelet nagy levél alakú díszítet, s az alsóvereket veret véli kantárdísznek: i. m. XXXIII. t. 1–11; László Gy., 1943. 31., 85. j.: „Kétségtelen, hogy Geszteréden az övdíszítménynek tartott díszek nagy része nem az övön volt, hanem a fahámon és a szülőgyélőn. Erre mutat, hogy a rögzítő szegecsnek hossza az egyes sorozatokon más és más ...”

68 Szőke B., 1962. 18–19.

69 Budínský–Krička, V.–Feticch N., 1973. 19., 34–39., 80., valamint 20–24. kép

70 Dienes I., 1973. 190–211., a szakonyi leletek és ásatási dokumentáció közöletlenek, az I. sír lószerszámának rekonstrukciója: Dienes I., 1972. 7. kép

71 Dókus Gy., 1900. 4. kép 1.

72 Az alább bemutatandó karosi II/29., II/52., II/szórvány, III/11. síron kívül Zemplénből: Budínský–Krička, V.–Feticch N., 1973. 20. kép 2–7; ilyen látható a szakonyi lószerszám rekonstrukciós rajzán: Dienes I., 1972. 7. kép; hasonló szerepe lehetett az egyik fehéregyházi sírből előkerült veretnek, a zavaros leírásból azonban pontos helye nem derült ki: Kada E., 1912. d. ábra

73 Dókus Gy., 1900. 4. kép 4–5, csak két ilyen közül, a kassai múzeum gyűjteményében ma 7 db látható. Hasonlók kerültek elő a geszterédi sírből: Kiss L., 1938. VIII. t. 16–17; valamint Banán: Kiss A.–Bartha A., 1970. XXV. t. 14–18., ez utóbbiak azonban bizonyosan a tarsoly függesztő- vagy zárószíjait díszíthették.

74 Révész L., 1989–90. 282–283.

75 Budínský–Krička, V.–Feticch N., 1973. 20. kép 11; távolabbi rokonai a kiskeszti kantárveretek: Hanuliák, M. 1989. 4. kép 19.

lokszj és az orradzó közt két egymást átlósan keresztező összekötő szj húzódott, találkozási pontjukban a nagy kantárrózsával. Végül a pofaszj és a homlokszj találkozásánál szintén két kis kantárrózsza volt (19. kép 31, 42). Az utóbbi látszólag rossz helyen van, erre azonban találunk magyarázatot. Míg az összes többi veret a hátlapján feküdt, az említett kis kantárrózsza és a tőle kiinduló veret sor (19. kép 29a, 32, 34, 38, 39, 42, 43) előlapjával lefelé helyezkedett el a sírban. A kantárt nyilván nem szabályosan kiterítve helyezték a sírba, így fordulhatott elő, hogy jobb felső része visszahajlott, s ezért került az említett kantárrózsza is jóval lejjebb, mint ahol „szabályosan” a helye lenne.⁷⁶

52. sír: (20–22. kép). Mellékletei alapján (tarsolylemez, aranyozott ezüst veretes szablya, öv, készenléti íjtartó tegez, nyíltartó tegez, ezüst lemezekkel díszített nyereg stb.) nemcsak a temető, de a X. század egyik eddig ismert legrangosabb előkelője nyugodhatott e sírban. A fentiekén kívül ezt alátámasztja díszes lószerszámzata is. Lovának lábcsontjai a lábvégeknél feküdtek (a lókoponyát a szántás során az eke kiemelte és összetörte), nyerge pedig a lábujjpercek felett helyezkedett el. A feltárás során a bal karja mellett találtak övveretei egy részét, veretes íjtegezét, szablyáját annak függesztőszj-díszzeivel együtt, nagyméretű levél alakú sügyelődíszzeit és kantárvereteit a zablával. Az iménti sorrend egyébként a temetés során a tárgyak sírba helyezésének sorrendjét is jelenti. Mivel a leletek több rétegben egymáson feküdtek, szétválasztásuk, értelmezésük nem csekély gondot okozott, egyrészt mert pl. az íjtegez díszítményeinek rendeltetését csak jóval a feltárás után sikerült megállapítanunk, másrészt pedig, mert egyes tárgy típusok (pl. kisszjvégek, szegecses stb.) azonosak voltak, így alkalmazásuk több funkcióban is elképzelhető volt. Így a lószerszámdíszek esetében számolnunk kell azzal, hogy néhány ide sorolt szegecs esetleg nem tartozott közéjük, de azzal is, hogy pl. egynél több kisszjvég ékesítette azt eredetileg.

A fentiek értelmében a kantár szerkezetét sem határozhatjuk meg olyan egyértelműen, mint a 29. sír esetében tettük. Megkönnyíti azonban a dolgunkat a négy kantárrózsza (20. kép 1–2, 64–65). Közülük kettő nagyobb méretű volt (3,5x3,5 cm), előlapjukat négyszirmú virág formára mintázták, felületük aranyozott, közepén kerek alakban áttörttek, itt valaha színes üvegbetét lehetett. Hátlapjuk vörösréz lemez, 0,5 cm vastag szíjat foghattak közre. Egyikük a bal váll, a másik a bal felkarcsont közepe táján feküdt. A veretekkel díszített szjmaradványok három irányban ágaztak el tőlük. Úgy vélem, mindkettőt a pofaszj és illetőleg a homlokszj kereszteződéséhez szegecselték. A két kisebb (2,6 cmx2,6 cm) kantárrózsza gyöngyözött keretű, dudoros középső részéből négy bemélyedő felületű, aranyozott nagyobb szírom és köztük négy kisebb szírom ágazik ki. Egyik a bal könyök, a másik a bal alkar közepe mellett feküdt, hátlapjuk szintén vörösréz lemez, mellyel egy ugyancsak 0,5 cm vastag szíjat szorítottak le. Mindkettőtől ugyancsak három irányba futottak a veretekkel ékes szjmaradványok. E két kisebb kantárrózsza a pofaszj és az orradzó találkozási pontjait díszíthették. Ez már csak azért is valószínű, mert közvetlen mellettük feküdt az oldalpálcás zablá. A homlokszját, orradzót és a pofaszját összesen 48 db kis szí alakú verettel szerelték fel. Közülük 28 db szí alakú, aranyozott elülső felületét borda fogta közre (ebből négy bronzból öntött, nyilván pótlásként használt darab, a többi aranyozott ezüst), további 20 db felületén közepén bemélyedő, háromágú, aranyozott levélcsozor látható (20. kép 4–51). E kétféle verettípus a sírban nem különült el egymástól, a szjakra egymást váltva szegecselték fel valamennyit. Az alsó, kisebbik kantárrózsától induló egyik szjmaradványon 3 db ilyen kis veret volt, sorukat egy pikkelymintás kisszjvég zárta le (20. kép 68). Ez lehetett a zablá felé nyúló kapcsolószj. Hogy a homlokszj és az orradzó között volt-e összekötő szj, ma már egyértelműen nem dönthető el. Feltételezhető azonban, hogy a homlokszj középső ré-

76 Hasonló szerkezetű kantárt ismertet a malisevói temető 122. sírjából *Erdélyi I.*, 1977. 71., 5. kép

széhez kapcsolták azt a sima felületű, felül áttört, alul hármás karéjban végződő ezüst lemezt, amelyen szegecsnek nem voltak, felerősítését nyilván a felső, négyzet alakú részen átvezetett szíjjal oldották meg. Hasonlókat – bőrből, textilből készült változatban – napjainkig láthatunk a lószerszámokon (20. kép 3).

Nem tudjuk meghatározni a pontos helyét a 10 db rozettás fejű, aranyozott ezüst szegecsnek, és a két vörösréz hátlappal is összekapcsolt kettős szegecsnek (20. kép 52–63). Utóbbiak közül az egyik egy kantárrózsza mellett feküdt. Hasonló a helyzet a két ívelt, áttört, aranyozott ezüst szárny alakú verettel is (20. kép 66–67). Egyiket a zablá mellett találtuk, a másikat a bal váll mellett, másodlagos helyzetben. Mivel szíjtartó pálcájuk erősen kopott, elképzelhető, hogy valaha a kantár két oldaláról lelógó bojtokat, vagy más díszítményeket tartottak.

A fent ismertetett, összesen 68 db kantárdísz erősen kopott, használt, mint láttuk, az elveszett darabokat bronzból öntött példányokkal is pótolták. A kantárrózsák legközelebbi formái párhuzamait egyes bőr tarsolyok négyzet alakú veretei között találjuk (Karos–Eperjesszög II/11., Újfehértó–Micskepuszta).⁷⁷ A szív alakú kantárveretek párjai a karosi II. temetőből származnak: A hármás levéldíszrel ékesítettek a II/61. sír övének kapcsoló- vagy függesztőszíjáról, a másik típus pedig az 54. sír mellékletei közül. A szárny alakú veretek párhuzamait a nyergek, ill. a rozettás lószerszámok tárgyalásakor már említettük (II/49., III/11. sír). A karéjos végű, homlokdíszként szolgáló ezüst lemezhez hasonló honfoglalás kori régiségeink közül máshonnan nem ismert. A pikkelymintás kisszíjvég (e sír valamennyi kisszíjvége ilyen volt!) párja a II/50. sírből származik, ill. ott a nagyszíjvég is hasonló kiképezésű volt.⁷⁸

A rekonstrukciós rajz alapján hasonló lehetett a szakonyi 1. sírban feltárt kantár díszítése, a szíjakat ott is, a karoshihoz hasonlóan, apró veretekkel borították.⁷⁹ Ilyen szerkezetű kantárok ismeretesek a Dél-Ural vidékéről, a 9–10. századnak tartott bekesev-kurgánokból.⁸⁰

A II/52. sírban a bal könyök felett 11 db levél alakú sügyelődísz feküdt (21. kép). Mivel a nyereg jóval távolabb, a lábvégeknél került elő, minden bizonnyal a temetés előtt leoldották arról a sügyhámot és a farmatringot, s a szíjakat összehajtogatva, külön helyezték az elhunyt mellé. Ennek következtében nem is tudjuk pontosan meghatározni, hogy a három verettípus melyike volt a sügy- és melyike a farhámon. A csüngők közül három ezüsből öntött, csörgős volt. Félgömb alakban kiemelkedő középső részüket (mely 3–3 lukkal áttört és egy bronz golyócskát foglalt magában), valamint peremüket bemélyedő, aranyozott árkolással díszítették. Hátlapjuk vörösréz lemezből készült. Egyikük javított, előlapját átüti egy másodlagosan felszerelt szegecs. E szegecset egy sérült övveretből vágta ki, melynek levél alakú mintája jól felismerhető. E veretek felső ívénel a hátlap egy része elválik az előlaptól, s ezáltal egy szíj befogadására vált alkalmassá. Hasonló módon, mint a tarsolylemezekhez illesztett függesztőszíjak felszerelésénél több esetben is megfigyelhető. A hámszíjakhoz tehát egy-egy azokról lecsüngő külön kis szíjon kapcsolódtak.⁸¹

További 6 levél alakú díszítményt ezüst lemezből vágta ki, közepükön a csepp alakban kiemelkedő részt aranyozott árkolással hangsúlyozták. Ívelt felső részükön egy-egy rozettás fejű szegecs látható. Hátlapjuk nincs, csakúgy, mint a két kisebb, az előzőekhez

77 Dienes I., 1964. 99–103., 33. kép; Révész L., 1989–90. 279–281., 17. kép

78 Pikkelymintás szíjvégek a következő lelőhelyekről ismeretesek: Zemplén: Budinsky–Krička, V.–Fetich N., 1973. 17. kép 30., 20. kép 8–10. utóbbiak szintén lószerszám részeként; Szered I. 15/53: Tocik, A., 1968. 47–48.

79 Dienes I., 1972. 7. kép

80 Mazsitov, N. A., 1982. 60., 31. kép 9., 18–24; Uo. 66., 36. kép 6., 13–17; valamennyi női sírből.

81 Hasonló módon szerelték fel a – magyar mester alkotásának tartott – utemilszk-i ezüst tálon ábrázolt lovas csüngődíszet is: Marschak, B. J., 1986. 119. kép; a további ábrázolásokra: Witjanow, Sr., 1990. 195–204.

hasonló formájú lemezes csüngőnek. Ez utóbbiakon csak egyszerű félgömbfejű szegecs van.

Levél alakú, olykor a fent ismertetetteknél jóval díszesebb kidolgozású szügyelöve-
retek több honfoglalás kori férfisírból napvilágot láttak, számuk azonban jócskán alatta
marad a karosi leletegyüttesnek.⁸² A korábbi, töredékes adatok alapján joggal gondolha-
tott arra *Dienes I.*, hogy a kiemelkedő rangú férfiak csakis öntött szügyelődíszeket hasz-
náltak, s hogy mennyiségüket az őseinknél varázslatos hetes szám szabta meg. Újabb
adataink azonban e megfigyeléseket nem mindenben támasztják alá. A szügyelődíszek
hetes száma a (csak hiányosan múzeumba került!) farkasréti leleten kívül más sírban nem
mutatható ki. Azt viszont alátámaszthatjuk, hogy a rangos férfiak lószerszámzatát túlnyo-
mórészt valóban öntött csüngők ékesítették,⁸³ a lemezesek többségét női sírokban lel-
jük.⁸⁴

A szügyelő és a farmatring csüngős veretekkel való ékesítése őseinknél még minden
bizonytalannal keletre hozott hagyomány. A már említett utemilszk-i ezüst tál ábrázolásán kí-
vül ezt régészeti leletek is alátámasztják. Már *Fettich N.* felhívta a figyelmet a kijevei és
a gaevkai leletekre,⁸⁵ amelyek mellé az elmúlt évtizedekben újabb leletegyüttesek sora-
koztak fel. Kijev környékéről, Csernyigovból, Tabaevkáról, Sesztoviciből is kerültek elő
levél alakú szügyelődíszek.⁸⁶ Hasonlókat, bár jóval kisebb számban a szaltovói kultúra
területéről is ismerünk.⁸⁷

A karosi II. temető területén minden bizonytalannal egy harmadik rangos, veretes lószér-
számmal elhantolt férfi sírja is feküdt. Erre utal a 14. és a 16. szelvényben szórvány-
ként talált egy-egy, azonos készlethez tartozó kantárrózsza (23. kép 1., 3). Mindkettő
öntött, aranyozott ezüst. Díszítésük közepén kiemelkedő, gyöngydiszes kerettel övezett
félgömb, melyből szív alakú minták ágaznak ki. A veretek előkerülési helye alapján ez
az elpusztult sír a domb csúcsán, központi helyen feküdt. Nem zárható ki azonban
az sem, hogy azok eredetileg a kirabolt, közelben fekvő 50. sírhoz tartoztak, s annak ki-
fosztása során szóródtak szét.

A karosi III. temetőben egyetlen férfisírban leltünk lószerszámdíszeket: A 11. sírban
nyugvó vezér lovának kantárát és szügyelőjét szerelték fel aranyozott ezüst díszítme-
nyekkel (24–26. kép). Rangjára palmettadíszes, aranyozott ezüst lemezekkel felszerelt

82 Alsóverceke: 1 db szórvány öntött palmettás szügyelővert: *Fettich N.*, 1937. 72., XXXII. t. 4; Balatonszemes: 1 db ara-
nyozott ezüst, palmettamintás, csörgős szügyelővert, aranyozott bronz hátlappal: *Költő L.*, 1990. 85–101., 6. kép 1; Bodrogszer-
dahely–Bálványhegy: egy nagyobb és egy kisebb palmettás, öntött szügyelővert: *Erdélyi I.*, 1961–62. 17–18., I. t.;
Budapest–Farkasrét: 7 db öntött csörgős szügyelődsz, bronz hátlappal: *Dienes I.*, 1973. 190., 211., 6. kép 19–25; Gyulafehérvár:
A 11. századi templom építése során szétrombolt lovasmetekkezés maradványai közül került elő egy levél alakú lószerszámdísz:
Bóna I., 1987. 207; Kolozsvár–Zápolya u.: a temető egyik sírjából 1 db szív alakú lószerszámszüngő: *Bóna I.*, 1987. 40. t. 4;
Zemplén–Szélmalomdomb: 4 db palmettás, csörgős aranyozott ezüst veret, bronz hátlappal: *Budinsky-Kricka, V.-Fettich N.*,
1973. 36–38., 24. kép 1–4; Magyarország, ismeretlen lh.: *Fettich N.*, 1937. XXVII. t. 7. 1 db öntött csörgős szügyelődsz. Ezeket
kívül Karos–Eperjesszög II/52. sírban 3 db öntött csörgős veret került elő.

83 *Dienes I.*, 1973. 211; A karosi II/52. sír lemezes csüngőin kívül ilyenek voltak még a kétpói leletben (a leletegyüttest,
publikálójával ellentétben, magam egyetlen rangos férfisír tartozékának vélem): *Selmezi L.*, 1980. 251–269; Minden bizonytalannal
egy előkelő férfi lószerszámdíszreit rejtették őseink a gégegyi ezüst csészébe. A három levél alakú, lemezes szügyelődsz mellett
ezt a karélyos kerek kantárveteket valószínűsítik: *Jósa A.*, 1904. 175–176., *Ua.*: *Dienes I.*, 1961. 183–184.

84 A szív alakú lemezes csüngőket *Kiss A.*, 1985. 254–255. gyűjtötte össze, nem választotta azonban szét az ékszerként, ru-
hadíszként használtak a lószerszámveterektől. Előbbiket *Bálint Cs.*, 1991. 264., XLVII. t. 6. különítette el. A levél alakú csüngő-
kről *Kovács: A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, honfoglalás kori leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán (Rábé), Csóka. MFMÉ Sajtó* alatt. 70. jegyzet. Lószerszámdíszként, többnyire rozettás veretek társaságában, az alábbi lelőhelyekről is-
mertek: Gádoros 4. sír: *Fettich N.*, 1937. 102–104; Gyömöre: *Szűke B.*, 1954. 128–129; Piliny–Leshegy 2. sír: *Hampel J.*, 1905. II. 438–451; Karos–Eperjesszög II/49. sír; Tiszázatlanok a százhalmabattai lemezes szügyelődsz leletkörülményei, nem tudjuk,
férfi vagy női sírhoz tartozott-e: *Fettich N.*, 1937. 84. Öntött szügyelődsz (2 db) voltak viszont a koronó–bábotai sírban: *László Gy.*, 1943. 7–32. Másodlagosan felhasználott hasonló veretet ismertet Sándorfalva–Eperjes 92. sírjából *Fodor I.*, 1985. 25–30., 9.
kép 26; hasonló jelenséget említve Tiszaeszlárról és Püspökkladányból is. Kenézlő–Fazekaszug 3. sírjából is előkerült egy töredé-
kes ezüst lemez, nem tudjuk azonban eldönteni, hogy eredetileg a készenléti íjtegezt díszítő korong vagy lószerszámdísz volt-e:
Jósa A., 1914. 303–344.

85 *Fettich N.*, 1937. 51., 71–72.

86 *Karger, M. K.*, 1958. 14. t.; *Orlov, R. S.*, 1984. 2–3. kép; *Blifeld, D. J.*, 1977. IV. t. 2.

87 *Pletneva, S. A.* 1981. 36. kép 16.

szablyája, aranyozott ezüst veretes öve és készenléti íjtartó tegeze is utal. A lábvégeknél feküdt lovának koponyája és négy lábszárcsontja, mellettük helyezkedtek el kantár- és szügyelődíszei, nyeregveretei, oldalpálcás zablája és két körte alakú kengyele. A leletek fekvése alapján a sírba elsőként a ló maradványait teheték, ezt követően a nyeret, majd a szügyelőt és farhamot (esetleg a nyereghez kapcsolva), végül pedig a kantárt.

A kantár szíjaira 41 db aranyozott ezüst veretet szegecseltek. A készlet két nagyobb (átm.: 3,6 cm) és öt kisebb (átm.: 2,2 cm) kerek kantárrózsát, két közepes méretű és két kisszíjvéget, valamint 30 db levél alakú kantárdíszet tartalmazott. Utóbbiak közül öt, s az egyik kisszíjvég javított, pótlólag felszerelt szegecsek átütötték az elülső oldalt. A veretek közepesen kopottak, az eredeti minta sehol nem mosódott el nagyobb mértékben.

Mivel a vereteket nagyrészt a feltáráskor eredeti helyzetükben találtuk, viszonylagos biztonsággal helyreállíthatjuk a kantár szerkezetét (26. kép). A két nagyméretű kantárrózsza minden bizonnyal a pofaszíjak, illetve a homlokszíj találkozási pontjánál helyezkedhetett el. A homlokszíj mindkét végénél – a kantárrózsáktól indulva – 2–2 levél alakú veret volt, melyeket csúcukkal a ló homlokának a közepe felé irányítottak. Ezeket egy-egy kisebb kerek kantárrózsza követte, majd újabb két levél alakú veret. Végül a kompozíció a homlokszíj közepén egy újabb kis kantárrózsához futott ki. A homlokszíjon tehát három kisebb kantárrózsza volt, s közülük a két szélsőhöz még újabb díszítmények is járultak: A ló orra felé irányuló kis mellékszíjacskán mindkettőhöz egy-egy kisszíjvég kapcsolódott. Közülük az egyik még eredeti bőrmaradvánnyal csatlakozott a kerek kantárdíszhez.

A két nagy kantárrózsától induló állszíjat is egy-egy levél alakú veret díszítette. A jobb oldali darab mellett egy bronz csatot is találtunk, feltehetőleg az állszíj becsatolására szolgált. Az ugyaninnen induló pofaszíjakon 8–8 levél alakú kantárveret volt, csúcukkal a ló orra felé elhelyezve. Száruk egy-egy kis kantárrózsához futott, majd innen újabb két-két levél alakú verettel folytatódott, és egy-egy kisszíjvéggel zárult. Ez utóbbiak már a zabla oldalpálcáinak szíjtartó fülei mellett feküdtek. A jelek szerint az orradzót nem ékesítették fémdíszekkel, de az is elképzelhető, hogy orrszíj nem is tartozott a kantárhoz.

A hat levél alakú szügyelő- vagy farhámdíszet a lókoponya orra előtt találtuk (25. kép). Fekvésük alapján nem dönthető el, hogy a szíjzatnak pontosan mely részén helyezték el azokat. Valamennyi öntött, ezüst. Díszítésük közepén kiemelkedő ovális dudorból áll – ennek üreges belsejébe bronz golyócskát helyeztek – s ezt szív alakú borda veszi körül. Hasonló borda ékesíti a veretek szegélyét is. A bordák közti rész aranyozott. Hátlapként bronz lemezt szegecseltek hozzájuk. Ez utóbbiak közül kettőn aranyozás nyomai is felfedezhetők, minden bizonnyal eredetileg más rendeltetésű, nagyobb díszlemezből vágták ki azokat. Erre utal a rajtuk látható minta is, az eredeti kompozíció azonban nem állapítható meg. Nem zárható ki, hogy a kalandozó hadjáratok zsákmányaként eleink kezére került tárgyról szerelte le ezeket a honfoglaló ötvös. A hátlap a veretek felső, íves szegélyétől kiemelkedik, egy függesztőszíj befogadására alkalmas, mint a II/52. sír szügyelődíszeinél már láttuk. A díszítmények közül három javított, az utólag felszerelt szegecsek átütik a díszet előlapot.

A szív alakú szügyelőveretek párhuzamait az imént már áttekintettük, a tárgyalt darabokhoz a díszítés szempontjából egyedül a koroncó-bábotai leletek állnak közel.⁸⁸ Jóval több kapcsolat fedezhető fel viszont a kantárdíszek és más honfoglalás kori leletek között. A nagyméretű kantárrózsák legközelebbi, de jóval kidolgozottabb párhuzamai a II. temető területén szórványként lelt darabok. Végül soron azonban e kompozíció változatai láthatók a karosi II/29. sír, a karosi I. temető szórvány verete, valamint a zempléni sír nagyobb kantárrózsái felületén is. Az öt kisebb kantárrózsza szinte pontos megfelelője

88 László Gy., 1943. III. t. 1–2.

– hasonló szerepben – az érsekújvári, rozettás lószerszámos 59., női sírból látott napvilágot.⁸⁹ A közepes méretű szíjvégek rokon darabja Magyarországról, ismeretlen lelőhelyről származik, és a balatonszemesi sírből.⁹⁰ A két kisszíjvég hasonmása Kiskunhalas–Bodoglárról, szórvány leletből (2 db) és a gádorosi 1. sírből (3 db) ismertek. Sajnos, utóbbiak is a sír bolygatott részéből valók, így egykori szerepüket már nem állapíthatjuk meg.⁹¹ A levél alakú, három cseppalakkal ékesített kantárveretek kitűnő párhuzamai a gazdag balatonszemesi férfisírből kerültek elő. A leletet Berengár rex (888–915), majd imperátor (915–924) egy-egy érméje keltezi, Theophilos–II. Michael–Constantinos (829–842) negyedbe vágott arany solidusa kíséretében. Hasonló vereteket láthatunk a tarcali sír mellékletei között is. Ezeknek azonban megvannak a szélesebb változatai is, így inkább övvereteknek tarthatjuk azokat. Végül ugyanez a minta alkotja a kijevei szügyelődíszek palmettacsokrának a csúcsát.⁹² E szerteágazó párhuzamok közül szinte mindegyik a X. század első évtizedeire datálható, használóik a honfoglaló magyarság első két generációjának tagjai lehetnek. Mint a későbbiekben látni fogjuk, a Kárpát-medence különböző pontjain fekvő sírjaik egy igen jelentős, északkelet-magyarországi ötvösműhely alkotásait őrizték meg napjainkig.

A fentieket összegezve megállapíthatjuk: A három karosi temető mindegyikében nyugodott olyan harcos, aki veretekkel ékesített lószerszámot használt. Díszítményeik száma és jellege pontosan megfelel a többi méltóságjelvényük által meghatározott rangjuknak. Az I. temető szórvány veretének hajdani tulajdonosáról sajnos semmit nem tudunk. Hasonló a helyzet a II. temető két szórvány kantárrózsájával is. Amennyiben azonban sejtésünk, miszerint ezek a kirabolt 50. sírhoz tartoztak, helyes, úgy egykori gazdájuk a legelőkelőbb vezetők közé tartozhatott. Veretes lószerszámán, ezüstberakásos kengyelén kívül ezt sugallják megmaradt aranyozott ezüst övveretei, egyéb, pontosan nem meghatározható szerepű díszítményei (közülük néhány kantárveret is lehetett), valamint a szabályját díszítő finom mívű, poncolt háterű, palmettamintás aranyozott ezüst szerelékek töredékei. Nem elképzelhetetlen, hogy hasonló méltóságot viselt, mint a II/52. és a III/11. sírokban nyugvó társai, akik kétségtelenül a X. század első fele legrangosabb vezéreinek sorába tartoztak. Jellemző, hogy szügyelődíszek csak az ő felszerelésükhöz tartoztak, a náluk bizonyosan alacsonyabb rangú, II/29. sírban nyugvó előkelő ilyeneket nem használhatott, csak⁴ ezüstös kantárt.

Az általunk részletesen vizsgált (a II/50. sírral együtt) négy sír azonban más méltóságjelvényei révén is messze kiemelkedik a többi harcos sorából. Ez is arra utal, hogy veretekkel díszített lószerszámot a X. században a férfiak közül csakis a legrangosabbak használhattak. Nyilván ennek köszönhető, hogy igen csekély azon férfisírok száma a Kárpát-medence egészét tekintve is, amelyekből hasonló leleteket ismerünk. Mivel összefoglaló értékelésünk mindez ideig nem történt meg, rövidesen áttekintjük a rendelkezésünkre álló adatokat:

89 *Rejholecova, M.*, 1974. VII.t. 17. Az északi Kisalföldön mindeddig egyedülálló rozettás lószerszámos női sír más díszítményei is szerteágazó kapcsolatokat mutatnak: A rozettás készlet kisszíjvégein látható kutyaábrázoláshoz hasonló Kenézlőn, Gádoroson, Tengelicen került elő, a kerek, életfát ábrázoló szügyelődíszek (vagy kantárrózsák?) pompás párhuzama pedig az egyik szakonyi női sírből és Visontáról. A körben forgó háromlevelű indát ábrázoló veret rokon darabja Hevesről származik. Mindezeknek keleti kapcsolatai is kimutathatók. Tankejevkán, Bolsije Tiganiban, Arhangelszkaja Gorogyiscsén: *Mesterházy K.*, 1989–90. 238–241.

90 *Hampel J.*, 1900. CIV. t. 2; *Köhl L.*, 1990. 85–101., 4. kép 19.

91 Kiskunhalas–Bodoglár: *Hampel J.*, 1902. 305–306; Gádoros 1. sír: *Fetich N.*, 1937. 102–104., XCII. t. 31–33.

92 Balatonszemes: *Köhl L.*, 1990. 85–101., 4. kép 8–15. A balatonszemesi sírban íjjal, tegezzel, veretes övvel felszerelt harcos nyugodott. Lószerszámát palmettás szügyelődísz és az említett 8 db levél alakú kantárveret ékesítette. Tarcal: *Jósa A.*, 1895. 75–76; *Ua.*: *Fetich N.*, 1937. 73–75., XLIII. t. 1–8; A kijevei lelet: *Fetich N.*, 1937. XL. t. 1–4.

1. *Alsóverecke*. A palmattás, öntött szügyelődísz leletkörülményei ismeretlenek, 1942-ben szórványként került a MNM-ba.⁹³

2. *Balatonszemes*. A fentiekben már említett leletben a veretes övvel, íjjal, tegezettel eltemetett harcos méltóságát éppen kantárdíszei (8 db, párhuzamaik a karosi III/11. sírból) és egyetlen, palmattás, csörgős öntött szügyelődísz emelik az átlag fölé.⁹⁴

3. *Bana-Ördögásta hegy*. Az 1956-ban kavicsbányászás során előkerült sír megmenetelt leletei közt tarsolyleméz, veretes öv, szablya (ezüst berakásos bronz ellenzővel), valamint tegez és nyílhegytöredékek voltak. Feltehetőleg lovának kantárát díszítette a 16. db kisebb és 1 db nagyobb kerek aranyozott ezüst veret. A kantár szerkezetéről semmit nem tudunk.⁹⁵

4. *Ladánybene–Benepusztá*. Immáron tudománytörténeti jelentőségű, elsőként előkerült igen rangos, talán vezéri sírban többek között szablya, nyílcsúcsok, veretes öv, 30–40 ezüst pénz (a megmaradtak Berengár rex és imperátor 888–924 közötti veretei, valamint Berengár imperátor és X. János pápa /914–928/ érmeje), lócsontok, kengyel pár, zabla volt.

Ismeretlen a rendeltetése a 14 db vésett, ezüst levél alakú díszítménynek. A vezér ruháját ugyanolyan kerek pitykék díszítették, mint a zempléni sírban nyugvó társát.⁹⁶ A nagyszámú veret között minden bizonnyal lószerszámdíszek is voltak. A 10 db nagyméretű (4,4 x 2,6 cm), hármás cseppalakú díszített veretről már *Fettich N.* felvetette, hogy kantárdíszek lehettek.⁹⁷ Éppen méreteik miatt azonban magam inkább a far- vagy szügyelődíszekre helyezném azokat. A 14 db, 2,4 cm széles kisebb veretet – szakonyi és budapest–farkasréti analógiák alapján – *Dienes I.* ugyancsak a szügyelőre vagy a farhámra valónak gondolja. Vélekedését megerősíti, hogy minden bizonnyal hasonló szerepük lehetett a pontos formai analógiaként is szolgáló farkasréti vereteknek is.⁹⁸ Elképzelhető, hogy a nagyszámú érmék egy része is a lószerszámot ékesítette.

5. *Bodrogszerdahely–Bálványhegy*. A 9 síros temetőtöredék első két sírját 1937-ben tárta fel *J. Neustupny*. Sajnos a leletet közöletlensége, az ásátás nem kielégítő színvonala miatt azok értelmezése rendkívül nehéz.⁹⁹ A rozettás lószerszámú női és a rangos férfisír között az utóbbiból kerülhetek elő az aranyozott ezüst, részben függeszűzfüllel ellátott övveretek, és a készenléti íjtartó tegez veretei. Lószerszámahoz tartozhattak a különböző méretű, palmattás szügyelődíszek, valamint – kantárdíszként – a gyöngykeretes, szív alakú veretek.¹⁰⁰ Utóbbiaknál főként azért gondolhatunk ilyenfajta szerepre, mert csak egyféle változatuk került elő, szemben a szélesebb és keskenyebb formában is szereplő övveretekkel.

6. *Budapest–Farkasrét*. A töredékesen múzeumba került, veretes tarsolyt is tartalmazó leletegyüttes lószerszámzatát *Dienes I.* dolgozta fel.¹⁰¹ A kantár pofaszíjaira illő keskenyebb veretekből 8 db, az áttört és sima változatban is szereplő szügyelő vagy farhám díszekből 10 db, a csörgős, levél alakú öntött csüngők közül 7 db van meg. A kopott, hasz-

93 *Fettich N.*, 1937. 72., XXXII. t. 4.

94 *Költő L.*, 1990. 85–101.

95 *Kiss Á.–Bartha A.*, 1970. 219–260. XXV. t. 23–39.

96 *Fettich N.*, 1937. 67–72.

97 *Uo.* 72., XXXIII. t. 1–10. *Formai, díszítésbeli párhuzamaikat a női lószerszámdíszek feldolgozása során, a II/25. sírnál már számba vettük, l. 82–89. jegyzet.*

98 *Dienes I.*, 1973. 210. Ugyanilyen veretek ismeretesek a kenézli 16. sírból: *Jósa A.*, 1914. 325., 35. kép, Naszvadról szórványként: *Szöke B.*, 1941. 215–218., I. t. 6–8.

99 *Erdélyi I.*, 1961–62. 17–30., I. t.; *Révész L.*, 1984–85. 623–624.

100 Pontos párhuzamaik a karosi II/61. sírből (övveretekként), valamint a geszterédi sírből ismertek: *Kiss L.*, 1938. VIII. t. 1–15.

101 *Dienes I.*, 1973. 190–211.

nált veretegyüttes korát a X. sz. elejére helyezi. Szakonyi tapasztalatai alapján úgy véli, a „keskeny veretek sűrűn borítják be a pofaszíjakat, a homlok- és orrszív összekötő ágát s az orrszív egy részét”¹⁰²

7. *Dunavecse–Fehéregyháza*. Feltehetőleg kantárrózsaként szolgáló veret a temető egyik sírjából. A kissé zavaros ismertetésből több részlet nem derül ki.¹⁰³

8. *Gégyény–Monokdomb*. Mezőgazdasági munkák során egy ezüst csészébe rejtett 3 db szív alakú lemezes sügyelődísz és 7 db kerek, karéjos kantárrózsa került elő. Sírokat a hitelesítő ásatás nem talált.¹⁰⁴

9. *Geszteréd–Kecskelátó dűlő*. A csak igen töredékesen megmentett vezéri sír leleteinek egyes darabjairól már korábban feltételezte *László Gy.*, hogy az elhunyt lovának sügyelődíjét vagy farhámját díszítették. Erre utal, hogy a gyöngyözött keretű, palmettás veretek szegecseinek hossza (4,0 mm) meghaladja az övveretek szegecshosszát. Feltevéseivel annak ellenére is egyetérthetünk, hogy e veretsorozat széles és keskeny változatokat egyaránt tartalmaz, tehát formailag nem választhatók el az övdíszítményektől.¹⁰⁵ Pontos analógiáik Bodrogszerdahelyről és a karosi II/61. sírből (itt övveretként) ismertek. Elképzelhető, hogy a két levéldíszes kisszívjég ugyancsak a lószerszámdíszek közé tartozott.¹⁰⁶

10. *Gyulafehérvár*. A 11. századi templom építésekor szétrombolt lovastemetkezés maradványai közül öntött sügyelődísz került elő.¹⁰⁷

11. *Izsák–Balázspuszta*. A találók által feldúlt sír vereteinek egy részét az ásató lószerszámdíszeknek véli.¹⁰⁸ Az elhunyt rangjára tarsolylemeze és csontdíszes nyerge is utal.

12. *Kétpó*. A töredékesen és több részletben múzeumba került leletek (öntött aranyozott ezüst, valamint préselt arany övveretek, tarsoly függesztőszíjának veretei, szablya, tegez szíjelosztó karikája, ezüst csésze, ezüst nyeregveretek) rangos férfi sírjára utalnak.¹⁰⁹ Lószerszámtát préselt ezüst sügyelőveretek is ékesítették. Az övdísznek tartott veretek egy része sügyelő- vagy kantárdísz is lehetett.

13. *Kiskeszti*. A X–XI. századi temető leletei között lószerszámdíszként meghatározott, övveret alakú vereteket között az ásató. Az ezeket tartalmazó sírt még nem tette közzé, így e díszítmények pontos elhelyezéséről többet nem tudunk.¹¹⁰

14. *Kiskunfélegyháza–Izsáki úti iskola*. Homokhordás közben talált sírből aranyozott ezüst palmettás övvereteket, kengyelpárt, zablát, nyeregtöredéket és nyílhegyeket mentettek meg. A leletek között szív- és mandula alakú, valamint kúpos kantárszív veretek is voltak.¹¹¹

15. *Kolozsvár–Zápolya u.* A temető egyik sírjából levél alakú, öntött, palmettadíszes, csörgős sügyelőveret került elő.¹¹²

102 Uo. 210.

103 *Kada E.*, 1912. d. ábra, 327–329.

104 *Jósa A.*, 1904. 175–176; *Dienes I.*, 1961. 183–184.

105 *Kiss L.*, 1938. 3–26., VIII. t. 1–15; *László Gy.*, 1943. 31., 85. j.

106 *Kiss L.*, 1938. VIII. t. 16–17. Hasonló szerepük lehetett a geszterédihez nagyon hasonló, a karosi I. temető területéről szórványként előkerült szíjvégeknek: *Dókus Gy.*, 1900. 4. kép 4–5.

107 Közöletlen, *Bóna I.*, 1986. 207.

108 *H. Tóth E.*, 1976. 141–184., 20. kép 1–4. Az ásató szerint a sírban az öv- és lószerszámvvereteknek csak megrongált töredékeit tették, erre utalnak a törések, görbületek, repedések.

109 *Selmeczi L.*, 1980. 251–269.

110 *Hanuliak, M.*, 1989. 4. kép 19.

111 Rég. Flüz. Ser. I. No. 22. 1969. 50; A közöletlen leletet *M. Horváth Attila* szívességéből ismerem, segítségét ezúton is szeretném megköszönni.

112 *Bóna I.*, 1986. 194–234., 40. t. 4.

16. *Nagyszentmiklós–Bukovapuszta 3. sír.* A mellékletek között bronz övveretek, 6 db nyílcsúcs, csiholó, hajkarika és fülesgombok voltak. Az ásató szerint a bronz övveret alakú veretek a lószerszámon, a lókoponyán lehettek, mert zöld patinát hagytak rajta.¹¹³

17. *Naszvad–Partok dűllő.* Munkások által feldúlt sírok közül *Szöke B.* szerint azonos temetkezéshez tartoztak a következő tárgyak: veretes öv, csizmaveret alakú díszítmények, átlukasztott ezüst lemezek (talán nyeregdíszek), valamint 16 db közepes és 19 db kisebb kerek, lapos bronz kantárveret. Utóbbiak párhuzamaként már említettük a karosi I/12. és II/49., rozettás lószerszámos sírok kantárvereteit.¹¹⁴

18. *Szakony–TSZ. kavicsbánya, 1. sír.* A közöletlen sírleletnek csak rekonstrukciós rajzát ismerjük. E szerint a kis, levél alakú veretek a pofaszíjakon, a homlok- és orrszízj összekötő ágán, valamint az orrszíjon voltak. A szélesebb, övveret alakú vereteket a szügyelőre szegecselték.¹¹⁵

19. *Zemplén–Szélmalomdomb.* A sírban mellékletei alapján az eddig ismert egyik leg- rangosabb vezér nyugodott. Rangjára aranyozott ezüst veretes öve, aranyveretes szablyája, ezüst csészéje, hajfonatkorongjai, ruhadíszei és ékszerai (arany hajkarikák, nyak, kar és lábperecek, aranyozott ezüst kerek pitykék) mellett pompás lószerszáma is utal.¹¹⁶

Sajnos a zempléni sírból való 157 db lószerszámveret mindegyikének pontos helye sem a szűkszávi sírleírásból, sem a vázlatos sírrajzból nem derül ki. A rendelkezésünkre álló adatokból a következőket állapíthatjuk meg:

A kantár pofaszíjait, a homlokszíjat, orradzót és a köztük lévő átkötőszíjat teljes felületében befedték a hármás cseppmintával díszített, szabálytalan téglalap alakú veretek. Ez egyik, eredeti bőrmaradványon megőrzött veretsor szerint a négy kisebb kantárrózsa a pofaszíjak, valamint az orradzó, ill. a homlokszíz találkozási pontjánál helyezkedett el. E maradvány alapján az egyik kis kantárrózsától induló állszíz felett lévő szíjat is cseppmintás veretekkel ékesítették és karélyos szíjvéggel zárták le. Csak valószínűsíteni tudjuk, hogy a két nagyobb kantárrózsa a homlokszíz és az orrszízj közepén, az azokat összekötő szíz két végpontján ült.

A szügyelőn és a farhámon volt 36 db, alul áttört, két szélén és a csúcán hármás levélcsoportban végződő övveret alakú veret. Ugyaninnen csünghetnek le a levél alakú, palmettás, csörgős öntött szügyelődíszek is. Nem ismerjük azonban a pikkelymintás kisszíjvégek, a palmettás szíjvégtörödédek, valamint a pillangó alakú veret helyét. Ugyanez a helyzet a 9 db kis álcással is.

A kantárrózsák, pikkelyes kisszíjvégek, pillangó alakú veret, valamint a levél alakú szügyelőveretek párhuzamait a fentiekben már áttekintettük. Erről itt csupán annyit jegyezzük meg: A kisméretű kantárrózsák legközelebbi párja a karosi I. temető területéről származó szórvány veret (1. tábla; 12 kép 25). A különbség köztük annyi, hogy a zemplénié esetében a felületet díszítő hármás levélcsoportok csúcukkal fordulnak a középen ülő félgömb felé, a karosin pedig épp fordítva, alapjukkal támaszkodnak ahhoz. Készítjük ugyanabban az ötvösműhelyben dolgozhatott. A két lelőhely közti rokonságot erősítik a pikkelymintás kisszíjvégek és a pillangó alakú veret is. A levél alakú szügyelőveretek legközelebbi párhuzama a kolozsvári és az ismeretlen lelőhelyű veret.¹¹⁷ A szügyelőre illesztett övveret alakú ékítményeket a felületükön látható négyágú

113 *Hampel J.*, 1907. 129–134.

114 *Szöke B.*, 1941. 214–224.

115 *Dienes I.*, 1972. 7. kép; *Dienes I.*, 1973. 210.

116 *Budinský–Krička, V.–Fetich N.*, 1973. 19., 34–39., 80., 20–24. kép

117 Hasonló veretek Ukrajnából való gazdag sorozatát mutatja be *Orlov, R. S.*, 1984. 24–44., ezeket azonban a besenyőkhöz és a torkokhoz köti s a X. század végére–XI. századra keltezi. Egy Preszlávból való szügyelődísz kapcsán áttekintette e kérdéskört *Witjanow, St.*, 1990. 195–204. is. A régészeti leletek és a korabeli ábrázolások alapján e díszítmények származási helyét a Minuszki-medence körmékén, a türk népek körében keresi, s rámutat a nagyszámú ukrainai lelet jelentőségére is.

csillag alakú minta, valamint a csúcson és a két oldalukon lévő hármás levélcsozor a II/50. sír egyik verettípusával, valamint a tiszakécskei övveretekkel rokonítja.¹¹⁸

A fent bemutatott – a karosi három sírral és a két szórványlelettel együtt – összesen 24 lelet közel fele, 10 veretegyüttes a Kárpát-medence ÉK-i részéből került elő, a többi nagyjából egyenletesen oszlik el annak területén. Egyedül Bács-Kiskun megyében mutatható ki kisebb mértékű sűrűsödésük (4 lelőhely). Sajnos a 24 sírnak csak töredéke alkalmas többé-kevésbé részletes vizsgálatra, a többiek közül jó néhányban még a veretek szerepe is kérdéses. A felsoroltak zöme sem régészeti ásatás során látott napvilágot, s még ezek egy része is közöletlen.

A méltóságjelvények közül a veretes öv valamennyi olyan férfisírban felbukkant, amely veretes lószerszámot is tartalmazott. Mellékleteik között már jóval ritkább a tarsolylemez vagy a veretes tarsoly (Bana, Budapest–Farkasrét, Izsák, Karos II/29., Karos II/52. és talán Geszteréd). E jelenség is a tarsolylemezt viselő férfiak közti viszonylag nagy rangbéli különbségekre utal. Még kevesebbnek volt joga veretekkel ékesített kézenléti íjtartó tegez használni (Bodrogszerdahely, Karos II/52., Karos III/11.). Fegyvereik közül jellemző a szablyák viszonylag magas száma (Bana, Benepusza, Kétpó, Geszteréd, Zemplén, Karos II/52., Karos III/11., az utóbbi négy arany vagy aranyozott ezüst veretekkel díszített). Szinte valamennyi sírból előkerültek nyílhegyek, tegezvasalások, és a csontos íj maradványai.

A fenti összevetések azonban az említett hiányosságok miatt csak nagyfokú óvatossággal kezelhetők. Főként akkor, ha figyelembe vesszük, hogy olyan sírok is kimaradtak e csoportból, amelyekben egyéb mellékleteikből gyaníthatóan a korszak legelőkelőbbjei nyugodtak (pl. Tarcal, Rakamaz), de megmentett tárgyaik hajdani felszerelésüknek csak elenyésző töredékét képezik. Ugyanakkor szépszámmal akadhathak olyan, nem ásatások során előkerült más leletegyüttesek is, amelyekben utólag már lehetetlen elkülöníteni az egykor lószerszámdíszként használt vereteket. A fenti összegezésből annyi mégis világosan kiderül, hogy e díszítményeket a férfiak közül csak a legrangosabbak használták, olyanok, akik más rangjelző tárgyaik révén is kiemelkedtek kortársaik sorából. Ránk maradt hagyatékukból egyetlen olyan tárgy sem ismert, amelyet a X. század közepénél vagy második harmadánál későbbre keltezhetnénk. Kantárdíszek a kétélű kardokkal elhantolt harcosok sírjából egyetlen egy esetben kerültek elő.

Még e csekély leletanyag is arra utal, hogy a lószerszámoknak mind a díszítmódja, mind a szerkezete rendkívül változatos lehetett. Figyelemre méltó az a tény is, hogy míg a jóval magasabb számú, nők által használt veretes lószerszámkészlet egyikének sem ismerjük a pontos szerkezetét, a férfisírokban talált leletek közül több olyan is akadt (a három karosin kívül a zempléni és a szakonyi), amely ezirányú vizsgálatra alkalmas. A hagyományos felépítésű (pofaszíjak, homlokszíj, orradzó) kantárokon kívül – ilyen volt a szakonyi, zempléni – orrszíj nélküli (Karos III/11.) és homlokkeresztes szerkezetű (Karos II/29.) egyaránt akadt.¹¹⁹ Nem sok újat tudunk azonban meg a szügyelőről és a fahámról. Az ún. levél alakú szügyelőveretek egy részéről azonban elképzelhető, hogy egykor a kantárt ékesítették.¹²⁰

A gondosan megmunkált veretek mellett a honfoglaló magyarok olykor átfúrt ezüst lemezekkel vagy pénzekkel is díszítették lovuk szerszámzatát. Ilyen lemezekék egyes esetekben rozettás veretek kíséretében (I/12., II/56. sír, kantárdíszként) éppúgy szerepelnek, mint a rangos férfiak öntött ékítményeinek a sorában (III/11. sír, valószínűleg a kengyel 1,2 cm széles függesztőszíjára varrták a lemezeket). Alkalmanként azonban ezek jelen-

118 *Fetich N.*, 1937. 63–64., 82., XXVIII. t.

119 A lószerszámtípusokról és azok egyes elemeinek pontos elnevezéséről legújabban *Szöllösy G.*, 1992. értekezett, sajtó alatt lévő művének használatáért ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni.

120 *Orlov, R. Sz.*, 1984. 24–44.; a karosi sírok közül a veretek fekvése alapján főként a III/11. sír levél alakú díszítményeiről, vagy azok egy részéről képzelhető el ilyesfajta felhasználás.

tették a lószerszám szíjzatának egyetlen ékességét. A karosi II/14., II/36. és a III/8. sírokban e lemezek minden esetben a lócsontok, ill. a kengyelpár és a zabla körmékén feküdtek. Csekély számuk miatt – általában 1–2, ritkábban 5–6 db – sem egykori pontos helyüket nem tudjuk meghatározni, és rangjelző tárgyként sem jöhetnek számításba. A Kárpát-medence honfoglaló sírjaiból való felgyűjtésük lehetőségét erősen korlátozzák azok a leletek, melyek nem pontosan dokumentált régészeti ásatás során kerültek elő, hiszen ilyen lemezeket számtalan esetben használtak ruhadíszként is.¹²¹ Az ismertetett leletek túlnyomó többsége olyan férfiak sírjaiból került elő, akiknek a felszereltsége szabályjuk, veretes övük révén kiemelkedik közrűdű társaik sorából.

Karoson a II. temetőből ismerünk két olyan sírt is, amelyekből a lószerszámra varrott átfűrt ezüst pénzek láttak napvilágot. A II/7. sírban íjas, tegezes harcos nyugodott, a négy arab dirhem a lócsontok között feküdt. A sír feltehetőleg korabeli rablásnak esett áldozatul, a bolygatás a felsőtestet érintette. A II/15. sírban nyugvó serdülő lányka egyetlen mellékletét melléje helyezte, felszerszámozott lova képezte (27–28. kép). Kantárjára, szügyelődjére, és farmatringjára 20 db pénzt varrtak, valamennyi Berengár imperátor (915–924) páviai verete. Mindössze egyetlen, átfuratlan érme – Berengár rex (888–915) – nem tartozott a lószerszámhoz, ezt az emberi koponya jobb oldalánál találtuk.¹²² Lószerszámra varrott nagyobb mennyiségű érmék, ha nem is túl gyakran, de a Kárpát-medence más X. századi sírjaiban is előfordulnak.¹²³ Az idézett leletegyüttesekben előkelő férfiak nyugodtak, mellékleteik és társadalmi besorolásuk nagyjából azonos azokkal a társaikkal, akik ezüst lemezekkel díszítették lovuk kantárját. Sorukból egyedül a benepusztai lelet emelkedik ki, ebben azonban, mint láttuk, öntött lószerszámveretek is voltak.

A karosi II/7. sír külön érdekessége, hogy itt találtunk először viszonylag nagyobb számú arab dirhemet lószerszámdíszként felhasználva. Egészen egyedi a II/15. sír, ugyanis női sírban korábban még csak ezt megközelítő mennyiségű érme sem került elő, főként nem lószerszámdíszként. Ennek ismeretében mindenképpen indokoltnak tűnik az a felvetés, mely szerint e sír ugyanabba a kategóriába sorolható, mint azok, amelyekben rozettás vereteket találtunk, s a nagyszámú érme voltaképpen a rozettás díszítményeket helyettesíthette.

121 A teljesség igénye nélkül néhány ezüst lemezes kantár: Az algyői 37., 52., és 92. férfi sírokban téglalap alakú kantár, ill. kerek és ovális nyeregtagaró díszek: *Kürti B.*, 1978–79. 341; Fonyód–Magyar B. Ált. Iskola udvarán lelt sírban ezüst lemezekből kivágott csikok voltak a lószerszámon: *Rég. Füz. Ser. I. No. 42.* 1991. 53., Gádoros 3. és 4. sírban szintén ezüst lemezek, utóbbiban levél alakú csüngővel: *Fettich N.*, 1937. 102–104; *Bálint Cs.*, 1974. 41., 26. kép; Kunágota 2. sír: A lókoponyán 5 db arany lemez feküdt: *Móra F.*, 1926. 123–135; Mindszent–Koszorús dűlő 2. sír: Az emberi koponya mellett kengyelpár és oldalpalcás zabla kíséretében 21 db átfűrt téglalap alakú lemezt találtak: *Csallány G.*, 1941. 182–192; Naszvad–Partok dűlő 2. sír: A lócsontok mellett 14 db szív alakú és 2 db kerek átfűrt ezüst lemezt tártak fel: *Szöke B.*, 1941. 214–224., IV. t. 6–10. 15–29., Szeged–Jánosszállás 5. sír: A lókoponyán szív alakú, átfűrt, ezüst lemezekből kivágott díszek feküdtek: *Dienes I.*, 1959. 153–155; Szolnok–Strázsahalom: A tarsolylemez, övveretek, dirhem kíséretében szőrványként előkerült szív alakú átfűrt ezüst lemezeket a fentiek ismeretében lószerszámdíszeknek tarthatjuk: *Fettich N.*, 1937. LXIV. t.; Tarnaörs–Rajnapart 6. sír: Fiatal fiú lovas sírjából (kengyelek, zabla, nyereg fa része, ruhadíszítő arany szalagok) 28 db három-, négy- és ötszögű ezüst lemez, valamint két levél alakú lemezes csüngő (egyikük közepén aranyozott bemélyedés) került elő, valamennyi a lócsontok mellett. Közöletlen, *Szabó J. Gy.* ásatása. A fent ismertetett leletek – a gádorosi 4. sír kivételével – valamennyien férfisírokból származnak.

122 *Révész L.*, 1989. 35–36.

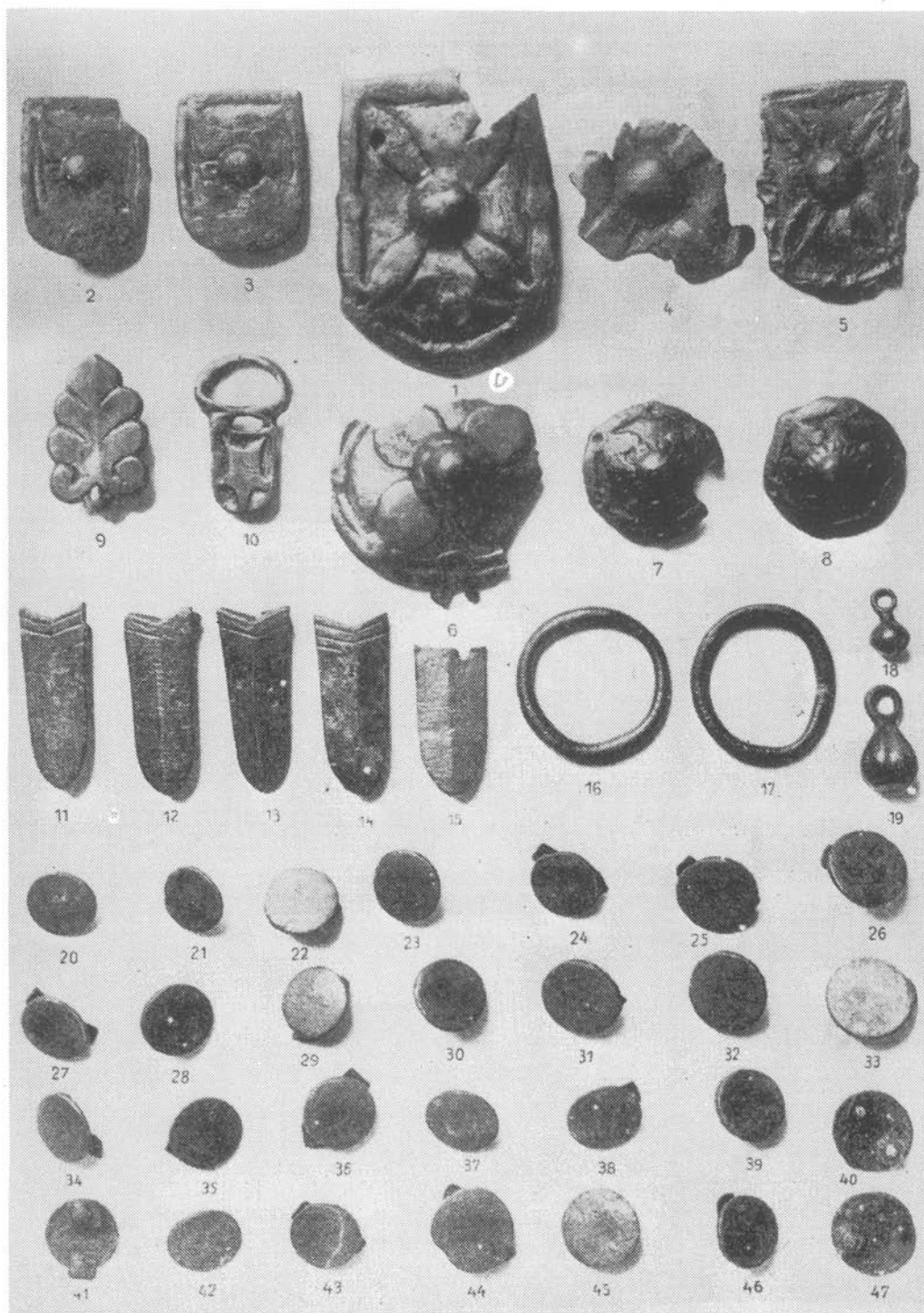
123 Bátorkeszi–Papaajtó 5. sír: A lókoponya mellett 8 db érme feküdt, Berengár rex (888–915), Provence-i Hugó (926–931), P. Hugó–II. Lothár (931–945) és II. Lothár (945–950) veretei. A sírban tegezes harcos feküdt; Ladánybene–Benepuszt: Mint már említettük, a gazdag vezéri sírból állítólag 30–40 érme került elő, a 12 megmaradt pénz záró érméje Berengár imperátor és X. János pápa (915–924) verete. A pénzek egy része a lószerszámon is lehetett: *Fettich N.*, 1937. 68; Kenézlő I. 11. sír: A veretes övvel, tegezzel, íjjal eltemetett harcos lovának csontjai és lószerszáma mellől 17 db ezüst érme ismeretes, a záró veret P. Hugó–II. Lothár (931–945) pénze: *Jósa A.*, 1914. 315–318; Kiskunfélegyháza–Radnóti u.: A tarsolylemez, íjas, tegezes, baltás harcos sírjában 39 érmét találtak, zömük (29 db) kétségkívül lószerszámmal tartozott, egy kisméretű kantárhozsával együtt. A lelet záró érméje: Burundi Rudolf (922–926) verete: *H. Tóth E.*, 1974. 122–126; A X. századi magyar sírokból előkerült érmékről összefoglalóan *Kovács L.*, 1989.

- Bakay K.*,
1989. Feltárul a múlt? Bp.
- Banner*
1943. Honfoglalás kori sír Mezőmegyeren. Dolg. 19.
- Bálint Cs.*,
1971. X. századi temető a szabadkigyósi-pálligeti táblában. BMMK 1.
- Bálint Cs.*,
1991. Südungarn im 10. Jahrhundert. Studia Arch. 11. Bp.
- Belenizki, A. M.*
1980. Mittelasien. Kunst der Sogden. Leipzig
- Bella L.*,
1895. Újabb csornai leletekről. Arch. Ért. 15.
- Blifeld, D. J.*
1977. Dravnoruski pamiatki Sestovici. Kijev
- Bóna I.*,
1986. Dáciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben. In: Erdély története I. Szerk.: *Makkay L.–Mócsy A.* Bp.
- Börzsönyi A.*,
1912. Gyömörei sírlelet a honfoglalási korból. Arch. Ért. 32.
- Budínský–Krička, V.–Fettich N.*,
1973. Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. Arch. Slov. Fontes 2.
- Csallány G.*,
1905. Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban. Arch. Ért. 25.
1941. Honfoglalás kori leletek Szentes környékéről. Fol. Arch. 3–4.
- Dienes I.*,
1956. A bordányi honfoglaló magyar asszony lószerszáma. MFMÉ
1959. Perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? Arch. Ért. 86.
1961. A honfoglaló magyarok. In: A kisvárdai vár története. Szerk.: *Éri I.*, Kisvárdá
1964. Honfoglalás kori tarsolyainkról. Fol. Arch. 16.
1972. A honfoglaló magyarok. Bp.
1973. Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest–Farkasrétről. Fol. Arch. 24.
1978. Opponensi vélemény Bálint Cs. Délmagyarország a X. században c. kandidátusi értekezéséről. Arch. Ért. 105.
- Dókus Gy.*,
1900. Árpád-kori sírleletek Zemplén vármegyében. Arch. Ért. 20.
- Efimenkó, P. P.–Tretjakov, P. N.*
1948. Drevnerusskie naselenija na Donu. MIA 8.
- Erdélyi I.*,
1977. Az ősmagyarság régészeti emlékei Kelet-Európában. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk.: *Bartha A.–Czeplédy K.–Róna-Tas A.*, Bp.
- Éri I.–Kelemen M.–Németh P.–Torma I.*,
1969. Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Bp.

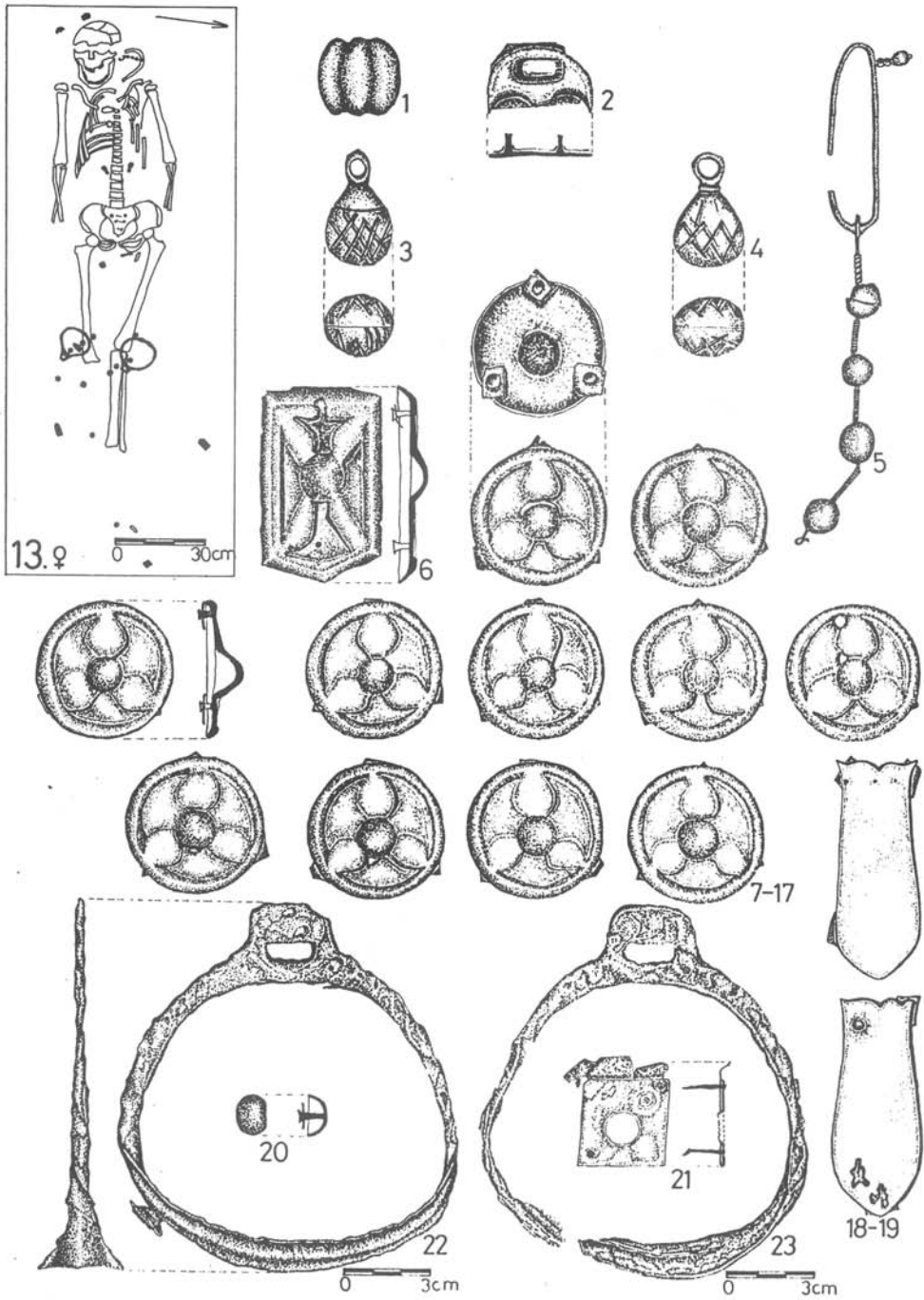
- Fettich N.*,
 1931. Adatok a honfoglalás kor archaeológiájához. Arch. Ért. 45.
 1937. A honfoglaló magyarság fémművessége. Arch. Hung. 21.
- Fodor I.*,
 1985. Honfoglalás kori temető Sándorfalván (Előzetes jelentés). Acta Ant. et Arch. Suppl. 5. Szeged
- Hampel J.*,
 1900. A honfoglalás kor hazai emlékei. In: A magyar honfoglalás kútfeői. Szerk.: Gy. Pauler–S. Szilágyi. Bp.
 1902. Régiségek a honfoglalás korából. Arch. Ért. 22.
 1905. Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I–III. Braunschweig
 1907. Újabb tanulmányok a honfoglalás kor emlékeiről. Bp.
- Hanuliák, M.*
 1989. Sledované aspekty v archeologickom materialu na podklade pohrebisk z Malých Kosih a Bucan. AH 14.
- Hídvéghi S.*,
 1912. Sírleletek a honfoglalás korából. Arch. Ért. 32.
- Jósa A.*,
 1895. A tarczali sírletről. Arch. Ért. 15.
 1897. A mándoki honfoglalás kori leletről. Arch. Ért. 17.
 1904. Honfoglalás kori leletről Gégényben. Arch. Ért. 24.
 1914. Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban. Arch. Ért. 34.
- Kada E.*,
 1912. Keckskemét vidékéről való leletek. Arch. Ért. 32.
- Karger, M. K.*
 1958. Drevnij Kiev I–II. Moskva–Leningrád
- Kiss A.*,
 1985. Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. Die Bayern und ihre Nachbarn. Österreichisches Akademie der Wissenschaften. Wien,
- Kiss L.*,
 1933–34. Honfoglalás kori leletek a Jósa Múzeumban. Dolg. 9–10.
 1938. A geszterédi honfoglalás kori sírlelet. Arch. Hung. 24.
- Kiss Á.–Bartha A.*,
 1970. Graves from the Age of the Hungarian Conquest at Bana. Acta Arch. Hung. 22.
- Kovács L.*,
 1989. Münzen aus der ungarischen landnahmezeit. Fontes Arch. Hung. Bp.
- Költő L.*,
 1990. Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről. Balatonszemes
- Kürti B.*,
 1978–79. Honfoglalás kori magyar temető Szeged–Algyőn. MFMÉ
 1983. Honfoglalás, megtelepedés, államalapítás. In: Szeged története I. Szerk.: Kristó Gy., Szeged
- Lakner A.*,
 1889. A csornai leletekről. Arch. Ért. 9.

- László Gy.*,
 1942. Adatok az avarság néprajzához III. A bodrogszerdahely-malomhomoki lelet. (Beiträge zur Volkskunde der Awaren III. Der Fund von Bodrogszerdahely-Malomhomok.) Arch. Ért. (1942.)
 1943. A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Arch. Hung. 27.
 1944. A honfoglaló magyar nép élete. Bp.
- Marschak, B. I.*
 1986. Silberschätze des Orientes. Leipzig
- Mazitov, N. A.*,
 1981. Kurgani južnogo Urala VIII–XII. vv. Moskva
- Mesterházy K.*,
 1980. Nemzeti szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Bp.
 1989–90. A Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. Agria 25–26.
- Móra F.*,
 1926. Lovassírok Kunágotán. Dolg. 2.
- Nagy G.*,
 1906. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útja. Arch. Ért. 26.
- Németh P.*,
 1970. Békéscsaba földjének múltja az őskortól a magyar középkorig. In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk.: *Kristó Gy.–Székely L.*, Békéscsaba,
- Orlov, R. S.*,
 1984. Pivnicopričornomorskij centr hudožnoi metaloobrabotki u 10–11. st. Arheologija 47.
- Pataky V.*,
 1939. A hevesi honfoglalás kori magyar sírlelet. Fol. Arch. 1–2.
- Pletneva, S. A.*
 1978. Die Chasaren. Leipzig
 1981. Saltovo-majakskaja kultura. In: Stepi Evrazii v epohu srednevekov'ja. Szerk.: *S. A. Pletneva*, Moskva
- Pósta B.*,
 1896. A történelmi magyar pogánykori leletek. ArchÉrt. 16.
 1905. Régészeti tanulmányok az orosz földön. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. III. Bp.–Leipzig
- Rég. Tan. II.*
 1962. *Fehér G.–Éry K.–Kralovánszky A.*: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. RégTan II.
- Reizner J.*,
 1903. A szeged-domaszéki magyar pogány kori sírleletekről. Arch. Ért. 23.
- Rejholcova, M.*,
 1974. Pohrebiško z 10–12. storočja v Novych Zámkoch. SIA. 22.
- Révész L.*,
 1984–85. Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? MFMÉ 1984–85. (1991.)
 1989. Előzetes jelentés a karosi honfoglalás kori temető ásatásáról (1986–1987). Arch. Ért. 114.

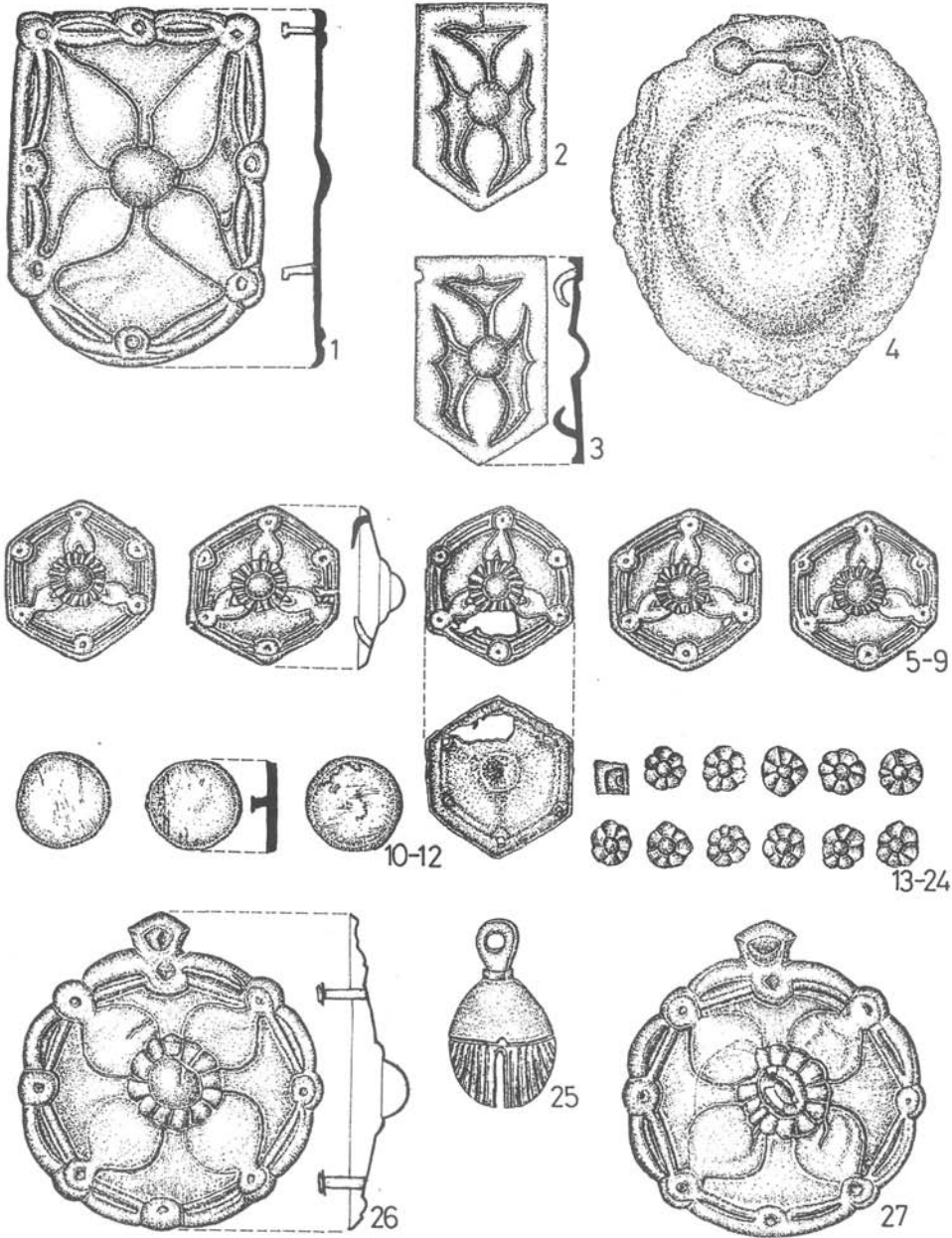
- 1989–90. Honfoglalás kori veretes tarsolyok Karosról. *Agria* 25–26.
- Rusu, M.–Dörner, E.*
1962. *Sapatura de salvare de la Siclau*. MCA 8.
- Selmeczi L.*,
1980. Der landnahmezeitliche Fund von Kétpó. *Acta Arch. Hung.* 32.
- Szabó J. Gy.*,
1978–79. Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. EMÉ 16–17.
- Szalontai Cs.*,
1992. Megjegyzések az Alföld 9. századi történetéhez II. (Szarvas-Kákapuszta késő avar temetője). JAMÉ 30–32.
- Szöke B.*,
1941. Honfoglalás kori magyar sírok Naszvadon. *Fol. Arch.* 3–4.
1954. Adatok a Kisalföld IX. és X. századi történetéhez. *Arch. Ért.* 81.
1962. A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. *Rég. Tan.* 1. Bp.
- Szöllősy G.*,
1992. Javaslatok a lószerszámok és részeik egységes névhasználatára. HOMÉ 41. (sajtó alatt)
- Tocik, A.*
1968. Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. *A Sl. Cat.* 3.
1971. Flachengräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei. *SIA.* 19.
- H. Tóth E.*,
1974. Honfoglalás kori sír Kiskunfélegyházán. *Arch. Ért.* 101.
1976. Az izsák-balázspusztai honfoglalás kori lovassír. *Cumánia* 4.
- Tömörkény I.*,
1904. Oroszlamosi leletekről és ásatás a Körös-éri iskolánál. *Arch. Ért.* 24.
- K. Végh K.*,
1970. Honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban. HOMÉ 9.
- Witljanow, St.*
1990. Ein vergoldetes Silbermedaillon aus Preslaw. *Acta Arch. Hung.* 42.
- Wosinsky M.*,
1896. Tolna vármegye története az őskortól a magyar honfoglalásig. I–II. Bp.

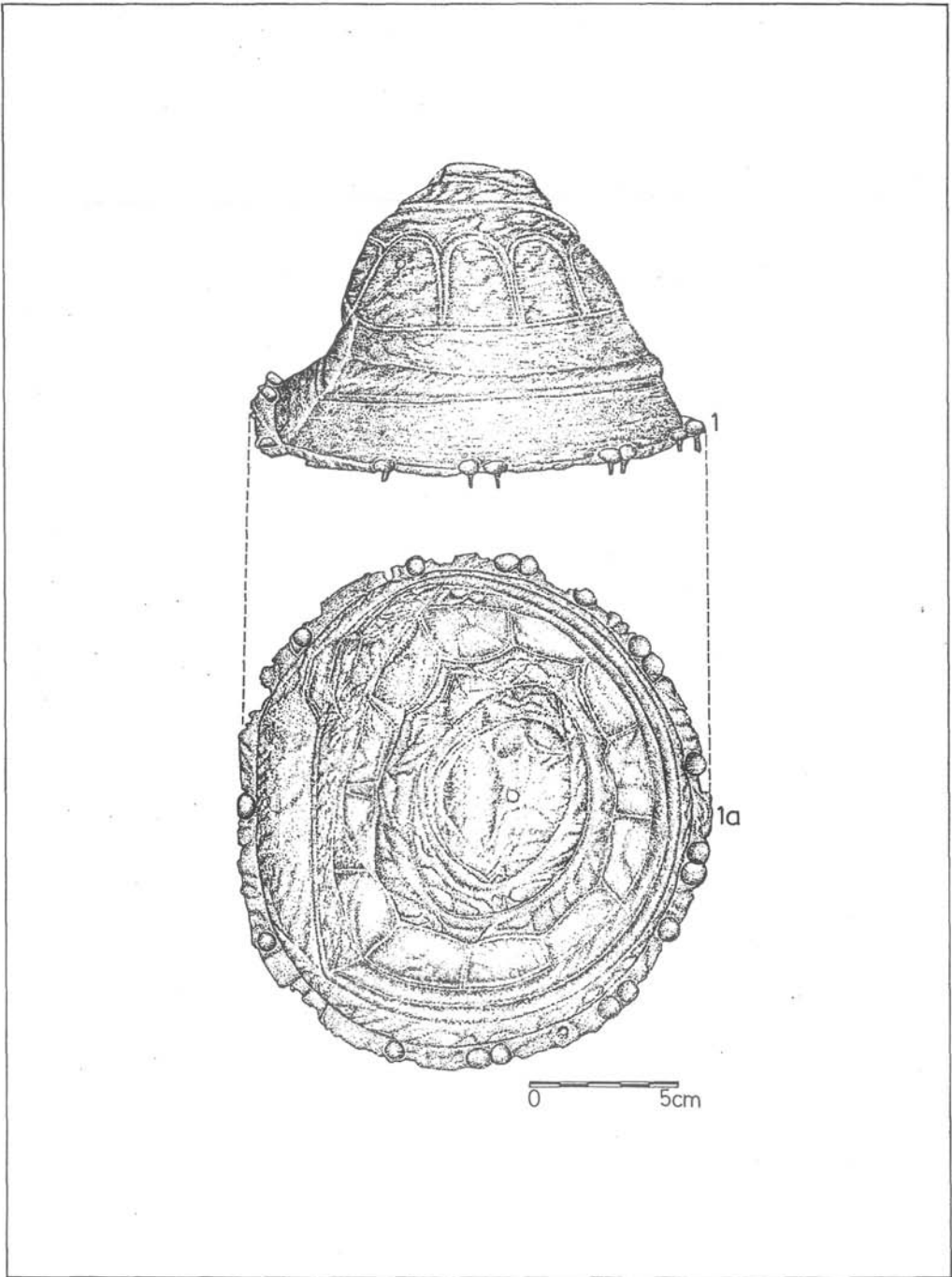
1. kép. Az I/12. sír rozettás lószerszámdíszei (Fettich N. után)

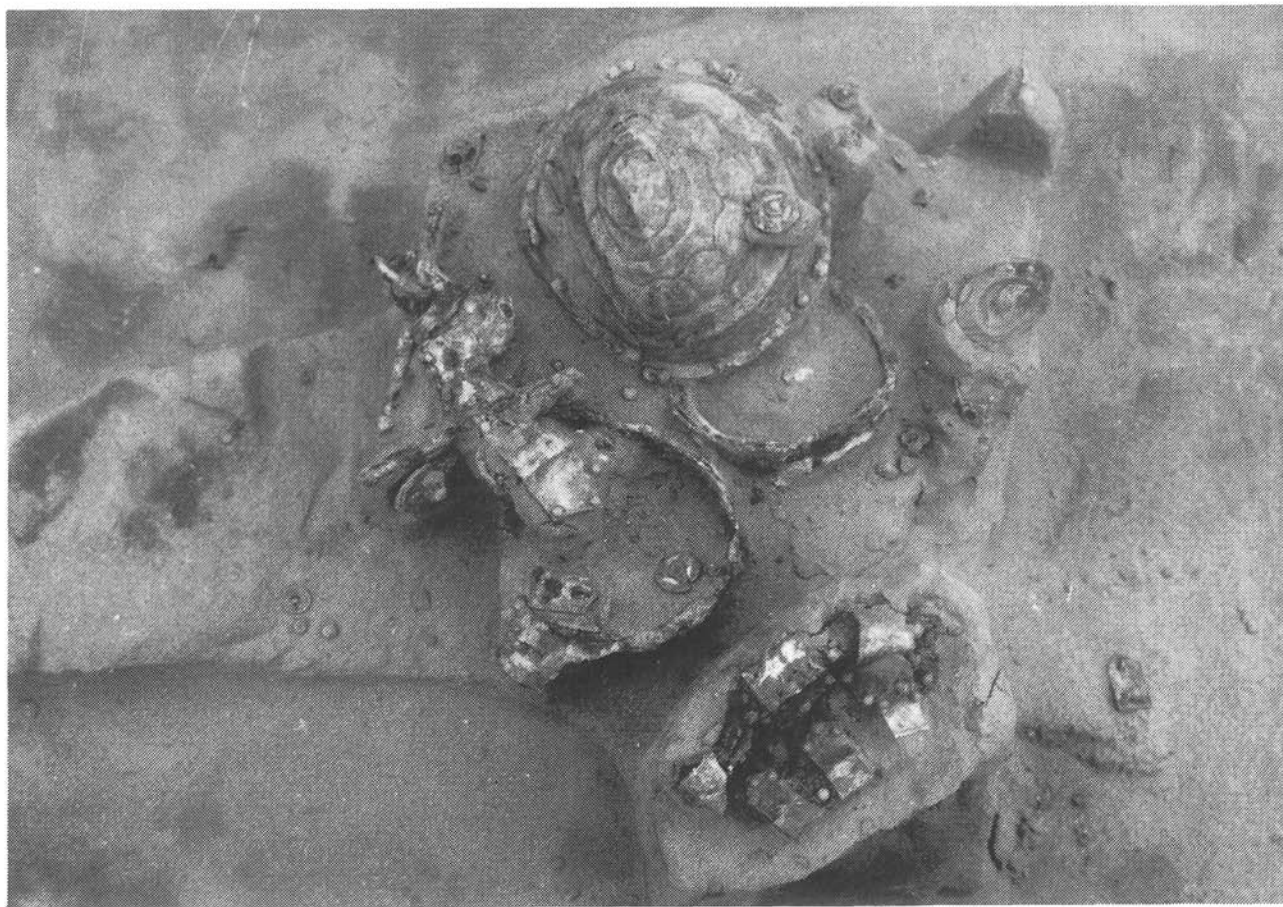
2. kép. A III/13. sír rozettás lószerszámdíszei

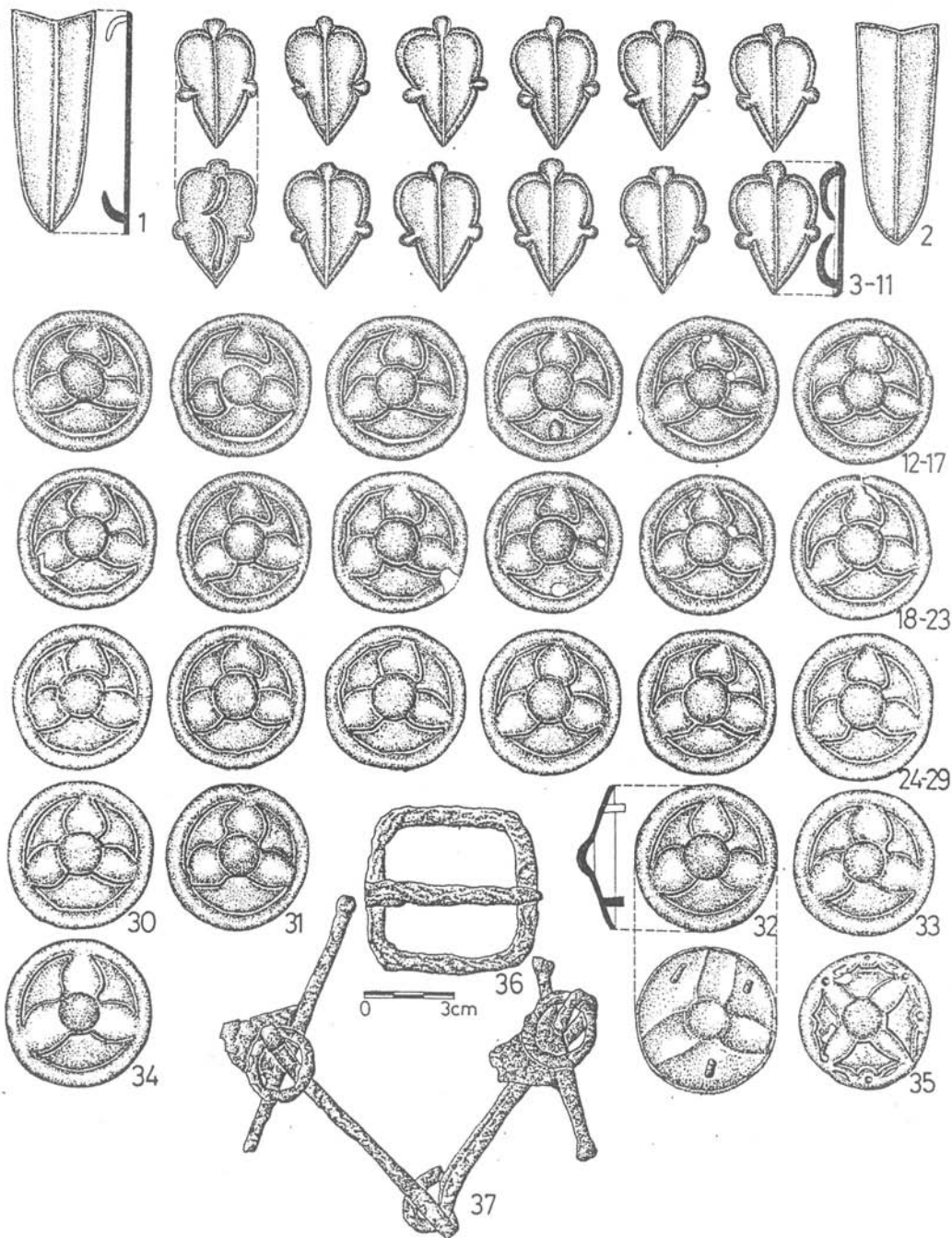
3. kép. A III/49. sír rozettás lószerszámveretei

4. kép. A III/49. sírban talált kúp alakú lószerszámdísz

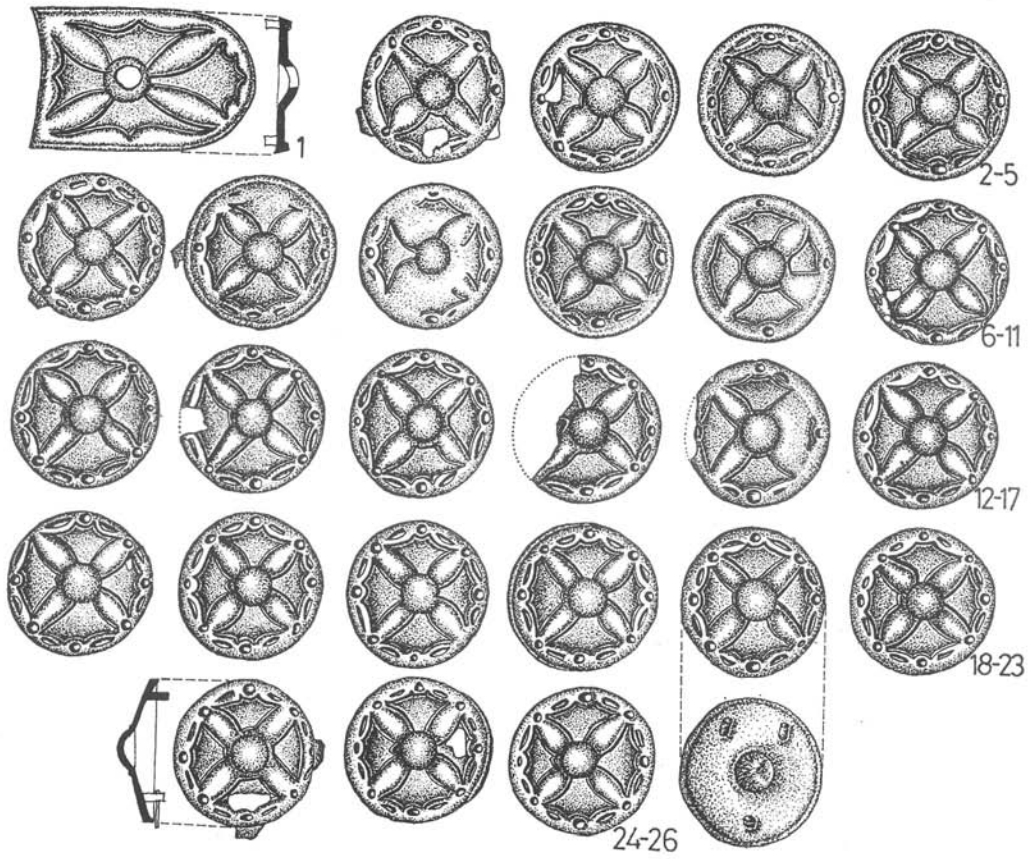
5. kép. A III/49. sír feltárás közben

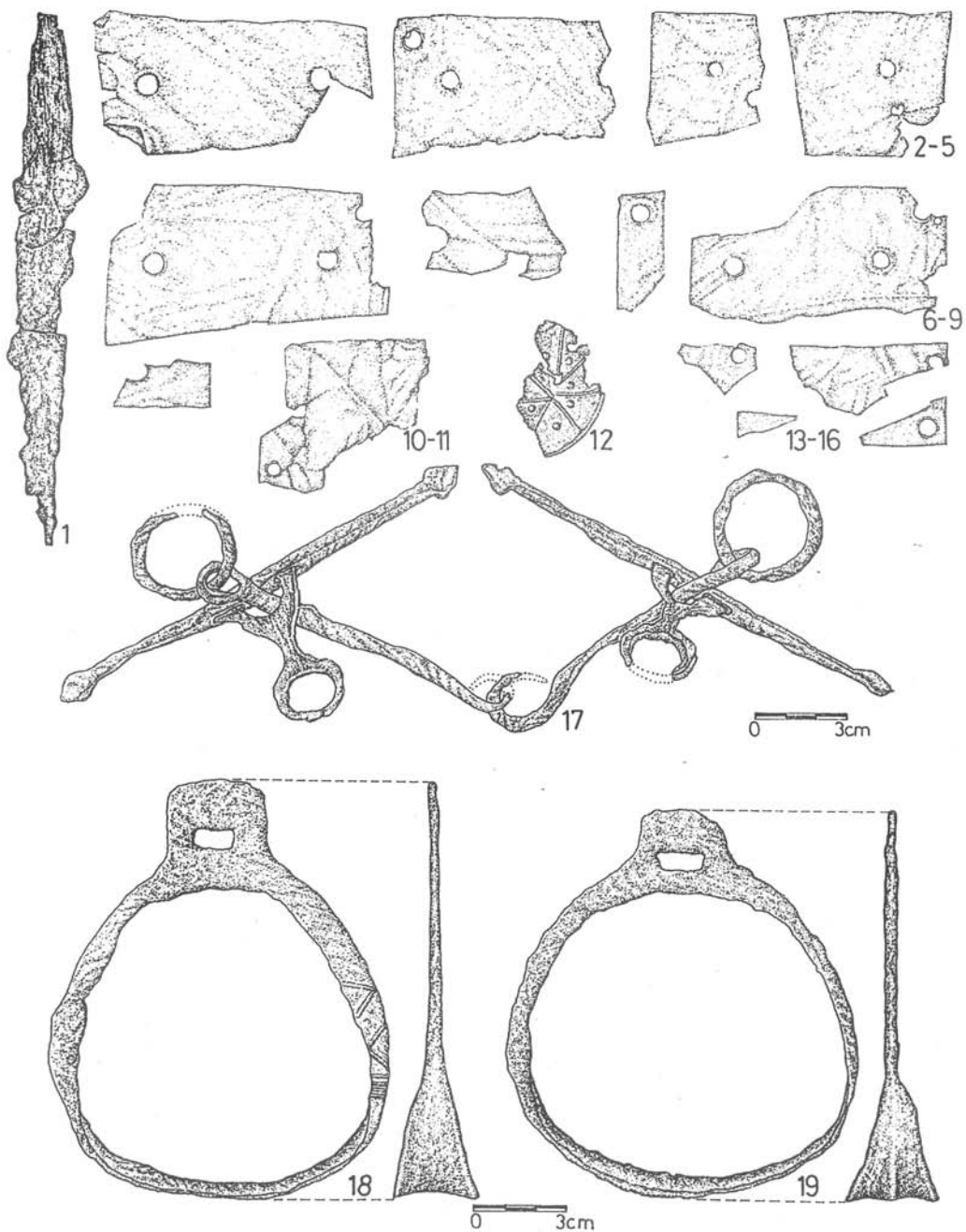
6. kép. A III/53. sír rozettás lószerszámdíszei

7. kép. A III/53. sír lószerszámdíszei a feltárás közben

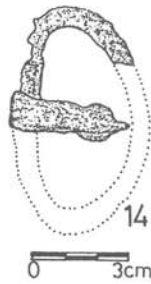
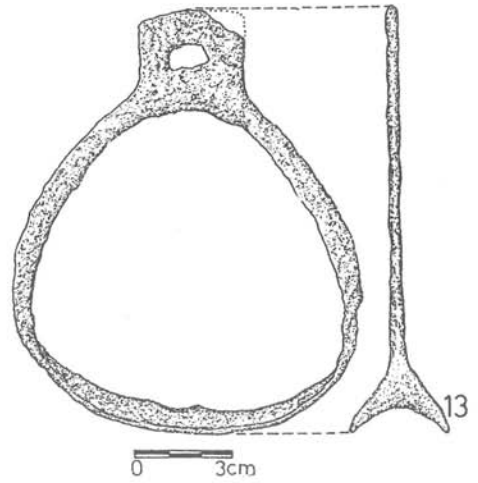
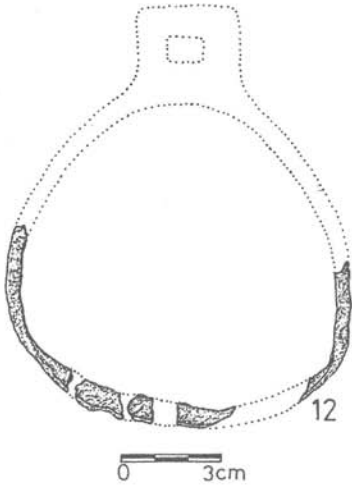
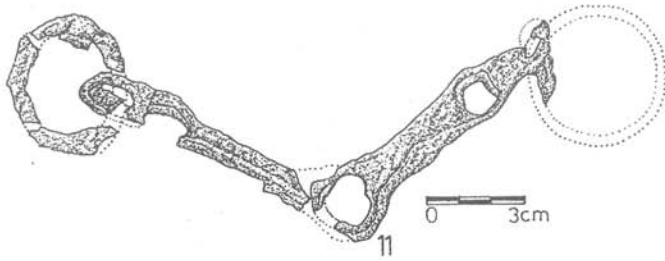
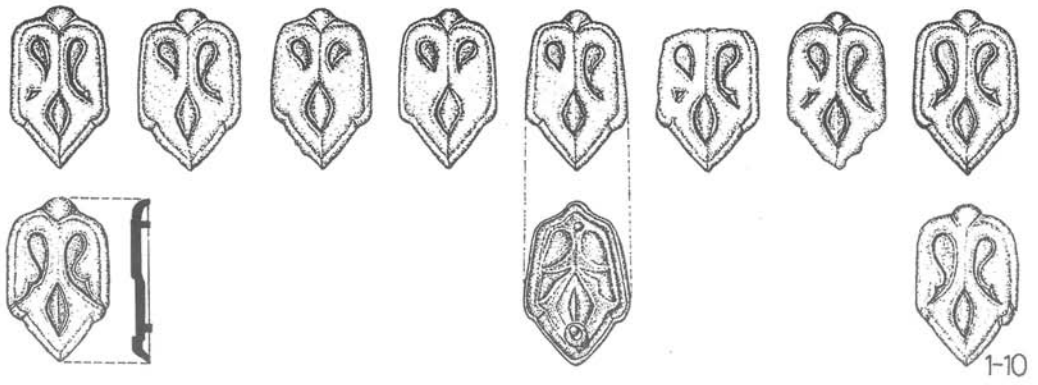
8. kép. A III/56. sír rozettás lőszerszámveretei

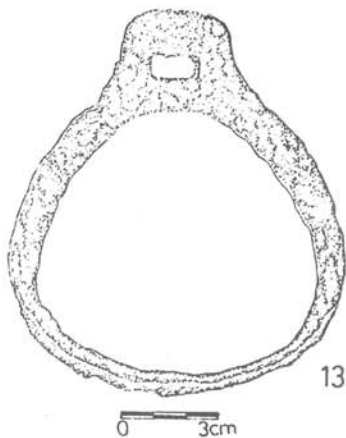
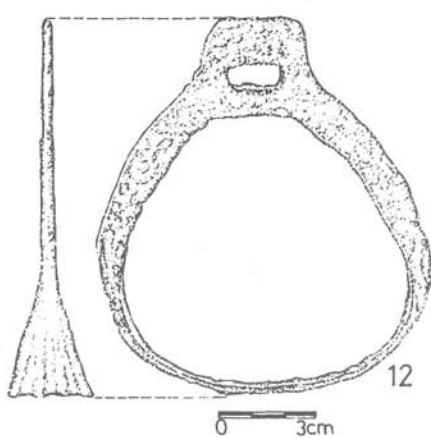
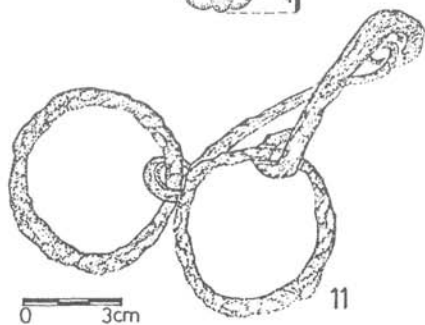
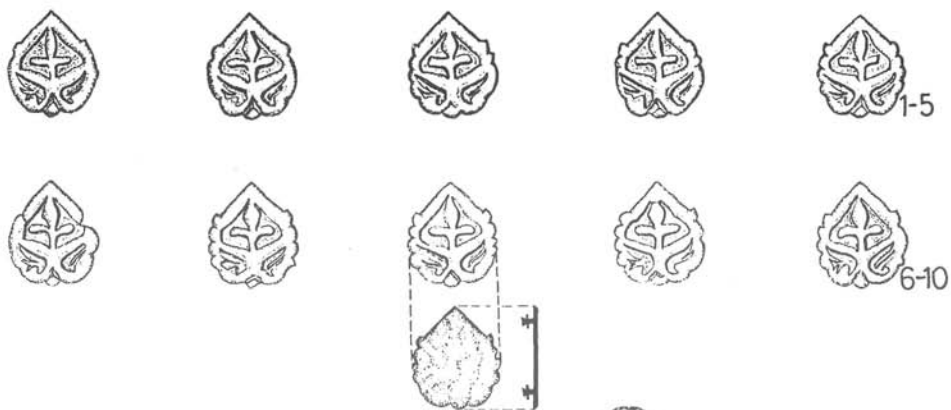
9. kép. Ezüst lemezek a III/56. sír kantárjáról

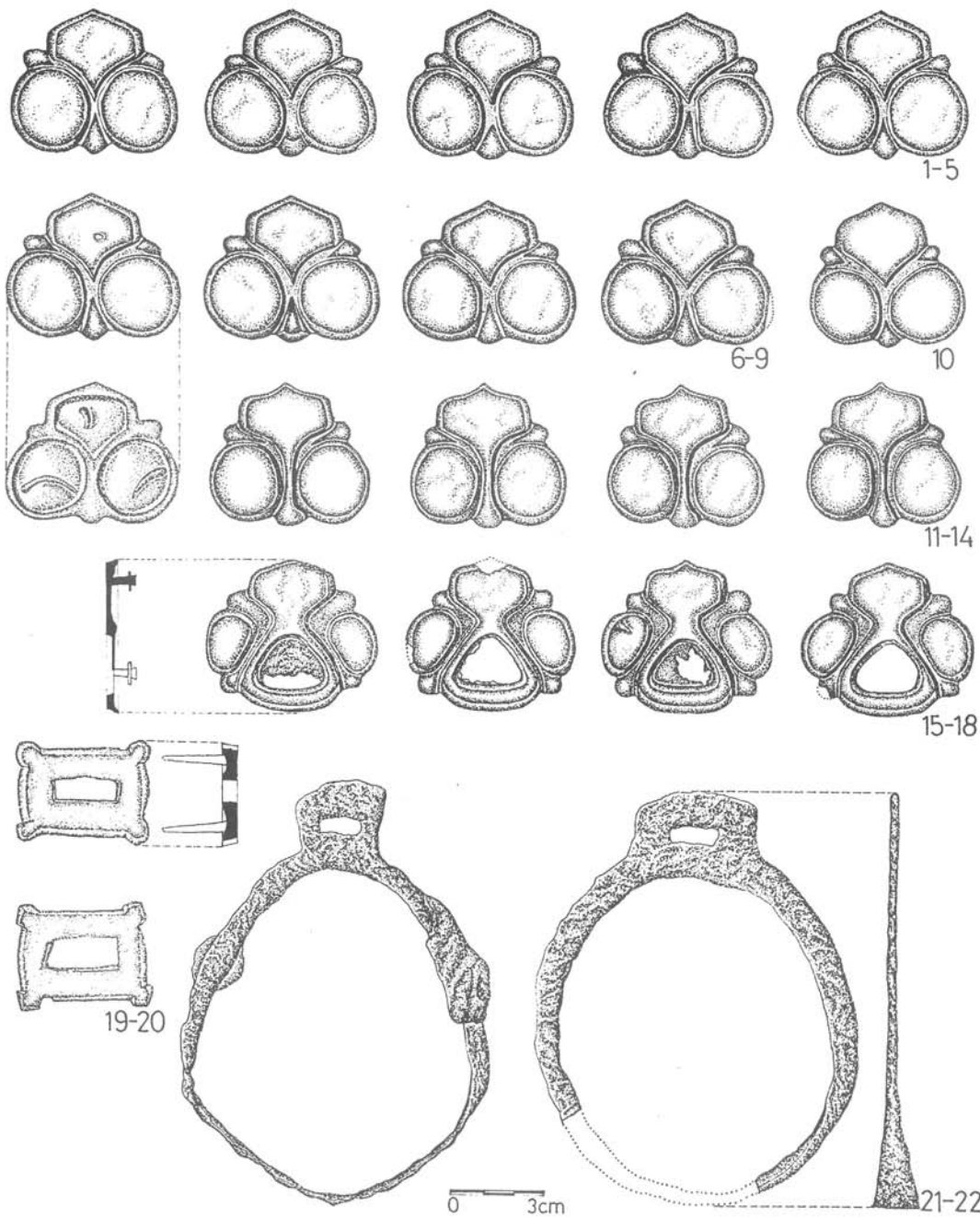
10. kép. A III/56. sír feltárás közben

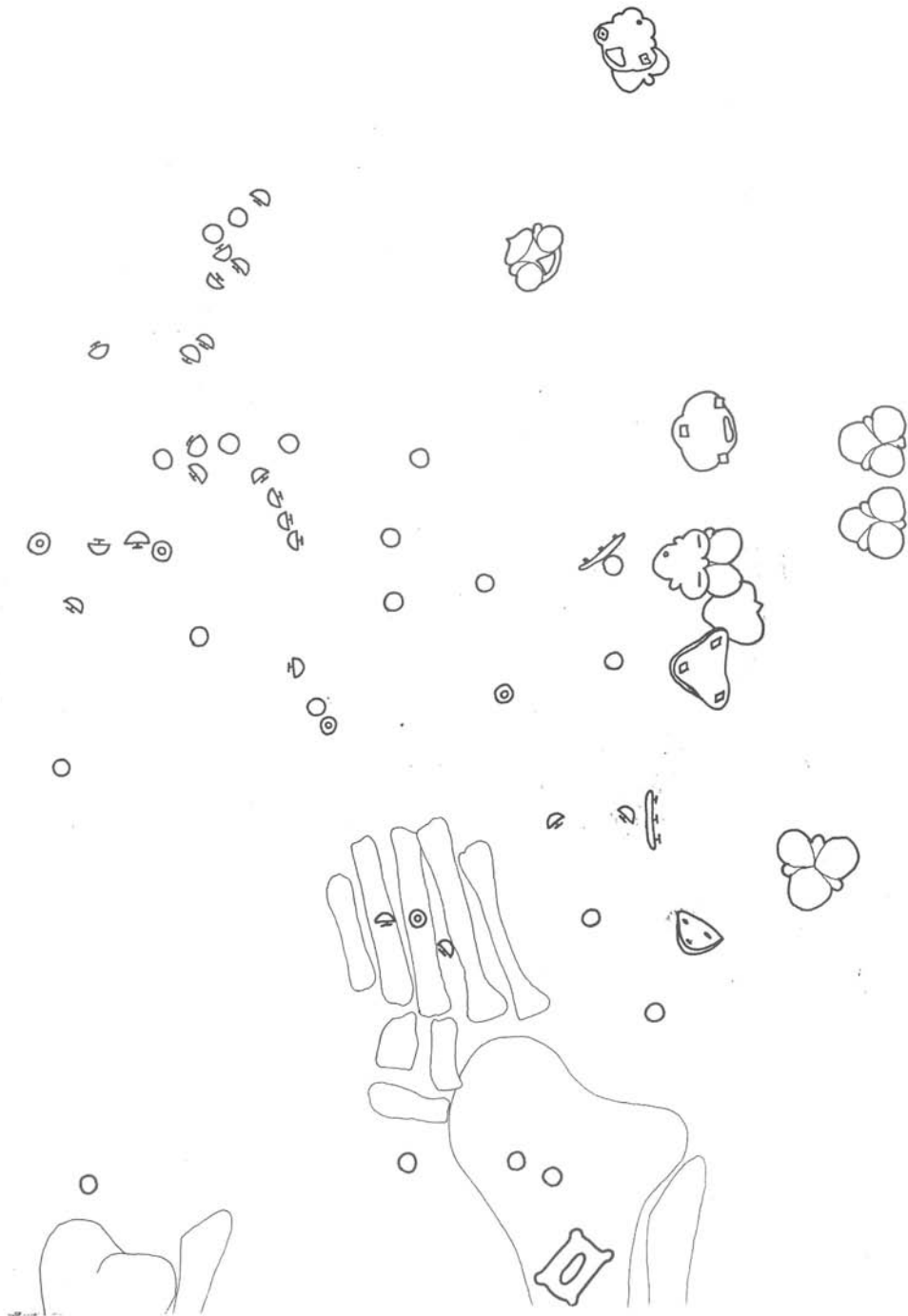
11. kép. A III/25. sír övveret alakú lószerszámdíszei

12. kép. A III/47. sír övveret alakú lószerzámfűszek

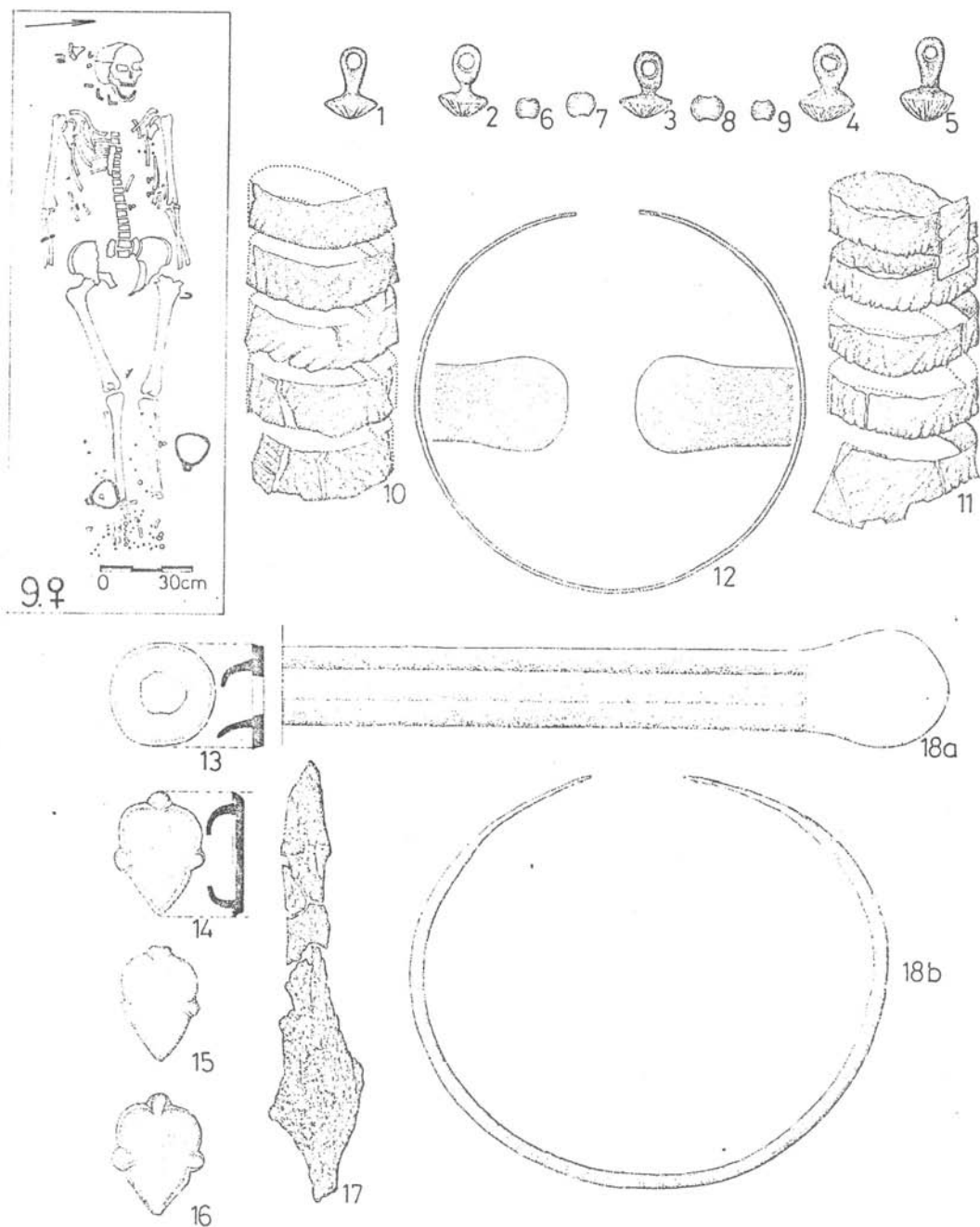
13. kép. A III/6. sír övveret alakú lőszerszámdíszei

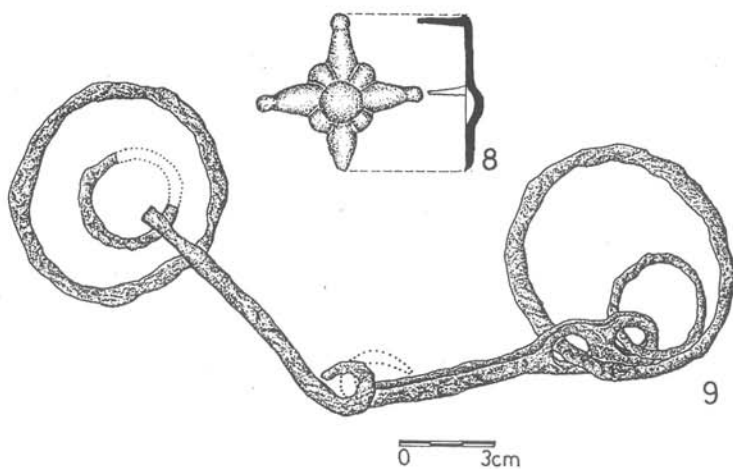
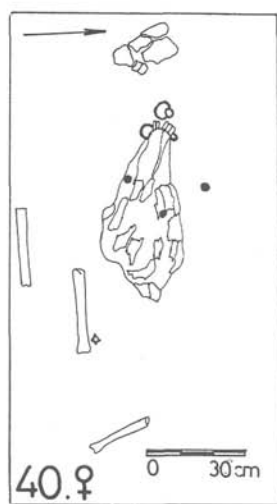
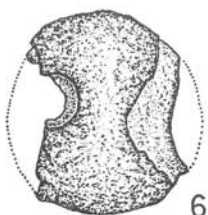
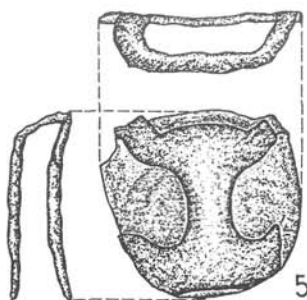
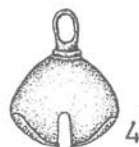
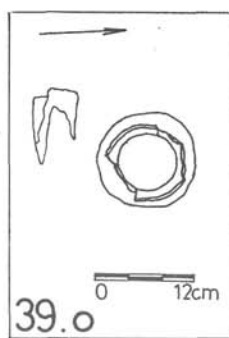
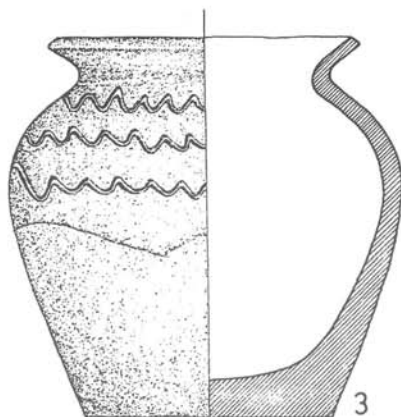
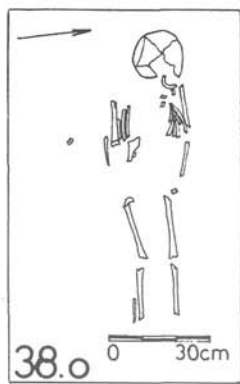
14. kép. A III/6. sír lószerszámdíszei a sírban (részletrajz)

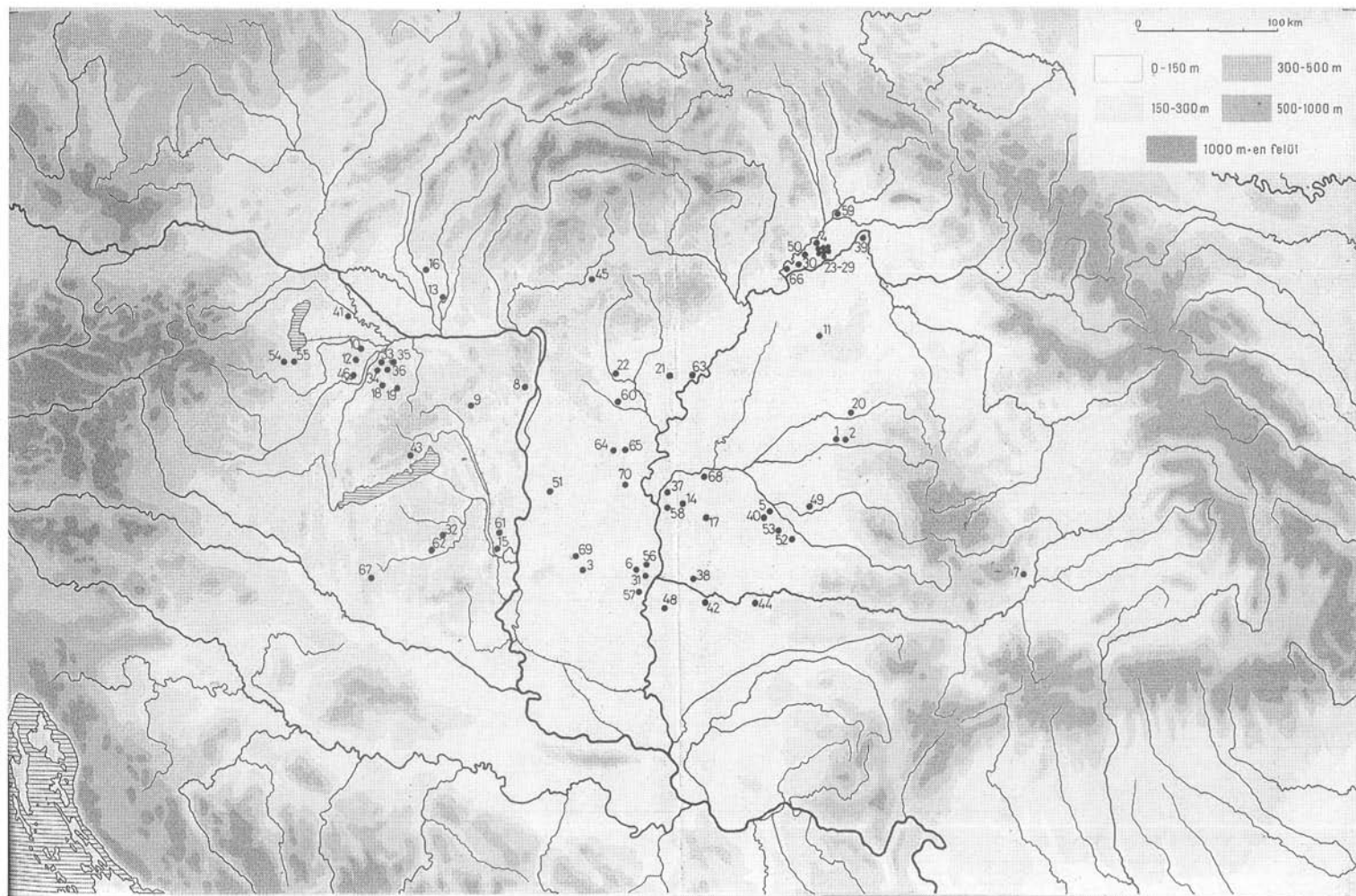
15. kép. A III/6. sír feltárás közben

161. kép. 13–16. A III/9. sír kantárveretei

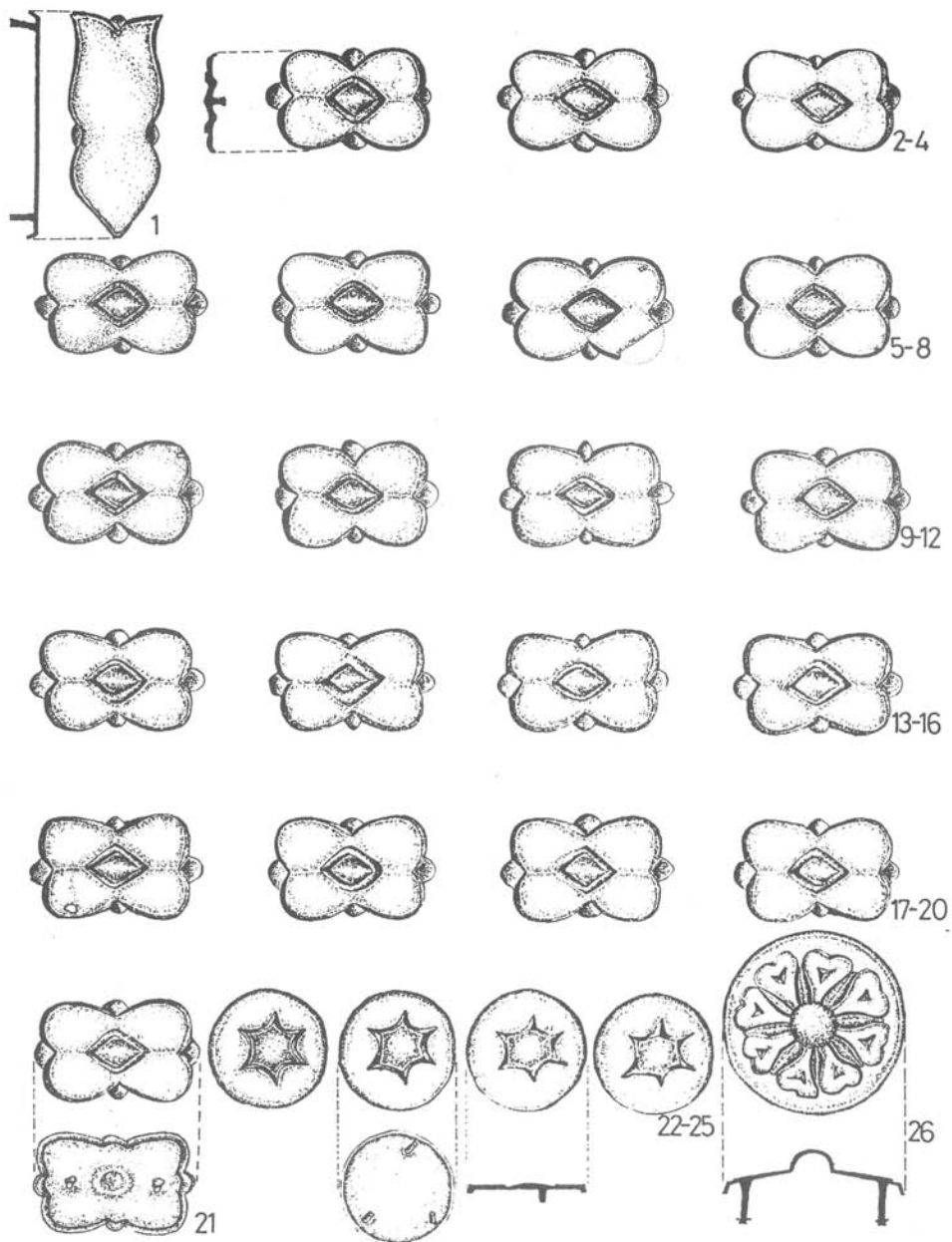

16/2. kép. 5-7. A III/40. sír kantárdíszei

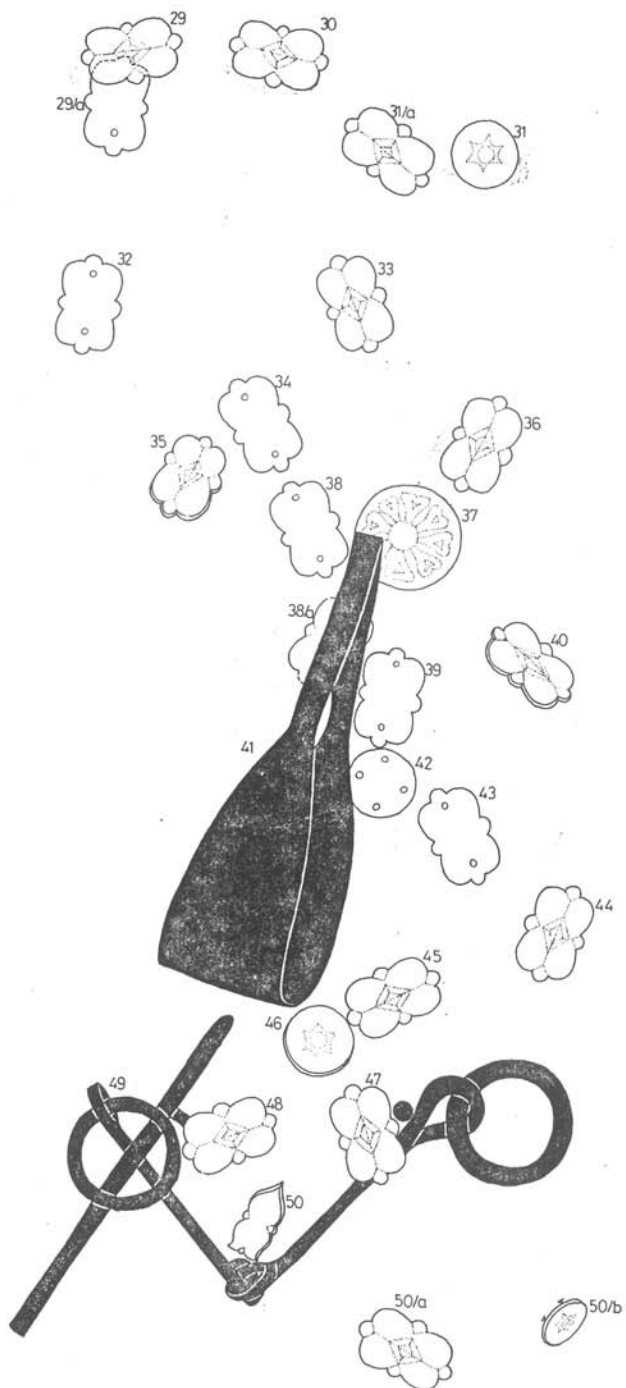

17. kép. Rozettás lószerszámveretes sírok a Kárpát-medencében:

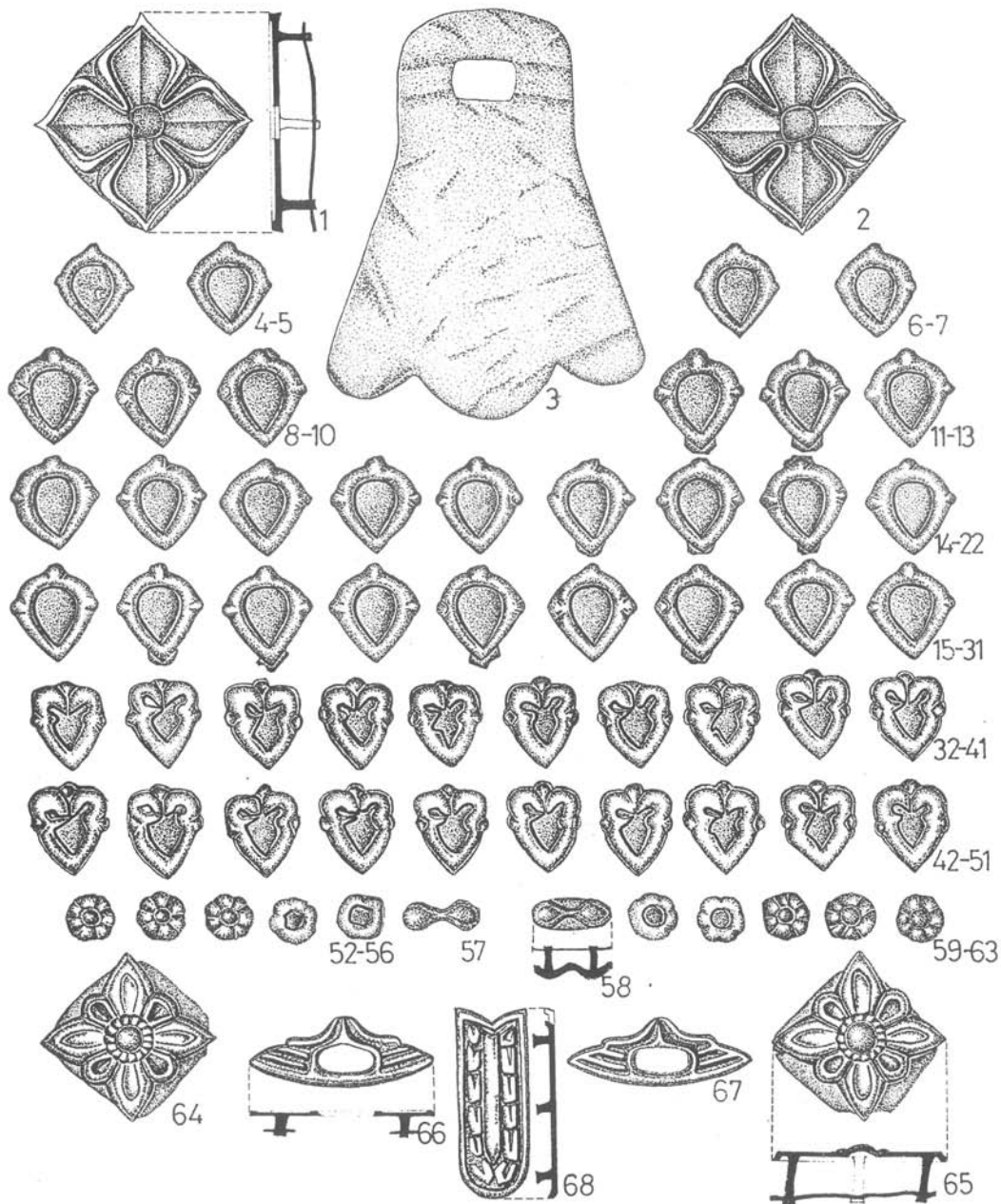
1 – Ártánd–Nagyfarkasdomb 6. sír; 2 – Ártánd–Nagyfarkasdomb 207. sír; 3 – Balotaszállás–Balotapuszta; 4 – Bodrogszerdahely–Bálványdomb; 5 – Békéscsaba; 6 – Bordány; 7 – Borosbenedek; 8 – Budaörs; 9 – Csákkberény 22. sír; 10 – Csorna–Sülyhegy; 11 – Debrecen–Újföld, Kondoros part; 12 – Enese–Belterület; 13 – Érsekújvár 59. sír; 14 – Eperjes–Kiskirályság; 15 – Fácánkert–Kajmápuszta; 16 – Felsőjattó; 17 – Gádoros 2. sír; 18 – Gyömöre; 19 – Gic; 20 – Hencida–Szerdekehalom 5. sír; 21 – Heves–Kapitányhegy; 22 – Jászfényszaru; 23–29 – Karos–Eperjesszög I. 12. sír, II. 13., 49., 53., 56. sír és szórvány, III. szórvány; 30 – Kenézlő–Fazekaszug II. temető, szórvány; 31 – Kiskundorozsma; 32 – Koppányszántó; 33 – Koroncó–Bábota 2. sír; 34 – Koroncó–Rácdomb; 35 – Koroncó–Újtelep; 36 – Koroncó; 37 – Kunszentmárton–Szentesi út; 38 – Makó; 39 – Mándok–Tetenke; 40 – Mezőmegyer; 41 – Mosonmagyaróvár–Moson–Királydomb; 42 – Nagyszentmiklós–Bukovapuszta 2. sír; 43 – Nagyvázsony–Nőzsér; 44 – Németszentpéter; 45 – Piliny–Leshegy 2. sír; 46 – Rábacsanak–TSz major; 47 – Ócsa–Alsópakony; 48 – Oroszlámos; 49 – Sarkad–Peckesvár; 50 – Sárospatak–Alsóhomok; 51 – Soltsszentimre; 52 – Sikló; 53 – Szabadkígyós–Pálliget szórvány; 54–55 – Szakony 6. és 7. sír; 56 – Szatymaz–Összeszék; 57 – Szeged–Négyhalomdűlő; 58 – Szentes–Nagyhegy; 59 – Szinyér; 60 – Tápiószéle; 61 – Tengelec; 62 – Alsóhetény; 63 – Tiszanána–Cseh tanya; 64 – Törtel–Demeter tanya; 65 – Törtel–Nyilas vasúti megálló; 66 – Zalkod; 67 – Zselickislak; 68 – Szarvas–Kákapuszta; 69 – Kiskunhalas Dénes M. u.; 70 – Nyárlőrinc–Bogárzó dűlő

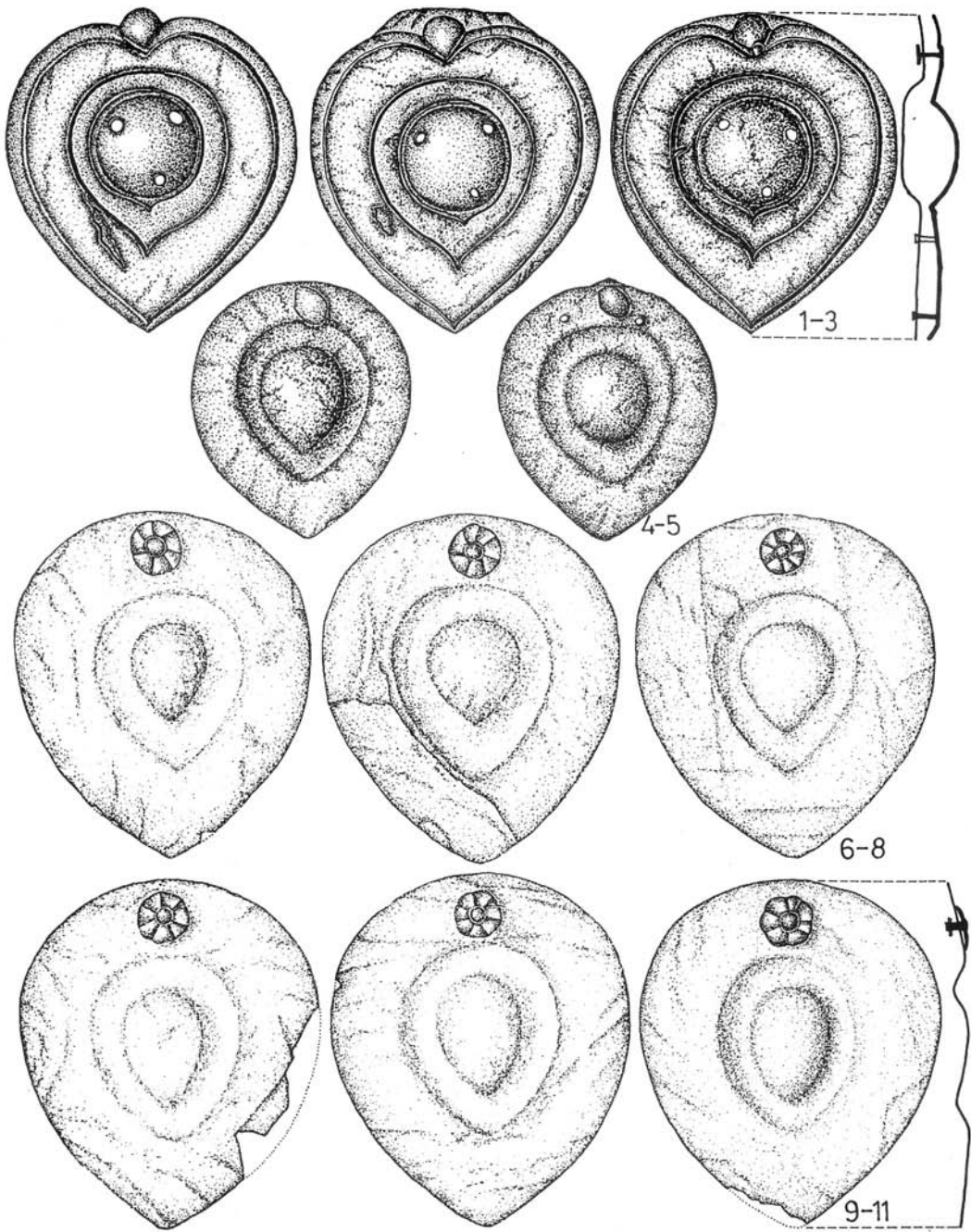
18. kép. A III/29. sír kantárdíszei

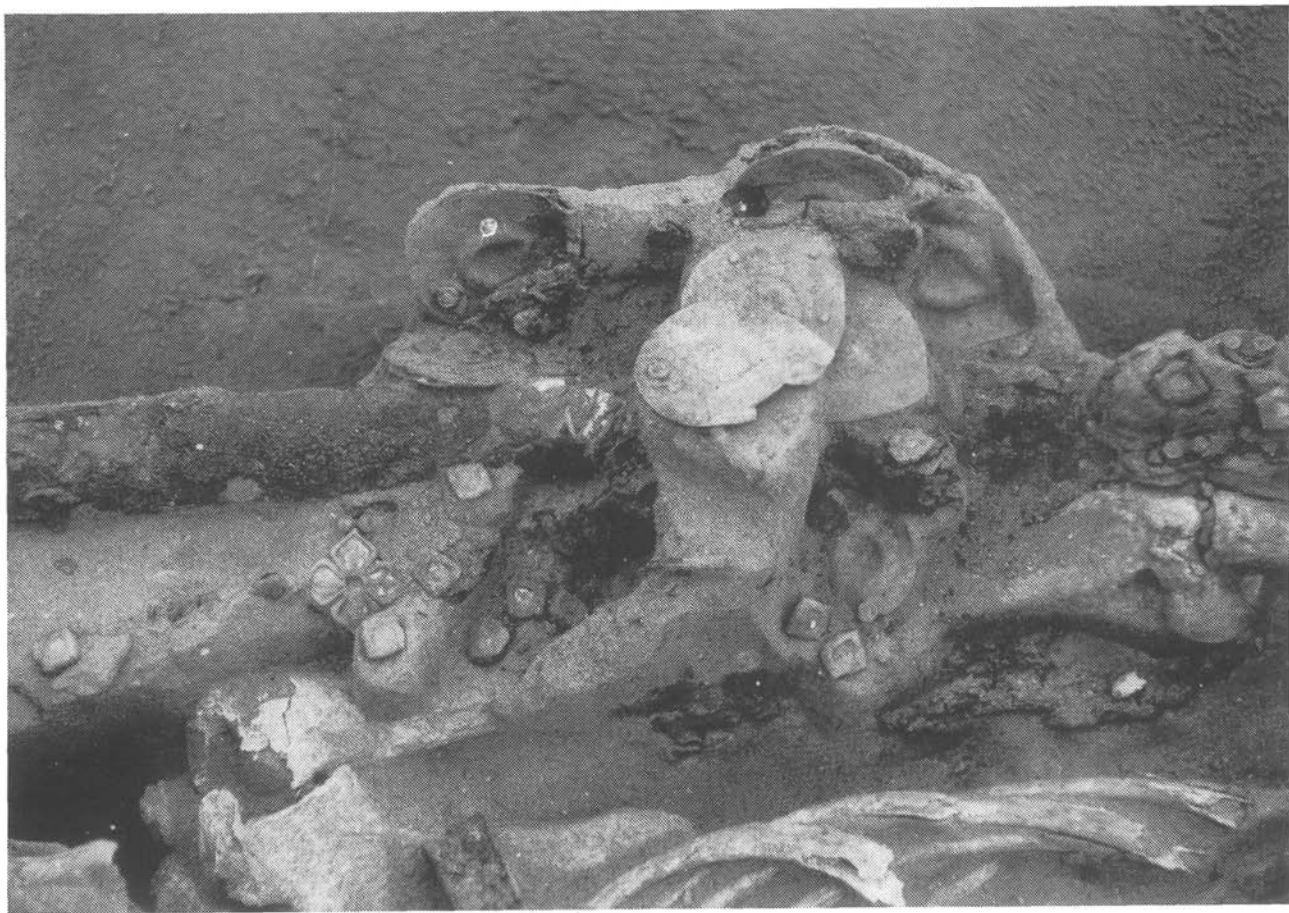
19. kép. A III/29. sír kantárdíszei a sírban (részletrajz)

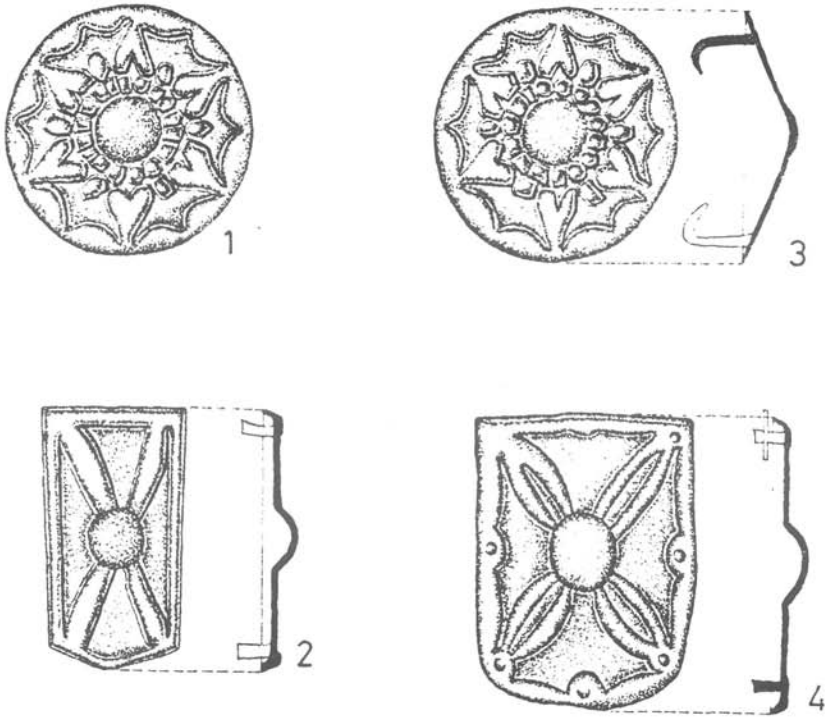
20. kép. A III/52. sír kantárveretei.

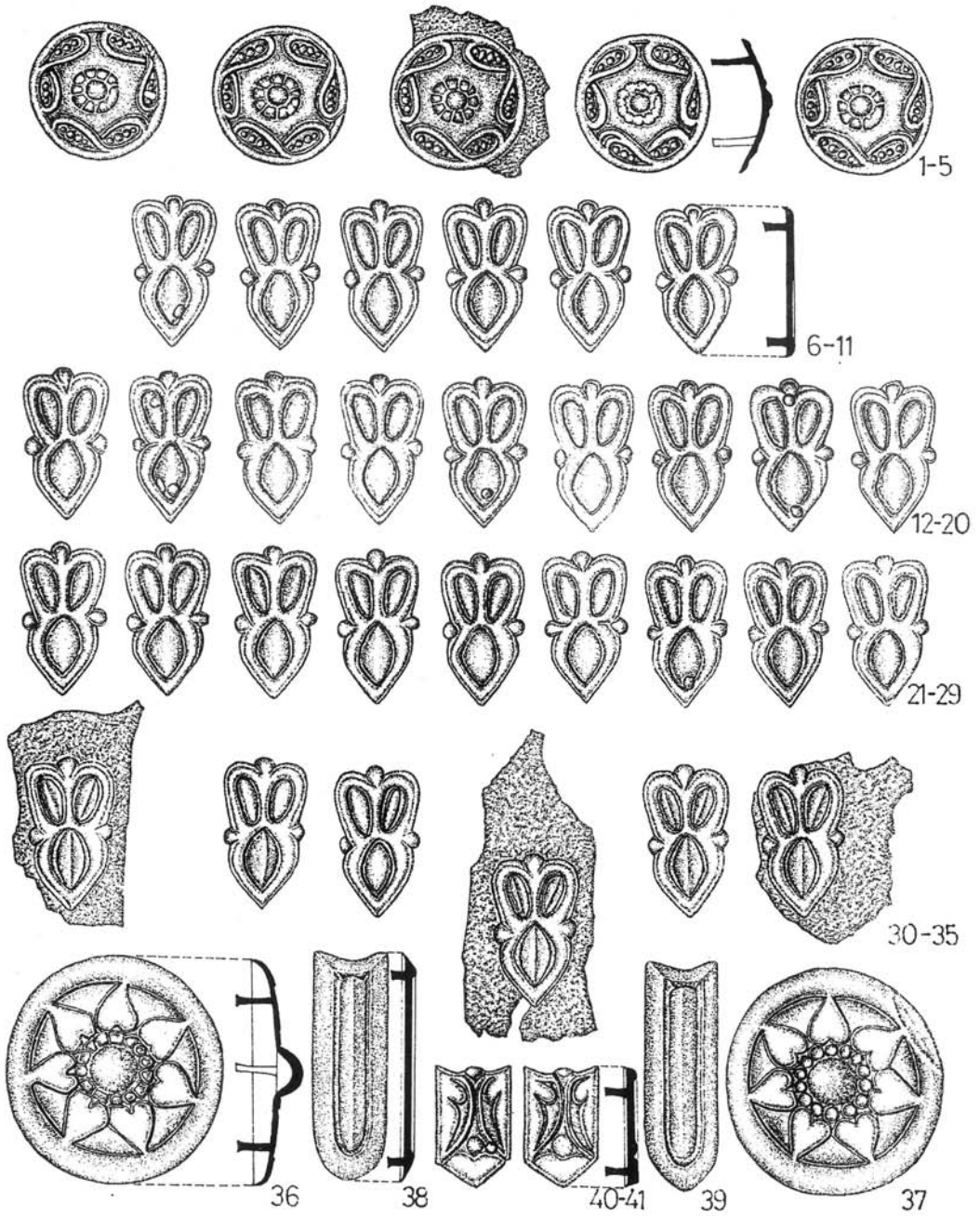
21. kép. A III/52. sír szügyelődíszzei

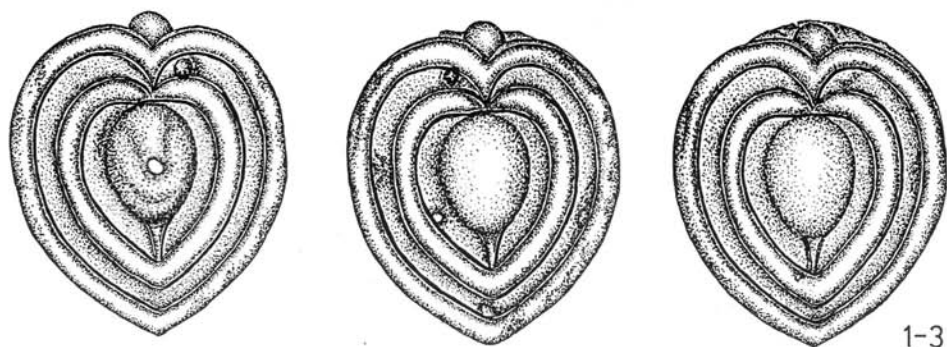
22. kép. A III52. sír kantárdíszzei feltárás közben

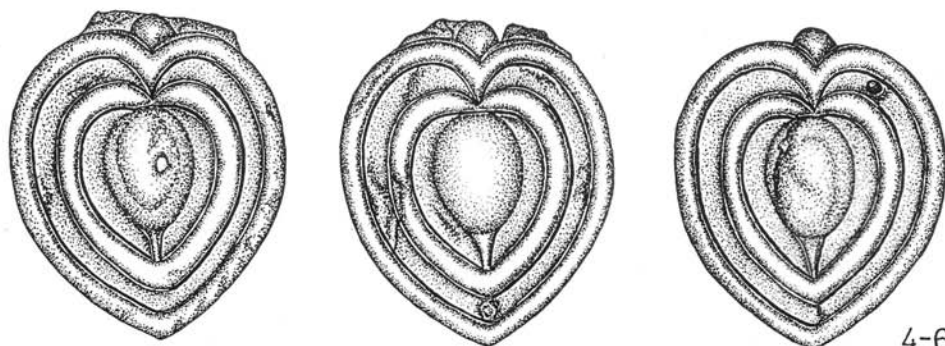
23. kép. Szórvány lőszeresek a karosi temetőkből: 1-3. II. temető, 4. III. temető

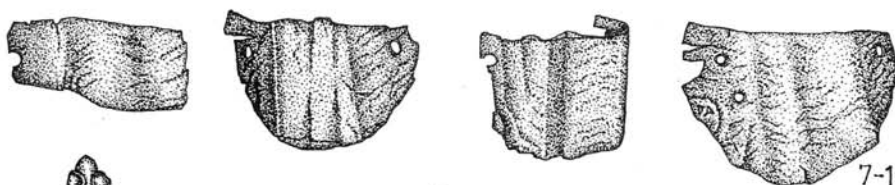
24. kép. A III/11. sír kantárveretei

1-3

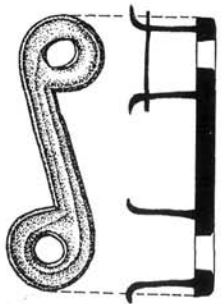
4-6

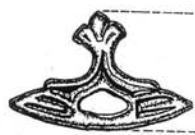
7-10

11-12

13

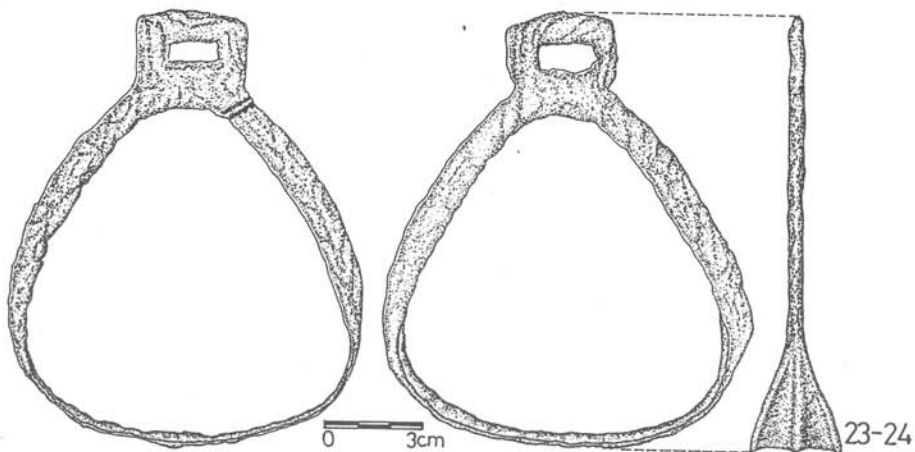
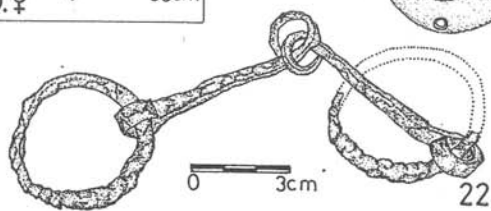
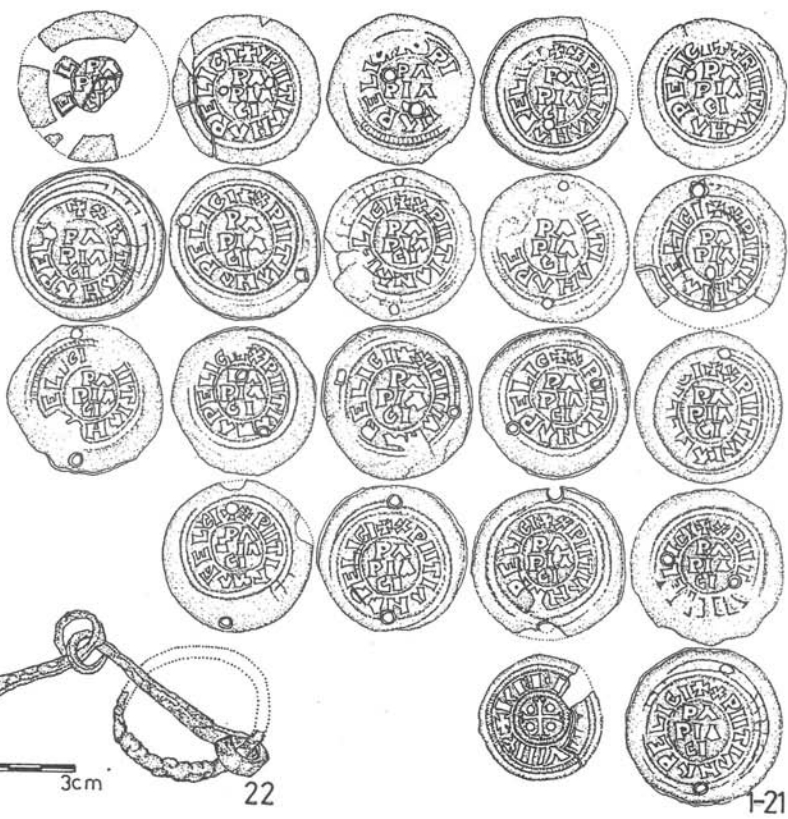
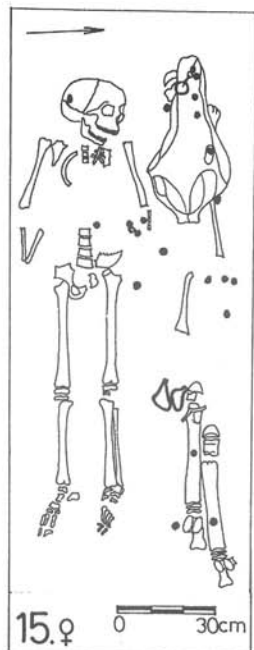
14-15

25. kép. A III/11. sír szügyelddíszei

26. kép. A III/11. sír kantárdíszei feltárás közben

27. kép. A III/15. sír, a lószerszámra varrott pénzekkel

28. kép. A III/15. sír feltárás közben

BESCHLAGENE PFERDEGESCHIRRE AUS DEN LANDNAHMEZEITLICHEN FRAUEN- UND MÄNNERGRÄBERN (Resümee)

Eine charakteristische Gruppe unter den reichen Frauengräbern der Landnahmezeit bilden die Bestattungen mit rosettengeschmücktem Pferdegeschirr. Die Forschung hält ihre Mehrzahl für alleinstehende Gräber und meint, andere Verzierungen wurden an den Pferdegeschirren der ungarischen Frauen des 10. Jh. nicht verwendet. In den drei landnahmezeitlichen Gräberfeldern nahe der Gemeinde Karos (Komitat Borsod-Abauj-Zemplén) stießen wir auf insgesamt 5 Gräber, die Pferdegeschirre mit Rosettenschmuck enthielten, und Streufunde zeugen davon, daß zwei weitere der Vernichtung anheim fielen. Die vorliegende Arbeit befaßt sich eingehend mit diesen Verzierungen und verweist gleichzeitig auf die in unterschiedlichen Gräbern freigelegten identischen Beschlagtypen. Das deutet darauf hin, daß ihre Eigentümerinnen Zeitgenossen der ersten Hälfte des 10. Jh. gewesen sein dürften. Die genaue Unterbringung der Verzierungen, die Kandarenkonstruktion allerdings konnten wir nicht feststellen. Weiters kamen im Gräberfeld II und III von Karos vier Frauengräber zum Vorschein, in denen das Pferdegeschirr nicht mit Rosettenbeschlägen, sondern mit gürtelbeschlagförmigen Verzierungen ausgestattet war. Wahrscheinlich hat es auch in anderen Gräberfeldern derartige Funde gegeben, diese allerdings lassen sich heute nur schwer rekonstruieren, da die Lage der Gegenstände im Grab nicht exakt registriert wurde.

Es folgt ein Überblick der Fundorte der mit Rosetten verzierten Pferdegeschirre im Karpatenbecken. Daraus ergab sich die Feststellung, daß ein Großteil davon in reichen Gräberfeldern zum Vorschein kam; als einzelnes kann mit Sicherheit nur das Grab von Bordány datiert werden. Die übrigen, als Einzelgräber betrachteten Funde kamen als Streufunde zutage, an ihren Fundorten fand keine Identifizierungsgrabung statt.

In Grab 49 des Gräberfeldes II von Karos stießen wir auf eine kegelförmige Verzierung aus vergoldetem Silber. Ein ähnliches Exemplar kam in anderen landnahmezeitlichen Gräbern bislang nicht ans Tageslicht, allerdings sind uns seine Parallelen vom Gebiet der Saltovo-Kultur sowie von den Wandgemälden der mittelasiatischen Ruinenstädte bekannt. Dieser silberne Kegel dürfte an der Stirn des Pferdes angebracht gewesen sein und vermutlich den Federbusch getragen haben. Er läßt sich der Hinterlassenschaft der ersten, zu Anfang des 10. Jh. gelebten Generation der landnehmenden Ungarn zuweisen.

Noch vor einigen Jahrzehnten war die Mehrzahl der Forscher der Ansicht, daß selbst die vornehmsten Männern unter den Landnehmenden keine Pferdegeschirre mit Beschlägen verwendeten. Von den neuesten Funden (Zemplén, Szakony) wurde dies widerlegt, und auch aus den Gräberfeldern in Karos kamen drei Gräber zum Vorschein, die Kandarenschmuck und Brustriemenbeschläge enthielten. Die Konstruktion der Kandaren konnte exakt rekonstruiert werden. Anhand einer erneuten Übersicht zu den älteren Funden ließen sich insgesamt 22 Gräber nachweisen, wo die von Männern benutzten Pferdegeschirre mit Beschlägen ausgestattet waren. Alle diese Männer gehörten zur Führungsschicht der Gesellschaft.

László Révész

Abb. 1

Die Rosettenverzierungen des Pferdegeschirrs aus Grab II/12 (nach N. Fettich)

Abb. 2

Der Rosettenschmuck des Pferdegeschirrs aus Grab III/13

- Abb. 3*
Die Rosetten-Pferdegesschirrbeschläge aus Grab II/49
- Abb. 4*
Der in Grab II/49 gefundene kegelförmige Pferdegesschirrschmuck
- Abb. 5*
Grab III/49 während der Freilegung
- Abb. 6*
Rosettenverzierungen des Pferdegesschirrs aus Grab III/53
- Abb. 7*
Freilegung der Pferdegesschirrbeschläge in Grab III/53
- Abb. 8*
Die Rosetten-Pferdegesschirrbeschläge aus Grab III/56
- Abb. 9*
Silberbleche von der Kandare aus Grab III/56
- Abb. 10*
Grab III/56 während der Freilegung
- Abb. 11*
Gürtelbeschlagförmiger Pferdegesschirrschmuck aus Grab III/25
- Abb. 12*
Gürtelbeschlagförmige Pferdegesschirrverzierungen aus Grab III/47
- Abb. 13*
Gürtelbeschlagförmige Pferdegesschirrverzierungen aus Grab III/6
- Abb. 14*
Lage der Pferdegesschirrbeschläge in Grab III/6 (Detailzeichnung)
- Abb. 15*
Grab III/6 während der Freilegung
- Abb. 16*
13–16: Kanderenbeschläge aus Grab III/9; 5–7: Kanderenverzierungen aus Grab III/40
- Abb. 17*
Gräber mit Rosetten-Pferdegesschirrbeschlägen im Karpatenbecken:
1 – Ártánd-Nagyfarkasdomb, Grab 6; 2 – Ártánd-Nagyfarkasdomb, Grab 207;
3 – Balotaszállás-Balotapuszta; 4 – Bodrogszerdahely-Bálványdomb; 5 – Békéscsaba; 6 – Bordány; 7 – Borosbenedek; 8 – Budaörs; 9 – Csákberény, Grab 22; 10 – Csorna-Sülyhegy; 11 – Debrecen-Újféld, Kondoros part; 12 – Enese-Belterület; 13 – Érsekújvár, Grab 59; 14 – Eperjes-Kiskirályság; 15 – Fácánkert-Kajmádpuszta; 16 – Felsőjattó; 17 – Gádoros, Grab 2; 18 – Gyömöre; 19 – Gic; 20 – Hencida-Szerdekalom, Grab 5; 21 – Heves-Kapitányhegy; 22 – Jászfényszaru, 23–29 – Karos-Eperjesszög I: Grab 12, II: Gräber 13, 49, 53, 56 und Streufund, III: Streufund; 30 – Kenézlő-Fazekaszug, II. Gräberfeld, Streufund; 31 – Kiskundorozsma; 32 – Koppányszántó; 33 – Koroncó-Bábota, Grab 2; 34 – Koroncó-Rácdomb; 35 – Koroncó-Újtelep; 36 – Koroncó; 37 – Kunszentmárton-Szentesi út; 38 – Makó; 39 – Mándok-Tetenke; 40 – Mezőmgyer; 41 – Mosonmagyaróvár-Moson-Királydomb; 42 – Nagyszentmiklós-Bukovapuszta, Grab 2; 43 – Nagyvázsöny-Nözsér; 44 – Németszentpéter; 45 – Piliny-Leshegy, Grab 2; 46 – Rábacsanak-TSz major; 47 – Ócsa-Alsópakony; 48 – Oroszlámos; 49 – Sarkad-Peckesvár; 50 – Sárospatak-Alsóhomok; 51 – Soltszentimre; 52 – Sikló; 53 – Szabadkgyós-Pálliget, Streufund; 54–55 – Szakony, Grab 6 und 7; 56 – Szatymaz-Összeszék; 57 – Szeged-Négyhalomdőlő; 58 – Szentés-Nagyhegy; 59 – Szinyér; 60 – Tápiószéle; 61 – Tengelic; 62 – Alsóhetény; 63 – Tiszanána-Cseh tanya; 64 – Törtel-Demeter tanya; 65 – Törtel-Nyilas vasúti megálló; 66 – Zalkod; 67 – Zselickislak; 68 – Szarvas-Kákapuszta; 69 – Kiskunhalas, Dénes M. u.; 70 – Nyárlőrinc-Bogárhoz dőlő.
- Abb. 18*
Der Kandarenschmuck aus Grab III/29
- Abb. 19*
Der Kandarenschmuck in Grab III/29 (Detailzeichnung)
- Abb. 20*
Die Kandarenbeschläge aus Grab III/52
- Abb. 21*
Brustriemenverzierungen aus Grab III/52

- Abb. 22
Die Kandarenverzierungen während der Freilegung in Grab III/52
- Abb. 23
Pferdegeschirrverzierungen als Streufunde aus den Gräberfeldern von Karos: 1–3: Gräberfeld II, 4:
Gräberfeld III
- Abb. 24
Die Kandarenbeschläge aus Grab III/11
- Abb. 25
Die Brustriemenverzierungen aus Grab III/11
- Abb. 26
Die Kandarenverzierungen aus Grab III/11 während der Freilegung
- Abb. 27
Grab III/15, am Pferdegeschirr aufgenähte Münzen
- Abb. 28
Grab III/15 während der Freilegung

СБРУЯ С НАКЛАДКАМИ ИЗ ЖЕНСКИХ И МУЖСКИХ ПОГРЕБЕНИЙ ЭПОХИ ОБРЕТЕНИЯ РОДИНЫ

(Резюме)

Характерную группу богатых женских погребений эпохи обретения родины составляют захоронения со сбруей, украшенной розетками. Большинство этих погребений в литературе считается одиночными. Исследователи эпохи также считают, что другие украшения не использовались на конской сбруе венгерских женщин X века. В трёх могильниках эпохи обретения родины, открытых рядом с селом Карош в регионе Бодрогкёз (область Боршод-Абауй-Земплен), было найдено всего 5 погребений с розетками на сбруе, и подъёмный материал свидетельствует ещё о двух разрушенных погребений этого типа. Статья детально представляет эти украшения и указывает на одинаковые типы бляшек в различных погребениях. Это показывает, что их владельцы были современниками в первой половине X века. Однако точное расположение украшений, конструкцию уздечки определить не удалось. В могильниках II и III в Кароше было найдено четыре женских захоронения, в которых конская сбруя была украшена не розетками, а бляшками в форме поясных накладок. Вероятно и в других могильниках могли быть сходные находки, но их по прошествии времени уже очень трудно восстановить, поскольку точное место вещей в погребении не зафиксировали.

В дальнейшем даётся обзор местонахождений конской сбруи с розетками в Карпатском бассейне. Большинство было найдено в богатых могильниках, одиночным из них с уверенностью можно назвать только погребение из Борданя. Остальные находки, считавшиеся одиночными, были найдены случайно, и исследования на этих памятниках не проводились.

В погребении 49 карошского могильника было найдено позолоченное серебрянное коническое украшение. Ничего похожего не было пока найдено в погребениях эпохи обретения родины, но аналогии известны с территории салтово-маяцкой культуры и по фрескам разрушенных среднеазиатских городов. Этот серебрянный конус располагался повидимому на лбу лошади и вероятно держал султан. Этот предмет может быть причислен к памятникам первого поколения венгров-обретателей родины, живших в начале X века.

Большинство исследователей ещё несколько десятилетий тому назад считало, что даже наиболее знатные мужчины-обретатели родины не пользовались конской сбруей с накладками. Новейшие находки (Земплен, Саконь) опровергают это, и из карошских могильников стали известны три погребения, содержавшие накладки на уздечку и нагрудный ремень. Конструкцию уздечки нам удалось в точности восстановить. После обзора старых находок нам удалось выявить всего 22 погребения, в которых конскую сбрую, используемую мужчинами, украшали накладками. Все погребенные здесь лица принадлежали к руководящему слою общества.

Ласло Ревес

- Рис. 1. Украшения конской сбруи с розетками погреб. I/12 (по Н. Феттиху)
- Рис. 2. Украшения конской сбруи с розетками погреб. II/13
- Рис. 3. Украшения конской сбруи с розетками погреб. II/49
- Рис. 4. Коническое украшение конской сбруи, найденное в погреб. II/49
- Рис. 5. Погреб. II/49 в ходе расчистки
- Рис. 6. Украшения конской сбруи с розетками погреб. II/53
- Рис. 7. Украшения конской сбруи погреб. II/53 в ходе расчистки
- Рис. 8. Украшения конской сбруи с розетками погреб. II/56
- Рис. 9. Серебряные пластины с уздечки погреб. II/56
- Рис. 10. Погреб. II/56 в ходе расчистки
- Рис. 11. Украшения конской сбруи формы поясных накладок погреб. II/25
- Рис. 12. Украшения конской сбруи формы поясных накладок погреб. II/47
- Рис. 13. Украшения конской сбруи формы поясных накладок погреб. III/6
- Рис. 14. Украшения конской сбруи в погреб. III/6 (чертёж)
- Рис. 15. Погреб. III/6 в ходе расчистки
- Рис. 16. 13-16: Украшения уздечки погребения III/9; 5-7: Украшения уздечки погребения III/40
- Рис. 17. Погребения с украшениями конской сбруи с розетками в Карпатском бассейне: 1 – Артанд-Надьфаркашдомб погреб. 6, 2 – Артанд-Надьфаркашдомб погреб. 207, 3 – Валотасаллаш-Балотапушта, 4 – Бодрогсердахея-Балваньдомб, 5 – Бекешчаба, 6 – Бордань, 7 – Ворошбенедек, 8 – Будаёрш, 9 – Чакберень погреб. 22, 10 – Чорна-Шьюхедь, 11 – Дебрецен-Уифёлд, Кондорш парт, 12 – Эперьеш-Кишкрайшаг, 15 – Фацанкерт-Каймадушта, 16 – Фелшоатто, 17 – Гадорш погреб. 2, 18 – Дёмёре, 19 – Гиц, 20 – Хенцида-Сердекхалом погреб. 5, 21 – Хевеш-Капитанхедь, 22 – Ясфеньсару, 23-29 – Карош-Эперьешсег 1 погреб. 12, II. 13, 49, 53, 56 и случайная находка, III случайная находка, 30 – Кенезлэ-Фазекашуг могильник II, случайная находка, 31 – Кишкундорожма, 32 – Коппаньсанто, 33 – Коронцо-Бабота погреб. 2, 34 – Коронцо-Рацдомб, 35 – Коронцо-Уйтеп, 36 – Коронцо, 37 – Кунсентмартон-Сентеши ут, 38 – Мако, 39 – Мандок-Тетенке, 40 – Мезёмедер, 41 – Мошонмадяровар-Мошон-Кирайдомб, 42 – Надьсентмиклош-Буковапушта погреб. 2, 43 – Надьважонь-Нёжер, 44 – Неметсентпетер, 45 – Пилинь-Лешхедь погреб. 2, 46 – Рабачанак-ТС майор, 47 – Оча-Алшопаконь, 48 – Оросламош, 49 – Шаркад-Пецкешвар, 50 – Шарошпатак-Алшохомок, 51 – Шолтсентимре, 52 – Шикло, 53 – Сабадкидеш-Паллигет случайная находка, 54-55 – Саконь погреб. 6 и 7, 56 – Сатьмаз-Ессесек, 57 – Сегед-Недьхаломдюлё, 58 – Сентеш-Надьхедь, 59 – Синер, 60 – Тапиоселе, 61 – Тенгелиц, 62 – Алшохетень, 63 – Тисанана-Чех тая, 64 – Тёртел-Деметер тая, 65 – Тёртел-Нилаш вашути мегалло, 66 – Залкод, 67 – Желицишшлак, 68 – Сарваш-Какапушта, 69 – Кишкунхалаш-Денеш М. у., 70 – Нярлёринц-Богарзо дюлё
- Рис. 18. Украшения уздечки погреб. II/29
- Рис. 19. Украшения уздечки погреб. II/29 в погребении (чертёж)
- Рис. 20. Украшения уздечки погреб. II/52
- Рис. 21. Украшения нагрудного ремня погреб. II/52
- Рис. 22. Украшения уздечки погреб. II/52 в ходе расчистки
- Рис. 23. Случайные находки украшений конской сбруи и могильников Кароша: 1-3: могильник II, 4: могильник III
- Рис. 24. Украшения уздечки погреб. III/11
- Рис. 25. Украшения нагрудного ремня погреб. III/11
- Рис. 26. Украшения уздечки погреб. III/11 в ходе расчистки
- Рис. 27. Погреб. II/15 с монетами, нашитыми на конскую сбрую
- Рис. 28. Погреб. II/15 в ходе расчистки

A HONFOGLALÁS ÉS ÁLLAMSZERVEZÉS KORÁNAK VÁRAI

DÉNES JÓZSEF

A 10–11. század magyarországi várait régóta kutatja a hazai és a külföldi történész- és régésztársadalom. Több-kevesebb információ összegyűlt a Kárpát-medence kora középkori erődítményeivel kapcsolatban. Kisebb hányadukról modern várfelméréssel rendelkezünk, néhányukban régészeti kutatás is folyt. Általánosságban elmondhatjuk viszont, hogy a rendelkezésünkre álló kép meglehetősen egyenetlen élességű.¹

A 20. század határmódosulásai miatt az egykori államterület jó kétharmada a szomszédos országokhoz került. Sajnos mindez erősen rányomta a bélyegét a vizsgált korszak erődítményeinek kutatására is. Az egyes nemzetek régészei, történészei sokszor egyoldalúan – történeti preconcepcióktól vezetettve – közelítették meg a korabeli történelem, benne a várak kérdéseit.

Az ún. államnemzetek elkezdték keresni régmúltbeli előzményeiket. Ennek köszönhetően mind a Szlovákiához, mind a Romániához került területeken jelentős mértékű topográfiai és feltárási munkálatok indultak (a többi szomszédos országra ez a megállapítás – Ausztriát kivéve – kevésbé érvényes). Mindettől jórészt függetlenül – az egykori Magyar Királyság területének többi részét elfoglaló „utódállamok” kutatásával nem túl szoros kapcsolatban – az elmúlt évtizedekben a mai Magyarországon is kiterjedt kutatásokról számolhatunk be. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy lett-légyen volt bármilyen mélységű és igényességű egy-egy terület kutatottsága, hiányzott az egész Kárpát-medencét azonos megközelítéssel áttekintő szemlélet.

Most kezdődtek meg „A történeti Magyarország várjai” című program munkálatai, melyek arra hivatottak, hogy a teljesség igényével rendszerezzük és áttekinthetővé tegyük az egykori országterület várairól és egyéb erődítményeiről eddig felhalmozott ismeretanyagot. Ennek első részeredményeit mutattuk be a Magyar Várkutatók Egyesületének alakuló ülésén, 1992. március 28-án Budapesten (A magyarországi várak jegyzéke; A magyarországi várak atlasza. Összeállította Dénes József és Molnár Gyöngyi. Kézirat. Szombathely, 1992). A kb. 4500 erődítmény adatainak számítógépes feldolgozása megkezdődött. A folyamat végeredményeként egy „várlexikon”, egy részletes atlasz, illetve egy a várfelméréseket és alaprajzokat bemutató kötet fog elkészülni.

Ezek a megkezdett feldolgozások bátorítottak arra, hogy egy mégoly gyarló kísérletet tegyek a címben foglalt korszak magyarországi várainak összeállítására és értelmezésére.

A várak mennyisége

A honfoglalás és államszervezés korának, a nagyjából 900 és 1050 közé tehető időszaknak a későbbi korokhoz viszonyítva kevesebb várat tulajdoníthatunk. Számukat illetően a legtöbb kutató – a téma alaposabb vizsgálata híján – úgy nyilatkozna, hogy az a jelzett korszak utolsó harmadában 50 körül mozoghat. A korábbi időszakot, a 10. száza-

1 Nováki Gy., 1963.; Csorba Cs., 1974.; Nováki Gy., 1975.; Nováki Gy.–Sándorfi Gy., 1984.; Nováki Gy., 1988.

dot ebből a szempontból is nyugodtan tekinthetjük bizonytalan megítélésűnek. A korszakkal foglalkozó történészek és régészek egy része legszívesebben valamennyi várat a Géza nagyfejedelem és I. István király nevéhez köthető „államszervezés” idejére keltezné. Más szakemberek szerint viszont a nagy alapterületű és szélestalpú sánccal övezett erődítmények korábbiak a 970 utáni időszakra jellemző – technológiailag fejlettebb színvonalú – de kisebb védett területű, karcsú-sáncos váraknál.²

A vizsgált várak számát egy gyors – ezért teljességre korántsem igényt tartó – adatgyűjtés nyomán egyelőre 145-re teszem (1. melléklet+térkép). Az összeállítás készítésénél a Szent István-kori megyék és az általa alapított püspökségek székhelyeit vettem alapul.³ Figyelembe vettem azokat a központokat is, amelyeknél még nem azonosítottuk közelebbről a tárgyalt korszakból származó erődítményeket. Bekerültek a felsorolásba az olyan főesperességi központok, ahol ismerünk korai Árpád-kori várat. Azon helyek is számbavételre kerültek, amelyek megyének nem minősülő várispánságok központjai voltak. Mindezekon kívül szerepelnek azok az erődítmények, amelyeket a 11. századi eseményeket elbeszélő hazai vagy külföldi források említenek. Végül, de nem utolsó sorban felvettem a listába a felsorolt szempontok alapján megismertekkel azonos típusú, régészetileg többé-kevésbé ismert várakat.

Várak a történelemben

A 900–1050 közti másfél évszázad várainak okleveles és elbeszélő források egyaránt tudósítanak. Legkorábbi adatainkat 11. századi adomány- és alapítóleveleknek köszönhetjük (1009: Veszprém, Székesfehérvár, Kolon, Visegrád, Úrhida; 1055: Tolna; 1061: Somogyvár; 1075: Bars, Csongrád, Tordavár).⁴ A későbbi időszak okleveleiben számtalan adatot találunk az államszervezés kori várak körül kialakult ispánságokkal kapcsolatban. Ezek elsősorban a várföldekről, várnépekről, várjobbágyokról, ispánokról stb, szólnak, csak a legtrikább – mondhatni kivételes – esetben esik szó magukról a várakról.⁵

Az elbeszélő források közül kettőt emelhetünk ki. Az egyik a közeli kortárs krónika-szöveg (annak különböző variánsai), a másik pedig Anonymus jóval később keletkezett gesta-ja.⁶ Az utóbbi mű kereken félszáz várat említ meg (2. melléklet). A „Gesta” forrásértékéről formált többségi véleménnyel egyetértve, véleményem az, hogy Anonymus írói tehetségére és – saját korában rendkívül figyelemre méltó – földrajzi, történelmi tájékozottságára alapozva konstruálta meg az új haza birtokba vételének „történet”-ét.⁷ Ha az általa tárgyalt várak jegyzékét végignézzük, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy valamennyi erődítmény a vizsgált korszakba tartozik (már amelyikről kézzelfogható ismerettel rendelkezünk), azonban csak Nyitra tekinthető biztosan fennállt honfoglalás előtti várnak. Vagyis Anonymus gondosan ügyelt arra, hogy saját korához képest köztudottan réginek számító várakat szerepeltessen történetében. Közös erénye a krónika-szövegekkel, hogy korántsem csak ispáni központként meghatározható erősségeket említ. Ha semmilyen terepismerettel sem rendelkeznénk, akkor is – ha másból nem, az idézett elbeszélő forrásokból – tudnánk, hogy ellentétben a felületes szakmai közfelfogással, *kezdetől számolhatunk különféle funkciójú várakkal, köztük magánvárakkal is.*

2 Györffy Gy., 1984.; Györffy Gy., 1987.; Kristó Gy., 1988.; Sándorfi Gy., 1985.; Sándorfi Gy., 1989.; Feldl., 1990.

3 Kristó Gy., 1988.; Dénes J., 1990.

4 Györffy Gy., 1960.; Bárczi G., 1951.; Kumorovitz B., 1964.; Marsina, R. 1971.

5 Pesty F., 1882.; Kristó Gy., 1988.

6 Képes Krónika: Szentpéteri, E. 1937–1938. I. 239–500.; Képes Krónika Bp. 1986. (Bellus Ibolya fordítása); Anonymus: Szentpéteri, E. 1937–1938. I. 33–117.; A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerk.: Györffy György Bp. 1975² (Pais Dezső fordítása)

7 Györffy Gy., 1988.; Vékony G., 1991.

A Képes Krónika 29 különböző terminus-szal meghatározott 10–11. századi erődítményt említ (3. melléklet). Közülük a legizgalmasabb talán az 1046-os pogánylázadás kapcsán szerepeltetett Zámoly lenne, ha ismernénk régészetiileg megfogható maradványait. Ugyanis egy vélhetően már akkor is magántulajdonú, a Csák-nemzetség birtokán álló udvarházzal van szó, ahol Péter király 3 napon keresztül védekezett ellenfeivel szemben (talán emiatt rombolták le „András, Béla és Levente idejében a magyarok közös akarattal” Csákvárt is, ugyanannak a nemzetségnek egy másik várát, megtorlásul a Csákok Orseolo Péter melletti állásfoglalásáért).⁸

A 12–13. század század okleveles anyagában az egyes várspánságokkal kapcsolatos említések általában *nélkülözik magukkal a várakkal kapcsolatos adatokat*⁹, írott történeti forrásokban való feltűnésük időpontja így a forrásanyag esetlegességén, véletlenszerű szóródásán kívül mást aligha jelez (4. melléklet).

A várak típusai

A vizsgált korszak erődítéseit különböző mértékben ismerjük. Egy kisebb hányaduk létezéséről csak írott történeti forrásból értesülünk (illetve közvetett módon következtethetünk fennállásukra). Az összes számba vett erősség közel kétharmadáról rendelkezünk viszont konkrét – tipológiaiileg értékelhető – információval. A várak közel felében kisebb-nagyobb (de inkább kisebb) mértékű régészeti kutatás is folyt. A gyenge többségről már ma is létezik megbízható, korszerűnek mondható felmérés, alaprajz.

Sokáig csak a legfeltűnőbb és leglátványosabb maradványokat mutató erődítmények kötötték le a szakma figyelmét. Aligha véletlen, hogy mind a millennium időszakában kezdeményezett, mind a 60-as években újra megindult – az „ispáni várak” modern kutatását kezdeményező – feltárási programok során ilyeneket választottak ki (Szabolcs, Somogyvár, Abaújvár stb.).

Csak Nováki Gyula és Sándorfi György 1981-ben megjelent tanulmánya után lett nyilvánvalóvá, hogy a 10–11. század magyarországi várai között az előbbiektől jelentősen eltérő méretű, sányszerkezetű várak is vannak. Kiderült, hogy az erődítéseknel a fa tartószerkezetek dominálnak. Ezek kivitelezési módja, a konstrukciók statikai alapelve gyökeresen különbözik a nagyméretű, széles talpú sánccal övezett archaikus megjelenésű váraknál és a nagyságrenddel kisebb méretekkkel, de jóval igényesebb munkával épített társaikkal.¹⁰ Az egyes sáncok régészeti vizsgálatai (a sánccátvágások) pedig rámutattak arra, hogy a faanyag korlátozott időállósága miatt az erődítések többszöri megújításra szorultak, de még így sem lehettek túl hosszú életűek. Legtöbbjüknél az utolsó periódusban a lepusztult, szétcsúszott anyagú sánc gerincére kőfalat építettek.¹¹

A erődítések védett területeinek nagyságáról készített táblázat (5. melléklet) utolsó oszlopában feltüntettem azokat a várakat, amelyeknél biztos információink vannak kőépítkezésről. Ezek szilárd és főleg „ante quem” jellegű bizonyítékokkal alátámasztott keltezése megoldatlan. Ennek ellenére úgy gondolom nem szabad az „a priori” kései keltezés hibájába esnünk. Fel kívánom hívni a figyelmet arra, hogy bizonyos helyeken már az általunk ismert legkorábbi periódus is kőfal. Közülük háromról elmondható, hogy az Árpádok monarchiájának elsőrendű, Szent István korától folyamatosan adatolható központja (Esztergom, Székesfehérvár, Óbuda).¹² Zalavár kőfalas várát egyértelműen a

8 Képes Krónika 85., 29. cc.

9 Pesty F., 1882. adatai között pl. egyáltalán nincs kifejezetten várként történő említés 1242 előtt, utána is csak olyan várak szerepelnek, amelyek kivétel nélkül kő, illetve téglafalás „klasszikus” várak.

10 Nováki Gy.–Sándorfi Gy., 1981.

11 Nováki Gy., 1988.

12 Nagy E., 1975.; Siklósi Gy., 1990.; Altmann J.–Bertalan H., 1991.

11. századra tehetjük, ásatással meghatározott alaprajza teljesen független a később ugyanoda épült bencés apátság falrendszerétől.¹³ Két olyan várispánsági székhelyünk is van, ahol a legkorábbi ismert erődítésmaradványokat a kő-, ill. téglafalak jelentik. Alaprajzuk olyan mérvű hasonlóságot mutat, hogy – talán nem Istenkísértés feltételeznünk – azonos rendszerben, egy meghatározott igény kielégítésére épülhettek. *Ez a két vár: Bács és Sempte.*¹⁴

A várak szerepe

A vizsgált honfoglalás és államszervezés kori várak funkcióját nem lehet statikusan értelmezni. Szent István korában, illetve a 11. század közepén viszonylag könnyen meghatározható, hogy mely erődítmények voltak vármegyék központjai, melyeket tarthatunk körülhatárolt területtel nem rendelkező várispánság központjának, avagy egy megyénél kisebb igazgatási egység (compagus, districtus) székhelyének. A korábbi – a keresztény monarchia megszervezése előtti – időszak társadalmi-területi-igazgatási viszonyainak rekonstrukciója azonban még nem kellően világos. Így a 11. század első felében meghatározható szerepkörét egy-egy vár – amely vélhetően már a 10. század korábbi évtizedeiben is fennállt – nem kizárt, hogy csak az ún. államszervezés során kapta.

Az ismert erősségek nagyobb részét a különböző igazgatási, ispáni központok teszik ki. Egy jóval körülhatároltabb csoportot határvédő várnak határozhatunk meg (ide értve az ország belső területére vezető utak folyóátkelőit biztosító erődítményeket is).¹⁵

Két hely nagyságrenddel emelkedik ki még legjelentősebb méretű sáncvárak közül is, védett területük 100 ha körüli (Bény a Garam és Malomfalva a Maros mellett).¹⁶ Mindkettő több ezres hadsereg védett táborozását, gyülekezését tette lehetővé.

A legizgalmasabbnak mégsem ezek számítanak, hanem azok a várak, amelyeket megjelenésük, erődítményük, történeti, vagy történeti-földrajzi adataik alapján a 11. század első felében is magánvárnak kell tartanunk. Ezek a várak egytől-egyig nemzetségek birtokain, azokon belül is központi jelentőségű helyeken találhatók. A 14 valószínűsíthető erődítmény – az államszervezet igazgatási rendszerébe illeszkedő várakhoz hasonló módon – az ország különböző tájain helyezkedik el. Találunk belőlük a honfoglalóktól leszármazó genus-ok földjén¹⁷ (*Aba nemzetség*: Gyöngyös-Muzsla; *Balog-Semjén nemzetség*: Oros; *Bár-Kalán nemzetség*: Alpár, Szekcső; *Csák nemzetség*: Csákvár, Zámoly, Vérteskeresztúr; *Miskolc nemzetség*: Várad/Bars; *Örsúr nemzetség*: Örsúrvára; *Sártvány-Vecse nemzetség*: Poroszló) éppúgy mint a nyugati lovagoktól leszármazó jövevény nemzetségek¹⁸ (*Gutkeled nemzetség*: Tasvár/Sárvár; *Győr nemzetség*: Zselicszentjakab; *Hontpázmány nemzetség*: Baráti, Beszterec) birtokain. Feltűnő, hogy több helyütt

13 Cs. Sós Á., 1976. 113., 118.

14 Henszlmann Imra jelentése. In: *Archaeologiai Értesítő VII(1872) 73–79.; Jozef Izsof: A semptei vár kutatása. In: Castrum Bene 1989. Várak a 13. században. Szerk.: Horváth László. Gyöngyös, 1990. 153–162.*

15 Ide soroljuk a körülhatárolt területtel nem rendelkező várispánságok központjait; a történeti forrásokban határvédelemmel, vagy az országba vezető utak stratégiai pontjainak védelmével kapcsolatban előforduló várakat; ill. a fekvésük alapján Bóna István és Györffy György által annak tartottakat. *Bóna I.*, 1986.; *Bóna I.*, 1989.; *Györffy Gy.*, 1987.

16 *Habowštiak, A., Frühmittelalterliche Wallanlage und romanische Bauten in Bina. Nitra, 1966.; Gheorghiu, T. O. Arhitectura medievala de Aparare din România. Bucuresti, 1985. 26.*

17 Gyöngyös–Muzsla: *Györffy Gy.*, 1987. III. 54., 95–96.; *Dénes J.*, 1985. 81–82.; Oros: *Karácsonyi J.*, 1900–1901. I. 192.; *Erdélyi István: Oros-nyírtapazoni határ. Mitt. Arch. Inst.* 1(1970) 158.; Alpár: *Györffy Gy.*, 1987. I. 887., 890–891.; *Bóna I.–Nováki Gy.*, 1982.; Szekcső: *Györffy Gy.*, 1987. I. 382–383.; Csákvár: *Györffy Gy.*, 1987. II. 336, 355.; Zámoly: *Györffy Gy.*, 1987. 336, 417.; Vérteskeresztúr: *Györffy Gy.*, 1987. II. 336., 415–416.; *A. Kozák É.*, 1970.; Várad/Bars: *Györffy Gy.*, 1987. I. 419., 483–484.; Örsúrvára: *Györffy Gy.*, 1987. I. 745., 798.; *Nováki Gy.–Sándorfi Gy.*, 1992. 43–46.; Poroszló: *Györffy Gy.*, 1987. I. 54., 126–127.

18 (Tasvár–Sárvár: *Karácsonyi J.*, 1900–1901. II. 56.; Zselicszentjakab: *Karácsonyi J.*, 1900–1901. II. 96.; *Nagy Emese: Előzetes jelentés a kaposzentjakabi apátság feltárásáról. In: Somogyi Múzeumok Közleményei* 1(1973) 335–339.; Baráti: *Györffy Gy.*, 1987. III. 164., 179.; *Nováki Gy.–Sándorfi Gy.–Miklós Zs.*, 1979. 12–21.; Beszterec: *Karácsonyi J.*, 1900–1901. II. 231.; *Németh P.*, 1968. 93–94.

maguknak a korábbi sáncváaraknak a területén egy-egy „nemzetségi” monostor épült (Vérteskeresztúr, Tasvár/Sárvár, Zselicszentjakab, Beszterec). A felsoroltak mind korai bencés apátságok, közülük egynek pontos alapítási dátumát is ismerjük. Győr nemzetség-beli Ottó későbbi nádor 1061-ben alapította a somogi Zselicszentjakabot.¹⁹

A várak időrendi helye

A tárgyalt másfél-száz-éves kor közel 150 vára a fentiekből következően nem egy időben épült. Egyetértve Nováki Gyula és Sándorfi György korábbi megállapításaival, magam is úgy látom, hogy a sáncváarakat építési idejüket tekintve egy archaikus 10. századi és egy modernebb „államszervezés”-kori csoportra lehet osztani. A régi sáncváarak elavulásával, sáncuk fa tartószerkezetének elkorhadásával szükségessé vált, hogy a védelmi szempontból alkalmatlanná lett erősségeket egy vagy két újjáépítés, magasztás után vagy felhagyják, vagy átépítsék kőbe. A legkorábbi kőépítkezések időben akár párhuzamosak is lehetnek az ún. átmeneti típusú, karcsú sáncos várak egy részével.

Számos helyről rendelkezünk egyértelmű „terminus post quem” jellegű bizonyítékkal arra, hogy a széles talpú sánccal övezett várakat a magyar honfoglalás után építették (Szabolcs, Zemplén, Borsod, Győr – hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki).²⁰ Úgy tűnik a régészetileg megfogható – elsősorban felvidéki – 9. századi szláv várak eltérő típust képviselnek (Dévényújfalu, Szentgyörgy, Szepessümeget stb.).²¹

Nem is az alsó, hanem igazából a felső időhatár kérdése az izgalmas a magyar társadalomtörténet szempontjából. Noha a régészeti leletek és megfigyelések értelmezésén alapuló kronológia jelenleg nem képes segítséget nyújtani a probléma megoldásában, mégsem teljesen reménytelen a helyzet.

Kétféle argumentációval is élhetünk. Az egyik a források hallgatásán alapul. *A sáncváarakról általában elmondható, hogy igazából nem szerepelnek a történelemben.*²² *Fel-tűnő, hogy valamennyi esetben, amikor a 11–12. században egy-egy várral kapcsolatban harci cselekményről hallunk, csupa olyan erődítményről van szó, amelynek védővonalát átépítették kőbe.*²³

Lehet azonban más módon is érveket hozni a sáncváarak élettartama felső időhatárának meghatározásához. Nyilvánvalóan megszűnt egy-egy vár használata akkor, amikor a fölöslegessé vált erődítmény területét egyházi intézmény alapítására használják fel (bár kivételes esetben „társbérlet”-re is vannak példák: Esztergom, Gyórszentmárton), vagy mondjuk köznapi temetőt nyitnak a várbelsőben. Az előbbire példaként Somogyvárt, Vasvárt²⁴ sorolhatjuk, az utóbbira Abaújvárt, Aradot.²⁵

19 Kumorovitz B., 1964.

20 Szabolcs: Németh P., 1973.; Németh P., 1977.; Zemplén: Németh P., 1977.; Borsod: Wolf M., 1987–1989.; Győr: Tomka P., 1976.; Tomka P., 1987.

21 Štefanovicova, T. 1987.

22 Hivatkozhatnánk persze „közismert tények”-re, pl. Pozsony 1052. évi német ostromára. Azonban közelebből megvizsgálva az egykorú források tudósításait, azt lehet feltételeznünk, hogy miután III. Henrik serege 1042-ben felégette és lerombolta a régi pozsonyi szélestalpú sáncos várat, nem volt mit tenni, mint kőfalat húzni a szétomlott, lepusztult sánc tetején.

23 A Képes Krónikában és Kézainál Árpád-kori harci cselekmények kapcsán említett várak a következők: 1046–Abaújvár, Székesfehérvár, Zámoly; 1051–Órs; 1052–Pozsony; 1063–Moson; 1067–Trencsén; 1068–Bihar, Doboka, Marosújvár; 1072–Keve, Bihar; 1074–Moson, Pozsony, Kapuvár, Babót, Abda (?), Sempte, Nyitra; 1079–Pozsony; 1085–Ungvár, Borsova; 1096–Zimony; 1106–Abaújvár; 1146–Pozsony; 1165–Zimony; 1290–Körösszeg

24 Dénes J., 1991. 366.

25 Gádor J., 1980.; Bóna I., 1989. 149.

Magyarország várai a honfoglalás és államszervezés korában

1. BARÁTI
2. DARUFALVA
3. GYÖNGYÖS–MUZSLA
4. GYÓRSZENTMÁRTON
5. HASZNOS-ÓVÁR
6. MALOMFALVA
7. OLTÁRC
8. ÓRTILOS
9. TISZADOB
10. ÚJSZENTANNA–FÖLDVÁR
11. VÁROSHÍDVÉG
12. VÉRTESKERESZTÚR
13. ZALASZENTIVÁN
14. ZSELICSZENTJAKAB
15. ABAÚJVÁR
16. ABDA
17. ALPÁR
18. ARAD/ÓTHALOM
19. BABÓT
20. BÁCS
21. BÁNYA/BANKA
22. BARANYAVÁR
23. BARS/ÓBARS
24. BÉKÉS
25. BÉLAVÁR
26. BÉNY
27. BESZTEREC
28. BIHAR
29. BODROGVÁR/MONOSTORSZEG
30. BOLGYÁNVÁR/BUDJANOVCI
31. BOLONDÓC/BECKÓ
32. BORONA/UHERSKÉ HRADIŠTE
33. BORSOD
34. BORSOVA/VÁRI
35. BUDAVÁR/ÓBUDA
36. CIBINVÁR/ORLÁT
37. CSÁKVÁR
38. CSANÁD/NAGYCSANÁD
39. CSONGRÁD
40. DÉSVÁR/DÉS
41. DÉVÉNY
42. DIÓSGYÓR
43. DOBOKAVÁR/DOBOKA
44. DÓMÓS
45. EGER
46. ESZTERGOM
47. FEHÉRVÁR/SZÉKESFEHÉRVÁR
48. FÖLDVÁR(BRASSÓ)
49. FÖLDVÁR(FOGARAS)
50. GALGÓC/SZOLGAGYÓR
51. GÖMÖR/SAJÓGÖMÖR
52. GYALU
53. GYULAFEHÉRVÁR
54. HALMÁGY
55. GYÓR
56. HEVES
57. HÍMESUDVAR/TOKAJ
58. HONT
59. HUNYADVÁR/VAJDAHUNYAD
60. KÓRÓS/KRIŽEVCI
61. KALOCSA
62. KAPUVÁR
63. KARAKÓ/ZALASZEGVÁR–SZIGET
64. KEVEKEVEVÁRA
65. KOLON/?KISKOMÁROM
66. KOLOZSVÁR/KOLOZSMONOSTOR
67. KOMÁROM
68. KOVÁZD/NEMETIN
69. KOZÁRVÁR
70. KÖRMEND
71. KRASSÓ/PALÁNK
72. KRASZNA
73. KURSZÁNVÁRA/ÓBUDA
74. KÜKÜLLÓVÁR
75. LOCSMÁND
76. MIKLÓSVÁR
77. MOSON
78. NÓGRÁD
79. NYITRA
80. OROS
81. OROSVÁR
82. ORSOVA
83. ÓVÁR/PINKAÓVÁR
84. ÖRSÚRVÁRA/SÁLY
85. ÖRS/MEZŐÖRS
86. PATA/GYÖNGYÖSPATA
87. PATAK/SÁTORALJAÚJHELY
88. PÉCS
89. PEST
90. POROSZLÓ
91. POZSEGA/POŽEGA
92. POZSONY
93. REGÖLY
94. ROPOLYVÁR/ZSELICKISFALUD
95. SÁRVÁR
96. SÁRVÁR/SAJÓSÁRVÁR
97. SASVÁR
98. SÁSVÁR
99. SEBES/KARÁNSEBES
100. SEGESD
101. SEMPTE/SZERED
102. SOLT
103. SOMOGYVÁR
104. SOPRON
105. SÓVÁR/NÉMETSÓVÁR
106. STOMFA
107. SZABOLCS
108. SZATMÁR
109. SZEGED
110. SZEKCSÓ/DUNASZEKCSÓ
111. SZENTLÁSZLÓVÁRA
112. SZERENC
113. SZOLNOK
114. TASVÁR/SÁRVÁR/NAGYECSED

115. TEMESVÁR
116. TIHANY-ÓVÁR
117. TITEL
118. TOLNA
119. TORDAVÁR/VÁRFALVA
120. TRENCSEN
121. UGRA
122. ÚJVÁR/MAROSÚJVÁR
123. UNGVÁR
124. ÚRHIDA
125. VÁC
126. VALKÓVÁR/VUKOVAR
127. VÁRAD/ALSÓVÁRAD
128. VÁRAD/NAGYVÁRAD
129. VÁRAD/PÉCSVÁRAD
130. VARASD/VARAŽDIN

131. VÁRDA/KISVÁRDA
132. VÁRKONY/TISZAVÁRKONY
133. VASVÁR
134. VÁTY/NAGYVÁTY
135. VELEM
136. VERŐCE/VIROVITICA
137. VESZPRÉM
138. VISEGRÁD
139. ZÁGRÁB/ZAGREB
140. ZALAVÁR
141. ZÁMOLY
142. ZARÁND
143. ZEMPLÉN
144. ZIMONY/ZEMUN
145. ZÓLYOM-PUSZTAVÁR

2. sz. melléklet

Anonymus által említett várak

1. ALPÁR
2. BÁNYA/BANKA
3. BARANYAVÁR
4. BARS/ÓBARS
5. BIHAR
6. BODROGVÁR/MONOSTORSZEG
7. BOLONDÓC/BECKÓ
8. BORONA/UHERSKÉ HRADIŠTE
9. BORSOD
10. BORSOVA/VÁRI
11. BUDAVÁR/ÓBUDA
12. CSÁKVÁR
13. CSANÁD/NAGYCSANÁD
14. CSONGRÁD
15. DIÓSGYŐR
16. GALGÓC/SZOLGAGYŐR
17. GÖMÖR/SAJÓGÖMÖR
18. GYALU
19. HÍMESUDVAR/TOKAJ
20. KEVE/KEVEVÁRA
21. KOMÁROM
22. KRASSÓ/PALÁNK
23. KURSZÁNVÁRA/ÓBUDA
24. NÓGRÁD
25. NYITRA
26. OROSZVÁR

27. ORSOVA
28. ŐRSÚRVÁRA/SÁLY
29. PATA/GYÖNGYŐSPATA
30. PEST
31. POROSZLÓ
32. POZSEGA/POŽEGA
33. SASVÁR
34. SEMPTE/SZERED
35. SÓVÁR/NÉMETSÓVÁR
36. SZABOLCS
37. SZATMÁR
38. SZEKCSÓ/DUNASZEKCSÓ
39. TASVÁR/SÁRVÁR/NAGYECSED
40. TITEL
41. TRENCSEN
42. UNGVÁR
43. VALKÓVÁR/VUKOVAR
44. VÁRAD/ALSÓVÁRAD
45. VASVÁR
46. VESZPRÉM
47. ZÁGRÁB/ZAGREB
48. ZARÁND
49. ZEMPLÉN
50. ZÓLYOM-PUSZTAVÁR

A Képes Krónika legkorábbi vár- említései

997	Esztergom	1067	Trencsén
997	Győr	1068	Bihar
997	Gyulafehérvár	1068	Doboka
997	Veszprém	1068	Újvár/Marosújvár
1037	Nyitra	1072	Keve
1041/1044	Abaújvár	1073	Ikervár
1046	Békés	1074	Abda (?)
1046	Csákvár	1074	Babót
1046	Székesfehérvár	1074	Kapuvár
1046	Zámoly	1074	Sempte
1051	Örs/Mezőörs	1081	Visegrád
1052	Pozsony	1085	Borsova
1059	Várkony/Tiszavárkony	1085	Ungvár
1063	Dömös	1096	Zimony
1063	Moson		

A várispánsági szervezetek legkorábbi történeti adatai

975 Esztergom	1108 Vas	1222 Zagorje
997 Győr	1113 Galgóc/Szolgagyőr	1222 Zólyom
1008 Csanád	1128 Krassó	1225 Rovistye
1009 Fejér	1131 Varasd	1226 Bánya
1009 Kolon (Zala)	1145 Zágráb	1227 Maróca
1009 Visegrád (Pest)	1156 Hont	1229 Bolondóc
1037 Nyitra	1156 Karakó	1229 Podgorja
1042 Pozsony	1162 Gora	1230 Sárvár
1044 Újvár	1171 Locsmánd	1239 Dubica
1046 Békés	1177 Arad	1240 Gömör
1046 Szolnok	1177 Fehér	1242 Kemlék
1055 Tolna	1177 Kolozs	1242 Kovázd
1061 Somogy	1177 Küküllő	1243 Orbász
1063 Moson	1177 Temes	1245 Segesd
1067 Bihar	1181 Szatmár	1247 Sáros
1067 Trencsén	1193 Baranya	1248 Gordova
1068 Doboka	1199 Kőrös	1256 Szana
1071 Bács	1209 Szepes	1257 Gerzence
1071 Sopron	1210 Gorica	1259 Garics
1071 Szerém	1210 Pozsega	1263 Torna
1072 Keve	1210 Sasvár	1269 Verőce
1074 Sempte	1211 Váty	1271 Stomfa
1075 Csongrád	1214 Zaránd	1272 Okics
1075 Torda	1215 Heves	1276 Hunyad
1085 Ung	1216 Erdőd/Szatmár	1300 Kapuvár
1090 Kraszna	1216 Komárom	1303 Máramaros
1091 Csázma	1216 Ugocsa	1320 Szilágy
1093 Bodrog	1219 Patak	
1108 Borsod	1220 Zemplén	
1108 Nógrád	1221 Valkó	

A várispánsági szervezetek legkorábbi történeti adatai

975 Esztergom	1181 Szatmár
997 Győr	1193 Baranya
1008 Csanád	1199 Kőrös
1009 Fejér	1209 Szepes
1009 Kolon (Zala)	1210 Gorica
1009 Visegrád (Pest)	1210 Pozsega
1037 Nyitra	1210 Sasvár
1042 Pozsony	1211 Váty
1044 Újvár	1214 Zaránd
1046 Békés	1215 Heves
1046 Szolnok	1216 Erdőd/Szatmár
1055 Tolna	1216 Komárom
1061 Somogy	1216 Ugocsa
1063 Moson	1219 Patak
1067 Bihar	1220 Zemplén
1067 Trencsén	1221 Valkó
1068 Doboka	1222 Zagorje
1071 Bács	1222 Zólyom
1071 Sopron	1225 Rovistye
1071 Szerém	1226 Bánya
1072 Keve	1227 Maróca
1074 Sempte	1229 Bolondóc
1075 Csongrád	1229 Podgorja
1075 Torda	1230 Sárvár
1085 Ung	1239 Dubica
1090 Kraszna	1240 Gömör
1091 Csázma	1242 Kemlék
1093 Bodrog	1242 Kovázd
1108 Borsod	1243 Orbász
1108 Nógrád	1245 Segesd
1108 Vas	1247 Sáros
1113 Galgóc/Szolgagyőr	1248 Gordova
1128 Krassó	1256 Szana
1131 Varasd	1257 Gerzence
1145 Zágráb	1259 Garics
1156 Hont	1263 Torna
1156 Karakó	1269 Verőce
1162 Gora	1271 Stomfa
1171 Locsmánd	1272 Okics
1177 Arad	1276 Hunyad
1177 Fehér	1300 Kapuvár
1177 Kolozs	1303 Máramaros
1177 Küküllő	1320 Szilágy
1177 Temes	

IRODALOM

Altmann J.–Bertalan H.

- 1991 Óbuda vom 11. bis 13. Jahrhundert. In: Budapest im Mittelalter. Hrsg. Gerd Biegel. Braunschweig, 113–130.

Bárczi G.

- 1951 A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Bp.

Bóna I.

- 1986 Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: Erdély története I–III. Szerk.: *Köpeczi Béla*. Bp., I. 194–234, 575–582.
1989 Magyar-szláv korszak (895–1162). In: Erdély rövid története. Bp., 101–157.

Bóna I.–Nováki Gy.

- 1982 Alpár bronzkori és Árpád-kori vára. In: *Cumania VII(1982)* 17–268.

Csorba Cs.

- 1974 A magyarországi várkutatás története. In: MTA II. Oszt. Közleményei 23(1974) 289–310.

Dénes J.

- 1985 Árpád-kori várak a Mátra déli oldalán. In: *Agria XXI*. Eger, 77–92.
1990 Megjegyzések a vármegyék kialakulásához. In: *Életünk XXVIII(1990)* 507–512.
1991 A vasvári ispáni vár helye. In: *Vasi Szemle XLV(1991)* 362–371.

Feld I.

- 1990 Megjegyzések a tudományos várkutatás módszertanához. In: *Műemlékvédelem XXXIV(1990)* 129–138.

Gádor J.

- 1980 Ausgrabung in der Erdburg von Abaujvár. In: *Acta Archaeologica XXXII(1980)* 443–454.

Györffy Gy.

- 1960 *Diplomata Hungarica antiquissima 1000–1196*. In: *Történelmi Szemle* 525–535.
1984 Magyarország története I/1–2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Bp., 577–650, 1624–1639.
1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I³-III. Bp.
1988 Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Bp.

Karácsonyi J.

- 1900–1901 A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp.

A. Kozák É.

- 1970 A vértesszentkeresztí román kori templom feltárása. In: *Archaeologiai Értesítő* 97(1970) 272–290.

Kristó Gy.

- 1988 A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp.

Kumorovitz B.

- 1964 A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából XVI*. Bp. 43–83.

Marsina, R.

- 1971 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava

Nagy E.

- 1975 Esztergom. In: *Várépítészetünk*. Szerk.: *Gerő László*. Bp. 153–165.

Németh P.

- 1968 Szabolcs és Szatmár megyék Árpád-kori (XI–XIII. századi) földvárai és monostorai. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve X(1968) 91–102.
1973 Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely kutatásának első három esztendejéről (1969–1971). In: *Archaeologiai Értesítő* 100(1973) 167–197.
1977 A korai magyar megyeszékhelyek régészeti kutatásának vitás kérdései. In: *Archaeologiai Értesítő* 104(1977) 209–215.

Nováki Gy.

- 1963 A magyarországi földvárkutatás története. Régészeti Füzetek Ser. II. 12. Bp.
1975 Várépítészetünk kezdetei. In: *Várépítészetünk*. Szerk.: *Gerő László*. Bp. 45–61.
1988 Várépítészet Magyarországon a X–XI. században. In: *Szent István és kora*. Szerk.: *Glatz Ferenc és Kardos József*. Bp. 145–150.

Nováki Gy.–Sándorfi Gy.

- 1981 Untersuchung der Struktur und des Ursprungs der Schanzen der frühen ungarischen Burgen. In: *Acta Archaeologica* XXXIII(1981) 133–160.
1984 A magyarországi Árpád-kori várak kutatásának legújabb eredményei. In: *Műemlékvédelem* XXVIII(1984) 167–179.
1992 A történeti Borsod megye várai(az őskortól a kuruc korig). Budapest–Miskolc

Nováki Gy.–Sándorfi Gy.–Miklós Zs.

- 1979 A Börzsöny hegység őskori és középkori várai. Bp.

Pesty F.

- 1882 A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században. Bp.

Sándorfi Gy.

- 1985 Korai váraink típusvizsgálata. In: *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai*. Szerk.: *Fodor István és Selmeczi László*. Bp. 159–174.
1989 Várak a X. században Magyarországon. In: *Műemlékvédelem* XXXIII(1989) 19–26.

Siklósi Gy.

- 1990 A székesfehérvári korai és későbbi királyi vár, illetve palota. In: *Castrum Bene* 1989. Várak a 13. században. Szerk.: *Horváth László*. Gyöngyös, 104–120.

Cs. Sós Á.

- 1976 Megjegyzések a zalavári ásatások jelentőségéről és problematikájáról. In: *Zalai Gyűjtemény* 6(1976) 105–140.

Stefanovicova, T.

- 1987 A szlovákiai égetett sáncok kérdéséhez. In: *Soproni Szemle* 45(1987) 340–347.

Szentpétery, E.

- 1937–1938 *Scriptores Rerum Hungaricarum* I–II. Bp.

Tomka P.

- 1976 Erforschung der Gespanschaftsburgen im Komitat Győr–Sopron. In: *Acta Archaeologica* XXVIII(1976) 391–410.
1987 Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni kora középkori sáncvárak történetéhez. In: *Soproni Szemle* 45(1987) 147–155.

Vékony G.

- 1991 Anonymus kora és korhűsége. In: *Életünk* XXIX(1991) 58–73, 135–158, 263–275, 355–375.

Wolf M.

- 1987–1989 Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987–1990). In: *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* XXX–XXXII(1987–1989) 393–442.

DIE BURGEN AUS DER ZEIT DER LANDNAHME UND STAATSORGANISATION (Resümee)

Der Zeit der Landnahme und Staatsorganisation, d. h. im großen und ganzen dem zwischen 900 und 1050 anzusetzenden Zeitraum, lassen sich *im Verhältnis zu den späteren Zeitaltern* weniger Burgen zuweisen. Auch unter diesem Gesichtspunkt kann das 10. als ein unsicher zu beurteilendes Jahrhundert betrachtet werden. Ein Teil der Historiker und Archäologen, die sich mit dieser Epoche befassen, möchte am liebsten sämtliche Burgen in die Zeit der „Staatsorganisation“ datieren, die mit den Namen des Großfürsten Géza und König Stephans I. zu verbinden ist. Nach Meinung anderer Experten wiederum sind die Festungen mit großer Grundfläche und breitangelegten Schanzen frühere als die für den Zeitraum nach 970 typischen Burgen, die zwar ein technologisch höheres Niveau, aber eine kleinere geschützte Fläche, schmalere Schanzen hatten.

Von den aus der Zeit zwischen 900–1050 stammenden Burgen berichten sowohl urkundliche, als auch epische Quellen. Letztere erwähnen dabei nicht nur als Verwaltungszentren definierbare Festungen. Aus den epischen Quellen wissen wir, daß – im Gegensatz zur oberflächlichen Allgemeinauffassung der Fachwelt – *von Anfang an mit Burgen unterschiedlicher Funktion, darunter auch mit Privatsitzen, gerechnet werden kann.*

Lange Zeit erregten nur die Festungen mit den auffälligsten und spektakulärsten Überresten Aufmerksamkeit. Erst später wurde deutlich, daß es unter den ungarländischen Burgen des 10.–11. Jh. auch solche gibt, deren Abmessungen und Schanzenkonstruktion wesentlich von den vorgenannten abweichen. Grundlegend unterscheidet sich das statische Prinzip der Konstruktionen bei den größeren, archaisch erscheinenden Festungsbauten, die von einer Schanze mit breitem Fuß umgeben sind, sowie bei den der Abmessung nach kleineren, jedoch wesentlich anspruchsvoller errichteten Burgen. Aufgrund der begrenzten Haltbarkeit des Holzmaterials mußten die Befestigungen mehrfach erneuert werden und dürften auch so nicht von allzu langer Dauer gewesen sein. Bei den meisten errichtete man in der letzten Periode auf dem Grat der Schanze, deren Material vermorscht und verwittert war, eine Steinmauer. Es gibt in Ungarn mehrere solcher als Gespanssitze fungierten Burgen, wo Stein- bzw. Ziegelmauern die frühesten bekannten Überreste der Festung darstellen. Ihr Grundriß zeigt eine derartige Ähnlichkeit, die vielleicht die Annahme nicht zu gewagt erscheinen läßt, daß sie nach einem identischen System, zur Befriedigung eines konkreten Anspruchs erbaut worden sein dürften.

Die Funktion der Burgen, die aus der Zeit der Landnahme und Staatsorganisation stammen, läßt sich nicht starr interpretieren. In der Zeit Stephans des Heiligen bzw. Mitte des 11. Jh. ist verhältnismäßig leicht zu bestimmen, welche der Festungen Komitatszentren waren, welche als Zentrum einer Burggespanschaft, die nicht über ein exakt umgrenztes Gebiet verfügte, anzusehen ist, d. h. als Sitz einer kleineren Verwaltungseinheit (*compagus, districtus*), deren Größe die eines Komitats nicht erreichte. Allerdings ist die Rekonstruktion der Gesellschafts-, Territorial- und Verwaltungsverhältnisse des früheren Zeitraums – vor Organisierung der christlichen Monarchie – noch nicht deutlich genug. So ist es nicht ausgeschlossen, daß die eine oder andere Burg – die vermutlich auch in den frühen Jahrzehnten des 10. Jh. schon stand – ihren in der ersten Hälfte des 11. Jh. bestimmbaren Aufgabenkreis erst im Zuge der sog. Staatsorganisation erhielt.

Außerordentlich interessant sind jene Burgen, die man aufgrund ihrer Erscheinung, ihrer Befestigungsweise, ihrer historischen oder historisch-geographischen Daten auch in der ersten Hälfte des 11. Jh. als in Privatbesitz befindliche Burgen ansehen muß. Sie alle sind auf den Grundbesitzen von Sippen und innerhalb dieser an Orten zentraler Bedeutung zu finden. So beispielsweise auf den Besitzungen der von den Landnehmern abstammenden Genus-Geschlechter (*Geschlecht der Aba*: Gyöngyös–Muzsla; *Geschlecht der Balog–Semjén*: Oros; *Geschlecht der Bár–Kalán*: Alpár, Szekcső; *Geschlecht der Csák*: Csákvár, Zámoly, Vérteskeresztúr; *Geschlecht der Miskolc*: Várad/Bars; *Geschlecht der Örsúr*: Örsúrvára; *Geschlecht der Sártvány–Vecse*: Poroszló), aber auch auf den Ländereien der Ankömmlingsgeschlechter, die von Rittern aus dem Westen abstammen (*Geschlecht Gutkeled*: Tasvár/Sárván; *Geschlecht Győr*: Zselicszentjakab; *Geschlecht Hontpázmány*: Baráti, Besterec). Auffällig, daß an mehreren Orten direkt auf dem Gelände der früheren Schanzenburgen Klöster der „Sippen“ errichtet wurden (Vérteskeresztúr, Tasvár/Sárvár, Zselicszentjakab, Besterec). Dabei handelt es sich ausnahmslos um frühe Benediktinerabteien, worunter von einer auch das exakte Gründungsdatum bekannt ist. Der spätere Nador Otto aus dem Geschlecht Győr gründete 1061 in Somogy das Kloster Zselicszentjakab.

Von zahlreichen Orten stehen uns eindeutige Beweise im Sinne eines „terminus post quem“ zur Verfügung, daß die von einer Schanze mit breitem Fuß umgebenen Burgen nach der ungarischen Landnahme erbaut wurden (Szabolcs, Zemplén, Borsod, Győr – um nur die wichtigsten zu erwähnen). Wie es scheint, vertreten die archäologisch erfaßbaren slawischen Burgen des 9. Jh. – in erster Linie im Oberland – einen davon abweichenden Typ (Dévényújfalu, Szentgyörgy, Szepessüteg usw.).

Vom Gesichtspunkt der ungarischen Gesellschaftsgeschichte ist nicht so sehr die Frage der unteren, sondern eher der oberen Zeitgrenze wirklich interessant. Zwar bietet die auf der Interpretation der archäologischen Funde und Beobachtungen gründende Chronologie gegenwärtig keine ausreichende Hilfe zur Lösung des Problems, dennoch ist die Situation nicht ganz hoffnungslos.

Zweierlei Argumentationen lassen sich ins Feld führen. Eine davon basiert auf dem Schweigen der Quellen. *Im allgemeinen kann von den Schanzenburgen gesagt werden, daß sie eigentlich in der Geschichte nicht vertreten sind. Es fällt auf, daß in allen Fällen, wo man im 11.–12. Jh. von Kampfhandlungen in Verbindung mit der einen oder anderen Burg hört, lediglich von einer solchen Festung die Rede ist, deren Verteidigungslinie in Stein umgebaut wurde.* Aufgegeben wird die Benutzung dieses Typs Burgen offensichtlich dann, als man das Gelände der überflüssig gewordenen Festung zur Gründung einer kirchlichen Einrichtung oder beispielsweise das Burginnere zur Anlegung eines Friedhofes für das Gemeinvolk verwendet. Als Beispiel für erstgenannten Fall stehen Somogyvár und Vasvár, für letztgenannten aber Abaújvár und Arad.

József Dénes

Tabelle 1
Die Burgen Ungarns zur Zeit der Landnahme und Staatsorganisation

КРЕПОСТИ ЭПОХИ ОБРЕТЕНИЯ РОДИНЫ И ОБРАЗОВАНИЯ ГОСУДАРСТВА

(Резюме)

В эпоху обретения родины и образования государства, в период от 900 до 1050 г. было построено относительно мало крепостей по сравнению с более поздним временем. X век и с этой точки зрения является спорным периодом. Часть историков и археологов, занимающихся этим временем, предпочла бы причислить все крепости к эпохе образования государства, связанной с именами великого князя Гезы и короля Иштвана. Другие же специалисты считают, что укрепления с большой площадью и широким валом датируются более ранним временем, чем технологически более развитые, но меньше по площади крепости с узкими валами, которые датируются периодом после 970 года.

О крепостях полуторастолетнего периода между 900–1050 гг. повествуют как дипломы, так и хроники. Последние упоминают не только административные центры. По этим источникам мы знаем, что в отличие от поверхностного мнения, распространенного в литературе, с самых ранних времен существовали крепости различных функций, среди них и частные крепости.

В течение долгих лет внимание привлекали только самые яркие примеры крепостного строительства. Лишь позднее выявилось наличие крепостей, состоящих из земляных валов и непохожих по размерам, среди крепостей Венгрии X–XI вв. Статический принцип конструкций в корне отличается от больших крепостей, окруженных широкими валами архаического вида и от схожих укреплений порядком меньше, но более основательно построенных. Из-за нестойкости деревянного материала укрепления нужно было часто перестраивать, но даже таким образом нельзя было в значительной мере удлинить их жизнь. У большинства во время последнего периода по хребту разваливающегося вала строили каменную стену. Существует несколько крепостей-административных центров, где наиболее ранние остатки строительства укрепления это каменные или кирпичные стены. По плану они настолько похожи, что можно предположить: их построили в единой системе, для удовлетворения определенных потребностей.

Функцию крепостей эпохи обретения родины и образования государства нельзя интерпретировать однозначно. В эпоху Св. Иштвана, а также в середине XI в. относительно легко определить, какие из крепостей были центрами комитатов, какие из них были административными центрами поменьше (конпагус, дистриктус). Однако реконструкция предшествующего периода, предшествовавшего образованию христианской монархии, его общественно-территориально-административных отношений не вполне ясна. Поэтому возможно, что крепость, построенная ещё в X в., имела совсем другую функцию первоначально, чем ту, которую она получила в XI веке, в период образования государства.

Очень интересны те крепости, которые по виду, способу укрепления, на основании исторических или историко-географических данных нужно считать частной собственностью даже в XI веке. Эти крепости все до одной находятся на владениях родов, на местах центрального значения. Некоторые из них стояли на землях генусов, идущих от обретателей родины (род **Аба**: Дёндёш-Мужла, род **Балог-Шемьен**: Орош, род **Бар-Калан**: Алпар, Секчё, род **Чак**: Чаквар, Замой, Вертешкерестур, род **Мишколц**: Варрад/Барш, род **Ёршур**: Ёршурвара, род **Шартвань-Бече**: Поросло) или были на поместьях потомков западных рыцарей, их родов (род **Гуткелед**: Ташвар/Шарвар, род **Дёр**: Желицсентякаб, род **Хонтпазмань**: Барати, Бестерец). Примечательно, что во многих местах на территории более ранних крепостей с валами были построены “родовые” монастыри (Вертешкерестур, Ташвар/Шарвар, Желицсентякаб, Бестерец). Перечисленные здесь места все являлись ранними бенедиктианскими монастырями, у одного из них мы даже знаем точную дату основания. Желицсентякаб в Шомоде был основан в 1061 году Отто из рода Дёр, ставшим позднее надором.

У нас есть много данных типа “терминус пост квем”, которые доказывают, что крепости, окруженные широким валом были построены после обретения венграми родины. (Саболч, Земплен, Боршод, Дёр – это только самые значительные). Другой тип представляют славянские крепости IX века, которые прослеживаются археологически и находятся главным образом в Словакии (Девеньуйфалу, Сентдёрдь, Сепешшюмег и т.д.).

С точки зрения истории венгерского общества нас должна волновать в первую очередь не нижняя, а верхняя граница датировки. Хотя хронология, основанная на интерпретации археологических находок и наблюдений, в данный момент не способна помочь в разрешении проблемы, положение всё же не совсем безнадежно.

Мы можем воспользоваться двумя аргументациями. Первая основывается на молчании источников. Про крепости с валами вообще можно сказать, что на самом деле они не получили места в истории. Примечательно, что во всех случаях, когда мы слышим о боевых действиях в XI-XII вв. в связи с крепостью, речь всегда идёт о крепостях, стены которых перестроили в камень. Использование крепости явно кончалось, если территорию укрепления, ставшего ненужным, использовали для основания церковного здания, или окрывали общее кладбище во внутренней части крепости. Примеры первого случая известны из Шомодьвара, Вашвара, а второго – из Абауйвара, Арада.

Йожеф Денеш

Таблица 1. Крепости Венгрии в эпоху обретения родины и образования государства

HONFOGLALÁS KORI TEGEZES SÍR VÖRSÖN

KÖLTŐ LÁSZLÓ

A kis-balatoni leletmentő program keretében folyó vörsi ásatások eredményeiről legutóbb a népvándorlás kor fiatal kutatóinak nyíregyházi találkozóján számoltunk be, ahol az 1991-ig feltárt, és szerológiai elemzett sírok alapján ismertettük a papkerti kora középkori temető régészeti horizontjait, valamint bizonyos belső összefüggéseket próbáltunk megállapítani néhány „családszerkezeti” modell felállítására alapján (*Költő-Lengyel-Pap-Szentpéteri*, 1992.).¹

Jelen dolgozatomban a Vörs-Papkert-B lelőhely 561. sz. sírjával szeretnék röviden foglalkozni, amely kiemelkedő jelentőségű helyet foglal el a temető X. századi sírjai között.

Az 1992-ig feltárt 683 sír közül leletanyaga, és az eddig elvégzett természettudományos vizsgálatok alapján, 34 sírt keltezhetünk a X. századra. A sírok az egész temető területén szétszórva megtalálhatók (1. térkép).² A kelteztést a sírokban talált Berengar Rex érem (450. sír), az aranyozott, rombusz alakú ingnyakdíszek, szaltovói típusú fülbevaló (406. sír), egy szórványként talált, kéttagú csüngőhöz tartozó kerek veret, valamint a klasszikus honfoglalás kori kengyel- és nyílhegy típusok (310., 500., 510., 561., 595. sír) támasztják alá. A sírokra általános jellemzőként a leletanyag meghatározásán kívül csak az átlagostól sekélyebb mélységet állapíthatjuk meg. A tájolás tekintetében nem sikerült szorosabb összefüggést találnunk, mint ahogy a temető egészében sem állapíthatunk meg a különböző régészeti horizontokhoz rendelhető bárminemű rendszerességet. (Az irányítás a NY-K-i irány körül általában nem túl nagy eltéréssel ingadozik, s előfordul néhány ellentétes tájolás is.)

A X. századi temetkezések között négy esetben előforduló szuperpozíció (a 310., 404., 231. és 135. sírok vágnak korábbi sírokat) régészetileg értékelhetetlen, mivel az alattuk található sírok nem tartalmaznak korhatározó leletanyagot. A természettudományos vizsgálatok az egymás fölértékelhető temetkezéseket nem választják el korban lényegesen egymástól (az alsó sírok csupán 1–2 generációval korábbiak határozhatók meg).

1 Ugyanitt a temetővel foglalkozó korábbi irodalom is megtalálható. A lelőhely komplex módszerrel feldolgozása az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásával folyik.

2 A térképen 35-ként jelöljük a 95. sírt is ebben a horizontban, bár az abban előkerült aranyozott bronzlemezről készült ékberakásos gyöngyszemnek dél-orszországi XI–XII. századi párhuzamai alapján korábbi közleményeinkben inkább a temető legkésőbbi szakaszához tartozónak ítéltük meg (*Költő-Szentpéteri* 1990., *Költő-Lengyel-Pap-Szentpéteri* 1992.). Úgy vélem azonban, hogy – fenntartva az e csoporton belüli legkésőbbi keltezésének valószínűségét (bizonyosan másodlagosan felhasznált darabról lévén szó) – a VIII–IX. századi bizánci előképek alapján (Huyghe 1968. 229. skk.) megengedhető, hogy ebben a közönségben már a X. században megjelenjen. Annál is inkább, mivel a „hajkarikás” sírok java XI. századra való datálása is kétséges, hiszen hiányzanak a késői idősakra jellemző klasszikus Bjelo-Brdo-i együttesek. A sírokban talált 1–2 pödrott végű kanikát fülbevalóként használják, hiányzanak a vastag karikájú, bordázott végű karikák, nincsenek meg az ezekkel együttjáró obolusok sem, csupán a 450. sírban találtunk egy Berengar Rex érmét, igaz nyakláncra fűzve, viszont bronz drótból sodort nyakpereccezel együtt. A temető legkésőbbi sírjaihoz a lépcsős fejű, poncolt gyűrűket tartalmazó sírok tartozhatnak (Kiss A. 1983.), amelyek azonban önmagukban nem zárják ki a temetőnek legkésőbb a XI. század elején történő lezáródását.

Az ismertetésre kerülő 561. sír a négy honfoglalás kori „fjász” (310., 500., 510., 561.) egyike. Nyílcsúcs mindegyikben volt, az elsőként megtalált 310. sírban, valamint az 500.-ban találtunk kengyelt, az 500.-ban zabla is volt. Íjcsontok az 500. és az 510. sírban voltak, az 500.-ban nyíltegez vasalásának töredékeivel együtt csak íj-középcsont került elő. Az 561. sírban kerültek elő azok a nyíltegezhöz tartozó veretek, amelyek a tegez felüggesztését és (valószínűleg) zárását tették lehetővé, s hiteles hazai megfigyelésükre az első között nyílt lehetőségünk.³

A sír leírása: (1. ábra)

A felnőtt férfi sírjának tájolása ÉNy–DK. A sírgödör téglalap alakú, sekély (H: 268 cm Sz :69 cm M: 68 cm), láb felőli végén és a felsőtest bal oldalán (valószínűleg állatjárás által) kissé bolygatott. A sírgödör K-i vége kissé kiszélesedik, mintha másik sírban folytatódna, de ennek semmi nyomára nem bukkantunk. A feltárás során feltételeztük, hogy a lóőr esetleges utántemetésének nyomait jelezné (László, 1944., 484. skk.), de sajnos erre utaló jeleket sem tapasztaltunk. A bolygatás leginkább a sír keleti végében 1990-ben megtalált „AG” objektum (középkori, kőből rakott kemence) későbbi beásásából származhat (1. térkép), mint ahogy ezt a sír betöltésében a lábfejek környékéről előkerült, s valószínűleg a kemencéből származó kalcinált csonttöredékek is jelzik (I. tábla 17, 18.). A ló, illetve a lószerszám betemetését azért is kizárhatjuk, mert a sírnak ezen a részén előkerült a bolygatáskor elmozdult lábujjak némelyike is, míg sem lócsontot, sem lószerszámra utaló töredékeket nem találtunk.

A váz közepes megtartású, nyújtott helyzetű, karok szorosan a test mellett, a koponya kissé balra billent.

A jobb alsó karra fektetve tegez- és tegezöv maradványai. A tegez alsó fele állat által megbolygatott (az ürgejárat követhető volt a sírgödör D-i oldalától a medencén keresztül a gödör É-i faláig), de a torok-része rekonstruálható, nagyrészt eredeti helyzetében található. A csat és a veretek sírban talált elhelyezkedéséből következően (2. ábra), úgy vélem, hogy a tegezt lecsatolt állapotban helyezhették a sírba. A csat tudniillik nem a függesztőfül felé néz, az első szíjosztó karika hátlapjával felfelé fordult. Ezen kívül világosan megfigyelhető volt, hogy a tegezt a jobb kar fölé helyezték, tehát nem szokásos viselési helyén (László, 1944. 371. o. 48. kép; Révész, 1985.) került a sírba. Az esetleges öv- és ruhadíszekre ezüstből készült, sima lemez és préselt rozetta-töredékek utalnak. A medence környékén festékrög, tűzkő (1. ábra 14.; I. tábla 19.), vas csat, vas kés (2. ábra 19.; I. tábla 16.) került elő.

Mellékletek:

1. Préselt ezüst boglár töredéke két lyukkal, a mellkasról (1. ábra 15.). Hasonló ezüst töredékek a medence és a tegez környékéről is előkerültek. Sajnos felszedés után mind-egyik elporladt, ill. oly mértékben sérült, hogy rekonstruálhatatlanná vált.

2. Tegez vasalások és tegez csont borításának töredékei (1. ábra 8., 21.; II. tábla 8–15/a). A tegez szájának jobb oldali merevítőjéből 21,6 cm-es darab maradt épen. Az ezen az oldalon elhelyezett függesztőfül 12 cm-re kezdődik a merevítőpálca végétől, belső nyílása 1–1,2 cm. A tegez 8,5 cm széles nyakát 1,5 cm széles, íves vaspánt merevítette (II. tábla 15/a).

A néhány megőrződött szegecs hossza alapján a tegez merev (valószínűleg fából készült) szerkezete 5–8 mm vastag lehetett.

3 A tegez általános szerkezetének tárgyalására nem kívánok jelen dolgozat keretein belül kitémni. A nyíltegezek szerkezetével (bőséges irodalmi adat feldolgozásával) behatóan foglalkozott Révész László (Révész, 1985.). Az algyői honfoglalás kori temetőben talált, in situ kiemelt tegez röntgentomográfiai vizsgálat alapján hitelesíthető szerkezetét pedig Kürti Béla a VEAB Archaeometriai Munkabizottságának 1991. november 28-án Veszprémben rendezett felolvasóülésén ismertette.

A feltehetőleg a tegez száját díszítő sima csontlemez nagyon töredékes állapotban maradt meg.

3. Vas nyílcsúcsok (2. ábra 9–14.; II. tábla 1–6.). Az előkerült klasszikus honfoglalás kori formát mutató 6 db nyílcsúcs alapvetően két típusba sorolható. Négy db szélesebb rombusz, ill. deltoid alakú (II. tábla 1., 3., 4., 6.), kettő pedig keskenyebb, levél alakú forma (II. tábla 2., 5.). Tüskéjük négyzet-, illetve téglalap keresztmetszetű, 4–5 mm átmérőjű, többségükön megmaradt fanyomokkal. Mindegyik tengelyében kissé vastagabb gerinc fut végig. Több darabon észleltünk a rozsdától átitatva megőrzött textil-lenyomatot. A nyílcsúcsok méretei (sorszámok a II. tábla sorrendjében):

1. a kissé homorú alsó éllel és domború felső éllel rendelkező nyílcsúcs megmaradt teljes hossza 8,85 cm (letörött tüskéjével - II. t. 7. - együtt 11,7 cm), legnagyobb szélessége 4,05 cm, vastagsága 0,31 cm.

2. H.: 7,98 cm, Sz.: 1,4 cm, V.: 0,37 cm

3. H.: 13,3 cm, Sz.: 4 cm, V.: 0,29 cm

4. H.: 9,25 cm, Sz.: 3,83 cm, V.: 0,3 cm

5. H.: 8,23 cm, Sz.: 1,23 cm, V.: 0,47 cm

6. H.: 9,02 cm, Sz.: 3,42 cm, V.: 0,44 cm

4. Vas kés (2. ábra 19, I. tábla 16.). Igen keskeny pengéjű (legnagyobb szélesség 0,7 cm), kis egyélű kés. Hegye letörött (a penge rekonstruált hossza 5,5 cm, nyéltüskéje 3 cm).

5. A tegez felfüggesztését és zárását biztosító szíjosztók, veretek.

Három darab hármasszögű küllős, három karélyos szíjosztó veret (átm.: 4 cm), közepén koszorúhoz hasonló díszítéssel (I. tábla 1–3., 2. ábra 1., 2., 20.). Egyikük a tegez nyaka alatt 6 cm-rel helyezkedett el, három db karcsú háromszög alakú, egyik csúcán liliumos végződésű, gyöngysorkeretes verettel együtt (2. ábra 1., 4.; I. tábla 8–10.). A háromszög alapja 1,6 cm, magassága 5 cm. A háromszög alakú liliumos vereteket 3–3, velük egybeöntött, 4 mm hosszúságú nittel szögecselték a bőrre. Mindhárom veret hármasszögű félgömbös verettel csatlakozott a szíjosztó karikához. (A kis veretek hossza 1,8–1,9 cm, szélességük 0,6–0,7 cm. A felerősítésüket szolgáló egybeöntött 2–2 db szegecs 3 mm-re áll ki.) Egyikük eredeti helyzetében, a bőrrel együtt került elő (2. ábra 4.), így pontosan megfigyelhető volt a rögzítés módja. A negyedik háromszög alakú veret a bolygatás következtében a jobb medencelapát és a jobb alkarcsontok között került elő, kb. felébe törve (méretei: 1,6x2,4 cm). (Valószínűleg a középső és az alsó szíjosztó karikák között helyezkedhetett el, s már töröten került a sírba.)

6. Bronz csat vas pecekkel, a nyújtott ötszög alakú csattesten stilizált, tulipánt formázó fejű, sörényes, bojtos farkú állat (griff) ábrázolásával (2. ábra 6.; I. tábla 12.). A csattest mérete 3,5x2,2 cm, az omega alakú csatkarika 2x2,5 cm. Felerősítését 4 db, a csattesttel egybeöntött, 2 mm hosszúságú szegeccsel oldották meg.

7. A tegez függesztő bőrszíját a csat mögött két darab, stilizált állatfejre emlékeztető ornamentikájú, 1,6x1,4 cm-es kis veret díszítette (2. ábra 16–17; I. tábla 14–15.).

8. Szögletes vas csat töredékei (1. tábla 13.)

A sír legfontosabb és legérdekesebb leletei kétségkívül a tegezövet és a tegezt díszítő veretek, illetve a csat.

A csat ábrázolásának eddig csupán a Benepusztán előkerült szíjvégen találtam párhuzamát (Dienes, 1972. 10. o.). A két állatábrázolás megfogalmazásában nagyon közel áll egymáshoz, bár a vörsi kissé naturalisztikusabbnak tűnik, s a griff testtartása és a fark-bojttal kiképzése kissé emlékeztet az avar griffábrázolásokra is.

A szíjosztó karikák funkciójának pontosabb meghatározására is mód nyílik az itt hitelesen feltárt, jól megfigyelt elhelyezkedésük, és a szinte pontos sztyepei párhuzamok alapján.

Ezek a karikák sok esetben lószerszámok között kerültek közlésre – nyilvánvalóan a kantárvat összeállításában is volt funkciójuk –, így a tegez díszítésében és függesztésében játszott szerepük kevésbé tűnhetett fel. Legutóbb Révész László az íjtartó készenléti tegezekkel foglalkozó munkájában közöl E. J. Gerewjanko nyomán egy hasonló, veretekkel kombinált szíjosztó karikát (Révész 1992. abb. 15.). A nyíltegezen alkalmazott díszítés pontos párhuzamát találhatjuk meg az SZ. A. Pletnyova által a magyarokhoz köthető Bolse Tigani, ill. Bolse Tarhani temetőkből, ahol a IX. sz. elejétől a X. sz. elejéig keltezett leletek között egy tegez rekonstrukcióját mutatja be (Pletnyova 1981. 166. o. 52. kép, 18. ábra). Ezen pontosan láthatjuk a szíjosztók elhelyezkedését, sőt (amennyire a közölt rajz alapján visszamérhető) a vörsi tegez megmaradt részének méretei is megegyeznek az általa közöltekével (3. ábra) (Pletnyova, 1981. 166. o. 52. kép. 14.).

A vörsi 561. sír jelentőségét a fentiek értelmében abban látjuk, hogy a hiteles megfigyelés alapján pontosítani tudtuk a szíjosztó veretek funkcióját, s a tegezöv csatjának benepusztaiával rokon ábrázolása megengedi azt a feltételezést, hogy az eltemetett férfiban a Dunántúlt megszálló honfoglalók első generációjának egyik tagját sejtessük.

IRODALOM

Dienes I.

1972 A honfoglaló Magyarok. Bp.

Huyghe R. (ed)

1968 Larousse Encyclopedia of Bizantine and Medieval Art. New York

Kiss Attila

1983 Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Bp.

Költő L.–Szentpéteri J.

1990 Adatok az avar asszimiláció kérdésköréhez. Egy kora középkori népesség régészeti emlékeinek feltárása Vörsön. Forrás, 1990/10. 69–78.

Költő L.–Lengyel I.–Pap I.–Szentpéteri J.

1992 Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannóniában (Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei – Vörs) JAMÉ XXX–XXXII. 283–308. Nyíregyháza

László Gy.

1944 A honfoglaló magyar nép élete. Bp.

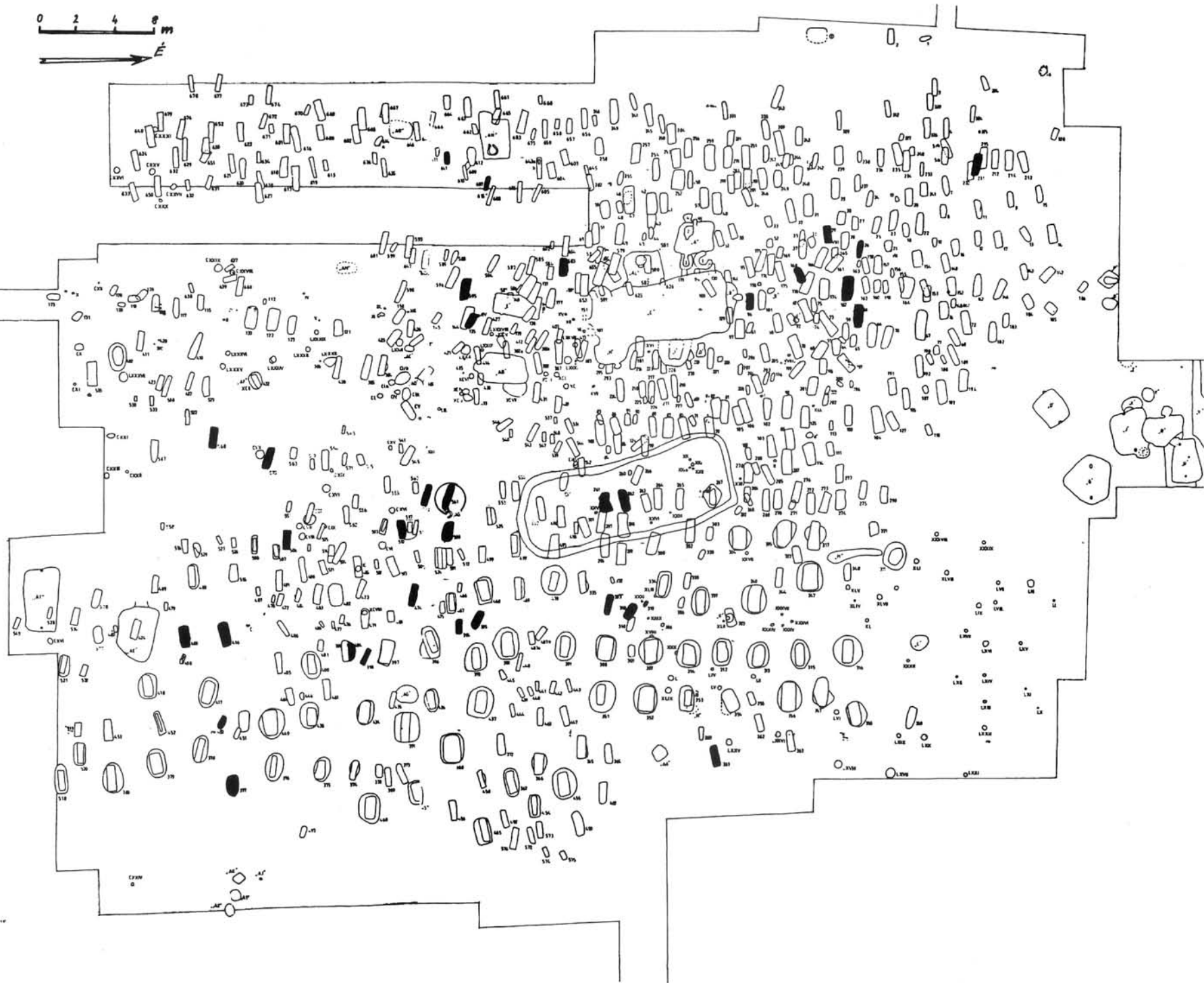
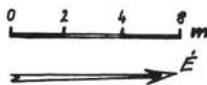
Sz. A. Pletnyova

1981 Rannije bolgari na Volge (in: Sztyepi Evrazii v epohu srednyevkovja Moszkva, 1981. 77–80., 166–167.)

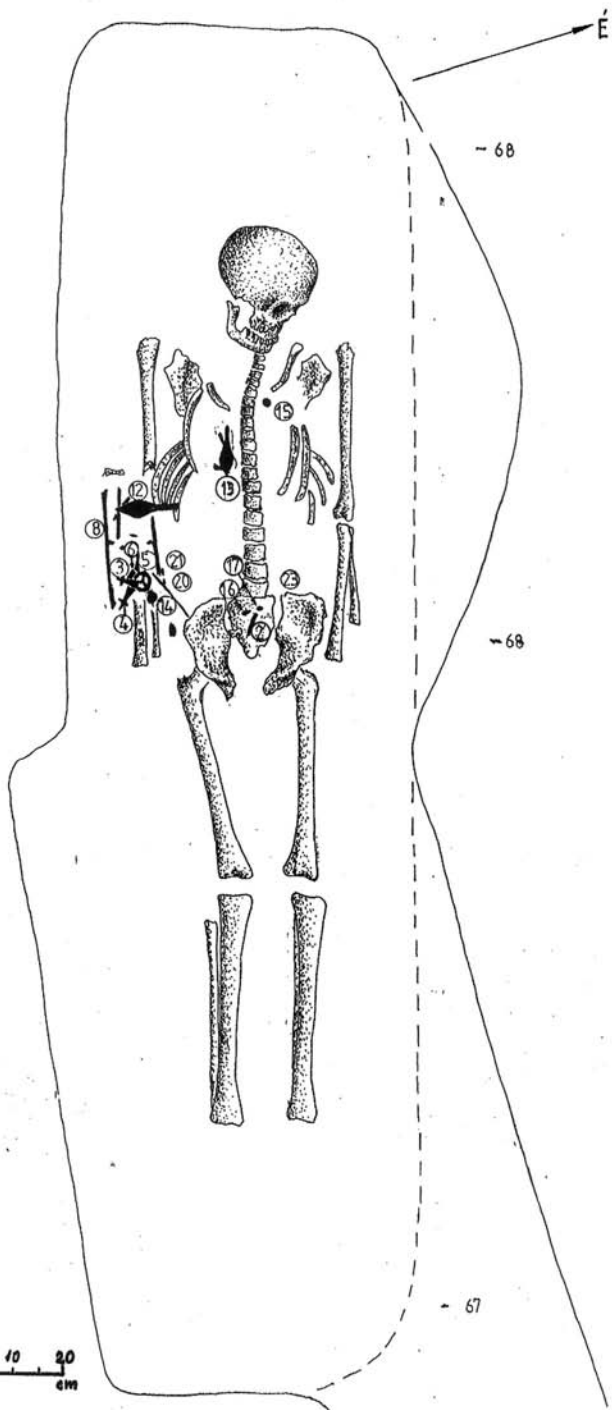
Révész L.

1985 Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez. AASzeg., 35–83.

1992 Die Bereitschafts-Bogenbehälter (Gorytos) in den Gräbern der ungarischen Landnahmezeit. ActaArchHung 44.

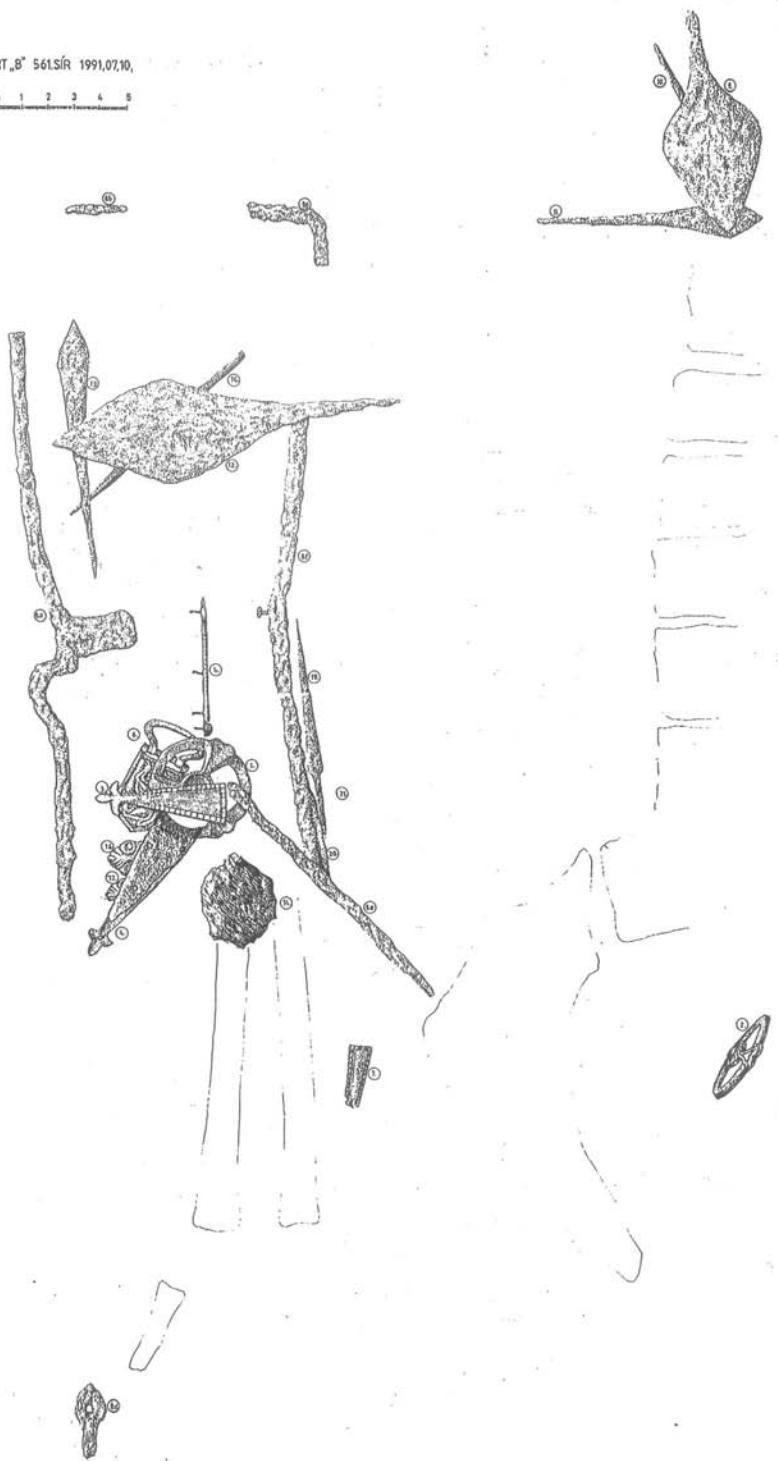

1. térkép. 1992-ig feltárt X. századi sírok a Vörs-papkerti temetőben

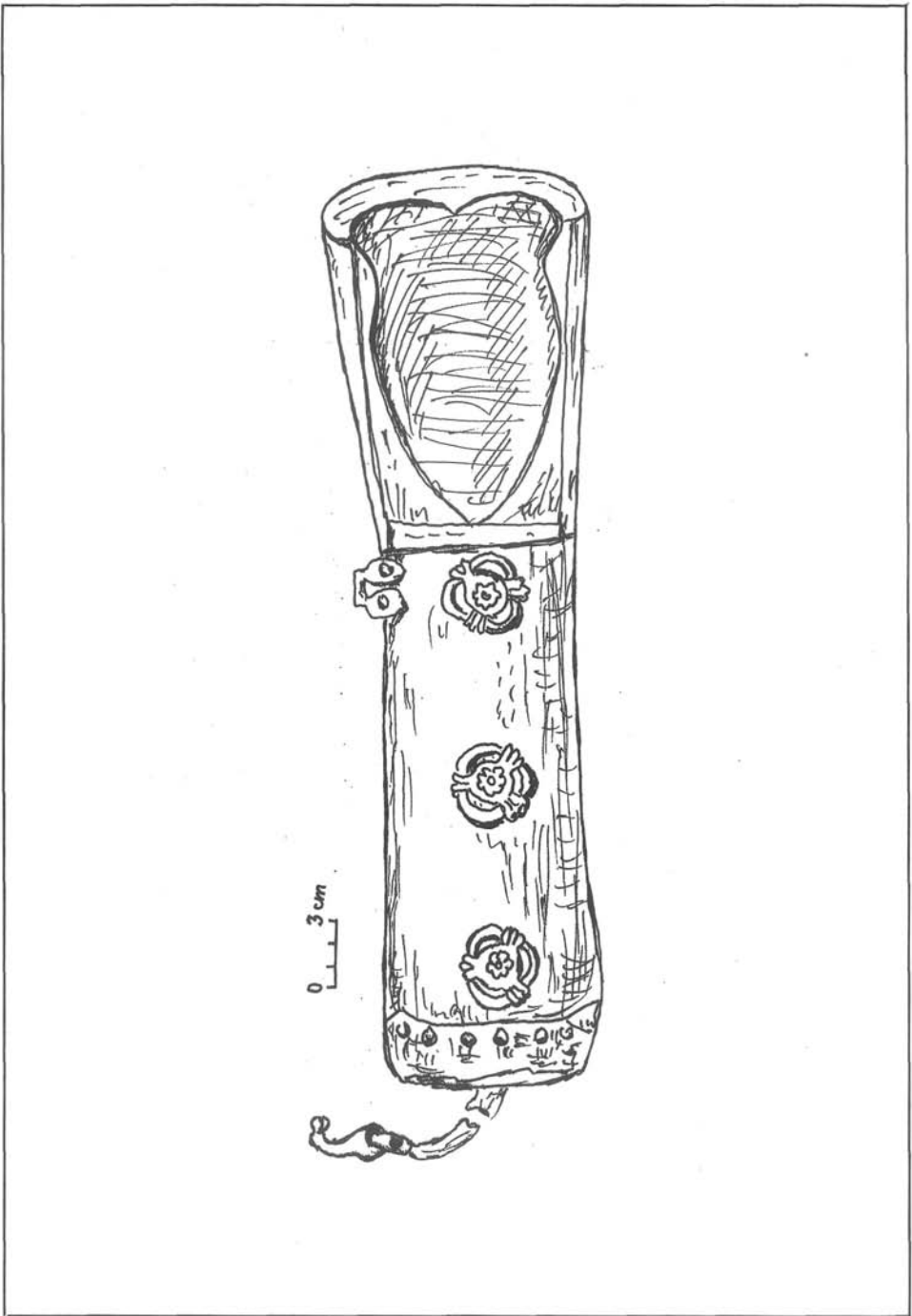

VÖRS-PARKERT, "B" 561. SÍR 1991.07.10.

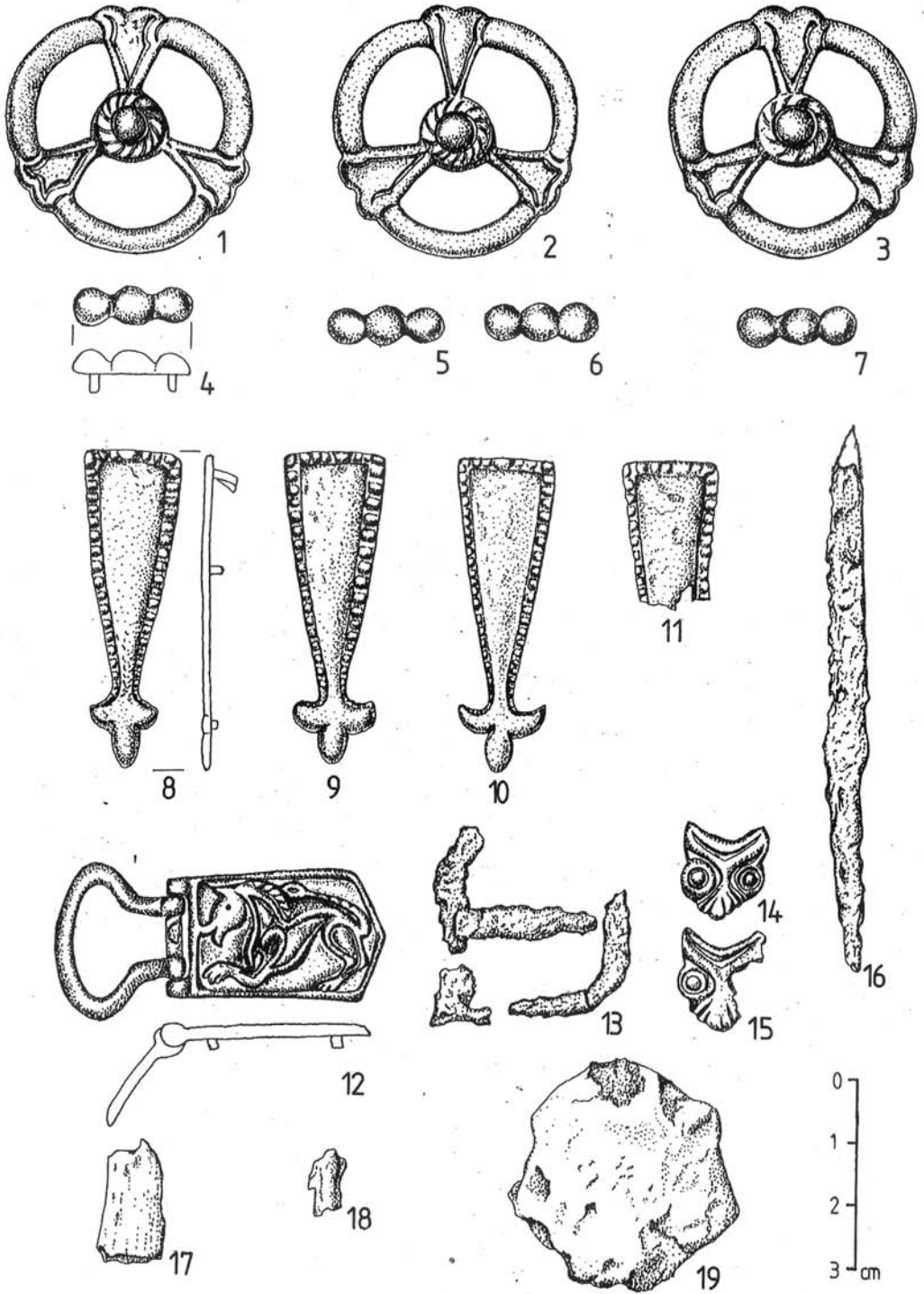
1. ábra. Az 561. sír rajza

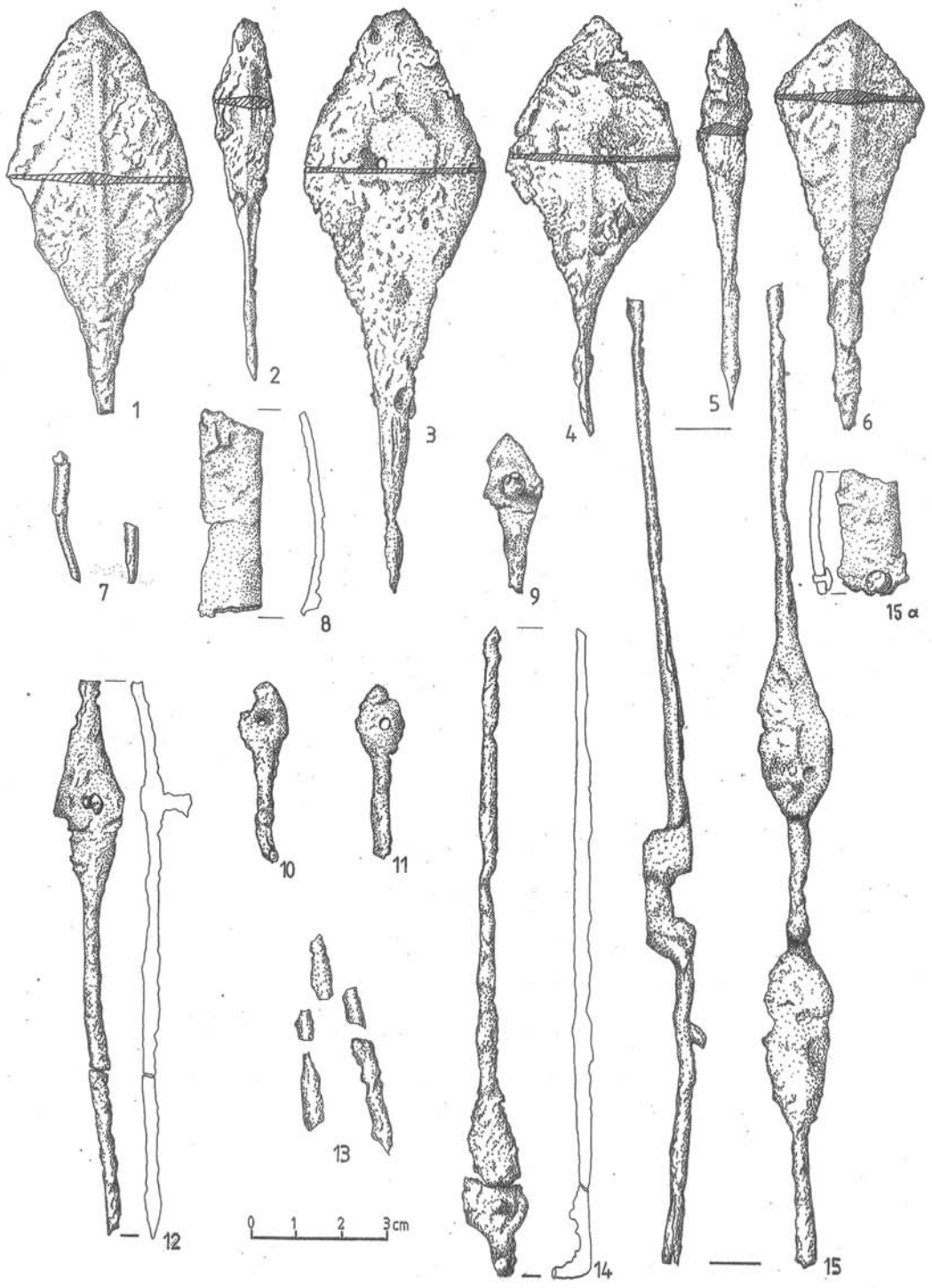
2. ábra. Részletrajz a tegezről

3. ábra. A szíjostó karikák elhelyezkedése a tegezen Sz. A. Pletnyova nyomán

1. tábla. A tegez és a tegezöv veretei, és az 561. sír egyéb leletei

2. tábla. Nyílhegyek és a tegez merevülő vaspálcái

EIN LANDNAHMEZEITLICHER KÖCHER IN VÖRS (Resümee)

Bei Ausgrabungen, die mit Unterstützung der Westtransdanubischen Direktion für Wasserwesen am Kleinen Balaton stattfanden, kam am Fundort Vörs-Papkert ein Gräberfeld aus dem 8.–11. Jahrhundert zum Vorschein, von dem bis 1992 683 Gräber freigelegt wurden. Darunter lassen sich aufgrund des bisherigen Fundmaterials (Münze des Berengar rex, rhombische Hemdkragenverzierungen aus vergoldetem Silber, Ohrgehänge des Typs Saltowo, Steigbügel- und Pfeilspitzen-typen) sowie der Resultate aus naturwissenschaftlichen Untersuchungen 34 Gräber ins 10. Jh. datieren. Diese Gräber bilden keine eigenständige Gruppe, sondern sie sind auf dem ganzen Gelände des Gräberfeldes zu finden.

In vier der Bestattungen befanden sich Pfeilspitzen und in zwei stießen wir auf den Versteifungsbeschlag des Bogenbehälters. In Grab 561 kamen jene Bronzebeschläge mit Zinnüberzug ans Tageslicht, die Gegenstand der vorliegenden Arbeit sind. Exemplare, die den dreiteiligen Riemenverteilerbeschlägen ähneln, findet man in den Gräberfeldern von Bolsche Tigani und Bolsche Tarhani, die sich mit den Vorfahren der Ungarn verbinden lassen. Anhand authentischer Beobachtungen kann die Verzierung des Köchers rekonstruiert bzw. die Rolle der bislang eher dem Pferdegeschirr zugeordneten Riemenverteilerringe geklärt werden. Die einzige Parallele zur Greifendarstellung an der zum Befestigen am Köchergürtel dienenden Schnalle ist bisher der die Riemenzunge zierende Greif des Fundes von Benepuszta. Auf dieser Grundlage läßt sich der in Vörs bestattete Mann der ersten Generation der landnehmenden Ungarn zuweisen, von denen Transdanubien besetzt wurde.

László Költő

1. Karte:

Bis zum Jahre 1992 freigelegte Bestattungen des 10. Jahrhunderts im Gräberfeld Vörs-Papkert

Abb. 1

Zeichnung von Grab 561

Abb. 2

Detailzeichnung des Köchers

Abb. 3

Die Unterbringung der Riemenverteilerringe am Köcher, nach S. A. Pletnewa

Tafel 1

Der Köcher und die Beschläge des Köchergürtels sowie sonstige Funde aus Grab 561

Tafel 2

Pfeilspitzen und die versteifenden Eisenstäbe des Köchers

НАЛУЧЬЕ ЭПОХИ ОБРЕТЕНИЯ РОДИНЫ ИЗ ВЁРША

(Резюме)

До 1992 года в могильнике VIII–XI вв. Вёрш-Папкерт было открыто 683 погребения. Исследования велись в рамках аварийных раскопок на территории Малого Балатона при финансовой поддержке Дирекции водного дела западного Задунавья. На основании находок (монета Беренгара рекса, нашивки ворота ромбической формы из позолоченного серебра, серьга салтовского типа, типы наконечников стрел и стремен), а также естественно-научных анализов 34 погребения датируются X веком. Эти погребения не образуют группы, а рассеяны по всей территории могильника.

В четырёх таких погребениях были найдены наконечники стрел, а в двух – скобы налущья. В погребении 561 были найдены те бронзовые бляшки с оловянным покрытием, о которых пойдет речь в данной статье. Аналогии накладкам с трёхлопастным орнаментом были найдены в Больших Тиганах и Больших Тарханах – могильниках, связываемых с древними венграми. На основании достоверных наблюдений можно сделать реконструкцию орнаментации налущья, а также роли колец-распределителей ремней, которые до сих пор относили к конской сбруе. Единственной аналогией изображения грифона на пряжке, служившей для скрепления пояса налущья, является грифон, украшавший наконечник ремня из Бенепусты. На основе этих фактов мужчина, погребенный в Вёрше, может считаться представителем первого поколения обретателей родины, занявших Задунавье.

Ласло Кёлтё

Карта 1. Погребения X века, открытые до 1992 г. в могильнике Вёрш-Папкерт

Рис. 1. Чертёж погребения 561

Рис. 2. Чертёж налущья

Рис. 3. Расположение распределительных колец на налущье (по С. А. Плетневой)

Таблица 1. Накладки налущья и пояса налущья, прочие находки из погребения 561

Таблица 2. Наконечники стрел и железные скобы налущья

A KISALFÖLDI, ÁRPÁD-KORI CSERÉPBOGRÁCSOK PONTOSABB IDŐRENDJE (Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére)

TAKÁCS MIKLÓS

Kétségen felüli tény, hogy a kézikorongon formált cserépbogrács, vagy másik nevén cseréppüst a legtöbbet elemzett Árpád-kori edénytípusok egyike¹. Az ide vonatkozó tanulmányok megoszlása azonban eléggé kedvezőtlen. A tárgyalt edénytípust elemző kutatók többsége ugyanis csak a használatából kikövetkeztethető életmódbeli sajátságokról értekezett². Másrészt a középkori magyar állam anyagi kultúráját vizsgáló régészek a szűkéségesnél jóval többet voltak kénytelenek foglalkozni³ ezen edénytípus ún. etnikumjelző szerepével, főként a román,⁴ a szerb⁵ és a szlovák⁶ régészeti szakirodalomban ismételtelen feltűnő – a térség 20. századi etnikai és államhatárait kritikátlanul visszavetítő – tévtanok cáfolata érdekében. A fenti megoszlás következtében a cserépbográcsot elemző szakembereknek csak egy aránylag csekély hányada vizsgálta ezen edénytípus alakváltozatait és időrendjét.⁷ Pedig a formai és kronológiai kérdések tisztázása általában véve is a régészeti kutatás egyik legalapvetőbb feladata.⁸ Másrészt azonban tévedés lenne a cserép-

1 E művek áttekintéséhez lásd: Takács 1986. 10–22.

2 Höltrigl 1932–1933.; Szabó Kálmán Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bibliotheca Humanitatis Historiae III. Budapest, 1938. 13., 27.; Balogh Albin A mindennapi élet Szt. István korában. In: Emlékkönyv Szt. István halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztinián, 3. kötet, Bp. 1938. 572–573.; László Gyula A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 360–361.; Méri István Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásások eredményeiről I. ArchÉrt 79. (1952) 56–57.; *uő.* Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. RégFüz Ser II. 12. Bp. 1964. 45–46, 73–74, 144. jegyz.; *uő.* Árpád-kori falusi és gabonaörlő és kenyérsütő berendezések. MMMK 1969–70. 69–84.; Szőke 1955. 90.; Parádi Nándor Technikai vizsgálatok népvándorlás kori és Árpád-kori edényeken. RégFüz Ser. 1. 12. Bp. 1959. 27.

3 A cserépbográcsot szláv hagyatéként felfogni igyekvő vélekedéseket cáfolta Szőke 1955. 86–90. A „besenyő elmélet” alapos kritikáját nyújtotta Fodor 1975. 250–264.; e tanulmány valamivel bővebb, német nyelvű változata: Fodor 1977. 323–349. Más, téves vélekedések kritikájához lásd: Bóna 1985. 232–236.; Takács 1986. 130–134.

4 Diaconu, Petre Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie (sec. X–XII). SCTV 7(1956) 421–439.; orosz nyelvű változata: *uő.* K voprosu o glinjanyh koilah na territorii RNR. Dacia 8(1964) 249–263. Comşa, Maria Nekotorye istoričeskie vyvody v svjazi s nokol’kimi arheologičeskimi pamjatnikami VII–XII vv. n. e. na territorii RNR. Dacia 1(1957) 318–319.; Anghel, Gheorghe–Blăjan, Mihai Săpăturile arheologice de la Sîmniclăus (co. Şona, Judeţul Alba) 1974. Apulum 15(1977) 305–306.; Blăjan, Mihai–Dörner, Egon Probleme de demografie istorice pe baza studiului căldărilor de lut (sec. XI–XIII.) descoperite pe teritoriul judeţului Arad. Ziridava 10 (1978) 135–137.; Dumitraşcu, Sever Ceramica românească în Crisăna. Crisia 8(1978) 80.

5 Veselinović, Rajko L. Starosrpsko naselje na Bostaništu kod Mošorina u Bačkoj. RVM 2(1953) 5–52.; Marjanović–Vujović, Gordana Archaeological Proving the Presence of Pechanegs in Beograd Town. Balcanoslavica 3(1974) 183–184.; Stanojević, Nebojša Naselja VIII–IX veka u Vojvodini, RVM 30(1987) 124–125.

6 Habovštiak 1974. 143–149.; Čaplovič–Slivka 1985. 51.

7 Ilyennek tekinthető pl. a cserépbogrács rendszerezésére tett első kísérlet is: Höltrigl 1932–1933. 85–98.

8 E szemlélet sajnos meglehetősen ritka a középkori kerámia kutatásban. Kivételek természetesen szép számmal akadnak. Az egyik ilyen az avar kori kerámiával kapcsolatosan Vida, Tivadar Chronologie und Verbreitung einiger awarenzeitlicher Keramiktypen. Antaeus 19–20 (1990–1991) 131–144.; valamint *uő.* Zu einigen handgeformten frühawarischen Keramiktypen und ihre östlichen Beziehungen. In: Awarenforschungen I. Archaeologia Austriaca-Monographien. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Szerk.: Daim, Falko. Wien 1992. 517–577.

bogrács kutatástörténetére úgy tekinteni, mintha formai és időrendi vizsgálatok egyáltalán nem is folytak volna. Ennek ellenpéldája a Kisalföld déli részének vonatkozásában Szőke Béla Miklós⁹ illetve Tomka Péter¹⁰ azon tanulmánya, amelyben egy-egy győri illetve mosonmagyaróvári feltárás leletei alapján próbálták meg a cserépbogrács időrendjét pontosítani. Az egyéb ilyen vizsgálatokhoz hasonlóan ezen esetekben is hátrányt jelenthetett az Árpád-kori edényanyag nagyfokú közöletlensége. Jórészt az összehasonlításra alkalmas darabok hiánya állhatott ugyanis annak háttérében, hogy e két régész csak a saját ásatási anyagára alapozva közölt általános érvényre igényt tartó következtetéseket. Másrészt pedig, eredményeik feltételes módban történt megfogalmazására igen erőteljesen kihatott az a bizonytalanság is, amely az egész Árpád-kori régészeti leletanyag belső időrendjének vonatkozásában lépten-nyomon tetten érhető.¹¹

Dolgozatom témája miatt röviden szólnom kell általánosságban is az Árpád-kori kerámia keltezési lehetőségeiről.¹² Érvélesemet néhány, kissé közhelyszerűnek tűnő megállapítás köré csoportosítom. Először: jelenleg még sokkal biztonságosabb egy-egy edényt nem a saját formai jegyei alapján keltezni, hanem az esetleges fém vagy egyéb anyagú kísérőleletei időrendjét rá is vonatkoztatni.¹³ Fokozottan érvényes e megállapítás a 10–11. századra. Méghozzá annak ellenére, hogy e korszak fémtárgyainak időrendjében is egyelőre elég sok a bizonytalanság.¹⁴ Fokozza a bizonytalanságot az is, hogy a legjobb keltező értékű lelettípus, a pénz forgalma e korai időszakban még jóval alacsonyabb, mint a későbbi századokban.¹⁵

Szintén közhelyszerűnek tűnhet azon kijelentés is, hogy pusztán formai jegyeik alapján az Árpád-kori cserépedények elég jelentős részének egyáltalán nem vagy csak alig pontosítható az időrendje. E megállapítás súlyát igazán az adja, ha figyelembe vesszük, hogy a pontosabb keltezésre alkalmatlan darabok közt nemcsak jellegtelen, apró oldaltöredékek, hanem bekarcolt mintákkal díszített darabok vagy edényperemek is lehetnek. Pedig e két részletet szokás nagy általánosságban is a legfontosabb keltező értékű edényeknek tartani. E „bizonytalansági tényezőnek” azonban csak részben oka a 10–13.

9 Szőke 1974. 80.

10 Tomka 1976. 399. 10. 11. ábra

11 E kronológiai bizonytalanságról tanúsodik pl. az egyik leggyakoribb fejékszer, a hajkarika kutatástörténete is. Lásd erről: Bóna István Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros. Alba Regia 16 (1978) 131–139.

12 Az alább leírt gondolatmenetem részletesebb kifejtése: Takács 1986. 10–21. Az Árpád-kori kerámia keltezéséről lásd még: Török 1962. 96.; Holl 1963. 336–345.; Parádi 1963. 205–248.; Mesterházy 1974. 215–218.; Szabó 1975. 23–25.; Kovalowszki Júlia Településsátások Tiszaeszlár-Bashalmon. (Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század). Fontes archaeologici Hungariae. Bp. 1980. 46.; Mesterházy Károly–Horváth Lajos Településtörténeti kutatások Veresegyháza határában. ArchÉrt 110 (1983) 121.

13 Leggyakoribb kísérőleletek a vasból készült használati eszközök, lőszerszám vagy fegyverek. Az előbbiekről lásd: Müller Róbert Die Datierung der mittelalterlichen Eisengerätfunde in Ungarn. ActaArchHung 27 (1975) 59–102.; uő. A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a törökkor végéig. Zalai Gyűjtemény 19/II. (1982) 415–777.; az utóbbiakról: Rutikay, Alexander Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zum ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei I–II. SIA 23 (1975) 119–216., 24 (1976) 245–395. A magyarországi kutatásban ugyanezen témával foglalkozott számos tanulmányban Kovács László A Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárának XI–XIV. századi csillag alakú buzogányai. FolArch 22 (1971) 165–180.; uő. A Hajdúböszörmény-Erdős tanyai honfoglaló magyar sírlelet. Hajdúsági Múzeum Évkönyve 5 (1984) 35–51.; Ugyanez német nyelven: Der landnahmezeitliche ungarische Grabfund von Hajdúböszörmény-Erdős tanya. ActaArchHung 33 (1981) 90–101.; uő. Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán I. (Adatok a gombos nyakú kengyelek értékeléséhez) CommArchHung 1985. 129–135.; uő. Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II. (Adatok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez.) CommArchHung 1986. 101–113.; uő. Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. ActaArchHung 38 (1986) 195–225.; valamint az egész problematikáról összefoglalóan: uő. A magyar honfoglalás kori fegyvertörténeti kutatások állásáról. HadTKözl 22 (1975) 515–529. E cikk német változata: Über den Stand der ungarischen landnahmezeitlichen Waffengeschichtsforschung. MittArchInst 6 (1976) 81–98.

14 Ezt tanúsítja pl. a 10–11. századi sírok kronológiájáról írott egyik újabb tanulmány és kritikája: Giesler, Jochen Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo Brdo-Kultur. PZ 56 (1981) S. 3?196:169.; Kovács László Über die Datierung der Grabfunde des 10. Jahrhunderts in Ungarn anhand der Arbeit von J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. ActaArchHung 37 (1985) 207–222.

15 Hóman Bálint Magyar pénztörténet 1000–1325. Bp. 1925. Reprint: Maccenas könyvkiadó, 1991. 154–235. A 10. századi, nem magyar veresű pénzekről lásd még: Kovács László Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. Fontes archaeologici Hungariae. Bp. 1989.

századi edénysorozatok közöletlensége, vagy az Árpád-kori edénytípológia elég nagy mértékű kidolgozatlansága. E korszak kerámiájának ugyanis több olyan, hosszú életű formai jegye van, amely akár több évszázadon át is használatban maradhatott. Így például az Árpád-kor középső vagy kései szakaszára keltezhető fazekak, bográcsok leggyakoribb díszítése, a nagy közökkel bekarcolt egyenes vonal, az ún. csigavonal, ritkán ugyan, de a 10–11. századi edényeken is feltűnik (lásd pl. az alább közzétett Ménfőcsanak–Szelesdülői 2. obj. cserépanyagát: 2. tábla 1-9). Az egyes bekarcolt minták vagy peremformák hosszú ideig tartó használata következtében tehát sokkal biztonságosabb edénysorozatok keltezéséből kiindulni, egy-egy leletkörnyezetéből kiragadott töredék inkább becslésen alapuló datálása helyett.

Ki kell mondani továbbá azt is, hogy egyelőre, a kutatás jelen állásában pusztán a formai jegyek alapján még szerencsés esetben sem igazán célra vezető egy száz-százötven évnél rövidebb időegységre szűkíteni egy-egy Árpád-kori edény kronológiáját. Azaz, egy részletesebb időrend esetén is egyelőre még csak egy hármast felosztást ajánlatos alkalmazni, amelynek részei az Árpád-kor korai, középső és kései szakasza. Évszámokban kifejezve, ez egyrészt a 10. század elejétől a 11. század végéig, másrészt a 11. század fordulójától a 13. sz. elejéig, harmadrészt pedig a 13. század elejétől a 14. század elejéig tartó időszak.

Egy további, sajnos igen gyakran elkövetett tévedés, a formázás átlagosnál rosszabb minőségét a koraiság egyértelmű jegyének tartani. E sokszor pontosan meg sem fogalmazott, mégis szinte önkéntelenül is alkalmazott tétel ellen elegendő azon, szintén triviálisnak hangzó érve hivatkozni, hogy az Árpád-kor mind a négy évszázadának fazekasai közt is voltak fiatal, kezdő vagy rosszabb képességű kézművesek.

Végezetül, közhelyszerűnek tűnhet, mégsem mindig szokás kellő mértékben méltányolni azt sem, hogy egy időrendi elemzés során nem lehet igazán nagy jelentőséget tulajdonítani a Kárpát-medence távolabbi részeiről származó formai párhuzamoknak, az Árpád-kori fazekasipar méretei és strukturája miatt. Azaz, törekedni kell a földrajzilag is közel eső helyekről származó edényegyüttesek összehasonlítására.

A fentebb felsorolt sok negatív tényező ellensúlyozásaként szeretném kiemelni, hogy természetesen vannak, illetve pontosabban fogalmazva, már az eddigi kutatások alapján is kimutathatók a korabeli cserépedényeken olyan formai jegyek, amelyek rövidebb időszakokra, így pl. csak a korai Árpád-korra, vagy csak a 13. század végére, 14. század elejére jellemzőek. A szakirodalomban már elég sok részlet esetében felmerült, hogy használatuk kizárólag a 10–11. századra lenne korlátozható.¹⁶

16 Legnagyobb „optimizmust” tanúsított e szempontból *Mesterházy* 1974. 215–218. Jóval „szigorúbb” *Szabó* 1975. 23–25.

A bekarcolt hullámvonal-köteg¹⁷ illetve a bordás nyakú edény¹⁸ kivételével azonban mindről – így pl. az ún. sarkantyúmintáról (közkedvelt, de rossz magyarságú nevén: a rádliról),¹⁹ vagy a fekete színt eredményező, ún. redukciós edényégetési eljárásról²⁰ is – bebizonyosodott, hogy a későbbi időszakok fazekasainak eszköztárában vagy formakin- csében is fellelhető – méghozzá nem is túl ritkán. Sőt a fentebb említett két, aránylag biz- tos formai jegy: a bordás nyakú edény vagy a hullámvonal-köteges díszítés is továbbélhet a Kárpát-medence egy-egy kisebb részén.²¹ E kissé pesszimista hangulatú kijelentés azonban semmiképpen sem azt igyekszik sugallani, hogy a korai Árpád-korra utaló for- mai jegyek elkülönítése egy reménytelen feladat lenne. Hiszen a már közzétett edény- anyagból, főleg pedig a sírkerámiából²² egyértelműen kiviláglik az, hogy a 12. századhoz viszonyítva a korai Árpád-kor fazekasipara jóval változatosabb volt. E „for- magazdagság” egyik jele a fentebb már többször is említett bordás nyakú edény. Egyelő- re úgy tűnik továbbá, hogy csak ezen időszakban gyártanak behúzott peremű vagy talpgyűrűs tálakat.²³ Részletes elemzések hiányában azonban nézetem szerint kicsit elsi- tetett ez utóbbi formát a 10–11. század egyértelmű keltező értékű leletének tekinteni.

A 12. századi – 13. század eleji „átlagos” Árpád-kori kerámiaművességtől markánsan elkülöníthető még egy, kései csoport is. Egyrészt, megnő a jól keltezett osztrák import- edények részaránya a 13. század végére - 14. század elejére keltezhető edényegyüttesek- ben.²⁴ Másrészt viszont a hazai edényművészetben is jelentős változások mennek végbe.²⁵ Így ezen időszakban jelenik meg több új edénytípus (a kúpos fedő, a poharak stb.). De a korábban is használt edényformákon, pl. a fazekakon is számos részlet átala- kul, főként a gyorsan és egyenletesen forgó kézikorong használatából adódó új lehetősé- gek révén. Végezetül, de nem utolsó sorban a 13. század elején tűnnek fel a fehérre vagy világos rózsaszínre égő agyagokból készült edények²⁶ – ami azért is fontos, mert már ak-

17 A hullámvonal-köteg keltező értéke mellett érvelt: *Höllrigl* 1930. 146. Ezt erősítette meg *Török* 1962. 8. ábra 80. és *Pará- di* 1963. 233.; *Wolf* 1992. 427–428. A korai Árpád-kori keltezés egyik legfontosabb jelzőjének tekintie e bekarcolt motívumot *Mes- terházy* 1974. 215–217.; *Szabó* 1975. 23.; *Kvassay* 1982. 29.

18 Ezen edénytípusról lásd: *Török* 1962. 61. old. 69. tábla 87., 149., 313.; *Mesterházy* 1975. 99–115.; *Kopcsy, A. – Par- czewsky, M.* Das altungarische Reitergrab von Przemysl (Südpolen). *ActaArchHung* 30 (1978) 223–224.; *Horedt, Kurt* Moreszt 2. Gra- bungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen. Bonn 1984. Az általa javasolt, túl kései időrend alapos bírálata: *Bóna* 1985. 227–229. E bírálattal ellenére K. Horedt egy újabb művében is kitart korábbi időrendi koncepciója mellett: *Siebenbürgen im Frühmittelalter. Antiquitas* 3. Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte zur klassischen und provinzial-römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums 28. Bonn 1986. 57. ábra 1.; 58. ábra 3–6.; *Takács* 1986. 114., 117.; *Wolf* 1992. 427–428.; *Révész László* Honfoglalás- és államalapítás kori temetők Miskolcon. In: *Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből. Miskolc város történetének dokumentumai II.* Szerk.: Rémiás Tibor. Miskolc, 1992. 107.

19 A sarkantyúmintával kapcsolatosan ki kell emelni, hogy már az andornaktályai edény közlője (*Parádi* 1963. 223.) is csak arról írt, hogy e díszítés a 11. században jelent meg, a későbbi időszakról viszont nem nyilatkozott. E minta későbbi előfor- dulásainak alátámasztásául csak néhány, a Kisalföldhöz földrajzilag is közel eső edényegyüttesre szeretnék hivatkozni. Ugod-Vár I, VI, VII, épület (13. század-14. század eleje): (*Mithay* 1988. 9. ábra, 1–3, 5, 16. ábra 1–12); Sopron-Előkapu 3/a. réteg: *Holl* 1973. 24. ábra 4.; Gyepükaján-Nagykeszi, 4. szelvény, kemence alsó rétege; 10. szelvény: *Parádi Nándor* Keramikfunde. In: *Pa- rádi, Nándor–Holl, Imre* Die Erforschung des mittelalterlichen Dorfes Nagykeszi. *MittArchInst* 12–13 (1982–1983) 13. tábla 4–6.

20 A redukciós égetési eljárás koraisága mellett érvelt *Höllrigl* 1930. 146. Ezen égetési mód azonban – legalábbis a kisalföldi Árpád-kori kerámia esetében – egyrészt a korai Árpád-korban is csak szorványosan mutatható ki, másrészt pedig ugyanilyen gyakorisággal a 12–13. században is előfordul. Erre példa az alább közzétett Ménfőcsanak-Szeles-dűldő 2. objektum valamint a 12–13. század fordulójára keltezhető Kajárpéc-Pokolfa-dombi 86/1. ház. Az utóbbi közleménye: *Takács* (megjelenés előtt).

21 A bordás nyakú edény nyugat-dunántúli, 11. század utáni formáiról lásd: *Jankovich B. Dénes* Ásatások az Árpád-kori Fe- nék falu területén 1976–1978. *Zalai Múzeum* 3 (1991) 192.; valamint *Takács* (megjelenés előtt). A hullámvonal-köteg 11. század utáni továbbélését sejteti a Szerémségben (szerbül: Srem) egy kincslelet (*Parádi* 1963. 1. ábra 2.) illetve a Csorbanovciban (Corta- novci, Vajdaság tartomány, Jug.) lelt cserépbográcsok (*Takács* 1986. 48–49.).

22 Emiatt is igencsak sajnálatos, hogy nyomtatásban nem jelent meg a 10–11. századi temetők kerámiáját feldolgozó dokto- ri értekezés: *Kvassay* 1982.

23 Lásd pl.: *Török* 1962. 60. old. 68. tábla 345., 720., 577.; *Kvassay* 1982.; *Wolf* 1992. 428.

24 E korszak kerámiájának keltezése a pénzleletes edényeken (*Parádi* 1963. 223–224) és a budai várban (*Holl* 1963. 336–346) feltárt anyagon nyugszik.

25 *Holl* 1956. 177–193.; *Holl* 1963. 336–345.

26 Ezek kisalföldi időrendjéről lásd *Takács* (megjelenés előtt).

kor is jól kelteznek egy-egy edényegyütttest, ha csak igen apró, formai elemzésre teljesen alkalmatlan töredékek kerül elő.

E tanulmány szerzője körülbelül tíz éve foglalkozott első ízben a cserépbográcsokkal.²⁷ Akkori anyaggyűjtésem legfontosabb feladatának az egész vagy kiegészíthető alakú cserépbográcsok lehetőség szerinti teljes összegyűjtését tekintettem, a Kárpát-medence egész területéről. Ezen adathalmazból pedig elsősorban a cserépbogrács formakincsének és időrendjének sajátosságaira igyekeztem következtetni. Tíz év távlatából visszatekintve meg kell állapítanom, hogy a két részfeladat közül inkább a tipológiát tudtam sikerrel megoldani. A cserépbográcsok kisebb táji csoportokra, „műhelykörzetekre” osztását nézetem szerint kellőképpen igazolták az azóta közölt edények,²⁸ mivel ezek – egy lefolyó néhány kivételétől²⁹ eltekintve – mind beilleszthetők az általam körvonalazott rendszerbe. Az időrend vonatkozásában ezzel szemben dolgozatomban számos kérdést hagyott nyitva. Ennek egyik, talán elsődleges oka az volt, hogy az ép vagy kiegészíthető állapotú bográcsok elég jelentős hányada kísérőlelet nélkül került múzeumba. Az ásatási darabok nagyobb része pedig vagy olyan, régen előkerült leletegyüttes része volt, amelynek többi darabja azóta elkallódott, illetve már nem azonosítható. Vagy pedig, az újabban napvilágra került példányoknál, a feltárás közöletlensége miatt kellett esetenként lemondanom arról, hogy az egész leletkörnyezetet vizsgáljam. Őszintén be kell vallanom azonban azt is, hogy e tíz évvel ezelőtti dolgozatomban kicsit túl óvatos voltam az időrendi kérdések megítélésében. Azaz egyes esetekben a ma már nyilvánvalónak tűnő következtetést akkor még nem mertem levonni.

A tíz évvel ezelőtt írott munkám által megoldott illetve nyitva hagyott formai és időrendi problémák jellegét jól szemlélteti az ott feldolgozott kislalföldi cserépbográcsok példája is.³⁰ A dolgozatomban elkülönített négy alapforma közül a Kislalföldön csak kettő volt megtalálható.

27 Takács 1986. 5–172. E munka visszhangjáról lásd: *Fiedler, Uve* (recenzió): *Takács, Miklós*: Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken, *Varia Archaeologica Hungarica*, Bp. 1986. PZ 63 (1988) 252–253.; *Mesterházy Károly* (recenzió): *Takács, Miklós*: Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken, *Varia Archaeologica Hungarica* Bp. 1986., Századok 122 (1988) 239.; *Hanuliák, Milan* (recenzió): Takács, Miklós: Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken, *Varia Archaeologica Hungarica*, Bp. 1986. SIA 36 (1988) 475.

28 Lásd pl. az alábbi közleményekben előforduló cserépbogrács-töredékeket: *Anghel, Gheorghe-Ciugudean, Horia* Cimitiriul feudal-timpuriu de la Blandiana. *Apulum* 24 (1987) Fig. 6.6. [Maroskoma (Blindiana, jud. Alba, R.) – La Brod]. *Bakay Kornél* Feltárul a múlt? A múlt jövője. Bp. 1989. 172. tábla; 188. tábla 14. (Somogyvár-Kupavár). *Béres Mária* Beszámoló a Nagymágoocs, Szendrei-major-Hűfődő területén végzett leletmentésről. MFMÉ 1988/1, 67. I. tábla 2, II. tábla 2, III. tábla 1–2. (Nagymágoocs-Szendrei-major-Hűfődő). *Čaplovič-Slávka* 1985. 51. Abb. 1. (Óros, Stražne, okr. Trebišov, Szlov.). *Istvánovits Eszter-Lőrinczy Gábor* Régészeti ásatások és leletek Szabolcs-Szatmár megyében 1981–83. In: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Szerk.: Farkas J.–Németh P., Debrecen 1984. 179. XX. tábla, 2. (Tiszavasvári-Belterület, Bocskai út 46.). MRT 7, 45. tábla: 3, 6, 8, 46. tábla: 1, 4, 7, 8. (Bia-25, Bolhahegy); - 35. (Herczeg-halom); - 40. (Pátyi domb); Páty - 2. (Hegyi dűlő); 13. (Lugi-dűlő); Zsámbék - 1. (Alsó kenderföldek. MRT 8, 80. tábla 1–8, 18, 24, 25; 81. tábla 10, 14; 82. tábla 22. *Pálóczi Horváth András* Szállások, halmok, temetők (Kisújszállás településtörténete az őskortól a török kor végéig). In: Kisújszállás város története, szerk.: Szabó L., Kisújszállás 1986. (Kisújszállás 6 különböző lelőhelye) 124–126. 24. ábra 1–6, 10. *Polla, Belo* Archäologische Grabung in Košice-Krásna. (Beitrag zur mittelalterlichen Geschichte der Ostslowakei.) SIA 34 (1986) 417, 6. ábra. [Széplak (Krásna nad Hornadom, okr. Košice-vidiek, Szlov.) – Bencés kolostor romja]. *Popović, Marko-Ivanišević, Vujadin* Grad Braničevo u srednjem veku. *Starinar*, N. S., 39 (1988) 17. ábra 13, 14; 22. ábra 1. [Kostolac (opšt., Pozarevac, R. Srbija, Jug.) – a középkori barancsi (szerbül: Braničevo) vár területéről]. *Székely Zoltán* Kora középkori települések a Székelyföldön. (XI.–XV. század). Veszprémi történelmi tár 2 (1990) 4, 5; I. tábla 4, 7, 11. ábra 1, 2, 4) (Sepsiszentgyörgy (Sfintu Gheorghe, jud. Covasna, R.) – Bedeháza (Bedeházi malom); Torja (Turia, jud. Covasna, R.) Apor-kúria kertje). *Trifunović, Stanko* Antička i srednjovekovna arheološka nalazišta opštine Alibunar. *RVM* 32 (1990) 99, 100, 102, 13. tábla 2–5; 14. tábla 1; 17. tábla 1, 5. (Dobrica (Dobrica, opšt. Alibunar, Vajdaság tart., Jug.) – 1, 2, 4. lh.; Ilánca (Ilandža, opšt. Alibunar, Vajdaság tart., Jug. – 14. lh.; Károlyfalva (Banatski Karlovac, opšt. Alibunar, Vajdaság tart., Jug.) – Kalvariya, Jugobanat, Téglagyár; Nikolinca (Nikolinci, opšt. Alibunar, Vajdaság tart. Jug.) 42. lh.). *Vályi Katalin* Árpád-kori falusi építmények a szeri monostor területéről. *ArchÉrt* 113 (1986) 7. kép 4, 5, 7; 8. kép 13. (Ópusztaszer-Szer monostora). *Wolf Mária* Árpád-kori eredetű települések Abauj vármegye déli részén. *Borsodi Kismonográfiák* 20. Miskolc, 1989. 31, 71; 9. ábra 1, 45. b. ábra 1. (Kupa-Horvát; Sajólad-Kemej).

29 Ezek a budai vár területén, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarán feltárt 13. századi bográcsok: *Bence Zoltán* Újabb beszámoló a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarán folyó ásatásokról. *HK* 34 (1987) 802, IV–VI. tábla; *uő.* Jelentés a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarán 1987 végéig folyt ásatásokról. *HK* 35 (1988) 178–179, I–III. tábla; *uő.* Beszámoló a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarán 1988-ban folytatott feltárási munkáról. *HK* 102 (1989) 134, X. tábla.

30 Takács 1986. 34–37.

Egyrészt, egyetlen egy példával³¹ a kézzel formált, avar kori vagy 9. századi típus, másrészt pedig igen magas számban a leggyakoribb forma, a fémbográcsot utánzó alakú, Árpád-kori típus. Ezen utóbbi edényeket tipológiai szempontból három csoportra osztottam. (Az egyes típusokat lásd a 14. táblán levő időrendi táblázaton.) Az első forma oldalfala magas, hengersizű vagy alig kihajló, alja pedig igen lapos (kisalföldi 1. típus, mostani anyaggyűjtésemben ilyen: 1. tábla 3). Az ilyen cserépbográcsoknak általában alig kiugró, szögletes és élesen metszett a pereme. A fülrésznél azonban a perem belső síkja mindig jelentős mértékben kihúzott, és élben záródik. A párosával, de egymástól aránylag nagy távolságban elhelyezkedő füleket pedig nagy és kerek lyukakkal fúrták át. További érdekes részlet, az egyik ilyen bogrács, az Ogyalla (Hurbanovo, Szlov.) - abadombi³² oldalfalát díszítő hullámvonal-köteg. Az 1-es, elég ritka típusal ellentétben igen gyakori egy közepesen magas oldalfalú, erősen ívelt aljú forma (kisalföldi 2. típus) (mostani anyaggyűjtésemben ilyenek: 8. tábla 1; 9. tábla 1). E bográcsok többségének a pereme mind a külső mind a belső, ritkábban pedig csak a külső edénysík felé szélesedik ki. E kiszélesedő perem élei mindig lekerekítettek, a felső lezárásuk pedig egy széles, vízszintes sík. További jellegzetessége e peremtípusnak, hogy az a fülrésznél vagy egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben szélesedik ki. A fül két átfúrása pedig aránylag közel van egymáshoz és általában kerek, ritkábban szögletes vagy rés alakú.³³ E cserépbográcsok oldalfalát csak igen ritkán, szinte kivételképpen díszítették. A minta ilyen esetben vagy a nagy közökkel bekarcolt egyenes vonal, ún. „sigavonal” vagy pedig körömbenyomkodások sora a perem alatt. A közepesen magas oldalfalú, erősen ívelt aljú bográcsok közt akadt egy olyan is, a Koroncó - bábota³⁴ példány, amelynek pereme az 1. típus peremeihez hasonlóan csak egy kicsit szélesedett ki, éleit pedig a szokásos lekerékítés helyett élesen levágták. A Koroncó - bábota bogrács egy további fontos, de a tíz évvel ezelőtti dolgozatomban talán nem eléggé hangsúlyozott részlete, hogy alját bekarcolt hullámvonal-köteggel díszítették. A Kisalföldön feltűnő harmadik bográcstípus (kisalföldi 3. típus) már tíz évvel ezelőtt is egy elég különleges, helyi formának tűnt, hiszen csak a pozsonyi (Bratislava, Szlov.) Primás téren (Primacialné námestie) feltárt fazekaskemencében bontották ki több példányát. Formai szempontból a fentebb másodikként leírt, közepesen magas oldalfalú, erősen ívelt aljú típus továbbfejlesztésének tekinthető. Ennél a hengersizű, magas oldalfalhoz egy szintén igen magas, már nem is gömbölyű, hanem inkább kúpszerű fenék csatlakozik.

Tíz éve írott dolgozatom is megerősítette azt, hogy az Árpád-kori fazekasipar struktúrája, az egymással párhuzamosan létező sok kis műhely miatt egy-egy „műhelykörzet” belül is elég gyakoriak lehetnek a formai ingadozások. Így az sem megy ritkaságszámba, ha egy-egy edény a formai osztályok egyikébe sem illik bele. Az előző anyaggyűjtésem során a Kisalföldön is találtam olyan bográcsot, amelynek formai jegyeit a fentebb vázolt keretek közül nem tudtam beilleszteni. Ilyen volt például egy Koroncó-Négyfai-dűlői bogrács.³⁵ Ennek alja a fentebb részletesen leírt, kisalföldi 2. típusra emlékeztető módon mély, erősen ívelt alakú volt. Az ehhez csatlakozó oldalfalát viszont, 2. típusal ellentétben nemcsak közepesen, hanem hangsúlyosan magasra formázták. Ezen edényt részletformái miatt annak idején inkább a kelet-dunántúli, mezőföldi „műhelykörzet” termékeivel véltem összekapcsolhatónak, belföldi importnak minősítve kisalföldi megjelenését.

31 Ilyen volt pl. egy ebedi (Šturovo-Obid, Szlov.) bográcsperem: *Zabojnik, Jozef* On the Problems of Settlements of the Avar Khaganate Period in Slovakia. *ArchRozhl* 40 (1988) 419, 16. ábra 2.

32 Čaplovič 1965. 9. ábra 2; *Habovštniak* 1974. 1. ábra 1; *Takács* 1986. 14. tábla 2, 3.

33 Ilyeneket közölte a Kisalföld különböző részeiről: *Habovštniak* 1974. 7. ábra 1; *Cheben* 1987. 6. ábra 6, 7. ábra 1; *Takács* 1989. I. tábla 9, 15–18, 20.

34 *Takács* 1986. 35.

35 *Takács* 1986. 38.

A formai elemzésnél jóval soványabb eredményeket hozott a kislalföldi ép vagy kiégészíthető alakú bográcsok időrendjének vizsgálata, talán elsősorban az adatok hiánya miatt. Mert igaz ugyan, hogy az akkori dolgozatomban bemutatott 19 kislalföldi cserépbográcsnak körülbelül a fele, 9 példány származott olyan feltárási objektumból, ahol megbízható módon összegyűjtötték a kísérőleleteket is. Ezen edényeknek azonban pontosan a kétharmada, 6 darab, egyetlen egy objektumból, a pozsonyi Prímás téren kibontott fazekaskemencéből került elő. E hat bogrács pedig – mint már fentebb is utaltam rá – mind egy igen kesei és különleges, helyi változat reprezentánsa. Így tehát a megmaradt három, illetve az ehhez még hozzászámítható további két, hullámvonallal díszített cserépbogrács alapján kellett volna egy részletesebb kronológiát kidolgoznom. E kedvezőtlen számarány talán indokolhatja azt, hogy a belső időrend kérdését a tíz éve írott dolgozatomban még nem elemeztem. Bár, utólag visszatekintve mégis úgy tűnik, egy kicsit hangsúlyosabban kellett volna kezelnem e bográcsok és kísérőleleteik néhány formai jellegzetességét. Így például, jelenlegi felfogásom szerint nem kapott kellő hangsúlyt az, hogy a magas oldalfalú, lapos aljú forma, azaz az 1. típus két bográcsa közül az egyiket, a jobban keltezhető Ógyalla - Abadombit a pereme alatt futó hullámvonal-köteg a 10–11. századra datálja. Továbbá valamivel részletesebb elemzést érdemelt volna a közepesen magas oldalfalú, erősen ívelt aljú 2. típus is. Méghozzá annak ellenére, hogy a három pontosabban keltezhető példánya elég távoli időhatárok, a 10–13. század közt szóródott. Csak utólag jöttem rá ugyanis arra, hogy érdemes lett volna erőteljesebben az időrendre koncentrálva vizsgálni e három bogrács részletformái közötti eltéréseket. Egyrészt azt, hogy az egyik közepesen magas oldalfalú edény, a fentebb már említett Koroncó - bábotai pereme keskeny és élesen levágott, azaz formai rokonságban áll az 1. típusba tartozó, korai Árpád-kori ógyallai bogrács peremével. Mivel a koroncói bográcsot is – mint már utaltam rá – az ógyallaihoz hasonlóan bekarcolt hullámvonal-köteggel díszítették, azt is nagy valószínűséggel sorolhatjuk a 10–11. századba. Sajnos e párhuzamosságra tíz évvel ezelőtt még nem mertem alapozni időrendi következtetéseket. Pedig a keskeny, élesen metszett szélű bográcsperemek fontosságára Vékony Gábor már ekkori is figyelmeztetett³⁶ az általa feltárt Tatabánya-dózsakerti 10. századi település leletei alapján. Másrészt, a közepesen magas oldalú, ívelt aljú és széles lekerekített síkban záródó két hetényi (Chotin, Szlov.)³⁷ bogrács 12. századi keltezését már ekkor is meg lehetett volna támogatni több párhuzammal. Olyan, főként a Csallóközben feltárt, jól keltezhető edényegyüttessel,³⁸ amelyekben a formai rekonstrukcióhoz túl töredékes állagú bográcsoknak szintén széles, lekerekített élű volt a pereme. Összefoglalva: a tíz évvel ezelőtti dolgozatomban időrendi elemzése a Kisalföld vonatkozásában is kissé túl óvatosra sikerült, de már tartalmazta a továbblépéshez szükséges elemeket is.

36 Szívességét így utólag is köszönöm. A Tatabánya-dózsakerti ásatásról lásd: *Vékony* 1980. 28–29.; *Cseh Julianna* Egy település élete. Régészeti kiállítás a Tatabánya-dózsakerti feltárás anyagából. Tatabánya, 1990. 13–19.

37 *Takács* 1986. 34–35.

38 Ilyenek: *Bagota (Bohata, Szlov.)* – *Kuzma vagy Páldomb*, 1. ház: *Habovštiak* 1961. 464, 16. ábra; *Hetény-II.*, 1. ház: *Paulik-Rejholec* (1958) 231, 10. ábra; *Kisbény – Belterület, TSz gépállomás*: a 11. században épült sánc alatt kibontott 5/63. obj.: *Habovštiak* 1966, 29. ábra 1–4, 15.; *Komárom (Komárno, Szlov.)* – *Nagyharcsás (Velky Harčás)* 3, 4. obj.: *Rajtár-Roth* 1982. 126. ábra 1–4, 5–9.

E kérdéskör újraelemzésére két éve nyílt ismét módom az M-1-es autópálya Györszentiván-hegyeshalmi szakaszának építését megelőző leletmentések révén.³⁹ Az itt feltárt Árpád-kori települések kerámiájának vizsgálatán felül nagy mértékben támaszkodtam még két, a közelmúltban általam feldolgozott kislétföldi edénysorozat, az Ács-vaspusztai⁴⁰ és a Kajárpéc-Pokolfa-dombi⁴¹ időrendjére. Jelentős támogatást nyújtott még Tomka Péter is, azon engedélyével,⁴² amellyel a győri múzeum közöletlen 10–13. századi leleteit is igen részletesen átnézhettem. Anyaggyűjtésem során három célt tűztem ki magam elé. Kiválogattam egyrészt az 1990–92-es autópálya-leletmentések három, még közöletlen Árpád-kori településének, a Győr–Palotai útának, a Ménfőcsanak–Szeles-dűlőinek és a Lébény–Kaszás-dombinak néhány jól keltezett, cserépbográcsot is tartalmazó leletgyűjtését.⁴³ E leletmentések 18 bográcsos edénygyűjtése által nyújtott adatokhoz hozzávettem még a győri múzeum anyagából további 14, közöletlen, cserépbográcsot szintén tartalmazó edénygyűjtést.⁴⁴ Elemzéseimbe bevontam továbbá 18 olyan, szintén közöletlen bográcsstöredéket⁴⁵ is, amelyek saját tipológiai jegyeik – a hullámvonal-köteges díszítésük vagy fehér illetve világos rózsaszín anyaguk – alapján az Árpád-kori kerámia átlagánál valamivel pontosabban keltezhetőek. Lerajzoltam ezen felül még hét, 1984 után a nyugat-dunántúli múzeumokba vagy magángyűjteményekbe került ép, vagy rajzban kiegészíthető cserépbográcsot is, függetlenül attól, vannak-e ezeknek pontosabb keltezésre alkalmas kísérőleletei.

39 E munkálatok középkori vonatkozásairól a jelen tanulmány írója tartott beszámolót „Árpád-kori lelőhelyek az M-1-es autópálya Győrt elkerülő szakaszán” címmel, 1992. október 8-án Veszprémben, „A Győrt elkerülő autópályaszakasz régészeti leletmentései” című ülészakon.

40 Takács 1989. 709–719.

41 Takács sajtó alatt

42 Szívességét ez úton is köszönöm.

43 Győr–Palotai út: 2. obj.; Ménfőcsanak–Szeles-dűlő: 2, 108, 113, 415, 453, 586a. obj.; Lébény–Kaszás-domb: 152, 228, 259, 261, 307, 309, 406, 420, 441, 442, 892. obj. E rövid tanulmányom időbeli és térbeli kereteit igencsak meghaladná, ha a fenti három lelőhely időrendjét itt elemezném részletesen. Annyit szeretnék csak megemlíteni, hogy az átlagosnál mind a három valamivel jobban keltezhető. Így pl. az elég kis kiterjedésű, Győr–Palotai úti település kora a 2. objektumban kibontott III. Béla rézpénz (CNH I. 107, Huszár 1979. 45, Nr. 108) segítségével tisztázható. Szintén a 13. századra datálja a több, mint négy hektáryi kiterjedésű Lébény–Kaszás-dombi leletmentés Árpád-kori objektumait a több helyen is napvilágra került halvány sötétsárga, illetve a fekete, grafitos soványítású osztrák importkerámia. A fentiekkel ellentétben a korai Árpád-korra keltezi – méghozzá elég megbízható módon – a Ménfőcsanak–Szeles-dűlői lelőhelyet, az itt lelt lant alakú csat, kigyófejes karperec, csüngős ékszer alsó része illetve a cserépedényeken gyakran előforduló, bekarcolt hullámvonal-köteg. (Csak mellékelesen jegyezném meg, hogy a ménfőcsanaki leletmentés, a négy hektárt is meghaladó nagyságával a Kárpát-medence egészének viszonylatában is az egyik legnagyobb 10–11. századi falufeltárás).

44 Abda–Rosszkerti (Mithay S. 1952-es, közöletlen ásatása): 11, 12. obj.; Győr–Káptalándomb, Apor Vilmos tér (régebben Martinovics tér) (Szőke B. M.–Pusztai R.–T. Szőnyi E.–Tomka P. 1974-es, csak részben közölt ásatása) (Tomka 1976. 403–408; Szőke-T. Szőnyi–Tomka 1976. 107–113; Szőke-T. Szőnyi–Tomka 1978–1979. 137–142.): 1. szelvény, a középkori köves járószint feletti réteg; Győr–Ógabona tér (Mithay S. 1949-es, csak részben közölt ásatása) (Mithay 1985. 185–197.): 1. tűzhely; Győr–Széchenyi tér (Gábler D.–Pusztai R.–Tomka P.–Topál J.–Uzsoki A. 1968-as, csak részben közölt ásatása) (Gábler Dénes Kutatások Arrabona canabaejában. Arrabona 13 (1971) 5–51; Tomka 1976. 408–409.): 5. gödör; 1. szelvény déli része, kemence; 1–2. szelvény, köves réteg feletti; 1–2. szelvény, köves réteg alatt; 3. szelvény, vályogfal feletti réteg. Koronóc–Újtelep (=Rákosi-telep, =Tószter-dűlő), Domán Sándor kertje (Szőke B. és Mithay S. 1952-es, csak részben közölt ásatása) (Szőke 1955. 87); I/1, I/2, III/1, IV/1. gödör; Koronóc–Dózsa György u. (Uzsoki A. 1958-as, közöletlen ásatása): 1. obj.

45 Ezek egyrészt az Ács-vaspusztai feltárásokból (Takács 1989. 1. tábla), másrészt a győri múzeum régi anyagából, hamadrészt pedig a pápai járás topográfiai terepbejárásából származnak. E két utóbbi, közöletlen edénycsoport adatai: Bakonytamási-4. (Bornát) (GrEKKTmP, 67.43.1. 3.); Bársonyos – szorvány (XJMGz, leltározatlan, a győri bencés gimnázium régiséggyűjtésének anyagából); Győr–Széchenyi tér, Lloyd épület alapozási rétegből (XJMGz, 53.257.1.); Marcalb-18 (Zsigmondháza-1) (GrEKKTmP, 68.55.4. 5.); Mezőlak-5 (Szentpéteri domb-III.) (GrEKKTmP, 68.174.8.); Mihályháza-7 (Ülésalja-II) (GrEKKTmP, 68.144.19); Nyalka–Belterület, Tanai P. telke (XJMGy, 2 db., leltározatlan); Vaszar-4. (Tóré-1.) (GrEKKTmP, 67.104.1.).

Végezetül pedig, eredményeim ellenőrzéseképp a szakirodalom alapján átvizsgáltam vagy újraelemeztem az összes olyan, már közölt, kislalföldi lelőhelyű, ép vagy töredékes cserépbogrács tipológiai jegyeit, amelyek akár stratigráfiájuk, kísérőleleteik vagy a rajtuk levő bekarcolt minták alapján pontosabban is keltezhetők.⁴⁶ Így a szakirodalom alapján további 30, cserépbográcsot is tartalmazó, és kislalföldi lelőhelyről származó leletegyüttes formai jegyeit sikerült átnézniem.

A fenti számadatokat összesítve: 62 leletegyüttes 227 bográcsát illetve további 18, saját tipológiai jegyei alapján keltezhető edényt vehettem alapul formai és időrendi vizsgálódásaimhoz. (Csak az arányok érzékeltetése miatt említem meg, hogy 1984 végén, a cserépbográcsokat feldolgozó értekezésem kéziratának lezárásakor, még csak 18 kislalföldi leletegyüttes állt rendelkezésemre időrendi következtetések levonásához.)⁴⁷

Ezen adathalmaz alapján egyrészt olyan formai sajátságokat és időrendi fogódzókat sikerült pontosítanom, amelyeket a tíz évvel ezelőtti dolgozatomban inkább még csak sejtettem, másrészt azonban egy-két új elem is megfoghatóvá vált. Az újonnan összegyűjtött cserépbográcsok közül csak néhány, szám szerint hét⁴⁸ maradt meg épen, vagy rendelkezik elegendő számú töredékekkel egy formai rekonstrukcióhoz. A tíz évvel ezelőtti vizsgálathoz hasonlóan ezen edények is három csoportra oszthatók formai szempontból. A két anyaggyűjtés edénytípusai közül ennek ellenére is csak kettő-kettő feleltethető meg egymásnak. A korábbi anyaggyűjtésben szereplő 3. típusnak, a pozsonyi Prímás tér bográcsainak ugyanis egyetlen új párhuzamát sem tudtam fellelni. A 3. típus hiányát erősíti, hogy a formai rekonstrukcióra nem alkalmas nagyságú töredékek közt sem volt olyan, amelynek részletformái alapján komolyan számításba kellett volna venni a magas, hengeres oldalfallal és igen mély, kúpszerű fenékkal rendelkező bográcsformát. E tényállás pedig nézetem szerint megerősíti azon tíz évvel ezelőtti következtetésemet,⁴⁹ hogy a pozsonyi Prímás tér fazekaskemencéjében kibontott bográcsok egy különleges, kései és helyi formának a variánsai.

A tíz évvel ezelőtti anyaggyűjtésemhez hasonlóan a töredékekből most is a közepesen magas oldalfalú, erősen ívelt aljú forma (a kislalföldi 2. típus) a leggyakoribb (8. tábla 1;

46 Ezek: *Bagota–Kuzma vagy Páldomb*: 1. ház, 14. obj.: *Habovštiak* 1961. 16. ábra; 28. ábra 3, 4; *Bogya–Alsógellér–Homokbánya*: 439. sír: *Hanuliak* 1992. 306. 4. ábra 21–22; *Győr–Káptalándomb, Apor Vilmos tér* (régében Martinovics tér): a vörössánc pusztulási rétege (*Tomka* 1976. 15. ábra 1–3.); *Győr–Káptalándomb, Püspökvár*: 5. réteg: *Kozák–Uzsoki* 1962. 5. kép 3–4); *Helemba–Dunapart, 1711. folyankilóméter*: 48, 59. obj.: *Hanuliak–Zabojnik* 1981. 4. ábra 1, 3–5, 8, *Hanuliak* 1989. 12. tábla 13–17; *Hetény–Egyházföld vagy Papföld*: a templom alapozásából: *Habovštiak* 1961. 461; *Hetény–II (Simitós vagy Sasúllő)*: 1, 6. ház: *Paulik–Rejholec* (1958) 231, 10. ábra, *Habovštiak* 1961. 660; *Kajárpéc–Pokolfa-domb: Takács* (sajtó alatt) 86/1. ház, 89/2, 88/3, 89/10 gödör; *Kisbény–Belterület, Tsz gépállomás*: a 11. században épült sánc alatt kibontott 5/63. obj.: *Habovštiak* 1966. 29. ábra 1–4, 15; *Komárom (Komárno, Szlov.)–Nagyharcsás*: 3, 4. obj.: *Rajtár–Roth* 1982. 126. ábra 1–4, 5–9; *Marcelháza–Patpuszta–Dunapart, 1757. folyankilóméter*: 60. obj. (veremház); 62. obj.: *Cheben* 1987. 7. ábra 5–6; 8. ábra 2–9; *Mosonmagyaróvár–Királydomb: Tomka* 1976. 399, 10, 11. ábra; *Óvár (Pinkaóvár) (Hannersdorf–Burg, Burgenland, Auszt.)* – Burg: a sáncátvágás felső rétege: *Mitscha Mährheim–Ohrenberger–Saria* 1954. Abb. 13; *Pannonhalma–Főapátság, a monostor kerengője*: 6. kutatóárok 11–12. századi rétege: *H. Gyürky* 1963. 5. kép 3, 4. *Pozsony (Bratislava, Szlov.)–Orsolya utca (Uršulinška ulica)* 6.: S2/86 szelvény, 16. réteg: *Musilová–Stassel* 1988. 15. ábra 1–5; *Pozsony–Prímás tér: Piffj* 1965. 73; *Pozsony–Vár*: V-1963/64. szelvény, 6. réteg; északi felső terasz, d réteg: *Štefanovicova* 1975. 11. ábra 1–4; 12. ábra 10; 13. ábra 1–3, 15–17; 20. ábra 1–8; 21. ábra 1–4; 85. ábra 4, 86. ábra 1–5, 7 (a tanulmányban tévesen 84. ábra 7-ként szerepel – T. M.). 87. ábra 1; *Sopron–Előkapu*: 3a. réteg: *Holl* 1973. 24. kép; *Tatabánya–Dózsakeri*: II/1980-as ház; *Vékony* 1988. 3. tábla, 1. 2; 4. tábla; *Zsitvabesený (Bešenov, Szlov.)–Páskom*: 2. ház (=9. obj.): *Habovštiak* 1961. 45. ábra 6–10. A fenti adatok kiegészíthetők két észak-bakonyi vár edényegyüttesével is: *Bakonszentlászló–Késellőhegy III.* – a belső vár udvarának 12. század végi, 13. századi rétege: *Nováki Gyula* Óskori és középkori várak a bakonyi Késellő- és Zörghégyen. VMMK 14 (1979) 52–54. ábra; *Úgod–Vár*: I, V. épület: *Mithaz* 1988, 9. ábra 1–3, 5; 7–13.

47 *Csorna*, szorványlelet (XJMGZ, leltározatlan): *Ismertlen lelőhely* (Győr–Homokgödör?) (Főapátsági Régiségtár, Pannonhalma, leltározatlan); *Kajárpéc–Belterület*, Kispéc, Felszabadulás út (Helytörténeti gyűjtemény, Kajárpéc, leltározatlan); *Kajárpéc–Belterület*, Kispéc, Kertalja út (Helytörténeti gyűjtemény, Kajárpéc, leltározatlan); *Lébény–Kaszás-domb*: 406. obj. (2 bogrács) (Hanság Múzeum, Monosmagyaróvár, leltározatlan); *Mosonmagyaróvár környéki, ismeretlen lelőhely* (Németh Alajos monosmagyaróvári tanár magángyűjteménye); *Ménfőcsanak–Szeles-dűlő*: 415. obj. (XJMGZ, leltározatlan). Hálás köszönettel tartozom Németh Alajosnak, Pollán Hildebrand atyának és Vikár Tibornak, hogy a birtokukban vagy kezelésükben lévő gyűjtemény cserépbográcsait tanulmányozhattam.

48 *Takács* 1986. 36–37.

49 Ezek az alábbi ásatási objektumokból származnak: *Lébény–Kaszás-domb*: 406. obj. (2 bogrács); *Ménfőcsanak–Szeles-dűlő*: 415. obj.

9. tábla 1). E második anyaggyűjtésem során ismételten megfigyelhettem, hogy a közepesen magas oldalfalú, erősen ívelt aljú bográcsok többségének a pereme határozottan kiugrik mind a külső, mind pedig a belső, ritkábban csak a külső edénysík felé. Újra azt kellett tapasztalnom, hogy az ilyen, erősen kiszélesedő peremek egy további fontos formai jellemzője lágy profiljuk, azaz éleik lekerekítése. A perem felső lezárása pedig kivétel nélkül mindig egy széles, vízszintes sík, amely a fülrésznél általában alig szélesedik ki. Most is akadt azonban a közepesen magas oldalfalú, erősen ívelt aljú bográcsok közt egy olyan, amelynek aránylag széles peremén az éleket a szokásos lekerekítés helyett élesen levágták (1. tábla 1). Érdemes felfigyelni e csornai lelőhelyű, jól profilált peremű bogrács néhány további formai jellegzetességére is. Egyrészt a többi közepesen magas, ívelt aljú bográccsal ellentétben ezen az edényen egy erősen kihúzott él köti össze a jól kihajló oldalfalat és a fenékrészt. Másrészt pedig az oldalfal e csatlakozás felett kissé homorú. E részlet pedig nemcsak, hogy hiányzik a kisalföldi 2. típus széles, lekerekített peremű példányainál, hanem sokszor éppen egy ellenkező tendencia figyelhető meg. Az, hogy a széles, lekerekített peremmel ellátott példányok közepesen magas oldalfalának az alja kissé kigömbölyödik. Említésre méltó végezetül a csornai bogrács igen hangsúlyos díszítése: az oldalfalán több sorban végigfutó hullámvonal-köteg is.

Az új anyaggyűjtésem során átvizsgált bográcsok közt továbblépve, számomra elég váratlanul ismét felbukkant egy olyan edényalakzat is (9. tábla 2), amelynek mély alja a fentebb tárgyalt, kisalföldi 2. típusra emlékeztető módon erősen ívelt, oldalfala viszont, a 2. típusal ellentétben igen magas volt. Fentebb már utaltam arra, hogy egy ilyen alakú bográccsal már a tíz évvel ezelőtti anyaggyűjtésem során is találkoztam. Akkor azonban még kelet-dunántúli, mezőföldi importnak minősítettem e formát. A magas oldalfalú, erősen ívelt aljú bogrács ismételt feltűnése azonban inkább arra utalhat, hogy a kisalföldi fazekasok ha ritkán is, de mégis gyárthattak ilyen példányokat. Így a magas oldalfalú, ívelt aljú edényalakot is érdemes beilleszteni a kisalföldi Árpád-kori cserépbográcsok formakincsébe, méghozzá a 4. típusként, a korábbi beosztás megtartása érdekében.

Az előző anyaggyűjtésem során 1. típusként leírt igen magas oldalfalú, de lapos, majdnem egyenes aljú formához csak egy további párhuzamot sikerült fellelnem a Ménfőcsanak–Szeles-dűlői település 415. objektumából (1. tábla 3). A tíz évvel ezelőtt tárgyalt formai rokonaival ellentétben ezen edénynél a magas oldalfal nemcsak, hogy egy éles töréssel csatlakozik az igen lapos aljhoz, hanem az oldalfal alsó része is homorúan ívelt.

A korábbi anyaggyűjtésemnek megfelelően mostani vizsgálódásaim során is kétfajta perem feltűnésére számítottam. Meglepődve kellett azonban tapasztalnom, hogy nem két, hanem összesen négy peremtípus is elkülöníthető egymástól (ezeket lásd a 13. táblán bemutatott táblázaton). A korábban megfigyelt alig kiugró, szögletes és élesen metszett alakzat (a típus), illetve az igen gyakori, lekerekített élű, és széles, vízszintes síkban záródó peremforma (b típus), mellett két további is felbukkant. Egy csak a külső edénysík felé kiszélesedő, élesen metszett, jól profilált alakzat (c típus), valamint egy másik, igen széles, vízszintes síkban záródó forma, amelynek széleit szintén élesen lemetszették (d típus). Ez utóbbi peremtípusba sorolható darabok élei az átlagosnál jóval jobban kihúzottak, ami feltétlenül arra utal, hogy az ilyeneket gyártó fazekasok kézikorongjai már alkalmasak voltak gyors és egyenletes körforgásra. E négy formai sajátosság természetesen csak egy-egy olyan alaptendencia, amelyen belül számos variáns létezik. Így az a típusnak, azaz az alig kiugró, szögletes és élesen metszett alakzatnak vannak olyan példái, amelyeknél a perem széle csak a külső edénysík irányába ugrik ki, másoknál viszont mind a külső, mind pedig a belső irányba is kihúzta a fazekas az edény szélét. Ugyanez megfigyelhető a b típus széles, vízszintes, lekerekített élű síkban záródó peremei közt is. Sőt e formánál a külső, a belső illetve mindkét edénysík felé kiugró peremszélek mellett

megjelenik egy, átmetszetben majdnem háromszöget alkotó (11. tábla 8), vagy egy elég keskeny, de szintén lekerekített élű (7. tábla 4) edényszél-forma is. A c típus, azaz a külső edénysík felé szélesedő, élesen metszett peremek közt pedig egyrészt olyanok vannak, amelyek külső, függőleges lapja egészen keskeny, másoknál viszont e rész kiszélesedik, ami által az alsó széle egy ferde síkba megy át. Végezetül pedig az erősen kiszélesedő, élesen metszett d típus peremeinek egy kisebb hányadánál már a perem alatti rész is megvastagodik, a többségükénél viszont éppen ellenkezőleg, az aránylag vékony edényfalhoz egy erős ívvel, vagy éles töréssel csatlakozik a széles, vízszintes, felső sík.

A peremformák elkülönítése érdekében végzett anyaggyűjtésem arról győzött meg, hogy a kisaliforniai tájegységen belül a fentebb leírt négy alapvető peremforma nem különül el egymástól kisebb tájegységek szerint. Így óhatatlanul is felmerült egy másik, időrendi magyarázat keresésének lehetősége is. Egy peremformákból kiinduló időrendi elemzést indokoltá tette továbbá az is, hogy az új anyaggyűjtésem során is csak három ép vagy kiegészíthető alakú cserépbogrács időrendjét lehetett pontosítani.⁵⁰ Azaz ismét azon veszély fenyegetett, hogy az adatok túl csekély száma miatt csak elmosódó következtetéseket sikerül levonnom. Az időrend pontosítása érdekében a cserépbográcsot tartalmazó, kisaliforniai leletegyütteseket időrendi egységekre bontottam. Így egy csoportba válogattam azokat, amelyekben a korai időszakra utaló hullámvonal-köteg vagy bordásnyakú edény is volt. Egy másikba kerültek azon edényszériák, amelyekben a bogrács mellett az Árpád-kor végére utaló fehér, halvány sötétsárga vagy világosrózsaszín anyagú cseréptöredékek, osztrák importedények, kancsók, kúpos fedők, kései fazékperemformák stb. voltak. A harmadik csoportot pedig az „átlagos” edényegyüttesek alkották. A kisaliforniai cserépbográcsos edényegyüttesek ilyen osztályozása arról győzött meg, hogy az egyes bográcsperem-formák általában az Árpád-kor egy-egy rövidebb szakaszára jellemzőek (lásd a 13. táblán levő peremtáblázatot). Így a keskeny, élesen metszett szélű peremalakzat, az a típus, valamint a külső edénysík felé kiszélesedő, élesen metszett, jól profilált bográcsperem, azaz a c típus is a magyar honfoglalás utáni másfél-két évszázadra jellemző. E tendencia két szép példája a Ménfőcsanak–Sezles-dűlői 2. és 586b. objektum leletanyaga, mivel itt egy-egy hullámvonal-köteges edénytöredékekkel együtt került elő a keskeny, élesen metszett, azaz az a peremforma (2. tábla 1-9; 3. tábla 4-7). Más, általam csak közleményből ismert, kisaliforniai leletegyüttes közül ugyanezt szemlélteti a pozsonyi (Bratislava, Szlov.) vár kutatása során a V-1963/64. szelvényben feltárt 6. réteg, illetve az északi felső teraszon kibontott d réteg anyaga. Itt ugyanis szintén hullámvonal-köteges fazékdalakkal együtt voltak a jól profilált bográcsperemek⁵¹ (4. tábla 1-11). Ugyanílyen öszetételű a kishényi (Bína, Szlov.) 5/63. objektum leletanyaga is (5. tábla 1-5). E leletegyüttes fontosságát az is növeli, hogy az rétegtani okokból bizonyosan korábbi a 11. századi vörössáncnál.⁵² A kisaliforniai cserépbográcsok keltezésének a pontosításához igen jól felhasználható továbbá az ugodi 5. épület cserépanyaga⁵³ is, mivel itt a keskeny, élesen metszett peremmel együtt nemcsak hullámvonal-köteges kerámia, hanem bordás nyakú edény is előkerült (5. tábla 6-11). Szintén az a vagy ac csoportba sorolhatók a győri vagy a pápai járás terepbejárásaiból vagy e múzeumok régi anyagából származó, hullámvonal-köteggel díszített bográcsperemek is (3. tábla 1-3). Az előzőeknél

50 Štefanovičova 1975. 11. ábra 1-4; 12. ábra 10.; 13. ábra 1-3, 15-17.; 20. ábra 1-8.; 21. ábra 1-4.; 85. ábra 4.; 86. ábra 1-5, 7. (a tanulmányban tévesen 84. ábra 8-ként); 87. ábra 1. (V-1963/64. szelvény, 6. réteg; északi felső terasz, d réteg).

51 Habovštiak 1966. 464.; Takács 1986. 117.

52 Az Árpád-kori kerámia időrendjét feldolgozó publikációk átlagához mérten elég sok edényegyüttest közlök újra. Azon szándék vezérelt, hogy a szövegben leírt formai jegyek követését az olvasó számára minél jobban megkönnyítsem. Az arányok pontosabb érzékelése érdekében az összes újraközölt edénytöredéket 1:3-as méretarányra kicsinyítettem vagy nagyítottam. Ezen túlmenően viszont semmit nem változtattam a rajzokon. Így elég sok esetben megmaradt az edényprofil nyilvánvalóan rossz beállítás, vagy a vízszintes illetve féloldali perspektíva összeméréséből adódó bizonytalanság is.

53 Hanuliak 1992. 4. ábra 21-22.

jóval bizonytalanabb következtetésekre nyújt csak lehetőséget a Bogyá–Alsógellér (Bodza–Holiare, Szlov.) – homokbányai, 10–11. századi temető 439. sírjának egy szokatlan leletgyűjtése. Itt ugyanis a váz bal térdje mellett egy cserépbogrács⁵⁴ hat töredéke (6. tábla 3-4) is előkerült. E hullámvonal-köteggel díszített edénynek azonban egyrészt éppen a peremrésze hiányzik, így inkább csak sejthető, hogy az egykor talán az a típusba tartozhatott. Másrészt pedig, e töredékek esetében joggal merülhet fel a másodlagos sírba kerülés lehetősége is. E körülmény pedig annak ellenére mérlegelni kell, hogy már felmerült más 10–11. századi, köznépi temetkezésnél az, hogy a sír földjében, közvetlenül a váz mellett lelt bográcstöredékek feltételesen talán mellékletként is értékelhetők.⁵⁵ A Bogyá-alsógelléri temető feletti felső, kevert földréteg Árpád-kori cseréptöredékeket tartalmazott,⁵⁶ annak megbízható jeleként, hogy a sírmező felett még az Árpád-korban egy település létesült.

A fentieket összegezve: az anyaggyűjtésem során átvizsgált, 10–11. századi, cserépbográcsot tartalmazó, kisalföldi leletgyűjtések, illetve a hullámvonal-köteggel díszített bográcstöredékek alapján azt kellett tapasztalnom, hogy – három kivételtől eltekintve – ezekben csak a fentebb említett két, jól profilált peremalakzat, azaz az *a* és *c* típus fordul elő. Mindhárom kivétel egy-egy széles, vízszintes, lekerekített élű, azaz *b* típusú perem a Marcelháza–Patpuszta (Patince, Szlov.) - Duna-parti település 60, 62. objektumának betöltésében⁵⁷ (6. tábla 1-2, 5-12), illetve a soproni várak előkapui részének 3a rétegében.⁵⁸ E három leletgyűjtés közül a két marcelházi hordozhat magában több tanulságot – ezért ezeket csak alább, a *b* típusú bográcsperelemek időrendjének bemutatásakor elemzem részletesebben. A harmadik kivétel, a soproni várak 3a rétege azonban inkább a leletkeveredés egy példája. Ez ugyanis egy *b* típusú, azaz egy széles, lekerekített élű bográcsperelem mellett nemcsak hullámvonal-köteges edényoldalt, hanem olyan kancsó- és fedőtöredékeket is tartalmazott, amelyek a 10–11. századi keltezészt eleve kizárják. Joggal feltételezhető tehát ez esetben, hogy a hullámvonal-köteges edénydarab egy későbbi rétegbe keveredett. Ennek valószínűségét az is növeli, hogy a várfal árkanak rétegei mind erősen lejtettek.

A fentebb elemezett *a* és *c* peremformával ellentétben jórészt a 11–13. századra, azaz az Árpád-kor középső vagy kései szakaszára keltezhető a Kisalföld leggyakoribb bográcsperelem-formája: a széles, vízszintes, de lekerekített szélű síkban záródó edényszél, a *b* típus. Az átvizsgált edénygyűjtések közül a megbízhatóan keltezhetőek nagy többsége e két évszázadra tehető. Ilyen bográcsperelemek tartalmazott a 12–13. század fordulóján vert pénzsekkel keltezett Kajárpéc–Pokolfa-dombi 86/1. ház és a 89/2. objektum,⁵⁹ valamint a – szintén III. Béla rézpénzével datált – Győr – Palotai úti 2. objektum leletgyűjtése. A Lébény–Kaszás-dombi, 228-as és 406. objektum szintén *b* típusú bográcsperelemek pedig az osztrák importból származó, nagyméretű, grafitos soványítású fazék (8. tábla 2), illetve egy tagolt fazékperem, vagy egy kisméretű karcsú bögre keltezi a 13. századra (7. tábla 1-8). Hasonló keltezészt sugall a közöletlen Győr–Ógabona téri lelőhely 1. tűzhelynek⁶⁰ a betöltése is (10. tábla 1-6), a benne lelt fehér színű fazékfenék töredéke miatt. (Az ugyanitt kibontott széles, élesen metszett, tehát *d* típusú bográcsperelemet alább fogom részletesen elemezni.) Úgy tűnik azonban, hogy a széles, vízszintes, de lekerekített élű

54 Cheben 1987. 7. ábra 5–6.

55 Holl 1973. 23., 24. ábra

56 Takács (sajtó alatt)

57 Ezen ásatás csak részben közölt, mivel csak a 17–18. századi temetőt írta le: Mithay 1985. 185–197.

58 Cheben 1987. 7. ábra 5–6.

59 Mithay 1988. 9. ábra, 1–3., 5.

60 Musilová–Stassel 1988. 15. ábra 1–5.

bográcsszélekkel korlátozott mértékben már a 11., illetve még a 14. század elején is számolnunk kell. Mert vannak olyan leletegyüttesek – elsősorban a fentebb már említett, Marcelháza–Patpuszta–Duna-parti település 60. illetve 62. objektumának anyaga⁶¹ – ahol a széles, lekerekített szélű peremformát a 10–11. századi, keskeny, élesen metszett bográcslezárással együtt lelték (6. tábla 1-2), vagy pedig hullámvonal-köteges kerámia volt a kísérőlelete a széles de lekerekített bográcspereinek (6. tábla 5-12). Másrészt, a *b* típusú peremek készítésének felső időhatára kapcsán jelentős az ugori vár 1. és 6. épületének⁶² a betöltése (11. tábla 1-11) is. Mindkét edényegyüttes ugyanis a széles, lekerekített élű, tehát *b* típusú bográcspereken túl importedényeket: egy-egy bécsi pecsételt kancsófület illetve fazékperemet is tartalmazott. Ezek részletformái pedig már nem is annyira 13. század második felére, hanem inkább a 14. század elejére, közepére utalnak.

Mivel a Győr–Ógabona téri 1. tűzhelyben illetve az ugori vár 1. épületének anyagában egy-egy széles, de élesen metszett bográcspere is volt, a fenti fejtegetéssel már a *d* típusú bográcspereinek időrendjét is érintettem. Ezek, úgy tűnik a 12–13. század fordulóján terjedtek el, és még a 14. században is kimutathatók. Megjelenésük időpontjának vizsgálatához jól felhasználható a Pozsony (Bratislava, Szlov.) – Orsolya utca (Ursulinska ulica) 6. szám alatti házban folytatott leletmentés S2/86 szelvényének a 12. század 2. felére és a 13. század elejére keltezett 16. rétegből⁶³ származó edényegyüttes (11. tábla 12-15). Ez ugyanis a *d* típusú bográcspereken kívül egy nagyméretű, osztrák tárolóedény peremét is tartalmazta. Széles, de élesen metszett bográcspereket voltak egy további jól keltezhető leletegyüttesben: a győri Széchenyi tér 13. század végi, köves rétegeiben is.⁶⁴ A széles de élesen metszett kisalföldi bográcspereinek kései Árpád-kori megjelenésére utalnak még a terepbejárásokból vagy régi, rosszul dokumentált ásatásokból származó fehér, rózsaszín vagy igen halvány sötétsárga anyagú, *d* peremformájú bográcstörödékek (12. tábla 1-5). Ezeket ugyanis színük keltezi elég megbízhatóan az Árpád-kor legkésőbbi szakaszára vagy esetleg még későbbre.⁶⁵ A fentebb felsorolt leletek alapján levonható azon következtetés, hogy a széles, vízszintes, de élesen metszett edényszélel lezárt bográcok a 13. század elején tűnnek fel, és egészen a 14. század közepéig, második feléig maradhattak használatban. A teljesség kedvéért kell megjegyezni, hogy az általam átnéztet leletegyüttesek közt kettő olyan is volt, amely a széles vízszintes, élesen metszett peremmel ellátott bográcok készítésének felső időhatáraként a 15. századot sugallja. Ezen adatok azonban egyelőre számomra túl bizonytalanoknak tűnnek ahhoz, hogy rájuk egy időrendet szilárdan építeni lehessen. Mert igaz ugyan, hogy a helembai (Chl'aba, Szlov.) 48. és 59. objektumot⁶⁶ a gyorskorongolt poharak, illetve a kályhacsempe-darabok alapján jogosan keltezte feldolgozójuk, M. Hanuliak a 15. század első felére. Mégis igen könnyen előfordulhat, hogy az ezekkel együtt lelt *d* típusú bográcspere csak másodlagosan keveredett közéjük. Ennek esélyét az is növeli, hogy e lelőhelyen Árpád-kori települési objektumok is voltak.

A peremtípusokból levont kronológiai következtetések jól egyeztetethetők az egész edények részletformái által sugallt időrenddel. Így például a keskeny, élesen metszett

61 Gábler D.–Pusztai R.–Tomka P.–Uzsoki A. 1968-as, csak részben közölt ásatása, Gábler Dénes: Arrabona 13 (1971) 5–51.; Tomka 1976. 408–409.

62 Holl 1963. 336–345.

63 Hanuliak–Zábojnik 1981. 62. old. 4. ábra 1. 3–5, 8.; Hanuliak 1989. 12. tábla 13–17.

64 Takács 1986. 10. ábra 1.

65 Caplovic 1965. 9. ábra 2.; Habovštiak 1974. 1. ábra 1.; Takács 1986. 14. tábla 2, 3.

66 Szőke 1974. 80.

szélű, azaz az *a* peremalakzat, valamint a külső edénysík felé kiszélesedő, szintén élesen metszett, jól profilált, tehát a *c* bográcsperemek nagyobb része az 1. típusként leírt igen magas oldalfalú, de lapos, majdnem egyenes aljú formához (9. tábla 2) csatlakozott. Egy kisebb hányaduk pedig a közepesen magas oldalfalú, erősen ívelt aljú formához, a kisl-földi 2. típushoz [lásd pl. a csornai (1. tábla 1) vagy a Koroncó-bábotai⁶⁷ edényt]. A két tárgyalt peremformához hasonlóan szintén csak a 10–11. századra tehető az igen magas oldalfallal és lapos fenékkal rendelkező típus mindkét kiegészíthető, és jól keltezhető példánya (a korábban között Ógyalla–Abadombi,⁶⁸ illetve a Ménfőcsanak–Szeles-dűlői (1. tábla 3) edény). Így elég nagy biztonsággal kimondható, hogy a kisl-földi 1. típus időrendje leszűkíthető a korai Árpád-korra. Ennél valamivel összetettebb a helyzet a kisl-földi 2. típus esetében. Az ilyen edények nagy többségéhez ugyanis egy széles, vízszintes lekerekített perem csatlakozik. Fentebb azonban már többször utaltam arra is, hogy szinte kivételként előfordulnak a 2. típus bográcsai jól profilált peremalakzattal (1. tábla 1), azaz egy keskeny, vagy csak a külső edénysík felé kiszélesedő, de mindenféleképp élesen metszett felső lezárással is. Fentebb már volt szó azon egyéb formai jegyekről is, amelyek szintén arra utalnak, hogy a 2.-típus e két alváltozata közti különbségek időrendi okokra vezethetők vissza. Nagy jelentősége van például annak, hogy mindkét 2. típusú, de profilált peremű bogrács falain feltűnik az aránylag jól keltezhető hullámvonal-köteg. A fentebb felsorolt, pontosabb időrend kidolgozására alkalmas tényezőket összegezve: a közepesen magas oldalfalú, erősen ívelt aljú forma (a kisl-földi 2. típus) készítése az Árpád-kornak mind a korai, mind a középső, mind pedig a kései részére jellemző. Sőt, ilyen formájú edényeket nemcsak, hogy a 10–13. század közti egész időszakban, hanem feltehetően még a 14. század első felében is gyártottak (lásd az ugodi 1, 6. épület anyagát (11. tábla 1-11)). Pontosabb keltezésükhöz csak egy kevés időrendi fogódzó nyújt az, hogy némiképpen eltérnek az átlagtól a korai, tehát 10–11. századi példányok formai jellemzői: pl. profilált peremük vagy oldalfaluk homorú alja. A 2. típus elemzésének végkövetkeztetéseként tehát leszögezhető, hogy a leggyakoribb kisl-földi bográcsforma, a közepesen magas oldalfalú, erősen ívelt aljú típus kronológiája általában nem szűkíthető le egy százötven-kétszáz évnyi időtartamnál pontosabban. Szintén csak két évszázadnyi pontossággal keltezhetjük a 11–13. századra a jelen dolgozatomban 4. kisl-földi bogrács-típusként leírt magas oldalfalú és mély, ívelt aljú változatot (9. tábla 2), méghozzá a széles, vízszintes, lekerekített élű pereme alapján. Az egyelőre még elég ritka 4. típus esetében azonban abban is reménykedhetünk, hogy a jövőben előkerülő további példányok alapján ezen időrend még pontosítható lesz. Végezetül az igen széles, élesen metszett kései Árpád-kori, azaz *d* típusú peremek esetében egyetlen olyat sem találtam, amelynek a formai rekonstrukcióhoz elegendő nagyságú oldalfala megmaradt volna. (Így e peremformát az egész bográcsok időrendjét szemléltető táblázaton (14. tábla) sem helyeztem el). Egyelőre tehát csak az ilyen peremek indításából sejthető az, hogy e 13–14. századi típus erőteljesen kihajló oldalfala legalább közepesen magas lehetett.

67 Tomka 1976. 399., 10, 11. ábra

68 Lásd pl. Mihály Péter: Régészeti kutatások a nyugati Hanságban II. Soproni Szemle 25 (1971), 109. (Sarród–Nyárosmajor, Fertőd–Tőzegeymajor). E közlemény sajnos nem tartalmaz ábrákat. A kisl-földi tájegységben csak a csallóközi terepbejárásokról jelentek meg edényrajzot is tartalmazó közlemények. Lásd pl.: Kuzma–Rajtár 1983. 84. ábra 5. [Búcs (Buc, ukr. Komámo, Szlov.)–4. lelőhely]; 86. ábra 8. (Marcelkeszi/Marcelová, ukr. Komámo, Szlov.). Liska József: Prieskumy v okrese Nové Zámky. Avans 1986. Nitra 1987. 22. ábra 3–5.; 23. ábra 2, 4, 5; (Kamocsa/Komočka, ukr. Nové Zámky, Szlov.) – Nyárasd. *úf.*: Újabb régészeti adatok Érsekújvár környékének kora középkori településtörténetéhez. In: Új mindenes gyűjtemény 4. Régészet és történelem. Szerk.: Balla K., Budapest–Pozsony 1985. 29, 12. ábra 1, 3. (Szimó (Zenné, ukr. Nové Zámky, Szlov.)–Gúg-pusztá). Ratimorská, Priska (Ratimorszky Piroška): Záchranné vyskumy a prieskumy v okrese Komámo Avans 1982. Nitra 1983. 127. ábra 7–8. Apácaszakállas (Opatovsky Sokolec, ukr. Dunajska Streda, Szlov.) – Belterület (Lénárt E. telke). Trugly, Sándor: Prieskum v okrese Komámo. Avans 1986. 105, 106; 46. ábra 4–6; 47. ábra 3–5. [Nagytyany (Ton, ukr. Komámo, Szlov.) – kistanyai-domb]; Boga–Alsógyellér–Halomdomb: *Točik* 1992. 160–165. ábra

Időrendi elemzésem végén néhány általánosabb jellegű kérdést szeretnék felvetni. Először is, milyen mértékben illeszkedik fejtegetésem Szőke Béla Miklós⁶⁹ vagy Tomka Péter⁷⁰ egy-egy dolgozatához a győri illetve mosonmagyaróvári cserépbográcsok formai-időrendi sajátságairól? Az általam leírottakhoz igen hasonló következtetésekre jutott Tomka Péter a mosoni Királydombon átvágott, Árpád-kori sánc rétegeinek kerámiája alapján. A Szőke Béla Miklós által körvonalazott időrendi vázzal viszont csak részben tudok egyet érteni. Az átvizsgált edényegyüttesek alapján igen kétségesnek tűnik számomra az, hogy a legkorábbi bográcsperemek metszetben egyenlő szárú háromszöghöz lennének hasonlíthatók. Az viszont jóval inkább igazolható, hogy a későbbi darabok peremének felső széle lapos lezárású. E megállapítást azonban mindenképp ki kell egészítenem azzal hogy, e széles vízszintes sík élei lekerekítettek.

Második, szintén általánosabb jellegű kérdés, milyen mértékben használható a fentebb vázolt formai-időrendi elemzés olyan kisalföldi bográcsoknál, amelyeknek jól keltezhető kísérőlelet vagy leletek nélkül kerültek múzeumba? Erre egyelőre nézetem szerint még nem lehet egészen pontos választ adni. Még hozzá annak ellenére sem, hogy természetesen éppen e válasz pozitív vagy negatív voltától függ az egész fenti fejtegetésem értéke. Minden esetre, a fenti elemzés elfogadása esetén sem felesleges az óvatosság. Az Árpád-kori fazekasmesterség széttagoaltsága, a sok apró, egymással kapcsolatban valószínűleg alig tartó műhely miatt, a fentebb leírt formai-időrendi jegyeket sem szabad abszolút érvényűnek tekinteni. Ajánlatosabb tehát csak jelzés értékűnek felfogni az ezek által sugallott kelteztést. Az elmondottakat néhány példával érzékeltetve: a Kisalföld különböző részein folyó terepbejárások során⁷¹ a lekerekített elű, és széles, vízszintes síkban záródó bográcsperemek szoktak a legnagyobb gyakorisággal előkerülni, de szép számmal vannak a másik három peremforma képviselői is (3. tábla 1-3; 12. ábra 1-5). Az egyik legfontosabb kérdés e töredékekkel kapcsolatosan természetesen az, milyen mértékben vonatkozatható rájuk a fenti időrendi elemzés. Nézetem szerint fel kell használni e peremek formája által nyújtott időrendi besorolási lehetőségét, de e datálás csak akkor igazán biztos, ha magán az edényen vagy legalábbis a lelőhelyen gyűjtött más edényeken megfigyelhetők egyéb, az átlagnál jobban keltezhető formai elemek. Így például a 10–11. századi bográcsok kelteztése akkor biztosabb, ha az alig kiugró, szögletes és élesen metszett peremek alatt egy hullámvonal-köteg fut. Ennek hiányában azonban a kísérőleleteik hasonló díszítése is nyújthat némi időrendi támpontot. Vagy egy másik, talán még jobb példa: az igen széles, vízszintes síkban záródó, élesen metszett szélű bográcsperemek akkor keltezhetők igazán megbízhatóan az Árpád-kor végére, ha azokat nem az átlagos azaz vöröses narancssárgára vagy halvány vörösesbarnára kiegészítő agyagból formázták, hanem a fehérre, rózsaszínre vagy halvány sötétsárgára égő agyagokból. Ennél természetesen valamivel kisebb bizonyító erővel rendelkeznek az, ha a széles, jól profilált peremek mellett fehér színű fazekak, fedők, poharak stb. töredékeit is sikerült gyűjteni. A kísérőlelet nélküli, és így csak nehezen keltezhető bográcsperemek sokaságának problémáját e fejtegetés sajnos egyáltalán nem oldhatja meg, hiszen pl. a tipológiailag korainak tűnő darabok többsége alatt nincs hullámvonal-köteges díszítés. Az igen széles, élesen levágott bográcsszélek többségét pedig „átlagos” agyagból formázták. További jól keltezett edényegyüttesek elemzésére lenne szükség e kedvezőtlen számarány megváltoztatásához. Ennek hiányában talán nyújthat némi támpontot a keskeny, jól profilált peremek vonatkozásában az, hogy a kisalföldi bográcsok átlagánál ezeken jóval gyakoribbak a különböző bekarcolt

69 Lásd pl. Čaplovič 1965. 10. ábra 7; Rajtár–Roth 1982. 126. ábra 9; Hanuliak, Milan–Kuzma, Ivan: Vysledky vskumu včasnostodovekeho osidlenia v Muylí – Čenkove. Archaeologia Historica 8 (1963) 6. ábra; Kuzma–Rajtár 1983. 87. ábra 7; Točík 1992. 160. ábra 1–15; 161. ábra 1–13; 162. ábra 3–7; 163. ábra 1–22; 165. ábra 3–5.

70 Takács 1986. 95–103.

71 MRT 7, 46. tábla 8.

vagy beböködött minták⁷² (2. tábla 1, 6, 9; 3. tábla 5; 5. tábla 7), ami talán szintén arra utal, hogy e formai változat esetében az átlagosnál kisebb időrendi szóródást kell feltételeznünk.

Végezetül pedig a harmadik kérdés: alkalmazható-e az általam itt javasolt formai-időrendi felosztás a Kisalföldön kívül, a Kárpát-medence más részein is? Úgy vélem a tévedés igen nagy veszélyét hordozza magában e Kisalföldre vonatkozó formai-időrendi fejtegetés változatlan „átültetése” más vidékekre, különösen a távolabbi, pl. tiszántúli „műhelykörzetek” esetében. A tíz évvel ezelőtti dolgozatomban⁷³ ugyanis nézetem szerint kellőképpen sikerült alátámasztanom azt, hogy a cserépbográcsok formakincsét nem a Kárpát-medence egészére kiterjesztve, hanem csak egy-egy kisebb vidékre leszűkítve érdemes elemezni. A fenti szabály alól azonban talán akad egy kivétel is: nevezetesen a két, kisalföldi, az Árpád-kor elejére keltezhető, jól profilált bográcsperem-típus. Mert a „kisalföldi műhelykörzet” határain kívül, a Dunántúl középső és keleti részein is előfordulnak olyan bográcsstöredékek, amelyeknek keskenyebb vagy szélesebb, de mindenképpen élesen lemetezett pereme alatt a 10–11. századra utaló hullámvonal-köteg fut. Ilyen pl. egy Bia–Bolha-hegyi (1/25. lh.),⁷⁴ egy Esztergom–Széchenyi téri,⁷⁵ az Esztergom-kovácsi⁷⁶ és egy közöletlen, Óbuda–Lajos úti⁷⁷ darab. További érdekes fejtegetések kiindulópontjául szolgálhat, ha ismét nemcsak a peremformákat vesszük alapul, hanem az edények alakjának egészét. A 10–11. századra keltezhető, kisalföldi 1. típus, azaz az igen magas, hengerverszerű oldalfallal és rendkívül lapos, majdnem egyenes aljjal rendelkező bográcsforma párhuzamai ugyanis eléggé távolra mutató következtetések megtételére csábítanak. Mert egyrészt ugyanilyen a Kárpát-medencétől keletre fekvő területek: Északkelet-Bulgária, Moldova és Besszarábia (másik nevén Moldávia) egyik legjellemzőbb 10–11. századi bográcsstípusa is.⁷⁸ Másrészt pedig e magas, igen lapos aljú változat Kárpát-medencén belüli párhuzamai is az átlagosnál jóval nagyobb területen szóródnak. Így e típus formai párhuzama nemcsak a kelet-dunántúli Székesfehérvár–Móri úti, Fecskeparti lakótelepi bogrács, hanem több észak-bácskai, madarasi, egy további, Bihar megyei, belényesszentmiklósi (Sînnicolau de Beius, Rom.), illetve több dél-bánsági, dolovai⁷⁹ (Dolovo, Jug.) verseci⁸⁰ (Vršac, Jug.) edény is. E több „műhelykörzetet” is igencsak átívelő párhuzamosság pedig esetleg arra is utalhat, hogy a honfoglalás utáni másfél-két évszázadban még nem merevedtek meg az egy-egy kisebb tájegységre jellemző fazekashagyományok a későbbi időszakhoz hasonló mértékben. Természetesen, e kérdést is csak további, jól keltezett edényegyüttesek előkerülése és közlése után lehet majd határozottabb formában megválaszolni.

72 Parádi Nándor: Az Esztergom–Széchenyi téri ásátás. ArchÉrt 100 (1973) 3. kép

73 MRT 5, 47. tábla 4.

74 Köszönettel tartozom Bertalan Vilmosnének, hogy e bogrács tanulmányozását számomra lehetővé tette.

75 *Északkelet-Bulgária: Dzingov, Georgi*: Kaliakra prez stárobalgarskata epocha (VII–XI. v.) INM Varna 17(32) (1981) 8. tábla 1; *Dončeva–Petkova, Ljudmila*: Srednevekovni glinemi šadovi s vatrešni uši. ArchSof 13(1971) 33, 3a, b. ábra; valamint összefoglalóan: *uő*. Mittelaterliche Tonkessel aus Bulgarien. In: Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten. Szerk.: Bálint Csanád. *Varia archaeologica Hungarica* 3. Bp. 1990. 2. tábla 1. *Moldávia: Tedor, Dan Gh.*: Săpăturile arhologice de la Răducăneni (r. Huși, reg. Iasi) MCA 8(1962) 6. ábra 7–9; *uő*. Cîteva observații în legătură cu căldările de lut descoperite de la Răducăneni (r. Huși, reg. Iasi). SCIV 14 (1963) 2. ábra 1–3; *Besszarábia (Moldávia): Čebotarenko, G. F.*: Raskopki na poselenni u s. Molešty Kutuzovskogo r.-na. In: Arheologičeskie issledovanija v Moldavii v 1979–1980. gg. Szerk. biz.: Dergačev, V. A. – Borzjak, I. A. – Sorokin, V. Ja. – Serova, N. L., Kišiněv 1983. 3. ábra 1, 3, 5; *Postikě, G. I.*: Glinjani'e kotli na territorii Moldavii v rannesrednevekovij'j period, SA 1985/3, 6. ábra 1, 3, 6.

76 Takács 1986. 18. tábla 2.

77 Takács 1986. 31. tábla 2, 32. tábla 1–2.

78 Takács 1986. 42. tábla 2.

79 *Batistić–Popadić, Daria*: Dolovo-Ciglana na deliblatskom putu-srednjovekovni sloj. Narodni muzej Pancevo, Glasnik 1(1988) 1. tábla 1.

80 Takács 1986. 82. tábla 2.

Bóna István

- 1985 Arpadenzeitliche Dörfer, Kirche und Friedhof am Marosfluss. (recenzió Kurt Horedt: Moresti 2. Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen. Bonn 1984. c. könyvéről) ActaArchHung 37(1985) 223–236.

Čaplovič, Pavol

- 1965 Včasnostredoveké pohrebisko a sídlisko v Hurbanove. SIA 13(1965) 237–246.

Čaplovič, Dušan–Slivka, Michal

- 1985 Stredoveká importovaná keramika na Vychodnom Slovensku. AR 37(1985)

Cheben, Ivan

- 1987 Vysledky záchranného vyskumu v Patinciach. ŠtuZv 23(1987) 307–326.

CNH I. Réthy László

- 1899 Corpus Nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár. I. köt. Árpádházi királyok kora Bp.

Fodor István

- 1975 Cseréptüstjeink származása. ArchÉrt 102(1975) 250–264.

- 1977 Der Ursprung der in Ungarn gefundenen Tonkessel. ActaArchHung 29(1977) 323–349.

H. Gyürky Katalin

- 1963 A régészeti kutatás eredményei. In: Gergelyffy András–H. Gyürky Katalin et alia: A pannonhalmi kerengő és kolostor helyreállítása. Arrabona 5(1963) 121–130.

GrEKKTP

Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeum, Pápa.

Habovštiak, Alojz

- 1961 Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny v XI-XIII. storočí. SIA 9(1961) 451–481.

- 1966 K otázke datovania hradiska v Biňi. SIA 14(1966) 439–486.

- 1974 Nálezy stredovekých hlinených kotlíkov na Slovensku. ZbSNM 14(1974) 123–152.

Hanuliak, Milan

- 1989 Praveke, včasnodejinné a stredoveké osídlenie v Chľabe. SIA 38(1989) 151–207.

- 1992 Pohrebisko s 11. storočia v Bodzi - Holiaroch. ŠtuZv 28(1992) 293–316.

Hanuliak, Milan–Zábojník, Jozef

- 1981 Dva stredoveke objekty na vyskume v Chľabe. Stuzv 19(1981) 55–63.

Holl Imre

- 1956 Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszereihez. BudRég 17(1956) 177–193.

- 1963 Mittelalterliche Keramik aus dem Burgpalast von Buda (13.-15. Jahrhundert). BudRég 20(1963) 383–394.

- 1973 Sopron középkori városfalai IV. ArchÉrt 100(1973) 180–206.

Höllrigl József

- 1930 Árpád-kori keramikánk I. Fenékbélyeges edények. ArchÉrt 64(1930) 142–169.

- 1932-33 Árpád-kori keramikánk II. Domború fenékű edények. ArchÉrt 66(1932-33) 85–98.

Huszár Lajos

1979 Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Corvina Bp.

Kozák Károly–Uzsoki András

1962 Régészeti és műemléki kutatás a győri Püspökvárban. Arrabona 4(1962) 55–65.

Kuzma, Ivan–Rajtár, Ján

1983 Vsledky prieskumu v oblasti stavbi vodneho diela na Dunaji. AVANS 1982, Nitra 1983, 148–149.

Kvassay Judit

1982 Kerámia a X–XI. századi sírokban. [Bölcsészdoktori értekezés, kézirat], Bp.

Mesterházy Károly

1974 Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez II. DMÉ 211–262.

1975 Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai. FolArch 26(1975) 99–115.

Mithay Sándor

1985 A Győr-gabonavásártéri XVI–XVII. századi temető. CommArchHung, 185–197.

1988 Az ugodi vár feltárásának eredményei. Pápai múzeumi Értesítő 1(1988) 53–96.

Mitscha-Märheim, H.–Ohrenberger, A. J.–Saria, B.

1954 Bericht über eine Probegrabung in der mittelalterlichen Burganlage von Burg. Burgenländische Forschungen 25(1954) 184–196.

MRT 4; Dax M.–Éri I.–Mithay S.–Palágyi Sz.–Torma I.

1972 Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás. Magyarország régészeti topográfiája 4. Bp.

MRT 5; Horváth I.–H. Kelemen M.–Torma I.

1979 Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Magyarország régészeti topográfiája 5. Bp.

MRT 7; Dinnyés I.–Kövári K.–Tettamanti S.–Topál J.–Torma I.

1986 Pest megye régészeti topográfiája, a budai és a szentendrei járás. Magyarország régészeti topográfiája 7. Bp.

MRT 8; Jankovich B. D.–Makkay J.–Szőke B. M.

1989 Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás. Magyarország régészeti topográfiája 8. Bp.

Musilová, Margareta–Stassel, Ivo

1988 Archeologicky a stavebno-historicky vyskum na Uršulinskej ul. č. 6. v Bratislave. Príspevok k vyskytu kamenných 2-priestorových domov v Bratislave. Archaeologia Historica 13(1988) 5–79.

Nováky Gyula

1979 Óskori és középkori földvárak és bakonyi Cuha völgyben. VMMK 14(1979) 75–120.

Parádi Nándor

1963 Magyarországi pénzleletes cserépedények. ArchÉrt 90(1963) 205–248.

Paulík, Jozef–Rejholec, Emil

1958 Stredoveké chaty v Chotíne. SIA 6(1958) 223–234. old.

Piffel Alfréd

1965 Nálež keramiky na primacialnem namesti v Bratislave. Bratislava 1(1965) 63–88.

Rajtár, Ján–Roth, Peter

1982 Zistovací vyskum v Komarné - Velkom Harčáši. AVANS 1981. Nitra, 227–231.

Szabó János Győző

- 1975 Árpád-kori falu és temetője Sarud határában II. A település. EMÉ 13(1975) 19–62.
1978–79 Árpád-kori falu és temetője Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája, a temető jellege. EMÉ 16–17(1978–79) 45–124.

Szöke Béla

- 1955 Cserépbográcsaink kérdéséhez. ArchÉrt 82(1955) 86–90.

Szöke Béla Miklós

- 1974 Leletmentés az ún. Teleki laktanya udvarán. Arrabona 16(1974) 75–99.

Szöke, B. M.–T. Szőnyi E.–Tomka, P.

- 1976 Sondierungsgrabung in Győr–Káptalándomb (Jahresbericht 1974). MittArchInst 6(1976) 107–113.
1978–79 Ausgrabungen auf dem Káptalándomb in Győr (Jahresbericht 1976). MittArchInst 8/9(1978–79) 137–142.

Stefanovicova, Tatiana

- 1975 Bratislavský hrad v 9.–12. storočí. Bratislava

Takács Miklós

- 1986 Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. Varia Archaeologica Hungarica [1]. Bp.
1989 Mediaeval Pottery. In: The Fort at Ács–Vaspuszta (Hungary) on the Danubian limes. Szerk.: Gábler, D. BAR International Series 531(ii), Appendix. [Oxford] 709–719.
1993 Árpád-kori települési objektumok Kajárpéc–Pokolfa-dombon. ComArchHung (sajtó alatt).

Točik, Anton

- 1992 Materiály k dejinám južného Slovenska v 7. - 14. storočí. ŠtuZv 28(1992) 5–248.

Tomka Péter

- 1976 Erforschung der Geschpanschaftsburgen im Komitat Győr–Sopron. ActaArchHung 28(1976) 391–410.

Török Gyula

- 1962 Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. ArchHung 39. Bp.

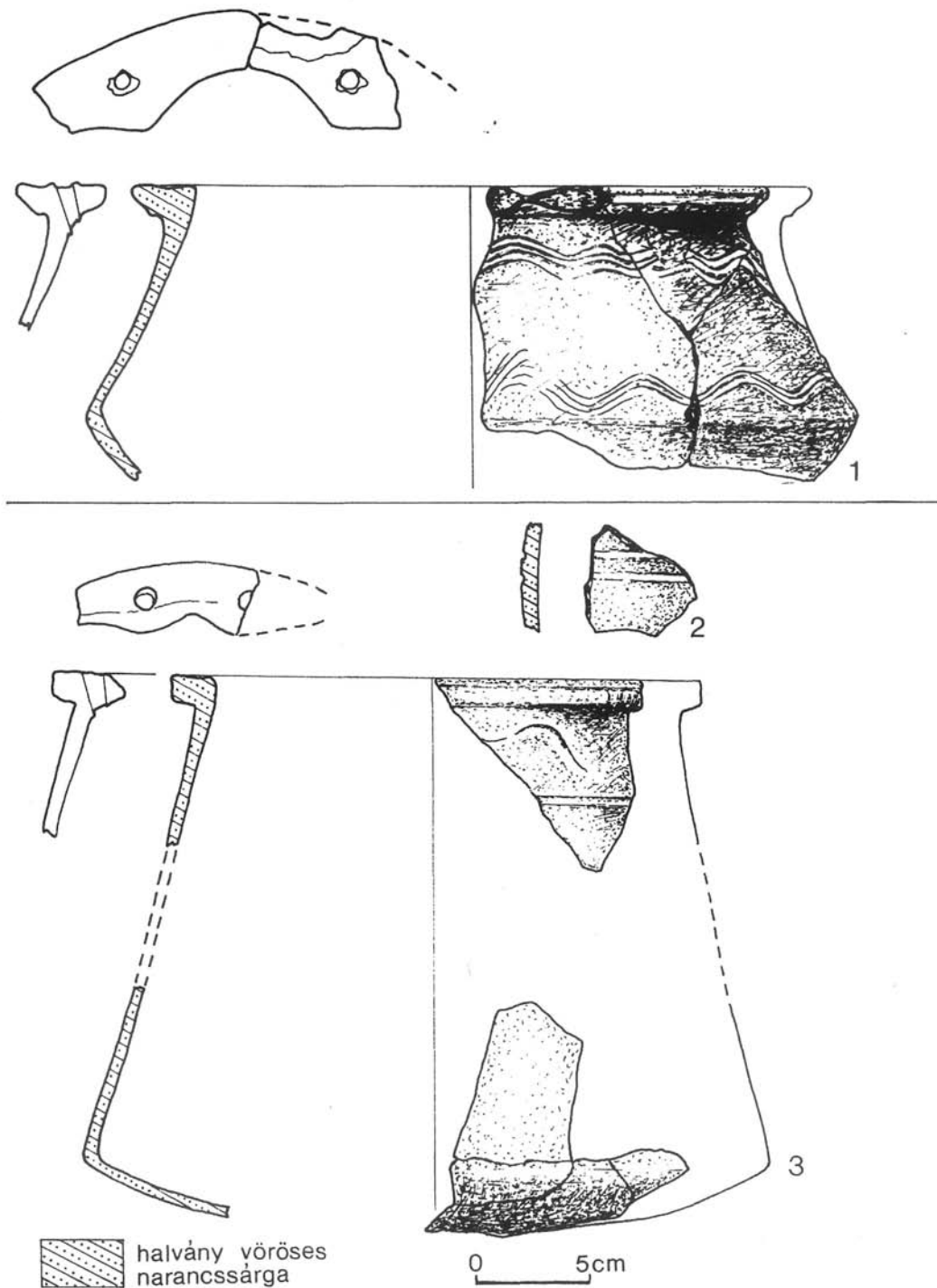
XJMGy; Xantus János Múzeum, Győr

Vékony Gábor

- 1980 Honfoglaló őseink szállása. Historia 2(1980)/3 28–29.
1988 Késő népvándorlás kori és Árpád-kori települések Tatabánya-Dózsakertben. In: Komárom megye története. I. kötet. Főszerk.: Gombkötő G. Komárom 283–316.

Wolf Mária

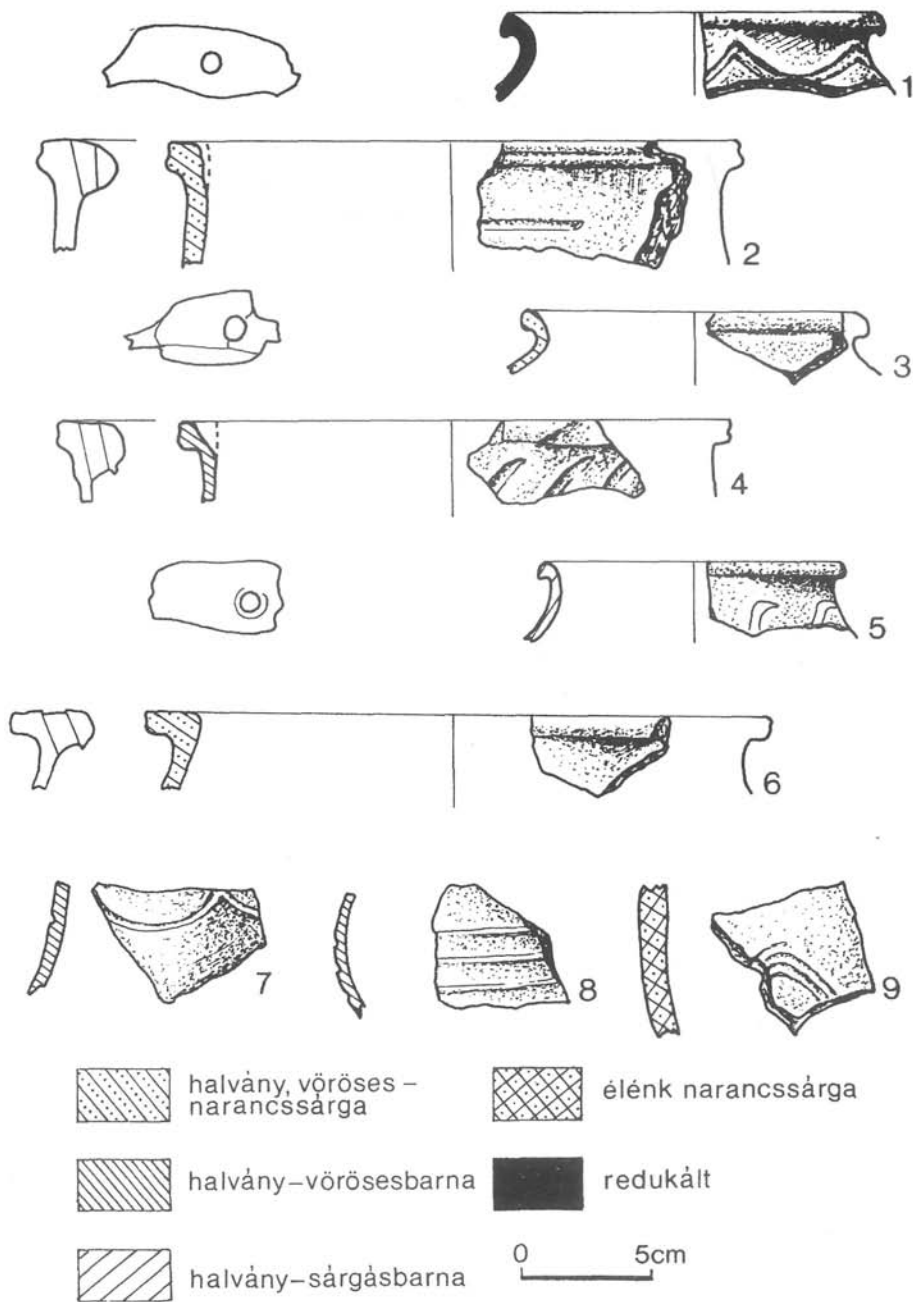
- 1992 Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásairól (1987–1990). JAMÉ 30–32(1987–1989), Nyíregyháza, 393–431.

1. tábla.

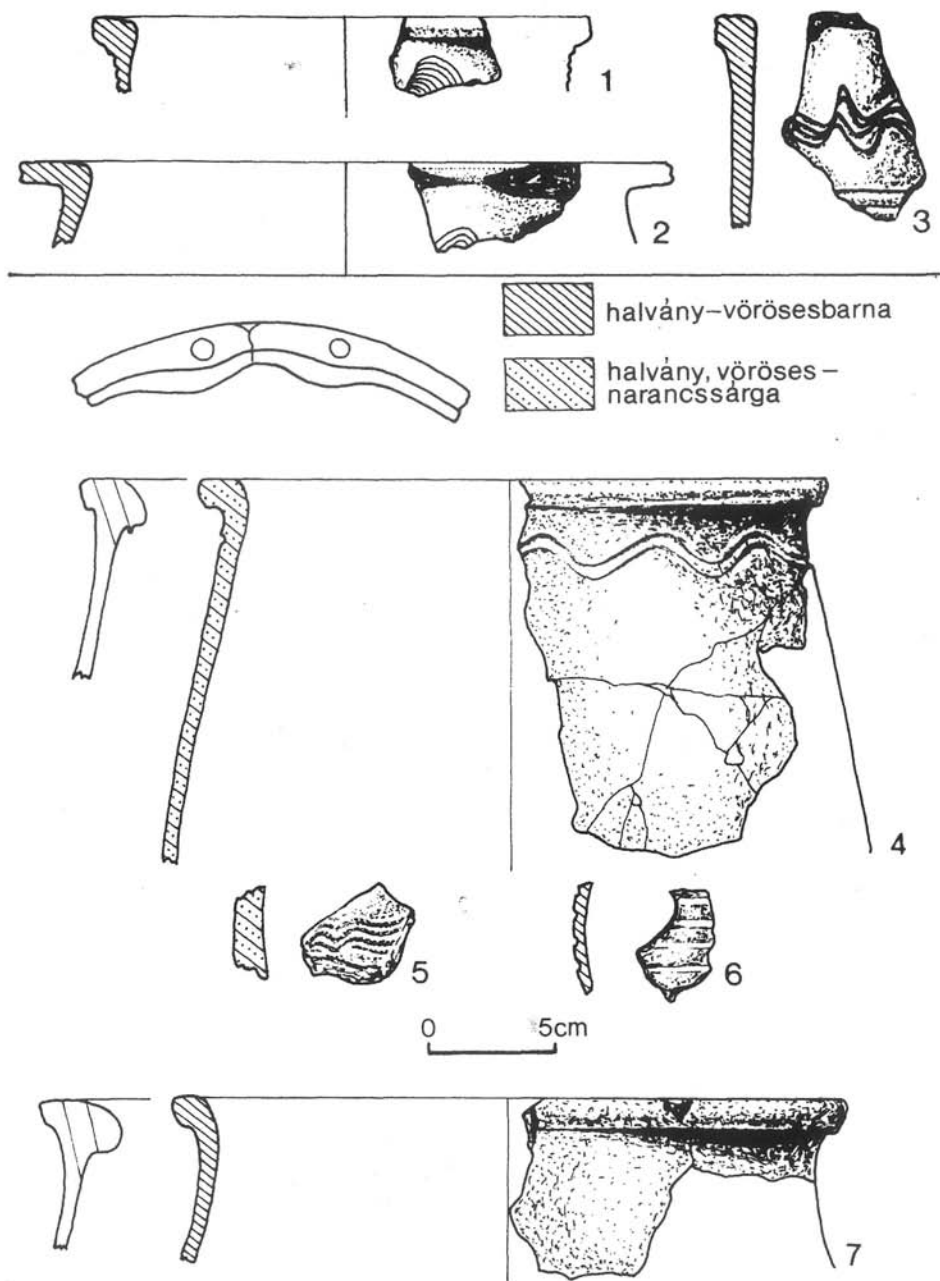
1. Csorna-szorványtelel;

2-3. Ménfőcsanak-Szeles-dűlő, 415. obj. (10-11. század)

2. tábla.

1-9. Ménfőcsanak-Szeles-dűlő, 2. obj., a kemencebokor közös munkagödréből (10-11. század)

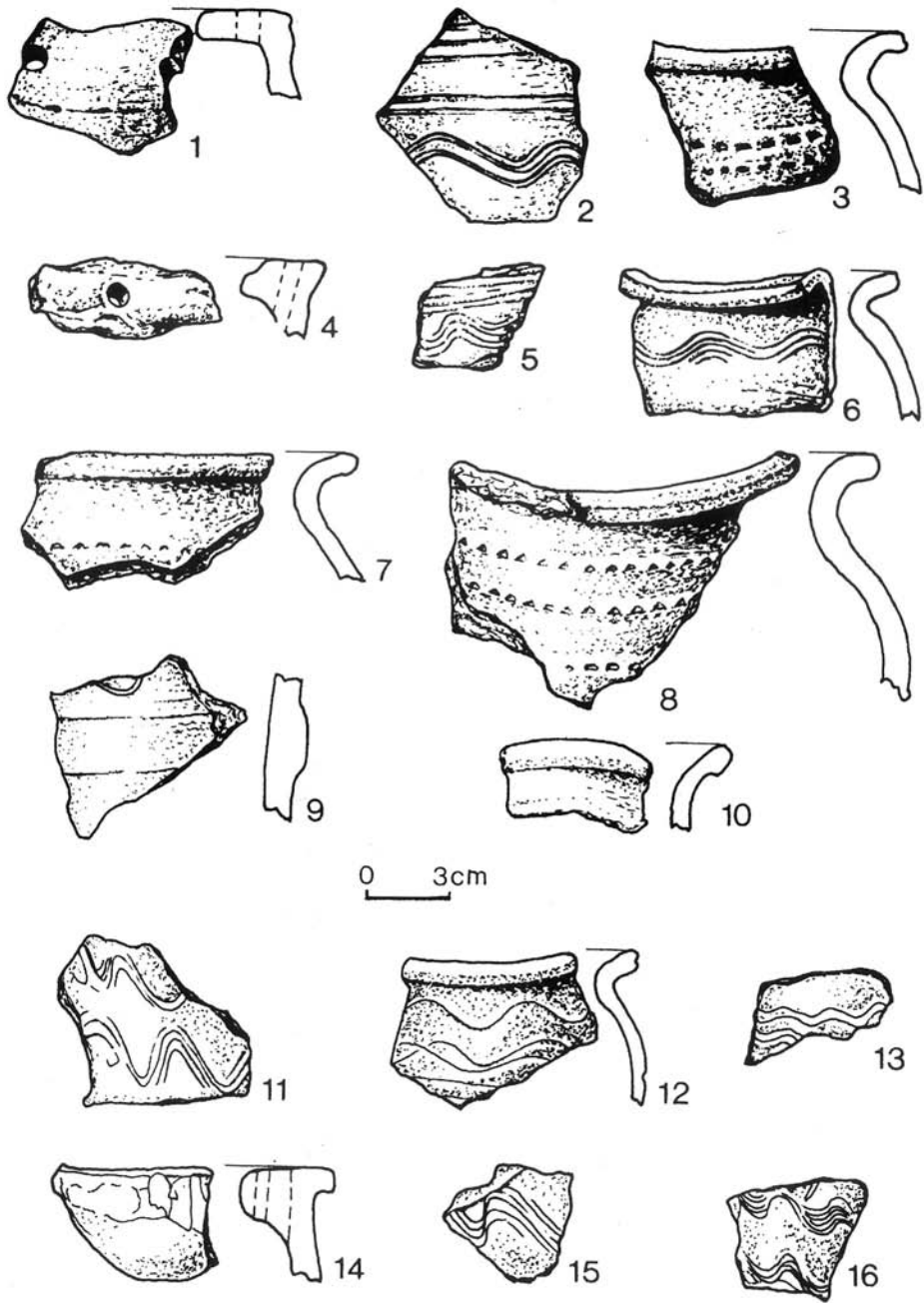
3. tábla.

1. Mezöklak - 5 (Szentpéteri domb);

2. Marcaltő - 18. (Zsigmondháza - I);

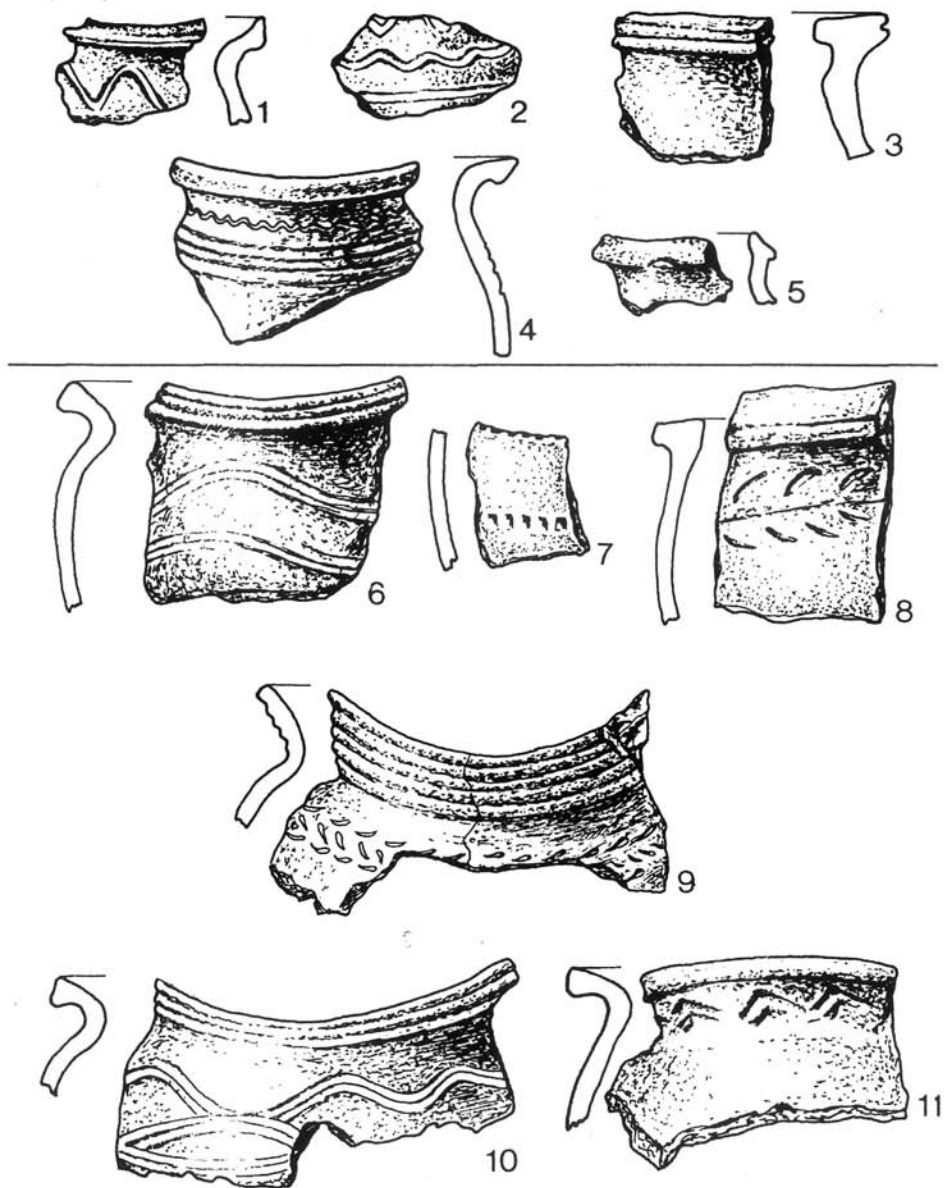
3. Bakonytamási - 4. (Bornát);

4-7. Ménfőcsanak-Szeles-dűlő, 586a. obj. (10-11. század)

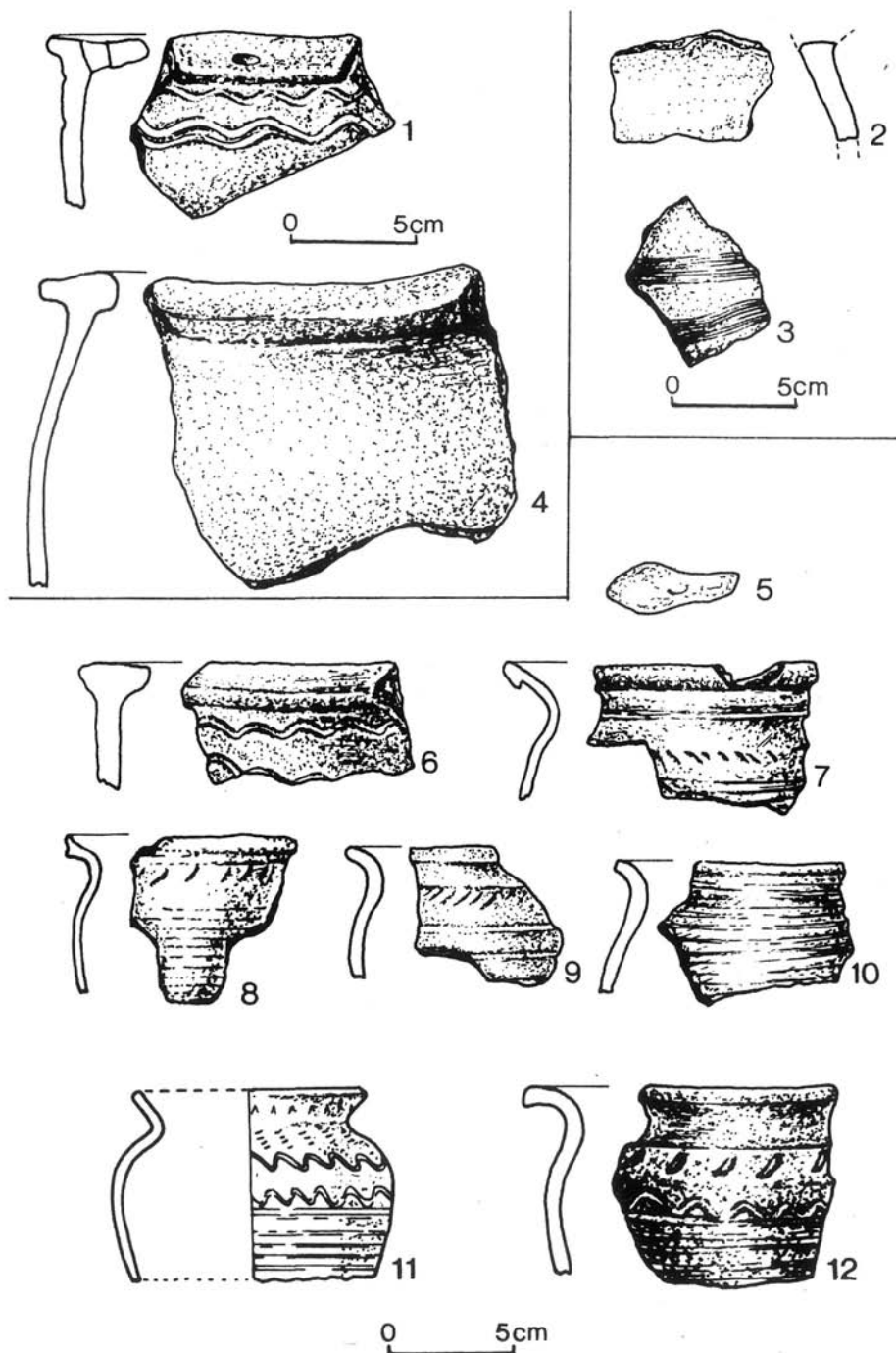
4. tábla.

1–11. Pozsony (Bratislava)–Vár: V-1963/64. szelvény, 6. réteg; 12–16. u.ott: északi felső terasz, d réteg (STEFANOVICOVA 1975, 11. ábra 3; 13. ábra 1; 20. ábra 1–3, 5, 7, 8; 21. ábra 1, 3, 4; 85. ábra 4, 7; 86. ábra 1, 4, 5, 87. ábra 1.) (10–11. század)

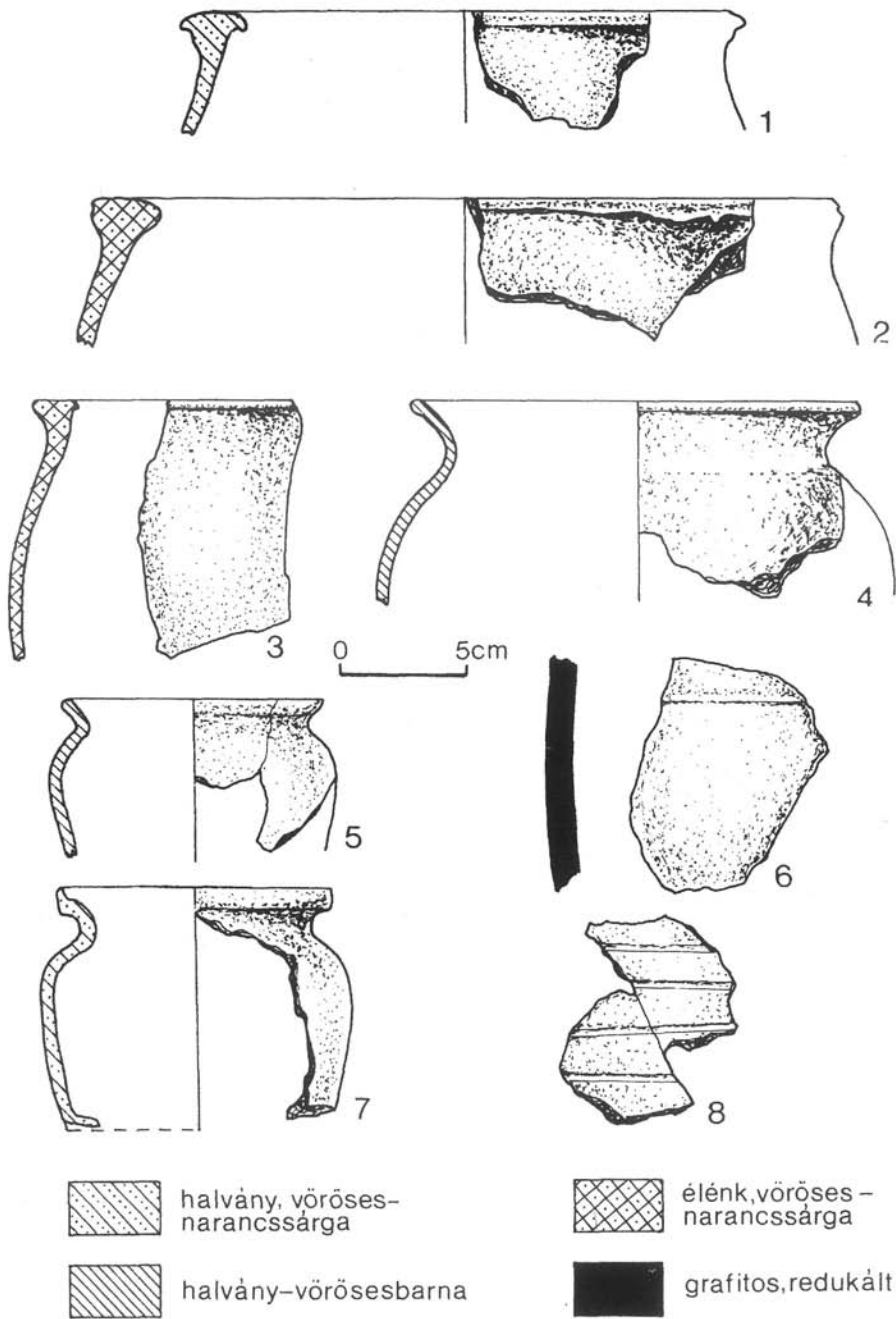
5. tábla.

1–5. Kisbény (Bína, Szlov.)–Belterület, TSz gépállomás: 5163. obj. (HABOVŠTIAK 1966, 29. ábra 1–4, 15. nyomán); 6–11. Ugod-Vár, 5. épület. (MITHAY 1988, 9. ábra 7–13. nyomán) (10–11. század)

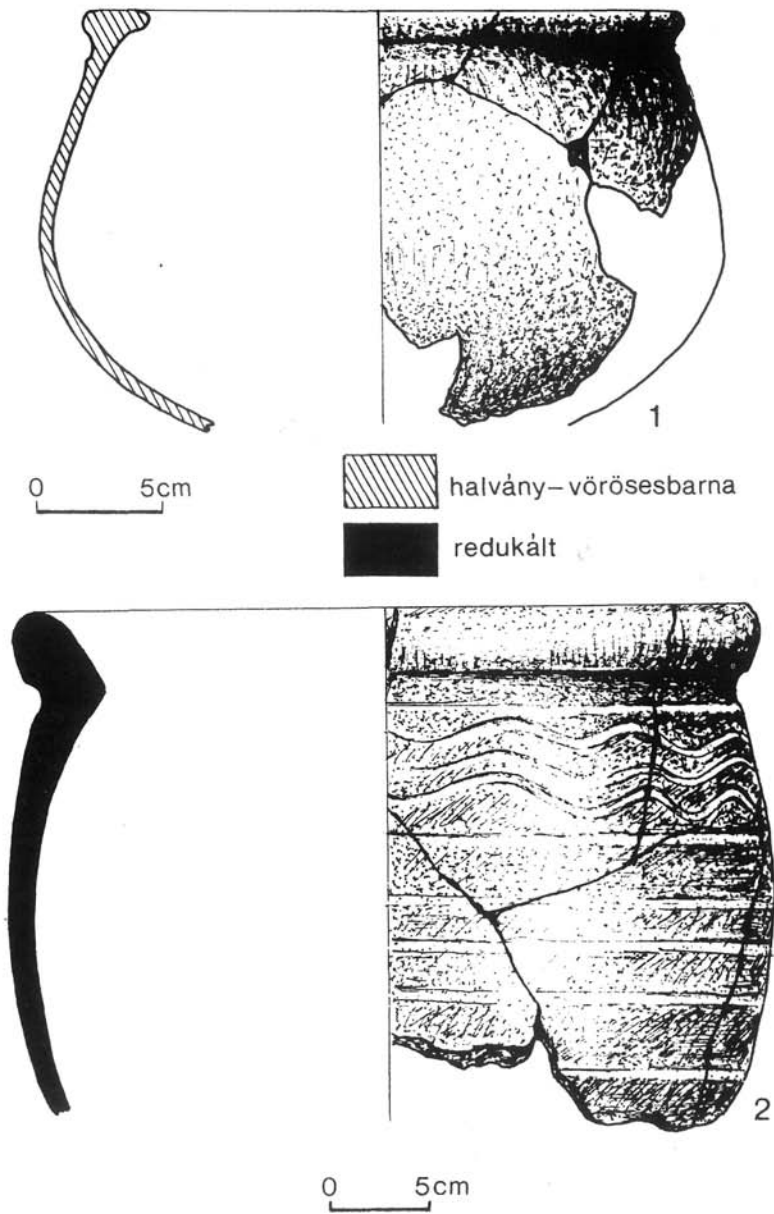

6. tábla.

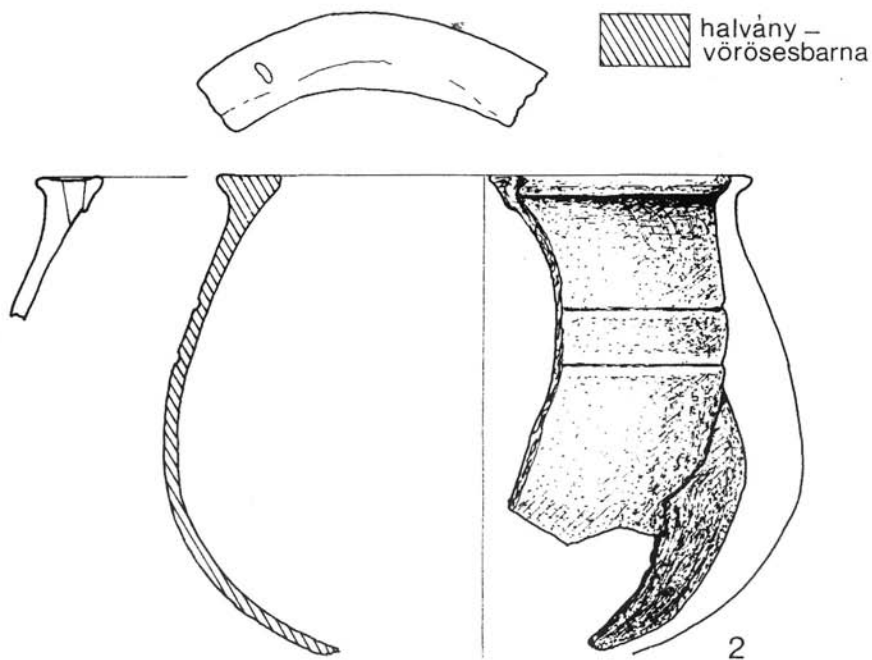
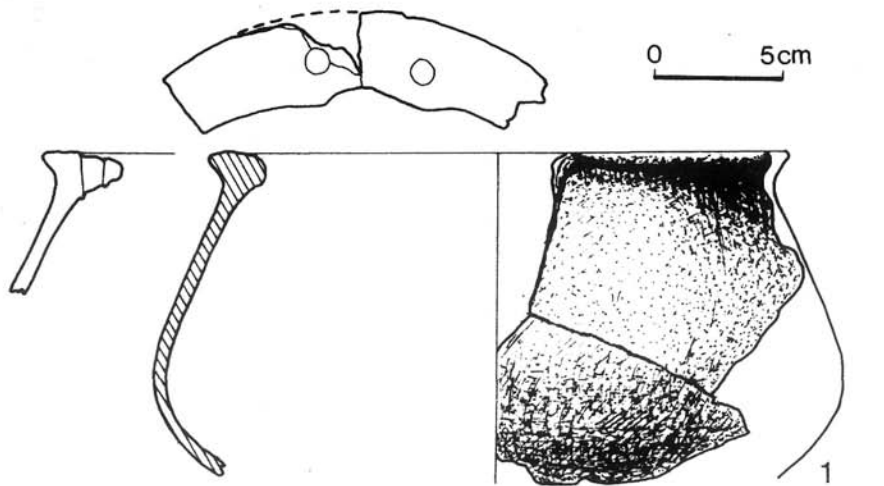
1–2. Marcelháza–Patpuszta (Patince, Szlov.) – a Duna-part: 60. obj.; 5–12: u.ott 62. obj.
 (CHEBEN 1987, 7. ábra 5–6. 8. ábra 2–9. nyomán) (10–11. század); 3–4. Bogyai–Alsógellér
 (Bodza–Holiare, Szlov.) – Homokbánya: 439. sír (HANULIAK 1992, 4. ábra 21–22. nyomán)
 (10–11. század?)

7. tábla.
1-8. Lébény-Kaszás-domb, 228. obj. (13. század)

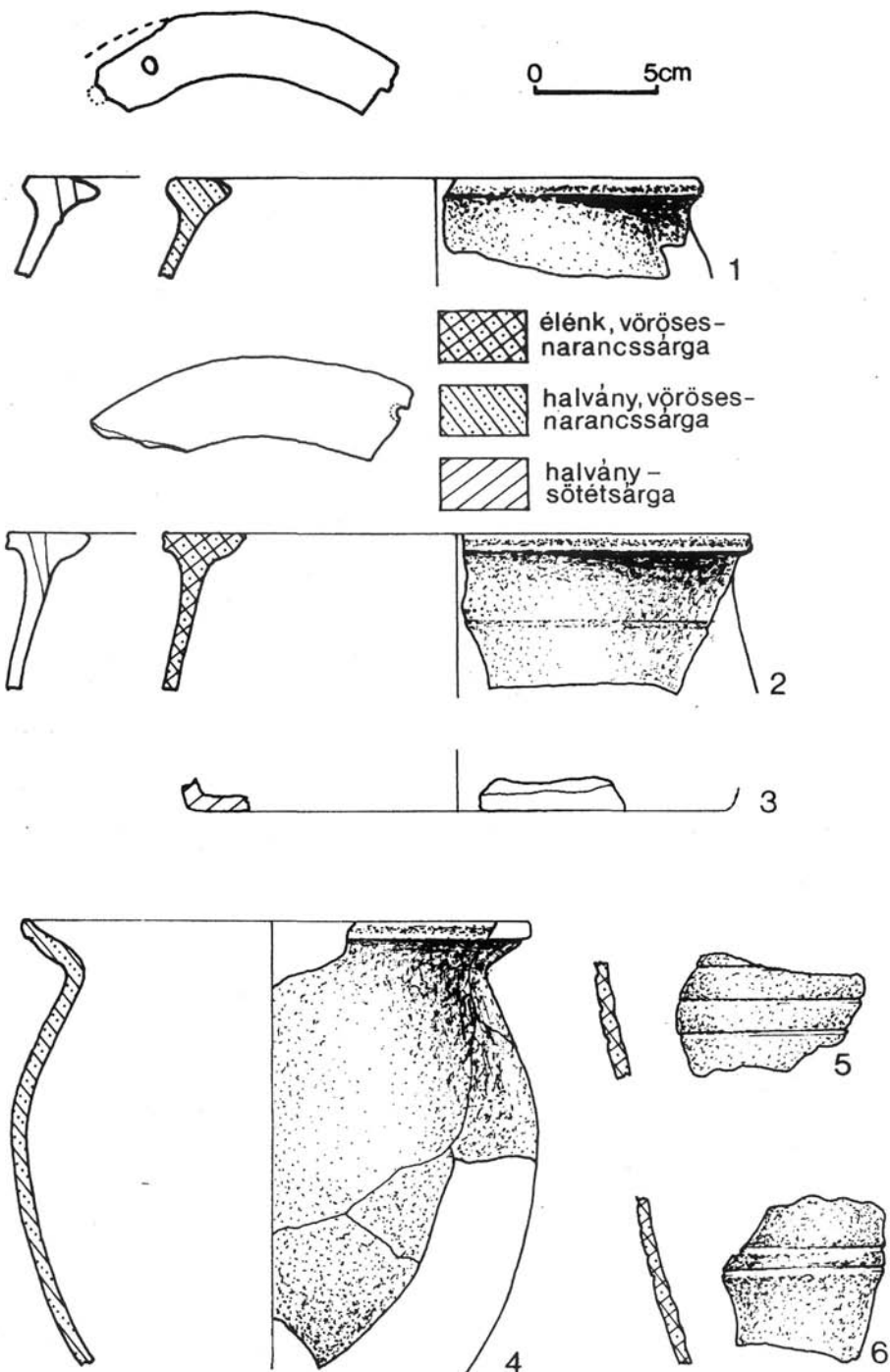
8. tábla.
1-2. Lébény-Kaszás-domb, 406. obj. (12-13. század)

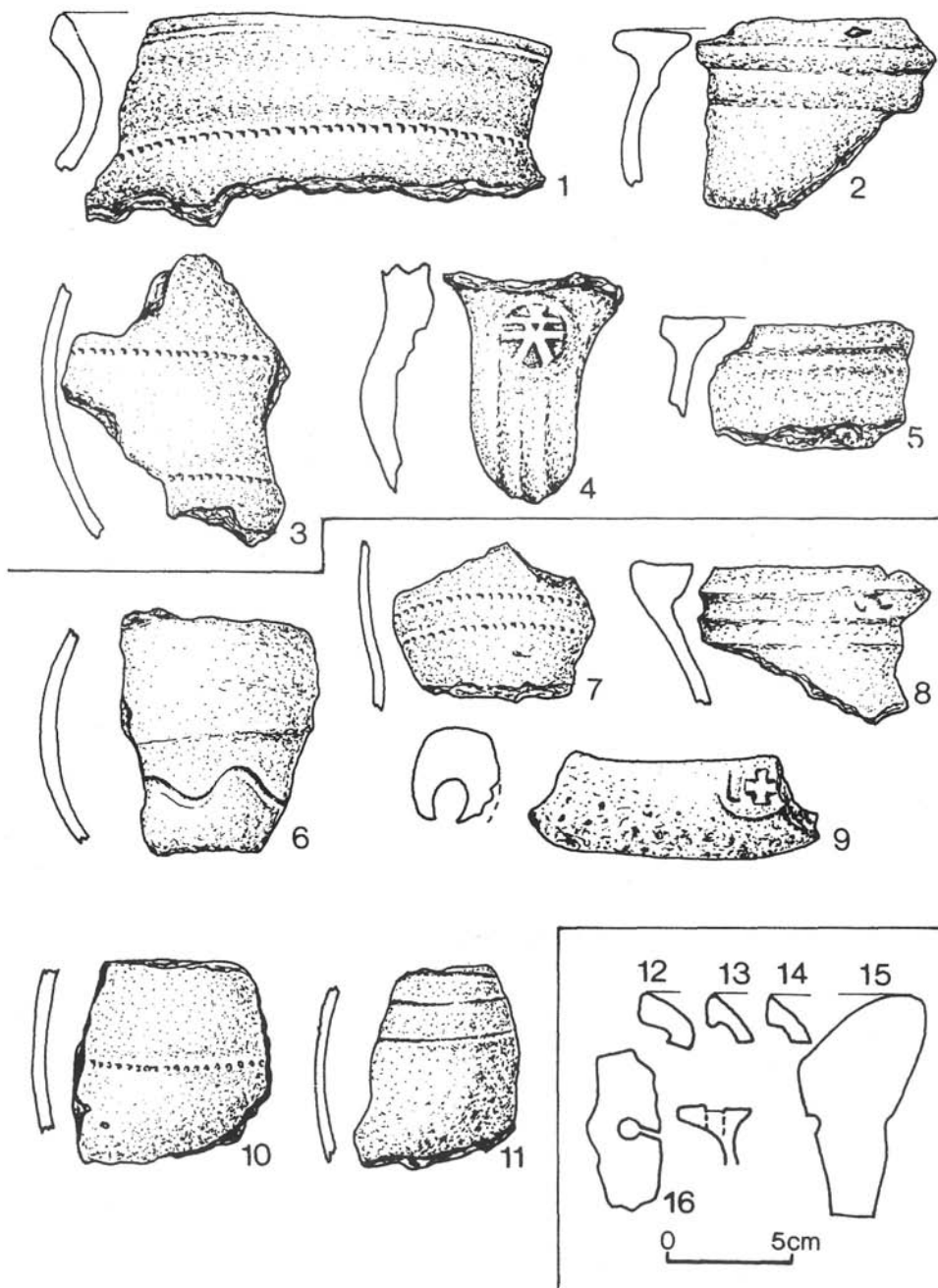
9. tábla.

1. Lébény–Kaszás-domb, 406. obj.;

2. Kajárpéc–Belterület, Kispéc, Felszabadulás út. (12–13. század?)

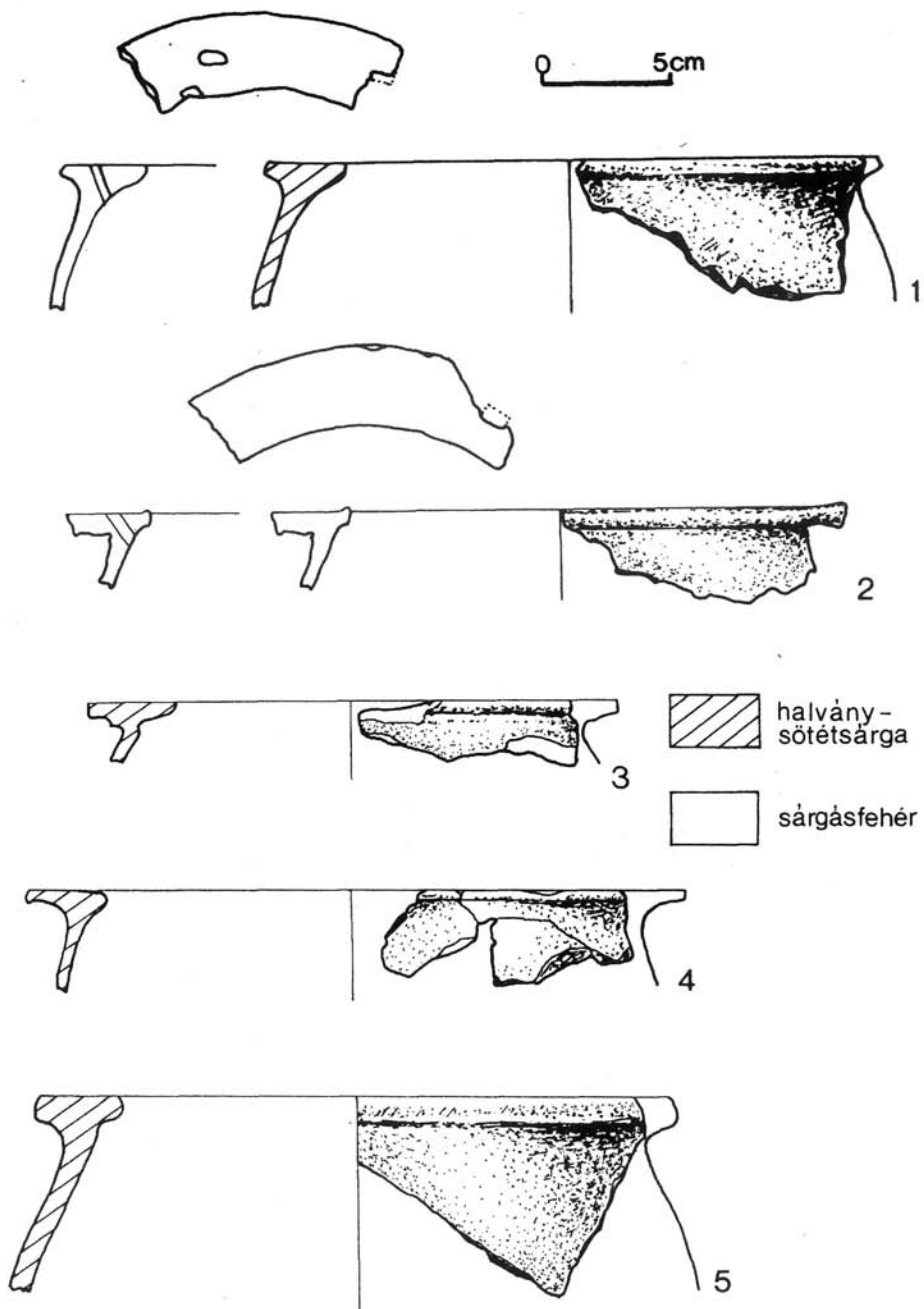

10. tábla.
 1-6. Győr-Ógabona tér, 1. tálzhely (13. század)

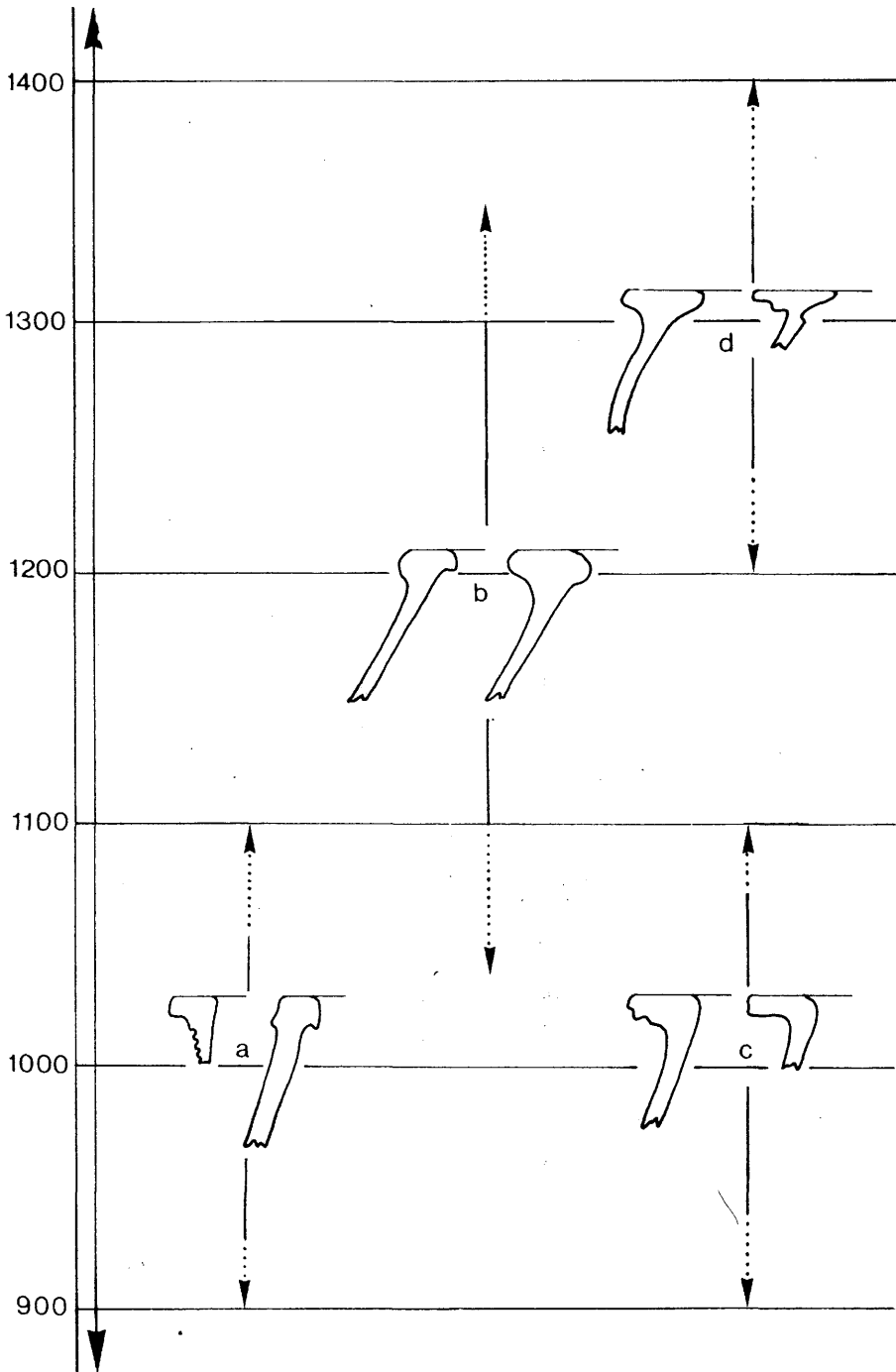
11. tábla.

1-5. Ugod-Vár, 1. épület; 6-11. u.o.t. 6. épület. (MITHAY 1988, 9. ábra 1-3, 5; 16. ábra 1-6. nyomán) (13. század - 14. század első fele); 12-15: Pozsony (Bratislava) - Orsolya u. (Uršulínska u.) 6. S2/86 szelvény, 16. réteg (MUSILOVÁ-STASSEL 1988, 15. ábra 1-5. nyomán) (12. század 2. fele - 13. század eleje)

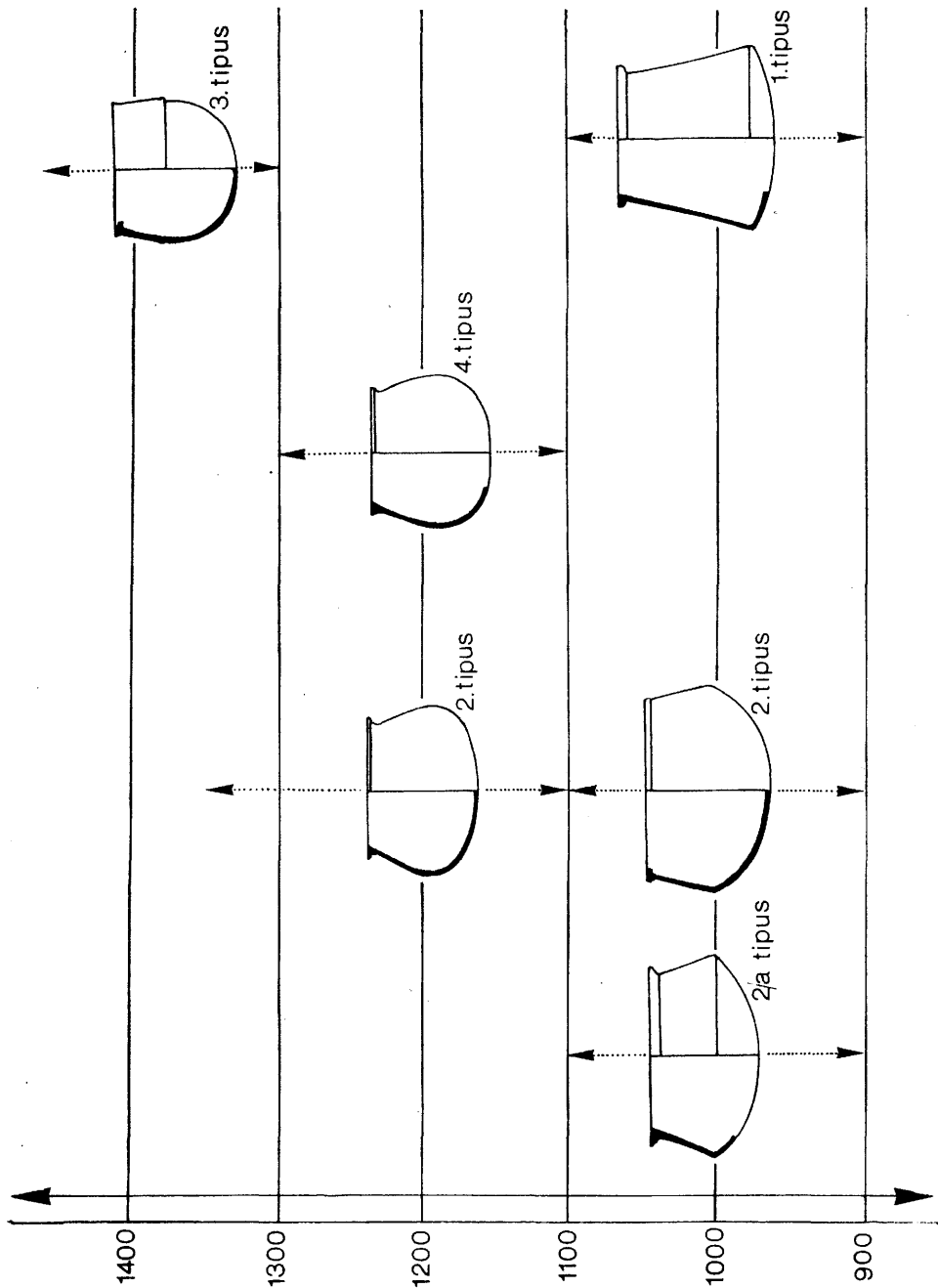

12. tábla.

1, 3-4. Ács-Vaspuszta, 42. szelvény, felső, kevert réteg; 2. Nyalka-Belterület (Kossuth u. 69.);
5. Bakonytamási - 4. (Bornát). (13. század - 14. század első fele?)

13. tábla.
a kislalföldi bográcsperecek időrendi táblázata

14. tábla.
 az egész vagy kiegészíthető állagú bográcsok időrendi táblázata

DIE PRÄZISERE CHRONOLOGIE DER ÁRPÁDENZEITLICHEN TONKESSEL DER KLEINEN TIEFEBENE

(Versuch einer Systematisierung des Fundmaterials)

(Resümee)

Der Verfasser des Beitrages strebt nach Beantwortung der Frage, anhand welcher Formkennzeichen es möglich ist, eine exaktere Chronologie für einen der charakteristischen Keramiktypen des árpádenzeitlichen Ungarn (10.–13. Jh.), den Tonkessel, zu erarbeiten. Da der Verfasser in einer früheren Arbeit – seiner Einschätzung nach – bereits nachgewiesen hatte, daß eine Klassifizierung der Tonkessel nach Form und Zeitstellung nur entsprechend kleineren Gebietseinheiten, sog. „Werkstattkreisen“ möglich ist, analysiert er in der vorliegenden Arbeit lediglich die Kessel eines solchen Kreises, und zwar der Kleinen Tiefebene. (Die Kleine Tiefebene ist eine Ebene im Westen des Karpatenbeckens, begrenzt von Norden her durch die Karpaten, von Osten durch das Börzsöny-Gebirge, im Südosten durch das Transdanubische Mittelgebirge und im Westen durch das Hügelland der Leitha.) Seine Schlußfolgerungen gründete der Autor einerseits auf das Material der árpádenzeitlichen Siedlungen (Győr–Palotai út, Ménfőcsanak–Szeles dűlő, Lébény–Kaszásdomb), die bei Rettungsgrabungen in Vorbereitung zum Bau des Autobahnabschnitts der M1 Győrszentiván–Hegyeshalom freigelegt wurden, zum anderen auf das ältere, größtenteils unveröffentlichte árpádenzeitliche Keramikmaterial im Xantus-János-Museum zu Győr. Soweit publiziert, wurden aber auch jene Gefäßfunde der Untersuchung zugrunde gelegt, die vom nördlichen, heute zur Slowakei gehörenden Teil der Kleinen Tiefebene bekannt sind.

Die zu dieser Datenmasse gehörenden unversehrten oder ergänzbaren Tonkessel lassen sich vier Gruppen zuweisen. (Die einzelnen Grundtypen siehe Tafel 14.) Als erste (Typ 1 der Kleinen Tiefebene, Tafel 1, 4) steht die Form mit sehr hoher Wand und flachem, beinahe geradem Boden. Alle dieser Exemplare können in die frühe Phase der Árpádenzeit datiert werden (10.–11. Jh.). Typisch für die folgende und gleichzeitig häufigste Form (Typ 2 der Kleinen Tiefebene, Tafel 8, 1; Tafel 9, 1) sind Gefäßwände mittlerer Höhe und ein stark gewölbter Boden. Die Mehrzahl dieser Gefäße läßt sich ins mittlere oder späte Drittel der Árpádenzeit (Wende 11./12. Jh. – erste Hälfte 14. Jh.) datieren, es gibt aber auch einige frühe, d. h. aus dem 10.–11. Jh. stammende Exemplare (Tafel 1, 2). Der Boden des recht seltenen Typs Kleine Tiefebene 4 ist tief und ähnlich wie beim oben erwähnten Typ 2 stark gewölbt die Wand der Gefäße, im Gegensatz zu Typ 2, jedoch sehr hoch. Die beiden hierzu attributierbaren Exemplare entstanden in der mittleren oder späten Phase der Árpádenzeit, d. h. im Zeitraum Ende 11. Jh. bis zweite Hälfte 13. Jh. Als regionsspezifisch erscheint eine Form mit sehr hohen Wänden und tiefem, kegelartigen Boden (Typ 3 der Kleinen Tiefebene). Solche Gefäße kamen nämlich bislang nur in dem am Fundort Pressburg (ung.: Pozsony, slowak.: Bratislava)–Primatenplatz (ung.: Prímás tér, slowak.: Primacialné námestie) freigelegten Töpferofen zum Vorschein. Auch die Zeitstellung dieser Keramiken ist eine besondere; man kann sie ins 14. Jh. oder eventuell auch eine noch spätere Zeit datieren.

Im Verlaufe meiner Materialsammlung habe ich, sozusagen als Kontrolle, insbesondere auch die Randformen der Tonkessel untersucht. Diese zweite Analyse erbrachte ein für mich zufriedenstellendes Resultat: die völlige Übereinstimmung der Chronologie der ganzen Gefäße und ihrer Teilformen. Im Falle der Tonkessel aus der Kleinen Tiefebene lassen sich vier Randtypen unterscheiden (dazu siehe die Tabelle auf Tafel 13). Darunter sind zwei gut profilierte Formen aus der Frühárpádenzeit, d. h. aus

dem 10.–11. Jh.; Eine schmale (Typ a) und eine sich nur nach außen hin verbreiternde (Typ c) Randform. Von der Wende 11./12. Jh. und aus der ersten Hälfte 14. Jh. dürfte eine breite, in einer waagerechten Fläche endenden Randform jedoch mit abgerundeter Kante (Typ b) stammen. Von einer anderen, sehr breiten, in einer waagerechten Fläche endenden, aber sehr stark profilierten Form (Typ d) wiederum gibt es nur späte, ins 13.–14. Jh. datierbare Exemplare.

Als Abschluß zur Analysierung der Chronologie skizziert der Autor in seiner Arbeit die mit der Anwendung der Tabellen verbundenen Probleme. Einerseits ist es ratsam – selbst wenn obige Analyse akzeptiert werden sollte –, im Falle derjenigen Tonkessel Vorsicht walten zu lassen, die ohne gut datierbaren Begleitfund oder Funde ins Museum gelangten. Aufgrund der außerordentlichen Gliederung des árpádenzeitlichen Töpferhandwerks, der vielen kleinen, vermutlich kaum in Verbindung miteinander stehenden Werkstätten darf die von den oben beschriebenen Formkennzeichen eingegebene Datierung selbst im Falle der Kleinen Tiefebene nicht als absolut gültige betrachtet werden.

Andererseits birgt die unveränderte „Umsetzung“ dieser auf die Kleine Tiefebene bezogenen Systematisierung nach Form und Chronologie in andere Gebiet des Karpatenbeckens große Gefahren, vor allem im Hinblick auf entferntere „Werkstattkreise“. Die einzige Ausnahme dabei bildet eventuell der ins 10.–11. Jh. datierbare Typ Kleine Tiefebene 1. Zum einen, weil einer der charakteristischsten Kesseltypen des 10.–11. Jh. in den Gebieten östlich des Karpatenbeckens (Nordbulgarien, Moldawien und Bessarabien) derselbe Typ ist, und zum anderen, weil die Parallelen dieser hohen Variante mit sehr flachem Boden auch innerhalb des Karpatenbeckens über ein wesentlich größeres Gebiet als durchschnittlich verstreut sind. So gibt es zu diesem Typ Formparallelen im östlichen Transdanubien (Székesfehérvár–Móri út, Wohngebiet Fecskepart), in der Nordbatschka (Madaras), im Komitat Bihar (Belényesszentmiklós/Sinnicolau de Beius, Rumänien) bzw. im Südbanat (Dolova= Dolovo und Versec/Vrsac, Jug.). Diese sogar mehrere „Werkstattkreise“ überspannende Parallelität aber könnte auch darauf hindeuten, daß in den anderthalb bis zwei Jahrhunderten nach der ungarischen Landnahme die für jeweils eine kleinere Gebietseinheit charakteristischen Töpfertraditionen noch nicht in ähnlichem Maße wie zu späteren Zeiten erstarrt waren.

Miklós Takács

Tafel 1

1: Csorna–Streufund, 2–3: Ménfőcsanak–Szeles dűlő. Obj. 415 (10.–11. Jh.)

Tafel 2

1–9: Ménfőcsanak–Szeles dűlő, Obj. 2, aus gemeinsamer Arbeitsgrube Kemencebokor (10.–11. Jh.)

Tafel 3

1: Mezőlak–5 (Szentpéteri domb), 2: Marcaltő–18 (Zsigmondháza–I), 3: Bakonytamási–4 (Bornát),
4–7: Ménfőcsanak–Szeles dűlő, Obj. 586a (10.–11. Jh.)

Tafel 4

1–11: Pozsony (Pressburg) – Burg, Quadr. V–1963/64, 6. Schicht, 12–16: ebenda, nördliche obere Terrasse, Schicht d (ŠTEFANOVIČOVA 1975, Abb. 11, 3; Abb. 13, 1; Abb. 20, 1–3, 5, 7, 8; Abb. 21, 1, 3, 4; Abb. 85, 4, 7; Abb. 86, 1, 4, 5; Abb. 87, 1) – (10.–11. Jh.)

Tafel 5

1–5: Kislény (Bina, Slowakei) – Ortsinneres, Maschinenstation der Genossenschaft, Obj. 5163 (HABOVŠŤIAK 1966, Abb. 29, 1–4, 15), 6–11: Ugod-Burg, Gebäude 5 (MITHAY 1988, Abb. 9, 7–13) – (10.–11. Jh.)

Tafel 6

1–2: Marcelháza–Patpuszta (Patince, Slowakei), das Donauufer, Obj. 60, 5–12: ebenda, Obj. 62, (CHEBEN 1987, Abb. 7, 5–6; Abb. 8, 2–9), 3–4: Bogya–Alsógellér (Bodza–Holiare, Slowakei) – Homokbánya, Grab 439 (HANULIAK 1992, Abb. 4, 21–22) – (10.–11. Jh.)

Tafel 7

1–8: Lébény–Kaszásdomb, Obj. 228 – Detail (13. Jh.)

Tafel 8

1–2: Lébény–Kaszásdomb, Obj. 406 (13. Jh.)

Tafel 9

1: Lébény–Kaszásdomb, Obj. 406, 2: Kajárpéc–Belterület, Kispéc, Felszabadulás út (13. Jh.)

Tafel 10

1–6: Győr–Ógabona tér, 1. Feuerstelle (13. Jh.)

Tafel 11

1–5: Ugod–Burg, 1. Gebäude, 6–11: ebenda, 6. Gebäude (MITHAY 1988, Abb. 9, 1–3, 5; Abb. 16, 1–6) – (13. Jh. – erste Hälfte 14. Jh.), 12–15: Pozsony (Pressburg)–Orsolya u. 6 (Ursulinska), Quadr. S2/86, 16. Schicht (MUSILOVÁ–STASSEL 1988, Abb. 15, 1–5) – (zweite Hälfte 12. Jh. – Anfang 13. Jh.)

Tafel 12

1, 3–4: Ács–Vaspuszta, Quadr. 42, obere, gemischte Schicht, 2: Nyalka–Belterület (Kossuth u. 69), 5: Bakonytamási–4 (Bornát) – (13. Jh. – erste Hälfte 14. Jh.)

Tafel 13

Chronologische Tabelle der Tonkesselränder aus der Kleinen Tiefebene

Tafel 14

Chronologische Tabelle der unversehrten oder ergänzbaren Tonkessel

**УТОЧНЕНИЕ ХРОНОЛОГИИ ГЛИНЯНЫХ КОТЛОВ
КИШАЛФЁЛДА ЭПОХИ АРПАДОВ (ПОПЫТКА
СИСТЕМАТИЗАЦИИ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА)**

(Резюме)

Автор статьи ищет ответ на вопрос, на основании каких признаков формы можно разработать более точную хронологию одного из самых характерных типов керамики Венгрии эпохи Арпадов (X–XIII вв.). Поскольку автор статьи в более ранней своей работе уже доказал, что классификация глиняных котлов по форме и хронологии возможна только по небольшим территориальным единицам, по т.н. “радиусам мастерских”, в данной работе он анализирует котлы только одного региона: Кишалфёлда. (Кишалфёлд – Малая низменность – является одной из низменностей западной части Карпатского бассейна. С севера её ограничивают Карпаты, с востока горы Бёржён, с юго-востока Задунавское межгорье, а с запада холмы Лайта.) Автор использовал для своих выводов материал аварийных раскопок, связанных со строительством автостреды M1 на участке Дёрсентиван-Хедешхалом: поселения эпохи Арпадов (Дёр-Палотаи ут, Менфёчанак-Селеш-дюлё, Лебень-Касаш-домб), а также керамический материал эпохи Арпадов из старых, в большинстве своем неопубликованных фондов музея им. Яноша Ксантуса в Дёре. Он также старался принять во внимание керамический материал северной части Кишалфёлда, которая является частью Словакии.

Целые или реконструируемые котлы, относящиеся к базе данных, разделяются на четыре группы. (Отдельные основные типы см. на таблице 14.) К первой группе (кишалфёлдский тип I, табл. I.4) относится форма с высокими боками и почти прямым дном. Все экземпляры датируются ранним отрезком эпохи Арпадов (X–XI вв.). Боковые стенки следующей самой распространенной формы, средней высоты, дно сильно выгнутое (кишалфёлдский тип 2, табл. 8. 1 табл. 9.1). Большинство таких сосудов бытовало в средней или последней трети эпохи Арпадов (рубеж XI–XII вв. – первая половина XIV в.), но есть несколько примеров более раннего времени (X–XI вв.) (табл. I. 2). Дно достаточно редкого кишалфёлдского типа 4 глубокое, и – так же как у типа 2 – сильно выгнутое. Зато боковые стенки, в отличие от типа 2, весьма высокие. Два сосуда, относящиеся к этому типу, датируются средним и поздним периодами эпохи Арпадов (конец XI – вторая половина XIII вв.). Особую, вероятно местную форму представляют собой сосуды с весьма высокими боковыми стенками и глубоким, коническим дном (кишалфёлдский тип 3.) Они были найдены пока только на одном памятнике, в гончарной печи, открытой в Братиславе-Примициалне наместье. У этих котлов особая хронология. Они датируются XIV веком, а возможно и более поздним временем.

В ходе сбора материала для контроля я отдельно проанализировал формы венчиков котлов Кишалфёлда. Этот второй анализ принёс успокоительные для меня результаты: хронология целых сосудов и деталей их

форм вполне сходится. У глиняных котлов Кишалфёлда разделяется четыре группы венчиков (см. таблицу 13). Две формы с ярко выраженным профилем относятся к ранней эпохе Арпадов, то есть к X-XI вв. Тип а. узкий, а тип с. расширяется к внешней поверхности сосуда. Тип в. это форма венчика с широким, но скругленным краем, он датируется рубежом XI-XII вв. – первой половиной XIV. Б Тип d. весьма широк, заканчивается в горизонтальной плоскости, но сильно профилирован, датируется поздним временем: XIII-XIV вв.

Заканчивая хронологический анализ автор обратился к проблемам пользования таблиц. Во-первых, даже если принять анализ, приведенный выше, нужно осторожно относиться к котлам, которые попали в музей без хорошо датированного сопроводительного материала. Из-за раздробленности гончарного ремесла эпохи Арпадов, маленьких мастерских, не поддерживавших связей между собой, нельзя считать приведенную выше датировку абсолютно правильной даже в отношении Кишалфёлда к другим регионам Карпатского бассейна, особенно в отношении отдаленных “радиусов мастерских”. Но есть и исключения из этого правила: кишалфёлдский тип I, датируемый X-XI вв. С одной стороны одним из самых характерных типов котлов X-XI вв. является именно эта форма к востоку от Карпатского бассейна: в Северной Болгарии, Молдавии и Бессарабии. С другой стороны параллели этого высокого, весьма плоскодонного варианта широко распространены во всем Карпатском бассейне. Так например аналогии этого типа встречаются в Восточном Задунавье (Секешфехервар-Мори ут, Фечкепарти лакотелеп), в Северной Бачке (Мадараш), в области Бихар (Беленеш-сентмиклош = Синниколау де Бейус, Румыния), в Южном Банате (Долова = Долово и Вершец = Вршац, Югославия). Эти широко распространенные параллели, невзирая на несколько “радиусов мастерских”, возможно указывают на то, что в течение 150–200 лет, последовавших за обретением родины, гончарные традиции отдельных регионов ещё не изолировались друг от друга, как в более позднее время.

Миклош Такач

Таблица 1. 1. Чорна – случайная находка; 2-3.

Менфёчанак-Селеш дюлё, объект 415 (X-XI вв.)

Таблица 2. 1-9: Менфёчанак-Селеш дюлё, объект 2,

из общей рабочей ямы комплекса печей (X-XI вв.)

Таблица 3. 1: Мезёлак-5 (Сентпетери домб); 2: Марцалтё-18 (Жигмондхаза-1); 3:

Баконьтамаши-4 (Борхат); 4-7: Менфёчанак-Селеш дюлё, объект 586а (X-XI вв.)

Таблица 4. 1-11: Братислава-крепость: сектор V-1963/64, слой 6; 12-16: там же, северная верхняя терраса, слой д (STEFANOVICOVA 1975, рис. 11. 3; рис. 13, 1; рис. 20.1-3, 5, 7, 8; рис. 21.1, 3, 4; рис. 85.4, 7; рис. 86.1, 4, 5; рис. 87.1) (X-XI вв.)

Таблица 5: 1-5: Кишбень (Биња, Словакия)-центр, колхозная

МТС: объект 5/63 (по НАBOVŠTIAK 1966, рис. 29.1-4, 15); 6-11:

Угод-Крепость, здание 5 (по MITHAY 1988, рис. 9.7-13.) (X-XI вв.)

Таблица 6: 1-2: Марцелхаза-Патпуста (Патинце, Словакия)-берег Дуная:

объект 60; 5-12: там же объект 62 (по CHEBEN 1987, рис. 7.5-6, рис.

8.2-9); 3-4: Бодя-Алшогеллер (Бодза-Холиаре, Словакия)-песчаный

карьер погреб. 439 (по HANULIAK 1992, рис. 4.21-22) (X-XI вв.)

Таблица 7: 1-8: Лебень-Касаш-домб, объект 228 (деталь) (XIII в.)

Таблица 8. 1-2: Лебень-Касаш-домб, объект 406 (XIII в.)

Таблица 9: 1: Лебень-Касаш-домб, объект 406; 2:
Каярпец-Белтерюлет, Кишпец, Фелсабадулаш ут (XIII в.)

Таблица 10. 1-6: Дёр-Огабона тер, очаг 1 (XIII в.)

Таблица 11. 1-5: Угод-Крепость, здание 1; 6-11: там же, здание 6 (по
MITHAY 1988, рис. 9. 1-3,5; рис. 16. 1-6) (XIII в. – первая половина XIV в.)

Таблица 13: Хронологическая таблица венчиков котлов Кишалфёлда

Таблица 14: Хронологическая таблица целых или реконструируемых котлов

10–11. SZÁZADI TEMETŐ SARKADKERESZTÚR HATÁRÁBAN (Előzetes jelentés)

MEDGYESI PÁL

1989–1991 között Sarkadkeresztúron, az úgynevezett Csapháti-legelőn, a Barna-tanya közelében egy 10–11. századi temetőt tártunk fel.¹ A megmentett 133 sír, melyből egy kelta kori, a temető összes sírját magában foglalja, kivéve az itt húzódó csatorna ásásakor elpusztított néhány temetkezést. A sírmező teljes feltártsága lehetővé teszi majd mind a régészeti, mind az embertani anyag átfogó vizsgálatát.

Maga a lelőhely Sarkadkeresztúrtól keletre, a községtől kb. 2 km-re, egy É–D irányú lapos dombháton fekszik (I. t. 1–2.). Itt a Barna-tanya közelében húzódik Sarkad és Sarkadkeresztúr határa, mely átmegy a temető déli részén. Az 1970-es évek végén a két község határától kb. három méterrel északra, tehát már sarkadkeresztúri területen, gépi erővel csatornát ástak. Mint kiderült, már ekkor észrevettek néhány sírt, a múzeumot azonban senki sem értesítette. 1985-ben egy nagyobb esőzés után újabb sír bukkant elő a csatorna falából. A sírt sajnos a közelben legeltető pásztor szétdúlta, a leletek azonban bekerültek a Munkácsy Mihály Múzeumba. Az ezt követő helyszíni szemlén sajnos még a feldúlt sír csontjait sem sikerült megtalálnom, a helyét is csak körülbelül tudták megmutatni. A behozott bronz nyakperec és karperec töredék már ekkor jelezte, hogy 10–11. századi temetővel van dolgunk.

Mivel közvetlen veszély nem fenyegette a temetőt, csak 1989-ben, a folyamatban levő ásások befejezése után fogtam a temető megmentéséhez. A terület még a század elején is mocsaras, nádas vidék volt, jelenleg pedig legelő, így eleve azzal a céllal fogtam a munkához, hogy megpróbálom a sírmezőt teljesen feltárni. 1989-ben még múzeumi keretből folyt az ásás, 1990-ben és 1991-ben azonban már a Sarkad és Vidéke AFÉSZ fedezte a feltárás költségeit.

A temető területén előkerült legkorábbi leletek egy bronzkori ház megmaradt részleteiben voltak. A gávai kultúrába tartozó ház maradványaira a feltárás utolsó napjaiban bukkantunk. A mindössze 15–20 cm mélyen levő házban bronz tűket, edénytöredékeket, állatsontokat találtunk.

Szintén a temetőnél korábbi lelet egy kelta nő sírja a temető keleti szélén. A 100. számú sír alja mindössze 20 cm mélyen volt, vagyis a koponya szinte kilátszott a földből. A fejfelé keletnek fekvő váz kezén bronz karperec volt, bal keze mellett fenékö és két vas-kés feküdt, lábához korongolt edényt helyeztek.

Áttérve a 10–11. századi anyagra, összesen tehát 132 ebből a korból való sírt tártunk fel, nem számítva az 1985-ben szétdúlt sírt. A sírok fejjel Ny–DNy-nak feküdtek, aránylag kis mélységben (II. t.). Ennek oka részben a rendkívül kemény talaj, részben az egykori magas talajvízszint lehetett.

A 10–11. századi sírok közül legkorábbiak lehetnek azok, ahol még a régi szokás szerint löszerszámot, íjat, nyilatkat helyeztek a halott mellé.

¹ Az ásások dokumentációi: BMM RA 1873/1986., 2061/1990., 2075/1991., 2087/1992.

Az egyik ilyen sír volt a 12. számú, melyben férfi feküdt (III. t. 1.). A sír tájolása Ny 47°. A sír hossza 205 cm, szélessége 44 cm, mélysége 85 cm. Bár koporsószeget nem találtunk, jól megfigyelhető volt a sírgödörnél alig kisebb méretű koporsó teljes kerülete. A hátán fekvő, 170 cm hosszú váz koponyája balra fordult, bal keze kissé a medence alatt, a jobb keze a medencén volt. A váz fölött találtuk meg kb. 130 cm hosszú íjának csontlemezeit. A szokásos módon két-két lemez borította az íj karjait, s kettő a markolatot² (VI. t. 1–6.). A térdek vonalában került elő a két trapéz alakú kengyel.³ A bal bokánál előkerült vascsat szintén a lószerszámhoz tartozhatott (VII. t. 4.). Zablát nem találtunk, így valószínűleg csak a nyeret helyezték a térdekre. A sírban talált három nyílhegy egyike villás hegyű (VII. t. 1.), a másik kettő rombusz alakú (VII. t. 2–3.). A VII. t. 5. számú vaslemez a kimozdult állkapocs alatt volt.

A 81. számú sírban szintén férfi feküdt (III. t. 2.), itt azonban nem találtunk koporsóra utaló nyomokat. Tájolása Ny 49°. A sír hossza 224 cm, szélessége a fejnél 46 cm, a lábánál 64 cm, mélysége 97 cm. A váz hossza 170 cm. A koponya kissé balra fordult, bal kéz a test mellett, jobb kéz a medencén. Itt is a halottra helyezték csontmervítéses íját, ennek markolatlemezéből azonban csak egy apró töredék maradt (VII. t. 10.). Az íjkar csontlemezi bár töredékesen, de megvannak (VII. t. 6–9.). A halott mellett, a bal lábbal párhuzamosan helyezték el a tegez. Ennek száját pontkörös díszítésű csontlemezek díszítették. Az egyik hosszú, vékonyabb lemez a tegez szájának oldalán lehetett (IX. t. 3.). Valószínűleg volt egy párja is, de azt nem találtuk meg. A tegez tetejét díszíthette (vagy a száj felső peremét) a IX. t. 2. csontlemez, mely kissé szélesebb, s rajta két sorban futnak a pontkörök. A tegez tetejéhez tartozhatott a IX. t. 12. díszítetlen csontlemezke is.⁴ Egy hátoldalán írdalt, szabálytalan háromszög átmetszetű csontocska talán a tegez zárásával volt kapcsolatban. Felületén kopás által kialakult mélyedés van, s a tárgy a tegez szája körül került elő (IX. t. 1.). A tegez oldalánál találtuk meg a vas függesztőfület (IX. t. 6.). Nem szokatlan, hogy csak egy akasztófüle van a tegeznek. Már Cs. Sebestyén Károly felfigyelt rá, hogy egyes tegezeken csak egy akasztófület találni.⁵ A tegez oldalát és alját vasalás erősítette.⁶ (IX. t. 4–5., 7–11., 13–17.). Tegeziünk hossza 76 cm volt, ami alapján a nyílvevők hossza a Cs. Sebestyén Károly által kikövetkeztetett 60–70 cm között lehetett.⁷ A tegezen 6 db nyílvevő volt, melyeknek vas hegyei megmaradtak (X. t. 1–6.). A sírnak a halott lába felőli végénél helyezték el a lószerszámot, amiből a két trapéz alakú kengyel és a karikás csikózabla maradt meg (VIII. t. 1–3. t.). A trapéz alakú kengyelek megjelenése Szőke Béla szerint a kétélű kardokkal felszerelt nehezebb fegyverzetű katonaság kialakulásával hozható kapcsolatba.⁸ Kovács László szerint a típus a 10. század második felében vált gyakoribbá.⁹ Említést érdemel még, hogy a 81. sírban a halott bal kézcsontjánál állatcsontot találtunk.

Szintén lószerszám volt a 117. sírban (IV. t. 1.). A sírban fekvő férfi váza bolygatott volt. Tájolása DNy 52°. A sír hossza 248 cm, szélessége 70 cm, mélysége 108 cm. A váz hosszát nem lehetett lemérni. A koponya két oldalán egy-egy vékony, töredékes hajkarika került elő, melyek közül az egyik S végű, a másik típusa nem állapítható meg (X. t. 16–17.). A mell táján kis vaskés töredékét találtuk (X. t. 24.), a bal könyök táján pedig 8 db tömör, öntött, bronz fülesgomb volt (X. t. 8–15.). A sír bal kéz felőli felső sarkában, a jobb térden és a kimozdult bal alsó lábszár helyén három vas nyílhegyet találtunk (X. t.

2 Cs. Sebestyén, 1932. 179.

3 Restaurálás alatt vannak, igen töredékesek.

4 Csontlemezrel díszített tetejű tegezt ismertet pl. Révész László Hódmezővásárhely–Nagysziget 22. sírjából. Vö. Révész, 1985. II. t.

5 Cs. Sebestyén, 1932. 216.

6 A tegez rekonstrukciója még nem készült el, így itt részletesen nem foglalkozom vele.

7 Cs. Sebestyén, 1932. 203.

8 Szőke, 1962. 82–83.

9 Kovács, 1986/a. 223., Kovács, 1986/b. 112.

20–21., 23.). A sír bal kéz felőli felső sarkában, az ott levő nyílhegyek mellett tegezre utaló vasalás töredékeit találtuk. Sajnos igen kevés töredék maradt meg belőle (X. t. 7., 19., 22.). Az alsó lábszáraitól jobb kéz felé levő vascsat a lószerszám tartozéka lehetett (X. t. 18.). A lószerszámot itt a lábaknál találtuk meg. Két trapéz alakú kengyel és a nagykarikás zabla maradt meg belőle (XI. t. 1–3.). A sír földjében, a váz fölött kb. 10 cm-rel egy két helyen átfúrt ezüstpénz töredéke került elő. Pontos meghatározása még nem történt meg (X. t. 25.).

Az említettekben kívül még négy sírban találtunk nyílhegyet, mindegyikben két-két darabot. A többi férfi sír mellékletekben nagyon szegény. A sírokba helyezett pénzeket kívül más lelet nem került elő belőlük.

A női sírok közül említést érdemel a 4. számú. A sír bolygatott volt. Tájolása DNy 51°. A sír hossza 189 cm, szélessége a fejnél 55 cm, a lábnál 44 cm. Mélysége 62 cm. A váz bal karja, a medence és a bal comb hiányzott (IV. t. 2.). A sír fej felőli végénél, a koponyától jobb kéz felé apró vaspánttöredék feküdt (XII. t. 3.). A koponya két oldalán egy-egy nagyobb és egy-egy kisebb, kerek átmetszetű, nyitott, ezüst hajkarika volt (XII. t. 1–2, 5., 9.). A felső csigolyák mellett Salamon király pénzének töredékét találtuk¹⁰ (XII. t. 6.). A jobb csuklón nyitott, rombusz átmetszetű, hegyesedő végű, bronz karperecet viselt a nő (XII. t. 7.). A jobb kéz egyik ujján pedig zárt ezüstgyűrű volt (XII. t. 4.). Az öv vonalában, középen kéttagú, aranyozott ezüst ruhadísz csüngője került elő (XII. t. 8.). A hegyesedő végű, rombusz átmetszetű karperecek Szőke Béla szerint az S végű hajkarikákkal együtt jelennek meg.¹¹ Szabó János Győző meglátása alapján viszont a rombikus átmetszetűek első példányai a 10. század végén készülhettek és egyenletes vastagságúak. A 11. század folyamán középrészük vastagabb, s viseletük a köznépnél szinte kizárólagossá vált.¹² A zárt karikagyűrűket Szőke Béla a 11–12. századra datálja.¹³ A halimbai temető leletanyagában a 10. század második fele–12. század eleje közötti időszakban szerepel ez a típus.¹⁴ A kéttagú ezüst ruhadíszek Szőke Béla véleménye szerint a honfoglaló magyarság vezető és középrétegének 2. csoportjára jellemzőek, a honfoglalókkal jelennek meg s a 10–11. század fordulójáig vannak divatban.¹⁵

A 19. számú sírban szintén nő feküdt (V. t. 1.). Tájolása Ny 50°. A sír hossza 190 cm, szélessége 50 cm, mélysége 74 cm volt. A váz hossza 143 cm. A koponyán egy bronz és egy ezüst hajkarika feküdt. Mindkettő S végű. Az ezüst S vége bordázott volt (XIII. t. 1–3.). A nyakban 37 darabos gyöngysor: sötétszürke ezüst fóliás gyöngyök, barna nyomott gömb alakúak, egy világoszöld hengeres és két világosbarna, sárga szemes díszítésű gyöngy (XIII. t. 5.). A jobb kéz egyik ujján több százból fonott, nyitott ezüstgyűrűt találtunk (XIII. t. 3.). A bal alsó bordáknál apró vastöredék feküdt (XIII. t. 4.). A sír földjében, jóval a váz fölött, apró, háromszög alakú bronzdarabka volt, melynek rendeltetése ismeretlen (XIII. t. 6.). Az S végű hajkarikák Szőke Béla szerint a 10. század 60–70-es éveiben jelennek meg, a bordázott S végűek a 11. század második felére tehetőek.¹⁶ Szőke Béla Miklós és Vándor László szintén a 11. század második felére keltezi a bordázott S végű hajkarikák megjelenését.¹⁷ A fonott, nyitott gyűrűket L. Niederle szláv ékszermek tartja,¹⁸ Szőke Béla szerint nem jelez szlávokat, s korukat a 11. század elejétől a 11. szá-

10 CNHI. 22.

11 Szőke, 1962. 95.

12 Szabó, 1980. 66.

13 Szőke, 1962. 98.

14 Tettamanti, 1971. 221.

15 Szőke, 1962. 73. és 75.

16 Szőke, 1962. 87–89.

17 Szőke-Vándor, 1987. 51–52.

18 Niederle, 1931. 214.

zad végéig határozza meg.¹⁹ Ugyan ezen a véleményen van Szőke Béla Miklós és Vándor László is.²⁰

A 31. számú sírban kislány feküdt (V. t. 2.). A sír tájolása Ny 46° volt. A sír hossza 125 cm, szélessége a fejnél 51 cm, a lábnál 55 cm, mélysége 54 cm. A váz hossza kb. 110 cm. A kislány szájában Salamon király ezüstpénzét találtuk²¹ (XIV. t. 3.). A koponya és az alsó állkapocs alatt egy-egy ezüst, nyitott hajkarika került elő (XIV. t. 2., 4.). A nyakban levő gyöngysor egy levágott sarkú alakú borostyángyöngyből, egy ugyanilyen alakú, de kisebb gyöngyből, piros és zöld hengeres gyöngyökből, világoszöld nyomott gömb és ikergyöngyből, valamint sárga üvegyöngyökből áll. A gyöngyök között talált vékony, két helyen átlukasztott bronzlemez valószínűleg szintén a gyöngysor része volt (XIV. t. 6.). A koponya mellett jobb oldalon kis vaslemez töredéke került elő (XIV. t. 5.). A jobb combcsont belső oldalánál talált bronzkarika gyűrű lehetett (XIV. t. 1.).

Említést érdemel a 84. számú női sír is (V. t. 3.). A sír tájolása Ny 47°, hossza 219 cm, szélessége 69 cm, mélysége 149 cm. A mellkas csontjai szétmállottak. A váz hossza 165 cm. A balra fordult koponya mellett, az orrüreg irányában, ezüstpénz töredéke feküdt²² (XV. t. 2.). A koponyán két nyitott, kerek átmetszetű, ezüst hajkarika volt (XV. t. 3–4.). A nő nyakán nyolc hengeres, sötétszürke és egy zöld, nyomott gömb alakú üvegyöngy (XV. t. 5.), valamint egy hurkos-kampós záródású, két szálból sodrott bronz nyakperec díszítette (XV. t. 6.). A jobb váll mellett, kívül vaslemez töredéke feküdt (XV. t. 1.).

Az említettek mellett még a 115. számú sírből került elő nyakperec. Ezek a nyakpercek Szőke Béla szerint az S végű hajkarikákkal, vagyis a 10. század 60–70-es éveiben jelennek meg, s a 12. századig megvannak.²³ Szabó János Győző szerint a vékonyabb huzalúak a 10. század harmadik negyedében terjednek el, a vastagabbak I. István uralkodása végén, Péter, Sámuel és I. Endre alatt.²⁴ Kovács László a nyakpercek elterjedését a 10. század közepe utánra teszi.²⁵

Néhány női sírban olyan töredékeket találtunk, melyek még a korábbi nemzedékek hagyatékából származnak. Ezeket azonban már nem eredeti funkciójuknak megfelelően használták. Így a már említett 4. sírban a derék táján talált kéttágú ruhadísz csüngős részét valószínűleg az övre erősítve viselte a gazdája. A 39. sírban a bal vállnál aranyozott ezüstlemezke töredéke került elő. A 112. sírban a nő lábához helyezett gyereksontok között ezüstlunula és ruhadísz töredékei voltak.

Külön említést érdemel a 27. sír. A váz egyik ujján egy ún. rovásírásos gyűrű került elő. Szőke Béla Miklós és Vándor László a pusztaszentlászlói Árpád-kori temető elemzése során foglalkozott a rovásírásos gyűrűkkel. Több mint harminc ilyen gyűrűt sikerült összegyűjteniük a Kárpát-medence területéről.²⁶

A temetőben talált pénzek többsége a szájban vagy a koponya környékén került elő, csak ritkán a sír más részén. A több mint harminc darab ezüstpénz legkorábbi darabjait az eddigi előzetes meghatározás alapján, még I. István verette, a legkésőbbiek pedig I. László idejéből valók. Valamennyi ezen két király között uralkodott magyar király pénzét megtaláltuk legalább egy példányban, sőt Béla és Géza hercegsége idejéből való veret is van.

19 Szőke, 1962. 97.

20 Szőke-Vándor, 1987. 74.

21 CNH I. 29.

22 Pontos meghatározása még nem történt meg.

23 Szőke, 1962. 92–93.

24 Szabó, 1980. 52., Giesler, 1981. 116–120.

25 Kovács, 1986/b. 101.

26 Szőke-Vándor, 1987. 68–73.

Állatcsont két sírban volt, a 13. és a 81. sírban.²⁷ A karok általában a test mellett, nyújtva voltak, néha kissé a medencén. Három esetben viszont a bal kéz könyökben behajlítva a hasra volt helyezve, négy sírban pedig a két kéz a medencén egymásra volt téve.

Koporsót mindössze két esetben lehetett megfigyelni. Az egyik a már említett 12. számú lószerszámos, íjas sír, a másik az 1. számú gyereksír. Az igen kemény, szikes talajban nem sok maradt a koporsókból. Koporsószegeket nem találtunk, így nincs kizárva, hogy más sírokban is volt koporsó, de semmi nyomuk nem maradt.

A temetőt árok nem vette körül. Nyilván nem volt rá szükség, hisz a kis dombot, melyen a sírok voltak, még néhány évtizede is mocsaras, nádas rész határolta.

Az eddigi megfigyelések alapján a temető korát a 10. század végétől, 11. század elejétől a 11. század végéig számíthatjuk.

27 Az állatcsontok meghatározása még nem történt meg.

IRODALOM

Giesler

- 1981 Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Prähistorische Zeitschrift 56. 3–167.

Kovács László

- 1986a Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. ActaArchHung 38.
1986b Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán. II. ComArchHung

Niederle, L.

- 1931 Rukovet slovanské archeologie I. Praha

Révész László

- 1985 Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez. Acta Antiqua et Archaeologica. Szeged, 35–53.

Cs. Sebestyén Károly

- 1932 „A sagittis Hungarorum”. A magyarok íjja és nyila. Dolg VII. 167–226.

Szabó János Győző

- 1980 Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. EMÉ XVI–XVII. (1978–79). Eger, 45–125.

Szőke Béla

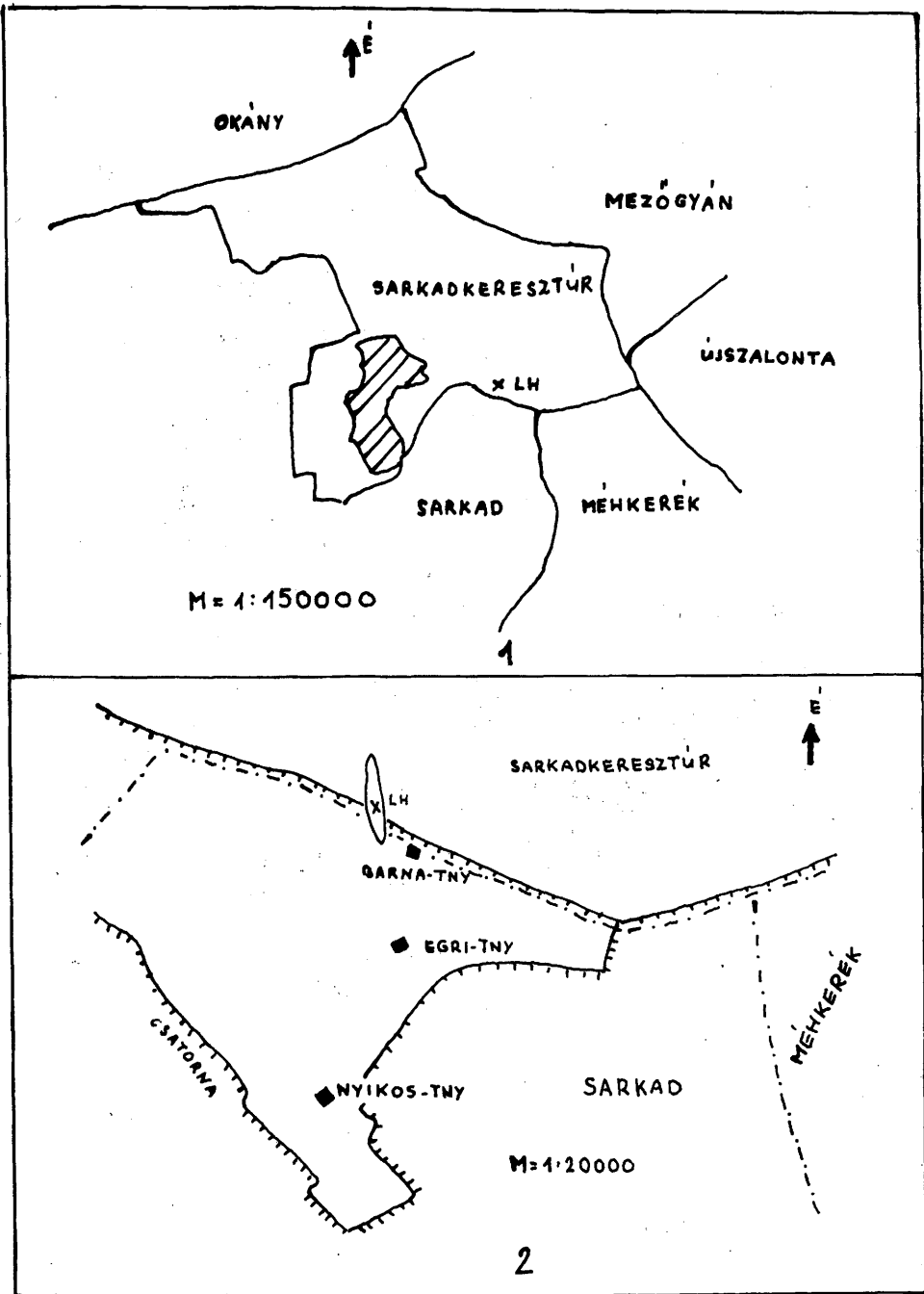
- 1962 A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok I.

Szőke Béla Miklós–Vándor László

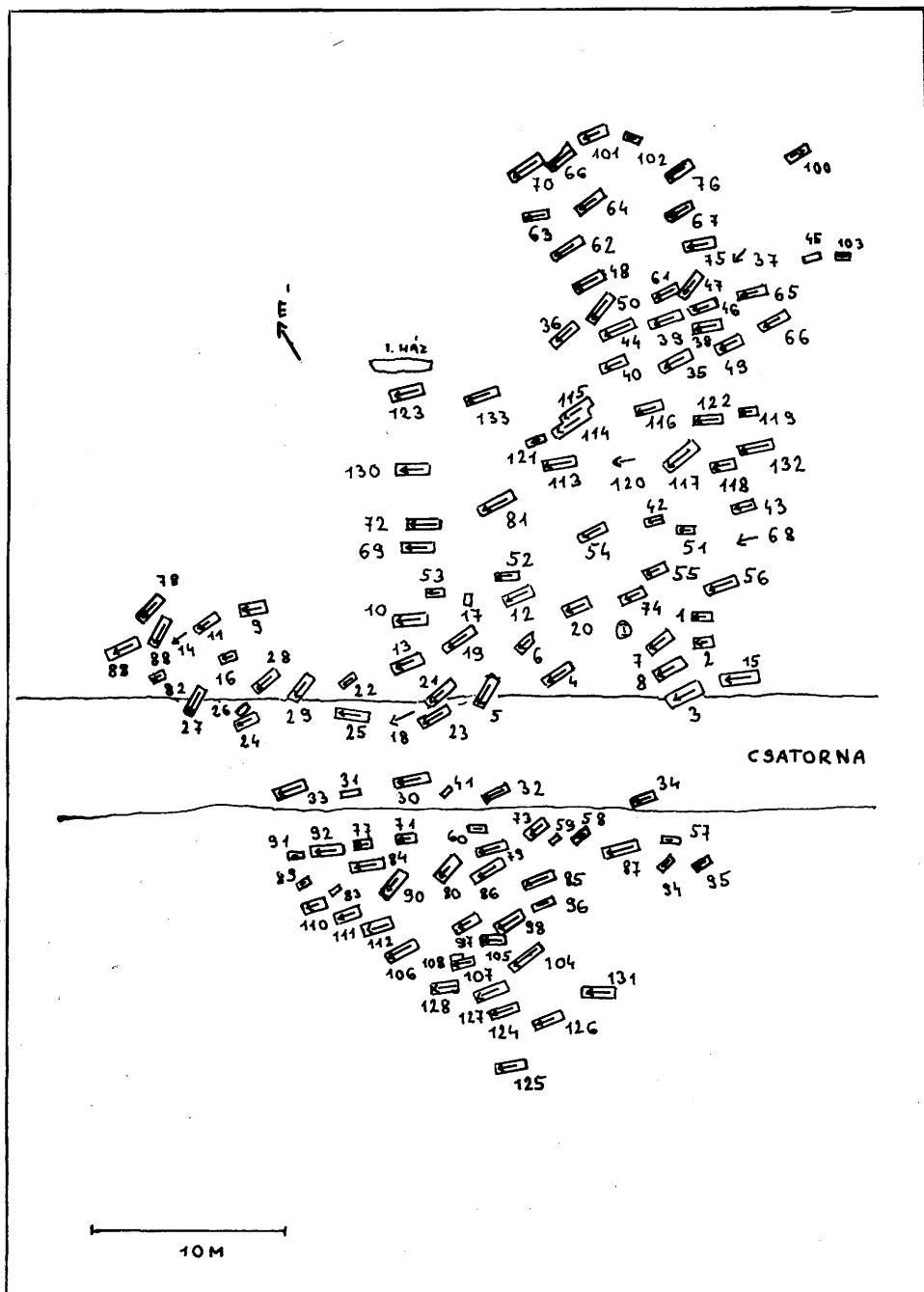
- 1987 Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. FontArchHung, Bp.

RÖVIDÍTÉSEK

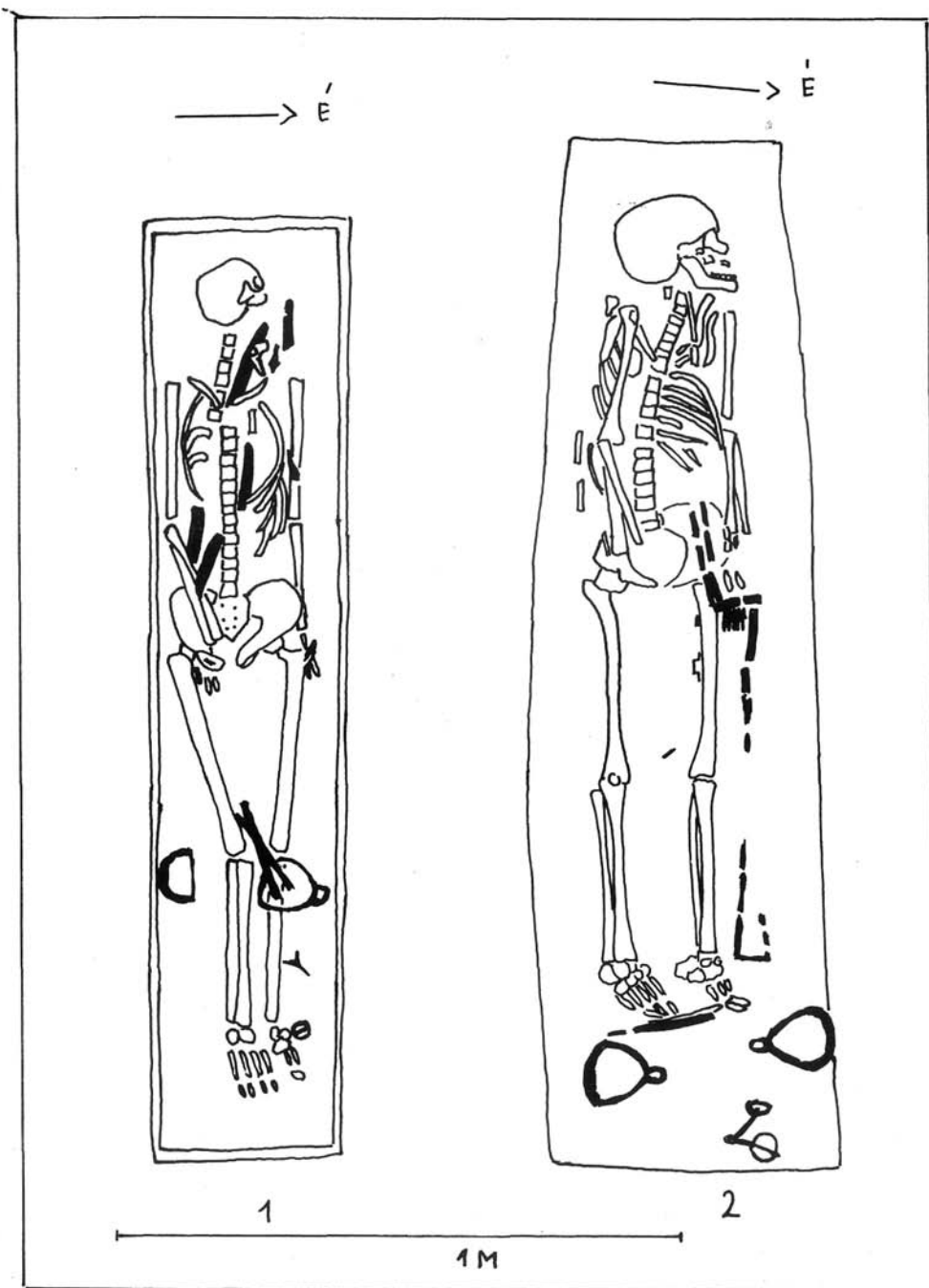
ActaArchHung =	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Bp.
ArchÉrt =	Archaeologiai Értesítő, Bp.
BMM RA. =	Békéscsabai Munkácsy M. Múzeum Régészeti Adattára
CNH I. =	Dr. Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár. I. kötet. Bp. 1899.
ComArchHung =	Communicationes Archaeologicae Hungaricae, Bp.
Dolg =	Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből 1–15. (1925–1938.); Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem és a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Régiség-tudományi Intézetéből 16. (1940); Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Régiség-tudományi Intézetéből 17–19. (1941–1943)
EMÉ =	Egri Múzeum Évkönyve
FontArchHung =	Fontes Archaeologici Hungariae, Bp.

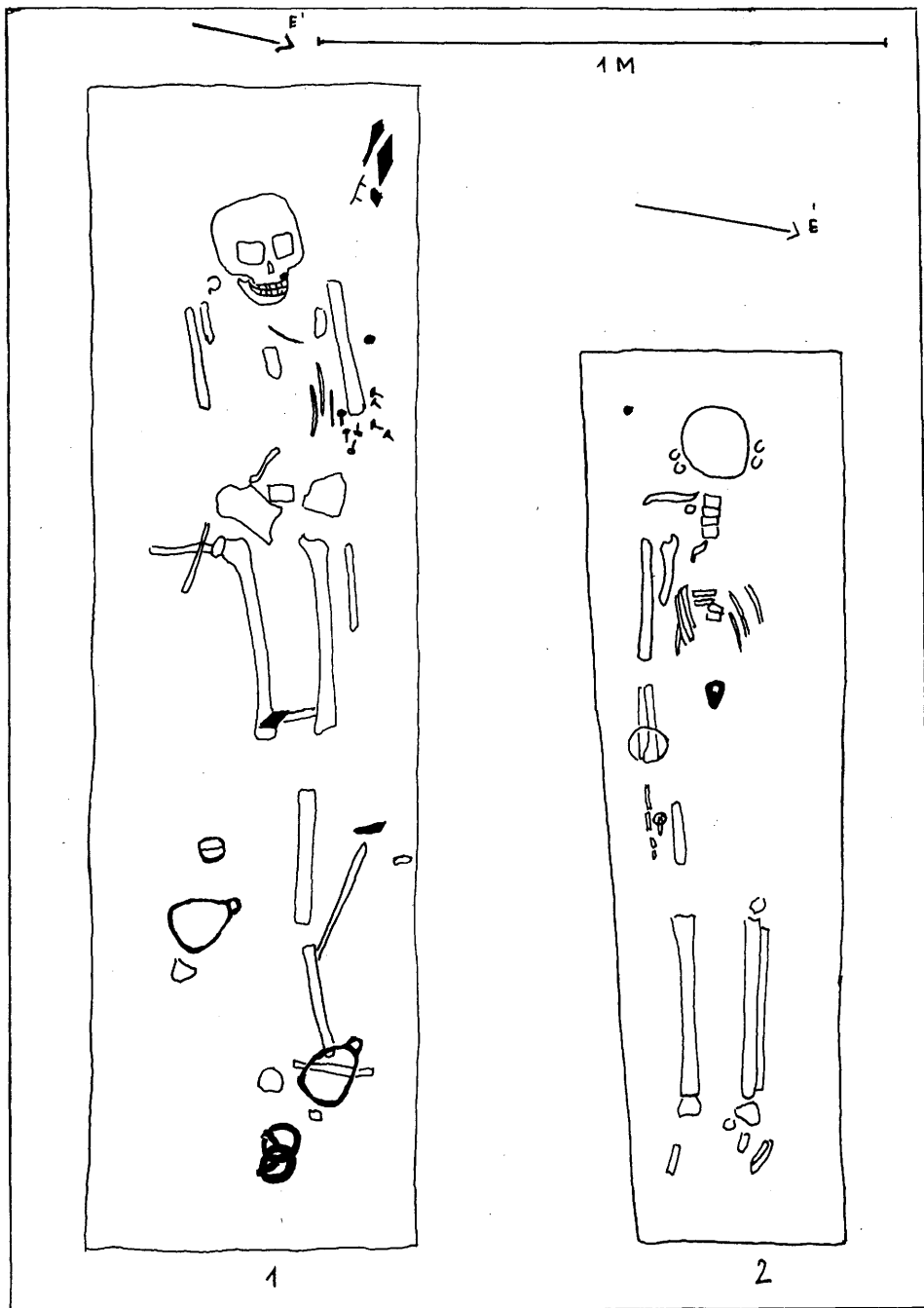
I. tábla 1. A lelőhely elhelyezkedése a sarkadkeresztúri határban. 2. A lelőhely és környéke

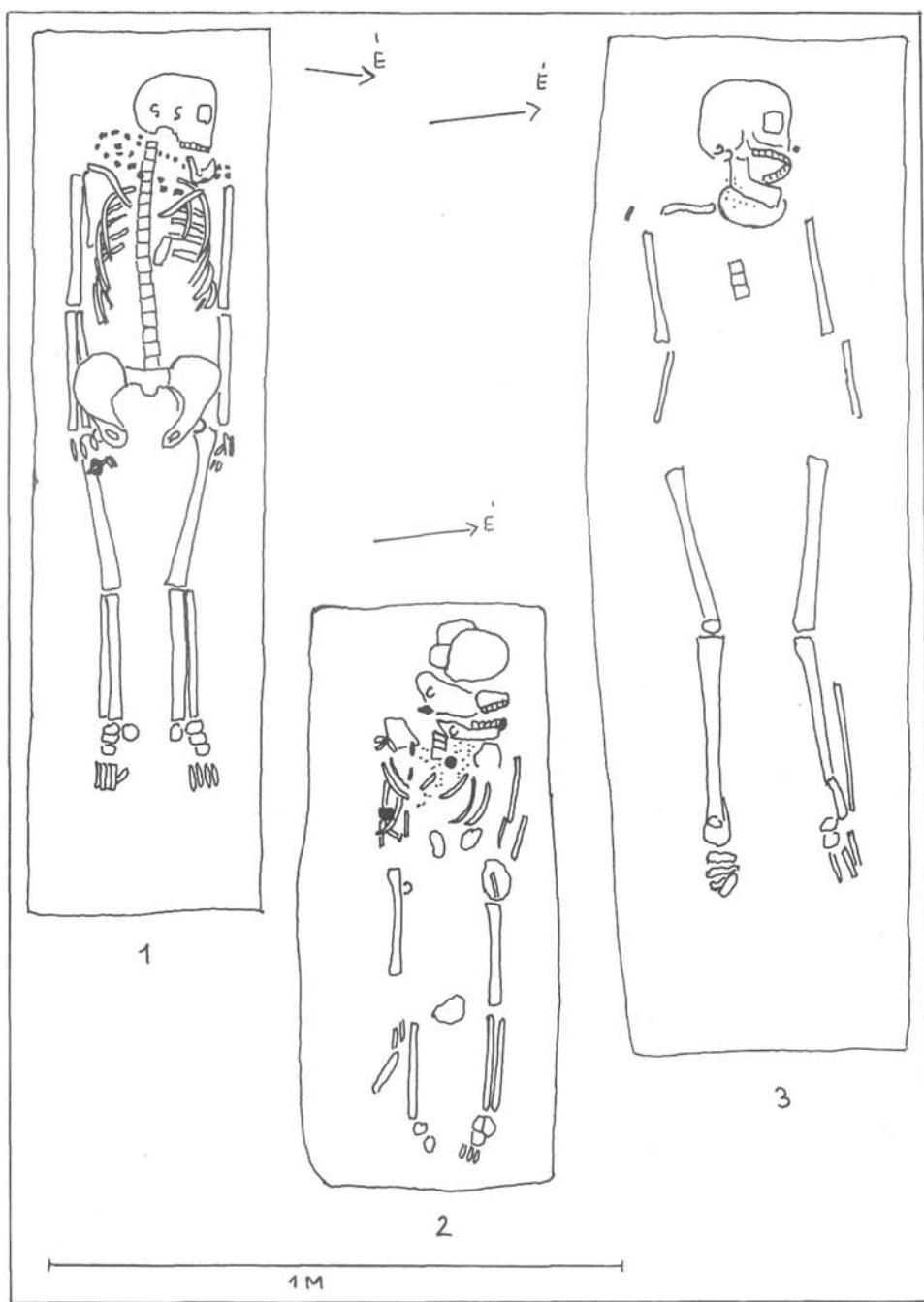
II. tábla. A temető térképe

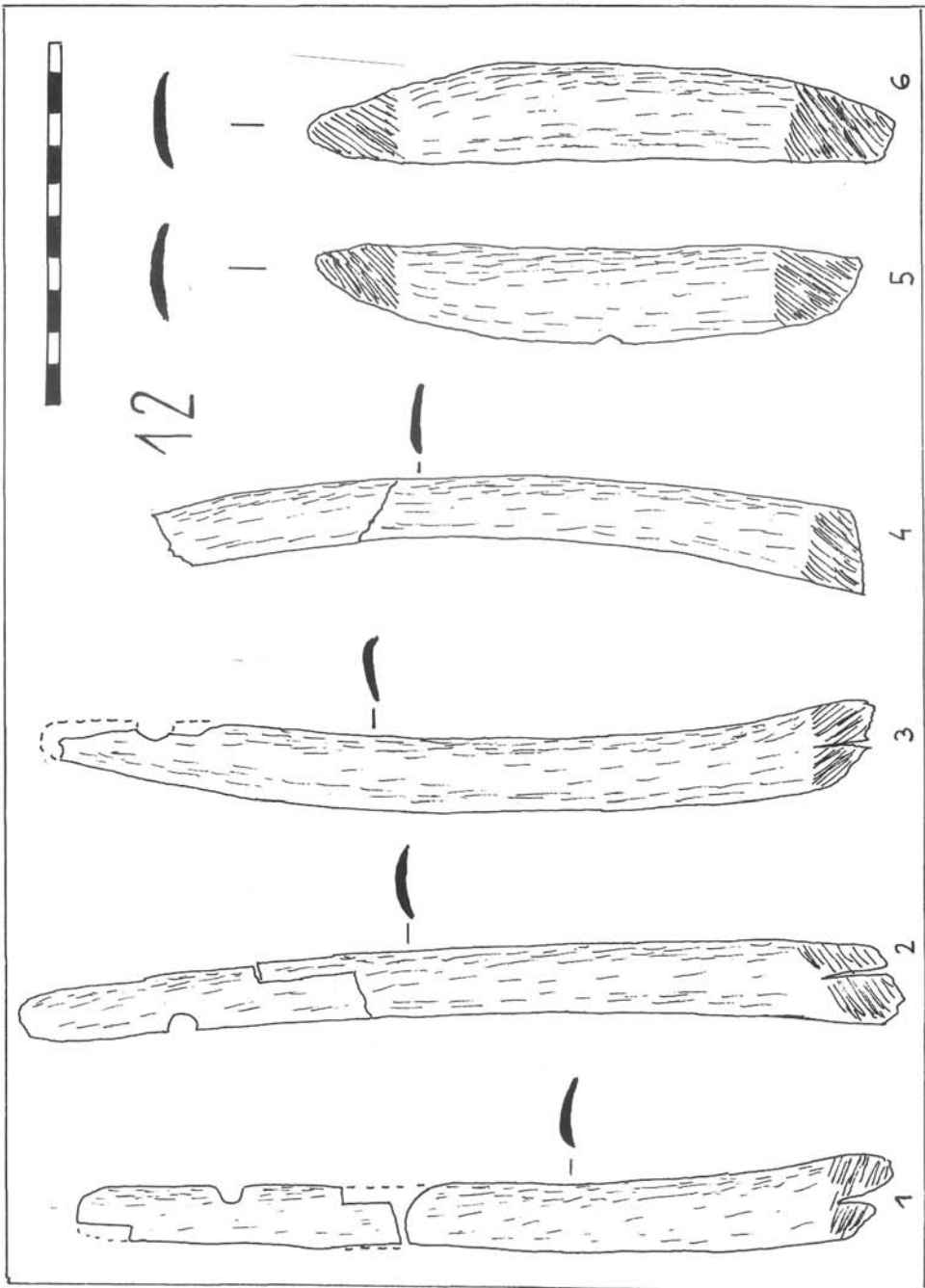
III. tábla 1. A 12. számú sír rajza. 2. A 81. számú sír rajza

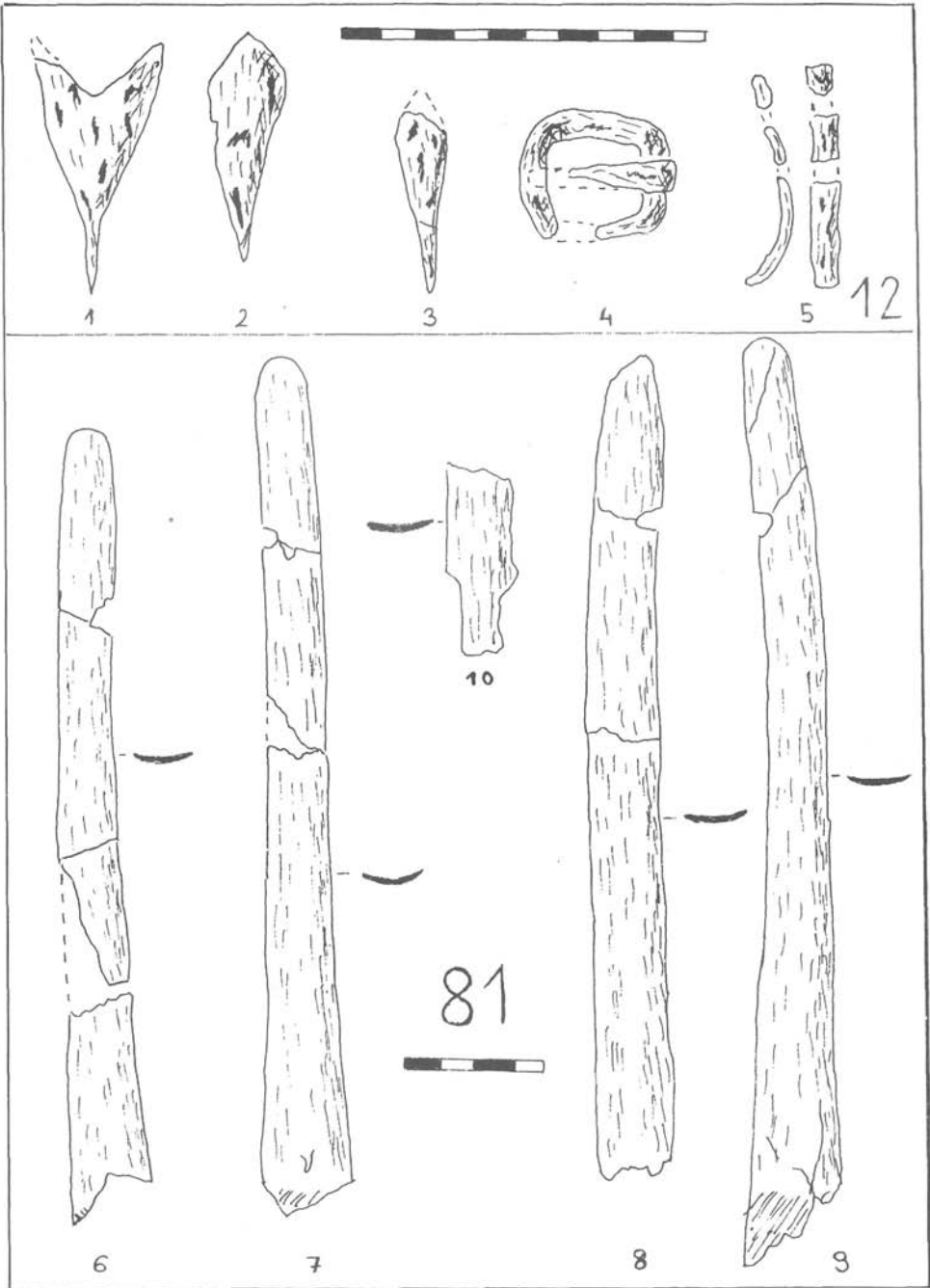
IV. tábla 1. A 117. számú sír rajza. 2. A 4. számú sír rajza

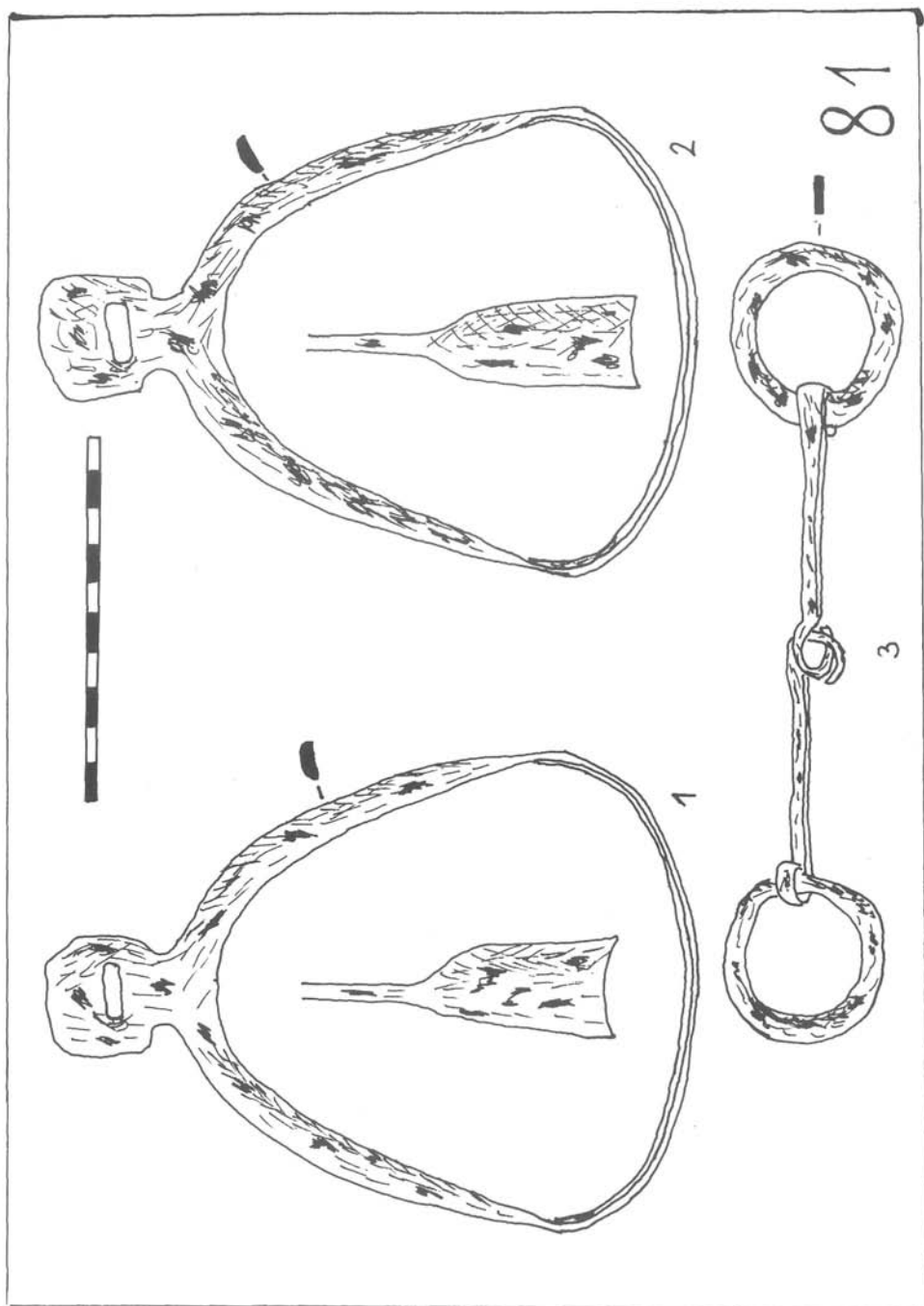
V. tábla 1. A 19. számú sír rajza. 2. A 31. számú sír rajza. 3. A 84. számú sír rajza

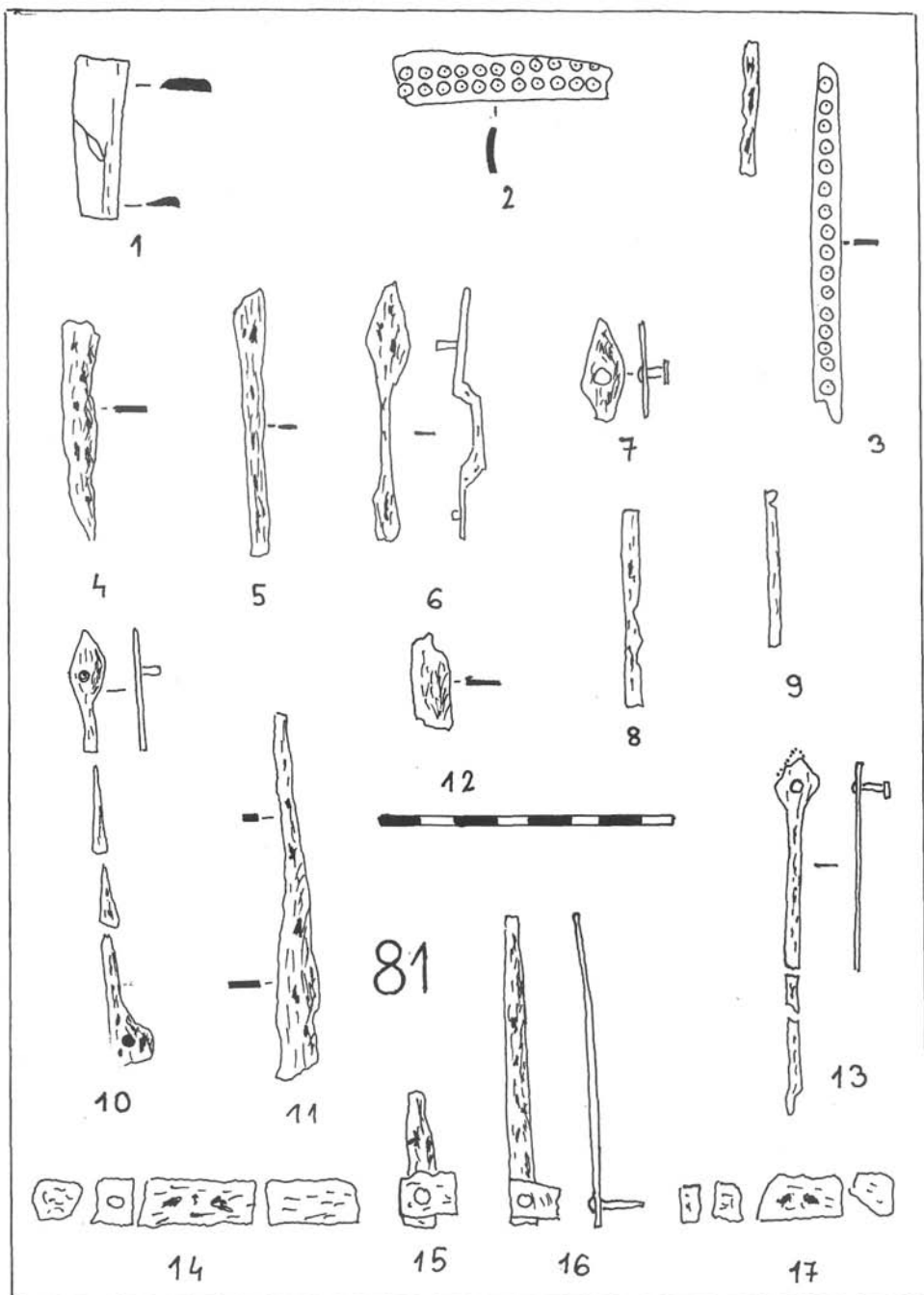
VI. tábla 1-6. A 12. számú sír íjmerevűb csontlemezei

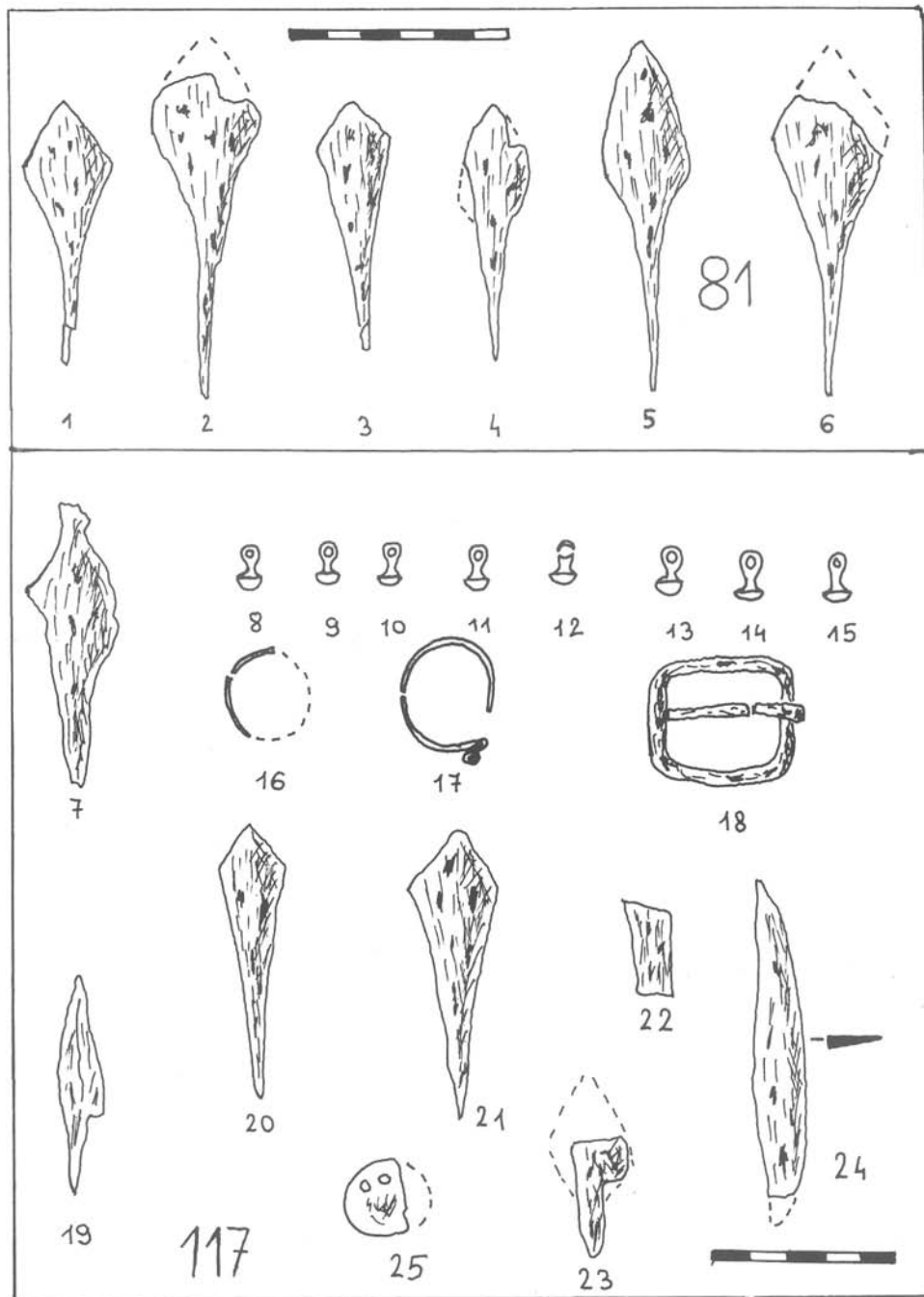
VII. tábla 1-3. A 12. számú sír nyílhegyei. 4. A 12. számú sír vascsatja.
5. Vaslemez a 12. számú sírből. 6-9. A 81. számú sír íjmerevítő csontlemezei

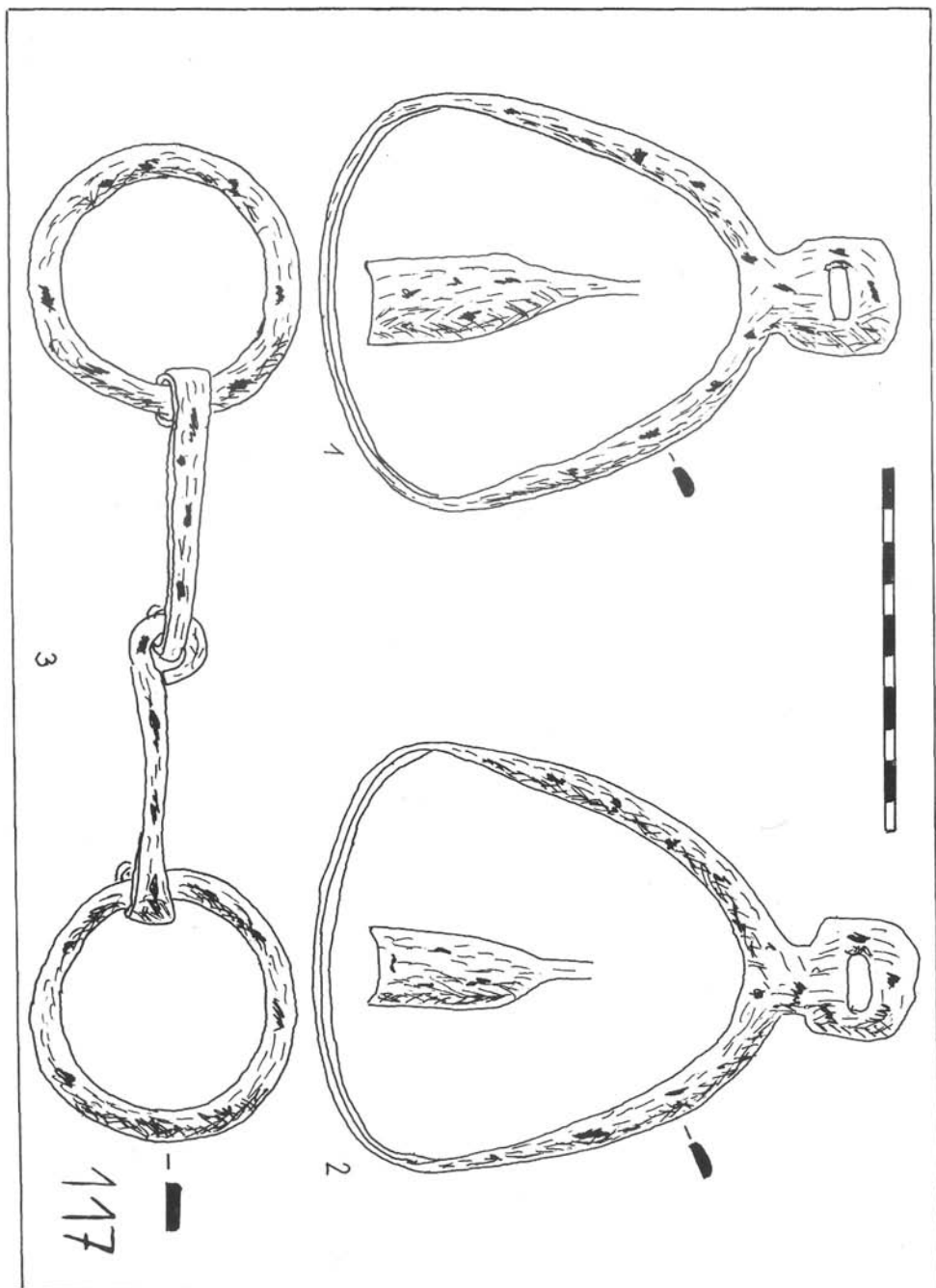
VIII. tábla 1-2. A 81. számú sír kengyelei. 3. A 91. sír zablája

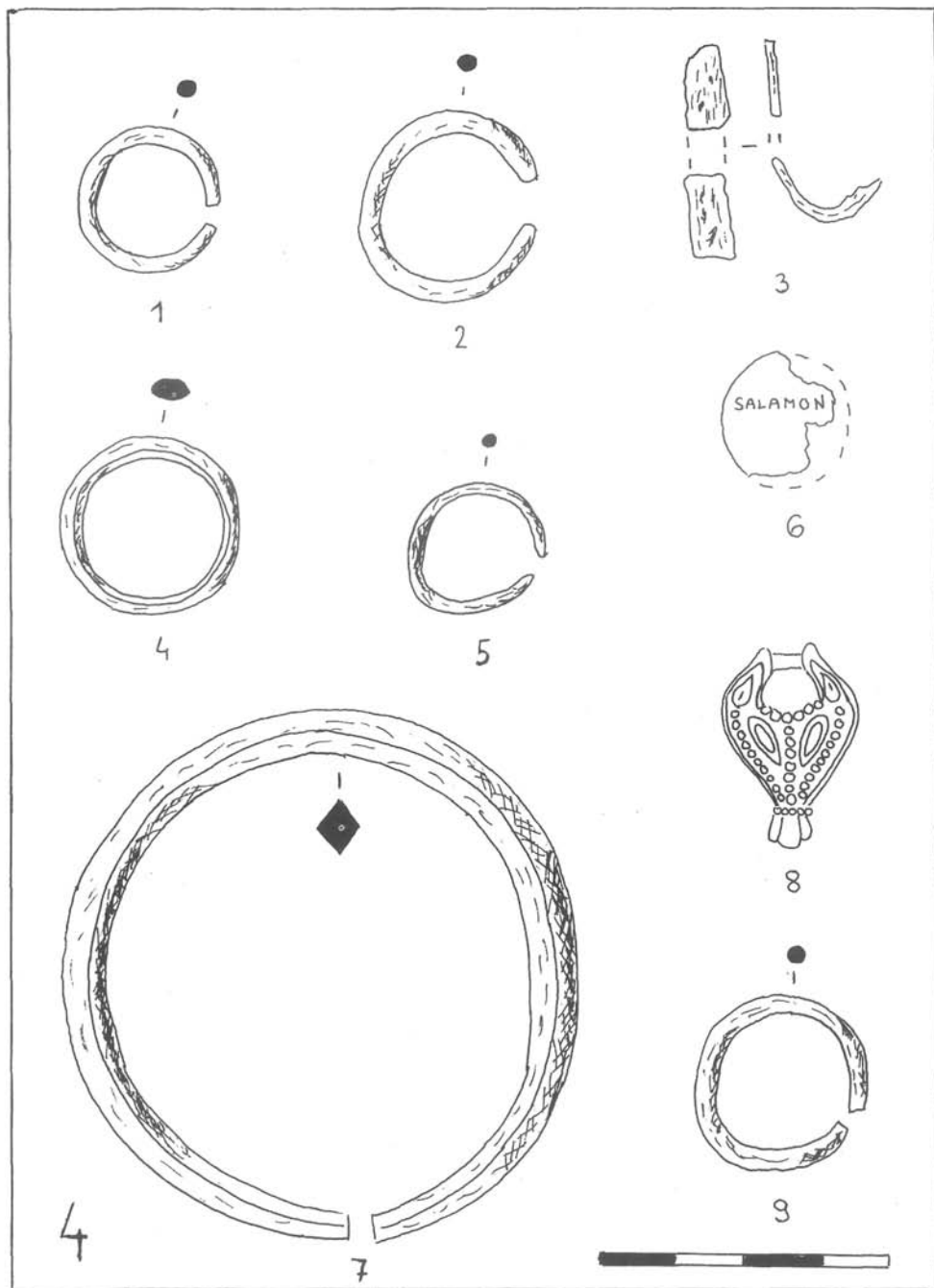
IX. tábla. A 81. számú sír tegezének maradványai

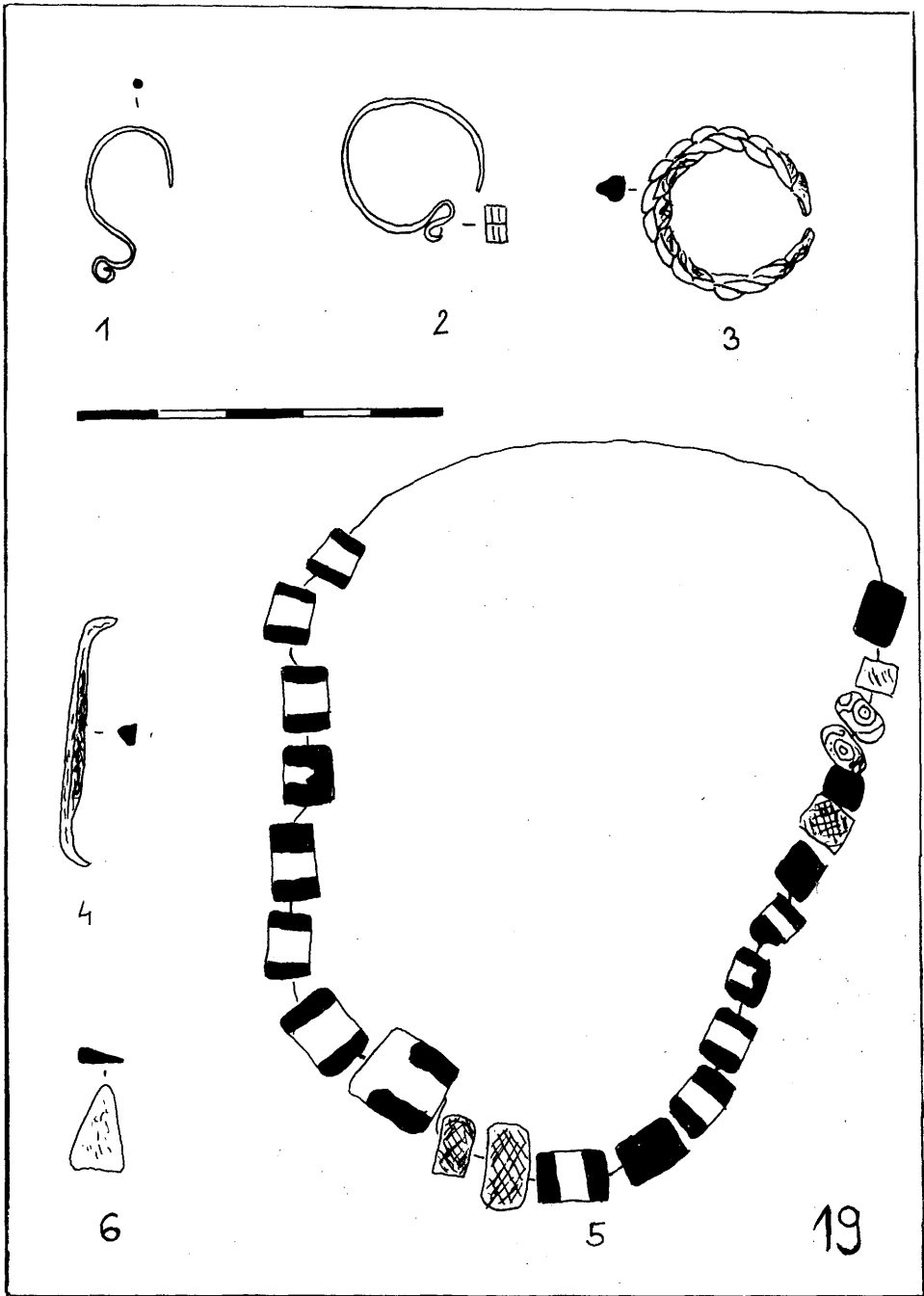
X. tábla 1-6. A 81. számú sír nyílhegyei. 8-15. A 117. számú sír gombjai.
 16-17. A 117. számú sír hajkarikái. 7., 19., 22. A 117. számú sír tegezének maradványai.
 20., 21., 23. A 117. számú sír nyílhegyei. 24. A 117. számú sír vaskése

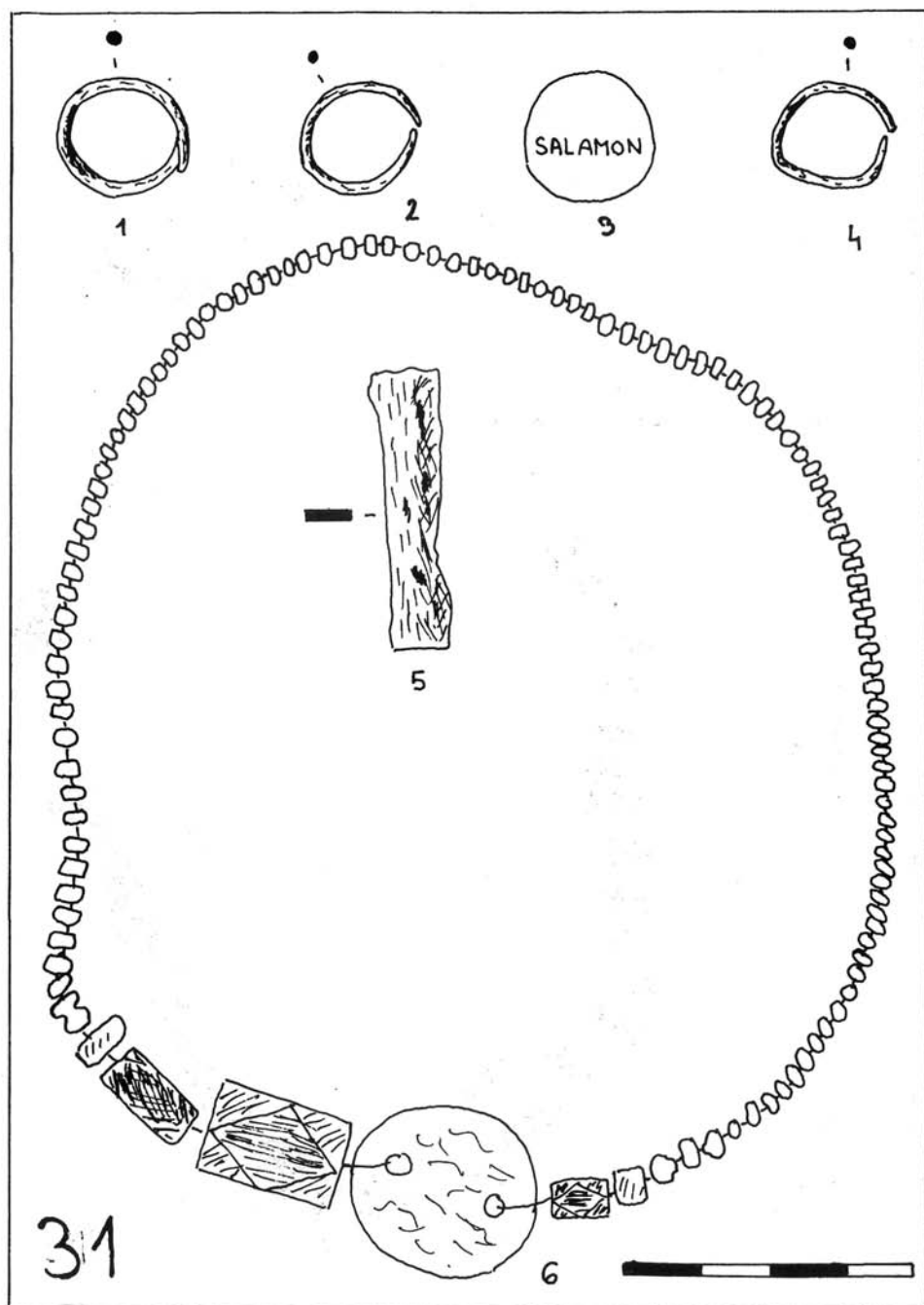
XI. tábla 1–2. A 117. számú sír kengyelei. 3. A 117. számú sír zablája

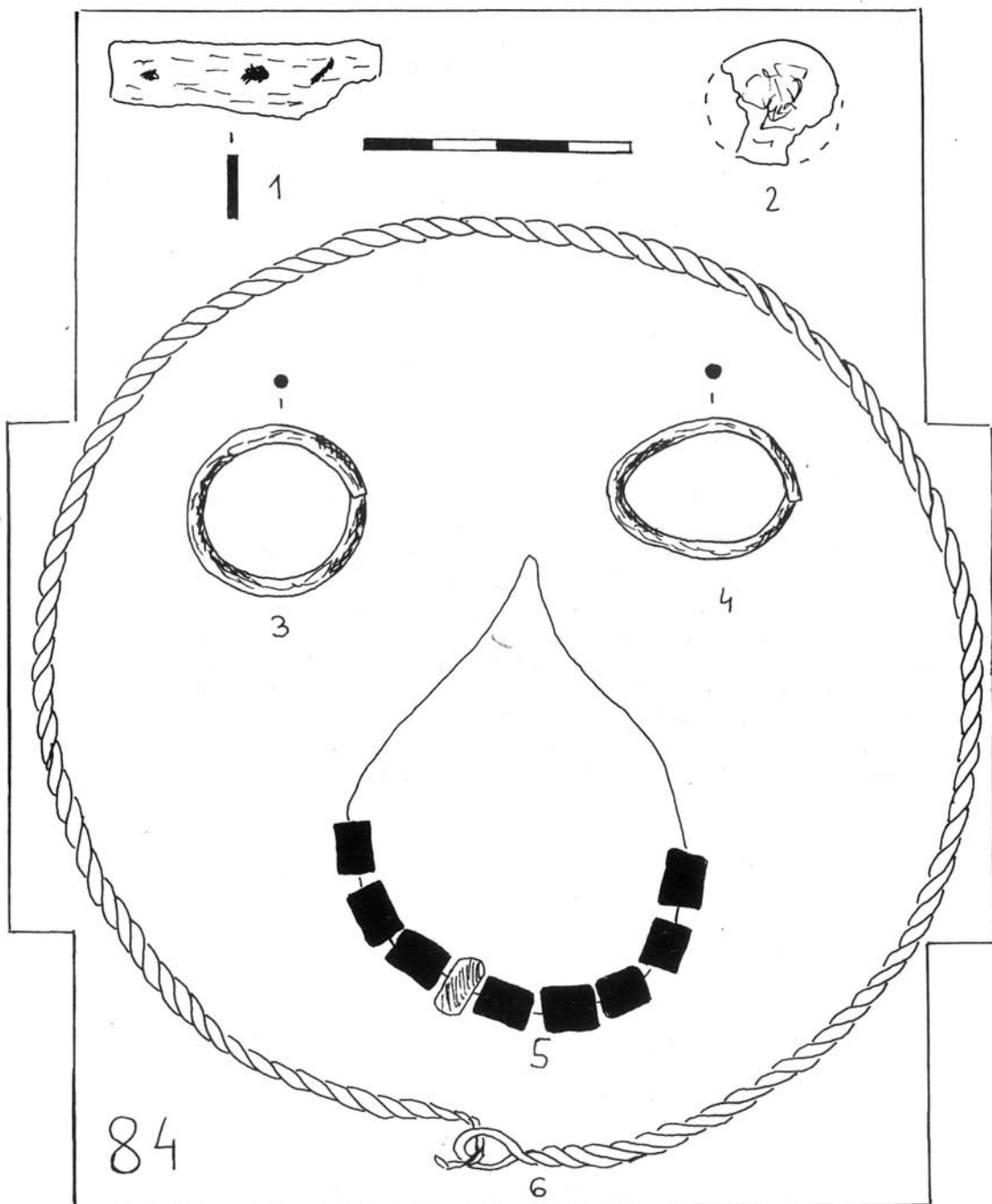
XII. tábla. A 4. számú sír leletei: 1–2, 5., 9. Ezüst hajkarikák. 3. Vaspánt. 4. Ezüstgyűrű. 6. Ezüstpénz. 7. Bronz karperec. 8. Ezüst ruhadísz

XIII. tábla. A 19. sír leletei: 1-2. S végű hajkarikák. 3. Ezüstgyűrű. 4. Vastárgy. 5. Gyöngysor. 6. Bronzdarabka

XIV. tábla. A 31. számú sír leletei: 1. Bronzgyűrű. 2., 4. Ezüst hajkarikák.
3. EzüstpéNZ. 5. Vaspánt. 6. Gyöngysor bronzkoronggal

XV. tábla. A 84. számú sír leletei: 1. Vaspánt. 2. Ezüstpéncz. 3-4. Ezüst hajkarikák.
5. Gyöngysor. 6. Bronz nyakperec

EIN GRÄBERFELD AUS DEM 10.–11. JAHRHUNDERT IN DER GEMARKUNG SARKADKERESZTÚR (Vorläufiger Bericht)

In den Jahren 1989–91 erschlossen wir in der Gemarkung Sarkadkeresztúr, auf der Csapháter Weide in der Nähe der Barna-tanya ein Gräberfeld aus dem 10.–11. Jahrhundert. Von den 133 freigelegten Gräbern war eines kelteneitlich, die übrigen stammten aus dem 10.–11. Jh. Außer einigen Bestattungen, die beim Ausheben des durch das Gräberfeld führenden Abwasserkanals zerstört wurden, konnten sämtliche Gräber gerettet werden, wodurch es möglich wird, sowohl das archäologische, als auch das anthropologische Material umfassend auszuwerten.

In den frühesten Gräbern des Gräberfeldes ruhen Verstorbene, die noch nach heidnischen Bräuchen bestattet wurden. Als Beigaben stießen wir im Männergrab 12 auf knöcherne Bogenversteiferplättchen, Pfeilspitzen, eine Eisenschnalle und Steigbügel. Auch in Grab 81 lag ein Mann, der ebenfalls mit seinem Bogen bestattet war. Doch kam hier auch der Köcher zum Vorschein, dessen Öffnung mit Beinplatten geschmückt und dessen Seite durch Beschläge verstärkt war. Vom Pferdegeschirr blieben zwei Steigbügel und das Zaumzeug erhalten. Dem Toten in Grab 117 hatte man zwei Haarreifen, ein Eisenmesser, bronzene Ösenknöpfe, Pfeilspitzen, eine Eisenschnalle, Beschlagstücke, die auf den Köchen hindeuten, Steigbügel und Zaumzeug beigegeben.

Funde aus den reicheren Frauengräbern waren Halsringe, Perlenketten und Haarreifen. In großen Zahl fanden sich Bronzearmringe mit rhombischem Querschnitt. Besondere Erwähnung verdient der Silberring mit Kerbschrift aus Grab 27. Die im Gräberfeld zum Vorschein gelangten mehr als 30 Silbermünzen stammen aus dem Zeitraum der Herrschaft von Stephan I. bis Ladislaus I.

Den Funden nach zu urteilen dürfte das Gräberfeld Ende des 10., Anfang des 11. Jh. eröffnet und bis zum Ende des 11. Jh. belegt worden sein.

Pál Medgyesi

Tafel I

1: Die Lage des Fundortes in der Gemarkung Sarkadkeresztúr, 2: Der Fundort und seine Umgebung

Tafel II

Die Gräberfeldkarte

Tafel III

1: Zeichnung von Grab 12, 2: Zeichnung von Grab 81

Tafel IV

1: Zeichnung von Grab 117, 2: Zeichnung von Grab 4

Tafel V

1: Zeichnung von Grab 19, 2: Zeichnung von Grab 31, 3: Zeichnung von Grab 84

Tafel VI

1–6: Knöcherne Bogenversteiferplättchen aus Grab 12

Tafel VII

1–3: Die Pfeilspitzen aus Grab 12, 4: Eisenschnalle aus Grab 12, 5: Eisenblech aus Grab 12,

6–9: Knöcherne Bogenversteiferplättchen aus Grab 81

Tafel VIII

1–2: Die Steigbügel aus Grab 81, 3: Das Zaumzeug aus Grab 91

Tafel IX

1–6: Die Pfeilspitzen aus Grab 81, 8–15: Die Knöpfe aus Grab 117, 16–17: Haarreifen aus Grab 117;

7, 19, 22: Die Überreste des Köchers aus Grab 117; 20, 21, 23: Die Pfeilspitzen aus Grab 117;
24: Das Eisenmesser aus Grab 117

Tafel XI

1–2: Die Steigbügel aus Grab 117, 3: Das Zaumzeug aus Grab 117

Tafel XII

Die Funde aus Grab 4. 1–2, 5, 9: Silberne Haarreifen, 3: Eisendband, 4: Silberring, 6: Silbermünze,
7: Bronzearmring, 8: Silberner Gewandschmuck

Tafel XIII

Die Funde aus Grab 19. 1–2: Haarring mit S-Ende, 3: Silberring, 4: Eisengegenstand, 5: Perlenkette,
6: Kleines Bronzestück

Tafel XIV

Die Funde aus Grab 31. 1: Bronzering, 2, 4: Silberner Haarreifen, 3: Silbermünze, 5: Eisenband,
6: Perlenkette mit Bronzescheiben

Tafel XV

Die Funde aus Grab 84. 1: Eisenband, 2: Silbermünze, 3–4: Haarringe aus Silber, 5: Perlenkette,
6: Bronzehalsring

МОГИЛЬНИК X-XI ВВ. В ОКРЕСТНОСТЯХ С. ШАРКАДКЕРЕСТУР (ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЙ ОТЧЁТ)

(Резюме)

В 1989–91 гг. в окрестностях с. Шаркадкерестур, на пастбище Чапхати, рядом с хутором Барна был исследован могильник X-XI вв. Нам удалось спасти 133 погребения, одно из которых было кельтским, остальные датируются X-XII вв. Кроме погребений, разрушенных при строительстве рва, все погребения нетронуты, что даст возможность для многостороннего анализа как археологического, так и антропологического материала.

В самых ранних погребениях покойники захоронены ещё по языческим обычаям. В погребении 12 рядом с покойником были найдены костяные накладки на лук, наконечники стрел, железная пряжка, стремяна. В погребении 81 также был похоронен мужчина. В его инвентаре тоже был лук, но в этом погребении также был найден колчан, устье которого было украшено костяными пластинами, а бок фиксировался при помощи железных скоб. Из конской сбруи сохранилась пара стремян и узда. В погребении 117 были найдены пара височных колец, железный нож, бронзовые пуговицы, наконечники стрел, железная пряжка, железные скобы, указывающие на наличие колчана, стремяна и узда.

В более богатых женских погребениях были найдены гривны, височные кольца, ожерелья. Было обнаружено много бронзовых браслетов с ромбовидным сечением. Особо нужно отметить серебряное кольцо погребения 27 с руническими знаками. Более 30 серебряных монет, найденных в могильнике, датируются периодом правления Иштвана I и Ласло I.

На основании находок могильник начинался в конце X – начале XI века, и пользовались им до конца XI века.

Пал Меддеши

Табл. I. 1 Расположение памятника в окрестностях Шаркадкерестура. 2. Памятник и его окрестности

Табл. II. План могильника

Табл. III. 1. Погреб. 12, 2. погреб. 81

Табл. IV. 1. Погреб. 117, 2. погреб. 4

Табл. V. 1. Погреб. 19, 2. погреб. 31, 3. погреб. 84

Табл. VI. 1–6. Костяные накладки лука из погреб. 12

Табл. VII. 1–3. Наконечники стрел погреб. 12, 4. железная пряжка погреб. 12, 5. железная пластина погреб. 12, 6–9. костяные накладки на лук из погреб. 81

Табл. VIII. 1–2. Стремяна погреб. 81, 3. узда погреб. 91

Табл. IX. Остатки колчана погреб. 81

Табл. X. 1–6. Наконечники стрел погреб. 81, 8–15. пуговицы погреб. 117; 16–17. височные кольца погреб. 117; 7, 19, 22. остатки колчана погреб. 117;

20, 21, 23. наконечники стрел погреб. 117, 24. железный нож погреб. 24

Табл. XI. 1–2. Стремяна погреб. 117, 3. узда погреб. 117.

Табл. XII. Инвентарь погреб. 4: 1–2, 5, 9. Серебряные височные кольца, 3. железный обруч, 4. серебряное кольцо, 6. серебряная монета, 7. бронзовый браслет, 8. серебряное украшение костюма

Табл. XIII. Инвентарь погреб. 19: 1-2. Височные кольца с S-образным окончанием, 2. серебряное кольцо, 3. серебряное кольцо, 4. железный предмет, 5. ожерелье, 6. кусочек бронзы.

Табл. XIV. Инвентарь погребения 31. 1. Бронзовое кольцо, 2,4. серебряные височные кольца, 3. серебряная монета, 5. железный обруч, 6. ожерелье с бронзовым диском.

Табл. XV. Инвентарь погреб. 84: 1. Железный обруч, 2. серебряная монета, 3-4. серебряные височные кольца, 5. ожерелье, 6. бронзовый браслет

ÚJABB ADATOK VISEGRÁD KORA ÁRPÁD-KORI TOPOGRÁFIÁJÁHOZ

GRÓF PÉTER

Visegrád természetföldrajzi viszonyai nagymértékben meghatározták a település késő népvándorlás kori és kora Árpád-kori topográfiáját. Az összeszűkülő Duna-szoros igen kevésbé volt alkalmas nagyobb lélekszámú, klasszikus nagyállattartó életmódot folytató népesség megtelepedésére, így a hegyek és a Duna által határolt részben ártéri területen mind az avar kor, mind a honfoglalás kor időszakából kevés lelőhelyet ismerünk.¹ A magyarság X. századi megtelepedésére utalnak a falu belterületén, az Apátkúti pataktól kb. 100 m-re DNy-ra előkerült sírok, amelyek közül kiemelkednek egy rangos női temetkezés mellékletei: aranyozott ezüst szív alakú csüngővel ellátott kettős veret, ezüst karperrec, rézgomb, és gyűrű töredékei.²

Visegrád földrajzi fekvése más, elsősorban stratégiai előnyöket jelentett: az Esztergomtól községünkig terjedő Duna szoros K-i lezárása, a már a rómaiak által is ismert és használt, a Szentendrei-sziget csúcsánál levő gázló³ és a feltehetően a mai Visegrád-nagymarosi kompátkelés ill. az Apátkúti patak torkolatának környékén levő révátkelés ellenőrzése és a Várkertben keresztül, a Sibrik domb mellett részben a római nyomvonalon, Ny-ra, Esztergomba tartó út felügyelete.

A szálláshelyét a 970-es években Esztergomba, a másik hasonló adottságú településre helyező Géza fejedelem minden bizonnyal a fenti geopolitikai körülmények ismeretében vonta ellenőrzése alá Visegrád területét, túl azon, hogy ezt székvárosának védelme is megkívánta.⁴ A Sibrik-dombi néhai római katonai tábor még álló falait felhasználva, azokat részben átépítve rendezkedtek be a fejedelmi csapatok Visegrádon. A sibriki castrum kutatása során Soproni Sándor és Szőke Mátyás X. századi házakat, kemencéket és tárológödröket tárt fel a 70-es években. Szent István korától, mint ezt az 1009-es oklevélből tudjuk, a Duna két partján elterülő Visegrád vármegye székhelyének, az ispáni várnak adott otthont a sibriki erősség.⁵ Az ispáni székhely és a főesperesi templom eddigi kutatásának részletezése nem témája a jelen dolgozatnak.⁶ A Sibrik dombtól ÉK-re, a Várkertnek nevezett völgyben az 1055 körül alapított Szent András monostor⁷ mellett egy Árpád-kori falu plébániatemplomát, a körülötte levő temetőt, földbevált házakat illetve más objektumokat – kemencéket, ipari célú gödröket tárt fel az elmúlt négy évtizedben Méri István, Soproni Sándor, majd az utolsó tíz évben Kovalovszki Júlia⁸ (1. kép).

1 A Visegrádi-szoros természetföldrajzi jellemzése: Pécsi M., 1959. 108–109., 118–119.

2 Régészeti Füzetek Ser. I. No. 22. 1969. 53.; Régészeti Füzetek Ser. No. I. 23. 1970. 58.

3 Soproni S., 1978. 72–73.

4 Györffy Gy., 1977. 97.

5 Visegrád vármegye kialakulásáról Györffy Gy., 1973. 263–264.; Györffy Gy., 1977. 182–183.

6 Régészeti Füzetek Ser. I. No. 25. 1972. 43.; Régészeti Füzetek Ser. I. No. 29. 1976. 48.; Szőke M., 1980. 35–37.; Szőke M., 1986.

7 A Szent András monostorról: Dercsényi-Héjy-Rózsa 1958. 454–455.

8 A várkerti kutatások összefoglalása: Kovalovszki J., 1986. 61–63.

A várkerti falu, amely az egyik lakóház padlójáról előkerült kettágú, szív alakú csüngővel ellátott ezüstveret tanúsága szerint már a X. században létezett Szent István korától az ispáni várnak, az esperességnek illetve a Szent András monostornak tartozhatott szolgáltatásokkal.⁹ A mezőgazdasági termelésre kevésbé alkalmas környezet és az ásatások során megfigyelt jelenségek: vasfeldolgozó műhely, színesfém olvasztókemence és más hasonló funkciójú objektumok alapján elmondhatjuk, a település lakói elsősorban ipari tevékenységgel foglalkoztak.¹⁰

A Visegrádtól DNy-ra 2 km-re levő területen a Lepence patak két oldalán, a völgyben és az ártéri részen mintegy 500 m-es körzetben egy Árpád-kori település nyomai kerültek elő az elmúlt másfél évtizedben. A lepencei strandfürdő építéskor Szőke Mátyás XI. századi kemencéket és sírokat mentett meg.¹¹ A patak jobb partján a településből egy földbevéjt lakóházat, öt szabadban levő sütő-főző kemencét és három ipari(?) célra használt gödröt tártunk fel. A terület régészeti kutatása a 70-es évek végén kezdődött, majd 1986-tól a dunai vízlépcső építéssel párhuzamosan, pontosabban annak ütemétől elmaradva folytatódott. A középkori objektumok mellett egy késő neolitikumi, egy késő bronzkori település részletei mellett egy II–III. századi római hamvasztásos temető, egy ebből a korból való őrtorony és kora, illetve késő császárkori településmaradványok is előkerültek.¹²

Az Árpád-kori település sütő-főző kemencéiről már megjelent egy közlemény, ezért most csak az ásatási megfigyelések főbb eredményeit foglaljuk össze.¹³ Tájékoztató – egy kivétellel – az uralkodó széliránynak megfelelő, ÉK-i irányú. Technikai kivitelezésük, megformálásuk szempontjából – az alább részletezendő egyedi sajátosságoktól eltekintve – megegyeznek a korszak hasonló típusaival.

A szinte teljesen épen megmaradt 1. számú kemence száj feletti füstelvezető nyílásának jelenleg nem ismerünk párhuzamát az Árpád-kori szabadban levő kemencék között (1. sz. fotó). Az 1. és a 2. számú, közös előtér-gödörrel rendelkező kemencéknél megkíséreltük használati idejük kronológiát elkülönítését. Az eddig feltárt Árpád-kori településeken, tudomásunk szerint nem ismeretes közös előtérrel rendelkező kemencék egyidejű használata.¹⁴ A lepencei 1. és 2. számú kemencék tájolása csekély mértékben, de eltér. A 2. számú, kisebb méretű kemence erősen pusztult, fenéktapasztását nem újították meg, szája elől hiányoznak a megerősítő kövek.

Feltételezésünk szerint a korábban, rövidebb ideig használt 2. számú kemence mellé később építették az 1. számút, amelynek fenéktapasztását kétszer, szájrésztét összesen négy alkalommal tapasztották le. A 2. számú hiányzó megerősítő köveit minden bizonnyal a nagyobb kemence szájánál használták fel (2. kép). A többi kemence közül kiemelendő még a 4. számú kemence sütőfelületének 5–10 cm-es kövekkel félkörívesen kirakott alapozása, amely az Árpád-korban ritkaságnak számít (3. kép).¹⁵

A római hamvasztásos temető É-i sávja mellett, az 1. és 2. számú kemencéktől 13 m-re került elő a 240x250 cm-es földbevéjt ház, amelynek ÉNy-i oldalát földkitermeléssel bolygatták (6. kép).

9 Kovalovszki J., 1986. 62.

10 Kovalovszki J., 1986. 62–63.

11 Régészeti Füzetek Ser. I. No. 29. 1976. 71.; Régészeti Füzetek Ser. I. No. 30. 1977. 49.

12 Régészeti Füzetek Ser. I. No. 40. 1987.; Régészeti Füzetek Ser. I. No. 41. 1988. 41.

13 Gróf P., 1989. 57–65.

14 1992 szeptemberében a Nép-vándorlás kor Fialat kutatóinak sátoralajúhelyi konferenciáján Wolf Mária felhívta a figyelmet Karos–Mókahomok lelőhelyen általa feltárt közös előtérű kúlsó kemencékre, azok egyidejű használatát hangsúlyozva. Az ásatás eredményeit közlő tanulmányában erről így ír: „Feltehető, hogy a négy kemence gödrét egymásba ásták, de az eredeti gödröket ma már nem lehetett elkülöníteni.” Wolf M., 1991. 584. Bár az Árpád-kori szabadban levő kemencéknél nem zárható ki a közös előtérű egyidejű használat, az eddigi megfigyelések mégis Méri István ezzel ellentétes véleményét erősítik meg. Méri I., 1964. 38–39.

15 Bóna I., 1973. 45–46., 77.

A magasabban fekvő kemencékhez hasonlóan a házat is szétszántották. A hamus pusztulási réteg alatt levő alig 1–2 cm-es töredezett, tapasztott agyagpadlót nem újíították meg. A ház közepén levő erősen hamus, faszenes folt talán szabad tűzhely nyoma lehet. A DNy-i sarokban levő vörös, égett agyagtapasztás-darabok és a felettük rendszertelenül heverő kövek a ház kövel megerősített kemencéjének maradványai lehetnek. A bejárat K-i, ÉK-i irányba nyílhatott, szemben a kemencével. Az objektum erős bolygatottsága miatt csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk a ház szerkezetével kapcsolatosan. Tetőszerkezetre utaló nyomokat csak a ház K-i oldalán észleltünk, ahol két nagyméretű, a D-i sarokban 40x30 cm-es, 50 cm mély, míg az ÉK-i sarokban egy igen nehezen megfigyelhető 80x60 cm-es, 60 cm mély gödröt bontottunk ki. Különösen ez utóbbi tűnik mérete alapján alkalmatlannak tetőszerkezet tartására. Ennek ellenére valószínűnek látszik, hogy a háznak ÉNy felé lejtő féltetős szerkezete lehetett. Talán a gerendalyukát utólag bővítették valamilyen céllal. A ház leletanyaga szegényes, vízszintes és hullámvonal-köteggel díszített kézikoronon készült kerámia töredékeiből, állatcsontból, orsógombból és egy bronz csatpecekből állott.

A római hamvasztásos temető és a késő neolitikum-kora rézkori telep területén több helyen találtunk szórvány illetve objektumhoz köthető Árpád-kori kerámiát. A római temető ÉK-i szélén a 46. sír bolygatásával egy 3,5 m hosszú, vége felé keskenyedő árokszerű gödröt ástak, amelyben salakdarabokat, bronztöredékeket, 2 ép, háromszög szájformájú, félgömb testű öntőtégely és több töredékes darab került elő (7. kép). A sírgödör és az árok találkozásánál 4–6 cm átmérőjű, 5–10 cm mély lyukakat találtunk, szürkés, a talajtól elütő betöltődésükben bronzdarabokkal. A további leletek között vasszögek, lemezdarabok, árszerű(?) vékony szerszám(?) maradványok – restaurálás híján nehéz pontos funkciójukat meghatározni –, valamint bronz szalagdarabok, rögzítők említendőek, valószínűleg a római temető sírjaiból (8. kép). 30 illetve 40 m-re, ÉNy-ra újabb hasonló 260 és 350 cm hosszú 80, 120 cm széles, 20, 25 cm mély objektumokat tártunk fel, betöltődésükben Árpád-kori kerámiát és salakdarabokat találtunk (10. kép).

A három Árpád-kori objektum tájolásában, ÉNy–DK megformálásában jórészt megegyezik. Egymáshoz közel, 40 m-es körzetben ásták őket, a háztól illetve a kemencéktől ÉK-re. Az ipari tevékenység legegységesebben az öntőtégelyes gödörben érhető tetten.

Fémolvasztáshoz szükséges kohót sem itt, sem a másik két objektum környékén nem találtunk, bár ez a terület nagyfokú pusztítottóságával is magyarázható. Az itt előkerült jellegzetes leletek ellenére felmerülhet a kérdés: egyértelműen eldönthető-e a tető-, és más szerkezeti elemekre utaló nyomok híján a 46. sírt is magában foglaló gödör öntőhely funkciója. A kérdés megválaszolásához a néprajzi irodalomból vettünk példákat.

A XV. századból ismerünk forrásadatokat a cigánykovácsokról, s egy 1686-os metszeten munka közben, egyszerű szerszámaival láthatunk egy ilyen mestert.¹⁶ A XVIII. századtól napjainkig cigánykovácsokról, réz, bronz, elsősorban csengettyűöntőkről számos néprajzi adat áll rendelkezésünkre. Ezekből a tanulmányokból kiderül –anélkül, hogy a csengettyűöntés részleteire ki akarnánk térni –, milyen egyszerű felszerelés és szerszámkészlet kellett ehhez a munkához, amely nem feltétlenül igényelt külön e célra épített zárt műhelyt¹⁷ (11. kép).

Roska Márton 1913-ban megjelent dolgozatában párhuzamot vont a cigány csengettyűöntő mester módszere és az őskori bronzöntési technika között (12. kép).¹⁸ Az öntőtégelyes munkagödörben talált apró lyukak a néprajzi tanulmányokból ismert műhelyábrázolások és leírások alapján akár kézi üllő, akár más szerszám rögzítésére is szolgálhattak.

16 *Bodgál F.*, 1965. 521–522. 1. kép

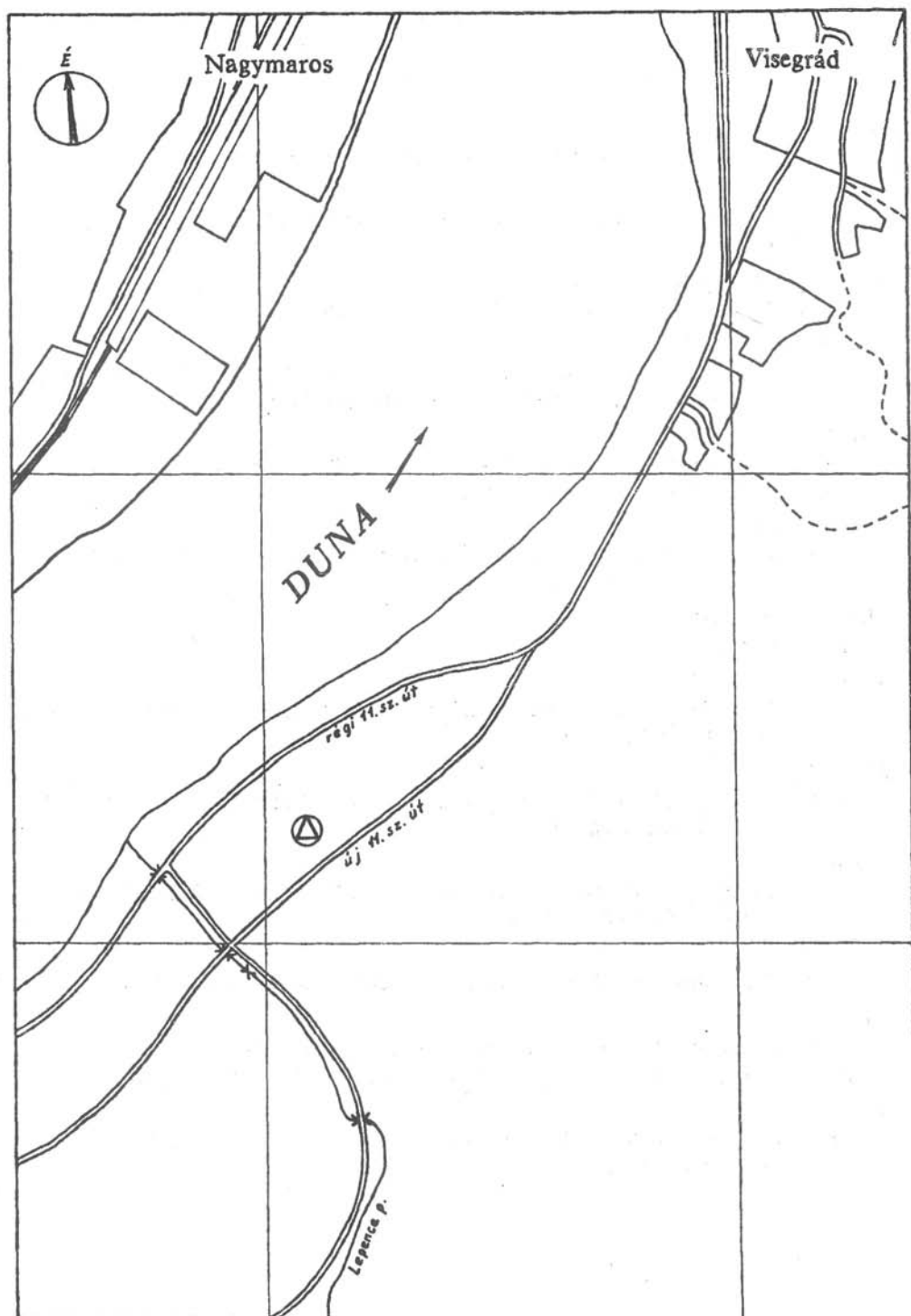
17 *Bodgál F.*, 1965. 521–546.; *Magyar Néprajz* III. 1991. 266–275. 36. ábra a kérdés irodalmát összefoglalva.

18 *Roska M.*, 1913. 219–222.

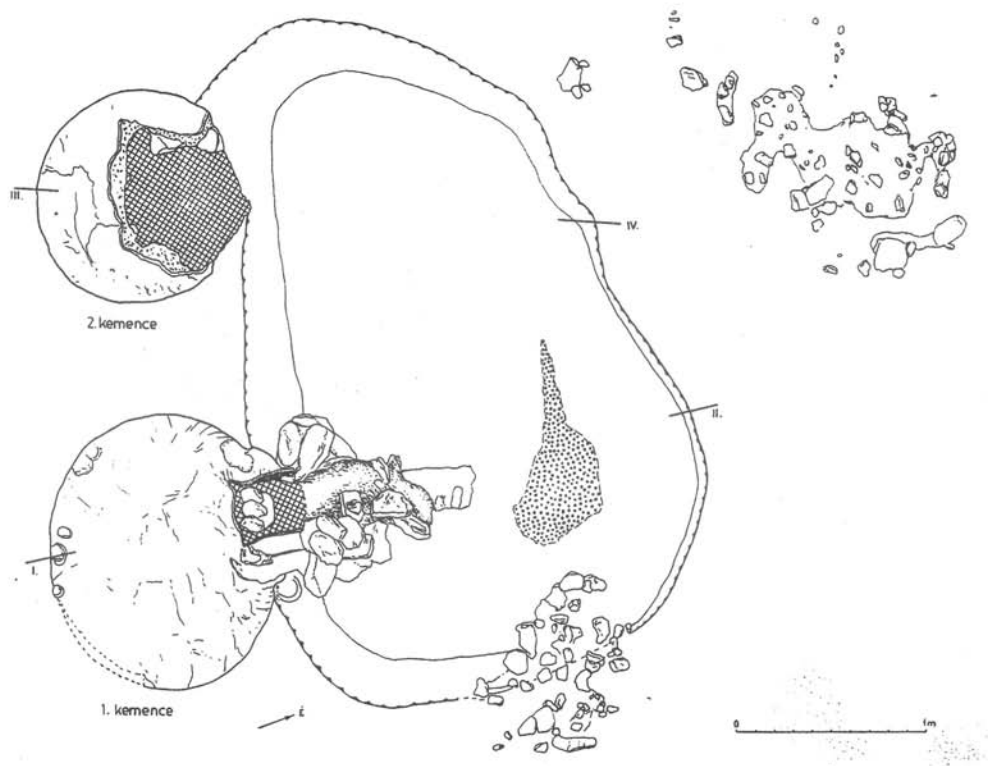
Véleményem szerint, a régészeti megfigyelések és az idevágó néprajzi párhuzamok alapján a lepencei Árpád-kori objektumot biztosan tarthatjuk egy rövid ideig használt színesfém öntőműhely maradványának.

A Visegrád–lepencei Árpád-kori településrész mindegyik objektumára jellemző a csekély használati idő, s az előkerült szerény leletanyag – elsősorban kerámia – alapján feltételezzük, hogy a XII. század végén megszűnik a település élete.

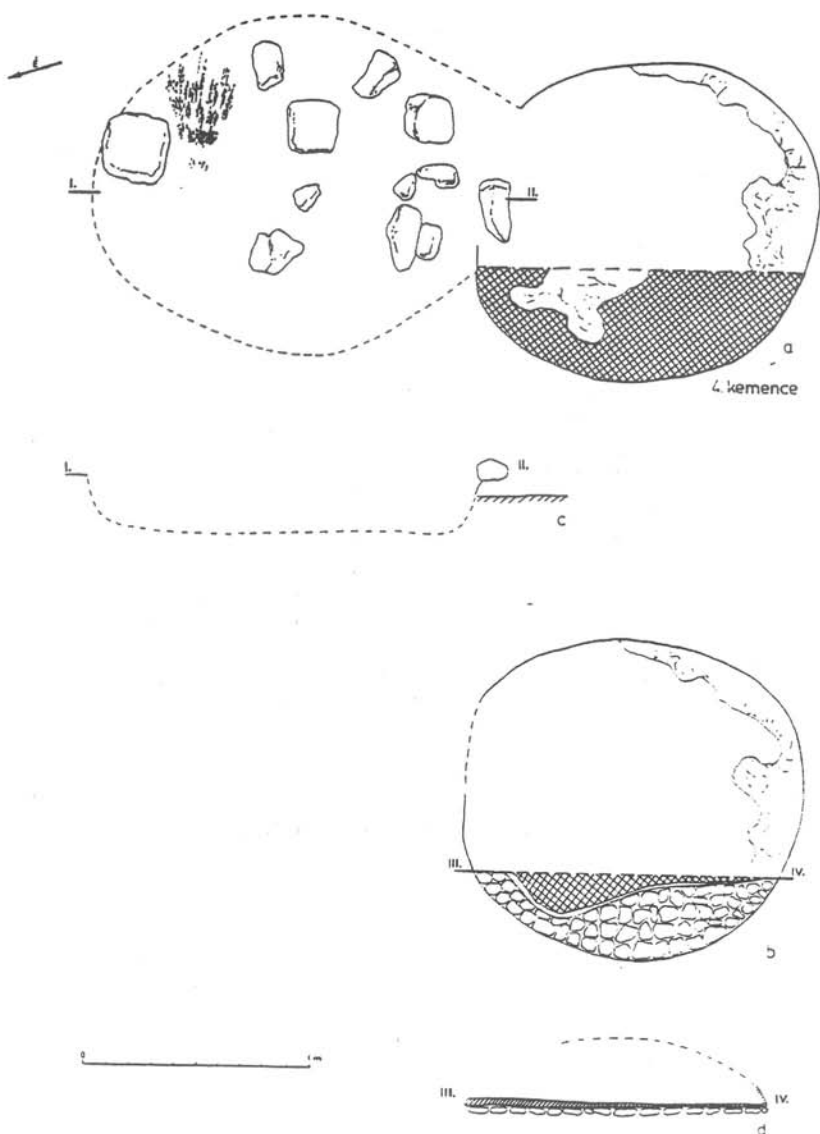
- Bodgál F.*
1965 A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok fémművessége. Ethn. 86. 521–546.
- Bóna I.*
1973 VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Budapest
- Dercsényi D.–Héjj M.–Rózsa Gy.*
1958 Visegrád. In: Pest megye műemlékei I. Budapest
- Gróf P.*
1989 Árpád-kori szabadban levő kemencék Visegrád–Lepencén. In: Dunai Régészeti Közlemények. Magyar Nemzeti Múzeum 57–65.
- Györffy Gy.*
1973 Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története I. Budapest
1977 István király és műve. Budapest
- Kovalovszki J.*
1986 A Visegrád–várkereti Árpád-kori faluásatásról. In: A magyar falu régésze Méri István 1911–1976. Cegléd
- Magyar Néprajz III.*
1991 Budapest
- Méri I.*
1964 Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Régészeti Füzetek Ser. II. Budapest
- Pécsi M.*
1959 A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalaktana. Földrajzi Monográfiák III. Budapest
- Roska M.*
1913 Csengettyűöntő készülék. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából IV. 1. 219–222.
- Soproni S.*
1978 Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Budapest
- Szűke M.*
1980 A visegrádi várispánsági központ kutatása. Dunakanyar 1980/2. 35–37.
1986 Visegrád. Ispánsági központ. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára
- Wolf M.*
1991 Előzetes jelentés a Karos határában feltárt 10. századi telepekről. MFMÉ 1984/85–2. 581–591.

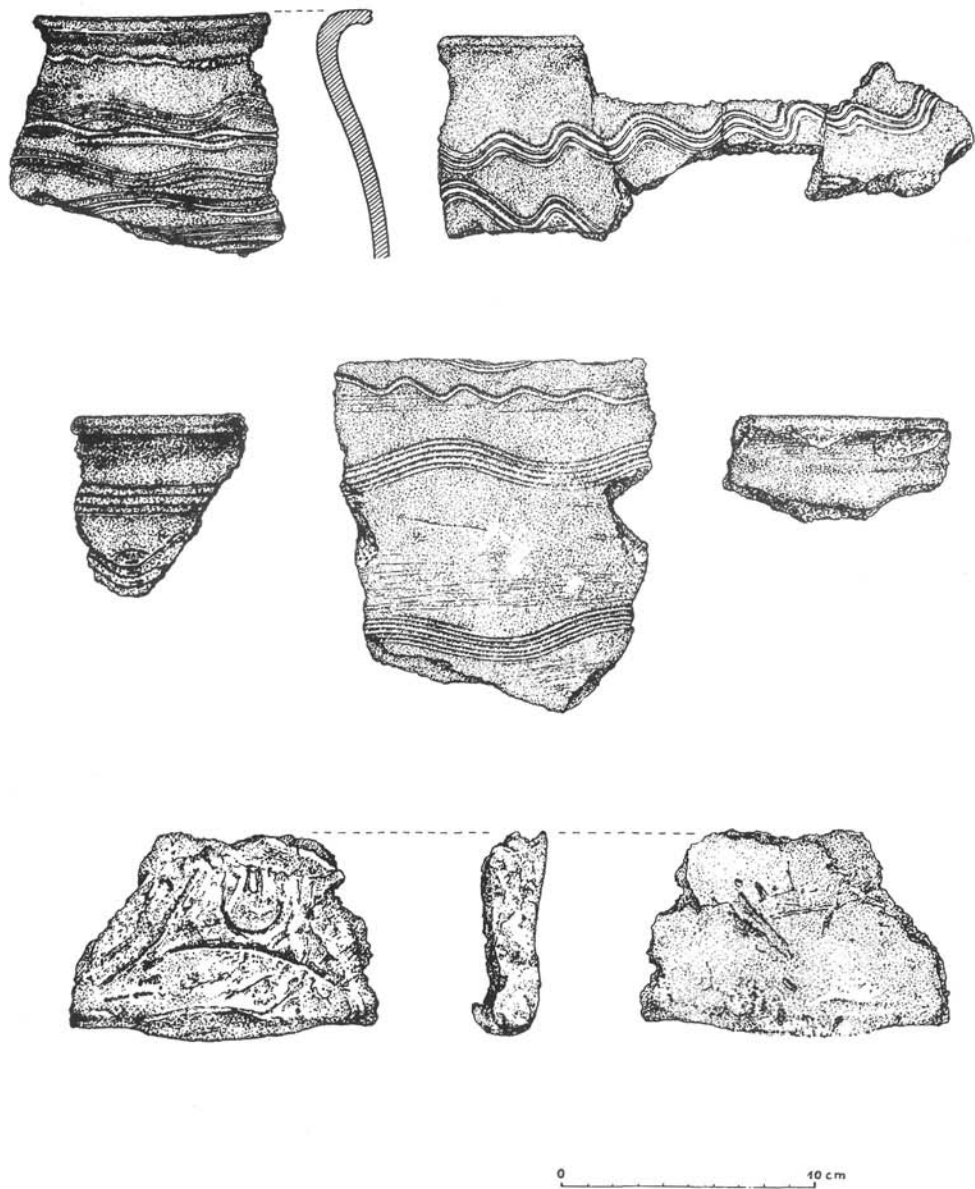
1. kép. A lelőhely helyszínrajza

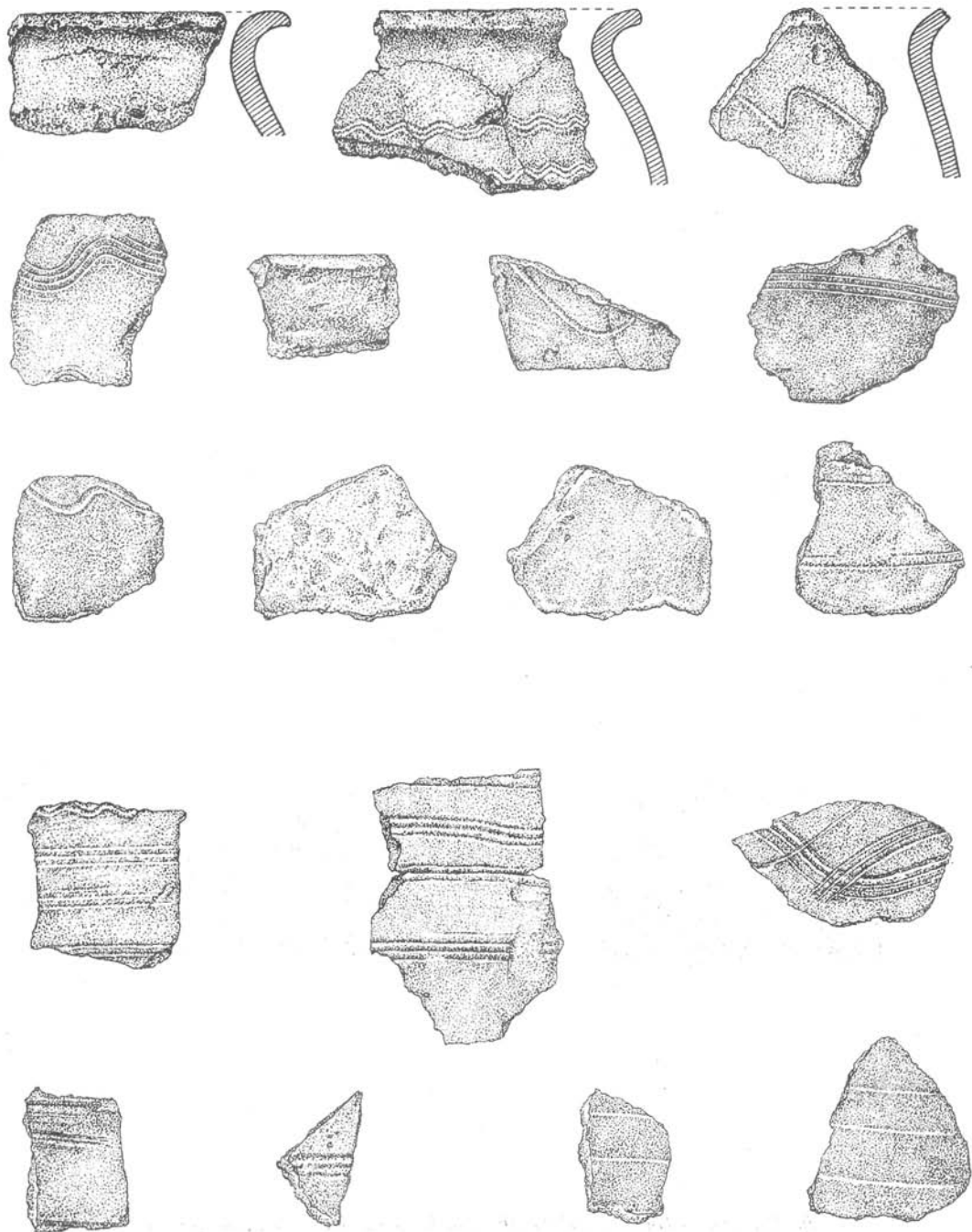
2. kép. 1. és 2. sz. kemence oldal- és felülnézeti rajza

3. kép. A 4. sz. kemence

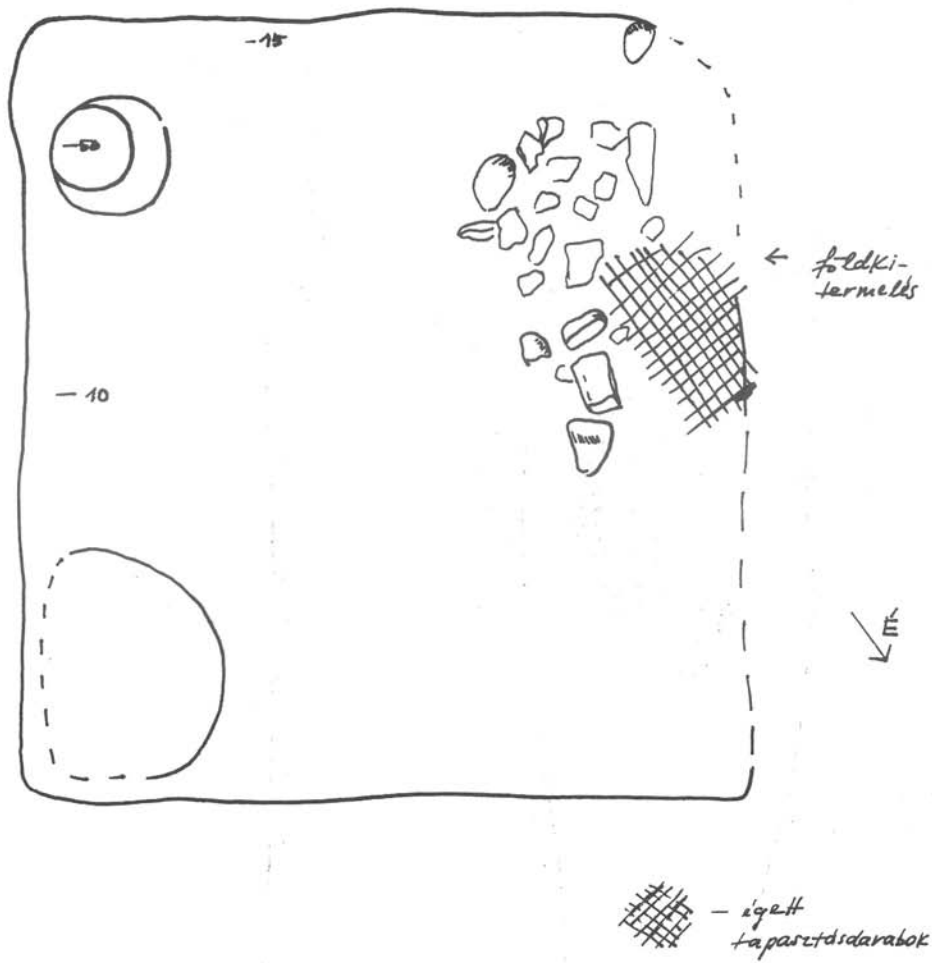

4. kép. A kemencék környékén előkerült kerámialeletek illetve sütőharangtöredék

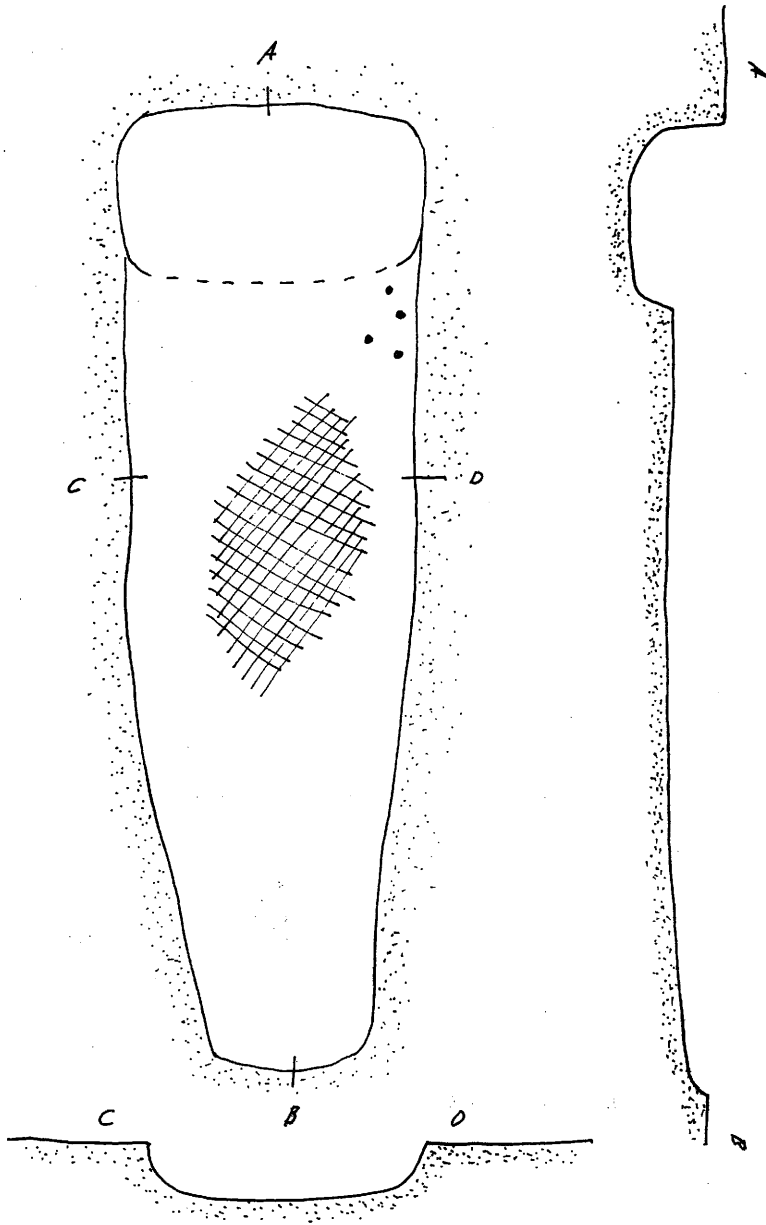

0 10 cm

5. kép. Cseréptöredékek a kemencék környékéről

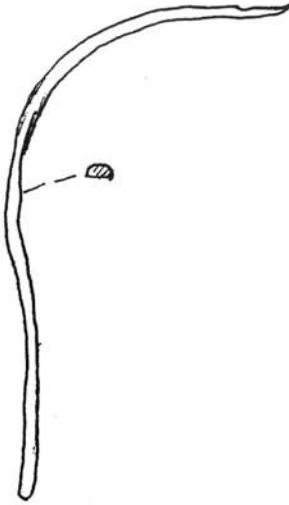
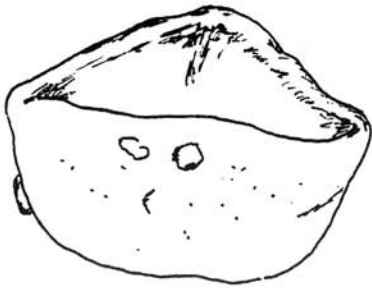
6. kép. 1. sz. földbevált ház

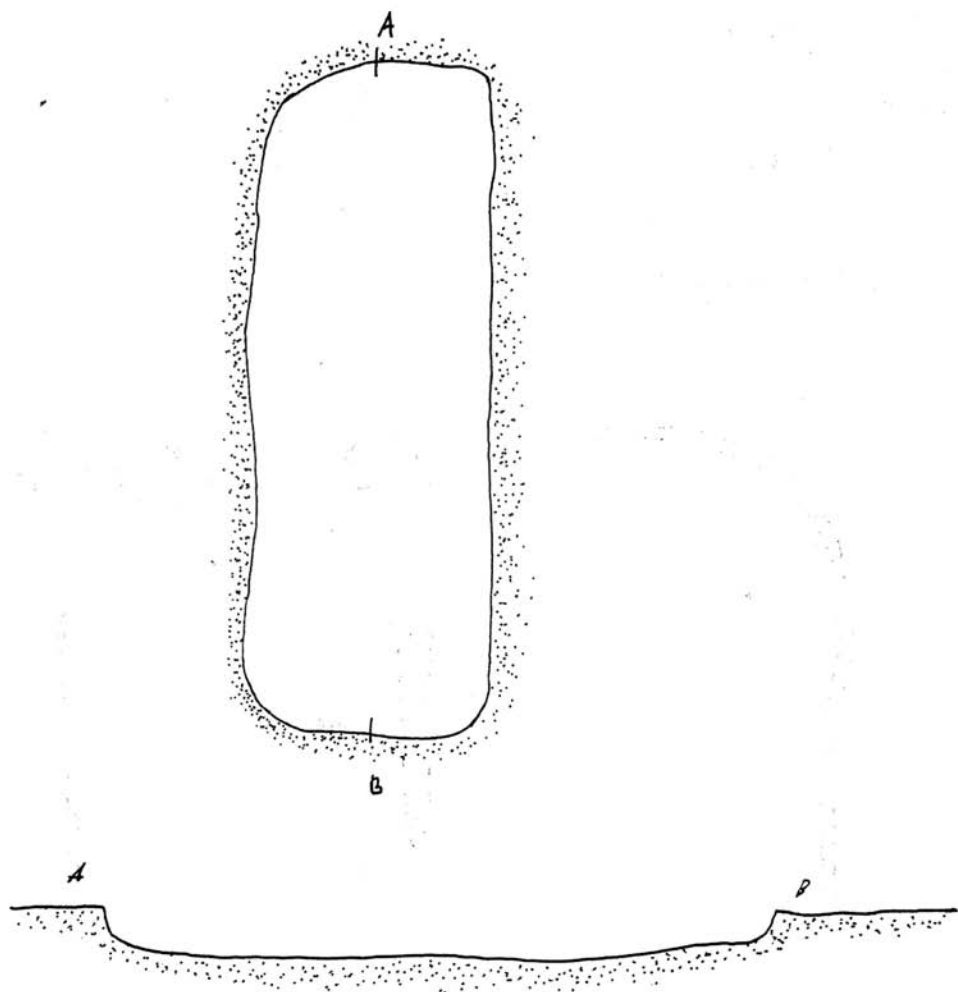
 - öntőhelyeken
 használt darabok,
 azaz a munkahely
 és a hőmérséklet

 - eltérő, szürkés
 betöltésű anyagok,
 bennük bronzdarabok

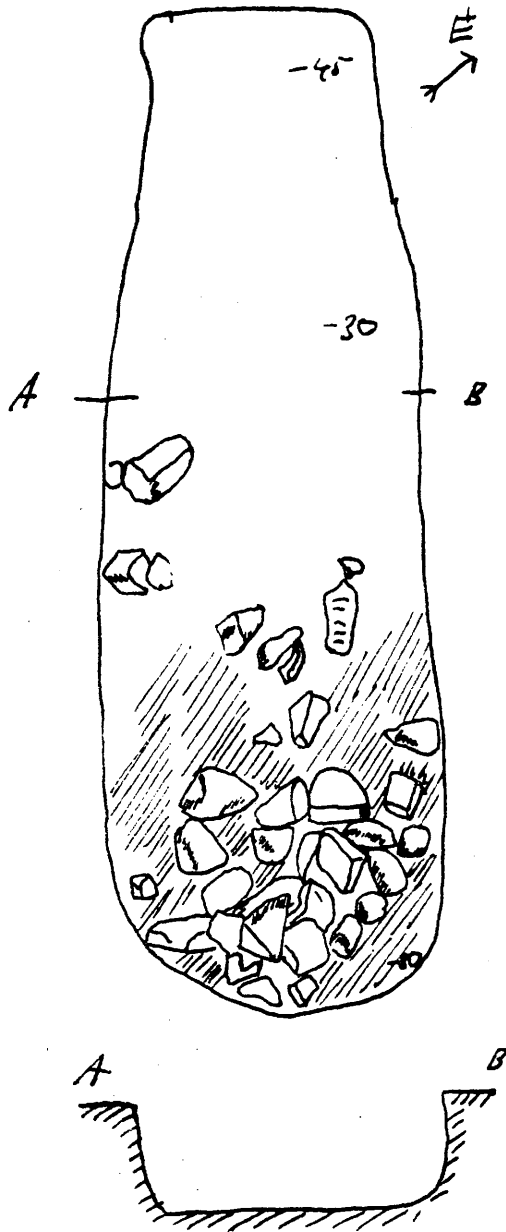
7. kép. Öntőhely munkagödre

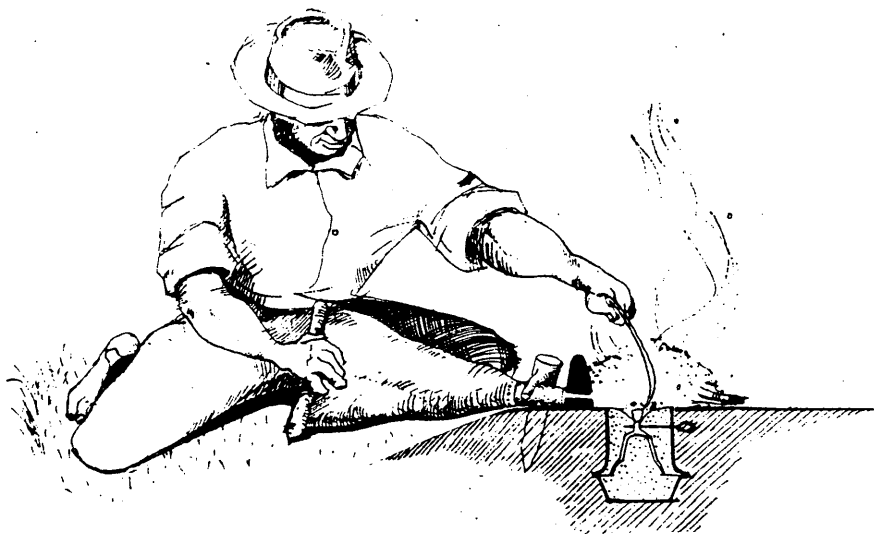
8. kép. Az öntőhely leletei

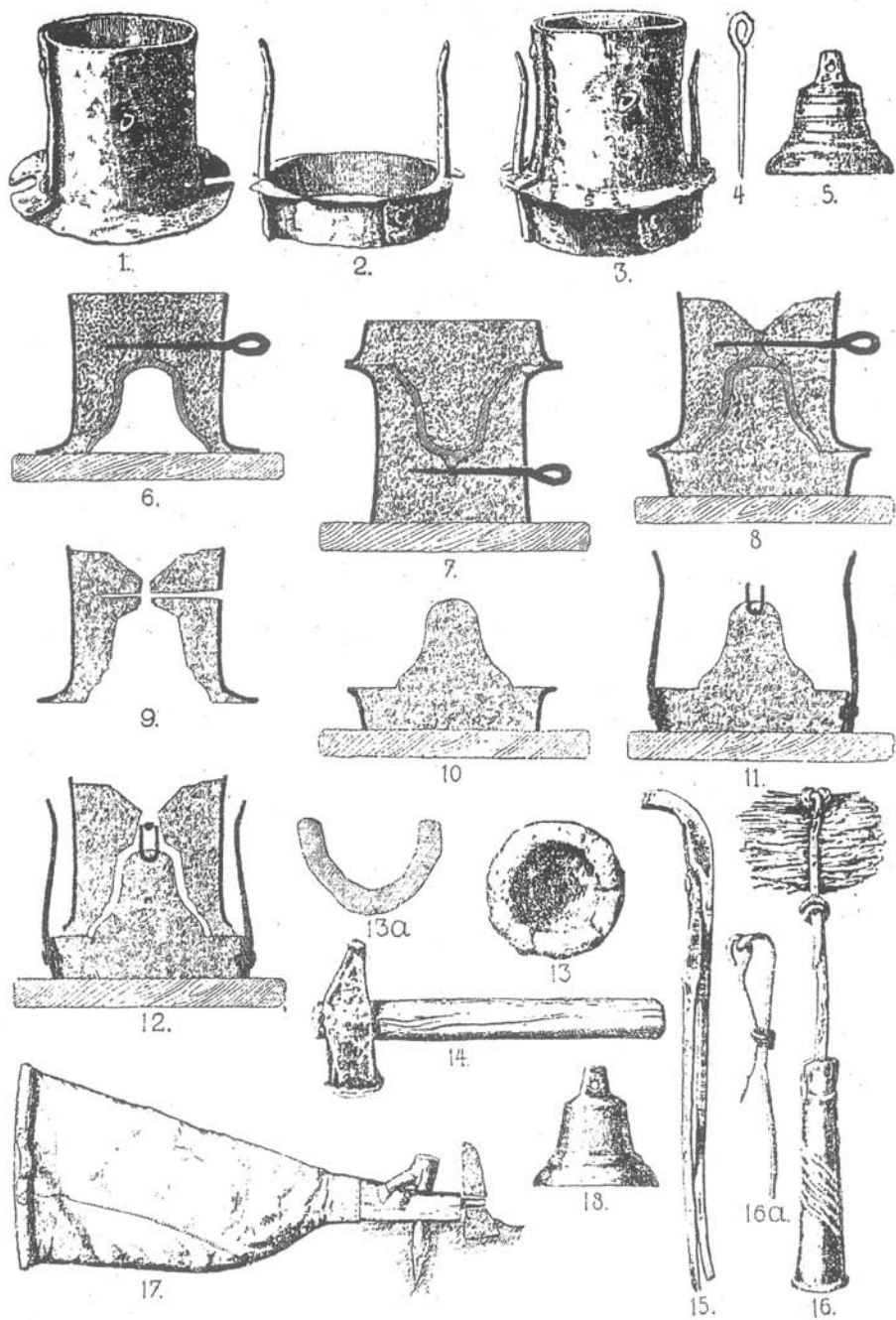
9. kép. Ipari célú(?) objektumok

10. kép. Ipari célú objektumok

11. kép. A csengőntés sémája (Bodgál Ferenc nyomán)

12. kép. Csengöntőmester felszerelése (Roska M. nyomán)

1. fotó. 1. és 2. sz. kemence

**NEUE BEITRÄGE ZUR FRÜHÁRPÁDENZEITLICHEN TOPOGRAPHIE
VON VISEGRÁD
(Resümee)**

Dank seiner natürlichen und geographischen Gegebenheiten – dem an Holz und Wild reichen Pilis–Gebirge, der Donau und der in sie mündenden Bäche – sowie dank seiner strategischen Lage kam Visegrád von der Römerzeit bis zum Mittelalter im Donauknien eine bedeutende Rolle zu.

Während der kaiserzeit war es seine Aufgabe, den die Reichsgrenze bildenden Donafluß bzw. die Übergangsstellen, Brückenköpfe und die entlang des Limes verlaufenden Straßen zu schützen.

Zur Árpádenzeit wurde von Visegrád aus das Flußtal, die Straße Buda–Esztergom und das königliche Jagdgebiet im Pilis–Gebeirge bewacht bzw. das Komitat Visegrád, später Pilis verwaltet. Neben den Fundorten, die im Zuge der bisherigen Forschungen bekannt wurden – Várkert, Sibrik domb, Széchenyi utca, Strandbad Lepence –, kam bei Rettungsgrabungen in Vorbereitung zum Bau der Donaustaufe in Visegrád–Lepence, am rechten Ufer des hier fließenden Baches ein frühárpádenzeitliches Siedlungsdetail zum Vorschein, bestehend aus 1 Grubenwohnhaus, 5 im Freien stehenden Öfen und 3 zu Handwerkszwecken (?) verwendeten Gruben. Die Öfen hatte man zum Kochen und Backen benutzt, um sie herum fanden wir Gebrauchsgegenstände: Mahlsteine, Fragment einer Schüssel zum Korntrocknen, Keramikstücke, Spinwirteln, Eisen- und Knochengegenstände. Eine der Gruben (Nr. 1) blieb fast völlig intakt erhalten, über ihrem Eingang war eine Rauchabzugsöffnung zu beobachten, zu der uns gegenwärtig keine zeitgenössischen Parallelen bekannt sind. Das neben den Öfen freigelegte Grubenhaus mit einer Grundfläche von 240x250 cm war stark gestört, weshalb es bezüglich seiner Konstruktion nur Annahmen gibt.

Freigelegt wurden auf dem Gelände der Siedlung ferner 3 flache, 260–350 cm lange Gruben. Aus einem der Objekte, bei dessen Anlegung man das Grab 46 des hier befindlichen römischen Gräberfeldes mit Brandbestattungen gestört hatte, bargen wir Bronzefragmente, Schlackestücke, 2 unversehrte und mehrere fragmentierte Schmelzriegel sowie Reste eines Eisenwerkzeuges (?).

In den drei Objekten und ihrer Umgebung kamen nur wenige Keramikscherben aus der Árpádenzeit vor. In der Grube mit den Schmelzriegeln konnten wir vier Löcher mit einem Durchmesser von 4–6 cm und einer Tiefe von 5–10 cm beobachten. Ausgehend von den Funden und archäologisch dokumentierbaren Erscheinungen nehmen wir an, daß sich hier eine kurze Zeit benutzte, árpádenzeitliche Buntmetallgießerei befunden haben dürfte. Zur Bekräftigung dieser Annahme und zur Rekonstruktion der hier ausgeführten Arbeit zogen wir auch Geschichtsmaterial und die ethnographischen Angaben des bis zum 20. Jh. reichenden Zeitalters heran.

Péter Gróf

Abb. 1

Planzeichnung des Fundortes

Abb. 2

Zeichnung mit Draufsicht und Seitenansicht der Öfen Nr. 1 und 2

Abb. 3

Der Ofen Nr. 4

Abb. 4

In der Umgebung der Öfen zum Vorschein gelangte Keramikfunde bzw. Fragment einer Backglocke

Abb. 5

Keramikscherben aus der Umgebung der Öfen

Abb. 6

Das Grubenhaus Nr. 1

Abb. 7

Arbeitsgrube der Gießerei

Abb. 8.

Die Funde der Geißerei

Abb. 9

Zu handwerklichen Zwecken (?) genutzte Objekte

Abb. 10

Für handwerkliche Tätigkeiten genutzte Objekte

Abb. 11

Das Schema des Glockengießens (nach Ferenc Bodgál)

Abb. 12

Die Ausrüstung des Glockengießermeisters (nach M. Roska)

НОВЫЕ ДАННЫЕ ПО ТОПОГРАФИИ ВИШЕГРАДА В РАНнюю ЭПОХУ АРПАДОВ

(Резюме)

Природно-географические условия Вишеграда (горы Пилиш, богатые лесом и дичью), его стратегическая роль (расположение на берегу Дуная и ручьёв, вливающих в него) обусловили его важное значение в излучине Дуная начиная с римской эпохи до средневековья.

В римское время здесь главной задачей являлась охрана Дуная, обрывавшего границу империи, а также бродов, предместных плацдармов и дороги, проходившей рядом с лимесом.

В эпоху Арпадов в Вишеграде контролировались долина реки, трасса Буда-Эстергом и пилишские королевские охотничьи угодья. Вишеград также был административным центром комитата Вишеград, а затем Пилиш. В ходе исследований предыдущих лет раскопки велись на памятниках Варкерт, холм Шибрика, ул. Сечени, пляж в Лепенце, а в ходе аварийных раскопок, связанных со строительством гидроэлектростанции был исследован в частности памятник Вишеград-Лепенце. Здесь, на правом берегу ручья была открыта часть поселения ранней эпохи Арпадов: 1 полуземлянка, 5 печей вне домов и 3 ямы, использовавшиеся в промышленных(?) целях. Печи использовались для приготовления пищи, вокруг них были найдены предметы быта: жернов, фрагмент миски для сушки пшеницы, фрагменты керамики, пряслица, железные и костяные предметы. Одна из печей (печь 1) сохранилась почти в целости, над её устьем наблюдалось отверстие для отвода дыма, аналогичное которому из памятников этого времени найти не удалось. Полуземлянку (240x250 см), открытую рядом с печами сильно разрушили, поэтому в отношении её конструкции мы располагаем только предположениями.

На территории поселения было найдено три мелких ямы длиной 260–350 см. Одна из них разрушила римское погребение с кремацией 46. В ней мы обнаружили фрагменты бронзы, шлак, 2 целых и несколько фрагментированных тигеля, остатки железного инструмента(?).

В трёх ямах и их окрестностях было найдено мало керамических фрагментов эпохи Арпадов. В яме с тигелями было найдено 4 ямки диаметром 4–6 см, глубиной 5–10 см. На основании находок и археологических явлений мы предполагаем наличие мастерской по отливке цветных металлов, просуществовавшей недолгое время в эпоху Арпадов. Для подтверждения этого предположения и реконструкции деятельности мастерской мы использовали исторические и этнографические данные вплоть до XX века.

Петер Гроф

Рис. 1. Схема местности памятника
Рис. 2. Вид сбоку и сверху печей 1 и 2
Рис. 3. Печь 4

Рис. 4. Керамические находки и фрагмент печного колокола из окрестностей печей.

Рис 5. Фрагменты керамики из окрестностей печей

Рис 6. Полуземлянка 1

Рис 7. Рабочая яма места плавки

Рис 8. Находки с места плавки

Рис. 9. Промышленные объекты

Рис. 10. Промышленные объекты

Рис. 11. Схема литья колокольчиков (по Ференцу Богдалу)

Рис. 12. Инструменты мастера по литью колокольчиков (по М. Кошке)

NÉPRAJZI ADALÉKOK VISEGRÁD–LEPENCE LELŐHELY ÁRPÁD-KORI ÖTVÖSMŰHELYÉHEZ

GRÓH DÁNIEL

A dunai vízlépcső építésének keretében végzett leletmentő ásás során – egyebek között – Árpád-kori településmaradványokat tártunk fel Visegrád–Lepence térségében.¹ Az egyik ÉNy–DK irányú nyújtott gödör – amelynek ÉNy-i végében II–III. századi hamvasztásos császárkori sír volt – leletanyaga alapján (bronzolvadék, salak, bronzhuzaldarabkák, kisméretű olvasztótégelyek stb.) és a réteghez köthető emlékanyag alapján XI–XII. századi műhely maradványa (1. ábra). A továbbiakban a régészeti megfigyeléseket néprajzi adatokkal szeretnénk kiegészíteni.²

1991 augusztusában a Barcaság Ény-i sarkában lévő, románok lakta Feketehalom településén jártam. Hétköznap lévén, a XIII. században épült, erődített templom környéki főtéren nagy sokadalom volt. Itt sikerült megfigyelni egy cigány ötvös műhelyét, munkáját.³

A mester és társa törökülésben a földön foglaltak helyet, előttük újságpapírra kiterítve a szerszámkészletük: kézikalapács, kapakalapács,⁴ reszelő, három kombináltfogó, egy csipőfogó, ötféle fanyeles vasár és véső, szorító keret, csipesz, csavarhúzó, fúvócső, két gyűrűtágító (vékony, 25–30 cm hosszú, enyhén kúposodó farúd), üllők. Egy dobozában valamilyen só (kristályos fehér anyag), (fogó)rongyok és egy üveg denaturált szesz egészítette ki az együttest. A kisiparos a helyszínen készített gyűrűket az asszonyoknak, lányoknak. Sajnos idő hiányában nem sikerült az ékszerkészítés egész folyamatát rögzíteni, így csak az általam megfigyelt illetve hallott műveletekről számolhatok be.

Az üllőt, melynek kb. 5x5 cm-es, négyzetes feje alul gúla-, esetleg kúp alakú hegyben végződik, a földbe szúrták. Nagyon hasonló a Szlovákiában, Pozsonyban és Nyitrán előkerült VIII–IX. századi példányokhoz⁵ (2. ábra). Az egyik üllő forma fából volt, rajta körben, peremesen tapló parázslott, ennek közepén az olvadt fém – talán ezüst – látszott. Ebből a cseppfolyós anyagból vett ki a mester egy kis mennyiséget. A fém megmunkálását a kis vasüllőn kezdte. Villámgyorsan és ügyesen kialakította az egyszerű ékszer (gyűrű) formáját és miután egy kissé lehűtötte – erre szolgált egy kis tégelyben az említett fehér só oldata – a megrendelő ujjméretéhez igazította a tágítóval.

Igen érdekes volt látni, ahogy a tűz élesztéséhez szükséges fújtatót pótolta. A szájába vett egy keveset a spiritusból és a fúvócsövön keresztül ráfújta a lángra. Ezzel a módszerrel elérte, hogy amíg dolgozott, a kis mennyiségű fém állandóan olvadt, folyékony állapotban maradt.

A fenti megfigyeléseket ki kellett volna egészíteni szóbeli információkkal is, erre azonban megfelelő segítség hiányában nem nyílt lehetőség.

1 A lelőhellyel kapcsolatos eddigi irodalmat lásd a HOMÉ jelen kötetében *Gróf*, 1993.

2 i. m.

3 A kisiparos nem tűrte a fényképezést, ezért csak egy színes dia készült a műhelyről (Bodgál, 1965).

4 *Dr. Kós*, 1972. 65.

5 *Bialeková*, 1981. 21.

Az eddigiekben ismertetett műhely jelenségei, jellemzői párhuzamba állítva a Visegrád–Iepencei fémmegmunkáló műhely leleteivel és a régészeti megfigyelésekkel, lehetővé tesznek néhány gondolatot a hasonló objektumokkal kapcsolatban.

Mint ismeretes az ötvösség fogalma a középkor folyamán sokáig egy komplex foglalkozást jelölt.⁶ Ebben az értelemben az ötvösmester egyszemélyben végezte a nemesfém feldolgozásának egész munkafolyamatát, továbbá zománcozott és – ha szükséges volt – az ékköves berakás feladatát is megoldotta.⁷ A magas színvonalú királyi, és az alig gyengébb kvalitású városi és kolostori műhelyek kézműves technikái között a lemezek öntése, préselése, domborítása, forrasztása, a különféle vésések, dróthúzás, filigránmunka, kőbefoglalás egyaránt megtalálhatóak voltak. Csak a XIX. század végére vált el egymástól az aranyműves, ékszerműves, ezüstműves és drágakőmetsző szakmája.⁸ A XIX. századra kialakult vidéki ötvösműhelyek elsősorban vagy kizárólag ékszert készítettek, többen tömegárut, az ún. parasztlátat gyártották.⁹ Az ékszerkészítés specialistái pásztorok és cigány rézművesek voltak. Termékeik elterjedtek a magyarságnál is, elsősorban az Alföldön és Erdélyben.¹⁰ Egyes ötvösközpontok vonzáskörzetében (pl. a Duna mentén) helyi stílusjegyek is feltűntek és fellelhető nyomokban a régi híres magyar ékszerkultúra és pompaszeretet emléke.¹¹ Ennek ellenére a magyarság jóval kevésbé ékszerkedvelő, mint pl. a délszlávok.¹²

Az ötvösmesterek termékeiket műhelyekben, üzletükben, vásárokon, búcsúban árúsították.

A XIX–XX. században a magyar falusi nép azokat a mestereket nevezte ötvösöknek, akikről ékszereit vásárolta. A közelmúltig parasztékszereket készítettek Győr, Komárom, Érsekújvár, Esztergom, Pápa, Székesfehérvár, Óbuda, Buda, Pest, Vác, Gyöngyös, Eger, Miskolc, Debrecen, Kecskemét, Szeged és Baja városában.¹³

A rézműves mesterséget – melynek keretében a sárgarézműves a réz öntésével foglalkozik – elsősorban pásztorok, parasztok, cigányok gyakorolják.¹⁴ Egyik ága a csengőöntés.¹⁵ Ecsedy I. leírja egy parasztműhely berendezését és a munka folyamatát, ennek ellenére állíthatjuk, hogy a csengőöntés jellegzetesen vándorfoglalkozás. A cigány kovácsnak általában műhelyre nincs szüksége, mivel ritkán dolgozik egy helyen,¹⁶ többnyire a lakóhelye környékén lévő falvakban vándorol. Egy ilyen vándorműhely egy batyuban elfért, a mester a munkálatokhoz szükséges tárgyak (öntőforma, tégely) egy részét – adott esetben – az öntés helyszínén készítette el. Theophilus presbyter által bemutatott középkori ötvösműhelyben a mester és tanítványa a földön ülnek, lábukat egy erre a célra kialakított gödörben tartják, térdük fölött az asztal, hogy a nemesfémhulladék el ne vesshessen.¹⁷ (Érdekes, hogy Theophilus által felsorolt legfontosabb szerszámok, melyek egy ötvösnek szükségesek, egy-két speciális eszköztől eltekintve – mutatis mutandis

6 Biringuccio, 1986. 62; Theophilus, 1986. 78; Marosi, 1987. 369., 247–248.

7 Balogh–Oszóczy, 1979. 132; Biringuccio, i. m. 66; Theophilus, 1986. 147–148.

8 Balogné, 1983. 8–9.; Oberfrank, 1986. 113.

9 Horváth T., 1977–78. 220.

10 Timaffy, 1973. 229.

11 A X–XIII. századig terjedő időszak váltakozó ízlését és felfogását vizsgálva, megállapítható, hogy míg a honfoglaló magyarok a kézműves munkát, így a fémek feldolgozását sem tartották szabad emberhez méltó foglalkozásnak, s azt a szolgánépból származó ötvösök végezték el, addig a jelzett időre előkelő mesterséggé vált és királyaink különösképpen megbecsülték őket. Ebből az időből nagy mennyiségben maradtak fenn gyűrűk, amit a szegényebb nép is viselt, bronzból, ezüzből. Legelterjedtebbek a pecsétgyűrűk. Véssett fejükben címerképpel: sas, oroszlán, isten báránya vagy életfa ábrázolásával vannak díszítve. Héjjné, 1965. 7–9.; Kovács É., 1974. 37.

12 Horváth T., 1977–78. 220–221.

13 Balogné, 1983. 8.

14 Bakó, 1954.; Bodgál, 1965.

15 Ecsedy, 1931.; Roska, 1913.; Bakó, 1954.; Bodgál, 1965.

16 Bodgál, 1965.

17 Theophilus, 1986. 79.

– pontosan megegyeznek a feketehalmi mester készletével.¹⁸ Hasonló volt a csobánkai szegkovács cigányok műhelye: „A munkahely egy csípőmagasságig érő gödör volt, ebben állva dolgoztak. Hideg időben a lábukat még zsákkal is betekerték, hogy ne fájzanak. A gödör körül a talajt asztalnak használhatták, nem volt szükség üllőt tartó tőkére, mindjárt a földön állhattak. A szerszámokat köréje rakták, s munka közben nem kellett hajlogatni, minden a kezük ügyébe akadt.”¹⁹

A gyűrűkészítés folyamatáról Bakó F. tudósít a tiszai cigányok fémművességéről szólván. A régi pénzből vagy ezüstkanál nyeléből beszerzett „nyersanyagot” tűzbe tették, majd fogóval kivették és sínvas üllőn, vékony lyukasztóval közepén kilyukasztották. Újra tűzbe tették, ráhúzták a vékony lyukasztóra és körülverték kalapáccsal. Most még egyszer visszatették a tűzbe, kivették, lehűtötték és ráhúzták egy vastagabb lyukasztóra. Ezen is körülverték, majd újra tűzbe tették. Ezután újra lehűtötték és ujjvastagságú lyukasztón körülkovácsolták. Végül ráhúzták a gyűrűt egy ujjvastagságú fadarabra és azon megreszelték, dörzspapírral átfinomították. Rendelésre, készletre is csináltak: „a tanyasi lányok direkt rendelték”.²⁰

Végül megemlítjük, hogy a mestereknek ugyanannak az anyagnak az olvasztásához vagy megmunkálásához ugyanazt a tégelyt kell használniuk. Ugyanakkor egy folyamat elvégzéséhez több öntőtégely is szükséges lehet.²¹

A fentebb bemutatott adatok és megfigyelések alapján rekonstruálási kísérletet teszünk a Visegrád–lepencei és a hasonló jellegű régészeti objektumok értelmezéséhez.²²

1. Mivel gödör készült a munkafolyamatok elvégzéséhez, ezért az időszakosan állandó, *műhelynek* nevezhető objektum. A feltárt régészeti leletek és jelenségek kevesek a fennállási idő meghatározásához;

2. Ugyancsak kevés az anyagunk a műhely rendeltetésének eldöntéséhez;

3. A műhely elhagyása természetesen ment végbe. Ezt a használható szerszámok teljes hiánya bizonyítja;

4. A régészeti jelenség, a 4–5 kis, kör átmetszetű lyuk léte a fentiek alapján az egyetlen bizonyíték, hogy a gödör maga volt a tevékenység színtere. A lyukak keletkezésének lehetséges okai a következők: a) yas- vagy faüllők földbe szúrt szárának nyomai, b) esetleg fűjtatót rögzítő faág nyoma.²³

5. A leletek és jelenségek együttes értelmezése alapján a műhelyben fémolvasztás, öntés és megmunkálás egy időben mehetett végbe.

18 i. m. 79–85.

19 *Ladvenicza*, 1955.

20 *Bakó*, 1954.

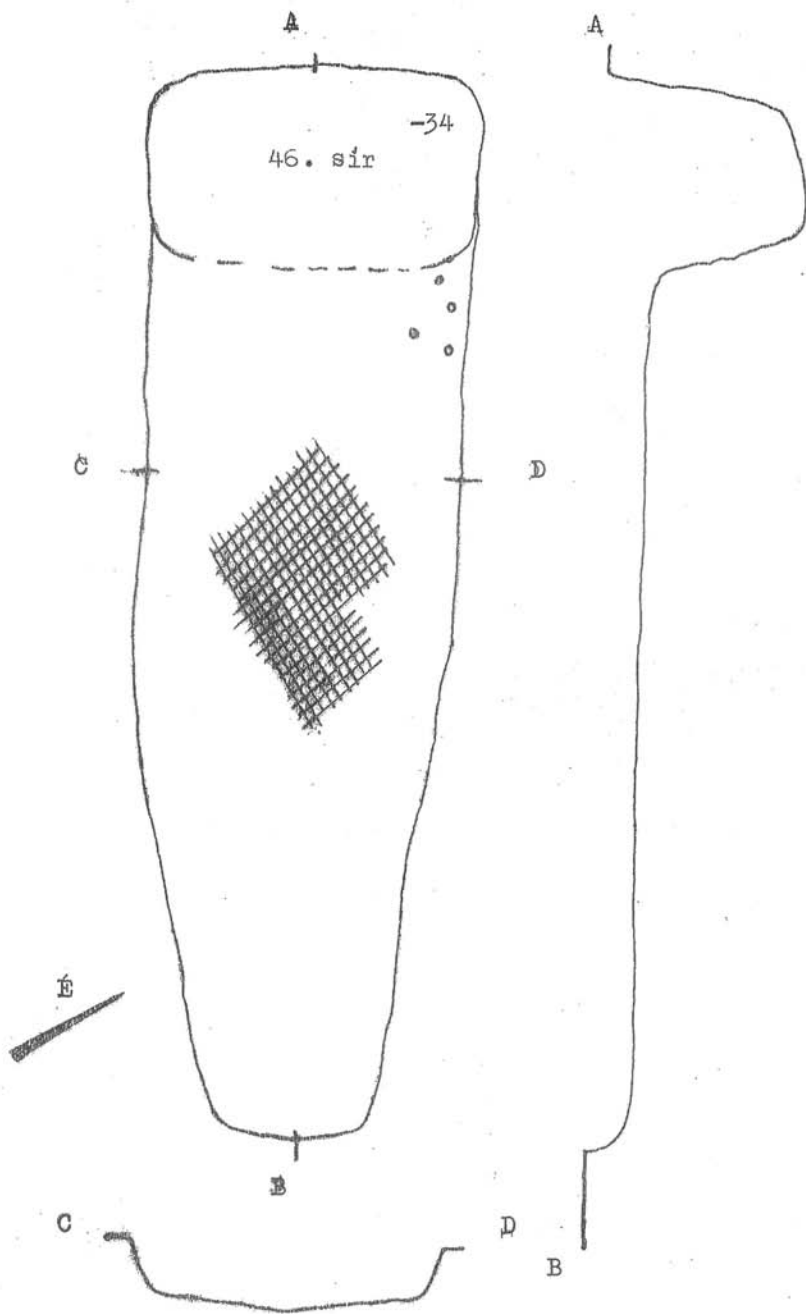
21 *Theophilus*, 1986. 117–119.; *Timaffy*, 1973.

22 A feketehalmi mester távozása után a „műhely”-re némi fémhulladékon kívül csak az üllők földbe szúrt, megmaradt lyukai utalhatnak.

23 *Bodgál*, 1965.; *Roska*, 1913. 221. Itt jegyeztük meg, hogy hasonló üllő-használat ismert a kaszkalapalásnál (*Kiss*, 1926.).

IRODALOM

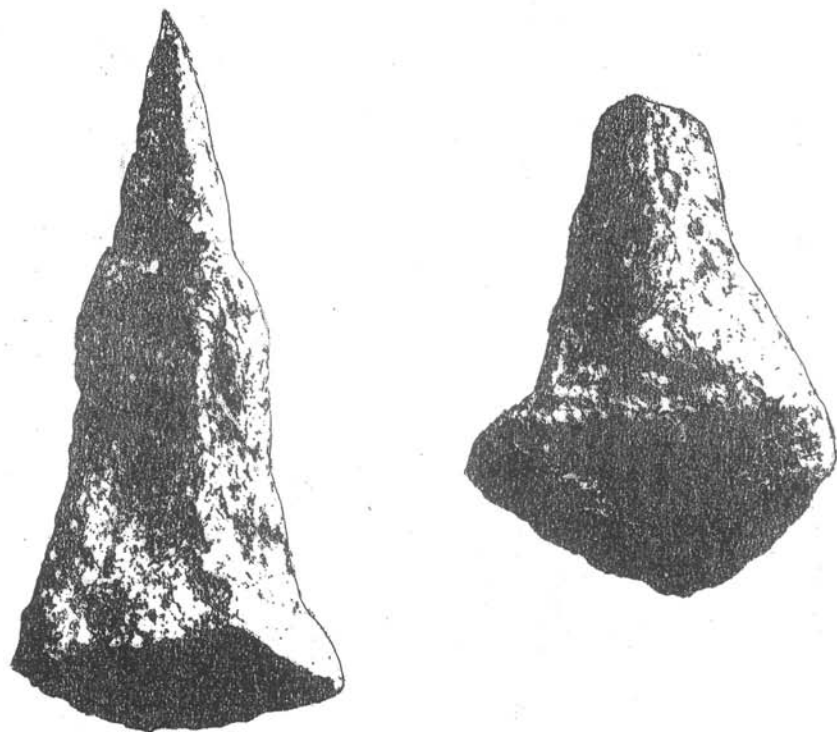
- Bakó F.*,
1954 A tiszai cigányok fémművészete. Népr. Ért. XXXVI. 239–258.
- Baloghné, Horváth T.*,
1983 Népi ékszerek. Corvina
- Balogh B.–Oszóczki K.*,
1979 A nagybányai ötvöscéh a XV–XVII. században. 121–137. In: Művelődéstörténeti Tanulmányok. Kriterion
- Bialeková D.*,
1981 Dávne slovenské kovácstvo. Tatran
- Biringuccio V.*,
1986 Pirotechnia (idézi: Oberfrank F., Az aranyművészet története. Műszaki.)
- Bodgál F.*,
1965 A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok fémművészete. Ethn. CXXVI. 521–546.
- Ecsedy I.*,
1931 Csengőöntés ősi módon Hajdúböszörményben. Debrecen szabad királyi város Déry-múzeumának 1930. évi működéséről és állapotáról. Debrecen
- Gróf P.*,
1993 Újabb adatok Visegrád kora Árpád-kori topográfiájához. HOMÉ
- Héjjné Détári A.*,
1965 Régi magyar ékszerek. Corvina
- Horváth T.*,
1977–78 Népi ékszerek. BBAMÉ VIII–IX. 219–226.
- Kiss L.*,
1926 A kasza a hódmezővásárhelyi ember kezén. Népr. Ért. VIII.
- Dr. Kós K.*,
1979 Toroczkói vasművészet. Népélet és néphagyomány 52–80. Kriterion, 1979.
- Kovács É.*,
1974 Árpád-kori ötvösség. Corvina, 1974.
- Ladvenicza I.*,
1955 A csobánkai cigányok szegkovácsolása. Népr. Ért. XXXVII. 227–241.
- Marosi E., (szerk.)*
1987 Magyar Művészet 1300–1470 körül I. Akadémiai, 1987.
- Oberfrank F.*,
1986 Az aranyművészet története. Műszaki, 1986.
- Roska M.*,
1913 Csengettyűöntő készülék. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából. 219–222. Kolozsvár, IV.
- Theophilus presbyter*
1986 A különféle művészetekről. Műszaki, 1986.
- Timaffy L.*,
1973 Győri fémművesek. ARR XV. 227–240.

 Öntótégelyek, bronzdarabok

 Lyukak barnásszürke betöltéssel,
bennük bronzdarabkák

1. ábra. Visegrád-Lepence Árpád-kori fémgyártó gödör

2. ábra. Vasüllők Pozsonyból és Nyitráról a VIII–IX. századból (Bialeková nyomán)

**ETHNOGRAPHISCHE BEITRÄGE ZUR ÁRPÁDENZEITLICHEN
GOLDSCHMIEDEWERKSTATT AM FUNDORT VISEGRÁD–LEPENCE
(Resümee)**

In einem der am Fundort Visegrád–Lepence freigelegten frühárpádenzeitlichen Objekte kamen u. a. Bronzeschmelze, Schlacke, kleine Bronzedrahtstücke, Schmelztiegel geringer Abmessung zum Vorschein.

Anhand ethnographischer Analogien und Beobachtungen haben wir versucht zu beweisen, daß es sich bei dem Objekt aus dem 11.–12. Jh. um die Überreste einer Werkstatt handelt. Wichtigster Beweis außer dem Fundgut sind mehrere kleine Löcher von einigen Zentimetern Durchmesser, die in der Grube beobachtet werden konnten, in denen – unserer Meinung nach – die Ambosse gestanden haben dürften, deren Parallelen wir in der Slowakei (aus Ausgrabungen) und im Burzenland (als noch heute benutzter Gegenstand) fanden.

Dániel Gróh

Abb. 1

Árpádenzeitliche Grube zur Metallbearbeitung in Visegrád–Lepence

Abb. 2

Eisenambosse des 8.–9. Jh. aus Pressburg und Nitra (nach Bialeková)

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ К ЮВЕЛИРНОЙ МАСТЕРСКОЙ ЭПОХИ АРПАДОВ НА ПАМЯТНИКЕ ВИШЕГРАД-ЛЕПЕНЦЕ

(Резюме)

В одном из объектов ранней эпохи Арпадов на памятнике Вишеград-Лепенце были обнаружены бронзовый расплав, шлак, кусочки бронзовой проволоки, небольшие плавильные тигели.

На основании этнографических аналогий и наблюдений мы попытались доказать, что этот объект XI-XII вв. является остатком мастерской. Важнейшим доказательством кроме материала является факт того, что в яме было множество отверстий диаметром в несколько сантиметров. Мы считаем, что это следы наковален, аналогии которым известны из Словакии (из раскопок) и из региона Барцашаг в Румынии (живой пример).

Даниел Грох

Рис. 1. Металлургическая яма эпохи Арпадов из Вишеград-Лепенце
Рис. 2. Железные наковальни XVIII-XIX вв. из Братиславы и Нитры (по Биалековой)

BABONÁS SZOKÁSOK ÁRPÁD-KORI FALVAINKBAN

WOLF MÁRIA

Árpád-kori falvaink babonás szokásaival, illetve ezek régészeti nyomaival meglehetősen keveset foglalkozik szakirodalmunk. Ezen jelenségek megfigyelésének fontosságára, értelmezésük lehetőségére és nehézségére a magyar falukutatás megindítója, Méri István hívta fel elsőként a figyelmünket a Tiszalök-rázomi lókoponyával kapcsolatban.¹ Magunk két e témakörbe tartozó, a közelmúltban előkerült leletet szeretnénk itt bemutatni, megkísérelve értelmezésüket is.

1983-ban Sajólád határában Kemej elpusztult középkori falu területén végeztünk kisebb, szondázó ásást. Az ásás során egy XII–XIII. századi település objektumai, néhány gödör, valamint egy földfelszínre épített objektum részlete látott napvilágot. Ettől mintegy hat méterre DNy-ra egy, a mai felszíntől számított 2,66 m mély, egy méter átmérőjű gödörben egy palackot találtunk, amely szájával Ny felé fordítva helyezkedett el. Mellette egy sertés fogtöredékét, egy ló lábszárcsont darabot, valamint egy emberi combcsont darabot találtunk.² A palack fehér, szemcsés homokkal soványított, kézikorongon készült, ennek következtében kissé aszimmetrikus. Az utólagos simítás nyomai jól látszanak rajta. Pereme körben hiányzik. Magassága: 25,5 cm, fenékmérete: 10,3 cm, peremátmérete: 4,9 cm. A palackot analógiái alapján a XII–XIII. századra keltezhetjük³ (1. kép).

A merőben szokatlan leletegyüttes első pillanatban is valamely babonás szokás régészeti nyomának látszott. Kérdés azonban, hogyan értelmezhetjük. Árpád- és késő középkori ásásainkon a dolog természeténél fogva a leggyakrabban az építési áldozatok nyomára bukkanunk. A teljesség igénye nélkül említünk itt most néhányat: építési áldozatként elásott korsót találtak Budán a Szent Péter mártírról elnevezett plébániatemplom szentélyében. A XIII. századi bécsi korszakban állati hamvak is kerültek elő.⁴ Székesfehérváron, a mai püspöki székesegyház elődjének, a XII–XIII. század fordulóján épült Péter templomnak az alapozási mélységéig lehatoló áldozati gödörben 4 edényt, két üvegpoharat, egy teljes kutyacsontvázat, 7 tyúkot, egy tojást, egy libát és egy marhakoponyát találtak.⁵ Fazékba rejtett kakascsonkokat találtak Vácszentlászló–Pusztatemplomnál.⁶ Zalaváron, az Árpád-kor elejéről való templom hajójában egy fa dabozban egy palackot találtak, amelyben nem volt föld.⁷ Mindezen leletek közös jellemzője, hogy rangos épület, templom belsejéből került elő. Hasonló leleteket Európa-szerte ismerünk.⁸ Külön kutatást érdemel, hogyan fér meg az építőáldozatok nyilvánvalóan nem keresztény eredete,

1 Méri I., 1964a. 111–115.

2 A csontanyag meghatározásáért Vörös Istvánnak tartozom köszönettel.

3 Antalóczy I., 1980. 164. 11. kép; 147. 13. kép; Parádi N., 1955. XXXVII. tábla 1.

4 H. Gyürki K., 1967. 80–83.

5 Régészeti Füzetek I. No. 22. 1969. 70–71.

6 Kvassay Judit szíves szóbeli közlése.

7 Cs. Sós Á., 1954. 273. 2. kép 7., 267–273.

8 Bartha E., 1984. 23–24.

gondolatvilága az épületek rendeltetésével, építésük kapcsán is végzett keresztény szertartásokkal.

Építési áldozatként elásott kakas csontvázát találták meg Kardoskúton egy egyszerű falusi házban.⁹ Keszthely–Fenekpusztán, egy Árpád-kori putri lesározott padlója alatt, a DK-i sarokban, a bejárat közelében egy kuvasz kan teljes csontvázát találták meg.¹⁰ A lelet ismertetésekor maga az ásató veti fel a kérdést, vajon építési áldozattal, vagy egyéb, bajelhárító, rontást megelőző babona emlékével állunk-e szemben. A kutya magyar néphitben betöltött szerepével több tanulmány is foglalkozik, a közelmúltban *Vörös István* szentelt nagyobb léleketű munkát az Árpád-kori kutyaleleteknek és ezek értelmezésének.¹¹ Ez a lelet átvezet bennünket ahhoz a nem túlságosan nagy leletcsoporthoz, amely kétség kívül valamely babonás cselekedet emlékét őrizte meg számunkra, de nem sorolható az építési áldozatok körébe. Biztosan nem építőáldozat volt az a lelet, amely Keszthely–Dobogón került elő. Egy 40 cm átmérőjű, 80 cm mély gödörben fazékkal lefedett tojást, ezen hegytel fölfelé egy vasszöveget találtak. Az új fazék alján három koncentrikus körben álló görög kereszt alakú fenékbélyeg volt. Az edény alját egy helyen kilyukasztották. A leletek ásatója a tojásnak a magyar néphitben betöltött szerepét elemezve betegséget, rontást távoltartó varázslás emlékének tartja.¹² Nézete szerint a tojás bajelhárító szerepét tovább fokozza a hegyével fölfelé állított vasszög, amelyről görbült formája alapján feltételezi, hogy másodlagosan felhasznált koporsószőg. A koporsószőgek varázslatokban betöltött szerepéről a későbbiekben még lesz szó.

Szájával lefelé fordított edényt, és benne kisebb állat csontjait találták meg Esztergomban, a lelet a középkori Szentpálfalvához kapcsolható.¹³ Esztergom–Alsószigeten, a kolostor ásatása során, egy XII. századi érmekkel keletkezett rétegben szájával lefelé fordított fazék alá rejtve csirkecsontvázat, tojást és három vasszöveget találtak.¹⁴ Itt ismét szembe kerülünk azzal a ténnyel, hogy a babonák, varázslatok az erősen keresztény közegben, egy kolostorban is előfordultak.

Áldozati céllal elásott edényeket találtak Esztergom–Szentkirály középkori falu feltárása során is. A település különböző pontjain kis gödrökben szájukkal lefelé fordított fazekak kerültek elő. Ezek közül kettőben csirkecsontok voltak, három alatt pedig a földbe szúrva vasszöveget és tojást találtak. E leletek egyike sem épületben került elő.¹⁵ Rituális céllal elásott edényt találtak Kajárpéc–Pokolfa-dombon is. A mai felszíntől számítva 70 cm mélyen előkerült Árpád-kori fazék szájával fölfelé állt, közelében települési objektumra utaló nyom nem volt. Az edényt egyéb leletek nem kísérték.¹⁶ Szájával lefelé fordított cserépbográcsot találtak Kajárpéc-kispéci részének belterületén is. A mintegy fél méter mélyen előkerült bogrács alatt csirkecsontok is voltak.¹⁷ Szájával lefelé fordított fazekat találtak az Árpád-kori Fenék falu feltárása során is. Az edény alatt ép nyílhegy és további három vastárgytöredék is előkerült. Ezek egyike egy páncéltörő nyílhegy maradványa, amely alapján a leletegyüttest a XII. századra keltezi az ásatója. Az edény körül települési objektumot nem találtak.¹⁸ A felszínhez igen közel került elő Vörs–Borzás dűlőben egy Árpád-kori fazék. Benne szárnyascsontokat és tojáshejat talál-

9 Méri I., 1964b. 16–17.

10 Matolcsi J.–Sághy K., 1983. 716–717.

11 Bálint Cs., 1971a. 295–314.; Vörös I., 1990–91. 117–143., 179–196.

12 Sági K., 1967. 55–88.

13 Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 22. 1969. 58.

14 Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 38. 1985. 96.

15 Horváth I., 1978a. 42., 1979b. 86.

16 Takács M., 1992.

17 Takács M., 1992.

18 Jankovich B. D., 1991. 185., 190.

tak, tetejét egy kőlap fedte. Ez az edény sem köthető települési objektumhoz.¹⁹ Csobajon, a kelta temető feltárása során került elő egy szájával lefelé fordított Árpád-kori edény, amely alatt ugyancsak tojást találtak.²⁰ Árpád-kori edény, benne tojáshéj és tyúk-csontok kerültek elő Jászágó É-i határában is, az Ágó patak partján.²¹

Minden bizonnyal e körbe sorolhatjuk az általunk Sajólád–Kemejen feltárt leleteket is. Mivel a gödör, amelyben a leleteket találtuk, egyik települési objektumhoz sem kapcsolható, építési áldozatként való értelmezését valószínűleg elvethetjük. A leletegyüttes valamennyi darabja némiképp eltér azonban a fentebb említettektől. Maga az edény, a palackforma sem általános, inkább kisebb-nagyobb fazekakkal találkozunk. Hogy azonban palackunk mégsem egyedülálló, azt a Budapest–Csalogány utcai, a zalavári, sőt, egy XII–XIV. századi soproni leletegyüttes is bizonyítja. Itt négy kiöntőcsöves korsó került elő, amelyeket építőáldozatként értelmez az ásatójuk.²² De a palackforma, a folyadék tárolására szolgáló edény sem lephet meg bennünket, ha arra gondolunk, hogy a néprajzi anyagból, és a középkori boszorkányperekből egyértelműen kiderül, mily fontos szerep jutott a varázslatokban a vérnek, a tejnek, vagy a hajnalban szedett harmatnak. Az emberi csontnak leletünkben való felbukkanását ugyancsak a néprajzi anyag alapján tudjuk értelmezni. E szerint a halott, főleg a különös körülmények között elhunyt testrészei, ruhája, sírjából előkerült tárgyai, koporsója, koporsószőge mind varázserejű, segítségével igyekeznek gyógyítani, betegséget távol tartani. Mindezeket felhasználják termés és szerelemvarázslásra is. A temetőben talált koponya pora például részegséget gyógyít, az egyéb csontok pedig kelések és daganat gyógyítására szolgálnak. Ha fészekbe teszik jól kelnek a csirkék, ha jászol alá ássák, fényesek és kövérek lesznek tőle a lovak.²³ Ezekhez hozzátéve még a lónak a magyar néphitben koponyájának, csontjainak a hiedelmekben betöltött szerepét aligha tévedünk, amikor leletünkben egy, az állatokat rontás ellen védelmező, egészségüket, szaporodásukat elősegítő varázslás emlékét látjuk.

Másik leletünk időben jóval korábbi az eddig tárgyaltnál. 1979-ben Szikszón, a Vadász patak partján alkalmi homokbányászat közben emberi csontvázat találtak. A helyszíni szemle során a leleteknek már csak a helyét lehetett megfigyelni, a csontokat és a mellettük talált tárgyakat összegyűjtve adták át nekünk. Az előkerült csontok egy ló és egy emberi váz maradványai voltak, mellékletük egy kengyel, egy töredékes zabla, valamint egy töredékes szablya volt. A sír mélysége 70 cm, tájolása megközelítőleg 231° volt.

A sírtól körülbelül 7 méterre É-ra, a homokbánya falából nagyobb edény töredéke látszott ki. Ezt kibontva egy nagyméretű, szájával lefelé fordított, a föld által összenyomott edény, benne pedig egy kisebb, szájával felfelé álló, teljesen ép edény került elő. Más leletet sem az edényben, sem a környékükön nem találtunk, az edények számára ásott gödör föltját nem lehetett megfigyelni. A mai felszíntől számítva 160 cm mélységben helyezkedtek el.

A helyszíni szemlét követő leletmentés során egy másik sírt is találtunk, sajnos azonban ezt is csak térdtől lefelé tárhattuk fel. A váz többi részét már előzőleg kibolygatták. A sír mellékletei: két kengyel és egy oldalpálcás zabla, elmondás szerint a térd tájékán helyezkedtek el, ezeket összegyűjtve kaptuk meg. A sír mélysége 73 cm volt, tájolása megközelítőleg 316°.

Az illegális homokbányászat a leletmentés ideje alatt is folyt, ennek során a síroktól mintegy 5 méterre Ny-ra egy malomkő került elő. Erre rábontva kissé mélyebben egy

19 Költő László szíves szóbeli közlése.

20 Hellebrandt M., 1989. 49.

21 Fodor I., 1986.

22 Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 26. 1973. 109.

23 Szendrey Zs., 1938. 32–33.

másik malomkövet is találtunk. A malomkövek teljesen épek voltak, a mai felszíntől számítva 140, illetve 150 cm mélységben helyezkedtek el.

Az *első sír* leletei a Herman Ottó Múzeum 1980. évi költözése során elvesztek, így erről sajnos semmi érdemlegeset nem tudunk mondani. E sír egyetlen megmaradt lelete a lókoponya mosása során előkerült vastárgytöredék, amely feltehetően tegez vasalásához tartozott.

2. *sír*: Oldalpálcás vaszabla. Szájvasa szimmetrikus, vastag, négyzet átmetszetű, élein taréjos kiképzésű. A szájvasak kettős gyűrűben végződnek. A belső gyűrű párhuzamos a szájvas síkjával, a külső erre merőlegesen helyezkedik el. A belső gyűrűkben ülnek az egyes oldalpálcák. Ez utóbbi szíjtartó fülei letörtek, villás szárral és hosszú nyakkal kapcsolódnak az oldalpálcához (2. kép).

Karoling-normann típusú kengyelpár. Egyikük szíjtartó füle letörtött, indítása alapján eredetileg a szárak síkjában helyezkedett el, dudoros nyakkal kapcsolódott a szárakhoz. Szárai félkör átmetszetűek, a talpalónál kiszélesednek. Talpalója enyhén domború, alsó részét a két szélén és a közepén egy-egy borda erősítette. Ugyanilyen kiképzésű a másik kengyel is. Ennek szíjtartó füle ép, kisméretű lekerekített téglalap alakú nyílással. Egyik szárának alsó harmada és a talpaló hozzá csatlakozó része hiányzik. Mindkét kengyel azonos méretű (3. kép).

E kengyeltípus meglehetősen ritka a honfoglalás kori leletanyagban idáig mindössze 34 példány volt ismeretes belőle. Ezek nagy része szórvány leletként került elő, csak egy-nyésző hányadék (6 darab) az, amely leletegyüttes részeként értékelhető. E típus származási helyének megállapításával és datálási problémáival a közelmúltban két tanulmány is foglalkozott,²⁴ megállapítva, hogy a magyarság nem keletről hozta magával, Kárpát-menedeci megjelenésével a X. század első kétharmadában számolhatunk. Hasonló kengyel került elő a káros II. temető 51. sírjából, ahol a harcos ruhájára varrva három arab dírhemet is találtak (Achmed ibn Iszmail 910–911, Tahir ibn Mohamed 906–907, Iszmail ibn Achmed 897–897).²⁵ Magányos férfi sírjában találtak ilyen típusú kengyelt Zsombón.²⁶ E sír mellékleteként ezüst lemezből kivágott négyzetes alakú övveretek is kerültek elő, amelyeket a IX. század végére, X. század elejére keltez a kutatás.²⁷

E két lelet örvendetesen szaporítja e ritka tárgy típus értékelhető darabjainak a számát, megkönnyítve közelebbi keltezésüket is. A fentiek alapján valószínűnek látszik, hogy a karoling-normann típusú kengyeleket már a X. század első harmadában használták. Ez meghatározza a szikszói 2. sírből előkerült leletek korát is.

Edények: Nagyméretű, barnás-szürke, homokkal soványított, finoman iszapolt, kézikoronon készült. Szája széles, pereme enyhén kihajlik. Egész testét fésűsen bekarcolt hullámvonal-köteg, legalját egyenes vonalköteg díszíti. Bekarcolt hullámvonal-köteg található a peremén belül is. F. á.: 15,4 cm, Sz. á.: 32 cm, M: 36,4 cm (4. kép).

A kisebbik edény barnás-szürke, homokkal soványított, finoman iszapolt, kézikoronon készült. Keskeny pereme enyhén kihajlik. Vállán sűrű, majd egyre lazuló hullámvonalak, ezek alatt egyenes vonal díszíti. F. á.: 9,5 cm, Sz. á.: 12,5 cm, M: 22 cm (5. kép). Az edényeket analógiáik alapján a X. századra keltezhetjük.²⁸

Az előkerült leletek együttes értelmezése több szempontból is nehézségbe ütközött. Az edények és a malomkövek nagyjából azonos mélységből 140–160 cm-ről, a sírok azonban ennél jóval sekélyebb, 70 cm mélységből kerültek elő. Mindezideig honfoglalás

24 Mesterházy K., 1981. 211–222.; Kovács L., 1985. 125–139.

25 Révész L., 1989. 37.

26 Lásd: Lőrinczy G.–Szalontai Cs., ugyanebben a kötetben lévő cikkét.

27 Fodor I., 1980. 18., 6. jegyzet

28 Nagy edény: Točik A., 1971. XXI. tábla 29., LVI. Kis edény: Točik A., 1971. XXIII. tábla 22., Liptáková Z., 1963. 3.1.

kori temetőben malomköveket nem találtak, és csak igen ritkán fordul elő az is, hogy edények a sírokon kívül kerüljenek elő. Hasonló jelenséget figyeltek meg Lőrinci–Selypi pusztán,²⁹ valamint Csáboron (Capor, Szlovákia).³⁰ Mindkét edény sekély, 50 cm-es mélységből került elő, az utóbbi fejjel lefelé fordítva.

A sírok közé illeszkedő gödörben került elő edény Hódmezővásárhely–Nagyszigeten is. A 64. és a 65. sírok között, egy 131 cm átmérőjű, és a mai felszíntől számítva 142 cm mély gödörben, a fenekétől 15–20 cm-re egy edény széttört darabjai heverték. A gödör alján körülbelül 15 cm-es betöltés, e fölött beiszapolódott réteg helyezkedett el, ezen feküdtek az edény szótszóródott töredékei. Elhelyezkedésük alapján az edényt valószínűleg bedobhatták a gödörbe, nem a föld nyomta szét. A sírok közül, amelyek közé pontosan illeszkedett ez a gödör, a 64. rendellenesen mély, 163 cm volt. A benne fekvő férfit enyhén oldalra fordították, bokáját összekötözték, talpa alá egy, az élével a talp felé fordított vaskést helyeztek.³¹

Az edény világosbarna, homokkal soványított, finoman iszapolt, gyorsan forgó korongon készült. Pereme enyhén kihajlik. Vállán hornyolatok díszítik, külsején koromnyomok látszanak. F. á.: 6,6 cm, Sz. á.: 14 cm, M: 18 cm (6. kép).

A Hódmezővásárhely-nagyszigeti temetőt az előkerült leletek alapján a X–XI. századra keltezi ásatója. Az edény azonban, amelyet az imént ismertettünk, élesen eltér a X–XI. századi edényművesség eddig ismert legtöbb darabjától. Nem feladatunk itt most ez ellentmondás végleges feloldása, annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy mivel a gödör, amelyből az edény előkerült, pontosan illeszkedik a feltárt sírsorba, vagy a gyorsan forgó korongon készült edényt kell a X–XI. századra kelteznünk, vagy azt kell feltételeznünk, hogy a Hódmezővásárhely-nagyszigeti X–XI. századi temető sírjelei, sírhalmi maradtak fenn a XIV. századig, a gyorsan forgó korong általános elterjedéséig. Igen mesz szíre vezetne bennünket a rendellenes temetkezés és az edény összefüggésének a vizsgálata is.

Mivel sem a leletmentés, sem a közben végzett terepbejárásunk során nem találtunk településre utaló nyomokat, valószínűtlen, hogy a szikszói edényeket és a malomköveket egy telephez kapcsolhatnánk, amely a korábban itt elhelyezkedő temetőre rátelepült. A leletmentő ásatás nem adott semmiféle támpontot arra nézve sem, hogy az előkerült két síron kívül voltak-e további sírok ezen a kis dombon.

A leletgyűttes értelmezésére a történeti anyag tanulmányozása nyújtott lehetőséget. Korai okleveleinkben igen gyakran szerepelnek határpontként sírhelyek, temetők.³² Az egyik legkorábbi ilyen jellegű adat éppen a mi vidékünkéről származik, a százdi apátság 1067 körül keletkezett alapítólevele a besenyők kútját és sírját jelöli meg határként.³³

Az előzőhöz hasonlóan Dél-Borsodból származik egy 1194-es adat is, ekkor Pel határában (ma is meglévő helynév Ároktő határában: Pély pusztá) Beque sírját említik határjelként.³⁴ Az ország területéről számos hasonló példát ismerünk, amikor egy sírhelyet, vagy egy mindenki által ismert temetőt használnak fel a kialakuló falvak határainak elkülönítése során.³⁵ A határ és a temetkezési hely kapcsolata a későbbi évszázadokban is megmaradt, ekkor azonban a korai adatokhoz képest megfordult a helyzet. Nem egy meglévő sírhelyet használtak fel ugyanis határpontként, hanem a határt használták temetkező helyül. Ide temették mindazokat, akik valamilyen oknál fogva nem kaphattak helyet

29 Fehér–Éry–Kralovánszky 1962. No. 624.

30 Točík A., 1969.

31 Révész László szíves szóbeli közlése.

32 Kristó Gy., 1981.

33 Wenzel G., 1860–74. I. 24.; vö. Kristó Gy., 1981.

34 Wenzel G., 1860–74. XI. 56.; vö. Kristó Gy., 1981. 23.

35 Kristó Gy., 1981.

a közösség temetőjében: a keresztleletlenül elhalt gyerekeket, a kivégzetteket, az erőszakos halállal haltakat.³⁶

A határok állandóságát olyan helyeken is igyekeztek biztosítani, ahol azt csak egy földhányás, egy földből készült határjel mutatta. Ez okból a földhányásokba különféle titkos jeleket ástak el, amelyeket a határhalom szétdőlése esetén is meg lehetett találni. Ilyen titkos határjelek voltak a széndarabok, téglák, kövek, gyakran malomkövek, cseréptöredékek és üvegszilánkok, illetve ép edények³⁷ is. Ez utóbbira az első írásos adatunk 1176-ból való, ekkor egy üveg bort ástak el a föld határjelbe.³⁸ 1458-ban egy nagy kun korszót említenek, amelyet egy kis dombba ástak el.³⁹ A középkor végi, újkor eleji határjárásokban, határperekben számos ezekhez hasonló adatot találunk. A titkos határjelek kutatásával foglalkozó irodalom úgy véli, hogy az étel, ital illetve ezek tárolására szolgáló edények elhelyezése a határokon olyan áldozatra utal, amellyel a halottakat szokták megtisztelni bizonyos ünnepeken, s mint ilyenek, feltehetőleg köze van a határ és a temetkezési hely egész történelmünk során kimutatható kapcsolatához.⁴⁰

A fentiek alapján úgy véljük, hogy a Szikszó határában talált leletegyüttest egy határjelként értelmezhetjük.

A határjelek történeti, néprajzi kutatása már a múlt században megindult. Különösen sokat foglalkoztak a határok körüli hiedelmekkel. A témának nagy lendületet adott Arany János Hamis tanú című balladája is.⁴¹ A határjelek régészeti kutatása azonban mindezt várta magára. Pedig a fentebb idézett százdi alapítólevélben szereplő helynevek nagy többsége ma is megtalálható a térképeken, ezek segítségével talán azonosítani lehetne az egykori határpontokat. Ami ennél is fontosabb azonban, a „besenyők sírja” helyének azonosítása és lehetőség szerinti feltárása. Ennek jelentőségére már Kristó Gyula ráirányította a figyelmünket.⁴² Ugyancsak ő biztat bennünket a határpontként szereplő magányos sírok felkutatására is, megvilágítva ezeknek történeti jelentőségét.

A Szikszó határában véletlenül előkerült leletegyüttes talán lehetővé teszi azoknak a fentebb említett leleteknek a jobb megközelítését, pontosabb értelmezését is, amelyek a települések határain kívül kerültek elő, és nem köthetők semmiféle telepjelenséghez sem. A leletek kora ugyanakkor elgondolkodtat bennünket az állandó határu falvak kialakulásának idejéről is: lehetséges, hogy ilyenek már a X. század végén, XI. század elején is voltak.

36 Takács L., 1987. 203–212.

37 Takács L., 1987. 95–101.

38 Wenzel G., 1860–74. I. 74.; vö. Takács L., 1987. 98.

39 Györffy I., 1921. 142.; vö. Takács L., 1987. 98.

40 Takács L., 1987. 100.

41 Takács L., 1987. 9–13.

42 Kristó Gy., 1981. 22., 11. jegyzet.

IRODALOM

Antalóczy I.

- 1980 A nyíri izmaeliták központja. Böszörményfalu régészeti emlékei. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve IV. 131–170.

Bartha E.

- 1984 Házkultusz. *Studia Folclorica et Ethnographica* 14. Szerk.: *Ujváry Zoltán* Debrecen

Bálint Cs.

- 1971a A kutya szerepe a X–XI. századi magyar hitvilágban. *MFME.* I. 1. 295–314.
1971b A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. *MFME.* I. 2. 85–107.

Fehér-Éry-Kralovánszky

- 1962 A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. *Rég.Tan.* II. Bp.

Fodor I.

- 1980 A magyar-bolgár-török kapcsolatok történeti háttéréről. In: *Bolgár tanulmányok III.* Szerk.: *Dankó Imre*
1986 Középkori építőáldozat Jászágón. *Com.Arch.Hung.* 139–145.

Györfly I.

- 1921 Kunhalmok és telephelyek a karcagi határban. *Föld és Ember.* 59–62.

H. Gyürki K.

- 1967 Középkori építőáldozat Buda egykori külvárosában. *Arch. Ért.* 94. 80–83.

Hellebrandt M.

- 1989 Der Keltische Kantharos von Csobaj und sein historischer Hintergrund. *Act.Arch.Hung.* 41. 33–51.

Horváth I.

- 1979a Esztergom–Szentkirály DRH. 1. 37–45.
1979b Esztergom–Szentkirály középkori falu, temető. *Dunai Rég. Közl.* 85–87.

Jankovich B. D.

- 1991 Ásatások az Árpád-kori Fenék falu területén 1976–1978. *Zalai Múzeum* 3. 185–211.

Kovács L.

- 1985 Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán I. *Com.Arch.Hung.* 125–139.

Kristó Gy.

- 1981 Sírhelyekre vonatkozó adatok korai okleveleinkben. *Acta Historica (Acta Univ. Szeged)* LXXI. 21–27.

Liptáková Z.

- 1963 Slovanské pohrebisko z X–XI. storočia v Úľonoh nad Žitavou. *SA.* XI–1. 223–235.

Matolcsi J.–Sághy K.

- 1983 Építőáldozat vagy szellemi házörző? *Élet és Tudomány* 716–717.

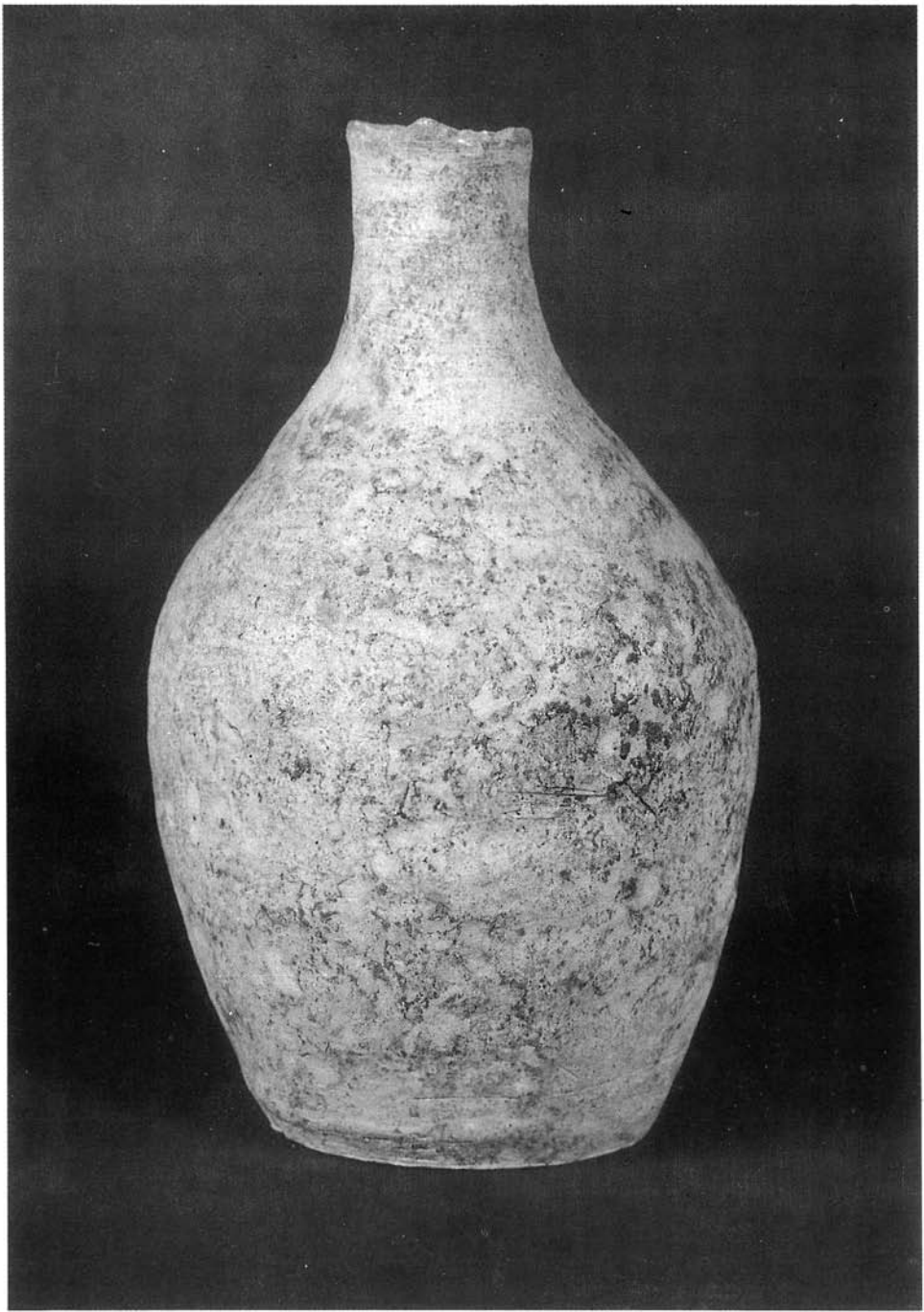
Mesterházy K.

- 1981 Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál. *FA.* XXXII. 211–222.

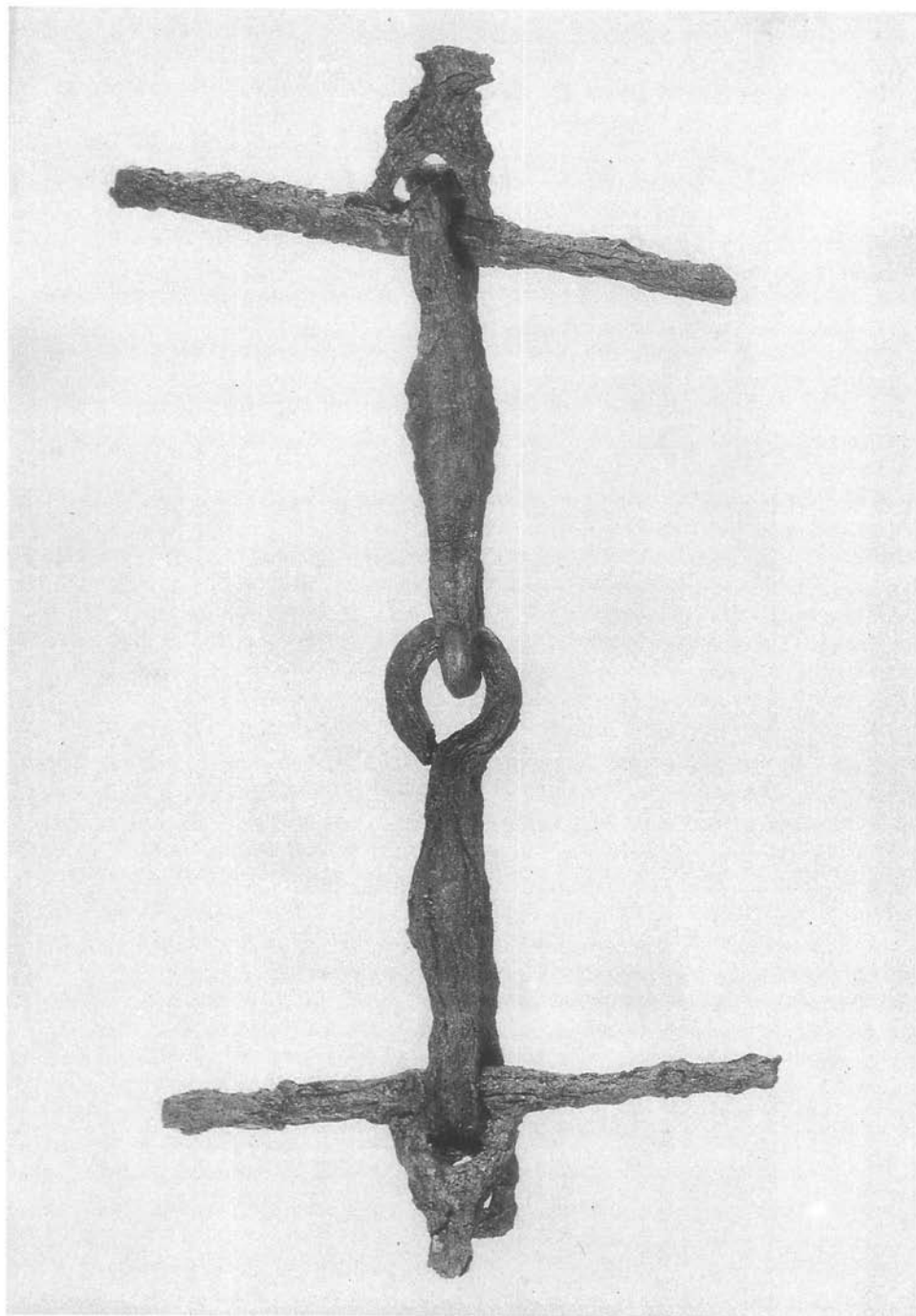
Méri I.

- 1964a Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. *Régészeti Füzetek Ser. II.* 12. Bp.

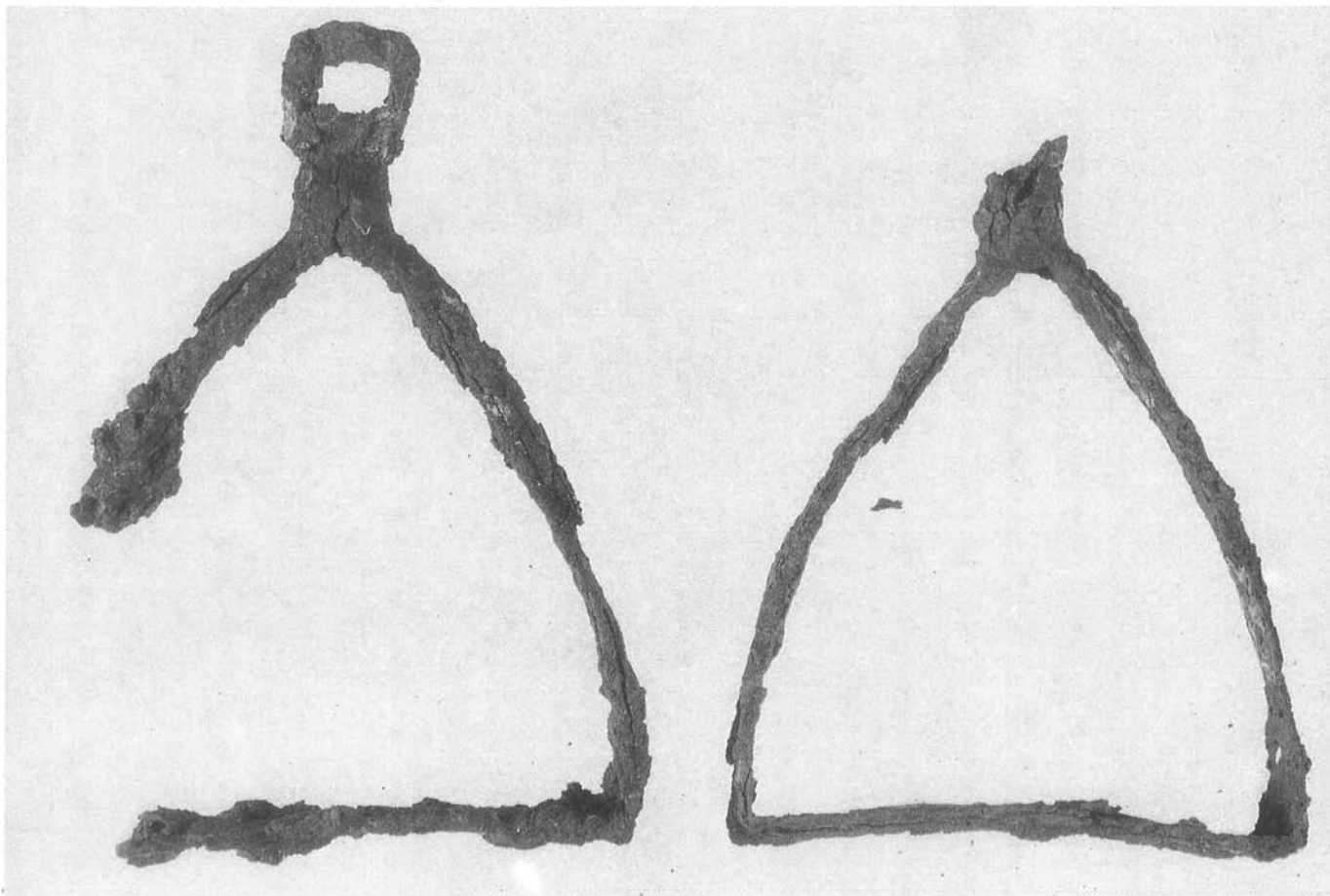
- 1964b Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. Arch. Ért. 95. 111–115.
- Parádi N.*
1955 A balatonfenyvesi agyagpalack. FA. VII. 141–147.
- Révész L.*
1989 Előzetes jelentés a karosi honfoglalás kori temető ásátásáról. (1986–1987) Arch. Ért. 114. 22–51.
- Sági K.*
1967 Árpád-kori varázslás régészeti emlékei. VMMK. 6. 55–88.
- Cs. Sós Á.*
1954 Rapport préliminaire des fouilles exécutées autour de la chapelle du château de Zalavár. Acta Arch. Hung. 4. 267–273.
- Szendrey Zs.*
1938 Halottak, szentelmények és eljárásmodok a varázslatokban. Ethnografia 32–46.
- Takács L.*
1987 Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon. Bp.
- Takács M.*
1992 Árpád-kori objektumok Kajárpéc–Pokolfadombon. Nyomdában
- Točik A.*
1971 Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jh. in der Südwestslowakei. SA XIX–1. 135–277.
1979 Mohyla z mladšej dozy bronzovej a kostrové pohrebisko z 11. štorocija v Ča-pore. SA XXVII–1. 87–124.
- Vörös I.*
1990–91 Kutyaaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon. I–II. FA. XLI–XLII. 117–143., 179–196.
- Wenzel G.*
1862–1889 Árpád-kori új okmánytár. Pest–Budapest I–XII.

1. kép. A Sajólád–Kemejen előkerült palack

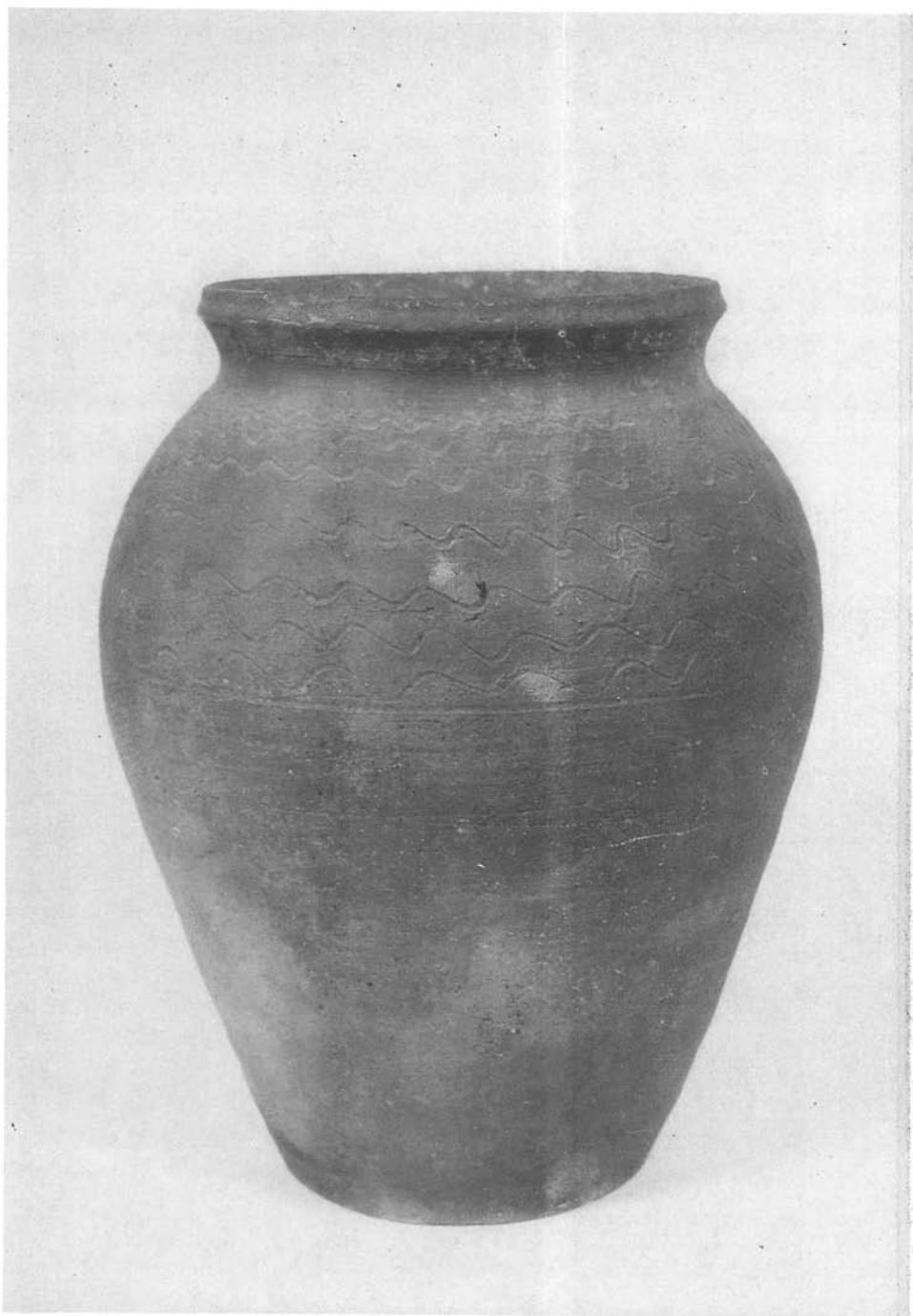
2. kép. Szikszó–Vadász patak partja, 2. sír zablája

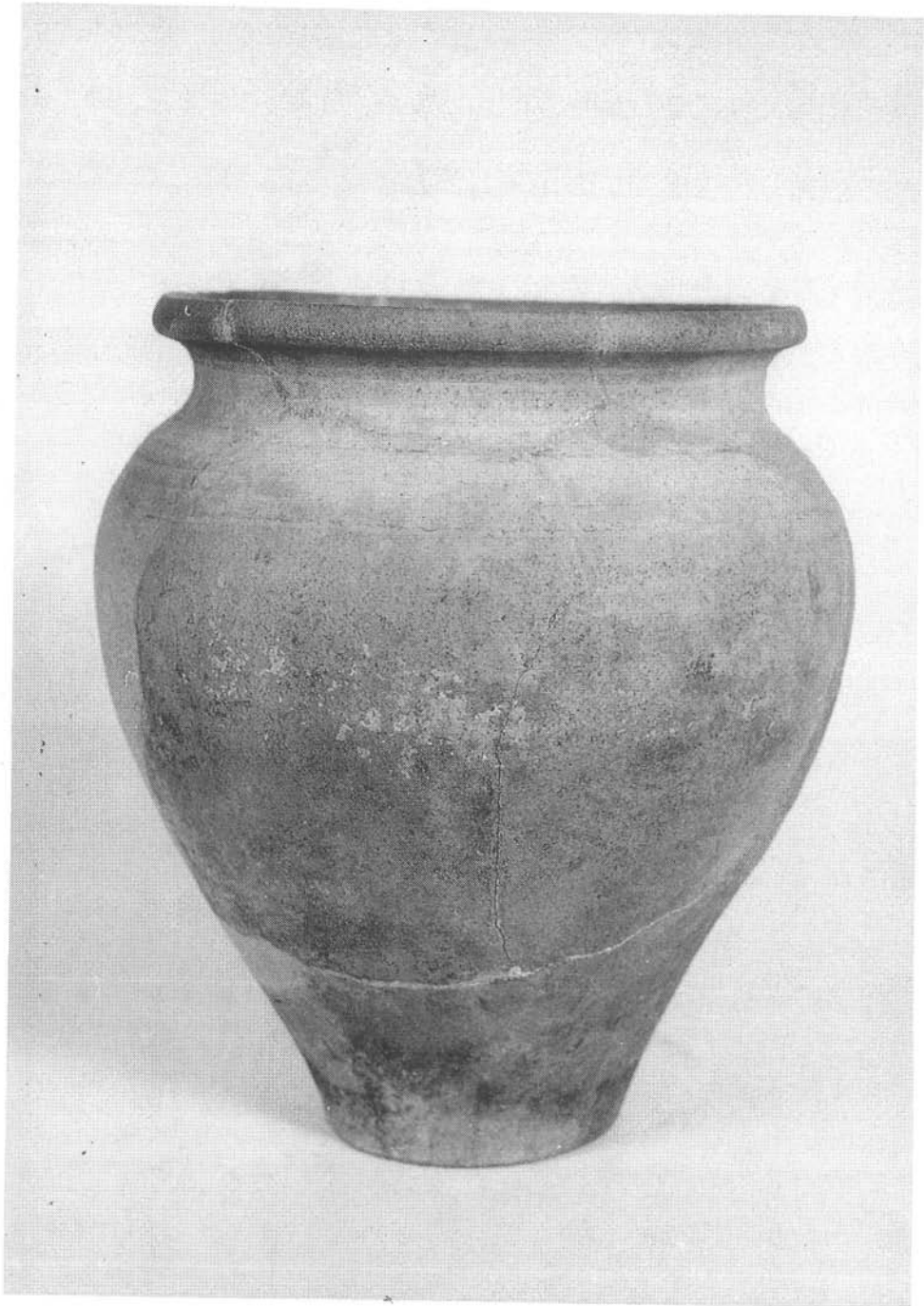
3. kép. Szikszó-Vadász patak partja, 2. sír karoling-normann típusú kengyele

4. kép. Szikszó-Vadász patak partja, a nagy edény

5. kép. Szikszó–Vadász patak partja, a kis edény

6. kép. Hódmezővásárhely–Nagysziget a sírok közé illeszkedő gödörből előkerült edény

ABERGLÄUBISCHE BRÄUCHE IN UNSEREN DÖRFERN DER ÁRPÁDENZEIT (Resümee)

Auf die abergläubischen Bräuche in den Dörfern der Árpádenzeit bzw. deren archäologische Spuren, die Bedeutung ihrer Erforschung, die Möglichkeiten und Schwierigkeiten ihrer Interpretierung machte als erster der Initiator der ungarischen Dorfforschung, István Méri, aufmerksam.

Am häufigsten stößt man bei Dorfausgrabungen auf Bauopfer und besonders zahlreich sind diese Funde im Zuge der Freilegung bedeutender Sakralbauten anzutreffen. Immer mehr erhöht sich aber auch die Zahl solcher Funde, die innerhalb oder außerhalb von Siedlungen zum Vorschein gelangen und nicht an ein Objekt zu binden sind, so daß ihre Interpretierung als Bauopfer unwahrscheinlich ist. Zu diesen können auch die bei einer Sondierungsgrabung 1983 in dem untergegangenen mittelalterlichen Dorf Kemej nahe der Ortschaft Sajólád entdeckten Funde gerechnet werden. Im Rahmen der Sondierungsgrabung gelang es, mehrere Objekte einer Siedlung des 12.–13. Jh. – Gruben und den Teil eines Gebäudes an der Oberfläche – freizulegen. Die Grube hatte einen Durchmesser von 1 m und von der heutigen Oberfläche aus gerechnet eine Tiefe von 2,66 m. Am Boden der Grube lag, mit der Öffnung nach Westen gerichtet, eine Flasche aus dem 12.–13. Jh., die völlig leer war (Abb. 1). Daneben fanden wir ein Stück vom Zahn eines Schweins, ein Stück vom Unterschenkelknochen eines Pferds sowie ein Stück eines menschlichen Oberschenkelknochens. Als Hilfe bei der Interpretation des ungewohnten Fundkomplexes diente das ethnographische Material. Das Gefäß, die Flaschenform selbst ist unter den ähnlich gearteten Funden recht selten, da eher die Töpfe unterschiedlicher Abmessungen als allgemeine Form anzusehen sind. Daß unsere Flasche jedoch kein Einzelbeispiel ist, belegen auch die Funde von Zalavár, Budapest–Csalogány utca und Sopron. Das Erscheinen des zur Aufbewahrung von Flüssigkeit benutzten Gefäßes, der Flaschenform, ist besonders dann begründet, wenn man bedenkt, daß den mittelalterlichen Hexenprozessen und dem ethnographischen Material gleichermaßen zu entnehmen ist, welche große Bedeutung, man in den abergläubischen Verfahren der Milch, dem Blut und dem im Morgengrauen gesammelten Tau beigemessen hat.

Das Auftauchen eines menschlichen Knochens in unserem Fund läßt sich ebenfalls mit Hilfe des ethnographischen Materials interpretieren. Demnach spielte der Tote, insbesondere die Körperteile eines unter ungewöhnlichen Umständen Verstorbenen sowie alles, was zu ihm gehörte, die Kleidung, der Sarg usw. im Rahmen von Zauberzeremonien für Gesundheit, Fruchtbarkeit und Glück eine große Rolle. Dieselbe Zauberkraft wurde auch den im Friedhof gefundenen Knochen zugeschrieben; wenn man sie beispielsweise einer Legehenne unterschob, schlüpfen davon die Kücken besser aus und vergrub man sie unter dem Stall, so wurden die Pferde glänzender und fetter. Der auch in unserem Fundkomplex vorkommende Pferdeknochen erfüllte laut Volksglauben ebenfalls den Zweck, Unheil und Verwünschungen abzuwenden.

Im Sinne obiger Darlegungen halten wir es für wahrscheinlich, daß in Sajólád–Kemej die gegenständlichen Reste eines Zaubers zum Schutz gegen die Behexung der Tiere und für ihre Gesundheit und Fruchtbarkeit gefunden wurden.

Der zweite Fund stammt aus einer wesentlich früheren Zeit. 1979 stieß man in der Umgebung der Ortschaft Szikszó bei gelegentlicher Sandförderung auf ein Reitergrab. Die Beigaben der Grabes waren ein fragmentierter Säbel, ein Zaum sowie ein Steigbügel.

Daraufhin führten wir auf dem Gelände eine kurze Rettungsgrabung durch, wobei ein weiteres Grab zum Vorschein kam. Die Tiefe der Gräber betrug 70 bzw. 73 cm, ihre Orientierung war annähernd 231° und 316°. Etwa sieben Meter nördlich der Gräber fanden wir ein mit der Öffnung nach unten gekehrtes großes Gefäß und darin, mit der Öffnung nach oben stehend, ein kleineres (Abb. 4–5), von der heutigen Oberfläche aus gerechnet in einer Tiefe von 160 cm. Und fünf Meter westlich der Gräber, in etwa 140–150 cm Tiefe von der heutigen Oberfläche, kamen zwei unversehrte Mühlsteine ans Tageslicht. Die Funde des ersten Grabes gingen verloren, so daß darüber nichts wesentliches gesagt werden kann. Das Steigbügelpaar karolingisch-normannischen Typs (Abb. 3) aus dem zweiten Grab läßt sich angesichts der neuesten Forschungen ins erste Drittel des 10. Jh datieren.

Auch die Analogien zu den Gefäßen sind ins 10. Jh. datierbar.

Eine gemeinsame Interpretierung der Funde ist mit zahlreichen Schwierigkeiten verbunden. Gefäße und Mühlsteine lagen im großen und ganzen in identischer Tiefe – 140–160 cm –, die Gräber aber waren wesentlich flacher, um 70 cm tief angelegt. Aus keinem der landnahmezeitlichen Gräberfelder kamen bislang Mühlsteine zum Vorschein, und auch das Vorkommen von Gefäßen außerhalb der Gräber ist eine sehr seltene Erscheinung. Aus der Rettungsgrabung ergab sich kein Anhaltspunkt, ob außer den beiden freigelegten weitere Gräber vorhanden waren, auch konnten wir keine Geländeerscheinungen beobachten, mit denen die Gefäße und Mühlsteine sich hätten verbinden lassen.

Anhand von Geschichtsmaterial bot sich eine Möglichkeit zur Deutung des Fundkomplexes. In unseren frühen Urkunden sind häufig Grabstellen, Friedhöfe als Grenzpunkte erwähnt. Im Zuge der Herausbildung der Dörfer mit beständigen Grenzen dienten diese allseits bekannten, aus ihrer Umgebung herausragenden Stellen offensichtlich als ausgezeichnete Orientierungspunkte. Die Beziehung zwischen Grenze und Bestattungsort blieb auch in den späteren Jahrhunderten erhalten, obgleich sich die Situation im Vergleich zu den frühen Angaben umkehrte: Nicht mehr die Friedhöfe wurden als Grenzpunkte benutzt, sondern man bestattete an die Grenze solche Menschen, die aus irgend einem Grunde nicht auf dem Friedhof des Gemeinwesens Platz finden durften – ungetaufte, hingerichtete bzw. eines gewaltsamen Todes gestorbene Personen.

Die Grenzmarkierungen bemühte man sich auch dort zu beschützen, wo es sich bei dem Grenzpunkt lediglich um einen einfachen Erdwall handelte. Dazu verbarg man in den Erdaufschüttungen geheime Grenzmarkierungen, wie beispielsweise Kohlenstücke, Ziegel, Steine, häufig Mühlsteine, Glas- und Keramikscherben bzw. ganze Gefäße. Unsere früheste schriftliche Angabe zu letztgenannten stammt aus dem Jahre 1167. Die mit den geheimen Grenzmarkierungen befaßte Forschung hält es für möglich, daß zwischen der mehrhundertjährigen Beziehung von Grenze und Bestattungsort sowie der Verwendung von Gefäßen zur Aufbewahrung von Speise und Trank als geheime Grenzmarkierungen ein Zusammenhang besteht, die ursprünglich vermutlich Requisiten des dem Verstorbenen geweihten Opfers gewesen sein dürften.

Ausgehend davon kann der Fundkomplex von Szikszó, wie wir meinen, als Grenzmarkierung interpretiert werden. Gleichzeitig aber ist der sehr frühe Charakter der Funde ein Hinweis darauf, daß mit der Herausbildung von Dörfern mit ständigen Grenzen bereits in dieser Zeit zu rechnen ist.

Mária Wolf

Abb. 1

Die in Sajólád-Kemej zum Vorschein gelangte Flasche

Abb. 2

Szikszó-Vadász patak partja, das Zaumzeug aus Grab 2

Abb. 3

Szikszó-Vadász patak partja, der Steigbügel karolingisch-normannischen Typs aus Grab 2

Abb. 4

Szikszó-Vadász patak partja, das große Gefäß

Abb. 5

Szikszó-Vadász patak partja, das kleine Gefäß

Abb. 6

Hódmezővásárhely-Nagysziget, das aus der zwischen den Gräbern liegenden Grube zum Vorschein gelangte Gefäß

СУЕВЕРНЫЕ ОБЫЧАИ В СЕЛАХ ЭПОХИ АРПАДОВ

(Резюме)

Первым, кто обратил внимание на суеверные обычаи наших сёл эпохи Арпадов, на их археологические следы, на важность изучения этих явлений, а также на трудности и возможности их интерпретации, был инициатор изучения венгерских сёл Иштван Мери.

В ходе раскопок поселений чаще всего мы находим строительные жертвоприношения, особенно часто они обнаруживаются во время исследования богатых церковных зданий. Но всё больше становится находок, которые находят на поселении или за его пределами, они не связываются с объектами, поэтому их отождествление со строительными жертвоприношениями маловероятно. К таким находкам относятся предметы, найденные во время раскопок погибшей деревни Кемей в окрестностях современного поселка Шайолад. При прокладке шурфа в 1983 году здесь было найдено несколько объектов поселения XII-XIII вв., ямы и часть наземной постройки. Диаметр ямы – 1 м, глубина от современной поверхности – 2,66 м. На дне ямы лежал сосуд XII-XIII вв., повернутый устьем на запад. Он был совершенно пуст (рис. 1). Рядом с ним были найдены фрагмент зуба свиньи, кусок берцовой кости лошади и часть бедровой кости человека. Для интерпретации необычного комплекса мы призвали на помощь этнографию. Сам сосуд, его форма (фляжка) представляет собой достаточно редкий тип, ведь наиболее распространенной формой керамики являются горшки различных размеров. Однако и у нашего сосуда есть аналогии: Будапешт-ул. Чалогань, Залавар, Шопрон. Появление формы фляжки, сосуда, используемого для хранения жидкости, становится особенно понятным если вспомнить, что судя по средневековым процессам ведьм и по этнографическому материалу особую роль в суеверных обычаях играли молоко, кровь и утренняя роса.

Интерпретацию человеческой кости в нашем комплексе можно найти опять-таки в этнографическом материале. Части тела умершего (особенно умершего при необычных обстоятельствах) и всё сопровождающее его: одежда, гроб и пр. играли большую роль в колдовских ритуалах. Такая же волшебная сила приписывалась костям, найденным на кладбище. Если их подкладывали под насадку, цыплята хорошо вылуплялись, если закапывали под ясли, лошади становились блестящими и толстыми. Согласно народным поверьям лошадиные кости, найденные в нашем комплексе, также играли апотропеическую роль.

В свете сказанного кажется вероятным, что на памятнике Шайолад-Кемей были найдены следы колдовства, целью которого являлась защита животных от порчи и обеспечение их здоровьем и плодородием.

Наш другой памятник датируется гораздо более ранним временем. В 1979 году в окрестностях Сиксо при добыче песка из карьера было найдено погребение с конем. Инвентарь погребения содержал фрагментированную саблю и узду, а также стремя. Мы произвели небольшое исследование на

территории и нашли ещё одно погребение. Глубина захоронений 70 см и 73 см, ориентация приблизительно 231° и 316°. В 7 метрах к северу от погребений был найден большой сосуд, перевёрнутый устьем вниз, а в нем сосуд поменьше, стоявший устьем вверх (рис. 4-5). Сосуды находились на глубине 160 см от современной поверхности. В 5 метрах к западу от погребений были обнаружены два целых жернова на глубине 140–150 см от современной поверхности. Вещи первого погребения утеряны, поэтому о них ничего существенного сказать нельзя. Пара стремян каролинго-норманского типа (рис. 3) датирует погребение последней третью X века.

Аналогии сосудов также датируются X веком. Общая интерпретация находок сопряжена со множеством трудностей. Сосуды и жернова были найдены примерно на одинаковой глубине 140–160 см, а погребения были совершены значительно выше, примерно на глубине 70 см. Ни в одном могильнике эпохи обретения родины не находили ещё жерновов, а сосуды вне могил находят весьма редко. В ходе исследования мы не обнаружили дальнейших погребений, но не нашли мы и следов поселения, с которыми можно было бы связать сосуды и жернова.

Возможности для интерпретации находок были найдены в историческом материале. В ранних дипломах часто упоминают погребения, могильники в качестве межевой точки. В процессе формирования сёл с постоянными границами эти места, хорошо заметные в данной местности и знакомые всем, служили ориентирами. Связь межи и погребального места сохранилась и в более поздние века, хотя по сравнению с ранними данными ситуация изменилась. Теперь уже не могильники были использованы в качестве межевых знаков, а на меже хоронили людей, которые в силу каких-то причин не могли быть погребены на кладбище села: некрещенных, казненных или умерших насильственной смертью.

Межевые знаки старались сохранить даже в тех местах, где таким знаком являлся простой земляной холм. Для этого под насыпь прятали секретные межевые знаки. Таковыми могли быть например куски угля, кирпичи, камни, часто жернова, фрагменты стеклянных и керамических сосудов, а также целые сосуды. Последнее подтверждается письменным источником 1167 года. Исследователи секретных межевых знаков предполагают, что использование сосудов, предназначенных для хранения пищи и напитков, в качестве секретных межевых знаков может иметь отношение к многовековой связи межи и погребального места. Первоначально эти сосуды возможно служили ритуалу жертвоприношения покойнику.

Принимая во внимание сказанное выше мы считаем, что комплекс из Сиксо может быть интерпретирован как межевой знак. В то же время весьма ранняя датировка обращает наше внимание на то, что уже в это время нужно считаться с образованием деревень с постоянной территорией.

Мария Волф

Рис. 1. Фляжка из с. Шайолад-Кемей

Рис. 2. Сиксо-Вадас патак партя, узда погреб. 2

Рис. 3. Сиксо-Вадас патак партя, стремя каролинго-норманского типа из погреб. 2

Рис. 4. Сиксо-Вадас патак партя, большой сосуд

Рис. 5. Сиксо-Вадас патак партя, маленький сосуд
Рис. 6. Ходмезёвашаржей-Надъсигет, сосуд, найденный
в яме, расположенной между погребениями

**JAVASLAT A LÓSZERSZÁMOK ÉS RÉSZEIK EGYSÉGES
NÉVHASZNÁLATÁRA**
**(Lómenclatura Hungarica sive Index Nominum Instrumentorum
Equorum Gabrieli de Wienis (sic!) ad usum inter fraters vulgo)**¹

SZÖLLŐSY GÁBOR

A régészeti témájú közleményekben az ásatások során előkerülő tárgyak és objektumok legtöbbször egy-egy módszeresen felépített típusrendszerbe besorolva tárgyalják a szerzők. A típusbasorolás előfeltétele, hogy a szóban forgó tárgyaknak, illetve azok egyes részeinek pontos, egyértelmű elnevezései legyenek és a nevekhez egyértelmű meghatározások (definíciók) tartozzanak. Szükség van tehát egy olyan egyezményes névhasználatra, ami biztosítja – legalább az azonos anyanyelvűek között –, hogy ha valaki leírja egy tárgy nevét Zalaegerszegen, akkor az ezt Nyíregyházán elolvasó kollégája ugyanarra a tárgyra gondoljon. Ha ez az egyezményes névhasználat nem alakul ki magától, akkor erőszakkal kell létrehozni.

A lószerszámok leírása, típusbasorolása a régészeten kívül a néprajzot, az állattenyésztést és a katonai lóhasználatot, ha úgy tetszik a hadtörténelmet is érinti. Úgy tűnik, hogy e téren a régészek nem alakítottak ki teljes körű saját elnevezési rendszert, de a kapcsolódó tudományterületek szakkifejezéseit sem vették át teljes körben vagy teljes következettséggel. Mentségül szolgáljon, hogy egyik terület szóhasználatára sem alkalmas a változtatás nélküli átvételre, mert nem következetesek.

Jelen dolgozat egy egyezményes lószerszám-elnevezési rendszert tartalmazó javaslat, amely a szerszámok rekonstrukciójához is segítséget nyújthat.

A neveket a lehetséges szinonimák közül úgy igyekeztem kiválasztani, hogy lehetőleg magyar szó legyen és egyaránt használatos vagy ismert legyen a néprajzi, a katonai és az állattenyésztési szakirodalomban is. Ahol ez nem volt megoldható, vagy ellentmondás mutatkozott a különböző szakterületek szóhasználatára közt ott – engedjék meg nekem ennyi szakmai elfogultság – az állattenyésztési, sőt „lovas” szóhasználatot helyeztem előtérbe.

Igyekeztem alaptípusokat meghatározni, amelyekkel illetve amelyek változataként reményeim szerint minden szerszám meghatározható vagy típusba sorolható. Ezek az alaptípusok sokszor nem történelmi időkből valók, de célszerűnek látszott minél több alkatrész egy szerszámon való szemléltetése. Ezen a szemponton túl olyan modern illetve különleges szerszámok ismertetésére tértem ki, amelyek félreértéseket okozhatnak (vagy már okoztak is).

Nem foglalkoztam az általam tévesnek vagy helytelennek ítélt elnevezések kritikájával, de amikor két gyakran keveredő elnevezést próbálok egyértelművé tenni, elkerülhetetlen a helytelen változat néven nevezése.

Az itt nem tárgyalt kérdésekben a megjelenés alatt lévő Lótenyésztők kézikönyvét javasolom irányműnek tekinteni.

1 Az alcím Kiss Magdolna, Dobrovits Mihály és Gróh Dániel közös munkája.

KANTÁR

Itt egy kicsit hosszabban időznék, mert kantár maradványok gyakran kerülnek elő ásatások során.

A szó török eredetű alapjelentése szerint valamiféle hálószerű alkalmatlóság, amibe egyébként nehezen megfogható tárgyat (pl. cserépedényt, vagy jelen esetben a ló fejét) tesznek bele, hogy könnyebben lehessen kezelni. Lovas értelmezés szerint a kantár alapvető rendeltetése, hogy a zablát (→) a ló szájában megfelelő helyen tartva biztosítsa a ló fékezhetőségét és irányíthatóságát. A kantár alaptípusát az (1. ábra) mutatja, változatai a (2., 3., 4., 5., 6. ábrákon) láthatók.

A kantárt a kötőféktől (→) két fő ismérv alapján javaslom elkülöníteni:

1. A kantárban mindig van zabla és az „tartósan” van rögzítve; bele van varrva, bele van kötve vagy csattal van becsatolva.

2. A kantárnak általában van homlokszíjja. (A fülrózsa megléte nagy valószínűséggel utal a homlokszíz meglétére.)

Bizonyos esetekben kötőfékbe is tesznek zablát, de ez mindig gyorsan ki-be kapcsolható ún. peckes zabla (→) (10. ábra). Egyes belső- és közép-ázsiai, nyersbőrrel csomózott kantárok homlokszíz nélkül készülnek, de a zabla egy-egy csomóval be van kötve a pofaszíjakba. Ebben az esetben kötőfék formájú kantárról beszélhetünk.

A zablakarikáktól az ember kezéhez futó szíjak neve röviden SZÁR. Lovagló szerzőknél általában KANTÁRSZÁR. Feszítőzabla használata esetén csikó(zabla)szár illetve feszítőszár. Fogatos szerszámon ezeket a szíjakat HAJTÓSZÁRnak vagy GYEP-LŐ(SZÁR)nak nevezik.

Ahhoz, hogy a kantár rendeltetésszerűen használható legyen, nem szükséges fém csatokat alkalmazni rajta. Csatot legtöbbször a torokszíjon találhatunk. A felkantározáskor ez a csat ki van csatolva. A kantár felhelyezése után a torokszíz megfelelő becsatolásával lehet elérni, hogy kritikus helyzetekben (amikor a lovas leesik, de nem engedi el a szarát, vagy kantárszáron való vezetés közben a ló visszahököl) nem tud a ló „lekantározódni”. A torokszíz állítását csúszócsonnával vagy közönséges szíjcsomóval is meg lehet oldani, de olyan kantár is van, amelyiken torokszíz nincs, csak NYAKFÜGGŐ, ami díszítőelem (29. ábra). A kantár többi részén lévő csatokat fel- és lekantározáskor nem csatolják ki. Ezek csak a kantár feligazítására (a ló fejének megfelelő méret beállítására) szolgálnak.

Csat lehet a tarkószíjon kb. közepén. Ezzel az egy csattal szimmetrikusan lehet állítani a pofaszíjak hosszát. A beállítás célja, hogy a zabla nyugalmi helyzetben lazán legyen a ló szájában, ne húzza a szájuget. Ugyan ezt a célt szolgálják a pofaszíjon két oldalt párosan elhelyezett csatok is. Ezek ketten helyettesítik a tarkószíz csatot. Lehet csat a pofaszíz alsó végében is a zabla becsatolására. Újabban a parádés fogatoknál esztétikai okokból a torokszíjra két csatot tesznek két oldalra. Ezek megfelelő beállításával elérhető, hogy a lovak külső oldalán – ahol látszik –, minden csat „elváglólag” legyen.

Az ORRSZÍJ és az ÁLLSZÍJ a legtöbb kantáron egy darabból készül, de külön nevet kap, mert gyakran előfordul, hogy állszíz nélkül készítik a kantárt, a Képes Krónikában pedig olyan ábrázolást láthatunk, amelyen az állszíz és az orrszíz külön darab és nem esik egy vonalba. Az állszíjon gyakran van csat alul közepén. A torokszíjat is és az állszíjat is szokták álladzóznak nevezni. Ezt az elnevezést nem javaslom. Hagyjuk meg ezt a szót a feszítőzabla (→) ÁLLADZÓLÁNCának.

Az ORRFÉK egyik változata a gótikus kantárokon fordul elő. Ez egy keskeny szíz, amely az orrszíz helyén, vagy az alatt, vele párhuzamosan fut. Végei a zabla(csikószár)karikáihoz, esetleg külön a pofaszíjba varrott karikához vannak csatolva. A szár meghúzására a szíz (gyakran csont lapocskákkal keményítve) összeszorítja a ló orrának az orrlyukak fölötti érzékeny részét. Ezzel a zabla hatásán felül fékezi a lovat. Hasonló orrféket ajánl Pettkó-Szandtner Tibor a modern fogatokhoz, hogy a nezezen fékezhető lo-

vaknál se kelljen a magyar fogatoktól idegen feszítőzablát használni. A másik fajta orrfék modern kantáralkatrész. Mindig teljesen külön darab, azaz a kantárra tetszés szerint feltehető vagy levehető. Egy csattal állítható, egybeszabott pofaszíj – tarkószíjja van, és körülöleli a ló orrát, mint az orrszíj és az állszíj együtt. Az áll alatt mindig csatolódik. A pofaszíjak hosszának megfelelő beállításával a zabla alá csatolható (6. ábra). Nagyon rohanó sportlovak hatásosabb fékezésére használják. A három legerjedtebb változata a hannoveri, az angol, és a mexikói orrfék. Ha az áll alatt nem csatolódik, akkor orrszíjnak tekintendő abban az esetben is, ha külön darab.

A FEJTARTÓSZÍJ –obercsek – az ügetőversenyzésben és az amerikai stílusú fogatokon használatos. A normális zablával együtt egy kisebb zabla jár hozzá. Ennek a karikáiba csatolnak egy fordított „Y” alakú szíjat. Az „Y” két szára a ló orrhátán egyesülve végigfut a tarkón, át a nyak fölött és a vége be van akasztva a hámszínre (→) közepén lévő horogba. E szerszámelem célja, hogy a ló fejét magasan tartva lehetőleg megakadályozza, hogy az sebes ügetésből vágatába váltson. (A vágatásért ugyanis kizárják a lovat a versenyből.) (7. ábra) Megjelenésében hasonlít egyes gótikus kantárok HOMLOKVILLÁJÁHOZ, ami díszítő elem (4., 5. ábra. Az elnevezés önkényes).

SZEMELLENZŐS vagy SZEMZŐS kantárt a magyar lovas hagyomány szerint csak fogatos szerszámokon használnak.

A XIX–XX. századi kantárakra nem tesznek tollbokrétát vagy lószőr forgót, így az ezek rögzítésére szolgáló alkatrésznek nincs közhasználatú neve. Maga a tárgy általában csőszerű vagy vékony tölcser alakú. Vagy a tarkószíjon, vagy a homlokszíjon, néha a homlokkereszten van elhelyezve. Egyeztményes neveként javaslom a BOKRÉTAKÖPŰ vagy FORGÓKÖPŰ esetleg forgóhüvely szót.

KÖTŐFÉK

Ez a szerszám az állat – főleg ló, de szamár, öszvér is, sőt juh, szarvasmarha, rénszarvas stb. – vezetésére, fékezésére, kikötésére szolgál. Külső megjelenésében igen hasonlít a kantárra. Több alkatrészük azonos.

A kötőféknek két fő változata van. Az egyszerűbbik 2–3, esetleg több szál kenderzsinór – magyarul madzag – igen szellemes összecsomózásával és hurkolásával készül (8. ábra). Ezt a ZSINÓRKÖTŐFÉK-et ugyan úgy teszi fel a lóra, mint a kantárt; A torokzsinórt a csúszócsonnával megfelelő tágra állítva felhelyezik a féket a ló fejére majd a csúszócsonnát olyan szűkre húzzák be, hogy a torokzsinór ne fojtsa a lovat, de elég szűk legyen ahhoz, hogy az állszögleten eladavva meggátolja a fék lecsúszását. (Ugyan úgy, mint a kantár torokszíjja.) Ez a kötőféktípus zabla befogadására nem alkalmas.

A kötőfék másik alapváltozata bőr szíjakkal készül. A hagyományos magyar változatába 5 karikát és egy csatot varrnak (9. ábra). Az elsősorban kantárként használt kötőfékbe gyakran tesznek csatot mindkét oldalra, szimmetrikusan. Ezek a csatok rendszerint díszesek, sokszor sallangot (→) is csatolnak rájuk. A kötőfék felhelyezése és levétele a(z egyik) csat segítségével történik. A KÖTŐFÉKSZÁR-at vagy röviden FÉKSZÁR-at rendszerint az áll alatti szárkarikába kötik. A felső pofakarikák a szíjak megfelelő irányba való beállítását teszik lehetővé. (Nem nélkülözhetetlenek; gyakran hiányoznak.) Az alsó pofakarikák a kötőfék kantárként való használatakor (pl. alföldi csikósok, hajdúsági parasztfogatok) a peckes zabla (→) peckekének beakasztására szolgálnak (10. ábra). Ha két oldalra kötik ki a lovat, ezekben a karikákba kötik a két fékszárat.

A kantárnál leírtaknak megfelelően a kötőféknek általában nincs homlokszíjja és rendszerint nincs benne zabla. Ha mégis van, akkor az gyorsan ki-be csatolható.

A XIX–XX. századi katonai és paraszti (főleg fogatos) lóhasználatban gyakran előfordul, hogy a kötőfékre rákantároznak, így a ló kikötésére a kötőfékszárat lehet használni, etetéskor le lehet kantározni stb. A kötőfék és a kantár együttes használatának

elkerülésére fejlesztették ki a katonaságnál a kantárkötőfékeket. Ez a szerszám átmenet a kantár és a kötőfék között. Egyesíti azok előnyös tulajdonságait. A különleges kötőfék közül egyet mutat a (11. ábra). Ennek neve kényszerkötőfék, vagy kapticán. A lovak betanításában, idomításában használják.

ZABLA

Az európai lóhasználatban a zabla a ló fékezésének és irányításának legfontosabb eszköze. Európán kívül is igen fontos, de nem kizárólagos. Kelet-Anatóliában magam is láttam lovakat fogatban és nyereg alatt egyaránt csak kötőfékekkel szerszámozva, zabla nélkül.

A zabla alaptípusa a CSIKÓZABLA. Ez egy SZÁJVASból és annak két végébe fűzött egy-egy karikából áll (12. ábra). Ezeket a karikákat, amelyek egyfelől a zabláznak a kantár pofaszíjához való rögzítését, másfelől a kantárszámak a zablához való rögzítését szolgálják, javasolom következetesen KARIKÁNAK nevezni, ha mégoly cifrák is. A zabla szájvasa lehet merev, pontosabban egytagú, vagy csuklós. Egyes ritka változatokon a szájvas nem kettő, hanem négy tagú. Előfordul két párhuzamos szájvas is.

A XX. századi magyar gyakorlatban normális lovakra csuklós szájvasú csikózabla jár. Kemény szájú lovakra merev szájvasú, még keményebb szájnak szájába négyszegletes, csavart, fűrészcs. zablát tesznek a pincekulcsig bezárólag. Feszítőzablát hagyományosan nem használnak.

A csikózabla legsűrűbben előforduló változata a PÁLCÁS CSIKÓZABLA vagy egyszerűen PÁLCÁS ZABLA (13. ábra). A pálcás szerepe az, hogy amikor a lovas az egyik kantárszárát nagy mozdulattal, erősen meghúzza, a zabla nem tudjon átcúcsni a ló száján. A pálcás zabla változatának tekinthetők a XIV. századi pillangós csikózablák is (14. ábra). Ugyancsak ide sorolható több XIX–XX. századi katonai tisztikantár félpálcás zablája (17. ábra).

Csikózabla a PECKES ZABLA is. Ellentétben több régészeti és fegyvertörténeti írással, ezt a szót nem a pálcás zabla szinonímájának javasolom, hanem annak a megoldásnak a megjelölésére, amikor a zablakarikába rövid szíjra kötött fa, vagy 2–3 szemből álló láncba fűzött vas pecket kapcsolnak. Ezekkel a pecekkel akasztják be a zablát a kötőfék alsó pofakarikájába (10. ábra). Főleg a hortobágyi csikósok szerszámozták így a nyerges lovakat. Kihajtás után a zablát kiveszik a ló szájából (a szárral együtt), de a kötőfék a lovon marad. A szárkarikába kötött pányvakötelet lebontják, így a ló zavartalanul tud legelni a ménessel, de bármikor könnyen befogható, és gyorsan „üzemképessé tehető” a zabla visszaakasztásával.

Ugyancsak csikózabla a XIX–XX. században kizárólag fogatos kantárokhöz használatos NÉGYKARIKÁS CSIKÓZABLA vagy HAJTÓZABLA (16. ábra). A szájvas végébe csatlakozó karikákba a hajtószárát (gyeplőt) csatolják, a szájvason szabadon mozgó karikákba pedig a pofaszíjat. Érzékeny szájú lovaknál a gyeplőt mindkét karikán átfűzve csatolják be.

A FESZÍTŐZABLÁKKAL Magyarországon szinte kizárólag katonai (hadi) használatban találkozhatunk. A XX. századi paraszti szerszámokon időnként előforduló feszítőzablák is rendszeresített katonai ún. pelham zablák. (→)

Ha a lovasnak mindkét keze el van foglalva fegyverforgatással és e miatt nem tudja „két szár közt” irányítani a lovát, más megoldást kell találni rá, hogy a szándékát közölje a lóval. Egyik lehetőség a lovat eleve arra tanítani, hogy a jelzések nagy többségét nem a zablán keresztül kapja, hanem combbal, lábszárral, derékkal, korbáccsal, egyensúlyváltoztatással és nem utolsó sorban szóval irányítja a lovas. (Egyes beduinok olyan tökélyre vitték ezt a módszert, hogy zablát egyáltalán nem használnak.) Másik lehetőség a zabla hatásának fokozása. Erre szolgál a feszítőzabla. Ez olyan goromba szerszám, hogy egé-

szen kis kézmozdulatra is szinte leülteti a lovat. A feszítőzabla részeit és a javasolt neveteket a (18. ábra), működési elvét a (19. ábra) mutatja. A feszítőzablák enyhébb változatát, az ún. PELHAM ZABLÁT a XIX–XX. századi katonai kantárakhoz és a „recens” nyugat európai fogatokhoz használják. Ezek alsó feszítő karja rövidebb, szájvasa csuklós, nyelvszorító ív nélküli (15. ábra). A modern nyereg alatti lóhasználatban feszítőzablát már csak a díjlovas sportban használatos ún. nagykantárban (3. ábra) alkalmaznak. Ebbe a zablába csak a feszítőszárat lehet becsatolni. A ló finomabb irányítására egy különálló csikózabla (alsó zabla) van a kantárba csatolva. A történelmi feszítőzablák jelentős részénél szintén nincs lehetőség csikószár becsatolására. Ezeket csak feszítőszárral használják, alsó zabla nélkül.

Megjelenésében és részben működési elvében is igen hasonlít a feszítőzablákhoz egy modern amerikai szerszám, a hakamor. Ez tulajdonképpen egy teljes, kantárszerű szerszám, amiben nincs zabla. Helyette az állszíj és az orrszíj van fém betétek segítségével úgy kialakítva, hogy a szár meghúzására a feszítőkar áttételén keresztül körkörösén összeszorítja a ló orrát. Két fő használati területe van. Egyrészt a zablára túlságosan rátámaszkodó és emiatt nehezen irányítható lovaktól a hakamor segítségével el lehet venni ezt a lehetőséget. Másrészt nagy hidegben, amikor a zabla fagyási sérüléseket okozhat a ló száján, el lehet kerülni a zabla használatát.

NYEREG

A lovaglónyereg a hátasállat – főleg ló – hátán való biztosabb, illetve kényelmesebb ülést teszi lehetővé. A málhanyereg a tehernek az állat hátán való rögzítésére szolgál. Ezek egy része tulajdonképpen csak váz.

A lovaglónyergek tárgyalásánál csak a keleti típusú nyergekre szeretnék szorítkozni. A nyereg szerkezete és az alkatrészek nevei e típus jellegzetes képviselőjének a tiszafüredi fanyeregnek a képén (20. ábra) láthatók. Azonos szerkezetű, de más kivitelű ún. párnázott nyeret mutat a (21. ábra). Gyakori az a változat is, amikor a nyeret a kápák élei közötti rész teljes beborításával párnázzák ki. Ebben az esetben a nyeret borító, apró szegekkel a kápákhoz szegelt bőr neve ÜLÉSBORÍTÁS.

Bár a szövegkörnyezetből szinte mindig kiderül, hogy nyeregről vagy fogatos szerszámról van-e szó, javaslom a lovas szóhasznált következetes átvételét: A nyeret a lóra rögzítő szíj neve HEVEDER. (A hasló a fogatos szerszámoknál fog előkerülni.)

A tiszafüredi nyereggel való hagyományos nyergelést a (22. ábra) mutatja. Ennek a megoldásnak a lényege, hogy a heveder nincs a nyereghez rögzítve, hanem a nyeret és a lovat együtt köti át. Ez a nyergelési mód a paraszti lóhasználatban a XX. század elejéig élt, de a huszárságnál is megmaradt az 1830-as évekig (23. ábra). XVI–XVII. századi nyergek tanúsítják, hogy azonos szerkezetű nyergeknél az előbbivel párhuzamosan létezett az alsóhevederes vagy TERHELŐS megoldás is. Ez esetben a heveder a nyeregtalpakra van rögzítve. A heveder rendszerint teljesen különálló szíj, mindkét végén csattal. A nyeregtalpakra az ezekhez tartozó csatlékokat fűzik vagy szegelik. Ezzel a megoldással a nyeregben ülni is lehet szorítani a hevederen.

Maya Pál, aki saját készítésű fanyereggel rekonstruálta a felsőhevederes nyergelést, ezt a megoldást biztonságosabbnak tartja a terhelőnél.

Ennél a nyeregtípusnál, ahol a kengyelszíj a (19. ábrán) jelölt helyen van átfűzve, a kengyelszíj csatja mindig alul, közvetlenül a kengyel(vas) felett helyezkedik el (22., 23., 29., 30. ábrák).

KENGYEL

A kengyel alapvetően kényelmi eszköz. Legnagyobb haszna, hogy igen megkönnyíti a lóraszállást. Ezen kívül arra szolgál, hogy a lovas a lábát a számára legkényelmesebb

helyzetben tarthassa. Kengyel használatával a lovaglás kevésbé fárasztó, és bizonyos mozdulatok (felemelkedés, oldalt illetve hátra fordulás stb.) könnyebben végrehajthatók. Vagyis a kengyel nem elengedhetetlenül szükséges pl. a hátrafelé nyilazáshoz. (Sőt a nyereg sem.) A kengyel általában a nyereg tartozéka, de néha szőrén lovaglók is használják.

SZÜGYELŐ, FARMATRING

A szügyelő és a farmatring hagyományos, de nem nélkülözhetetlen nyeregtartozék. Az utóbbinak azért választottam a katonai szóhasználatból e bizonytalan eredetű, idegen hangzású nevet, hogy a „farhám” szót a fogatos szerszámok valóban „hám” rendeltetésű tartozéka számára tarthassuk fenn. Mindkét szerszám szerepe a nyeret a megfelelő helyen – a lapocka és a vese között – tartani; megakadályozni az előre illetve hátra csúszást.

A szügyelők szerkezete igen kevés változatosságot mutat. Legtöbbjük ugyanabból a három szíjból áll (24. ábra). Az ugratószíj gyakran hiányzik.

A szügelőhöz külsőleg nagyon hasonló modern szerszámelem a martingál (25. ábra). Rendeltetése a „szár ellen menő” (fejét túl magasra tartva a szár és a zabla hatása alól kibújó) lovakat e tevékenységükben megakadályozni.

A farmatringok a szügyelőkkel ellentétben igen változatosak (26., 27., 28. ábrák).

CSÓTÁR, SABRAK, POKRÓC, IZZASZTÓ

A nyergeléshez többféle textil segédeszközt is használnak. Mivel a különböző értelmező és etimológiai szótárak meghatározásai nem egyértelműek, egyezményes neveként és meghatározásokként a következőket javaslom:

IZZASZTÓ: Nemezből (filcből) készül. Mindig a nyereg alá kerül. A nyereg alól nem sok látszik ki belőle, de az a rész lehet díszes is. Izzasztónak nevezik a szügyház kájája (→) alá varrott nemezcsikot is.

LÓPOKRÓC: Anyaga szövött, rendszerint nem díszes. Mindig a nyereg alá teszik, általában négyrét hajtvva, ezért nem is igen látszik ki alóla (22. ábra).

A csótár és sabrak szavakra a szótárak egyaránt a „nyeregtakaró” jelentést adják meg. Mivel a sabrak jelentése a XIX. századi katonai szóhasználatban igen egyértelműen meghatározott, a csótár szót egy korábbi – kevésbé meghatározott – tárgycsoporthoz kötöttem. E szerint:

CSÓTÁR = lótakaró. Bár ezt a szót lovasok is, régészek is sok más tárgyra használták már – javaslom a lótakaró megjelölésére használni. Anyaga szövött. Ázsiában igen gyakoriak a „perzsaszőnyeg” (hali) vagy kilim technikával készült darabok. Mindig a nyereg alá kerül egy rétegben. Rendszerint díszes. A csótárral való nyergelés a (29. ábrán) látható.

SABRAK = Nyeregtakaró. Ez a huszár ábrázolásokról jól ismert, díszes, fecskefarkú szövött posztótakaró nyergeléskor a nyereg tetejére kerül. Erre teszik a nyeregbundát és az egészet átkötik a felsőhevederrel. Ilyenkor a nyereg alá lópokróc jár. A sabrakkal való nyergelést a (30. ábra) mutatja. Az ilyen nyergeléshez akkor is kell felsőheveder, ha a nyeret terhelővel csatolják a lóra.

FOGATOS SZERSZÁMOK

Sajnos nem kerülhetem el a fogatos szerszámok alaptípusainak és legfontosabb jellemzőinek ismertetését. Az egyes szerszámok, illetve alkatrészek neveinek pontosításakor óhatatlanul előkerül a félreértést okozó fogatos szerszám neve. Ha már ilyen módon úgyis belekeveredett e dolgozatba a fogatos lóhasználat, gondoltam legyen füle–farka.

A fogatos szerszámoknak két alaptípusa van, a szügyhám és a kumet.

KUMET

Hivatalos magyarított nevét a HÁMIGÁT, elsősorban a katonai szakirodalom használja. A lovas irodalom innen vette át. Ez a szerszámtípus a hazai köztudatban mint nyugati sőt sváb szerszám szerepel, és csakis nyolcmázsás söröslovakon tudjuk elképzelni. Van is némi igazság ebben a megközelítésben, mert Magyarországon a svábok lakta vidékeken elterjedt, mégsem csak Nyugat-Európára jellemző. Megjelenik például az orosz trojkán is, Anatóliában pedig szinte kizárólagos. A (31. ábra) a nyugat-európai kumet egy típusát mutatja.

SZÜGYHÁM

A szügyhám alaptípusa az ún. kancahám (32. ábra), amely tartalmaz minden „szükséges és elégséges” alkatrészt. A ma használatos általános forma a (33. ábrán) látható.

A fontosabb alkatrészekről röviden:

HÚZÓSZÍJ: Ezen a szíjon keresztül fejt ki a ló a vonóerejét. Lovasok is szokták néha szügyeszíjnak, sőt szügyelőnek is nevezni. Hogy ne legyen keverhető a nyeregszerszám szügyelőjével, javaslom a húzósíj elnevezés következetes használatát.

NYAKLÓ: (34. ábra) A paraszti és a régi stílusú parádés fogatokra jellemző. Lassításkor vagy lejtőn lefelé menet a kocsi visszatartására szolgál.

RÚDTARTÓ SZÍJ: Az újabb stílusú parádés fogatokra jellemző. Rendeltetése azonos a nyaklóéval. Ebben a munkában a vállsíz is részt vesz.

VÁLLSZÍJ: Részben a már említett visszatartásban játszik szerepet, részben a húzósíj megfelelő helyen (megfelelő magasságban) való tartását szolgálja.

HÁTSZÍJ vagy **KÁPA:** (A kápa tulajdonképpen acél betéttel merevített hátszíz.) Alapvető rendeltetése a húzósíjat megfelelő helyen tartani. A rászerezelt **HÁTSZÍJKARIKÁK** vagy **KÁPAKULCSOK** a hajtószár(ak)at vezetik.

HASLÓ: A szerszám rögzítését, elmozdulásának megakadályozását szolgálja. Nem nélkülözhetetlen alkatrész. A régi típusú, egyszerű szerszámokról igen gyakran hiányzik. Nevét gyakran használják – tévesen – a nyereg hevederének megjelölésére. Javaslom itt is a következetes szóhasználatot.

ÁGYÉKSZÍJ: Az istrángtáskákat (→) tartja a helyükön, vagy az istrángot (→) vezeti.

ISTRÁNG: A húzószíjról a vonóerőt az istráng viszi át a kocsira vagy szekérre a HÁMFÁN – négyes és ötös fogatok elülső lovai esetében a KISAFÁN – keresztül. Az istráng anyaga legtöbbször kötél, ritkábban lánc vagy szíj. A kötélistrángokat a parádés fogatokon bőrbe szokták bevarni vagy szíjjakkal körülfontni.

ISTRÁNGTÁSKA: Egy sima bőr hüvely, amely megóvja a ló oldalát az istráng dörzsölő hatása által okozott szörkopástól.

FARMATRING: A szerszám elmozdulásának megakadályozására szolgál, akár csak a nyereg farmartingja. A XX. századi katonai farmartingok egyes típusai nagyon hasonlítanak a fogatos farmatringra (28. ábra).

FARHÁM: Hegyes, dombos vidékeken, ahol a kocsi (szekér) visszatartására nem elegendő a nyakló, farhámos szerszámot használnak (34. ábra). Maga a farhám szinte tükörképe a kancahámnak. A csülkeibe kötött tartókötelek végei a rúdvég vasalására vannak kötve, tehát a visszatartó hatást a farhám is a rúdon keresztül fejt ki, akárcsak a nyakló. Farhámot szügyhámhoz és kumethámhoz egyaránt használnak, ha a terepviszonyok megkívánják. A farhám részeit a nyeregszerszám farmatringjának analóg részeivel javaslom megnevezni.

SALLANGot ma már csak a fogatos szerszámokon használnak, de a XVIII–XIX. század folyamán sűrűn alkalmazták a lovaglós szerszámokon is (30. ábra). A sallang alapvető rendeltetése, hogy segítsen a lónak elhessegetni magáról a legyeket és más kellemtelen rovarokat. Bár napjainkban kizárólag díszítőelemként használják, tökéletesen

megmaradt rendeltetészerű használhatósága. Két alaptípusa közül a „sallang” szó hallatán általában az ún. fonott sallang jelenik meg lelki szemeink előtt (35. ábra). A másik típus a kivágott sallang, amit pillangónak is szokás nevezni (36. ábra).

Az utolsó két ábra (37., 38.) annak segítését szolgálja, hogy az egyes veretek, feltételezett szíjak stb. helyét szakszerűen lehessen megadni.

Végezetül a kocsi és a szakér sokat vitatott és sokféleképpen meghatározott fogalmát szeretném az eddigiek közül általam legpontosabbnak ítélt meghatározással tisztázni. Ernst József szerint a KOCSI személyszállításra szolgál, a SZEKÉR teherfuvarozásra. Egyéb szempontok (rugós vagy lőcsős, ló vagy szarvasmarha vontatta stb.) nem vétetnek figyelembe.

Balogh István

1965 Lófogatok Debrecenben a XVIII–XIX. században. Ethnográfia

Barczy Z.–Somogyi Gy.,

1986 A szabadságharc hadserege. Budapest

é. n. Királyért és hazáért. Budapest

Benkő Loránd (főszerk.)

1967 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest

Dienes István

1966 A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. Arch. Ért. 93.
208–234.

Ernst József

1989 Régi magyar fogatok – Alte Ungarische Kutschen. Budapest

Ernst J.–Fehér D.–Ócsag I.,

1988 Magyar lovaskönyv. Budapest

Garay Ákos

1936 A magyar nyergelés. Népr. Ért.

Horn Artur (szerk.)

1976 Állattenyésztés II. kötet, Budapest

Kalmár János

1971 Régi magyar fegyverek. Budapest

Kovácsy B.–Monostori K.,

1905 A ló és tenyésztése. Budapest

László Gyula

1943 A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Budapest

Ortutay Gyula (főszerk.)

1982 Néprajzi Lexikon. Budapest

Pettkő-Szandiner Tibor

1931 A magyar kocsizás. Budapest

Raswan, Carl R.

1930 Araber und sein Pferd. Stuttgart

Somoskőy László

1934 Lovaglás, hatosfogathajtás, szerszámzattan. Budapest

Szendrei János

1896 Magyar hadtörténeti emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon. Budapest

Türkçe Sözlük

1980 Ankara

Wagner, Eduard

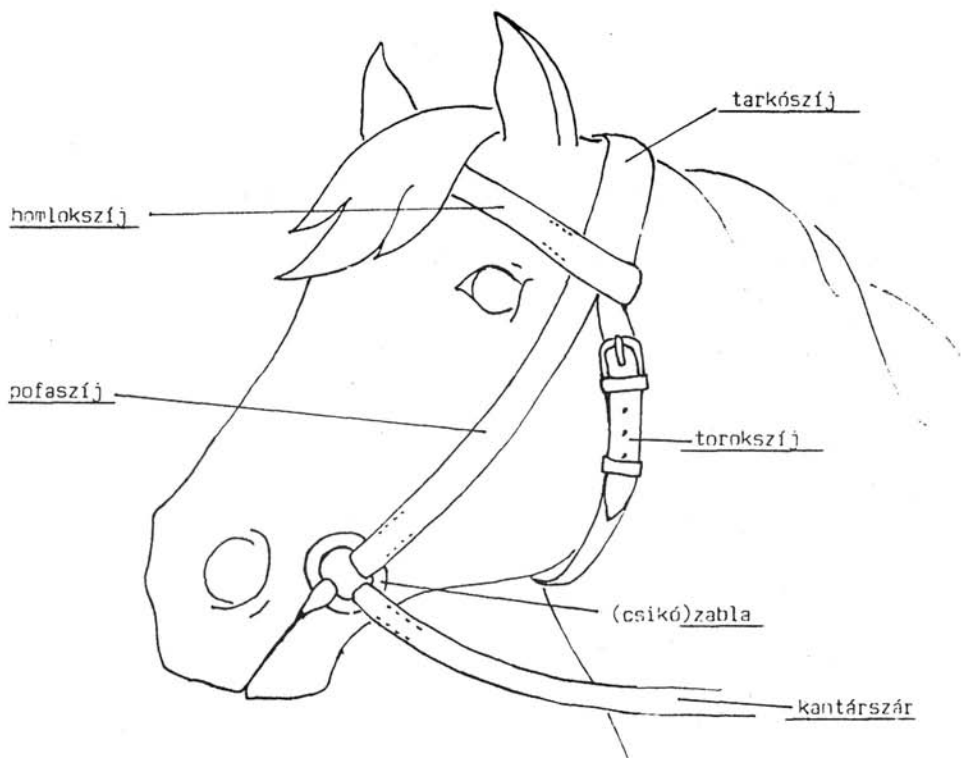
1957 Tracht Wehr und Waffen 1380–1480. Prága

Wahrig, Gerhard

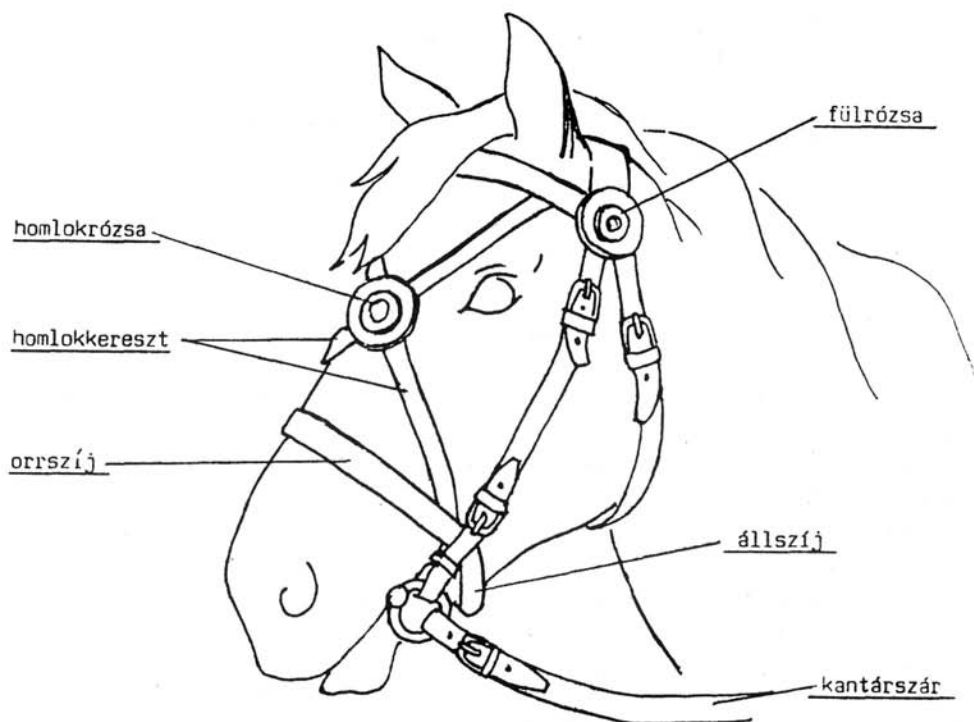
1980 Deutsches Wörterbuch. München

Wrangel, A.

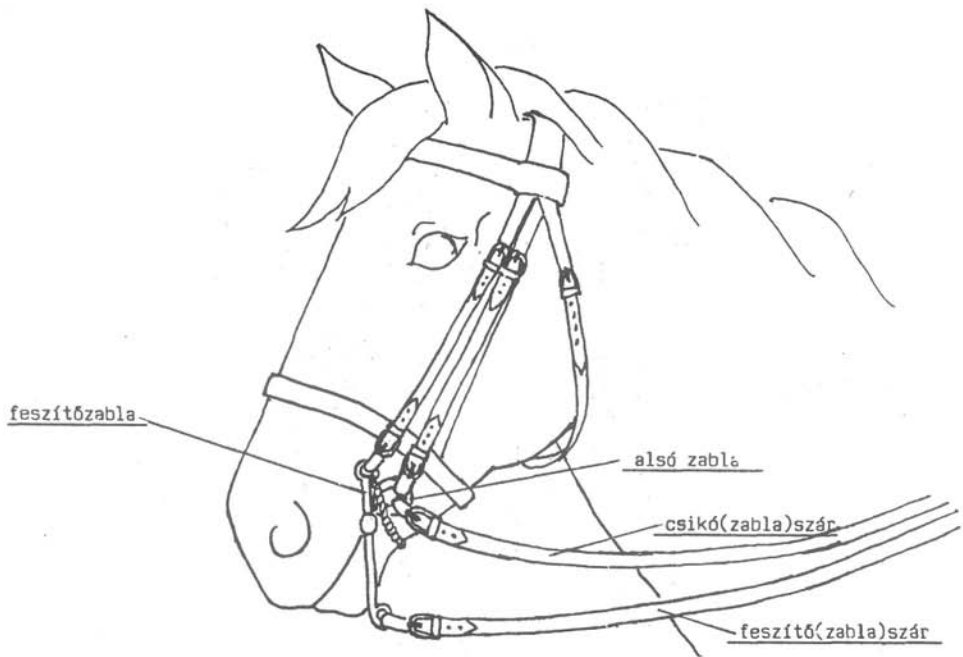
1910 Das Buch vom Pferde. Stuttgart

1. ábra. Csikókantár, alaptípus, XX. század

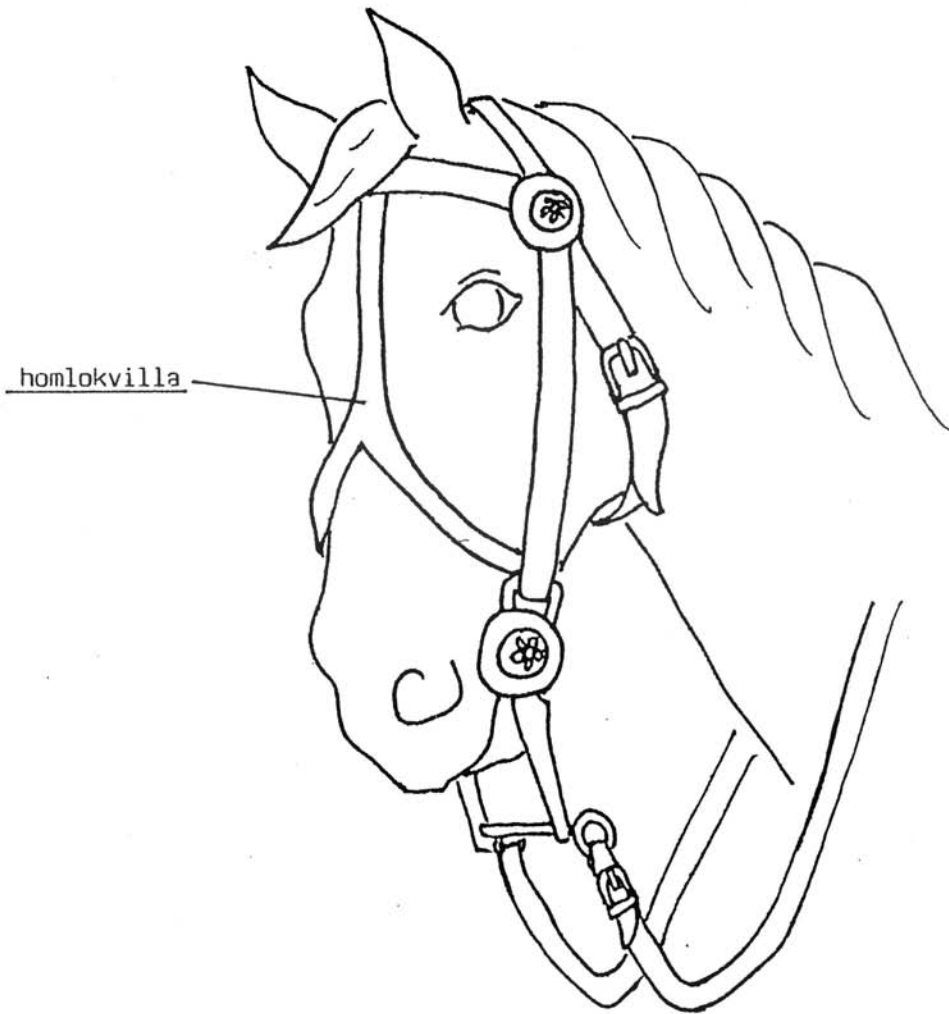
2. ábra. Csikókantár (változat)

3. ábra. Nagykantár (angol kantár) XIX. század

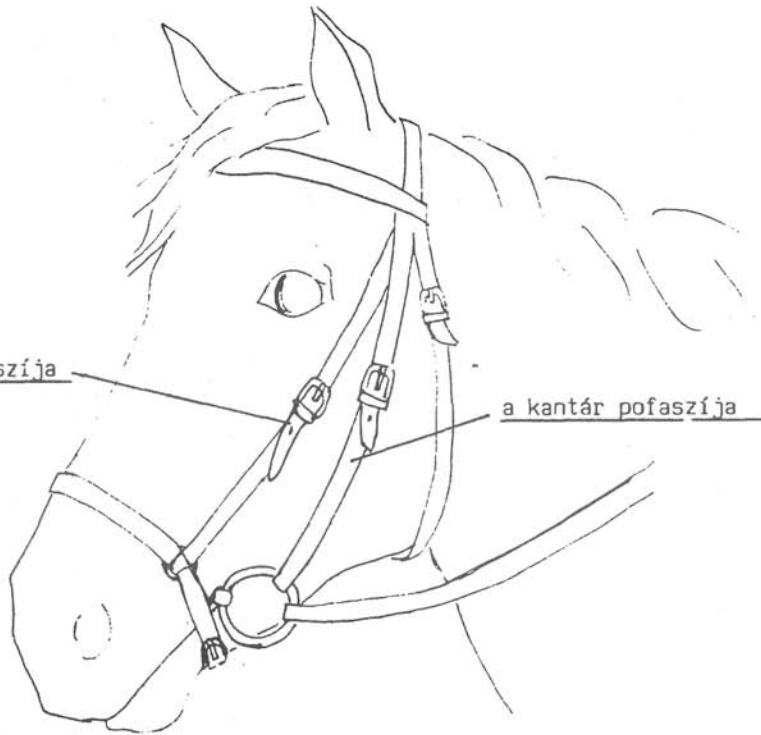
4. ábra. Homlokvillás kantárok, XV. század (a Thuróczy Krónika nyomán)

5. ábra. Homlokvillás kantár, XIV–XV. század (Wagner nyomán)

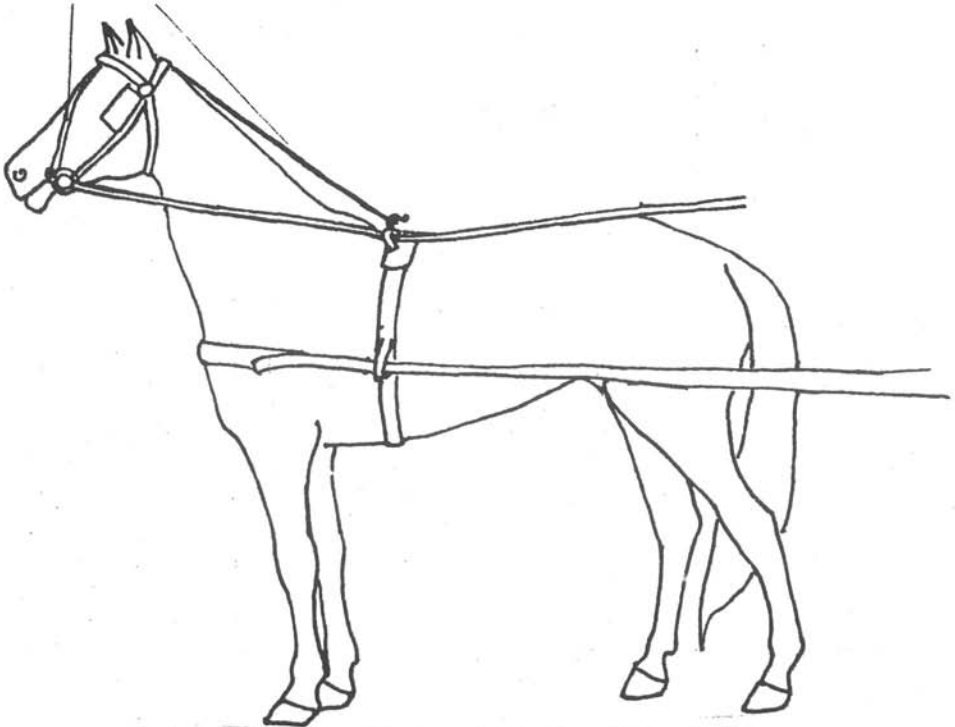
az orrfék pofasíja

a kantár pofasíja

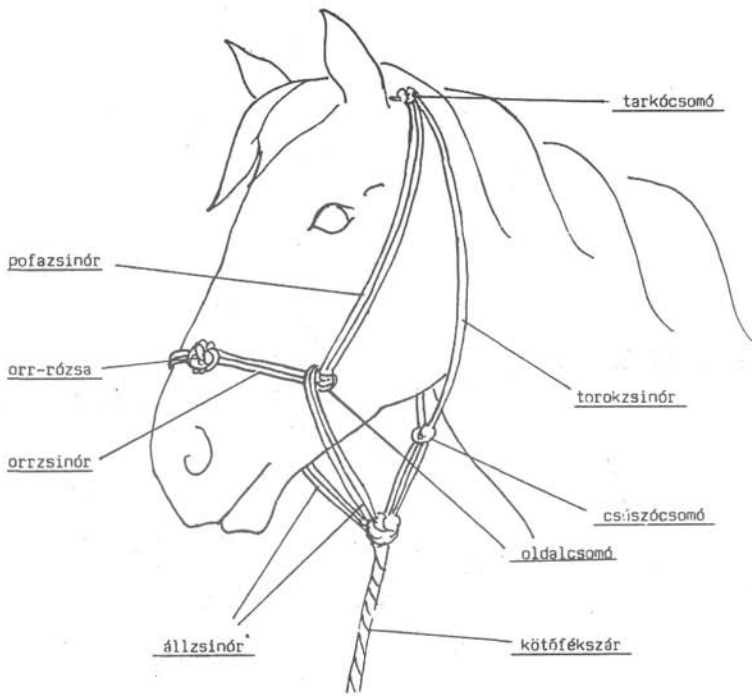

6. ábra. Hannoveri orrfék csikókantáron, a zabla alá csatolva. XX. század

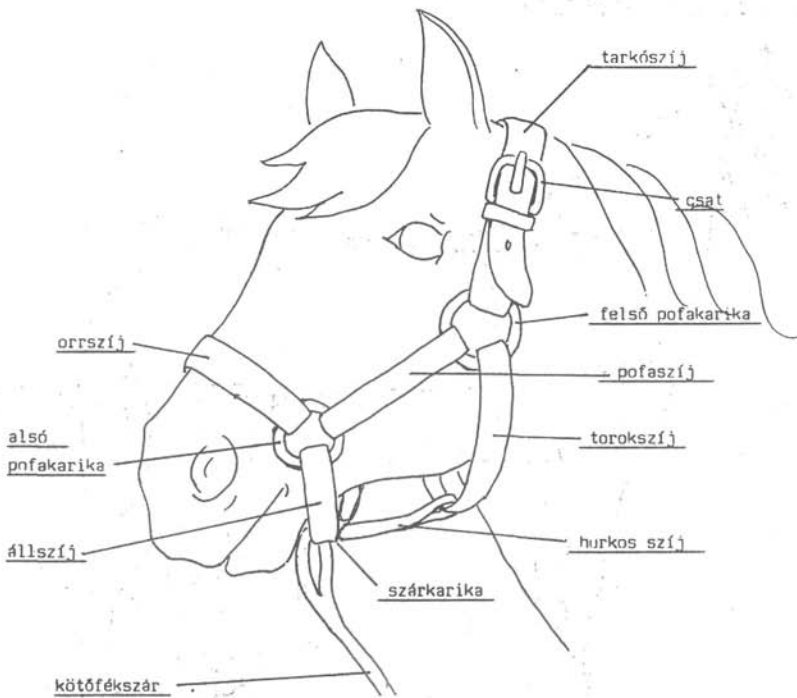
fejtartósíj (obercsek)

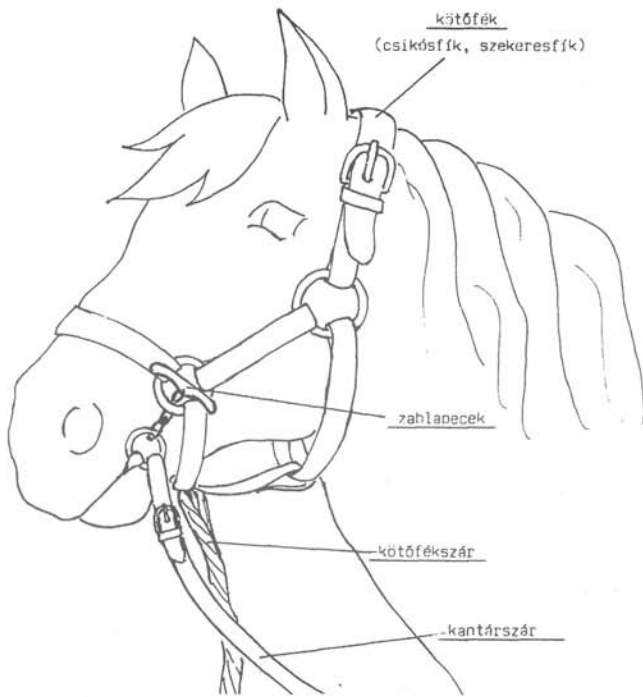
7. ábra. Amerikai ügetőló versenyfogatba fogva. XIX. század vége

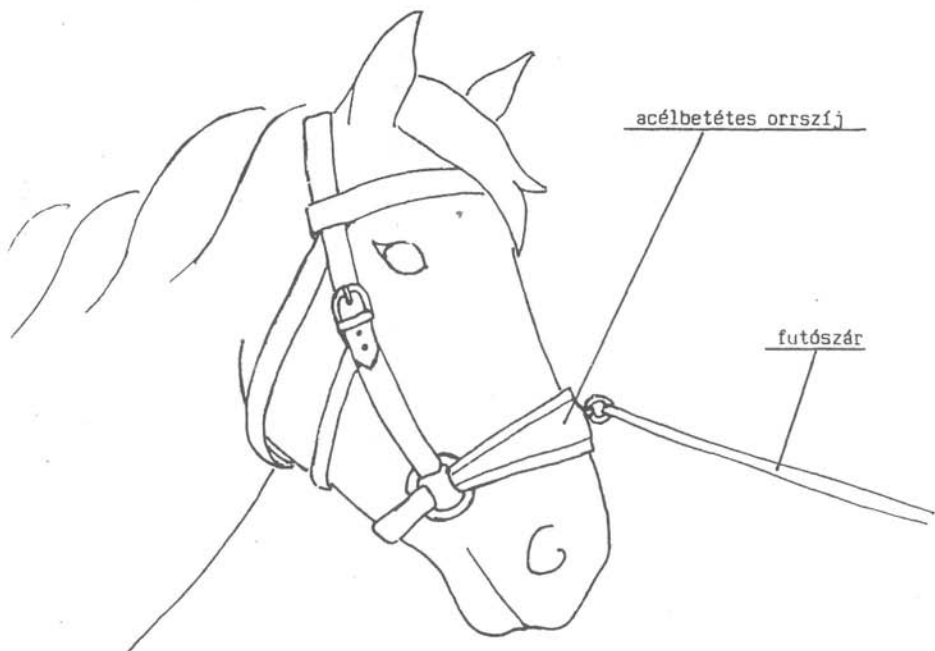
8. ábra. Zsinórkötőfék

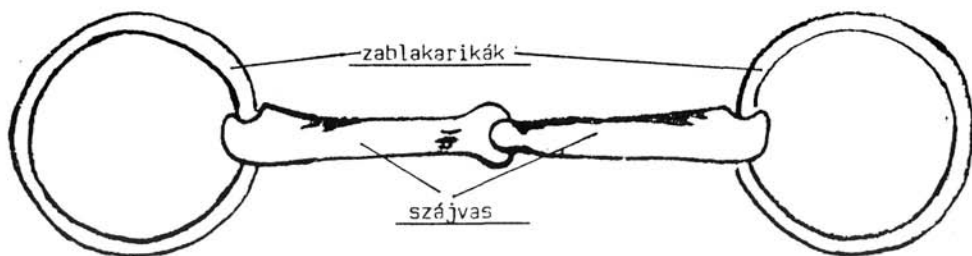
9. ábra. Bőr kötőfék, alaptípus, XIX–XX. század

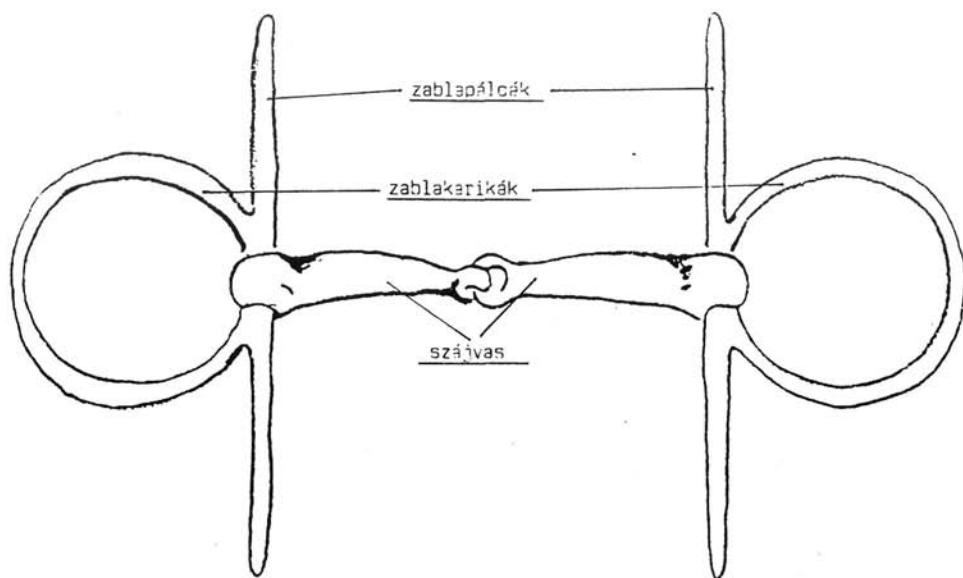
10. ábra. A peckes zabla használata. XIX–XX. század

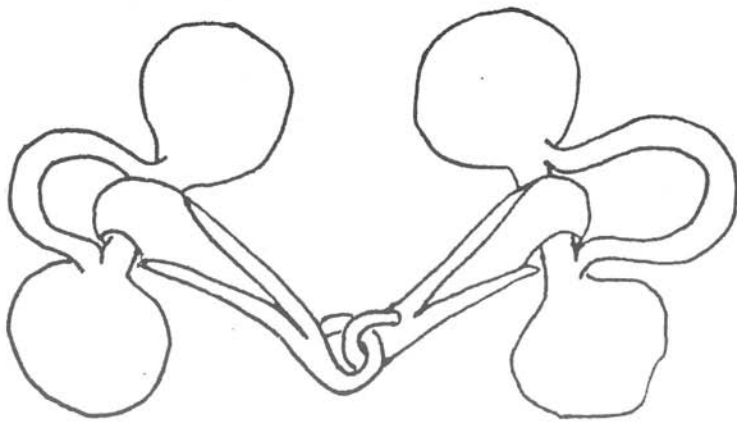
11. ábra. Kényszerkötőfék („kapticán”)

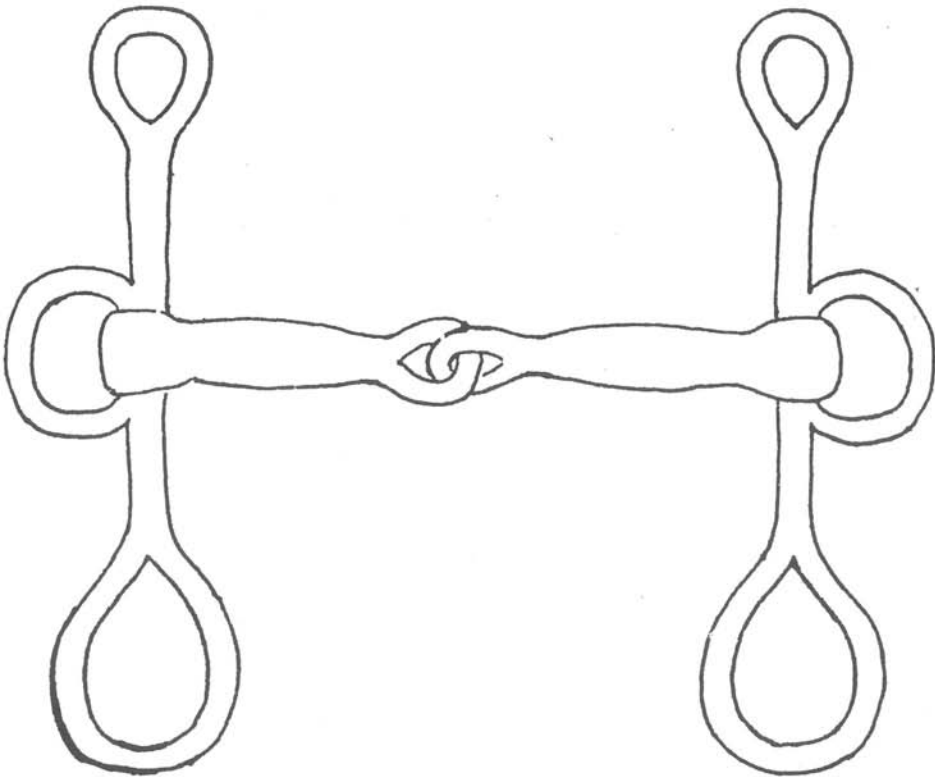
12. ábra. Csikószabla, alaptípus

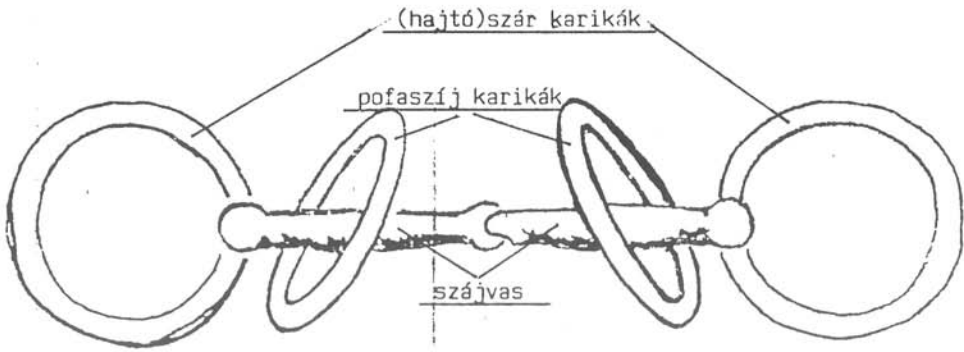
13. ábra. Pálcás csikószabla

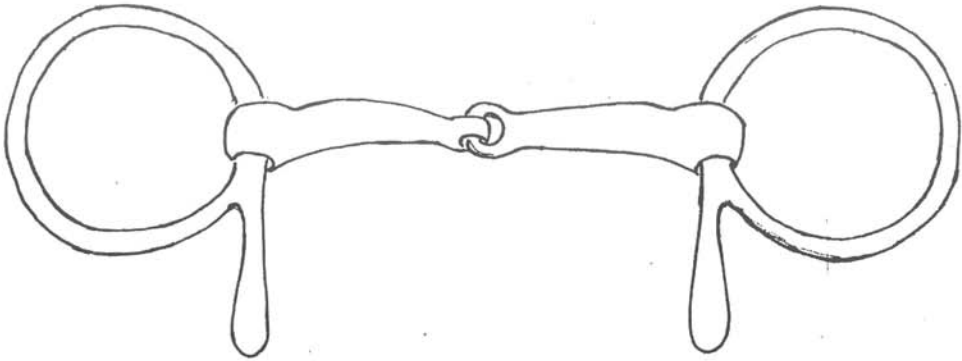
14. ábra. Pillangós zabla, XIV. század

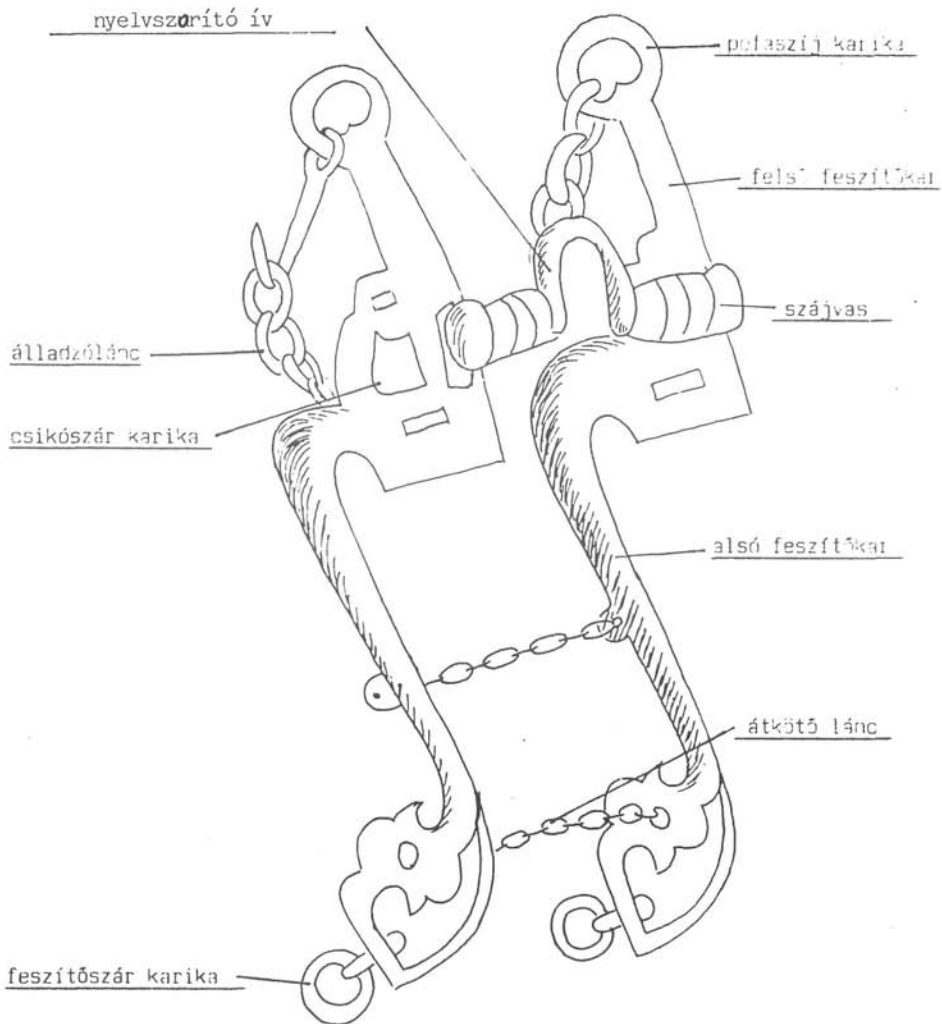
15. ábra. Pelham zabla, XIX–XX. század

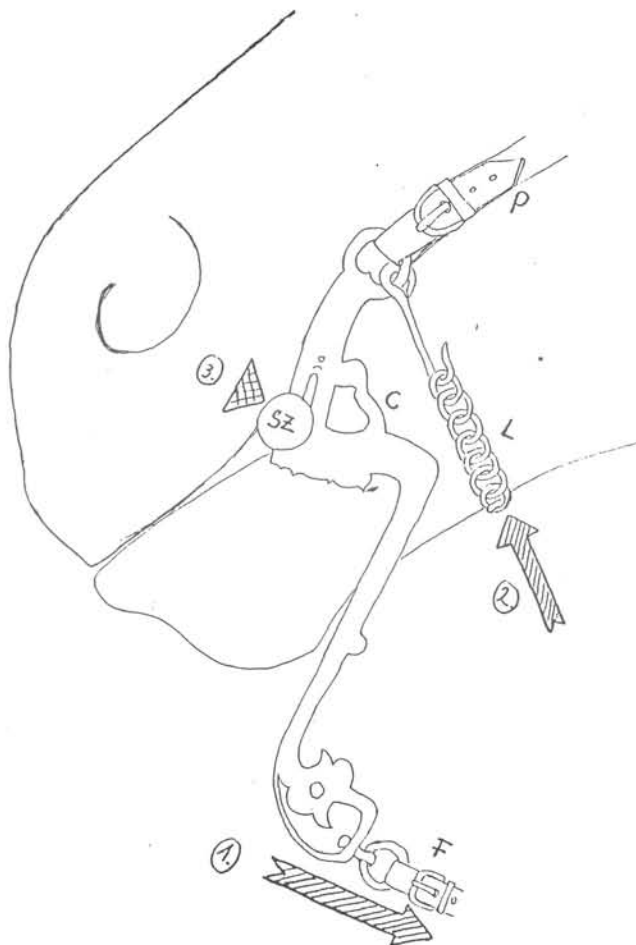
16. ábra. Négykarikás csikózabla vagy hajtózabla, XIX–XX. század

17. ábra. Félpálcás csikózabla, XIX–XX. század

18. ábra. Fesztőzabla, XVI. század

P = pofaszíj

L = álladó lánc

C = kantárszár - karika
(vagy csikózabla-szár karika)

SZ = szájvas

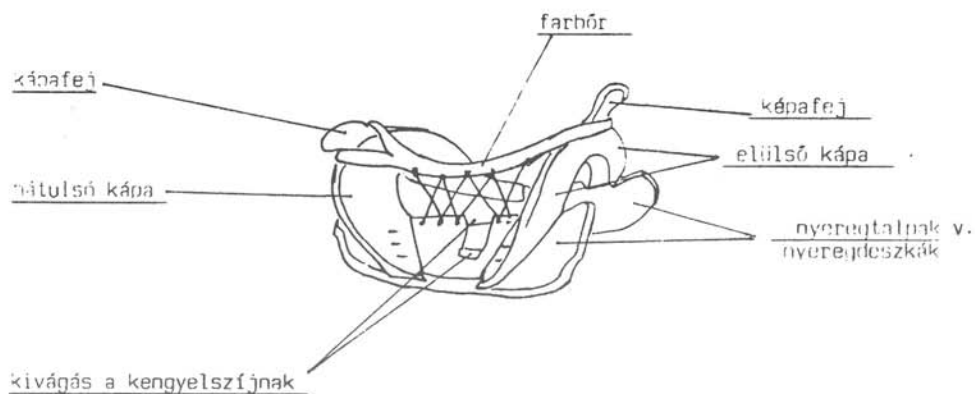
F = feszítőszerű karika

1 = a feszítőszerű mozgásának iránya

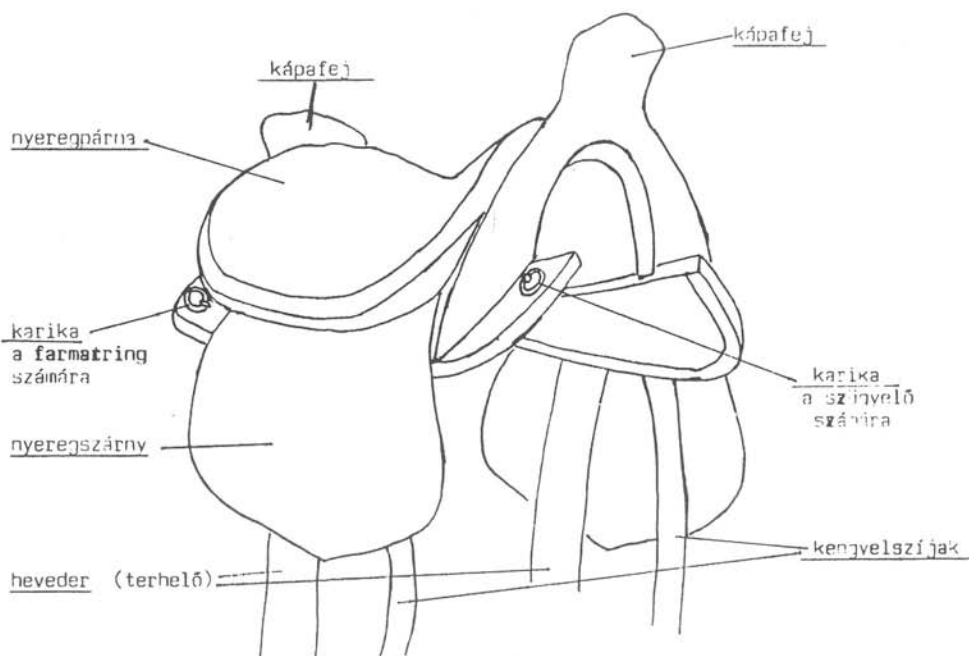
2 = az álladó lánc által a ló állára
gyakorolt nyomás iránya

3 = alátámasztási pont

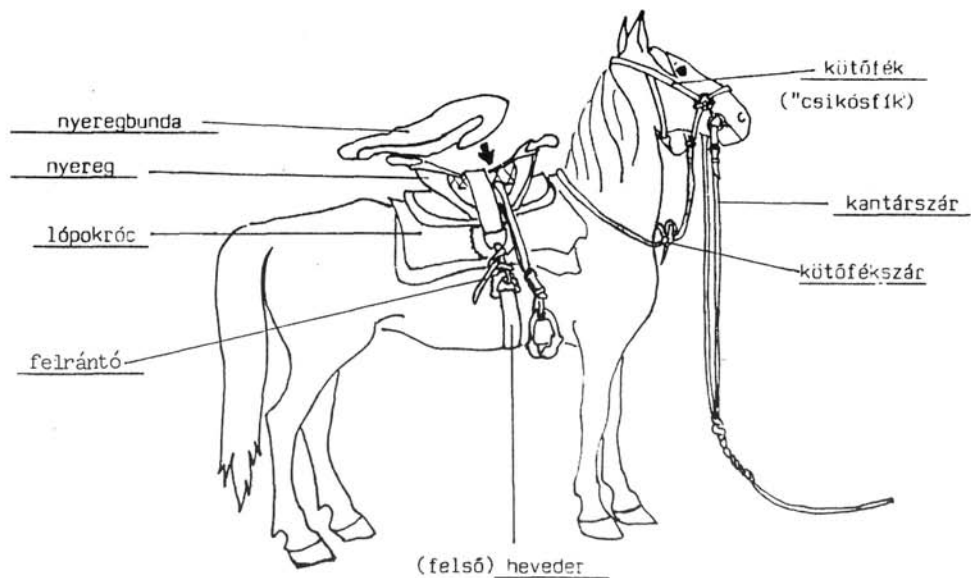
19. ábra. A feszítőzabla működési elve

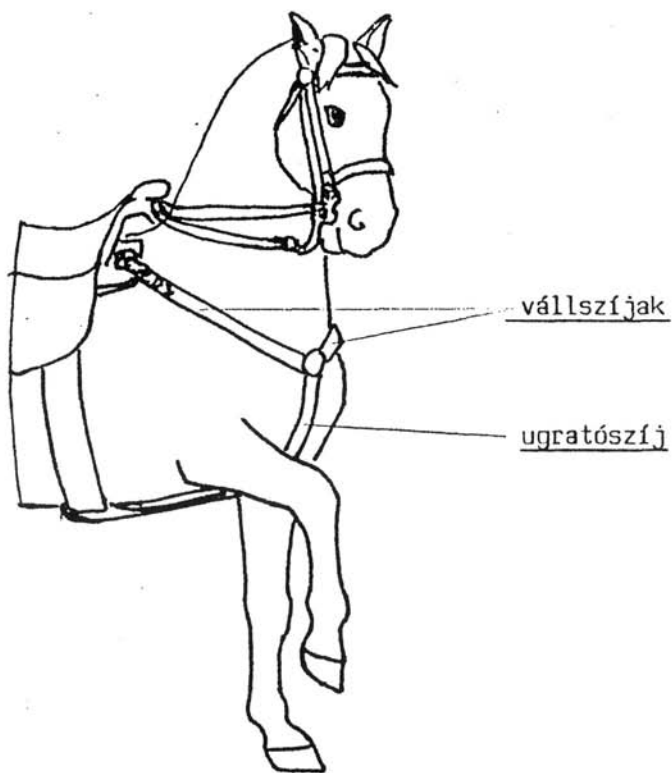
20. ábra. Tiszafüredi fanyereg, XIX–XX. század

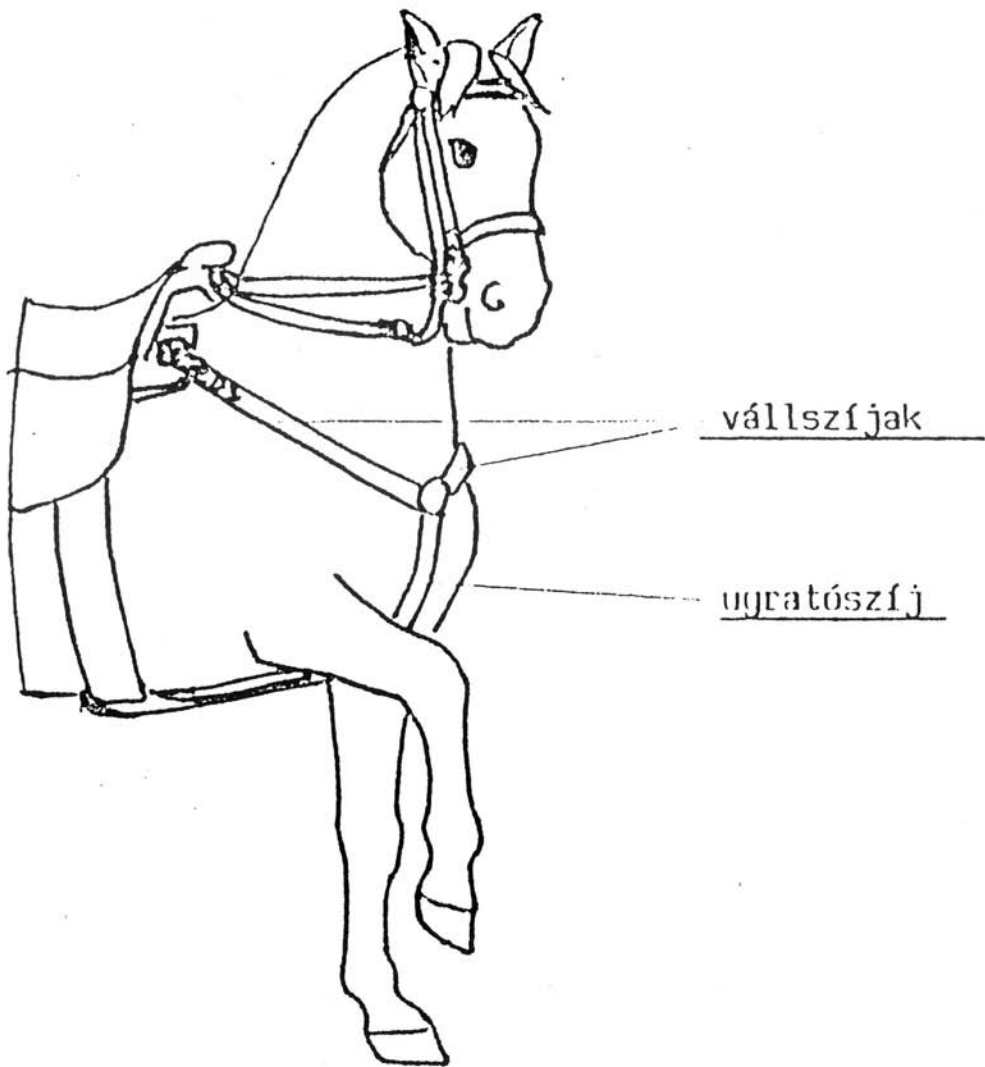
21. ábra. Párnázott magyar nyereg, XVII. század (Szendrei nyomán)

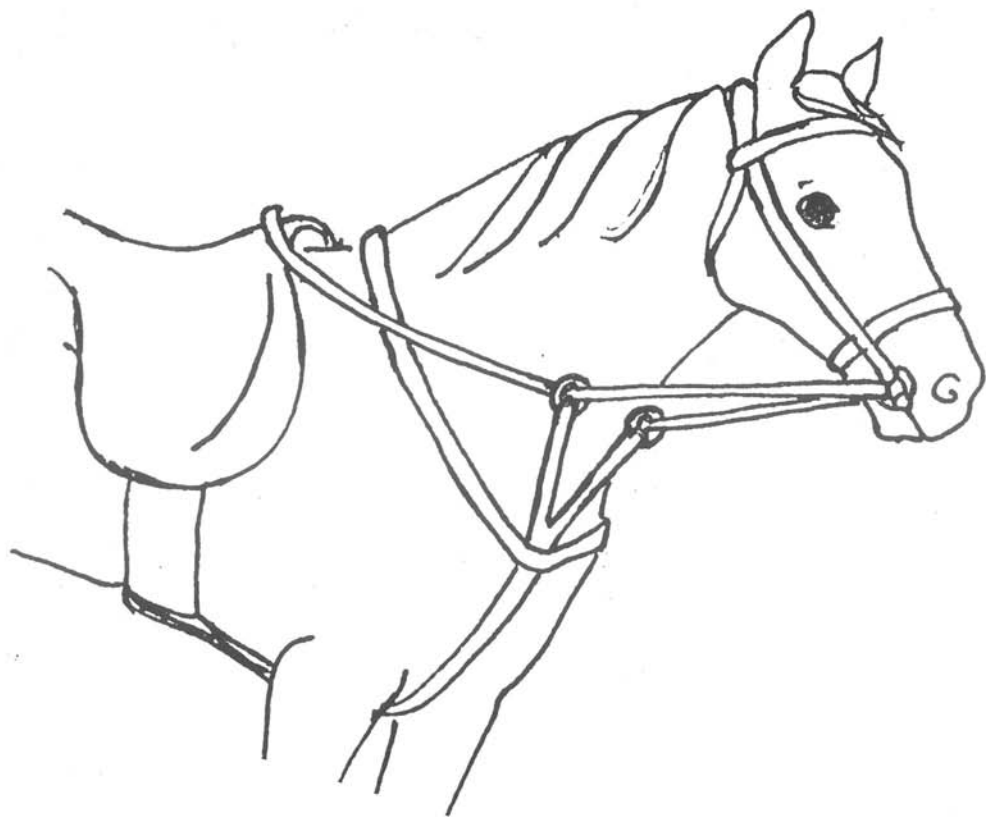
22. ábra. Hagyományos paraszti nyergelés, XIX–XX. század (Garay nyomán)

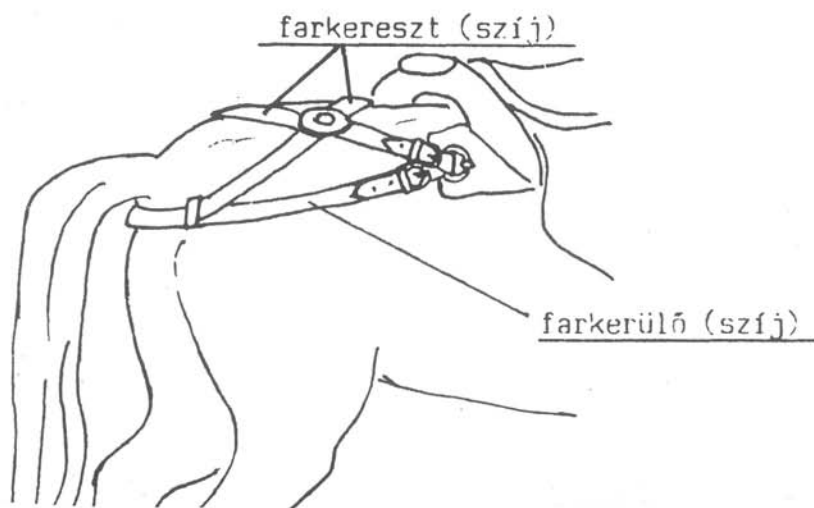
23. ábra. Felsőhevederes nyergelés huszárlóvon (ifj. Vastagh Gy. szobra)

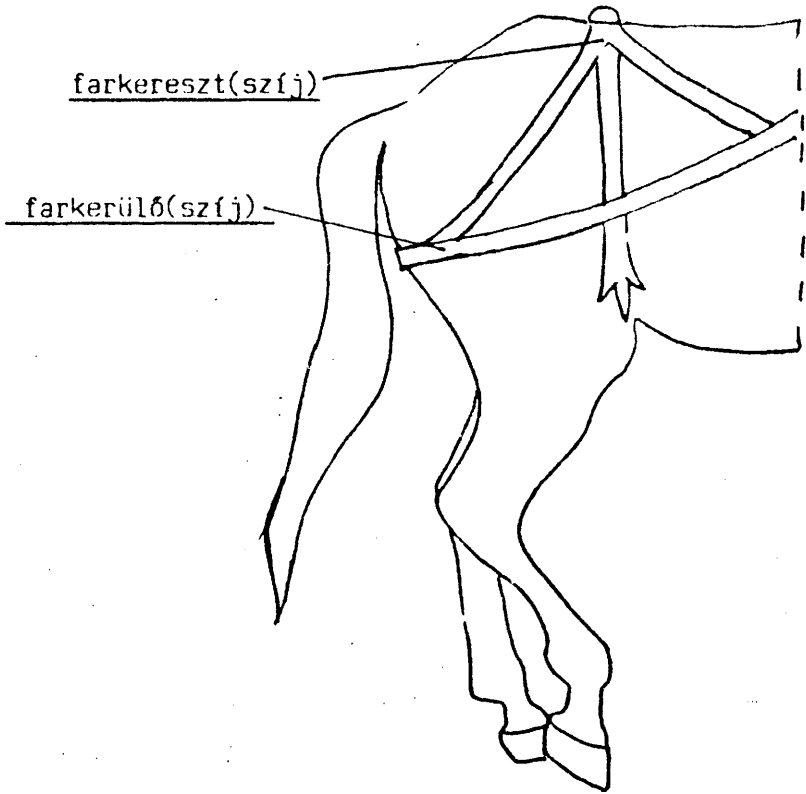
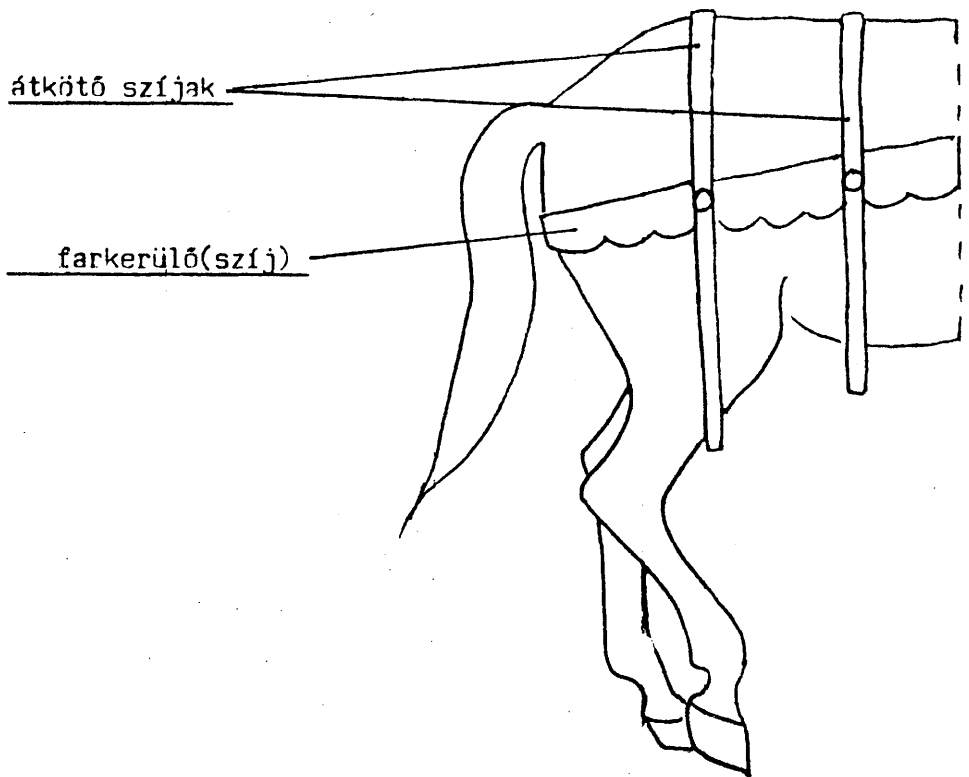
24. ábra. Szügyelb, általános forma

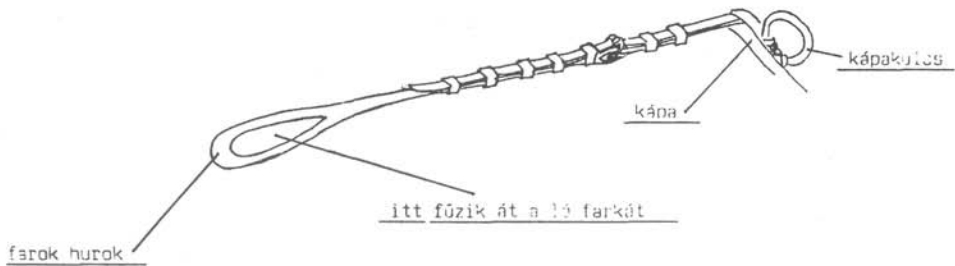
25. ábra. Martingál, XIX–XX. század

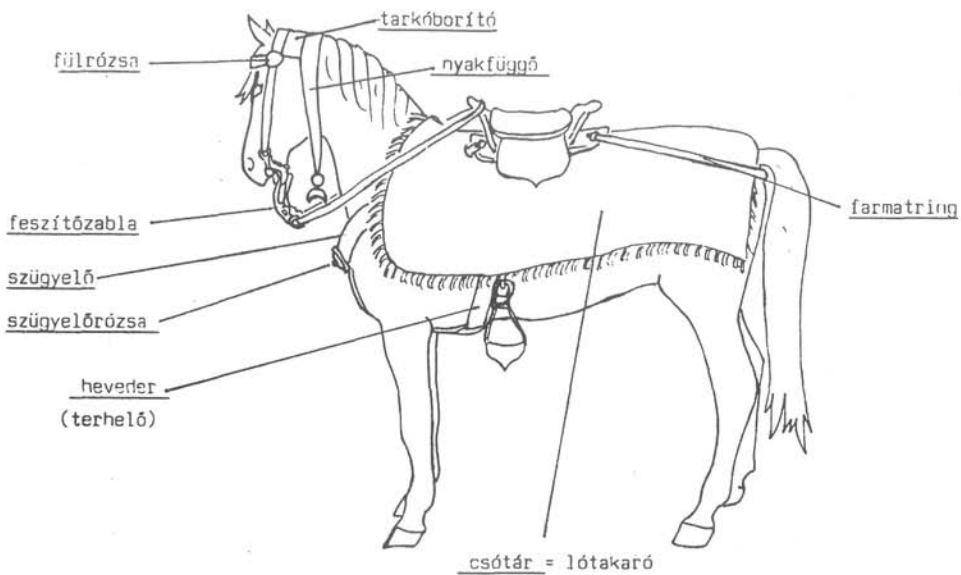
26. ábra. Farmatring, XVI. század (a Baburname nyomán)

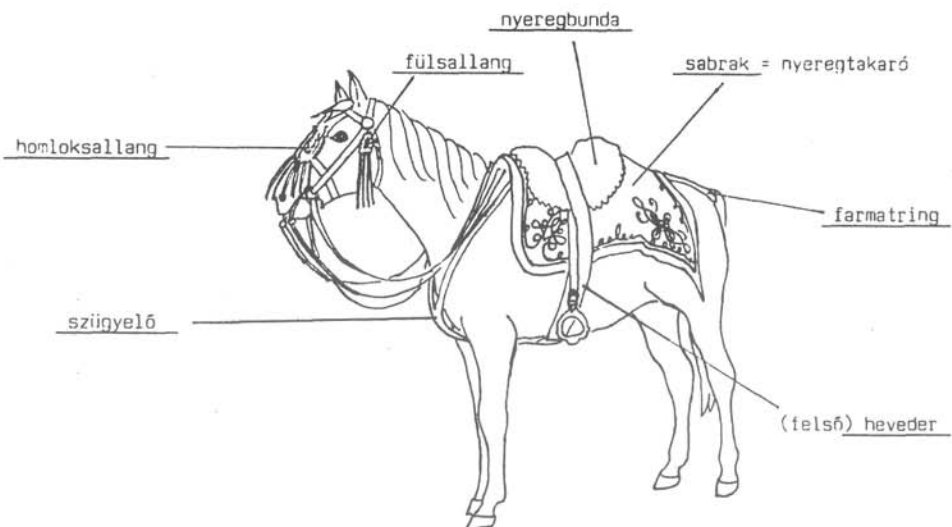
27. ábra. Farmatring változatok, XIV-XV. század (Wagner nyomán)

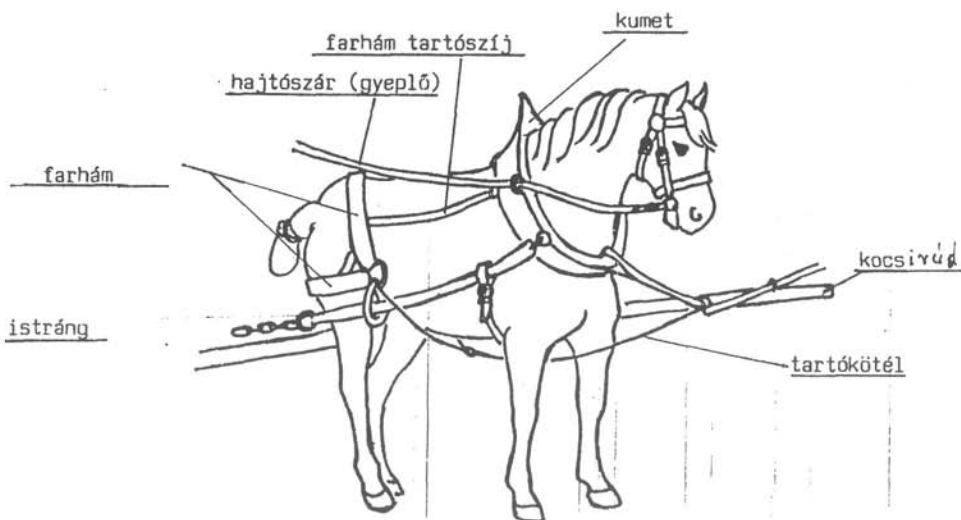
28. ábra. Farmatring, fogatos, XX. század

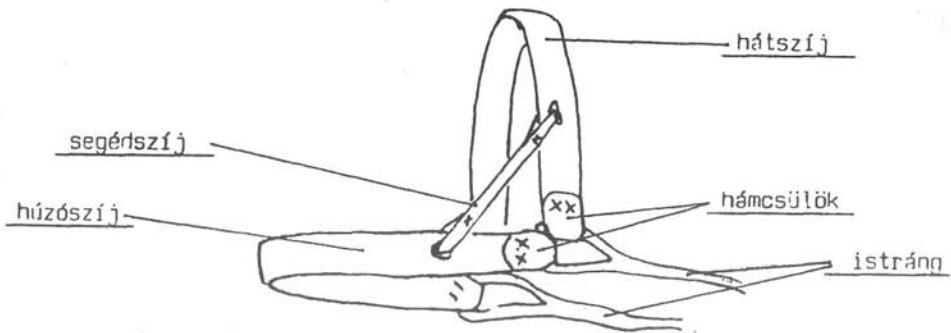
29. ábra. Nyergelés csótárral, XVII. század (Szendrei nyomán)

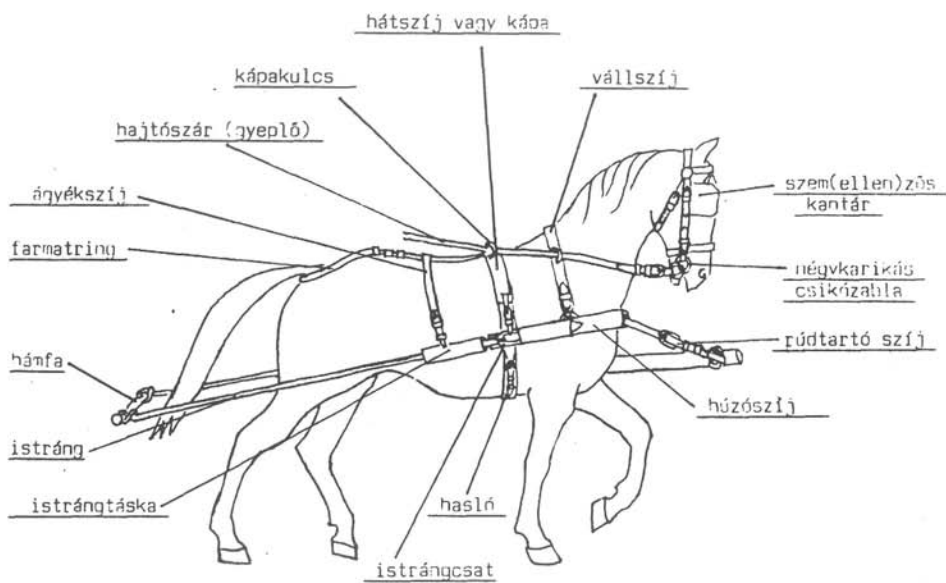
30. ábra. Nyergelés sabrakkal, XIX. század (Pettkó-Szandtner nyomán)

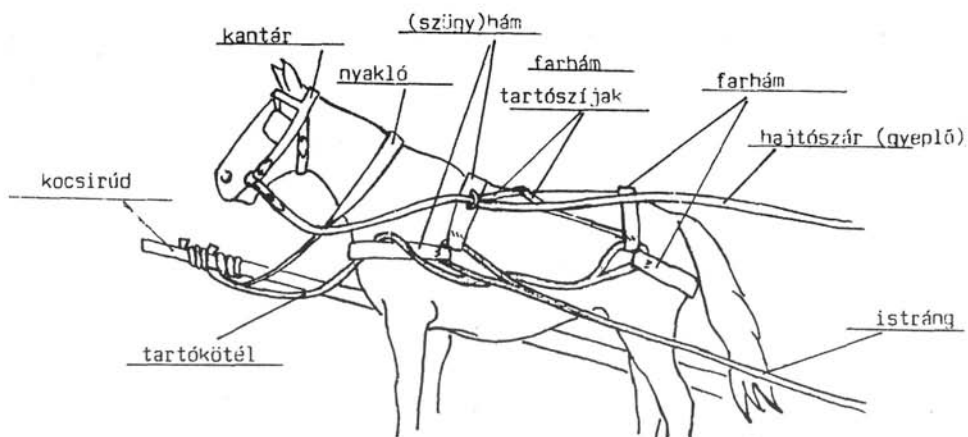
31. ábra. Kumethám farhással, XIX. század (Wrangel nyomán)

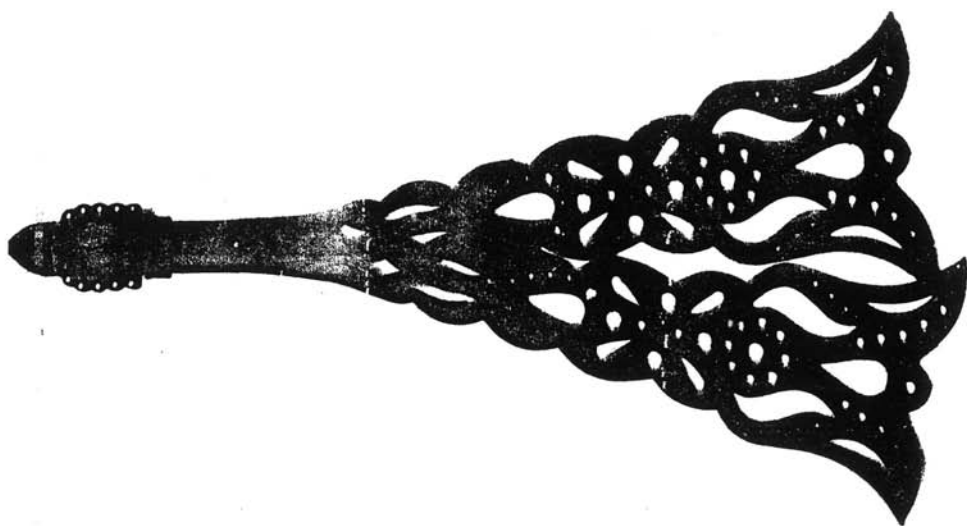
32. ábra. Kancahám

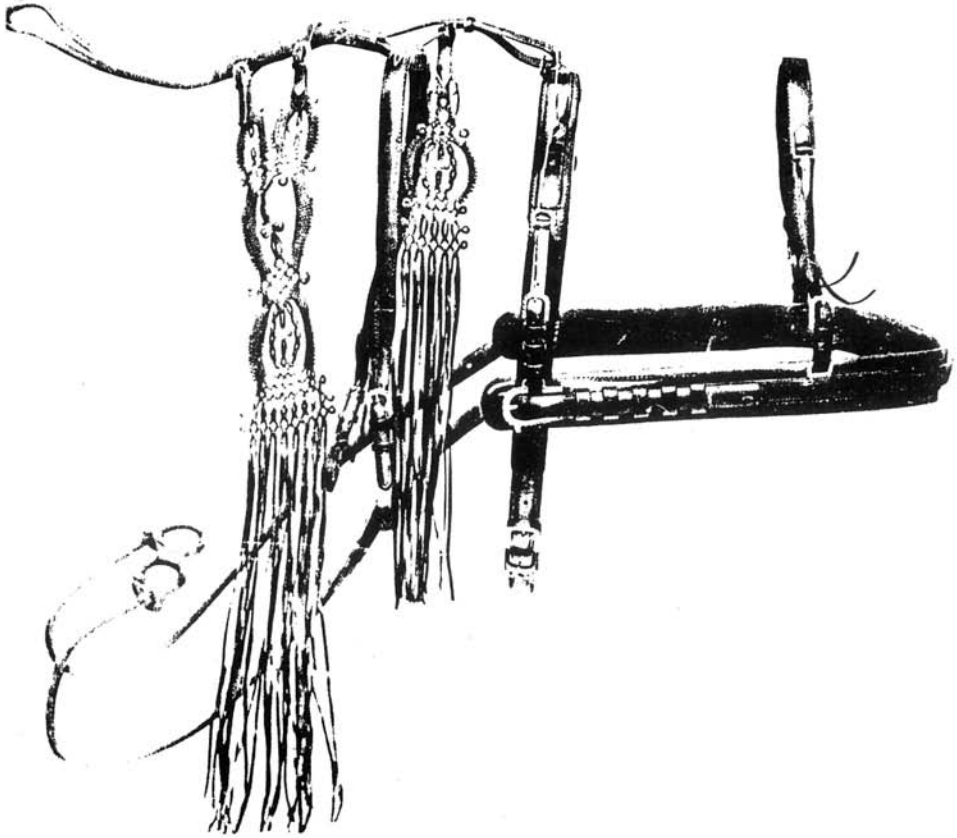
33. ábra. Szügyhám, általános forma, XX. század

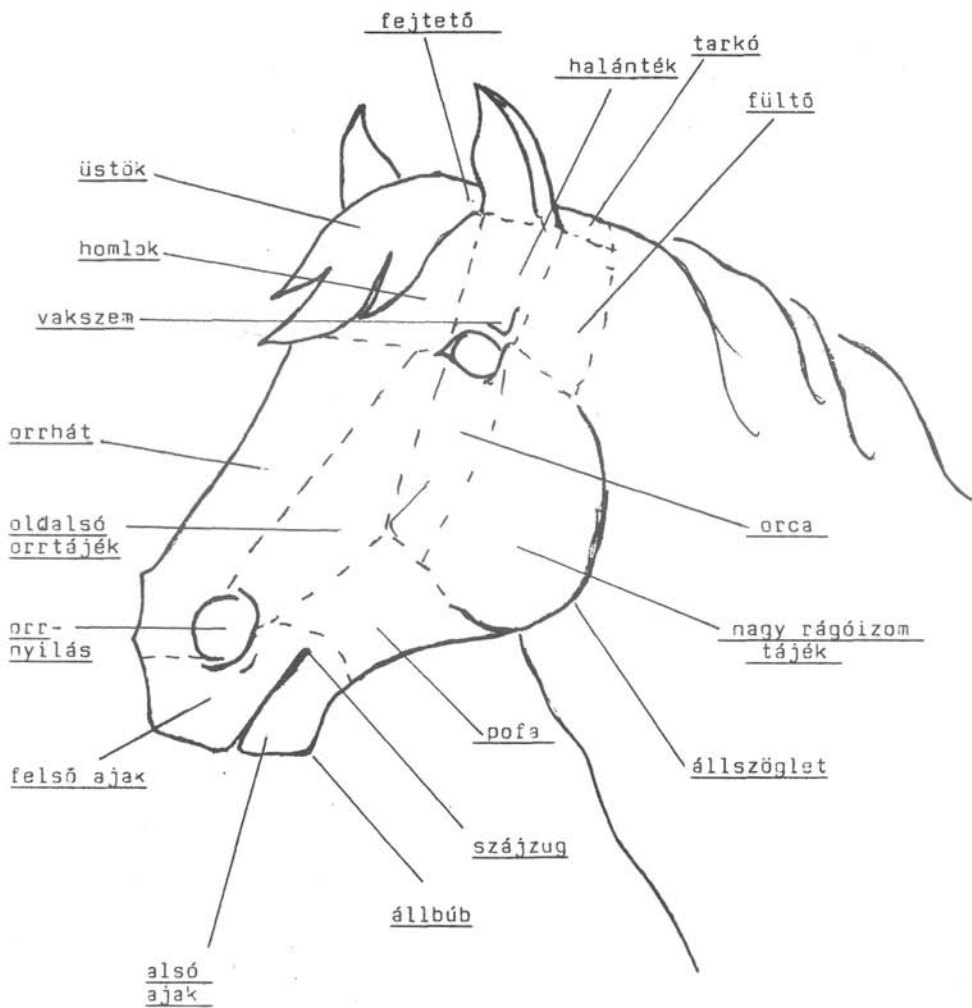
34. ábra. Kancahám farhával, XIX. század (Pettko-Szandtner nyomán)

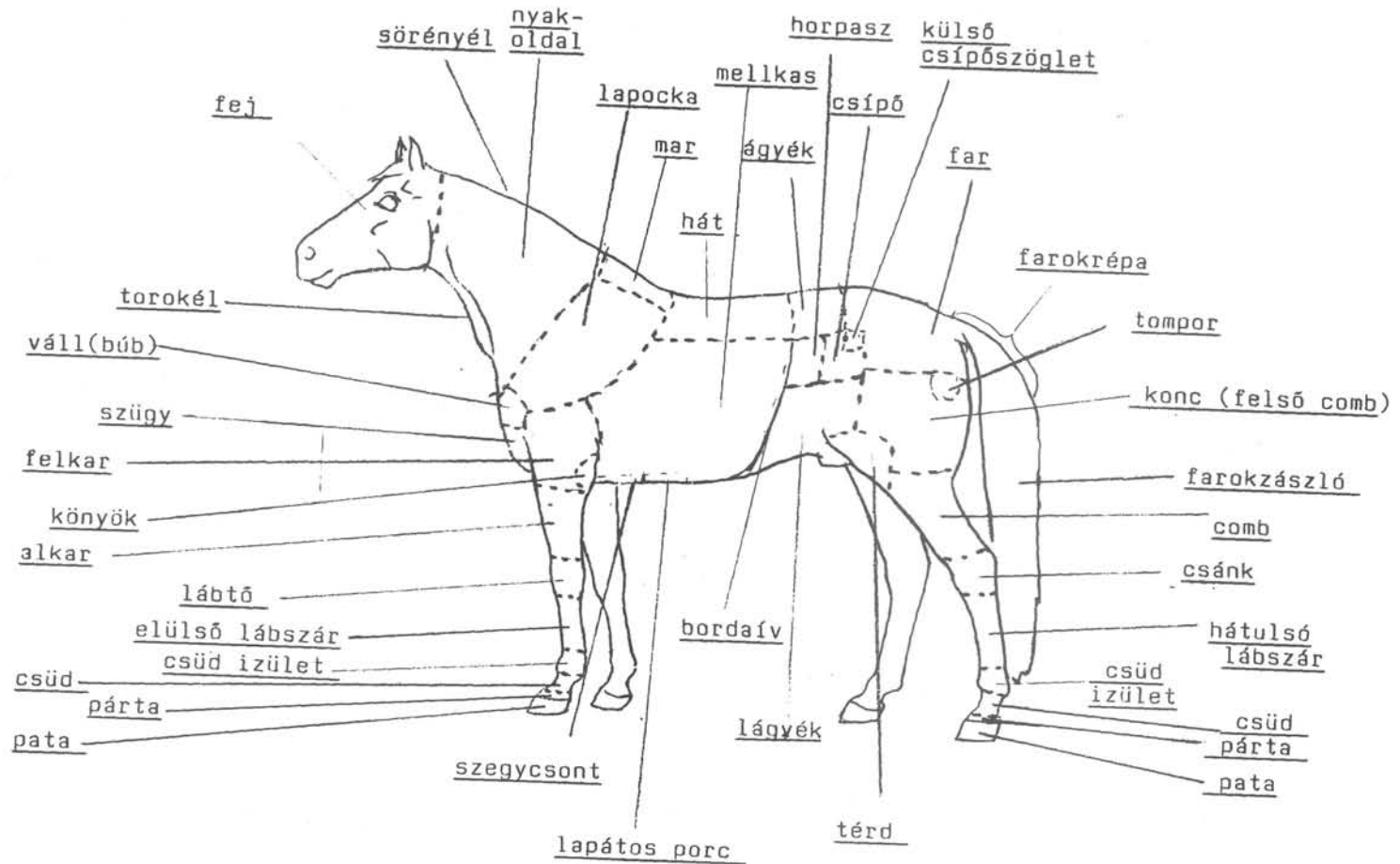
35. ábra. Szügyhám fonott sallanggal, XX. század (Magyar Mezőgazdasági Múzeum)

36. ábra. Kivágott sallang, XX. század (Magyar Mezőgazdasági Múzeum)

37. ábra. A ló fejének fontosabb tájai

38. ábra. A ló fontosabb testtájai

**VORSCHLAG ZUR VERWENDUNG EINHEITLICHER BEZEICHNUNGEN
FÜR DAS PFERDEGESCHIRR UND SEINE BESTANDTEILE
(Resümee)**

Grundlegendes Ziel der Arbeit war die Schaffung eines einheitlichen Systems der Bezeichnungen, das die eindeutige Definition der bislang bekannten Pferdegeschirre und ihrer Bestandteile ermöglicht. Die einzelnen Geschirrgruppen werden auf der Grundlage einiger gut bestimmbarer Anhaltspunkte entsprechend Form und Funktion abgegrenzt. Dieser Logik folgend lassen sich auch die in Zukunft zum Vorschein gelangenden Stücke in der Art und Weise definieren, daß sie automatisch in die entsprechende „systematische Gruppe“ kommen. Wichtigste Bedingung dafür war, daß die Kennzeichen der einzelnen Gruppen eindeutig bestimmbar sein mußten, weshalb die Arbeit auch weder entwicklungsgeschichtliche, noch etymologische Gesichtspunkte geltend macht oder die einer anderen Logik folgenden Benennungen einer Kritik unterzieht.

Behandelt werden in erster Linie die zum Reiten verwendeten Geschirre, um jedoch die Möglichkeit von Mißverständnissen auf ein Minimum zu beschränken, geht die Arbeit auch auf die am häufigsten vorkommenden Gespanngeschirre ein.

Einen wichtigen Teil der Arbeit stellen die Abbildungen dar, die teilweise aus dem 19.–20. Jh. stammen, andererseits aber an typischen Beispielen die wichtigsten Pferdegeschirre, deren Bestandteile und die vorgeschlagenen Bezeichnungen vorstellen sollen. Die Darstellung der wichtigeren Partien des Pferdekörpers und des Kopfes leisten Hilfestellung zur exakten und auch aus tierzüchterischer Sicht richtigen Bestimmung der Stelle, an der sich die in den archäologischen Funden vorkommenden Teile des Pferdegeschirrs – Schnallen, Beschläge usw. – befanden.

Gábor Szöllösy

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ЕДИНЫХ ТЕРМИНОВ КОНСКОЙ СБРУИ И ЕЁ ЧАСТЕЙ

(Резюме)

Основной целью работы являлось создание системы единых названий, которая создаст возможность для однозначного определения конской сбруи и её частей, известных до сих пор. Эта система разделяет группы частей сбруи на основании хорошо определимых аспектов формы и функции. Следуя этой логике предметы, которые будут найдены в дальнейшем, смогут быть определены таким образом, чтобы автоматически попасть в соответствующую систематическую группу. Самым важным требованием была однозначная определимость признаков отдельных групп. Поэтому данная работа не руководствуется аспектами истории развития и этимологии, а также не занимается критикой названий, следующих другой логике.

Обсуждаются главным образом инструменты, использовавшиеся для езды верхом, но чтобы свести недоразумения до минимума, некоторое место отводится также упряжным инструментам, встречающимся наиболее часто.

Важной частью работы являются рисунки, которые пытаются на типичных примерах XIX-XX вв. показать наиболее важные части сбруи, их детали и предложенные названия. Рисунки, показывающие важные части тела и головы лошади, помогают правильно – и точно с животноводческой точки зрения – определить место частей конской сбруи (пряжки, накладки и пр.) в погребении.

Габор Сёллэши

LÓCSONTVÁZ LELETEK VÖRS-PAPKERT AVAR KORI LELŐHELYRŐL

TAKÁCS ISTVÁN –BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ

A Vörs-Papkert régészeti lelőhelyről előkerült 22 lócsontváz koponyái erősen töredékesek s így a metrikus zoológiai értékelhetőségük igen kicsi. A koponyák zöme rablott sírból származik, esetenként csak csontszilánkok jelzik meglétüket. Megállapítható azonban, hogy általában jól boltozott agyüregű, egyenes homlokú az avar típusnak megfelelő egyedekből származnak. A fogazat alapján 18 mén, 1 kanca és 3 meghatározhatatlan ivarú volt. A csontvázak általában közepes, illetve jó megtartásúak, ezért itt lehetőségünk volt a metrikus elemzésre.

A lovak hosszúcsontjainak Duerst (1926) módszere szerint felvett legnagyobb hosszúsági értékeit az 1. táblázat tartalmazza. Az egyedek zöme kifejlett mén. Ebből a táblázatból is kiténik, hogy a pontosabb életkorhatározást általában a fej (koponya, illetve fogazat) hiánya akadályozza. Összehasonlításainkban a kelet-magyarországi avar lovakat főleg Tiszafüred–Majoros (Garam 1987) anyaga és kisebb sírcsoportok (Bökönyi 1974, Bartosiewicz 1991) képviselik.

Kiesewalter (1988) kizárólag kézközépcsontokra alapozott hagyományos számítása helyett a lovak marmagasságát mellső végtagjuk hosszúcsontjainak együttes figyelembevételével becsültük (Bartosiewicz 1991:302). Ezeket az értékeket, akárcsak a kéz- és láb-középcsontok karcsúsági indexeit (legkisebb szélesség/legnagyobb hosszúság) a 2. táblázat tartalmazza. Ez utóbbi értékek a Brauner-féle (1916) osztályokba sorolást hivatottak lehetővé tenni.

A Vitt (1952) által közölt kategóriák szerint a Vörs-Papkert B lelőhely avar temetőjében talált lovak általnyomó többsége közepes vagy közepesnél alacsonyabb termetű. A számított, 136 cm körüli marmagasság megfelel az avar kori lovak közismert átlagának (Bökönyi 1974).

Más lelőhelyek anyagával összehasonlítva a vörsi lovak termete köztes helyet foglal el. A Nagyalföldről ismert („Tiszafüred” címszó alatt összefoglalt) alacsonyabb lovak marmagasságainak középértékéből és szórásából számított standard értékek (1. ábra, fekete oszlopok) mintánkban a viszonylag nagyobb egyedek túlsúlyát mutatják.

Ugyanakkor a budakalászi (Bartosiewicz 1991) és szlovákiai (Ambros és Müller 1980), nagyobb egyedeket véve alapul a vörsi mintát a kisebb termetű lovak jellemzik (1. ábra, az északi lovak budakalászi és szlovákiai összevont csoportját fehér oszlopok mutatják „Budakalász” címszó alatt).

E két ellentétes tendencia anyagunkat, amely a marmagasság nagy szórása miatt a másik két csoporttól szignifikánsan nem különbözik, jól jellemzi. A marmagasság szórásának nagyságát néhány ragsorolt összehasonlító adat is jól mutatja:

Arab és angol telivér, F1 keresztezettek:	34.6–39.5 mm
Avar, Tiszafüred/Nagyalföld, Budakalász/Szlovákia:	38.2 mm
Vörs-Papkert B:	43.1 mm
Lipicai, Nóniusz, félvér és hidegvérű fajták:	42.9–47.4 mm

Noha a modern fajták (Pataki 1984:21) adatait súlyos hiba lenne közvetlen analógiaként kezelni, azok a vörsi anyag viszonylag nagy variabilitását jól szemléltetik.

Ehhez járulnak még az általában karcsú lábközépcsontok is, amelyek közül a 308-as sírban talált kancáé volt a legkecsesebb. A legszélesebb kézközépcsontok idős ménékből valók. Ebből arra következtethetünk, hogy a láb szélesedése adott esetben nem genetikai különbség, hanem az egyed magas korából fakad. Az epifizisek korai elcsontosodása (Schmid 1972:75) után a kézközépcsontok már csak harántirányban növekedhetnek.

A vázakon található betegségek, rendellenességek

Enyhe gyulladás nyomai láthatók a 482. ló bal alkarcsondjának alsó végén a külső oldalon, a 392. ló jobb mellső lábközépcsontjának felső végén a belső oldalon. Nem gyulladásos folyamat okozta mintegy 25 mm hosszú ovális mélyedés található a 271. ló egyik bordájának belső oldalán. A 460. ló két darab bordáján gyulladásos folyamat okozta sipolyonyúlások, valamint deformációk láthatók.

Összenőtt ágyékcsgolyók vannak a 386. (2 db), a 271. (2–2), valamint a 397. lovon, ahol ezenkívül a hát és az ágyékcsgolyók tövisnyúlványai is erőteljesen deformálódtak.

Nagyméretű csontkinövések vannak a 397. ló bal mellső lábközépcsontján és első és második lábujján.

Az anatómiai rendellenességek közül a 418. ló koponyáján a jobb oldalon dupla foramen infraorbitale van. A 449. ló ágyék- és farkcsgolyói között a nyílt gerinc (spina bifida) több esetben látható.

Nem sorolható a betegségek és a rendellenességek közé a 371. ló orrcsontján keresztben futó mélyedés. Ez mint korábban kiderült, a rendszeresen használt orrszív nyomó hatására keletkezett csont elvékonyodás, amely nem jár kóros elváltozással (Takács 1991:314).

A 397. ló felső P1-ein a fog elülső részén a felszín enyhén kidudorodik. Ennek ellentétje az alsókon nincs meg, ezért valószínű, hogy nem egy rendellenes fogkopás, hanem a zabla okozta koptató hatás eredménye (Takács 1991).

A 307. és 352. sír lovainak metszőfogain olyan kopásnyomok vannak, amelyek karórágás bizonyítékai (Bartosiewicz–Takács 1988:20).

Korabeli sérülések, törések a vázakon:

A 397., 455., 314., 347., 308. és 468. lovak agykoponyáin erőteljes ütés okozta törések, nagy csonthiányok találhatók. Ezeken a helyeken a csontszélek sérülései egyértelműen korabeliek, így feltételezhetően a leölés (erőteljes ütés) hatására keletkeztek. A 371. ló homlokának közepén található bemélyedés is ennek tudható be, bár itt enyhe másodlagos, a föld nyomása okozta vetemedés is van.

A 482. ló bal oldali lapockáján korabeli keletkezésű lyuk található. Elképzelhető, hogy ez is a leöléskor keletkezett.

A 315. sír lókoponyáján olyan sérülések vannak, melyek a karóra tűzéskor keletkezettek.

Feltűnő volt, hogy az 1992-ben megvizsgált 14 lóvázból hét esetben találtunk a medencén korabeli törésnyomokat. Így a medenceizület vápáján (482, 417), a jobb medence lapátján (449), a jobb medence ülőcsonti részén (392). Ezek a törések csak kifejezetten nagy erő hatására keletkezhetnek, hiszen e csontok nagy mennyiségű izomba vannak ágyazva. Míután a koponyák alapján kiderült, hogy az állatokat lebunkózták, joggal feltételezhető, hogy az eldőlt test (amely utolsó erejével még enyhén felfelé is rúgja magát) olyan erővel csapódik a földhöz, hogy az amúgy erős csont eltörik. Alátámasztja ezt az esetek nagy száma is, valamint az, hogy a törések minden esetben csak egy (a dőlési) oldalon jelentkeztek.

IRODALOM

Ambros, C.–Müller, H. H.

- 1980 Frühgeschichtliche Pferdskelettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Vydavatelstvo Slovenskej Akademie Vied, Bratislava

Bartosiewicz L.–Takács I.,

- 1988 Kutatások a Vörs-Papkeri temető csontanyagán. Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról. Kaposvár, 19–21.

Bartosiewicz L.,

- 1991 Avar kori lovak végtagarányai. MFMÉ 1984/85–2. Szeged, 301–310.

Bökönyi S.,

- 1974 History of domestic animals in Central and Eastern Europe. Akadémiai Kiadó, Budapest

Brauner, A.

- 1916 Materiali k poznaniju domashnikh zhivotnykh Rossii. 1. Loshad kurgannikh pogrebenij Tirapolskogo uezda, Hersonskoj gubernii, Equus goschkevitschi, mihi. Zapisk. Imper. Obshch. Selsk. Hozj. Juzhn. Ross. 86/1. Odessa

Duerst, U. J.

- 1926 Vergleichende Untersuchungsmethoden am Skelett bei Säugern. In O. Abderhalden ed.: Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden, 7., 2. Berlin–Wien, 125–530.

Garam É.,

- 1987 Pferdegräber der awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred. Alba Regia XXIII. Székesfehérvár, 65–126.

Kiesewalter, L.

- 1888 Skelettmessungen am Pferde. Inaug. Diss. Leipzig

Pataki B.,

- 1984 A ménállomány szerkezeti összetételének hatása a lótenyésztésre. Állattenyésztési Kutatóintézet, Ajánlások a gyakorlat számára. Gödöllő

Scmid, E.

- 1972 Knochenatlas. North Holland and American Elsevier, Amsterdam–New York

Takács I.,

- 1991 Lószerszám okozta elváltozások népvándorlás kori és honfoglalás kori lócsontvázakon. MFMÉ 1984/85. 2. Szeged, 311–320.

Vitt, V. O.

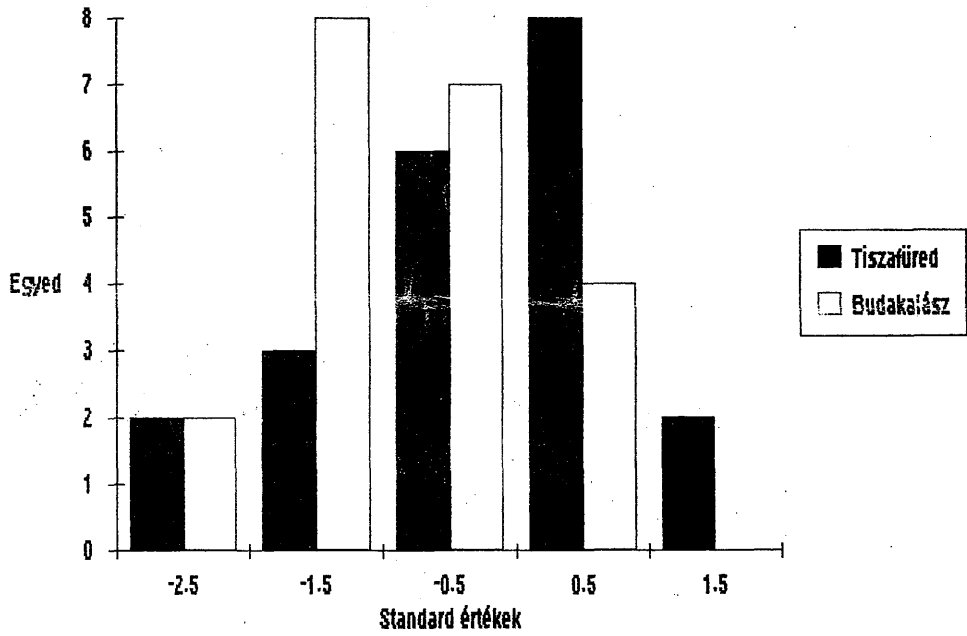
- 1952 Loshadi Pazyrykskih kurganov. Sovj. Arkh. 16. 163–205.

1. táblázat : A vörsi lovak hosszúcsontméretei a jobb- és baloldal átlaga alapján

Sírszám	Nem	Testrész	Kor (év)	Karcsont (mm)	Orsócsont (mm)	Kézközépcsont (mm)	Combcsont (mm)	Sipcsont (mm)	Lábközépcsont (mm)
307	mén	teljes	10.0	294.5	354.7	230.6	396.5	365.2	276.5
308	kanca	teljes	8.0	274.2	332.5	222.3	371.6	347.0	266.1
311	mén	teljes	12.0	297.0	339.7	222.0	390.1	355.1	262.8
314	mén	teljes	6.0	302.4	344.8	217.7	408.5	359.7	261.3
316	mén	teljes		295.9	339.6	229.7	400.5	356.7	274.8
343	mén	teljes	1.7	279.3	323.8	219.9	298.7	343.8	265.8
347	mén	teljes	6.0	228.9	328.0	220.5	389.0	351.7	265.2
352	mén	teljes	8.0	291.5	334.7	224.2	392.5	353.7	270.2
356	?	fej nélkül		284.2	321.8	227.0	298.4	344.1	264.9
368	mén	teljes	7.0	290.5	340.5	227.1	386.9	356.7	271.3
371	mén	teljes	10.5	278.2	331.8	211.7	376.6	351.9	256.1
379	?	fej nélkül		290.5	349.0	232.5	312.6	364.0	274.0
380	mén	teljes	14.0	282.7	328.0	221.0	295.3	343.7	259.0
392	mén	teljes	3.5	286.2	349.8	234.7	387.9	365.5	273.7
397	mén	teljes	7.0	263.2	316.5	211.9	356.5	323.7	254.0
417	mén	teljes	9.0	280.2	330.0	217.3	372.5	347.4	257.3
418	mén	teljes	4.0	291.2	336.7	228.7	305.1	350.2	272.5
449	?	teljes		267.7	329.3	222.4	352.2	337.1	268.0
455	mén	fej nélkül	7.0	285.9	336.2	224.8	384.4	354.2	267.0
460	mén	teljes		294.7	329.1	228.9	300.2	347.9	264.7
468	mén	fej nélkül	7.0	281.9	325.7	223.7	384.7	345.5	273.0
482	mén	teljes	2.0	277.8	315.6	223.9	352.0	340.0	263.9

2. táblázat : A vörsi lovak becslött marmagasságai és indexei

Sírszám	Nem	Kor (év)	Marmagasság (cm)	Kézközépcsont karcusági index	Lábközépcsont karcusági index	Brauner csoport
307	mén	10.0	142.5	15.1	11.7	karcSU
308	kanca	8.0	134.4	13.1	10.1	nagyon karcSU
311	mén	12.0	138.8	15.9	12.3	enyhén karcSU
314	mén	6.0	139.7	16.3	13.0	enyhén karcSU
316	mén	adultus	139.9	15.0	11.2	karcSU
343	mén	1.7	133.2	14.9	11.3	karcSU
347	mén	6.0	126.9	14.4	11.1	karcSU
352	mén	8.0	137.5	15.5	12.3	enyhén karcSU
356	?	adultus	134.8	15.0	11.1	enyhén karcSU
368	mén	7.0	138.9	14.5	11.5	karcSU
371	mén	10.5	133.0	15.6	12.5	középkarcSU
379	?	adultus	141.3	15.1	11.9	karcSU
380	mén	14.0	134.6	15.5	12.4	enyhén karcSU
392	mén	3.5	141.2	13.6	12.7	karcSU
397	mén	7.0	128.3	15.1	10.9	enyhén karcSU
417	mén	9.0	133.9	15.1	12.1	enyhén karcSU
418	mén	4.0	138.6	15.3	11.1	enyhén karcSU
449	?	?	132.9	14.3	10.5	karcSU
455	mén	7.0	137.1	15.0	14.3	karcSU
460	mén	2	137.8	15.2	12.5	karcSU
468	mén	7.0	134.5	15.1	11.1	karcSU
482	mén	2.0	132.2	14.3	11.0	karcSU
Középérték		7.5	135.8			
Szórás		3.1	4.3			

1. ábra. A vörsi avar lovak becsült marmagasságának eloszlása a nagyalföldi („Tiszafüred”) és észak-magyarországi/szlovákiai („Budakalász”) lovak átlagához (0) viszonyítva

**PFERDESKELETTFUNDE VOM AWARENZEITLICHEN GRÄBERFELD
VÖRS-PAPKERT
(Resümee)**

Die vorliegende Arbeit behandelt Pferdeskelette aus 22 Reiterbestattungen vom awarenzeitlichen Gräberfeld Vörs-Papkert. Obwohl die Schädel fragmentiert waren, deuten ihre Teile auf Individuen hin, die dem allgemeinen awarischen Typ entsprechen. Darunter befanden sich 18 Hengste und eine Stute, in drei Fällen war das Geschlecht der Tiere unbekannt. Auch die Abmessungen der Gliedmaßen ähneln denen der aus der Awarzeit bekannten Pferde, wenngleich die untersuchten Tiere etwas größer gewesen sein dürften als der aus der Großen Tiefebene bestimmte Durchschnitt. Höher als die Tiere aus Vörs waren wiederum die im awarischen Gräberfeld von Budakalász gefundenen. Auch an den Skeletten vom Fundort Vörs-Papkert konnten osteologische Symptome der Benutzung als Reitpferde beobachtet werden: Erkrankungen der Fesseln und verwachsene Lendenwirbel. Am Nasenknochen eines Pferdes ist die durch den Nasenriemen verursachte Druckatrophie sichtbar. Die Abnutzung der Zähne deutet auf die Verwendung von Gebißstangen und auch das Kauen von Pflöcken hin.

István Takács – László Bartosiewicz

Abb. 1

Verteilung der awarischen Pferde von Vörs nach geschätzter Risthöhe im Verhältnis zum Durchschnitt (0) der Pferde aus der Großen Tiefebene („Tiszafüred“) und aus Nordungarn/der Slowakei („Budakalász“)

НАХОДКИ КОНСКИХ СКЕЛЕТОВ НА АВАРСКОМ ПАМЯТНИКЕ ВЁРШ-ПАПКЕРТ

(Резюме)

В статье анализируются конские скелеты из 22 конных погребений аварского могильника Вёрш-Папкерт. Хотя черепа были в плохом состоянии, их части говорят об особях, соответствующих общему аварскому типу. Среди исследованных остатков 18 принадлежали жеребцам, а 1 – кобыле. В трёх случаях род животного неизвестен. Размеры длинных костей также соответствуют лошадям аварской эпохи, хотя здешние особи были вероятно повыше, чем средние особи Венгерской низменности (Алфёлда). Но животные, найденные в аварском могильнике Будакалас, были выше, чем вёршские. На вёршских скелетах также наблюдаются остеологические следы использования для верховой езды: болезни окончания ног и сросшиеся поясничные позвонки. На носовой кости одной лошади видно *Druckatrophie*, что образовалось от носового ремня. Сбитость зубов указывает на использование узды и привычку грызения кольев.

Иштван Такач – Ласло Бартошевиц

Рис. 1. Распределение предполагаемой высоты аварских лошадей из Вёрша в сравнении со средней высотой (0) лошадей Венгерской низменности ("Тисафюред") и Северной Венгрии/Словакии ("Будакалас")

A tükrötörés szokása a Kárpát-medencében

A héten a 3. őrtoronyt fosztották ki - és mit hozol haza: vacak homád tükröt!

ISTVÁNOVITS ESZTER-KULCSÁR VALÉRIA: Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében

Frakciók szerint elkülönült gödörök Tiszaladányban

LOVÁSZ EMESE: Császárkori telep feltárása Tiszaladányban

Ezen a kerámián igen bonyolult
barbár hatású díszítést....

karcolt be az egyik
ásatási munkásunk

KISS MAGDOLNA: Lussonium erődje a 4. század végén 5. század elején

Thürdikaai gótok
fandcsöréje.

Az rendben van
hogy Prokopiaszt
megvettük, de
valamit cri-
ndelnunk kell
mert még
Somogyi
Péter sem
fog vólunk
beszélni

SOMOGYI PÉTER: Megjegyzések Theoderik Strabo gótajainak eredetéhez

KLIMA LÁSZLÓ: Fehér és fekete. Duális társadalmi struktúrák a népvándorlás kori népeknél

Százugor túlhúrok
női fenékalakú
stípus

FÁBIÁN J. GYULA-RICZ PÉTER: Újabb adatok az avarok úgynevezett reflex íjáról (Íjtanulmány a bácskai avar kori leletek alapján)

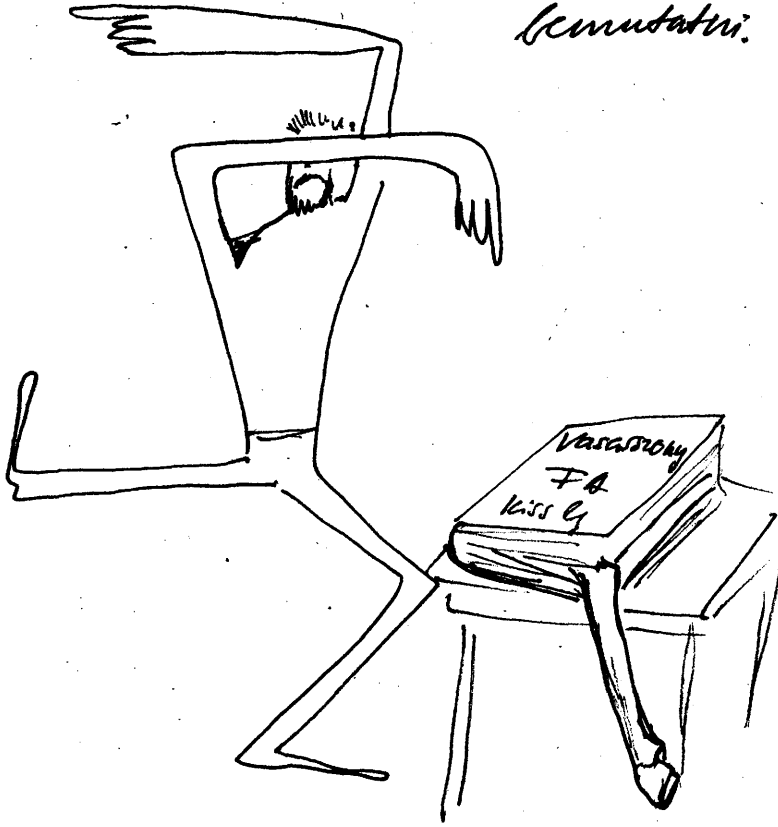
Kőpakolásos temetkezés Biatorbágyon

„Gyorsan még morog”

SIMON LÁSZLÓ: Kőpakolásos temetkezések a biatorbágyi avar temetőben

Megpróbálom a csontváz
és a ló táj-
látását
bemutatni.

KISS GÁBOR: A vasasszonyfai avar temető lovassírfjai
(A késő avar kori kétkaréjos és lapos rozettás lószerszámveretek)

Prób. szabad avar
 harcost nem illik
 kigyóirtókelet közben
 zavarni

SZENTPÉTERI JÓZSEF: Kígyómotívum a griffes-indás népszerűség hagyatékában

LŐRINCZY GÁBOR-SZALONTAI CSABA: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6-11. századi településtörténetéhez. I.

'Kripli ló és tarsolykameres de
korántsem előkelő férfi
a Kiskunságból,

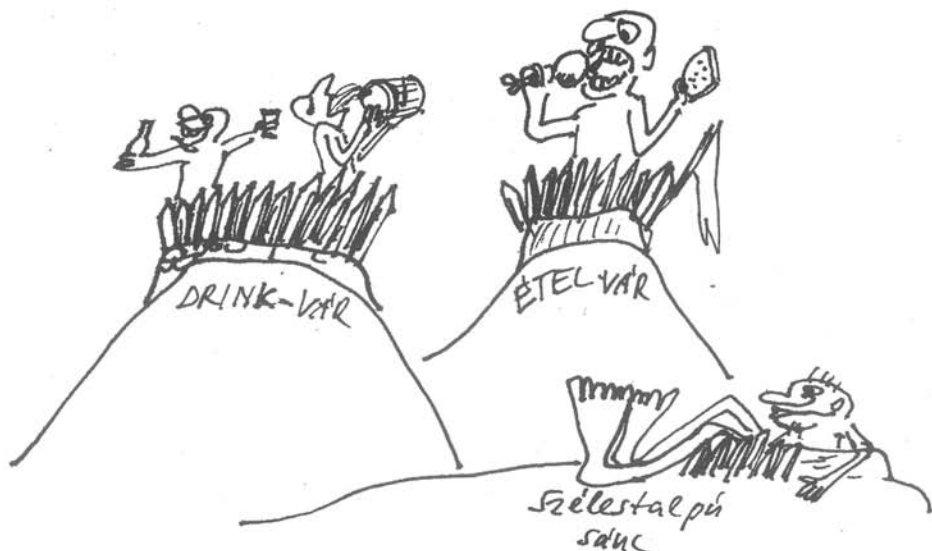
HORVÁTH M. ATTILA: Honfoglalás kori sírleletek Bács-Kiskun megyéből

Amit Pletykovra 40 oldalban foglalt
össze azt én 70 oldalban...

RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Veretekkel díszített lószerszámok a honfoglalás kori női és férfi sírokból

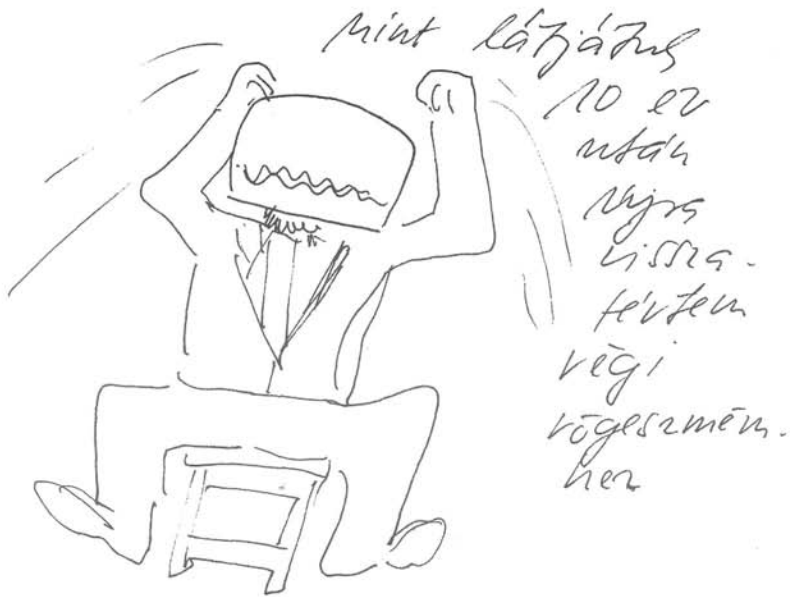
Külvilág funkciójú várak

DÉNES JÓZSEF: A honfoglalás és az államszervezés korának várai

KÖLTŐ LÁSZLÓ: Honfoglalás kori tegezés sír Vörsön

TAKÁCS MIKLÓS: A kisalföldi, Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje (Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére)

GRÓF PÉTER: Újabb adatok Visegrád kora Árpád-kori topográfiájához
GRÓH DÁNIEL: Néprajzi adalékok Visegrád–Lepence lelőhely Árpád-kori ötvösműhelyéhez

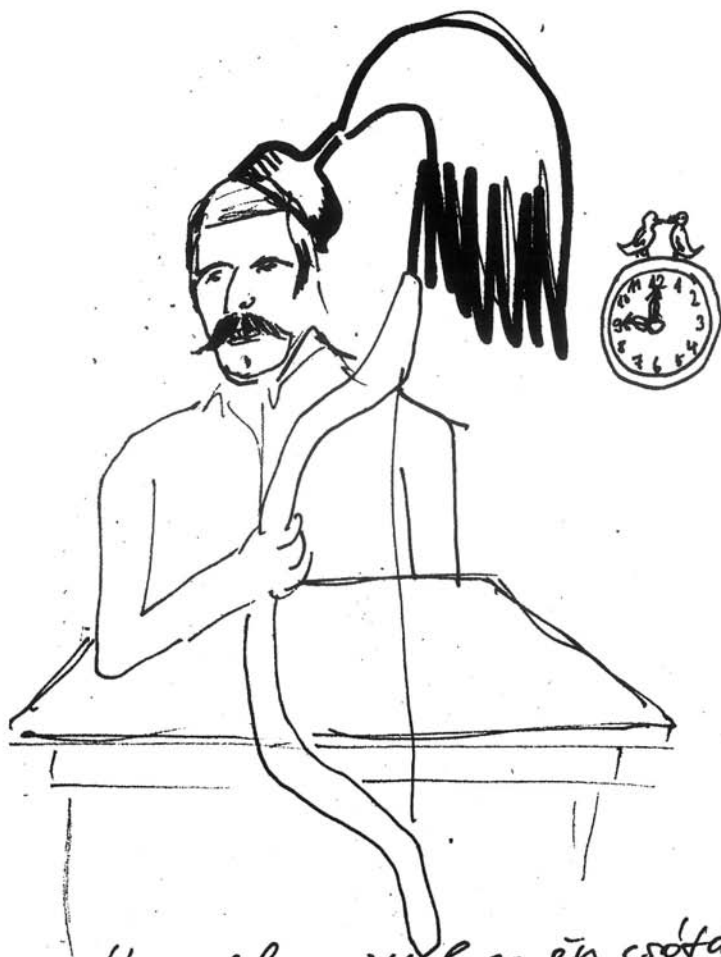
Már az ásatast elején sikerült megismerkednem, egy fős orru kelta nővel.

MEDGYESI PÁL: 10–11. századi temető Sarkadkeresztúr határában

*Hogy temessük az asszonyt
sindyr vagy balondisan?*

WOLF MÁRIA: Babonás szokások Árpád-kori falvainkban

*Ha elfogadjátok az én csótdr-
meghatározásomat - me-
hetünk vacsorázni.*

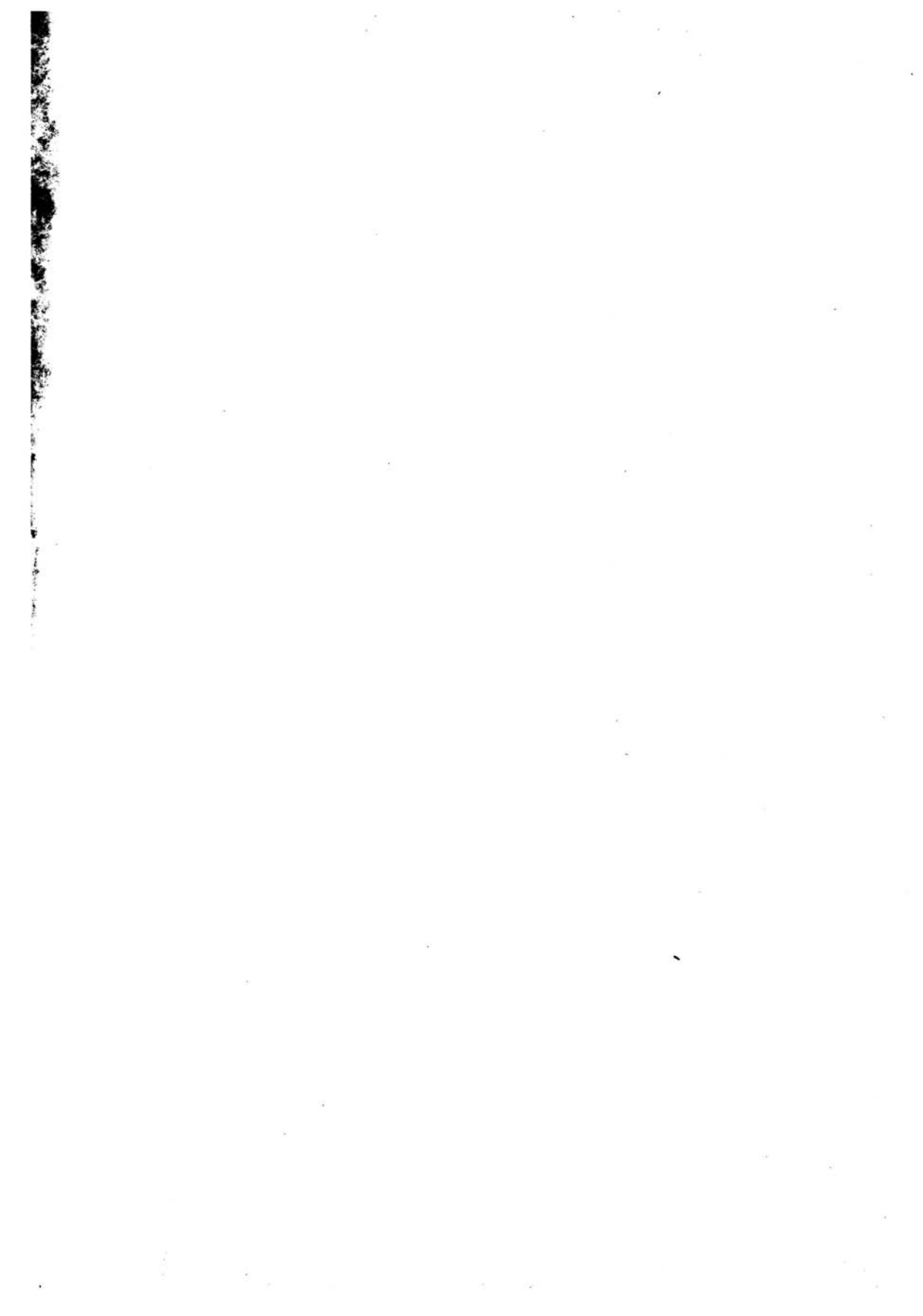
SZÓLLÓSY GÁBOR: Javaslat a lószerszámok és részeik egységes névhasználatára

TARTALOM

TOMKA PÉTER: Előszó.....	5
ISTVÁNOVITS ESZTER–KULCSÁR VALÉRIA: Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében	9
LOVÁSZ EMESE: Császárkori telep feltárása Tiszaladányban	59
KISS MAGDOLNA: Lussonium erődje a 4. század végén 5. század elején	89
SOMOGYI PÉTER: Megjegyzések Theoderik Strabo gótjainak eredetéhez.....	107
KLIMA LÁSZLÓ: Fehér és fekete. Duális társadalmi struktúrák a népvándorlás kori népeknél	115
FÁBIÁN J. GYULA–RICZ PÉTER: Újabb adatok az avarok úgynevezett reflex íjáról (Íjtanulmány a bácskai avar kori leletek alapján)	127
SIMON LÁSZLÓ: Kőpakolások temetkezések a biatorbágyi avar temetőben (előzetes jelentés)	141
SIMON LÁSZLÓ: Adatok a szablyák kialakulásáról	171
KISS GÁBOR: A vasasszonyfai avar temető lovassírhajói (A késő avar kori kétkaréjos és lapos rozettás lószerszámveretek)	197
SZENTPÉTERI JÓZSEF: Kígyómotívum a griffes-indás népszerűség hagyatékában	225
LŐRINCZY GÁBOR–SZALONTAI CSABA: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez. I.	279
HORVÁTH M. ATTILA: Honfoglalás kori sírleletek Bács-Kiskun megyéből	321
RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Veretekkel díszített lószerszámok a honfoglalás kori női és férfi sírokból	351
DÉNES JÓZSEF: A honfoglalás és az államszervezés korának várai	417
KÖLTŐ LÁSZLÓ: Honfoglalás kori tegezés sír Vörsön	433
TAKÁCS MIKLÓS: A kisalföldi, Árpád-kori cserépbográcok pontosabb időrendje (Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére).....	447
MEDGYESI PÁL: 10–11. századi temető Sarkadkeresztúr határában (előzetes jelentés)	487
GRÓF PÉTER: Újabb adatok Visegrád kora Árpád-kori topográfijához.....	513
GRÓH DÁNIEL: Néprajzi adalékok Visegrád–Lepence lelőhely Árpád-kori ötvösműhelyéhez	535
WOLF MÁRIA: Babonás szokások Árpád-kori falvainkban	543
SZŐLLŐSY GÁBOR: Javaslat a lószerszámok és részeik egységes névhasználatára.....	563
TAKÁCS ISTVÁN –BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ: Lócsontváz leletek Vörs-Papkert avar kori lelőhelyről.....	597
Karikatúrák	605

I N H A L T

ESZTER ISTVÁNOVITS–VALÉRIA KULCSÁR: Die Spiegel der kaiser- und frühvölkerwanderungszeitlichen Barbarenvölker im Karpatenbecken.....	9
EMESE LOVÁSZ: Die Erschließung einer kaiserzeitlichen Siedlung in Tiszaladány	59
MAGDOLNA KISS: Die Festung Lussonium Ende des 4. – Anfang des 5. Jahrhunderts	89
PÉTER SOMOGYI: Anmerkungen zum Ursprung der Goten des Theoderich Strabo	107
GYULA FÁBIÁN–PÉTER RICZ: Neue Erkenntnisse in bezug auf den sogenannten Reflexbogen der Awarenzeit (Bogenstudie aufgrund der awarenzeitlichen Funde in der Batschka)	127
LÁSZLÓ SIMON: Bestattungen mit Steinsetzung im awarischen Gräberfeld von Biatorbágy	141
LÁSZLÓ SIMON: Beiträge zur Herausbildung des Säbels.....	171
GÁBOR KISS: Die Reiterbestattungen des awarischen Gräberfeldes von Vasasszonyfa (Die spätawarenzeitlichen Pferdegeschirrsbeschläge mit Zweiblätterform und flacher Rosettenform).....	197
JÓZSEF SZENTPÉTERI: Das Schlangenmotiv in der Hinterlassenschaft des Greifen-Ranken-Ethnikums	225
GÁBOR LŐRINCZY–CSABA SZALONTAI: Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert	279
ATTILA HORVÁTH: Landnahmezeitliche Grabfunde aus dem Komitat Bács-Kiskun.....	321
LÁSZLÓ RÉVÉSZ: Beschlagene Pferdegeschirre aus den landnahmezeitlichen Frauen- und Männergräbern.....	351
JÓZSEF DÉNES: Die Burgen aus der Zeit der Landnahme und Staatsorganisation	417
LÁSZLÓ KÖLTŐ: Ein landnahmezeitlicher Köcher in Vörs	433
MIKLÓS TAKÁCS: Die präzisere Chronologie der árpádenzeitlichen Tonkessel der Kleinen Tiefebene (Versuch einer Systematisierung des Fundmaterials).....	447
PÁL MEDGYESI: Ein Gräberfeld aus dem 10.–11. Jahrhundert in der Gemarkung Sarkadkeresztúr	487
PÉTER GRÓF: Neue Beiträge zur frühárpádenzeitlichen Topographie von Visegrád	513
DÁNIEL GRÓH: Ethnographische Beiträge zur Árpádenzeitlichen Goldschmiedewerkstatt am Fundort Visegrád–Lepence	535
MÁRIA WOLF: Abergläubische Bräuche in unseren Dörfern der Árpádenzeit ...	543
GÁBOR SZÓLLÓSY: Vorschlag zur Verwendung einheitlicher Bezeichnungen für das Pferdegeschirr und seine Bestandteile	563
ISTVÁN TAKÁCS –LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ: Pferdeskelettfunde vom awarenzeitlichen Gräberfeld Vörs-Papkert	597

1992.

